Jesuit-Krauss-McCormick Library
BR395 .B582 v.3
Cramer, Samuel, 1842-1913. PijperMAIN
Bibliotheca reformatoria neerlandica. Ge
3 9967 00090 9692

THEOLOGICAL
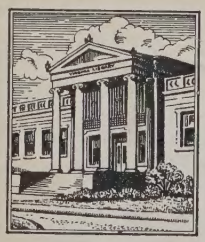
McCORMICK SEMINARY OF
CHICAGO
Virginia Library

BIBLIOTHECA REFORMATORIA NEERLANDICA

BIBLIOTHECA REFORMATORIA NEERLANDICA

GESCHRIFTEN UIT DEN TIJD DER HERVORMING IN DE NEDERLANDEN

OPNIEUW UITGEGEVEN
EN VAN INLEIDINGEN EN AANTEEKENINGEN VOORZIEN

DOOR

Dr. S. CRAMER,
Hoogleeraar aan de Universiteit van Amsterdam en aan het Doopsgezind Semenarium aldaar

en

Dr. F. PIJPER,
Hoogleeraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden

DERDE DEEL

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1905

BIBLIOTHECA REFORMATORIA NEERLANDICA

GESCHRIFTEN UIT DEN TIJD DER HERVORMING IN DE NEDERLANDEN

OPNIEUW UITGEGEVEN
EN VAN INLEIDINGEN EN AANTEEKENINGEN VOORZIEN

DOOR

Dr. S. CRAMER, *Hoogleeraar aan de Universiteit van Amsterdam en aan het Doopsgezind Semenarium aldaar*

en

Dr. F. PIJPER, *Hoogleeraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden*

DERDE DEEL:

De oudste Roomsche bestrijders van Luther

BEWERKT DOOR

Dr. F. PIJPER

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1905

McCORMICK THEOLOGICAL SEMINARY
THE VIRGINIA LIBRARY
2330 N. HALSTED STREET
CHICAGO 14, ILLINOIS

INHOUD.

	Bladz
Voorrede	IX
Algemeene opmerkingen	1—5
Inleiding	9—39
De trivm lingvarvm, et Studij theologici **ratione Dialogvs,** Per Iacobvm Latomum, 1519	41—84
Inleiding	87—110
Iacobi Latomi theologiæ professoris, **De Primatu Romani Pontificis, aduersus Lutherum**, 1525	111—195
Inleiding	199—225
Errorvm Martini Lvther breuis **confutatio** per venerabilem s. Theologiæ professorem F. Eustachium de Zichenis diui ordinis prædicatorum, 1521	227—285
Inleiding	289—294
Sacramentorvm brevis **elvcidatio.** Simulque nonnulla peruersa **Martini Luther dogmata excludens** Per Evstachivm de Zichenis, 1523	295—373
Inleiding	377—429
Dialogvs **de veneratione** et inuocatione **sanctorum, contra perfidiam Lutheranam** Authore I. Philalethe [Jacobo Hochstrato], 1524	431—498
Inleiding	501—508
F. Iacobi Hoochstrati ordinis prædicatorii Theologiæ professoris, per Coloniensem Treuerensem et Maguntinensem prouincias hæreticæ prauitatis inquisitoris **De Purgatorio,** 1525	509—536
Inleiding	539—543
Fratris Iacobi Hoechstrati Catholicæ aliquot **disputationes Contra Lutheranos,** 1526	545—620
Lijst der aangehaalde bijbelplaatsen	621—623
Alphabetisch register	625—642

VOORREDE.

Eene reden van ware vreugde is het voor mijnen ambtgenoot Cramer *en mij, dat deze uitgave door den blijvenden financiëelen steun van Heeren Directeuren van Teyler's stichting te Haarlem, het Haagsch Genootschap ter verdediging van den Christelijken godsdienst, het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen en eenige particulieren geregeld kan worden voortgezet.*

De terugblik op de voorbereiding van dit Derde Deel leidt mijne gedachten heen naar de gelukkige dagen, die ik in de bekoorlijk gelegen oude universiteitsstad Leuven mocht doorbrengen. Welk een voorrecht was het mij te verkeeren op den historischen grond, waarop de mannen geleefd en gewerkt hebben met wier geschriften ik mij zoolang heb bezig gehouden. Talrijke sprekende herinneringen omringen daar den beoefenaar der geschiedenis, eeuwenoude overblijfselen van het verleden, door den tand des tijds weinig beschadigd, zoodat er, met het nog bestaande universiteits-gebouw, de colleges en de kerken, geen groote verbeeldingskracht vereischt wordt om alles terug te zien gelijk het was, toen de jongelingschap zoowel uit de Noordelijke als uit de Zuidelijke Nederlanden daar studeerde en de godsdienstige strijd der XVIe eeuw ontbrandde. Met innige vreugde gedenk ik tevens den aangenamen omgang met de hoogleeraren der hedendaagsche Katholieke universiteit, de professoren Cauchie, Van Hoonacker, Ladeuze, Maere, Van Hove, Möller, Lecoutere, *en anderen. In zijne hoedanigheid van bibliothecaris der universiteits-bibliotheek betoonde mij Prof.* Maere *groote hulpvaardigheid. Dat ik te Leuven zoo rustig heb mogen arbeiden en allerwege zoo vriendelijk werd ontvangen, was vooral Uw werk, hooggeachte collega* Cauchie! *De woorden van hartelijke waardeering en Christelijken broederzin, die gij mij, den Leidschen ambtgenoot, hebt toegesproken ten aanhoore van tweehonderd studenten en professoren, zijn mij onvergetelijk.*

Vruchtbaar was mijn bezoek aan Gent, de gesprekken met mijnen oudere ambtgenoot en vriend Prof. Dr. Paul Fredericq, *den uitgever van*

het „Corpus documentorum inquisitionis neerlandicae" en met den bibliothecaris der universiteits-bibliotheek, Dr. F. VAN DER HAEGHEN, *den uitgever der „Bibliotheca belgica". De laatste stond mij toe gebruik te maken van zijne persoonlijke aanteekeningen, de onschatbare fiches-verzameling, waarop de „Bibliotheca belgica" berust. In de boekerij aldaar trof ik belangrijke boekjes aan, die ik overal elders te vergeefs had gezocht.*

Wegens het in gebruik ontvangen van zeldzame bibliographische schatten ben ik grooten dank verschuldigd aan de heeren Dr. C. P. BURGER, *bibliothecaris der universiteits-bibliotheek te Amsterdam, Dr.* W. G. C. BYVANCK, *bibliothecaris der Koninklijke bibliotheek te 's-Gravenhage, Dr.* ADOLF KEYSSER, *Direktor der Stadtbibliothek te Keulen, Prof.* OSKAR LEOP. VON GEBHARDT, *Direktor der Universitäts-bibliothek te Leipzig, Dr.* ED. TÖNNIES, *Direktor van het Buchgewerbe-Museum aldaar,* E. PROCÈS, *Rector van het Collegium Maximum der E. P. Jezuïeten te Leuven, Dr.* M. D'HUART, *bibliothecaris der Bibliothèque de Luxembourg te Luxemburg, Geh.-Rat Dr.* GEORG VON LAUBMANN, *Direktor der Königl. Hof- und Staatsbibliothek te München, en* J. F. VAN SOMEREN, *bibliothecaris der universiteits-bibliotheek te Utrecht. Door tusschenkomst van coll.* CRAMER *werd menig werk uit de bibliotheek der Vereenigde Doopsgezinde gemeente te Amsterdam ter mijner beschikking gesteld. Ik betuig mijne erkentelijkheid aan den bibliothecaris der universiteits-bibliotheek alhier, den heer Dr.* S. G. DE VRIES, *en de heeren conservatoren* L. D. PETIT *en Dr.* P. C. MOLHUYSEN, *op wier hulpvaardigheid ik nooit te vergeefs een beroep heb gedaan. Gaarne maak ik hierbij gewag van de diensten, mij door het verdere personeel dezer bibliotheek bewezen, met name door de heeren* J. P. DE SAUVAGE *en* H. CORNET.

De inhoud van dit Deel wordt op den titel samengevat onder het opschrift: „De oudste Roomsche bestrijders van Luther". Dit is genomen „a parte potiori". Het eerst herdrukte geschrift is eigenlijk gericht tegen Erasmus. En ook in de volgende gelden de aanvallen niet immer Luther. Doch al het herdrukte staat in nauw verband met de Hervormingsbeweging. Daar allen Luther steeds als het middelpunt dezer beweging hebben erkend, zal men, hoop ik, met den ter wille der kortheid gekozen titel vrede hebben.

De keuze der herdrukte boeken werd bepaald door de zeldzaamheid der overgebleven exemplaren en de belangrijkheid van den inhoud voor de geschiedenis.

Deel III is bewerkt naar dezelfde methode als Deel I en II. De herdrukken zijn geheel volledig, zonder eenige weglating of toevoeging. De aanteekeningen op den rand behooren aan de origineele uitgaven; die aan den voet der bladzijden zijn van mijne hand. Afgezien van de oplossing der verkortingen is in den druk het oorspronkelijke immer zoo dicht

mogelijk gevolgd. De titels werden in facsimile naar de drukkerij gezonden en, ook in de afmetingen, nagebootst, behalve dat de houtsneden, waarin sommige gevat zijn, achterwege moesten blijven. Iedere bladzijde is naar het oorspronkelijke gecorrigeerd. Noch in de orthographie noch in de leesteekens is iets veranderd. Ofschoon ik verwacht, dat de lezer soms geneigd zal zijn een vraagteeken te plaatsen, heb ik nadere aanwijzingen, dat de tekst letterlijk wordt wedergegeven, vermeden. Slechts heb ik van de ergste zinstorende fouten in aanteekeningen de verbetering aan de hand gedaan. Waar in den origineelen druk bij het afbreken van een woord aan het einde van den regel het koppelteeken wordt gemist, werd (in afwijking van Deel I) hiermede alleen dan rekening gehouden als dezelfde afbreking ook in den herdruk weder aan het einde van den regel voorkwam. Men gelieve verder geen oogenblik te vergeten, dat de correctheid van het tamelijk gebrekkige Latijn der schoolsche theologen van omstreeks het j. 1520 niet moet worden afgemeten naar de regelen der taal van Cicero. In het algemeen heb ik er op gerekend, dat de lezer veel zal begrijpen dat hem niet opzettelijk wordt uitgelegd.

In de Inleidingen, die aan de verschillende stukken voorafgaan, heb ik nooit getracht het onderwerp uit te putten. Nog vele merkwaardige historische gegevens bevatten deze aan diepe vergetelheid ontrukte werken, waarop ik niet uitdrukkelijk heb gewezen. Alleen heb ik belangstelling voor den inhoud daarvan pogen te wekken.

Vele wenken en opmerkingen van Prof. Cramer *kwamen mij ten goede.*

Het Alphabetisch Register is weder vervaardigd door den heer D. W. Mulder, *Ned. Herv. predikant te Zwartewaal; de Lijst der aangehaalde bijbelplaatsen door den heer* K. den Hollander, *Ned. Herv. predikant te Nijehaske. Bij de correctie zijn mij bij vernieuwing diensten bewezen door mijne drie oudste zoons.*

De waardeerende beoordeelingen van Deel I en II strekken tot aanmoediging om met deze uitgave voort te gaan. Moge dit Derde Deel even welwillend worden ontvangen als de beide vorige en zij het bevorderlijk aan de vermeerdering der kennis van een allergewichtigst tijdperk der geschiedenis van Nederland, waarin zijne toekomst voor eeuwen werd beslist. Men leere er uit, hoe de Roomschgezinden onder onze voorouders dachten over Luther in de eerste jaren van zijn optreden, wat er in hen omging toen zij door de opkomende Hervorming den luister der bestaande kerk verbleekt, hare grondslagen aangetast zagen, en met welke wapenen zij meenden te moeten bestrijden wat in hun oog het ergste kwaad voor de Christenheid was.

Leiden, 7 Juli 1905.

ALGEMEENE OPMERKINGEN.

Op den schrijver dezer regelen rust eene taak, die slechts met de uiterste kieschheid wèl kan worden volbracht: nl. de geschriften, welke in dit derde Deel van de „Bibliotheca Reformatoria" zullen verschijnen, te voorzien van inleidingen en aanteekeningen. Er bestaat toch gevaar, dat hetgeen gezegd zal worden aan sommigen zou kunnen mishagen. Misschien is deze of gene Protestant met het oog op den titel geneigd te vragen: waartoe in deze verzameling geschriften van Roomsche zijde, waarin de Hervorming slechts bestreden wordt? Maar men bedenke, dat eene zóó buitengewone gebeurtenis als de Hervorming, welke tot zooveel strijd aanleiding heeft gegeven, niet van éénen kant bezien behoort te worden.

Ook de Roomsch-Katholiek zou minder tevreden kunnen wezen met de vernieuwde openbaarmaking dezer geschriften. Immers ze gingen alle vooraf aan het concilie van Trente, dat de dogmatische eenheid heeft moeten herstellen op een aantal punten, waaromtrent lang verwarring en onderlinge tegenspraak hadden geheerscht. Van zoodanige verwarring en onderlinge tegenspraak bieden de oudere Roomsche geschriften, waarin de Reformatie bestreden werd, treffende voorbeelden. Het optreden van Luther viel in de toenmalige wereld als de kanonschoten van een aanrukkend leger in eene bedreigde stad. Vooral na het dreunen van het eerste schot geeft

ieder op spontane wijze, zonder zich te bedenken, lucht aan zijne gevoelens. Uit dit oogpunt beschouwe men de polemische verhandelingen van Roomsche godgeleerden na het j. 1517, van Jacobus Latomus, Eustachius van Zichem, Jacobus van Hoogstraten, Joannes Driëdo van Turnhout en anderen. Ieder geeft den indruk weder, dien de ontvangen schok op hem maakt. Zonder veel op elkander te letten, soms misschien zonder van elkander af te weten, stellen zij zich te weer en trachten te verdedigen, wat naar hunne meening te verdedigen valt. Zoo komen zij er toe zeer verschillende dingen voor te dragen. De één stelt tegenover de leer van de rechtvaardiging door het geloof een plomp Pelagianisme, bewerende, dat de zaligheid wel degelijk door de werken verkregen wordt. De ander nadert ten opzichte van de genade-leer het standpunt van Luther. Deze erkent, dat het gezag des Bijbels niet, gene houdt vol, dat het wèl afhangt van de Kerk. De onfeilbaarheid des pausen wordt door den één gehandhaafd met dezelfde beslistheid, waarmede zij door den ander wordt verworpen. Vooral ten aanzien van het pausdom, met name van de verhouding tusschen den paus en de wereldlijke vorsten zijn de Leuvensche theologen van de eerste helft der XVI^{de} eeuw dikwijls niet-orthodox geweest, althans in den zin zooals dit vroeger en later werd verstaan.

Het is niet om iemand te hinderen met lastige herinneringen dat deze geschriften worden herdrukt. Slechts hopen wij, dat een weinig duidelijker dan vroeger zichtbaar zal worden, welke verschillende elementen hebben samengewerkt om den loop der godsdienstige geschiedenis in ons vaderland te bepalen.

Meer nog dan over de keuze der geschriften kan men aan dezen of gindschen kant zekere onvoldaanheid gevoelen over de toegevoegde inleidingen en aanteekeningen. De eene of andere Protestant zou misschien aangetoond willen hebben, dat de argumenten, waarmede de Roomsche geleerden de Hervormingsbeweging bestrijden en

het bestaande verdedigen, geen steek houden. Wellicht zou hij verlangen, dat stuk voor stuk werd aangewezen, wat Protestantsche godgeleerden tegen hunne Roomsch-Katholieke tegenstanders konden inbrengen om de waarheid hunner leer te staven. Doch deze herdrukte werken hebben inderdaad alleen nog historische, geen praktische waarde meer. Wij verduidelijken, maar rectificeeren niet. Wij vermeerderen geen polemieken met polemieken, maar, strevende naar de onpartijdigheid, welke den geschiedvorscher betaamt, geven wij het woord aan iederen getuige op zijne beurt. Wij beschouwen de geschiedenis als een groot drama, waarin veelsoortige karakters en neigingen, richtingen en belangen van allerlei aard met elkander in botsing komen. Allen zonder onderscheid, die in dit drama eene rol hebben te vervullen, laten wij optreden en spreken — meer niet.

Met den meesten schroom geven wij onze toelichtingen tot dit Derde Deel in handen van onze Roomsch-Katholieke mede-christenen. Waarschijnlijk hebben deze historische dokumenten voor hen nog eene andere waarde dan voor ons. Allicht worden ze door hen aangezien als familie-gedenkstukken, die men slechts aanraakt met teedere hand en die alleen in intiemen kring worden voor den dag gebracht. Ontbreekt ons die teedere hand? Zullen wij te kort schieten in eerbewijs aan hetgeen anderen dierbaar is? In de volgende bladzijden zullen vele onderwerpen ter sprake komen, waardoor in Roomsch-Katholieke gemoederen gevoelige snaren kunnen getroffen worden, soms zelfs zonder dat wij er aan denken. Men gelieve de verzekering aan te nemen, dat wij niet bedoelen iemand te kwetsen in hetgeen hem heilig is. Bij de voorbereiding van dit Deel werd van Roomsch-Katholieke zijde sympathie en eenige medewerking betoond. Moge de welwillend gekoesterde verwachting, dat het ons gelukken zal iets voort te brengen, hetwelk het geschiedkundig onderzoek, van wien dan ook, dienen kan, in de uitkomst niet falen!

Een in het oog vallend onderscheid tusschen het eerste en het derde Deel dezer „Bibliotheca" is gelegen in de taal. De polemische geschriften van de zijde der Hervormingsgezinden, die het eerste vullen, zijn, op één Latijnsch stuk na, alle in de Nederlandsche taal gesteld. Met de polemische geschriften van Roomsche zijde, welke in het derde Deel worden herdrukt, is het omgekeerde het geval. De voorstanders der Hervorming wenden zich tot alle klassen der maatschappij en hebben hierdoor een voorsprong op hunne tegenstanders. Aan de snelle verbreiding hunner denkbeelden moest het gebruik der moedertaal bevorderlijk zijn. Men gevoelt ook, dat in het streven naar Hervorming een vrij sterk nationaal en misschien tevens een demokratisch element geweest is. Daarentegen wendden de Roomsch-Katholieke polemisten zich tot de klassen, die gemakkelijk Latijn lazen. Voornamelijk zullen hunne geschriften bestemd geweest zijn voor de toenmaals zoo talrijke seculiere en reguliere geestelijken, gedeeltelijk om hun de wapenen in handen te geven tot verdediging van het bestaande, gedeeltelijk om henzelven te behoeden voor den twijfel; te voorkomen, dat zij met den stroom mede zouden gaan. Verder zullen deze schrijvers gedacht hebben aan eenige juristen, die invloed hadden op wetgeving, bestuur en rechtspleging, misschien aan litteratoren, wier onderwijs op de Latijnsche scholen groote beteekenis had voor de vorming der jongelingschap: ofschoon in de kringen der laatstbedoelde mannen het Humanisme reeds zoover was doorgedrongen, dat men ingenomenheid met letterkundige voortbrengselen der schoolsche theologie bij weinigen meer verwachten kon. Het publiek, dat Latomus, Van Zichem, Van Hoogstraten en de hunnen bereikten, moge dan over verschillende landstreken verspreid zijn geweest, in zekeren zin bleef het beperkt. Gebruikten zij alleen hierom het Latijn als voermiddel hunner betoogen, dat zij hunne moedertaal niet voldoende kenden om haar te kunnen schrijven? Stellig was

het onderwijs in de landstaal op de scholen van dien tijd gebrekkig. Zelfs Erasmus moest verklaren, dat hij van de talen, die in de Nederlanden gesproken werden, een zeer onvolkomen kennis bezat [1]). Of hebben onze Roomsche polemisten gemeend, dat het bezigen van het Latijn een geschikt middel was om de behandeling der brandende vraagstukken binnen zekere kringen besloten te houden? Hoopten zij op deze wijze het gevaar te bezweren, den voortgang der ketterij te fnuiken? Beide beweegredenen kunnen hebben samengewerkt. Bovendien zal een zekere standshoogmoed in het spel zijn geweest. Groote uitwendige luister omstraalde de vertegenwoordigers der hoogere universitaire en kerkelijke wereld. Men genoot eene belangrijke weelde, mogelijk geworden door de rijke schenkingen, welke van eeuw tot eeuw waren opeengehoopt. Aanzienlijke theologen, die een hoog kerkelijk ambt bekleedden, verkeerden in eene omgeving vol zwier en verfijning, zagen zich zelf en hunne vrienden uitgedost in de keurigste gewaden, leefden als op een Olympus van louter goden, voor wie de massa daarbeneden voornamelijk bestond om te mogen bewonderen en offeranden te brengen.

---

1) *Erasmus Rot. Nicolao Wernero*, in *Erasmi Opera omnia*, Lvgd. Bat. 1703, T. III, *Epistolae*, col. 1884: Vix *Lovanium* veneram, continuo mihi magistratus oppidi publice legendi munus obtulere.... Quam conditionem ego certis de causis refutavi, quarum haec una est, quod tam prope absum ab *Hollandicis* linguis, quae plurimum nocere norunt, nulli autem prodesse didicerunt.

De Trivm lingvarvm et Studii theologici ratione dialogus per Iacobum Latomum.

INLEIDING.

De samenspraak van Latomus „Over de kennis der drie talen en de studie der theologie" werd ten deele uitgelokt door eene verhandeling van Erasmus. Na de verschijning verbreidde zich het gerucht, dat onder de personen, die Latomus had aangevallen, voornamelijk Erasmus was bedoeld. Daarom heeft deze toen een puntig verweerschrift laten volgen. Moge Latomus het hoofdzakelijk op den grootsten humanist van zijn tijd gemunt gehad hebben, de aanleiding tot schrijven ontleende hij aan iets anders, nl. aan de inaugureele rede, waarmede Petrus Mosellanus, een jong en vurig bewonderaar van Erasmus, het ambt van hoogleeraar in de Grieksche taal aan de universiteit te Leipzig aanvaardde.

In die dagen bracht de quaestie der „drie talen", te weten, of het noodig en gewenscht is behalve Latijn tevens Grieksch en Hebreeuwsch te leeren, verscheidene universiteiten, ook die te Leuven, in beroering. Door het Humanisme was de vraag aan de orde gesteld. Hoe ook de onderlinge verhouding der drie groote richtingen, die van de Humanisten, die van de trouwe aanhangers der traditioneele Roomsche kerk en die van de voorstanders der Hervorming moge zijn geweest, kenmerkende feiten zijn, dat bovenbedoelde vraag te Wittenberg bevestigend, te Leuven, althans vooreerst en door de meerderheid ontkennend werd beantwoord. In de stad van Luther, waar de litterator Philippus Melanchthon de persoonlijke schakel vormde tusschen humanistische en theologische kringen, werden het Grieksch en het Hebreeuwsch, de grondtalen des Bijbels, sedert den oorsprong der Reformatie ijverig beoefend. Te Leuven hadden zij, die het belang van de kennis

dezer talen inzagen, veel grooter moeite haar eene plaats in het universitaire onderwijs te verzekeren.

Aan pogingen daartoe heeft het niet ontbroken. In het j. 1517 heeft Hiëronymus Busleiden een bescheiden kapitaal nagelaten voor de stichting van een „collegium trilingue", waarin behalve tien studenten drie professoren gevestigd zouden zijn, één voor het Latijn, één voor het Grieksch en één voor het Hebreeuwsch. Terwijl het gebouw werd opgetrokken (op de Vischmarkt), hielden de professoren hunne inaugureele oratie op 1 Sept. 1518 bij de Augustijners. Het duurde echter nog een paar jaren eer zij werkelijk tot het geven van onderwijs door de universiteit werden toegelaten. Allerlei formeele moeilijkheden werden hun in den weg gelegd. De diepere grond van het verzet was de afkeer van het Humanisme, dat aan de studeerende jongelingschap wilde bijbrengen èn een beter Latijn èn een andere inrichting van de studie der theologie, waarin de beoefening van de grondtalen des Bijbels op den voorgrond trad, — zij het ook, dat door het „collegium trilingue" slechts een eerste stap in die richting zou worden gedaan, daar de lessen in Grieksch en Hebreeuwsch alleen bestemd waren voor de Zondagen en de groote feestdagen. Studenten, die waarschijnlijk alleen de echo wedergaven van hetgeen hun door de „professores ordinarii" was ingeprent, zeiden: „Nos non loquimur Latinum de foro piscium, sed loquimur Latinum matris nostrae Facultatis". Onder dit alles was Erasmus, sedert het j. 1517 te Leuven wonende, de raadsman der executeuren van Busleiden's testament, tevens eerste curatoren van het drietalig college [1]).

In den aanvang van het j. 1518 verscheen van Erasmus de „Aanwijzing of beknopte methode om te komen tot de ware theologie" [2]). Zij mag gerekend worden tot de vruchtbaarste geschriften, welke zijne vaardige pen heeft voortgebracht. Onder het doorlezen gevoelt men bij iedere bladzijde, welken invloed de denkbeelden van onzen vermaarden landgenoot vooral in Protestantsche theologische kringen hebben uitgeoefend, van welke vèr strekkende beteekenis het hier geschrevene eeuwenlang geweest is voor de

---

1) Valerius Andreas, *Fasti academici stvdii generalis lovaniensis*, Lov. 1650, in-4°, p. 275 sqq.

2) Desiderius Erasmus, *Ratio seu methodus compendio perveniendi ad veram theologiam*, in zijne *Opera omnia*, Lvgd. Bat. 1704, in-fol., T. V, col. 75—138.

inrichting der theologische studiën aan de Protestantsche universiteiten. Oorspronkelijk heeft hij dit stuk als eene inleiding laten voorafgaan aan zijne eerste uitgave van het Grieksche Nieuwe Testament. In het genoemde jaar werd het, belangrijk omgewerkt en uitgebreid, afzonderlijk gedrukt. Reeds het begin is treffend, daar de schrijver in de eerste plaats verlangt, dat de aanstaande godgeleerde zich tot zijne studiën begeven zal met den waren gemoedsaard, de theologie beschouwen als eene echte levensleer, aan welker verheven doel hij met hart en wandel dient te beantwoorden [1]). De weg tot de theologie vangt aan met de studie van Latijn, Grieksch en Hebreeuwsch [2]). Verder moeten behalve dialektiek ook rhetorica (met inbegrip van grammatica en poëzie), arithmetica en muziek worden beoefend. Tevens is het verwerven van eenige kennis der natuur, van kosmographie, van plant- en dierkunde gewenscht, vooral voor het recht verstand van onderscheidene plaatsen in den Bijbel; bij kennis der natuur denkt Erasmus dus aan iets als Bijbelsche Oudheidkunde. Zelfs de kennis van de gebruiken der heidensche godsdiensten kan bij de Bijbeluitlegging uitnemend te stade komen [3]). De oude kerkvaders, Origenes, Basilius, Chrysostomus, Hiëronymus verdienen beoefend te worden boven de scholastiek [4]). Het middenpunt der studie is altijd de Bijbel. Langs den aangeduiden weg nadert de theologische student tot de Christelijke leer, welke geheel uit de Schrift wordt getrokken. Vrij uitvoerig wordt de inhoud dezer leer door Erasmus omschreven, zooals zij tevens op den kansel zou behooren verkondigd te worden. Zij vertoont een geheel ander beeld dan de traditioneele kerkleer [5]). Ook de zedenleer moet geheel uit den Bijbel worden geput [6]). Den jongen godgeleerde wordt aangeraden zelf zekere „Loci theologici" aan te leggen, nl. bij eene reeks van onderwerpen aan te teekenen, wat in het Oude en het Nieuwe Testament hierop betrekking heeft [7]). Krachtig wordt er op aangedrongen, dat hij de

---

1) Erasmus, *Methodus perveniendi ad veram theologiam*, in de *Opera*, T. V, col. 76, 77.

2) Erasmus, Ibidem, col. 77 *e*; vgl. col. 120 *c*.

3) Erasmus, Ibidem, col. 79, 80. Vgl. voor de kennis der natuur en de poëzie: col. 125 *b*.

4) Erasmus, Ib., col. 82 *a*, 83.

5) Erasmus, Ib., col. 84 *a—d*.

6) Erasmus, Ib., col. 105 *c*, *d*.

7) Erasmus, Ib., col. 130 *f*, 131 *a*.

Schrift zal leeren aanhalen uit de bronnen, niet uit eenige verzamelwerken, niet uit een „hoofdsom" of „klaar bewijs" of een bundel van misselijke preekjes [1]). Zelfs wordt aanbevolen stukken des Bijbels van buiten te leeren [2]). Tegenover deze aanprijzing van de Bijbelstudiën wordt, ditmaal met vermijding van alle ironie en sarkasme, bij herhaling een ongunstig oordeel uitgesproken over de veel te groote plaats, welke de dialektiek in het theologisch onderwijs inneemt. Wegens de wijze, waarop zij beoefend wordt, verdient zij sophistiek te heeten. Het nuttelooze der vragen, waarmede deze sophistiek zich bezig houdt, wordt in het licht gesteld [3]). Wanneer zulke vragen werden opgeworpen in gezellige gesprekken of bij den maaltijd, zou men het kunnen verdragen, thans wordt de tijd op de scholen er jammerlijk aan verdaan. Er zijn zelfs theologen, die er altijd in blijven hangen [4]). Vooral Plato en Aristoteles worden als orakels bewonderd; sommigen wijden het geheele leven aan de commentatoren van hunne geschriften, aan Bartholus en Baldus, aan Averroës, Holcot, Bricot enz. Erasmus beschrijft het droevig schouwspel van een tachtigjarigen geleerde, die nooit verder gekomen was, over dialektische of wijsgeerige punten eindeloos kon debatteeren, maar niet in staat zou geweest zijn het evangelie van Christus te verkondigen [5]). De Scotisten worden als de ergste schuldigen aangewezen [6]). Men vergeet, dat het doel van het onderwijs niet is strijdvaardige kampioenen, maar goede theologen te vormen [7]). Aan de universiteiten te Cambridge en te Leuven wordt de lof gegeven, dat deze averechtsche beoefening der dialektiek er reeds minder plaats inneemt dan te voren [8]).

De reformatorische strekking van Erasmus' geschrift wordt op vele punten openbaar. Onbewimpeld spreekt hij hier uit, dat de mensch alleen door het geloof gerechtvaardigd wordt, niet door de werken [9]). De geboden Gods, in den Bijbel bewaard, worden tegenover de menschengeboden der pausen gesteld [10]). Dat meer verwacht wordt van dwang dan van onderricht, dat geweld gebruikt wordt in dienst van het Godsrijk, dat iemand wegens overtreding der

---

1) Erasmus, Ib., col. 127 *d*.
2) Erasmus, Ib., col. 132 *a*.
3) Erasmus, Ib., col. 134 *a—d*.
4) Erasmus, Ib., col. 132 *d*, 134 *e*, *f*.
5) Erasmus, Ib., col. 83 *c—f*.
6) Erasmus, Ib., col. 126 *e*, 136 *a*.
7) Erasmus, Ib., col. 134 *f*.
8) Erasmus, Ib., col. 137 *a*.
9) Erasmus, Ib., col. 103 *e*, 104 *a*, 108 *c*.
10) Erasmus, Ib., col. 89 *a*, *b*.

vastenwet met de doodstraf wordt bedreigd, de schrijver aarzelt niet dit af te keuren [1]). Als er tegenwoordig minder ketterijen bestaan dan vroeger, gelijk men beweert (zegt Erasmus), moet de oorzaak meer gezocht worden in de beulswerktuigen dan in de twijfelachtige redeneerkunst der verdedigers van de kerkleer [2]). De wijze, waarop gesproken wordt over de aflaten [3]), de vereenzelviging van de priesters met de kerk [4]), de tegenstelling tusschen de mirakelen der heiligen en die van Christus [5]), het monnikwezen [6]), de spijswetten [7]), de tienden [8]), den slechten stijl der heiligen-legenden en de bespottelijke of walgelijke poëzie der hymnen en sequentiën [9]) ligt in de reformatorische lijn. Het geheele geschrift werd door dit alles gestempeld tot eene pikante lectuur voor de tijdgenooten, die velen moest doen meesmuilen en stellig de voorstanders van het oude met verontwaardiging heeft vervuld, al kon men den schrijver geen verbreiding ten laste leggen van bepaalde als kettersch veroordeelde leeringen.

Latomus heeft Erasmus niet rechtstreeks bestreden. Eene reden tot zekere terughouding kan hierin bestaan hebben, dat zij tot dusverre elkander als vrienden hadden bejegend. Daarenboven was Erasmus, ofschoon hij te Leuven geen graad had behaald, erkend als lid der theologische faculteit. Welstaanshalve scheen een openlijke aanval minder gewenscht. Deze werd gericht tegen Mosellanus. Als mikpunt werd gekozen de leerling met de bedoeling den meester te treffen.

In tegenwoordigheid van professoren en studenten der universiteit te Leipzig sprak Petrus Mosellanus (Aug. 1518), zijne redevoering uit „over het aanleeren van verschillende talen" [10]). Den

---

1) Erasmus, Ib., col. 100 *e*, 107 *a*.
2) Erasmus, Ib., col. 137 *c*.
3) Erasmus, Ib., col. 89 *a*, 110 *d*, 111 *e*.
4) Erasmus, Ib., col. 127 *f*.
5) Erasmus, Ib., col. 115 *a*, *b*.
6) Erasmus, Ib., col. 112 *d*, 136 *d*.
7) Erasmus, Ib., col. 106 *f*.
8) Erasmus, Ib., col. 128 *d*.
9) Erasmus, Ib., col. 81 *f*, 82 *a*.
10) *Oratio // de variarvm lingvarvm cog-//nitione paranda Petro Mo//sellano protegense av-//thore Lipsiae in magna // ervditorvm corona // pronvnciata.* [Vignet: het wapen van den hertog van Saksen]. Aan het einde op het laatste blad [E iiijr]: Lipsiae an. M. D. XVIII. mense avgvsto in officina Valentini Schvmann. — Formaat: klein in-4°. Letter: Romeinsch. Signatuur: A ij—E iij. Geen pagineering. Aantal blaadjes: 24. — Een exemplaar van dit boekje werd mij uit de universiteits-bibliotheek te Leipzig ter leen verstrekt.

geest der rede kan men proeven uit de opdracht aan hertog George, die er in den druk aan voorafgaat. Acht eeuwen geleden — aldus Mosellanus — begon men de studie der talen te verwaarloozen. Sedert is de beoefening der letteren meer en meer ontaard, totdat men is beland in het gemodder der vorige eeuw (eigenlijk staat er: in extremam superioris seculi fecem). Onze voorouders zijn, daar zij het Grieksch niet konden of wilden leeren, na het verlaten der Grieksche bronnen terechtgekomen bij de troebele beken van zeer gebrekkige vertalingen. Voor de grammatica heeft men aan de jeugd Alexander, Ebrardus en dergelijken, voor de wijsbegeerte Petrus Hispanus in plaats van Plato en Aristoteles in handen gegeven [1]). Dit zou nog zoo erg niet geweest zijn, als de theologie er maar buiten gebleven was, zij, de eenige door Gods geest bestuurde (θεόπνευστος), de koningin aller wetenschappen. Maar, o pest! ook hier is vuile barbaarschheid binnengedrongen. Terwijl op het gebied der theologie alles vrede moest ademen, heeft men hier de kunst om te redetwisten ingevoerd en de zachte leer van Christus, het lam Gods, onderworpen aan het juk der dialektiek en der wetten eener menschelijke wijsheid. In onze eeuw kwam, dank zij de Voorzienigheid, na lange duisternis licht. De dageraad was de uitvinding der boekdrukkunst, waardoor de klassieken herdrukt konden worden [2]). Sedert is de studie van Hebreeuwsch, Grieksch en Latijn herleefd [3]). Christus heeft deze talen gewijd door zijn bloed; hij heeft gewild, dat zij het getuigenis zouden bevatten van zijne godheid, menschheid, leven en sterven. De studie dezer talen werd door Hiëronymus en Augustinus aan alle theologen aanbevolen, door pausen voorgestaan. Wat ons in het Hebreeuwsch door de profeten, in het Grieksch door de Apostelen is overgeleverd, kan zonder de kennis dier talen niet op waardige wijze behandeld worden. De wereld kan langs geen anderen weg tot de oude loffelijke theologie terugkeeren. Hulde wordt gebracht aan hetgeen paus Nikolaas V, Bessarion, Nikolaas van Cusa, de Mediceërs en anderen voor de herleving dezer studiën gedaan hebben [4]). Italië

---

1) Petrus Mosellanus, in de opdracht der *Oratio*, quatern A, fol. ij^{r}.
2) Mosellanus, in de opdracht der *Oratio*, quat. A, fol. ij^{r}.
3) Mosellanus, *Oratio*, opdracht, quat. A, fol. ij^{v}.
4) Mosellanus, *Oratio*, opdracht, A fol. iij^{r}.

is voorgegaan, Frankrijk is gevolgd, eindelijk begint nu Duitschland het belang der zaak in te zien [1]). Leo X, Frans I, keizer Maximiliaan, Karel V te Leuven, paltsgraaf Lodewijk te Heidelberg, Frederik de Wijze te Wittenberg, de Beiersche vorsten, keurvorst Albrecht van Mainz hebben zich door de bevordering dezer studiën verdienstelijk gemaakt [2]). Reeds heeft hertog George te Leipzig gedurende drie jaren onderwijs in het Grieksch laten geven; men mag verwachten dat hieraan weldra onderwijs in het Hebreeuwsch zal worden toegevoegd. De tegenstanders beweren, dat uit deze bron stroomen van ketterij zullen voortvloeien. De rede van Mosellanus heeft ten doel den lof der talen te verheffen en de onrechtmatige grieven der tegenstanders te wederleggen [3]). Aldus de opdracht, die tevens als de korte inhoud kan gelden. De aanhef der „Oratio" zelf treft door de buitengewone hatelijkheid van den toon. De Grieksche Muze schijnt den jongen geleerde geen takt aan de hand gedaan te hebben, evenmin nu als een jaar later, toen hij met zijne openingsrede voor het beroemde twistgesprek te Leipzig een dwaas figuur zou slaan. Ditmaal vangt hij aan met eene allerzonderlingste „captatio benevolentiae": hij voorziet van een deel der toehoorders aanvallen van nijd, haat, laster en gemor over zijne jonge jaren [4]). Hij vergelijkt de tegenstanders met Gryllus (bij Plutarchus), die liever met de zwijnen grommen wil dan terugkeeren tot de menschelijkheid [5]). De spreker gaat nu twee stellingen verdedigen: 1^0 hoe meer talen de mensch kent, hoe meer nadert hij tot het beeld Gods en verwijdert zich van het dier; 2^0 van de kennis van verschillende talen hangt de studie van alle goddelijke en menschelijke dingen af; zonder haar kan geen wetenschap volkomen zijn [6]). Achtereenvolgens worden nu deze punten uiteengezet [7]). Onder veel goeds en waars, dat wordt voorgedragen, mengt zich een korreltje dwaasheid. God, zegt Mosellanus, kent de talen van alle volkeren. Belachelijk is het te

---

1) Mosellanus, *Oratio*, opdracht, A, fol. iij^r en v.
2) Mosellanus, *Oratio*, opdracht, A, iij^v.
3) Mosellanus, *Oratio*, opdracht, A, iiij^r.
4) Mosellanus, *Oratio*, B, fol. i^r.
5) Mosellanus, *Oratio*, B, fol. i^v.
6) Mosellanus, *Oratio*, B, fol. i^v.
7) Punt 1^0: aldaar, B, fol. i^v—vii^r; punt 2^0: B, fol. vii—D, fol. vii (beide quaternen hebben een insteekblad).

meenen, dat men de getijden alleen in het Latijn zou mogen bidden. Personen van de snuggerheid van Chrysippus beweren, dat vrome lieden geen Hebreeuwsche of Grieksche letteren moeten aanroeren [1]). Hebben sommige heiligen, Paulus en de evangelisten zich dan niet van het Hebreeuwsch en Grieksch bediend? Wordt niet hier en daar nog in het Grieksch of het Chaldeeuwsch de mis gecelebreerd met toestemming der Roomsche kerk? [2]) De engelen om Gods troon en ook de heiligen aldaar moeten stellig vele talen kennen, anders zouden zij onze gebeden niet kunnen verstaan; anders zou een Duitscher of Franschman niet kunnen bidden tot een heilige van een ander volk. Men wijst op het ontstaan der spraakverwarring te Babel als op eene straf. Maar God verandert soms zelfs eene straf in eene weldaad [3]). Volgens Hand. II leerde de Heilige Geest de Apostelen vele talen spreken. Wat moesten zij in die talen uitdrukken? De Platonische, de Aristotelische, de Scotistische philosophie? De haarkloverijen der dialektiek? Neen, maar de dingen, waardoor de geheele wereld tot Christus gebracht is [4]). De tegenstanders vreezen voor hunne alleenheerschappij. Zij brengen de taalstudie bij de menigte en bij de vrouwkens in minachting. (Blijkens eene aanteekening op den rand wordt hier gezinspeeld op de preeken van een Dominikaner-monnik te Leipzig) [5]). Paulus dankte God, dat hij meer vreemde talen spreken kon dan iemand van de Korinthiërs. Moeten wij de voorkeur geven aan de sophistische kunstjes? Aan Scotus boven Paulus? Maar de taalstudie, eeuwenlang begraven, is thans niet zonder Hooger Wil herlevende [6]). Men zegt: de kennis der talen is wel een goddelijk geschenk, maar zij moet door den Heiligen Geest worden ingegeven, niet door menschelijke vlijt verworven. Moeten wij dan den landbouwers aanraden niet te ploegen, maar als in de Homerische tijden de vruchtbaarheid van den grond slechts van God te wachten? God maken tot beschermer van onze traagheid?

---

1) Mosellanus, *Oratio*, B, fol. iij^{r}.
2) Mosellanus, *Oratio*, B, fol. iij^{r}.
3) Mosellanus, *Oratio*, B, fol. iij^{r} en ^{v}.
4) Mosellanus, *Oratio*, B, fol. iiij^{r}.
5) Mosellanus, *Oratio*, B, fol. iiij^{v}.
6) Mosellanus, *Oratio*, B, fol. iiij^{v}, v^{r}.

Maar Hij heeft gewild, dat ons geheele leven een strijd zou zijn [1]).

De spreker gaat nu over tot het tweede deel zijner rede om te betoogen, dat geen wetenschap behoorlijk beoefend kan worden zonder kennis der bedoelde talen. Allereerst wordt dit uitvoerig aangetoond van de theologie. Alles komt aan op de studie des Bijbels. Hoe zou men zich hierop kunnen toeleggen zonder kennis der talen? [2]) Men behelpt zich met vertalingen, waarvan het zelfs bedenkelijk wordt geacht af te wijken. Heeft dan Origenes niet op zijn ouden dag nog Hebreeuwsch geleerd? Heeft Hiëronymus zich diezelfde taal niet eigen gemaakt? [3]) Mosellanus levert nu een stout rhetorisch kunststuk door het openen eener „apostrophe". Hij voert nl. plotseling Hiëronymus sprekend in en laat den grijzen kerkvader uit het j. 400 eene lange rede houden tot het akademische gehoor van het j. 1518. Hiëronymus wijst op de verschillen der vertalers. Origenes, Augustinus en hij zelf hebben paus Clemens V (in de Clementinen, titel: De magistris) bewogen bij dekreet te bevelen, dat het Grieksch en het Hebreeuwsch op de openbare scholen en in de „collegia" der priesters onderwezen zouden worden. Hiëronymus herinnert, hoe Basilius, Gregorius van Nazianze, Augustinus en hij zelf met succes de ketters bestreden hebben, niet met Aristoteles, maar met Christus als gids; niet de profane sluitredenen der heidensche wijsbegeerte hebben hun daarbij gediend, maar degelijke Schriftgetuigenissen [4]). Daarentegen vindt men in de geschriften der hedendaagsche godgeleerden meer van de Aristotelische wijsbegeerte, ja, van de vuilste sophistiek, dan van de Schrift. Toen de oude theologie heerschte, werd het Christendom groot. Thans zijn Azië en Afrika afgevallen en houdt het zich nog maar in een zeker deel van Europa staande. In dit overgeschoten deel, hoe klein ook (haec quantumvis parva particula), bestaan meer partijschappen dan er ooit kettersche secten in de geheele wereld geweest zijn. En hoe gering is het aantal dergenen, die in alles het geloof der Roomsche kerk volgen (quantula portio eorum qui per omnia Romanae Ecclesiae sequuntur fidem)? Toch

---

1) Mosellanus, *Oratio*, B, fol. v, vi^{r}.
2) Mosellanus, *Oratio*, B, fol. vi^{r} en v.
3) Mosellanus, *Oratio*, B, fol. vi^{v}; C, fol. i^{r}.
4) Mosellanus, *Oratio*, C, fol. i^{r} en v.

heeft de Kerk tegen de ketters behalve het geestelijke, tegenwoordig ook een ijzeren zwaard, ja zelfs het vuur. Hoe kunt gij verwachten (aldus nog altijd Hiëronymus tot de theologen der zestiende eeuw), dat uwe boeken, waarin zoo véél van Aristoteles en zoo weinig van den Bijbel of van Paulus voorkomt, iemand zouden overtuigen? Men keere dan tot den Bijbel en de studie der talen terug [1]). „Ik, Hiëronymus, heb den tekst des N. T. gezuiverd. Als de vrucht van mijn werk door den onwil of de traagheid uwer voorouders niet ware verloren gegaan, zou Erasmus minder moeite gehad hebben met het N. T. opnieuw te zuiveren. Doch het was eene Goddelijke bestiering, die Erasmus voor dit werk deed geboren worden. Tot het rechte verstand des Bijbels kunnen de kerkvaders de beste diensten bewijzen. Reeds heeft gedurende eenige eeuwen het vrome volk, onze beeltenissen in de kerken aanschouwende, meer waarde aan ons gehecht dan de theologen, die ons gaarne hadden willen verdringen. Bestudeert dan de drie talen, welke Christus aan het kruis met zijn bloed geheiligd heeft (nl. in het opschrift). Gij hebt Erasmus tot leidsman, die u de deur tot de oude, loffelijke theologie heeft geopend" [2]).

De tegenstanders beweren, dat de Grieken, toen zij van de Latijnsche kerk gingen afwijken, hunne handschriften des N. T. vervalscht kunnen hebben. Maar de tegenwoordige Grieken lezen in hunne Grieksche handschriften hetzelfde als wij in de onze. Noem ééne plaats, die zij opzettelijk vervalscht hebben! Nooit is hun dat door de verdedigers der Roomsche kerkleer verweten. Zij zouden ook niet gekund hebben. Daarvoor waren er te veel Grieksche boeken in Italiaansche, Fransche, Spaansche en zelfs Duitsche bibliotheken. Trouwens, de verschilpunten tusschen de Grieken en ons zijn ook slechts gering; men deed beter hen te verdragen. Als wij voortgaan allen af te snijden, die zich tegen het gezag van eenigen paus verzetten, zal er op het laatst een hoofd der kerk zonder leden zijn. Het volk is toch al zeer geneigd wegens het schandelijke leven van slechte bisschoppen afvallig te worden [3]).

Mosellanus gaat nu betoogen hoe nuttig de kennis van het

---

1) Mosellanus, *Oratio*, C, fol. ij^{r} en v.
2) Mosellanus, *Oratio*, C, fol. iij^{r} en v.
3) Mosellanus, *Oratio*, C, fol. iiij^{v}; D, i^{r} en v.

Grieksch is voor juristen [1]) en medici [2]). De laatsten moeten tevens Hebreeuwsch, liefst ook Arabisch leeren om de boeken over hun vak in die talen te lezen en de Joodsche geneesheeren te kunnen vervangen [3]). Voor de beoefenaars van wijsbegeerte, redekunst en grammatica is de kennis van Grieksch onmisbaar [4]). En deze talen zijn in weinige jaren te leeren [5]). Aan het slot wordt de taalstudie nog eenmaal in hoogdravende woorden geprezen. Zij is de eenige weg, waarlangs de menschelijke natuur, de sterfelijkheid vergetende, kan opklimmen tot de goddelijkheid der hemelingen, ja, van God; zij doet ons beseffen, dat wij met die verheerlijkte wezens eenmaal als gelijken zullen verkeeren (unica, per quam iam hic pro viribus meditamur, quod cum divis ex aequo sumus futuri). Zij die deze studiën bevorderd hebben, worden op de rij af geroemd. Van Karel V wordt gezegd, dat hij de kenners dezer talen, inzonderheid den veeltaligen Erasmus van Rotterdam, het sieraad der theologie (πολυγλώττων Theologiae decus), begunstigt en zijne akademie te Leuven schitterend heeft voorzien van leeraren in de drie talen (trium linguarum doctoribus) [6]).

Dat de ingenomenheid met deze zaak te Leuven bij sommigen zeer matig was, blijkt uit het boekje van Jacobus Latomus, hetwelk hierachter wordt herdrukt. De schrijver heeft nooit groote vermaardheid verworven. Niettemin behoorde hij gedurende een kwarteeuw tot de invloedrijkste mannen aan de universiteit aldaar, destijds het wetenschappelijke middelpunt der Nederlanden en eene der grootste universiteiten van Europa.

Jacobus Masson of Latomus, bijgenaamd de Oudere (in onderscheiding van zijn neef, ook aldus geheeten) werd in het j. 1475 geboren te Cambron, bij Ath, in Henegouwen. Hij studeerde te Parijs. In het j. 1504 werd hij aangesteld als hoofd of „vader" van het college Standonck, kort te voren opgericht voor arme studenten [7]). In het jaar 1510 is hij lid van de faculteit der Let-

1) Mosellanus, *Oratio*, D, fol. iv—iijr.
2) Mosellanus, *Oratio*, D, fol. iijr—vr.
3) Mosellanus, *Oratio*, D, fol. iijr en v.
4) Mosellanus, *Oratio*, D, fol. vr—E, fol. iv.
5) Mosellanus, *Oratio*, E, fol. ijr.
6) Mosellanus, *Oratio*, E, fol. iijr en v.
7) Valerius Andreas, *Fasti academici stvdii generalis Lovaniensis*, Lov. 1650, p. 270 seq.

teren en wordt als zoodanig toegelaten tot den senaat der universiteit [1]). Hij volgt lessen van Adriaan Florisz., den lateren paus Adriaan VI [2]), en wordt de leermeester van twee broeders uit het aanzienlijke geslacht De Croy, van wie de één, Karel, naderhand bisschop zal zijn van Doornik en de ander, Robert, bisschop van Kamerijk. Deze beide leerlingen betaalden voor hem de kosten, toen hij in het j. 1519, te gelijk met Rieuwerd Tappert, tot doctor in de godgeleerdheid werd bevorderd [3]). Tegelijk met Tappert, Joannes Briard, Joannes Driëdo van Turnhout, Martinus Dorpius en Godschalck Rosemondt behoorde hij tot de theologische faculteit, terwijl onder de ordes-geestelijken de doctoren Eustachius van Zichem en Vincent van Haarlem bij de Dominikaners, Nikolaas van Egmond bij de Karmelieten zeer op den voorgrond traden. In het j. 1535 verkreeg hij het gewone hoogleeraars-ambt, waaraan een kanonikaat van den eersten rang in de St.-Pieterskerk verbonden was. Reeds vroeger had zijn gewezen leerling, de bisschop van Kamerijk, hem een kanonikaat in de hoofdkerk van zijn bisdom geschonken [4]). Hij stierf in het j. 1544 [5]).

---

1) Valerius Andreas, l.l., p. 104.

2) Jacobus Latomus, *De ratione obligandi humanae legis*, in zijne *Opera*, Louanij 1550, fol. 101v.

3) Valerius Andreas, l.l., p. 104 seq.

4) [Paquôt], *Memoires pour servir a l'histoire litteraire des Pays-Bas*, Louvain 1768, in-8°, p. 44; A. le Glay, *Recherches sur l'église métropolitaine de Cambrai*, Par. 1825, in-4°, p. 135.

5) Zie verder over hem behalve de reeds genoemde werken: Aubertus Miraeus, *Elogia belgica*, Antv. 1609, in-4°, p. 27—29; Nicolaus Vernulaeus, *Academia Lovaniensis*, Lov. 1627, in-4°, p. 273; F. Sweertius, *Athenae belgicae*, Antv. 1628, in-fol., p. 365; G. Brandt, *Historie der reformatie*, Amst. 1677, blz. 148; J. F. Foppens, *Bibliotheca belgica*, Brux. 1739, in-4°, T. I, p. 520 seq.; P. Divaeus, *Rerum lovaniensium libri IV*, Lov. 1757, fol., p. 114; Dr. H. Laemmer, *Die vortridentinisch-katholische Theologie des Reformations-Zeitalters*, Berl. 1858, in-8°; S. 25; *Ioannis Molani Historiae Lovaniensium libri XIV*, ed. P. F. X. de Ram, (in de *Collection de chroniques belges inédites*), Brux. 1861, in-4°, P. I, p. 478, 515; H. Q. Janssen, *Jacobus Praepositus*, Amst. 1862, in-8°, (zie het register); Dr. K. Werner, *Geschichte der apologetischen und polemischen Literatur*, Schaffhausen 1865, in-8°, Bd. IV, S. 270—272; F. X. Linsenmann, *Michael Baius und die Grundlegung des Jansenismus*, Tüb. 1867, in-8°, S. 20 f.; E. Monseur, *Inquisiteurs des Pays-Bas*, in de *Travaux du cours pratique* de Paul Fredericq, Université de Liège, Gand 1884, fascic. II, p. 104 s.; F. Nève, *La renaissance des lettres en Belgique*, Louv. 1890, in-8°, p. 85 s. Het portret van Latomus komt voor bij Philippus Galleus, *Virorvm doctorvm effigies*, Antuerp. 1572, in-8°, quat. c, fol. 2.

Spoedig heeft men onder Protestanten elkander wonderlijke dingen verhaald omtrent den laatsten tijd van zijn leven. In het j. 1543 had Latomus te Brussel moeten preeken in tegenwoordigheid van Karel V. Hij trad echter zoo onhandig en kinderachtig op, dat het geheele hof hem bijna had uitgelachen. Naar Leuven teruggekeerd, verviel hij in een soort van razernij, waarom hij in zijn huis moest worden opgesloten [1]). Hij zou beweerd hebben, dat hij door God verworpen was, daar hij de erkende waarheid bestreden had [2]). Anderen hebben verzekerd, dat hij, kort voor zijnen dood, overstelpt door harteleed en buiten zich zelven van woede, al de theologen van Leuven bij zijn bed liet komen en met tranen in de oogen betuigde, dat hij tegen den H. Geest en derhalve onvergefelijk gezondigd had door ontelbare zielen, die het zuivere evangelie wilden omhelzen, te veroordeelen [3]). In dit laatste heerscht kennelijk eenige overdrijving. De getuige, die misschien het best ingelicht geweest is, verzekert alleen, dat Latomus door folterende gewetens-angsten werd gepijnigd. Zoowel in het openbaar als binnenskamers moet hij onder voortdurend zuchten en hevig misbaar te kennen gegeven hebben, dat hij wanhoopte aan het behoud zijner ziel [4]).

Dat men aan Latomus deze wroeging over eigen bestrijding van de Hervormings-gezinden heeft toegeschreven, is overigens vrij opmerkelijk. De verklaring mag gezocht worden in zijne houding, waarin, althans bij vergelijking met anderen, zekere gematigdheid viel waar te nemen, soms misschien eenige weifeling. De meeste schrijvers, die een verslag hebben gegeven van zijne werkzaamheid, hebben hem inquisiteur genoemd. Inderdaad is Latomus meermalen belast geworden met een geloofsonderzoek. In het j. 1521

---

1) Françoys du Chesne [De Enzinas], *Histoire de l'estat dv Pais Bas, et de la religion d'Espagne*, A. S. Marie, M.D.LVIII, in-8°, p. 24 s.; in de uitgave van Ch.-Al. Campan, *Mémoires de Francisco de Enzinas, texte latin inédit avec la traduction française*, Brux. 1862, in-8°, T. I, p. 46 seq.; Claudius Senarclaeus aan Bucerus, 10 Mei 1546, aangehaald bij V. L. a Seckendorf, *Commentarius de Lutheranismo*, Lips. 1694, fol., T. II, p. 653; volledig bij D. Gerdes, *Scrinium antiquarium*, Gron., 1763, in-4°, T. VII, p. 407; vergel. H. Q. Janssen, *Jacobus Praepositus*, blz. 241.

2) Claudius Senarclaeus, bij Gerdes, l. l., p. 407; Janssen, a. w., blz. 241.

3) Vermeld bij Paquôt, *Memoires*, T. XIII, p. 47.

4) F. du Chesne [De Enzinas], l. c., p. 24; bij Campan, p. 46.

heeft de bisschop van Kamerijk aan Nikolaas van Egmond en Latomus een onderzoek opgedragen naar de leeringen van Jacobus Praepositus, den prior van het Augustijner-klooster te Antwerpen [1]). Wederom was aan Latomus, in vereeniging met Jacobus van Hoogstraten, Nikolaas van Egmond, Godschalck Rosemondt en Ruard Tappert het geloofsonderzoek toevertrouwd in de zaak der beide mannen uit hetzelfde klooster, Hendrik Vos en Jan vanden Esschen, die den 1 Juli 1523 te Brussel zijn verbrand [2]). De vierschaar is gespannen over Paulus de Roovere, kapelaan der St.-Pieterskerk te Leuven (1543). Onder de mannen, die als geloofsrechters optreden, ontmoeten wij ook hier weder Latomus, naast Ruard Tappert, Franciscus Sonnius en anderen. Hierbij valt op te merken, dat de berichtgever van Tappert vermeldt, dat hij het ambt van inquisiteur vervult, terwijl dit niet gezegd wordt van Latomus [3]). In geen van de genoemde processen treedt de laatste op den voorgrond. Wanneer hij in geschriften van lateren tijd inquisiteur heet, zal dit aldus verstaan moeten worden, dat hij als godgeleerde dikwijls werd geroepen mede oordeel te vellen over dogmatische stellingen, zonder daarom met het inquisiteurschap als met eene vaste betrekking bekleed te zijn. Eene ongewone toegefelijkheid werd door hem betoond in het geding tegen Willem Tyndall, den Engelschen Bijbelvertaler, die, naar de Nederlanden gevlucht, in het j. 1527 te Vilvoorde bij Brussel is gevangen gezet. Latomus heeft met Tyndall een schriftelijk debat aangegaan, waarin verscheidene stukken gewisseld werden. Die welke Tyndall opstelde, zijn sedert lang verloren geraakt [4]), maar van Latomus bleven er een drietal in zijne verzamelde werken bewaard [5]). Het einde was, dat Tyndall op het schavot het leven liet. Trouwens Latomus heeft de rechtmatigheid der wetten tegen de ketters erkend; van de noodzakelijkheid om op een werkelijken ketter de

---

1) H. Q. Janssen, *Jacobus Praepositus*, blz. 47; Dr. Paul Fredericq, *Corpus documentorum inquisitionis neerlandicae*, 's-Gravenh. 1900, Dl. IV, blz. 80 vlg.

2) Bij Dr. Paul Fredericq, a. w., Dl. IV, blz. 208, 210.

3) F. du Chesne [De Enzinas], l. c., p. 23, 25; bij Campan, p. 44, 48.

4) I. Foxe, *Ecclesiasticall History, conteyning the Actes and Monumentes of Martyrs*, London, 1576, Vol. II, p. 1052 seq.

5) Jacobus Latomus, *Confvtationvm adversvs Gvilielmvm Tindalvm libri tres*, in de *Opera*, Louanij 1550, fol. 182v—195r.

doodstraf toe te passen, is hij overtuigd geweest [1]). In het j. 1543 zond Levinus Crucius, pastoor van een dorp in West-Vlaanderen, een uitvoerig Latijnsch gedicht in de wereld onder den titel: „Vermaning tot de Christelijke vorsten om een verbond met elkander te sluiten en daarna het zwaard te keeren tegen den Turk en Luther, alsmede tegen diens hardnekkige aanhangers" [2]). Den toon van dit geschrift kan men proeven uit regels als deze:

Hostis adest geminus, fidei uiolator uterque:
Illinc Lutherus, hinc male Turca furit.
. . . . . .
Os Domini loquitur: Si me irritare malignè
Pergitis, hic gladius quenque uorabit atrox.
Rursus ait, gladius uos deuastabit, et intus
Disperdet iuuenem cum sene ubique pauor [3]).

Tot de vorsten wordt aan het slot gezegd:

Intrepidi ferrum manibus comprehendite ferrum,
Nosque precum ualida subueniemus ope.
Eia igitur uibrate enses, duo monstra ferite:
Christus adest, uester ecce triumphus erit.
Irruite ò pariter, magnis concurrite et ausis:
Vicerit hic, quisquis fortiter ausus erit.

De dichter zond zijn verzen aan Latomus met verzoek er degelijke kritiek op te oefenen. Latomus verklaarde, dat hij, afgezien van mogelijke aanmerkingen op de taal, het pogen van Crucius, het godsdienstig karakter en den vromen zin van het werk slechts loven kon. Hij zou er niets willen afdoen, noch er aan toevoegen. Slechts verzekerde hij, dat sommige lieden te Leuven het overbodig noemden na het godsdienstgesprek te Worms

1) Jacobus Latomus, *De trivm lingvarvm et Studij theologici ratione dialogvs* quat. E, fol. v^{r}; hierachter, blz. 81; vgl. de opdracht »Lectori" vóór *De fide et operibvs*, in de *Opera*, fol. 133^{r}.

2) *Paraenesis Leui-||ni Crucij Curio||nis Boscepani, || ad Potentatus Christianos, || vt percusso inter se foedere, fer-||rum in Turcam ac Lutherum, || illiusque coniuratos ac per-||tinaces asseclas conuer||tant*: insertis aliquot || de rebus ortho-|| doxae fidei || dissertatiunculis. [Aan het einde op quat. F, fol. 4^{r}:] Antuerp. An. M.D.XLIII. — Formaat: klein in-8°. Letter: cursief Romeinsch. Geen pagineering. Signatuur: A 2—F 2. — Exemplaar in de bibliotheek der universiteit te Utrecht.

3) Leuinus Crucius, *Paraenesis*, quat. D, fol. 6^{r}.

(1541), de vorsten nog aan te sporen om tegen Luther het zwaard op te vatten [1]).

Met Latomus heeft Luther zich bezig gehouden op den Wartburg. De theologische faculteit te Leuven had in November van het j. 1519 de leeringen van Luther als kettersch gevonnisd. De veroordeelende uitspraak werd, vereenigd met eene soortgelijke van de zijde der theologische faculteit te Keulen en voorafgegaan door een brief van Adriaan VI, toen nog kardinaal-aartsbisschop van Tortosa, in Febr. 1520 openbaar gemaakt [2]). Door deze daad heeft de Leuvensche faculteit zich geplaatst in de voorste rij van Luther's bestrijders en de richting aangegeven, waarin zij zich voortaan bewegen zou. Toch geschiedde zij niet met de instemming van alle leden der faculteit, zeker niet met die van Martinus Dorpius. Deze stelde zich met Luther in briefwisseling [3]); een vlugschrift, waarin op het gebeurde eene vinnige kritiek werd uitgeoefend, was misschien van zijne hand [4]), of van die van Erasmus [5]). Luther liet de veroordeelende uitspraken met eene scherpe beantwoording drukken [6]). Van verschillende kanten stonden de Leuvensche professoren aan aanvallen bloot. Men keurde af, dat Luther was geoordeeld zonder gehoord te zijn. Sommigen beweerden, dat zijne leeringen ten onrechte voor kettersch verklaard waren. Onder de vrienden van Latomus waren er, die vroegen, wat zij antwoorden

---

1) *Jacobus Latomus Leuino Crucio*, Lou. Anno. XLij. Mense Jan., geplaatst vóór de *Paraenesis* van den laatste, quat. A, fol. 4r en v.

2) *Epistola Reuerendiss. domini Cardinalis Dertusensis, ad facultatem theologiae Louaniensem. Eiusdem facultatis doctrinalis condemnatio qua condemnatur doctrina Martini Lutherii.* [Op quat. B, fol. iiijr:] Excusum Louanii apud Theodericum Martinum Alustensem. An. M.D.XX. — Formaat: in-4°. Letter: Romeinsch. Ongepagineerd. Aantal blaadjes: 8. Exemplaar in de Bibliotheca Thysiana te Leiden. — Herdrukt in: *D. Martini Lutheri opera latina varii argumenti*, cur. Dr. H. Schmidt, Francof. ad M., 1867, Vol. IV, p. 176—185.

3) *Dr. Martin Luthers Briefe*, ges. von W. M. L. de Wette, Berl. 1825, in-8°, Th. I, S. 432 f., 567; *Responsio Martini Lutheri*, in de *Opera latina varii argumenti*, Vol. IV, p. 187.

4) *Acta Academiae Lovaniensis contra Lutherum*, in de *Opera latina varii argumenti*, Vol. IV, p. 309—314.

5) Dr. P. Kalkoff, *Erasmus' Anteil an Flugschriften*, in het *Archiv für Reformationsgeschichte*, herausg. v. Friedensburg, Berl. 1903, Jahrg. I, S. 23—58.

6) *Condemnatio doctrinalis librorum Martini Lutheri per quosdam Magistros nostros Lovanienses et Colonienses facta. Responsio Lutheriana ad eandem condemnationem.* In de *Opera latina varii argumenti*, Vol. IV, p. 176—205.

moesten, als gezegd werd, dat de theologische faculteit over die leeringen vonnis had geveld zonder ze gelezen of begrepen te hebben; dat ze in de geschriften van heilige vaders als rechtzinnig en katholiek voorkwamen? Niet weinigen toch achtten ze op den Bijbel en op de „Ouden" gegrond [1]). Luther gispte, dat het vonnis niet behoorlijk met redenen omkleed was; slechts had men uit de hoogte zekere leeringen als kettersch bestempeld, zonder op gronden aan de Schrift ontleend, aan te toonen, waarom men aldus en niet anders mocht oordeelen [2]). Toen heeft Latomus zich opgeworpen tot kampioen van de rechtmatigheid der uitspraak zijner faculteit. Het uitvoerige boek, dat hij in het j. 1521 het licht deed zien, was hoofdzakelijk gewijd aan de bestrijding van Luther's beweren, „omne opus bonum est peccatum"; vooral met Schriftbewijzen trachtte hij Luther te wederleggen [3]). De vorm kan niet gelukkig worden genoemd. De aaneenrijging van ontelbare teksten met daarop volgende uitlegging maakt het geheel tot een zeer dorre leesstof. Het begin is niet zeer fraai. De schrijver zegt toch in de opdracht, dat door de inmiddels verschenen pauselijke banbul de rechtmatigheid van het Leuvensche vonnis voldoende is gedekt [4]). Overigens dient erkend, dat doorloopend een heusche toon wordt aangeslagen, zóó heusch, als in polemische geschriften van dien tijd maar zelden valt op te merken. Luther heeft dit boek kort na de aankomst op den Wartburg in handen gekregen. Hij zette er zich toe het te lezen en, ofschoon de langdradige lectuur hem zeer tegenstond,

---

1) Latomus in de aanstonds te noemen *Articvlorvm damnatorum Ratio*, in de opdracht *Rodolpho de Monckedamis*, quat. A, fol. ij^{r}.

2) Luther in de *Responsio*, genoemd in aant. 6 op blz. 24: *Opera latina varii argumenti*, Vol. IV, p. 186.

3) *Articv-||lorvm doctrinae fra || tris Martini Lutheri per theologos || Louanienses damnatorum Ratio || ex sacris literis, et veteribus || tractatoribus, per Jacobum || Latomum sacrae theologiae || professorem.* [Aan het slot, op quat. cc, fol. V ^{v}:] Impressum Antuerpiae per Michaelem Hillenium Sub intersignio Rapi. Anno M.D.XXI. viij die Maij. — De titel is gevat in een lijst van renaissance-ornamenten. Formaat: in-4° [het laatste vel heeft een insteekblad]. Letter: Romeinsch. Ongepagineerd. Signatuur: b i—cc iij. Hoogte: 19.2 c.M. Breedte: 13.4 c.M. Een exemplaar is mij geleend uit de bibliotheek van het Collegium maximum der E. P. Jezuïeten te Leuven. Het werk is herdrukt in de *Opera* van Latomus, fol. 1^{r}—53^{v}.

4) *Jacobus Latomus Rodolpho de Monckedamis*, voor de *Articvlorvm damnatorum Ratio*, quat. A, fol. ij^{r}.

heeft hij zich toch genoodzaakt geacht er een verweerschrift tegenover te stellen [1]). Dit is in een bitteren toon uitgevallen, te bitterder wellicht, omdat Luther meende in Latomus de geheele faculteit of althans hare meerderheid, die reeds zijne boeken verbrand had, te moeten treffen [2]). Maar wegens den inhoud is het immer zeer geroemd, daar men acht dat hij de leer van de genade en de verzoening nergens in zulk een wegsleependen vorm heeft voorgedragen als hier [3]).

Latomus is voortgegaan de opkomende Hervorming met de pen te bestrijden. Hij gaf eene verdediging uit van de Biecht [4]). Behalve dat hij een polemiek voerde met Joannes Oecolampadius, liet hij tegen Luther een nieuw boekje verschijnen „Over het primaat van den paus van Rome", waarvan hierachter een herdruk zal worden opgenomen. In het j. 1530 zag eene verhandeling het licht: „Over geloof en werken, alsmede over monniksgeloften en kloosterwezen [5])". De schrijver richtte zijn aanval tegen de „Oeconomica christiana", die, met de „Summa der godliker scrifturen"

---

1) Luther aan Melanchthon, 26 Mei 1521, in de *Briefe*, bij De Wette, Th. II, (1826), S. 8; vgl. Th. I, S. 567.

2) *Rationis Latomianae pro incendiariis Lovaniensis Scholae Sophistis redditae Lutheriana confutatio*, in de *Opera latina varii argumenti*, Vol. V, p. 397—521.

3) V. L. a Seckendorf, *Commentarius de Lutheranismo*, L. I (1694), p. 164 Dr. J. Köstlin, *Martin Luther, sein Leben und seine Schriften*, Elberf. 1883, Bd. I, S. 481.

4) *Jacobi || Latomi theologiae pro-||fessoris de confessi||one secreta.* [In hetzelfde bundeltje volgt met doorloopende signatuur:] *Joannis || Oecolampadii Ellebo-||ron pro Jacobo Latomo.* [Aan het einde, op quat. I, fol. 8^{v} staat:] Basileae, per Andr. Cratandrvm. — De opdracht van het werk van Latomus is gedagteekend 6 Mei 1525. Formaat: in-8°. Letter: cursief Romeinsch. Signatuur: A 2—E 5. Ongepagineerd. Hoogte: 14.7 c.M. Breedte: 9.8 c.M. Met den titel 79 bedrukte bladzijden. Aantal regels per blz.: 27. (De signatuur van het werk van Oecolampadius loopt van F 1—I 5). — Exemplaar in de universiteits-bibliotheek te Amsterdam, behoorende aan de Remonstrantsche Kerk aldaar. Eene Antwerpsche editie van hetzelfde jaar is beschreven in de *Bibliotheca Belgica* door Dr. Van der Haeghen. In Latomus' *Opera* komt het voor op fol. 104^{v}—118^{r}.

5) In de *Bibliotheca Belgica* aldus beschreven: *Jacobi || Latomi Theologiae || Professoris Libellus de Fide & || Operibvs, & de Votis || atque Institutis Mona-|| sticis.* Antverpiae Apvd || Michaëlem Hillenium. || An. M.D.XXX. – In-8°. Zonder pagineering. Signatuur: A 2—J 5 [J 8], 72 blaadjes. Letter: Italiaansch. Het bovendeel van den titel draagt het portret van Karel V. — In de *Opera* van Latomus: fol. 133^{r}—157^{r}.

door J. J. Van Toorenenbergen opnieuw is uitgegeven [1]). Volgens Latomus werd de „Oeconomica christiana" vooral gretig gelezen door weggeloopen monniken. Zij zou wel door zulk een weggeloopen monnik geschreven kunnen zijn met het doel om de verzaking der geloften goed te praten [2]). Behalve dat Latomus de vooropgestelde leer van de rechtvaardiging door het geloof alleen trachtte te wederleggen, leverde hij een pleidooi voor het monnikwezen. Het valt te betreuren, dat dit geschrift aan Dr. Van Toorenenbergen is ontgaan.

In het j. 1550 heeft Jacobus Latomus, de jongere, eene nagenoeg volledige verzameling van de werken zijns ooms doen verschijnen. Ook eenige geschriften, die te voren niet in druk hadden bestaan, waren hierin opgenomen [3]). In de opdracht aan Rieuwerd Tappert werd erkend, dat de stijl niet meer beantwoordde aan de eischen, die een nieuw opgekomen geslacht was gaan stellen [4]). Dat Latomus de ketterij niet bestreden had, zooals men dit in het j. 1550 verlangde, wordt verontschuldigd met de opmerking, dat hij en de zijnen den eersten aanval deden en derhalve licht konden mistasten in de keuze der argumenten [5]). Waarschijnlijk is dit eene bedekte manier om te kennen te geven, dat Latomus verscheidene bladzijden geschreven had, die men eenige tientallen jaren later van orthodox standpunt niet kon goedkeuren. Dit behelst meteen de verklaring, waarom men in volgende eeuwen de meeste zijner werken in vergetelheid heeft laten verzinken. In dezelfde opdracht wordt nog medegedeeld, dat een groot aantal plaatsen verbeterd

---

1) *Het oudste Nederlandsche verboden boek*, 1523. *Oeconomica christiana. Summa der godliker scrifturen*, uitg. door Dr. J. J. van Toorenenbergen, Leid. 1882, groot in-8°.

2) Latomus in de opdracht »Lectori", voor *De fide et operibus*, in de *Opera*, fol. 133r.

3) *Jacobi Latomi Sacrae Theologiae Apvd Lovanienses Professoris Celeberrimi Opera, Qvae Praecipve Adversus horum temporum haereses eruditissimè, ac singulari iudicio conscripsit ab innumeris vitijs, quibus scatebant, diligenter repurgata.* Lovanii, Excudebat Bartholomaeus Grauius. Anno M.D.L. — Formaat: in-fol. Letter: Romeinsch. Genummerde folia: 214. — Exemplaar met geschreven titel in de universiteits-bibliotheek te Amsterdam. Een ander exemplaar is beschreven in de *Bibliotheca Belgica*. — Deze *Opera* zijn bijna even zeldzaam als de verschillende geschriften afzonderlijk.

4) *Epistola nvncvpatoria*, vóór de *Opera*, fol. a ijr.

5) Aldaar, fol. a ijv.

zijn naar de aanteekeningen, welke de schrijver zelf met het oog op eene nieuwe uitgave had gemaakt [1]). Het zou misschien de moeite waard zijn te onderzoeken, of deze „verbeteringen" ook dogmatische punten betroffen hebben.

Het eerste voortbrengsel van Latomus' letterkundige werkzaamheid was zijn: „Over de drie talen en de studie der theologie" [2]). Het verscheen in de vroege lente van het jaar 1519 [3]). Sommigen hielden het er voor, dat zijne ambtgenooten aan de samenstelling deel hadden gehad [4]). Er waren er, die zeker meenden te weten,

---

1) Aldaar, fol. a ij^{v}.

2) De titel is gevat in eene renaissance-lijst van bloemen en ornamenten. De keerzijde vertoont het wapen van kardinaal Willem de Croy, aan wien het is opgedragen. Formaat: in-4^{0}. Letter: Romeinsch. Signatuur: A ij—E iij. Geen pagineering. Hoogte: 19.3 c.M. Breedte 13.4 c.M. Aantal bedrukte bladzijden met den titel: 44. Aantal regels per blz.: 36. — Het exemplaar, waarnaar de herdruk hierachter heeft plaats gehad, is mij geleend uit de universiteits-bibliotheek te Gent. — Eene tweede uitgave verscheen nog in hetzelfde jaar te Parijs met eenige aanteekeningen van Thomas Carinus, en in één bundeltje met: *Desi. Erasmi Roterodami // Apologiae duae, nunquam antehac // typis excusae. //* Venvndantvr in vico||diui Jacobi, sub scuto // Basiliensi. — In-8^{0}. De titel van het werk van Latomus luidt in deze editie: *De trivm lingvarvm et // Studij theologici ratione dialogus, // per Jacobum Latomum Theo-||logiae licentiatum. // Annotationes saneqvam // eruditae Thomae Carini in eundem // Latomi Licentiati dia||logum.* [Op quat. D, fol. i^{v} staat:] Parrhisijs apud Henricum Stephanum, expensis Conradi Basiliensis. Anno M.D.XIX. 4. No. Maii. — Daarop volgen 4 bladzijden *Annotationes Thomae Carini* en een *Ad Lectorem* op de laatste bladzijde, dat betrekking heeft op de werken van Erasmus. Het geheele bundeltje is gedrukt met Romeinsche letter. Die van de Apologiën van Erasmus, van de *Annotationes Thomae Carini*, en het *Ad lectorem* is dezelfde, maar een andere dan de letter van het geschrift van Latomus. Ook de signatuur loopt niet door. In laatstgenoemd werk gaat zij van A ij—D i. De *Annotationes* beslaan: D ij en iij. Formaat: in-8^{0}. Aantal bladen van Latomus, ongenummerd: 23 (buiten de *Annotationes*). Aantal bedrukte bladzijden met den titel: 46. Aantal regels per blz.: 36. Hoogte: 19.8 c.M. Breedte: 14 c.M. — Met kleine onnauwkeurigheden beschreven door A. Namur, *Catalogue descriptif des éditions incunables de la bibliothèque de l'athénée grand-ducal de Luxembourg*, in: *Bulletin du bibliophile belge*, Brux. 1865, in-8^{0}, T. XXI, p. 40. — Het daar beschreven exemplaar is mij uit de bibliotheek van Luxemburg ter leen verstrekt. — In de *Opera* van Latomus, Louan. 1550, fol., komt *De trivm lingvarvm et stvdii theologici ratione* voor: fol. 157^{v}—168^{v}.

3) *Joanni Episcopo Roffensi Erasmus Rot.*, 2 April 1519, in Erasmus' *Opera omnia*, Lvgd. Bat. 1703, fol., T. III, *Epistolae*, col. 427 *c*.

4) *Erasmus Roterodamus Martino Bruxellensi*, Lov. 30 Martii 1519, in de *Epistolae*, col. 425.

dat gedurende vele maanden verscheidene personen hun best hadden gedaan om het zoo gepolijst mogelijk te laten verschijnen [1]). De ongelijkheid van den stijl strekte, zoo dacht men, ten bewijze, dat hier niet het werk van één man geboden werd [2]). Erasmus heeft echter alleen Latomus voor den schrijver aangezien [3]). Te voren scheen deze der beweging voor het beoefenen der drie talen niet kwalijk gezind. Bezat Erasmus onder de professoren der theologische faculteit te Leuven in Martinus Dorpius een vriend en bondgenoot, weinig anders meende hij te mogen zien in Latomus, die niet ontbloot scheen van goeden smaak noch van liefde voor de fraaie letteren [4]). Bovendien achtte hij Latomus' geleerdheid niet te versmaden [5]). Inderdaad is de stijl van den laatste, hoewel verre van Ciceroniaansch, minder barbaarsch dan die van vele zijner vakgenooten uit die dagen. In het j. 1518 had men Erasmus reeds verzekerd, dat het gevoelen van Latomus omtrent de studie der drie talen zeer afweek van het zijne [6]). Door de verschijning van dit geschrift werd de vriendschappelijke verhouding tusschen beide mannen voorgoed verbroken [7]). Erasmus heeft zich gedrongen gezien Latomus bijna op ééne lijn te stellen met Nikolaas van Egmond en anderen, die hem op den kansel en elders openlijk aanrandden [8]), zoodat het verblijf te Leuven hem weldra geheel werd vergald.

In de opdracht aan Guillaume de Croy, den kardinaal-aartsbisschop van Toledo, verklaart de schrijver zich te verheugen over de herleving der letteren, maar te betreuren, dat sommigen in overdrijving vervallen en wegens den minder fraaien stijl de scholastieke godgeleerden in verachting brengen. De oude kerkvaders worden zoozeer aangeprezen, dat de studeerende jongelingschap van Thomas, Bonaventura, Alexander en dergelijken wordt

---

1) Thomas Carinus in de *Annotationes* achter de in aant. 2 op de vorige bladzijde beschreven Parijsche uitgave, quat. D, fol ijr.

2) Thomas Carinus, Ibidem, D, fol. iijv.

3) Erasmus, l. l.

4) *Erasmus Roterod. Petro Barbirio*, 13 Aug. 1521, in de *Epistolae*, col. 655 *c*.

5) *Erasmus Roterod. Theologis Lovaniensibus*, 1521, in de *Epistolae*, col. 674 *d*.

6) *Guilielmo Croio Erasmus Roterod.*, Lov. 1518, in de *Epistolae*, col. 364 *b*.

7) *Erasmus Rot. Petro Mosellano*, Lov. 1519, in de *Epistolae*, col. 405 *d*; *Joanni Episcopo Roffensi Erasmus Rot.*, Antu. 2 Apr. 1519, ald., col. 427 *c d*.

8) *Erasmus Rot. Natali Beddae*, Basil. 1525, in de *Epistolae*, col. 867 *a*, 868 *a*.

afgetrokken. Latomus heeft nu het een en ander op schrift gebracht over de drie talen en de beste inrichting van de theologische studie, mede ten betooge, dat de scholastieken de voorkeur verdienen boven de oude theologen [1]).

Het eerste gedeelte heeft den vorm van eene samenspraak, waaraan drie personen deelnemen. Petrus is de voorstander der studie van rhetorica en talen (de Erasmiaan); Joannes de beoefenaar der scholastieke theologie; Albertus de tamelijk nuchtere eerstbeginnende, die er slechts nu en dan een woordje tusschenwerpt. Ofschoon niet duidelijk wordt aangewezen, wie het gevoelen van Latomus vertegenwoordigt, kan men genoegzaam bemerken, dat hij doorgaans staat aan de zijde van Joannes. De schrijver beheerscht echter zijne pen dermate, dat hij Petrus geen dwaasheden laat zeggen.

Het zal wel geen toeval geweest zijn, dat de doopnaam van Mosellanus hier meteen dient voor den man, die moet optreden in de rol van den Erasmiaan. Nauwelijks zijn eenige woorden gewisseld, of zijne inaugureele oratie komt op het tapijt [2]). Voortdurend zinspeelt de auteur er op, echter zonder hem te noemen. Volgens Mosellanus is verbetering van den tekst des N. T. door vergelijking met Grieksche handschriften voorgeschreven door pauselijke dekreten. Het antwoord luidt: Dit is maar eene uitspraak van Augustinus [3]). Petrus vraagt, of dit dan niet in het Dekreet van Gratianus (derhalve in het „Corpus iuris canonici") is opgenomen? Ja, wordt gezegd, maar het wetboek van Gratianus is nooit door paus of concilie geapprobeerd. Er staan ook wel uitspraken van pausen in, maar elk afzonderlijk stuk heeft geen ander gezag dan het op zichzelf bezit [4]). Volgens Mosellanus heeft paus Clemens V op een algemeen concilie bepaald, dat professoren in de verschillende talen moesten worden gesalariëerd uit de openbare kassen. Hiertegen wordt ingebracht, dat Clemens V niet gewaagde van Latijn of Grieksch, maar van Hebreeuwsch, Arabisch

---

1) Latomus, *De trivm lingvarvm, et Studii theologici ratione*, in de opdracht, quat. A, fol. ijr; hierachter, blz. 43 vlg.

2) Latomus, *De trivm lingvarvm, et Studii theologici ratione*, quat. A, fol. iijr, hierachter, blz. 47.

3) Vgl. hierbij B, fol. iijr, en in het tweede gesprek C, fol. iijr; hierachter blz. 56, 63.

4) Aldaar, A, fol. iijr en v; hierachter, blz. 48.

en Chaldeeuwsch; de bedoeling was, dat boeken uit die talen in de onze zouden kunnen worden overgebracht en omgekeerd, en dat het evangelie verbreid zou kunnen worden [1]). Mosellanus heeft beweerd, dat de drie talen aan het kruis gewijd zijn door Christus' bloed. Latomus legt hier aan Joannes de opmerking in den mond, dat het opschrift zich boven het kruis heeft bevonden, zoodat van eene aanraking met het bloed geen sprake zijn kan. Gelukkig toont de schrijver van het flauwe en ongepaste dezer opmerking iets te gevoelen [2]).

Albertus brengt in het midden, dat de studie-tijd niet te lang mag worden. Reeds is hij gedurende zeven jaren bezig gehouden met het Latijn. Bij de toepassing der nieuwe methode zouden nogmaals zeven jaren noodig wezen. Het Grieksch is te moeilijk aan te leeren, zooals blijkt uit het voorbeeld van Cicero, die het volgens Mosellanus nog niet eens goed kende [3]). Petrus vraagt, hoe men den Bijbel kan begrijpen, laat staan er onderwijs over geven, als men de talen, waarin hij geschreven is, niet verstaat? Uit uw standpunt — aldus het wederwoord — zou voortvloeien, dat alle Christenen Hebreeuwsch en Grieksch moesten leeren, daar zij eene wet, die zij moeten gehoorzamen, ook dienen te begrijpen. Allen hebben behoefte aan brood; moeten daarom allen bakkers zijn? [4]) Professoren moeten volgens Petrus de talen kennen, om tot den oorsprong hunner wetenschap op te klimmen. Maar Joannes vraagt: Kunnen Roger (hiermede zal Roger van der Weyden bedoeld zijn) en Joannes niet prachtig schilderen, anderen de schilderkunst niet leeren, zonder de taal van Apelles te kennen? Ofschoon het buskruit door een Duitscher is uitgevonden, kan men buskruit maken zonder Duitsch te verstaan [5]). Joannes Spirinck en Jacobus de Partibus zijn niet minder bekwaam in de geneeskunde dan zij die tegenwoordig aan de hoven van Italiaansche, Spaansche, Fransche of Duitsche vorsten Hippocrates in het Grieksch lezen [6]). Aristoteles heeft alleen Grieksch gekend, ofschoon de philosophie door de Grieken aan de Hebreërs, Assyriërs, Chaldeërs en Egypte-

1) Aldaar, A, fol. iij^{v}; hierachter, blz. 48 vlg.
2) Aldaar, A, fol. iij^{v}, iiij^{r}; hierachter, blz. 49.
3) Aldaar, A, fol. iiij^{r} en ^{v}; hierachter, blz. 49 vlg.
4) Aldaar, B, fol. i^{r}; hierachter, blz. 52.
5) Aldaar, B, fol. i^{v}; hierachter, blz. 53.
6) Aldaar, B, fol. ij^{r}; hierachter, blz. 53 vlg.

naren ontleend was. Als men nu alleen Latijn kent, kan men dan geen philosophie beoefenen? [1]) Petrus: Wat ook het geval zij in andere faculteiten, voor den theoloog is de kennis van talen noodzakelijk. Wie de Heilige Schrift wil behandelen zonder kennis der grondtalen, is een onbeschaamde. Antwoord: Dan heeft Laurentius Valla gelijk, die Thomas en Remigius van onbeschaamdheid beticht. Augustinus legt Paulus uit zonder Grieksch, Chrysostomus den Hebreeuwschen Mattheus zonder Hebreeuwsch te kennen. De Hebreeuwsche Mattheus bestaat zelfs niet meer. Hoe weet men, de Grieksche lezing volgende, dat hij precies overeenkomt met den oorspronkelijken Hebreeuwschen tekst? Als het op het vasthouden aan den grondtekst aankwam, zijn allen, die de vertaling der Septuaginta gevolgd hebben, veroordeeld [2]). — Petrus: Geen vertaling is ooit geheel juist. Waar verkeerd werd vertaald, waar de vertaling verkeerd is afgeschreven of op onoordeelkundige wijze verbeterd, moet men wel teruggaan tot den grondtekst. Antwoord: Gij zoudt bijna overtuigend hebben aangetoond, dat althans de professoren de talen moeten kennen. Maar blijkens Origenes zijn de Grieksche handschriften, volgens Hiëronymus de Hebreeuwsche op menige plaats bedorven. Chrysostomus geeft met Augustinus en Hilarius aan de vertaling der Septuaginta de voorkeur, omdat de Joden den tekst des O. V. vervalscht hebben. Dat de Latijnsche tekst vervalscht zou zijn, is minder waarschijnlijk [3]). — Petrus: Gij hebt nog niet wederlegd, dat eene juiste vertaling onmogelijk is. Antwoord: Dan baten uitleggers ons ook niet, of liever, zij bedriegen ons, zeggende te kunnen, wat zij niet vermogen. Bovendien: heeft God zijne wijsheid en wet aan de letter gebonden? Petrus meent, dat dit moeilijk kan worden ontkend. Hij wijst er op, dat Christus zeide: „Geen tittel of iota zal verloren gaan", en: „Onderzoekt de Schriften". Joannes gaat voort: Maar de Farizeërs en Schriftgeleerden kenden wel Hebreeuwsch en hebben toch de Wet en de profeten niet begrepen. Kenden de Arianen niet even-goed Grieksch als de Katholieken? [4]) Petrus Lombardus, Richard

---

1) Aldaar, B, fol. ijr; hierachter, blz. 54.

2) Aldaar, B, fol. ijv; hierachter, blz. 54 vgl.

3) Aldaar, B, fol. ijv, iijr; hierachter, blz. 55. Vgl. in het tweede gesprek, C, fol. iiijr; hierachter, blz. 64 vlg.

4) Vergelijk het tweede gesprek, C, fol. iiijr; hierachter, blz. 65.

van St. Victor en abt Joachim verstonden slechts Latijn en hebben allen denzelfden Bijbel geraadpleegd. De eerste heeft begrepen, dat de goddelijke essentie niet genereert noch gegenereerd wordt; de beide anderen hebben dit geloochend. Ook heeft de paus, het algemeene concilie of liever de geheele kerk, de meening van Lombardus goedgekeurd, maar geen anderen Bijbel ingezien [1]).

Hierbij wordt uitdrukkelijk gezegd, dat, ofschoon niemand beter dan de Katholieke kerk het evangelie kan lezen, de zin des evangelies niet door de Kerk wordt opgelegd. Zij heeft slechts getrouw dien zin weder te geven. „De evangelische wet wordt door den wil van paus, concilie of kerk niet beheerscht, maar zij heerscht zelf; zij volgt niet, maar gaat voor" [2]). Straks zal in het tweede gesprek worden gehandeld over de Kerk en den Kanon of de lijst der geschriften, waaruit de Bijbel bestaat. Alsdan wordt gezegd, dat de Schrift haar gezag heeft van God. De Kerk schenkt haar dit gezag niet; zij wijst het slechts aan, evenals men de echtheid aantoont van den brief van een koning [3]). Met deze erkenning eener afhankelijke verhouding van de Kerk ten opzichte van de Schrift vertegenwoordigt Latomus eene fractie onder de Roomschgezinden, die weldra als niet-orthodox zal worden aangemerkt. Weldra zal als rechtzinnige leer juist het tegenovergestelde worden gehuldigd, n.l. dat de Schrift haar gezag wèl aan de Kerk ontleent. Trouwens, men meene niet, dat Latomus het gezag der Kerk gering heeft geacht. Zij is voor hem het blijvende lichaam, dat de Goddelijke waarheid duurzaam bewaart en voortplant [4]). En naast den inhoud der Schrift zijn in den beginne sommige dingen tot heil der Kerk geopenbaard [5]).

Petrus verklaart nu, dat Arianen, Pelagianen en dergelijken de Schrift verkeerd begrepen hebben, wijl zij geloof misten. Om de Schrift goed uit te leggen, is geloof noodig. Hierin komen beiden overeen [6]).

Joannes trekt thans deze slotsom, waarvan hij het paradoxale toegeeft: Voor de ongeloovigen baat geen kennis van talen of van

1) Aldaar, B, fol. iijr en v; hierachter, blz. 56 vlg.
2) Aldaar, B, fol. iijv; hierachter, blz. 57.
3) Aldaar, E, fol. ijv; hierachter, blz. 77.
4) Aldaar, C, fol. iiijv; hierachter, blz. 66.
5) Aldaar, E, fol. ijv; hierachter, blz. 77.
6) Aldaar, B, fol. iijv, iiijr; hierachter, blz. 57.

eenigen tekst. De geloovige heeft er geen behoefte aan. Het geloof toch is het einddoel. Als het gebouw staat, worden de stellingen weggenomen. De geloovige kan derhalve de letter missen. — Petrus verstomt. Joannes zegt, dat het goed is te hebben leeren twijfelen [1]).

Hiermede eindigt het eerste gesprek. Het tweede is minder levendig. Petrus, de aanhanger van Erasmus of van Mosellanus, keert niet terug. Joannes beroept zich doorloopend op een ongenoemden grijzen leermeester [2]) als op een orakel, welks uitspraken onvoorwaardelijk worden aangenomen. Naar alle waarschijnlijkheid heeft Latomus aan dien grijzen leermeester zijn eigen gevoelen in den mond gelegd. Herhalingen worden niet vermeden. De beide stukken, verschillend van opzet, zijn slechts los aaneengeregen. De volgende onderwerpen komen nu ter sprake: de beoefening der rhetorica in verband met de studie der talen, voornamelijk met het oog op aanstaande theologen; de inrichting der theologische studie; de scholastieken in vergelijking met de oude kerkvaders enz. Van de rhetorica wordt gezegd, dat zij evenmin als dialektiek of mathematica moet worden veroordeeld. Alles moet men zooveel mogelijk aanleeren. Doch de oefening in vroomheid worde nooit verzuimd. Daarom is het gevaarlijk het jeugdig gemoed de goddelooze, onzedelijke en bijgeloovige fabelen van Homerus en Lucianus in te prenten. Heidenen als Plato en Cicero zelfs wilden Homerus wel uit den staat weren. Sommige jonge mannen waren door het lezen van heidensche dichters van 't geloof afgevallen. De studeerende jongelingschap leze Christelijke dichters als Juvencus, Paulinus, Prudentius en proza-schrijvers als Lactantius en Cyprianus. Indien het niet aan Christenen past, nog veel minder aan aanstaande theologen met heidensche auteurs te beginnen [3]).

Vervolgens wordt eene opmerking ingelascht over de onmisbaarheid van een vromen zin voor den student in de godgeleerdheid. Eigenlijk wordt een steek gegeven aan Erasmus wegens het begin van zijne „Ratio seu methodus", waarin op de onontbeerlijkheid van een vromen gemoedsaard voor den theoloog zooveel nadruk werd gelegd. Hiertegenover stelt nu de „grijze leermeester" (of liever Latomus) de tamelijk nuchtere waarschuwing: Men wane niet, dat

1) Aldaar, B, fol. iiij^{r} en ^{v}; hierachter, blz. 57 vlg.
2) Aldaar, B, fol. iiij^{v}; hierachter, blz. 58.
3) Aldaar, C, fol. i^{v}, ij^{r}; hierachter, blz. 59—61.

de volmaakte vrome reeds een theoloog is, evenmin als men den volmaakt gezonde een medicus zal willen noemen![1]) Erasmus is over deze opmerking zeer gebelgd geweest. Hij schreef in een brief: „ik vrees, dat zij, op die manier voortgaande, nog eens zullen betoogen, dat het niet hetzelfde is theoloog te wezen en gezond van zinnen te zijn"[2]).

Ten aanzien van de quaestie der drie talen beweert de ingevoerde spreker, dat de kennis van elke taal begeerlijk moet worden geacht. Men hechte er echter niet te veel waarde aan. Over de eene of andere kunst worden boeken geschreven. Iemand kan deze niet gelezen hebben of er de taal niet van verstaan en toch de kunst machtig zijn. Zoo is 't ook op het gebied van den godsdienst; alleen wordt hier behalve het natuurlijke rede-licht nog een ander licht vereischt[3]). Augustinus heeft verscheidene stukken van het O. en het N. T. beter begrepen dan vele polyglotten[4]). De ware kennis der evangelische wet wordt in het hart geopenbaard. In evangelische vraagstukken is de laatste toevlucht dit evangelie, geschreven op de tafelen der harten in de geloovigen. Aan dezen regel zijn de vier kanonieke Evangeliën getoetst en daarna aangenomen, terwijl andere, welke valschelijk onder die benaming verbreid waren, verworpen werden[5]). In de kennis der aardsche dingen wordt de mensch voorgelicht door het licht der rede; bij de hoogere dingen door het licht der genade, waardoor hij een kind Gods wordt, hetwelk „virtualiter" de evangelische waarheid in zich heeft[6]). (Latomus bevindt zich hier onbewust op de Protestantsche lijn. De fijne geest van Erasmus heeft de consequentie beter begrepen dan hij zelf. Men zie het uit de „Apologia" aangeteekende bij den tekst hierachter). Talenkennis is goed, hooger staat de uitlegging, hooger de profetie, hooger geloof en hoop, het hoogst de liefde. Talenkennis is onvoldoende voor de Schriftuitlegging. Het verval des Christendoms moet niet aan het verval der talenkennis geweten worden, maar aan de zonde[7]).

---

1) Aldaar, C, fol. ij^{r}; hierachter, blz. 61.
2) *Joanni Episcopo Roffensi Erasmus Rot.*, in de *Epistolae*, col. 427 *d*.
3) Latomus, aldaar, C., fol. ij$_{v}$; hierachter, blz. 62.
4) Aldaar, C, fol. iij^{v}; hierachter, blz. 64.
5) Aldaar, C, fol. iij^{v}, iiij^{r}; hierachter, blz. 64.
6) Aldaar, C, fol. iiij^{r}; hierachter, blz. 65.
7) Aldaar, C, fol. iiij^{v}; hierachter, blz. 66 vlg.

Bij de opzettelijke bespreking van de inrichting der theologische studie wordt onderscheid gemaakt tusschen tweeërlei theologie of liever tusschen tweeërlei manier om de theologie te behandelen. Er is eene lagere en eene hoogere. De eerste is meer zinnelijk, populair, zij richt zich tot de massa en werkt met gelijkenissen. De andere is meer geestelijk, berekend op de vatbaarheid van slechts weinigen. Christus vereenigde beide in zich, evenals de godheid en de menschheid. Chrysostomus paste in zijne homiliën de eerste toe. In de geestelijke theologie was vooral Origenes ervaren; in beide Augustinus. Origenes verviel echter in bedenkelijke verkeerdheden. Daarom is den jeugdigen theoloog de lezing zijner geschriften niet aan te bevelen; hij bestudeere liever auteurs, wier geloof onwrikbaar was [1]). De spreker wil nu tweeërlei studie-gang. De eerste is de kortste. Wie dezen weg volgt, begeeft zich na eenige beoefening van grammatica en talen weldra tot de studie van dichters en redenaars, om zich vaardigheid in het gebruiken van redekunstige vormen eigen te maken. Zoo worde hij een prediker, die tot het volk kan spreken over deugden en zonden, het geloof verkondigen en inprenten, zonder zich verder te bekommeren over schoolsche vragen, als: wat het geloof is, wat het subject, wat het object en zoo meer. De leerling der tweede kategorie of van den hoogeren studie-gang moet aanvangen met de dogma's van den Christelijken godsdienst getrouw aan te nemen en krachtig te gelooven. Na het verwerven eener middelmatige kennis van de grammatica legge hij zich met de borst toe op de dialektiek, make zich de algemeene begrippen der wijsbegeerte eigen, en beoefene mathematische wetenschappen, zedekunde en metaphysica, welke zoo nauw grenst aan de theologie. Vervolgens verdiepe hij zich in de ingewikkelde vraagstukken der speculatieve theologie. Onder de hand leze hij van den aanvang zijner studie af elken dag (zoo mogelijk) eenig gedeelte des Bijbels. Hij bepale zich tot eenvoudige lezing en leere ook iederen dag een stukje uit het hoofd, beginnende met het N. T. Waar hij in twijfel staat omtrent den zin, raadplege hij goede schrijvers en glossen, maar bekommere zich niet om de grondtalen en matte zich niet af met zelf te willen overzetten. In dit opzicht profiteere hij van den arbeid van anderen om te verhoeden, dat hij, het mindere angstvallig onderzoekende,

1) Aldaar, D, fol. ir en v; hierachter, blz. 67 vlg.

tot het meerdere niet zou komen. Aldus wèl-ervaren in de theologie, keere hij zich tot de lezing der oude „doctores" (d. w. z. de kerkleeraars of kerkvaders). Werd de orde omgekeerd, dan zou hem later wellicht de lust ontbreken om met de scholastieken te beginnen. En aldus zal hij ook het best onderlegd zijn om in de werken van Augustinus, Hiëronymus en Ambrosius echte stukken van ondergeschovene te schiften. Hij zal niet onvoorwaardelijk geloof slaan aan hetgeen hij leest, maar het toetsen aan de Schrift, het Christelijke dogma en de rechte rede [1]). De kerkvaders toch moeten gelezen worden als menschen, die falen kunnen [2]). De schrijver geeft nu eene verdediging van de Scholastieken ten beste [3]); deze te verachten heeft sommigen tot dwaling verleid [4]). Ten eerste zijn de werken der Scholastieken stelselmatig ingericht en daarom handig in 't gebruik. Ten tweede: men vindt daar omtrent ieder onderwerp op eene enkele plaats bijeengebracht, wat bij anderen misschien op tien plaatsen verspreid voorkomt. Ten derde: in leerstellig opzicht kan men hen veilig volgen. Ten vierde: in de dagen der oude kerkvaders waren vele punten nog onbeslist. De Scholastieken hebben boven hen voor, dat zij zich houden aan hetgeen naderhand is vastgesteld. Ten vijfde: de Scholastieken geven aan de wijsbegeerte de plaats, die haar toekomt [5]). Het verwijt, dat zij zich met onbeduidende vragen ophouden, is ongegrond [6]). Hebben zij te veel van Aristoteles overgenomen? Welnu, als Thomas u te Aristotelisch is, neem dan Bonaventura ter hand. Thomas alleen te bestudeeren, is in elk geval niet aan te raden [7]).

Aan het slot komt de schrijver bij de schildering van een zeker soort van theologen plotseling terug op zijne tegenstanders. Eerst geeft hij toe, dat eenige beoefenaars der speculatieve theologie in sophismen vervallen zijn. God en het heelal verliezen zij uit het oog voor hunne hersenschimmen. Aan ééne schoolsche onderscheiding hechten zij meer waarde dan aan alle dichters, redenaars, kerkvaders, ja, meer dan aan den Bijbel. En als zij bij een schrijver

1) Aldaar, D, fol. iv—ijv; hierachter, blz. 68—70.
2) Aldaar, D, fol. iijv; hierachter, blz. 71.
3) Aldaar, D, fol. iijr—E, fol. ijv; hierachter, blz. 71—77.
4) Aldaar, D, fol. ijv; hierachter, blz. 70.
5) Aldaar, D, fol, iijv, iiijr; hierachter, blz. 71—73.
6) Aldaar, D, fol. iiijv; hierachter, blz. 74.
7) Aldaar, E, fol. ir; hierachter blz. 74 vlg.

een stichtelijk stuk ontmoeten, zeggen zij: „dat is een goede preekstof, het behoort tehuis bij de broedertjes" en zij stappen er van af [1]). Den tegenhanger vormen de mannen, op wie de „grijze leermeester" (of Latomus) het eigenlijk gemunt heeft. Den vroegeren schroom heeft hij thans afgelegd. Smalend gewaagt hij van de lieden die de theologie vereenzelvigen met de rhetorica. Zij hangen aan de letter der Schrift, verwachten van grammatica, talen en rhetorica alles, en verwerpen wat in slecht Latijn is geschreven. Hun mishaagt, dat op godsdienstig gebied en ten opzichte van de dogma's der Kerk de vrijheid van spreken beperkt is, dat men niet iedere leer onbelemmerd mag bevestigen of ontkennen. Wetten en bepalingen, straffen tegen de ketters en scheurmakers bevallen hun niet. Zij zeggen, dat de dogma's der kerk niet met redegronden, maar met dreigementen en geweld verdedigd worden [2]). De zinspeling op het slot van Erasmus' „Ratio seu methodus" is hier al zeer duidelijk. De laatste regels van Latomus' geschrift, waarin aan de tegenstanders verweten wordt, dat zij de jeugd misleiden [3]), moesten hem dieper grieven dan al het overige.

De indruk, dien dit geschrift onder de voorstanders van het Humanisme te Leuven heeft teweeggebracht, is te zien aan een brief, in dezen tijd vandaar aan Zwingli gezonden. Latomus wordt er in afgeschilderd als een vijand van de beoefening der letteren en met scheldwoorden overladen [4]). Zijn pogen om terughouding te betrachten, zekere gematigdheid aan den dag te leggen, heeft dus niet gebaat. Erasmus heeft geantwoord met eene „Apologie" [5]).

---

1) Aldaar, E, fol. iiij^{v}; hierachter, blz. 80.

2) Aldaar, E, fol. iiij^{v}, v^{r}; hierachter, blz. 80 vlg.

3) Aldaar, E, fol, vi^{v}; hierachter, blz. 84. Vgl. A, fol. ijr, hierachter, blz. 43. en Erasmus, *Apologia*, num. 3, in de *Opera omnia*, T. IX, col. 80.

4) *Epistola de Magistris nostris Lovaniensibus*, bij Schelhorn in de *Amoenitates literariae*, Francof. et Lips. 1725 (Vol. I), p. 249, 255, 257. Vergelijk over dit en over een ander geschrift, van dezelfde zijde tegen de Leuvensche faculteit gericht: Dr. O. Clemen, Der *Dialogus bilinguium ac trilinguium*, in het *Archiv für Reformationsgeschichte*, herausg. von Friedensburg, Berl. 1904, Jhrg. I, S. 355—364.

5) *Desiderii Erasmi Roterodami Apologia Rejiciens quorundam suspiciones ac rumores, natos ex dialogo figurato, qui Jacobo Latomo Sacrae Theologiae Licenciato inscribitur*, in de *Opera omnia*, Lvgd.-Bat. 1706, T. IX, col. 79—106.

De inkleeding is ongeveer als volgt: Het gerucht zegt, dat Latomus een polemisch geschrift tegen Erasmus heeft willen uitgeven. De laatste meent te kunnen aantoonen, dat niet hij de getroffene is, zoodat het gerucht op een valschen grondslag berusten moet. Aldus de voorgewende schijn: blijkens zijne brieven echter kon hij moeilijk verkroppen, dat, mèt zijn leerling Mosellanus, niemand anders dan hij zelf [1]) tot mikpunt had gediend voor Latomus' pijlen.

---

1) *Erasmus Rot. Petro Mosellano*, Lov. 1519, in de *Epistolae*, col. 405 *d*; *Erasmus Roterod. Petro Barbirio*, Brug. 13 Aug. 1521, ibidem, col. 655 *c*; *Erasmus Rot. Jacobo Sadoleto*, Bas. 25 Feb. 1525, ibidem, col. 854 *d*; *Erasmus Rot. Thomae Lupseto*, Bas. 1525, ibidem, col. 908 *e*.

DE TRIVM LINGVA
RVM, & Studij THEO
LOGICI ratione DIA
LOGVS, Per IA
COBVM
Latomum, Theologiæ LI
CENCIATVM.

M H

CVM GRACIA &
PRIVILEGIO.

Reuerendissimo in christo patri ac domino, domino GVIL- *Aij*[r]
LERMO de Croi, tituli sanctae Mariae in Acquiro Cardinali electo Toletano Hispaniarum primati, Regnorum Castelle maiori Cancellario, administratori et Duci Cameracensi sacri Imperij principi, JACOBVS Latomus. S. D.

NVper cum nostri aeui studia attentius considerarem Reuerendissime Pater et Princeps illustrissime, varie et diuerse afficiebar, hinc quidem gaudio, inde vero dolore, gaudio, quod liberales disciplinas renasci studia vigere, doctos honorari, eruditorum honesto labore bona studia mirum in modum adiuuari, horum industria bonos autores in lucem emergere viderem, plurimis passim pulcherrimo certamine contendentibus, quo alios merendo sui memores efficiant, Ediuerso vero dolore, quod non pauci, neque incelebres viri tam impense quibusdam studijs faueant, vt alia recepta, atque longo vsu probata damnent, nec id obscure, sed palam editis, et euulgatis libris, scolasticas exercitationes vniuersitatum reprobantes, doctores scolasticos, ob stili humilitatem, ac ieiunitatem reijcientes [1]), quod sine bonorum, et doctorum virorum iniuria, ac certa adolescentiae perniciae fieri non arbitrabar, Dolebat re vera quod viri quidam eruditi, lapsa studia iuuare conati, non sic stilum temperarent, vt dum mala auferunt, bona non ledant, nec satis cauerent, ne vt ait Lucanus, excedat medicina modum, et vt aliquid ex euangelio attingam, dum zizania colligunt, euellant simul et triticum [2]), Hoc siquidem agunt mea sententia, qui iuris studiosos, a Baldo et Bartholo auertunt, atque legum studium sic eis commendant, vt eius studij optimos duces, quod sui temporis lingua loquuti, parum latini videantur, reijciant, qui et theologiae candidatis canonem sacrum, et theologos veteres ita predicant, vt eos a Thoma, Bonauentura, Alexandro et similibus

---

1) Erasmus houdt staande, dat hij de Scholastieken niet verworpen heeft, al oefent hij kritiek op hen uit. Hij vraagt, of men dan zou willen, dat hij der studeerende jongelingschap aanraadde een sierlijken stijl van Scotus of Holcot te leeren? *Apologia*, I, num. 2 in de *Opera omnia*, T. IX, col. 80.

2) Erasmus vraagt, waar hij dit dan heeft gedaan? *Apologia*, I, num. 3, col. 80.

prorsus auocent [1]), censentes manifeste eam vite partem perditam, quae istis impenditur, Haec itaque cum cernerem, eam partem quae pene inclinata [2]) videbatur, pro virili sustentare conatus, his paucis diebus ab alijs feriatus, tumultuarie quaedam de tribus linguis collegi, de optima studij theologici ratione, causas quasdam, cur doctores scolastici, nouitio theologo non legendi modo, sed et veteribus praelegendi sint, subiunxi, et de sophistarum ab artificibus diffe-
A ij[v] rentia, // Haec in dialogi formam duobus libris digessi, vt sermo quem non elegantia commendabat, aliquanto plus vitae, minus vero supercilij, et fastidij haberet, Opus arduum, et difficile, non tantum ob scientiae, et stili inopiam, ac rei magnitudinem, sed quod ab amicis quibusdam erit dissentiendum [3]), precipua vero difficultatis causa erit, adolescentum imperitorum [4]) turba, qui vel titulo solo reijcient, sycophantem clamabunt, et linguas, ac eruditionem carpere (cum nihil minus agam [5])) asserent, impudens esse dictitantes, de tribus linguis eum disserere, qui ne vnam quidem nouerit [6]), quos per christum oro, vt sepositis personis legant, tum si videbitur contemnant, aut rationem rationi opponant, Nam conscientia fretus,

---

1) Erasmus beweert, dat hij wel aan de Ouden de voorkeur heeft gegeven, maar de studenten niet heeft willen terugbrengen van het lezen der »Thomassen", »Scotussen", »Bonaventura's" en »Alexanders": *Apologia*, I, num. 5, col. 80.

2) Thomas Carinus teekent hierbij aan: »Partem inclinatam vocat, quae maxime nunc viget ac floret": *Annotationes* achter de Parijsche uitgave van *De trivm lingvarvm et Studii theologici ratione* (zie boven, blz. 28 aant. 2), D, fol. ij[r].

3) Thomas Carinus teekent hierbij aan: »Ait ab amicis dissentiendum, Amicos vocat, quorum famam plusquam sycophantice lacerat, porcorum in morem, nusquam non grunniens": *Annotationes*, D, fol. ij[v].

4) Thomas Carinus: »Adolescentes imperitos vocat, qui librum hunc tam festiuum reiecerint. Imo reijciunt doctissimi quique viri. Quosdam etiam miseret autoris, qui seipsum sua stultitia denobilitarit": *Annotationes*, l. l., D, fol. ij[v].

5) Thomas Carinus: »Ait se quiduis potius agere, quam vt linguas carpat, cum in toto hoc dialogo nihil aliud agat homo elinguis": *Annotationes*, l. l., D, fol. ij[v].

6) Sommigen, misschien op den titel van dit geschrift afgaande, hebben verzekerd, dat Latomus in het Grieksch en het Hebreeuwsch zeer ervaren was; zie Aubertus Miraeus, *Elogia Belgica*, Antv. 1609, p. 28; Valerius Andreas, *Fasti academici*, Lov. 1650, p. 105; Foppens, *Bibliotheca belgica*, I, p. 520. Anderen hebben gemeend, dat hij noch Grieksch noch Hebreeuwsch kende; zie bijv. Ellies Du Pin, *Nouvelle bibliothèque* (*Histoire de l'eglise et des auteurs ecclesiastiques du seizieme siecle*), Par. 1713, in-8°, T. XIV, p. 587; bovenstaande uitdrukking zou als bewijsgrond beschouwd kunnen worden. Waarschijnlijk ligt de waarheid in het midden en heeft Latomus van de genoemde talen, zij het in zeer bescheiden mate, althans eenige kennis bezeten. Dat Latomus belangstelling koesterde voor het streven naar uitbreiding der talenkennis, mag worden opgemaakt uit de brieven van zijnen leerling Nicolaus Clenardus, waarin deze hem uitvoerig beschrijft, onder welke merkwaardige omstandigheden hij, na de beoefening van Hebreeuwsch en Chaldeeuwsch, zich in Spanje en Afrika de kennis van het Arabisch eigen maakte: *Nic. Clenardi epistolarvm libri dvo*, Antv. 1566, in-8°, p. 24—42.

quod non sine ratione veritatem defendam, potius iudicaui in hanc periclitari partem, sperans neque bonos, neque doctos defuturos, qui hanc sententiam copiosius, neruosius, foelitius tuebuntur [1]), et qui diuersa sentiunt sua fortasse melius munient, Hoc quicquid munusculi est pater Reuerendissime, tibi dico, qui ad clarissimos natales, et Archiepiscopatus, ac Cardinalatus summos honores, parem modestiam adiunxisti, qua nulla preciosior gemma est in omni ornamento pontificis, qua fit vt infimae sortis homines te confidenter adeant, natiua tui generis pietate prouocati, Ego vero eo confidentius accedo, quo magis deuinctum sentio quem benificentia et fauore preueneris, vt mei studij primitias, nulli mortalium iustius offerre queam [2]), Atque hos duos libellos si placuisse sensero, audebo, et tertium addere de dogmatum ecclesiasticorum, quae non iure velli cantur, ratione. Vale.

1) Thomas Carinus leidt hieruit eene bevestiging af van de meening, dat dit geschrift door meer dan één man is samengesteld (zie boven, blz. 29): »Satis indicat linguarum sycophantas inter sese conspirasse": *Annotationes*, D, fol. ij^{v}.

2) Erasmus zegt in de inleiding der *Apologia*, col. 79, fijntjes van zijn eigen werk: »neque dignas arbitror huiusmodi naenias, quae summatibus viris dedicentur".

Dialogus, An Theologo sit necessaria trium linguarum peritia, disserens. Libro primo agitur de rationibus id astruentibus. Interloquutores, PETRVS Rhetoricae et linguarum studiosus, JOANNES Scolasticae Theologiae studiosus [1]), ALBERTVS indifferens, et totius Theologiae rudis. *A iij*r

PETRVS.

O Diem faustum, ac foelicem, quam bene mecum actum est, quod hoc triduo me continui domi. JO. Quid est mi Petre quod sic gestis? an aliquid boni preter spem euenit hoc triduo dum abfuimus? PE. Quid gestiam? scis he sterna die inchoatam professionem linguae graeciae lipsiae? JO. Quid audio? PE. O mi Joannes, si audisses professorem maximo conuentu principum ciuitatis orantem, de triplici lingua, quam ornate dicebat trium linguarum periciam [2]), cum omni professioni, tum precipue Theologicae esse necessariam, Deus bone, quam ardenter, et splendide inuehebatur in istos scolasticos theologistas luculenta oratione demonstrans, eos tota via errare, qui sine trium linguarum peritia, existiment sese theologos esse, si affuisses, scio illis eternum valefecisses, Addebat etiam nisi Rhetoricam callerent, parum vtiliter res theologicas habituros, vt qui intellecta effari non valerent, aut tam inepte, et frigide, vt pigeat audire, calcar addidit sponte currenti, certum est posthac vnum hoc, alijs omissis actu rum [3]), his magistris me dedam, ceteros valere sinam. JO. Me miserum qui tum abfuerim cum minime oportuit, Sed age amabo, rationes eius meministi? PE. Et memoriter, et inuictas quidem rationes. JO. Quas neque acuti isti sophistae valeant dissoluere? PE. Dissoluere? tam mutos quam pisces reddidit, tametsi sunt

---

1) Erasmus, *Apologia*, I, num. 9, col. 81: »wat Latomus Joannes tegen Petrus laat zeggen joco quam seriis videntur propiora".

2) Voor: peritiam.

3) Erasmus meent, dat Latomus den verdediger der rhetorica (of der humanistische studiën) wel wat beter Latijn had mogen laten spreken. Er had hier »agere" moeten staan. De echte »rhetores" zijn ook niet zoo stom als deze Petrus, dat zij op zulke gezochte aanmerkingen niet zouden weten te antwoorden: *Apologia*, I, num. 10, col. 81.

ranis loquatiores. AL. Oportune huc veni, priusquam imprudens in aliquod theologorum genus inciderim. JO. Quoniam feriae sunt, et sumus ociosi, recita si videtur Alberto hoc audiente. AL. Ob secro mi Petre ne graueris. PE. Desine orare, magis cupio narrare quam vos audire, Dicebat inter cetera Pontificum decretis caueri dist. IX. vt nouum testamentum latinum emendaretur collatione codicum graecorum [1]). JO. Etsi sum inter scolasticos aliquamdiu versatus, qui mihi satis placent, tamen quia fateor ingenue me ista nescire, et doceri cupere, sine parumper sophistam agam, ac eius verbis // vtar. PE. Permitto quin potius opto, vt te iudice eluceat, quam illi sint rationis inopes, qui totos dies terunt rixis et nugis. JO. Dicet fortasse ca. vt veterum dist. IX esse Augustini, qui Pontifex vnicus fuit, ac ob id non recte agis, qui id tribuis decretis Pontificum. PE. Vide acumen? quam graphice sophistam agis? ni te nossem dicerem esse te sophistam, non agere. JO. Sic placuit inter nos, vt eius geram interim personam. PE. Quamuis Augustini non sit leuis autoritas, tamen dicere volebam hoc Augustini verbum canoni insertum, et (vt barbari loquuntur) canonizatum [2]). JO. Capio, Sed sophista instat cum Panor. [3]) dicens eum librum nusquam a Papa, aut generali concilio approbatum [4]), et licet aliquot Pontificum decreta contineat, vnumquodque tamen tantum autoritatis habere, quantum id vnde sumptum est. PE. Ob hanc sophisticam calumniam elidendam adducebat clementinam, in qua Clemens quintus in concilio generali praecipit, vt publico salario linguarum professores alantur [5]). JO. Petet sophista, an in huius sacrae constitutionis

Argumentum ex Pontificum decretis.

A iij^{v}

---

1) Bedoeld is in het *Decretum* van Gratianus, c. 6 der negende *Distinctio*: »Ut ueterum librorum fides de ebreis uoluminibus examinanda est, ita nouorum greci sermonis normam desiderat". In het *Corpus iuris canonici*, rec. Ae. Friedberg, Lips. 1879, P. I, col. 17.

2) Erasmus merkt op dat de wijze, waarop hier het gezag van Augustinus wordt verkleind, weinig strookt met het gezag, dat grifweg wordt toegekend aan de Scholastieken, ja zelfs (hierachter, in het tweede gesprek) aan een onbekenden grijsaard: *Apologia*, I, num. 11, 12, col. 81.

3) Panormitanus.

4) Erasmus: »certe publico scholarum ac totius orbis usu receptum est: atque huic ab aliis Theologis tantum tribuitur, ut cum adornarem Editionem *Hieronymi*, serio monerent, ne quid rejicerem aut mutarem in hujus Libris, quod esset à *Gratiano* citatum": *Apologia*, I, num. 13, col. 81.

5) Bedoeld is een dekreet van paus Clemens V, uitgevaardigd op het concilie te Vienne, 1311, en opgenomen in het *Corpus iuris canonici*, *Clem. 1. De magistris* (*5. 1*): »scholas in subscriptarum linguarum generibus, ubicunque Romanam curiam residere contigerit, nec non in Parisiensi et Oxoniensi, Bononiensi et Salamantino studiis providimus erigendas, statuentes, ut in quolibet locorum ipsorum teneantur viri catholici, sufficientem habentes hebraicae, arabicae et chaldaeae linguarum notitiam, duo videlicet uniuscuiusque linguae periti, qui scholas regant inibi, et libros de linguis ipsis in latinum fideliter transferentes,

verbis precisis haereas, an cum iurisperitis, qui dicunt, Ratio est anima legis, ad limites rationis eam extendas. PE. Non satis intelligo, nec video quid sit periculi, vtrouismodo fiat. IO. Dicet si praecisis verbis agas clement. non meminisse linguae latinae, vel graecae, sed tantum hebraeae, caldaicae, et arabicae, Quod si rationem sequeris, apparebit publico salario ali oportere Gottos, Vandalos, aut extremos Garamantas. PE. Proh deum immortalem? non pudet ineptiae? an publico edicto cauebitur, quo bonae literae funditus pereant? quod si facis perinde est, ac si ab anno ver, a ciuitate iuuentutem, a mundo solem auferas. IO. Ne me intuere, ego ista non dico, ex pacto ineptorum gero personam, quid possum aliud quam ineptias dicere? Attamen vide, Ista est ratio clement. vt hebraeorum, arabum, et caldeorum libri, in nostram, et nostri in suam linguam vertantur, et eis possit euangelium predicari, perpendamus an Christi decretis consonet, vt aliqua gens ab euangelio excludatur, maxime cum iusserit, Ite predicate euangelium omni creaturae. PE. Dicebat etiam satis acute, et eleganter, quod hae tres linguae in cruce Christi fixae, eius precioso sanguine sint consecratae [1]). IO. Dicet forsan sophista, vt est semper captiosus, titulum supra crucem fuisse, et sanguine precioso non tactum. PE. Non pudet in re tam seria verbis ludere? [2]) IO. // Quid aliud faciam, [*A iiij*^{r}] nam si tu serio loquaris, id tibi potius videndum ne impij milites eo nomine sibi placeant, ac asserant lanceas, et bellum Christi sanguine consecrata, quod enim sacro sanguine lancea tincta fuerit, quam titulus crucis, certius est, Vide ne multo probabilius sit, omnem omnino linguam illic fuisse sanctificatam, propter eum qui dixit, Si exaltatus fuero a terra, omnia vel omnes traham ad me, Atque latissimum summi principis beneficium, male contrahis in trium linguarum angustias. ALBER. Volebam quidem fieri theologus, sed tam multis presidijs opus habet haec institutio si vera narrat Petrus, vt an ad iura aut medicinam me potius conuertam dubius sim. PE. Quare? AL, Totos septem annos sub latinitatis magistris, non malis, neque negligentibus egi, inter continue loquentes latine, loquens ipse, scribensque latine, et tamen in re latina (id quod scio) quota pars est eorum quae nescio, Adde quod lingua graeca (vt alias omittam) dicitur latina, copiosior scriptu et pronunciatu difficilior, et pauci sunt qui graece perpetuo loquantur,

Argumentum ex titulo crucis dominicae.

---

alios linguas ipsas sollicite doceant, earumque peritiam studiosa in illos instructione transfundant, ut instructi et edocti sufficienter in linguis huiusmodi fructum speratum possint Deo auctore producere, fidem propagaturi salubriter in ipsos populos infideles. In de editie van Dr. Friedberg, P. II, col. 1179.

1) Mosellanus, *Oratio*, A, fol. iij^{r}; C, fol. ij^{v}.

2) Erasmus: »puduit me joci, quem adfert illic." *Apologia*, I, num. 15, col. 82.

quod vt optime succedat nonne alijs septem annis opus erit [1]), et dum loqui disco, res ipsas ignoro quas eloquar [2]). PE. Bis erras mi Alberte, principio res et linguam vna disces, assidue legendo et audiendo bonos autores, deinde sufficit tibi mediocris graecae linguae cognitio, tantum vt iudicare valeas, quae non multis annis opus habet, sed satis breui comparabitur, si sedulo operam dederis. AL. An breui tam graece loquar quam Theodorus gaza latine? PE. Quid ais? Nihil esse apparet quisquis infra summum est? ALBER. Hoc est quod me male habet, Theodorus fuit vtriusque linguae peritissimus, et tamen parum idoneus qui iudicaret de latinis, Nec id assequutus est homo natura graecus, vt recte iudicaret de Cicerone, vel Hieronymo, Meministi enim iocum qui fertur imprimis, quo Hieronymum taxat tanquam non iure vapulauerit, quod esset Ciceronianus? Vides ergo quam male iudicat de latinorum principibus? Accedit quod et Cicero ipse latinitatis et eloquentiae parens Ita graece sciuit vt admodum adolescens aeconomicun zenophontis verterit, Deinde Demostenis quaedam, atque Platonis, Qui teste Fabio, cum se ad graecos contulit vim Demostenis, Iocunditatem Ysocratis, copiam Platonis effinxit, qui // et Athenis graece declamauerit Atticis mirantibus, et dolentibus, Hanc quae sola restabat gloriam in latium quoque translatam, et tamen vt ex illo doctissimo professore graecitatis heri audiebamus [3]), ipse satis male de graecis iudicauit, Itaque conscius meae tenuitatis a sacra Theologia resilio, quamquam inuitus leuiora studia sequar. PE. Siccine agis? AL. Stat sententia. PE. Et tamen ne erres mi Alberte et ipsum ius, et medicina, et mathematica opus habent linguarum peritia, Ius quidem graece quod leges multae a graecis acceptae, vt duo-

Quod dicitur satis esse, si indicare possis.

[*A iiij*^{v}]

Quod dicitur legibus et medicinae necessaria.

---

1) Erasmus: ik heb beweerd paucis annis tantum Linguarum percipi posse, quantum ad judicandum satis sit, praesertim cum oratio divinorum Voluminum simplex sit ac facilis, quod ad sermonis negotium attinet: tum quod magna ex parte juvemur aliorum industria. Postremo duas Linguas, Graecam ac Latinam, citius percipi, si non desit praeceptor idoneus, et animus discendi cupidus, quam solam Latinam. Hic cavillans cum septem annos contriverit in Lingua Latina, totidem annos assignat discendae Graecae, quasi vero parum actum esset, si adolescens ante decimum octavum annum ex utriusque Linguae Sciptoribus, Latini Graecique sermonis peritiam hausisset, aut quasi non satis superesset aetatis ad Theologiam perdiscendum. Ook verlangt hij niet, dat allen de talen leeren; en »compendia" veroordeelt hij niet. *Apologia*, I, num. 17, col. 83.

2) Erasmus: als iemand Homerus, Pindarus, Theocritus, Hesiodus, Euripides, Sophocles, Herodotus, Thycidides, Xenophon, Demosthenes, Plutarchus, Lucianus bestudeert, zal hij dan niets opdoen, dat de moeite waard is om gekend te worden? Als iemand bij de beoefening der Grieksche taal Aristoteles of de Evangeliën en de brieven der Apostelen of Chrysostomus leest, zal hij dan niets leeren? *Apologia*, I, num. 18, col. 83.

3) Mosellanus in zijne *Oratio*.

decim tabularum et in Iustiniani codice plurima sunt vocabula graeca, Item in toto iuris ciuilis corpore, non paucae leges habent graecum intertextum, vt interim ethimologias, allusiones patentes aut latentes, silentio preteream, Medicis vero preter graecam in qua Hypocrates et Galenus scripsere, opus est et Arabica, propter Auicennam, et alios eius scientiae principes, Mathematici autem ne vocabula quidem suae artis sine lingua graeca norunt, quantominus res ipsas, Hinc perspicuum euadit quam bene de re Christiana, et omnibus bonis artibus merentur qui linguarum professores alunt aut fouent, Sine quibus cum Accursijs, Baldis, et Bartolis auctoribus (vt nihil aliud dicam) plane barbaris torquebere frustra. IO. Attende mi Alberte, nec cito ab incepto mouearis, nedum laborem fugis, ipsum non tam vites quam mutes. PE. Recte. IO. Qui generosae indolis adolescentes hortatur vt barbare discant, precio redimant barbararum vocum magistros, quid meretur? PE. Crucem, aut quod haereticis minantur theologi fasciculos. IO. Sic apparet, Corrumpere enim videtur iuuentutem et bonas literas, Quid si vrgeat et quemadmodum modo faciebas argumentetur ac dicat a pontificibus et concilijs parum latinis, imo plane barbaris, non paucos sacros canones editos quos ignorare non expedit, et barbaras voces complures decretalibus epistolis haberi, vt guerra, treuga, pedagium, et huius farine sexcentas, Quid respondebimus si addat legem bonam et sanctam barbare posse scribi, nec idem esse sanctum quod graecum aut latinum? PETRVS Et si non sit prudentis ad cuiuslibet ineptias respondere, tamen ne putes nos penuria solutionis declinare certamen, primum non desunt qui sentiant multos canones [1]) citra rei christiane periculum posse antiquari, // si id non *B ir*
recipitur, potius quam admittatur insulsa barbaries latine scribantur canones, et eradantur e codicibus barbara vocabula latina substituantur. IO. Hoc esset periculosum in bullis pape propter penam corrumpentium litteras papales. In alijs autem optimum consilium est. Nam vt nunc multi sunt vtriusque linguae periti conducemus dato bono stipendio aliquem, qui a iure ciuili [2]) tollat graeca, et latina ponat, et in medicina [3]) similiter, atque Theologia, hoc vtili compendio redimentes tempus, et tedium discendi graece, hebraice, aut caldaice [4]), interim horas melius collocabimus. ALBER. Nunquam vidi melius consilium. PE. Bene dicta alio inuertis more

1) Nl. in het *Corpus iuris canonici.*
2) Nl. uit het *Corpus iuris civilis.*
3) Boeken over de medische wetenschap.
4) Terugslag op hetgeen Mosellanus beweerd heeft over de noodzakelijkheid voor medici om deze talen te kennen: *Oratio,* D, fol. iij^{r} en ^{v}.

sophistico [1]). IO. Placet igitur vt hijs omissis ad rem redeamus.
Argumentum a scripturarum canonicarum primaria lingua.
PE. Maxime. nunc attende. Lex christi a Mattheo hebraice scripta est. ab alijs euangelistis et canonicis scriptoribus graece. an et hic habet sophista quod neget? Iam si potes vel vnum reperire qui linguam ignotam non dico doceat. sed vel capiat. IO. Vt ingenue loquar plus me mouet ista ratio, quam antedictae auctoritates. Verum ne personae desim quam initio suscepi parumper percunctanti responde. Aliquis est homo vsquam gentium qui non legem christi
Rationes quare Theologo non sit necessaria linguarum cognitio.
seruare teneatur? PE. Non. IO. Potest quisquam seruare legem quam non capit? PE. Ne id quidem, quo enim pacto obediet. qui mandatum non capit? IO. Videtur ergo omnem prorsus hominem hebraice, et graece, aut discere, aut scire oportere. PE. Quorsum haec? IO. Aut nega, aut fatere quod ratio confecit. PE. Merito has dialecticas tegnas [2]) Cicero spineta vocat, quae homines misere torquent, ac lacerant. atque omnem orationis cursum interrumpunt. Non mihi hae captiones ita imponent vt linguarum noticiam necessariam esse non credam. IO. Esto sint necessariae linguae. sed an omnino et omnibus videamus. PE. Fiat. IO. Panes, calcei, vestes, omni homini necessaria sunt? an minime? PE. Quid ni. IO. Omnes itaque erunt pistores [3]), sutores, sartores. PE. Ridiculus es, haec enim seruilia sunt, per seruos et mercennarios fiunt, literarum et linguarum peritia liberalis est, ea liberos et ingenuos decet. est enim non tantum necessaria sed etiam honesta. IO. Mathematica, metaphisica, musica in eodem numero sunt. PE. Quid ni. IO. Cur igitur non omnes hortamur, vt fiant musici, Socratem sequentes
B iv qui senex fidibus ludere didicit. PE. // Professoribus saltem haec sunt necessariae, Nam vnusquisque professor cogitur scire primam linguam eius, quem profitetur aut eius qui inuenit scientiam. IO. Rogerium [4]) et Ioannem insignes nostro euo pictores nosti? PE. Tanquam te, et alterius eorum extat hodie tabula in aede diuae virginis Louanij [5]) de quo narrantem patrem audiebam in hemiciclo sedentem hujusmodi fabulam, In nemore a latronibus spoliatus coactus iurare vt sileret rem pinxit sic ad viuum omnia expressit vt ex sola pictura latrones agnoscerentur, caperentur,

---

1) Petrus heeft niet verwacht, dat Joannes deze gevolgtrekking maken zou.

2) Technas = artes.

3) Erasmus: Om brood te eten, behoeft men geen bakker te zijn. Toegegeven. Maar men drijft de bakkers niet uit, zooals men te Leuven met de professoren der talen heeft getracht te doen. *Apologia*, I, num. 24, col. 85.

4) Roger van der Weyden; in de St.-Pieterskerk te Leuven is nog heden (1904) eene »Afneming van het Kruis" te zien, welke hem wordt toegeschreven.

5) Misschien is bedoeld de Notre-Dame-kerk, welke eertijds aan de Dominikaners behoorde.

punirentur. IO. Rem omnem tenes Dic mihi sciuerunt isti quibus verbis Apelles artem pingendi aut eius instrumenta graece vocabat. PE. Non est verisimile cum fuerint illiterati. IO. Et potuerunt aliquem docere pictoriam? PE. Ita. IO. Igitur docenti pictoriam lingua graeca non est necessaria. Pe. Apparet. IO. Fidem habes Moysi quod tubalchain inuenerit artem fabrilem. PE. Esto, quamquam malunt graeci in dedalum aut alium quempiam referre. IO. Si diceremus fabris Bruxellensibus quod tota errent via putantes excellentes esse artifices, cum eius qui artem inuenit linguam ignorent, putas credituros? PE. Non puto. IO. Credis narrantibus supra annos circiter centum teutonem quendam artem bombardicam reperisse maioribus nostris ignotam? PE. Placet. IO. Arabs aliquis, graecus, italus, aut hispanus huius preclarae artis cupidus an pre omnibus curabit teutonice scire ne inuentoris sermonem ignoret? PE. Maiori compendio loquacem interpretem conducet, vti mercatores solent. IO. Ioannem regium musicum, et Iosquinum de pratis puto vidisti. PE. Plus milies, quorum carmina toto orbe omnibus templis cantantur. IO. Graece sciunt? PE. Rides, immo vix latine. IO. Cernis ergo artem ipsam posse notam esse ignoratis primis inuentoribus cum suis linguis? Et rem primitus graece vocatam, aut hebraice eum non latere, qui nec graece, nec hebraice sciat, vt tu nuper eleganter magis quam vere asserebas. PETRVS. Mirabar quo hae tortuose interrogationes euaderent. IO. Si eadem via sequimur de legibus et medicina ac alijs liberalibus disciplinis a nostra parte stat victoria. PE. Harum nugarum me piget, posthac alium quere qui tibi respondeat. IO. Placet, finiatur hic sermo. PE. Fiat. ALB. Mi Petre per ego te christum oro, et nostram in illo amiciciam, sermonem hunc, ne imperfectum relinquamus, et te quoque mi // amantissime Ioannes. IO. In me non erit mora. PE. *B ij*r
Per istas minutas artes tuo spinoso sermone nos circumducis. IO. Caue minutas dixeris, Nam apud maiores nostros pictoria liberalis ars habita est, et nunc quoque musica est adeo celebris, vt credam a pontificibus et principibus pluris redimi cantorem egregium quam insignem Theologum, Iurisperitum, aut oratorem vtriusque linguae peritissimum, Videamus tamen maiorum facultatum professores, incipientes a medicis, Ioannes Spirinck [1]) non tibi videtur contemnendus medicus, aut preceptor eius Iacobus de partibus Si olim eos aegiptus habuisset, fonsan [2]) (vt semper fuit benigna diuinitatis

1) Thomas Carinus: Vbi Socratem agens, Rogerios et Spiringos nobis occinit, quis ferat hominis insulsissimam loquacitatem? Quam vero stupidum, quod ineptissimis rationibus Petrum vbique cedentem facit, quas vel sus posset diluere? *Annotationes*, l. l., D, fol. iijr.

2) Lees: forsan.

indultrix) in deos rettulisset, non minus quam Esculapium aut eius nepotem Mercurium trismegistum, saltem non sunt scientia inferiores his, qui hodie apud principes Italiae, Hispaniae, Galliae aut Germaniae Ypocratem [1]) graece legunt, latinitate donant, codices emendant. PE. Vt eis non nego affuisse scientiam, Ita assero non defuisse barbariem, quam vitare potuerant cum scientie augmento et ornamento, addita peritia graecitatis et latinitatis. IO. Dic age Bartholus [2]), Accursius [3]), Baldus [4]) num peritia iuris humani, inferiores sunt Policiano [5]), aut Budeo [6]), aut si quis est alius qui ad primarium codicem, aut graeca exemplaria aliquot leges restituit, aut castigauit, credo si aduocato indigeas in his curijs, quae modo sunt, illos si sapis praepones alioqui a causa casurus PE. Tu mihi ista fora nominas, vbi aduocati, notarij, procuratores nil resonant, preter meram barbariem. IO. Ita credo sed alia fora non noui, proinde prouidendum est tibi de ciuitate aliqua (vt nunc malicia temporum est) in qua iste mere graecus et latinus hoc est purus et elegans patronus sit, alioqui esuriet satis. ALBER. Non memini apud historicum aliquem videre, quod Aristoteles qui Cicerone teste post Platonem philosophiae parentem, primus habetur, aliter quam graece loquutus sit, Idem de Hypocrate cum tamen apud auctores constet ab hebraeis, assirijs, caldeis, et aegiptijs philosophiam ad graecos demanasse, quo magis miror mere latinum medicinam aut philosophiam, quod prius graece scripta sit, assequi nequire. PE. Mi Alberte iuuenis es, multa tibi restant videnda Quicquid sit de
B ij[v] alijs facultatibus Theologo adeo necessariam linguarum // periciam esse constat vt impudens sit quisquis sacras litteras tractat primariam linguam, in qua scriptae sunt ignorans. IO. Probas itaque Laurentij valle iuditium qui Thomam, et Remigium [7]) impudentie notet. quique nec ab Augustino temperet quod Paulum graece scri-

---

1) Thomas Carinus: Ne quid interim dicam de ortographia, quae sic vbique mendosa est, praesertim in graecis, vt excusori non possit imputari. Qualia sunt neothericos, Crisostomus, ypocrates, Clepsedras. *Annotationes*, l.l., D, fol. iij[v].

2) Beroemd rechtgeleerde der veertiende eeuw. Hij schreef: *Lectura super Authenticis* en *Processus judiciarius sive Litigatio Mascaron contra genus humanum.*

3) Professor der rechtsgeleerdheid te Bologna in de dertiende eeuw, glossator van het *Corpus iuris civilis.*

4) Baldus de Perusio, jurist te Bologna in de veertiende eeuw, bijgenaamd: *Lucerna iuris.* Hij schreef: *Casus breves in Codicem et Institutiones Justiniani* en vele andere werken.

5) Angelus Politianus, beroemd humanist en rechtsgeleerde te Florence, gunsteling van Lorenzo de Medicis.

6) Gulielmus Budeus, de beroemde Fransche humanist, tijdgenoot van Latomus.

7) Erasmus: Als men Thomas en Remigius verdedigen wil, laat men hen dan verdedigen, waar zij fouten maken door onkunde van het Grieksch. *Apologia*, I, num. 30, col. 86.

bentem, latinum interpretentur cum graece nesciant. PE. Liberius fortasse iudicat sed tamen vere. IO. Chrysostomum super Mattheum vidisti? PE. O vere os aureum, diuinum eloquentiae fluuium, non vidissem? vidi et quidem diligenter vt opinor latinum primum. deinde etiam in fonte graeco. IO. Quis tibi videtur? PE. Summus theologus vt omnia explicat: nihil pretermittit. cum expatiatur in locos communes quomodo fluit? quomodo ardet? IO. Et tamen hebraice nesciens Mattheum hebraeum enarrat. PE. Hieronimus quidem dicit se vidisse volumen, sed nunc non creditur extare. IO. Qui scire potuit an suus codex graecus archetipo hebraico responderet? Cernis igitur Crisostomo cum Thoma et Remigio causam esse communem? nec posse illum absolui si isti damnentur. quid quod doctissimum quemque graecorum et latinorum eadem sententia inuoluit. qui vetus testamentum explicant, sequentes septuaginta, quorum multi nec hebraice, nec arabice, nec syriace nouerint? PE. Ad rationes veniamus omissis contentionibus. In primis vnaqueque lingua suum habet idioma, quod transfundi non potest. Deinde sicubi interpres errauit, aut temere sciolus aliquis emendauerit, vel scriptor indoctus aut dormitans deprauauerit, vnicum remedium est, inspectio codicis linguae primariae, haec est ratio non parui ponderis cur sacer interpres aut professor scire debeat linguam primariam. IO. Pene persuasisti professoribus linguas esse necessarias. Restat vnus scrupulus, qui me male habet. Nam haec omnia vitia communia sunt primae linguae cum alijs. Et Origenes super Mattheum homilia .viij. suspicatur noui testamenti graecos codices esse corruptos, omnes easdem causas suspitionum afferens, quas tu dempta sola prima, Maliciam veteratoris, temeritatem presumptuosi correctoris, inscitiam vel negligentiam scriptoris. quamquam ipse emendare non audet. Et Hieronymus aliquot locis idem factum significat in hebraeis codicibus. Et Chrysostomus super Mattheum capite primo homilia quinta, cum Augustino et Hilario omnibus preferens septuaginta dicit. Iudei permanentes meritoque suspecti, // quippe qui inimice et subdole multa corruperint, et data opera a prophetis misteria celauerint. Et certe inopinabile videtur quod latini codices malicia, temeritate, vel negligentia viciati sint. hebraei autem et graeci ab iniuria liberi seruati sint, neque id dicunt linguarum patroni. et si dicerent facile reuincuntur. Nam exempli causa vnum locum citabo ex multis. In graecis passim legitur primae ad Corinthios .xiiij. Ignorans ignoret. et tamen Origenes legit, et citat ignorans ignoratur homilia .iij. super Genesim. Nec est quod reijcias in eum qui vertit, quasi male reddiderit id quod graece habebatur, quod Origenes intendens monstrare malos a deo nesciri, locum citet nihil suffragaturum, si legas, qui ignorat

Argumentum ab idiomate errore de prauatione, temeraria emendatione.

B iij^{r}

ignoret. PE. Negas igitur libros emendari oportere? aut quod dicunt Hieronymus et Augustinus noui testamenti codices latinos ad graecos esse corrigendos non recipis? IO. Censeo libros diligentissime emendandos Recipio Hieronymi et Augustini in hac re consilium. sed quasi humanum, fallibile, quod coniecturis innititur, ne putetur haec certa et infallibis [1]) regula, siue vltima resolutio, ad veritatem euangelicam pertingere volentium. Huic attestantur qui vtili labore hac tempestate codices emendare student, et fatentur (id quod res est) nostros codices latinos non paucis locis melius habere, quam in fonte graeco hodie reperiatur. PE. Adhuc heres in prima ratione. IO. Videlicet. PE. Quod cuique linguae sua proprietas inest, quae in aliam transfundi nequit. IO. Quid ergo commodi nobis afferunt interpretes, et nobis volunt videri prodesse, cum nos fallant, atque id conantur efficere, quod fieri non potest. Ita enim videtur esse dicendum, secundum illam vestram insolubilem rationem. PE. Prosunt quidem ipsi interpretes, ac ipsam rem notificant, sed phrasim ipsam, et figuram sermonis, item festiuas allusiones. denique fontalem illum gustum interpres non assequitur in lingua translaticia. IO. Recte loqueris, perge vt cepisti, ac responde, est verum. quod dici solet. Deus non alligauit potentiam suam sacramentis. PE. Quid hoc ad causam: esto tamen. IO. Est id quoque verum, deus non alligauit sapientiam et legem suam certis litteris, aut certae alicuius linguae apicibus. Ita quod sciens linguam occulta sapientiae dei videat: nesciens non videat. PE. Alligauit fateor, ac id fateri cogit Christus quem audio dicentem, quod Iota // vnum aut apex vnus non transibit, et alibi iubet scrutari scripturas. IO. Recte, sic agamus vt decet veritatis indagatores Sed consequenter responde, Ipsi scribae, et pharisaei, et alij iudei vbiuis gentium habitantes linguam hebraeam, et (vt ita loquar) ipsissimum hebraismum callent? PE. Quis dubitat? IO. Cur igitur legem et prophetas non intelligunt? Age, arruis, aut arriani minus docti graece fuerunt quam Catholici? aut aliud volumen euangelicum vel apices alios habuerunt? Scis eam haeresim sequutos non modo potentes Principes sed et Philosophos, oratores, et alia quauis eruditione seculari prestantes viros? PE. Istud est vero verius. IO. Quid putas causae est, quod ex eodem textu vnus consubstantialem patri filium vidit, alter non vidit, quin et apud mere latinos et qui nihil graece vel hebraicae eruditionis habent videamus, ijsdem omnino codicibus vtebatur Petrus Lombardus, qui intellexit diuinam essentiam non generare neque generari, et Ricardus de sancto Victore, et Abbas Ioachim, qui id non intelligentes negauerunt, et

Vrget argumentum ab idiomate, phrasi, schemate, allusione, alijsque id genus.

B iij

1) Infallibilis.

improbare conati sunt, Quinimo ipse Papa, generale concilium, vel ipsa ecclesia dum Petri Lombardi sententiam approbat, et alteram damnans, rem determinat, quid putas intuebatur? PE. Quid si ipsa ecclesia hoc voluit, aliud noluit? IO. Ah ne sic loquere mi Petre, nam sancta ecclesia catholica euangelio sensum suum non affert, nec imponit, sed euangelium legens euangelij sensum refert, et sequitur, Neque cogit videri id verbis contineri, quod ante lectionem presumpserit intelligendum, Is enim teste Hilario optimus lector est qui sensum non attulerit, sed rettulerit Neque dici potest aliquem melius legere euangelium, quam legat ecclesia catholica, In humanis forsan constitutionibus, quod homini principi placuit, legis habet vigorem, Alia est ratio sacrae fidei quae non est in sapientia hominum, quanto minus in voluntate, Lex enim euangelica ipsius papae, consilij, vel ecclesiae voluntate non ducitur, sed ducit, non regitur sed regit, non sequitur sed precedit. PE. His technis sophisticis, et longis ambagibus sic me inuoluis vt in mentem non venerit quod impictas iudeos cecauit, et arrianos, pelagianos, et quoslibet sanae doctrinae non subditos hereticos, qui scripturam suo sensu, et non sensum suum scri//pture subdiderunt, et *B iiij*^{r} quod pietas ante omnia requiritur, in sacrae doctrinae studioso, Secus in prophanis literis, et artibus humanis, in quibus nihil vetat impium esse peritissimum. IO. Vt omittam quod Platonici platonem, Aristotelici aristotelem, Graeci graecos in multis non intelligunt, et quod cepi prosequar, rectissime dicis meo iudicio in sacris literis requiri pietatem, vt qui legit intelligat, Sed vnum restat quod me torquet. PE. Quidnam queso est? Nodum in scirpo queris. IO. Expecta nondum scis quid velim, et nescio an tacere sit satius. Est enim plane ridiculum et absurdum. PE. Age dic vt semel finiamus. IO. Videtur ex his nostris dictis concludi non linguas modo, sed ne literas quidem cuiquam hominum vtiles esse, vel necessarias. PE. Quid hoc monstri est? aliena loqueris, Christus meliora velit. IO. Attende diligenter, Ipsae linguae vel litterae impijs sunt inutiles, quod eis vti non valeant ad sacrae legis veritatem percipiendam, concessum est, an non? PE. Ita de iudeis et haereticis et alijs impijs, Sed nunquid de pietate preditis concessum est? IO. Pijs hominibus non sunt linguae et sacrae literae necessariae. PE. Hui quis credet? IO. Ne obturbes audi solum ac responde, Est ne euangelium doctrina pietatis? nonne pietas est scopus, et metha, ac finis totius sacrae doctrinae? PE. Certum est. IO. Tibi aliud videtur sacra doctrina esse quam via quedam ad pietatem? si quid Paulo credimus, finis legis christus ad iusticiam omni credenti, et alibi Finis precepti est charitas de corde puro etc. Vnde sumpsit Augustinus scripturarum machinis edificari fidem,

Pietas necessaria.

spem, et charitatem. PE. Fateor ne frustra teras tempus in re manifestissima, sed quid haec ad rem? IOANNES. Dicam, Via tibi videtur opus habere, aut vehiculis qui peruenit ad terminum? Num machinae tolluntur absoluto edificio? Ergo iam habentibus pietatem scripturae sacrae non sunt necessariae, et fortiori ratione neque linguae, et sic stat quod conclusimus quamuis sit absurdum scripturas impijs quidem inutiles, pijs vero non necessarias. ALBERTVS. Mi Petre, si quid habes quod hic dicas ne graueris. IOANNES. Hoc etiam rogo. PETRVS. Sic sursum deorsum versas omnia, vt quae
*B iiij*v scimus nescire videamur, eoque disputando // profecimus, vt veritatem amiserimus. IO. Saltem id fructus referimus quod dubitare didicimus. ALBER. Quo abis Petre? adhuc nihil dictum est de Rhetorica an Theologo sit necessaria nec ne. PE. Non vacat diutius audire: si videtur in crastinum hora septima si quid restat differatur. IO. Paratus sum Ego vos domi expectabo.

LIBER PRIMVS FINIT.

LIBER SECVNDVS.

IOANNES.

TAm mane non fuit dictum mi Alberte vt conueniremus horam condictam expectemus, si forte veniat Petrus. ALBER. Iussit Petrus tibi dici quod per occupationes ei non vacaret: quare si non est molestum desidero te solum audire, et in primis per christum te oro ne amicum celes, quod hesterno die modestiae causa dissimulabas. IO. Mi Alberte non tam modeste quam vere ex animo ista dicebam nescire me. atque vtinam adesset preceptor quem audiui quondam, vna eum audiremus. est enim doctus senex et (que doctoris precipua dos est) obuius et modestus, illius rationibus fidem adhiberemus, quousque peritior aliquis emergeret qui afferret potiora. Nam ea lege docebat, vt nemi-
In nullius verba iurandum. nem reciperet in sua verba iuratum Vbi enim auditorem eo morbo laborare compererat, medica lingua sanare conabatur, eum vero qui curam respuebat, modeste dimittebat: ceu iudicio carentem aut affectu viciatum. censebat enim generosae indolis adolescentem duci oportere: sed quasi hominem non pecudem. Ego vero qui adhuc sacrae doctrinae tyro sum nec multo plus quam tu promoui, nihil possum polliceri. ALBER. Senem vbi primum licebit conueniemus. Interim si quae tuis tenes digna memoria. si vacat, narra.
Non scribendum aduersus hominem. IO. Quia tantopere cupis. placet. ALB. Probe agis. IO. Imprimis valde egre ferebat si quis scriberet contra alium. ALB. Etiam contra iudeum, gentilem, vel hereticum. IO. Audi solum ne sis molestus. Multum dyonisij sententiam laudabat, qua sosipatro scri-

bit. Sic si mihi obtemperaueris facies. desistes aduersus alios dicere. // ceterum ita pro veritate loqueris, vt ea quae dicuntur, *C ir*
argui, refellique non possint. Et Policarpo episcopo Non sum inquit mihi conscius aduersus graecos, seu alios quoslibet, aliquando dixisse, sufficere enim arbitrabar bonis viris, si id quod verum est. ipsum in seipso vt sese habeat, et scire, et eloqui possent, hoc enim quid sit rite iuxta legem veritatis ostenso, inuiolabiliterque constante, quod libet quod se aliter habeat, et veritatem simulet, arguetur. Erat senex in ea re adeo scrupulosus, vt ei liber alioqui bonus minus placeret, eo solo titulo quod contra gentiles, contra arrianos, aut pelagianos inscriberetur. Dicebat astruendam veritatem contra errores, quod dum ingenue agitur, non contra homines, sed pro hominibus disputatur, quemadmodum pius medicus ab egroti parte stat, dum verbis et factis in morbum saeuit, Atque eo nomine inuectiuas amarulentas, quantumuis elegantes, et iusto dolore conceptas, inuitus legebat, vel audiebat. Non humanum quantominus philosophicum aut christianum ratus talibus occupari. Addebat tamen hunc locum adeo esse lubricum, vt rarus inueniatur, etiam in maximis ingenijs, qui non ex aliqua parte in eo nutauerit, aut ceciderit: aiebat enim, quis securitatem sibi audeat polliceri? cum Hieronymum tantum virum, ceu vite sanctimoniam, dogmatum sanitatem, aut omnigenam sacram et secularem eruditionem spectes, videat in hoc genere nota non caruisse, iure an iniuria aliorum esto iudicium, Dicebat hanc sibi videri homines ad salutem perducendi efficacem et christiformem viam, si quantum fieri possit, offensio personae caueatur, alioqui qui peccant sese despici ac derideri putant, Neque eum qui arguit amice facere credunt, sed potius animo obsequi suo dum in morem leuissimi mimi de alienis erratis sibi ludos facit, Quod et Plato vidit dum in gorgia correctorem sapientem, amicum, et constantem requirit. Sapientem vt quid et quousque carpat nouerit. amicum vt errantis salutem querere appareat. constantem et audacem ne metu aut pusillanimitate hoc sanctum opus praetermittat. ALB. Vtinam cuiuslibet facultatis doctus vel indoctus in hanc sententiam pedibus iret. grandes finirentur tragediae. IO. Deinde si quem videbat, qui aliquam artem (quae quidem artis nomine digna sit) aut scientiam culparet non ferebat. ALB. Etiam taxillorum aut veneficiorum? IO. Tace [1]). Ideo enim addebat. si eo nomine // digna fuerit, si enim Platoni *C iv*
credimus artis nomen ea peritia non meretur, quae ad bonum non tendit, credebat platoni dicenti, omnem artem amare, omnem veri-

Qualis corrector esse debet.

Nulla ars reijcienda.

Veritas omnis amanda.

1) De poging om een aardigheid in te vlechten, is niet gelukkig geslaagd. Albertus is al te groen!

tatem honorare, in adolescente signum esse animi ad philosophiam nati, Hujusmodi enim ipsam veritatem perfecte amare videtur, qui amat vbique et semper, quemadmodum animus vere auarus est, qui vbique, et semper lucrum sequitur, et perfecte ambitiosus, qui vbique et semper honorem quaerit, Eos qui secus faciunt stultos dicebat, repraehendentes quod ignorant, aut maleuolos, qui agnitam veritatem contemnunt, Igitur quando auditorem suum diuersa sequentes, aut alterius conditionis homines reprehendentem audiebat, modeste admonebat dicens, neminem culpari oportere quamdiu honesta sequitur, Eos vero qui rhetoricam, aut poesim damnarent, vehementer errare, sicut eos qui dialecticam aut mathematicam ceu malas fugerent, et se quidem omnem artem diligere et optare, nisi vita breuis, ingenium tenue, et maiorum rerum obstent impedimenta, Omnibus anteponebat pietatem. Hanc cum lacte nutricis puero volebat instillari, a paedagogo monstrari, a magistris tradi, vndique arripiendam occasionem indicans, qua pietatem et christi religionem tener adhuc animus altissime imbiberet, quapropter tametsi poesim probaret, tamen periculose tenello animo impias, impuras, et superstitiosas Homeri vel Luciani fabulas tradi iudicabat, Et qui optimi gentilium poetae habentur, propter haec pueris christianis periculose praelegi [1]), nec nimis anxium videri debere, si christianis christianus prouideret, quod Plato et Cicero gentiles laudassent, Nam ille Homerum a ciuitate arcebat, quod indigna deo fingeret, iste quod magnus erroris magister populus a poetis confirmaretur, Interdum lachrimans referebat aliquot generosos adolescentes a fide cecidisse quod vetustatem gentilium nimis mirarentur et colerent [2]), Nominabat (quia editis libris res erat manifesta) Marullum [3]) poe-

Pietas longe omnium maxima.

De Poetis.

Fugiendus gentilitatis amor nimius. Marullus. Non ab ethnicis poetis incipiendum.

---

1) Erasmus: Naar dien maatstaf te werk gaande, zou men eerder Aristoteles moeten verbannen dan Lucianus. Want Aristoteles spreekt met ernst over de heidensche goden, waarmede Lucianus den spot drijft. Quod si quid incidit in Poetis lascivum aut obscoenum, qualia multa sunt et in divinis Libris, admonui, prudentis esse praeceptoris, aut praeterire, aut sic tractare, ne quid luis ad puerilem animum perveniat.... Arbitror libellos quosdam *de modo confitendi*, periculosius legi à pueris, quam *Homeri* fabulas, si tantopere metuimus horum pudicitiae. *Apologia*, II, num. 49, fol. 92.

2) Erasmus meent, dat dit een verzinsel is. *Apologia*, II, num. 50, col. 93.

3) Michael Tarchaniota Marullus, geb. te Konstantinopel, bij den val der stad, reeds in zijne vroege jeugd naar Italië gekomen, waar hij de vriend en beschermeling werd van Pontanus. Van hem bestaan: *Hymni et epigrammata*, Florentiae 1497. Een exemplaar bevindt zich in de Koninklijke bibliotheek te 's-Gravenhage. De Leidsche universiteits-bibliotheek bezit eene uitgave: *Parisijs*. M.D.XXIX. In de Latijnsche verzen van Marullus wordt doorloopend gewaagd van de goden en godinnen der Grieksch-Romeinsche godenwereld, maar van het Christendom is er geen spoor in te vinden. Dit wordt zóó volstrekt volgehouden, dat men den dichter voor een heiden zou kunnen aanzien. Latomus denkt aan oden aan Jupiter Ful-

tam christianum, qui hymnos in laudes idolorum ediderit, asserebat non deesse poetas vel oratores vere christianos, vt sunt Iuuencus, Paulinus, Prudentius, et oratione soluta Lactantius, Cyprianus et similes, Addebat se eorum requirere prudentiam, qui christianum grammaticum incipere volunt, iuxta Quintilianum, graece, ab Homero, et latine a Virgilio, licet virgilius multis alijs minus sit malus, Tan//dem ex dictis concludebat futuro theologo non congruere, vt in hujusmodi aethnicis auctoribus praeludat, cum premonstratum sit, ne christiano quidem conuenire, Ista more suo dicebat modeste neminem incessens, aut naso suspendens, sequi paratus eum, qui meliorem rationem afferret. AL. Vellem scire solutionem argumenti hesterna die facti de pietate, videbatur enim concludi, quod eam habenti literae sacrae non essent necessariae. IO. Studenti opus est pietate inchoata, absoluta vero pietas literas non desyderat, nisi propter alios erudiendos, Prior illa magis est ad pietatem dispositio, quam absoluta pietas, Sicut teste Aristotele, philosophiae moralis auditor requiritur, moribus bene institutus, et tamen is qui moris virtute consummata, et perfecta praeditus est, nihil opus habet philosophia morali, nisi aliorum docendorum gratia. Non tamen credere debes continuo theologum esse, qui perfecta pietate pollet, et si talis finem theologiae sit assequutus, quia teste Hieronymo, datur aliquando sancta rusticitas, sicut non est moralis philosophus, qui moris virtutem perfectam est assequutus, quamuis ea sit finis, quo philosophia nititur, sicut non est medicus, qui perfectam habet sanitatem, quae illius artis finis est, et aliud est esse pacificum, et iustum hominem, vel populum, aliud esse iurisperitum, quamquam is est iurisperitiae finis Vnde concluditur aliud esse theologum quam ardere rapi, amare, licet eum finem appetat theologia. AL. Quid de tribus linguis? IO. Dicebat cupere se (si fieri posset) non tres modo sicut Hieronymus nouit, vel quinque vt Picus, aut vigintiduas vt Mitridates, sed septuagintaduas, tantum aberat vt aliquam damnaret, Tamen ne linguis nimium tribuat aliquis

*C ij*r

Obiter de pietate iterum.

Non continuo theologus si pietate praeditus es.

Quantum linguis tribuendum. Ignorantia vocis, non arguit ignorantiam rei.

---

gerator, aan Juno, Mars, Venus enz. De ode aan Juno is eene verheerlijking van het huwelijk, aldus aanvangende (in laatstgenoemde uitgave fol. 78v):

»Junonem canimus deae,
Iunoni meritum dicite quaesumus
Carmen: uos licet innubae,
Consors illa thori magnanimi Iouis."

Misschien hinderden Latomus ook andere dingen, zooals het grafschrift op Innocentius VIII (aldaar, fol. 46r):

»Spurcicies, gula, auaritia, atque ignauia deses
Hoc Octaue iacent quo tegeris tumulo."

Erasmus neemt Marullus niet in bescherming: *Apologia*, II, num. 51, col. 93.

altius repetens dicebat, conceptus esse vocibus priores, et propterea non sequi quod necessario rem ignoret, qui vocem nesciat, et multominus qui primam vocem aut qui graecam vel aegyptiam rei vocem ignoret, sed ediuerso potius res ignorata facit vocem nesciri, sicut demonstrat budeus policianum in quibusdam mensurarum nominibus vt amphorae, tesserae, midemni, errasse ob rerum ignorantiam, Haec ratio videtur esse praecipua difficultatis in legentibus Plynium, quod res de quibus loquitur ignorent, quia etiam iuris ciuilis, aut medicine libros aliter legit grammaticus, aliter iurisperitus, aut medicus, Ille vocum structuram, et accidentia intuetur, Isti res ipsas sub nominibus latentes, quamuis quandoque nesciant, an ipsa vox latina sit an arabica, simplex an composita, syllaba longa sit, // an breuis. vnius aut alterius generis. Addebat quod notiones significant naturaliter et sunt eaedem apud omnes, vnde sequitur quod nullius rei notio quemquam lateat. nisi quia ipsa res eius sensui, aut intellectui non sit debite oblata, quod si fiat, vbique et semper a quouis sumi potest prima rei noticia, vt iuxta August. ab obiecto, et potentia pariatur noticia. Vnde ipsae artes et scientiae ab ipsa rerum natura intellectu percepta nascuntur, augentur, perficiuntur. naturam enim penitus inspicere, fecit scientiarum et artium primos inuentores. Nam ingenium fons est artium, et scientiarum, propter naturale lumen intellectus, in quo artium principia videntur, et ex quo ratiocinandi naturalis potentia, rei secretiora rimatur, et deprehendit quid ipsius rei sit antecedens, coniunctum, consequens, aut repugnans, Ipsum lumen intellectus salua vnius substantiae natura, in vno maius est, in altero minus, immo in eodem homine, vno tempore maius, alio minus, vndecunque procedat diuersitas. In quibusdam magis pronum ad effectionem, vnde natura fiunt artifices machinales, In alijs ad actionem, vnde fiunt ad rempublicam et familiarem, et ad vitam tueundam idonei, In alijs ad ea quae a sensu separata sunt, vnde fiunt scientiae speculatiuae. Ex istis apparet vbi res eadem, et ingenium idem adest eandem artem a diuersis loco, tempore, lingua, et ritu reperiri, augeri, et compleri posse. Qui vero rem mente comprehendit, eam sermone potest exprimere, communem linguam habentibus. vt verbi gratia vnus scripsit de agricultura. alter de re militari. tertius de alio. Non oportet eum qui libros eorum non legerit, aut propter linguae ignorantiam non intellexerit, res ipsas nescire. Nam potest eosdem habuisse magistros puta ipsam rerum notionem, ingenium, experientiam aut certe deum, et sua quisque lingua expressisse. Conformiter per omnia dicendum in sacris literis, nisi quod opus est in eis diuino afflatu, et lumine superaddito ipsi naturali intellectus lumini. quantum ad ea quae sacris literis propria sunt, et in quibus omnes

Aliter grammaticus, aliter iurisperitus eadem legit.

C ij^{v}

Vnde rerum cognitio.

alias artes superant. Ista tamen non eo tendunt, vt ipsae linguae negligantur, aut inutiles reputentur, sed ne dum eis plus aequo tribuitur, in spem falsam, vel desperationem adducti iuuenes fallantur, atque interim maiora negligant, in rebus nouis et plausibilibus principale studium collocantes, et in grandem to//tius vitae *C iij*^{r} iacturam rebus infimis aut medijs quasi summis haereant. ceteros qui talia nesciunt, aut meliorum intuitu paruipendunt, insipienter irrideant. Sunt etenim habendae gratiae hijs qui linguis docendis, et codicibus emendandis, honesta studia adiuuant, modo ne suum laborem ita aestiment, vt melioribus quibus insudat afferat detrimentum. ALB. Ex hijs dictis concludi videtur linguas Theologo non esse necessarias ad diuinarum rerum cognitionem assequendam, quare ergo dicit Augustinus de doctrina christiana li .ij. Latinae linguae homines et duabus alijs habent opus, ad diuinarum scripturarum cognitionem, graeca et hebraea. IO. Verba eius expende et causas dictorum considera. In primis non dicit ad rerum diuinarum cognitionem linguis illis opus esse, sed scripturarum, alias sibijpsi esset contrarius qui libro superiori dicit. Homo fide, spe, et charitate, subnixus, eaque inconcusse retinens, non indiget scripturis, nisi ad alios instruendos. Vnde in illis arbitror esse completum. quod dictum est Siue lingue cessabunt, siue prophetie euacuabuntur, siue scientia destruetur. haec ille. Et si itaque scripturis vsi sint, qui diuina illis tradiderunt. tamen ipsi eas in suis primis linguis, nec nouerunt, nec intelligunt. cum tamen res diuinas non ignorent. Deinde expende dicti causam vt ad exemplaria inquit precedentia recurratur. si quam dubitationem attulerit latinorum interpretum infinita varietas, et infra non propter pauca vocabula, quae notare et interrogare facillimum est. sed propter diuersitates vt dictum est interpretum, illarum linguarum cognitio necessaria est Qui enim scripturas ex hebraea lingua in graecam verterunt numerari possunt. Latini autem interpretes nullo modo, vt enim cuique, primis fidei temporibus in manus venit graecus codex, et aliquantulum facultatis sibimet vtriusque linguae habere videbatur, ausus est interpretari. haec ille Vides hanc rationem modo cessare quod non multas latinas interpretationes habemus. Quod si ob vnam nostram quae aut viciata, aut errans in quibusdam comperiatur necessariae dicantur, vt interim detur hebraeos codices et graecos non esse viciatos. et hebraicum vel graecum scribendi vel pronunciandi morem, et caracterem ab annis mille quingentis non esse variatum Cum tamen latinitas mera tam breui variata sit, vt mere Ciceronianus egre Quintilianum // intelligat, et modus liberos *C iij*^{v} versibus scribendi, et distinguendi, cuius saepe meminit Hieronymus nunc a latinis non ita seruetur, detur tamen sic esse in illis,

Argumentum ex Augustini sententia de linguis discendis.

Argumentum a vicio librorum.

nihilominus inspectio primi exemplaris non continuo auferet linguae latinae dubium, aut errorem, quod etiam in primis illis equiuocatio, amphibologia, et alia vicia illis communia sunt cum latinis, In quibus eodem Augustino teste, plaerumque a sensu auctoris aberrat interpres, nisi sit doctissimus, Intellige tam de rerum quam signorum doctrina, et perpende quam rarus sit talis interpres, Igitur quod hunc locum concludens dicit Augustinus, ignota quae ex alienis veniunt, aut quaerenda sunt ab earum linguarum hominibus, aut linguae eaedem si ocium est, et ingenium, ediscendae, aut plurium interpretum consulenda collatio est, Attende hanc disiunctionem, nam primo possimus scientes linguas interrogare, qui hoc tempore solito plures sunt, secundo linguas discere, tertio interpretationes conferre, et tandem ex istis non concludi theologo linguas simpliciter necessarias, nisi per argumentum a tota disiunctiua ad partem, Nam quod maius argumentum huius quaerimus quam ipsum Augustinum, qui cum hebraeam linguam nec sciret nec speraret, tamen in Genesim scripsit, et in psalmos nunquam facturus tam sapiens et sanctus, si linguam hebraeam tractatori simpliciter necessariam esse putasset, Laudetur Origenes, qui vel senex discere tentauerit, vel Hieronymus, qui etiam didicit, sed alij ne damnentur, in quibus ingenium, pietas, exercitatio minora quae desunt, plaerumque recompensant, nam quis negauerit quin multa vtriusque testamenti melius enarrauerit et penitius inspexerit Augustinus, quam alij multi polyglotti [1]), haec senex dicebat, non a linguis iuuenes abducens, sed ne hi qui eas non habent, aut commode assequi nequeunt, rerum diuinarum desperent scientiam, Addebat senex, sibi videri quod legis euangelicae substantia nullius linguae apicibus includeretur, sic quod apices illos aut literas nesciens necessario legem nesciat, Mouebatur quod primi qui in corde euangelium acceperunt, in verbis nullius linguae receperunt, in conceptibus naturaliter significantibus, qui sunt ijdem apud omnes, et omni lingua pronunciari possunt, Praeterea quod euangelium predicatum sit in omni lingua priusquam hebraicae [2]) aut graece scriberetur, Addebat in euangelicis questionibus vltimam resolutionem esse ad euangelium, // scriptum in tabulis cordis fidelium, et nostra quattuor euangelia ad eam regulam examinata fuisse, quando alijs, quae eodem titulo falso ferebantur, reiectis, recepta sunt, siue id factum sit publice, siue priuatim, siue simul, siue successiue, Mouebatur in primis quod nullus codex hebraeus, graecus, aut latinus

Continuatio argumenti ex Augustino.

Origenes senex hebraeam linguam didicit, licet.

Augustinus non inferior polyglottis multis.

Substantia euangelij non est apicibus alligata, aut literis.

[*C iiij*r]

1) Erasmus: Augustinus legde dikwijls goed uit z o n d e r, maar zou 't nog beter gedaan hebben m e t kennis der grondtalen. *Apologia*, II, num. 61, col. 95.
2) Voor: hebraice.

sit, qui non sit obnoxius corruptioni, non tantum diluuij, conflagrationis, belli, aut vetustatis, sed etiam inscitiae, negligentiae, et maliciae, Secundo quod videret haereticos (vt de arrianis testatur Athanasius et de Pelagianis constat) ijsdem omnino codicibus vti cum catholicis [1]), qui tamen legem euangelicam non habent, sed a sensu euangelico alieni sui capitis sensum sequuntur. Tertio sicut vltima resolutio in artibus humanis et scientijs est ad naturale lumen intellectus, in quo primus inuentor, vel eum sequuti principia artium viderunt, siue quia intellectus omnium rerum formulas in se habeat, primis formis diuinae mentis respondentes, vt Platoni placet, siue quia intellectus in hujusmodi artibus, est omnia facere et omnia pati, et hujusmodi lumen, quod in vno maius est, in altero minus adiutum, vel motum, aut quomodolibet aliter excitatum, ea quae sunt artis et scientiae intuetur, per hoc indicans et de artibus, et scientijs scriptis, et de rebus secundum artem factis, sic dicebat lumen, siue gratiam, aut quomodocunque vocetur id quo creatura rationalis, diuinae naturae participium accipit, vt homo sit filius per adoptionem, heres et ciuis supernae ciuitatis, continere virtualiter ipsam veritatem euangelicam, in quibusdam clarius, in alijs obscurius, in quibusdam inuolute, in alijs explicite [2]). ALBER. Erit igitur opus nouo miraculo, aut noua reuelatione, in soluendis questionibus de lege euangelica. IO. Senex dicebat id dictis non esse consequens, nam sicut creatura eodem opere dei esse accipit, et perseuerat, iuxta illud, Pater meus vsque modo operatur et ego operor, Et dicunt speculatiui theologi, quod creatio et conseruatio eandem dicunt dependentiam [3]), solo respectu differentem, de quo

Non est opus nouo miraculo.

1) Erasmus: »fateor pleraque non pendere à Linguis. Mihi satis est, quod Linguarum praesidio quaedam aperiuntur, quae fallebant antea". *Apologia*, II, num. 62, col. 95.

2) Erasmus: »quemadmodum in disciplinis humanis amplectimur adminicula, quae lumen naturae provehant aut excitent: itidem hîc quoque faciendum erat, neque enim veritas Euangelica sic adjuncta est gratiae, ut disciplinas, quibus ad hanc praeparatur animus, excludat. Alioqui quorsum attinebat, Theologum futurum tot annos in *Aristotelica* Philosophia desudare? Ut ne repetam interim quod ante dictum est, aliud esse, sic tenere veritatem Euangelicam, ut satis sit ad salutem: aliud in tractandis Litteris mysticis, cum auctoritate versari. Quanquam illud interea periculi video, ne dum hanc regulam inculcamus, quam ego tamen non improbo, quisque sibi gratiam eam arroget. At veteres orthodoxi, Scripturarum testimoniis potissimum agendum existimabant. Nam ubi tuto nitemur ista regula, cum *Ambrosius* et *Augustinus*, ne quid dicam de caeteris, hac adjuti gratia, si quisquam alius, interdum excidant à veritate Euangelica"? *Apologia*, II, num. 63, col. 95 seq.

3) Thomas Carinus meent, dat hier verschil van stijl valt op te merken. Terwijl in het voorafgaande eenig »rhetorisme" werd nagestreefd, valt de schrijver hier uit zijn rol en keert tot zijn eigen gebrekkige taal terug: »Quod genus est et illud, quod creatio et conseruatio, eandem dicunt dependentiam? Ac rursus (verderop:

Augustinus super Genesim Non sicut homo artifex opus facit, et recedit, ita deus mundum fecit et abijt, sed quod fecit ipse conseruat, vt aer inquit a sole non est factus lucidus, sed fit lucidus. Et sicut deus sine nouo miraculo assistit in ecclesiae visibilibus
[*C iiij r*] mysterijs // inuisibiliter operando, iuxta illud Ego vobiscum sum etc. et illud non te deseram. et exequitur vsque in mundi finem opus eterni sacerdotij. Ita illud esse diuinum, quod deus semel corpori suo quod est ecclesia dedit. continuat suam legem semper scribens, et scriptam conseruans, in suo mystico corpore, in quo alius exit, alius intrat et singulus quisque defectibilitatem habet. totum vero a spirituali vita, et sacrae legis vera intelligentia nunquam deseritur. Quemadmodum enim initio ipse deus hominem condidit, hominem deinceps hominis ministerio propagaturus. sic in principio ipse deus ecclesiam instruxit. postea homines hominum ministerio docturus Nam sicut non minus hominem creat deus. quod creature ministerio vtitur, ita non minus hominem docet, licet hominis ministerio vti dignetur vt licet homo riget, et plantet. tamen deus dat vitam et incrementum. Quod si defuerit homo, deus seipsum iterum docebit, nec deseret corpus suum, quod est ecclesia. tantum quisque dei donis vtatur, naturalibus, acquisitis, infusis, ad auctoris honorem, suam salutem, et aliorum edificatio nem, et discat homo quod per hominem potest, sibi non desit nec gratiae dei. Deus semper quod suum est faciet. Non sit schisma in corpore [1]), nec pes aut manus putet se esse aurem, vel oculum. Ametur donum linguarum, sed preferatur interpretatio, vtrumque precedat prophetia, et sermo scientiae, quibus preponderent fides et spes. sed super omnia quae nunquam cessabit sit charitas. hanc dicebat sibi videri intentionem esse Pauli quando doni linguae immodicum affectum in corinthijs castigat, et reprimit ostendens inter cetera hoc munus spiritus posse ab interpretatione separari, atque sine ea ecclesiam dei non edificare. Vnde inferebat senex, quod linguarum noticia non sufficeret ad interpretandum in rebus diuinis maxime, de quibus illic agit Apostolus. Dicebat etiam ex his esse manifestum, quantum aberrent quidam, qui hanc finium christianismi pudendam angustiam neglectui linguarum tribuunt [2]), facientes

---

C, fol. iiij^{v}, hierboven), singulus quisque defectibilitatem habet. Ac mox (nl. vier regels verder), ecclesiam suam instruxit, pro docuit ? Item condescendens (zie beneden, blz. 67), pro obsecundans aut accommodans sese". *Annotationes*, ll., D, fol. iij v°.

1) Erasmus: Dat de Kerk nooit beroofd zal zijn van de waarheid, is juist. Maar dit verschoont niet degenen, die opzettelijk onwetend willen blijven. Zij zijn het die een schisma uitlokken, niet de voorstanders der talen. *Apologia*, II, num. 64, col. 96.

2) Zinspeling op Mosellanus, *Oratio*, quat. C, fol. ij r°. Zie hierboven, blz. 15. Erasmus zegt: Of het verval van het Christendom aan de verwaarloozing der talen

de non causa causam more sophistarum, cum verius sit, quod auaricia, luxuria, ambitio, contentionis autores effecerint, vt in multis orbis terrarum partibus, spinis crescentibus euangelicum semen suffocatum sit. Nam si ex christi decretis pure viuerent christiani, ipsi vnilingues bonae vitae odore orbem ad se traherent. Vnde Plynius decimoquarto. naturalis historiae in re simili loquens dicit a prioribus inuenta // perisse, atque nomina sola, eaque ignota remansisse, comitato orbe, romani imperij maiestate, quam artium iacturam linguae graece neglectui non tribuit, quae adhuc sua tempestate romae florebat, sed ait post artes auaritiae coli ceptas, honestiora studia esse neglecta. AL. Quia theologi mentio incidit audire vellem, quid de ipsa theologia censeat, et quae rudis theologi institutio optima ei visa sit, quibus item presidijs et adminiculis opus habeat, Sic enim fortasse apparebunt quaedam hesterno die dubitata. IO. Nimium properas, ad alia pergis, primis nondum absolutis, tibi tamen morem geram, Dicebat duplicem esse theologiam, vel potius vnam duobus modis tractari, Verum doctrinae gratia quasi de duabus loquebatur, vnam crassam ac veluti corporalem communem, ac popularem, alteram subtilem, spiritualem, paucorum, et sapientum tantum, Ambas nobis tradidit christus supra omnia deus benedictus, Et quia deus est omnibonus, omniscius, omnipotens, ambas in vnum contemperauit, et conquadrauit, et sicut solus in vnam personam deum et hominem vnire, et in vno homine immortalem spiritum carni mortali colligare voluit, sic solus vna iungere literam et spiritum, Crassam illam turbis et populis tradebat incorporatam parabolis, et similitudinibus facillimis, veluti de triuio et hominum communi consuetudine desumptis, Mira bonitate ac sapientia audientium ruditati condescendens sensim, et paulatim eos ad se erigens, et attrahens, Subtilem vero et spiritualem seorsum discipulis, quibus datum erat nosse misterium regni, successiue et illos a carne abducens donec igne spiritus sancti, rubigine ac grossitie deposita, liquidam illam et spiritualem pleno haustu caperent theologiam, non iam carneis adminiculis indigentes, sed reuelata facie diuinam christi gloriam speculantes, Ad hanc spiritualem, pertinere videtur illa admirabilis colloquutio cum Moyse et Helia in monte, vbi inter cetera dicebat, excessum quem facturus erat in Hierusalem, nondum discipulis suis intellectum, Iuxta priorem loquitur Paulus Corinthijs quasi adhuc carnalibus humiliora tantum et faciliora, atque obuia reserans, Iuxta secun-

Alia,quamlinguarum neglectus, angustiae christianismi causa

Dir

Institutio nouelli theologi.

Duplex theologia.

---

moet geweten worden, laat ik daar. De voornaamste oorzaak zijn de ondeugden der hoofden, »eorum, qui praesident Reipublicae Christianae". Maar het verval der wetenschappen moet er uit verklaard worden. *Apologia*, II, num. 67, col. 96.

dam vero inter perfectos sapientiam loquitur, Iuxta eandem Timotheo discipulo praecepit vt sibi credita diuina secreta fidelibus hominibus committat qui idonei sint et alios docere, Hanc ex Paulo accepisse
D i v videtur diuus Dionysius // vt eius opera testantur, Addebat senex quod sacri canonis tractatores quidam popularem illam praecipue sequuti videntur, alij magis spiritualem, tertij nunc vnam, nunc
Chrysostomus in populari. alteram, iuxta rerum et temporum oportunitates, In priori Chrysostomum (quamquam et in altera valuit) eleganter et excellenter versatum dicebat, et plaerosque alios qui per homilias coram populo
Origenes in spirituali. Augustinus in vtraque. tractarunt, eo quod tunc Episcopi aut Presbiteri munus erat legem dei populum docere, In spirituali vero dicebat maxime exercitatum fuisse Origenem, In vtraque strennue et citra offensam versatum Augustinum, In priori cauendus est ad carnalia et corporalia lapsus, ne dum tractator alios iacentes studet erigere, et ipse cadat, quod accidit quando studio placendi carnali populo tractator plus aequo placere studens a vero deflectit, In altera cauenda temeritas, et ne dum spiritui nimium tribuitur, literae derogetur, In quo culpatur Origenes, In quem extat illud Hieronymi dictum, Origenes liberis allegoriae spacijs euagatur, et interpretatis nominibus singulorum ingenium suum facit ecclesie sacramenta, Eiusdem generis est illud, Cum ad spiritum saepe numero ducere volens auditorem, contendit ad literam intelligi non posse, aut literam esse frigidam, insulsam, indignam, aut impiam, ex hoc argumentari volens mysticum quaerendum esse intellectum, cum mystica interpraetatio secundum Hieronymum literam non euertat, sed supponat ceu fundamen-
Origenes non legendus rudi theologo. tum, quem tamen et ipse Hieronymus in commentarijs in hoc, quamuis raro sequitur, immo et Ambrosius et etiam Gregorius, Quapropter dictus senex rudi adhuc theologo Origenem non legendum censebat [1]), sed obedire volebat Hieronymo praecipienti eos in primis legendos, in quibus fidei pietas non vacillat, nam ei videbatur tanto periculosior, sine iuditio legenti quod cum magna eruditione seculari, multum haberet eloquentiae, per quam facile de-
Institutio corporalis theologiae. cepti incauti dum orationis nitorem aut eruditionem sectantur, dogmatum venena bibunt, Deinde supradictam duplicis theologiae rationem, duplex forma tractandi, vel duplex institutio sequitur in studentibus, Nam qui theologiam iuxta crassiorem et corporalem suam faciem intuentur, consequenter censent futuro theologo post grammaticam, et mediocrem linguarum noticiam, nihil esse condu-
D ij r cibilius quam in poetis, et oratoribus versari, // et veluti preludere, vt dicunt propter parabolas, apologos, et similitudines, atque

1) Erasmus: Er komen meer dwalingen voor bij Petrus Lombardus dan bij Origenes. *Apologia*, II, num. 72, col. 97.

sententias, de communi viuendi more sumptas, Et hac legitima forma praeparatur futurus euangelicus concionator, qui de virtutibus et vicijs populariter disserat, qui fidem praedicet, et astruat toto pectore, interim scire paruipendens quid sit fides, in quo subiecto, cuius obiecti veri ne an falsi, dei an hominis, nihil ad rem pertinere putet, charitatem hominibus inculcet, nec curet cuius subiecti vel obiecti, quousque tendatur, quis eius ordo, aut an aliquis sit eius ordo paruipendat, tantum summis orationis et animi viribus agat, vt auditores sint pij, fidi, amantes, hoc demum censent consummatum esse theologum, Qui vero angustiorem et spiritualem theologiae faciem intuentur [1]), censent doctrinae formam esse optimam si nouitius theologus, creditis primum firmiter et fideliter acceptis, christianae religionis dogmatibus post mediocrem grammaticae noticiam non perfunctorie, sed vt dicitur ad viuum in vera dialectica versetur, generalia degustet philosophiae naturalis, Mathematicas attingat disciplinas, maxime Arithmeticam propter numeros, diligenter excutiat moralem philosophiam, Metaphisicae quae proxima Theologiae est, gnauiter intendat, Deinde in subtilibus speculatiuae Theologiae diligenter incumbat, Interim tamen ab initio studij Theologici, singulis diebus (si fieri potest) in textu Bibliae aliquamdiu versetur, Ipsum primitus leuiter perlegendo, deinde memoriae commendando singulis diebus certam portionem, incipiens a nouo testamento [2]), In quo si dubitet, videat doctores et glossas potius, quam se in translationibus, et linguis torqueat, vtens eorum labore, qui circa talia occupantur, ne dum minora [3]) scrupulosius scrutatur, ad maiora non perueniat, tandem ijs legittimis laboribus, sedatis affectibus iuuenilis aetatis, sese tuto committat doctoribus veteribus, quos melius intelliget, securius leget, penitius inspiciet, atque rimabitur, quos si scolasticis ante legat, postea scolasticos aut non leget aut cum nausea leget [4]) non sine

Institutio spiritualis theologiae.

1) Erasmus: Bij de beschrijving van dezen leergang is Latomus door-en-door conservatief. Het schijnt hem er om te doen zooveel mogelijk baccalaurei, magisters en licentiaten te kweeken: »ob id eas disciplinas potissimum commemorat, quae ex more traduntur in scholis. Atque id egisse potius apparet, ut optimum videretur, quicquid in Scholis hodie receptum est". *Apologia*, II, num. 77, col. 98.

2) Erasmus merkt op, welke geringe plaats wordt toegekend aan den Bijbel: »Interim de libris utriusque Testamenti nulla mentio, cujus rei mihi praecipua cura fuit in *Methodo*. Verum ne prorsus hujus rei videatur oblitus, permittit, si detur commoditas, ut quotidie paulum temporis impendat legendis sacris Libris". *Apologia*, II, num. 78, col. 98.

3) Erasmus: »Vult illa minutiora negligi, sed ad quae maximi Theologi saepe resistunt, nonnunquam et impingunt". *Apologia*, II, num. 78, col. 98.

4) Erasmus: Zeer juist. Misschien zal hij er heelemaal niet toe komen: »id quod olim *Lutetiae* multis scio usu venisse, quorum nonnullos novit *Jacobus Latomus*". *Apologia*, II, num. 79, col. 99.

suo magno malo, Ei vero qui hac via ad sacrarum rerum scientiam nititur, non est periculum si inter legendum opera Augustini, Hie-
D ij v ronymi, aut Ambrosij aliquid occurrat suppositicium, // et alterius auctoris admixtum, etiam si ex orationis stilo non deprehendat esse alienum, quod eos ad fidei et christiani dogmatis, regulas legere didicerit, non eis fidem indubitatam adhibens, nisi quantum scripturae et christiano dogmati et recte rationi congruunt, nisi quod reuerentius et quandoque cum sermonis improprietate (vt sic loquar) id quod legit ad sanum intellectum reducere tentabit Nam (vt dicit quidam) piscibus mari salso captis opus est sale, ita legibus lege opus est, ita et doctoribus opus est doctore, Neque quisquam facile pertinget ad rerum sacrarum scientiam tametsi eruditionem, linguas, textum emendatum, immo doctores veteres, puros et recentiores habeat, nisi aliquem habeat ducem et praeceptorem [1]), Huius fidem facit Hieronymus, qui sese subdidit Gregorio nazanxeno erudenidum [2]), et idem scribit Paulino quem non mittit ad legendum, per seipsum textum euangelij aut Origenem, sed ad audiendum preceptorem prouocat, Addebat quoque idem senex se sua etate vidisse nonnullos qui in manifestos errores inciderint ob neglectos, vel spretos doctores scolasticos [3]), Non improbat tamen Ioannis Gersonis theologi insignis iuditium, quo censebat vt theologus cursim et succisiuis horis attingeret historicos, oratores, et poetas non tam vt
Exploratio ingeniorum. nouerit, quam ne penitus ignoret, Ipse etiam adolescentum ingenia ante omnia diligenter velut bonus viui numismatis trapezita explorabat, quem ingenio paruo et ad fantasiam, quae corpus et corporis formas non excedit, depresso deprehendebat, Hunc in illa crassiori theologia precipue occupabat, quatenus in similitudinibus, et parabolis, ac euangelij apertioribus doctrinis instructus, ad pietatem formaretur, in actiua vita, alijs pro talento sibi credito vsui futurus, Hinc praecipiebat vt theologiae subtiliora leuiter attingeret, aut intacta relinqueret, et vt intelligens modum suae capacitatis speculatiua non damnaret, fruens eorum industria, qui circa textum grammaticaliter insudauerunt, Quem vero ad subtilia promptum,

---

1) Erasmus: Latomus laat hier zijn grijzen leermeester een pleidooi houden voor college-bezoek. »An non satis apparet, senem hoc egisse, ut semper Scholae differtae forent auditoribus"? Hij doet het evenwel ten onrechte voorkomen, alsof Erasmus alles van eigen studie verwacht, terwijl deze beide wil maar eigen studie het hoogst stelt. *Apologia*, II, num. 81, col. 99.

2) Erudiendum.

3) Op de bewering, dat sommigen door het verwaarloozen der »scholastieke doctoren" in openlijke dwalingen zijn vervallen, antwoordt Erasmus: Nog meer, door te groote liefde voor die »doctoren". En Scotus en Gerson worden door de aanhangers van Thomas nagenoeg voor ketters gehouden. *Apologia*, II, num. 82, col. 100.

ad agenda vero stupidum inueniebat, hunc per exactam dialecticae, mathematicae, ac metaphysicae noticiam, ad speculatiuam theologiam prouehebat Ingenium vero hujusmodi esse videbat si prompte ipsa re coniuncta intellectu separaret, et econuerso separata coniungeret, si abstractione quae caret mendacio, facile asseque-//retur separatio- [*D iij r*]
nem, verbi gratia numeri a numeratis, materiae a forma, abstracti a concreto, rei a sua proprietate, differentiam particularis et communis, subiecti et accidentis, absoluti et relatiui, eius quod per se dicitur, et per accidens, Hunc ducens per conuenientes vias quo natura trahebat, nolebat administrationes ecclesiasticas vel ciuiles accipere, sed in talento sibi credito, deo et hominibus inseruire, actiuos non culpare, sed oratione et stilo iuuare, Quem vero ad vtrumque munus paratum compererat, obuijs vlnis suscipiebat, deo ex animo gratias agens, quem a deo videbat honoratum suspiciebat, illud aurum inuenisse ratus, de quo Plato suae ciuitatis custodes faciebat philosophos, principantes, et principes philosophantes, paruipendens, diues esset an pauper, nobilis, an plebeius, Tale ingenium huiuscemodi notis deprehendebat Si adolescens esset natura pius, et benignus, memoria tenax ingenio celer, spiritu ardens, et viuidus, In labore pertinax, non auarus, non gloriabundus, Hunc ducendum putabat ad diuinae sapientiae secreta per suprapositam viam, aut si qua melior inueniri potest, Nolebat senex talem in artis Rhetoricae preceptis ediscendis aut puerilibus declamatiunculis diu teneri, quod haec ars cito capitur, aut nunquam, tum quod inutilem crederet sine rebus, quas secundum eam dicat, Praeterea quod dominam suam de sapientis pectore prodeuntem sapientiam comes indiuidua sequeretur natiua quaedam et grauis eloquentia non ascita, sed neque reiecta vt dicit Augustinus in simili de Paulo loquens, Accaedit quod Rhetoricam vnam esse censebat ex ijs artibus in quibus pene totum natura, minimum vero ars sibi vendicaret, Addebat quoque et si longa et diuturna praeceptione tandem assequeretur, nobilem indolem non conuenire in ea diutius occupari, Iudicabat enim eum in paruis artibus suo bono minus aliquid habere posse, similem mercatori, qui modicum argenti negligit, vt plusculum auri assequatur. AL. Satis diuersum iudicium habebat bonus senex de istis scolasticis doctoribus, a quibusdam, qui nec dignos habent, qui vel obiter legantur, quare cupio rationes eius super hac re audire. IO. Primum praefabatur se nullo odio aut contemptu veterum, quos omni honore et reuerentia dignos iudicaret, neque affectu vel fauore in posteriores et recentiores, sed quod rationem sequenti, cui omnis cae-//dere debet autoritas, quando [*D iij v*]
de hominibus, qui falli possunt, agitur, ita dicendum videretur, In primis itaque dicebat quod scolastici ordinate procederent Petri

Quare legendi scolastici doctores. Lombardi latini vestigia sequentes, et Ioannis Damasceni graeci, distincte vnumquodque suo loco tractantes, et singulas theologicae eruditionis materias in locos certos ceu nidulos reponentes, vt ad manum habeas cum opus fuerit, verbi gratia de Trinitate, de creatione, incarnatione, sacramentis, Veteres autem theologi fere per partes et sine exacto ordine tractarunt, prout materia et negotij praesentis necessitas exigeret, Secundo complete in scolasticis loco suo et ordine singulas reperies materias, apud veteres vero fere per partes, Ita vt vno loco in illis reperias quod in istis vix decem locis, quod quantum prosit ad redimendum tempus nemo non videt, Tertio scolastici certis fidei regulis et sane doctrine dogmatibus inconcussis de quo citra fidei et morum periculum dubitari possit nudis et apertis verbis tradunt, veteres autem id raro agunt, excepto vno, Augustino, cuius sententia est, nos ad certam regulam loqui debere vt piarum aurium offensio vitetur, sed plaerique aliorum veterum ita latenter recitant alienas sententias, vt nisi cautus et vigilans lector sua sit nec ne discernere non possit, et tanquam illius citabit sententiam, quae falsa aut haeretica est sicut aliquotiens fecisse Hieronymum notat Rufinus de dogmatibus in quibus reprehensus est Origenes, Quarto ad idem facit quod veterum tempore plaeraque erant incerta et indecisa, quae postea surgentibus haeresibus per ecclesiam determinata sunt, In quibus veteres incautius et simplicius loquuti sunt, quam loquuti fuissent si veritatis aduersarios vidissent, vt notat Augustinus tertio de doctrina christiana, Vnde nouitius theologus apud veteres illa reperiens scolasticos errare putabit, aut certum tenere quod illis erat dubium, vtrisque faciens iniuriam, ipse errore non carebit, verbi gratia, Nouitius legens Origenem, primo de principijs certas eccesiae et christiani dogmatis assertiones enumerantem, quod peccati originalis non meminit, asserat incertum esse aut tamen fuisse an originale a parentibus trahatur, incidet in pelagianam haeresim, Dicebat enim senex non esse animi candidi et veritatis amici hujusmodi veterum ambigua in Neothericorum inuidiam colligere, et propterea quae certa // [*D iiij r*] habentur in dubium velle reuocare, vt si ita argumentetur, Dionysius de mysterijs ecclesiasticis scribens matrimonij inter sacramenta non meminit, igitur tamen matrimonium non erat sacramentum, aut ergo ecclesia interim aliquod nouum induxit sacramentum, Dicebat non debere videri mirabile, si scolastici a maioribus acceptis principijs aliquid dixissent, quod apud illos non inueniatur, sicut enim terra alicubi venas auri vel alterius metalli habet, maioribus nostris ignotas, quas nunc fodientes inuenimus, Ita consonum videtur sacris literis quaedam occuli, quae nostris temporibus appareant, nec propterea maioribus nostris doctiores aut meliores sumus, quod

Prima ratio

Secunda.

Tertia.

Quarta.

quaedam illis incognita nouimus, sicut dicit Augustinus de Cypriano loquens, Quinto scolastici doctores aperte demonstrant quantum sit ipsi philosophiae tribuendum, in quibus eam aut corrigant, aut superent christiana dogmata, quomodo philosophorum rationes ex ipsius philosophiae penetralibus soluantur, quas superficiales philosophi aliquando demonstrationes esse credunt cum sint leues suasiones, Nam Plotinum, Iamblicum, Porphirium, Auerroem et caeteros fidei hostes acerrimos solum propterea reijcere, quod Platonici aut Pytagorici sunt, aut tantummodo rhetoricis suasionibus cum eis agere absurdum est, Nam et Hieronymo teste, ridiculum est contra philosophos disserere, nisi eorum dogmata noscantur, Et Paulus cum Athenis suae fidei et dogmatis rationem redderet et diceret deum, quem illi orbis factorem fatebantur, verum hominem esse factum, cum illud philosophi impossibile esse contenderent, non est dubitandum, quin inter disserendum sit habitus sermo de relatiuo et absoluto, natura et proprietate [1]), licet forsan alijs verbis quam postea Thomas vel Scotus vsus sit, Et qui fieri potuit vt Apostoli redderent rationem suae fidei de incarnatione verbi, non explicando quid persona, natura, singularis proprietas, communis natura, et de omnibus omnino vnionum generibus tractandum fuit? Nihil illic agebant tropi, figurae, allegoriae ipsius scripturae ab aduersario non receptae, Item Paulo cum Epicureis disserenti fuerunt soluendae rationes, quibus illi animam mortalem conantur asserere, quod fieri non potest, nisi dicatur quid anima, ex quo sit, composita sit, an simplex, quae eius operationes, et potentiae, Nec // euertere potuit [*D iiij v*] opinionem de foelicitate quam in corporis voluptate ponunt, nisi explicando quid voluptas animi, corporis, coniuncti, ediuerso quid dolor, et sic de alijs affectibus, Eidem Athenis cum stoicis disserenti monstrandum fuit, animum non esse corpus neque tandem finiendum, et quod animus non est totus homo, quod summum hominis bonum non in solo animo ponendum esset, Et ostendendum quod is status hominis non sit beatissimus, quem sapiens quaerat morte finire, Neque potuit haec disceptatio procedere quin diceretur, quid homo, quid animus, quid beatitudo, Neque credendum dicentibus Apostolos hujusmodi nescisse, aut non docuisse, qui nec quae nouerunt omnia dixerunt, neque omnia dicta scripserunt, Quinta.

1) Erasmus protesteert hiertegen, daar Paulus bij zoodanige lieden niets anders heeft willen weten dan Jezus Christus en dien gekruist. De inhoud der prediking te Athene geeft tot deze scheeve voorstelling niet het minste recht, meent hij. Van zich zelven verklaart Erasmus, dat de evangelische en apostolische geschriften, alsmede de oude leeraars een diepen indruk hebben gemaakt op zijn gemoed; maar door de schoolsche spitsvondigheden, die hier worden opgesomd, zou hij weinig geroerd zijn geworden. *Apologia*, II, num. 92. 93, col. 101 seq.

nec omnia scripta eorum ad nos peruenerunt, nec in eorum scriptis, quae habemus aliquis omnia deprehendit, quae continentur, Fuerunt apostoli sine dubio sapientes, noscentes, non summa sola, sed et media et infima, de vnoquoque recte iudicantes, neque solis miraculis agebant, quibus non vtebantur, aut rarius erga fideles, consideretur quid egerit, quae tractauerit Paulus, vt de alijs eius et aliorum disputationibus sileatur, cotidie disputans biennio Ephesi in scola cuiusdam tyranni, ad hoc segregans discipulos, Actuum. xix. AL. Ipsi scolastici tractant, quaestiones curiosas et superfluas. IO. Aliquae questiones per se solitarie acceptae, superfluae videntur aut curiosae, quae ad totum artis corpus relatae vsum suum habent, quemadmodum perfectus artifex quaedam instrumenta habet, quorum rarus est vsus, quae imperitus damnat vt superflua, quia vsum nescit, Ita sunt plaereque quaestiones speculatiuorum Doctorum, verbi gratia, Vtrum deus possit naturam irrationalem assumere, aut inanimato vniri, hypostatice superfluum per seipsum, et curiosum apparet, tamen eius tractatio vsum suum habet, cum de Christi sepultura agitur, an corpus in sepulcho [1]) esset vnitum diuinitati an separatum, Item dum queritur vtrum Deus sit vnus vnitate addita, curiosum videtur, tamen cum de diuina simplicitate agitur locum habet, tunc enim declarare an ea simplicitas omnem compositionem excludat formae et materiae, actus et potentiae, subiecti et accidentis, Ex quo patet quod qui ex professo totam theologiam tractant, non merito reprehenduntur, si haec non praetermittunt, Hoc siquidem omni professioni commune est, vt professores qui non sibi aut quibusdam laborant, sed omnibus multa tractent, quorum ali-//quando aut alicubi aut aliquibus nullus est vsus. ALBER. Libens admodum ista audio, sed quid quod dicunt quidam Neothericos theologiam contaminare, et Aristotelica philosophia fermentare. IOAN. Idem dicunt illi, ac si veteres vocarent haereticos. ALBER. Quid ais? IOAN. De vtrisque dicerent indefinitam, quae de quibusdam vera est, propterea dicebat recentiores cum delectu legendos, sicut recte dicitur de veteribus, Dicebat enim, Si cui Thomas aut Scotus minus placet, quod nimis videatur Aristotelicus [2]), eo nomine placeat Bonauentura, qui Aristoteli minus tribuit, Quod si et iste nimium est philosophus, legatur Altisiodoraeum qui adhuc a philosophia Aristotelica remotior est, Si quem solae rationes delectant, legat Guilielmum Parrisiensem, Si cui placet solas sacras scripturas citari, legat Armachanum, Dicebat iuuenes generosos debere imitari Picum Mirandulam qui se totos

Obiectio de curiositate scolasticorum.

E i r

Obiectio alia quod neoterici theologiam contaminant.

Picus mirandula proponitur imitandus.

1) Lees: sepulchro.

2) Vgl. Mosellanus, *Oratio*, C, fol. 1 v°.

sex annos aut eo amplius in solis Thoma, Scoto, et Alberto studuisse testatur, nunquam facturus tam diuino vir ingenio, ni autores bonos sensisset, in quibus humili et scolastico stilo nil offensus, vt qui non verborum phaleras, sed veritatem quaereret, inuenit solidam veritatem qua animum pasceret Videbatur enim seni is animus germane philosophicus esse, qui veritatem per seipsam sectaretur non pluris faciens, quod ornata, nec minoris, quod inculta videretur, Quod autem quidam Thomam vel solum inter scolasticos legendum ducerent mirabatur si eum totum legissent, nec eum solum sed et caeteros Scotum, Ockam, Albertum, Gandauensem, Altisiodoraeum, Baruuerdinum, Armachanum vt interim omittam iuniores, Quod si eos non legerint ne (vt aiunt) bonas horas male locarent, non videbat quomodo eos aut inter se, aut cum veteribus conferrent. ALBER. Quid causae scolasticos coegit Aristotelem et naturalem eius philosophiam aut Metaphysicam vna cum Theologia miscere. IOAN. Dicebat senex initio ea necessitate factum, qua hodie nonnulli grammaticalia in diuinis scripturis tractandis, preter veterum morem afferre coguntur, videlicet, quod ad Theologiam confluerent multi in philosophia non satis instructi, quorum in-// genio, dum se tractatores inclinant quaedam tradunt, quae vt prius *E i v* nota supponere oportuerat, et quemadmodum grammaticis elementis satis imbuti, non iure carpunt eos, qui minoribus inter tractandum nonnulla grammatica tradunt, sic scolasticos non merito reprehendi, ob id quod necessitate magis, quam voluntate fecerunt, nam et grandiores facti, nutricum in paruulos sedulitatem non culpamus, tametsi praemansum cibum nequaquam requirimus, quamquam in summis, et sententijs atque alijs ad sacrarum literarum, et speculatiuae theologiae noticiam praeparatorijs, hoc magis agunt scolastici, quam inter tractandum scripturam, Qui vero eiusmodi est, vt nil velit admixtum, sed meram theologiam, separet in Thoma aut Alberto a philosophia theologiam, si non tantum verae theologiae repererit, quantum in quocunque veterum scripturae tractatorum, mirabor, absit inuidia verbo, ac liceat verum fateri, et neque Dialectica, neque Rhetorica, Theologia, aut eius pars putetur Quid igitur (dicebat senex) fastidiosus, et ingratus, conuiua reprehendit quaedam apponi quae esse nolit, cum et alia non desint, quae eius auiditati abunde sufficiant, Item alia ratione scilicet quod ceu gradu quodam ipsa philosophia vtuntur ad diuina, quod creaturae cognitio ad creatoris noticiam conducere videatur, dum a vestigio et imagine diuinitatis ad ipsam proceditur, quemadmodum sapienter Augustinus in libris de Trinitate, ex animae rationalis potentijs et operationibus, multa de superbenedicta Trinitate philosophatur, Hunc sequuti scolastici, naturalem et moralem, et metaphysicam mis-

Miratur quare velint solum Thomam legi quidam.

Cur mixta physica cum theologia apud scolasticos.

Non parum Theologiae in scolasticis.

Scolastici imitantur Augustinum.

cuere Theologiae philosophiam [1]). ALBER. Et tamen veteres theologi sanctius et nobilius quam recentiores, diuina acceperunt et tradiderunt. IOAN. Non propterea seni videbatur modus eorum hoc tempore commodior esse, Vnde altius repetens dicebat, Lex dei primitus in hominum cordibus digito dei scripta est, qui eam voce intermedia auditoribus tradiderunt, deo per humanae vocis adminiculum, in carneis tabulis legem suam scribente, Deinde eadem lex etiam mortuis chartis commissa est, per homines quos diuina prouidentia deputauit, Hos sequuti sunt alij, qui ad eas scripturas tanquam ad propiciatorium vbi deus loqueretur accaedebant, et in eis, ac per eas Deum loquentem audire conabantur, Postre//mo inter christianos, subintrante negligentia, decrescente pietate, Propterea quod ille modus diuina tractandi fusus, liber, et rhetoricus in perniciem vergebat, caepta est certis formis, et regulis, atque dogmatibus tractantium, licentia coerceri, Hinc nata Gymnasia [2]) et vniuersitates, postquam diuersi esse ceperunt sacris praefecti, et sacra tractantes, Dicebat sibi videri quod eadem necessitate, vetus mos oratorum et patronorum praesente iudice, olim ad multas clepsedras defendentium et accusantium, ad certas formulas reductus sit, secundum legem, quae et Aristoteli placuit disponentem, ne quicquam in iuditio proponeretur, quod ad causam non faceret, Indignum enim putabat lex, affectus mouendo, iudicem flectere, perinde ac si qua vsurus sis regula, prius incurues, Addebat quod primus modus diuinam legem accipiendi (quo Paulus non ab homine, neque per hominem euangelium accepit, et primi credentes, dei digito scribente, in cordibus eorum legem euangelicam acceperunt) sine creaturae adminiculo summus esset, sine cuius concursu sequentes omnes inefficaces essent, Qui vero illorum primorum viua voce (quemadmodum a Paulo Corinthij) diuina acceperunt, ob viuae vocis energiam, proximo gradu sequebantur, deo, Pauli voce quasi calamo in eorum cordibus, scribente, Qui autem primos illos non audierunt, sed eorum discipulos, aut eorum literas legendo, legem accaepere diuinam, poxime sequentes, tertium tenent locum, propter viuae vocis et scripturae differentiam, Hos quarto loco sequuntur, qui post scriptum canonem et receptum, scribendo nil aliud conati sunt, quam explanare literas, quibus deus hominibus loquitur, vt in se et alijs dei digitus suam legem scriberet, Isti longo

Altius repetit de modo tractandi scolastico.

E ij r

Ad regulam certam loquendum.

Ordo Doctorum catholicorum.

1) Erasmus: »Philosophiae non sum iniquior, modo sobrie moderateque admisceatur. Quod si de hac paucis admonuimus in *Methodo*, putabam non referre ut à me commendaretur, quod per se plus satis esset commendatum". *Apologia*, II, num. 102, col. 103.

2) Erasmus: »quasi post nata gymnasia, imo ex ipsis gymnasiis non exstiterint errores". *Apologia*, II, num. 104, col. 103.

interuallo dignitatis priores sequuntur, Hi humano modo coniecturis innixi, tractantes errare potuerunt, et in quibusdam errantes, a sequentibus reprehensi sunt, quia neque plus sibi credi postulauerunt, quam probabili ratione, aut noui vel veteris testamenti autoritate probauerunt, supponentes, tamen de mysterijs, et sacramentis, et rebus diuinis, quaedam a Christo per apostolos et eorum sucessores oretenus sine scripto tradita, quae expresse in canone non habentur, vt Dionysius tradit in libro ecclesiasticae Hierarchiae, Vltimo loco ponebat scolasticos per quos // ceu infimos et nostrae *E ij v* imbecillitati quodammodo magis proporcionatos, ad diuina pergeremus, Illos magnos sequentes, vt ille dicebat, prout videremus nostros paruulos posse, Interim pietate et mansuetudine corda praeparantes, dei digito in cordibus scribenti, orantes et sitientes ad deum fontem viuum, vt sciamus quid in nobis loquatur dominus. ALBER. Dixisti de canone recepto, anne ecclesia possit illum augere vel minuere? aut quid autoritatis ei prestat illa receptio ecclesiae? IO. Senex dicebat in primis, canoni scripturae nihil potest ecclesia addere, nihil detrahere, quia canon continet diuinitus reuelata, quae vt talia sint aut non sint, non est in potestate hominum, nihil tamen prohibet quaedam domini dicta et facta, aut etiam diuinitus ad ecclesiae vtilitatem primitus reuelata in nostro canone non haberi, vt ex fine euangelij Ioannis habetur, et Paulus allegat dominum dixisse, Beatius est dare quam accipere, quod nusquam legitur alibi expresse, neque est improbabile quaedam canonis perijsse hominum, vel negligentia, vel malicia, vt de canone veteris testamenti dicit Crysostomus iudaeorum negligentia, quaedam ex monumentis prophetarum perijsse, et per hoc non mirandum, si quaedam citant euangelistae aut apostoli, quae nunc in veteri canone non reperiantur, Scriptura etenim sacra suam autoritatem habet immediate a deo, non quia Petri, aut Pauli, aut Matthaei, neque ecclesia dat ei autoritatem, sed eam quam habet autoritatem, declarat, vel monstrat Vt qui verbi gratia regis literas ostendit alteri nescienti esse regis, non facit eas autenticas, sed quae nesciebantur tales esse facit innotescere, Vnde apparet id quod Hieronymus dicit, epistolam Iacobi paulatim procedente tempore obtinuisse autoritatem, non ita accipiendum quasi consuetudo, aut populi christiani tacitus consensus eam canoni scripturae adiunxerit, quia si sic, ipsam a canone separare esset in ecclesiae potestate, quod enim communi hominum consensu fit, communi consensu tolli non repugnat, Sed intelligendum est quod procedente tempore penitius inspecta reperta est quadrare legi christi mentali, quamuis autor esset incertus, Similiter dicitur de epistula ad Hebraeos et Apocalipsi, Antequam vero hoc sit pro certo deprehensum, vniuersaliter in scripturis recipiendis

Canoni scripturae nihil addere licet nihilque detrahere.

Iacobi epistula paulatim obtinuit autoritatem quomodo intelligendum est.

locum habet, quod tradit Augustinus libro de doctrina christiana, vt praeponantur illae quas omnes ecclesiae recipiunt, deinde quas
E iij r plures et grauioris autoritatis et caetera. AL. Cuperem // audire
De sophistis. quid de sophistis sentiebat. IO. Non libenter de eis loquebatur, quod plus mali quam boni in eis videret, nec nisi pro simplicium adolescentum cautela vel reductione de eis verba faciebat, in hoc Platonem sequutus, alioqui omnino vitandos esse censebat. AL. Cur igitur Aristotelem non reijcit? Nam preceptores mei grammatici vetabant, ne artium liberalium magisterium ambirem, quod Aristoteles summus dialecticus esset ediscendus. IO. Dicebat eos qui dialecticam putant esse sophisticam errare, eam ab arte separandam,
In omni disciplina aliqui sophistae. ceu scoriam ab auro, fecem a vino, et a grano paleam, Neque sola dialectica suos habet sophistas, sed omnis omnino professio, medici, legales, oratores, theologi. ALBER. Hactenus solos dialecticos sophistas esse putaui, sed quomodo possunt sophistae ab artificibus
Modus dinoscendi sophistas. discerni? IOAN. Augustini dictum probabat, quod nulla hyprocriseos specie tangi paucorum, aut nullorum sit, similiter dicens in scientijs et artibus nihil penitus habere sophisticae admixtum difficile esse, tamen ijs notis simpliciter sophistas Plato designat, quod non ducantur veritatis amore, sed opinionis et famae, quodque auari, gloriosi, iactabundi, despectores, qui cum ne id quidem sciant quod profitentur, tamen comica imperiti hominis regula vtentes, nihil rectum, nisi quod ipsi fecerint putant, In spem autem ex vniuscuiusque artis aut scientiae inspectione deprehendentur, Qui enim rectis medijs ad debitum finem artis nititur, is est sciens et artifex, qui vero in altero aberrat aut habens media finem deserit, aut medijs vtens a fine recedit, is est sophista, Itaque ipsum rectum mensura est obliqui, et agnita veritas falsitatem reuelat. AL.
Dialecticae finis. Quo modo hoc fiet? IO. Verbi causa dialecticae finis est et scopus non aduersarium illaqueare, sed veritatem asserere, a falsitate discernere, et verae argumentationis naturam rectis praeceptis demonstrare, Itaque qui praeceptis firmiter et ordinate comprehensis subtiliter et argute ad veritatem nititur, is dialecticus censendus est, qui vero
Sophista dialecticus crasse et obtuse ad eam contendit aut praeceptiones alio deflectit dialecticae sophista est. AL. Nisi aliter descendas non intelligam, neque discernam dialecticae sophistas. IO. Saltem videbis eos qui syncathegorematis iungendis, nouandis, aceruandis, dies terunt, et regulis quibusdam confictis, tanquam suae vanitatis iuribus vsi,
E iij v omnia pro arbitrio distribuunt, confun-//dunt, ampliant, restringunt, et quasi per quasdam cocleas ascendunt, et descendunt, hoc ipso credentes se summos esse dialecticos, sophistas esse non dialecticos,
Sophista medicus. tales inducit Plato Entidemum et Anthenodorum. AL. Capio percurre si videtur de reliquis. IO. Medicinae scopus est corporis

sanitas, et qui corporis humani penitus perspecta compositione, partibus, et natura, rectis praeceptis eo nititur, is est medicus censendus, Qui vero ea peritia ad alium finem vtitur aut ad eum finem praeceptis artis non perceptis sufficienter tendit, sophista est. AL. Pone exemplum vt facilius intelligam. IO. Qui emperici dicuntur, medici sophistae sunt, qui nullum non morbum curarent facile si verba aequarent factis, hi vna aut altera experientia freti, sine libris, sine studio omnibus medentur, Hi medicorum et apothecariorum receptas colligunt, inde curas adhibent temporis, loci, personae, etatis, sexus, dietae, complexionis rationem non habentes, hi curas praecipuas velut mysteria caelant, summopere praecauent ne apothecarijs innotescant, Ipsi suas medelas conficiunt, ea spe freti, quod si casu aeger conualuerit, eum emungent argento, sin (quod fere fit) moriatur, confidunt, quod a grauamine non appellabit, Quod si forte ante mortem fraudem sentiens appellet, sperant haeredem in adeunda haereditate, et praestandis legatis impeditum, eam non prosequuturum, Interim se conijcient in pedes. AL. Capio perge vlterius. IO. Legalis scientiae scopus est pax et concordia ex obseruantia iusticiae in tota ciuitate, vt vnoquoque ciue, et qui conuenienter legibus et consuetudinibus communibus, et priuatis perceptis, eo contendit, is merito legisperiti nomen sibi vendicat, qui vero ab eo fine aberrat vel deflectit, aut ad eundem sine legum peritia nititur sophista legalis est. AL. Pone exemplum, si libet. IO. Legales sophistae sunt qui ea nosse de quibus leges loquuntur, credunt esse legisperitum, Item qui adeo scrupulose textui humani iuris haerent, vt conchae rupibus, hi grande nephas putant sine lege loqui, apud hos euangelista aut Apostolus nihil habet autoritatis, nisi in corpore alterius iuris citetur, Si de pluuia loquaris, continuo allegatur .ff. de aqua plu. ar. [1]) si de inundatione citatur aliquis titulus de alluuionibus, pudor est dicere duae contradictoriae nequeunt simul esse verae, nisi .ff. lucerna huic soli suppetias ferat, Hij om//nem causam principio audacter suscipiunt, dum vero clientuli crumena detumuit, pacem faciunt, hi legis mentem, intentionem positoris, clientuli salutem paruipendunt, hi aliam quamuis professionem parum homine dignam censent, et cum a legali prudentia per diametrum distent, se solos raegibus, ciuitatibus, et praelatis conciliarios et secretarios esse debere putant, talem inducit Plato Protagoram. ALBER. Iam vtrumque intelligo. IO. Rhetoricae vel oratoriae finis non est splendide et ornate dicere, sed auditori quod verum et bonum est, quantum in se est persuadere, et ad eam persuasionem legitimis artis praeceptis niti. ALBER. Hoc vidisse videntur, qui oratorem diffi-

Legalis sophista.

[*E iiij r*]

Sophista rhethoricus.

1) Persifflage der aanhalingen uit het *Corpus iuris civ.*

niunt virum bonum dicendi peritum. IOAN. Sic est vt dicis, vt sola dicendi peritia non constituat oratorem, nisi ad bonum nitatur, salutem scilicet publicam vel priuatam, et veritatis assertionem, Et qui eo nititur copiosa et ornata dictione, merito orator dicitur, Si vero aut ab eo scopo deflectit, aut oratione ieiuna et inornata vtitur, is rhetoricae sophista est, ALBER. Declara hoc aliquo exemplo. IOAN. Sophistae sunt qui artis vim in eo sitam credunt, si quicquid libitum fuerit, veri similibus argumentis probare, et improbare valeant, candida in nigra vertere, sententiam quantumuis iustam, vel iudici, vel aduersario velut conserta manu vi eripere, hi a ratione destituti tonitrua mirantur, et fulgura, hi quos volunt Deos faciunt, mox in Daemones atros eosdem versuri, si visum fuerit, tales demonstrat Plato, Gorgiam, et Polum, qui omnia scire professi suae artis definitionem ignorare conuincuntur, Hi sunt qui Cicerone teste, multum ciuitatibus obsunt saepe, prosunt vero nunquam. ALBER. Iam sentio, perge ad ipsam si placet Theologiam. IOAN. Theologiae finis est et scopus, cognitio primae veritatis, et amor primae bonitatis, et qui legitimis adminiculis eo nititur, puta per veram sacrarum literarum noticiam, is iure Theologus censendus est, qui vero ab is aberrat, aut non legitimis medijs nititur, is Theologiae sophista est, tanto deterior quanto Theologia est nobilior, et quia Theologia partim ad cognitionem veritatis, partim ad amorem, et partim ad speculationem, partim ve-//ro ad actionem, Hinc senex Theologiae sophistas in duas turmas secabat [1]), Speculatiuae Theologiae sophistas eos appellabat qui inutilia, curiosa, friuola, texentes et retexentes putant se profundissime theologari, cum a theologia per multas absint parasangas, Hi de instantibus instanter disserunt, de infinito, sine fine loquuntur, monstrificos casus excogitant, et quibus deus et omnis creatura viluit, eunt in adinuentiones suas, solas chimeras somniantes, hi poetas, oratores, veteres Theologos, quin et canonem ipsum sacrum (horribile dictu) paruipendunt, Asserebat aliquando audisse, cum modestissime disputarent dicentes, ad hanc autoritatem et omnes similes quae contra positionem adduci possunt, respondeo per vnam distinctionem, sicque vna distinctiuncula in summis labris nata, et continuo mortua omnes textus eludebant, Hi cum autorem aliquem interpraetantur, si forte pium aliquid inciderit, dicunt ista materia est predicabilis, ad fratricellos pertinet, sicque locum intactum fortiter transiliunt, Quis (dicebat senex) sine stomacho, aut potius sine lachrymis tantum abusum posset videre vel audire? Secundum alteram vero Theologiae faciem

Theologus sophista.

[*E iiij* ^{v}]

Duae turmae sophistarum theologorum

Speculatiuae theologiae sophista

Alterius turme sophistae

1) Erasmus: zijn er twee soorten van theologen, »cur si quid in hos dicitur, sic quidam rapiunt, quasi sit in omnes Theologos dictum"? *Apologia*, II, num. 122, col. 106.

sunt alij non multo meliores, qui cernentes illos insanire, se sanos putant, et dum apud illos nihil vident esse sapientiae, totam (ne nusquam sit) secum habitaturam suspicantur, Hi sunt qui in rebus et literis sacris distinctiones et equiuocationes non admittunt, puta praecepti, et consilij, nisi si quando aliter euadere non possunt, Hi Theologiam eandem faciunt cum Rhetorica, aut sine Rhetorica eam dicunt hirsutam, frigidam, tenuem, et exilem, ac parum homine dignam, Dicunt quod Rhetorica, aut Poesis, nobis dederit veteris Theologiae principes, Idem procul dubio de Apostolis dicturi, ni Paulus praeueniens negasset eam in persuasibilibus humanae sapientiae verbis esse, ne euacueretur Crux christi, Hi adeo constanter in Theologo grammaticam, linguas, et rhetoricam requirunt, vt hae res in eorum Theologia vtramque paginam impleant, Hoc nomine in coelum fertur Origenes, eo nomine placet liber, quod Purus, Castus, Elegans, Apud hos defenditur homo // si bonas literas [*E v*^{r}] colat, reijcitur liber, si barbarus id est si non pure latinus Malunt dum loquuntur non intelligi, quam a latinitate vel transuersum vnguem deflectere, Mirabatur quod linguam hebraeam adeo populariter in bonarum (vt vocant) literarum collegium admittant, quam Hieronymus totiens barbaram vocat [1]), et quam sine certo detrimento latinae puritatis discere non valuisse clamat [2]), His parum placet quod dicendi fluuius in rebus diuinis, et ecclesiae dogmatibus, alueo et ripis coerceatur, quod non libere cuiuis quoduis liceat asserere vel negare, his displicent leges et canones, et penae contra haereticos et scismaticos decretae, dicunt non rationibus sed terroribus defendi dogmata ecclesiae [3]), Hi sese sufficienter purgatos putant, si quod vno loco affirmant, alio negent, vel dubitent, volunt in commentarijs esse libertatem dicendi, suam vel alterius opinio-

---

1) Erasmus betitelt hier den »leermeester" van Latomus als »falsus homo" en zegt: »quasi *Plautus* non vocarit et Romanum sermonem, barbarum". *Apologia*, II, num. 116, col. 104 seq.

2) Erasmus: »quasi non idem usu veniat in Graecis Auctoribus diutius versanti". Ibidem, col. 105.

3) Erasmus: »ὡς νεανικῶς ταῦτά γε ὁ γέρων, quanquam hic nihil video quod ad me pertineat. Ut recte coerceatur haereticorum pertinacia, Episcoporum seueritate, aut ministerio profani magistratus, certe Theologorum est docere. Et *Augustinus* in Epistolis nullo pacto probat, ut haeretici cogantur tantum, non doceantur. Neque raro, neque indiligenter intercedit pro *Donatistis*, saevissimis non haereticis modo, verum etiam latronibus, ne saeviretur à praefectis in illorum corpora. Postremo non protinus haereticum est quod nobis non placet, quando saepe fieri videmus, ut quod huic sapit haeresim, illi non sapiat: .... Cur autem negetur hoc Scriptoribus horum temporum, quod sibi postulat divus *Thomas*, cui hoc minus debetur veniae, quo doctior est? Cur negetur libertas commentariorum in recensendis opinionibus, quam non solum appellat *Hieronymus*, sed qua nemo recentiorum non utitur". *Apologia*, II, num. 117, col. 105.

nem, dogmata se scribere negant, Qui si eandem veniam alijs darent in verbis, quam ipsi in rebus requirunt, non ita in barbaros stomachum purgarent, His parum theologicum esse videtur quaerere, an peccatum priuatio sit, an positio, vtrum malum sit ens, an non ens, et Dionysius parum theologus videtur, qui diuinum boni nomen celebrans, ipsum malum a toto entium catalogo excludit, Dicunt Apostolos ista nescisse, aut vt maxime sciuerint non docuisse, nec aduertunt, quod dum apostoli deum celebrant omnis boni, nullius autem mali autorem, necessario consequi vt malum priuationem dicant esse non positionem, et quum predicant omnia ex deo esse, ipsumque visibilium et inuisibilium creatorem, peccatum vero aut malum ex ipso non esse, consequens esse, malum non esse ens, neque naturam, neque substantiam. AL. Vtraque sophistarum turba vtramque vere reprobat ac reijcit, cum neutra veritatem teneat, quod mirum videtur. IO. Nonne aliquando a dialecticis audisti nonnunquam duas contrarias esse simul falsas, et in philosophia morali duo vicia contraria de medio, ceu regione vacua contendere, licet vtrumque medij expers sit, eo quod vtrumque magis conetur alterum a medio excludere, quam in eo sese statuere. AL. Memini. IO. Propterea vt in principio dictum fuit, veritatis amatori sufficit ipsam veritatem sequi, ac firmis rationibus eam stabilire, nam oportet vnumquemque amplius eniti, qualiter ipse medium teneat, quam quomodo alterum in medio non esse demonstret. AL. Capio. IO. Senex dicebat ipsam theologiam neque dialecticam, neque gram //
[*E v*^{v}] maticam, neque rhetoricam, neque partem aliquam esse humanitus inuentae philosophiae, sed scientijs omnibus vti vt ancillis, et instrumentis, quae non tam illi necessaria sunt, quam ipsa istis est, quae quidem etiam ipsa per seipsam quiddam grammaticae, dialecticae, rhetoricae proprium ac peculiare possidet, quod nulli arti mere humanae acceptum fert, et de dialectica nominatim dicit Robertus Holkot, et alij quidam non comtemnendi theologi speculatiui, Quemadmodum enim metaphysica secundum philosophos gentiles (et ita res habet) omnium scientiarum humanitus inuentarum prima et liberrima est, quae alijs scientijs non eget, quin potius contra particulares scientiae, ab ea sua petunt principia, et in eam suos fines dirigunt, sic et multo amplius sentiendum de sacratissima Theologia, quod ab huiusmodi artibus non pendet, sed potius eius augustae celsitudini sese omnis ars et scientia substernit, atque vt charitas nulla moralium virtutum est, neque eis quicquam debet aut acceptum fert, sed contra illa istas format, mouet, viuificat, perficit, in seipsa virtute continens, quicquid perfectionis morales habent, vlterius peculiare et proprium aliquid possidet, quo virtutes omnes naturales moralesque praecellit, ita sacra Theologia omnium artium

apex, caput et summitas est, ea e sacrae scripturae purissimis et limpidissimis fontibus hauritur, ab his quibus datum est. ALBER. Cur igitur a principio sacrae Theologiae discipulum et tyronem ad ipsos viuificae scripturae fontes non ducunt? sed proponunt nobis, iuxta Gersonem, illos duos Bonauenturae libellos, nunquam satis laudatos, Breuiloquium inquam, et Itinerarium mentis in deum, ad haec Ioannis Damasceni Isagogem, Petri Lombardi sententias, praeter haec scolasticorum ac speculatiuorum theologorum problemata, ambigue plaerumque in vtramque partem disputata, in quibus parum refert vnum aliquid an contrarium dicatur. IO. Recte mones Dicebat idipsum a maioribus nostris prudenti constitutum consilio, nam legitimo ordine a prius notis in disciplinis inchoandum est, Iuuenum autem animus, speculatiuorum prius est capax quam agendorum, et vt Aristoteli placet, puer dialecticam et mathematicam capit, non autem naturalem aut moralem philosophiam, quod istae experientia opus habent, quam puer non habet, illae eam non desyderant, // quod sint abstractae, Si ergo puer aut adolescens [*E vi*^{r}] veram agendorum humanorum rationem non capit, quanto minus diuinorum, de amandis, credendis, sperandis, agendis, Ediscat adolescens dogmata euangelij, textum memoriter teneat, tanquam postea vsurus, sed non praesumat exponere vel transferre, credat non disceptet, in hujusmodi ne sit obnoxius prouerbio ceu qui a dolio artem figuli incipit, ne tandem gemat perditum tempus, quando nec ista capiet, et illa quae erant illi aetati conuenientia, frustra alieniori aetate requiret Secundo iuuenilem aetatem comitatur immodicus quidam gloriae appetitus, etiam in optimis ingenijs, quem prorsus extrudere non est possibile, neque ad veram euangelij gloriam dirigere, quod ob aetatem eam regulariter nondum capiat, aut concipiat, quid ageret maiorum nostrorum prudentia, Gymnasia et liberales exercitationes instituit, in quibus quidem optimae artes docerentur, sed prius iuuenes exerceri decreuit, interim dum textum ediscunt, et credunt potius quam intelligunt, in problematis generalibus, ambiguis, captui aetatis accommodis, de quibus sine grandi vitae incommodo, vtrinque disputari, et iudicari possit, vt haec ingenium acuant, ac vegetent, etiam si quid admisceatur gloriae, contentionis, aut etiam pertinacie quandoque, ne retrahant pedem, Siquidem id commodi interim referent, quod spurcum amorem fallent, teneris versibus molles amores non ludent, ex meritriculae cuiuspiam nutu ac renutu nequaquam pendebunt, qui morbus id aetatis fere detinet adolescentes ociosos, aut sensui blandientia studia sequentes, Dicebat quoque ex eadem prudentia morem laudatum in scolis obtinuisse, non Theologiae modo, sed Iuris et Medicinae (quae totae actiuae sunt) vt iuuenes exercitij gratia problemata gene-

Cur perlegendi scolastici a iunioribus theologis.

ralia magis quam specialia, speculatiua potius quam actiua disputent, Hoc Plato volebat, quando adolescentibus dialecticam tradi vetabat, non eam opinor, quae de nomine, verbo, oratione, argumentatione, in genere agit, sed topicam, quae (si Boetio creditur) a rhetorica eo solo differt, quod haec cum circumstantijs, et personis locos tractat, illa sine circumstantijs et personis, Ne scilicet adolescentes quoduis probare vel improbare consuescant, eius generis est quod idem, coram iuuenibus de praecipuis ciuitatis [*E vi*v°] legibus disseri nolebat, ne derogaretur // opinionibus, dogmatibus, et legibus, quae apud eos oportet esse firma et indubitata, Addebat quod si is exercitij modus aliquos admisit abusus, id quod negandum non est, quoad fieri potest tollantur [1]), et maneat ipsa exercitatio vtilis, sicque superflua aut noxia resecentur, vt non res ipsa pereat, sicubi riuuli a fontibus nimium recesserunt repurgentur, non a fontibus praecidantur, Sed ipsi sophistae penitus contraria sectantur, Nam cum nullis libentius quam cum iuuenibus et imperitis agunt, hos a bonis viris alienant, spe falsa eruditionis, ipsos enim procliue est fallere, nam teste Hieronymo, nihil est facilius quam vilem plaebeculam rotundato fallere sermone, quae quicquid non intelligit, plus miratur, Haec sunt Alberte quae senis preceptoris memini, Si theologia placet cum me his negotijs extricauero vna pergemus vt ex eo eadem et alia multo commodius accipias. AL. Vtinam quam citissime contingat. IO. Antea literis percunctabor an superstes sit, nec ne, ne tantum itineris frustra suscipiamus. AL. Ne time ad minus aliquem eius auditorem, aut alterius in tam celebri Gymnasio offendemus, nec poenitebit incepti, Domino Christo vota nostra dirigente [2]).

Abusus tollendi, non res ipsa.

SECVNDI LIBRI FINIS.

Impressum Antuerpiae per me Michaelem Hillenium Hoochstratanum. Anno domini. M.D.XIX. In intersignio RAPI.

---

1) Erasmus neemt hiervan dankbaar akte. Hij beklaagt zich slechts, dat men tegen degenen, die op verbetering aandringen, zulk een misbaar maakt. *Apologia*, II, num. 122, col. 106.

2) Thomas Carinus aan het einde zijner *Annotationes*, l.l., D, fol. iij v°: »Tales libros scribunt qui veram didicerunt dialecticam, sic ratiocinantur subtiles et speculatiui Theologi. Quis non contemnat poetas oratores, ac veteres Theologos omnes, cum liceat hujusmodi dialogis oblectare animum? Et hij sunt qui se faciunt censores alienorum operum, hi se putant esse idoneos, vt ipsorum iudicio Christiani simus aut non simus. Sed vale lector, iam totus frigeo, ex huius libri lectione, qui quamuis superat glaciem".

Jacobi Latomi theologiae professoris, De Primatu Romani Pontificis, aduersus Lutherum.

INLEIDING.

Met zijn geschrift „Over het primaat van den paus te Rome tegen Luther" heeft Latomus waarschijnlijk evenzeer bedoeld zichzelf te verdedigen als Luther aan te vallen. Hij verlangde openlijk en breedvoerig uiteen te zetten wat eigenlijk zijne opvattingen aangaande het pausdom waren om de onzekerheid, hieromtrent bij velen heerschende, weg te nemen. Het bood hem de gelegenheid aan te toonen, dat deze opvattingen op goede gronden rustten, waarbij de lezer stilzwijgend de gevolgtrekking mocht maken, dat voor twijfel aan zijne rechtzinnigheid geen voldoende reden was. Met de bestrijding van Luther kon hij rekenen op de instemming van ontelbare lezers. Maar bovendien was het hem stellig te doen om aanhangers te winnen voor datgene, wat men te Leuven ten opzichte van het pausdom leerde. Dit werk zou derhalve kunnen worden gekenschetst als eene geleerde verklaring van hetgeen men in de Nederlandsche universitaire kringen ten aanzien van de pauselijke macht niet en van hetgeen men wèl heeft gewild.

Dit is geheel iets anders geweest dan wat het hof te Rome voorstond en wat naderhand als orthodox is vastgesteld. De curialistische partij verkondigde de leer der pauselijke onfeilbaarheid. Bij de bestrijding van Luther stelde Silvester Prierias als vaststaande „norm" voorop, dat de paus, ambtshalve sprekende, na het zijne gedaan te hebben om de waarheid recht te verstaan, niet dwalen kan [1]). Daarentegen schreef Adriaan Florisz., hoogleeraar

1) *Fratris Silvestri Prieriatis, ordinis praedicatorum, in Martini Lutheri Conclusiones de potestate Papae Dialogus*, afgedrukt in *Lutheri opera latina* cur. Dr. H. Schmidt, Frankof. 1865, in-8°, Vol. I, p. 347.

te Leuven, straks paus Adriaan VI: „het is zeker, dat de paus dwalen kan ook in dingen, die het geloof raken, door bij besluit of uitgevaardigden brief eene ketterij uit te spreken. En verscheidene Roomsche pausen hebben kettersche gevoelens aangehangen" [1]). Men denke verder aan de veroordeeling van Luther's leeringen door de godgeleerde faculteiten van Leuven en Keulen in het j. 1519. Tusschen beider uitspraken toch bestaat juist ten opzichte van dit punt een belangrijk verschil. De faculteit te Keulen stelde in Augustus haar vonnis vast, waarin o. a. overwogen wordt, dat Luther:

„tegen de voorrechten en het primaat der kerk van Rome boven de overige kerken der wereld aan de Christengeloovigen dwalingen inprent, die reeds lang als kettersch veroordeeld zijn;

dat hij openlijk in afkeurenden zin spreekt over den apostolischen stoel en dit op oneerbiedige, aanstootelijke wijze;

dat hij onbeschaamd het gezag van den paus verkleint, bewerende, dat deze alleen de krachtens kerkelijken regel of arbitraire bevoegdheid opgelegde straf zou kunnen kwijtschelden, maar niet op grond der macht, hem van Godswege verleend, de straf, welke naar goddelijk recht voor de zonden verschuldigd is" [2]).

---

1) *Quaestiones in quartum // sententiarum praesertim circa Sacramenta Ma // gistri Hadriani Florentii Traiectensis Cancella- // rii Louaniensis Theologiae ac pontificii iuris do // ctissimi.* // Venundantur in aedibus // Jodoci Badij [Aan het einde, onder fol. 190ᵉ:] ad Nonas Mar. An. M. C C C C C X V ij]. Formaat: groot in-8°. Men leest, *De Sacramento Confirmationis, Artic.* III, fol. 18ᵛ, col. 2: »Ad secundum principale de facto Gregorij: dico primo quod si per ecclesiam Romanam intelligatur caput eius: puta pontifex: certum est quod possit errare: etiam in ijs quae tangunt fidem: heresim per suam determinationem aut decretalem asserendo. Plures enim fuerunt pontifices Romani heretici. Item et nouissime fertur de Joanne .xxij. quod publice docuit: declarauit: et ab omnibus teneri mandauit: quod anime purgate ante finale iudicium non habent stolam: quae est clara et facialis visio dei: et vniuersitatem Parisiensem ad hoc induxisse dicitur: quod nemo in ea poterat gradum in theologia adipisci: nisi primitus hunc errorem pestiferum iurasset se defensurum .... Item patet hoc de errore quorundam pontificum circa matrimonium: de quo in canone *Licet. de sponsa duorum* (bedoeld is in de Dekretalen van Gregorius IX c. 3. X. de spon. duorum. 4.) Item de errore quem ediderat Celestinus circa matrimonium fidelium quorum alter labitur in heresim: .... non tamen dico Gregorium hic errasse: sed euacuare intendo impossibilitatem errandi quam alij asserunt". — Een exemplaar van dit boek is mij geleend uit de Bibliotheek te Deventer.

2) *Condemnatio facvltatis theologiae Coloniensis*, achter: *Epistola Reuerendiss. domini Cardinalis Dertusensis, ad facultatem theologiae Louaniensem. Eiusdem*

De faculteit te Leuven was, ofschoon Keulen juist op haar verzoek deze uitspraak had ten beste gegeven, eerst in November met haar vonnis gereed. Ongeveer dezelfde leeringen van Luther worden verworpen. Maar — wonderlijk genoeg! — van zijne dwalingen ten opzichte van het pausdom wordt geen gewag gemaakt [1]). Natuurlijk is dit geen toeval. Te Leuven heeft althans de meerderheid der faculteit Luther zijn vergrijp tegen het pausdom niet zwaar aangerekend. Te Keulen overheerschte de geest van den Dominikaner-monnik Jacobus van Hoogstraten, professor aan de universiteit aldaar. Silvester Prierias en Dr. Joannes Eck, die in Juli van ditzelfde jaar te Leipzig met Luther over het primaat van den paus van Rome gestreden heeft, waren zijne orde-broeders. Daarentegen belette de groote invloed, dien de Dominikaners ook te Leuven oefenden, niet, dat de theologische faculteit zekere mate van zelfstandigheid tegenover hen wist te bewaren.

Het bovenstaande ontvangt eene bevestiging in de „Handelingen der Leuvensche akademie tegen Luther". Martinus Dorpius of wie de ongenoemde, te Leuven wonende schrijver moge geweest zijn, spreekt over de aankomst aldaar van de banbul tegen Luther. Velen keuren dat stuk goed om verschillende redenen; men gunt het elkander, dat ieder juist die dwaling veroordeeld vindt, die hem het ergst of het schadelijkst voor zijne belangen heeft toegeschenen. Zoo is het ook met de Leuvenaars. „Want," zegt hij, „de Leuvenaars veroordeelen niet, wat Luther het meest bezwaart, nl. dat het primaat van den paus volgens hem niet berust op goddelijk recht. Ook Turnhaut (d. w. z. de hoogleeraar Joannes Driëdo van Turnhout), zich opmakende om de ‚Conclusiones' van Luther te wederleggen, heeft verklaard, dat hij dit punt onaangeroerd wilde laten" [2]).

Deze Driëdo van Turnhout, de ambtgenoot van Latomus, heeft

---

facultatis doctrinalis condemnatio, [Op de voorlaatste bladzijde:] Louanii An. M. D. XX. Men. Febraurii, in-4°, quat. B, fol. iij^{r} en ^{v}; in *Lutheri opera latina*, cur. H. Schmidt, Vol. IV (1867), p. 184.

1) Men vergelijke met het in de vorige aanteekening genoemde stuk de verklaring van Leuven, achter de *Epistola Cardinalis Dertusensis*, B, fol. i^{r}; in *Lutheri opera latina*, Vol. IV, p. 181.

2) *Acta Academiae Lovaniensis contra Lutherum*, in *Lutheri opera latina*, cur. H. Schmidt, Vol. IV, p. 313.

ten opzichte van het pausdom bij voortduring gevoelens verkondigd, die later niet meer als rechtzinnig zijn erkend. In den strijd over keizerlijke of pauselijke suprematie stond hij aan de zijde des keizers. Den paus kende hij slechts het geestelijke gezag van zieleherder toe. In het wereldlijke is de keizer volgens Driëdo geheel onafhankelijk. Hij bezit zelfs het recht bisschopsambten en andere waardigheden te begeven, ja, hij mag over zaken van geestelijken richten, hen vervallen verklaren van beneficiën. Uitdrukkelijk zegt Driëdo in strijd met Bonifacius VIII, dat de keizer zijn zwaard of liever de rechtspraak en de heerschappij over de tijdelijke zaken niet heeft van den paus [1]). De schrijver der „Apotheose" van Rieuwerd Tappert meende te weten, dat op het concilie van Trente de Spaansche bisschoppen onder den invloed van Karel V een besluit trachtten uit te lokken, waarbij zou worden verklaard, dat de paus onder het concilie stond; één der aanwezige Leuvensche godgeleerden, die aldaar ook gestorven is (nl. Ioannes Leonardi Hasselius, † 1552), zou het desbetreffende voorstel mede onderteekend hebben [2]).

Het kan dus geen groote verwondering baren, dat de denkbeelden van Latomus ten opzichte van het pausdom niet in allen deele rechtzinnig zijn geweest of liever niet hebben overeengestemd met datgene wat vroeger of later als rechtzinnig heeft gegolden. Dat hij hier als verdediger van het pausdom optreedt, heeft niet kunnen verhinderen, dat men zich in de XVII^{de} eeuw in Frankrijk, toen daar de hevige strijd over „de Gallicaansche vrijheden" werd gevoerd, o. a. op Latomus beriep. Aanhalingen uit dit geschrift moesten dienen ter bekrachtiging van het betoog, dat het gezag van het concilie hooger is dan dat van den paus en dat de pauselijke onfeilbaarheid moet worden geloochend [3]). Of zijne woorden hiertoe het recht gegeven hadden, mag eenigszins onzeker worden geacht [4]).

---

1) *Ioannis Driedonis a Tvrnhovt De Libertate christiana Libri Tres* (geschreven vóór 1535) in *Tomvs qvartvs opervm*, Louan. 1553, in fol., fol. 55^{r}.

2) *Rvardi Tappart apotheosis*, in Deel I dezer *Bibliotheca*, blz. 598.

3) *Ioannes Launoius Ioanni Baptistae Franckevillae, Lovaniensi Theologo*, Lut. Par. 1665, in *Ioannis Launoii Opera omnia*, Col. Allob., 1731, fol., T. V, P. I, p. 486.

4) Zie beneden.

In Februari van het j. 1519 heeft Dr. Joannes Eck de stellingen openbaar gemaakt, die hij in het aanstaande twistgesprek te Leipzig tegen Andreas Bodenstein of Karlstadt zou verdedigen. De laatste luidde: „dat de kerk van Rome niet verheven geweest is boven andere kerken vóór den tijd van Sylvester, ontkennen wij. Daarentegen hebben wij hem, die den stoel van den zaligen Petrus innam en diens geloof bezat, altijd erkend als opvolger van Petrus en algemeenen plaatsbekleeder van Christus" [1]). Luther heeft terstond begrepen, dat de stellingen van Eck voornamelijk tegen hem gericht waren en dat inzonderheid de laatste moest worden beschouwd als eene uitdaging om mede in het strijdperk te treden. In de maand April nu liet hij tegenover Eck andere stellingen verschijnen, waarvan de laatste of de dertiende tot inhoud had: „dat de kerk van Rome boven al de andere verheven is, wordt bewezen met de botste dekreten van Roomsche pausen, welke niet ouder zijn dan vierhonderd jaren, in strijd met de welgestaafde geschiedenis van elfhonderd jaren, met den tekst der goddelijke Schrift en met de uitspraak van het allerheiligste concilie van Nicea" [2]). Deze stelling wekte bij George Spalatinus en anderen, die aan het hof van Frederik den Wijzen verkeerden, hevige verontrusting. Men vond, dat Luther veel te ver ging. Onder zijne vrienden waren er die vreesden, dat het hem in het hoofd geslagen was. Vooral duchtte Spalatinus, dat Luther hiermede de nederlaag lijden en zich zelven te gronde richten zou [3]). De onrust der gemoederen bleek aan verschillende kanten zóó groot, dat Luther zich genoopt heeft gevoeld nog vóór het twistgesprek eene uitvoerige verklaring en rechtvaardiging van zijne XIII^{de} these in het licht te zenden. Zij droeg tot titel: „Luther's uitlegging van zijne dertiende stelling betreffende de macht des pausen" [4]).

Het is tegen dit geschrift van het j. 1519 dat Latomus in het

---

1) Bij V. E. Löscher, *Vollständige Reformations-Acta*, Leipz. 1729, in-4°, T. III, S. 211; in *Lutheri opera latina*, cur. H. Schmidt, Vol. III (1866), p. 11.

2) Bij Löscher, *Reformations-Acta*, T. III, S. 213; in *Lutheri opera latina*, Vol. III, p. 17.

3) Brieven van Luther aan Spalatinus, Mei 1519, bij De Wette, *Luthers Briefe*, Berl. 1825, Th. I, S. 260—262.

4) *Resolutio Lutheriana super propositione sua tercia decima de potestate papae*, bij Löscher, *Reformations-Acta*, T. III, S. 123—198; in de *Opera latina*, cur. H. Schmidt, Vol. III, p. 296—384.

j. 1525 (1526) zijnen aanval heeft gericht. De zaak kan eenige verwondering wekken, als men bedenkt, dat in het verloopen zestal jaren de toestanden zeer gewijzigd waren. In dien tusschentijd had Luther veel erger dingen over het pausdom laten drukken dan in dit stuk te vinden zijn. In het geschrift „Aan den Christelijken adel van het Duitsche volk" (1520) heeft hij beweerd, dat hetgeen de paus doet, het werk is van den Duivel of van den Antichrist [1]), ja, dat hij de Antichrist in eigen persoon is [2]). Tegen Augustinus Alveld vervaardigde Luther in hetzelfde jaar zijn: „Von dem Papstthum zu Rom wider den hochberühmten Romanisten zu Leipzig". Hij betoogde hierin, dat de ware kerk onzichtbaar moet zijn en geen ander hoofd kan hebben dan Jezus Christus [3]). Allengs is het pausdom voor Luther eene hinderlijke overtolligheid geworden. Toen Silvester Prierias, die aan het Roomsche hof verkeerde, zijne beweringen omtrent de volstrekte pauselijke oppermacht en onfeilbaarheid in de sterkste uitdrukkingen handhaafde [4]), heeft Luther geantwoord, dat het, als men op die manier voortging te razen, voor den keizer, de koningen en de vorsten tijd zou kunnen worden om tegen de pausen en kardinalen geweld te gebruiken (1520) [5]). In populairen, uiterst beknopten vorm heeft hij het onderwerp behandeld in: „Ein Frage, ob Christus seine Gemein auf Petrum und nachfolgende Päpst gebauet hab? Mart. Luth. Antwort. Nein, sonder allein auf Iesum Christum, den Sohn Gottes". Dat het nood-

---

1) Luther, *An den christlichen Adel deutscher Nation*, in *Dr. Martin Luther's sämmtliche Werke*, Erl. 1832, in-8°, Bd. XXI, S. 303, 308, 309, 313, 315, 322, 339.

2) Luther, *An den christlichen Adel*, a. a. O., Bd. XXI, S. 338, 340.

3) Luther, *Von dem Papstthum zu Rom, wider den hochberühmten Romanisten zu Leipzig*, in de Erlanger uitgave, Bd. XXVII (1833), S. 85—139.

4) Silvester de Prierio, *Epitoma responsionis ad Martinum Lutherum*, in *Lutheri opera latina*, cur. H. Schmidt, Vol. II, p. 81—106. Cap. 10, § 4, p. 88, luidt: »quod inter homines solus romanus Pontifex habet suam auctoritatem a Deo immediate. Cap. 16, p. 93: Quod in ecclesiastica hierarchia romanus Praesul sit summus hierarcha infallibilis veritatis solus".

5) Het naschrift van Luther op zijne uitgave der *Epitoma* van Prierias, *Ad Lectorem Martinus Lutherus*, aldaar, p. 107: »Mihi videtur, si sic pergat furor Romanistarum, nullum reliquum esse remedium.... Si fures furca, si latrones gladio, si haereticos igne plectimus, cur non magis hos magistros perditionis, hos Cardinales, hos Papas et totam istam romanae Sodomae colluviem, quae ecclesiam Dei sine fine corrumpit, omnibus armis impetimus, et manus nostras in sanguine istorum lavamus"?

zakelijk zou zijn het pausdom af te schaffen, wordt hier niet geleerd. Luther kan zich bij eene algeheele omschepping van het bestaande, een paus denken, die zich hield bij de uitdeeling der verborgenheden Gods, de prediking van het Woord des levens en van de leer des geloofs. Maar het historische pausdom heeft niets dan kwaads gewrocht. De slotsom is: dat „alles, was der Papst bis hieher in der Gemein gehandelt, geboten und aufgericht hat, das wider oder ohn das Wort Gottes unbillig und unchristlich von ihm oder seinen Concilien geschehen sei; wie fast er sich mit Gewohnheiten, Gebräuchen und Beschlossen der Concilien beschützt, durch welche er sich uber alles erhebt hat, das Gott oder Gottes Dienst heisst 2 Thessal. 2., dann er alle Ding thut wider, uber und ohn das Wort Gottes" [1]).

Waarom heeft Latomus zich niet tegen deze geschriften gericht? Was hij, als Waal van geboorte, de Duitsche taal misschien niet voldoende machtig? Meende hij ze te moeten ter zijde laten, daar ze meer voor het groote publiek bestemd waren, terwijl hij alleen eene geleerde wetenschappelijke verhandeling als „De potestate papae" de wederlegging waardig achtte? De verklaring zal wel voornamelijk hierin gezocht moeten worden, dat de bestrijding van Luther niet zijn eenige doel uitmaakte. Op het hoofdpunt, den goddelijken oorsprong van het pausdom, achtte hij Luther zwak. Op hetzelfde punt dacht hij zelf sterk te wezen.

Afgezien van latere geschriften is de inhoud der verhandeling „De potestate papae" nog altijd zeer leerrijk. Zij vertegenwoordigt een stadium in Luther's ontwikkelingsgeschiedenis. Wij zien in zijn geest twee beginselen dingen om den voorrang; maar niemand twijfelt, welk van de twee ras de overwinning behalen zal. Aan den éénen kant werpt hij de beschuldiging, als zou hij kettersche gevoelens aanhangen, verre van zich [2]). Hij verklaart de ketterij voor de allergrootste zonde [3]) en acht het natuurlijk, dat men op ketters de doodstraf toepast [4]), zij het ook, dat hij de inquisiteurs,

---

1) Luther, *Ein Frage, ob Christus seine Gemein auf Petrum und nachfolgende Päpst gebauet hab?* In de Erlanger uitgave, Bd. XXIX (1841), S. 94—101. De aangehaalde plaats op S. 101.

2) *Resolutio Lutheriana super propositione sua tercia decima de potestate papae*, in *Lutheri opera latina*, Vol. III, p. 323, 333.

3) Luther, *De potestate papae*, p. 298.

4) Luther, *De potestate papae*, p. 358, 363, 367.

die zoo ijverig zijn om te verbranden, verachtelijk vindt [1]). Aan den anderen kant wraakt hij, dat men niet veroorlooft de waarheid ten aanzien van dit onderwerp vrij te onderzoeken en te bespreken [2]). Hij wil de uitspraken der pausen met een vrij oordeel lezen en acht zich niet verplicht hun gevoelen als het eenig ware te erkennen [3]). Het primaat van den paus geeft hij toe. „Ik ontken niet," zegt hij, „dat de bisschop van Rome de eerste is, geweest is en zijn zal" [4]). „Ik berust in alles, wat men heden ten dage den bisschop van Rome toekent; de zaak loochen ik niet; het feit spreek ik niet tegen, maar ik breng den rechtsgrond in debat" [5]). Men dient echter te onderscheiden tusschen een „primaat der eere en een primaat der macht. Dat Petrus de eerste was in rang, ontkent niemand. Want ook onder kardinalen, bisschoppen, priesters, doctoren, vorsten, is het, ofschoon de een den ander niet onderworpen kan genoemd worden, toch noodzakelijk, dat in eene vergadering iemand op de eerste plaats zit, zonder dat hij over de anderen iets te bevelen heeft. Aldus erkennen wij Petrus als den vorst der apostelen, het eerste lid der kerk, het hoofd van het apostel-college en wat de H. Vaders verder van hem hebben gezegd. In dezen vorm achten wij, dat de bisschoppen van Rome immer geëerd zijn als opvolgers van Petrus en dat men hun de eerste plaats heeft ingeruimd. Hierin is en wordt recht en loffelijk gehandeld en men zal zonder morren aldus moeten voortgaan te handelen. Anders is het met het primaat der macht. Dit werd nooit aan Petrus gegegeven, daar ieder der apostelen zonder machtiging van Petrus het evangelie heeft verkondigd, bisschoppen en presbyters heeft geordend. Allen zijn op gelijke wijze en onmiddellijk door Christus alleen uitgezonden. Dit is het primaat dat men in die ‚Canones' beoogt; men misbruikt de woorden Gods om deze tirannie te bevestigen. Want zij willen niet, dat ergens ter wereld iemand bisschop zal worden, tenzij hij zijn ‚pallium' en gezag ontvange van den bisschop van Rome [6]). En waar Petrus zich niet verheven heeft

---

1) Luther, Ibidem, p. 368.
2) Luther, Ibidem, p. 299 seq.
3) Luther, Ibidem, p. 345, 348.
4) Luther, Ibidem, p. 299.
5) Luther, Ibidem, p. 323; vgl. p. 325, 368.
6) Luther, Ibidem, p. 336 seq. Vgl. p. 372 seq.

boven de apostelen, daar wil de opvolger van één enkelen apostel, veel minder dan een apostel (immers zooveel als een bisschop minder is dan een apostel), niet tevreden met het primaat der eere, met macht en geweld heerschappij voeren over de opvolgers van alle apostelen" [1]). Wat Luther loochent is, dat het primaat van den paus zou berusten op het goddelijke recht [2]) of op den Bijbel [3]). Voor afschaffing van het pausdom pleit hij in het geheel niet; doch als in het voorbijgaan merkt hij op: wanneer het primaat tot schade van de kerk gaat strekken, moet het worden opgeheven, opdat menschelijke overleveringen Gods geboden niet krachteloos maken [4]). In den aanvang van zijn geschrift deelt hij de gronden mede, waarop het pausdom zijns inziens terecht kan worden verdedigd; met deze argumenten meent hij, dat men zelfs de ketters en scheurmakers zal kunnen wederstaan. De bedoelde gronden zijn echter van dien aard, dat de paus wel heeft mogen uitroepen: bewaar mij voor mijne verdedigers! De tweede bijv. houdt in: „als Christus ons gebiedt den tegenstander toe te geven en, waar iemand ons tot ééne mijl dwingen wil, twee mijlen met hem te gaan: hoeveel te meer moet worden toegegeven, wanneer de bisschop van Rome in zijne heerschappij dit eischt, hetzij dan te recht of ten onrechte". De derde: „als God ons wegens onze zonden heeft willen onderdrukken met vele vorsten, zooals Salomo in de Spreuken zegt: moet men den geesel Gods wederstaan? Wegens de zonden des volks (zegt hij), zijn zijne vorsten vele. Derhalve, waar het niet aan ons staat uit te maken of God ons deze en die vorsten uit gramschap of uit welbehagen heeft gegeven, is het onze taak zijnen wil met vroom ontzag te aanvaarden. Zoo behoorden wij, zelfs indien hij wilde, dat wij onder den Turk zouden wezen, gewillig den Turk onderworpen te zijn" [5]). Deze argumenten vóór de erkenning van het primaat van den paus zijn spoedig uitgeput; niet meer dan een paar bladzijden worden vereischt om ze uiteen te zetten. Maar het overgroote deel van dit geschrift, tientallen van bladzijden, worden ingenomen door het betoog, dat de bewijzen,

---

1) Luther, Ibidem, p. 336 seq.
2) Luther, Ibidem, p. 299, 323, 324, 337, 370, 377.
3) Luther, Ibidem, p. 367 seq.
4) Luther, Ibidem, p. 370.
5) Luther, Ibidem, p. 301.

die gewoonlijk voor dit primaat worden te berde gebracht, geen steek houden.

Doorloopend verwijt Luther aan zijne tegenstanders, dat zij de Schrift willekeurig uitleggen, ja, den spot met haar drijven [1]). Te Rome wordt de Schrift uitgelegd door juristen [2]). Dat de bisschoppen van Rome niet zouden kunnen dwalen en dat zij alleen de Schrift zouden verstaan, wordt door Luther geloochend [3]). Hij wraakt, dat menschelijke wetten, nl. die van den paus, gelijk gesteld worden met de evangeliën, het woord Gods [4]), dat sommigen van de voorrechten van den Roomschen Stoel het allereerste en grootste geloofsartikel maken [5]) en dat men iemand met den vuurdood bedreigt, als hij niet belijdt, dat Christus aan Petrus zoowel de heerschappij over de koninkrijken der aarde als die over het hemelrijk heeft opgedragen [6]). Behalve aan de Schrift toont hij groote waarde te hechten aan de oude kerkvaders, zooals Augustinus en Hiëronymus, wier getuigenis herhaaldelijk wordt aangevoerd [7]). Nadat hij eerst getracht heeft in het licht te stellen, dat de bewijzen voor den goddelijken oorsprong van het primaat des pausen aan den Bijbel ontleend, onhoudbaar zijn [8]), gaat hij voort hetzelfde te betoogen ten opzichte van de argumenten uit het kerkelijke wetboek of uit de pauselijke dekretalen [9]). Het derde gedeelte wordt gewijd aan de redebewijzen [10]). Ten slotte worden in beknopten vorm een achttiental historische en rede-gronden ten beste gegeven om den lezer in staat te stellen zijn oordeel te bepalen [11]). De Bijbelplaatsen zijn: Matth. XVI : 18, 19 en Joh. XXI : 15. Luther merkt op, dat in Mt. XVI : 19 gesproken wordt in den toekomenden tijd: de sleutels worden slechts beloofd! [12]) In zekere glosse op

---

1) Luther, Ibidem, p. 313, 317, 332, 334, 337, 340, 342, 344.
2) Luther, Ibidem, p. 329.
3) Luther, Ibidem, p. 321, 329, 344 seq., 348.
4) Luther, Ibidem, p. 321, 350, 353.
5) Luther, Ibidem, p. 329, 333, 364.
6) Luther, Ibidem, p. 329.
7) Luther, Ibidem, p. 305, 365—374.
8) Luther, Ibidem, p. 303—318.
9) Luther, Ibidem, p. 319—362.
10) Luther, Ibidem, p. 362—377.
11) Luther, Ibidem, p. 377—384.
12) Luther, Ibidem, p. 304.

Gratianus en door Panormitanus wordt erkend, dat het primaat niet op deze Bijbelplaats berust [1]). De sleutels zijn niet uitsluitend aan Petrus gegeven, noch uitsluitend aan zijne opvolgers, maar aan de kerk, aan alle kerken, nl. aan elke, die Christus belijdt [2]). Dit laatste is ook de opvatting geweest van Augustinus [3]). „Op deze petra" beteekent: „op dit geloof" [4]). In Joh. XXI zegt Jezus tot Petrus: „weid mijne schapen"; niet: „weid al mijne schapen". Dit is ook natuurlijk. Want de andere apostelen waren op denzelfden voet uitgezonden als hij en Petrus was volstrekt niet aangewezen ook hunne schapen, bijv. die van Paulus te weiden [5]). Bij de behandeling van deze Bijbelplaats gaat Luther plotseling over in een anderen toon. Hij geeft te kennen, dat geen woord in de Schrift geschikter is om den bisschop van Rome en iederen bisschop schrik in te boezemen dan dit woord „weiden". Het beteekent toch niet: „de eerste zijn", maar „onderwijzen", „prediken". Hoe zou alles te Rome moeten worden veranderd, als men werkelijk naar dit voorschrift wilde handelen! [6]) Jezus stelt ééne voorwaarde: hebt gij mij lief? Een herder, die niet onderwijst en niet liefheeft, is geen herder [7]). Doch men begeert alleen de macht; men scheert [8]) en slacht [9]) de schapen; het onderwijzen en liefhebben laat de één aan den ander over: de pausen laten het over aan de bisschoppen, de bisschoppen aan de pastoors, de pastoors aan de kapelaans [10]).

Bij zijne bespreking van de pauselijke dekretalen oppert Luther telkens de onderstelling, dat deze stukken dikwijls slechts in naam van pausen afkomstig zijn, maar in werkelijkheid werden vervaardigd door hunne rechterlijke ambtenaren en secretarissen, in de theologie weinig ervaren [11]). Uitvoerig behandelt hij een schrijven van Niko-

---

1) Luther, Ibidem, p. 303 seq.
2) Luther, Ibidem, p. 307, 309 seq., 313.
3) Luther, Ibidem, p. 305.
4) Luther, Ibidem, p. 308.
5) Luther, Ibidem, p. 313 seq.
6) Luther, Ibidem, p. 315.
7) Luther, Ibidem, p. 315 seq.
8) Luther, Ibidem, p. 361.
9) Luther, Ibidem, p. 362.
10) Luther, Ibidem, p. 316 seq., 342, 361.
11) Luther, Ibidem, p. 326, 328, 329, 332, 333, 336, 348, 349, 353.

laas II [1]) en een ander van Paschalis II [2]). Tegen het beweren in laatstgenoemd stuk, dat alle conciliën slechts gehouden zouden zijn met machtiging van de kerk van Rome en van haar geldigheid zouden hebben ontvangen, komt hij op [3]). Vrienden en vijanden hebben aanstoot genomen aan dat gedeelte zijner stelling, waarin gezegd wordt, dat de pauselijke dekreten, waarop men zich beroept, niet ouder zijn dan vierhonderd jaren en dat zij indruischen tegen de welgestaafde geschiedenis van elf eeuwen. Aldus had hij zich ten minste uitgedrukt in de afzonderlijk openbaar gemaakte „Dertien Stellingen". In de herhaling van de Dertiende aan het hoofd van dit geschrift heeft hij die woorden: „niet ouder dan vierhonderd jaren" weggelaten [4]). Maar in het derde deel der verhandeling komt hij er op terug. Hij heeft zeer wel geweten, dat in dekreten van Roomsche pausen reeds duizend jaren geleden voor dit primaat gestreden is. Maar hij heeft het oog gehad op Gregorius IX, Bonifacius VIII en Clemens V. Als zij die brieven niet voor den dag hadden gehaald, ze niet met weglating van allerlei stukken en toevoeging van andere hadden samengeflanst, niet dekretalen op dekretalen hadden gestapeld, niet dat alles hadden overgegeven om in de scholen uitgelegd en gecommentariëerd te worden, zouden er thans niet zoovele zeeën van glossen bestaan en de kerk zou er wel bij varen [5]). Met de welgestaafde geschiedenis van elfhonderd jaren heeft hij dit bedoeld, dat de kerk van Rome nooit geweest is boven de kerken van Griekenland, Afrika en Azië, en dat zij de bisschoppen dezer kerken nooit heeft bevestigd. Nog zijn er Christenen in het Oosten, maar hunne bisschoppen worden niet van Rome uit aangesteld [6]). Herhaaldelijk spreekt hij van de rechten der kerken, die niet door Petrus, maar door andere apostelen gesticht zijn. Naar de uitlegging van Hiëronymus blijkt uit de Schrift, dat oudsten (presbyters) en opzieners (episcopi) aan-

---

1) Can. *Omnes.* 1. D. 22; in het *Corpus iuris canonici*, rec. Friedberg, Lips. 1879, P. I, col. 73. Luther, Ibidem, p. 328—333.

2) c. 4. X. de electione (1, 6); bij Friedberg, P. II, col. 49 seq. Luther, Ibidem, p. 340—348.

3) Luther, Ibidem, p. 347.

4) Men vergelijke de teksten bij Löscher, *Reformations-Acta*, T. III, p. 213 en 123; in *Lutheri opera latina*, Vol. III, p. 17 en 299.

5) Luther, Ibidem, p. 362.

6) Luther, Ibidem, p. 362.

vankelijk dezelfden waren; doch weldra werd één van allen als hoofd aangesteld. De bisschoppen en kerken van verschillende landen zijn in rang elkander gelijk [1]). De kerk van Jeruzalem zou eerder moederkerk genoemd moeten worden dan die van Rome; deze mag moeder heeten, maar niet van alle kerken [2]). Wat de Roomsche kerk heeft, heeft elke kerk, hoe klein ook. Aan alle kerken is gemeen: dezelfde doop, dezelfde eucharistie, hetzelfde vormsel, hetzelfde Woord Gods, hetzelfde priesterschap, dezelfde sacramenten van boete, oliesel en huwelijk, hetzelfde geloof, dezelfde hoop, liefde, genade, dood, leven en heerlijkheid. Overal waar het Woord Gods gepredikt en aangenomen wordt, daar is het ware geloof, de onwrikbare „petra"; waar geloof is, daar de kerk; waar de kerk, daar de bruid van Christus; waar de bruid van Christus, daar alles wat den bruidegom toebehoort [3]).

Tegenover een stuk in het Dekreet van Gratianus, vermoedelijk een verzinsel van Isidorus, waarin de paus de „princeps sacerdotum" heet [4]), stelt Luther een ander stuk, waarin verboden wordt hem aldus te noemen [5]). Hij toont aan, dat de pausen Pelagius II en Gregorius I geweigerd hebben den titel „patriarcha universalis" of „papa universalis" te aanvaarden [6]).

Van de bisschoppen wordt een eed gevorderd. Het strekt volgens Luther niet om te maken, dat zij als ware herders hun ambt zullen vervullen, maar slechts om te verhoeden, dat zij zouden afwijken van de gehoorzaamheid aan den stoel van Rome [7]).

Hij veroordeelt het, dat de pausen zich verheven hebben boven de keizers [8]). Vooral in eene tweede editie heeft hij een aantal bladzijden gebezigd om deze grief te ontvouwen [9]). Hij keurt af,

---

1) Luther, Ibidem, p. 366—368.

2) Luther, Ibidem, p. 327, 333.

3) Luther, Ibidem, p. 335. Vgl. p. 328 seq., 330, 332, 334.

4) Can. *Cleros.* 1. § 8. D. 21. In het *Corpus iuris canonici*, rec. Friedberg, P. I, col. 68.

5) Can. *Primae.* 3. D. 99; in de editie van Friedberg, P. I, col. 350 seq. Luther, Ibidem, p. 322; vgl. p. 368, 369.

6) Luther, Ibidem, p. 322, 323 seq., 373.

7) Luther, Ibidem, p. 345.

8) Luther, Ibidem, p. 329.

9) In de *Opera latina*, cur. H. Schmidt, Vol. III, staat dit stuk tusschen haakjes, p. 348—362. Bij Löscher, *Reformations-Acta*, T. III, p. 167: Adjiciamus — p. 179: *Ad tertium, ad Rationes.*

dat de paus en de geestelijken zich aan het gezag des keizers onttrekken. Op kerkelijk gebied is het iets anders; maar in de tijdelijke dingen zijn zij onderworpen aan de overheden [1]). Voor het strafrecht staan zij gelijk met de leeken [2]). God schiep twee lichten aan het firmament, het grootste om den dag, het kleinste om den nacht te verlichten. Door Innocentius III wordt dit uitgelegd als eene aanwijzing van de verhouding tusschen den paus en den keizer [3]). Maar wie zegt u, dat met de zon niet de keizer bedoeld is? [4]) De keizer van Konstantinopel herinnerde Innocentius III aan het bevel in den brief van Petrus: „Subditi estote omni humanae creaturae". De paus antwoordde in een brief, die in het kerkelijke wetboek is opgenomen, dat Petrus dit gebod alleen uitvaardigde voor zijne onderdanen (subditi) [5]). Als dit waar was, zegt Luther, zouden de pausen ontslagen zijn van de gehoorzaamheid aan Gods geboden [6]). In zekere glosse op bedoelde dekretaal van Innocentius wordt beweerd, dat de paus 47-maal zoo groot is als de keizer [7]). Luther herinnert aan het voorbeeld van nederigheid en onderwerping aan het keizerlijk gezag door Petrus en door Christus gegeven [8]).

In het j. 1525 treedt nu Latomus tegen Luther op met zijn „De Primatu Romani Pontificis". Zijn toon is ten opzichte van den aangevallene hatelijker dan vier jaren geleden, toen hij de rechtmatigheid van Leuven's bekende veroordeelende uitspraak verdedigde. Onwillekeurig legt hij getuigenis af van de buitengewone belangstelling die Luther heeft gewekt, als hij zegt, dat sedert diens optreden gedrukte boeken over het pausdom snel van hand tot hand gaan (per omnium manus volitant libri) en dat knapen, jongelingen en vrouwen ze lezen [9]). Hij verzekert, dat sommigen

---

1) Luther, in de *Opera latina*, Vol. III, p. 352—360.

2) Luther, Ibidem, p. 358.

3) c. 6. X. De maioritate et obedientia (1. 33). In de uitgave van Friedberg, P. II, col. 198.

4) Luther, Ibidem, p. 359 seq.

5) c. 6. X. De maioritate et obedientia (1. 33).

6) Luther, Ibidem, p. 348 seq.

7) Luther, Ibidem, p. 360.

8) Luther, Ibidem, p. 350 seq., 376.

9) Latomus, *De Primatu Romani Pontificis*, in de opdracht, quat. A, fol. ij^{v}; hierachter, blz. 100.

Luther's geleerdheid bewonderen, anderen zijn moed, zijne eerlijkheid, zijne goede trouw. Deze goede trouw is echter naar Latomus' meening moeilijk aan te nemen. Bij de bestrijding van den paus gaat Luther te ver [1]); hij ontneemt hem te veel; ja, toen hij eenmaal besloten had het gezag van den bisschop van Rome, den hoogsten vertegenwoordiger der priesterlijke waardigheid, geheel omver te werpen, was er niets in Gods kerk zóó heilig of zóó onschendbaar, dat hij niet getracht heeft te ondermijnen of te schokken [2]). In krenkende bewoordingen bespreekt Latomus Luther's huwelijk [3]). Waarschijnlijk hebben Latomus en de zijnen in het begin van het j. 1521 nog eene flauwe hoop gekoesterd, dat Luther het hoofd in den schoot zou leggen. Vier jaren later zullen zij dit geheel anders hebben ingezien.

De schrijver zou een vraagstuk als dit liever niet voor het groote publiek behandeld willen hebben [4]). Maar er staat te veel op het spel; met den val van het pausdom zouden het priesterschap, de kerkelijke wetten en gebruiken, de biecht, de monniksgeloften en het vasten teloor gaan [5]). De wenschelijkheid van hervorming wordt erkend, afgescheiden van Luther. Doch bovenal dient te worden verhoed, dat voor het ééne kwaad geen ander, grooter kwaad in de plaats trede [6]). Van oudsher vielen aan het hof te Rome verkeerde toestanden op te merken. Er heerschten reeds in de dagen van Bernardus geldgierigheid, eerzucht en loszinnigheid. Er werden verderfelijke vrijstellingen verleend; beroep op den Apostolischen Stoel werd wegens nietige redenen toegelaten; men liet zich dikwijls geschenken geven; de jacht om eere-posten voerde meer personen naar de graven der Apostelen dan ware vroomheid. En in verloop van tijd zijn erger misstanden ingetreden. Dit mag er echter niet toe leiden te ontkennen, dat de bisschop van Rome krachtens goddelijk recht in het bestuur der kerk gesteld is boven alle bis-

---

1) Latomus, *De Primatu Romanij Pontificis*, G, fol. iiij^{v}, H, fol. i^{r}; hierachter, blz. 164. Vergelijk, wat Luther's goede trouw betreft, F, fol. iiij^{v}, K, fol. i^{v}; hierachter, blz. 156, 179.

2) Latomus, Ibidem, A, fol. ij^{v}; hierachter, blz. 114.

3) Latomus, Ibidem, A, fol. iiij^{r}; hierachter, blz. 116.

4) Latomus, Ibidem, A, fol. ij^{r} en ^{v}; hierachter, blz. 113 vlg.

5) Latomus, Ibidem, A, fol. ij^{v}; hierachter, blz. 114.

6) Latomus, Ibidem, A, fol. iiij^{v}; hierachter, blz. 117.

schoppen der katholieke wereld [1]). Dat de pausen bij voortduring in sommige opzichten schuldig zijn aan nalatigheid, wordt grif toegegeven [2]); vooral bij de bisschopsbenoemingen hebben groote misbruiken plaats [3]). Doch dit heeft niets te maken met de macht van den paus.

Ten aanzien van den Bijbel wraakt Latomus den stelregel: van hetgeen de Schrift niet zegt moet men aannemen dat zij het verwerpt [4]). Al kon men dus niet bewijzen, dat het primaat van den bisschop van Rome op de Schrift berust, dan zou de zaak hiermede nog niet beslist wezen. Doch naar Latomus' meening houdt zijn boek het bewijs in, dat dit primaat wel degelijk door den Bijbel wordt geleerd [5]). De Schriftuitlegging bekleedt dan ook in zijn betoog eene ruime plaats. Bij het uitwerken der tegenstelling tusschen Schrift en menschenwet of traditie gaat hij zelfs zóó ver, dat hij een oogenblik, zonder het te bedoelen, nadert tot de Protestantsche opvatting [6]). (Overigens ontmoet men hier reeds de stelling, dat men niet alle wetten, die door menschen worden uitgevaardigd, menschelijk recht moet noemen [7]). Later zal hij in zijn verhandeling „Over de verbindbaarheid der menschelijke wet" de meening verdedigen, dat soms de overtreding dezer wet doodzonde is en de eeuwige straffen der hel verdient) [8]). Onbewimpeld verklaart hij de onfeilbaarheid der Schrift wèl te erkennen, maar niet die van de conciliën [9]). Luther beweert (namelijk in 1519, in zijn „De potestate papae", vóór het twistgesprek te Leipzig), dat wij aan de vier eerste algemeene conciliën dezelfde gehoorzaamheid verschuldigd zijn als aan het evangelie. Latomus meent, dat dit niet kan gelden van alles, wat op die conciliën werd vastgesteld; wel van geloofszaken, maar niet van de regels aangaande het bestuur en de verschillende rangen in de kerk. De bepalingen omtrent deze

---

1) Latomus, Ibidem, A, fol. iij^{v}; hierachter, blz. 116.

2) Latomus, Ibidem, B, fol. ij^{r}; D, fol. iiij^{v}; hierachter, blz. 125, 142.

3) Latomus, Ibidem, G, fol. iiij^{r} en ^{v}; hierachter, blz. 162 vlg.

4) Latomus, Ibidem, B, fol. iiij^{r}; hierachter, blz. 128.

5) Latomus, Ibidem.

6) Latomus, Ibidem, C, fol. i^{v}; hierachter, blz. 130.

7) Latomus, Ibidem, E, fol. iiij^{v}; hierachter, blz. 150.

8) Latomus, *De ratione obligandi hvmanae legis*, in zijne *Opera*, Lou. 1550, fol. 100^{r}—104^{r}.

9) Latomus, *De Primatu Romani Pontificis*, K, fol. iiij^{r}; hierachter, blz. 183 vlg.

laatste onderwerpen moesten toch dikwijls overeenkomstig de behoeften gewijzigd worden [1]). Ten opzichte van dit punt: het gezag der conciliën, vertoont echter Latomus' geschrift zekere onvastheid. Het twistgesprek te Leipzig heeft intusschen plaats gehad. Luther heeft daar beweerd, dat conciliën dwalen kunnen [2]) en inzonderheid dat het concilie van Constanz heeft gedwaald [3]). Hiertegenover nu neemt Latomus het voor de conciliën op [4]). Al ware het, dat voor het concilie te Constanz ten opzichte van het eene of andere artikel, zelfs betreffende het geloof of de sacramenten, de waarheid in nevelen gehuld bleef, dan nog zou het hierdoor zijn gezag in het algemeen niet verliezen [5]). Met een beroep op Augustinus stelt hij in het licht, dat soms de geleerdsten dwalen kunnen, omdat zij menschen zijn. Dit is eene beproeving, die over hen wordt beschikt. Maar eigen gevoelen zóó vast te houden, dat men weigert zich te onderwerpen aan het betere inzicht van uitnemender personen, en niet terugdeinst voor scheuring, is de vrucht van duivelschen hoogmoed [6]).

Waarin bestaat nu het gezag van den paus naar de opvatting van Latomus? Het heeft vrij nauwkeurig bepaalde grenzen. Vandaar het „quatenus" in den aanhef. Uit zijn betoog, zegt hij, zal blijken, „in hoeverre het primaat van den bisschop van Rome op goddelijk recht berust" [7]). De paus is de wettige opvolger van Petrus [8]), de plaatsvervanger (of „de hoogste plaatsvervanger") van Christus [9]), het hoofd van het college der bisschoppen, gelijk Petrus het hoofd was der apostelen [10]). De opvolgers der apostelen zijn

---

1) Latomus, Ibidem, G, fol. iij^{v}; hierachter, blz. 162.

2) *Disputatio et Excusatio F. Martini Lutheri adversus criminationes D. Johannis Eccii*, in *M. Lutheri opera latina*, cur. Schmidt, Vol. III, p. 76; bij O. Seitz, *Text der Leipziger Disputation*, Berl. 1903, S. 100.

3) Zie het aangeteekende bij den tekst, *De Primatu Romani Pontificis*, K, fol. i^{v}; hierachter, blz. 179 vlg.

4) Latomus, Ibidem, K, fol. i^{v}—iij^{r}; hierachter, blz. 179—182.

5) Latomus, Ibidem, K, fol. iij^{r}; hierachter, blz. 182. Zie ook K, fol. iiij^{r}; hierachter, blz. 183.

6) Latomus, Ibidem, K, fol. iij^{r} en ^{v}; hierachter, blz. 182.

7) Latomus, Ibidem, A, fol. v^{r}; hierachter, blz. 119.

8) Latomus, Ibidem, C, fol. ij^{r}; hierachter, blz. 131.

9) Latomus, Ibidem, C, fol. ij^{r} en ^{v}; hierachter, blz. 131, 133.

10) Latomus, Ibidem, C, fol. i^{r}; hierachter, blz. 129; vergelijk D, fol. ij^{v}; hierachter, blz. 139.

in het bestuur der algemeene kerk aan de opvolgers van Petrus ondergeschikt [1]). De paus bezit volheid van macht [2]). Hem komt toe het primaat der Roomsche kerk [3]), of het primaat der kerkelijke priesterschap [4]), of het primaat over de andere bisschoppen der wereld [5]). De bisschop van den Apostolischen Stoel kan in dien zin „episcopus universalis" heeten, dat hem de zorg voor de algemeene kerk is opgedragen [6]). Gregorius I bestrijdt het gebruik van dien titel slechts in zooverre, als hij eene verkorting zou beteekenen van de waardigheid van andere patriarchen en bisschoppen [7]). Jezus verbiedt niet, dat er vorsten zullen zijn, maar wel, dat men den vorstenplicht op verkeerde wijze zal vervullen [8]). Iedere bisschop, dien men aanklaagt, mag zich op den Stoel van Rome beroepen. Geen bisschop mag worden afgezet, zonder dat de bisschop van Rome geraadpleegd is. Algemeene of zelfs, in zaken van geloof, particuliere conciliën kunnen niet zonder zijn advies worden bijeengeroepen. De besluiten moeten den Apostolischen Stoel ter goedkeuring gezonden worden. De paus kan bisdommen vereenigen of splitsen, over iederen bisschop recht spreken, hem desvereischt afzetten [9]). Hij kan ketters en scheurmakers buiten de gemeenschap sluiten [10]). Met ingenomenheid haalt Latomus een brief aan van Bernard van Clairvaux aan paus Eugenius III, waaruit blijkt, welk eene verheven opvatting Bernard van de pauselijke waardigheid heeft gekoesterd [11]).

Krachtens welk recht heeft de paus in het bestuur der kerk zijne plaats boven alle bisschoppen? Krachtens goddelijk recht [12]). Dit ligt opgesloten in het geven van de sleutels aan Petrus [13]). Waarom heeten zij de sleutelen der kerk? Omdat zij geschonken

---

1) Latomus, Ibidem, B, fol. iiij^{v}; hierachter, blz. 129.
2) Ibidem, C, fol. iiij^{r}; hierachter, blz. 135.
3) Ibidem, A, fol. v^{r}; hierachter, blz. 119.
4) Ibidem, A, fol. iij^{r}; hierachter, blz. 115.
5) Ibidem, E, fol. iij^{r}; hierachter, blz. 147.
6) Ibidem, D, fol. i^{v}; hierachter, blz. 138.
7) Ibidem, D, fol. ij^{r}; hierachter, blz. 138.
8) Ibidem, D, fol. iiij^{r}; hierachter, blz. 141.
9) Ibidem, C, fol. ij^{r} en ^{v}; hierachter, blz. 132.
10) Ibidem, E, fol. iiij^{r}; hierachter, blz. 148.
11) Ibidem, D, fol. iiij^{v}; hierachter, blz. 142 vlg.
12) Ibidem, A, fol. iij^{v}; E, fol. i^{r} en ^{v}; hierachter, blz. 116, 144 vlg.
13) Ibidem, A, fol. vi^{v}; hierachter, blz. 122.

worden als een macht der gemeenschap (potestas communitatis); gelijk de koninklijke waardigheid gegeven werd aan het Joodsche volk [1]). Als iemand gewijd wordt, ontvangt hij deze sleutels echter niet van de menigte der geloovigen, maar van Christus, door den dienst van den wijdenden bisschop [2]). Wordt iemand paus, dan verwerft hij door de keuze van clerus en volk of van „degenen, die hiermede te maken hebben" zijn bestuur en rechtspraak, maar de sleutelmacht ontvangt hij van Gods wege door den dienst van wie hem wijdt. „Daar hij als Petrus' opvolger dezelfde sleutels erlangt, welke Christus aan Petrus beloofde te geven, volgt hieruit, dat zij hem niet door de kerk, maar door God gegeven worden" [3]). (Het valt moeilijk te ontkennen, dat de redeneering van den schrijver hier een sprong maakt). Aan Petrus werd geen particuliere kerk toevertrouwd, maar de ééne, katholieke; waarvan zijne woonplaats als het middenpunt gold. Hij behield zijne macht overal, waar hij zich bevond, te Jeruzalem, Antiochië of Rome; hetzelfde is het geval met de pausen, waar zij zich ook vestigen [4]). In Petrus is de eenheid der kerk uitgedrukt; één werd aan het hoofd van allen geplaatst om scheuring te voorkomen [5]). Gelijk Salomo den tempel heeft gebouwd, maar het niet alleen heeft gedaan; en gelijk de keizer de kerk met de wapenen beschermt, niet enkel in eigen persoon, maar door de hertogen, vorsten en graven tot den laatsten hopman toe, aldus weidt Petrus of zijn opvolger de schapen die hem zijn toevertrouwd, en onderricht ze door de patriarchen, aartsbisschoppen en bisschoppen tot de priesters van den laatsten rang toe [6]). Deze rangorde is van Christus, die één uit allen aanstelde over de geheele kerk. Niet alleen de sleutelmacht ontvangt dus de paus van God — dit heeft hij met alle priesters en bisschoppen gemeen — maar ook zijn rang als primaat. Dit is volgens de kerkvaders en de „canones" de zin der Bijbelplaatsen, die hierop betrekking hebben [7]). De diaken is minder in rang dan de

---

1) Ibidem, A, fol. vi^{v}; hierachter, blz. 122.
2) Ibidem, A, fol. vi^{v}; hierachter, blz. 122.
3) Ibidem, B, fol. i^{r}; hierachter, blz. 122 vlg.
4) Ibidem, B, fol. i^{v}, ij^{r}; hierachter, blz. 123, 125.
5) Ibidem, B, fol. ij^{r} en iij^{v}; hierachter, blz. 125, 128.
6) Ibidem, B, fol. ij^{r}; hierachter, blz. 125.
7) Ibidem, B, fol. ij^{v}; hierachter, blz. 125 vlg.

presbyter; de presbyter minder dan de bisschop [1]). De bisschoppen zijn ook volgens Luther allen geordend krachtens goddelijk recht [2]). Hun rang is wel gelijk, maar niet de plaats, waarop ze zijn aangesteld, of de bestuurstaak, die hun werd opgedragen [3]). Alle bisschoppen kunnen priesters ordenen, maagden inzegenen, kerken wijden, en het vormsel toedienen. Maar dit heeft niets te maken met hunne macht ten opzichte van bestuur, beheer of rechtspraak [4]). Het primaat van den paus beteekent, dat hij heeft het bestuur [5]) en de hoogste rechtspraak over de geheele kerk [6]). Eigenlijk is er tweeërlei goddelijke ordening; oorspronkelijk wilde zij de gelijkstelling, maar door de noodzakelijkheid gedrongen, wilde zij ook de verheffing van den één boven den ander [7]). Deze verheffing werd echter eerst noodig toen de mirakelen ophielden [8]). Als de oorspronkelijke band der liefde onder de Christenen hecht genoeg gebleven was, had zij niet in werking behoeven te treden; maar om de eenheid te bewaren en scheuring te voorkomen moest Petrus van het toegekende gezag gebruik gaan maken [9]).

Uit het bovenstaande blijkt, dat Latomus de macht des pausen verre van gering voorstelt. Als bestrijder van Luther legt hij den vollen nadruk op de bevestiging dezer macht en gaat hij in dezen zoo ver als zijne overtuiging slechts eenigszins toelaat. Leest men echter zijn geschrift aandachtig door, dan bemerkt men, dat hij, schijnbaar onopzettelijk, het pauselijk gezag aan allerlei restrictiën bindt. Het blijkt allesbehalve zijne bedoeling geweest te zijn aan dit gezag buitensporige uitgebreidheid toe te kennen, zooals bijv. Dr. Johannes Eck en de Dominikaners deden. In bedekte termen geeft hij den ingewijde duidelijk genoeg te verstaan, binnen welke perken zijns inziens de pauselijke macht zich houden moet. Zijn geschrift is belangrijk, zoowel om hetgeen er niet als om hetgeen er wèl in staat.

---

1) Ibidem, B, fol. iij^{v}, iiij^{r}; hierachter, blz. 127 vlg.
2) Ibidem, G, fol. i^{r}, iij^{v}, iiij^{r}; hierachter, blz. 157, 161, 162.
3) Ibidem, G, fol. i^{r}; hierachter, blz. 157.
4) Ibidem, B, fol. iiij^{r} en ^{v}; hierachter, blz. 128 vlg.
5) Ibidem, E, fol. i^{r} en ^{v}; hierachter, blz. 143 vlg.
6) Ibidem, C, fol. ij^{v}; K, fol. iiij^{v}; L, fol. i^{r}; hierachter, blz. 133, 184 vlg.
7) Ibidem, B, fol. iiij^{v}; hierachter, blz. 129.
8) Ibidem, E, fol. iv; hierachter, blz. 144.
9) Ibidem, C, fol. i^{r}; hierachter, blz. 129 vlg.

De merkwaardigste concessie is wellicht de erkenning, dat de volheid der pauselijke macht niet heeft bestaan bij den aanvang der Christelijke geschiedenis, maar zich eerst allengs heeft ontwikkeld. „Gelijk er in iedere andere zaak verschil is tusschen het begin en den verderen voortgang, zoo ook in de inrichting der kerk. Het zaad van den boom bevat in kiem alles, wat zich in verloop van tijd ontwikkelt, ofschoon men er nog geen onderscheid (der deelen) in kan zien. Ditzelfde doet zich voor bij den aanvang der inrichting van een staat, een koninkrijk of een kerk" [1]). In dit opzicht zou Latomus dus de voorlooper van abbé Loisy kunnen heeten. Slechts heeft deze blik op het onderwerp Latomus niet verder tot belangrijke onderzoekingen en gevolgtrekkingen geleid.

De verhouding van den paus tot de wereldlijke vorsten wordt in het geheel niet aangeroerd. Luther moge beweerd hebben, dat de paus en de geestelijken zich ten onrechte aan het gezag des keizers onttrekken, dat zij in de tijdelijke dingen aan de overheden onderworpen zijn en voor het strafrecht gelijk staan met leeken [2]), Latomus bewaart hierover een volstrekt stilzwijgen. Het pauselijk gezag, waarvan hij spreekt, wordt uitsluitend op geestelijk gebied uitgeoefend. Waarschijnlijk is des schrijvers geheele gevoelen samengevat in deze woorden: „de paus is in de geestelijke dingen gesteld over alle Christenen, maar als vrijen, niet als slaven (praeest omnibus christianis in spiritualibus papa, sed tamquam liberis, non tamquam seruis)" [3]). Over de wereldlijke macht van den paus geen woord! Krachtens goddelijk recht is hem de zorg voor de algemeene kerk opgedragen. „Krachtens het oude gebruik (ex vetusta consuetudine)", zegt Latomus, bestuurt hij de kerken van Rome en omstreken [4]). In dit verband had de schrijver gelegenheid kunnen vinden te gewagen van des pausen wereldlijke macht. Zijn stilzwijgen ook op dit punt valt echter gemakkelijk te begrijpen, als men aanneemt, dat Latomus over de verhouding der wereldlijke en geestelijke machten heeft gedacht zooals Joannes Driëdo van Turnhout en anderen van zijn kring te Leuven. Dit wordt te waarschijnlijker door hetgeen Latomus zegt van de wijze, waarop

---

1) Ibidem, E, fol. iv; hierachter, blz. 144.
2) Zie hierboven, blz. 99 vlg.
3) Latomus, Ibidem, C, fol. iijr; hierachter, blz. 133.
4) Ibidem, G, fol. iijr; hierachter, blz. 161.

bisschoppen verkozen moeten worden. Hij geeft te verstaan, dat het niet noodig is de aanwijzing van een bisschop immer aan Rome te vragen en aldaar kleinere of grootere sommen te betalen voor brieven van aanstelling [1]). Uit een schrijven van Leo I blijkt, dat in oude tijden de bisschop van Rome volstrekt niet alle bisschoppen heeft geordend [2]). Latomus erkent dat ten aanzien van dit onderwerp verkeerdheden zijn ingeslopen, ofschoon hij de pausen evenmin beschuldigen als verontschuldigen wil. Maar hij betreurt diep, dat bij de verkiezing van bisschoppen en priesters zeer wordt afgeweken van de bijbelsche voorschriften, het apostolische voorbeeld en de uitspraken der heilige canones. En geheel anders wordt gehandeld dan is bepaald in de burgerlijke wet des rijks. Vooral dat een bisschopsambt als het ware wordt verkocht aan den meestbiedende, wekt zijne verontwaardiging op [3]).

Het gezag, dat door den paus wordt uitgeoefend, is er een van bestuur of rechtspraak. Hij bezit de hoogste „potestas iurisdictionis" [4]), te weten in geestelijke aangelegenheden [5]). De bisschop heeft, zoo noodig, den priester te bestraffen. Over den bisschop moet recht worden gesproken door den aartsbisschop of het provinciale concilie. Zoo behoort men op te klimmen tot den hoogsten plaatsbekleeder van Christus [6]). Het is zeer opmerkelijk, dat hierbij in het geheel niet wordt gerept van geloofszaken. Dit punt was reeds lang ernstig in debat. Men denke aan de geschriften van Silvester Prierias tegen Luther. Dat Latomus het geheel voorbijgaat, wettigt de onderstelling, dat hij den paus niet als den hoogsten rechter in geloofszaken heeft erkend. Luther heeft zich beroepen op de uitspraak van het concilie van Constanz, waarin werd verklaard, dat het algemeene concilie boven den paus staat. Tegen de gevolgtrekkingen, hieruit door Luther afgeleid, komt Latomus in verzet. Verder tracht hij te betoogen, dat bedoelde kerkvergadering op het oogenblik, toen dit besluit genomen werd, niet het gezag bezat van een voltallig algemeen concilie [7]). „Iedereen is overtuigd,"

1) Ibidem, I, fol. iij^{v}; hierachter, blz. 176.
2) Ibidem, F, fol. ij^{v}; hierachter, blz. 153.
3) Ibidem, G, fol. iiij^{r} en ^{v}; hierachter, blz. 163.
4) Ibidem, B, fol. iiij^{v}; K, fol. iiij^{v}; L, fol. i^{r}; hierachter, blz. 129, 185.
5) Ibidem, C, fol. iij^{r}, hierachter, blz. 133.
6) Ibidem, C, fol. ij^{v}; hierachter, blz. 133.
7) Ibidem, K, fol. i^{v}—iij^{r}; hierachter, blz. 179—182.

aldus Latomus, „dat in dingen, die het geloof betreffen, waarvan aller zaligheid afhangt, het algemeene concilie niet dwalen kan (communis sententia est, in his quae fidei sunt omnibus ad salutem necessaria universale concilium errare non posse)" [1]). Niettemin blijkt uit Augustinus, dat het zich soms in duistere zaken, voordat zij werden geopenbaard of verklaard, niet voor dwaling behoeden kan (tamen in rebus fidei vel sacramentorum obscurioribus, aut ante tempus revelationis, vel declarationis factae, generale concilium errare posse, patet ex Augustino) [2]). En verder luidt het: „ik zeg dit niet, omdat ik zou gelooven, dat het concilie van Constanz in het artikel betreffende de macht van paus of concilie heeft gedwaald of eene onjuiste uitspraak heeft gedaan (Neque haec dico quod credam concilium constantiense, circa articulum potestatis papae aut concilii, errasse, aut non recte determinasse)" [3]). Voornamelijk op grond van deze verklaring beweert Launoy: „Latomus geeft niet onduidelijk te verstaan, dat de paus van Rome niet het voorrecht bezit van een onfeilbaar oordeel" [4]). Het is echter de vraag, of hij uit Latomus' woorden niet meer heeft afgeleid dan er strikt genomen in ligt opgesloten.

Verder is het eene beperking van de macht des pausen, dat hem niet over het geheele gebied der kerk dezelfde bevoegdheid wordt toegekend. „Hij oefent een ander gezag uit over zijn eigen bisdom, een ander over de bisdommen zijner suffraganen, welker metropolis de Roomsche Stoel is, een ander over de gewesten der Westersche kerk, zooals Afrika, Duitschland, Frankrijk, Spanje, als welker patriarch hij fungeert, een ander over de overige patriarchen, die van Jeruzalem, Antiochië, Alexandrië, een ander over de geheele Christelijke wereld in het algemeen" [5]). Nationale rechten dienen volgens dezen schrijver te worden geëerbiedigd. „Buiten de regelen, die de geheele kerk raken, moet ieder de vrijheid gelaten worden om het gebruik te volgen van zijn land of van eigen kerk; dit gebruik kan hier en elders verschillend zijn" [6]). De volheid der

1) Ibidem, K, fol. iij^{v}—iiij^{v}; hierachter, blz. 182—184.
2) Ibidem, K, fol. iij^{r}; hierachter, blz. 182 vlg.
3) Ibidem, K, fol. iiij^{v}; hierachter, blz. 184.
4) Zie hierboven, blz. 90.
5) Ibidem, C, fol. ij^{r}; hierachter, blz. 131 vlg.
6) Ibidem; hierachter, blz. 131.

bisschoppelijke bevoegdheden komt den paus buiten Rome niet toe [1]). De grenzen van 's pausen recht tot exemtie stelt Latomus beperkt voor en komt op tegen het misbruik, dat er van gemaakt wordt. Ook verzet hij zich tegen de tirannieke lichtvaardigheid, waarmede bisschoppen worden opgeroepen naar Rome; hij wil, dat slechts in de uiterste noodzakelijkheid zal worden ingegrepen in hun bestuur [2]).

Onze herdruk van dit boekje berust op de oorspronkelijke uitgave van het j. 1525 [3]). (Als men rekent, dat het jaar met 1 Januari begon, zou dit 1526 moeten heeten). Op den titel worden ook nog een tweetal verweerschriften tegen Oecolampadius en Luther vermeld. Ze maken echter geen bestanddeel uit van het werk zelf en worden daarom weggelaten. Eene tweede uitgave verscheen in de volledige werken van Latomus [4]), een boek, waarvan de exemplaren tegenwoordig uiterst zeldzaam zijn. De tekst heeft hier een „herziening" ondergaan [5]). Nog in het j. 1685 heeft De Roccaberti aan dit geschrift eene plaats gegeven in zijne „Bibliotheca maxima pontificia" [6]), waar het prijkt tusschen de verhandeling van Hendrik VIII „De primatu Romani Pontificis et de indulgentiis adversus Lutherum" en die van Joannes de Turre cremata „De potestate papali".

---

1) Ibidem.

2) Ibidem, C, fol. ij^{v}; hierachter, blz. 133.

3) Het is gedrukt met Romeinsche letter. Formaat: in-4^{0}. Signatuur: A ij—M iij. Geen pagineering. Aantal bladen: 49. Aantal regels per blz.: 36. — Met doorloopende signatuur volgen: *Jaco. Latomi theologiae professoris, responsio ad Helleboron Ioannis Oecolampadii* (M iiij^{r}—T iij^{r}); *Iaco. Latomi theologiae professoris, responsio ad Lvthervm* (T ij^{v}—X v^{v}). — Een exemplaar is mij ter leen verstrekt uit de universiteitsbibliotheek te Gent.

4) *Iacobi Latomi Opera*, Lou. M.D.L., fol. 61^{v}—86^{r}.

5) Zie hierboven, blz. 27 vlg.

6) Ioannes Thomas De Roccaberti, *Bibliotheca Maxima Pontificia*, Romae MDCXCVIII. Ex typographia Ioannis Francisci Buagni, in fol., Tom. XIII. Men vindt hier: p. 232, 233: *Excursus de vita Latomi ab auctore scriptus*; p. 234: *Argumentum sequentis opusculi* (hetzelfde stuk, dat Iac. Latomus de Jongere er aan vooraf liet gaan in de *Opera*); p. 235—269: *De Primatu Pontificis adversus Lutherum.* — Deze uitgave van Roccaberti berust op den herdruk in de volledige *Opera* van Latomus, van 1550. — Vgl. Paquôt, *Memoires*, T. XIII, p. 53. — Een exemplaar bevindt zich in de »Bibliotheca Ambrosiana" te Milaan, waar het voor mij werd vergeleken door Prof. dr. A. H. L. Hensen uit Warmond. Nog dank ik eene mededeeling omtrent deze editie aan Pater L. A. M. N. Steger, S. J., Rector van den »Krijtberg" te Amsterdam.

IACOBI

LATOMI THEOLOGIAE
PROFESSORIS, DE
Primatu Romani Pontificis,
aduersus Lutherum.

Eiusdem Responsio ad Elleboron
Ioannis Oecolampadij.

Eiusdem Responsio ad
Lutherum.

Cum Gratia & Priuilegio.

JAC. LATOMVS *A ij r*
IVLIANO DE GAVER SACRAE
Theologiae Licentiato
S. P.
D.

DE praecipuis ciuitatis legibus Plato censet non esse disserendum si qua difficultas emerserit coram iuuenibus, ne praecipuarum legum auctoritas apud iuuenes minuatur, priuatim et seorsum vult disseri a paucis senioribus et recte ita censet, quia apud iuuentutem et multitudinem oportet vt maxima sit legum auctoritas, quae esse non potest si de illarum iusticia et veritate dubitetur, Pari modo de potestate legislatiua et legislatoris auctoritate coram iuuentute aut multitudine disceptandum non est, puta quousque potestas legislatiua sese extendat. Nam legislatoris reuerentia non minuitur quin simul legis maiestas minuatur, Legislator enim est velut iustum animatum et lex viua, Et quemadmodum frequens communicatio cum medicis suspitionem generat morbi corporalis, et qui causidicorum consuetudine delectatur litigare creditur, ita multitudinis diligentia in examinando et disputando de Principum potentia animi rerum nouarum auidi indicium est, denique primos parentes hac arte callidus veterator pertraxit ad lapsum. Cur, inquit, praecepit vobis Deus vt non commederetis ex omni ligno Paradisi? Bene igitur constitutum fuit ne de potentia Papae disputaretur a subditis aut de potentia ecclesiae vel conciliorum in dubium reuocando ab illis constituta, cui legi si fuisset obtemperatum, non esset opus nostra vel cuiuslibet alterius responsione, ad ea quae per LVtherum obijciuntur aduersus primatum Romani Pontificis, nunc vero cogimur facere, quod aliter non licet, quia LVTherus cum suis praeoccupauerunt eam rem // *A ij v* vocare in quaestionem, nam per omnium manus volitant libri, typis excusi, adeo vt maxime pueri, adolescentes, et mulierculae, eiusmodi libros versent, in quibus res tractatur, non vere, nec religiose, sed mendaciter, et contumeliose, cum graui scandalo pusillorum, cum omnium doctorum, legum, canonum, et scripturae sanctae

iniuria, vsque adeo vt bona pars vulgi atque hominum semidoctorum persuasum habeat nihil rationabiliter ediuerso posse responderi, Itaque licet nouerimus istam quaestionem vnam esse ex his quae lites generant, a quibus abstinere praecepit Apostolus, quod ad nihil valeant, nisi ad subuersionem audientium, tamen attenta conditione temporis necessario respondendum esse iudicamus, ne simplices qui de rebus difficilibus iudicare non sufficiunt, in errorem ducantur, et tractu temporis in errore confirmentur, ac (quod absit) reddantur insanabiles, isti namque turbae simplicium et carnalium laqueos tendunt, vtque adulatione capiantur, tribuunt eis intellectum scripturae, non minus quam doctoribus, qui in studio diuinae legis aetatem contriuerunt, aperiunt latam viam quae ducit ad perditionem, quaecumque secundum carnem viuentibus dura et stricta videntur, molliunt, et laxant, leges, canones, consuetudines, confessionem, vota, ieiunia tollunt, et iuxta Ezechielem prophetam consuunt puluillos sub omni cubito manus, et sub omni capite, vt molliter quiescat populus in fecibus suis, suauitatem legis Christi praedicant, disciplinae neruos auferunt, pro ordine confusionem, pro libertate licentiam inducentes, de populo turbam inconditam faciunt, Ex hoc fonte manant libelli famosi in Pontificem, et episcopos, in doctores scholasticos, in totum genus monachorum, Nouerunt enim quod voti compotes non erunt, quam diu istis fides habebitur, sed per diuinam bonitatem et sapientiam istorum maliuolorum conatus omnino contraria efficit, quam cupiunt, Nam ijs maledictis et obtrectationibus nemini fidem abrogant, quam sibiipsis apud bonos et prudentes. Quoniam autem semel constituerat Lutherus funditus euertere Romani pontificis principatum et apicem sacerdotalis dignitatis, nihil fuit in ecclesia dei tam sanctum et inuiolabile, quod non diruere vel mouere tentauerit, tantum vt Pontifici vel sacerdotibus siue monachis aliquod afferret detrimentum, vnde scribens aduersus Carolostadium, qui propter haeresim de
A iij r Eucharistia a parte // Lutheri se absciderat, fatetur a principio se fuisse conatum negare verum Christi corpus esse in sacramento, quod postmodum ausus est Carolostadius, et perfecisset vt dicit, nisi clarus scripturae textus obstitisset, Et rationem adiungit huius consilij, quia inquit hoc valde nocuisset papae [1]). Econtrario cuiuslibet catholici esse videtur summi sacerdotij dignitatem pro suo

1) Gedoeld wordt op den open brief van Luther: *Ein Brief an die Christen zu Strassburg, wider den Schwärmer-Geist*, afgedrukt bij De Wette, *Dr. Martin Luthers Briefe*, Berl. 1826, Th. II, S. 577. Men ziet hier, hoe oud het verwijt is, dat uit Luther's inderdaad lichtvaardig klinkende woorden nog heden ten dage geput wordt.

modulo defendere, hoc inquit Augustinus loquens de cathedra Petri, sibi praestant ecclesiae, quando natale cathedrae colitur, quia necesse est tanto plus habeant ecclesiae dignitatis, quanto sacerdotale officium plus honoris. Nostro patrocinio ecclesiae sanctae sacerdotium non eget, vtpote dei verbo stabilitum, et a doctis quibusque et sanctis catholicis semper defensum. Libuit tamen euangelicam viduam imitari, quae quantum alij in Dei templo offerre valerent non attendit, neque quam esset exiguum quod haberet, sed quantum potuit prompta voluntate obtulit. Et nos igitur duo aera minuta in templi domini thesauros adiecimus, nihil veriti diuitum ampla et magnifica munera in idem gazophilacium prius oblata, hoc est doctorum et eloquentium virorum de eadem re splendida et magna volumina. Sermonem vero ita temperauimus vt et potestatem tueremur, et hominum vitijs et abusibus non patrocinaremur [1]). Nam haeretici propter abusus potestatem negant, adulatores vero propter potestatem abusus excusant. Experientia enim docet verum esse quod Augustinus dixit, haereticos et schismaticos catholicorum vitia praetendere, vt velut ex ratione recessisse videantur ab ecclesia. Sic Lutherus et Lutherani quicquid vsquam vitiorum est et abusuum corradunt, vt primatum ecclesiastici sacerdotij auferant, qui profecto si ex hominibus esset, olim deiectus fuisset tot modis impetitus a tyrannis per potentiam, ab haereticis per humanam philosophiam et eloquentiam, sed omnipotens sermo domini omnia vincit et a nullo vincitur, et qui semel locutus est, non sermone casso et nullum habente effectum, Ego dico tibi quia tu es Petrus et super hanc Petram aedificabo ecclesiam meam, et portae inferi non praeualebunt aduersus eam, obtinet et superat omnes munitiones, et opponit potentiam potentiae, philosophiam philosophiae, et eloquentiam eloquentiae, et allegat fortem // armatum, et omnia *A iij*[v] vasa eius distribuit et conuertit ad munimentum quod hostis parauerat ad euersionem, et fiunt omnia argumenta haereticorum sicut sagittae paruulorum, imo reuertuntur in capita eorum, id quod videre potest mediocriter eruditus, si singulas eorum rationes et sententias diligenter excutiat. Si quis vero non est eruditus, sed simplex et subtiliorum rationum non capax, huic abunde satisfaciunt sanctorum virorum exempla, perpendat qui eiusmodi est attentius, quid egerint, quomodo erga ecclesiam Romanam et eius pro tempore pontificem sese gesserint viri contemptu saeculi sublimes, vitae puritate angelici, miraculis clari, Nondum enim lapsi sunt anni

---

1) Blijkens verschillende uitlatingen in dit en andere geschriften is Latomus geneigd in dit opzicht met de tegenstanders van het pausdom ver mede te gaan. Vgl. de volgende bladzijde en de plaatsen, daar in aant. 1 genoemd.

quadringenti ex quo Franciscus et Dominicus floruerunt, qui ecclesiam Romanam vt ecclesiarum caput honorauerunt, et ab eius pontifice suas regulas et viuendi formulas approbari et confirmari petierunt, eius mandatis prompte et humiliter obediuerunt. Et diuus Bernardus vir et vita et doctrina admirandus, aliquanto plus quam centum annis prior, parem honorem ecclesiae Romanae et eius episcopo detulit, vt eius epistolae plurimae testes sunt, et libri de consideratione ad Eugenium papam. Ex quibus pariter innotescit Romanam curiam tunc non fuisse liberam ab auaricia, ambitione, et luxuria, Sicut procul dubio nunc maiora vicia rebus in deteriora vergentibus, sed tamen tunc erant, et non parua erant. Iam enim fiebant exemptiones noxiae, ad Romanam curiam appellationes friuolae, quae potius erant suffugia quam refugia, Romani amabant munera, iam tunc Apostolorum limina plus terebat ambitio, quam deuotio [1]), tamen propter haec vitia non negabant sancti praedicti Romanum pontificem omnibus orbis catholici episcopis diuino iure esse praepositum in ecclesiae dei administratione. Ad Romanum Pontificem spectare clerum ordinare, errata corrigere, canones condere, conditos seruare et seruandos alijs tradere, eosdem moderari ac pro ecclesiae necessitate vel vtilitate dispensare. Isti vitia damnabant, abusus reprehendebant, potestatem honorabant, auctoritatem tuebantur. Istos vt dictum est sanctos et similes imitentur homines
A iiij^{r} simplices vel occupati, imo // omnes. Nullus autem est adeo simplex qui ignorantiam praetendere possit sequendo Lutherum et complices eius, Nam in Luthero manifesta sunt opera carnis, et quae palam docet verbis, factis comprobat. Ex monachis maritos facit, quos docet mentiri se continere non posse, et qui non habet partem in coelo crepantibus buccis praedicat Crescite et multiplicamini et replete terram, verbis facta coniungit, Ipse presbiter et monachus vt fama est vxorem ducit et ne quid sacrilegio desit non qualemcunque vxorem sed sanctimonialem Deo consecratam,
Istis diebus respondi Ioanni oecolampadio [2]), et hanc responsionem [3]) tibi mitto mi Iuliane vna cum responsione ad Lutherum [4]), in qua

1) Vgl. quat. B, fol. ij^{r}, hierachter, blz. 124; D, fol. iiij^{r}, hierachter, blz. 142; G, fol. iiij^{v}, hierachter, blz. 163.

2) Bedoeld is: *Ioannis Oecolampadii Elleboron pro Iacobo Latomo* [Aan het einde, quat. I, fol. 8^{v} staat] *xviij. Augusti. Anno* M.D.XXV. BASILEAE, PER ANDR. CRATANDRVM.

3) Achter dit geschrift *De Primatu Romani Pontificis* volgt nl. met doorloopende signatuur: *Iaco. Latomi // theologiae professoris, // Responsio ad Hel-//leboron Ioannis Oeco-//lampadii.* — Formaat: in 4^{0}. Letter: Romeinsch. Ongepagineerd. Signatuur: N [i]—T ij. Aantal bedrukte bladzijden: 57. Aantal regels per blz.: 36. — Herdrukt in de *Opera* van Latomus, Louan. 1550, fol. 118^{r}—132^{v}.

4) Achter *De Primatu Romani Pontificis* volgt nl. met doorloopende signatuur

breuiter nisus sum ostendere eum non recte sentire, et loqui de gratia et peccato in libro per eum aedito [1]) contra nostrum librum rationum [2]), quamuis non dignum putarem responsione, quia pene totus liber nihil habet praeter conuitia et contumelias et vix centesimam partem libri nostri attingit, cum tamen polliceatur se toti libro respondere sed quia nuper oecolampadius illius Lutheranae responsionis meminit quasi digna fuerit aut sufficiens, ideo visum est paucis eidem respondere, Isti ambo propter dialogum de linguis et ratione studij theologici olim aeditum me traducunt quasi linguarum et bonarum literarum hostem, hoc pacto apud liberaliter eruditos mihi mouentes inuidiam, tu mihi testis es et omnes qui me penitus nouerunt quantum melioribus studijs faucam, quantoque conatu semper separauerim causam Lutheri et Lutheranorum a causa linguarum et bonarum literarum, Sunt enim linguae, bone literae et eloquentia res bonis et malis catholicis et hereticis communes, In bonis quidem et catholicis fidei et religionis non parua ornamenta et munimenta, In malis autem et hereticis iniquitatis et infidelitatis arma non suo sed male vtentium vitio, Sunt enim bona media quemadmodum sanitas robur ingenium memoria vel facundia et similia quibus bene et male vti contingit, Iudex qui propter ista vel istorum contraria impio parcit, aut miseretur in dei legem peccat quae vetat in iudicio accipi personam pauperis aut diuitis, causam enim non causae // impertinentia attendere debet iudex, *A iiij v*
Et eadem ratione a causa Lutheri separanda est causa reformationis cleri vel populi christiani quo ad lapsos mores, et disciplinam, et hanc enim pro velamine malitiae suae heretici praetexunt, hanc boni catholici multo amplius et sincerius desiderant et appetunt si quo modo siue [3]) grauiori malo hoc malum ab ecclesia tolli possit, Sunt enim pleraque talia mala quae aliter non tolluntur nisi aliquo maiori malo. Vnde accidit zelantibus bonum non secundum scientiam quod Graccis nobilissimis et eloquentissimis viris romanis euenisse dicit Augustinus. Volebant enim populo romano agros diuidere quos perperam vsurpauerat nobilitas, sed tam vetustam inquit Augustinus iniquitatem audere conuellere periculosissimum, Imo vero vt

---

nog een tweede geschrift: *Iac. Latomi || theologiae professoris, || responsio ad Lv-||thervm.* — Zelfde letter en formaat. Signatuur: V [i]—X iij. Aantal bedrukte bladzijden: 21. — Herdrukt in de *Opera* van Latomus, fol. 54r—59r.

1) Luther: *Rationis Latomianae pro incendiariis Lovaniensis Scholae Sophistis redditae Lutheriana confutatio*, in *D. Martini Lutheri opera latina varii argumenti*, cur Dr. H. Schmidt, Francof. 1868, Vol. V, p. 397—521.

2) *Articvlorvm doctrinae fratris Martini Lutheri per theologos Louanienses damnatorum Ratio per Iacobum Latomum.* Zie hierboven, blz. 25.

3) Lees: sine.

ipsa res docuit perniciosissimum fuit, Aiunt medici (inquit Hieronymus) grandes morbos non esse curandos sed dimittendos naturae, ne medela languorem exasperet, Qui autem ista dicunt non statim suis vel aliorum vitijs blandiuntur, Male enim disciplina et lapsi mores heresi vel schismate corriguntur, Ista igitur causa et si quae alij [1]) sunt partibus communes aut negotio impertinentes seponantur, tunc restat quaestio propria inter ecclesiam et lutheranos de fide religione et sacramentis de heresi vel schismate de potestate legum positiua tam ecclesiastica quam seculari de aucthoritate legum et canonum de gradibus ordinibus et distinctionibus populi christiani de vnitate ecclesiae catholicae et si quae sunt alia istis coniuncta, Alia quaedam habeo in manibus quae suo tempore emittentur. Vale, et catholicam veritatem defende vt facis. Louanij mensis Martij die decimaquinta. Anno Domini, M. D. XXV [2]).

---

1) Lees: aliae.

2) Deze dagteekening wijst heen naar de laatste dagen van het j. 1525, dat tegen Paschen eindigde.

CIrca ea quae Lutherus dicit de primatu Romani Pontificis, sic procedam, Primo, tractabo sex rationes, quibus ipse asserit Romani Pontificis primatum sic stabiliri posse, vt per ipsas possit etiam hereticis, et scismaticis efficaciter resisti [1]), Secundo, ostendam quod non bene respondeat testimonijs scripturae, et sanctorum, per quae probatur ecclesiae romanae primatus, Tertio, respondebo rationibus, et historijs ab eo citatis, Ex quibus omnibus vtcunque apparebit, quatenus Romani pontificis primatus diuini iuris sit. [A v r]

Primo igitur argumentatur Martinus, Ex voluntate Dei beneplaciti, quam in ipso facto videmus, Neque enim (inquit) sine voluntate Dei in hanc monarchiam venire potuisset romanus pontifex.

Respondeo, ista ratio nihil concludit aliud, quam dei voluntatem patienter esse ferendam, quando ipso facto innotescit, quomodo ferendus est morbus, aut mors, vel damnum rerum, quantumuis iniuste a proximo illatum, non autem quin tempore futuro pro quo de diuina voluntate non constat, liceat ad euasionem conari, se videlicet a damno, morbo, vel morte, per media oportuna liberando, Neque plus iuris hoc medio romano pontifici tribuitur in subiectos, quam cuiuis tyranno, qui ciuitatis principatum contra ius et aequitatem inuasit, Vel quam ipsi pilato aut iudaeis aduersus Christum, Nam in istis omnibus voluntas Dei beneplaciti declaratur in facto, nec est potestas nisi a deo, quam et ipse Christus aduersum se pilato desuper datam confitetur. Quod autem hac sola ratione gloriosissimus martyr Cyprianus contra omnes episcoporum aduersarios glorietur, miror in quibus epistolis Martinus hoc legerit. quod videlicet sola voluntas Dei beneplaciti christianos papae aut episcopo subijciat, De Romanis enim principibus qui ecclesiam persequebantur id (opinor) dicit Cyprianus, ac dei voluntatem amplectitur, qui tyrannorum persecutione quantumuis iniusta vtendo, suos punit et probat, Nec valet quod adducit de Roboam, tertio regum,

1) Slaat op: *Resolutio Lutheriana super propositione sua tercia decima de potestate papae*, in *Lutheri opera latina*, cur. H. Schmidt, Vol. III, p. 300—303.

[*A v*^{v}] Is enim // se continuit propter dei praeceptum, Vnde cap. 12. dicit
3. Regum. 12 textus. Factus est autem sermo ad Semeian, virum dei, dicens. Loquere ad Roboan, filium Salomonis. Et infra. Haec dicit dominus. Non ascendetis, nec bellabitis contra fratres vestros, filios Israel, reuertatur vir in domum suam, a me enim factum est verbum hoc.

Secunda ratio eiusdem ponderis est, quae similiter nihil iuris papae tribuit plusquam raptori competat, quando homo christianus Christi consilium aut praeceptum secutus, aduersario non resistit, aut angarianti obsequitur.

Tertia ratio, quod videlicet forsitan Papa sit flagellum dei, propter peccata nostra, eandem vim habet cum duabus prioribus, Nam ista tria fundamenta aeque bene concluderent de Antichristi primatu, sicut Papae.

Quarta ratio, eodem deducit, quod videlicet dei ordinationem ratam habere, et aequo animo ferre debeamus. Quamuis enim non sit potestas nisi a deo, et in respectu ad deum semper iusta sit, et ordinata, tamen frequenter ipsius potestatis vsus in homine est facti solum, et non iuris, Concluderet enim aequaliter de Antichristo, imo et de diabolo, qui beato Iob vel alteri sancto nocere non potuit, nisi dininitus [1]) accepta potestate.

Quinta ratio probat eos peccare, qui se irrationabiliter subducunt obedientiae magistratus humanitus instituti, qualem supponit esse papatum, quod nihil est speciale de papa, plus quam de quocunque alio, multis, aut paucis humanitus praelato.

Sexta ratio, puta communis omnium fidelium, qui hodie Romano pontifici subsunt, consensus, Concludit aequaliter de Soldano, nam communis omnium fidelium, qui hodie Soldano subsunt, consensus talis est, ac ipsius Soldani potestas vel imperium, res indigna est, pro qua ecclesiae vnitas scindatur. Etiam Soldano vel Turcae subesse temporaliter, non est contra Christi praeceptum. Quid autem momenti habeat consensus iste communis subditorum, pro primatu papae stabiliendo, considerandum est, si ipse primatus sit euangelica lege prohibitus, sicut infra Martinus probare nititur, nam contra euangelicam legem nullus hominum consensus quicquam valet, ad rectificandum quod euangelium reprobat. Itaque id efficiunt istae sex insolubiles rationes, vt homini christiano peccatum non sit papae subesse, eidemque parere, in his quae contra dei mandata non sunt. Et istarum rationum inefficatiam facto suo Martinus declarat, quem nihil mouerunt neque impediuerunt, quo minus se

---

1) Diuinitus.

et alios, // suis scriptis et factis, Romani Pontificis imperio sub- [*A vj r*]
duceret.

Consequenter [1]) ostensurus partis aduersae rationum inefficatiam, Primum tractat illud Matthaei . 16 . Tu es petrus etc. vbi cauillatur ex glossa in c. Considerandum, 50 . d. [2]) et ex Panor. in c. significasti de elec. [3]) quod Christus hoc verbo, Petro non dederit, sed tantum promiserit claues, sed cauillatio friuola est. Cum enim non sit in Christo est et non, secundae ad Corin . 1. tam firma est eius 2.Corin . 1.
promissio, quam certa est donatio, Et cum valde sit impium Christi promissionem in dubium reuocare, perinde efficax est argumentum, siue illo verbo Petro dederit primatum, siue promiserit, Nec opus est in euangelio aliud verbum quaerere vel inuenire, quo Christus promissum impleuerit, sed firmiter credendum est promittenti. Canones igitur in hoc verbo fundati idem robur obtinent, siue illum primatum illis verbis dederit, siue promiserit, quid enim Martinum adiuuat glossa, dicens Petrum, toti ecclesiae praepositum a Christo, illo verbo, Pasce oues meas, cum ipse textus aperte dicat eum quem cunctae ecclesiae praeferre disposuerat.

Deinde textum ipsum multis verbis pertractat, eo tandem rem deducens, vt quae in ea sententia Christus dicit de Petro aut alio quocunque singulari homine, velit non posse intelligi, quod videlicet certum et infallibile non sit, alicuius hominis fidem et confessionem perseueranter et indeclinabiliter esse mansuram, vsque in finem, sed de sola ecclesia certitudo habeatur, intendens illi datas esse claues tantummodo, cuius fides et confessio fidei talis sit. Contra quod, primum facit, quod hac ratione nulla particularis ecclesia habeat, aut habuerit aliquando claues, contra ipsummet Martinum cum nulla talis ecclesia habeat infallibilem et indeuiabilem vsque in finem in fide confessionem, igitur hoc argumento non conuincitur Petro claues ecclesiae non esse datas, aut eadem (vt dictum est) ratione nullius ciuitatis ecclesia quae aliquando defecit aut deficiet omnino a fide, vnquam habuit claues, et ita Antiochena aut Alexandrina ciuitas nunquam habuit claues, nec cuiquam earum potuit vsum dare, quas non habuit. Itaque hac Martini ratione sola

---

1) Latomus gaat hier over tot het tweede gedeelte van Luther's geschrift, betreffende de bewijzen voor het primaat uit den Bijbel. *De potestate papae* in *Lutheri opera latina*, cur. H. Schmidt, Vol. III, p. 303—318.

2) Eene glosse op het *Corpus iuris canonici*, nl. op het »Decretum Gratiani", Can. *Considerandum*. 53. D. 50,

3) Luther heeft zich beroepen op de uitlegging van eene plaats in de Dekretalen van Gregorius IX, c. 4. de electione (1. 6), door Nicolaus Panormitanus (Tudeschus), *Commentaria fusissima in quinque libros Decretalium*, o. a. gedrukt te Venetië 1492.

ecclesia vniuersalis claues accepit, quae habet eas non in vniuersali separato a singularibus, nec in singulis seorsum, igitur in aliquo vel in aliquibus eas habet, Si enim omnis, habens rectam fidem, ecclesiae claues habeat laicus vel mulier eas habet, quod falsum
[*A vj*^{v}] est, et antiquitus ab // ecclesia reprobatum, Claues itaque ecclesiae datae sunt in Petro et apostolis, cum Petro in Christo coniunctis, non toti collectioni multitudinis ecclesiae, nec singulis membris eius, rectam fidem et confessionem eius habentibus, quod apparet diligenter consyderanti textus circunstantiam, Cum enim dixisset, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, non addidit, et illi dabo claues, quod tamen videbatur esse dicendum, si eas non petro, sed ecclesiae, id est credentium multitudini, daturus erat, sed addidit, et tibi dabo claues, Et quodcunque ligaueris, etc. Dicuntur igitur claues ecclesiae, primo, propter vnionem membrorum, in
Roma. 12. vno corpore, ad Romanos 12. Multi vnum corpus sumus in Christo, Ideo quae membris data sunt, recte ipsi corpori data esse dicuntur, Tum, quia teste Hieronymo, claues ecclesiae datae sunt in episcopis, et presbyteris, qui potiores partes ecclesiae sunt, Tum tertio, quia potestas quae in vno aut pluribus alicuius communitatis perpetuari non potest, sed tantum per successionem, nominari solet potestas communitatis, quamuis non omnibus, nec singulis, sed quibusdam de communitate conueniat, sicut est in priuilegio dignitati alicuius ecclesiae concesso, vt recte dicitur dignitas Regalis data populo Iudeorum, quamuis in sola tribu Iuda, et in illa solum in domo Dauid, Quarto, quia ad bonum et vtilitatem totius ecclesiae Petro et successori eius datae sunt claues, sicut de sua potestate
2.Cor. 13. loquitur Paulus, 2. ad Corinthios, 13. dicens, Secundum potestatem quam dominus dedit mihi, in edificationem, Quinto, quia per eas clauditur et aperitur ecclesia, Sexto, quia in ipsis operatur fides ecclesiae, Nec mirum quod claues Petro datae, dicantur esse ecclesiae, cum ipsius Pauli apostolatus non ab homine neque per homi-
1.Cor. 3. nem acceptus, ipsius ecclesiae esse dicatur, primae ad Corinthios 3. Omnia vestra sunt, siue Paulus, siue Apollos, siue Cephas, Omnia enim electorum sunt, non quia singuli habeant omnia, sed propter vnionem in vno corpore, Neque istas claues vel earum vsum alicui dare potest quaelibet fidelium multitudo, sed dantur a Christo diuinitus ipsi ordinato, per ministerium episcopi ordinantis, per quod, sicut accipit ordinatus consecrandi potestatem, ita et potestatem dimittendi vel retinendi peccata, Non eo ipso quo eligitur a populo,
B i^{r} quod // vel hinc manifestum est, quia contingere potest quod nullus eligentium sit sacerdos, vel episcopus, cum negari non possit potestatem remittendi vel retinendi peccata pertinere ad claues, licet igitur electione cleri et populi, aut eorum, quorum interest,

administrationem et iurisdictionem fori exterioris habeat, canonice electus in episcopum sedis apostolicae, siue diuinitus siue humanitus, de quo inferius dicetur, tamen claues non accipit, vel earum vsum, quoad forum conscientiae nisi diuinitus per ministerium consecrantis, Vnde constat, verum non esse, quod cuiuslibet ciuitatis ecclesia vel fidelium multitudo electo episcopo det claues, vel earum vsum, quas ipse eidem ecclesiae relinquat dum moritur, sicut Martinus putat euidenti ratione concludere, dicens [1]): Quando papa eligitur, aut secum affert claues, aut non, si affert erga erat papa antequam eligeretur, si non affert, a quo accipit? nunquid ab angelo de coelo? Nonne ab ecclesia? Item, quando (inquit) papa moritur, cui relinquit claues? aufert eas secum? Si non aufert, cui relinquit nisi ecclesiae a qua accepit?

Dicendum secundum Hieronymum, secundo commentariorum in Matthaeum, quia tu mihi dixisti, Tu es Christus filius dei viui, et ego dico tibi, non sermone casso, et nullum habente opus, sed ego dico tibi, quia meum dixisse fecisse est, Quia tu es Petrus, et vbi etiam Chrysostomus inquit, quod Christus haec dicens, ea Petro promittit, quae solius dei est dare, Cum igitur easdem claues papa, Petri successor, hodie accipiat, quas Christus Petro se daturum promisit, sequitur illas non ab ecclesia, sed a Deo papae dari, Vnde illa quae in hoc loco dicit Martinus de datione vel acceptione clauium veniunt ex illa sententia qua alibi expresse dicit, omnes Christianos esse sacerdotes, et quod ordinatus per ordinationem nullam potestatem accipiat, quam antea non habuerit, sed solum deputetur ad licite vtendum potestate prius habita, Quae sententia olim est ab ecclesia damnata Aliud est enim constituere, vel facere sacerdotem, vel episcopum, aliud vero sacerdoti vel episcopo dare materiam, cum possit episcopus esse, non habens populum, Qui enim talem populo alicui praeficit, quicunque sit ille, non dat ei claues, quas prius habebat, nec // dat ei vsum clauium, sed dat *B i v* materiam, circa quam claue vtatur.

Hierony. Matth. 16. Chrysosto.

Est ergo a Christo Petro credita ecclesia, non haec vel illa particularis. sed vnica catholica, cuius veluti centrum quoddam fuit locus Petri, dum in carne viueret, et hanc auctoritatem habebat vbicumque locorum esset, siue Hierosolymis, siue in Iudaea vel Samaria, et postea Antiochiae, et tandem Romae, vbi finalem sedem suam fixit, Et teste Hieronymo in lib. de viris illustribus 25. annis cathedram sacerdotalem tenuit, et ita post eius dormitionem transijt potestas ad successores, eandem sedem regentes, quam Petrus suo martyrio decorasset, non illi loco necessario alligata, secundum

Hierony.

1) Luther, *De potestate papae*, in de aangehaalde uitgave, p. 310.

quod est haec terrena particularis ciuitas, quin ex causa transferri posset ad alium locum, vt fecerunt sibi succedentes pontifices, annis circiter septuaginta, in auinione [1]) sedentes qui licet essent Romani pontifices, non tamen Romae residebant, vnde apparet quid habeat momenti quod Martinus citat de ecclesijs Christi, quae in Iudaea et alijs orbis partibus Romanam antecesserunt [2]), Et similiter quantum valeat argumentum a simili, de promissione facta Abrahae, vt haeres esset mundi, ad Romanos .4. Et ad Galathas .4. [3]). Non enim habet Romana ecclesia, vt talis, hunc primatum sed vt Petri sedes fixa et finalis, idem iuris habitura fuit Babylon, vel Alexandria, si diuino iussu Petrus illic sedem fixisset.

Deinde verbum, pasce oues meas, nihil suffragari primatui Romani episcopi, nititur Martinus ostendere multis verbis, vel quod non dixerit omnes oues meas, vel quod oues suas Christus vocat
Ad Gal . 2 Iudaeos sicut Paulus ad Galathas, Petrum appellat apostolum circuncisionis. Item, ex eo quod pascere sit docere euangelium, et Petrus non potuerit totius orbis oues docere, ergo nec pascere [4]). Item quod aliud est pascere, et praeesse, vel primatum habere [5]), Et ita torquetur textus euangelicus, cum pastoris nomen ad primatum trahitur.

Ad ista dicendum, quod etiam Christus non dixit, Pasce quasdam oues meas, ideo indefinite dictum, recte intelligi potest vniuersaliter, vt cum dicitur diliges proximum tuum, non additur omnem, sed tamen recte intelligitur, Secundo cum Christus dicat
Ioan . 10. Ioannis .10. Et alias oues habeo, quae non sunt ex hoc ouili, et eas oportet me adducere, vt fiat vnum ouile, et vnus pastor, osten-
B ij r dit etiam // gentiles contineri nomine suarum ouium, nec voluit eas colligi in duobus ouilibus, sed in vno, cui praefecit Petrum,
Ad Gala . 2 dicens, pasce oues meas. Quod igitur Paulus dicit ad Galat . 2. Petro creditum apostolatum circuncisionis, accipiendum est non cum exclusione apostolatus in gentes, cum diuino iussu Petrus iuerit
Actuum . 10. ad Cornelium, Actuum . 10. sed quod prius et specialius missus sit ad conuertendos Iudaeos, in hoc similis magistro suo, dicenti, se
Matth . 15. non esse missum nisi ad oues perditas Israel, (propter quod apostolus eum appellat ministrum circuncisionis, ad confirmandas promis-
Esaiae . 49. siones factas patribus) qui tamen iuxta Esaiam datus est in lucem gentium, vt sit salus mea (inquit) vsque ad extremum terrae, et

---

1) Avignon.
2) Luther, *De potestate papae*, p. 307 seq., 311.
3) Luther, Ibidem, p. 311.
4) Luther, Ibidem, p. 313 seq.
5) Luther, Ibidem, p. 315.

iuxta Ioannem moriturus erat pro gente, et non solum pro gente, Ioan . 10.
sed vt filios dei qui dispersi erant congregaret in vnum, Et iuxta
eundem, in canonica, ipse est propitiatio pro peccatis nostris, non
pro nostris autem tantum, sed etiam pro totius mundi, igitur 1.Joan . 2.
Petrus et Paulus administratione pares erant, vtrique a Christo
credita est ecclesia, et pares erant diuina electione, vt testis est
Ambrosius, hinc dicit Paulus Instantia mea quotidiana sollicitudo 2.Corin . 11
omnium ecclesiarum, Vnde non debent separari Petrus et Paulus,
quibus simul commissa vniuersalis ecclesia, licet in Petro magis
emineat auctoritas, in Paulo sapientia, Ex quibus duobus constat
perfectus principatus, nec tamen legitur Paulus alicubi sedisse, et
sacerdotalem cathedram rexisse, quemadmodum Petrus Antiochiae
primum, deinde Romae sedit, fortasse ne praeiudicaretur vnitati,
quam dominus demonstrauit, iuxta Cyprianum, dum Petro ecclesiam
commisit, Tertio dicendum, sicut Salomon templum edificauit, non
solum per seipsum, Et imperator ecclesiam tuetur armis, non sua
solius manu. sed per duces principes, et praefectos, vsque ad vlti-
mum decurionem, ita similiter Petrus vel eius successor, oues sibi
creditas pascit, et docet per Patriarchas, archiepiscopos, et episcopos,
vsque ad vltimum sacerdotem. Quod autem Martinus addit, Roma-
nos episcopos nunc per seipsos non docere, vt detur hoc pertinere
ad negligentiam, et abusum [1]), non continuo inferri debet ipsius
potestatis vel auctoritatis abolitio, Potestate enim contingit bene et
male vti. vel etiam per ocium non vti. Postremo, quia // qui oui- *B ij v*
bus praeficitur, et cui tanquam pastori oues creduntur eo ipso,
potestatem accipit educendi et reducendi, saeparandi morbidas a
sanis, lupos arcendi, et defendendi a furibus, et alia faciendi, quae
eleganter describit Ezechiel sub pastoris et ouium metaphora prin-
cipum et prelatorum officium explicans. Non male igitur argumen-
tantur, qui ex verbo pasce oues meas, specialiter dicto Petro con-
cludunt potestatem quandam, et primatum super oues traditum,
Nec hoc facientes euangelicum textum torquent vel adulterant, sed
vim significationis, quae tacite inest, explicant.

Tenendum est igitur Christi ordinatione vnum esse toti ecclesiae Matth . 16.
praelatum, hanc autem Christi ordinationem sancti patres intellexe- Lucae . 22.
runt ex verbo Christi, Matthei . 16 . Tu es petrus, Et Luce . 22 . Ego Io. vltimo
pro te rogaui Petre, vt non deficiat fides tua, et tu aliquando con-
uersus, confirma fratres tuos, Et Ioannis vltimo, Pasce oues meas,
Nam in his locis, Cyprianus, Hieronymus, Augustinus, Ambrosius,
Theophilus, Chrysostomus, Leo, Gregorius, Bernardus, sanctimonia

1) Eene concessie van Latomus, te belangrijker, omdat Luther juist op dit punt het pausdom hevig aanvalt.

vitae et scripturarum eruditione insignes, et omni exceptione maiores, quorum verba, infra ponemus, cum alijs, sine numero, tam veteribus, quam recentioribus, statuunt cathedrae Petri primatum,
Sacri canones. quem sensum explicant sacri canones. d. 19. c. Ita Dominus, quod est Leonis primi. Et. d. 20. c. de libellis, quod est Leonis quarti. Et. d. 21. c. Cleros quod est Isidori, Et eadem. d. c. In nouo, quod est Anacleti, et. 22. d. c. Omnes [1]). Et alij quidam. Quod si illis nonnulli ad alium sensum quam sancti patres voluerint, abusi sunt, nulla culpa sacrorum canonum est, cum et sacro euangelij textu abutantur haeretici, ad suorum peruersorum dogmatum confirmationem, Neque contrarium probant auctoritates sanctorum, rationes, et historiae, quae per Martinum allegantur, quod erit manifestius,
Hierony. singulis per ordinem respondendo. Et primo, ad ea quae ex Hieronymo adducit, in epistola ad Euagrium [2]). Hieronymi verba sunt, Legimus in Esaia, Fatuus fatua loquetur. Audio quempiam in tantam erupisse vaccordiam, vt diaconos presbyteris, id est episcopis, anteferret, Nam cum apostolus perspicue doceat, eosdem esse presbyteros quos episcopos quid patitur mensarum et viduarum minister, vt supra eos se tumidus efferat, ad quorum preces CHRISTI cor-//
B iij r pus, sanguisque conficitur, Queris auctoritatem? Audi testimonium. Paulus et Timotheus serui Christi Iesu, omnibus sanctis in Christo Iesu, qui sunt philippis, cum episcopis et diaconis, Vis et aliud exemplum? In actibus apostolorum ad vnius ecclesiae sacerdotes, ita Paulus loquitur. Attendite vobis et cuncto gregi, in quo vos spiritus sanctus posuit episcopos, vt regeretis ecclesiam domini, quam acquisiuit sanguine suo. Ac ne quis contenti ose in vna ecclesia plures Episcopos fuisse contendat, audi et aliud testimonium, in quo manifestissime comprobatur, eundem esse episcopum atque presbyterum, Propter hoc reliqui te in Creta, vt quae deerant corrigeres et constitueres presbyteros per ciuitates, sicut et ego tibi mandaui, Si quis est sine crimine vnius vxoris vir, filios habens fideles, non in accusatione luxuriae, aut non subditos, Oportet enim episcopum sine crimine esse, quasi dei dispensatorem, Et ad Timotheum, Noli negligere gratiam, quae in te est, quae tibi data est per prophetiam, per impositionem manuum presbyteri, Sed et Petrus in prima epistola, Presbyteros (inquit) in vobis praecor, compresbyter, et testis passionum Christi, et futurae gloriae, quae

---

1) Aanhalingen uit het *Corpus iuris canonici*, nl. uit het »Decretum Gratiani": Can. *Ita Dominus*. 7. D. 19; Can. *De libellis*. 1. D. 20; en Can. *Cleros*. 1. D. 21. In de uitgave van Friedberg, P. I, col. 62, 65, 67 seq. Deze plaatsen worden door Luther besproken: *De potestate papae*, p. 319—322.

2) Latomus slaat een groot stuk van Luther over. Hij bespreekt hier *De potestate papae*, p. 365.

reuelanda est, particeps, regere gregem Christi, et inspicere, non ex necessitate, sed voluntarie iuxta deum, quod quidem graece significantius dicitur ἐπισκοποῦντες, id est supetintendentes, vnde et nomen episcopi tractum est, Parua tibi videntur tantorum virorum testimonia? Clangat tuba euangelica, filius tonitrui, quem Iesus amauit plurimum, qui de pectore saluatoris doctrinarum fluenta potauit, Presbyter electae dominae et filijs eius, quos ego diligo in veritate, Et in alia epistola, Presbyter Caio charissimo, quem ego diligo in veritate, Quod autem postea vnus electus est, qui caeteris praeponeretur, in schismatis remedium factum est, ne vnusquisque ad se trahens, Christi ecclesiam rumperet, Nam et alexandriae a Marco euangelista, vsque ad Heraclam, et dionysium, episcopos, praesbyteri semper vnum ex se electum in excelsiori gradu collocatum, episcopum nominabant, quoniam si exercitus imperatorem faciat, aut diaconi elegant de se quem industrium nouerint, et archidiaconum vocent, Quid enim facit excepta ordinatione episcopus quod praesbyter non faciat? Nec altera romanae vrbis // ecclesia, altera totius orbis existimanda, Et Galliae et Britanniae, *B iij v* et africa, et Persis, et oriens, et India, et omnes Barbarae nationes vnum Christum adorant, vnam obseruant regulam veritatis, Si auctoritas queritur? orbis maior est vrbe, Vbicumque fuerit episcopus, siue Romae, siue Eugubij, siue Constantinopoli, siue Rhegij, siue Alexandriae, siue Tanis, eiusdem meriti, eiusdem est et sacerdotij. Potentia diuitiarum et paupertatis humilitas, vel sublimiorem, vel inferiorem episcopum facit, Caeterum omnes apostolorum successores sunt, Ex his Hieronymi verbis non concludi, Nullum episcopum iure diuino alteri esse praelatum, apparet consyderanti primum intentionem Hieronymi. loquitur enim de potestate ordinis, non iuredictionis volens sacerdotem ordine maiorem esse diacono, id quod probat in fine allegatae epistolae, quia ex diacono prouehitur ad sacerdotium, Qui prouehitur (inquit), de minore ad maius prouehitur. Aut igitur ex presbytero ordinetur diaconus, vt presbyter minor diacono comprobetur, in quem crescit ex paruo, aut si ex diacono ordinatur presbyter, nouerit se lucris minorem, sacerdotio esse maiorem, Haec ille

Eodem enim argumento probatur episcopus esse maior simplici sacerdote, quia videlicet ex sacerdote ordinatur ediscopus, et non econuerso, Nec ea ordinatio post tempora Hieronymi nata est, sed antea fuit. Quam et Dionysius in libro ecclesiasticae hierarchiae Dionysius describit, Item quod loquatur de potestate super corpus Christi, verum in qua omnes sacerdotes et episcopi simpliciter equales sunt, constat ex epistolae principio, vbi dicit, quid patitur mensarum et viduarum minister, vt super eos se tumidus efferat, ad quorum

preces Christi corpus sanguisque conficitur, Quod autem addit, postea vnum electum, qui caeteris preponeretur, in schismatis remedium factum esse, nihil noui iuris inductum est, sed Christi ordi-
Hiero. natio ex causa executioni demandata est, Nam teste eodem Hieronymo libro .1. aduersus Iouinianum, Petrus a Christo apostolis caput constituitur, vt schismatis occasio tolleretur, Hieronymi verba sunt, At dicis super Petrum fundatur ecclesia, licet idipsum in alio loco super omnes apostolos fiat, Et cuncti claues regni coelorum accipiant. Et ex aequo super eos ecclesiae fortitudo solidetur, tamen propterea inter duodecim vnus eligitur, vt capite constituto, schis-
[*B iiij r*] matis tol//latur occasio Sed cur non Ioannes electus est virgo, aetati delatum est, quia Petrus senior erat, ne adhuc adolescens ac pene puer, progressae aetatis hominibus praeferretur, etc.

Neque etiam in potestate ordinis aequales facit presbyterum et episcopum, dum episcopo et non praesbytero ordinationem concaedit, dicens, Quid enim facit episcopus, quod non praesbyter excepta ordinatione? Et in dialogo, aduersus luciferianos, Ecclesiae (inquit) salus in summi sacerdotis dignitate pendet, cui si non exors quaedam et ab omnibus eminens detur potestas tot in ecclesijs efficientur schismata, quot sacerdotes, Neque ex sacris literis inducta testimonia aliud probant, nisi quod episcopi nomen in principio commune erat omnibus presbyteris Et cum omnis episcopus sit presbyter, quid mirum si Petrus se compresbysterum vel consacerdotem vocet? cum ipse Christus apostolos fratres appellet, quem Paulus non metuit ministrum circuncisionis, id est iudeorum, nominare, Haec enim modestiae vel humilitatis causa dicuntur, licet vere, tamen citra praelationis praeiudicium, quemadmodum dominus
Ioan. 13. discipulis loquitur, Vos vocatis me magister et domine, et bene dicitis, sum etenim, Et quod Hieronymus addit, Si auctoritas quaeritur, orbis maior est vrbe, Intendit consuetudinem generalem magis esse sequendam, quam particularem, Loquitur enim de ea consuetudine, quam ecclesia romana seruat aut tolerat, non alijs seruandam mandat.

Ex istis apparet, quod Martinus male concludit, verbis dei primatum negari, Non enim quicquid scriptura non dicit, censendum est negare nisi sumas argumentum ab auctoritate, negatiue, qui locus Martino satis familiaris est, Nunc vero etiam primatum scriptura asserit, vt ostensum est,

Et cum dicit Hieronymus, Vbicunque fuerit episcopus, eiusdem meriti, eiusdem est et sacerdotij, intendit quemlibet episcopum in sua ciuitate omnia posse facere, quae pertinent ad ordinem episcopalem, eo quod sit suae ciuitatis supremus hierarcha, Potest enim sacerdotes et clericos ordinare, virgines benedicere, ecclesias con-

secrare, confirmare, et si quae sunt alia propria ordinis episcopalis, Neque in hoc aliquam differentiam facit magnitudo vel paruitas ciuitatis, parochiae vel dyocesis, diuitiae vel pauper-//tas, et non [*B iiij*^{v}] loquitur de potestate regiminis, administrationis vel iurisdictionis, quod patet ex probatione quam adducit, dicens. Caeterum omnes apostolorum successores sunt. Apostolos enim vni subdidit, vt iam dictum est, Et similiter successores apostolorum successoribus petri in regimine vniuersalis ecclesiae subdidit.

Per eadem responsum ad id quod allegatur ex commentarijs in epistolam ad Titum, excepto quod ibi addit Hieronymus. Sicut ergo praesbyteri sciunt se ex ecclesiae consuetudine ei, qui sibi praepositus fuerit, esse subiectos, ita episcopi nouerint se, magis consuetudine quam dispensationis diuinae vaeritate presbiteris esse maiores, et in commune debere ecclesiam regere, Ex hoc verbo videtur haberi, quod omnes presbyteri ordinatione diuina sint aequales, et quod humano decreto factum sit, aut consuetudine, quae in positiuis eandem vim habet, vt vnus alijs superponeretur, ad quem omnis ecclesiae cura pertineret.

Dicendum, ex hoc non sequi, quod vnus non sit in ecclesia alteri praepositus, diuina ordinatione, vtraque enim ordinatio diuina est, et quod in humilitate, mansuetudine, atque mutua charitate sibi mutuo inseruiant Christiani, singuli in suo ordine non quaerentes quod sibi vtile est, sed quod alijs, Et etiam quod quidam alijs praeponerentur cum potestate coercendi malos, et tuendi bonos, Pri orem vocat Hieronymus dispensationis diuinae veritatem, et veluti legislatoris Christi principalem intentionem, iuxta id quod ipse Matth. 11. dixit, Discite a me quia mitis sum, et humilis corde, et qui maior est vestrum, fiat sicut iunior, et qui praecessor est, sicut ministrator.

Altera vero videtur esse secundaria legislatoris intentio, non per se bona, neque expetibilis, sed magis necessaria, ex praesuppositione mali, propter schisma tollendum, vel impediendum, Simile esse videtur diuino iure omnia esse communia inter homines, videtur fuisse veritas diuinae ordinationis, quae illibata mansisset, durante statu innocentiae, Post peccatum autem ab illa veritate recessum est, etiam diuina ordinatione, propter hominum maliciam, ex qua factum est vt melius fuerit, et ad communem victum conducibilius, singulis sua esse propria, quam omnibus omnia communia, Similiter in proposito, stante vinculo charitatis fraternae, quod fuit inter // apostolos, non opus fuisset vnum alijs superponi, qui potestatem *C i*^{r} exerceret, non quin a principio sit data potestas, cum (vt dicit Hieronymus) dominus Petrum caput constituerit, vt schismatum materia tolleretur, et Cyprianus de eodem Petro loquens, dicit, vt Cyprianus. vnitatem manifestaret, vnitatis eiusdem originem ab vno incipien-

tem, sua auctoritate disposuit, Sed quod omnibus perseuerantibus in bonitate, nullus fuisset illius potestatis vsus, saltem ad coercendum, ita orabat Paulus, vt ipse nihil posset aduersus Corinthios, dicens, vt vos probati sitis, nos autem vt reprobi simus, Optabat enim illorum bonitate fieri, vt ipse impotens videretur, nec vti posset potestate coercendi, sibi in aedificationem data, et pro necessitate magis atque ex praesupposita aliena malicia Quoniam igitur ab initio sensim et paulatim nascentibus diuisionibus, et peccatis multiplicatis, collecto iam magno Christianorum numero coepit fierit [1]) executio potentiae et superioritatis, dicit Hieronymus ex ecclesiae consuetudine vnum alteri fuisse praepositum. Si autem vt quibusdam placet Christus precepisset, aut statuisset, omnes presbyteros et episcopos omnibus modis esse debere aequales, quis fuisset ausus contrarium statuere, sicut Hieronymus asserit, toto orbe fuisse decretum? Illud enim decretum si non a Christo, saltem ab ipsis apostolis emanauit, Nam quis alius tunc fuit tantae auctoritatis, qui toti orbi legem imponeret, prima facie libertati multitudinis contrariam, quam orbis vniuersus sine contradictione reciperet? Constat enim ex Dionysio [2]) et Ignatio contemporaneis apostolorum, quod episcopus illo tempore toti clero ciuitatis praeerat, vt sacerdotes episcopo, sacerdotibus ministri, ministris populus subesset, Imo et ex Hieronymi scriptis de viris illustribus, patet idem, Describit enim primos episcopos Alexandriae, Antiochiae, Hierosolymorum, et Romae, Eusebium in cronica secutus, quibus concordat Augustinus in epistola ad Generosum, vbi describit ordinem episcoporum ecclesiae catholicae a Petro, vsque ad tempora sua.

Praeterea nulla consuetudo contra ius diuinum praeceptiuum valet, sed potius corruptela vocanda est . c . finali, de consuetudine [3]), Si ergo praeceptum diuinum est, omnes presbyteros esse aequales, consuetudo cuius meminit Hieronymus corruptela dicenda est, Cum enim consuetudo sit ius quoddam, non scriptum, quod a nullo
Ci[v] homine // vel hominum multitudine statui potest, nequit obtinere vim legis per consuetudinem. Vsus enim quantumuis diuturnus, vim iuris non habet, nisi ex tacito populi consensu, qui aduersus dei
Matth . 15. legem nihil valet, Matthei . 15 . Irritum fecistis mandatum dei propter traditionem vestram, et sine causa colunt me, docentes doctrinas et mandata hominum, Recte dicit quidam gentilis auctor, Non

1) Lees: fieri.

2) Hier blijkt ten duidelijkste, dat Latomus de echtheid der geschriften van Dionysius Areopagita aanneemt. Jacobus van Hoogstraten wijst de meening, dat ze onecht zijn, uitdrukkelijk af. Zie beneden.

3) Aanhaling uit het *Corpus iuris canonici*, nl. uit de Dekretalen van Gregorius IX, c. 11. X. de consuetudine (1. 6), in de uitgave van Friedberg, P. II, p. 41.

omnis vsus viuendi, sed vsus viuendi bonorum consuetudo est, nec omnis vsus loquendi, sed vsus loquendi eruditorum, consuetudo loquendi dicenda est.

Sed diligenter aduertendum est, quod aliqua diuina ordinatio, est ius concedens, non imperans, vt liberum sit vti vel non vti, vnde apostolus primae ad Corinthios . 9 . Dominus ordinauit eis qui euan- 1.Corin . 9.
gelium annunciant, de euangelio viuere, haec domini ordinatio praeceptum non est, alias (vt recte argumentatur Augustinus) contra praeceptum fecit Paulus gratis ponens euangelium apud Corinthios, viuendo interim labore manuum, aut aliorum liberalitate, Sic intelligit Augustinus quod Matthei . 10 . Marci . 6 . et Lucae . 9 . scribitur dominus apostolis suis ad euangelisandum destinatis, dixisse, Nolite possidere aurum, neque argentum. neque pecuniam in zonis vestris, non peram in via, neque duas tunicas, neque calciamenta, neque virgam, dignus est enim operarius cibo suo, Ius dedit et licentiam vitae necessaria non portandi, quod a populo quem docerent capere liceret, qua potestate apud Corinthios se non vsum fuisse gloriatur apostolus. Simile est in multis ius praeeminentiae, et principatus, diuinitus concessi, quo superior vti non tenetur omnibus modis, quibus potest erga subiectos, vt quamuis se iure possit defendere, inclinet in partem mitiorem, nisi quantum dei honor et subditorum vtilitas postulat, eodem iure potest superior alteri vices suas committere, nec potestate concessa in omnes semper vti tenetur. Per haec multa Martini argumenta soluuntur in hac materia, et alijs, in malo intellectu iuris diuini fundata, vt illud [1]). Si Petrus iure diuino fuit omnibus superior, ergo peccauit superioriatem seu primatum in omnes non exercendo, Vel ergo ipse vel papa non posset vices suas alteri committere, Similiter ergo peccauerunt primitiuae ecclesiae sancti, et martyres. Item illud Si omnes Romano Pontifici subsunt, peccant Chri-//stiani qui sunt in India, aut sub turcis. *C ij r*
Haec enim omnia falsum supponunt, vt dictum est, et talibus sufficit, quod voto subsint vicario Christi, parati (quantum in se est) ad obedientiam, secundum, legem Christi, et doctrinam apostolicam, atque regulas ecclesiasticas, totam ecclesiam concernentes, salua vnicuique libertate in alijs sequendi consuetudinem suae patriae, vel ecclesiae propriae, quae varia esse potest, in his quae subsunt humanae ordinationi, apud varios, salua vnitate fidei et ecclesiae, Quamuis enim ordinatione diuina romanus pontifex legitimus Petri successor sit, omnium summus, tamen aliter praeest suae dyocesi, aliter dyocesibus suorum suffraganeorum, quibus sedes romana est

1) Latomus doelt hier op hetgeen Luther zegt in een ander verband, *De potestate papae*, p. 314, 380.

metropolis, Aliter alijs prouincijs ecclesiae occidentalis, vt Africae, Germaniae, Galliarum, Hispaniarum, quarum est patriarcha, Aliter caeteris patriarchis, Hierosolymitano, Antiocheno, Alexandrino, Aliter generaliter toti orbi Christiano Nam suam dyocesim regit, sicut alij episcopi suas regunt, iuxta diuinas et apostolicas leges, ac patrum canones, tanquam metropolitanus curat prouinciam, sicut alij Metropolitani celebrando concilia prouincialia, vel bina vel singula annue, non omnia absolute regendo, vel ordinando, sed suffraganijs suis sua iura seruando, In episcopatibus prouinciarum in quibus romanus patriarcha est, aliquid plus curae impendit, ac magis regulariter superioritatem exercebat quam in episcopatibus qui suberant alijs primatibus, non tamen sibi omnes eorum ordinationes vendicando, sed legatos mittendo, qui errata corrigerent, canones ecclesiasticos seruari curarent, vnicuique quamdiu irreprehensibiliter administraret, sua iura seruando, aliter autem toti mundo inquantum vt Christi vicarius, et Petri successor, cui pro se, et successoribus, a Christo commissa est vniuersalis ecclesia, Ex hoc enim iure patrum canones decreuerunt in concilio Nyceno, quod vnicuique episcopo grauato libere liceat appellare Romanam sedem. Item quod Romano episcopo inconsulto non deponatur episcopus, quodque concilia generalia aut etiam particularia in materia fidei eo inconsulto conuocari nequeant, et quod cum fuerint conuocata nihil aliud concludant, quam id propter quod conuocata sunt, aut saltem quod concludi non possint, antequam romanus pontifex consulatur, aut saltem conclusio mittatur sedi apostolicae approbanda vel reprobanda, et eius auctoritate per vniuersum orbem dirigenda, //

C ij v Id quod obseruatum videmus in concilio Aphricano, contra Pelagium, et in concilio Mileuitano contra eundem, vt ex epistolis Augustini ad Innocentium, et Innocentij ad patres concilij constat. Item id obseruatum est in concilio Calcedonensi, sub Leone primo, Imo et in concilio Niceno interfuerunt secretarij sedis apostolicae, qui septuaginta duo capitula, patrum manu signata, retulerunt seruanda in archiuis sedis apostolicae, vt patet ex epistola Iulij papae ad Athanasium, et Marci papae ad eundem atque Athanasij et Egyptiorum episcoporum ad Iulium et ad Marcum pontifices, Vnde patet quod acta conciliorum ad sedem apostolicam illis temporibus mittebantur approbanda, et seruanda, Ex hoc iure potuit papa duos episcopatus in vnum vnire, vnum in duos diuidere, quemlibet episcopum iudicare, et exigentibus meritis deponere, ad se vocare pro ecclesiae necessitate vel salute, secundum potestatem quam accepit in aedificationem, et non in destructionem, non pro libitu propriae voluntatis, licet supponatur ratione duci, nisi constet de opposito, Videtur enim diuino iuri consonum, episcopum secundum Christi

legem irreprehensibiliter suo officio fungentem, non debere turbari in sui episcopatus administratione, Ex hoc iure dicit Cyprianus, epistola . 3. statutum, vt vniuscuiusque causa illic audiatur, vbi crimen est admissum, et singulis pastoribus portio gregis sit asscripta, quam regat, vnusquisque rationem sui actus domino redditurus, quando autem a lege deuiat, vel potestatem vertit in tyrannidem, atque ea in ecclesiae perniciem abutitur, tunc locus est superiori potestati, vt videlicet episcopus emendet vel puniant [1]) sacerdotem, et ipse episcopus iudicetur a suo archiepiscopo, aut a prouinciali concilio, et sic ascendendo vsque ad supremum Christi vicarium, vnde ex abusu potestatis inferiorum prelatorum erga subditos, primitus natae sunt exemptiones canonicorum, aut monachorum, ab ordinarijs locorum, quas Petri successorem facere posse certum est, sed ex causis vrgentibus pro vtilitate vel necessitate totius ecclesiae, non pro suae voluntatis arbitrio, positus est enim vt alijs sua iura custodiret non auferret, teste Bernardo in libro de consideratione, ad Eugenium papam, Sicut enim dux exercitus imperium habet in omnes, et singulos de // exercitu, secundum quod ad finem, victo- *C iij r*
riam scilicet vel pacem congruit, non pro sua libidine, sed sicut ratio dictat, pro congruentia finis, qui et in arduis communicare debet consilia, cum principibus partium exercitus, Ita credendum est esse in ecclesia, que est vt castrorum acies ordinata Et Moysi Exodi . 18.
commissus fuit diuinitus totius synagogae ducatus, cui dictum est, Stulto labore consumeris, eo scilicet quod personaliter audiret et diffiniret totius populi sibi crediti causas, cui deus per Getro cognatum eius ostendit vt eligeret viros, quos constitueret super hoc opus, Ita papa potest secundum plenitudinem potestatis, vniuscuiusque causam audire, et finire, de quacunque orbis parte, quia ei dictum est, Quodcunque solueris, et quodcunque ligaueris, Ni- Matth . 16.
hilominus omnia volendo per seipsum agere, aut ad suum tribunal deducere, potestate non vteretur in edificationem corporis Christi, pro qua dedit deus quosdam pastores, et doctores, Se enim grauaret et populum sibi creditum, Sic enim vna pars corporis curanda est, vt altera non grauetur, Praeest enim omnibus Christianis in spiritualibus papa, sed tanquam liberis, non tanquam seruis, Sicut igitur Moyses audiuit consilium alienigenae, ita et multo amplius debet pontifex audire collegas, et fratres, et conseruos in Christo, atque coheredes regni, comparticipes coronae immarcessibilis, quam reddet pastorum princeps.

Pro supradictis facit quod scribit leo papa ad Anastasium episcopum tessalonicensem, epistola quinquagesima quarta, vbi inter Leo.

1) Lees: puniat.

caetera scribit, Quoniam sicut precessores mei precessoribus tuis, ita etiam ego dilectioni tuae priorum secutus exemplum, vices mei moderaminis delegaui, vt curam quam vniuersis ecclesijs principaliter ex diuina institutione debemus, imitator nostrae mansuetudinis adiuuares, et longinquis ab apostolica sede prouincijs presentiam quodammodo nostrae visitationis impenderes, quia de continenti, oportunoque profectu promptum tibi esset agnoscere, quid, vel in quibus rebus, vel studio componeres, vel nostro iudicio reseruares, Nam cum maiora negocia vel difficiliores causarum exitus liberum tibi esset sub nostrae sententiae expectatione suspendere, nec ratio
C iij v nec necessitas fuit in id quod mensuram tuam // excederet deuiandi, Abundant enim apud te monumentorum scripta nostrorum, quibus te de omnium actionum temperantia frequenter instruximus, vt commendatas tibi ecclesias per exhortationem charitatis ad salubritatem obedientiae procurares, Et in eadem epistola, circa finem
Roma . 15. scribit, Nemo quod suum est quaerat, sed quod alterius, sicut Apostolus ait, Vnusquisque vestrum proximo suo placeat in bono, ad edificationem, Nec enim poterit vnitatis nostrae firma esse compago, nisi nos ad insaeparabilem soliditatem vinculum charitatis astrinxerit, quia sicut in vno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eundem actum habent, Ita multi vnum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra, Haec connexio totius quidem corporis vnitatem requirit, sed precipue exigit concordiam sacerdotum, Quibus cum dignitas sit communis, non est tamen ordo generalis, Quoniam et inter beatissimos apostolos in similitudine honoris fuit quaedam discretio potestatis, Et cum omnium par esset electio, vni tamen datum est ut caeteris praemineret, de qua forma episcoporum quoque est orta distinctio, et magna dispositione prouisum est, ne omnes sibi omnia vendicarent, sed essent in singulis prouincijs singuli, quorum inter fratres haberetur prima sententia, Et rursus, quidam in maioribus vrbibus constituti, sollicitudinem susciperent ampliorem, per quos ad vnam Petri sedem vniuersalis ecclesiae cura confluueret, et nihil vnquam a suo capite dissideret, Eadem est sententia Hieronymi, et Cypriani,

Item pro eo quod non passim ordinationes sibi vendicat papa,
Leo. facit quod idem leo scribit vniuersis episcopis per vienniensem prouinciam constitutis, epistola .67. his verbis, Non enim nobis ordinationes vestrarum prouinciarum defendimus, quod potest forsitan ad deprauandos vestrae sanctitatis animos Hylarius pro suo more mentiri, sed per vestram sollicitudinem vindicamus, ne quid vlterius liceat nouitati, nec presumptori locus vltra iam pateat priuilegia nostra cassandi, Nostrae enim gratulationi hoc solum crescere profitemur, si apostolice sedis diligentia apud vos illibata seruetur, et

per sacerdotalis disciplinae custodiam // honori vestro perire quod [*C iiij r*]
suum est, pro nouis vsurpationibus non sinamus, Sed de his infra latius,

Venio ad id quod allegat Martinus ex Cypriano, Et quod recitatur ab Augustino libro 2. de baptismo . c . 2. [1]) Nec enim quisquam nostrum episcopum se esse episcoporum constituit, aut tyrannico terrore ad obsequendi necessitatem collegas suos adigit, quando habet omnis episcopus pro licentia libertatis et potestatis suae arbitrium proprium, tanquam iudicari ab alio non possit, quomodo nec ipse potest alterum iudicare, sed expectemus vniuersi iudicium domini nostri Iesu Christi, qui vnus est solus habens potestatem et praeponendi nos in ecclesiae suae gubernatione, et de actu nostro iudicandi, Ex quo Cypriani verbo Martinus inferre conatur, omnes episcopos aequales esse, nec vnum altero esse superiorem, cum non possit ab altero iudicari, aut compelli ad obedientiam, Sed non eam esse mentem Cypriani manifestum est, consyderanti ea quae scribit Cornelio papae, epistola 4. libri primi, vbi scribit de basylide, in cuius locum ordinatus est Sabinus, Item ea quae narrat de priuato quodam, quem scribit ob multa et grauia delicta nonaginta episcoporum sententia condemnatum, cui et ipse Cyprianus in consilio [2]) audientiam denegauit, Item Cyprianus, Iouinus et maximus et Foelix ob nephanda sacrificia, et crimina in se probata, sententia (inquit) nouem collegarum nostrorum condemnati, et iterato quoque a pluribus nobis anno priore in consilio absenti, Cum his autem quartus iunctus est, et repositus, suturnicensis etc. Hinc liquet iudice Cypriano ab episcopo episcopum Imo episcopos iudicatos fuisse, et damnatos, Nec valet dicere a concilio episcoporum non ab aliquo vno episcopos fuisse iudicatos et damnatos, quia in verbis allegatis Cyprianus episcopum soli Christo iudicandumsupponit, cum dicit, sed expectemus vniuersi iudicium domini nostri, qui vnus est solus, habens potestatem et ponendi nos in Ecclesiae suae gubernatione et de actu nostro iudicandi, Si igitur ex supra allegatis verbis Cypriani habeatur episcopum non subesse Episcopo in aliquo casu, // ex eisdem habetur quod non [*C iiij v*]
subsit episcoporum collegio, Praeterea presbyter qui secundum Martinum iure diuino in nullo est episcopo inferior, accusari potest, dicente apostolo ad Timotheum, Accusationem aduersus presbyterum noli accipere, nisi sub duobus, aut tribus testibus, Vnde sumitur argumentum, quod presbyter possit accusari coram episcopo, et consequenter in iudicio confessus aut conuictus iudicari, Dices,

---

1) Luther, *De potestate papae*, p. 370.
2) Bedoeld is: concilio.

Chrysostomus et qui eum fere sequitur, et breuiat Vulgarius, grece explicantes eum locum, dicunt presbyterum eo loco significare aetatem non dignitatem, Adde Cyprianum .3. libro ad quirinum, ita eum locum citare maiorem natu.

Respondeo, presbyter (teste Hieronymo) est equiuocum apud grecos, quandoque significat aetatem, quandoque dignitatem, et iuxta loci circumstantiam nunc hoc, nunc illo modo, nunc vtroque indifferenter accipitur. Mihi videtur hoc loco potius significare dignitatem, quam aetatem. quadrat enim magis antecaedentibus, vbi habes. Presbyteri qui bene praesunt, duplici honore digni habeantur, maxime qui laborant in verbo et doctrina, Itaque in hac parte sequor Ambrosium, et Hieronymum, et canones ecclesiae, quamuis iuxta Augustinum, cum scripturae locus plures sensus habet, nihil vetat vtrunque esse de mente principalis auctoris, et vtroque sensu citari, maxime cum vtrinque est eadem ratio, vt in praesenti capitulo, aduersus maiorem natu non temere recipienda accusatio, quod non sit verisimile progressae aetatis hominem peccare, Similiter eum qui in tanta dignitatis excellentia (vt ait Ambrosius) constitutus sit, non temere accusandum esse.

Tertio, si nullo modo episcopus posset episcopum iudicare, aut episcopo praecipere, id quod Hieronymus constitutum esse toto orbe asserit, statim post initia ecclesiae ad obuiandum schismatibus esset iuri diuino contrarium, vt videlicet vnus ex sacerdotibus eligeretur, qui alijs superponeretur, Is enim alijs superponitur et princeps constituitur, Igitur e diuerso alij supponuntur, et obedire iubentur, alias quo pacto hoc decreto schismatis materia tolleretur, si nihilominus omnibus sacerdotibus esset relicta libertas, qua nemini nisi
Dir soli Chri-//sto redderent administrationis suae rationem? Non igitur voluit Cyprianus nullo casu nulla causa episcopum ab episcopo posse iudicari, alias non sua facta solum, sed et omnium veterum conciliorum contra haereticos celebratorum, rescinderet, sed intendit in re ambigua et obscura, ex scriptura et regulis patrum, nondum ad plenum declarata ante plenariam determinationem, episcopum diuino iudicio relinquendum, neque a diuersum sentientibus a com-
Augusti. munione separandum. Vnde Augustinus .3. de baptismo c. 3. continuo post dicta Cypriani verba addit, velut exponens, Opinor vtique in ijs quaestionibus, quae nondum eliquaquatissima perfectione discussae sunt. Nouerat enim quanta sacramenti profunditate tunc omnis ecclesia varia disputatione versabat, liberumque faciebat querendi arbitrium, vt examinata veritas panderetur, Vnde et in libris allegatis de baptismo, et in epistola ad Vincentium donatistam, Augustinus aliquo modo excusat errorem Cypriani et concilij prouincialis ab eo celebrati, quo non excusat partem Donati, longo

tempore post Cyprianum quod plenario totius orbis concilio res in qua probabiliter errabat Cyprianus manifesta esset, Augustini in Augusti.
epistola ad Vincentium donatistam verba sunt, Porro autem Cyprianus aut non sensit omnino quod eum sensisse recitatis, aut hoc postea correxit in regula veritatis, aut hunc quasi neuum sui candidissimi pectoris cooperuit vbere charitatis, dum vnitatem ecclesiae toto orbe crescentis et copiosissime defendit et perseuerantissime tenuit vinculum pacis. Scriptum est enim, Charitas cooperit multitudinem peccatorum. Accessit huc etiam quod tanquam fructuosis- 1.Petri . 4.
simum sarmentum si quid in eo fuerat emendandum purgauit pater, falce passionis, Sarmentum autem (ait dominus) quod in me facit fructum, purgat illud pater meus, vt maiorem fructum afferat, Vnde? nisi quia haerens in diffusione vitis, radicem non deseruit vnitatis, Nam etsi traderet corpus suum vt arderet, charitatem autem non haberet, nihil ei prodesset, huc vsque Augustinus et idem lib . 6 . de baptis . c . 7 . post haec et alia verba Cypriani in eandem sententiam allegata, inquit, Quibus eius sermonibus satis apparet illo tempore ab eis ista fuisse tractata, quo nondum sine ambagine hauriebantur, sed adhuc clausa magno molimine querebantur. //

Argumentatur Martinus [1]) ex eo quod habetur . 99 . d . in . c . pri- *D i v*
mae sedis [2]), quod est concilij Aphricani, Primae sedis episcopus non appelletur princeps sacerdotum, vel summus sacerdos, aut aliquid huiusmodi, sed tantum primae sedis episcopus, vniuersalis autem nec etiam Romanus pontifex appelletur.

Respondeo, Primae sedis episcopus dicitur non romanus solum, sed primas quilibet, vel patriarcha, vnde in canone praecedenti eadem distinctione dicitur [3]), Nulli archiepiscopi primates vocentur, nisi illi qui primas sedes tenent, quarum episcopos apostoli, eorumque successores regulariter patriarchas vel primates esse constituerunt, nisi aliqua gens deinceps ad fidem conuertatur, cui necesse sit prae multitudine primatem constitui. Itaque textus non loquitur peculiariter de sede romana, sed in genere de sede patriarchali, clausula vero Vniuersalis autem etc. non est concilij Aphricani, cuius canon sextus ponitur dicto capitulo, sed est ipsius Gratiani, quam probat duobus capitulis sequentibus, vno Pelagij, altero Gregorij, quibus non probatur quin aliquo vaero sensu episcopus sedis

---

1) Latomus keert hier terug naar een voorafgaand gedeelte van Luther's *De potestate papae*, p. 322 seq.

2) Vgl. de Inleiding, hierboven, blz. 99.

3) Aanhaling uit het *Decretum Gratiani*, Can. *Nulli*. 2. D. 99., in de uitgave van Friedberg, P. I, col. 350.

apostolicae dici possit vniuersalis, puta tanquam is cui vniuersalis
Gregorius. ecclesiae cura commissa est, in qua Petro succedit, de quo Gregorius asserit lib. 4. epistola. 32. quae est ad Mauricium Augustum, vbi inter caetera sic inquit: Cunctis enim euangelium scientibus liquet, quod voce dominica sancto et omnium apostolorum Petro principi apostolo totius ecclesiae cura commissa est, Ipsi quippe dicitur, Petre amas me, pasce oues meas, Ipsi dicitur, Ecce satanas expetijt cribrare vos, sicut triticum, et ego pro te rogaui Petre, vt non deficiat fides tua, et tu aliquando conuersus, confirma fratres tuos, Ipsi dicitur, Tu es petrus, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, et portae inferi non praeualebunt aduersus eam, et tibi dabo claues regni coelorum, et quodcunque ligaueris super terram erit ligatum et in coelis, et quodcunque solueris super terram, erit solutum et in coelis, Ecce claues regni coelestis accepit, potestas ei ligandi et soluendi tribuitur, Cura ei totius ecclesiae et principatus committitur, et tamen vniuersalis apostolus non vocatur, et vir sanctissimus consacerdos meus Ioannes, vocari vniuersalis episcopus conatur, Et infra. Nunquid ego hac in re pijssime domine, propriam causam defendo? Nunquid specialem iniuriam vindico, //
D ij r et non magis causam omnipotentis dei, quam causam vniuersalis ecclesiae? Quis est iste qui contra statuta euangelica, contra canonum decreta nouum sibi vsurpare nomen praesumit? vtinam et sine aliorum imminutione vnus sit, qui vocari appetit vniuersalis, Ex his et alijs quae scribit Gregorius Eulogio patriarchae Alexandrino, Constantiae augustae, et Ioanni constantinopolitano episcopo, manifeste apparet, ex quo sensu neget aliquem vocari posse vniuersalem, qui videlicet omnium sit patriarcha et episcopus, per exclusionem episcopalis dignitatis, ab omnibus alijs, sic quod alij eius vicegerentes aut commissarij solum existerent, hoc significat cum dicit, Vniuersa ergo ecclesia (quod absit) a statu corruit, quando is qui appellatur vniuersalis cadit, hoc est si vnus tantum sit vniuersorum episcopus, cum is cadit in haeresim, nullus in ecclesia remanet episcopus, quia haereticus perdit administrationem, et iurisdictionem, licet retineat characterem, et ex consequenti omnes eius legati vel
Cyprianus. vicarij, Idcirco enim (inquit Cyprianus scribens Stephano papae) Copiosum corpus est sacerdotum, concordiae mutuae glutino, atque vnitatis vinculo copulatum, vt si quis ex collegio nostro haeresim facere, et gregem Christi lacerare, et vastare tentauerit, subueniant caeteri, et quasi pastores vtiles, et misericordes, oues dominicas in gregem colligant. Haec ille.

Certum est quod sancta synodus Calcedonensis episcopo Romano nomen vniuersalis in hoc sensu non obtulit, Non enim voluerunt patres illic congregati collegium episcoporum dissoluere, et collegas

sacerdotali dignitate priuare, ergo in aliquo alio sensu vaero, nomen vniuersalis Romano episcopo obtulerunt praefati concilij Calcedonensis patres, quo tamen propter humilitatem et concordiam seruandam vti noluerunt, ipsa re contenti, hoc est quod Gregorius refert a suo praedecessore Pelagio acta synodi Constantinopolitanae esse cassata, per quam Ioannes dictae vrbis episcopus nomen vniuersalis assumere tentauit, et de eo literas fecit ad vniuersos episcopos, quem et ipse Gregorius fraterne admonet, ac minas addit, quod nisi obtemperauerit eum sit habiturus sicut ethnicum, non vtique facturus, nisi noscet ad se pertinere, ob apostolicae sedis honorem, atque praerogatiuam // Sic refert historia tripertita, quod Iulius papa *D ij v*
Athanasium iniuste ab Arrianis eiectum, in sede alexandrina reposuerit, et Cyprianus Stephanum papam monet, dicens, dirigantur in prouinciam et ad plebem Arelatae consistentem, a te literae, quibus abstento Marciano, alius in locum eius substituatur, et grex Christi qui in hodiernum ab illo dissipatus et vulneratus contemnitur, colligatur,

Ex istis apparet quo sensu Romanus episcopus vniuersalis appellari possit, et quae sit eius praerogatiua, super alios episcopos, et qualiter est caput collegij episcoporum, sicut Petrus caput collegij apostolici.

Venio ad allegata ex euangelio [1]), Primum est Matthaei .20. vbi Matth. 20.
post petitionem filiorum Zebedaei, et audientes decem dedignati sunt de duobus fratribus, Iesus autem vocauit eos ad se et ait, Scitis quia principes gentium dominantur eorum, et qui maiores sunt potestatem exercent inter eos, non ita erit inter vos, sed quicunque voluerit inter vos maior fieri, sit vester minister, et qui voluerit inter vos primus esse, erit vester seruus, sicut filius hominis non venit ministrari, sed ministrare, et dare animam suam redemptionem pro multis, vbi Chrysostomus. Sicut duo carnaliter Chrysosto.
petierunt, ita et decem carnaliter contristati sunt, Nam velle quidem esse super omnes, vituperabile est, Sustinere autem alium super se, minus est gloriosum. Et Origenes. Non contenti tantum Origenes.
regere suos subiectos, sed violenter eis dominari nituntur, inter vos autem qui estis mei non erunt haec, quoniam sicut carnalia in necessitate sunt posita, spiritualia autem in voluntate, sic et qui principes sunt spirituales, principatus eorum in dilectione subditorum debet esse positus, non in timore corporali. Chrysostomus super Chrysosto.
Matthaeum, Et opus quidem desiderare bonum, bonum est, quia nostrae voluntatis est et nostra est merces, Primatum autem honoris

1) Latomus springt plotseling over naar een ander gedeelte van Luther's werk, *De potestate papae*, p. 375.

concupiscere vanitas est, Hic enim consequi iudicium dei est, propter quod ex primatu honoris nescimus si mercedem iusticiae meremur, Neque enim apostolus laudem habebit apud Deum, quia apostolus fuit, sed si opus apostolatus sui bene impleuit, Nec Apos-
D iij r tolus pro merito suo // antecedenti honoratus est, sed ad hoc ministerium aptus est, iudicatus secundum motum animae suae, Primatum etiam fugientem se desyderat, et desyderantem se horret, Conuersatio ergo melior desyderanda est, non dignior gradus, Volens ergo dominus et duorum fratrum filiorum Zebedaei, et aliorum indignationem extinguere, introducit differentiam inter principes mundiales, et ecclesiasticos, ostendens quia primatus in Christo nec ab aliquo appetendus est non habenti, nec alteri inuidendus est, habenti, quia principes mundi, ideo sunt, vt dominentur minoribus suis, et eos seruituti subijciant, et expolient, et vsque ad mortem eis vtantur, ad suam vtilitatem et gloriam, Principes autem ecclesiae fiunt, vt seruiant minoribus suis, et ministrent eis quaecunque acceperunt a Christo, vt suas vtilitates negligant, et illorum procurent, et mori non recusent pro salute inferiorum, Primatum ergo ecclesiae concupiscere, neque iustum est, neque vtile, Nullus sapiens vult vltro subijcere se seruituti, et periculo tali, vt det rationem pro omni ecclesia, nisi forte qui non timet dei iudicium, abutens primatu suo ecclesiastico saeculariter, ita vt conuertat illum in saecularem,

Marc. 10. Secundo allegat Marci 10. [1]) Et audientes decem indignati sunt, de Iacobo, et Ioanne, Iesus autem vocans eos, ait illis, Scitis, quia hi qui videntur principari gentibus, dominantur eis, et principes eorum potestatem habent ipsorum, Non ita est autem in vobis, sed quicunque voluerit fieri maior, erit vester minister, Et quicunque voluerit in vobis esse primus, erit omnium seruus, Nam et filius hominis non venit vt ministraretur ei, sed vt ministraret, et daret
Theophilus animam suam redemptionem pro multis, Haec eundem sensum habent cum allegatis ex Mattheo, Vnde theophilus, Quia reliqui apostoli vident Iacobum et Ioannem honorem petere, patienter ferre non possunt, Vnde dicitur, Et audientes decem indignati sunt, de
Lu. 22. Iacobo et Ioanne, Patientes enim humana inuidia mouebantur, Item luce 22. Facta est autem et contentio inter eos, quis eorum videretur esse maior, dixit autem eis, Reges gentium dominantur eorum, et qui potestatem habent super eos, benefici vocantur, Vos autem non sic, sed qui maior est in vobis, fiat sicut minor, et qui prae-
D iij v cessor est, sicut ministra-//tor. Nam quis maior est, qui recumbit? an qui ministrat? Nonne qui recumbit? Ego autem in medio ves-

1) Luther, *De potestate papae*, p. 375.

trum sum, sicut qui ministrat, Ista eundem sensum habent cum precedentibus, Similiter allegata. Luce 9. et Matthei 18.[1]) In omnibus enim istis humilitas commendatur, et fraternae charitatis affectus, dum ostenditur in Christi regno futurus prior, qui hic illi fuerit virtute vicinior, Cyprianus, Cum dominum discipuli interro- Cyprianus. gassent, quis inter illos maior esset, qui fuerit (inquit) minimus in omnibus vobis, hic erit magnus, Amputauit omnem aemulationem responso suo, omnem causam et materiam mordacis inuidiae eruit, et abscidit, discipulo Christi zelare non licet, non licet inuidere, Exaltationis apud nos non potest esse contentio, de humilitate ad summa crescimus, Similiter ostenditur vtrunque vituperabile esse, scilicet velle praeesse, et nolle subesse, Nec solum reprehenditur appetens monarchiam, sed appetens quantulumcunque primatum, Et attende Christum non dixisse, Nullus inter vos erit princeps, aut nullus erit maior, siue superior, Sed dedit modum et formam principatus inter christianos, inter quos princeps non tam sibi quam alijs principatum gerit, atque ne parum facerent verba, sui dedit exemplum, qui cum inter discipulos versaretur, quamuis esset similis ministranti, retinebat tamen magisterium, vt ipse dicit, Vocatis me Ioan. 13. magister et domine, et bene dicitis, sum etenim, Et hoc demonstrat ipsa textus circumstantia, cum dicit, qui maior est inter vos, fiat sicut iunior, et qui voluerit, esse maior, sit omnium seruus, vbi supponit aliquem altero esse maiorem, sed illum primatum vult non sibi haberi, sed fratribus, vt eis ad salutem inseruiat, cuius ministerij memores, Petrus et alij apostoli, in suis literis vtuntur vocabulis fraternitatis, seruitutis, societatis, sine preiudicio primatus, non minus quam Iulius caesar citra imperialis dignitatis praeiudicium milites appellat commilitones, Et Aenaeas apud Vergilium socios, Adde, illa Christi verba dirigi ad omnes christianos, non ad ecclesiasticos tantum, Omnes enim christiani veniunt nomine discipuli, et fratris, Et loquitur de illis quos distinguit a gentibus, cum dicit Reges gentium dominantur eis, Non sic erit inter vos, scilicet christianos, vbi non ipsum princi-//patum sed principandi [*D iiij r*] modum prohibet, neque christianis regalem aut imperialem tollit dignitatem sed tyrannidem quam et ipsi ethnici iniquam inter homines esse fatentur vt videre licet apud Platonem Zenophontem Aristotelem Ciceronem et alios, Imo neque Christus prohibet inter christianos dominium seruorum etiam christianorum vbi tamen seruiens est, sed propter dominum, non econtrario vetat liberos regi seruiliter.

Quod autem in primatu constitutus debeat constanter dignitatis

1) Luther, *De potestate papae*, p. 376.

quam gerit exercere officium, quamuis non ambiat primatum, ostenGregorius ditur ex dictis Gregorij, in epistola ad Eulogium episcopum Alexandrinum, et Anastasium episcopum antiochenum, dicentem, Oportet vt constanter ac sine praeiudicio seruetis, sicut accepistis, ecclesias, et nihil sibi in vobis haec tentatio diabolicae vsurpationis ascribat, State fortes, state securi, scripta cum vniuersalis nominis falsitate, nec dare vnquam, nec recipere presumatis, Omnes episcopos curae vestrae subiectos ab huius elationis inquinatione prohibete, vt vniuersa vos ecclesia patriarchas, non solum in bonis operibus, sed in veritatis auctoritate cognoscat, Si qua autem forsan aduersa subsequuntur, etiam moriendo debemus ostendere, quia in damno generalitatis nostrum specialiter aliquid non amamus, dicamus cum
Philip. 1. Paulo, mihi viuere Christus, et mori lucrum, Audiamus quod pri-
1.Pet. 3. mus omnium pastorum dicit, si quid patimini propter iusticiam, beati eritis, mihi enim credite, quia honorem quem pro predicanda veritate suscepimus, si necessitatis causa exigat, securius pro eadem veritate relinquemus, quam tenemus, Item in epistola ad Mauricum
Grego. Augustum, apparet Gregorij in hac re cum vera humilitate constantia, (inquit enim) Ego cunctorum sacerdotum seruus sum, inquantum ipsi sacerdotaliter viuunt, Nam qui contra omnipotentem dominum per inanis gloriae tumorem atque contra statuta patrum suam ceruicem erigit, in omnipotenti domino confido quia meam
Idem sibi nec cum gladijs flectit, De eadem rescribit idem Gregorius Aniano diacono constantinopolitano, Nos rectam viam tenemus, nihil in hac causa aliud nisi omnipotentem dominum metuentes, vnde
[*D iiij v°*] tua dilectio in // nullo trepidet, omnia quae in hoc saeculo videt alta esse contra veritatem, pro veritate despiciat in omnipotentis dei gratia, atque beati Petri apostoli adiutorio confidat, vocem veritatis recolat, dicentis, Maior est qui in vobis est, quam qui in mundo, et in hac causa quicquid agendum est, cum summa auctoritate agat, Postquam enim defendi ab inimicorum gladijs nullo modo possimus, Postquam pro vtilitate reipublice argentum, aurum, mancipia, vestes perdidimus, nimis ignominiosum est, vt per eos etiam fidem perdamus, In isto enim scelesto vocabulo consentire, nihil aliud quam fidem perdere.

Ex his apparet temerarium esse Gregorium et alios sanctos pontifices, etiam martyres dicere, ex amore primatus vel ambitione praelationis tam constanter egisse, damna, inimicitias, et mortem denique ipsam contempsisse, Nam et apostoli domini carnalem affectum accepto spiritu deposuerunt, vt inquit Chrysostomus. Audiamus
Bernar. et Bernardum, vere et libere atque constanter Romanorum vitia describentem, quid tamen ipsi pontifici sedis apostolicae tribuat audiamus, Vnde in fine quarti de consyderatione ad Eugenium,

inquit, De cactero oportere te esse consydera formam iustitiae, sanctimoniae speculum, pietatis exemplar, assertorem veritatis, fidei defensorem, doctorem gentium, christianorum ducem, amicum sponsi, sponsae paranymphum, cleri ordinatorem, pastorem plebium, magistrum insipientium, refugium oppressorum, pauperum aduocatum, miserorum spem, tutorem pupillorum, iudicem viduarum, oculum caecorum, linguam mutorum, baculum senum, vltorem scelerum, malorum metum, bonorum gloriam, virgam potentium, malleum tyrannorum, regum patrem, legum moderatorem, canonum dispensatorem, sal terrae, orbis lumen, sacerdotem altissimi, vicarium Christi, Christum domini, postremo deum pharaonis, intellige quae dico, Dabit tibi dominus intellectum. Vbi maliciae iuncta potentia est, aliquid tibi supra hominem presumendum, Vultus tuus super facientes mala, Timeat spiritum irae tuae qui hominem non veretur, gladium non formidat, Timeat orationem, qui admonitionem contempsit, Cui irasceris tu, deum sibi iratum, non hominem putet, Qui te non audierit, auditurum deum contra se paueat, Nunquid hic sanctus romano pontifi // ci adulatur, aut errans nescit, quid *E ii* loquatur?

Quia Martinus magnifacit rationes, et historias, et quasdam earum reputat inuictas et insolubiles, respondendo ponam primo verba eius, ne conqueratur, quod rationes truncauerim, Prima [1]) inquit historia est, Actuum apostolorum, vbi Petrus aequalis scribitur caeteris Actuum .15. apostolis, denique sui sermonis . c . 15 . confirmationem a Iacabo accepit, deinde nullum apostolorum ipse ordinauit, nec vllus sub ipso fuit, quomodo ergo successor Petri omnium apostolorum successores sub se habere potest? quid queso ad haec dici ab vllo potest? Item Mathiam, nec ipse nec omnes simul ausi sunt in apostolum ordinare, sed ex deo postularunt tantum. Haec Martinus.

Vbi nam quaeso a beato Luca omnes apostoli equales esse scribuntur? Nisi dixeris non eos ab illo describi inequales, hoc quid ad rem nisi argumenteris ab auctoritate negatiue, hoc pacto, Petrus non illic scribitur alijs praelatus, igitur praelatus non est, quin potius econtrario in eo libro pene semper Lucas soli Petro honorem defert, primus numeratur, surgit in medio, et verbum facit de eligendo alium, in locum Iudae, accepto spiritu ipso die pentecostes, Petri solius sermo ad populum habitus refertur, claudum in Iesu nomine sanat, ad tanti miraculi nouitatem stupenti populo satisfacit, principibus constanter loquitur, sententiam terribilem in Ananiam et Saphiram profert, vnius Petri vmbra aegrotos sanasse refertur,

1) Luther, *De potestate papae*, p. 377.

sententiam profert in Simonem magum, Aenaeam sanat, Tabitam suscitat, lintheum quatuor initijs e coelo demissum videt, Petro dicitur, occide et manduca, ad Cornelium centurionem gentilem mittitur, Ecclesia sine intermissione orante de manu Herodis liberatur, Questione mota an lex Moysi gentilibus seruanda traderetur, primus verbum facit, ac non esse illis imponendam decernit, vt teste Hieronymo sit ipse auctor decreti, in cuius sententiam Iacobus et caeteri apostoli ac seniores iuerunt, Nec video quam aliam confirmationem sui sermonis a Iacobo Petrus acceperit. Reliqua pene tota Actuum historia describendis Pauli gestis occupatur, qui tandem orbe peragrato Romae Petro coniunctus, in morte quoque non est separatus, vt quibus erat vniuersalis ecclesiae communis
E i v administra-//tio esset coniuncta corona martyrij. Quod autem Martinus addit, Nullum apostolorum a Petro ordinatum, qualecunque sit, eius non meminit Actuum historia, Quod vero vlterius dicit, Nec vllus sub ipso fuit, ibi non dicitur, et merito, quia verum non est, vt ex allegatis ex Hieronymo, Chrysostomo, Augustino et Gregorio supra monstratum est, Vnde non est mirum, quod sub Petri successore sint aliorum apostolorum successores.

Est tamen circa haec aduertendum, quod sicut in omni re alia est ratio initij, alia progressus, sic et in constitutione ecclesiae, In semine arboris virtute continentur omnia, quae progressu temporis explicantur, quamuis distinctio non appareat. Similiter in principio constitutionis ciuitatis, regni, vel ecclesiae, Antequam enim ciuitas ordinetur oportet congregari multitudinem, et congregatam distingui, ac ordinari, ad quod opus est legibus, et magistratibus, legum custodibus. Sic antiquus Hebraeorum populus primum de Aegypto separatus, deinde legem et sacerdotium accepit, pariformiter Christus primum discipulos congregauit, congregatis legem tradidit, quosdam ex eis apostolos fecit, tanquam praecipuos magistratus, et legum custodes, deinde alios secundi gradus discipulos ordinauit, apostolos et discipulos tanquam futurae ecclesiae semina in orbem vniuersum sparsit, per quos populum primo collegit, populo autem congregato cepta est euidentius explicari forma ecclesiae, distributo populo per conuenticula, secundum distinctiones et gradus, Ex quibus patet quod ex gestis a principio non oportet omnino similiter argumentari de gerendis in progressu, quia enim vnusquisque apostolorum spiritum sanctum acceperat, et opera excedentia naturam, atque faciebat signa et prodigia, quae apostolus signa apostolatus appellat, ideo poterat indifferenter omnibus doctrinam pietatis et sacramenta Christi ministrare. Postquam autem illa signa cessauerunt pro vnitate et pace executum est, quod Hieronymus dicit toto orbe decretum, vt vnus superponeretur, et quod Christus vnum

constituit, qui esset caput collegij apostolici, pro remedio schismatis, quod non tam illis quam posterioribus necessarium erat, quod essent posteris charitate, et sanctitate prestantiores, vnde etiam hodie habenti sufficiens diuinae missionis testimonium, humana missio // vel ordinatio necessaria non est, vt de Equitio abbate *E ij r*
scribit Gregorius .1. Dialogorum. Et ne cui istud nouum videatur,
audiat Ambrosium, in explanatione epistolae ad Ephesios, dicentem, Ambrosi.
Postquam omnibus locis ecclesiae sunt constitutae, et officia ordinata, aliter composita res est, quam ceperat. Primum enim omnes docebant, et omnes baptizabant, quibuscunque diebus vel temporibus fuisset occasio, Nec enim Philippus tempus quaesiuit aut diem quo eunuchum baptizaret, neque iciunium interposuit, neque Paulus et Silas tempus distulerunt, quo custodem carceris baptizarent, cum omnibus eius, Neque Petrus diaconos habuit, aut diem quaesiuit, quando Cornelium cum omni domo eius baptizauit, nec ipse, sed iussit fratribus qui cum illo ierant ad Cornelium ab Ioppe, adhuc enim praeter septem diaconos nullus fuerat ordinatus. Vt ergo cresceret plebs, et multiplicaretur omnibus inter initia concessum est, et euangelizare, et baptizare, et scripturas in ecclesia explanare, At vbi omnia loca circumplexa est ecclesia, conuenticula constituta sunt, et rectores, et caetera officia in ecclesijs sunt ordinata, vt nullus de clero auderet qui ordinatus non esset praesumere officium, quod sciret non sibi creditum, vel concessum, et cepit alio ordine, et prouidentia gubernari ecclesia, quia si omnes eadem possent, irrationabile esset, et vulgaris res, et vilissima videretur. Hinc ergo est, vnde nunc, neque diaconi in populo praedicant neque clerici vel laici baptizant, neque quocunque die credentes tinguntur, nisi aegri, ideo non per omnia conueniunt scripta apostoli, ordinationi quae nunc in ecclesia est, quia haec inter ipsa primordia sunt scripta. Haec ille.

Secundo argumentatur Martinus [1]) ad Galathas .2. Antiochiae Ad Gala . 2
Petrus a Paulo reprehendebatur, in quo patet romanum pontificem subesse cuilibet melius sentienti, nec ideo verum esse, aut bonum, quia ipse sic dicit, aut facit, sed rationem reddere tenetur, Imo non semper potest reddere, sed cum Petro aliquando errat.

Haec ratio nihil aliud concludit, quam non peccantem peccante caeteris paribus esse meliorem, et eum qui peccat posse redargui et reprehendi, vel clam vel palam, pro facti qualitate, // Nihil *E ij v*
autem concludit de superioritate praelationis, quia neque ipse Martinus vult praelatum aut principem, quandocunque peccat, amittere principatum, Quod si quis in hoc facto, Origenis, Chrysostomi et

1) Luther, *De potestate papae*, p. 373.

Hieronymi sententiam sequi velit, dicet Petrum non peccasse,
Hierony. sed dispensatorie fuisse reprehensum, Vnde Hieronymus primo commentariorum in epistolam ad Galathas, Cum vidisset apostolus Paulus periclitari gratiam Christi, noua bellator eius vsus est arte pugnandi, vt dispensationem Petri qua Iudaeos saluari cupiebat, noua ipse contradictionis dispensatione corrigeret, et resisteret ei in facie, non arguens propositum, sed quasi in publico contradicens, vt ex eo quod Paulus eum arguens resistebat, hi qui crediderant ex gentibus, seruarentur, et interpositis probationibus, atque ostenso quod simulatio quandoque fit vtilis, addit, Et quomodo cum etiam de minimis fratribus hoc faciendum dominus iusserit, ausus est apostolorum maximum in publica facie, tam procaciter, tam constanter arguere, nisi et Petro sic placuisset argui? et Paulus
Ad Gala, 1 non ei faceret iniuriam, de quo ante dixerat, veni Hierosolymam videre Petrum, et mansi apud eum diebus quindecim, Alium autem apostolorum vidi neminem, Et rursus, Qui enim operatus est Petro in apostolatum circuncisionis, Et infra, Petrus, et Iacobus, et Ioannes, qui videbantur columnae esse, et caetera quae in eius laudes perorat, Si inquam hunc sensum sequimur, exclusa est ratio argumenti, et praeter hoc habetur tanti viri testimonium de Petri praerogatiua et praeeminentia, propter quam non audet Hieronymus asserere eum a Paulo reuera publice reprehensum Hoc est enim quod illos in hanc dispensatoriam reprehensionem deduxit, ne Paulus arguatur procacitatis, aut Petrus erroris, Qui vero contra sentiunt, inter quos est Cyprianus, Ambrosius et Augustinus nihilominus honorifice defendunt Petri praeeminentiam, vnde Ambrosius Post concordiam societatis, et honorificentiam primatus, quam sibi inuicem per gratiam dei detulerunt, nunc interueniente causa negligentiae vel erroris, dissidere inter se videntur apostoli, non in propria causa, sed in sollicitudine ecclesiae, In faciem (inquit) illi
Ambrosi, restiti, quid est hoc, nisi in praesenti ei contradixi? et qua causa subiunxit, dicens, quia reprehensus erat, reprehensus vtique ab euangelica veritate, cui hoc factum aduersabatur, Nam quis eorum auderet Petro primo apostolo (cui claues regni coelorum dominus
E iij^{r} dedit) // resistere, nisi alius talis qui fiducia electionis suae sciens se non imparem, constanter improbaret, quod ille sine consilio fecerat, Et infra, Ideo in solum Petrum inuehitur, vt in eo qui primus est, discerent caeteri, Haec ille,

Augusti. Item Augustinus in epistolam ad Galathas, Quod autem hoc ei coram omnibus dixit, necessitas coegit, vt omnes illius obiurgatione sanarentur, Non enim vtile erat, errorem qui palam noceret, in secreto emendare, Huc accaedit, quod infirmitas et charitas petri, cui ter a domino dictum est, amas me, pasce oues meas, obiurga-

tionem talem posterioris pastoris, pro salute gregis libentissime sustinebat, Nam erat obiurgatore suo ipse qui obiurgabatur mirabilior, et ad imitandum difficilior, Facilius est enim videre quid in alio corrigas, atque id vituperando vel obiurgando corrigere, quam videre quid in te corrigendum sit, libenterque corrigi, vel per teipsum, nedum per alium, adde posteriorem, adde coram omnibus, Valet autem hoc ad magnum humilitatis exemplum, quae maxima est disciplina christiana, Humilitate enim conseruatur charitas, Nam eam nihil citius violat, quam superbia, Haec ille,

Ex his vides hac Petri reprehensione siue vera siue simulata tantorum virorum testimonio non solum nihil decedere primatui, sed aliquid etiam accedere, dum summa humilitate maximus a minore primus a posteriore, vtilem ecclesiae tolerat reprehensionem,

Tertio argumentatur Martinus [1]) ex ecclesiastica historia li . 5 [2]). Victor primus romanus pontifex Asiae episcopos voluit excommunicare, Redargutus autem est non a Paulo, sed ab Hyreneo lugdunensi, et coercitus, etiam a caeteris omnibus monitus et iussus pacem habere, et ecclesiam non conturbare, quibus sicut decuit cessit, Item ibidem, Anicetus quoque cessit Polycarpo Smyrueo episcopo, nec eum cogere potuit in sua decreta, Item historia tripartita li . 4 [3]). Iulius primus conatus prohibere, ne citra suam auctoritatem concilium cogerent orientales episcopi, inaniter egit, quia illi nihil hoc curarunt, et acutissime ei rescripserunt.

Quod haec non ostendant Romanum pontificem non habere primatum super alios orbis episcopos, sed e contrario, patet consyderanti allegatam historiam, Nam li . 5 . c . 22. [4]) sic dicitur, Ob // quam *E iij v* causam conuentus episcoporum, et consilia per singulas quasque prouincias conuocantur, prorogatisque ad seinuicem epistolis de singulis quibusque locis vnum omnes ecclesiasticum dogma confirmant, ne liceat aliquando nisi in die dominica, in qua dominus resurrexit a mortuis, domini cum paschae celebrare mysterium, et in hac sola soluendum esse paschale ieiunium, Extat denique decretum vsque in hodiernum concilij apud caesaream palestinae habiti, in quo primus est Theophilus, ipsius cesareae episcopus, et Narcissus hierosolymorum sacerdos, habetur et in vrbis romae concilio simile aliud decretum, cui praefuisse victor episcopus iudicatur, Et ponti prouinciae palmeas, gallorum quoque sacerdotalis conuentus

---

1) Luther, *De potestate papae*, p. 378.

2) Eusebius, *Historia ecclesiastica*, L. V, c. 24; in de uitgave van H. Valesius, Amstel. 1695, in-fol., p. 156.

3) Cassiodorus, *Historia tripartita*, L. IV, c. 15 seq., in zijne *Opera omnia*, op. et stud. J. Garetii, Rotom. 1679, in-fol., T. I, p. 247 seq.

4) Eusebius, *Historia ecclesiastica*, L. V, c. 23; in de aangehaalde editie, p. 154.

extat, hyreneum praesulem scribens, Achaiae vero bachilum corinthiorum ecclesiae episcopum, qui omnes diuersis locis vnam eandem iudicij sui sententiam protulere.

Vides hic omnes orbis episcopos vnum ecclesiasticum dogma confirmantes, a quo vt c. sequenti dicitur, Episcopi Asiae quorum primas erat Policrates Ephesij episcopus, dissentiebant, suam veterem consuetudinem praeferentes, et euangelicam traditionem esse pretendebant, pascha celebrare eo die quo iudaei, videlicet quarta decima luna, quacunque die venisset, vbi etiam significat se conuocasse episcoporum suae prouinciae concilium, ad petitionem victoris, his verbis, Poteram autem presentium episcoporum facere mentionem, quos ipse petisti, vt euocarem, sicut et feci Et infra, Sed adhuc victor romanae ecclesiae episcopus pertinacius agens, passim totius Asiae ac vicinarum prouinciarum ecclesias a communionis societate abscindere nititur, tanquam in heresim declinantes, et literas mittit, quibus omnes simul absque discretione ab ecclesiastico foedere segregaret, Sed hoc non omnibus placebat episcopis, quin potius et econtrario scribentes ei, vt magis quae pacis sunt ageret, et concordiae atque vnanimitati studeret, denique etiam extant ipsorum literae quibus asperius obiurgant victorem, velut inutiliter ecclesiae commodis consulentem, Nam et hyreneus cum caeteris, quibus praeerat, galliarum episcopis scribens, confirmat quidem vt in dominica die resurrectionis domini mysterium cele-
[*E iiij r*] bretur, Victorem tamen arguit, quod non recte fecerit, abscin-//dere a corpore vnitatis tot et tantas ecclesias dei, quae morem antiquitus sibi traditum custodirent, Et inducta historia Policarpi et Aniceti, probat vtrunque eorum, morem suum esse secutum, salua pace et communione, Huius meminit et Hieronymus, in hyrenaeo, dicens, feruntur eius et aliae ad victorem episcopum romanum de quaestione paschae, epistolae, in quibus commonet eum, non facile debere vnitatem collegij scindere, Siquidem victor multos Asiae et orientis episcopos, qui decimaquarta luna cum iudaeis pascha celebrabant, damnandos crediderat, In qua sententta, hi qui discrepabant ab illis, victori non dederunt manus.

Ex istis omnibus bene pensatis, apparet primo auctoritate romani pontificis super quaestione paschae, celebrata fuisse per omnes prouincias episcoporum concilia, et ad episcopum romanum pertinuisse, hereticos aut schismaticos a communione saeparare, Non enim reprehenditur ab alijs episcopis in facto, sed in causa faciendi, et modo, Non enim illis videbatur causa esse sufficiens tot et tantorum saeparationis, Hic erat modus celebrandi plaenaria et generalia totius orbis concilia, tempore principum paganorum, ob quorum vim nequibant ex omnibus prouincijs episcopi conuenire in vnum

locum, Similiter dicendum est de historia tripartita, quam licet sedes apostolica non recipiat, tamen quia id quod allegatur aliunde verum esse constat, et facit contra allegantem, videamus quid dicat, Vnde c. 9. dicti libri [1]) scribitur ad subuersionem atque destructionem niceni concilij, in anthiochia syrie synodum congregatam fuisse, ad quam conuenerunt ex ciuitatibus diuersis episcopi nonaginta, Maximus tamen hierosolymitanus macharij successor non adfuit, cogitans quia ei posset surripi vt in damnationem subscriberet Athanasij, Sed neque Iulius interfuit maximae romae praesul, neque in locum suum aliquem destinauit, cum vtique regula ecclesiastica iubeat non oportere praeter sententiam romani pontificis concilium celebrari, Et infra c. 15 [2]). Cognoscens ergo romanus episcopus crimina singulorum, et omnes concilio Niceno concordare comperiens, eos in communionem suscepit, tanquam omnium curam gerens, propter sedis propriae dignitatem, singulisque reddidit suas ecclesias, Et orientalibus scripsit episcopis, culpans quia non recte tractassent viros inculpabiles, de suis ecclesiis eos expellentes, // et quod sta- [*E iiij*^{r}]
tuta niceni concilij minime conseruarent.

Ex his perpendis hanc historiam magis facere pro romano pontifice, quam contra, nec orientalibus suffragari, quantumuis acute Iulio rescripserint, cum haberent malam causam, vtpote Arriani, et catholicorum episcoporum persecutores, ac concilij Niceni violatores.

Quarto argumentatur Martinus [3]) Romanum pontificem esse omnibus superiorem, humano decreto sancitum est, Nempe Constantini quarti grecorum imperatoris, vt scribit Platina in Benedicto 2. [4]) nec sic tamen obseruatum episcopis alijs.

Constat ex solutione precedenti regulas ecclesiasticas habuisse longe ante benedictum secundum, vel Constantinum imperatorem quartum, concilia non debere celebrari, aut episcopum deponi non consulto romano pontifice, ex quo apparet sanctione constantini quarti non primitus romanum pontificem omnibus fuisse praelatum, Sed platina dicit imperatorem concessisse, vt pontifex legitime pontificatum administraret, non praerequisito imperatoris aut hexarchi italiae consensu in electionem, platinae verba sunt, Adhuc autem Platina.
constantinus imperator, hominis sanctitate permotus, sanctionem vt deinceps quem clerus, populus, exercitusque romanus in pontificem delegissent, eundem statim verum Christi vicarium esse om-

---

1) Cassiodorus, *Historia tripartita*, L. IV, c. 9; in de editie van Garetius, T. I, p. 246.

2) Nicephorus Callistus, *Historia ecclesiastica*, L. IX, c. 8, in de uitgave van Fronto Ducaeus, Lvt. Par. 1630, in-fol., T. I., p. 685.

3) Luther, *De potestate papae*, p. 378.

4) *B. Platinae cremonensis de vita et moribus summorum Pontificum*, Ex officina Eucharij Ceruicorni, 1529, p. 79. In de uitg. Col. Agr. 1611, in-8°, p. 100.

nes crederent, nulla autem constantinopolitani principis aut italiae hexarchi expectata auctoritate, vt antea fieri consueuerat, Id enim ratum erat in creando pontifice, quod princeps confirmasset, vel qui eius vices in italia gerebat, Haec ibi, Per hanc imperialem constitutionem non est episcopus vrbis romae alijs praelatus, sed modus electionis est reductus ad libertatem, vt electus haberi debeat pro vero pontifice, absque constantinopolitani imperatoris aut eius in italia vices gerentis auctoritate, et consensu, sublata contraria consuetudine, Non est enim in potestate imperatoris, verum Christi vicarium constituere. Secundo non quicquid ab hominibus statuitur, precipitur, vel prohibetur, continuo humani iuris esse dicendum est, cum sepe homines statuant id quod antea iuris naturae vel diuini erat, vt Victor primus statuit quod in omni aqua potest baptismus celebrari, Alius quod natus de muliere christiana debet bap-
Fir tisari, quae tamen nemo // dubitat esse diuinae, et non humanae ordinationis.

Quinto argumentatur Martinus [1]) numquid Cyprianum et Augustinum aliosque Africae episcopos confirmauit papa, qui tamen de latina ecclesia erant? Numquid eorum consilia [2]) impediuit? aut conciliabula fuerunt, quia sine Romani Pontificis auctoritate gesta sunt? vt in eorum libris clare habetur,

Episcopum romanum fuisse supra alias ecclesias, et habuisse episcoporum ordinationem, apparet inter alia plurima, etiam ex
Cyprianus facto Nouatiani, qui tempore Cornelij schisma fecit, de quo Cyprianus epistola quarta lib. 4. Item episcopatus vnus episcoporum multorum concordi numerositate diffusus, ille post dei traditionem, post connexam et vbicunque coniunctam ecclesiae catholicae vnitatem, humanam conetur ecclesiam facere, et per plurimas ciuitates nouos apostolos suos mittat, vt quaedam recentia institutionis suae fundamenta constituat, Cumque iam pridem per omnes prouincias et per vrbes singulas ordinati sint episcopi, in aetate antiqui, in fide integri, in pressura probati, in persecutione proscripti, ille super eos creare alios pseudoepiscopos audeat, quasi possit aut totum orbem noui conatus obstinatione peragrare, aut ecclesiastici corporis compaginem discordiae suae seminatione rescindere.

Ex hoc facto patet ad episcopum romanum, pro quo se gerebat, licet illicite Nouatianus pertinuisse per singulas ciuitates episcopos creare, dum opus erat, et in haeresim vel schisma lapsos deponere, alios surrogare, id quod habetur ex epistola Cypriani ad Stephanum papam de episcopo Arelatensi, qui Nouatiano consensit quod eui-

1) Luther, Ibidem, p. 378.
2) Concilia.

dentius apparet ex vitis pontificum, vnde Platina dicit, Siluestrum episcoposquinque et sexaginta creasse, Dammasum duos et sexaginta, Leonem primum sex et octuaginta, et Stephanus papa reposuit basilidem ab Affricanis depositum, licet per surreptionem deceptus, Et Cyprianus aliquoties excusat, quod non cito certiorem reddiderit Cornelium de actis in Affrica, Constat etiam Cornelium pontificem et Stephanum Cypriani consilium et acta reprobasse. Item Augustinus et patres in Mileuitano concilio congregati aduersus Pelagium, ante conclusionem consulunt Innocentium, Idem de patribus concilij Carthaginensis, quibus rescribens Innocenti-//us, inter caetera dicit, In inquirendis de his rebus quas omni cum sollicitudine decet a sacerdotibus, maxime a vaero iustoque et catholico tractari concilio, antiquae traditionis exempla seruantes, et ecclesiasticae memores disciplinae, vestrae religionis vigorem non minus nunc in consulendo, quam antea cum pronunciaretis vaera ratione firmatis, qui ad nostrum referendum approbastis esse iudicum [1]), scientes quid apostolicae sedi cum omnes hoc loco positi ipsum sequi desideremus apostolum, debeatur, a quo ipse episcopatus et tota auctoritas nominis huius emersit, quem sequentes tam mala iam damnare nouimus quam probare laudanda, Vel id vero quod patrum instituta sacerdotali custodientes officio non censetis esse calcanda, quod illi non humana, sed diuina decreuere sententia, vt quicquid de disiunctis remotisque prouincijs ageretur, non prius ducerent finiendum, nisi ad huius sedis noticiam perueniret, vbi tota huius auctoritate iusta quae fuerit pronunciatio firmaretur, Indeque sumerent ceterae ecclesiae velut de natali suo fonte aquae cunctae procederent, et per diuersas totius mundi regiones puri capitis incorrupte manarent. &c. Innocent. *Fi°*

Similia respondet ad epistolam patrum, inter quos erat Augustinus in concilio Mileuitano congregatorum, Ex quo patet verum non esse de illorum patrum concilijs, quod Martinus asserit, sed et ipse Cyprianus suam synodum episcopo Romano misit, teste Hieronymo in dialogo aduersus Luciferianos, Hieronymi verba sunt, Conatus est beatus Cyprianus contritos lacus fugere, nec bibere de aqua aliena, et idcirco hereticorum baptisma reprobans, ad Stephanum tunc Romanae vrbis episcopum, qui a beato Petro vigesimussextus fuit, super hac re Africanam synodum direxit, sed conatus eius frustra fuit, Denique illi ipsi episcopi, qui rebaptizandos haereticos cum eo statuerunt, ad antiquam consuetudinem reuoluti, nouum emisere decretum. Haec ille. Hierony.

Praeterea pro primatu romani Pontificis facit, quod Hieronymus Hierony.

---

1) Lees: iudicium.

scribit in explanatione symboli ad Damasum, quam hoc fine concludit, Haec fides est papa beatissime, quam in ecclesia catholica
F ij r didicimus, quamque semper tenuimus et te-//nemus, in qua si minus perite aut parum caute aliquid forte positum est, emendari cupimus a te, qui Petri et fidem et sedem tenes, Sin autem haec nostra confessio apostolatus tui iudicio comprobatur, quicunque me maculare voluerit, se imperitum vel maleuolum, vel etiam non catholicum, non me haereticum comprobabit. Haec ille.

Scio nonnullos ambigere, an haec fidei descriptio [1]) Hieronymus misit, cum quibus non est mihi propositum certare, vnusquisque in
1.Corin. 11. suo sensu abundet, si quis videtur contentiosus esse (inquit Paulus) nos talem consuetudinem non habemus, neque ecclesia dei, vt enim stilus Hieronymi non sit, sensus eius indubitanter est, vt patet ex duabus epistolis ad Damasum, quas nemo negat esse Hieronymi.
Hierony. vna incipit, Quoniam vetus oriens, Altera, Importuna in euangelio mulier, In epistola ad Marcum presbyterum celedensem de fide quam ille presbyter scribit sancto Cirillo, dicit. Dedi conscriptam fidem, qui sic non credit, alienus a Christo est, In his enim tribus epistolis eundem honorem sedi romanae tribuit, quem in dicta fidei explanatione.

Sexto argumentatur Martinus [2]) Quando Alexandrinum, Antiochenum, Hierosolymitanum, et alios Aegypti, Arabiae, Syriae, Asiae, totiusque orientis episcopos constituit? hi omnes ergo haeretici fuerunt? Absit.

Neque quisquam asserit romanum episcopum omnes orbis episcopos constituisse, propter quod non sequitur, quin omnibus epi scopis, etiam ab alijs constitutis, sit superior, cum in concilio Niceno constitutum sit, quemlibet episcopum grauatum, vel cui suus Metropolitanus vel Patriarcha suspectus sit, libere posse romanam sedem appellare, atque ratum haberi quod illic decretum fuerit, et episcopum non posse deponi romano inconsulto, vt scribit Iulius episcopis orientalibus, allegans ad hoc certum numerum capitulorum Niceni concilij, Neque hoc primum natum est illic, sed semper fuit,
Iulius pa. Concilij verba sunt, vt Iulius refert, Et omnes episcopi, qui in quibusdam grauioribus pulsantur, vel criminantur causis, quoties necesse fuerit, libere apostolicam appellent sedem, atque ad eam quasi matrem confugiant, vt ab ea sicut semper fuit fulciantur, defendantur, et liberentur, cuius dispositioni omnes maiores eccle-
F ij v siasticas causas, et episcoporum iudicia antiqua, // apostolorum eorumque successorum atque canonum auctoritas reseruauit, Quo-

1) Lees: descriptionem.
2) Luther, *De potestate papae*, p. 378.

niam culpantur episcopi, qui aliter erga fratres egerint quam eiusdem sedis papae fieri placuerit, placuit vt accusatus vel iudicatus a comprouincialibus in aliqua causa episcopus licenter appellet, et adeat apostolicae sedis pontificem, qui aut per se, aut per vicarios suos retractari negocium procuret. Haec ibi.

Quod autem Romanus episcopus antiquitus non omnes ordinauerit, etiam in ecclesia occidentali, patet ex verbis Leonis papae, scribentis vniuersis episcopis per prouinciam Viennensem constitutis, Leonis verba sunt, Non enim nobis ordinationes vestrarum prouinciarum defendimus, sed per vestram sollicitudinem vindicamus, ne quid vlterius liceat nouitati nec praesumptori locus ultra iam pateat priuilegia nostra cassandi, nostrae enim gratulationi hoc solum crescere profitemur, si apostolicae sedis diligentia illibata seruetur, et per sacerdotalis disciplinae custodiam honori vestro perire quod suum est, pro nouis vsurpationibus non sinamus. Leo

Hic habes quod Romanus Pontifex licet ordinationem sibi non defendat, tamen errata castigat, illicite vsurpata resecat, quod superioris non dubium est esse, et si hoc accidit in prouincijs quarum est ipse patriarcha proprius, quare non potest et alijs patriarchis esse praepositus? quamuis illos non ordinet, aut episcopos constituat, quamuis sit probabile, et scriptis veterum consonum, alios patriarchas ab episcopo Romano accepisse synodicam epistolam, vt loquitur Gregorius in registro, aut vt Augustinus appellat communicatorias literas, cum etiam constet ex supra dictis, romani episcopi fuisse illegitime et illicite ordinatos, aut per vim intrusos eijciendo, spoliatis ecclesias restituere, id quod Iulius fecit de Athanasio patriarcha Alexandrino, vt supra citatum est ex historia tripartita.

Septimo argumentatur Martinus [1]) nec hodie sub Romano pontifice sunt, qui in Perside, India, Scithia, totaque oriente sunt, An putas nullos ibi esse Christianos? et regnum Christi in Romam coactum cuius sunt omnes fines terrae, Psalmo secundo et vigesimo primo? An non sunt episcopi qui non induunt vestes? non habent palatia, equos, aliasque pompas romanas? Sufficit quod // verbum *F ij r*
dei docent, et diligant, ac pascant, quia sic nec apostolos confiteberis episcopos fuisse, si facies rerum non res ipsas contemplari ceperis, Imo eo meliores episcopi, quo a laruis facierum remotiores, Et eo minus episcopi, quo propiores,

Vt supra dictum est potentia et diuitiae, et contraria humilitas et paupertas nihil variant de sacerdotio vel episcopatu, Sed vbicunque est, siue Romae, siue Eugubij, Alexandriae vel Tanis, Con-

1) Luther, Ibidem, p. 378 seq.

stantnopoli vel regij, eiusdem meriti est et sacerdotij, Et nonnunquam (vt inquit Hieronymus) sub tunica penitentis est regius animus, et ediuerso, Nec negamns christianos sacerdotes aut episcopos in India aut vlterioribus regionibus esse, Vtrum autem habeant equos et palatia nescimus, Quod autem dicit illos non subesse sedi apostolicae, nescio vnde nouerit, Audiui a fide digno, sub sixto quarto ab India romam venisse legatos, pro communicatione fidei, Subesse enim sedi apostolicae non est ab ea accipere episcopos, sed eandem fidem, spem, charitatem, euangelium, et eadem sacramenta seruare, atque romano pontifici eum deferre honorem, qui successori petri, et christi vicario debetur, qui si nihil exigat, sed vt fecerunt maiores, donet potius cum summa libertate, vbiuis terrarum sitae ecclesiae illi subsunt, Nec eis obest si aliqua necessitate, salua charitate, communicare cum ea non possunt, sicut non nocet christiano si ex aliqua necessitate sine sacramentis aut viuat aut moriatur, censetur enim in sacramentis communicare, qui vinculum pacis et charitatis seruat, et illa ardenter desyderat, Romanae enim ecclesiae communicat, etiam longissime dissitus Vnde Hieronymus ad theophilum, aduersus Ioannem hierosolimitanum, inquit, Praeterea quod scribit nos pergere tecum romam, et ecclesiae communicare ei, a qua videmur communione separati, nec necesse est ire tam longe, et hic in palestina eodem modo ei coniungimur, et ne hoc quod procul sit, in viculo bethleem presbyteris eius (quantum in nobis est) communione sociamur, Secus si ex contemptu vel negligentia aut heresi aliqua vel schismate non subsit, aut non communicet. quemadmodum donatistae et populi orientales, tempore Hieronymi de quibus inquit, Quoniam vetus oriens in se populorum furore // collisus, indisscissam domini tunicam, et desuper textam, minutatim per frusta discerpit, et Christi vineam exterminant vulpes, vt inter lacus contritos qui aquam non habent, difficile vbi fons signatus, et hortus ille conclusus sit, possit intelligi. Ideo mihi cathedram Petri et fidem apostolico ore laudatam censui consulendam, Inde nunc meae animae postulans cibum, vnde olim Christi vestimenta suscepi, Neque vero tanta vastitas elementi liquentis, et interiacens longitudo terrarum me a preciosae margaritae potuit inquisitione prohibere, Vbicunque fuerit corpus, illuc congregantur aquilae, Profligato a sobole mala patrimonio, apud vos solos incorrupta patrum seruatur hereditas, ibi cespite terra foecundo dominici seminis veritatem centeno fructu refert, hic obruta sulcis frumenta, in lolium, auenasque degenerant, nunc in occidente sol iusticiae oritur, In oriente autem lucifer ille qui ceciderat supra sydera posuit thronum suum, Vos estis lux mundi, vos sal terrae, Vos aurea vasa, et argentea, hic testacea vasa, vel lingnea, virgam ferream,

Hierony.

F iij v

et aeternum operiuntur incendium, quamquam ergo tua me terreat magnitudo, inuitat tamen humanitas, a sacerdote victimam salutis, a pastore presidium ouis peto, Facessat inuidia romani culminis, recedat ambitio, cum successore piscatoris, et discipulo crucifixi loquor, ego nullum premium nisi Christum sequens, beatitudini tuae, id est cathedrae petri communione consocior, super illam petram edificatam ecclesiam scio, Quicunque extra hanc domum agnum comederit, prophanus est, Si quis in arca Noe non fuerit, peribit, regnante diluuio. Et infra, Quicunque tecum non colligit, spargit,

Ex his duo habemus, Vnum pro ecclesiae romanae preeminentia, et cathedrae petri dignitate, Alterum quod iam tunc in partibus orientis pene extincta erat fides Christi, cum tamen nondum esset nefanda secta machometi quae illas partes conflatis simul multis et magnis heresibus, occupauit, annis plus minus octingentis, atque vsque in hodiernum diem tenet, vnde non mirum videri debet, si illic aut nulli aut pauci sint christiani, Neque ex psalmo secundo, vel vigesimo primo concluditur, omni tempore christianos futuros per vniuersum orbem.

Octauo argumentatur Martinus [1]) Scribit Hieronymus de illustribus // viris, quod Acacius episcopus cesariensis, discipulus Eusebij [*F iiij r*] pamphili, imperante Constantio, liberium papam deposuerit, et foelicem constituerit, Item Ioannem Chrysostomum non Romanus pontifex, sed Theophilus Alexandrinus, et Epiphanius cypri episcopi, vt in tripartita historia, deposuerunt, Item epiphanius cypri episcopus, minor Ioanne hierosolymitano episcopo, eundem excommunicauit,

Si Hieronymum sequimur, non est mirandum per vim ab hc Hiero. retico imperatore deponi catholicum episcopum, Hieronymi verba sunt. in libro de viris illustribus, In tantum autem sub Constantio imperatore claruit Acacius, vt in Liberij locum romae foelicem arrianum episcopum constitueret, Nonnulli inter quos platina mirantur Hieronymum hoc scribere de foelice, quem alij scribunt bonum fuisse, et a catholicis constitutum, sed vtcunque sit, sententia Hieronymi magis facit contra Martinum, qui debuit non ignorare argumenta ex his quae facti sunt, nullius esse momenti,

Et per idem responsum est argumento de depositione Chrysostomi, quae iniusta fuit, et contra canones, pro qua Innocentius excommunicauit Arcadium imperatorem, Et ex historia tripartita non habetur quod Epiphanius Chrysostomum deposuerit, sed potius contrarium, licet aliquid querelae inter eos fuerit propter damnationem librorum Origenis, et communionem cum dioscoro, Vnde

1) Luther, Ibidem, p. 379.

libro . 10 . c . 12. in fine [1]), sic dicitur, Cum reuersurus esset ad cyprum, ferunt quidem haec eum man dasse Ioanni, Spero quia non morieris episcopus, At ille remandauit, Spero te ad tuam patriam non redire, Haec vtrum vere dicta sint, nescio, Ambo tamen hunc habuere finem Nam nec Epiphanius viuus peruenit ad cyprum, sed in naue defunctus est, Et Ioannes post paululum episcopatu depositus est, Et capite sequenti dicitur, Cunque Epiphanius discessisset etc. vbi narratur cur Theophilus conuocato concilio, Ioannem deposuerit, Ex qua narratione colligitur a Theophilo sine Epiphanio depositum fuisse Chrysostomum mandato imperatoris, ad suggestionem Augustae eudoxiae, et damnatus est solum, quia vocatus non comparuit, et Prosper in cronicis loquens de Ioanne in pontum relegato, solius Theophili meminit.

[*F iiij v*] Haec tibi replico lector, vt intelligas qua fide Martinus hystorias citet,

Quod autem Martinus addit, Epiphanium minorem, episcopo Joanne hierosolymitano, eundem excommunicasse, nescio vnde habeat,

Epiphanius. Primum quod sit salaminae episcopus hierosolymitano minor, Nam teste Hieronymo Epiphanius haec verba dixit, Cuncta quae locutus est collegio frater, aetate filius meus, contra anthropomorphitarum heresim, bene et fideliter locutus est, quae mea quoque damnantur voce, Sed aequum est vt quomodo hanc heresim condemnamus, etiam Origenis peruersa dogmata condemnemus, Non fuit enim Epiphanius sub cura et sollicitudine episcopi hierosolymitani, neque minor, nisi forte diuitijs et potentia, Et ex epistola Epiphanij et apologia Hieronymi, aduersus Ioannem constat Epiphanium Ioanni communicasse, et comperto quod esset origenista, penituit cum eo

Hiero. habuisse communionem, Hieronymi verba sunt, Cum objceret nobis, quare ei communicasti si hereticus erat, Audiuit ab omnibus, communicauimus, nihil de heresi suspicantes, Postquam vero a beato papa Epiphanio conuentus tam sermone quam literis respondere contempsit, cunctis monachis ab eodem Epiphanio scripta venerunt, vt absque satisfactione fidei nullus ei temere communicaret, Haec ille.

Hinc sumit Martinus quod Epiphanius Ioannem excommunicauit, sed non recte, Non enim eum excommunicauit, sed excommunicatum esse declarauit, aut saltem de heresi suspectum, erat etiam excommunicatus, quia in heresim ab ecclesia damnatam, origenis scilicet, inciderat, hereticus autem vitari debet iure diuino, post-

Ad Titum 3. quam constiterit de pertinatia, ad Titum tertio, hereticum hominem

2.Ioan . 1. post vnam et secundam correptionem deuita, Et Ioannes in canonica, Si quis venit ad vos, et hanc doctrinam non affert, nolite recipere

1) Cassiodorus, *Historia tripartita*, L. X, c. 12; in de editie van Garetius, p. 358.

eum in domum, nec aue ei dixeritis, qui autem dicit illi aue, communicat operibus eius malignis,

Nono argumentatur Martinus [1]). Quid ad hoc dicemus? Vera est ne illa sententia, quam tota ecclesia, omnia etiam decreta, omnes doctores tenent esse videlicet episcopos apostolorum successores? vt d. 21. c. In nouo, Si est falsa, quid iactatur tanta auctoritate? Si vera, // Quomodo solus romanus pontifex est successor vnius *Gir* apostoli Petri? et caeteri omnes romano pontifici sunt subditi? Cur non et alij apostoli habent successores? Aut fuerunt caeteri apostoli successores vnius Petri? Cur caeteris apostolis aufertur sua gloria, et tribuitur soli Petro? Cur non quilibet episcopi habent, quod apostoli eorum habuerunt, cum romanus habeat quod Petrus suus praedecessor habuit? Muta ergo verbum, et dic quod episcopi sunt apostolorum successores, sed vnus episcopus romanus est vnius apostoli successor. Ista ratio (fateor) nisi ego sum insensatior trunco, cogit, et omnium obstruit os, esse episcopos omnes aequales, Et sicut romanus Pontifex a nemine ordinatur, ita quilibet per solam electionem, sicut ipse ordinari debet iure diuino.

Huic rationi sufficienter responsum est in praecedentibus, tractando verbum Tu es Petrus, et pasce oues meas, et respondendo ad argumentum ex epistola Hieronymi ad Euagrium, Ex quibus patet omnes episcopos esse aequales ordine, sed non praelatione vel administratione, Addo vnum verbum Hieronymi primo aduersus Hierony. Iouinianum, Propterea inter duodecim vnus eligitur, vt capite constituto schismatis tollatur occasio, Sed cur non Ioannes electus est virgo? aetati delatum est, quia Petrus senior erat, ne adhuc adolescens, ac pene puer, progressae aetatis hominibus praeferretur, Et magister bonus qui occasionem iurgij debuerat auferre discipulis, et qui dixerat eis pacem meam do vobis, pacem relinquo vobis, et qui voluerit inter vos maior esse, minimus omnium sit, ne in adolescentem, quem dilexerat, causam praebere videretur inuidiae.

Hic vides Petrum alijs praelatum, et rationem reddi, cur Ioannes non sit praelatus, Quod si Martinus intelligat, sicut patet ex dictis suis prioribus et sequentibus, iure diuino nullum episcopum alteri subdi, ad hunc sensum quod deus ita praeceperit, necessario consequitur patres Niceni concilij contra ius diuinum alios episcopos romano subdidisse, vel subditos esse declarasse, vnumquemque episcopum ita metropolitano vt ordinationem sine eius praesentia vel auctoritate factam, irritam esse decernant.

Decimo argumentatur Martinus [2]) Si romanus pontifex prae-

1) Luther, Ibidem, p. 379.
2) Luther, Ibidem, p. 380.

G i„ cepto // dei est vicarius generalis in tota ecclesia, sequitur inexcu-
tabiliter peccare eos, imo esse haereticos, qui non sub eo fuerint,
At tunc ecclesia tota, primitiua saltem, vsque ad quadringentos annos
cum tot martyribus et sanctis haeretici erunt? Obsecro quid prodest
tantam blasphemiam in ecclesia pro fumidae potestatis pompa sta-
tuere? Denique etiam sanctus Petrus erit haereticus, qui ante ro-
manam ecclesiam cum apostolis fuit Hierosolymis, Vincit me haec
ratio inuicta.

Ista ratio fundatur in falso intellectu superioritatis, et inferiori-
tatis, Licet enim Petrus sit caput collegij apostolici, et ex conse-
quenti successor Petri caput eorum qui alijs apostolis successerunt,
non tamen principatu tyrannico, aut dominatiuo, sed paterno, Sicut
autem pater non perdit superioritatem in filios. quamuis eos sinat
agere quod volunt, quamdiu irreprehensibiliter agunt, Ita Episcopus
vel papa qui praeest alijs principatu quasi paterno, qui fundatur
in amore, non perdit superioritatem, qua praeest tanquam liberis,
Hierony. vnde Hieronymus ad Theophilum, Amare parens debet, amari
parens, et Episcopus debet non timeri, Antiqua sententia est, Quem
metuit quis, odit, quem odit perijsse cupit, Vnde et in nostris
literis cum initia paruulorum in timore consistant, perfecta dilectio
foras mittit timorem, Et infra, Exhibes militem, et ducem impetras,
quasi vnus in pluribus es, vt sis vnus ex pluribus, cito indignatur
libertas si opprimitur, nemo plus impetrat a libero, quam qui
seruire non cogit. Haec ille.

Deinde non statim haereticus est, quicunque praeceptum dei
transgreditur, vtputa fur vel adulter, sed qui contra fidem vel
scripturam pertinaciter sentit, Itaque qui romano Pontifici non
obedit, eo loco vel tempore quo obedientia non exigitur, vt de patre
dictum est, non peccat, Qui vero recte praecipienti obedire recusat,
peccat quidem, sed non est haereticus, nisi credat non esse illi
obediendum sicut Petri successori, et Christi vicario, Qui enim hoc
pacto non est sub illo, in schisma vel haeresim cadit, sed absit, vt
omnes martyres, et tota ecclesia primitiua, hoc modo non fuerint
sub romano pontifice, vsque ad annos quadringentos, nam Siluester
sub Constantini imperio sedem apostolicam rexit, Platina teste,
anno domini tricentesimo trigesimo octauo, quo tempore fuit Nice-
G ij r num conci-//lium, tribuens romano pontifici praerogatiuam primatus,
vt ante dictum est, et infra amplius dicetur. Quod autem addit,
denique etiam sanctus Petrus erit haereticus etc. valde ridiculum
est, quis enim vnquam dixit Petrum romanae ecclesiae aliquando
fuisse subiectum, regendam suscepit sedem romanam, et ecclesiam,
non ipse regendus ab ea, atque suo aduentu romanis primatum
attulit, non ab illis accepit, sed a Christo, qui loco vel tempore

non clauditur, vnde suam pastoralem dignitatem quocunque pergeret circumferebat, sicut hodie papa, cum Roma decedit, sua dignitas et praelatio Romae non remanet, sed pontificem sequitur.

Vndecimo argumentatur Martinus [1]) Si vlla ecclesia est prima, et mater omnium, non est alia nisi Hierosolymitana, vt dixi supra, quid enim faceret romana, si haberet haec pro se, quae habet illa? Nempe quod Esaias, et Micheas, et omnes Prophetae pronunciarint de syon exituram legem euangelij, et de Hierusalem verbum domini. Item quod dominus ibi dedit gloriam in domo sua nouissima, vt Aggeus dicit, Quod Christus ibi pontifex, apostoli autem velut presbyteri, quod Christus ibi oblatus spiritum sanctum misit, Et breuiter hinc in omnem terram exiuit verbum dei, hinc omnes ecclesiae, Nec est vllius tam impudens frons, qui possit negare hanc esse vere matrem ecclesiarum omnium fontem, radicem, ac matricem, etiam Romanae ecclesiae, Si ergo haec non habet primatum, imo vix quintum locum ei dederunt, quanto minus Romana habet, quae est eius discipula? Dicat aduersus haec aliquid qui potest.

Iudaeis dictum est, auferetur a vobis regnum dei, et dabitur genti facienti fructus eius, et quia terrena Hierusalem non cognouit tempus visitationis suae, praedicitur ei a domino, non remansurum in ea lapidem supra lapidem, Illi etiam dicitur, Hierusalem, Hierusalem, quae occidis Prophetas, et lapidas eos, qui ad te missi sunt, quotiens volui congregare filios tuos, quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alis, et noluisti, Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta, vbi Hieronymus quarto commentariorum in Matthaeum hoc ipsum ex persona Hieremiae iam ante dixerat, Reliqui domum meam, dimisi haereditatem meam, facta est mihi haereditas mea quasi // spelunca hienae, desertam Iudaeorum domum, id est, templum illud, quod fulgebat augustius oculis comprobamus, quia habitatorem Christum perdidit, et haereditatem praeripere gestiens, occidit haeredem. Matth. 21. Matth. 23. Hierony. *G ij*

Ex his et alijs domini prophetarum et apostolorum testimonijs, manifeste habetur principalem militantis ecclesiae sedem non fuisse figendam in Hierusalem, licet in templo Christus sit oblatus, praedicauerit, et docuerit, Hierosolymis extra portam crucifixus sit in monte syon legem dederit, spiritum miserit, quia terrena Hierusalem ijs inauditis beneficijs ingrata, legis precones de finibus suis expulit, Iudeae fonte siccato deserta gentium irrigata sunt, licet igitur dum Christus carne versabatur in Iudaea, vel Hierosolymis, illic esset caput ecclesiae, et suprema potestas, et post ascensionem

---

1) Luther, Ibidem, p. 380.

quam diu illic erant apostoli, operis domini vicarij, cum principe suo Petro, illic esset summus ecclesiae principatus, tamen postquam Iudaea de finibus suis euangelij praedicatores expulit, iuxta verbum
Actuum . 15. Pauli, Primum oportebat vobis euangelizare verbum dei, peragratis diuersis regionibus, Petrus sedem suam posuit primum Antiochiae ad tempus, quam tandem Romam transtulit, ac suo sanguine, cum collega Paulo, honorauit, Testimonia igitur Prophetarum allegata, non eo spectant, vt terrena Hierusalem prima sedes ecclesiae esse demonstretur, sed solum vt illic initium habuisse declaretur, Cum
Esaiae . 2. dicitur, De syon exibit lex, et verbum domini de Hierusalem, Et dominus ad apostolos, Oportet praedicari poenitentiam, et remissionem peccatorum incipiendo a Hierusalem, vsque ad vltimum terrae, et alibi, Eritis mihi testes, in omni Iudaea, et Samaria etc.
Melchiades papa. Vnde Melchiades papa vndecima . q . 1 . Futuram ecclesiam etc. dicit [1]), Futuram ecclesiam apostoli in gentibus praeuidebant, idcirco praedia in Iudaea minime sunt adepti, sed precia tantummodo ad fouendos egentes, Igitur domus domini ad quam inuitat Esaias, non est templum materiale Salomonis, sed ecclesia toto orbe diffusa, et mons eleuatus super verticem montium, non est mons syon, vel mons Moria, sed Christus, ad quem fide venitur, eleuatus super patriarchas, et Prophetas, et apostolos, qui etiam montes dicuntur, vt in Psalmo. Fundamenta eius in montibus sanctis.

Duodecimo argumentatur Martinus [2]) concilium Nicenum, vt scri-//
G iij r bitur libro decimo . c . 6 . historiae ecclesiasticae [3]), statuit articulo sexto in hunc modum, Et apud Alexandriam, vel in vrbe roma, vetusta consuetudo seruetur, vt vel ille aegypti, vel hic suburbanarum ecclesiarum sollicitudinem gerat, Responde, hoc concilium omnium fere sacerrimum est, Et ecce non modo non primatum et monarchiam, Romano dat pontifici, sed ex vetusta consuetudine, non iure diuino, tribuit sollicitudinem Italicarum, et suburbanarum ecclesiarum, Atque haec in propositione mea tetigi, quando dixi, quod contra frigidissima decreta staret decretum huius concilij, Si ergo sum hereticus, age, tollant primum hoc concilium, cui me ipsa quoque decreta tanquam Euangelio cogunt obedire, Non possum duobus dominis seruire contrarijs.

Eusebius praeter fidei simbolum 20. capitula niceni concilij,

---

1) Aanhaling uit het »Decretum Gratiani", c. 15. C. 12. qu. 1; in de uitgave van Friedberg, P. I, col. 682.

2) Luther, Ibidem, p. 381.

3) Bedoeld is hier: *Historiae ecclesiasticae liber X. Ruffino autore*, cap. 6, achter: *Eusebii caesariensis ecclesiastica historia Ruffino interprete*, in de *Avtores historiae ecclesiasticae*, rec. per Beatum Rhenanum, Basileae M. D.XXXV, p. 221.

historiae suae inserit [1]), cum fuerint ipsius concilij in summa capitula 70. Et capitulum a Martino citatum, de speciali sollicitudine loquitur, quam Romanus pontifex praeter generalem totius ecclesiae curam, gerit de ecclesijs vicinioribus eiusdem prouinciae, vel vicinarum prouinciarum, seu totius ecclesiae occidentalis, id quod primatui romanae sedis nihil derogat, cum teste Iulio Papa in epistola Iulius pa. ad orientales episcopos, in eadem nicena synodo iubentibus canonibus decretum sit, non debere praeter sententiam romani pontificis vllo modo concilia celebrari, nec episcopos damnari, Et infra allegat capitula vigintiquinque eiusdem concilij, inter quae vnum est, Et omnes episcopi, qui in quibusdam grauioribus pulsantur, vel criminantur causis, quoties necesse fuerit libere apostolicam appellent sedem, atque ad eam quasi ad matrem refugiant, vt ab ea (sicut semper fuit) fulciantur, defendantur, et liberentur, cuius dispositioni omnes maiores ecclesiasticas causas, et episcoporum iudicia, antiqua apostolorum eorumque successorum atque canonum auctoritas reseruauit, et infra, Vt si accusatus vel damnatus episcopus appellauerit romanum pontificem, id statuendum quod ipse iuste censuerit, Etiam non sequitur, Romanus pontifex ecclesiarum suburbanarum ex vetusta consuetudine sollicitudinem gerit, ideo non iure diuino illis praeest, aut illarum curam habet, Nam vt Christi vicarius, et Pe-//tri successor, iure diuino generalem omnium ecclesia- *G iij*
rum curam gerit, cui non repugnat vt quarundam specialem ex consuetudine obtineat, sicut alibi fatetur Martinus vnicuique ciuitati iure diuino praeesse vnum episcopum, qui tanquam ciuitatis pastor totius ciuitatis sollicitudinem habeat, cui non repugnat eundem episcopum alicuius partis suae parochiae specialiorem curam possidere, lege humana, aut priuilegio superioris, vel vsu vetustae consuetudinis, vt (verbi gratia) accidere potest, vt vnius partis habeat plenariam et immediatam ordinationem, et omnium officiorum et beneficiorum collationem, non autem alterius partis, Huiusmodi enim multa consuetudine obtinentur, vel perduntur, in his qui iuri diuino canones patrum vel humanae leges addiderunt, Plerumque enim quod iure diuino est indifferens, consuetudine fit debitum, et quod iure diuino licet, consuetudine non licet, Exemplum constat ex scriptis veterum Hieronymi Chrysostomi Augustini et Gregorii Episcopum totius ecclesiasticae pecuniae ex decimis, primitijs, et oblationibus collectae, in solidum administrationem habuisse, ex qua suae domui necessaria sumeret, deinde clericis et viduis, monachis, virginibus, aliunde non habentibus, Item peregri-

1) Latomus bedoelt hier het hoofdstuk van Ruffinus, in de vorige aanteekening genoemd.

nis, et fabricis, atque ecclesiae ornamentis, de qua sequenti tempore per canones factae sunt certae portiones, et alia mutata sunt, partim humanis legibus, partim consuetudine, Sic est et in proposito, de speciali cura per consuetudinem acquisita pontifici romano, Quod autem addit Martinus quod quatuor primis concilijs tanquam euangelio obedire iubemur, non est accipiendum de omnibus indifferenter, quae in illis statuta vel ordinata leguntur, sed in illis quae de fide determinantur, Secus est de regulis concernentibus administrationem ordinum, et graduum ecclesiasticorum, et similium, Illa enim sensum vere euangelicum exprimunt, et declarant, sufficienti et plena determinatione, vt in dicto niceno concilio declarata est filij cum patre consubstantialitas, quae euangelica veritas omnem locum, omne tempus, et omnem hominem equaliter respicit, Ista autem quandoque pro necessitate, vel communi vtilitate mutari, vel non obseruari possunt, Plaerumque enim multitudo vel magnitudo peccantium, studium colligendae fraternitatis, et seruandae pacis, disciplinae canonicae rigorem temperari compellit, Nam leges hominum pro communi vtilitate // ponuntur, contra quam militare non [G iiij r] debent, Si nobis parum credis, lege Cyprianum, Hieronymum et sacros canones.

Decimotertio argumentatur Martinus [1]) Idem concilium statuit non a Romano episcopo omnes episcopos ordinari, sed a prouincialibus episcopis, dicens, Et vt si forte in ordinando episcopo duo vel tres pro aliqua contentione dissentiant, reliquorum auctoritas et precipue metropolitani cum caeteris firmior habeatur, Obsecro, quid amplius facere debeo? Non satis quod Romano pontifici omnia quae sibi arrogat libens credo? Debeo insuper probare quod haec decreta sunt contempta, et irritata, humano vnius episcopi arbitrio?

Hic Martinus consulto dimittit vltimam capituli particulam, scilicet, absque quo ordinationem irritam esse voluerunt, sciens eam contra se facere, in eo quod superius dixit, sicut romanus pontifex a nemine ordinatur, ita quilibet per solam electionem, sicut ipse, ordinari debet iure diuino, Intelligens per ordinationem confirmationem, et iure diuino, id est precepto diuino, sic enim accipit, hic vero concilium nicenum decernit irritam esse ordinationem, absque metropolitani presentia, vel auctoritate, Primo igitur expostulet Martinus cum concilio niceno, cur contra ius diuinum irritam faciat electionem cleri, populi, et conprouincialium episcoporum, sine metropolitani praesentia, vel auctoritate, Et cur contra ius diuinum, totius prouincie episcopos metropolitano subiecerit, Deinde demonstret decreta nicena non facta aut roborata auctoritate romani pon-

1) Luther, Ibidem, p. 381 seq.

tificis, Amplius, cur concilium voluit saluam manere, in suis decretis, vt saepe dictum est, auctoritatem sedis apostolicae? Postremo, attende non recte omnem culpam in solum romanum pontificem reijci, cum saepe canonica non sit electio, propter potentiam principum, propter dissentiones populi, vel quod variant vota eligentium, aut propter ambitionem, vt summus ponttfex (etiam si velit canonicam formam seruare) non possit, in quo tamen sicut nolumus eum solum culpari, ita nec excusari, sed cum alijs dolemus tantum inualuisse vitia, vt nunc maxime verum sit, quod Hieronymus con- Hiero.
queritur, Multi aedificant parietes, et columnas ecclesiae substruunt, marmora nitent, auro splendent laquearia, gemmis altare distinguitur, et ministrorum Christi nulla electio est, Episcoporum enim hodie et sacerdotum // prouisio fit (proch dolor) in multis, praeter [*G iiij v*]
legem euangelicam, praeter apostolicam formam, praeter sacrorum canonum decreta, Imo et longe aliter, quam ciuili, et imperiali lege decretum sit, vnde codice de episcopis et clericis, L. si quenquam [1]), ita loquitur imperator, Si quenquam vel in hac vrbe regia, vel in caeteris prouincijs, quae toto orbe diffusae sunt ad episcopatus gradum prouehi, Deo auctore, contigerit, puris hominum mentibus, nuda electionis scientia, syncero omnium iudicio proferatur, nemo gradum sacerdotij venalitate pretij meretur, quantum quisque mereatur, non quantum dare sufficit, estimetur, profecto enim quis locus tutus? et quae causa poterit esse excusata? si veneranda Dei templa pecunijs expugnentur, quem murum integritatis, aut vallum fidei prouidebimus? si auri sacra fames penetralia veneranda proserpit? denique quid cautum esse poterit, et securum, si sanctitas incorrupta corrumpitur? Cesset altaribus imminere prophanus ardor auariciae, et a sacris adytis repellatur piaculare flagitium, Ita castus et humilis nostris temporibus eligatur episcopus, vt locorum quocunque peruenerit, omnia vitae propriae integritate purificet, non precio, sed precibus ordinetur Antistes, tantum ab ambitu debet esse sepositus, vt quaeratur cogendus, rogatus recedat, inuitatus effugiat, sola illi suffragetur necessitas excusandi, Profecto enim indignus est sacerdotio, nisi suerit [2]) ordinatus inuitus, Scribat pijssimus Iesus in cordibus et manibus principum christianorum hanc legem, et spes erit, quod sint ecclesiam iuste et sancte reformaturi.

Decimoquarto argumentatur Martinus Idem nicenum concilium episcopo hierosolymitano, non romano tribuit honoris primatum,

---

1) Verwijzing naar het *Corpus iuris civilis*, nl. naar den *Codex* van Justinianus, Lib. I, tit. III, *De episcopis*, c. 31.

2) Fuerit.

dicens ibidem, Et vt episcopo hierosolymorum antiquitus tradita honoris prerogatiua seruetur, manente nihilominus et metropolitani ipsius prouinciae dignitate, Doce me lector, quid faciendum sit, quando non satis est me hodierno tempore confiteri romanum pontificem esse primum, nisi mentiar quoque, et negem alium antiquitus fuisse primum, et tanti concilij auctoritati resistam?

Sunt qui Martini admirentur doctrinam, Alij virtutem, integri-
Hir tatem, fidem, Et puto in eo qui velit aliorum et maxime // maiorum errata libere redarguere, nihil prius requiri quam fidem, hanc autem Martinus fere praetermittit, Si papae relinqueret quae iure possidet, crederetur abusum, et excessum velle tollere, Nunc autem dum omnia tollit, nihil pensi habens vaeris an falsis argumentis,
Bernard. sibi fidem abrogat vt inimico, Si inquit Bernardus. Mala carpimus, et bona silemus, corrosores non correctores sumus.

Hierosolymorum metropolitanus est cesariae Palestinae episcopus et totius orientis Antiochia metropolis est, Quis autem dubitat episcopum subesse suo metropolitano, etiam tacente concilio? quanto magis quando ipsum concilium cauet seruandam metropolitani dig-
Hierony. nitatem, Vnde Hieronymus scribens aduersus errores Ioannis hierosolymitani, Tu qui regulas quaeris ecclesiasticas, et Niceni concilij canonibus vteris, et alienos clericos, et cum suis episcopis commorantes tibi niteris vsnrpare, responde mihi, ad Alexandrinum episcopum palestina quid pertinet? Ni fallor hoc ibi decernitur vt palestinae metropolis caesarea sit, et totius orientis Antiochia, Aut igitur ad Caesariensem episcopum referre debueras, cui spreta communione tua communicare nos noueras, aut si procul expetendum iudicium erat, Antiochiam potius literae dirigendae. Hinc vides, quod antiquitus tradita honoris praerogatiua Hierosolymorum episcopum non eximit Antiocheno, vel Caesariensi, quanto minus anteponit Romano, Potest enim esse honoris praerogatiua, secundum aliquem modum, qui non pertinet ad principatum, sicut in publico conuentu antiquiores fundationes habent loci praerogatiuam, Neque hoc accipias ita ibi decerni, vt non antea fuerit Caesarea metropolis,
Eusebius cum Eusebius in historia ecclesiastica dicat, Theophilum episcopum Caesariae palestinae primum fuisse, deinde Narcissum Hierosolymorum episcopum in dignitate super paschate, tempore quo Victor Romae, et Ireneus Lugduni praeerant, multis annis ante concilium Nicenum.

Decimoquinto argumentatur Martinus [1]) Si Romana ecclesia est prima, propter primum apostolum Petrum, Eadem necessitate confitebimur et compostellanam ecclesiam esse secundam, propter apostolum secundum Iacobum, et Ephesinam tertiam, propter apostolum

1) Luther, Ibidem, p. 382.

tertium Ioannem, et sic deinceps secundum ordinem apostolorum At ille ordo nunquid seruatur? Quo iure ergo solus Petrus primam facit ecclesiam, nisi humano? Cur // Constantinopolitana, quae *Hi*ᵛ nullum habet apostolum, praefertur secundo loco Compostellanae? Cur Alexandrina quae et ipsa nullum habet apostolum, praefertur Ephesinae? Cur Antiochena sine apostolo praefertur Edissenae, quae apostolum Thomam habuit? cur Hierosolymitana his omnibus quinto loco postponitur, quae Christum Petrum Iacobum Ioannem, item Iacobum columnas (vt Paulus ad Galatas .2. scribit) habuit? Vides quam sit nulla ratio, quam Christus studiose huius primatus ambitionem praeuenit, et causas eiusdem penitus confudit.

Haec ratio (si ratio dicenda est) sufficienter soluta est ex dictis quia Petro pro se et suis successoribus credita est vniuersalis ecclesia, successores autem Petri Romae sunt, Hinc est quod ecclesia Romana prima est, Aliae autem ecclesiae sortitae sunt consequenter honorem et administrationem, prout Petro vel eius successori cum sanctis patribus collegis visum est, paci et saluti gregis expedire, nec opus est quod si romana diuino iure est prima, quod eodem iure aliqua sit secunda, vel tertia, sed solum quod nulla alia eodem vel alio iure sit prima, Simile est, Saepe praelatus aliquo iure, puta electionis, aut postulationis, in aliqua communitate primus est, quo iure aliquis alius non est ibi, aut secundus, aut tertius, Nam (vt saepe dictum est) romana non obtinet primatum, quia talis, sed quia sedes finalis Petri, quae hactenus in recta fide permansit, alijs quae eius communionem recusauerunt, in haeresim vel schisma prolapsis, Et Martinus loquens de ecclesijs quae habuerunt apostolos, vel intelligit quod apostoli illic praesentem vitam finierunt, aut solum quod illic fuerint, vel habitauerint, Non primo modo, quia dicit Hierosolymitanam habuisse Petrum Ioannem, et vtrumque Iacobum, qui non omnes illic mortui sunt. Item hoc modo Com- Actuum . 12. postella non habebit apostolum Iacobum maiorem, quem ab Herode occisum tradit actuum apostolorum historia, Si secundo modo, vnde poterit doceri quod Alexandriae nullus fuerit apostolorum, aut etiam Constantinopoli, quid si honorare placuerit Antiochenam sedem, quia Petrus eam aliquot annis rexit? et Alexandrinam propter Marcum euangelistam, Petri discipulum, et interpretem? Sed siue hac, siue alia causa patres moti sint, constat eos non secutos, neque ordinem, neque numerum apostolorum in constituendis sedibus primis, Et sedes successoris Petri etiam ex aliqua necessi-//tate *Hij*ʳ transferri posset, vt supra dictum est.

Decimosexto argumentatur Martinus [1]). Si ad solos Petri suc-

1) Luther, Ibidem, p. 383.

cessores pertinet verbum Christi Tu es petrus, et Pasce oues meas, pari sequela concludetur, solius Ioannis successores esse filios mariae, in cruce commendatos solos, quia plus caeteris dilectos, quia hunc solum in cruce allocutus matri commendauit, ergo ab Ephesinis episcopis accipiunt caeteri, vt sint filij ecclesiae et mariae. Item soli successores Iacobi et Ioannis essent filij tonitrui, et soli successores Iacobi minoris sint fratres domini, Et omnino omnium ad quos Christus semel locutus est successores haberent eodem iure diuino, Quo quid vanius dici potest?

Hic aperte calumniatur, dum verbum Pasce oues meas, ostendere nititur non plus pertinere ad Petrum, quam ad quemuis alium, Certum est autem quaedam a domino in euangelio dicta Petro, quae proprie ad eum pertinent, nec personam transgrediuntur, vt
Ioan. 1. illud, Tu es Simon filius Ioannis, Tu vocaberis cephas, quod inter-
Matth. 26. pretatur Petrus, Ioannis .1. Et illud. Antequam gallus cantet, ter
Ioan. 21. me negabis. Item cum esses iunior etc. Haec testimonia neque ad ecclesiam, neque ad successorres Petri referuntur, Quaedam vero Petro dicuntur, quae non ad eum proprie et singulariter, sed ad omnes et singulos dicta esse credenda sunt, vt illud Matthei .18.
Matth. 18. Dixit dominus Simoni Petro, Si peccauerit in te frater tuus, vade et corripe eum inter te et ipsum solum, et hoc mandatum fraternae correptionis singulos de ecclesia respicit, vsque ad finem saeculi. Quod vero statim sequitur, Amen dico vobis quaecunque ligaueritis, vbi dat vel daturum se promittit excommunicandi et absoluendi potestatem, non singulos, sed quosdam solum respicit, Nemo enim potest ligari, vel solui, nisi a suo iudice, neque vnusquisque de ecclesia cuiuslibet alterius iudex est, sed praepositus, Praepositis enim alij subesse iubentur, ad Hebraeos vltimo. Obedite praepositis
Rd Hebr. vltimo vestris, et subiacete eis etc. quod non conuenit puero, aut mulieri
1.Timo. 2. de qua apostolus ad Timotheum, Mulieri in ecclesia loqui non per-
1.Corin. 14. mitto, neque dominari in virum, et ad Corinth. Turpe est mulieri loqui in ecclesia. Item verbum, Pasce oues meas, non potest referri ad personam Petri solius, excludendo successores, alias desijsset
1.Corin. 13. obligare defuncto Petro, neque respicit singulos de ecclesia, primae
H ij[v] ad Corinth. 13. // Nunquid omnes pastores? Respicit ergo in persona Petri ordinem pastorum, quod Petrus intelligens alijs pasto-
1.Petri 5. ribus consequenter praecipit, Pascite eum qui in vobis est gregem domini, et tamen sancta ecclesia, et sancti patres concilij Niceni, et anteriores atque posteriores, intellexerunt illud verbum modo quodam dirigi ad Petrum, et successores, quo non ad aliquem alium. Hinc sumpsit Hieronymus Petro et non Ioanni creditam ecclesiam, et ipsum alijs caput constitutum, et Gregorius atque alij, de quibus supra, Nec mouere debet, quod quidam tractatorum illa verba

domini ad Petrum tractantes, huius primatus non meminerint, quia non omnes omnia possunt explicare, tanta est vbertas, foecunditas, copia, et profunditas scripturarum, Et vnusquisque tractat quod suo proposito seruit, ad aedificationem, Dicit enim Seneca, In eodem prato canis leporem sequitur, bos herbam, ciconia lacertam, Sic et tractatores in campo scripturarum, Verbum vero Ecce mater tua beatus Ioannes intellexit ad se proprie pertinere, et non transgredi personam, eo quod sequitur, Et ex illa hora suscepit eam discipulus in sua, vbi Augustinus super Ioannem, vt ad eius curam quicquid ei esset necessarium pertineret, Suscepit ergo eam in sua, non praedia, quae nulla propria possidebat, sed officia, quae propria dispensatione exequenda curabat, vt supra, Distribuebatur autem vnicuique prout cuique opus erat, vt illic etiam beatae Mariae tanquam matris eius portio poneretur, Ioannes et Iacobus frater eius acceperunt nomen, vt filij tonitrui dicerentur, quorum sublime meritum in monte meretur audire tonitruum patris, per nubem de filio Tonantis, quod quidem verbum vocatur tonitruum, secundum illum modum loquendi, quo dicitur Iob. 26. Cum vix paruam stillam sermonis eius audierimus, tonitruum magnitudinis eius quis poterit intueri? Vel secundum Bedam, quorum vnus intonans vocem theologam, quam nemo prius edere nouerat, emisit In principio erat verbum, quam tanto pondere grauidam reliquit, vt si aliquanto plus intonare voluisset, nec ipse mundus capere potuisset, Cernis secundum haec filios tonitrui dici proprie, nec transire eorum personam, vt veniat ad successores, qui in monte non fuerunt, nec euangelium scripserunt, Sic et Jacobus minor // dictus est frater domini, modo quodam speciali, vt inquit Hieronymus primo commentariorum in epistolam ad galatas, Propter egregios mores, et inseparabilem fidem, sapientiamque non mediam, frater dictus est domini, Sicut Moyses specialiter dictus est famulus domini, Sic et beatus Iacobus specialiter frater domini appellatus est, Haec ille, sed de his plus satis, Nullus enim erit finis respondendi, si talibus calumnijs pergamus per singula satisfacere, Quod enim verbum inuenies in sancto euangelio, quod non simili calumniae pateat? si contempta interpretatione maiorum, tui capitis sensum sequaris, et quicquid in buccam venerit euomas, Contendet alius quaecunque dominus apostolis, discipulis, vel turbis locutus est, ad nos non pertinere, et personam audientium non excedere, nisi hoc illic expresse diffiniatur.

Ioan. 19. August. Iob. 26. Beda Galath. 1. *H iij r*

Addit Martinus [1]), In fine dico me nescire, an christiana fides pati possit, quod in terris aliud caput ecclesiae vniuersalis statuitur, preter Christum, Sunt qui Christum in ecclesiam triumphalem

1) Luther, Ibidem, p. 383.

reijciunt, et romanum pontificem militantis ecclesiae caput constituunt, contra expressum euangelium matthei vltimo. Ecce ego vobiscum sum, vsque ad consummationem saeculi, Et illud, actuum 9. Saule, Saule quid me persequeris? Ideo enim regnum fidei ecclesia vocatur, quod rex noster non videtur, sed creditur, sicut primae ad corinthios 15. dicit, Oportet illum regnare donec ponat inimicos suos scabellum pedum suorum, Et tunc tradet regnum deo et patri, At hi regnum raerum praesentium faciunt, dum visibile caput erigunt, Nam et mortuo pontifice, ecclesia non est sine capite, cur ergo viuo pontifice Christus non pro capite solus habetur? An viuo pontifici caedit, et mortuo succedit, velut quidam alternus pontifex? Si autem et viuo pontifice caput est, vt quid duo capita in ecclesia statuimus?

Dicis te nescire an christiana fides pati possit, quod in terris aliud caput ecclesiae vniuersalis statuitur, preter Christum, Primum responde, an in particulari ecclesia putes fidem permittere aliud caput esse preter Christum? Item an particulare ecclesiae membrum salua fide habere possit aliud caput? si in istis concedis, in illo cur negas? Nonne idem inconueniens, vnum membrum subesse //
H iij duobus capitibus et vnum corpus habere duo capita? Si autem velis
1.Regum . 15 in istis argumentum valere, reprehendatur Samuel, loquens regi Saul, primi regum 15. vel dominus potius per Samuelem, Nonne cum paruulus esses in oculis tuis, caput in tribubus israel factus
1.Corinth . 11 es? Reprehendatur et apostolus, qui dixit, Caput mulieris vir, caput
Ephe . 5. viri Christus, et ad Ephesios, vir caput est mulieris, sicut Christus caput est ecclesiae, Itaque lex Christi, et fides, non admittit in ecclesia vel in membro ecclesiae duo capita contraria, non sibi
Matth . 6. subordinata, sicut dominus dicit, Nemo potest duobus dominis seruire, cui domini sententiae non aduersatur hominem christianum habere dominum hominem, et deum, Praecipit enim apostolus seruis, vt dominos suos omni honore dignos habeant, vt non contradicant, non fraudent, Pariformiter Christus est ecclesiae caput, et tamen (Hieronymo teste) Petrus a domino caput constitutus est, et
Grego. Gregorius, Certe Petrus apostolus primum membrum sanctae vniuersalis ecclesiae est, Paulus, Andreas, Ioannes, quid aliud quam singularum sunt capita plebium, et Christus est ecclesiae pastor,
Ioan . 10. Ioannis decimo, Ego sum pastor bonus, ad hebreos vltimo, Qui
Hebre . 13. eduxit pastorem magnum ouium, Iesum, et tamen ecclesiae dedit pastores et doctores, Ipse etiam a Paulo vocatur apostolus, et fecit homines apostolos, Et vnus est pater fidelium Christus, et tamen
1.Corinth . 4. Paulus scribit ad corinthios. Et si decem milia pedagogorum, sed non multos patres habetis, per euangelium enim ego vos genui, Scribens et Timotheo dilecto filio, similiter et Tito, Et vnus est

magister fidelium Christus, et tamen Paulus confidenter loquitur, doctor veritatis magister gentium in fide et veritate, Sic ipse est caput ecclesiae tam vniuersalis quam particularis, et vniuscuiusque membri, quantumlibet exigui, et dedit ecclesiae capita, pastores, et episcopos, vel principes, quemadmodum enim nihil derogatur eius regiae maiestati, quod aliquis alius sit rex, neque eius potestati, si aliquis alius sit dominus, In cuius femore scriptum est, Rex regum et dominus dominantium, de quo psalmista canit, Rex omnis terrae deus, Ita nihil derogatur Christo capiti vniuersalis ecclesiae, per hoc quod homo caput constituitur, Quod autem dicis ecclesiam // esse regnum fidei, eo quod rex eius non videtur, sed creditur, esto, [*H iiij r*] licet non facile monstrari posset scriptura, quae hoc dicat, Nam ecclesiae pars videt faciem patris, alia pars quae adhuc peregrinatur credit, Non tamen oportet quod si fides sit inuisibilis et rerum inuisibilium, quod sidei [1]) et sacramentorum ministri aut nulli sint, aut solum inuisibiles, Sub priori testamento ecclesia erat etiam regnum fidei, habebant eundem spiritum fidei, habentes nihilominus duces visibiles, similiter in nouo testamento, alias non misisset Christus apostolos, operis sui vicarios, nec eos constituisset principes super omnem terram, Non erat deo difficile homines ad salutem reducere per semetipsum, absque humano ministerio, aut veritatem docere, et sui noticiam tradere, sine doctoribus hominibus, Sed vt ait Augustinus in prefatione libri de doctrina christiana, Augusti. Abiecta esset humana conditio, si per homines hominibus deus verbum suum ministrare nolle videretur, Quomodo enim verum esset quod dictum est, Templum dei sanctum est, quod estis vos, si deus de humano templo responsa non redderet, et totum quod discendum hominibus tradi vellet, de coelo atque per angelos personaret, Quamuis igitur uerum sit verbum, Ecce ego vobiscum Matth. 28. sum vsque ad consummationem saeculi, quia christus opus suum operatur inuisibiliter, seruis suis efficaciam tribuens suis ministris et sacramentis pascens, regens, sanctificans, viuificans, custodiens, tamen ministris visibilibus vtitur, Verum est etiam, Saule, Saule, Actuum. 9. quid me persequeris, quia qui membrum corporis persequitur, caput persequitur, Verum est etiam illud, Oportet illum regnare donec ponat etc. et tamen regit ecclesiam suam, quae vtique visibilis est, per duces visibiles, Ridiculum est autem quod addit Martinus, Nam et mortuo pontifice ecclesia non est sine capite, Sic enim potest argumentari mortuo viro mulierem non esse sine capite, quia Christus caput eius viuit, ergo viuente viro solus Christus est mulieris caput, dicendus, et non vir. Sequitur Martinus [2]).

---

1) Fidei. 2) Luther, Ibidem, p. 384.

Concludo, Omnis sacerdos in articulo mortis, et necessitatis, est episcopus, est papa, habens plenissimam plenitudinem potestatis //
[*H iiij r*] super confitentem, vt tenet sententia communis totius ecclesiae, et ex beati Cypriani epistolis euidenter conuincitur, Frgo [1]) nec papa est episcopis [2]), nec episcopus est superior presbyteris iure diuino, tenet consequentia, quia ius diuinum est immutabile, tam in vita quam in morte.

In hac conclusione duo tanguntur, Vnum, qualem et quantam potestatem habeat sacerdos supra penitentem in mortis articulo, Alterum, quo iure, diuino an humano, Et si diuino, an illam potestatem habeat, etiam extra articulum mortis vel necessitatis, Dico igitur in primis, in dicto articulo necessitatis papa vel episcopus aliquid potest, quod non simplex sacerdos, Potest enim eum sacerdotem ordinare, quod satis est pro differentia potestatis eorum,

Dico secundo quod eodem casu licet simplex sacerdos possit quemuis christianum penitentem ecclesiae reconciliare, communioni restituere, et ei pacem dare, vt habetur ex sacris canonibus 26 . q . 6 . c. Si presbyter et c. Agnouimus, et c. presbyteri, et c. Si quis de corpore [3]), quod etiam habetur ex epistolis beati Cypriani, licet Cyprianus quibusdam, nec in morte concedat communionem, Et beati leonis, in quo includitur absolutio, tam a censuris, quam a peccatis, tamen differt reconciliatio facta per papam, ab ea quae fit per simplicem sacerdotem, propter casum necessitatis vel articulum mortis, quia si languens a simplici sacerdote sic absolutus, conualuerit, quandoque tenetur se papae representare, eius mandato pariturus, vt de sententia excommunicationis, Si quis suadente, expressum est, c. ea noscitur, et c. quod de his, et c. quamuis [4]), de sententia excommunicationis, et quod plus est, quandoque re incidit in sententiam, ipso iure, vt expressum est, in c. eos qui, eodem li . 6. [5]) vbi sic dicitur, Eos qui a sententia canonis vel hominis (cum ad illum a quo alias de iure fuerant absoluendi nequeunt propter imminentis mortis articulum aut aliud impedimentum legitimum pro absolutionis beneficio habere recursum) ab alio absoluitur, cessante postea periculo, vel impedimento, huiusmodi se illi a quo (ijs cessantibus) absolui debebant, quam cito commode poterunt

---

1) Lees: Ergo. 2) Lees: episcopus.

3) Aanhaling uit het *Decretum Gratiani*: c. 12. C. 26. qu. 6; alsmede c. 13 en 6; in de uitgave van Friedberg, P. I, col. 1039, 1040 en 1037.

4) Aanhaling uit de Dekretalen van Gregorius IX: c. 13. X. de sententia excommunicationis (5. 39); alsmede c. 26 en 58; in de uitgave van Friedberg, P. II, col. 893, 898, 912.

5) Aanhaling uit den *Liber sextus decretalium Bonifacii VIII.*, c. 22. de sententia excommunicationis in VI. (5. 11), in de uitgave van Friedberg, P. II, col. 1105.

contempserint presentare mandatum ipsius, super illis pro quibus excommunicati sunt humiliter recep-//turi, et satisfacturi, prout *Ii*^{r} iusticia suadebit, decernimus (ne sic censurae illudant ecclesiasticae) in eandem sententiam recidere ipso iure, secus si a suo iudice vel superiore eius fuissent absoluti, Ex quo apparet differentia absolutionis a censura per simplicem sacerdotem, in necessitate datae, et factae a papa, qui est omnium iudex ordinarius.

Tertio, etiam differentia est in absolutione a peccatis, loquendo pro tempore, quo poenitentiae non erant arbitrariae, sed canonibus decretae et specificatae, quia absolutus a simplici sacerdote in articulo necessitatis aut mortis, postea liberatus tenebatur statuta tempora poenitentiae implere . 26 . q . 7 . c . primo [1]), quod etiam in regulis Niceni concilij continetur, vbi datur facultas episcopo moderandi poenam canonicam, quam Martinus aliubi fatetur papam in totum posse auferre, id quod non potest facere simplex sacerdos, licet illam morituro imponere non debeat, Nec intendit Cyprianus quod peccator poenitens ad pacem receptus, et cum pace vadens, ad dominum immunis sit a poena purgatorij, vt alibi ex eodem Cypriano in libro de lapsis declaraui.

Quantum ad secundum, quod in conclusione tangitur de iuris diuini immutabilitate, aduertendum est, quod legis tria sunt officia principalia, iubere, vetare, permittere, Lex iubet opera virtutum, vetat opera viciorum, permittit indifferentia.

Secundo considerandum est, in omnibus istis tribus legis officijs ratione legis manente in seipsa, et non mutata, variari circa hominem rationem praecepti prohibitionis, vel liciti, propter variationem loci, et temporis, aut alterius circumstantiae, vt nunc tenearis iure diuino, vel naturae hoc vel illud facere, et statim non tenearis, Similiter de prohibitione et licito siue permisso, Exemplum, homo priuatus, lege naturae et diuina tenetur non occidere, nec potest iure alium hominem occidere, et tamen in articulo ineuitabilis necessitatis eodem iure naturae vim vi repellendo, cum moderamine inculpatae tutelae, iniuste inuadentem occidere potest, Et si velis inferre hoc casu iure naturae potest, ergo semper potest, quia ius diuinum et naturale est immutabile, falleris. Item aliud exemplum, iure diuino iubemur, rem alienam inuito domino non tractare, aut nobis vendicare, et tamen in extrema // necessitate famis, iure *Ii*^{v} naturae et diuino omnia sunt communia, et iure possunt vendicari, quod locum non habet extra casum necessitatis extremae. Item vna obligatio diuini vel naturalis iuris caedit fortiori, et pro tempore

---

1) Aanhaling uit het *Decretum Gratiani*, c. 1. C. 26. qu. 7; in de uitgave van Friedberg, P. I, col. 1041.

sopitur, vt iure diuino tenemur subuenire parentibus, et tamen cum patria vel fides periclitatur, licet eos praeterire, Et iure diuino diliges proximum tuum sicut teipsum, tenemur nostram vitam tueri, quod tamen ius cedit honestati operis, etiam supererogationis, in eo qui pro fratribus martyrio se offert, etiam pro tempore quo latere licebat, Et iure diuino tenemur soluere debita, secundum
Roma. 13. quod dicit apostolus, ad Romanos 13. Nemini quicquam debeatis, nisi vt inuicem diligatis, tamen necessitas facit, vt quandoque non soluens sine peccato sit, Lex etiam charitatis exigit, vt proximo efficaciter velim bonum beatitudinis, a qua lege me liberat ipsius proximi damnatio.

Iis exemplis demonstratur ius diuinum aut naturale, siue praeceptiuum, siue prohibitiuum, siue permissiuum, non eo sensu debere dici immutabile, vt omni casu, omni loco vel tempore, id quod talis iuris est, homini sit aut praeceptum, aut prohibitum, aut licitum, et frequenter id quod secundum naturale ius indifferens est, secundum ius positiuum, diuinum vel humanum, est praeceptum vel prohibitum, Vnde quoddam est ius diuinum, praesupponens actum hominis, vel humanam ordinationem, vt praeceptum non furandi supponit rerum distinctionem et appropriationem, quae per
August. hominem facta est, sicut Augustinus c. Quo iure. 8. d. [1]) Item obligatio vota reddendi, et promissa seruandi, diuini iuris est, et tamen nascitur ex actu hominis libero primitus ipsa obligatio, Pariformiter aliquid est homini licitum, vel in hominis potestate, stando in limitibus iuris naturae, aut diuini, quod propter actum hominis vel humanam ordinationem efficitur illicitum, vel simpliciter desinit esse in hominis potestate, patet de contractibus serui filij familias, aut pupilli, qui ad limites iuris dinini [2]) et naturae validi sunt, et propter humanam legem irritantem efficiuntur inualidi et nullius efficaciae, Similiter sacerdos aliquid potest iure diuino, quod faciente lege humana, quamuis faciat illicite, tamen facit, vtputa baptizat vel consecrat, In quibusdam autem etiam si
I ij[r] tentet, nihil facit, vt absoluendo // a peccatis, aut a censuris, eum qui humana lege vel ordinatione ipsi est non subditus, vel simpliciter, vel quo ad hoc, Simpliciter dico, propter non habentem curam animarum, quo ad hoc autem, propter eum qui habet, sed limitatam, et restrictam iusta et rationabili superioris ordinatione, quae cessat aut suspenditur in articulo necessitatis, ne sit contra salutem communem aut priuatam subditorum, Ex his elici potest quid momenti habeat reseruatio casuum, et non debet videri mirum, si humana

---

1) Aanhaling van eene plaats uit Augustinus, opgenomen in het *Decretum Gratiani*, Can. *quo iure*. 1. D. 8.; in de uitgave van Friedberg, P. I, col. 12.

2) Lees: diuinum.

lege limitetur potestas homini diuinitus concessa, cum recte leges hominum moderentur potestatem parentum in liberos, dominorum erga seruos, emptionum, venditionum, donationum, secundum quod expedit communi vtilitati, cum negari non possit potestatem parentum in filios et in res possessas iuris naturae et diuini esse.

Haec pro nunc de his dicta sufficiant, propter argumentum quo Martinus nititur concludere cuiuslibet sacerdotis, et papae, vel episcopi, potestatem esse aequalem, quia illam habeat in articulo mortis, iure diuino, quod immutabile est in vita, et in morte, intendens potestatem alicui diuinitus concessam aliquid faciendi semper illi adesse, nec ab alio saltem inferiori posse aut tolli aut diminui, quod falsum esse monstrauimus, et alias deo dante latius monstrabimus, quando de libertate Christiana sermo erit, pro nunc satis est, Ius diuinum vel naturale respiciens res mutabiles aliquo modo mutabile, vt habet Aristoteles .5. ethicorum et Augustinus August.
multis locis, vt epistola quinta, quae est ad Marcellinum, vbi inter caetera sic inquit, In epistola tua posuisti moueri quosdam, Cur hic deus qui et veteris testamenti deus esse firmatur, spretis veteribus sacrificijs, delectatus sit nouis, Nihil enim corrigi posse asserunt, nisi quod ante non recte factum probaretur, vel quod semel recte factum sit nullatenus immutari debuisse, Recte enim facta dicunt mutari (nisi iniuste) non posse, Haec verba ex literis tuis in has meas transtuli, quibus si respondere copiose velim, tempus me citius quam exempla defecerint, quibus rerum ipsa natura, et opera humana, certa ratione pro temporum oportunitate mutentur, nec tamen eadem ratio sit mutabilis qua ista mutantur, vnde pauca commemorem, vt ex his excitata quodammodo iam per plura similia vigil currat intentio, Nonne hyemi aestas, // addito sensim calore, suc- *I ij*
cedit, Nonne diurnis tempora nocturna vertuntur? Quoties nostrae variantur aetates, Adolescentiae puericia non reditura caedit, Iuuentus adolescentiae non mansura succedit, finiens iuuentutem senectus, senectus autem morte finitur Haec omnia mutantur, nec mutatur diuinae prouidentiae ratio, qua fit vt ista mutentur, Non autem opinor cum agricola aestate aliud iusserit quam iusserat hyeme, ratio mutetur agriculturae, Et cum mane surgit, qui nocte quiescebat, vitae consilium non mutauit, Aliud magister adolescenti, quam puero solebat, imposuit, Doctrina igitur constans mutato praecepto non mutat instructionem, Nam magnus ille nostrorum temporum medicus Vindicianus, consultus a quodam, dolori eius adhiberi iussit quod in tempore congruere videbatur, adhibitum sanitas consecuta est, Deinde post annos aliquot eadem rursus corporis causa commota, hoc idem ille putauit adhibendum, vertit in peius, miratus currit ad medicum, indicat factum At ille, vt erat acerri-

mus, ita respondit, ideo male acceptus es, quia ego non iussi, vt omnes qui audissent, parumque hominem nossent, non eum arte medicinali fidere, sed nescio qua illicita potentia putarent, Vnde cum esset a quibus poterat stupentibus interrogatus, aperuit quod non intellexerant, videlicet illi aetati iam non hoc se fuisse iussurum, Tantum igitur valet ratione atque artibus non mutatis, quid secundum eas fit pro temporum varietate mutandum, Non itaque verum est quod dicitur, semel recte factum nullatenus esse mutandum, Mutata quippe temporis causa, quod recte ante factum fuerat, ita mutari vera ratio plerunque flagitat, vt cum ipsi dicant recte non fieri, si mutetur contra veritas clamet recte non fieri nisi mutetur, quia vtrumque tunc erit rectum, si erit pro temporum varietate diuersum, Quod enim in diuersitate personarum vno tempore accidere potest, vt huic liceat aliquid impune facere, quod non liceat illi, non quod dissimilis sit res, sed is qui facit, Ita ab vna et eadem persona diuersis temporibus tunc oportet aliquid fieri, tunc non oportet, non quod sui dissimilis sit qui facit, sed quando facit. Haec quaestio quam late pateat, profecto videt quisquis pulchri aptique distantiam sparsam quodammodo in vniuersitate rerum valet, neque negligit intueri, Pulchrum enim per seipsum consideratur
I iij r atque laudatur, cui turpe ac deforme contrarium est, aptum // vero cui ex aduerso ineptum quasi relegatum pendet aliunde, nec ex se ipso, sed ex eo cui connectitur iudicatur, nimirum etiam decens atque indecens vel hoc idem est, vel perinde habetur.

In tertio de doctrina christiana [1]), vbi post multa concludit, Quid igitur locis temporibus et personis conueniat, diligenter attendendum, ne temere flagitia reprehendamus, Fieri enim potest vt sine aliquo vicio cupiditatis vel voracitatis preciosissimo cibo sapiens vtatur, Insipiens autem fedissima gulae flamma in vilissimum ardescat, et sanius quisque maluerit more domini pisce vesci, quam lenticula, more Esau nepotis Abraam, aut ordeo more iumentorum, Non enim propterea continentiores nobis sunt pleraeque bestiae, quia vilioribus aluntur escis, Nam in omnibus huiuscemodi rebus non ex earum rerum natura quibus [2]) sed ex causa vtendi et modo appetendi, vel probandum est vel improbandum quod facimus.

Alibi [3]) argumentatur Martinus pro sua conclusione, et pri-

---

1) Nl. Augustinus.

2) In den herdruk, in de *Opera*, Lou. 1550, is hier bijgevoegd: vtimur.

3) Latomus heeft het einde van Luther's werk bereikt. Hij keert zich nu tegen eene andere recensie van hetzelfde geschrift. De verdediging van de XIII^de^ stelling, *De potestate papae*, is nl. niet alleen afzonderlijk verschenen vóór het twistgesprek te Leipzig, maar ook daarna, als deel van de *Resolutiones Lutheri super Propositionibus suis Lipsiae disputatis* waarin alle dertien stellingen in volgorde

mo [1]) probat quamlibet ciuitatem habere debere episcopum proprium iure diuino, ex Paulo ad Titum .1. Huius rei gratia reliqui te cretae, vt que desunt corrigas, et constituas presbyteros per ciuitates, Probat etiam ex Hieronymo [2]) quod idem sit ibi presbyter quod episcopus. et ex epistola Augustini .29. dicentis, Erat enim ciuitas, quasi dicat non erat simplex presbyter, sed episcopus quia ciuitas erat cui praeerat,

Secundo supponit [3]) Christum habere aut aliquando habuisse christianos in omni termino terrae, vt in extrema parte Indiae et ethiopiae psalmo 2. Possessionem tuam terminos terrae, et 71 dominabitur a mari vsque ad mare, et a flumine vsque ad terminos orbis terrarum.

Tertio [4]) supponit fideles Christianos posse esse perfectos, et pauperes, Tunc istis suppositis arguitur, Talis ciuitatis homines non posse e roma episcopum palliatum et confirmatum accipere, et si hoc Christus ordinasset, coegisset eos paupertati euangelicae renunciare, et de coaceruandis diuitijs sollicitos esse, quo pallia et confirmationes impetrare possent.

Respondeo ad primam suppositionem, Si iuris diuini est quamlibet ciuitatem habere debere vnum episcopum, contra ius diuinum fecerunt patres primitiuae ecclesiae, statuentes episcopos // non *I iij v*
debere ordinari, nisi in maioribus ciuitatibus, 80 . d . in c . episcopi [5]), vbi textus, Episcopi non in castellis neque in modicis ciuitatibus debent constitui, sed presbyteri per castella, et modicas ciuitates, et infra, Non ad modicam ciuitatem [6]), Si [7]) vero nomine episcopi omnem plebanum vel curatum accipias, non solum per ciuitates, et oppida constitui debent, sed etiam in castellis et pagis,

Ad secundam dicit Augustinus illud psalmi 18. adhuc quotidie Augusti.
impleri, in omnem terram, de quo tractat Augustinus in fine epistolae ad Esecium, quae est 80 . etc. et ita non oportet omnem ter-

---

behandeld zijn. In deze hernieuwde uitgave gaat een stuk vooraf, dat als de korte samenvatting er van kan gelden. Het vervolg van Latomus is tegen dit stuk gericht. De bedoelde *Resolutiones* komen in haar geheel voor in *Tomvs primvs omnivm opervm Martini Lutheri*, VVitebergae 1.5.45, fol. 293v—334v; in *Lutheri opera latina varii argumenti*, cur. H. Schmidt, Vol. III, gesplitst: p. 228—292 en 296—384.

1) Luther, *Resolutiones super Propositionibus Lipsiae disputatis, Conclusio XIII*, in de *Opera latina*, Vol. III, p. 289.

2) Luther, *Resolutiones*, ibidem, p. 289.

3) Luther, Ibidem, p. 289.

4) Luther, Ibidem, p. 289.

5) Aanhaling uit het *Decretum Gratiani*, Can. *Episcopi*. 3. D. 80; in de uitgave van Friedberg, P. I, col. 280.

6) Nl. in denzelfden Can. *Episcopi*. 3. D. 80.

7) Het vervolg zijn weder woorden van Latomus.

minum terrae habere aut habuisse Christianos, sed quia idem iudicium est de futuro, transeat et admittatur suppositio,

De tertia vero suppositione, cum ciuitas sit societas hominum, sufficiens ad viuendum, et bene viuendum, quod esse non potest, nisi habeat agrum, aut sufficientes prouentus, quomodo vna tota ciuitas potest esse eo modo pauper, vt nihil habeat, nec in proprio, nec in communi, quamuis enim haberent singuli, et omnes ciues alicuius ciuitatis omnia communia, tamen debent habere facultates, aut ex seipsis, aut ex alijs, Nec repugnat consilio euangelico quelibet sollicitudo habendi, sed superflua, Nam et apostoli pauperes, qui erant in iudea paulo commendauerunt, quod (ut ipse dicit) sollicitus fuit et facere, colligendo non paruam pecuniam a gentibus, Et vt haec omnia vera sint, nihil ad propositum, Nemo enim dicit iuris diuini esse, omnem episcopum immediate a roma peti, vel confirmari debere, et si hoc diuini iuris esse diceretur, non tamen annatam soluere aut literas prouisionis, institutionis, vel confirmationis, magno vel paruo precio redimere, propterea esset iuris diuini, Si vero propterea romani dicerentur non habere primatum, vel institutionem, quia id non faciunt omnino gratis, sed capiunt pecuniam, aut pro literis, aut pro sigillo, aut pro plumbo, Eodem articulo quiuis alius episcopus, presbyter, vel laicus, non habebit prouisionem, institutionem, presentationem, quod non facile reperiatur, qui non aliquid pro talibus accipiat, quocunque titulo id fiat, Vnde iniquum est in pari causa non similiter omnes delinquentes reprehendere.

Addit Martinus [1]), sed finge aliquam ecclesiam ab hostibus captam, vt non possit ad romam mittere pro episcopo, Quid hic //
[*I iiij r*] faciet? Si est ius diuinum? Captiuitas non excusat, Ius enim diuinum est nulli rei alligatum, sed super omnia in omnibus seruandum, Si dicis, sufficit votum mittendi, dico, Cur non et in alijs episcopatibus hoc votum sufficit, qui exhausti sunt? tam longe a roma positi, vt magno suo detrimento (contra charitatem) episcopum emere cogantur?

Licet concedamus non esse praeceptum diuinum, ex quacunque parte terrae ab vrbe roma petere episcopum, cum possit iuxta canones niceni concilij a clero et populo, electus ab episcopis comprouincialibus, auctoritate metropolitani interueniente, ordinari et confirmari, Tamen Martini ratio nihil valet, cum dicit, Si est ius diuinum, captiuitas non excusat etc. Hoc est manifeste falsum, quanta enim iuris diuini sunt, quae propter impossibilitatem vel necessitatem sine peccato praetermittuntur, et vt caetera taceam,

---

1) Luther, *Resolutiones*, ibidem, p. 290.

nonne cathecuminus, captiuus, non habens qui eum sciat aut velit baptizare, excusatur a precepto suscipiendi baptismum aquae, quod tamen est diuini iuris, Ioannis 3. Nisi quis renatus fuerit, ex aqua Ioan. 3.
et spiritu sancto, non potest intrare regnum dei, et marci ultimo, Mar. 16.
Qui crediderit et baptizatus fuerit, saluus erit, et matthei vltimo, Matth. 18.
Docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine patris, et filij, et spiritus sancti, Et quamuis eo casu votum sufficiat ad salutem, non tamen sufficit voluntas episcopatus vel sacerdotij, Non enim qui vult esse sacerdos, vel habere sacerdotem, eo ipso habet, quamuis excusetur, si propter sacerdotis vel episcopi absentiam sine confessione, vel reconciliatione, eucharistia, vel confirmatione decedat.

Primo, si papa toti ecclesiae diuinitus praelatus est, singuli de ecclesia illi iure diuino subsunt, quemadmodum, si omnibus regni incolis iure successionis aut electionis preest rex, eodem iure singuli regni incolae regi subsunt, Et si pater iure naturae liberis praeest, eodem iure patri subsunt liberi, Cum igitur supra monstratum sit, vniuersam ecclesiam Petro et successoribus creditam ordinatione Christi, consequens est singulos de ecclesia eadem ordinatione Petro et successoribus esse subiectos, Sed dices Martinus intendit ordinatione christi solos plebanos siue parochiales sacerdotes esse constitutos, Differentia // vero sacerdotis parochialis, et [*I iiij v*]
episcopi, ex hominum constitutione veniat, quemadmodum archiepiscopus episcopo anteponitur, et Patriarcha archiepiscopo, Papa vero patriarchae,

Secundo [1]) sequitur ex verbo Pauli, quo cuilibet ciuitati episco- Sequitur M.
pum tribuit, (qui nunc plebani dicuntur) Episcopos, patriarchas, primates, qui hodie sunt, esse iuris humani tantum, quod et decreta indicant, quibus et Romani pontifices sibi tribuunt omnium ecclesiarum et dignitatum constitutionem, atque ita iure diuino papa nulli est superior omnino, aut solis plebanis superior est, caeteris medijs ac maioribus suo iure et vsu superior est, quo et cardinalibus, atque vt plebanus alteri non prefertur iure diuino, ita nec vllus episcopus, vlli episcopo, Omnia enim haec per ecclesiam ordinata sunt.

Respondeo, essentialis distinctio partium ecclesiae ab eodem est a quo ipsa ecclesia, Sicut principales partes domus ab eodem sunt a quo est ipsa domus, Cum igitur Christus dixerit se ecclesiam aedificaturum, ea sine quibus ecclesia esse non potest ab eodem Christo esse necesse est, Ab eo igitur est baptismus, in quo communicant omnes de ecclesia, ab eodem est et sacerdotium, et episcopatus, et quecunque per consecrationem vel ritum diuinitus tra-

1) Luther, *Resolutiones*, ibidem, p. 290.

ditum, constituuntur, Vnde Augustinus concordante vniuersa ecclesia, asserit sacerdoti auferri non posse potestatem baptizandi, neque episcopo potestatem ordinandi, quod verum non esset nisi ordinato per ordinationem vel consecrationem, aliqua potestas diuinitus traderetur, quod enim a solo humano consensu dependet, contrario dissensu auferri potest, Secus est autem de potestate iurisdictionis, quae non est necessario consequens sacerdotium vel episcopatum, et potest esse magna, parua, vel nulla, saltem quo ad executionem, et penes illam sumitur distinctio accidentalis episcoporum inter se, vt vnus dicatur simpliciter episcopus, alius archiepiscopus, alius patriarcha, Illa enim distinctio subest pontifici romano, vel ecclesiae, et potest casu aliquo extrinseco contingere, vt episcopus seruato ordine episcopatus iurisdictionem nullam habeat, vt si tota sua ciuitas bello, peste, diluuio, vel incendio consumatur, Is si alteri ciuitati non habenti episcopum, preficiatur, non de nouo ordinatur, quia
K i^{r} reti-//nuit ordinem, sed acquirit iurisdictionem, et administrationem in populum, cui praeficitur, Ista est mens sancti Dionisij, in lib. ecclesiasticae hierarchiae, et Hieronymi qui episcopo tribuit ordinationem, non simplici sacerdoti, ea est mens Augustini Et quod maioris est ponderis, is ritus ab initio seruatus est in ecclesia, cuius auctoritas maior est, quam vnius hominis, quantumuis sancti vel eruditi, Et sicut qui tollit a ciuitate distinctionem, tollit ordinem, qui vero tollit ordinem, tollit ipsius ciuitatis bonum, Vnde Aristoteles, Ciuitatem destruunt qui eam nimis vnam facere volunt, Et idem dicit, bonum carmen non est cantus vnisonus, ita ecclesiam destruunt, et bonum eius auferunt, atque Christo cuius opera perfecta sunt, iniuriam faciunt, qui ab ecclesia quam ipse aedificauit, gradus, ordines, et distinctiones auferre conantur summa imis permiscentes, qui dum omnibus omnia tribuunt, nihil cuiquam certum relinquunt, vnde vnus articulorum haeresis Arrianae (teste Augustino) fuit, episcopum presbytero esse aequalem, dicebant (inquit) presbyterum ab episcopo nulla differentia debere discerni.

Sequitur Martinus [1]) Ex quo vlterius sequitur quod cum vnus romanus episcopus non possit omnium parochiarum curam habere, quibus solis est superior iure diuino, Si superior est, vt dixi, non esse credendum, quod Christus ad impossibile eum voluerit iure diuino astringi, ac per hoc nec iure diuino superiorem esse omnibus, Quod si non omnibus, eadem ratione nulli particulariter, ac sic omnes omnium ciuitatum episcopi aequales iure diuino sunt.

Pudet me nomine communi Theologorum huiusmodi argumenta per orbem spargi, ab eo qui theologiam profitetur, Simili enim

1) Luther, *Resolutiones*, ibidem, p. 290 seq.

argumento probaretur rex Dauid regno Israel diuinitus non fuisse praelatus, Deus enim noluit regem Dauid obligari ad impossibile, Est autem impossibile, vnum hominem tot oppida, tot castra, tot villas, tot denique hominum milia, solum regere, Similiter probaretur Moysen diuinitus non fuisse praelatum filijs Israel, dum egrederentur ex Aegypto, vbi praeter pueros, et mulieres, et promiscui sexus aduenas innumerabiles, erant sex centa hominum milia, Hic enim et illic argumenta sunt similia, quae nihil habere momenti videt, quisquis aliquid luminis habet, Ex quibus manifestum est Martino euenire // quod ait Hieronymus, vt voluntatem quidem habeat mentiendi, sed artem fingendi non habeat. *Kiv*

Quod Martinus vlterius addit [1]), Si papa iure diuino praelatus est, non licet illum deponere vllo modo, siue sit malus, siue bonus, siue haereticus, siue catholicus, sed est tolerandus vsque ad mortem, quare iterum errant decreta, quae statuunt papam pro haeresi deponendum.

Primum, hoc argumentum retorquetur in arguentem, secundum quem plebanus iure diuino constitutus est, ergo hoc argumento non poterit deponi ab aliquo, quamdiu viuit, et sic improbanda erunt omnia acta sanctae ecclesiae, et sacrorum conciliorum, a quibus episcopi et presbyteri, haeretici, damnati, anathematisati, et de ecclesia proiecti sunt, et haec dicentes nobis placemus, soli sapimus, et quod verum est videmus, soli euangelicum et apostolicum sensum capimus, ac nobis idonei videmur qui ecclesiam a captiuitate babylonica liberemus.

Secundo patet ex supra dictis, consequentiam nihil valere, declaratum est enim id quod alicui iure diuino conuenit, aliquando eidem alio iure diuino non conuenire. Non enim diuini iuris regulae mathematicae sunt, sed applicantur pro loco, tempore, causa, et persona, et fortasse haereticus ipso iure diuino priuatus est administratione ecclesiastica, quo iubentur Christiani eum vitare, cum tamen suis praelatis etiam discolis iubeantur subesse, et obedire, de quo alias latius.

Argumentatur Martinus [2]), Iam quod in principio egimus concilium Constantiense determinauit concilium esse supra Papam, sicut et huius determinationis vsum ibidem seruauit, deponendo et statuendo Papam.

Dicendum primo, quod Martinus non est audiendus, allegans pro se concilium, cui aperte et contumeliose derogat, et ei falsum imponit, dum dicit [3]) inter caetera, concilium damnasse quod diuisio

---

1) Luther, *Resolutiones*, ibidem, p. 291.
2) Luther, *Resolutiones*, ibidem, p. 291.
3) Latomus slaat hier een zijpad in. Hij richt zich nl. tegen hetgeen Luther

humanorum actuum sit per immediata, sic quod nullus sit actus medius inter bonum et malum, sed concilium damnauit vnum articulum Ioannis Hus, comprehensum his verbis. Diuisio immediata humanorum operum est, quod sunt vel virtuosa, vel vitiosa, quia
K ij r si homo est vitiosus, et agat quicquam, tunc agit vitiose, et // si est virtuosus, et agit quicquam, tunc agit virtuose, quia sicut vitium quod crimen dicitur, seu mortale peccatum, inficit vniuersaliter actus hominis vitiosi, sic virtus viuificat omnes actus hominis virtuosi.

Haec propositio habet multas partes, in quarum quasi probationem assumitur illa diuisio, de qua concilium non iudicat, nec eam approbat, aut reprobat, sed iudicium fert de tota propositione quae falsa est, et rite damnata, Vnde Martinus multis verbis frustra laborat illam actuum humanorum diuisionem approbare, quae siue bona siue mala sit, nihil ad decretum concilij.

Secundo, tale decretum in actis concilij Constantiensis nusquam legitur, eo sensu, et tenore verborum vt Martinus allegat, vnde sessione quarta sic legitur. Haec sancta synodus Constantiensis generale concilium faciens pro extirpatione praesentis schismatis, et vnione ac reformatione ecclesiae, in capite et in membris fienda, declarat quod ipsa in spiritu sancto congregata, generale concilium faciens, ecclesiam catholicam militantem repraesentans, potestatem a Christo immediate habet, cui quilibet cuiuscunque status vel dignitatis (etiam si papalis existat) obedire tenetur, in his quae pertinent ad extirpationem dicti schismatis etc.

Ecce manifeste patet quod decretum illorum patrum non loquitur vniuersaliter de qualibet synodo vniuersali, sed de illa singulariter pro cuius tempore non erat in ecclesia vnus pastor totius ecclesiae indubitatus, cum eo tempore tres diuersi seipsos gererent pro romanis pontificibus, Praeterea ipsum concilium nondum erat plaenarium et vniuersale, cum solum essent illi qui obediebant Ioanni vigesimotertio, duabus alijs partibus nondum praesentibus, neque consentientibus, vnde sessione decimaquarta, dominus angelus coreacius, qui dicebatur Gregorius duodecimus, misit sessionem papatus, saluo quod eius nomine de nouo fieret patrum conuocatio, et ipsi concilio traderetur eius nomine auctoritas, Et sessione vigesima illi qui adhaerebant Petro de luna, qui dicebatur Benedictus decimustertius,

---

heeft beweerd in het twistgesprek te Leipzig, zonder echter de bron te noemen, waaruit hij zijne kennis put. Het bedoelde is te vinden in de *Disputatio et excusatio F. Martini Lutheri adversus criminationes D. Johannis Eckii*, in *Tomvs primvs omnivm opervm Martini Lutheri*, VVitebergae 1.5.45, fol. CCLIIII^{v}; vergel. fol. CCLVII^{v}; bij Löscher, *Reformations-Acta*, Tom. III, S. 371, 380; in *M. Lutheri opera latina*, cur. Dr. H. Schmidt, Vol. III, p. 74 seq., 86 seq.; bij O. Seitz, *Der authentische Text der Leipziger Disputation*, Berl. 1903, S. 98, 109.

vniuerunt se alijs duabus partibus, saluo quod eorum auctoritate fieret noua solemnis concilij conuocatio, et tunc // primum fuit *K ij v* perfectum et plenarium concilium, Item alia ratione non valet argumentum, quoniam auctoritati illius primae congregationis apertissime contradixerunt aliae duae partes, quarum contradictio fuit acceptata, vt patet euidenter ex gestis eiusdem concilij, Nam qui obediebant Gregorio, non habebant primam vocationem pro legitima, et postea illa parte addita priori adhuc contradixit eidem decreto pars tertia obediens Benedicto decimotertio, non tenentes congregationem Ioannis et Gregorij facere vniuersale concilium, nec representare ecclesiam catholicam, et noluerunt se vnire illi, nisi prius iuxta compacta in Vvarbona, cum Sigismundo imperatore noua fieret per eos, apud quos veram esse arbitrabantur ecclesiam conuocatio, sicut et factum est, Non desunt etiam qui asserant quod non omnes illius primae congregationis consenserint illi decreto, Nec ipse Ioannes vigesimustertius qui se clam subduxerat primum adhibuit consensum, vel auctoritatem suam, Dicitur enim fuisse conquestus post abcessum suum aliqua esse decreta erronea, et falsa, aduersus auctoritatem romani Pontificis, Praeterea ipsa tota synodus ex tribus partibus in vnum consentiens, et congregata, videtur statutis suis significasse decretum illud nunquam in mente sua incidisse. Primo id apparet ex eo quod in sessione tricesimasexta sacrosancta synodus Constantiensis statuit, et decreuit, quod futurus Romanus Pontifex per dei gratiam de proximo assumendus, cum hoc sacro concilio et deputandis per singulas nationes debeat reformare ecclesiam in capite Romanae curiae, secundum equitatem et bonum regimen ecclesiae, Et articulo decimotertio, propter quae et quomodo Papa posset corrigi vel deponi. Ecce quod datur intelligi satis aperte quod synodus adhuc determinandum reliquit quibus causis, et quali modo, Papa posset corrigi vel deponi, Adde quod concilium, electo Martino, petijt ab eo confirmationem decretorum suorum, iuxta morem antiquum obseruari consuetum in concilijs. Praeterea in literis condemnationis errorum Ioannis vvyclef et Ioannis Hus hoc manifeste apparet, in quibus Martinus approbante et consentiente concilio, damnat certos articulos, quorum vnus, Quod Petrus non // est, nec fuit caput ecclesiae catholicae, Alius *K iij r* articulus est de quo mandat praefatus dominus Martinus praelatis et inquisitoribus fidei, vt inquirant suspectos de praefatis erroribus, et querant ab eis vtrum credant quod papa canonice electus sit successor beati Petri, habens auctoritatem supremam in ecclesia dei.

Hic vides approbante et consentiente concilio, determinari errorem esse, quod papa canonice electus non habeat supremam potestatem in ecclesia, quod non stat simul cum eo, quod concilium sit supe-

rius papa, et quamuis vacante sede summa potestas sit apud concilium, si sit alicubi legittime congregatum, sicut erat constantiae ante electionem Martini, tamen facta canonica electione iam potestas suprema est apud electum, id quod indicat ipse tenor literarum ante electionem, et post, expeditarum, Ante enim fiebant nomine concilij, hoc modo, Sacrosancta synodus etc. Electo vero Martino, fiebant nomine Martini, sic, Martinus episcopus etc. sacro approbante, et consentiente concilio.

Si igitur placet, concilij constantiensis auctoritas maior vtique fuit in fine, quam in principio, et cum esset concilium omnino plenarium, quam quando solum partiale erat, et hic aperte asserit papam canonice electum habere supremam potestatem in ecclesia, et hoc decernit pontifex, consentiente et approbante concilio, quod decretum quamuis (vt declaratum est) non repugnet priori, tamen maioris est roboris, et si priori repugnaret ei magis standum esset,

Item esto quod in sancto concilio constantiensi in vno aut altero articulo aliqua obscuritate veritas latuisset, etiam circa pertinentia ad fidem, vel sacramenta, non propterea in reliquis amitteret honorem et auctoritatem, Non enim omnis deuiatio a vaeritate detrahit erranti auctoritatem, maxime quando erratur retenta charitate et humilitate, Vnde secundo de baptismo contra donatistas, inquit
Augusti. Augustinus, Ideo plaerumque doctioribus minus aliquid reuelatur, vt eorum patiens et humilis charitas, in qua fructus maior est, comprobetur, vel quomodo teneant vnitatem, cum in rebus obscurioribus diuersa sentiunt, vel quomodo accipiant veritatem, cum contra id quod sentiebant declaratum esse cognoscunt, et infra,
K iij v Homines enim sumus, // Vnde aliquid aliter sapere quam res se habet, humana temptatio est, Nimis autem amando sententiam suam, vel inuidendo melioribus, vsque ad prescidendae communionis, et condendi schismatis, vel heresis, sacrilegium peruenire, diabolica presumptio est, In nullo autem aliter sapere quam res se habet angelica perfectio est, quia itaque homines sumus, sed spe angeli sumus, quibus equales in resurrectione futuri sumus, quamdiu perfectionem angeli non habemus, presumptionem diaboli non habeamus, Haec ille,

Communis sententia est, in his quae fidei sunt omnibus ad salutem necessaria vniuersale concilium errare non posse, quam credo veram esse, maxime quando concilium debito modo procedit, propter
Matth. 18. promissionem Christi, matthei 18. Vbi duo vel tres consenserint etc. et Iacobi primo, Si quis indiget sapientia, postulet a deo, qui
Matth. 28. dat omnibus affluenter, et matthei vltimo, Ecce ego vobiscum sum,
1.Ioan. 4. et primae Ioannis quarto, Vnctio docet vos de omnibus, et tamen in rebus fidei vel sacramentorum obscurioribus, aut ante tempus

reuelationis, vel declarationis factae, generale concilium errare posse, patet ex Augustino secundo de baptismo c. 3. dicente. Quis autem nesciat sanctam scripturam canonicam tam veteris quam noui testamenti certis suis terminis contineri, eamque omnibus posterioribus episcoporum literis ita praeponi, vt de illa omnino dubitari et disceptari non possit, vtrum verum vel vtrum rectum sit, quicquid inea scriptum esse constiterit, Episcoporum autem literas que post confirmatum canonem vel scriptae sunt vel scribuntur, et per sermonem forte sapientiorem cuiuslibet in ea re peritioris, et per aliorum episcoporum grauiorem auctoritatem, doctorumque prudentiam, et per concilia licere reprehendi, si quid in eis forte a veritate deuiatum est, Et ipsa concilia quae per singulas regiones vel prouincias fiunt plaenariorum conciliorum auctoritati, quae fiunt ex vniuerso orbe christiano, siue [1]) vllis ambagibus caedere, ipsaque plaenaria saepe priora posterioribus emendari, cum aliquo experimento rerum aperitur quod clausum erat, et cognoscitur quod latebat, siue vllo typo sacrilegae superbiae, siue vlla inflata ceruice arrogantiae, siue vlla contentione liuidae inuidiae, cum sancta humilitate, cum pace catholica, cum charitate christiana, Haec ille. // [*K iiij r*]

Augusti.

Similia dicit secundo et tertio de trinitate, et in epistola ad Vincentium donatistam, His vides episcoporum literas per sapientiorem aut peritiorem sermonem licite reprehendi, aut per concilia, si quid a veritate deuiatum sit, vbi caeteris paribus maior est auctoritas concilij, quam vnius hominis, et concilij plaenarij quam prouincialis, Et quod in plaenarijs concilijs saepe priora posterioribus emendantur, et retinent tamen auctoritatem suam in alijs, Si enim Cyprianus vel Hylarius auctoritatem et honorem suum non perdidit, qui tamen in aliquo errauit, quod per posteriores deprehensum est, quanto magis concilium, aut particulare, aut vniuersale, sua auctoritate priuari non debet, licet deprehendatur in aliquo articulo deuiasse a veritate, Ex quibus concludo, Martinum male dicere, cum ait, Via nobis facta est enaeruandi auctoritatem conciliorum, et libere contradicendi eorum gestis, ac iudicandi eorum decreta, Nam, vt dicunt, si in vno articulo errasse deprehenditur, iam tota eius vacillat auctoritas etc. Id non ita esse, patet ex dictis, Licet enim iuxta Augustinum tertio de baptismo c. quarto, fieri possit vt in obscurissima questione verius pluribus vnus pauci ve sentiant, sed non facile pro vno vel pro paucis aduersus eiusdem religionis et vnitatis viros, et magno ingenio, et vberi doctrina preditos, nisi pertractatis proviribus atque perspectis rebus, ferenda sententia est, Quod autem dicitur, si in vno articulo errauerit, tota

Augusti.

1) Sine.

vacillat auctoritas, intelligendum est de scripturis diuinis, per homines spiritu sancto inspiratos, nobis traditis, Hae enim sunt in summo culmine auctoritatis, quia auctorem habent, qui nec falli, nec fallere potest, ideo si in illis aliquid falsi a primo auctore scriptum esse dicatur, consequenter fateri necesse eas non totas a diuina pendere auctoritate, et ita earum vacillat auctoritas, non quidem vt nulla sit, sed vt neque diuina, neque summa dici possit, Sic accipiendum est quod dicit Augustinus in epistola ad Hieronymum. Quod si ad scripturas sacras admissa fuerint vel officiosa mendacia, quid eis remanebit auctoritatis? quae tandem de scripturis illis
[*K iiij v*] sententia proferetur, cuius pondere // contentiosae falsitatis obseretur improbitas?

Hic vides non omnem tolli auctoritatem cuilibet scripturae, ex eo quod in ea forte aliquid erratum sit, sed eam solam cui caedere compellatur, etiam pertinax, et improbus, vel contentiosus, quae solius canonicae scripturae est, Neque haec dico quod credam concilium constantiense, circa articulum potestatis papae aut concilij, errasse, aut non recte determinasse, sed quod etiam si vno aut alio articulo deprehenderetur a veritate deuiasse, non propterea deberet in alijs sua auctoritate priuari,

Contra praedicta objcitur, communis animi conceptio est, omne totum esse maius sua parte, sed ecclesia dicit quoddam totum, papa autem non est tota ecclesia, sed pars eius, ergo sequitur quod ecclesia est maior, et superior auctoritate, et potestate, ipso papa, et per consequens ipsum generale concilium, quod ecclesiam vniuersalem representat.

Dico primo, quod haec non est communis animi conceptio, intelligendo vniuersaliter de quocunque toto, sed solum de toto integrali, non autem de toto potentiali, vt recte dicit Thomas tertia d. primi, loquens de partibus imaginis, vbi dicit, hoc verum est de totalitate quantitatis dimensiuae vel numeralis, quae eiusdem rationis sunt, et non de totalitate quantitatis virtualis, Et si ratio absolute concluderet, probaretur quod Christus esset potestate minor ipsa ecclesia, quia Christus est membrum ecclesiae, vt inquit Augustinus pluri-
Ephe. 1. bus locis, quod tamen est falsum, ad Ephesios primo, Omnia subiecit sub pedibus eius, et ipsum dedit caput super omnem ecclesiam, quae est corpus ipsius, et ad Ephesios quinto, Christus caput est ecclesiae, ipse saluator corporis eius, et sequitur ecclesia subiecta est Christo.

Secundo, dico quod argumentum nihil aliud concludit, nisi quod tota ecclesia est maior quam aliqua pars eius, sic quod papa cum omnibus alijs aliquid maius est, quam aliqua pars totius congregationis, cum quo stat quod rector congregationis secundum aliquid

maior sit tota residua parte, sicut dux reliquo exercitu potestate regendi maior est, Et paterfamilias potestate excedit reliquas omnes partes domus, Non igitur valet consequentia, papa est membrum ecclesiae, ergo potestate iurisdi-//ctionis non est maior toto residuo *Lir* corpore ecclesiae, quod etiam patet exemplariter in corpore naturali, quia caput est membrum corporis, et nihilominus maius virtute sensitiua toto residuo corpore, cum in eo sit plenitudo sensuum in alijs autem sit solus sensus tactus, Vnde Ambrosius libro . 6 . in Ambrosi. examero . c . 29 . inquit. Caput supra reliquos artus nostri corporis cernimus eminere, praestantissimumque esse omnium, et ex illo omnibus membris vigorem, prudentiamque deferri, quamuis igitur non sit dubitandum, quin ecclesia sit maior simpliciter quam Papa, puta perfectione gratiae, et amplitudine virtutum, quoniam vna muliercula potest hoc modo maior et perfectior esse quam Papa, tamen potestate iurisdictionis, de qua sermo est, vnus peccator potest esse maior multis iustis, Et Papa maior toto residuo ecclesiae corpore, In gratijs enim gratis datis nihil prohibet vnum membrum corporis praecellere omnia reliqua, ad Romanos .12. In vno corpore Roma . 12. multa membra habemus, omnia autem membra non eundem actum habent, et infra, Singuli autem alter alterius membra, habentes donationes, secundum gratiam quae data est nobis, differentes, siue prophetiam secundum rationem fidei, siue ministerium in ministrando, siue qui docet in doctrina, Bene enim stat, quod aliquod membrum ecclesiae in donatione sibi facta, excedat (ut dictum est) omnia reliqua, vt Propheta omnes alios, vel doctor omnes alios, ita minister ecclesiasticus potest in potestate administrationis, et iurisdictionis, omnes alios superare.

Finis.

¶ Sequuntur Testimonia veterum, de primatu Petri et ecclesiae Romanae.

TESTIMONIA
VETERVM, DE PRIMATV PETRI
et Ecclesiae Romanae.

HIRENEVS libro tertio contra haereticos, inter caetera sic inquit. Quoniam valde longum in hoc tali volumine, omnium ecclesiarum enumerare successiones, maximae et antiquissimae et omnibus cognitae a gloriosissimis duobus apostolis Petro et Paulo Romae fundatae, et constitutae ecclesiae, eam quam habet ab apostolis traditionem, et annunciatam hominibus fidem, per successionem episcoporum peruenientem vsque ad nos, confundimus omnes eos qui quoquo modo vel per sibi placentiam vel vanam gloriam, vel per caecitatem, et sententiam malam, praeter quam oportet colligunt, ad hanc enim ecclesiam propter potentiorem principalitatem, necesse est omnem conueniri ecclesiam, hoc est eos qui sunt vndique fideles, In qua semper ab his qui sunt vndique conseruata est ea quae est ab apostolis traditio, Deinde enumerat successores episcopos, vsque ad sua tempora, hoc ordine Linus, Anacletus, Clemens, Euaristus, Alexander, Sixtus, Telesphorus, Eginius, Pius, Anicetus, Sother, Eleutherius.

Tertullianus libro de praescriptionibus haereticorum, de Petro sic loquitur. Latuit aliquid Petrum aedificandae ecclesiae petram dictum, claues regni coelorum consecutum, et soluendi et alligandi in coelis et in terris potestatem.

Idem libro quarto aduersus Martionem, loquens de mutatione nominis, inquit, Mutat et Petro nomen, de Simone, quia et creator Abrahae et Sarae et Auseae nomina reformauit, hunc vocando Iesum, illis syllabas adijciendo, sed cur Petrum si ob vigorem fidei multae materiae solidaeque nomen de suo accommodarent, an quia et petra et lapis Christus? Siquidem et legimus positum eum in lapidem offendiculi, in petram scandali, Omitto caetera, Itaque affectauit charissimo discipulorum de figuris suis peculiariter nomen communicare. //

*L ij*ᵛ Idem libro de praescriptionibus haereticorum, post commemoratas alias apostolicas ecclesias, de Romana subdit, Si autem Italiae adijceris habes Romanam, vnde nobis quoque auctoritas presto est sta-

tuta, Foelix ecclesia, cui totam doctrinam apostoli cum sanguine suo profuderunt, vbi Petrus passioni dominicae adequatur, vbi Paulus Ioannis exitu coronatur, vbi apostolus Ioannes posteaquam in oleum ignium demersus, nihil passus est, in insulam relegatur.

Cyprianus tractatu de simplicitate praelatorum, vel de vnitate ecclesiae inquit. Loquitur dominus ad Petrum. Ego dico (inquit) quia tu es Petrus et supra istam petram aedificabo ecclesiam meam, et portae inferorum non vincent eam, tibi dabo claues regni coelorum, et quae ligaueris super terram, erunt ligata et in coelis, et quaecunque solueris super terram, erunt soluta et in coelis. Et eidem post resurrectionem dicit, Pasce oues meas, Et quamuis omnibus apostolis post resurrectionem suam parem potestatem tribuat, et dicat. Sicut misit me pater et ego mitto vos, accipite spiritum sanctum, si cui remiseritis peccata remittentur illi, si cui tenueritis tenebuntur. Tamen vt vnitatem manifestaret, vnitatis eiusdem originem ab vno incipientem, sua auctoritate disposuit, hoc erant vtique et caeteri apostoli, quod fuit Petrus, pari consortio praediti et honoris, et potestatis, sed exordium ab vnitate proficiscitur, vt ecclesia vna monstretur. Christus ante passionem, et resurrectionem bis legitur promisisse, Semel Petro Matthei .16. Secundo Petro cum alijs, eiusdem .18. Et post resurrectionem bis legitur donasse potestatem et auctoritatem. Primo, Ioannis .20. dicens omnibus apostolis communiter, Sicut misit me pater, et ego mitto vos, quorum remiseritis etc. Deinde Ioannis vltimo, Petrum singulariter praefecit, dicendo, Pasce oues meas. Et hunc ordinem designat Cyprianus intendens primum sine discrimine potestatem et auctoritatem apostolicam omnes apostolos a Christo aequaliter accepisse, et postmodum Petrum caeteris praefecisse tum cum dicitur. Pasce oues meas, hoc enim aperte indicant verba Cypriani dicentis, Tamen vt vnitatem manifestaret vnitatis eiusdem originem ab vno incipientem sua auctoritate disposuit, // Et ne quis in dubium reuocet an de *L ij*v Christo, an vero de Petro intelligat, addit, hoc erant vtique etc. Intendens alios apostolos non quidem honore et potestate prius acceptis a Christo esse spoliatos, aut diminutos, sed vni Petro subiectos, atque hoc ideo fecisse Christum dicit Cyprianus vt ecclesiae vnitatem demonstraret, imo vt verbis Cypriani vtar, vt vnitatem et eius originem ab vno incipientem sua auctoritate disponeret.

Igitur apostolos vni Petro, quoad regimen, iurisdictionem et administrationem subiecit, et hoc fecit propter vnitatem ecclesiae, vnde consequenter declaratur, non fuisse satis Christo pro suae ecclesiae vnitate, quod credentium in ipsum multitudo aut vniuersi vel singuli credentes ipsi Christo ita immediate subessent, et ad ipsum referrentur, tanquam ad caput, pastorem, et rectorem,

sed voluit eos vniri inter se, sub vno pastore, seruo Christi.

Ex quo vlterius declaratur, quod cum ciuitatem tribus modis contingat vnam esse, atque permanere, et bene regi, quando videlicet summa potestas est apud multitudinem, aut apud optimates aut apud vnum, commune ciuitatis bonum curantem, Christus ecclesiam suam vnam esse noluit, primo modo tantum, aut secundo, sed potius tertio, aut saltem ex tribus temperato, Subiecit enim orbem terrarum senatui apostolico, apostolorum vero senatum Petro, hoc modo super Petrum aedificans ecclesiam suam Quoniam autem ecclesia in finem vsque saeculi eadem perseuerat, Apostoli autem peracto vitae praesentis cursu quieuerunt. Hinc est quod auctoritas senatus apostolorum ad collegium deuoluta est episcoporum, Petri vero pastoralis auctoritas ad successores, vsque ad praesentem Clementis septimi episcopatum continuata, vt totius ecclesiae vnus sit quodammodo episcopatus, cuius vt idem Cyprianus inquit, a singulis episcopis in solidum pars tenetur.

Est igitur Petri origo sacerdotalis auctoritatis, et ecclesiastici principatus, siue vnitatis ecclesiasticae, non tantum in fieri sicut Adam et Noe carnalis omnium hominum generationis, hic a diluuio,
L iij r ille absolute, sed etiam in conseruari et permanere, // quia Petri auctoritas ad successorem transit, sicut regni potestas Rege mortuo transit ad haeredem, Et fortasse propter ea Cyprianus ecclesiae exordium a Petro incipiens, comparat origini riui a fonte, et radij a sole, Prior modus originis ab vno ad vnitatem ciuitatis non satis est, alias omnes mundi ciuitates presentes et praeteritae essent vna ciuitas, aut numero aut specie, Ciuitatem enim vnam vel non vnam, efficit vna vel diuersa habitudo ciuium, ad vnum principalem magistratum.

Neque supradictis obstat, quod Cyprianus Cornelium papam et successores eius, Lucium, Fabianum, Stephanum fratres vocat, vel collegas, Omnes enim episcopi fratres sunt, et omnes de collegio collegae sunt, sed non propterea regimine pares sunt, sicut Petrus pars fuit collegij apostolici, et apostolorum collega, et eorum coa-
Cypria. postolus, et tamen pastor eorum, et praelatus, Vnde idem Cyprianus li. 4. epistola 8. quae est ad Cornelium papam, sedem romanam
Hiero. ecclesiae catholicae matricem, et radicem appellat, et Hieronymus ad damasum papam, in epistola quae incipit, quoniam vetus oriens miris preconijs Petri cathedram effert, et Damasum in ea sedentem alijs prefert, in qua nihilominus egypti episcopos damasi collegas
Ambro. appellat, Et Ambrosius epistola 78. ecclesiae romanae sacerdotem fratrem appellat, quem tamen honore et auctoritate longe caeteris anteponit, Et euidentius epistola sequenti ad Syricium papam.

Item Hylarius super mattheum canone decimosexto tractans verba

domini ad petrum, inquit, Et dignum plane confessio Petri premium consecuta est, quia dei filium in homine vidisset, beatus hic est, vt vltra humanum oculos etiam intendisse et vidisse laudatus est, non id quod ex carne et sanguine erat contuens, sed dei filium coelestis patris reuelatione conspiciens, dignusque iudicatus qui quod in Christo dei esset primus cognosceret, O in nuncupatione noui nominis foelix ecclesiae fundamentum, dignaque aedificatione illius petra, quae infernas leges, et tartari portas, et omnia mortis claustra dissolueret, O beatus coeli ianitor, cuius arbitrio claues aeterni aditus traduntur, cuius terrestre iudicium preiudicata aucto-//ritas *L iij v* sit in coelo, vt quae in terris aut ligata sint aut soluta, statuti eiusdem conditionem obtineant et in coelo.

Hieronymus pluribus locis primatui Romani pontificis attestatur, et saepe dicit ecclesiam supra Petrum aedificatam, et praecipue in duabus epistolis ad Damasum, et in explanatione fidei, vt ex supra dictis clarum est, sed euidenter mentem suam ostendit, scribens aduersus Iouinianum lib. primo. Cum enim partes virginis aduersus coniugatum suscepisset, et conuenientia causae vndique colligeret, tandem obiecit sibi, At dicis super Petrum aedificatur ecclesia, Respondit. Propterea inter duodecim vnum eligi, vt capite constituto schismatis occasio tollatur, Et rationem reddit, cur Ioannes virgo electus non sit, quia Petrus senior erat, ne adhuc adolescens ac pene puer progressae aetatis hominibus praeferretur, qua vtique ratione nihil opus esset, si omnibus modis omnium apostolorum inter se esset aequalitas, Est igitur (vt dixi) in catholicorum doctorum scriptis lectionis circunstantia diligenter attendenda, vt iuxta Hylarium ratio dicti ex dicendi causis assumatur, quod et Augustinus notat, primo retractationum, et in epistola ad Valentinum per hoc ostendens, ea quae dixit de natura et libero arbitrio, aduersus Manicheos scribens, nihil adiuuare partes Pelagianorum, qui naturam aduersus gratiam defendunt, et ediuerso ea quae de gratia scripsit contra Pelagianos, non suffragari Manicheis, creaturam dei damnantibus, sed quod ex vtrisque collatis plena vaeritas appareat. Eadem regula sequenda est in Hieronymi scriptis, tum in alijs materijs, tum in ea quae prae manibus est, Nam inspecta causa dicendi, in epistola ad Euagrium, et in commentarijs epistolae ad Titum, et considerato totius dictionis filo, nihil comperietur repugnans alijs suis scriptis, vt supra latius patuit, si tamen sibi alicubi de hac materia repugnaret, praesens locus esset acceptandus, tanquam maxime mentem eius explicans.

Ambrosius in lib. de Isaac . c . 3. Petro dicenti quo vadis, Respondit verbum dei, non potes me sequi modo, sequeris autem postea, claues autem commiserat regni coelorum, et sequendo imparem iudicauit. //

[*L iiij r*] Idem in epistolam ad Galathas, Quis auderet Petro primo apostolo cui claues regni coelorum dominus dedit, resistere? nisi alius talis qui fiducia electionis suae sciens se non imparem constanter improbaret, quod ille sine consilio fecerat.

Idem sermone . 47 . Fidelior enim factus est, postquam fidem se perdidisse defleuit, atque ideo maiorem gratiam repperit quam amisit, Tanquam bonus enim pastor tuendum gregem accepit, vt qui sibi ante infirmus fuerat, fieret omnibus firmamentum, et qui ipse interrogationis tentatione nutauerat, caeteros fidei stabilitate fundaret, deinde pro soliditate deuotionis ecclesiarum petra dicitur, sicut ait dominus. Tu es Petrus et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, Petra enim dicitur eo quod primus in nationibus fidei fundamenta posuerit, et tanquam saxum immobile totius operis Christiani compagem, molemque contineat. Petra ergo pro deuotione Petrus dicitur, Et petra pro virtute dominus nuncupatur, Sicut ait apostolus, Bibebant autem de spirituali consequenti eos petra, Petra autem erat Christus, Recte consortium meretur nominis, qui consortium meretur et operis, In eadem enim domo Petrus fundamentum posuit Petrus plantat, dominus incrementum dat, dominus irriguum subministrat.

Et nouerimus haec dicta esse non de Petri solius persona, sed et successorum Romanorum episcoporum, facit quod idem Ambrosius primae ad Timotheum .3. in verbo, Vt scias quemadmodum oporteat te in domo dei conuersari, inquit, Cum totus mundus dei sit ecclesia, tamen domus eius dicitur, cuius hodie rector est Damasus, Haec ille. Ecclesiam vtique regebat Ambrosius et caeteri episcopi, sed Damasus rector erat vniuersalis ecclesiae, Ambrosius autem et caeteri in partem sollicitudinis assumpti.

Idem epistola .78. quod ab atbitris datis a concilio Capuensi pro terminanda discordia inter Euagrium et Flauianum, decretum fuerit, censet referendum esse ad episcopum Romanum, ijs verbis, Sane referendum arbitramur ad sanctum fratrem nostrum Romanae sacerdotem ecclesiae, quoniam praesumimus ea te iudicaturum quae etiam
[*L iiij v*] illi displicere nequeant, ita enim vtile erit consultum // sententiae, ita paucis et quietis securitas, si id vestro statuatur consilio, quod communioni nostrae dissentionem non afferat, vt nos quoque accepta nostrorum serie statutorum cum id gestum esse cognouerimus, quod ecclesia romana haud dubie comprobauerit, laeti fructum huiusmodi examinis adipiscamur.

Augustinus, apostolicae sedis episcopum, et beati petri successorem, omnibus alijs orbis episcopis anteponit, vt patet ex epistolis scriptis ad papam Innocentium, de actis conciliorum Mileuitani, et Cartaginensis, sed et ex alijs pluribus locis, vt capitulo primo li.

primi, ad bonifacium papam, vbi dicit romanum episcopum alijs episcopis altius presidere, quodque licet omnibus episcopis communis sit specula pastoralis, tamen romanus in ea preemineat celsiori fastigio, Et libro primo aduersus Iulianum, citatis aduersus dogma Pelagianum orientis et occidentis grecis et latinis pluribus episcopis, eisdem annumerans innocentium papam, ad propositum addit, Cum is etiam considet, et si posterior tempore, prior loco.

Idem contra faustum, li . 22 . c . 70. post alia, infert, Quid ergo incongruum, si Petrus post hoc peccatum factus est pastor ecclesiae, sicut Moyses post percussum egyptium factus est rector illius synagogae, Et quod Augustinus officium pastorale Petri transmissum intelligat ad successores, patet ex ante allegatis, ex epistola ad Generosum, et ex li. contra epistolam fundamenti c . 4. nam illic inter ea quae ipsum in catholica ecclesia tenebant, ponit successionem episcoporum in sede petri, sibi succedentium, ijs verbis, Tenet (inquit) ab ipsa sede petri apostoli cui pascendas oues suas post resurrectionem dominus commendauit, vsque ad presentem episcopatum, successio sacerdotum, Idem, in fine li. de vtilitate credendi, inquit, dubitamus nos eius ecclesiae condere gremio, quae vsque ad confessionem generis humani ab apostolica sede per successiones episcoporum, frustra hereticis circumlatrantibus, et partim plaebis ipsius iudicio, partim conciliorum grauitate, partim etiam miraculorum maiestate damnatis, columen auctoritatis obtinuit.

Idem in psalmo, aduersus partem donati, dicit inter caetera,

Numerate sacerdotes vel ab ipsa Petri sede, //

Et in ordine patrum, quis cui successit, videte, *M ij*

Ipsa est petra, quam non vincunt superbae inferorum portae.

Idem lib . 2. contra secundam epistolam Gaudenti c . 23. Nunquid melior Rasias quam Petrus apostolus, qui vbi dixit, Tu es Christus filius Dei viui, tam beatus a domino appellatus est, vt claues regni coelorum accipere mereretur, nec tamen creditur imitandus, vbi mox eodem momento reprehensus audiuit, Vade post me satana etc.

Ex his omnibus manifestatur beatum Augustinum sensisse Romanum episcopum Petri successorem alijs orbis episcopis praelatum, in dignitate, praeeminentia, et auctoritate, atque cura pastorali, tanquam eum cui a Christo vniuersalis ecclesia regenda commissa sit, Et quae alibi dicit non contra ista, sed secundum ista esse accipienda, vt ex vtrisque testimonijs sibi collatis, plena veritas de hac materia accipiatur, Nam ne quis diceret quae dominus ad Petrum dicit ita referri debere ad ecclesiam, vt nihil amplius ipsi Petro quam alijs apostolis tribuerent, contradicunt allegata testimonia. Ex altera vero parte, ne quis dicere possit dictas Petri

praerogatiuas eius personam non excedere, ad alios apostolos et ecclesiae praelatos atque ad successores in ecclesia vsque in finem mundi duratura non transire, vel extendi, contradicunt ea quae idem Augustinus dicit alijs locis, vt in Psalmum centesimum octauum, circa principium. Sicut quaedam dicuntur quae ad apostolum Petrum proprie pertinere videantur, nec tamen habent illustrem intellectum, nisi cum referuntur ad ecclesiam, cuius ille cognoscitur in figura gestasse personam, propter primatum quem in discipulis habuit, sicuti est, Tibi dabo claues regni coelorum, et si qua huiusmodi. Intendit Augustinus hoc loco similitudinem ponere inter Petrum et Iudam, in hoc quod sicut quae de Iuda in hoc Psalmo proprie praedicuntur conueniunt Iudaeis, inimicis Christi, qui et tunc oderant Christum, et nunc per successionem perseuerante genere ipsius impietatis oderunt figuratiue et mystice per similitudinem, vel proportionem transferendo, id quod de vno malo dictum est, ad collectionem siue corpus malorum. Ita quae proprie dicuntur
Mi ipsi Petro my-//stice, et figuratiue referantur ad ecclesiam, siue ad corpus bonorum. Ita vt de Iuda vel Petro Psalmus vel euangelium loquatur in dictis locis secundum historiam, et primarium ac literalem sensum, de corpore vero bonorum vel malorum secundum sensum mysticum et figuratiuum. Vnde illic dicit Augustinus. Euidenter apparere de Christi traditore Iuda prophetatum esse. Fiant dies eius pauci, et episcopatum eius accipiat alter, quod tamen secundum mysticum intellectum recte de malorum multitudine per Iudam significatorum prophetatum intelligitur. Similiter de Petro et ad Petrum a Christo proprie dicta, recte accipiuntur dicta ipsi ecclesiae, et corpori bonorum secundum mysticum intellectum, quem Augustinus non dicit veriorem, sed illustriorem, siue clariorem, et magis perspicuum, id quod solet euenire, vbicunque aliquis scripturae locus praeter primarium sensum, qui literalis dicitur, alium habet spiritualem, et mysticum.

Similiter contra praedicta non faciunt, quae idem Augustinus scribit libro de verbis domini, in euangelio secundum Matthaeum, sermone .13. tractans illum locum Matthaei .16. Tu es Christus filius dei viui etc. Quod vt lucidius pateat Augustini verba subijcio Quia tu dixisti mihi, Tu es Christus filius dei viui, Et ego dico tibi, Tu es Petrus, Symon quippe ante vocabatur, hoc autem nomen ei vt Petrus appellaretur a domino impositum est, et hoc vt ea figura significaret ecclesiam, quia enim Christus petra petrus populus Christianus, Petra enim principale nomen est, ideo petrus a petra, non petra a petro, quomodo non a christiano Christus, sed a Christo christianus vocatur, Tu es ergo (inquit) Petrus, et super hanc petram, quam confessus es, super hanc petram, quam

cognouisti, dicens, Tu es Christus filius dei viui, aedificabo ecclesiam meam, id est, super meipsum filium dei viui aedificabo ecclesiam meam, Super me aedificabo te, non me super te, Nam volentes homines aedificari super homines, dicebant. Ego quidem sum Pauli, ego autem Apollo, ego vero Cephae, ipse est petrus Et alij qui nolebant aedificari super Petrum, sed super petram, ego autem sum Christi. Apostolus autem Paulus vbi cognouit se eligi, et Christum contemni, diuisus est (inquit) Christus. Nunquid Paulus pro vobis crucifixus est? aut in nomine Pauli baptizati estis? Quomodo non // in Pauli, sic nec in Petri, sed in nomine Christi, vt Petrus aedificaretur supra petram, non petra super Petrum. *M ij r*

Haec inquam sententia quam alijs pluribus locis librorum suorum habet Augustinus non est contraria eius, vel aliorum dictis, vbi habetur quod Petrus sit ecclesiae fundamentum, aut quod ecclesia sit super Petrum aedificata, vt enim interim nihil dicamus de circumstantia textus, et germano sensu verborum, interrogemus ipsum Augustinum. dic nobis beate doctor ecclesiae, quid sentis de Cypriano, et alijs orthodoxis? Non enim ignoras gloriosum martyrem quem optimo iure copiose laudasti, propter perseuerantissimum amorem charitatis, et pacis, Non inquam ignoras eum pluries dicere, ita vt vix aliter Petrum nominet, quin adiungat, super quem Christus aedificaturus erat ecclesiam suam. An tibi videtur spem ponere in homine, aut hoc docere velle fideles, vt ponant carnem brachium suum, aut persuadet fidelibus vt aedificent super homines, et non super Christum, et sic loquendo Christum contemnit, et Petrum eligit? An propterea docet in Petri nomine baptizare? Respondebis, non dubito te non id sentire de quocunque vaero catholico, et multo minus de beato Cypriano. Et quod ita sit responsurus Augustinus notum est ex .1. lib. retractationum, cap . 21. In hoc libro (inquit) dixi quodam loco de apostolo Petro, quod in eo tanquam in petra fundata sit ecclesia, qui sensus etiam cantatur ore multorum, in versibus beatissimi Ambrosij, vbi de gallo gallinatio ait. Hoc ipsa petra ecclesia canente culpam diluit. Deinde ponit alteram sententiam, et tandem concludit his verbis. Harum autem duarum sententiarum, quae sit probabilior, eligat lector. Vnde idem Augustinus scribens in Psalmum octuagesimum sextum, qui incipit. Fundamenta eius in montibus sanctis, dicit. Vt noueritis quia fundamentum Christus, et primum et maximum. Fundamentum (inquit apostolus) nemo potest ponere, praeter id quod positum est, quod est Christus Jesus. Quomodo ergo fundamenta Prophetae aut Apostoli? Et quomodo fundamentum Christus Jesus, quo vlterius nihil est? Quomodo putamus nisi quemadmodum aperte dicitur. Sanctus sanctorum, sic figuratiue fundamentum fundamentorum.

Ex istis sufficienter (vt arbitror) demonstratur, quae sit mens Augustini in hac materia, quod videlicet homo non sit primum //
M ij r ecclesiae fundamentum, Nec mirum si Petrus tale fundamentum non sit, quale nulla creatura esse potest, imo nec ipse Christus secundum humanam naturam, quod videlicet alia omnia portat, et
Hebr . 1. sustinet, et a nullo sustinetur, Quod enim ad Hebraeos primo dicitur, portans omnia verbo virtutis suae, Christo secundum diuinitatem conuenit, non secundum humanitatem, Et nihilominus supra hoc primum fundamentum alia esse fundamenta fidelis non negabit,
Apoca . 21. cum scriptura dicat Apocalip . 21. Murus ciuitatis habens fundamenta duodecim. Et ad Ephesios .2. Superaedificati super fundamentum Apostolorum et Prophetarum, vbi et Christus dicitur summus lapis, et lapis angularis, non autem solus lapis, Et similiter dicitur Christus caput ecclesiae, et pastor, et fundamentum Et quia ista dicuntur de Christo per similitudinem ad caput animalis in corpore naturali, et ad fundamentum domus vel templi materialis, Est autem duplex influxus capitis in membra, Vnus intrinsecus, prout scilicet virtus motiua et sensitiua a capite ad caetera membra deriuatur, Alius extrinsecus, secundum quandam exteriorem gubernationem, prout scilicet secundum visum et alios sensus qui in capite radicantur, dirigitur homo in exterioribus actibus, Intrinsecus influxus gratiae non est ab aliquo, nisi a solo Christo, sed extrinsecus influxus in membra ecclesiae potest alijs conuenire, et secundum hoc aliqui alij possunt dici capita ecclesiae, secundum illud
Amos . 5. Amos .6. Optimates capita populorum, differenter tamen a Christo. Primo quidem quantum ad hoc, quod Christus est caput omnium eorum qui ad ecclesiam pertinent, secundum omnem locum, et tempus, et statum, Alij autem homines dicuntur capita, secundum specialia loca, sicut episcopi suarum ecclesiarum vel etiam secundum determinatum tempus, sicut Papa est caput totius ecclesiae, pro tempore scilicet sui pontificatus, et secundum determinatum statum, prout scilicet sunt in statu viatoris, Alio modo, quia Christus est caput ecclesiae propria virtute et auctoritate, Alij vero dicuntur capita, inquantum vicem Christi gerunt, secundum illud,
2.Corin . 2. secundae ad Corinthios .2. Nam et quod donaui, si quid donaui
M iij r propter // vos in persona christi, et secundum illud secundae ad corinthios .5. Pro Christo legatione fungimur, tanquam deo exhortante per nos, Pariformiter dicendum est de fundamento, quod Christus sit fundamentum omnium, secundum omnem locum, omne tempus, et omnem statum, Alij vero homines, vt episcopi, secundum determinata loca, vel secundum determinatum tempus, et statum, vt Papa. Etiam Christus fundamentum est, ecclesiam portans propria virtute et auctoritate, Alij vero homines, virtute et

auctoritate christi, tanquam eius ministri, legati, et dispensatores, Item ecclesia quo ad se totam et quamlibet partem suam immediate super christum fundatur quantum ad gratiam et gloriam quam Christus per seipsum creat, et conseruat, homines vero quo ad ista nihil faciunt praeter ministerium, secundum illud secundae ad Corin. 3. Ego plantaui, Apollo rigauit, Deus autem incrementum dedit, vbi Augustinus. Jam vero quod sequitur, sed Deus incrementum dedit, non per illos, sed per se ipsum facit, excedit hoc humanam humilitatem, excedit angelicam sublimitatem, nec omnino pertinet nisi ad agricolam trinitatem, Et quia gratia et gloria praecipua sunt Christi munera in quae omnia a Christo ecclesiae donata, vt fines referuntur, hinc est quod Augustinus in suis posterioribus tractatibus, vbicunque loquitur de petra, fundamento, vel capite ecclesiae, ad illa respexit, et verum quidem dixit conuenienter loco, tempori, et personis, quia in Africa quam pene totam occupauerat schisma donatistarum, qui ministris sacramentorum nimium tribuebant, dicentes oportere sacramenta Christi, et ecclesiae a mundis et sanctis ministrari, et quod alias sacramenta essent inania, et vacua, atque iteranda, Vnde ab hereticis vel a catholicis a quibus tanquam mundi ab immundis separati schisma fecerunt, baptizatos praesumebant rebaptizare, 2.Corin. 3.

Et eadem ratione coniunxit Augustinus duos locos euangelij, vbi agitur de petra, Vnum matthei 7. vbi saluator dicit, Omnis ergo qui audit verba mea haec, et facit ea, assimulabitur viro sapienti, qui aedificauit domum suam supra petram, Et matthei 16. Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, intendens vtroque loco, per petram intelligi Christum, Et quoniam illic capit ecclesiam pro corpore Christi mystico, con-//stante ex solis bonis, ideo non fundat illud corpus nisi super Christum, vt ex dictis manifestum est, nec latet aliquem eruditum et diligentem lectorem Augustini, aliorum posteriorum tempore vel minoris auctoritatis dicta, breuitatis gratia omitto, quorum tamen nonnulla passim posita sunt, et allegata suis locis, per totum librum. Matth. 7. Matth. 16. *M iij*ᵛ

Finis. //

Errorvm Martini Lvther breuis confutatio per F. Eustachium de Zichenis.

INLEIDING.

Eustachius van Zichem behoort tot de eerste Nederlanders die tegen Luther in het strijdperk zijn getreden. Sommigen hebben hem zelfs gehouden voor den allereersten. Zij deden dit terecht, als men onder Nederlanders diegenen verstaat, wier moedertaal het Nederduitsch is. Doch wellicht staat de zaak anders, als men die benaming uitstrekt tot allen, die gewesten bewonen, welke tot „de Nederlanden" worden gerekend. Jacobus Latomus, Waal van geboorte, schreef zijne „Verantwoording van de veroordeeling van Luther's leeringen door de Leuvensche godgeleerden". De drukker plaatste onder de laatste bladzijde de dagteekening: 8 Mei 1521. Eustachius van Zichem, uit Brabant afkomstig, behandelde ongeveer hetzelfde onderwerp in zijne: „Korte wederlegging van Maarten Luther's dwalingen", waarvan hierachter een herdruk volgt. Hij dagteekende het naschrift „Tot den Lezer" den 29 Mei (van hetzelfde jaar; zie beneden, blz. 215).

Reeds lang is dit een uiterst zeldzaam boekje. Gesner heeft van de, trouwens niet talrijke, werken van dezen schrijver alleen dat „Over de Sacramenten" gekend [1]). Van twee andere geschriften vermeldde Sweertius de titels, maar dit noemde hij niet [2]). In het j. 1721 wordt de titel vermeld in de „Scriptores ordinis Praedicatorum" van Quetif en Echard; dezen hebben geen exemplaar onder hun bereik gehad, maar berichten dat een ander, wiens aanteekeningen hun ten

1) *Bibliotheca* coll. a Conrado Gesnero, amplif. per Iohannem Iacobum Frisium, Tigvri, 1583, in-fol., p. 227.

2) Franciscus Sweertius, *Athenae Belgicae sive nomenclator infer. Germaniae scriptorvm*, Antv. 1628, p. 235.

dienste staan, het heeft „gezien" [1]). Gerdes gewaagt van Eustachius van Zichem als van een der eerste bestrijders der Hervorming hier te lande [2]), doch eenig geschrift van hem heeft hij blijkbaar niet onder de oogen gehad. Door eene aanteekening van Dr. F. van der Haeghen te Gent, bij een bezoek aldaar welwillend ter mijner beschikking gesteld, werd mij het bestaan bekend van twee exemplaren: één in de Koninklijke bibliotheek te Brussel, één in de bibliotheek van het Collegium Maximum der E. P. Jezuïeten te Leuven. Het laatste werd mij op de meest heusche wijze ter leen verstrekt.

Van het leven des schrijvers valt weinig mede te deelen: alleen de hoofdtrekken zijn ons bekend [3]). Hij was geboortig uit het stadje Sichem, ook wel Zichem of Sichen geheeten, aan de rivier de Demer, in Brabant. Men verzekert, dat hij afstamde van eene „fatsoenlijke, oude familie (honesta antiquaque familia)" [4]). Zijn eigenlijke naam was Eustachius vander Rivieren of de Rivis; maar op de titels zijner geschriften heet hij naar zijne geboorteplaats Eustachius de Zichenis of Zichinis. Hij ontving zijne opleiding te Leuven en was in het j. 1500 bij de promotie van „magistri artium" de vijfde. Hij moet toen ongeveer 20 jaren hebben geteld [5]). Weldra legde hij in het klooster van de orde der Predikheeren zijne gelofte af. De orde bezat hier eene volledige

---

1) Quetif et Echard, *Scriptores ordinis Praedicatorum*, Lut. Par. 1721, in-fol., Tom. II, p. 106.

2) D. Gerdes, *Origines ecclesiarum in Belgio reformatarum*, Gron. 1749, in-4°, p. 21.

3) Zie behalve de reeds genoemde werken: Nic. Vernulaeus, *Academia lovaniensis*, Lov. 1627, in-4°, p. 241; Val. Andreas, *Fasti academici stvdii generalis lovaniensis*, Lov. 1650, p. 104; *Ioannis Molani Historiae Lovaniensium libri XIV.*, edid. P. F. X. De Ram, Brux. 1861 (in de *Collection de chroniques belges inédites*, uitgave der *Académie royale*, in-4°), P. I, p. 243, 514; B. de Jonghe, *Belgium dominicanum*, Brux. 1719, in-4°, p. 151; Foppens, *Bibliotheca belgica*, Brux. 1739, T. I, p. 274; P. F. X. de Ram, *Disquisitio historica de iis quae contra Lutherum lovanienses theologi egerunt anno MDXIX.*, in de *Nouveaux mémoires de l'académie royale des sciences et belles-lettres*, Brux. 1843, in-4°, T. XVI, p. 24; *Documents relatifs à l'histoire de l'Université de Louvain*, publ. par E. Reusens, in de *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, Louv. 1890, in-8°, IIe Série, T. VI (XXII), p. 164 s.

4) Foppens, l.l.

5) Zie bij Molanus, *Historiae Lovaniensium libri XIV.*, ed. De Ram, L. IX, c. 29, *Aetas promovendorum*, P. I, p. 589.

inrichting van theologisch onderwijs [1]), waaraan hij zijne studiën zal hebben voortgezet. In het j. 1507 woonde hij het generaalkapittel der orde te Pavia bij. Dat hij in de akten dezer vergadering werd aangeteekend als: „in Academia Lovaniensi studens honoris" [2]) beduidt niet, dat hij toen werkelijk aan de universiteit studeerde. Toen het Dominikaner-klooster bij de universiteit was ingelijfd, had men bij contrakt o. a. bepaald, dat geregeld twee predikheeren de lessen van de theologische faculteit zouden bijwonen, terwijl verder al de overige orde-broeders van hetzelfde klooster insgelijks als studenten zouden worden beschouwd en de privilegiën der studenten genieten [3]). Van Zichem zal tot deze laatste categorie hebben behoord. Hij werd ingeschreven in de matrikel der universiteit in het jaar 1508 [4]). Weldra stelde men hem aan als professor in de theologie. Den 1 Sept. 1517 werd hij bevorderd tot doctor in de godgeleerdheid en verkreeg als zoodanig toegang tot den senaat der universiteit [5]). Hij heeft ook behoord tot de „strikte faculteit der theologie" [6]), d. w. z. tot de acht „doctores regentes", waaruit zij bestond [7]). Uit de drie monniksorden, wier te Leuven gevestigde kloosters bij de universiteit waren ingelijfd, die van de Dominikaners, de Franciskaners en de Augustijners [8]), mocht niet meer dan één lid te gelijk in de „strikte faculteit" worden opgenomen; onder omstandigheden mochten er twee van dezelfde orde maar nooit meer dan vier religieuzen tegelijk dit voorrecht genieten. Deze laatste beperking diende om te voorkomen, dat de ordesgeestelijken in de faculteit de meerderheid zouden uitmaken [9]). De Dominikaners waren er voortdurend door één lid hunner orde in

---

1) Vernulaeus, *Academia lovaniensis*, p. 240; Valerius Andreas, *Fasti lovanienses*, p. 330; De Jonghe, *Belgium dominicanum*, p. 137 seq.

2) Quetif et Echard, *Scriptores ordinis Praedicatorum*, T. II, p. 106.

3) Zie bij Vernulaeus, p. 239; Val. Andreas, p. 330.

4) Val. Andreas, l.l., p. 104.

5) Vernulaeus, l.l., p. 21; Molanus, *Historia Lovaniensium*, L. IX, c. 15, P. I, p. 514; Val. Andreas, l.l., p. 104; Quetif et Echard, l.l., p. 106.

6) De Jonghe, *Belgium dominicanum*, p. 151; Val. Andreas, l.l., p. 104.

7) *Antiqua statuta Academiae lovaniensis*, afgedrukt door P. F. X. de Ram, achter Molanus, *Historia Lovaniensium*, P. II: VII., *Statuta facultatis theologiae lovaniensis, Statuta regentium*, p. 1022.

8) Val. Andreas, l.l., p. 330.

9) *Antiqua statuta Academiae lovaniensis*, bij De Ram, l.l., p. 1023.

vertegenwoordigd [1]). Dit verklaart, hoe het komt, dat zij te Leuven wel belangrijken maar geen alles-overwegenden invloed hebben geoefend [2]). In onderscheiding van de Keulsche theologen, die hij Thomisten noemde, heeft Luther de Leuvensche zelfs als Scotisten aangeduid [3]). Deze aanduiding moet natuurlijk zeer in het algemeen en niet van ieder lid der faculteit afzonderlijk worden verstaan. Ook in zijne orde heeft Van Zichem eene aanzienlijke positie verworven, daar hij uitmuntte door ijverige betrachting van den regel en door bijzondere geleerdheid. Hij werd prior van het klooster in de universiteits-stad; ook „leider van het onderwijs (studiorum moderator)". Verder is hij „diffinitor" (zoo iets als lid van de commissie voor de reglementen) van het provinciaal-kapittel geweest [4]).

Het plekje gronds, waarop Van Zichem het grootste deel van zijn leven moet hebben doorgebracht, is wèlbekend. Het klooster der Predikheeren te Leuven lag op een terrein dat aan drie kanten door het water der Dyle omsloten werd. In de Rue Sainte Anne en de Rue Notre Dame, die thans door dit terrein heenvoeren, bevindt men zich binnen het gebied van het oude klooster. De kerk, aan Onze Lieve Vrouwe gewijd, bestaat nog; zij onderging in de sedert verloopen vier eeuwen geen verandering van belang. Tegenwoordig doet zij dienst als parochie-kerk. De woning van den pastoor moet althans ten deele een overblijfsel van het oude bouwwerk der Dominikaners zijn. Thomas van Cantimpré, de schrijver van het „Bijenboek", heeft tot dit klooster behoord. Lang hebben verder zijne bewoners zich er op beroemd, dat Albertus Magnus en de H. Thomas van Aquino hier tegelijkertijd vertoefd hebben. Eens zou Albertus Magnus er de mis hebben gecelebreerd, terwijl de H. Thomas in denzelfden dienst het evangelie zou hebben gelezen. De lezenaar, die bij dit laatste gebruikt werd, bleef als een aandenken bewaard. Naar het oordeel echter van De Jonghe, die zelf tot de orde der Predikheeren behoorde, heerscht

---

1) De Jonghe, *Belgium dominicanum*, p. 138.

2) Vgl. hierboven, blz. 89.

3) *Responsio Martini Lutheri ad articulos, quos Magistri Nostri Lovanienses et Colonienses damnaverunt*, in de Wittenbergsche uitgave zijner *Opera*, 1546, T. II, fol. 43^{v}; in de *Opera latina varii argumenti*, cur. H. Schmidt, Francof. 1867, Vol. IV, p. 202.

4) De Jonghe, *Belgium dominicanum*, p. 151.

omtrent de juistheid dezer overlevering eenige onzekerheid [1]). De bedoelde lezenaar is heden ten dage te vinden in het nieuwe Dominikaner-klooster aan de Justus-Lipsiusstraat.

Niet lang voordat Eustachius van Zichem zijne gelofte aflegde, was het klooster te Leuven teruggebracht tot een stiptere opvolging van den regel. De paters waren wat men noemde „gereformeerd" geworden. Dit geschiedde door Jacobus Sprenger, den bekenden inquisiteur, schrijver van den „Heksenhamer". Waarin bestond die „reformatie"? O. a. in het volgende. Te voren werd aan vrouwen veroorloofd het klooster binnen te treden; vele paters hadden kamers beneden en onthaalden fatsoenlijke gasten; sommigen gebruikten bij zulke maaltijden zilveren schotels. Thans echter werd de „clausuur", d. i. eene strenge sluiting ingevoerd, waardoor vrouwen werden geweerd; alle zilveren schotels werden weggedaan; verder werd voorgeschreven dat allen in de gemeenschappelijke eetzaal moesten eten en op de bovenverdieping in een gemeenschappelijken dormter bij elkander wonen [2]).

Men stelle zich echter niet voor, dat Van Zichem een zittend leven heeft geleid. In het j. 1521, toen hij de voorrede schreef voor het boekje, dat hierachter wordt herdrukt, kon hij verklaren, dat hij reeds sedert lang verschillende deelen van het land had afgereisd „om het Woord Gods te verkondigen" [3]). Is dit „verkondigen van het Woord Gods" bij een ordes-broeder van Ioannes Tetzel een euphemistische uitdrukking voor de aflaat-prediking? Dat de Dominikaners een groot aandeel in de aflaatverbreiding hebben gehad, is bekend. Verder geeft zijne uitvoerige verdediging van de aflaten wel iets te denken [4]). In een later geschrift echter is hij, waar de stof hem ruimschoots de gelegenheid bood dit onderwerp aan te roeren, nl. bij de behandeling van het sacrament der boete, de aflaten met een volstrekt stilzwijgen voorbijgegaan [5]).

---

1) Vernulaeus, l.l., p. 240; De Jonghe, l.l., p. 132 seq.

2) Molanus, *Historia Lovaniensium*, P. I, p. 248 seq.

3) *Errorvm Martini Lvther breuis confutatio per F. Eustachium de Zichenis*, quat. A, fol. iv; hierachter, blz. 229.

4) Eustachius de Zichenis, l.l., F, fol. iv—H, fol. ir; hierachter, blz. 257—269.

5) Zie het hoofdstuk: *De poenitentiae sacramento*, quat. e, fol. ijv—g, fol. iv, in de hierachter tevens herdrukte: *Sacramentorvm brevis elvcidatio. Simulque nonnulla peruersa Martini Luther dogmata excludens, Per Fratrem Evstachivm de Zichenis.*

Zag hij in, dat de tijd toen niet gunstig meer was voor een pleidooi voor den aflaathandel of wilde hij slechts herhalingen vermijden? Opmerkelijk is zijne erkenning, weder eenige jaren later, dat er onder de rondreizende predikers, die gehuurd worden om met relieken van heiligen van plaats tot plaats te gaan, dikwijls lieden zijn die bedrog plegen en valsche heiligdommen aan het volk opdringen [1]).

Overigens doet hij zich in zijne geschriften kennen als een vurig verdediger der Roomsche kerk, die het bestaande onvoorwaardelijk wil handhaven. Hij schaart zich geheel aan de zijde dergenen, die elke poging tot hervorming met hand en tand tegengaan. Hij behoort tot de partij der onverzoenlijken, die voor geen maatregelen van geweld terugdeinzen en wordt een der grondleggers van het Tridentijnsche Roomsch-Katholicisme, dat zich er op beroemen kon geen enkele concessie gedaan te hebben.

Van Zichem maakte deel uit van de theologische faculteit te Leuven, zoodra als zij den strijd tegen Luther begon aan te binden. Het is noodig dit onderwerp, in het voorafgaande reeds aangeroerd, hier eenigszins uitvoeriger te behandelen. In den laten herfst van het j. 1518 kwam de eerste bundel verzamelde werken van Luther's hand in de Nederlandsche universiteitsstad aan [2]). Hij was ter perse gelegd door den ondernemenden Bazelschen uitgever Joannes Frobenius en bevatte een herdruk [3]) van eenige Latijnsche

---

1) In de nader te beschrijven *Apologia pro pietate, per Eustachium de Zichinis*, quat. B, fol. v^{r}: »quispiam ex eorum numero, qui mercede conducti diuorum reliquias circumferre dicuntur, quos vulgo quaestuarios vocant, qui quod accidere solet, pro veris sacris, commenticia ac ficta sacra obtrudat populo".

2) *Epistola Reuerendiss. domini Cardinalis Dertusensis, ad facultatem theologiae Louaniensem. Eiusdem facultatis doctrinalis condemnatio qua condemnatur doctrina Martini Lutherii*, [Aan het einde:] Louanii M.D.XX, quat. A, fol. iij^{r}. In de *Opera latina*, bij Schmidt, Vol. IV, p. 178. In het vervolg zullen wij dit stuk aanhalen met den verkorten titel: *Condemnatio doctrinalis librorum Martini Lutheri.* De inhoud van den bundel wordt hier (A, fol. iij^{v}; bij Schmidt, p. 178) aldus opgesomd: hij bevat »conclusiones nonaginta quinque cum suis declarationibus et responsis ad Siluestrum de Prierio magistrum sacri Palatii. Item sermonem de poenitentia. Sermonem de excommunicatione, Sermonem de Indulgentiis, Sermonem de praeparatione ad Eucharistiam. Item Andreae archidiaconi propositiones apologeticas, et praeceptorium".

3) Beschreven bij Panzer, *Annales typographici*, Norimb. 1801, T. IX, p. 118: *Ad Leonem X. pontificem maximum. Resolutiones disputationum de virtute indulgentiarum reverendi patris ac sacrae Theologiae doctoris Martini Luthe*

geschriften, waarvan de voornaamste waren: de 95 „Stellingen" met de later openbaar gemaakte „Uitlegging" [1]), de „Beantwoording" der „Samenspraak" van Silvester Prierias [2]), en preeken over de boete [3]), de aflaten [4]), den ban [5]) en de Tien Geboden [6]). De bundel van Frobenius, buiten Luther's voorkennis in het licht verschenen, vond gereeden aftrek. Honderden exemplaren gingen naar Frankrijk en Spanje; een gedeelte der oplaag vond zijnen weg naar Italië; een ander gedeelte werd naar de Nederlanden en naar Engeland gezonden. Nog nooit was bij denzelfden uitgever een boek van de pers gekomen, waarvan de verkoop zóó voorspoedig ging. Aldus verklaarde Frobenius in een brief aan Luther van Februari 1519, tevens meldende dat een nieuwe druk, door Erasmus met zorg herzien, bijna gereed was [7]).

Augustiniani Vuittenbergensis. Fratris patris Silvestri Prieratis ordinis praedicatorum Magni sacri Palacii ad Martinum Dialogus. R. P. Martini Luther ad eum Dialogum Responsio. Contra D. Ioannem Eckium Ingolstadiensem Sophisticum argutatorem Apologeticae propositiones D. Andreae Bodenstein Archidiaconi Vuittenbergen. R. P. Martini Luther, Sermo de poenitentia. Sermo de indulgentiis. Sermo de virtute excommunicationis. Decem praecepta Vuittenbergensi populo praedicata. Et alia quaedam. [In fine:] Excudebatur typis hoc opus Mense Octobri. An. M. D. XVIII. in-4°.

1) *Resolutiones disputationum de indulgentiarum virtute F. Martini Lutheri*, in de Wittenbergsche uitgave zijner *Opera*, T. I, fol. CIIr—CXLIr; in *M. Lutheri opera latina varii argumenti*, cur. Dr. H. Schmidt, Vol. II, p. 137—293. — De brief aan Leo X, op den titel van den bundel van Frobenius afzonderlijk genoemd, gaat aan het werk vooraf. In de Wittenbergsche *Opera*, T. I, fol. Cv—CIv; bij Schmidt, p. 132—136.

2) *Responsio F. Martini Lutheri, Augustinensis Vuittenbergae, ad Dialogum Silvestri Prieriatis, Magistri Palatii, de potestate Papae*, in de Wittenbergsche uitgave der *Opera*, T. I, fol. CLXXIr—CLXXXv; bij Dr. Schmidt, Vol. II, p. 6—67.

3) Luther's *Sermo de poenitentia*, in de Wittenbergsche *Opera*, T. I, fol. LIXv—LXIIr; bij Dr. Schmidt, Vol. I, p. 331—340.

4) Luther's *Sermo de indulgentiis*, in de Wittenbergsche *Opera*, T. I, fol. LVIIIr—LIXv; bij Dr. Schmidt, Vol. I, p. 326—331. Dit stuk werd eerst in de Duitsche taal uitgegeven: *Sermon vom Ablass und Gnade*, in *Dr. Martin Luther's sämmtliche Werke*, Erl. 1833, Bd. XXVII, S. 4—8.

5) Luther's *Sermo de virtute excommunicationis*, in de Wittenbergsche *Opera*, T. I, fol. LXIIr—LXIIIIr; bij Dr. Schmidt, Vol. II, p. 306—313.

6) *Decem Praecepta, per Martinum Lutherum Vuittenbergensi populo praedicata*, in de Wittenbergsche *Opera*, T. I, fol. Ir—XLIXr; in *D. Martini Lutheri exegetica opera latina*, cur. Dr. I. C. Irmischer, Erl. 1844, in-8°, T. XII, p. 1—218.

7) *Iohannes Frobenius Martino Luthero*, in *Lutheri opera latina varii argumenti*, cur. Dr. H. Schmidt, Vol. IV, p. 82 seq.

Nauwelijks hadden sommigen te Leuven dit boek in handen gekregen, of de theologische faculteit aldaar deed haar best den verderen verkoop te beletten. Zij erkende toch „op het eerste gezicht", dat het aanstoot moest geven en schadelijk was „voor de kerk van Christus". Men ondervond echter spoedig, dat dit niet hielp. Velen namen het boek en zijn auteur in bescherming en verzekerden, dat de voorgedragen leer echt christelijk was. Dit had weder ten gevolge dat een groot aantal anderen, behoorende tot de minder ontwikkelden, het des te gretiger lazen en in zich opnamen [1]). Intusschen gingen de verschillende theologische doctoren, die gezamenlijk de faculteit in ruimeren zin uitmaakten, den inhoud van het boek zorgvuldig na. Herhaaldelijk werden vergaderingen bijeengeroepen waarin men samen daarover van gedachten wisselde. Men kwam tot overeenstemming omtrent eenige artikelen die, woordelijk uit het oorspronkelijke afgeschreven en tezamengevoegd, veroordeeld moesten worden. Daar de faculteit in zulk eene gewichtige zaak niet uitsluitend op eigen inzicht wilde afgaan, en tevens omdat zich een gerucht verbreid had, dat Erardus van der Marck, de prins-bisschop van Leuven, de leeringen van het bewuste boek begunstigde, werd een drietal doctoren naar hem afgevaardigd. Dit gerucht kan zijn oorsprong hebben gehad in de buitengewone bewijzen van genegenheid, welke genoemde kerkvorst aan Erasmus geschonken had, juist in een tijd toen deze met zijne ambtgenooten te Leuven op een slechten voet stond [2]). Had de afvaardiging van de drie Leuvensche godgeleerden naar den prins-bisschop misschien ook half-en-half ten doel dezen op den rechten weg te houden? Hoe dit zij — te Luik werd hun aan het verstand gebracht, dat het bedoelde gerucht valsch was. Erardus van der Marck ontving hen zeer vriendelijk en verzekerde hun op zijn woord als priester, dat hij het boek van Luther gelezen noch gezien had. Hij was er ver vandaan eene nieuwe en gevaarlijke zaak te begunstigen; integendeel beloofde hij alle hulp, gelijk men van een bisschop

---

1) *Condemnatio doctrinalis librorum Martini Lutheri*, in de oorspronkelijke editie, quat. A, fol. iij^{r}; bij Dr. Schmidt, Vol. IV, p. 178.

2) *Erardus Episcopus Leodiensis Erasmo Rot.*, 30 Dec. 1518, in *Desiderii Erasmi Opera omnia*, Lvgd. Bat. 1703, T. III, *Epistolae*, P. I, p. 359. Vgl. aldaar de brieven van Erasmus aan Gerardus Noviomagus, 1517, en aan Erardus, prins-bisschop van Luik, 7 Jan. 1518, p. 288 en 290.

verwachten mocht. Hij herinnerde echter aan de zaak van Reuchlin, welke toen te Rome nog hangende was, ofschoon vijf universiteiten hem eenstemmig veroordeeld hadden. Daarom ried hij aan de veroordeelende uitspraak, voordat zij werd openbaar gemaakt, om onderzoek en raad te zenden naar den kardinaal-aartsbisschop van Tortosa in Spanje, d. i. naar Adriaan Florisz., den lateren Adriaan VI [1]). Met het afzenden van een brief naar Spanje werd gewacht tot eene nieuwe vergadering der faculteit. Inmiddels had de zusterfaculteit te Keulen, door de Leuvensche verzocht mede haar oordeel uit te spreken over Luther's boek, hare verklaring gereed gemaakt en den 30sten Augustus vastgesteld. De volledige godgeleerde faculteit van Leuven kwam nu nogmaals bijeen op den 7den November 1519 des voormiddags tusschen negen en tien uren, in de hoofdkerk der stad, de St.-Pieterskerk, waarin een aantal professoren kanunnikdijen bezaten. Het gebouw bestaat nog en is beroemd wegens de zeldzame en fraaie Gothische oxaal tusschen het koor en het langhuis. De vergadering had plaats in de beneden-zaal van het kapittelhuis. De beneden-verdieping wordt thans voor sacristij gebruikt; het bovenvertrek dient als bergplaats. Dit laatste verkeert in volkomen ongeschonden staat; het bezit een fraai Gothisch gewelf, terwijl rondom langs de wanden de steenen

---

1) Voorrede voor het werk van Latomus, *Articvlorvm doctrinae fratris Martini Lutheri per theologos Louanienses damnatorum Ratio* [Aan het einde:] Impressum Antuerpiae M.D.XXI., *Iacobvs Latomvs Rodolpho de Monckedamis, Theologiae Licenciato, Goudensi vicepastori*, quat. a, fol. ij^{r} en ^{v}: »Lutheri liber diligenter a singulis facultatis magistris priuatim lectus est, et in conuentu omnium pluries examinatus, sicque tandem communi concilio aliquot articuli ad verbum excerpti sunt qui sufficere videbantur, Nam omnes colligere longum erat et non necessarium. Quoniam autem in re tanta nolebat facultas inniti suae prudentiae, simul quia diuulgatum erat, licet falso, vt postea compertum est, quod reuerendissimus dominus Leodiensis isti doctrinae faueret, misit ad eum tres magistros, quos ille pro sua singulari humanitate benignissime accepit, quibus in verbo sacerdotis asseruit, Lutheri librum sibi non visum neque lectum, tantum aberat vt rei periculosae et ignotae faueret, quin sicut Episcopum decet omnem operam suam pollicitus est, et (quae est eius praesens memoria) cum retulisset, qualem successum habuisset causa Reuchliniana, quae tunc adhuc Romae indecisa pendebat, Licet in eius damnationem quinque vniversitates concordarent, quarum tandem iudicium sedes apostolica comprobauit, consuluit vt condemnatio priusquam euulgaretur reuerendissimo cardinali Derthusensi examinanda mitteretur, vt illius prudentia et auctoritate munita exiret in lucem". Met geringe wijzigingen komt dit stuk voor in de verzamelde *Opera* van Latomus, Louan. 1550, fol. 1^{r}.

zitbanken nog zijn te aanschouwen, waarop de leden van het kapittel in hunne samenkomsten gezeten hebben. Op den bedoelden Novembermorgen zien wij dan de theologische faculteit in de tegenwoordige sacristij vereenigd. Tot haar behooren op dit oogenblik [1]) Nikolaas Coppin, die reeds de prebende heeft en weldra ook den titel zal bezitten van deken van St. Pieter en kanselier der universiteit als opvolger van Adriaan Florisz.; Joannes Briard, vicekanselier der universiteit; Willem van Vianen, pastoor van St. Pieter; Godschalk Rosemondt van Eindhoven; Joannes Driëdo van Turnhout, Martinus Dorpius van Naaldwijk, Jakobus Latomus, Rieuwerd Tapper, de beide laatsten nog zeer jonge mannen; de ordes-geestelijken Nikolaas Baechem van Egmond van de Karmelieters, Vincentius van Haarlem en Eustachius van Zichem van de Predikheeren [2]); en nog anderen. Of al deze personen de vergadering werkelijk bijwonen? Van de meesten mag het als hoogst waarschijnlijk worden beschouwd; van Martinus Dorpius is het onzeker. Hij moet de man zijn geweest, die aan Luther heeft bericht dat het vastgestelde besluit niet met algemeene stemmen genomen is [3]). Dit besluit houdt in, dat Luther's boek vele valsche, ergerlijke, kettersche en naar ketterij riekende beweringen bevat; dat het daarom moet worden veroordeeld en verbrand en dat de schrijver moet worden gedwongen tot herroeping. De beweringen, op welke men het oog heeft, worden in het besluit opgesomd [4]). In dezelfde vergadering wordt nu een brief afgezonden aan den kardinaal-aartsbisschop van Tortosa, dien allen persoonlijk kennen, daar hij kort te voren de hoofdpersoon in hun kring was. Met het antwoord van dezen en de uitspraak van Keulen wordt het Leuvensche vonnis in Februari van het j. 1520 door den druk openbaar gemaakt. Voor de eerste maal is Luther door publieke lichamen ten aanschouwe van de wereld als ketter gebrandmerkt. De Leuvensche faculteit heeft den weg gewezen, waarop over eenige

---

1) Hier is geen sprake van de »strikte faculteit".

2) Molanus, *Historia Lovaniensium*, P. I, p. 136, 510—515.

3) *Responsio Martini Lutheri ad articulos, quos Magistri Nostri Lovanienses et Colonienses damnaverunt*, in de Wittenbergsche uitgave der *Opera*, T. II, fol. 39r; bij Dr. Schmidt, T. IV, p. 187. Vgl. hierboven, blz. 24.

4) *Condemnatio doctrinalis librorum Martini Lutheri*, in de Wittenbergsche *Opera*, T. II, fol. 37; bij Dr. Schmidt, Vol. IV, p. 179—181.

maanden Leo X volgen zal om den grondlegger der Reformatie te treffen met den ban.

Dat het optreden der faculteit door velen werd afgekeurd, ook door personen die overigens tot de vrienden werden gerekend, is in 't voorafgaande vermeld. Om haar te rechtvaardigen schreef Eustachius van Zichem de verhandeling, welke de lezer hierachter herdrukt vindt [1]). De verbranding van Luther's boek toch had niet gebaat en zijne verdedigers niet tot zwijgen gebracht. Sommigen pochten er op, dat nog zoo goed als niemand had getracht hem in geschrifte te wederleggen. Anderen wendden onkunde voor en beweerden niet beter te weten dan dat Luther's werk den geest ademde van de katholieke leer. Wederom anderen smaalden, dat men wel zijne uitlatingen veroordeeld had maar zonder het recht tot die veroordeeling te bewijzen [2]). Daarom heeft van Zichem zich aan het werk gezet, al beseft hij wel, dat zijn gebrekkig schrijverstalent niet zal kunnen voldoen aan de eischen van een tijd, die voor niets anders warme waardeering koestert dan voor hetgeen in sierlijken stijl is opgesteld [3]). Zijn stuk schijnt oorspronkelijk bestemd geweest te zijn voor mondelinge voordracht, terwijl hij belooft zekere punten, die thans worden overgeslagen, te behandelen in latere toespraken [4]). Een belangrijk verschil met het geschrift dat Latomus voor hetzelfde doel in het licht zond [5]), is hierin gelegen, dat Van Zichem niet alleen zooals gene [6]) de uitspraak der Leuvensche faculteit wil verdedigen, maar ook die der Keulsche [7]). Van Zichem verloochent dus de geestelijke verwantschap met de broeders der Dominikaner-orde, die in deze periode te Keulen den boventoon voeren, niet. Dientengevolge

---

1) Het boekje is gedrukt met Romeinsche letter in quarto-formaat. Aantal bladen: 40, ongenummerd. Aantal regels per bladzijde: 30. Signatuur: Aij—Kij. Hoogte: 19.2 cM. Breedte: 14.5 cM. De titel is gevat in eene lijst van renaissance-ornamenten. — Zie hierboven, blz. 200.

2) Eustachius de Zichenis, *Errorvm Luther confutatio*, quat. A, fol. ij^{r}; hierachter, blz. 230. Vgl. quat. D, fol. iij^{r}; hierachter, blz. 248.

3) Eustachius de Zichenis, Ibidem, A, fol. ij^{r}; hierachter, blz. 229.

4) Eustachius de Zichenis, Ibidem, B, fol. ij^{v}; G, fol. iij^{v}; hierachter, blz. 235, 267.

5) Zie hierboven, blz. 24 vlg.

6) *Articvlorvm doctrinae fratris Martini Lutheri per theologos Louanienses damnatorum Ratio, per Iacobum Latomum*, quat. a, fol. ij^{r}; b, fol. iij^{r}, iiij^{r}.

7) Eustachius de Zichenis, Ibidem, B, fol. ij^{v}; hierachter, blz. 235.

treedt de paus, die in het Leuvensche vonnis wordt doodgezwegen, hier op den voorgrond [1]). Tegenover Luther betoogende dat de paus wel degelijk elke schuld en straf, ook die in het hiernamaals, vergeven kan, stelt hij als axioma voorop, dat de macht van den paus volmaakt dezelfde is als die van Christus, den Heer [2]). Bij de bestrijding van Luther's „De potestate papae" tast hij echter geheel mis. Hij meent dat Luther den paus het primaat over de Christelijke kerk heeft ontzegd [3]), terwijl deze in bedoeld werk immers slechts heeft beweerd, dat het niet berustte op goddelijk recht. Had hij het boek misschien niet of slechts oppervlakkig gelezen? Hetzelfde verschijnsel doet zich trouwens ook op een ander punt voor, nl. dat hij Luther kwalijk heeft begrepen en dat de slagen, die op den Hervormer gemunt zijn, bezijden dezen neerkomen. Dit geschiedt bij de bespreking van de sacramenten, inzonderheid van dat der boete [4]). Wel zeer moeilijk moet het geweest zijn bij mannen van zoo uiteenloopende denkwijze elkander juist te verstaan en naar behooren te waardeeren. Luther acht de gehoorzaamheid aan God, die niet uit liefde, maar uit vrees voor straf geboren wordt, niets dan eene afschuwelijke huichelarij. Van Zichem houdt het er voor, dat de gehoorzaamheid van de meeste Christenen uit geen andere oorzaak voortkomt en vindt er niets kwaads in. Integendeel; zelfs een rechtvaardig en heilig man wordt volgens hem soms door vrees opgewekt tot hooger deugd [5]). Waar men op zulk een allesbeheerschend punt zooveel van elkander verschilde, moest daar onderlinge bestrijding niet bijna onvruchtbaar zijn? Men gevoelt, dat de menschheid zich op een tweesprong bevond, dat zij moest kiezen tusschen rechts en links, den weg door het dal en het bergpad.

Reeds in de eerste bladzijden van zijn geschrift stelt Van Zichem het gezag tegenover het individueele inzicht. Dat Luther begeeren zou licht van anderen te ontvangen, wordt niet aangenomen; daar-

---

1) Eustachius de Zichenis, Ibidem, C, fol. ij^{r}, iij^{r}; hierachter, blz. 240, 242.

2) Eustachius de Zichenis, Ibidem, F, fol. iij^{v}; hierachter, blz. 261.

3) Eustachius de Zichenis, Ibidem, I, fol. iv; hierachter, blz. 276.

4) Eustachius de Zichenis, Ibidem, C, fol. i^{r}; hierachter, blz. 239. Vergel. B, fol. iij^{v}—iiij^{v} (alleen de eerste helft van Luther's stelling wordt aangevallen); D, fol. i^{v}, ij^{r}; E, fol. i^{v}; hierachter, blz. 237—239, 246 vlg., 251 vlg.

5) Eustachius de Zichenis, Ibidem, H, fol. iiij^{r} en ^{v}; hierachter, blz. 274.

voor is hij veel te trotsch [1]); hij zou niet wijken voor het oordeel van alle katholieke schrijvers te zamen; hij bejegent heilige kerkleeraars uit de hoogte. En toch kan alleen eene leer, die met de grootste nederigheid wordt voorgedragen, den stempel vertoonen van de waarheid. Waar deze nederigheid ontbreekt, kan men slechts te doen hebben, niet met de leer van Christus, maar met die van den Antichrist [2]). Zijn de conciliën, de geschriften van Thomas en Bonaventura er dan te vergeefs geweest? [3]) Zooals men verwachten kan, toont Van Zichem buitengewonen eerbied voor Thomas. De oorsprong der voortreffelijkheid van diens werken kan slechts in het wonder gezocht worden [4]). Hij heeft de onderrichting ontvangen van niemand minder dan van Augustinus zelven, ja van Petrus en Paulus [5]). Luther's beschuldiging, dat Thomas te veel heeft ontleend aan de heidensche philosophie van Aristoteles, wordt afgewezen. Kan men in al de geschriften van Thomas wel iets ontdekken, dat aan Aristoteles werd ontleend en afwijkt van den Bijbel of strijdt met de katholieke waarheid? [6]) Maar ook voor de scholastieken in 't algemeen wordt ontzag geëischt [7]). Heeft Luther alleen den heiligen geest? Zoo niet, waarom stelt hij eigen oordeel boven dat van alle anderen, die hem in gelijke mate overtreffen als zij heiliger en geleerder zijn? Is de Schrift niet tot op den dag van heden uitgelegd door denzelfden Heiligen Geest, door wien zij is overgeleverd, opdat de waarheid aan de geloovigen altijd door bekend zou zijn? Mag Luther hiertegenover nu zijne nieuwe uitlegging stellen? Waartoe dient het het licht der zon te willen vermeerderen of een lamp aan te steken op den middag? [8]) (Men gevoelt, dat de leer van het gezag der kerk nog niet zoo nauwkeurig uitgewerkt is, als weldra het geval zal zijn, maar het blijkt, welke richting het uitgaat. Reeds in zijn tweede geschrift,

---

1) Eustachius de Zichenis, Ibidem B, fol. ij^{v}; hierachter, blz. 236.
2) Eustachius de Zichenis, Ibidem, A, fol. ij^{v}, iij^{1}, iiij^{r}; hierachter, blz. 230—232.
3) Eustachius de Zichenis, Ibidem, A, fol. iiij^{v}; hierachter, blz. 232.
4) Eustachius de Zichenis, Ibidem, B, fol. iv; hierachter, blz. 234.
5) Eustachius de Zichenis, Ibidem, B, fol. ij^{r}; hierachter, blz. 234.
6) Eustachius de Zichenis, Ibidem, F, fol. ir; hierachter, blz. 257.
7) Eustachius de Zichenis, Ibidem, B, fol. iv; iijr; D, fol. ir en v; iij^{r}; F, fol. ir; hierachter, blz. 233, 236, 245 vlg., 248, 256.
8) Eustachius de Zichenis, Ibidem, A, fol. iiij^{v}; hierachter, blz. 232.

dat hierachter volgt, spreekt Van Zichem op dit punt duidelijker en beslister). Ten onrechte houdt Luther staande, dat hij in de scholastieken Christus verloren, maar hem in Paulus wedergevonden heeft, alsof hij alleen de wijsheid zou bezitten, hij alleen de Schrift zou verstaan en zich om het inzicht van anderen niet zou behoeven te bekommeren! [1]) Is — zoo wordt ironisch gevraagd — uwe theologie nieuw? Misschien uit den hemel gevallen? Eerst met de pas gevonden eilanden (d. i. met Amerika) ontdekt? Maar ik verwonder mij zeer, waarom zulk eene heilzame leer niet vroeger aan de wereld werd bekend gemaakt, waarom zij voor de heiligen verborgen bleef en u alleen werd medegedeeld? [2]) Doch Luther heeft niet anders dan de oude dwalingen verbreid van de Wiklefieten, de Hussieten, nu eens die van de Albigenzen, dan die der Begarden, ook die der Armen van Lyon, der Waldenzen, Katharen en Pepuzianen (d. w. z. der Montanisten), en zelfs die van de Manicheërs en Ebionieten [3]). Wat daarentegen de schrijver zich ten doel stelt is aan te toonen, hoezeer de beweringen van Luther afwijken van „de katholieke leer" [4]). De macht des pausen om aflaten te verleenen wordt o. a. verdedigd op dezen grond, dat de kerk, die in niets gedwaald heeft, ook niet gedwaald kan hebben met in die macht te gelooven [5]). In de leer der sacramenten en in de verwerping van een deel daarvan houdt Luther zich hardnekkig vast aan den Bijbel. Hij gelooft niet aan de werking des Heiligen Geestes noch aan de Apostolische overlevering, zich voortplantende in de kerk. Hij begrijpt niet, dat hier de dialektiek moet worden te hulp genomen [6]), eene wetenschap trouwens, die hij niet kent en daarom veracht [7]). Uit diezelfde onkunde minacht hij alle menschelijke wetenschappen, de philosophie en de theo-

---

1) Eustachius de Zichenis, Ibidem, F, fol. i^{r} en ^{v}; hierachter, blz. 257.

2) Eustachius de Zichenis, Ibidem, B, fol. iij^{r}; hierachter, blz. 236.

3) Eustachius de Zichenis, Ibidem, B, fol. ij^{r} en ^{v}; hierachter, blz. 235.

4) Eustachius de Zichenis, Ibidem, B, fol. ij^{v}; vgl. B, fol. iij^{v}, iiij^{r}; hierachter, blz. 235, 237 vlg.

5) Eustachius de Zichenis, Ibidem, F, fol. iiij^{r}; hierachter, blz. 261.

6) Eustachius de Zichenis, Ibidem, C, fol. ij^{r}; hierachter, blz. 240; vgl. B, fol. i^{r}; hierachter, blz. 233.

7) Eustachius de Zichenis, Ibidem, C, fol. ij^{r}; E, fol. ij^{v}; hierachter, blz. 240, 253.

logie [1]). Hij verdraait de Schrift [2]). Zijn beweren, dat de Schrift en de oude kerkvaders tegenwoordig verwaarloosd worden, is volkomen ongegrond. Van niets wordt in de hoogescholen meer werk gemaakt dan van den Bijbel. Elke theologische verhandeling gaat er van uit. Vlijtig wordt de Bijbel gelezen en besproken in de godshuizen, in de preeken voor het volk, aan de gemeenschappelijke tafels van studeerende personen, zoowel door jongeren als door ouderen. De evangeliën bevinden zich in ongewijde handen, in die van vrouwtjes, van monniken, ja, men kan zeggen van alle Christenen zonder onderscheid [3]). Tegenover Luther beroept Van Zichem zich op de Schrift [4]). Waar Luther beweert, dat de vergeving der zonden niet afhangt van het berouw noch van de boetedoening, maar alleen van het geloof, wijst Van Zichem er op, dat Christus volgens zijn eigen woorden in de wereld gekomen is om zondaren tot boetedoening te roepen: de voorstelling van den eerste zou er dus op nederkomen, dat Christus al zijne smarten te vergeefs zou hebben doorgestaan [5]). De aflaten worden verdedigd op grond der oneindigheid van Christus' verdienste [6]). Verder wordt ter rechtvaardiging van de aflaten betoogd, dat de paus de boetedoeningen, voorzoover ze verdienste meebrengen, niet kan opheffen, maar wel ze verwisselen, de eene voor de andere in de plaats stellen. Voor aalmoes, vasten en gebed kan iets anders, dat er mede verwant is, genomen worden. En gelijk Christus voor anderen leed, kan ook het eene lichaamsdeel des menschen voor het andere lijden [7]). Dat de heiligen zelven behoefte zouden hebben aan vergeving, dat zij niet overvloedig veel meer werken zouden hebben verricht, dan waartoe zij gehouden waren, klinkt Van Zichem in het oor als eene huiveringwekkende blasphemie [8]). De

---

1) Eustachius de Zichenis, Ibidem, D, fol. iij^{r}; E, fol. ij^{v}; hierachter, blz. 248, 253. Vgl. A, fol. iij^{v}; B, fol. i^{v}, ij^{v}; hierachter, blz. 212, 234, 236.

2) Eustachius de Zichenis, Ibidem, D, fol. ij^{v}; hierachter, blz. 248.

3) Eustachius de Zichenis, A. fol. iiij^{v}; B, fol. i^{r}; hierachter, blz. 232 vlg.

4) Eustachius de Zichenis, Ibidem, D, fol. iij^{r}—iiij^{r}; E, fol. i^{r} en ^{v}, ij^{r}; A, fol. ij^{v}; hierachter, blz. 248—250, 251 vlg., 230.

5) Eustachius de Zichenis, Ibidem, D, fol. i^{v}; hierachter, blz. 246.

6) Eustachius de Zichenis, Ibidem, F, fol. iij^{r}; hierachter, blz. 259 vlg.

7) Dezelfde, Ibidem, G, fol. i^{r}; hierachter, blz. 262 vlg.

8) Dezelfde, Ibidem, G, fol. ij^{r}, iij^{v}; hierachter, blz. 264—267.

taak des priesters in het biechtsacrament is niet te verklaren, dat vergeving geschonken is, maar werkelijk te vergeven. Het tegendeel aan te nemen zou zijn afbreuk doen aan Gods goedheid, Christus maken tot een gierigaard, daar hij macht om te vergeven zou hebben kunnen toestaan en slechts macht om te verklaren gaf [1]). Als gij zegt: de priester hecht slechts zijn zegel aan Gods oordeel, stelt gij hem dan niet boven God? [2]) Luther moge staande houden, dat het berouw een geschenk der genade is, deze genade wordt toch slechts door de sleutelmacht toebedeeld. Eigenlijk is 't aldus gelegen, dat het onvolmaakte berouw door de genade een waar berouw wordt [3]). Volgens Luther verbrijzelt het geloof en rechtvaardigt het tegelijk. Maar is hier de liefde niet uit het oog verloren? Zegt niet de Apostel in den eersten brief aan Timotheus: het doel des gebods is liefde uit een rein hart en uit een goed geweten en uit een ongeveinsd geloof? Leest gij niet bij Lukas in het zevende hoofdstuk: hare vele zonden zijn vergeven, omdat zij veel heeft liefgehad? Bedekt niet (volgens den Apostel) de liefde menigte van overtredingen? [4]) Legt Luther den vollen nadruk op de geloovige verzekerdheid van de absolutie, Van Zichem verklaart, dat niemand zeker weet, of hij wel geabsolveerd is, daar hij immers onvoldoende voorbereid zou kunnen zijn [5]). (Dat hij hier iets uitspreekt, wat velen tot wanhoop voerde en anderen het breken met de Roomsche kerk mogelijk maakte, daarvan toont hij zich in het minst niet bewust). Waar Luther zegt: „heb vertrouwen; als gij des priesters vrijspraak hebt ontvangen, geloof dan vast, dat gij vrijgesproken zijt en gij zult naar waarheid vrijgesproken wezen, hoe het ook sta met uw berouw", roept onze schrijver uit: „laat nu de vorsten der onderwereld in de handen klappen, daar zij hun rijk zien uitbreiden! Laat de duivelstrawanten in den Tartarus zich verblijden, daar zij slachtoffers ontvangen om te folteren! Laat het gansche heirleger der goddeloozen vroolijk zijn, daar de poorten der goddeloosheid zoo wijd mogelijk openstaan! Waartoe dient het

1) Dezelfde, Ibidem, C, fol. ij^{v}; hierachter, blz. 241.
2) Dezelfde, Ibidem, C, fol. iij^{r}; hierachter, blz. 242.
3) Dezelfde, Ibidem, C, fol. iij^{v}—iiij^{v}; hierachter, blz. 243 vlg.
4) Dezelfde, Ibidem, C, fol. iiij^{v}; hierachter, blz. 245.
5) Dezelfde, Ibidem, E, fol. iij^{r}; hierachter, blz 254.

niet te zondigen, als de grootste wanbedrijven gemakkelijk kunnen worden schoongewasschen door een zeker geloofje van den kleinsten inhoud (minutula fidicula), nl. door aan te nemen, dat gij waarlijk door den priester zijt vrijgesproken"? [1]) Van Zichem beklaagt zich dat Luther dikwijls tot schelden is vervallen [2]). Maar zijn eigen toon ten opzichte van den Hervormer is even dikwijls hatelijk, ja zelfs beleedigend [3]). Hij vergelijkt hem o. a. met den albediller en spotter Momus [4]). Dreigend verklaart hij, dat het meer noodig is zekere bewering van Luther te bestrijden met boeien, kerker, ballingschap, lijfstraf en vuurdood dan te beproeven haar met redelijke gronden te wederleggen [5]).

Zooals uit de aanteekeningen bij den tekst hierachter blijkt, heeft de schrijver zijne stof tamelijk vrij behandeld. Hij heeft zich niet uitsluitend bepaald tot de artikelen, die door de Leuvensche en Keulsche faculteiten veroordeeld waren, noch zelfs tot den bundel van geschriften, waaruit men ze had getrokken. Het inmiddels verschenen werk: „De captivitate Babylonica ecclesiae" heeft hij evenwel niet besproken [6]). Een aantal punten wilde hij bewaren voor eene latere behandeling. Hieruit is zijn tweede geschrift voortgevloeid: de „Korte verklaring van de Sacramenten", waarvan hierachter mede een herdruk volgt. Uit de opdracht van dit geschrift, gedagteekend 30 April 1523, is af te leiden, dat het eerste in de lente van het j. 1521 moet verschenen zijn [7]).

George Colvenerius kende van Eustachius van Zichem een geschrift met den titel: „Litaniën der Heiligen en Zaligen van Brabant (Litaniae Sanctorum ac Beatorum Brabantiae)" [8]). Waarschijnlijk heeft dit alleen in handschrift bestaan.

---

1) Dezelfde, Ibidem, D, fol. ij^{v}; vgl. C, fol. ij^{r} en ^{v}; hierachter, blz. 247 vlg., 241.

2) Dezelfde, Ibidem, D, fol. iij^{r}; F, fol. i^{r} en ^{v}; hierachter, blz. 248 vlg., 256 vlg.

3) Dezelfde, Ibidem, B, fol. iij^{r}; C. fol. i^{v}, ij^{r} en ^{v}; D, fol. i^{r}, ij^{v}, iij^{r}; hierachter, blz. 236, 240 vlg., 245 vlg., 247 vlg.

4) Dezelfde, Ibidem, C, fol. ij^{r}; hierachter, blz. 241.

5) Dezelfde, Ibidem, H, fol. ij^{v}; hierachter, blz. 271.

6) Dezelfde, Ibidem, A, fol. ij^{v}; hierachter, blz. 230.

7) Eustachius de Zichenis, *Sacramentorvm brevis elvcidatio*, quat. A, fol. ij^{v}; zie hierachter.

8) *Thomae cantipratani vita per D. Georgivm Colvenerivm*, geplaatst voor *Thomae cantipratani Bonum Vniuersale de apibus*, Duaci 1627, in-8^{0}, quat. *i*, fol. 4^{v}.

In het j. 1531 zag de „Apologia pro pietate" [1]) het licht.

Dit werk is gericht tegen Erasmus' „Handboek voor den Christen-ridder" [2]), of liever tegen een gedeelte er van [3]). Het boek van Erasmus, verschenen in het j. 1518, heeft eene zuiver Reformatorische strekking. Niet alleen wordt de scholastieke theologie veroordeeld en aangedrongen op de studie van den Bijbel [4]), maar vooral wordt de waardeloosheid aangetoond van alle uitwendige vrome werken, van ceremoniën, geloften, kloosterregels, vasten, getijden-lezen, bedevaarten en dergelijke. Daarentegen wordt de volle nadruk gelegd op de waarde van de vroomheid des harten. „Als gij bidt, let gij er alleen op, hoeveel psalmen gij afprevelt; de kracht van het bidden zoekt gij in veelheid van woorden. Hoor wat Christus ons leert: wilt niet vele woorden spreken zooals de heidenen doen. Onze Hemelsche Vader weet wat gij van noode hebt, eer gij hem bidt" [5]). „Waarom vast gij? Om voor vroom gehouden te worden? Zoo is uw oog boos. Gij eet om gezond te worden. Gij begeert gezond te zijn om u te kunnen wijden aan heilige studiën. Gij hebt het juiste getroffen. Er zijn er die bepaalde hemelingen met zekere ceremoniën vereeren. De één groet elken dag Christophorus; met welk doel? Hij houdt zich overtuigd, dat hij, als hij slechts diens beeld heeft aangezien, dien dag beveiligd zal blijven voor een ongelukkigen dood. De ander aanbidt zekeren Rochus; waarom? Omdat hij gelooft, dat Rochus de pest verjaagt van zijn lichaam. Deze prevelt zekere gebedjes tot Barbara of tot Joris, om niet in de handen van vijanden te vallen.

---

1) *Apolo-||gia pro pie-||tate, in Erasmi || Roterod. Enchiridion Ca-||nonem quintum, per Eustachium || de Zichinis Theologiae || professorem, Praedica||torij ordinis Lo||uaniensem.* || Antuerpiae, apud Guiliel-||mum Vorstermannum, Anno || M.D.XXXI. || Cum Gratia et Priuilegio. — De titel is gevat in eene lijst van ornamenten. Letter: Romeinsch. Formaat: in-8°. Signatuur: A.ij.—H.iiij. Geen pagineering. Aantal blaadjes: 64. Aantal regels per bladzijde: 27. Hoogte: 15 cM. Breedte: 9.7 cM. — Een exemplaar is mij geleend uit de bibliotheek der universiteit te Leuven.

2) Desiderius Erasmus, *Enchiridion militis christiani, saluberrimis praeceptis refertum*, in zijne *Opera omnia*, Lvgd. Bat. 1704, T. V, col. 1—66.

3) Nl. tegen canon V van caput VIII (*Regulae quaedam generales veri christianismi*), in de aangehaalde editie col. 27—39.

4) Erasmus, *Enchiridion*, cap. II, col. 7—9.

5) Erasmus, *Enchiridion*, cap. II, col. 6.

Gene vast voor Apollonia, om geen tandpijn te hebben. Wederom een ander bezoekt het beeld van Job, om verlost te blijven van de schurft. Sommigen geven van hunne winst een deel aan de armen, opdat hunne koopwaar niet door schipbreuk zal te gronde gaan. Een kaars wordt aangestoken voor Hiëro, opdat een voorwerp, dat verloren geraakte, moge worden wedergevonden. Maar deze vroomheid (pietas), niets dan het stoffelijke voordeel en het eigenbelang beoogende, met Christus in geenerlei verband staande, is zóó weinig Christelijk, dat zij niet ver afstaat van de afgoderij dergenen, die eertijds een tiende deel hunner goederen aan Hercules beloofden, opdat zij rijk zouden worden, of aan Aesculapius een haan om te herstellen van eene ziekte, of die voor Neptunus een stier slachtten om eene gelukkige vaart op zee te hebben. Men moge dit nu anders noemen, het doel is hetzelfde. Gij bidt God, dat u geen ontijdige dood overvalle. Waarom bidt gij niet liever, dat Hij u een reiner gemoed schenke, opdat de dood, waar hij u ook genake, u niet onvoorbereid moge vinden? Is uwe vroomheid geen goddeloosheid (nonne pietas tua impia est)?" [1]) De vijfde „canon" of algemeene regel van het ware Christendom luidt: besef, dat de volmaakte vroomheid (pietas) hierin bestaat, dat gij van de zichtbare dingen tracht op te klimmen tot de onzichtbare, van het zinnelijke tot het geestelijke, van het tijdelijke tot het eeuwige [2]). Zoek den geestelijken zin der Schrift, niet den letterlijken. „Het vleesch is niets nut, de geest is het die levend maakt" [3]). Misschien offert gij elken dag, leest gij elken dag de Mis, terwijl gij leeft voor u zelf en het leed des naasten u niet aantrekt: gij blijft hangen aan den vleeschelijken vorm van het sacrament. Maar als gij offerende u inspant om datgene te worden, wat het sacrament voorstelt, één geest met den geest van Christus, één lichaam met het lichaam van Christus, een levend lid der kerk; wanneer gij uwe goederen als gemeengoed, des naasten leed als uw leed beschouwt, dan offert gij met groote vrucht, te weten geestelijk." „Gij besprenkelt u met wijwater. Waartoe dient het, als gij de inwendige bezoedeling van uw gemoed niet afwischt?" „Gij vereert

1) Erasmus, *Enchiridion*, c. VIII, canon IV, col. 25 sqq.
2) Erasmus, *Enchiridion*, c. VIII, canon V, col. 27 seq.
3) Erasmus, *Enchiridion*, c. VIII, canon V, col. 29 seq.

de heiligen, gij verheugt u hunne relieken te mogen aanraken. Maar gij versmaadt het beste dat zij hebben nagelaten, nl. hun voorbeeld van een rein leven." Gij acht het begeerlijk, in de pij van Franciscus begraven te worden. „Maar in kleeding te gelijken op den doode zal u niet baten, als uw gedrag zoo ongelijk geweest is aan dat van den levende" [1]). „Hoe krachtig heeft Paulus gepoogd de Joden van het vertrouwen op de werken terug te brengen! Thans zie ik de massa der Christenen er weder toe teruggekeerd. Wat zeg ik: de massa? Dit zou nog te verdragen zijn, als maar niet dezelfde dwaling een goed deel der leiders, der priesters en godgeleerden, gansche scharen van personen, die zich verbonden hebben tot een zoogenaamd geestelijk leven, vervulde! Ik schaam mij te beschrijven, met welk een bijgeloof de meesten hunner zekere ceremonietjes waarnemen, met welk een kwaadaardigheid zij die waarneming van anderen eischen, hoe zij er op vertrouwen" [2]). „Als Paulus opwekt om het hoogere te zoeken, wil hij dan, dat wij die en die ceremoniën zullen in toepassing brengen? dat wij zóó en zóó gekleed zullen gaan? die spijzen eten en zóóveel psalmen afzingen? Maar hij zegt: ‚boven alles hebt liefde, welke is de band der volmaaktheid'. Dat gij geen nachtwaken, geen vasten, geen tijden van stilzwijgen, geen gebedjes overslaat, hieraan hecht ik niet de minste waarde. Ik zal niet eerder gelooven, dat gij naar den geest leeft, voordat ik de werken des geestes in u aanschouw. Tot heden ontdek ik in u de werken des vleesches: eene afgunst erger dan die van vrouwen, de drift en de woestheid van krijgslieden, een nooit verzadigden lust om te twisten, eene niets ontziende kwaadsprekendheid, het slangenvergif eener lasterlijke tong, een oploopend gemoed, een trotschen nek, valsche trouw, ijdelheid, jokken en mooipraten" [3]). „Ik spreek nu niet over die monniken wier zeden ook de wereld verfoeit, doch over dezulken die de menigte bewondert niet als menschen maar als engelen. De laatsten mogen zich door mijne woorden niet beleedigd achten, daar ik wel de gebreken wil brandmerken maar niet de menschen" [4]).

Wat Erasmus veroordeelde, heeft Van Zichem in bescherming

1) Erasmus, *Enchiridion*, c. VIII, canon V, col. 30 seq.
2) Erasmus, *Enchiridion*, c. VIII, canon V, col. 33.
3) Erasmus, *Enchiridion*, c. VIII, canon V, col. 34.
4) Erasmus, *Enchiridion*, c. VIII, canon V, col. 35.

genomen. Hij zag in den vijfden „canon" vooral het monnik-wezen aangevallen en achtte zich geroepen dit in 't bijzonder krachtig te verdedigen. Reeds sedert lang stond Erasmus met de Dominikaners te Leuven op zeer slechten voet, daar zij hem in woord [1]) en geschrift aantastten. Leuven heet daarom bij hem een „boos nest van Dominikaners" [2]). Toen Vincentius van Haarlem ergens in Holland had gepredikt, ontstond er een oploop en werd hij bijna gesteenigd. Hij gaf de schuld van het gebeurde aan Erasmus. Een Dominikaner te Leuven had Erasmus openlijk in ruwen vorm aangevallen. Deze beklaagde zich hierover bij den prior, dien hij toevallig ontmoette. Maar uit 's mans houding en gelaat kon hij duidelijk bemerken, dat het hoofd van het klooster er vooraf alles van geweten had, ofschoon zijne woorden anders luidden [3]). Die prior kan moeilijk iemand anders dan Eustachius van Zichem geweest zijn. In het j. 1530 zou Petrus Curtius in het theologische auditorium tot doctor in de godgeleerdheid worden bevorderd. Zijn promotor, die hem den doctoralen lauwerkrans moest schenken, was Eustachius van Zichem. Deze hield toen voor eene volle zaal een rede waarin de studie der talen, door Erasmus tot nieuw leven gewekt, werd veroordeeld. Een der aanwezigen, Joannes van Heemstede, procurator van de Karthuizers te Leuven, schreef er over aan den aangevallene. Hij had de rede belachelijk en den vorm al zeer weinig beschaafd gevonden [4]).

In de „Apologia pro pietate" heeft nu Van Zichem alle terughouding afgeschud. Erasmus is geen haar beter dan Luther [5]) en diens volgeling Oecolampadius [6]). (Lutheranen en Oecolampadianen worden zeer dikwijls in éénen adem door hem genoemd) [7]). De voornaamste oorzaken van het verderf, dat door Luther over Duitsch-

---

1) *Bilibaldo suo Erasmus*, Bas. 29 Nov. 1521, in de *Opera*, T. III, P. I, col. 670*a*.

2) *Bilibaldo suo Erasmus*, Bas. 28 Aug. 1525, in de *Opera*, T. III, P. I, *Epistolae*, col. 886*c*,*d*.

3) *Erasmus Godschalco Rosemundo*, 1519, Ibidem, col. 536 seq.

4) *Desiderio Erasmo Ioannes Heemstedius*, 14 Juli 1530, Ibidem, col. 1747.

5) Eustachius van Zichem, *Apologia pro pietate*, quat. A, fol. iiij^{v}, v^{r}; D, fol. iiij^{v}; G, fol. i^{r} en ^{v}; ij^{r}; iij^{v}.

6) Eustachius van Zichem, *Apologia pro pietate*, A, fol. v^{r}; E, fol. viij^{v}; G, fol. v^{r}; H, fol. ij^{v}.

7) Eustachius van Zichem, *Apologia pro pietate*, D, fol. v^{r}, vi^{r} en ^{v}; vij^{v}; E, fol. iij^{v}, v^{r}.

land gekomen is, zijn volgens Van Zichem twee in getal. De eerste is de verwaarloozing van de studie der scholastieken. Zoodra men hiermede ophield, begonnen de rampen. Dit valt ook hierin op te merken, dat niet de dwalingen van het oud-Christelijke tijdperk zijn herleefd, maar die van de laatste eeuwen, welke juist door de scholastieken zijn wederlegd. Eene tweede oorzaak is het bederf der neigingen, het verval van den smaak, daar men de hoogste geleerdheid is gaan zoeken in taal en stijl, terwijl men afkeerig was van de vroomheid. Dit is niet dan eene bron van rampen, van oproer en strijd. „Wie hebben den Boerenkrijg verwekt, waarin zoovele kloosters zijn te gronde gegaan? Wie de oproerige sekte, waardoor het volk dagelijks meer in gisting geraakt? Wie anders dan de mannen die zoo bekwaam zijn in taal en stijl, zoo verdorven van gemoed" [1])? De kerk en de staat beiden hebben nu Luther veroordeeld, maar anderen, die, zij het in verkapten vorm, niets dan zijne dwalingen verbreiden, moest men eveneens veroordeelen [2]). Laten toch de magistraten, die Luther's leer met wortel en tak willen uitroeien, toezien, dat hij, wiens eigen geschriften zijn gebrandmerkt, niet door de geschriften van anderen nog grooter schade aanrichte [3]). De jeugd leest Erasmus en de tijdgeest is op zijne hand [4]). Vooral de Nederlandsche vertaling van het „Handboek voor den Christen-ridder" of het Enchiridion [5]) is Van Zichem een doorn in 't oog [6]). Hij vreest voor 't volk, voor het jongere geslacht, voor de monniken, die afvallig zullen worden, voor de priesters, die zullen willen trouwen, voor de menigte, die oproer zal willen maken, daar zij met het monnikendom de monniken haat [7]). Dat Erasmus dezelfde verkeerde dingen leert als Luther wordt ten opzichte van een aantal punten aangetoond, zooals ten

---

1) Dezelfde, *Apologia pro pietate*, A, fol. iij^{r}—iiij^{r}.

2) Dezelfde, *Apologia pro pietate*, A, fol. iiij^{r} en ^{v}.

3) Dezelfde, Ibidem, A, fol. iiij^{v}.

4) Dezelfde, Ibidem, H, fol. vij^{v}.

5) *Den Kerstelicken Ridder: Een seer profijtelick Boecxken/ seer nut ende oorbaerlick wesende allen Christen gheloovighe menschen. Eerst int Latijn gheschreven door den hoochgeleerden Doctoor, Erasmus van Rotterdam.* T'Amstelredam, 1614; in-8°.

6) Dezelfde, Ibidem, A, fol. vi^{v}; D, fol. viij^{r}.

7) Dezelfde, Ibidem, A, fol. vi^{v}, vij^{r}.

opzichte van: heiligen-vereering en Maria-dienst [1]), het coelibaat [2]), de geloften [3]), de monniken [4]), de goede werken [5]), de wet en de genade [6]). (Van Zichem houdt vast aan de leer van de zaligheid uit de werken, in krassen vorm) [7]). Bij de verdediging van het goed recht der uitwendige godsvereering gaat hij, onder aanhaling van Cicero, uit van deze stelling: „religie is die schoone deugd, door welke wij aan een hooger wezen (dat wij godheid noemen) vrome aandacht, huldebewijs of vereering wijden. Zij is van tweeërlei aard: ten eerste onzichtbaar, ten tweede uitwendig, zichtbaar. (Religio authore Tullio, virtus laudatissima ea esse depingitur per

---

1) Dezelfde, Ibidem, A, fol. iiij^{v}, v^{r}.

2) Dezelfde, Ibidem, A, fol. v^{r}.

3) Dezelfde, Ibidem, A, fol. v^{v}; G, fol. iij^{v}.

4) Dezelfde, Ibidem, A, fol. v^{v}; D, fol. iiij^{v}; E, fol. iij^{v}.

5) Dezelfde, Ibidem, A, fol. v^{r}.

6) Dezelfde, Ibidem, D, fol. iiij^{r}.

7) Dezelfde, Ibidem, C, fol. v^{r}—vi^{r}: »Nec modo spem damnat Erasmus bonorum operum, sed et vniuersos qui benefactis aut bene sperant, aut bene sperare docent, doctores, sacerdotes, monachos, denique et ipsum vulgus christianum. Eiusmodi dogmatibus, quid quaeso doceri posset perniciosius? Quis enim operari bona susceпturus est, si nulla operibus bonis speranda merces Si benefactis non liceat bene sperare, si bonorum operum fiducia damnatur, si totos error occupat, qui spe premij ducuntur ad bene merendum? Apostolus si quando de operum fiducia loquitur id agit, quatenus ostendat hominem iustificari per fidem, non per opera sola. Ad quod consequens non est, vt Apostolus dici debeat damnare bonorum operum fiduciam. Qui contra singulos docet, accepturos iustam mercedem a Deo, vnumquemque iuxta suum laborem. Quin si recte sentit Erasmus, qui Apostolum vocat assertorem spiritus, eundem etiam professurus est asserere bonorum operum fiduciam. Nam qui spiritum asserit fiduciam bonorum operum asserit. Cum nemo spiritu sancto afflatus, coelestia praemia speret sine bonis operibus. Alioqui sperare sine bonis operibus damnabilis praesumptio est, ac ijs sceleribus quae aduersus spiritum sanctum committuntur annumeranda. Nam cum idem Apostolus ait primae ad Corinthios tertio capite. Vnusquisque propriam mercedem accipiet secundum suum laborem. Rursum ad Galatas capite quinto. Quae seminauerit homo, haec et metet. An ne fiduciam operum asserit? Nam qui docet operibus cuique repositam propriam mercedem, quid secus docet, quam bonis operibus bene sperare?.... Haec enim omnium est fides communis, et fuit ab inicio, quam et Ethnici profitentur, videlicet Deum esse, et inquirentium se remuneratorem esse, iuxta quod ait Apostolus ad Hebraeos capite vndecimo.... Huius fidei bonam partem dirimit author. Nam qui docet sperandam non esse mercedem pro operibus, veluti opera non remunerentur a Deo, quid nisi fidem adimit remuneratoris? Vides quam nihil consentit cum Apostolo Erasmus. Apostolus spem commendat, ac potioribus virtutibus annumerat, qui ait. Nunc autem manent fides, spes, charitas tria. Hìc Erasmus spem tollens de medio, pro spe inducit praesumptionem sine operibus."

quam superiori cuidam naturae, quam diuinam vocamus, curam, ceremoniam, vel cultum exhibemus. Ac eius duplex genus esse dinoscitur. Alterum inuisibile, alterum externum visibile). Tot de eerste behoort het gebed, waarbij wij het hart tot God verheffen, Hem erkennen als Heer aller dingen en ons bereid betoonen Hem te dienen. Tot de zichtbare religie behoort elke zinnelijk waarneembare vereering, die wij God brengen, daar Hij de bron, de schepper en het begin aller dingen is; derhalve de aanbidding, welke geschiedt met knieling en vooroverbuiging des lichaams, wijdingen, offeranden, sacramenten, geloften, hetzij met de stem, hetzij met uitwendige teekenen geuit. Dit alles wordt samengevat met het woord ‚ceremonie': niet anders dan de zinnelijk waarneembare cultus, dien wij God brengen, hetzij met de stem, hetzij met het lichaam, hetzij met uitwendige zaken, waarmede wij belijden God te willen dienen en waartoe wij allen zonder onderscheid gehouden zijn. Immers gelijk de mensch bestaat uit lichaam en ziel en al wat hij bezit aan God heeft dank te weten, zoo is hij aan zijnen Schepper verschuldigd den cultus zoowel van het lichaam als van de ziel, ja zelfs van zijne goederen. De mensch is toch niet minder aan God, zijnen Schepper, verschuldigd dan iedere onderdaan aan zijnen vorst. De onderdaan behoort niet alleen voor zijnen vorst eenen innerlijken, onzichtbaren eerbied te hebben, hem niet alleen inwendig te erkennen, maar hij is ook verplicht de heerschappij van den vorst door eene uitwendige daad of een zichtbaar eerbewijs te huldigen. Zouden wij tegenover God met minder kunnen volstaan dan tegenover een aardschen heerscher? Het woord ‚religie' heeft verder voor Christenen, behalve die algemeene, nog eene derde beteekenis. Dit is de religie die wij in praktijk brengen tegenover Christus, aangezien de bewerker onzer behoudenis de heerschappij met den Vader gemeen heeft en gelijkelijk Heer is èn van de ziel èn van het lichaam èn van onze goederen. Dientengevolge zijn wij aan Christus tweeërlei godsdienstig eerbewijs verschuldigd, het inwendige, onzichtbare van de ziel, en het uitwendige, zichtbare van de daad, door hetwelk wij belijden Christus te willen dienen. En niet alleen aan Christus zijn wij dit verschuldigd, maar aan alles, wat van Christus is, zooals: aan zijn kruis, zijn beeld; verder aan het sacrament van zijn lichaam, aan de overige sacramenten en aan alles wat aan Christus gewijd is. Dit is de taak der vroomheid en de vroomheid

(pietas) zelve" [1]). In denzelfden trant worden het vasten, de Mariadienst, de aanbidding der heiligen en de vereering der relieken, als noodzakelijk aangetoond [2]). Zegevierend roept dan de schrijver uit: „dit is de gemeenschappelijke religie der Christenen; dit is de belijdenis, die de monniken gemeen hebben met de andere geloovigen; dit zijn die werken, welke Erasmus leert verachten en waarom volgens hem de kloosterlingen in het vleesch wandelen"! [3]) Deze ontboezeming doet gevoelen, waarom het voornamelijk te doen is, nl. om het kloosterwezen te redden. Want het is in verval. Bij velen is het een voorwerp van verachting geworden. De gehoorzaamheid aan den regel is op tal van plaatsen verslapt en wie haar in praktijk brengt, moet van alle kanten verwijten hooren [4]). Reeds hebben vele monniken naar Luther geluisterd en zijn afvallig geworden [5]). Meer dan ééne bladzijde wekt den indruk, dat Van Zichem als lezers vooral op monniken het oog heeft, en trachten wil hen van het volgen van dat slechte voorbeeld terug te houden [6]). Het kloosterleven is de beoefening van alle deugden [7]); ofschoon de monniken geen aanspraak maken op volmaaktheid, zooals de bisschoppen [8]). Jezus zelf heeft de drie deugden: kuischheid, armoede en gehoorzaamheid, aanbevolen [9]). De schrijver is er trotsch op monnik te

---

1) Dezelfde, Ibidem, A, fol. viii^{v}—B, fol. i^{v}.

2) Dezelfde, Ibidem. E, fol. ij^{r}: »Cuius generis est et id, quod in nobis optat fieri Apostolus, inquiens ad Romanos capite duodecimo: Vt exhibeatis corpora vestra hostiam viuentem, sanctam deo placentem. Quod tum in nobis completur, quum temperantiae freno corpus animo seruire cogimus, ipsumque a peccatorum sordibus purum et mundum seruantes. Huc spectant indicta Ecclesiae ieiunia, ciborum delectus, interdictus esus carnium, et huiusmodi obseruantiae, quibus corpus macerantes, idipsum hostiam puram et sanctam deo exhibemus. Item et hunc cultum deo exhibemus, dum religionem exhibemus sacramentis, reuerenter tractamus sacra, diuos seu Christi membra adoramus: quod fit adoratione, quae vocatur dulia, quemadmodum virginem matrem colimus yperdulia. Cuius generis praeterea est externam religionem exhibere sanctorum reliquijs, caeterum quiquid deo sacrum est suspicere."

3) Dezelfde, Ibidem, E, fol. ij^{r} en ^{v}.

4) Dezelfde, Ibidem, D, fol. viii^{r}.

5) Dezelfde, Ibidem, G, fol. v^{v}.

6) Vergel. bij denzelfde, Ibidem, D, fol. iiij^{v}, v^{r}; E, fol. iij^{v}.

7) Dezelfde, Ibidem, F, fol. iij^{v}.

8) Dezelfde, Ibidem, F, fol. v^{v}.

9) Dezelfde, Ibidem, F, fol. vi^{r}.

wezen [1]). Elke bepaling der verschillende kloosterregels heeft een loffelijk doel, hetzij om den vrede, de onderlinge liefde te bevorderen, hetzij om boetedoening te bevelen, hetzij om kwaad te voorkomen, hetzij om een ingetogen leven aan te kweeken. Heilige mannen hebben ze voorgeschreven. De kerk heeft ze bevestigd. Honderdduizenden broeders en zusters hebben ze aangenomen en mirakelen over de geheele wereld geven hun getuigenis [2]). Erasmus heeft niet de slechte, maar alle monniken veroordeeld [3]). Een zware grief tegen hem is, dat hij de afvallige monniken beter schijnt te achten dan de trouwe [4]). Hoevele heiligen zijn er monnik geweest! [5]) Waarom laakt Erasmus de kerk niet, daar zij de toetreding tot het kloosterleven goedkeurt? [6]) Hij is in zooverre erger dan Luther dat hij verboden wil hebben, dat iemand beneden 30 jaar monnik wordt [7]). Maar beiden zijn gelijkelijk tegen de geloften, o. a. omdat men ze niet houden kan. Dit is onwaar. Het zou alleen gelden van iemand, die verslaafd is aan vleeschelijke wellusten. Natuurlijk kan zóó iemand zich niet onthouden, tenzij hij die vleeschelijke neigingen verzake. Dit laatste kan ieder; elk vermag de kuischheid te bewaren. Men moet niet zeggen dat het vermetel is dit te beloven, daar hij het zonder Gods hulp niet kan houden. Dan zou ook de belijdenis in den Doop vermetel zijn, daar niemand haar zonder den bijstand van Gods genade houden kan. Maar God laat niemand zonder de noodige hulp [8]). Luther en Oecolampadius willen vrijheid en geen geloften. Zoo ook Erasmus [9]). „Maar wat is vrijheid? Erasmus en Luther verstaan haar aldus, dat gij niet gebonden zijt aan menschelijke wetten, niet aan de voorschriften der kerk, niet aan vastendagen, niet aan onthouding van vleesch, niet aan onderscheid van spijzen; dat gij niet verplicht wordt tot de biecht, dat gij niet onderworpen zijt aan kerkelijke straffen en dat niemand zelfs mag onderzoeken of gij een Lutheraan zijt. Alsof

---

1) Dezelfde, Ibidem, F, fol. vi^{r}.
2) Dezelfde, Ibidem, F, fol. vij^{r}.
3) Dezelfde, Ibidem, F, fol. v^{r}.
4) Dezelfde, Ibidem, F, fol. vij^{v}; H, fol. vij^{r}.
5) Dezelfde, Ibidem, D, vi^{v}; F, fol. v^{r}, vij^{v}; H, fol. ij^{v}, iij^{r}.
6) Dezelfde, Ibidem, H, fol. iij^{r}.
7) Dezelfde, Ibidem, G, fol. ij^{r}.
8) Dezelfde, Ibidem, G, fol. iij^{v}, iiij^{r}.
9) Dezelfde, Ibidem, A, fol. v^{r} en ^{v}.

de vrijheid van het Christenvolk hierin bestaat, dat al wat men maar wil geoorloofd ware, dat men ieder toeliet ongestraft te doen, wat zijne begeerte hem ingaf. Doch de Christelijke vrijheid is gansch iets anders. De heiligen verkondigen ons dat zij gelegen is in deugden, voornamelijk in de liefde, de hoogste van alle. Want naar aller overtuiging erkent men hieraan, dat iemand vrij is, als hij nl. uit zich zelf gedrongen wordt tot handelen, niet door vrees of geweld, zelfstandig en niet op bevel van anderen. Dit geldt inzonderheid van de liefde; men kan evenmin tot liefde dwingen als liefde bevelen. Slecht en verkeerd te handelen daarentegen behoort volstrekt niet tot de vrijheid evenmin als het onvermogen om te zondigen iemand tot een slaaf maakt. Anders zouden de hemelingen, die niet kunnen zondigen, in de ergste slavernij verkeeren, en de hardnekkige zondaars de meest vrije menschen zijn. Men zie in, dat er tweeërlei menschelijke vrijheid bestaat. De eerste is aangeboren. Zij onderscheidt den mensch van de overige schepselen. Door haar vermag hij naar eigen inzicht zich te begeven tot het goede of tot het kwade. Deze vrijheid hebben alle menschen gemeen; zij heeft haren oorsprong in den menschelijken wil; de overige levende wezens kunnen haar niet bezitten, daar zij door natuurdrift geleid worden. Deze eerste vrijheid wordt gesteund door de tweede, welke de mensch kan putten uit het bezit van deugden. Want dit is eene eigenschap der deugd, dat zij des menschen gemoed geneigd maakt uit eigen beweging goed te handelen, en zij kan dit zoo krachtig doen, dat weldra de natuurlijke aandrift overeenstemt met de neiging tot het goede. Dit is de vrijheid van een goed man, welke wordt verworven op den weg der deugd. Het doel van het kloosterleven is zich te ontworstelen aan de slavernij der zonde en zelfstandig op te klimmen tot alle deugden. Is dan niet de stand der monniken de hoogste vrijheid"? [1])

Eustachius van Zichem stierf den 16den April 1538 [2]).

---

1) Dezelfde, Ibidem, G, fol. v^{v}—vij^{r}.

2) Molanus, *Historia Lovaniensium*, P. I, p. 243.

ERRO-

RVM MARTINI LVTHER

breuis confutatio, simulque cum eorum rationibus, et peculiarem adiungens eloquentiam, per venerabilem sacrae Theologiae professorem F. Eustachium de Zichenis diui ordinis praedicatorum aedita.

M H

A i v

REVERENDISSIMO PRAESVLI
ac eidem illustrissimo Principi Erardo de marca
Episcopo Leodiensi [1]). F. Eustachius de Zichenis S. Theolo. P. Ordinis praedicatorum
S. P. D.

CVm nihil vsque adeo infirmum sit, ac plane viciosum, Reuerendissime Praesul, et idem Illustrissime Princeps, quod non vel alicuius boni rationem prae se ferat, rursum mortalium quoque ingenia, hijsce corporeis tenebris, sui luminis vigore admodum destituantur, vt quemadmodum inquit Plato in Phedrone, donec corpus habemus, coniunctusque sit tali morbo noster animus, nequaquam quod iam olim concupimus, plene consecuturi sumus, id est, veri cognitionem. non sane alienum videtur, si modo videamus, qui a veritate desciscentes, caduca pro sempiternis, vera pro falsis nonnunquam suscipiunt, qui cum rectum habeant iter, deuios sequantur anfractus, planum deserunt vt in praecipicium labantur, cuius vero rei id temporis fere vbique specimen videmus, quando nonnulli qui hactenus integra fide, et moribus perstitissent, quibusdam humanis persuasionibus, iam affatim a vera et syncera fide abducantur Id quod et ipse iamdudum praeter nonnullorum praedicationem, etiam et experientia nonnihil agnoui. Nam cum in diuersam huius regionis partem, praedicandi verbi dei gratia, me recepissem, nouos quosdam errores, ac etiam haereses, quarum praecipue doctorem quemdam dictum Martinum Luther autorem indicant, iam pridem euulgati libri, ibidem longe

1) De bekende Everhard van der Marck, prins-bisschop van Luik, in wiens dienst Hiëronymus Aleander geweest is en die betrekkingen onderhield met Erasmus. Men zie over hem: *Gesta pontificvm Leodiensivm* stud. Ioannis Chapeavilli, Leod. 1616, in-4°, T. III, p. 235—333; D. Gerdes, *Historia reformationis*, Gron. 1749, in-4°, T. III, p. 45 seq.; D. Lenoir, *Histoire de la Réformation dans l'ancien pays de Liége*, Brux. 1861, in-8°, p. 1—39; Ch. Rahlenbeck, *L'église de Liége et la révolution*, Brux. 1862, in-8°; dr. J. G. de Hoop Scheffer, *Geschiedenis der kerkhervorming in Nederland tot 1531*, Amst. 1873; Dr. A. van Hove, *Les conflits de juridiction dans le diocèse de Liége à l'époque d'Erard de la Marck*, Louv. 1900, in-4°; H. Lonchay in de *Biographie nationale de Belgique*, Brux. 1894/95, T. XIII, p. 497—511.

lateque conspersos percepi, vt etiam placrique ijs iam capti a vera et catholica doctrina demigrare coepissent. At ijs quum non parum animo concitatus essem, // tandem res eo spectabat vt quosdam *A ij r* auocare, quosdam vero praemonere ne hijsce erroribus sese abduci sinerent, operepraecium existimarem Ac id vero simulatque auspicatus sum mox ex hijs quidam calumniari coeperunt horum temporum negligentiam, quod cum dictus Martinus omnes ad certamen euocaret, pauci admodum essent, imo fere nulli, qui vel editis scriptis, eos errores quam sint a fide alieni monstrarent, ac id quoque vnum in causa esse, quod quam latissime vbique sese diffunderent At cum essent qui id tum desyderarent, tum et monerent, veluti rem id aeui fidelibus commodissimam, iam mecum certare coepi, num meis ex studijs, vtilitatis quippiam hac in re queam adferre Verum plane deterruit hinc laboris prolixitas, quod tot ac tanti essent huiusmodi errores quod vix ingenti vno volumine complecti possent, illinc vero et stili inopia, quod et scribendi mihi vsus deesset, et scirem vel hoc soeculo, nihil sane mirari siue vehementer amplecti, nisi quod eleganti stilo depictum sit ac expolitum. Tandem animum exstimulat, principio, zelus fidei, proinde dei optimi maximi, mandatum, quo quisque proximi sui curam gerere debet, quo minus (si fieri posset) in errorem aut ruat, aut certe perseueret. Accessit hijs quod nonnulli etiam ex communibus amicis ijs capti essent, Tum postremo etiam et id calcar addidit, quod nonnulli existerent, qui et ignorantiam causabant, quodque in eos libros incidissent, quos cum alij refertos erroribus asserunt, interim alij ceu Catholicos praedicant, et non nisi Catholicam spirare doctrinam, nec scire possent quae vera, quae falsa, quae vero haeretica, ac quae Christiana tandem in eis censenda sint. Nec sat erat vniuersos eos ad decreta siue Louaniensium siue Coloniensium quam etiam Parisiensium [1]) remittere. Nam hos omneis, vel hoc insimulabant, quod surdis (vt aiunt) testimonijs damnassent // ea *A ij* scripta, tametsi Apostolorum hic tantum morem gessissent. Quid plura? adeo tumultus misceri coepit, vt non prius quorundam ex hijs calumnijs satisfactum putarem, quam quid de huiusmodi erroribus iuxta catholicam doctrinam sentiendum sit aperuissem. Quamobrem R. D. vel hijs demum prouocatus, ac iterum quoque, quum etiam apud eos penes quos, huiusmodi libri exusti sunt, haec adhuc

1) Bedoeld is de *Determinatio theologicae facultatis Parisiensis, super doctrina Lutherana* van 15 April 1521, afgedrukt in *Tomvs secvndvs omnivm opervm Martini Lutheri*, VVitebergae 1546, in-fol., fol. 194v—201v; in het Duitsch vertaald: *Urtheil der Theologen zu Paris über die Lehre Doctor Luthers, mit Luthers Vor- und Nachrede*, 1521, in *Dr. Martin Luther's sämmtliche Werke*, Erl. 1833, Bd. XXVII, S. 379—410.

excetra spirare perseuerat, memoratos errores adornaui breui quodam compendio, veluti congerere, ac quatenus iuxta scripturam ac sanctorum sententias, postremo quoque et iuxta Ecclesiae determinationem accipiendi sunt, vtcunque demonstrare. Verumtamen non de omnibus, de hijs dumtaxat qui a principio euulgati, ac latius conspersi, vehementius traxere. Eos vero errores, qui iam postremo emerserunt, ac in libro, qui de captiuitate Babylonica intitulatur, diffusos esse nouimus, vel hic praeterire vtcunque visum est, praesertim quod consentaneum sit, eos ipsos errores quandoque potissimum propter eorum obscoenitatem et longe maximam a communi fidelium opinione distantiam suapte sponte elapsuros, tametsi etiam alias nonnihil de ijs tractaturi sumus. Postremo neque commodum visum est, vehementer augere libellum hunc, tum quod bona huiusmodi errorum pars, iam olim simul et argumentis, simulque irrefragabilibus, et scripturae et sanctorum, quam etiam Ecclesiae auctoritate abolita poenitus extitisset, tum quod vel vnus ex scriptura locus, abunde sufficiat, quemuis memoratis ex erroribus, conuincere ac haeresim demonstrare, tum postremo, quod nemini quidem ex catholicis auctoribus, siue veteres sint, siue recentiores, ac etiam sancti, iudicio cedat hic homo, imo vniuersos simul et negat et traducit, vel maxime vbi suis erroribus parum suffragari videantur. Sed cum hinc atque illinc circumspicerem, cui opusculum hoc dedi-
[*A iij r*] care dignum foret, mox T. R. D. occurrebat // atque adeo sola, quod mihi a nonnullis, iterum atque iterum praedicatum esset, atque persuasum, nihil magis illi commendari, quam quod Christi illustret fidem, ac Christianam foueat tranquillitatem, sicuti et in ciuili republica, omne illius studium eo versatur, quo amplissima fiat ac tranquilla. Igitur tuum hoc opusculum, vt ordinem quendam contineat, cum primis, ijs qui sacris parant libros euoluere, humilitatem commendamus, quod superciliosum quenquam, hic deserit spiritus sanctus vnus sanctarum literarum interpres. Quae vero cum doctorem hunc male habeat, nimirum si frequenter vt videmus lapsus sit. Deinde quibusdam inuectiuis respondemus in doctores Neotericos, ac quos ille Scholasticos vocat. Ac postremo ad institutum reuertimur, dei obsecrantes clementiam vt quemadmodum prae caeteris subiectos ditionis tuae ab hac peste seruauit incolumes, ita quoque et in posterum seruare dignetur R. D. T. conseruet et feliciter moderetur. Christus optimus Maximus Vale et nos tueare. //

CVM enim Salomone teste, eatenus sapientia affinitatem [*A iij v*]
habeat cum vera humilitate, vt non nisi humilem comitetur sapientia, atque nec sapiens esse possit, nisi et idem humilis sit, hinc qui vel theologiae mentem parat cum primis humili (vt par est) aggredi studeat animo. Vt enim non nisi spiritussancti praesidijs sacrarum literarum paratur intelligentia ita simplicibus tantum animis manifestatur, Tum vero humilem praestabis animum, si caeteros auctores haud spernas, deinde si scripturae cedas auctoritati, Nempe, humili e mente esse nequit, caeteros prae se contemnere Caeterum vt quisque spernit proximum, ita ne deum optimum maximum amare comprobatur sed et neque magnifice quid de sacris libris sentire, cum ne quidem et auctorem suspiciat Nam fieri non potest vt quisque simul et auctorem contemnat, simul quoque et admiretur doctrinam Itaque simplici tantum animo ac humili aggrediendum, Sic sane pergebant sancti illi christianae philosophiae primarij assertores et principes (apostolos inquam) proinde ac caeteri omnes, qui Christum imitantes, veram philosophiam sequuti sunt, At non nisi humiles et minime feroces erudit spiritus sanctus Christianae philosophiae doctor, Verum cernere est id temporis qui christianae simplicitatis prorsum oblitus, dum nouam doctrinam immissurum sese iactat orbi, ac vnus atque absolutus videri theologus gestit, deum immortalem, quanto supercilio sanctis doctoribus insultat? Porro huius doctrinae quam inuehit, quantum tribuas, vel hinc coniectare queas si videris plane, quam longe abfuerit a christiana modestia // Nam quid cum Christi [*A iiij r*]
doctrina aeque pugnat, vt fastus et supercilium? Quare si quam videris non cum humilitate coniunctam doctrinam, non Christi sed Antichristi putabis. Etenim quae cristas erigit, supercilium tollit, e christiana mente proficisci haud posset Sed cum diuersa quidem sit quam ille insinuat, a doctrina Christi, cur Christianam vocant quae christiana non sit, Sed Lutheriana, imo veram Christi doctrinam incessens, ac plane peruertens? Sed age vt sit quam maxime christiana, cur non humilitate commendatur? An ne humilitatem doceat Christus? Equidem nihil hac arctius tuetur christi philosophia, atque si pulchram videri vis doctrinam tuam ac germanam,

quid omnium maxime splendidissimam illi vestem exuis quippe humilitatem, qua in vniuerso morum genere, nil vnquam existit aut speciosius aut certe amabilius? Proinde si fortassis humanae te laudis desyderium nonnihil stimulat, dum in caeteros insolenter inuehis, cur non potius humilitate grassaris ad gloriam, ac modestia, quae solae fastigium obtinent inter Christianos, ac nihil vnquam efficatius vicerit? Certe et si coelum terrae misceas, atque ad sydera te extollas, simul cum tua doctrina concides, nisi humilitate steteris Sed humilitate non stat, qui vel eruditos quosque, atque adeo sanctos, contemnit, qui vt singularis appareat, id vnum amplectitur, quod ab omnibus dissidet, atque quod perperam tenet aut ambigue veluti oraculum haberi velit ab omnibus, interim vero noui quidem nihil, sed data opera, veteres tantum haereses, ac priscorum errores vndique immittens Non ita praedicat Apostolus, sed capiendum intellectum in obsequium Christi, neque vero alta sapere, sed humilibus consentire Nempe scripturae mysteria, quandoquidem omnem procul humanam sortem transcendant, quis nisi superne afflatus penetrare
[*A iiij v*] posset? Itaque vt par esse possis // cur non humilem exhibeas animum? Verum vt maxime idoneus sis, cui diuinus flatus aspiret, num tibi soli adest scilicet spiritus sanctus? At si minime soli, quid iam a multis soeculis sanctos tam petulanter insimulas? Quid tuum vnius iudicium caeteris omnibus praefers, qui hijs nominibus te superant quod te ipso sint vel sanctiores vel eruditiores? Quin etsi nec eorum quempiam mireris, vel id demum perpende, diuinam quoque scripturam, ab vno spiritu interpretatam esse a quo et tradita sit, atque hactenus interpretatam, vt quae ad fidem pertinent semper nota essent fidelibus. Quamobrem cum nouam addis interpretationem, atque adeo tuam, quid vacue soli (quod aiunt) lumen immittis, aut lucernam accendis in meridie? Putas fortassis tot patrum decretis nihil vsquam actum esse? Quod si ita censeas, quorsum periere sanctorum commentaria sexcenta milia? Quorsum spectant vniuersa Ecclesiae concilia? An sancti frustra dei spiritum susceperunt, vt illo nihil hactenus actum sit? An diui THOME, rursum et BONAVENTVRAE, ac aliorum qui innumeri fuerunt, frustra leguntur commenta? Sed haec frigida appellat et mutila, nihil quoque ijs cum vero scripturae sensu conuenire, ac (tametsi falso) quod et veterum horreant commentaria, quo itidem et opprobrio, vniuersos id temporis doctores subinde aspergit, ac hoc potissimum, quod ne ea vero vel in achademijs admittant. Verum id sane nemo vsquam asserit, nisi qui ne illorum quidem commentaria, vel a primo limine salutauerit, vel certe nusquam in scholis appareat. Ac id quam verum sit facile discet, quisquis aliquoties se gymnasijs committat, discet inquam non certe (quod ait ille) sacras literas

explosas esse, verum profecto nihil vsquam in achademijs et spectari vehementius et vulgarius tractari, atque // hunc euangelicam doc- *B i r*
trinam, illum vero veteris testamenti palam profiteri scripturam. Porro vero et in hijs omnium plane tyrocinium repositum esse, vt hic vel a prophetis, ille a prouerbijs, iste vero ab euangelijs atque id genus alijs alij auspicium sumant theologiae, vt etiam et hijs omnibus veterum dogmata adiungant, videlicet Augustini Hieronymi Ambrosij ac caeterorum quoque qui vel sacras literas calluerunt, quamquam et praeterea interim decreta cum conciliorum, tum et pontificum minime negligantur. Age vero, vbi autem conflictandum sit argumentis, quid quaeso aeque admirantur vt diuinae scripturae maiestatem, deinde et sanctorum patrum decreta? Vt etiam addam non modo in achademijs tractari diuinam scripturam verum etiam in sacris aedibus, in vulgaribus contionibus, quietiam [1]) (si qui studiosiores sint) in communibus mensis, ac non modo ab eruditis theologis, verum et ab iniciatis, quin praeterea et a prophanis identidem legantur euangelia, ac a mulierculis, a monachis, atque vt semel dicam ab vniuersis Christianis. Quamobrem nisi iniquus esses Neothericis (sic enim vocat id aeui doctores) non illis prorsum communem hanc laudem detrahens [2]) quam caeteris omnibus vel iratus concedis. Neque praeterea verum est quod nonnusquam ais, vt et cariosis, ac rancidis argumentis agantur omnia, sed cum hijsce telis nonnunquam vrgent haeretici, haud quaquam ableganda penitus dyaletica [3]) sit, quae vna haereticorum argutias arte euacuat, quamquam et alio nomine eius optandus sit vsus, quod adipiscendis disciplinis viam commonstrat omnibus, cuius siquidem praecepta, plane si nescias, nihil sane aut certi aut firmi tenebis, nec vero perinde habes quod diuo Thomae, ac caeteris (quos scholasticos appellas) impingas, quibus equidem veterum decretis, nihil vnquam fuerit aut antiquius aut spectabilius. At neque ideo priscorum // dogmata abhorrent si latius ea disseruerunt, aut auctis soeculis, *B i v*
nouisque subortis casibus, nonnihil prioribus iunxerunt. An hoc sit veteres libros negligere, ob soeculi necessitatem, quod in illis obscurum sit illustrare, aut certe nouas annotationes addere veteribus? Sed dum cornicum (quod aiunt) oculos configis, vide quam inique sanctos traducas Ais denique, et parum cum diuinis libris illis esse commercij. Nam vt diui Thome nomenclaturam faciam, quis sacras literas vnquam diligentius excusserit. Quis quaeso diuinas simul et humanas disciplinas absolutius, aut norit, aut certe edocuerit? Qui

---

1) Zie de *Errata* van het oorspronkelijke aan het slot.
2) Zie de *Errata* aan het slot.
3) Dialectica.

dum abdita et obstrusa scripturae mysteria reserat, et priscorum seculorum errores dissoluit, et archanos etiamnum naturalis philosophiae recessus, supra omnem humanam sortem et scrutatur et disserit, vt etiam vel vniuersa haec immensis opibus locupletarit. Id quod potissimum testatur eximia illa summa, quae et prodigio similis videtur, cui titulum contra gentiles fecit, deinde caetera ingentia volumina non nisi diuino miraculo aedita, quae tanta et tam varia existunt vt vix quemquam legere potuisse credamus. Quae namque si vel primoribus digitis contigeris, aut supremis (quod aiunt) labris degustaris, plane deprehendas [1]) nihil illic contineri quod non sit veterum dogmatis, quippe Augustini Hieronymi, Dionisij, Cypriani, Damasceni, Ambrosij Gregorij, ac id genus auctorum (quos veteres vocas) et firmatum, et illustratum, atque (vt modestissime dicam) quod non veterum sententias cum confirmet, tum illustret. Tantum quoque abest vt veteres codices, vel non euoluerit, vel ignorarit, vt nihil praeclarum vbique contineant prisca volumina, cuius in suis non meminerit, cum interim et differta facit omnia, ac ne latum quidem (vt aiunt) vnguem, deflectat ab
B ij r Augustino, quem etiam // et Augustinus oraculo iam olim sibi parem fecerit, vero et illud [2]) sileam videlicet diuum Petrum, simul quoque et Paulum christianae religionis antistites, ac duces, nonnunquam illi (modo historiae credatur) doctores adfuisse. Sed ad institutum redeat oratio. Porro vero tam coniuncta est cum sapientia humilitas, vt sublata humilitate, protinus abolescat et sapientia. Ac non aliam puto omnium haeresum causam esse nisi cum simplicis animi sedem, iam teneat audaciae temeritas. Id quod Augustinus palam testatur, in commentarijs super Joannem. Neque enim inquit natae sunt haereses, et quaedam dogmata peruersitatis illaqueantia animas et in profundum praecipitantia, nisi dum scripturae bonae, intelliguntur non bene, et quod in eis non bene intelligitur etiam temere et audacter asseritur Itaque charissimi valde caute haec audire debemus ad quae capienda paruuli sumus, et corde pio, ac cum tremore sicut scriptum est, hanc tenentes regulam sanctitatis, vt quod secundum fidem qua imbuti sumus intelligere valuerimus, tamquam de cibo gaudeamus, quod autem secundum sanam fidei regulam intelligere non poterimus, dubitationem auferamus, intelligentiam differamus. Haec Augustinus. Nimirum itaque quem male habeat humilitas, si eam neutiquam agnoscat veritatem, quam nisi purus ac simplex animus assequi queat Quemadmodum iam longe lateque conspicimus, conspersas haereses esse, ac augeri errores,

1) Zie de *Errata* aan het slot.
2) Zie de *Errata* aan het slot.

non nouos sane omnes, sed quibus etiam olim orbis christianus permixtus erat quos vero iam poenitus oblitteratos, nonnulli reuocare student ac iterare, cuius vnum seu potissimum auctorem, nuper euulgati libri doctorem quemdam, dictum Martinum Lutherum esse declarant, qui namque quo sibi vel nomen pariat apud posteros, praeter caeteros modo vvicleuistarum ac hussitarum, modo albigensium, modo vero begardorum, simul quoque et pauperum de lugduno, deinde et valdensium, catharorumque, tum et pepulianorum [1]), atque // id genus haeresiarcharum errores, vt etiam et *B ij v*
Manicheorum ac postremo Ebionitarum vel tandem addam, sparsim disseminat ac immittit. Qui vero a catholica doctrina quam longe abfuerint, quamque paestilentes sint, ac pijs fidelium mentibus perniciosi, si animis adestis et auribus breui conabor (meo marte) explicare. Verumtamen non de omnibus (quemadmodum superiori epistola meminimus) hic disseremus, tantum de hijs potissimum, quos doctorum tum Louaniensium, tum Coloniensium auspicijs iam pridem excepimus damnatos, de alijs quoque alias tractaturi. Et sit hic articulus primus.

Haereticam sententiam appellat sed vsitatam, qua Ecclesiae sacramenta dicuntur gratiam iustificantem dare, non ponenti obicem [2]).

HIc vero quam indigne, ne dicam scelerate, de ecclesia sentiat, facile perspectum fuerit, qui si modo (quod res est) christum suae ecclesiae non deesse, eius quoque tueri fidem credamus At vero quorsum spectant Christi sacramenta, si nihil cum gratia habeant commune? Equidem et per solem perspectum

---

1) Zie de *Errata* aan het slot.

2) Luther heeft dit beweerd in zijne »Uitlegging van de stellingen over de kracht der aflaten", *Resolutiones disputationum de virtute indulgentiarum*, aan het einde van *Conclusio VII*, in *Tomvs primvs omnivm opervm Martini Lutheri*, VVitebergae, 1.5.45, fol. CVIIIr; in *Lutheri opera*, cur. H. Schmidt, Francof. 1865, Vol. II, p. 160. In Leuven's veroordeelende uitspraak, *Epistola Reuerendissimi domini Cardinalis Dertusensis, ad facultatem theologiae Louaniensem; Eiusdem facultatis doctrinalis condemnatio*, [aan het einde:] Louanii An. M.D.XX, komt dit voor in het eerste quatern, fol. iiijr; in *Lutheri opera latina*, cur. H. Schmidt, Vol. IV, waar deze uitspraak is herdrukt, op p. 179. Ten aanzien van het bewuste punt schreef Luther in 1518 in zijn *Sermo de poenitentia*: Ruit ergo hic error illorum qui dicunt, quod sacramenta novae legis sic sunt efficacia gratiae signa, quod si quis etiam non sit contritus, sed attritus, modo non ponat obicem, actualis peccati vel propositi mali gratiam consequatur. Ego autem dico tibi, quod si etiam contritus accesseris, et non credideris in absolutionem, sunt tibi sacramenta in mortem et damnationem. Fides enim necessaria est, quanto minus attritio vel non positio obicis sufficit. Denique talis nullus est in mundo, qui non ponat obicem, nisi solus is, qui credit, cum sola fides iustificet: in de *Opera latina*, cur. H. Schmidt, Vol. I, p. 339 seq.

est, omnes vbique fideles, ex hijs fontibus gratiam petere, quam nisi praestare queant, quid quaeso superest, nisi et inanem esse, et superstitiosam, pietatem fidelium, qui vno hoc nomine (quod gratiam conferant) sacramenta venerantur? Sed hanc temeritatem sic fortassis dissoluis, quod doceri velis, ita ais, protestor, doceri cupio pronunciare nihil. Sed quaeso, quid frustra doceri velit, qui simul omnes qui doceant (vulgatis scriptis) contemnit. Sed age vt doceri velis, quibus inquam argumentis? Philosophiae? Sed hanc sane pacstem [1]) appellat studiosorum. Theologiae igitur? Hanc vero obliteratam praedicat, et dyalecticorum argutijs inniti, demum et cariosis et rancidis tantum instructam argumentis. Sed quid tum
[*B iij r*] denique, tuae fortassis nouae, quantam sedulo // promittis theologiae, argumenta petis? Sed hanc sane quae sit nescio. At vereor ne commenticia fuerit ac fabula futura. Verum vt quam nouam teneas theologiam, fortassis coelo lapsam, aut certe cum inuentis nouiter insulis repertam, miror oppido, cur tam salutaris (vt vis doctrina) non prius orbi sit tradita, rursum cur abdita sanctis, tibi vni monstrata sit. An tibi diuersum aliquod coelum contigerit? Sed rectius (opinor) nouum quoddam idolum succurrisse, cuius cultum hominibus insinuas Verum interim nouum miraculum cerno, puta quae vna tantum est ac simplex theologia, mox trinam futuram, quando dum nouam aedis [2]) tres plane facias Theologias. Vnam quam veterem vocas, atque (tametsi falso) solam vti litteris sacris, quasi vsquam theologia non sacris litteris initatur. Deinde et quam scholasticam vocas, quam quidem hoc nomine inuisam habes, quod sibi philosophiam seruire sinat, non ferens illi quicquam cum philosophia esse commune, quasi vero philosophia simul et de diuinis, simulque de humanis rebus, proinde et de virtutibus ac vitijs, non pulcherrime cum theologia consentiat. Postremo et quam ipse tu promittis, quam crucis vocas, ac paulinam, interea quoque (quod in te fuerit) quibusuis doctoribus fidem abrogans. Sed vereor ne Marci varronis [3]) scrinia expilaueris ac pro Paulina theologia ac crucis, non nisi fabulosam proferes tandem, ac theatricam, et hanc ipsam esse quam promittis, licet praeterea hactenus non nisi vvicleuisticam et hussiticam euomueris. Verum haec ipsa (tua videlicet theologia) cum nondum plene emerserit, rursum et veterem quoque, praeter eius multo maximam partem, quam vni tibi arrogas, et absoletam praedicas et neglectam, nihil superest, nisi vt scholasticae

---

1) Pestem. 2) Edis.

3) De bekende Varro, uit de dagen van Cicero. Naar hem is genoemd de Satyra Varroniana. Hij was de verzamelaar der blijspelen van Plautus. Van Zichem geeft hier de vrees te kennen, dat men Luther's geschriften niet ernstig kan opnemen.

theologiae praesidijs, tuis erroribus occurramus. Quam sane ne putes (id quod subinde inculcas) a sacris litteris abhorrere, earum potissimum // maiestate auspice deo, instabimus, vbique tua tibi verba [*B iij r*] reddituri. Et primum, quantum ad memoratum articulum attinet sic ais circa conclusionem tuam septimam in fine declarationum.

Ipsi aduersarij cum omnibus suis magistris vsque hodie non possunt ostendere, quomodo sacerdos remittit culpas, nisi haereticam illam sed vsitatam sententiam proferant, qua dicitur sacramenta nouae legis, iustificantem gratiam dare, illis qui non ponunt obicem, cum sit impossibile conferre sacramentum salubriter nisi iam credentibus et iustis et dignis. Haec in fine declarationum conclusionis septimae [1]).

PRimum haec assertio fidem in te desyderat catholicam. Nam cum haeresim censeas, vt dicamus sacramenta gratiam conferre iustificantem (porro baptisma sacramentum est) nonne mox dissenties a cantatissimo illo ac fidei symbolo celebrato articulo, videlicet Confiteor vnum baptisma in remissionem peccatorum? Nempe vt negas gratiam praebere sacramenta, ac internum baptisma, ita et remissionem peccatorum baptismo adimes, necessarium est, quandoquidem nemini condonantur commissa, nisi simul addatur et gratia. Siquidem cui vnquam peccata remittit deus, nisi simul cum deo redeat in gratiam? Porro et ab Apostolo, quem vnum tuum fundamentum praedicas, hic plane dissentis. Sic enim ait ad Ephesios capite .v. de baptismo (ait glossa) Mundans eam lauachro aquae, in verbo vitae. Rursum ad Titum .ij. Saluos nos fecit, per lauachrum regenerationis, et renouationis spiritus sancti, quem effudit in nos abunde. Age quaeso, cum audis per baptisma seruari hominem, tum et regenerari, vt ne sileam et mundari, ac postremo suscipi spiritum sanctum, nonne continuo sequitur quod et gratiam addat? An putas spiritussancti sit sine gratia possessio? Quamobrem cum hanc sententiam haereticam, ais, ut gratiam conferant sacramenta, profecto non modo dissentis ab Apostolo, Sed et haereticum facis, qui cum per baptismi laua//chrum, seruari hominem [*B iiij r*] praedicat, ac mundari, ac praeterea spiritum sanctum immitti, mox addet necesse est, et baptisma importare gratiam. Etenim quis vnquam aut saluatus, aut mundatus sit a peccato sine gratia, scilicet iustificante? Id quod mox infra patebit. Sed et Christo iniuriam irrogas, quandoquidem suo ipsius baptismo gratiam detrahis. Nam quid spectat Christi quoque baptisma suscipere, gratia si vacuum feceris? Quo contra scriptura clamat Matthei ca .iij. vbi ad eum

1) Dit is de plaats in Luther's *Resolutiones*, waarnaar op blz. 235, in aant. 2 verwezen werd.

modum inquit Ioannes baptista. Ego baptizo vos aqua in poenitentia, qui autem post me venturus est fortior me est. Et infra, Ipse enim vos baptizabit in spiritu sancto et igne. Et iterum apud Ioannem capite .i. Qui me misit baptizare in aqua, ille mihi dixit, super quem videritis spiritum sanctum descendentem et manentem super eum, ipse est qui baptizabit in spiritu sancto. Nam et hic vero cum audis spiritu sancto baptizari quemquam, nonne mox intelliges, et spiritus sancti gratia? Dicas fortassis diuersum esse Christi baptisma ac ecclesiae, et iam iterum impingis in catholicam fidem, qua non duo credimus, sed vnum baptisma in remissionem peccatorum. Sed et id falsum constat, videlicet quod in calce huius assertionis annectis.

Impossibile est Sacramentum conferre salubriter, nisi iam credentibus, et iustis et dignis [1]).

Atqui vt iterum de baptismo id demonstremus, quid absurdius dici posset, quam vt simul sit iam iustificatus qui ad baptisma accedat, simul vero et per baptisma (fides est catholica) peccatorum remissionem suscipiat, cum haec e regione certant, vt pote et iustum esse quemquam siue iustificatum, verumtamen remissionem suscipere peccatorum, quatenus iustus fiat? Praeterea si tantum iustis ministrari velis sacramenta, quo abijt illud
[*B iiij v*] Seruatoris Matthaei ca. IX. Non est opus // valentibus medicus, sed male habentibus? Nam quis nisi stultus, tantum sanis medicinam conferre velit? An putas fortassis sacramenta, medicinam non adferre animae, vt a Christo vacue vel tandem instituta sint? Quo sane et in christum impingis Atque haec de sacra eucharistia demonstremus. Cum primis admodum demiror te hominem christianum qui Christum (si christum sapias) vbique praesto esse peccatori non repugnabis, et omnibus digne poscentibus gratiam conferre, cur id non velis et Christum in Eucharistia praestare, quasi aut praesens non esset Christus in Eucharistia, aut certe vel hic nollet opem ferre peccatori, etiam si supplex pariterque religiosus pergat accedere. Sed ad scripturam reuertamur. Nam cum Saluator inquit, Ioann. VI. de hoc sacramento. Qui manducat hunc panem, viuet inaeternum. Et rursum. Si quis manducauerit ex hoc pane viuet inaeternum, tum. Hic panis quem ego dabo caro mea est pro mundi vita, postremo, etc. Qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem, habet vitam aeternam. Habes profecto Eucharistiae sacramentum, vitam addere homini, nempe spiritualem, nam corporalem quemadmodum videmus, tantum anima adfert corpori. Verum cum spiritualis vita non nisi spiritu sancto constat ac gratia, quis nisi magnopere caecutiens, non mox intelliget, sacram Eucha-

1) Luther ter zelfder plaats.

ristiam et gratiam prebere, cum audit iuxta Seruatoris sententiam, vitam addere spiritualem, praeterea et aeternam, potissimum, quando etiam, vt Apostolus praedicat, ad Romanos capite .vi. gratia dei vita aeterna? Iam vero et de poenitentia eadem demonstremus. Nempe et poenitentiam addere gratiam peccatori, vel hoc argumento percipies, modo perpendas quatenus poenitentia, peccati conciliat condonationem, deinde vero vt (videlicet ceu postliminio) instaurat iusticiam. Nam quid attinet poenitentiam agere, modo deum iratum non placabit? modo et // noxam non redimat? Admittis fortassis, *Ci*ʳ vt est christiana veritas, exhibita poenitentia deum placatum iri, ac veniam quoque consequi commissorum. Tum quid secus sit placare deum, quem dehonestasses, quam quod supra memini, redire cum deo in gratiam? Nam quis obsecro vel aliquoties non redierit in gratiam, remissa offensa? Etenim si offensam ais condonatam, dum nondum redierit in gratiam, non secus credis ac posse fieri, eundem et coniunctum ciuem, pariter et hostem. Demum praeterea poenitentiae sacramentum, vt veniam parit, ita et resarcire iusticiam necesse est. Etenim primae [1]) Ioannis capite .iij. legimus, Omnis qui facit peccatum, iniquitatem facit. Ad haec. Peccatum iniquitas est. Igitur iniquitatem, hoc est peccatum, restituere poenitentia, quid secus quam denuo hominem instaurari ad iusticiam, aut si mauis iustificari est a peccato? Ac id praestat poenitentia. Porro hanc ipsam iustificationem, quippe peccatoris, tantum fieri per gratiam, scriptura clamat. Primo ad Romanos capite .iij. Omnes enim peccauerunt et egent gloria. Et subdit ibi Apostolus. Iustificati gratis per gratiam ipsius. Deinde et primae ad Chorinthios capite .vi. Et haec aliquando fuistis, sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed iustificati in nomine domini nostri Iesu Christi, et in spiritu dei nostri, hoc est spiritussancti gratia. Tum quid clarius dici posset, quam quod ad Titum capite .iij. aperte affirmat Apostolus. Iustificati gratia ipsius, haeredes sumus, secundum spem vitae aeternae. Igitur cum luce clarius sit data poenitentia, denuo hominem quoque integrari ad iusticiam, quis poenitentiam non velit et gratiam importare, quando palam sit ex scriptura, non nisi immissa gratia iustificari peccatorem a peccatis? praeterea vero, dum et gratiam negas // immittere statim addes, vt ne salutem quidem conciliet poenitentia. *Ci*ᵛ Nempe cui vnquam contigerit, vt citra gratiam saluus fieret? Atque iterum Paulum in testem vocemus. Ita ait ad Ephesios capite .vi. Cum essemus mortui peccatis, viuificauit nos in Christo cuius gratia saluati estis. Deinde et diuum Petrum, qui sic inquit Actuum capite .xv. Per gratiam domini nostri Iesu Christi credimus saluari

1) Bedoeld is: in den eersten Brief.

quemadmodum et illi. Quibus manifeste colligimus videlicet, quod erat institutum tantum gratiae, salutem, sociam esse. Fortassis et hic instabis insolentius, poenitentiam quidem gratiam importare, quemadmodum et sartam facit iusticiam (idque opitulante gratia quam inuehit) sed neutiquam id poenitentiae sacramento concedendum. Age dum, poenitentiae sacramentum, num poenitentia sit? Etenim stolidius quid dici posset, quam poenitentiae sacramentum, poenitentiam non esse? quasi quis si dicat hominem esse aliquid, sed neque corpus neque substantiam esse, ac baptismi sacramentum, esse quidem sacramentum, sed non esse baptisma. Itaque cum poenitentiae sacramentum, poenitentia sit. at poenitentia iusticiam paret. Caeterum iustificatio gratiam habeat comitem (quae simul vniuersa, ex scriptura iam monstramus) quid ni et credas de poenitentiae sacramento, vt gratiam immittat? At neque huc spectat commemorare, quo nomine gratiam prebeant sacramenta, siue id agant vt causa, quam instrumentalem dicimus, siue id solus deus operatur, ijs adhibitis, cum satis sit demonstrasse ex scriptura, quoquomodo sacramenta importare gratiam, itaque et erroneam imo haereticam esse assertionem hanc tuam, qua contra scripturam predicas, eam sententiam haereticam esse. Neque vero de reliquis hic quid agen-
Cij r dum putaui sacramentis, // quando vir iste gloriosus, ea sacramenta vsque adeo nihili faciat, vt et ei sacramenta non sint. Ac vt scripturam vbique mordicus tenet, ita nihil agnoscit praefractus hic Catho (pene dixerim) tertius, nisi quod aut scriptura tantum extat expressum, aut suis seruiat erroribus, non credens quicquam siue a spiritu sancto siue Apostolica traditione, aut agi debere, aut actum esse in ecclesia, quasi et illud verum non sit, quod pollicitus sit ecclesiae Christus, inquiens Matthaei vltimo. Ecce ego vobiscum sum vsque ad consummationem soeculi, aut certe Christus ecclesiae vsquam adfuerit ociosus. Verum hic puto tibi (qua tu vti nescis) dyalecticam opus esse, vt discas plane neruos non habere id, quod identide submittis, haereticornm peculiare argumentum, quod ab auctoritate conflant negatiue.

Sequitur [1]), Papa non potest dimittere vllam culpam, nisi decla-

1) Van Zichem verwijdert zich hier van het veroordeelend vonnis der Leuvensche en Keulsche faculteiten. De bewering: »Papa non potest dimittere ullam culpam, nisi declarando" etc., is daarin niet genoemd. Zij is de zesde geweest van Luther's 95 stellingen: *Amore et stvdio elvcidandae veritatis haec svbscripta themata disputabuntur Vuittenbergae. Praesidente R. P. Martino Luthero*, in de Wittenbergsche editie der *Opera*, T. I, fol. LIr; in de *Opera latina*, cur. H. Schmidt, Vol. I, p. 285. Zij staat daarom aan het hoofd van *Conclusio VI.* der *Resolutiones disputationum de virtute indulgentiarum*, in de Wittenbergsche editie, T. I, fol. CVv; in de *Opera latina*, cur. H. Schmidt, Vol. II, p. 150.

rando, aut approbando remissam a deo, aut certe retinendo casus reseruatos sibi, quibus contemptis culpa prorsus remanet, et hanc ponit pro sexta sua conclusione

SED et hic quoque lapsus est. At non alio plane offendiculo, nisi quod inferior quisque principatus inferiori, quid intersit, non perspicit. Nam inferior quisque magistratus, quid ni vel reum quemuis absoluat, potestate fretus superioris? Quod cum ita fieri cernas, vt quisquis superioris potestatem exercens, subiectum quenquam absoluit a crimine, quid hic adeo obstrepescis, quasi Papa non posset peccatorem absoluere, tradita sibi potestate Christi? Atque cnm haec adeo perspicua sint vt etiam quisque vel idiota penetrare posset, non secus video, quin Momus [1]) hic scripturam carpere, quam recte studeat intelligere. Clamat // scriptura, *C ij v* videlicet Matthaei capite .xviij. cum ait. Quodcunque ligaueritis super terram erit ligatum et in coelo, quodcunque solueritis super terram, erit solutum et in coelo, legatam hanc ipsam potestatem homini, quippe soluendi peccata, reclamat ille, hac ipsa auctoritate Christi peccata remitti posse, quasi vero aliud diuino in ore, quam sacro gestasset pectore Christus, quodcunque solueris inquiens, cum tantum declaraueris prae se ferret. Rursum et denuo dei benignitati nonnihil detrahis, cui cum subesset, dare potestatem remittendi peccata, tantum declarandi ais tradidisse potestatem, tanquam hic aut auarus esset christus aut inuidus. Nam cum in reliquo rerum ordine, id sibi praescribat dei benignitas, vt non modo vnumquodque in suo genere incolume constituat, sed quo magis elucescat, etiam vt simul cum deo et alijs esset essendi causa. Nempe quid non secundis causis quas vocant (agitat diuinum numen) profecto non ferendum facinus admittis, quando quo minus etiam vel hoc decore hic (puta in peccatoris iustificatione) effulgeat, dei clementiam obtenebras, quasi parce (ne dicam) inuide, non quidem remittendi peccata, sed quam fingis declarandi siue approbandi potestatem, tantum Christus tradidisset Apostolis. Porro et quo animo suo seruiat, mirum vt lacerat, vt mordet, verbum illud Seruatoris Matthaei .xvi. Quodcunque ligaueris super terram, erit ligatum et in coelis, et quodcunque solueris super terram, erit solutum et in coelis, tametsi non nisi Sisyphi (quod aiunt) saxum voluat. Siquidem citius clauam herculi, aut Ioui fulmen extorserit, quam hic plane deprehendat, quod suos confirmet errores. Sed quaeso te cum sic interpretaris, quodcunque solueris, id est, declaraueris, tum quid sonat, scilicet quod sequi-//tur solutum erit et in coelis. Num per- *[C iij r]* inde solutum dices, id est, declaratum in coelis? Quod si hic libe-

1) De god van spotternij en vitzucht. Hier ter aanduiding van Luther.

raliter sentias vt cum legis solutum erit in coelis [1]), suam sibi peculiarem admittis designationem, cur igitur et verbo solueris quod praecedit, debitam sibi significationem non permittis? Satis subodoratur, vt Papae (cui parum aequus sis) nonnihil detrahes [2]) potestati. Praeterea et id verbi, quippe solutum erit [3]) parum tibi blanditur. Nam si ita intelligis, quodcunque solueris super terram, id est, declaraueris vel approbaueris esse solutum super terram [4]), nonne continuo admittes, solutum esse siue remissum, quod non nisi tua (quam fingis) aut declaratione, aut approbatione adhibita, remissum siue solutum erit in coelis? videlicet vt declares iam remissum esse peccatum, quod sane nondum remissum sit. Alibi habes, ceu immane sacrilegium, si de occultis peccatis, aut cognoscat, aut pronunciet homo. Nam eundem ais (tuo iudicio) in dei forum manummittere, ac dei forum violare. Sed vide ne tute hic dei forum violes, dum diuini fori hominem plane praefectum facis. Equidem quando peccati dimissionem dei iam iudicio exactam, approbandam censeas ab homine, quid secus facis quam hominem diuini iudicij praesidem? Caeterum et in neruum hic irrumpit tua interpretatio. Nam cum tibi insigne flagitium sit, Christi auctoritate de peccato hominis occulto cognoscere, quid ni perinde scelus sit pronunciare de iam exacto iudicio dei, vt (ne dicam declaret) sed (vt vis) et approbet homo? Postremo cum credis, (si catholicus es) vere hominem baptizare, cur non ad eum modum consentis, et vere absoluere, nimirum quando non inferioris martis sit baptizare ac absoluere, nam mundare a peccatis et a peccatis absoluere,
[*C iij* v] vtrum difficilius? Atque // alterum praestat poenitentia, alterum baptisma. Quod praefert Augustinus de baptismo super Ioannem tractatu .lxxx. vtpote quod aqua corpus tangit et cor abluit. Quare cum vere baptizare homo posset, cur non et diuini numinis praesidio queat et absoluere, quemadmodum in ciuilium rerum ordine, superioris potestate fretus, reum absoluit, magistratus inferior? Ac ne id sane poenitus impossibile videtur. Etenim qui per homines leprosos mundat, paraliticos curat, quid vetat, quin etiam per homines posset et mundare a peccatis, quandoquidem haec hominis potestatem eque superant? Ac id Seruator palam designat Mat-

---

1) Bij eene moderne interpunctie zou men hier zetten: cum legis: »solutum erit in coelis", suam sibi etc., om aan te wijzen, dat het een citaat geldt.

2) Zie de *Errata* aan het slot.

3) Een citaat. Bij moderne interpunctie zou men lezen: id verbi, quippe »solutum erit", parum tibi blanditur.

4) Bij moderne interpunctie zou men lezen: si ita intelligis »quodcunque solueris super terram", id est, »declaraueris vel approbaueris esse solutum super terram", nonne etc.

thaei .IX. quando ibidem ait, nempe blasphemantibus iudeis. Quid est facilius dicere, remittuntur tibi peccata, quam dicere, surge et ambula.

Sequitur [1]), Omnes omnium facultatum dicunt, a solo deo remittente [2]) culpam, quomodo igitur virtute clauium venit contritio, quae sola virtute gratiae dei dicitur venire ab omnibus [3]), si igitur gratia dat contritionem, quid faciunt ecclesiae claues modo [4]) non declarent vel approbent quae eis [5]) iam preuenit [6]), imo nullus venit ad sacramentum sine fictione, nisi gratia eum admonente [7]) (vt vult) gratum faciente [8]), Haec in responsionibus ad Siluestrum, conclusione .VI. DOctor iste, cui scientiae arcem fere tribuunt, cum non penetrat, quemadmodum homo Christi munere, peccata remittit, ac poenitentiae sacramentum, vt gratiam importat. iam modo in dubium vocat quo linum linum copulet, num ecclesiae claues, hoc est homini delegata auctoritas Christi, addant etiam et contritionem, id est, peccati dolorem, num gratia vestiant (nam eum tantum dolorem quem gratia formet contritionem vocamus) et sentit quod non, quemad // modum non credit poenitentiae sacra- [*C iiij r*] mentum gratiam adferre, quam vnam contritio comitatur. Verum quoniam liquet ex predictis poenitentiae sacramentum gratiam immittere, qua mox dolorem quem quisquis peccatis habeat sese informet, protinus sequitur quod et contritionem pariat, idque auctoritate Christi (praeter quam nihil designant claues) intercedente. Neque obstat quo hic contendis, puta a solo deo condonari peccata, quin etiam et gratiam dare [9]), ideoque velis sacerdotem

---

1) Wat nu volgt, is in verkorten vorm door de Leuvensche faculteit veroordeeld. Zij sprak zich aldus uit: »circa sacramentum poenitentiae errores seminat, ut quod sine gratia Dei, primo remittente culpam, nec votum remissionis quaerendae homo habere potest". (Dit gaat onmiddellijk vooraf aan de veroordeeling van Luther's beweren: »haeretica est sententia" etc., waartegen Van Zichem den eersten aanval richt (zie hierboven, blz. 235)). De aanhaling in den tekst is ontleend aan: *Ad Dialogum Sylvestri Prieratis Magistri Palatii de potestate Papae Responsio F. Martini Luther*, in de Wittenbergsche uitgave der *Opera*, T. I, fol. CLXXIV^{v}; in de *Opera latina*, cur. H. Schmidt, Vol. II, p. 26. De woorden van Luther worden vrij getrouw, maar niet volstrekt letterlijk weêrgegeven, — wat voor dien tijd niets bijzonders is.

2) Lees: remitti.

3) In de aangehaalde uitgaven van Luther's werken staat hier een vraagteeken.

4) Luther: si.

5) Lees: eas.

6) Een vraagteeken (als in aant. 3).

7) Luther: movente ad sacramentum.

8) Deze woorden: »(vt vult) gratum faciente" heeft Van Zichem van elders ontleend. Zij ontbreken op de aangehaalde plaats.

9) Lees: dari.

nihil remittere, quandoquidem sacerdos ipse non alia quoque auctoritate peccata remittit quam Christi. Quam siquidem vt vnam eandemque cum Christo gerit, ita tantum Christi eam potestatem dicimus, sicuti vnam eandemque constat esse auctoritatem, regis videlicet et quam inferior quisque magistratus, regis nomine praestiterit. Quamobrem tametsivniuersum sacramentorum effectum dei tantum opus sit proprium, ac peculiare ac id totum deo tribuamus, haec tamen non sic accipienda sunt, vt a sacerdote hanc ipsam potestatem poenitus semoueamus Sicuti praeterea quamquam regis omnis sit condonatio commissi, quam inferior quisque eius nomine praestat, non tamen ideo dicimus inferiorem quenquam non vere offensam condonari siquidem regis auctoritate. Praeterea vero quantum ad id quod vltimo hic subuectis, vt vel donemus quenquam iam gratia assequutum, priusquam ad sacramentum accedat, ac ideo nec suscipere quidem gratiam, sed tantum gratiae quoddam auctarium, tamen vt non semper contingit hominem iam gratia potientem, ad sacramentum accedere, quin magis connitentem vt gratia dignus existat, hunc (si scripturae fidem habeamus) per sacramentum (nisi sibi offendiculum praestet) gratiam assequi affirmamus. Quo vero et demum fit, vt iam gratia vestitus, contritus abeat qui
[*C iiij v*] tantum prius attritus fuisset. Igitur non nisi nodum // (quod aiunt) in syrpo quaerit, dum in questionem vocat, num in poenitentiae sacramento virtute clauium paratur contritio. Nam id non secus dubitare est, quam poenitentiae sacramentum, num veniam conciliet peccatori? Num gratiam? quod satis declaratum sit.

Error inquam [1]) est quod attritus fiat contritus virtute clauium, quia vt ait Apostolus oportet adiscentem [2]) credere. Fides autem non solum conterit sed etiam iustificat. Impossibile est enim quod digne quis accedat ad sacramentum, nisi iam iustificatus et vere contritus. Haec iterum ad Siluestrum eodem fere loco.

ALium hic agnoscis errorem, quippe quod ea vna fides contorta namque ad ecclesiae claues, peccatorem et conterat et poenitus a peccatis iustificet. Quo etiam fit (iuxta eum)

---

1) De bedoelde bewering van Luther wordt in de uitspraak der Leuvensche faculteit niet aangeroerd, ofschoon daar eenige punten, de »contritio" betreffende, wel worden behandeld. De Keulsche faculteit verklaarde: »Poenitentiae sacramentum dogmatibus perniciosis annullat, circa contritionem scandalosos errores inducendo" (in de origineele uitgave der beide uitspraken, Lou. M.D.XX, quat. B, fol. ij^{v}; in de *Opera Latina*, cur. H. Schmidt, Vol. IV, p. 183). De in den tekst hierboven aangehaalde plaats is weder ontleend aan Luther's *Ad Dialogum Sylvestri Prieratis de potestate Papae Responsio, 6. Concl.*, in de Wittenbergsche uitgave der *Opera*, T. I, fol. CLXXIV^{v}; in de *Opera latina*, cur. H. Schmidt, Vol. II, p. 25. Zij gaat vooraf aan de zoo even door Van Zichem bestredene.

2) Lees: accedentem.

quando nullus quidem digne accedit ad sacramentum, sine hac fide, vt impossibile sit, vt quisquis rite pergat sacramentum suscipere, nisi iam iustificatus sit, et vere contritus. Tantum vero tribuit huic fidei, vt quicquid scelerum, vsquam admissum sit, vna haec fides, simul atque accesserit, semel restituat. Sed mirum quod charitatis quidem hic non refricet memoriam, quando Apostolus ait primae [1]) ad Thimotheum capite .ij. Finis praecepti est charitas, de corde puro, et conscientia bona et fide non ficta. An ne legis apud Lucam capite .vij. dimissa ei (scilicet mulieri) esse peccata multa quoniam dilexit multum? An ne et charitas (praedicante Apostolo) multitudinem operit peccatorum? Proinde si solam fidem dicas sufficere quo peccata remittantur, cur non et timorem ais satis esse de quo Ecclesiastici primo, timor domini expellit peccatum. Rursum cur non et humilitatem, quum diui Iacobi sententia, deus // superbis *D i*^{r} resistit, humilibus vero dat gratiam. Verum nisi praeterea et hic lapsus esset, tantum abesse putaret, vt haec (quam inculcat) fides iusticiam pariat sine operibus, vt iuxta Ambrosium, ne Christianus quidem sit, qui Christum operibus non exprimat. Atqui quam nihil sibi constat fastidiosus hic Sabarita, hoc plane licebit symbalo ediscere, quando post haec alibi ait, in sermone de poenitentia [2]).

Imo esto per impossibile, quod confessus non sit contritus, aut sacerdos non serio, sed ioco absoluat, si tamen credit se absolutum, verissime est absolutus, tanta est fides et tam potens est verbum Christi.

HIc mihi dicas obsecro, iste vero qui iuxta tuam sententiam vere absoluitur per hanc ipsam fidem in claues, neque (vt admittis per impossibile) contritus sit, num vel commissis poenitentiam dabit? fortassis inquies sine poenitentia veniam non obtinere peccatorem. Tum istum ipsum (cum non contritus sit) vel saltem attritum dices, cum sit ipsa attritio, poenitentiae prima foetura. Itaque et cum vere hunc absolui praedicas, ipsemet de attrito, contritum facis, per poenitentiam, siue claues ac cum te ipso quoque pugnas. Si vero sine quauis poenitentia, hunc dicas vere absolui, iam tecum pugnat scriptura, simul vero et vniuersa turba sanctorum, quorum omnium vna sententia est, nemini vnquam citra poenitentiam peccata dimitti. Id quod mox altero monstrabimus articulo. Porro hic vehementius dum instat, ac iam euicisse se putans, dicere nequirem, vt gestit, quasi barbarorum aliquam gentem subiecisset, atque dum dentibus, vnguibusque scholasticam theologiam discer-

---

1) 1 Timoth. I: 5.

2) Luther's *Sermo de poenitentia*, in de Wittenbergsche uitgave der *Opera*, T. I, fol. LXIV; in de *Opera latina*, cur. H. Schmidt, Vol. I, p. 339.

pere conatur, interim Protheus [1]) iste inconstans sibi (nisi certe in
*D i*ᵛ haeresim sese precipitare malit) in illius sententiam im-//prudens incidit. Deinde hic addit [2]), nihil hic esse quod contra quis proferre posset, nisi quod ex praerancidis, et cariosis quarti [3]) suxerunt magistri nostri scholastici. Mire huic homini inuisi sunt doctores scholastici. Caeterum petulanter iactat, nihil esse ijs quod obduci queat. At Christum hic opponimus, qui ideo in hunc mundum sese recepit, vt peccatores vocaret ad poenitentiam. Ait enim saluator Luce .v. Non veni vocare iustos, sed peccatores ad poenitentiam. Quibus sane si dicas non opus esse contritione, ac intantum nec poenitentia, tantum vero contortam hanc fidem, ad remissionem peccati sat esse, non aliud astruis, quam Christum vacue tot sudoribus, tot erumpnis, tanta denique calamitate, ad poenitentiam peccatores inuitasse. Equidem quam vsque adeo insinuat, vt gaudium dicat esse superis, super vno peccatore poenitentiam agente. Quo itidem ceu efficacissimo scripturae documento palam sit, non hanc ipsam fidem in claues, sat esse, quo remissionem suscipias peccatorum, verum et poenitentiae locum dare oportet, atque vt vel minimum dicam aut contritioni aut (quemadmodum vocamus) attritioni, nisi vero et hic vsque caecutias, vt credas ea ipsa ad poenitentiam non pertinere. Et tum magis tibi elleboro opus esse censemus, vt sanus fias, quam quocum certandum sit. Sequitur.

Hic itaque necessarium est iudicium clauis, vt homo sibi non credat, credat autem potius claui id est sacerdoti, atque etiam nihil curo si forte etiam sit indoctus clauiger. Haec ad Siluestrum circa conclusionem .vi. [4]). Et addit, in sermone de poenitentia [5]). Aut non serio, sed ioco absoluat [6]). Nam non propter sacerdotem, nec potestatem eius, sed propter verbum Christi, qui dixit et non men-

---

1) Proteus, de zeegod, die zich in allerlei monstergestalten verandert en voorzeggingen doet. Hier voor Luther.

2) Dit komt bij Luther niet op dezelfde plaats voor, maar in *Conclus. VII.* der *Resolutiones disputationum de virtute indulgentiarum*, in de Wittenbergsche uitgave der *Opera*, T. I, fol. CVIIIᵛ; in de *Opera latina*, cur. H. Schmidt, Vol. II, p. 159. Van Zichem schijnt uit het geheugen te citeeren.

3) Bedoeld is hier het vierde boek der *Sententiae* van Petrus Lombardus: *De sacramentis*.

4) Op de aangeduide plaats is dit niet te vinden. Waarschijnlijk citeert Van Zichem uit het geheugen. Men vergelijke *Conclus. VII.* der *Resolutiones disputationum de virtute indulgentiarum*, in de Wittenbergsche editie der *Opera*, T. I, fol. CVIᵛ, CVIIᵛ; in de *Opera latina*, cur. H. Schmidt, Vol. II, p. 153, 158.

5) Luther's *Sermo de poenitentia*, 1518, in de Wittenbergsche uitgave der *Opera*, fol. LXIᵛ; in de *Opera latina*, cur. H. Schmidt, Vol. I, p. 339.

6) Slechts deze ééne volzin is aan den *Sermo de poenitentia* ontleend, als eene onderbreking der doorloopende rede.

titur. Quodcunque solueris super terram etc. In hijs enim qui credunt in verbum Christi, non potest clauis errare. //

Proh superi, quas hic nugas praedicat. Verum et si mare coelo confundas, ac Stentorem clamoribus superes, nequaquam tibi fidem dabit, ecclesia fidelium, vt credat Christum eam dedisse potestatem sacerdoti, vt suo tantum arbitrio, siue ioco, siue serio, id agat, vere posset absoluere peccatorem, ea tantum fretus fide, qua se absolui credat peccator. Alioqui quid hanc ipsam potestatem, simul cum spiritu sancto dedisset Christus, dicens. Accipite spiritum sanctum, quorum remiseritis peccata, remittuntur eis, nisi suum hoc munus, serio praestari vellet? Neque contra certat, quod hic intempestiue et praeter rem inducis, fuisse quosdam ioco olim baptizatos [1]). Nam vt quisquis baptizari queat, non denuo rebaptizandus, quod iam nota signatus, miliciae Christianae, Christo nomen dedit, verum mundari a commissis, quemadmodum fit, dum a peccatis absoluas quemquam (nisi addat poenitentiam) haud posset, alioqui inanis esset diui Petri monitio, Act. ca. iij. vbi ait. Poenitemini et baptizetur vnusquisque in vobis. Quare id tibi magis persuadendum puta, non sane alba (quod aiunt) amussi, haec posse fieri, verum neminem absoluendum a flagitijs, nisi sese dignum exhibeat, cui remissio praebeatur peccatorum. De quo infra. Sed addit idoneus est ille, qui credit in verbum Christi, rursum qui se credit absolui. Ita enim ait ibidem ad Siluestrum circa conclusionem sextam. *D ij r*

In hijs enim qui credunt in verbum CHRISTI non potest clauis errare, errat vero in hijs solis, qui non credunt illam absolutionem valere, et iterum, erret siue non erret sacerdos, tamen non erras, si credas. Et iterum in sermone de poenitentia [2]). Hinc inquit confide, si sacerdotis obtinueris absolutionem, crede fortiter te absolutum et absolutus vere eris, quia ille non mentitur, quicquid sit de tua contritione. //

HEu quae pestis, quaeue pernicies, quae animarum clades, iterum hic mihi suggeritur Etenim quisquaeso modo velit poenitentiam agere, quando tam subinde audiat omnem vere absolui a peccatis, qui sese absolutum credit, rursum ac errare prorsum neminem, nisi qui non credit in absolutionem, erret siue non erret sacerdos, ac quicquid sit (ait ille) de tua contritione. Iam nunc plaudant inferiorum principes, quando quam amplissimum fieri *D ij v*

---

1) Luther, *Conclus. VII.* in de *Resolutiones disputationum de virtute indulgentiarum*, in de Wittenbergsche uitgave der *Opera*, T. I, fol. CVIII[v]; in de *Opera latina*, cur. H. Schmidt, Vol. II, p. 158.

2) Luther, *Sermo de poenitentia*, in de Wittenbergsche uitgave der *Opera*, T. I, fol. LXIV; in de *Opera latina*, cur. H. Schmidt, Vol. I, p. 339.

cernunt suum dominatum, ac augeri imperia. Letentur quoque et tartarei ministri, quibus nunc submittuntur quos torqueant. Simul vero et gaudeat vniuersus sceleſtorum hominum exercitus, vt cui portae scelerum, quam latissime patent. Nam quid modo refert sclera non admittere, quae tam facile ablui queant, quippe minutula fidicula, hoc est, si te credas vero absolui a presbytero. Neque vero caput aspergi cinere, quemadmodum Niniuite, neque pectus tondere, vt olim ille publicanus, neque cilicio vestiri, ac corde conteri vt Dauid, at neque fletu neque planctu, iam spectat conuerti ad deum, sed tantum crede, et abluta fuerint omnia. At vero tametsi operepraecium non sit, haec magnopere rescindi, cum quod supra confutata sint, tum quod non putem cuiuis haec vel Christiano consentanea fore. Verum cum Achilles hic animosus, nusquam non ad certamen vocat scripturarum, quasi solus scripturam teneat, et non vnus ipse scripturam peruerteret, equidem nonnulla scripturae testimonia mox submisero. Primum tum [1]) quandoquidem Christum legis, tam sedulo peccatores vocasse ad poenitentiam, mirum cur vnus ipse Christo dissimilis, poenitentiam cum fide commutas ac non quemadmodum Christus poenitentiam quoque, sed mutilam
[*D iij*] tantum hanc fidem, orbi insinuas. Ait praeterea // alibi, interim dum aquam culpat ardea, vt et caeteras eius naenias, ac ineptias supprimam plus solidae veritatis, hausisse sese, in sermonibus descriptis (vt ait) vernacula tantum lingua, ac quibus quoque titulum facit Ioanni taulerij, quippe homini idiotae, quam in vniuersis doctorum (quos iterum scholasticos appellat) voluminibus, addens praeterea, vel hic nisi dediscenda didicisse, et diuinis litteris prorsum aliena. Proinde miror inquit, si felicius didicissent alij, quando vnus ipse, illic Christum amisissem, nunc vero repperi in Paulo. Haec inquit circa conclusionem .xiiij. [2]) Verum opinor nisi humanarum disciplinarum, deinde et philosophiae praesidijs, poenitus destitutus esset, ac diuinae Theologiae quae sibi tantum scholastica sit, propemodum nescius, non sic tum cum scriptura, tum cum suo (quod iactat) fundamento paulo, plane certaret, ac tragoedijs ijs, ac erroribus christianum orbem misceret. At neque desunt ex suis asseclis, qui indignum ducant, nihil hactenus responsum esse illi. Quibus profecto facile obiecerim, nihil quidem agendum cum eo homine, qui non nisi conuitijs agat omnia, cui potissimum studium est quemlibet lacerare ac stomacho lacessere omnes. Verum gestiat modo,

---

1) Zie de *Errata* aan het slot.

2) Bedoeld is *Conclusio XV.* (niet XIV.) der *Resolutiones disputationum de virtute indulgentiarum*, in de Wittenbergsche uitgave der *Opera*, T. I, fol. CXIIIr; in de *Opera latina*, cur. H. Schmidt, Vol. II, p. 180.

ludat, ineptietur, rideat simul quosuis et naso suspendat, quin et Ioui laqueum mandet, tandem haec capra mucronem (quod aiunt) repperiet, atque qui omnibus insultat, territat conuitijs, demum suis depictus coloribus, trudetur in ollam Vulcani. Sed ad id quod in manu erat, reuertatur oratio. Porro vt hic quoque scripturam citemus. Cum primis id actuum capite .iij. hic succurrit, quando dinus [1]) Petrus inquit. Poenitemini igitur et conuertimini vt deleantur peccata nostra. Hic vero diuus apostolus num ad fidem hortatur in traditas // sibi claues? Quae vero si tam efficax sit, vt vna ipsa [*D iij v*] remissionem suppeditet commissorum, quid hic spectat Poenitemini igitur, et conuertimini? Quid non potius submiserit, credite in verbum CHRISTI? credite vos vere absolui? Ac in has quas fero claues, cum nullus erret (vt tu ais) nisi qui non credit se absolui vere? Ad haec cum SALVATOR ipse apud LVCAM capite decimoseptimo ait. Si peccauerit in te frater tuus, increpa illum, et si poenitentiam egerit, dimitte illi, et si septies in die peccauerit in te, et conuersus septies ad te, dicat, poenitet me, dimitte illi. num sine poenitentia, mandat condonari noxam fratri? Agnoscis plane huius fidei vt puta in Ecclesiae claues, ne semel quidem vel vspiam meminisse CHRISTVM. Id quod oppido quam mirandum foret, modo tantum huic fidei robur inesset, vt sola sine contritione (quemadmodum asseueras supra) prorsum commissa deleret Deinde cum legis apud ESAYAM capite .lxvi. vbi ait Dominus. Ad quem aspiciam, nisi ad pauperculum, ac contritum corde, ac trementem sermones meos, nonne contritionem in peccatore desyderat Deus? Tum et EZECHIEL tradidit capite decimooctauo Si gens ista egerit poenitentiam, a malo suo, agam et ego poenitentiam a malo, quod cogitaui vt facerem ei. Rursum et capite trigesimo tertio. Si autem dixi impio, morte morieris, et egerit poenitentiam a peccato suo, feceritque iudicium et iusticiam, vita viuet et non morietur.

Atque hic quaeso, quis adeo captus sit oculis, vt mox non deprehendat non ad frigidam hanc fidem, sed ad poenitentiam scripturam admonere? Iam pene effluxerat id quod Deutheronomij tricesimo capite perinde legimus. // Cum ergo venerunt super te, omnes ser- [*D iiij r*] mones isti, benedictio, siue maledictio, et ductus poenitudine cordis tui, et reuersus fueris ad eum, et obedieris eius imperijs, sicut ego praecipio tibi cum filijs tuis, in toto corde tuo, et in tota anima tua, reducet te dominus Deus tuus, de captiuitate et miserebitur tui. Proinde et hoc loco, an ne luce sit clarius hortari scripturam, peccatorem ad poenitentiam? Igitur quid reclamante scriptura, non

---

1) Diuus.

nisi fidem in Ecclesiae claues tantopere gestis immittere? Verum et AVGVSTINVS hic non inydoneus testis accedit Omelia quinquagesima, de vtilitate ac necessitate poenitentiae, vbi sic ait. Omnis qui iam arbiter suae voluntatis constitutus est, cum accedit ad sacramentum fidelium, nisi cum poeniteat vitae veteris, non poterit nouam inchoare vitam. Et rursum sermone . iij . i . dominicae . xl. sic inquit. Lauamini inquit dominus (scilicet per Esaiam prophetam) et mundi estote. Lauatur itaque et mundus est qui et praeterita plangit et iterum non admittit. Quibus vero patet nequaquam fidei tribuenda esse omnia, quae commissa deleant, sed et poenitentiae nonnihil relinquendum. Quin etiam et oratione connitendum, quemadmodum alibi scriptura monet, in hunc modum. Fili peccasti non adijcias iterum, sed de pristinis deprecare, vt remittantur tibi. At cum haec scripturae testimonia efficacissima sint, vt a nemine refragari queant, fac obsecro non tantum mutilam hanc fidem necessariam esse ad peccatorum remissionem, sed adde et poenitentiam. Deinde caeteris quoque (sine quibus etiam ne quisquis Christianus sit) virtutibus, suum locum tribue. Nam vt et illud demum addam, vbi in eum locum incidisti, quo vel quis suppeditetur qui simul cum hac fide, animum iam in peccatum confirmarit, quis cui pectus sapit, huic credat sufficere fidem, in Ecclesiae claues, vt vere ab-
[*D iiij v*] soluatur? // Quis inquam non hic dicat errare sacerdotem, modo absoluat, nisi certe velit absolutum esse quenquam a peccatis verumtamen peccare adhuc? Sed his obstabis fortassis, ex scriptura nonnullos locos obijciens, qui tibi vtcunque suffragare videantur. Principio quod apud Matthaeum capite .viij. inquit Centurioni saluator. Vade et sicut credidisti fiat tibi. Deinde et apud eundem capite .xv. Cananeae. Fides tua te saluam fecit. Tum et principi synagogae. Crede tantum, et salua erit filia tua. Ad haec et mulieri quae fluxu sanguinis languebat. Confide filia fides tua te saluam fecit Item ibidem quod et caecis aiebat Christus. Secundum fidem vestram fiat vobis. Postremo et illud diui Pauli ad Romanos capite .iij. Per fidem fit iustificatio. Rursum ibidem Arbitramur iustificari hominem per fidem. Sed etiam et illud cuius ad Galathas capite .iij. meminit. Qui ex fide sunt hij filij sunt Abrahae. Quibus ad vnum omnibus respondemus, non de fide ieiuna, frigida, quoque ac mutila, ea sumi debere, sed vberi sed locuplete, quae charitate impregnata, segetem bonorum operum praestat. Cuius denique et Apostolus meminit ad Galathas .v. Quae per dilectionem operatur. Alioquin non verum dixit idem Paulus primae ad Corinthios .xiij. Et si habuero prophetiam, et nouerim mysteria omnia, et omnem scientiam, et si habuero omnem fidem, ita vt montes transferam, charitatem autem non habuero nihil sum

sequitur

Sine gratia remittente culpam, nec votum remissionis, potest homo habere.

Atque erronea est haec, nec non et recti iudicij, praeferens inopiam. Nam quid nugatius, ac stultius dici posset, quam vt nemini contingat petendae remissionis votum, // nisi qui iam *Eir* gratia instructus, culpam (vt vult) remittente, commissorum veniam iam sit adeptus? Praeterea quo magis hunc (quod aiunt) cespitem circundemus, flagitiosum fingamus quenquam, qui hac gratia quae culpam abluat nentiquam [1]) fulcitus sit. Hic vero num poenitus desperabit? tum num credere valet, vt exacta digne poenitentia, demum veniam assequetur? Num et orare vt detur venia commisso? Ac hijs cum necessario assentias, quid vetabit, quo minus assequendae remissionis vel votum teneat, quam equidem citra gratiam, et sperat, et credit, ac etiam orando sectatur? Verum aut hic quoque manum dabis, aut certe etiam et hic excidisti ab euangelio. Nam apud Lucam capite .xviij. legimus. Publicanus a longe stans nolebat nec oculos ad coelum leuare, sed percutiebat pectus suum dicens, deus propicius esto mihi peccatori. Et addit Saluator. Descendit hic iustificatus in domum suam. Quaeso namque, publicanus iste nonne peccatorem adumbrat qui veniam optabat? imo et sperabat. Alioqui quid frustra rogat, cum non speret? Quinetiam dum rogat equidem et sperat, interea vero et veniam (quo iustus demum exeat) obtinet. Rursum cum legis apud Lucam capite quinto vbi in se reuersus (puta filius) dixit. Surgam et ibo ad patrem meum, et dicam ei, pater peccaui in coelum et coram te, nonne sub huiusce filij ymagine, peccatorem agnoscis votum tenere remissionis querendae? Alioqui praeterea quid diceret surgam? Deinde quo spectat ibo ad patrem, dicamque peccaui pater, nisi sane votum teneret petendae remissionis? Sed et Augustinum hic in testem citemus, qui ait tractatu super Ioannem .xxvi. Semel accipe et intellige nondum traheris, ora vt traharis. Deinde et in libro de // correptione et gratia. Quando autem inquit non agunt, aut omnino *Eii* non faciendo, siue non ex charitate faciendo, orent vt quod nondum habeant accipiant. Quibus siquidem peccatorem et in spem vocat, deinde vero et ad orandum (si quid desit gratiae) extimulat Augustinus dum interim ille (namque quo non nisi desperare doceat) vsque adeo nihil illi superesse praedicat, vt ne quidem petendae remissionis vel votum illi admittat citra gratiam (vt ait) culpam remittentem. Sequitur

Vide ne vllo modo confidas te absolui propter tuam contritionem,

1) Neutiquam.

sic enim super te, et super opera tua confides, id est, pessime presumes. Sed propter verbum Christi, qui dixit Petro. Quodcunque solueris super terram, erit solutum et in coelis. Hic inquam confide si sacerdotis obtinueris absolutionem, absolutus vere eris.

Haec in sermone de poenitentia [1]).

VSque adeo huic viro placet fides in absolutionem vt ne caeterarum quidem virtutum, vel memoriam refricet sibi, nisi dum atro calculo notat. Atque dum admonet haud quaquam presumendum ex nostris operibus, atque in tantum (vt ait) nec de contritione, vniuersam mortalium spem in vna fide, eaque frigida reponit. Hic inquiens confide si sacerdotis assequaris absolutionem, ac credas quoque, iam vero absolutus fueris. At vero si exactius rem perpendat, neque de fide, quam charitate, caeterisque etiamnum virtutibus, magis sperandum putaret, quando vero quemadmodum caetera omnia et opus fidei perinde deo tribuendum sit, ac dei donum. Alioqui non oraret admodum Apostolus secundae ad Thessalonicen. primo [2]) ad eum modum inquiens. In quo oramus
E ij r semper // pro vobis dignetur vos vocatione sua deus, et impleat omnem voluntatem bonitatis suae, et opus fidei in virtute. Neque praeterea vsque adeo nihil fidendum operibus, vt cuiquam sine ijs speranda salus existat. Alioqui non tam sedulo admoneret scriptura, nunc ad poenitentiam, nunc ad dilectionem, nunc ad iusticiam, nunc vero ad tollerantiam, modo ad obseruantiam praeceptorum, siue ad reliqua opera vita aeterna digna. Quare igitur non modo et hic aberras a vera doctrina, sed et iterum tibi non constas Quod vero si vel paucis hijs non percipis iam iterum ad Anticyras [3]) iubemus nauigare te. Sequitur et ibidem

Ideoque [4]) tibi multo magis videndum ne quid huic fidei desit, quam caeteris omnibus. Et subdit Damnabuntur itaque qui nolunt confidere se absolutos, donec certi sint se satis contritos. Deinde plus est a confitente requirendum, an credat sese absolui, quam an sit contritus Ego autem dico quod si contritus accesseris, et non credideris in absolutionem (nota hic ex diametro pugnantia) sunt

1) Luther, *Sermo de poenitentia*, in de Wittenbergsche uitgave der *Opera*, T. I, fol. LXIV; in de *Opera latina*, cur. H. Schmidt, Vol. I, p. 338 seq.

2) 1 Thess. I.

3) Eene plaats in welker nabijheid nieskruid (helleborus) groeide. Daarom zeide men tot iemand, die dwaasheden verkondigde: »vaar naar Anticyrae".

4) Luther, *Sermo de poenitentia*, in de Wittenbergsche uitgave der *Opera*, T. I, fol. LXIV, LXIIr; in de *Opera latina*, cur. H. Schmidt, Vol. I, p. 339 seq.

tibi sacramenta in mortem et damnationem. Imo [1]) peccatum maneret nisi remissum crederet. Non enim sufficit remissio peccati, et gratiae donatio, sed oportet credere esse remissum, vt etiam nisi crederet, iam gratiam euomeret sua trepiditate.

ITerum hic mihi fabulas narrat. Atque vtinam non ijs, veluti incantationibus, pias fidelium mentes incantaret. Quae dum vnicuique pro suo ipsius ingenio, nonnihil arridere videntur, facile vel simplices minusue eruditos, veluti ad animarum scopulos elidunt. Ait nempe superius, quemadmodum meminisse nos cernis, appositum esse omnem quem vere absoluas // qui sese *E ij*[v] credit vere absolui, ac prorsus errare neminem nisi qui non credit etiam vt et illud addam si non contritus accesserit, si credat, vere absolutus erit. Hijs vero non sat erat praeiudicare Christianis mentibus, nisi rursum adderet, videlicet non sufficit remissio peccati, et gratiae donatio, sed oportet credere esse remissum. Quod nisi credat ita esse, non potest ita esse. Deinde quod ni crederet, iam gratiam euomeret, hoc est, dum non credit remissum, interim nouum admittit peccatum, quo gratiam euomet. Et quamquam stulta haec magis quam erudita sint, indigna quoque quibus quisquam respondeat, cum non nisi ex inopia dialectices hic deuiet, verum ne quis simplicium, ijs ceu cassiculis capiatur, nonnihil de hijs paucis attigero. At neque hic quoque scripturae testimonia magnopere desyderanda sunt, quando haec abunde confutare queat ipsa natura, hoc est, quam nihil ille moratur ipsa philosophia. Quae cum vehementer reclamat, quicquam vel maxime apud se, vsquam agi posse nisi in preparata rei materia, at neque gratia ipsa, naturam explodit quidem, quin magis similitudinem vero eius vbique imitatur, nequaquam credendum est etiam in hijs quae ad gratiae genus pertinent, agi quicquam nisi in apposita perinde materia. Nempe cui vnquam gratiam praestiterit deus, qui corruptam ac viciatam, ac gratiae quoque indignam mentem protulisset? Proinde cui et aliquoties peccata condonarit, nisi preparatum digne praestitisset animum? Verum si dicas nullam desyderari a deo praeparationem in peccatore quam (vt tu ais) fidem qua se credat absolui, profecto abhorres a scriptura, ac adeo a fide, vt superius satis commonstratum sit. At vero cum et alia requiratur preparatio quid nisi errores congeminas, neque // peccati remissionem, neque et gratiae infusionem [*E iij*[r]]

---

1) De volgende woorden zijn niet ontleend aan den *Sermo de poenitentia*, maar aan de *Resolutiones disputationum de virtute indulgentiarum, Conclus. VII.*, in de Wittenbergsche uitgave der *Opera*, T. I, fol. CVIII[v]; in de *Opera latina*, cur. H. Schmidt, Vol. II, p. 157 seq. De volgorde der zindeelen is omgekeerd.

satis esse, verum gratiam euomet, nisi crederet demissum sibi peccatum, tam vehementer inclamans, cum plaerumque aut nesciat, imo nec scire posset homo num digne preparatus esset dum pergeret? Nam quis quaeso sese credet firmissime absolutum esse, modo ancipiti vrgeatur animo, num satis se prepararit, num sibi offendiculum praestiterit? Itaque tametsi credere oporteat, sacramenta efficaciam habere salutis, rursum et salutem praestare digne preparatis, minime tamen id sibi praescribit Christiana fides, vt quemlibet necesse sit credere sese absolutum esse, cum e Christiana mente sit, vt quisque humiliter de se sentiens, aliquoties se sacramento indignum aestimet, ac secum certet, num quid sacramento dignum cessatum sit, videlicet quo se preparet ad vitam meliorem, quemadmodum de multis legimus, qui sibi dimissa vehementius defleuere peccata. Nam vt quisquis nullius sibi sceleris conscius sit, verumtamen ne hoc quidem inquit Apostolus iustificatus sum.

Sequitur.

Iccirco pono tibi rursus alium casum, si peccator sit plene et vere contritus, ideo facto dei (ait) illi sunt omnes penae remissae. Quid confert huic remissio plenaria? Si autem non sit plene contritus, quid proficiet ei remissio plenaria, cum maneant ibi imperfecta charitas, iusticia, odium peccati. Haec ad Siluestrum conclusione quinta [1]).

HIc vero aut eum submittis cuius omnibus numeris iam absolutussit dolor, videlicet quo sane et dignus fiat, cui cum noxa simul et commerita poena prorsum condonatur, addimus et nostrum calculum huic asserttoni [2]). Aut qui ne tantillum quidem doleat, vt vel veniam mereatur peccatorum, at neque huic
[*E iij v*] quippiam commodi adfe-//runt indulgentiae. Verum si eum vel demum proferas, qui vestiri gratia mereatur, proinde et charitate instructus sit, quamquam non poenitus absoluta, iam vero plurimum huic accommodare indulgentias plane confitemur. Et cum instas vel huic nullam superesse poenam, quam obstringatur commissis reddere, quod (sicuti vis) vniuersa poena, simul cum culpa remissa sit, plane falsum est et erroneum. Quod quidem hoc argumento cum primis monstratur, quod Christus pro iam olim condonato scelere, nempe primorum parentum, et priscorum illorum patrum mortuus sit, et crucifixus. Quod si quidem non egisset Christus nisi remissi peccati poenam deus susciperet adhuc. Porro vero hoc scelus quod olim

1) *Ad Dialogum Sylvestri Prieratis de potestate Papae Responsio F. Martini Luther*, in de Wittenbergsche uitgave der *Opera*, T. I, fol. CLXXIIII^{v}; in de *Opera latina*, cur. H. Schmidt, Vol. II, p. 21.

2) Assertioni.

remissum erat, potissimum placrisque sanctis (vt de ipsis primis parentibus sileam quosnemo non credit vel postremo cum deo in gratiam redijsse) de Abraham ait scriptura, quod certe fide iustificatus sit. Etenim ad Romanos capite quarto legimus. Credidit Abraham deo et reputatum est ei ad iusticiam. Ad eum modum et de Noe legimus Genesis sexto capite videlicet, Noe vir iustus atque perfectus fuit, atque ad dit cum deo ambulauit. Rursum ibidem Noe inuenit gratiam coram domino. Sed haec quid attinet commemorare, quando tam varij, tamque multiplices vbique obuij sint sancti in scriptura, quibus (tametsi omnis plane culpa remissa esset) non prius patuisset accessus ad superos quam Christi morte intercedente redempti fuissent a poena? Atque vt oculis haec demum exponamus quo spectat, tam ingens agmen erumnarum humanae vitae? Cur quaeso simul morimur vniuersi? nisi iterum fortassis oblatrabis aduersus scripturam, etiam si non peccasset homo, mortem tandem inuenisset. Quod perinde etiam cum scriptura // pugnat, [*E iiij r*]
Genesis tertio capite, vbi sic legimus. Cum dixisset dominus (de ADAM) ne forte mittat manum suam, et etiam sumat de ligno vitae, et comedat, et viuat inaeternum, sequitur. Emisit eum Dominus de paradiso voluptatis. An ne manifeste hic habes, eiectum hominem e paradiso ob peccatum, praeterea etiam ne sumeret de ligno vitae et comedat et viuat inaeternum? Qui si non peccasset, et in paradiso mansisset, et de ligno vitae manducasset (vt eodem patet) vt mori nunquam posset. Cui siquidem sententiae, et verbum mulieris nonnihil colludit ibidem dicentis ad serpentem. De fructu lignorum quae sunt in Paradiso vescimur, de fructu vero ligni, quod est in medio paradisi, praecepit nobis DEVS ne comedamus et ne tangeremus illnd, ne forte moriamur.

Verum vt de morte ipsa sileamus (quanquam etiam et SALOMON mortem dicat a mulieri inuentam) quid sibi vult, quod eodem capite ad mulierem inquit Dominus. In dolore paries filios, et sub viri potestate eris?

Deinde ad ADAM, quia audisti vocem vxoris tuae, et comedisti de ligno ex quo praecepi tibi ne comederes, maledicta terra in opere tuo, in laboribuscomedes ex ea omnibus diebus vitae tuae, et quod sequitur. In dolore vultus tui vesceris pane tuo? Nonne ob culpam (vt vides) ADAM sustinuit haec mala? Deinde et nos quoque cur haec ipsa sustineamus perpetue? Nonne ob ipsius ADAE noxam iam plane remissam? Eodem etiam pertinet quod .ij. Regum legimus capite .xij. Nam cum Dauid poenitens, diceret ad NATHAN prophetam, peccaui domino, sic respondit NATHAN, dominus quoque transtulit // peccatum tuum non morieris, verum filius qui [*E iiij v*]
natus est tibi morte morietur nempe (quod praemiserat) pro eo

quod blasphemare fecisti nomen domini. An ne etiam et hic habes postremo, deum suscepisse poenam pro peccato, quamquam iam culpam condonasset? Sed et aliud hiclemma est, quo tuum hunc errorem deprecemur, quippe ecclesiae sacrificia, proinde et orationes fidelium, sicut et eleemosinae, quae nunquam non frustra fierent pro defunctis a poena redimendis, si ad nullam poenam, dimissa culpa defunctorum animae essent obnoxiae. Caeterum (vt falso quoque) donemus ita esse vt dimissa culpa protinus et exoluta sit omnis poena, tum quo perijt, vltrix illa acerrima diuina iusticia? Ecquid vsque adeo ociosam et oscitantem facis vt non nisi ignoscat omnia? vt sui curam non habeat, quo illustretur? Quod et si verum credas illud Paulinum ad Romanos capite .iij. vt iniquitas nostra iusticiam dei commendet, quid non nisi ignoscere praedicas dei iusticiam, vt nullam plane animaduertat poenam, dimisso scelere, quo vel potissimum commendetur? vt etiam vel hoc nomine, quauis humana iusticia facias obsoletiorem. Nam quae vel tam popularis inter homines iusticia, quae non vel aliquoties emendam suscipiat etiam offensa remissa? Praemittit [1])

De Indulgentijs conclusione quinquagesima octaua [2]) Igitur sancti illi viri cum viderent Aristotelem ab indoctis Christum ignorantibus in tanta auctoritate et veneratione haberi, ipsi vt erant humiles sensum pia simplicitate sunt in errorem lapsi, et caeteris occasio fuerunt, tot turbinum opinionum, quaestionum, sicut in doctoribus scholasticis videmus. Et ita actum est de Indulgentijs. Haec conclusione quinquagesima octaua. //

Fiv ITerum doctoribus scholasticis iniquus est. Et non ob aliud (opinor) nisi quod inuita (vt aiunt) minerua eorum volumina degustarit. At id neque satis illi est, nisi quoque et sanctis nonnihil derogaret. Quos modo etiam et hac aspergit macula, quod indoctos imitati, ac Christum ignorantes Aristotelem admirati sunt, quo et alijs duces essent erroris. Age obsecro et hic, quae vnquam sanctis doctoribus, quippe diuo Thome, ac Bonauenture, ac alijs omnibus quibus vehementer iniquus es, ac scholasticos vocas cum Ethnicis consuetudo intercesserit? An hos putas cum barbarorum gente aliqua aduersus Christianos conspirasse, quo Christianis imponant? nisi fortassis Christianos Christum ignorasse dicas, quibuscum communem vitam transegissent, siue a quibus (quemadmodum impingis) errores traxissent. Tum quid in diui Thome vniuersis

1) De bedoeling schijnt te zijn aan te duiden, dat de nu volgende woorden bij Luther voorafgaan aan het: »Et ita actum est de Indulgentijs".

2) *Resolutiones disputationum de virtute indulgentiarum*, in de Wittenbergsche uitgave der *Opera*, T. I, fol. CXXXIIII^{v}; in de *Opera latina*, cur. H. Schmidt, Vol. II, p. 267 seq.

libris vspiam deprehendi possit, desumptum ab Aristotele, quod vel a diuina scriptura abhorreat, aut cum veritate pugnat catholica, quemadmodum ipse tu cum tuo fundamento paulo (vt ais) ac cum Christiana modestia, tam absurda siquidem procacitate, sanctorum nomen contaminans? Rursum quid vnquam siue dentium, siue vnguium, ac nasi, quibus tua referta sunt omnia, reperiri posset in Thoma? Non enim conuitijs quenquam reiecit Thomas. Si quid deprehendisset in alijs, quod sese nonnihil offendisset, quin summa modestia, vbique suum iudicium relinquens lectori. Porro propemodum nescimus, quo tandem concilio aduersus doctores scholasticos adeo coniurasti, quorum tamen vt ex te liquet, ne vocabula quidem percipis. Quae cum peregrina illi sint, et abstrusa, arte Cachadaemonum tantum inuenta dicit. Iactas hic te Christum amisisse, rursum et denuo // repperisse in Paulo, quando fere omnium suffragijs, *F i v* qui vtcunque Paulum gustarunt, contra, in Paulo, Paulum vtique peruertens, Christum sane perdideris. Vis mundum sequi te, hoc est errores tuos, quasi vnus omnium Christum saperes, ac vnus omnium scripturam intelligeres, neque quid caeteri sentiant moraris, siue vel sanctus (vt ais ad Syluestrum) siue peccator sit, adeo suffenus tibi, dum alienis plumis superbis, vt omnes rideas, spernas, mordeas, laceres, quicunque aut dictis aut scriptis tuis erroribus occurrat. Sed non sic Christiani admirantur hanc fabulam stupentes vt vel demum huic accessuri sint, qui vel putet sycophantijs ijs, ac veluti coniurationibus, eruditionis sibi laudem ac fastidium vendicare, quem quoque et bilem in naso, magis quam aut eruditionem, aut modestiam Christiano dignam cernat prae se ferre.

Sequitur.

Et ita [1]) factum est inquit cum indulgentijs, nam cum viderent sancti homines, vulgo tantum efferri indulgentias coeperunt vel fingere honestum eorum fundamentum.

QVin ipse magis fingis quo sanctos insimules. Nam diuus Graegorius, dum septennales instituisset indulgentias in vrbe (vt habet historia) num perinde, vt de caeteris ais, sequutus populum lapsus sit, vt honestum fine geret [2]) indulgentiarum fundamentum? Deinde et Concilium Lateranense, num lapsum putas, dum de indulgentijs statuisset? sicuti habes de poenit. et remiss. capite cum ex ore [3]). Quod si dicas lapsum esse Lateranense con-

1) Luther in dezelfde *Conclus. LVIII.* der *Resolutiones*, in de Wittenbergsche *Opera*, T. I, fol. CXXXVI; bij Schmidt, Vol. II, p. 268.

2) Voor »fine geret" worde gelezen: »fingeret".

3) Aanhaling uit het *Corpus iuris canonici*, nl. uit de Dekretalen van Gregorius IX, c. *Ex eo*. 14. X. de poenitentiis et remissionibus. V. 38.; in de uitgave van Friedberg, P. II, col. 888.

cilium, quo denique duce? Num populo, quemadmodum sanctis impingis? Nam quid absurdius vel excogitari queat, quam vniuersos ecclesiae primates ac proceres, ac intantum Christianae religionis
F ij r principes, vnius plebis stulticia, simul cum // ipsa plebe lapsos esse, nempe vt fingerent, quo maxime omnium fraudem facerent fidelibus, quin et sibijpsis? Verum si adeo indigne censeas de ecclesia, vt hic neminem non lapsum credas, at neque optimates, neque populum, id quod ipse tu affirmas Christi pollicitis nequaquam respondere, fortassis vela (quod aiunt) contrahes, modo concilium Lugdunense rursum obiecero. Equidem et id quoque indulgentijs accedit. Quod perinde primo ac vltimo legis ca. memorati tituli [1]). Sed nondum cedis harena? Etiam si diuina humanaque misceas. Postremo et Vienense oppono concilium. Nam etiam et hic indulgentijs album calculum addidere patres, vt legis eiusdem tituli Clementina .ij. [2]) Adhuc vero obstrepescis? Iam mihi Christianus non est, qui nihil poenitus ecclesiae relinquit quo minus errare queat. Dicas quemadmodum respondes in responsionibus ad conclusiones Eccianas [3]). Magnam et infallibilem esse ecclesiae auctoritatem, sed iurisperditis quibusdam et assentatoribus theologis, deberi hanc intelligentiam, vt ecclesia ibi pronotarijs [4]) et poenitentiarijs, ac magistris palatij accipiatur Rursum et vt respondes ad Sylvestrum Papam simul cum concilio posse errare [5]). Primum quis vnquam siue ecclesiam siue concilium, tantum notarijs ac poenitentiarijs, simulque magistris palatij, constare dixerit? At vt memoratum Lateranense concilium, in medium huc producamus, num notarijs ac poenitentiarijs, ac magistris quoque palatij, tantum actum sit, quandoquidem vt plane praedicat historia praeter et francorum et Anglorum, deinde et Ciciliae reges, vt etiam et regem Hierusalem addam, mille ac trecenti Ecclesiae proceres, ad vnum illo conuenissent? Quibus praeterea neque et Hierosolimitanae vrbis, neque vero et Constantinopolitanae. Caeterum cum ex vniuerso
F ij orbe legatis, non defuere Patriarchae. // Atque hos vero, si simul omnes lapsos dicas, profecto periculum fuerit, ne et christo labem

---

1) De schrijver heeft het oog op den *Liber sextus decretalium*, cap. 1. et 2. de poenitentiis et remissionibus in VI (5.10); in de uitgave van Friedberg, P. II, col. 1093.

2) Clem. 2. de poenitentiis et remissionibus. (5.9); in de uitgave van Friedberg, P. II, p. 1190.

3) Luther in de *Resolutiones Lutherianae super Propositionibus suis Lipsiae disputatis, Conclus. XII.*, in de Wittenbergsche uitgave der *Opera*, T. 1, fol. CCCVIII^{v}; in de *Opera latina*, cur. H. Schmidt, Vol. III, p. 284.

4) Te lezen: »pro notarijs".

5) *Ad Dialogum Sylvestri Prieratis Responsio F. Martini Luther, Conclus. V.*, in de Wittenbergsche *Opera*, T. I, fol. CLXXIII^{v}; bij Schmidt, Vol. II, p. 22.

impingas. Qui vt suis membris deesse nequit (quod ex supradictis liquet) ita eorum vnus ipse moderator existit, nisi fortassis hoc ipsum in hunc cetum nolles competere. Tum vero et vniuersam hanc christianorum turbam, aut indignam censebis, quae spiritu dei moderetur, et protinus nephandus es, aduersus legem Christi, tam praeclarum patrum cetum temere iudicans, aut certe non credis et hic verbo Seruatoris, id quod apud Matthaeum ca . xviij. legis, vbi cum ad Apostolos dixisset Christus. Quaecunque alligaueritis super terram erunt ligata et in coelo, et quaecunque solueritis super terram, erunt soluta et in coelo, addidit, vbi duo vel tres congregati fuerint in nomine meo, ibi sum in medio eorum. Nam cum haec ad ecclesiam suam diceret christus, num in quosuis rectius competere possent, quam qui in nomine Christi congregati, christianam rem actitarent? Proinde quando Papam simul cum concilio errare velis, vehementer a te ipso dissides, cum veluti vniuersale concilium exoptans, ac diuersum sentiens, alibi ais circa conclusionem .xxvi. in hunc sensum [1]). Vides quanta sit necessitas legittimi ac vniuersalis concilij? sed vereor ne nostrum soeculum indignum sit, cui tale contingat. Rursum et in eodem loco [2]). Etsi Papa cum suis poenitentiarijs hic non erraret, tamen non video quid haeretici sint, qui eius sensum negant, donec fuerit auctoritate vniuersalis concilij partium alterutra, aut approbata aut reprobata. Nam quid hic nisi Polipum agis, aut Cameleontem, quando a temetipso poenitus abhorrens, nunc concilium optes nunc appelles, nunc vero errare velis, nunc haeresim censeas, quisquis contra non credat? Verum quamquam omni prorsus homini, cognatum sit ac peculiare, labi, errareque posse, verumtamen de vniuersali, legittimoque ecclesiae concilio, id neutiquam sentiendum, nisi iterum velimus Christum suis pollicitis non adesse, videlicet ne deserat // suis praesidijs qui [*F iij*^{r}] christianam, ac adeo suam ipsius Christi rem agerent, aut certe simul Christum labi cum concilio. Modo de indulgentiarum fundamento parum videamus. Porro qui poenitus a theologia non obstupescit, percipiet plane non fictum, sed verum esse, indulgentiarum fundamentum. Nam si propius aduertas, perspectum fuerit, quamlibet Christi poenam, vel minutissimam, prorsum immensam esse, ac nullis sane finibus posse claudi. Ac id ex immenso deitatis pelago proficiscitur. Nam cum vnaquaeque Christi poena (quemadmodum iuxta Philosophos et quaelibet operatio auctore ipso) plane

---

1) Luther, *Resolutiones disputationum de virtute indulgentiarum, Conclus. XXVI.*, in de Wittenbergsche *Opera*, T. I, fol. CXXIII^{v}; bij Schmidt, Vol. II, p. 223.

2) Nl. niet in het vervolg, maar in het voorafgaande: in de Wittenbergsche *Opera*, T. I, fol. CXXIII^{r}; bij Schmidt, p. 221.

sustinentis dignitate metiatur, atque haec ipsa cum immensa sit, ac nullis clausa terminis, quippe dei optimi maximi ingens maiestas, quis vnquam vel dubitarit, quamuis a Christo tolleratam poenam pro homine, non nisi immensam esse, ac nullis terminis finitam? Ex quo continuo sequitur, vnamquamque videlicet, huiusmodi poenam Christi, hominis peccato non modo esse parem, verum et immensas opes quae poenitus finiri nequeunt, copiosius habundasse. At haec cum adeo perspicua sint, vt quisque vel lusciosus ea contueri posset, quid vnus ipse clamas, indulgentiarum fundamentum confictum a sanctis? An mutila sit cum deo tam ingens, ac peculiaris humanae naturae compago, vt non nisi minutias reddere queat? An non magis liberaliter, praestat omnia deus? At vero cum ne quouis quidem pacto credendum sit, christum frustra, ac vacue tam opimum thesaurum conciliasse poenarum, qui neque auarus sit, aut illiberalis, quis nisi impius eas opes dicat Christum nolle suis membris accommodari? Neque postremo est quod cauillum subijcias, neque et peccato finem esse, itaque interminatas poenas Christi, vel demum absumi posse a peccato. Nam vt peccatum infinitum tandem sit, quod aduersum dei immensam maiestatem admittatur, hoc tamen non statim sequitur, vniuersam Christi paenam, posse a peccato absumi, quemadmodum si infinitum // [*F iij* v] aurum esset, et infinitae stipulae, quis mox non sentiet, ab altero alterum perpetuo separari? Sequitur

Iterum mihi Leonita ille obgannit remitti, quae a diuina iusticia exigitur poena, vel quae in purgatorio est luenda, cui et ego respondeo, impijssimum esse sentire, quod papa habeat potestatem mutandi ius diuinum, et id relaxare quod diuina iusticia inflixit. Non enim dicit christus, quodcunque ego ligauero tu solues, sed quod tu solueris solutum erit. Non autem omnia ligata solues, sed a te ligata dumtaxat. Haec .v. conclusione [1]) vbi et hanc ponit conclusionem principalem Papa non vult, neque potest remittere vllas poenas praeter eas quas vel suo vel Canonum iudicio imposuit [2]). QVemadmodum (vt ais alio in loco) vnum mendacium quo verum preferat septem nonnunquam affectet mendacia, ita sane alium, alius hic errorem desyderat quo fulciatur. Superius vult, ne culpam remitti quidem, modo addit, et neque poenam, vel purgatorij, vel diuina iusticia commissis debitam, posse remitti a papa Atque hic error non alio nascitur fonte, nisi quo prior ille videlicet quo obstat, ab homine culpam remitti posse.

---

1) Luther, *Resolutiones disputationum de virtute indulgentiarum*, *Conclus. V.*, in de Wittenbergsche *Opera*, T. I, fol. CIIII^{v}; bij Schmidt, Vol. II, p. 146.

2) De vijfde van Luther's Vijfennegentig Stellingen.

Verum si vel semiuncia mentis haberet et non ab omnium sane indicio abhorreret, at ne iterum quidem a potestate superioris, inferiorispotestatem secaret. Itaque nimirum si tam magnopere gestit, Papam neque culpam neque paenam dimittere, quando hijsce contortis oculis percipere nequit, Papam tantum exercere collatam sibi auctoritatem Christi, eamque poenitus vnam esse neque dissectam, quemadmodum (vt supra meminimus) eadem sit, quam superior praestat, et inferior quisque gerit potestatis auctoritas. Atque haec (vt palam liquet) cum diuersa esse nequit, sed omnium consensu vna sit. Christi scilicet et Papae a Christo tradita potestas, quid eadem auctoritate Christi (nisi idem et Christo adimas) Papam inclamas non posse poenam dimittere quemadmodum supra praedicas, ne culpam sane? Rursum cum Christum credis poenam // dimittere, et neque diuinum ius violare, ecquid eadem Christi [*F iiij r*] auctoritate (quod addis) id mutabit papa Christi vicem gerens? Num diuersa praestabit, quae non nisi eadem esse potest auctoritas? Praeterea et nisi hac Christi auctoritate, dicas poenam remitti posse a Papa, profecto statim affirmabis aduersus euangelium et ne vllas sane claues traditas Petro. Nam quid quaeso potestatem hanc claues appellat Christus regni coelorum Matthaei .xvi. nisi coelos aperiant, hoc est, impedimentum tollant, quo minus accessus pateat ad superos? deinde quid quaeso coelos claudit primum nisi culpa, proinde et poena? Tum si dicas poenam non remitti a papa, quemadmodum et de culpa inquis, quid secus ais quam ne posse quidem Papam coelum quod clausum est aperire? ita et ne claues illi traditas coelorum, cum ne sane aperire valeat? Quo demum et iterum certas cum euangelio. Praeterea etiam et hic deum illiberalem facis, quando diuinae benignitatis proprium, et germanum officium, quod in reliquo quouis genere vt (supra paucis attigimus) arctissime tuetur, etiam hic illi adimis, nempe vt ne velit quidem poenam quauis alia causa (quippe secunda) interueniente remittere. Quo vero et a quouis iterum humano principatu vel tandem superari posset, qui quo latius eius pateat, in subijctis suae moderationis officium, etiam in inferiorem magistratum suam potestatem reponit. Atque huc item spectat ecclesiae fides, cuius tam vehemens robur existit, vt ne vnquam, at neque haereticorum argutijs, neque tyrannorum minis, neque vero totidem sanctorum necibus, neque tanta clade sanguinis, ab infallibili veritate deflecti potuisset. Quae vero cum vt ne vnquam errarit, ita neque et in errorem labi possit, saluatore teste Matth . ca . xvi. vbi ait tu es Petrus et super hanc Petram aedificabo ecclesiam meam et portae inferi non praeualebunt aduersus eam, profecto nephas sit, vt vno hoc errasse credamus, vniuersam ecclesiam, quo venias siue poenarum condo-

[*F iiij*^{v}] nationes, a papa hactenus susceperit // Tum etiam et Augustini testimonium hijsnonnihil accedit, quando contra epistolam fundamenti Manicheorum cui et ipse acquiescis, palam ait. Non credidissem euangelio, nisi totus orbis concorditer docens, hac me auctoritate moueret ad credendum. Et iterum infra, de vobis scilicet Manicheis, non lego in euangelio cui motus totius orbis auctoritate credo. Nam quando vt vides Augustino id potissimum calcar addidit, quo crederet euangelio, quod sciret vno omnium fidelium consensu euangelium amplecti, quid tu non (sicuti Augustinus) perinde credis, quando praeterea et multis seculis, nulla fere fidelium gens extiterit, quae non ceu amplissimum dei donum, hanc ipsam Papae potestatem qua et venias daret, ac huiusmodi poenas dimitteret, excoluisset? Sequitur,

Si verbum Christi, poenitentiam agite appropinquabit enim regnum coelorum, posset intelligi de sacramentali poenitentia, praesertim tertia eiusparte, quippe satisfactione, verbum Christi est immutabile, quomodo fit vt sacerdotalis potestas satisfactionem mutet, dando indulgentias, et remissiones satisfactionis, nonne vides vel aliam esse satisfactionem, quam Papa remittit scilicet ecclesiasticam, vel si eadem est, nullas esse prorsus remissiones, vel indulgentias, sed moeras illusiones. Ad Syluestrum ad tres primas propositiones [1]).

COntendit hic cum Christus hominem instituat ad poenitentiam, nullas venias dari posse a Papa, siue indulgentias, quibus huiusmodi poenitentia, vtpote a Christo instituta, dirimi posset. Nam id fuerit (vt ait ille) mutare ius diuinum Quare iterum concludit, indulgentias esse tantum illusiones. Error iste hinc proficiscitur, quod quidem ea opera, quippe poenitentiae, quibus et carnis mortificationem tribuunt, sui luminis aciem transcendant. Nam eiusmodi opera si recte inspiciantur, bina homini adferre commoda deprehendimus. Primum quod meritum inuehant, simulque et bonam mentem praestant, ac repurgatum a vitijs animum. Rur-
G i^{r} sum quod et // poenarum debita, pro cuiusque grauitatis mole exoluant. Id quod ijs potissimum vaenis erumpit, quod cum molestia sint, poenamque eo modo uictam habeant. Verum tametsi quatenus ad bonam mentem conducunt, ac praeterea vt meritum adferunt, tolli prorsus nequeunt a papa, verumtamen vt instructa poenalitatibus, debita soluunt poenarum, aliquoties cum hijs quibuscum affinitatem habeant, commutari possunt Non enim poena ipsa peccatis debita, vel sic ad vnum aliquod genus contracta est, vt ne alia pro alia sumi posset exoluenda. Nam qui ad praecepta

1) Luther, *Ad Dialogum Sylvestri Prieratis Responsio*, in de Wittenbergsche *Opera*, T. I, fol. CLXXI^{v}; bij Schmidt, Vol. II, p. 13.

tantum astrictus est, etiam et concilia potest adiungere, id quoque non modo ad aceruum meritorum, verum et ad poenarum debita soluenda. Proinde et pro eleemosina, et ieiunio et oratione, quae euangelio explicata nouimus ea quibuscum cognationem habeant sumi possunt. Cum etiam haec ipsa vltro in diuersum poenarum genus abire cernimus, vt cum anima corpori exuta, dat poenas purgatorij. Tum et ne sic quoque vrget deus, quin etiam pro alio, alium aliquando sinat poenam exoluere. Nam cum id in Christo videmus, puta vniuersam eius poenam, in nos tanquam in sua membra collatam (etenim quemadmodum non eguit ita nihil ex ea sibi prorsus retinuisse palam est) quid prohibeat, alterius membri poenam posse exolui ab altero? quasi aut hic non liceat sua membra Christum imitari, aut certe pro alio, aliud membrum pati. An ne teste apostolo christi membra sumus? Igitur quid ni Christum sua membra imitemur, vt quemadmodum Christus poenas omnium, ita alterius poenas aliquoties sustineat alter? At id num mutare vis diuinum sit, quod sibi possit charitas membrorum Christi? Quod si vnum membrum sicuti videmus pro altero sustineat, cur tam inique obstas pontificem maximum qui membrorum omnium Christi in terris caput sit, id posse efficere, vt alterius membri (scilicet hominis) alterius poena compenset? Id quod nonnunquam indulgentijs agitur. Tantum abest vt illusiones sint, Addit in declarationibus quintae conclusionis [1]). //

Nullam satisfactionem requiri pro peccato, tantum vt in posterum *G i*ᵛ bene viuamus.

HAnc assertionem probat iterum veteri illo, ac familiari haereticorum argumento, quo arguunt, ab auctoritate negatiue. Nam sic arguit. Ioannes baptista non docuit satisfactionem, tantum admonet militibus, neminem concutiatis, deinde cum dicit, poenitentiam agite, rursum agite fructus dignos poenitentiae, poenitentiam monet, satisfactionem non monet, cum tamen doctor esset poenitentiae, ergo nullam omnino requirit deus, quasi perinde quis si instet, Ioannes baptista non docuit iniusti ablati restitutionem, ergo neutiquam reddendum, quod iniuste abstuleris Quis enim vnquam tam obesae naris extiterit, aut mente praestigiatus, vt huiusmodi argumentis non nisi vltro auocari se sinat, quin et mox ea sentiat, tantum e stupida mente proficisci? porro vero et si hic etiam error superius satis confutatus sit, verumtamen vt prioribus vel quid addamus, denuo Augustini sententia damnatur, principio

1) Eene vrije aanhaling van Luther, *Resolutiones disputationum de virtute indulgentiarum, Conclus. V.*, in de Wittenbergsche *Opera*, T. I, fol. cvr; bij Schmidt, T. II, p. 148.

homelia quinquagesima vbi sic ait Augustinus de vtilitate poenitentiae. Non enim sufficit mores in melius commutare, et a factis malis recedere, nisi etiam de hijs quae facta sunt satisfaciat deo, per poenitentiae dolorem, per humilitatis gemitum, et contriti cordis sacrificium. Proinde et sermone .iij. primae dominicae quadragesimae. Qui seipsum accusat in peccatis, hunc diabolus non habet iterum accusare in die iudicij, si tamen confitens poenitendo deleat quae fecit, nec iterum renouet quae egit. Item et in Enchiri. ca. .lxx. idem affirmat dum ait. In melius quippe est vita mutanda et per eleemosinas de peccatis praeteritis est propitiandus deus, et subdit. Nemini dedit laxamentum peccandi, quamuis miserando iam deleat facta peccata, si non satisfactio congrua negligatur. Quibus non aliud colligimus, quam iuxta Augustinum requiri iterum satisfactionem pro peccato. Sequitur

Dicit merita sanctorum nulla esse, quae nobis ociosis succurrant,
G ij r et vt aliquando audax sim, quae iam dixi protestor me non // dubitare, sed paratus sum ignem et mortem suscipere pro illis et haereticum asseram omnem qui contra sapuerit. Et haec [1]) concludit ex hijs fundamentis, Omnes sancti habent orare dimitte nobis debita nostra, sed quae confitentur debita certe non super abundant. Deinde sancti per orationem et confessionem suae impietatis merentur sibi non imputari peccatum. Praeterea ait, secundum Augustinum sancti magis ignoscente deo implent mandata quam implente homine. Caeterum sancti inquit egent misericordia dei in tota vita sua, quomodo ergo superfluunt alijs, quae sibi non sufficiunt, item et illud citat .i. Ioannis .i. videlicet. Si dixerimus quia peccatum non habemus etc. Haec conclusione .lvi [2]).

VT vides nullum non lapidem mouet, quo indulgentias prorsum aboleat. Atque cum vsus displiceat, rem absumere conatur. Ac id cum alioqui nequit, iam nunc vitam sanctorum debachatur. Quam adeo plane conspurcat, vt vniuersa sanctorum merita siue [3]) quouis delectu, non nisi sordes aut colluuiem asserat vitiorum. Cum ausus sit, praeter caetera et in hanc temeritatem erumpere, vt inclamet bonum opus optime factum peccatum esse (quasi vt dei matrem, ab hac eximamus contumelia) vniuersus sanctorum orbis, non nisi peccare potuisset. Heu detestandam, et procul a christianis finibus abigendam blasphemiam. Nam (vt de caeteris sileam) diui praecursoris Ioannis (inquam) baptistae incon-

---

1) Hetgeen hier volgt, gaat bij Luther vooraf.

2) Luther in *Conclus. LVIII.* der *Resolutiones disputationum de virtute indulgentiarum*, in de Wittenbergsche *Opera*, fol. CXXXIIr en v; bij Schmidt, T. II, p. 259 seq.

3) Lees: sine.

taminata vita, num nisi peccatum sit? Proinde diui Petri Paulique pro Christo suscepta legatio, num nisi peccatum erat? Tum et caeteri omnes sancti, quos diuinus spiritus moderatus est, num peccatum egerunt perpetue? Vides et hic in spiritu sancto blasphemiam, cui ne tantillum quidem relinquit, vt aut nequeat aut nolit, non nisi ad peccatum admouere, at neque diuinae gratiae adminiculo praestare, quo minus in quouis suo opere sancti peccent. Sed haec propius intueamur. Siquidem duos homini duces tradidit Paulus alterum peccati per ino-//bedientiam alterum iustitiae per innocen- *G ij r*
tiam. Iusticiae auctor christus, peccati vero vetus ille primus parens. Age, vter horum efficacius trahit parens ille lutheus [1]) per flagitium, an Christus deus per gratiam? Sed Paulus hic Christo primas partes tribuit, dum interim ille Lutheum illum ac futilem Adam fortiorem aestimat. Nam sic ait Paulus ad Romanos capite .v. Sicut per vnius inobedientiam peccatores constituti sunt multi ita per vnius obedientiam iusti constituentur multi. Et subdit vbi abundauit delictum, superabundet et gratia, vt sicut regnat peccatum in mortem ita et gratia regnet pro iusticia in vitam aeternam. Porro vero si vincit Christus (quemadmodum hic vult Apostolus vt gratia superabundet) cur sanctos qui Christum sequuntur semper peccare velis, sicuti illi, qui ducem sequuntur vitiorum, ac id quoque (vt ais in tuis hic declarationibus) optimis meritis, siue quouis optimo opere? quasi tantum sequi liceret vitiorum semina ductum vero spiritus sancti ac Christi non liceat, aut Christus nequeat praestare per gratiam, quod sane futilispotuisset Adam per flagitium. Sed hic est quo sancti te sceleris arguant, quippe qui quicquid tetrum, quicquid atrum, quicquid sanctorum vitam obscurat, tantum citas, quod vero sanctos deroret, aut illorum gloriam augeat, siue in eis Christi clementiam aut spiritussancti opus illustret, ne commemorasquidem, quasi vero data opera aduertere nolles id quod in eadem epistola ex qua huius erroris ansam arripis, aperte legimus, videlicet .i. Ioannis .iij. Omnis qui natus est ex deo peccatum non facit, quum semen eius in eo manet et peccare non potest quum ex deo natus est. Et iterum. In hoc manifesti sunt filij dei, et filij diaboli, omnis qui non est iustus non est ex deo. Superius quoque praemittit, omnis qui manet in eo non peccat. Deinde filioli nemo vos seducat, qui facit iusticiam iustus est, sicut et ille iustus est. Qui facit peccatum ex diabolo est, quum diabolus ab initio peccat. Postremo, in hoc apparuit filius dei, vt destrueret opera diaboli. Nonne hic habesmanifeste, falsum // esse quod ais, sanctos quo- [*G iij r*]

1) Luteus, »uit het slijk der aarde, aardsch." Eene zinspeling op den naam van Luther schijnt bedoeld te zijn met dien »Lutheus Adam".

libet uel optimo opere peccare? Alioqui quorsum hic spectat, quod ex deo natum est, peccatum non facit? Tum non potest peccare qui ex deo est? Deinde qui facit iusticiam iustus est, sicut et ille (hoc est Christus) iustus est? An velis sanctos non ex deo esse vt semper peccent, quando vt hic inquit diuus Apostolus et euangelista Ioannes qui facit peccatum ex diabolo est? aut Christum putas inaniter apparuisse, et frustra, vt destrueret opera diaboli (id est peccata) quandoquidem sancti nequeunt nisi peccare adhuc? Itaque verum est sane quod inquit Augustinus omelia iterum quinquagesima in hunc modum. Vtrunque verissime scriptum est, qui natus est ex deo non peccat, et quod in eadem epistola legimus. Si dixerimus quia peccatum non habemus, ipsos nos seducimus et veritas in nobis non est. Illud ergo ex primitijs noui hominis, hoc ex reliquijs veteris dictum est. Paulatim enim nouitas accedit, et vetustate cedente succedit, vt (quemadmodum supra meminimus) vbi habundauit delictum, superabundet et gratia, siquidem veteres peccati reliquias absumens, quo minus sancti peccent perpetue. Non igitur negamus, quin sancti dei auxilio indigeant simul vero et dei clementia, quin etiam (futilis naturae tantum nixi suffragijs) aliquoties humanum quid patiantur, id quoque sancto permittente spiritu, nequando humano supercilio, temere quid praesumant, sed deo a quo omnia manant bona vniuersa tribuant. Verum id ipsum protinus feruor ipse absorbet charitatis, cuius namque ardore flagrantes, nunc debita confitentur, nunc veniam poscunt, nunc autem supplices dei suffragium implorant. Nephas tamen sit, vt nunquam non nisi peccent, atque in quouis (vt ais tu) optimo opere, nisi quis denuo velit spiritum sanctum, cuius sancti peculiaribus auspicijs moderantur, non nisi peccati auctorem esse. Ac perinde dicimus de sanctorum poenitentijs. Nam si ob leuia quaeuis delicta, nonnunquam huiusmodi contrahunt debiti, id tamen facile abluunt, cum (vt iterum supra memorauimus) charitate vehementer incensi, ingenti
[*G iij r*] animo ad quaeuis asperrima, ac dignis-//sima poenitentiae opera assurgant quippe quae omne (si quouis obstringantur) quam longissime huiusce generis debitum superent. Id quod et hoc documento percepimus. Nam eiusmodi poenitentiae opera, quibus vero sancti poenas exoluunt, quando nonmodo ab ipsius hominis conatu verum et gratia ipsa (qua sunt imbuta) metiantur, at quo manant spiritu sancto, Porro vero tam spiritus sanctus quam et gratia (quocunque nomine vocetur) plane immensa sit, ac interminata poenitus (etenim vniuersam naturam, pariterque ea quae ad naturam pertinent, in immensum accedit, vt etiamne tota naturae vis gratiae tantillam portionem equet) protinus sequitur, ea poenitentiae opera singulaquaeque eiusmodi poenas quas sancti tantum leues debent

ac temporarias, nec naturae metas transilientes, in immensum quoque vincere ac superare. Quo item et demum sanctis sit quod nobis indigentibus accommodent. Caetera autem scripturae loca, quae hic sibi seruire cogit, quemadmodum intelligenda sint, facile didicerit, quisquis vel a longe ea loca contemplatus fuerit, vel maxime, quod ad literalem scripturae sensum pertinet. Quare cum propero neque praeterea quid vrgeant, iam ea pertransimus, alias in contionibus aliquoties de hijs latius sermonem habituri. Sequitur.

Respondeant mihi ad istam contradictionem. Beatus Thomas et Bonauentura et sui sequaces constanter et vna mente dicunt, quod opera bona sunt meliora quam indulgentiae. Esto haec vera, item per indulgentias applicantur et expenduntur merita christi Esto etiam haec vera. Item opera christi sunt incomparabiliter meliora quam opera nostra, imo sola bona. Esto etiam haec vera. Hic ego concludo et infero, infelix qui non dimittit opera sua bona et solum querit opera Christi id est indulgentias. Et subdit aut ergo opera Christi non sunt thesaurus indulgentiarum, aut superbit miser qui non omissis praeceptis etiam solas indulgentias redimat. Haec eadem conclusione .lviij [1]).

HOc simbalo aperte monstratur, hominem hunc Indulgentias damnare, cum sane indulgentiarum voca//bulum, quid designet [*G iiij r*] ignorat. Putat indulgentias esse merita Christi, cum tamen non nisi remissiones sint poenarum, ac tantum meritorum Christi effectus. Nam qui Indulgentias comparat, quid secus quam remissionem obtinet debitae penae? Quare nimirum cum in limine errat, putans merita Christi indulgentias esse, quae tamen sunt tantum indulgentiarum causae, si stultam hanc et ineptam inferat conclusionem imprudens, infelix qui non dimittit opera sua bona, et solum querit indulgentias, id est, Christi opera. Nam vt donemus (quod certe res est) Christi merita in immensum excellere opera nostra, sicut perinde et merita nostra indulgentias superant, quandoquidem praeter poenarum exolutionem quam important, etiam praemia ferant immortalitatis, tamen non ideo ea opera negligenda sunt, ac neque praecepta, quo indulgentias comparemus, quando vero neque (vt falso putat ille) et merita Christi indulgentiae quidem sint, caeterum et indulgentijs tantum paretur bonum temporarium, vtpote remissio temporariae penae, nostris vero meritis simul etiam et quod demerentur aeternum. Sequitur

Vbi nunc est quod supra dictum fuit, illa per vaenias dispensari quia non erant remunerata, siquid sancti fecissent, quod non debue-

---

1) Luther, *Resolutiones disputationum de virtute indulgentiarum*, in de Wittenbergsche *Opera*, fol. CXXXIIII[v]; bij Schmidt, T. II, p. 263.

runt [1]). Talia sunt tam vilia, vt nullam aliam recipiant mercedem quam vt sint aliorum satisfactiones? Tunc sic arguo, Opera supererrogationis sunt omnium excellentissima nobilissima. Admittis? ita. Et talia non remunerantur martiribus vel sanctis, sed conceduntur pigris et stertentibus [1]), et sic sancti remunerantur secundum opera sua minora quia perfectiora relinquunt alijs [1]). Haec ibidem [2]) TOta hic errat via. Nam dum iterum hîc bonorum operum siue praeceptorum, rationem non penetrat, atque indulgentiae quid sint non percipiat, iam nouum quoddam imperitiae
[*G iiij v*] specimen profert. // Siquidem quemadmodum superiusmiserum dicit, ac plane superbire, qui non omissis praeceptis, indulgentias redimat, quid sit indulgentiarum, nostrorumque operum discrimen imprudens, ita hic contendit sanctorum bona opera, modo (quod indulgentijs agitur) nobis vtcunque dedicentur, pigrorum tantum satisfactiones esse, et sanctis neutiquam remunerari. Verum tametsi sanctis hoc calculo non admodum prosint ea opera, quod poenas redimant, non ideo continuo sequitur quod ea non remuneret deus, quando (vt iterum repetam) praeter exolutionem poenae etiam thesaurum inuehant meritorum. Cuius siquidem vnus ipse spiritus sanctus autor est, tum denique, quando suae gratiae salutaribus donis faecundans mentem, felicis meriti vaenas aperit. Ac eo quidem nomine copiosius praemiantur quatenus (quod substantiale praemium dicimus) suscipiunt, siue vitae eternae mercedem. Quod tamen secus esse percipimus, de eo quod ad satisfactionis genus pertinet, ac operum poenalitatem difficultatemque sectatur. Nam sancti cum aliquoties nullis exoluendis poenis sint obnoxij, quemadmodum de intemerata dei matre sentimus, quae tamen ingentes poenas dedit, vt cuius animam gladius transierit doloris, aut si obstringantur (leui namque) exoluunt immensam, vt (veluti supra monstratum sit) vltra quam meruissent plaerumque exoluant, quam tandem poenam, equidem pia charitate instructi, at neque perire poenitus velint, hinc est quod nobis qui illorum membra sumus, accommodari possunt, nisi quis etiam sanctos velit vsque inuidos esse, vt eas poenas quibus sibijpsis opus non sit, periere, quam indigentibus suis membris mallent prodesse. Itaque et haec conclusio inepta est, imo et stolida, qua concludis sanctorum merita nullam hic remunerationem recipere, ac tantum pro minoribus sanctos remunerari, si quod plus quam debuerunt fecissent, in nos collocarent. Nam etsi plaerumque ijs ipsis nullam prorsus poenam exoluant, quam nullam

1) In de Luther-uitgaven staat hier een vraagteeken.

2) Vrije aanhaling van Luther, *Resolutiones disputationum de virtute indulgentiarum*, in de Wittenbergsche *Opera*, T. I, fol. CXXXIII^{v}; bij Schmidt, Vol. II, p. 264.

saepe debent, verumtamen aeternis illis praemijs felicitatis, minime fraudantur. Neque postremo obstat, // (quo videris niti) argumen- *H i r*
tum. Igitur semper sanctorum merita, ac praeterea Christi idipsum praestarent in nobis, puta pene exolutionem. Nam vt vel saltem in adultis percipimus, Christi merita salutaria esse nemini, nisi qui et sua merita christi meritis societ, ita et eiusmodi pene (Christi inquam et sanctorum) ne vlli vero prosunt, nisi id agat, quo illi non (vt tua verba referam) ossitanti et stertenti, sed bene merenti iure impendantur. Quod demum fit si Christi poenitentijs, quiddam ex priuatis tuis poenis adieceris. Quod genus sunt ieiunium, eleemosina maxime pro fide tuenda, deinde et peregrinatio, et si quae sint talia. Sequitur

Confessurus id potissimum ante omnia cogita, quid faceres si non esset praeceptum confitendi, si nulla esset quadragesima, an etiam sic velles confiteri. Quod si te non ita inuenies, iam scito te non ex amore iusticiae sed consuetudine et timore praecepti poenitere, atque malle sequi turbam si omnibus liceret non poenitere. Haec in tractatu de ratione confitendi [1]).

Vult hic vt confessurus sese scrutetur num ad eum modum quem praecipit ecclesia confiteri vellet, nisi ob praeceptum. Quod si semoto praecepto non ita confiteri vellet, iam non iusticiam impleuerit, tantum sequitur, communem hominum turbam Primum concilium [2]) hoc tuum, nonmodo temerarium sed et perniciosum est, quippe hominum imbecillitati laqueum immittens, et quo incidant praeterea offensionis scopulum Nam haec examinationisalea, vbi ceciderit non feliciter, vt quispiam vel simpliciter pergens, hoc pacto confiteri nollet, quo tum perijt, tuum hoc pestilens et inane concilium [2]), cum periculum sit, ne quemquam iam perdideris christianum? Perdideris inquam, cum iam statuens confiteri nisi vrgente praecepto, iam (iuxta te) sequi turbam incipiat, tuo vtique concilio lapsus, qui recte prius ambulasset. Verum, vt quam maxime vtile sit, tamen plane falsum est, ac ne dicam Theologum, sed ne philosophum quidem sapiens. Siquidem quis vnquam di-//xerit eum non amare iusticiam, qui praescriptam studeat legem *H i v*
seruare, puta vt quisque ne praeceptum violet confiteatur? Praeterea si iusticiam soluit qui ecclesiae morem gerit, quae quo vno omnium maxime fidelibus consulat, confessionem et hortatur et praecipit, quid tam vehementer clamat Christus quemadmodum legimus Matthaei .xvij. capite quisquis ecclesiam non audierit, sit tibi

---

1) Luther, *Sermo de poenitentia*, in de Wittenbergsche *Opera*, fol. LXV; bij Schmidt, Vol, I, p. 335.

2) Consilium.

sicut Ethnicus et publicanus? Rursum et Luce .x. capite qui vos audit me audit, et qui vos spernit me spernit ad ecclesiae primates verba faciens? Itaque quum ecclesiae praeceptis diuinis sane praeconijs obtemperandum est, ideo quoque ad id confiteri, ne quisque ecclesiae praeceptum negligat, non turbam (vt clamas) sed iusticiam sequi est. An putas in ecclesia esse neminem quem praecipere liceat? et iam vero vviclenista [1]) factuses [2]) proinde et omni humano ordine ecclesiam facis inferiorem, quando omnis quidem humanus principatus caput habeat, quo subiecti quique administrentur, ecclesia vero non habeat. Sequitur

Procedit eiusmodi somnium ex laboriosa illa et inutili arte confitendi, imo desperandi et perdendi animas, qua hucusque docti sumus arenam mutare id est peccata singula discutere, atque ponderare, ad faciendam contritionem. Haec addit superioribus.

HIc quaeso quis tam egregie desipiens, vel vllo soeculo repertus sit, vt putet contritionem gignere sibi delictorum, nisi prius commissa, vel agnoscat, vel ponderet, vel discutiat? Habes item hic argumentum quam longe hic homo sit et ab ecclesia alienus, quando non modo ecclesiam non audit, sed et longe felicissimas eius sanctiones cum contemnit, tum traducit. Statuit enim ecclesia quemadmodum legimus de poe. et re. ca. Omnis, quo vero nihil vlla etate constitutum sit, vel potissimum flagitiosis salubrius, vt semel quotannis quisque omnia sua confiteatur peccata, non imprudens id Aug. sermone .iij. primae dominicae quadragesimae vbi sic inquit. Confessio iustificat, confessio veniam parit, omnis spes
H ij r veniae in confessione consistit. Quae vero // cum nisi commissorum et agnitione discussione, ac ponderatione rite fiat, ideoque non veritus est ecclesiam hoc incessere opprobrio quod hic artem desperandi inculcat, ac veluti arenam praecipiat numerare. Neque praeterea aduertit, quam teste Crisostomo vtilis sit nonnunquam peccatorum commemoratio. Ait enim omelia .xlij. non est profecto, non insufficiens ad emendandum via, si cum omnia secundum speciem in vnum peccata collegeris, assidue animo deinde ipse versas, ac de ipsis continuo mediteris et cogites. Nam qui haec facit hijs adeo compungitur, vt neque hac vita seipsum dignum existimet. Quod qui de se ipso iudicabit, omni cera tenerior humilius viuet indies, nec fornicationes solum, et adulteria atque si illa quae omnes perhorrescant collegeris, verumetiam occulta insidiarum concilia, calumnias et obtrectationes archanas, inanem gloriam, inuidiam, caeteraque huiusmodi diligentius euitabit, et infra. Noli

1) Vvicleuista, aanhanger van Wyclef.
2) Factus es.

ergo tanquam parua haec negligere, sed collige ac in mente perinde acsi in libro conscriberes. Cum enim non conscripseris deus et diligenter conscripsit et postulabit Quare multo melius est a nobis ipsa conscribi vt a deo deleantur, quam horum omnium nobis oblitis, prae oculis nostris, haec in die iudicij nobis a deo praeponi. Quod ne ita fiat exquisite omnia recolamus. Haec Crisostomus. Cum praemisisset nec est nescius, quantus dolor, ex memoria peccatorum nascatur. Quamobrem etiam haud temere, psal. de se item ait. Lauabo per singulasnoctes, lectum meum, lacrimis meis stratum meum (mentem praeferens) rigabo. Quod sane sine mentis discussione aut peccatorum ponderatione perfecerit nemo. Et non puto aliam ob causam tam serio ad fratris correptionem admonuisse Christum, imo praecepisse, vt Matthaei capite .xviij. iterum legimus, nisi vt vitiorum refricata memoria, ac hijsce rationibus quippe agnitione discussione ac ponderatione peccatorum, grauitate et obscoenitate monstrata, vel tandem poeniteat, studeatque amare virtutem, cum interim ipse tu, nil aliud hortaris, quam et agnitionem discussionem simulque et peccatorum memoriam negligere. Sequitur //

An peccata cordis occulta, ac soli deo nota, ac homini qui facit ea, pertinent ad confessionem sacramentalem extra meum captum est Et infra. Sepius mihi suspicio fuit, id totum esse inuentum, aut auarorum aut curiosorum aut certe tyrannorum praelatorum, qui hac via populum Christi in errorem sui adduxerunt. Nam id est (meo iudicio) poenitus in iudicium dei manum mittere, et forum dei violare, maxime si ad id cogantur homines. Haec in tract. de ratione confitendi [1]) *H ij*[v]

HEu impiam ac certe nephandam suspicionem. Nam quid scelestius esse possit, quam christi coniunctissimam ecclesiam, dum omnium saluberrimam medicinam mandat fidelibus, cum tyrannis ac auaris committere, ac demum tam nepharia quoque onerare suspitione? quasivero et vniuersus christianorum populus, etiam et hic lapsus esset, quod hactenus tectorum scelerum confessionem, veluti salutarem animae medicinam suscepisset. Verum tametsi haec ipsa assertio ex temeritate, ac impietate magis quam eruditione nascatur, vt vinculis, carcere, exilio, supplicijs, ac flammis, magis sit extirpanda quam ratione conuincenda, ideo non nisi paucis, quae vnicuique iure sufficiant, hic instabo. Nam vt confitens ipse peccator, et reum agit, ac proinde accusatorem et testem, ita iuxta Crisostomi sententiam, sacerdos ipse et iudicem praestat, et arbitrum, vt non nisi exacto iudicio, absoluat quemquam. (At neque

---

1) *Confitendi ratio D. Martini Lutheri, Sextum*, in de Wittenbergsche *Opera*, T. II, fol. 26[v]; bij Schmidt, Vol. IV, p. 158 seq.

sine iudicio, fieri id posset, vt dum hunc rite absoluas, interim vero alium quemuis, non perinde soluas, imo liges magis) porro vero, et iudicium sine cognitione recte constare nequit. Ideo eodem iure (diuino quoque) vt quisquis sacerdos de peccatis iudicat, eodem et de peccatis agnoscit. Sed sane iudicat de omnibus, quando simul omnia et occulta, et manifesta remittit (Etenim omnium sententia sine alio, aliud peccatum neutiquam remitti valet, quod profecto ratio ipsa exposcit, tum diuinae integritatis, tum et gratiae gratum facientis, citra quam, vt peccatum nullum remittitur, ita et ne
[*H iij r*] vllum quidem secum sustinere potest) // ac ideo de omnibus, tam occultis quam manifestis diuino iure cognoscit. Neque praeterea manum in dei forum mittit, non plus vero quam si iam (iuxta te) eiusmodi peccatorum remissionem a deo factam approbaret Id quod tu non ducis pro scelere, etiam quamquam idipsum longe magis dei forum violare existimem Atque haec et Hieronymi sententia etiam confirmatur dicentis. in commentarijs Matt. xvi. Quomodo ergo ibi scilicet in Leuitico, leprosum sacerdos, mundum et immundum facit, sic et hic alligat aut soluit Episcopus siue sacerdos, et submittit, sed pro officio suo, cum peccatorum audierit varietates scit qui ligandus sit, qui vero soluendus. Hic vero nonne diuum Hieronymum in eadem vides sententia vt sacerdos quoque non modo de omnibus peccatis iure cognoscat, sed et id et Episcoporum et presbyterorum esse officium? Nam quod ad cognitionem pertinet, quis vnquam peccatorum varietates percipiet, vt qui dignus sit solutione discernat, nisi et archana pectoris scrutatus, animi vota perspiciat? Cui et Augustinus etiam accedit, sermone .iij. id est dominicae quadragesimae vbi sic inquit. Confessio est salus aegroti, et vnicum medicamentum cum poenitentia quomodo (eodem ait) potest medicus vulnus sanare, quod aegrotus erubescit ostendere? Acquam apponet medicinam qui morbum non agnoscat? Quare item et diuus Graegorius in pasto. parte. ij. ca. v. quemlibet qui praesit sic admonet dicens Tales autem qui praesunt se exhibeant, quibus subiecti occulta quoque sua prodere non erubescant, vt cum tentationum fluctus paruuli tollerant, ad pastoris mentem, quasi ad matris sinum recurrant, et hoc quod se inquinari pusantis culpae sordibus praeuident, exhortationis eius solatio ac lachrimis lauent. Quod quidem non tam studiose suaderet Graegorius si (quemadmodum tu ais) hoc ipso quod praelatus quisque de occultis discernit, dei forum violaret, et non magis, id ad integri pastoris officium pertinere cerneret. Caeterum cum teste Augustino tam sedulo hor-
[*H iij v*] tatur scriptura, ad medica//menta confugere confessionis, cum (eodem asserente memorato prius sermone) aliter salui fieri non possumus, nisi confiteamur poenitentes quod inique gessimus negli-

gentes) nequaquam ad manifestorum tantum hortatur confessionem. Alioqui qui per confessionem simul peccatorum omnium remissionem quaerit, quid frnstra [1]) tantum manifesta confitetur, occulte quoque tegat, quando et alibi scriptura ait, qui abscondit scelera sua non dirigetur, qui autem confessus fuerit et dereliquerit ea, misericordiam consequetur? Ac eodem etiam pertinet quod Ioannes euangelista ait. Si confiteamur peccata nostra, fidelis est deus et iustus vt remittat nobis peccata nostra, et emendabit nos ab omni iniquitate. Nam si per confessionem emundamur ab omni iniquitate, cur non et omnes iniquitates confiteamur, vt videlicet ab omnibus emundemur? Postremo et cum psalmista diceret, Confitebor aduersum me iniusticiam meam domino, nonne omnia praeferebat peccata? Iterum hic oblatrans dices, Confessionem sane de omnibus peccatis fieri debere vt hic praefert scriptura, verumtamen id de sacramentali poenitentia non ita sumendum. Sed quod haec ipsa et de sacramentali confessione etiam sumi debent, satis ex iam memoratis liquet. Verum si nondum ex hijs didicisti, perpende quaeso (quod res est) confessionem sacramentalem, confessionem esse, ac tantum fieri homini gerenti vices Christi vt vera sit Crisostomi sententia dicentis omelia .lxxxv. Sicut supra cathedram Moysi sederont [2]) scribae et pharisaei ita et nunc Episcopi et sacerdotes sedent super cathedram Christi, proinde et Pauli dicentis, si quid donaui propter vos, in persona Christi. At vero cum confessio quae Christo deo fit (iuxta scripturam) non nisi de omnibus facienda est peccatis, vt peccatorum omnium remissionem suscipias. porro sacramentalis confessio, confessio est, imo et Christo deo facta, quid ni et illa de omnibus fiat peccatis, quandoquidem et haec ipsa ab omnibus peccatis emundat? Neque demum obstat, quod in pede huius assertionis annectis, hoc est, Maxime si ad id cogantur // homines. [*H iiij r*] Nam cum omnes diuino iure (etiam iuxta te) clauibus ecclesiae subiecti sint, cogi possunt vt aliquoties se clauibus submittant, quo remissionem suscipiant peccatorum. Sed sacerdos sine alio, aliud peccatum non remittit, neque (vr supra tactum est) sine iudicio igitur ad omnium tam occultorum quam et manifestorum confessionem cogi possunt, quando equidem sine omnium peccatorum confessione, sacerdos de omnibus peccatis iudicare nequit, sicut neque cognoscere. Sequitur ibidem [3])

Contritio quae paratur discussione, collectione, detestatione pec-

1) Frustra. 2) Sederunt.

3) Het volgende citaat sluit zich niet aan bij het voorafgaande, maar is eene vrije aanhaling uit Luther's *Sermo de poenitentia*, in de Wittenbergsche *Opera*, T. I, fol. LIX^{v}; bij Schmidt, Vol. I, p. 331 seq.

catorum, qua quis ponderat, grauitatem, damnum, foeditatem, multitudinem peccatorum, deinde amissionem beatitudinis, acquisitionem aeternae damnationis, haec facit hypocritam, imo magis peccatorem, quia solum timore praecepti, et dolore damni id facit, et tales omnes indigne absoluuntur et communicantur.

ITerum vides, quantis hic homo ineptijs mundum permiscet. Sed age Martine, quis (iterum obsecro) tibi haec persuasit, vt ausis teste vniuerso orbe Christiano tam apertas effutire insanias? An putas christianos omnes vsque stupidos esse, vt nusquam existat qui errores hos tam procaces, vel tandem prodat? Certe iterum lapsus es, si sic Christianos putas prestigiatos esse, vt simul omnes, vna tecum errare facias, quanquam sint, qui se vltro capi sinant, nondum personatas has fabulas deprehendentes.

Vult hic omnem eum hypocritam, imo magis fieri peccatorem, qui ex numerositate, discussione, collectione peccatorum et grauitate et foeditate, ac damno quoque comprehenso, iam peccatis dolorem
[*H iiij v*] habet, propterea quod id ex timore (vt vult) // nascatur tantum, quasi omnis actus qui ex timore proficiscitur peccatum sit. Quod si ita vis MARTINE, vt iam hypocrita sit et peccatum augeat, qui ob timorem, aut praecepti aut amissionis beatudinis, siue aeternae damnationis, siue (vt addis) ob peccatorum tum grauitatem, tum foeditatem, siue etiam dolore damni peccasse se doleat, nonne iam bonam imo omnium maximam Christianorum partem damnas? Porro si eiusmodi timor, siuedolor peccatorem facit, ac hypocritam, vt etiam non vere absoluatur aut indigne communicetur, tum quid superest ijs, qui hoc ad poenitentiam impelluntur, quod iudicium dei timeant? Num hinc peccatores fiunt? Num hinc peccatum augent? Praeterea qui ob metum infamiae opprobrij, mortisue, a peccato resiliunt, num simul omnes peccatum augent, quod ea ipsa mala timentes, ad bonam se mentem recipiant? Quis vnquam hoc magis peccator factus est, quod timore, et horrore peccati impulsus, poenitentiam aegerit de iam commisso flagitio? Postremo si peccat omnis qui ex timore bonum agit, quorsum omnes censurae? quorsum et vniuersae leges quarum timore homines et a malo coercentur, et ad bonum impelluntur, si non liceat timore impelli ad praeceptum implendum, nisi hypocritam voces, ac magis peccet? Verum si talis esses qualem te homines faciunt et non quid timor importet, similiter et dolor, poenitus ignorares, ac (ne dicam inuisam tibi scholasticam theologiam, sed vel philosophiam vtcunque gustasses) non sic effutires ineptias has, sed cum omnium sentiens opinione, crederes imo scires, etiam in viro iusto, ac sancto timorem esse, pariter et dolorem, ac ijs impelli nonnunquam siue excitari ad virtutem ampliorem. Alioqui non diceret et Psalmista beatos

esse omnes qui timent dominum, at neque Salomon prouerbiorum .i. Initium sapientiae timor domini. Et in multis locis scriptura, vt est illud timor domini expellit peccatum. Et iterum qui timet deum faciet bona // Non igitur timor ipse peccatum est, at neque *I i r* praeterea dolor, sicut neque caetere huiusmodi animi affectiones, vtpote, gaudium, tristicia, amor ac odium, ac id genus alia. Alioqui protinus sequeretur timere aut mortem, siue quoduis impendens malum, aut dolere, siue ob infamiam, siue ob illatum conuitium, aut poenam peccatum esse. Id quod bene sanus dixerit nemo, verum tantum quoque abest, vt haec ipsa peccata sint, quod et mentem nunquam non acuent, ad praestandam virtutem, quanquam et haec ex tuo ipsius fundamento, facile reijci queant.

Nam cum nemo quidem quoduis malum timeat, cuius sane vel contrarium bonum non amet (etenim mortem quis timebit, nisi qui diligit vitam? aut infamiam quis verebitur, nisi qui bonam hominum amet opinionem?) liquet namque qui poenas timet aeternas vitam amare perpetuam, et qui praeceptum timet transgredi, amet praeceptum seruari. Ac id cum ita sit, cur vniuersos hos damnas, vt hypocritae tibi sint, indigneque absoluentur, quos aut dolor expergefacit, aut timor impellit, videlicet ad poenitentiam? Admittimus tamen si quis extra charitatem existat, verumtamen sibi temperat ob metum, ne scelus admittat, nihil quidem hunc demereri a deo aeternae mercedis, quem tamen nequaquam interim constat peccare vel magis, si timore expergefactus boni quippiam praestet. Caeterum et hic ab Apostolo dissentis, qui .ij. ad Corinthios .vij. sic inquit. Quoniam si contristaui vos, non me poenitet, et si poenitet videns quod epistola illa, etsi ad horam contristauit vos, nunc gaudio [1]) non quod contristati estis sed quia contristati estis ad poenitentiam. Contristati enim estis secundum deum, vt in nullo detrimentum patiamini ex nobis // Contristauerat enim *I i v* eos ob grauitatem sceleris inter eos reperti, siquidem (cuius priori meminit epistola capite quinto) ob fornicationem, quam adeo exaggerabat, vt de ea quoque fornicatione diceret quod nec grauior inter gentes audiretur, vtputa quod vxorem fratris sui quis habeat. Quae vero tristicia siue dolor, si peccatum augeret, aut hac ipsa si magis peccatores extitissent Corinthij, non sic diceret Apostolus gaudere se, quod sua obiurgatione, peccati namque grauitate monstrata, contristati essent ad poenitentiam. Deinde quod secundum deum contristati essent ac ex se nihil detrimenti suscepiscent [2]), etiam si ob sceleris grauitatem, damnum quoque, siue obscoenitatem, contristati essent ad poenitentiam. De potestate papae

1) Lees: gaudeo. 2) Suscepissent.

Dicit Romanum pontificem non esse caput, siue praelatum, super alias ecclesias, et plaeraque alia falsa. Et haec in tractatu de potestate papae [1]).

HIc vnum esse in ecclesia pontificem summum sibi quam sit odiosum ac inuidum, ex hac, ac alijs quas circa hanc adfert, posses praecipue assertione cognoscere, ac etiam quando omnis sui studij summa eo vergat, quo dehortetur ab illius et obedientia et admiratione Et quo hoc facilius efficiat, non alio denique spectat quam ea scripturae loca quae contra faciunt, et deprauare, et noua quadam sua, ac etiam veteri haereticorum interpretatione, germanum eorum sensum vel litteralem extinguere, quamquam iam olim omne oleum perdidisset et impensas. Nam tam aperta haec sunt scripturae testimonia, vt a nemine plane refragari possent, vt est illud Seruatoris nostri ad Petrum Ioannis .xxi. vbi dicit Petro Christus. Pasce oues meas. Quod sane quisque simul atque perceperit, iam non habet quod in dubium vocet, Petrum fuisse ouium
I ij r Christi pa-//storem, institutum a Christo. Quem vero cum pastorem audis, mox et pontificem intelligis esse. Credis hoc? Ita. Sed non vniuersalem. Sed quid non vniuersalem velis pastorem, ac intantum omnium, quem CHRISTVS omnibus sane prefecerit? Quod si iterum repugnabis non omnes illi oues Christi subiectas. Tum quae vel ex vniuerso Christi grege ouicula vspiam extiterit, quam petro hic non commiserit Christus? Alioqui si habeas vel vnam proferas tandem. Ac id cum non posses, cur vel demum non cedis arena victus? Porro et quominus hic elabi queas et Calcedonensi concilio cui nephas sit Christianum non credere, haec affirmantur. Nam in eo sane concilio patres omnes acclamabant (Leoni scilicet) Leo sanctissimus apostolicus et icomenicos idem vniuersalis patriarcha per multos annos viuat, nam et oues suas Christus petro indistincte commisit. Sed et Crisostomi sententia dicentis ad consulta burgarorum, in persona Christi ad petrum inter caetera. Quia amas me coram ipsis id est, Apostolis, iam tibi confirmo quod meum est plenum, ne putet gratiam et auctoritatem clauium amisisse, quanquam etiam fere innumeri sancti, in eadem hac sint sententia. Praeterea vero et idem aperte probat, locus ille Euangelij MATTHAEI sextodecimo, vbi sic inquit Saluator. Tu es petrus, et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam, et subdit, et tibi dabo clauesregni coelorum. Ac hoc certe indicio, quod tantum petro eidemque CHRISTI fidem confitenti, haec verba dicta fuerint

---

1) Hiermede is bedoeld de geheele *Resolutio Lutheriana super Propositione XIII. de potestate Papae*, waartegen Jacobus Latomus zijn *De Primatu Romani Pontificis*, in het voorafgaande herdrukt, heeft gericht.

a Christo. Quod vero tantum petro dicta sint, aperte demonstrat pronomen hoc, tu, vtpote, cum Christus dicat. Tu es petrus. Quod autem ad eundem Christi fidem confitentem, patet hoc simbalo. Nam palam // est dixisse CHRISTVM haec ad PETRVM verba, non *I ij*ᵛ aliam ob causam, quam quod constanter pro omnibus Christi confiteretur fidem, dicens, Tu es Christus filius dei viui Quare vicissim (iuxta Hieronymum) Christus quasi Petro vicem reddens aiebat, tu es Petrus et super hanc petram (quippe fidei longe tenacissimam) aedificabo ecclesiam meam. Quo item et habes, ideo Petrum a Christo Petrum vocatum, quod ceu petra, fidei tenax esset. Ac ideo quoque idonea haec petra supra quam suam Christus aedificet ecclesiam. An ne idoneum ecclesiae fundamentum Petrus, qui fidei omnium tenacissimus, mox vita sanguine toto denique marte, pro fide depugnaturus, prae omnibus fidem Christi vt vides profitebatur? At quem sustentare prae caeteris vides ecclesiae fidem quid ni et ecclesiae fundamentum voces prae caeteris? Proinde qui officium supra omnes praestat, quid non etiam prae caeteris, et eius muneris splendore illustretur, quemadmodum eundem videmus, et insigniori orbis loco, et miraculorum etiam virtute, caeteris factum a Christo clariorem? Quibus vero iterum liquet (etsi verum dicant) qui Chrisostomum imitantes, Petri fidem, aut eam quam tenet ecclesia, ecclesiae fundamentum statuunt. non tamen totum eiusmodi exprimunt fundamentum. Non enim absolute, super fidei robur fundata est ecclesia, sed quatenus in Petro hoc, qui petra esset fidei omnium durissima repositum fuerit. Quod patet. Nam sicut pronomen scilicet tu, vnum Paetrum demonstrat, cum diceret christus, tu es Petrus, ita et articulus iste, puta, hanc eam ipsam petram (qua et fidei soliditatem percipimus) ad Petrum trahens, non aliam demonstrat petram, quam eam quam christus praemisisset, hoc est, Petrum, vt et Petrus ecclesiae fundamentum sit, fideique soliditas, fundandae ecclesiae, rationem // administret in [*I iij*ʳ] Petro. Sed iterum hic se Papae iniquum prodit, quod cum Augustinus, diuersas hic interpretationes suggerat, ipse tantum eam amplectitur, quae maxime sensui obstare videatur litterali. Vt quod haec ipsa de Christo demum intelligantur, vbi dicebat CHRISTVS et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, quasi vero christus designasset, suam se ecclesiam super semet fundaturum, ac nullum praeterea futurum in ecclesia, qui primatum gereret, vt etiam vel sic vellet confusa perpetuo esse omnia in ecclesia, ac iterum, quouis etiam prophano principatu, ecclesiam inferiorem esse. Nam (vt supra paucis memorauimus) cum vbique, et in omni id principatu cernimus, vt superiorem habeat, quo inferior quisque gubernetur, quid hoc decore ecclesia vel tandem carebit? Hic dicas

fortassis, Christum ecclesiae moderatorem esse, et caput Verum quidem et hoc sed Christus coelos conscendit, et nullam poenitus iurisditionem exercet in terris. Quem si nolis hic vicarium habere, quid tum? nonne mox litibus, contentionibus, dissidijs, miscebis omnia? Quis enim lites componet? quis malos arcebit? quis errores compescet? si nullus sit in ecclesia praefectus? Iterum oblatras, Episcopos id praestare debere. Quaeso iterum te, Nam inter Episcopos, turbae quid, dum subrepserit, vt etiam Episcopi ipsi de re quapiam conflictentur, aut certe inter eos error quispiam si nascatur, aut tumultus, quis vel hos demum componet, nisi et hijs esse velis quem habeant praefectum? Et hunc primum diuum Petrum, deinde quemuis Pontificem Romanum, quippe Petri successorem esse dicimus. Quod denuo Calcidonensis sacratissima sinodus insinuat, dum dicant ibi patres. Si quis Episcopus praedicatur infamis, liberam habeat potestatem ad beatissimum Episcopum antiquae
[*I iij v*] Romae, quem habemus // Petrum refugii petram, et ipse solus liberam potestatem habet discernendi, Episcopi infamiam, secundum claues sibi a deo datas. Et infra et omnia diffinita ab ipso teneantur, tanquam a vicario Apostolici throni. Sed quod praedicta SERVATORIS verba non de se ipso sumi debeant, etiam et hoc documento patet, nempe quod Christus veluti vicem petro reddens, haec ipsa verba in petri laudem, ac decorem dixisset, dicens. Tu es petrus et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam. Nam quae demum laus esset siue decor, si ex hac Christi commendatione, nihil ad petrum pertineret, quam videlicet, tu es petrus, totius vero laudis ornamentum, vtpote et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam, ad se vnum traxisset Christus? An ne ridicula fit eiusmodi commendatio? Praeterea si de se vno haec Christus designasset, sane haud diceret, aedificabo, nam aedifico dixisset verius, cum quod ad CHRISTVM pertinet, iam sane Christus aedificaret Ecclesiam. Sed et alio (quo contra mutire nemine liceat Christiano) haec efficacissimo monstrantur documento. Et est summa sanctorum omnium in hac sententia consensio. Nam cum Saluatore teste, in ore duorum vel trium testium stet omne verbum quid non huic credatur sententiae cui ex vniuerso Catalogo sanctorum, nemo non hactenus consenserit? Extant siquidem innumeri hic sancti, qui haec et praedicent, et palam doceant sctiptis [1]), qui simul omnes etiam et summa Romanam sedem veneratione suspexissent. Vt est principio Chrisostomus super Matthaeum omelia quinquagesimaquinta, et omelia vltima super Ioannem. Theophilus quoque tractans illud Lucae .xxij. et tu aliquando conuersus con-

1) Lees: scriptis.

firma fratres tuos. Deinde et Cyrillus in libro Thesauri. Item et Maximus in epistola // orientalibus directa. Similiter et Marcellus [*I iiij r*] papa ac Cyprianus martyr, in tractatu de simplicitate praelatorum. Praettrea et AMBROSIVS sermone quadragesimo septimo de fide Petri, et varijs alijs locis. Ad haec et HIERONYMVS super Matthaeum ait. Simoni qui credebat in petram Christum Petri largitus est nomen, ac secundum methaphoram Petre recte dicitur ei, aedificabo Ecclesiam meam super te. Rursum idem ad Daniasum [1]). Proinde et libro primo contra Iouinianum. Item et Augustinus plaerisque in locis, puta de baptismo contra Donatistas, ac etiam in secundo de doctrina Christiana libro. Tum denique et Graegorius in registro. Sanctus quoque Bernardus in plaerisque locis, ac inter caetera in epistola prima ad Eugenium vt de diuo Thoma, Bonauentura caeterisque recentioribus autoribus sileamus, quorum omnium breuitatiscausa sententias pertransimus. Ac etiam vt et vetustissima, atque adeo sacratissima tandem addamus concilia, quibus nihil verius visum sit quam vnius Christi ouilis, vnum esse pastorem, vt de Calcedonensi concilio legimus. Nam quid absurdius esse posset, quam vt quibus vnus sit Deus, vna fides, vnum baptisma, proinde qui vnius corporis sunt membra, communibus viuunt legibus, eodem vegetantur spiritu, eisdem initiati sunt mysterijs, eodem redempti sanguine, eisdem aluntur sacramentis, eiusdem participes sunt calicis, postremo et communem habent hostem dyabolum, non perinde vnum habeant pastorem, quando sane et idem ijs sit et in terris ouile? Ac id cum ita videmus, quippe tantum exercitum sanctorum in eam sententiam pedibus ire, vt vnum habeat Ecclesia pastorem, eumque Pontificem Romanum, ac ne vllus sanctus vel proferri hic posset, qui contra sentiat, ac // etiam, [*I iiij v*] qui ecclesiae se Romanae non subiecisset, quis nisi praepostere Christianus hos non velit etiam imitari? quamquam tamen nonnulli Graecorum posteri, atque ex hijs qui orientales sunt fideles, veluti filij illegittimi, lato se supercilio, ab Ecclesiae Romanae obedientia subtraxerint. Quos equidem non aliam ob causam, Ethnicis potestatibus, ac CHRISTI hostibus traditos existimo, quam quod totiens scismatici vero CHRISTI vicario ac adeo CHRISTO deo parere noluissent. Verum Romanum Pontificem succedere Petro in totius ecclesiae pontificatu, palam deprehenderit, quisquis iuxta euangelicam sententiam, Petrum aduertat non tantum pastorem, sed et ordinarium (vt vocant) pastorem Ecclesiae Nam vt quisquis pastor sit, ac ordinarius Pontifex, hoc ipso eodemque iure, sortiri succussorem [2])

---

1) Damasum.
2) Lees : successorem.

necessum est (Constat enim pastorem, vtputa ordinarium officialem eius qui iam officio fungitur, non finiri morte, Rursum et quicquid vel in prima pastoris institutione, ad huiusmodi munus pertinens, cuiquam additur, id etiam in successorum quemque collocari) Dein de quisquis pependerit [1]), quatenus Pontifex tantum Romanus, in Petri sedem succedat. Etenim non alia quam Romana sedes, priuatim Petro addicta erat, atque extreme firmata. Ac alterum delectu Petri, qui hic sibi sedem statuisset, alterum vero, et Petri in ea perseuerantia, tum et diuino iussu factum est. Nam teste Ambrosio libro quinto epistolarum, post tricesimamsecundam, item et Egisippo in libro tertio, de excidio Hierosolimorum capite secundo, volenti Petro ex Roma discedere obuians Christus iussit vt Romae pateretur, cum eidem diceret Venio Romam iterum crucifigi. Itaque cum Petrustotius Ecclesiae Pontifex esset, nempe institutus a CRISTO, //
K i^{r} Ad haec eum ipsum quoque pontificatum in Romanam retulerit sedem, equidem quam et in suum ipsius extruxit episcopatum, sequitur continuo et Pontificem Romanum, hoc ipso quod Petro succedit in Episcopatu Romano, ita et in pontificatu succedere totius ecclesiae, vt vniuersalis ecclesiae pontifex iure dicatur, quamquam et alio id simbalo demonstretur, puta, ex Christi ad ecclesiam Romanam prouidentia, Nam caeterae vero ecclesiae quas primarias dicimus vt est Hierosolimitana, Anthiocena, Alexandrina quoque et Constantinopolitana, collapse sunt, et ferme abolite, Romana vero seruata et stabilita. Age dum. Quid Romanam sedem prae caeteris incolumem seruauit Christus, ac stabiliuit vt firma permaneret, nisi quod eam sedem prae caeteris delectam habeat. Sed quid prae caeteris delectam? nisi vt in ea sede per eum (quippe Pontificem summum) qui eius vices gereret perpetuo regnaret. Igitur vt quisque Romanus Episcopus hanc ipsam sedem occupat, hoc christi vices gerat in terris, quo vniuersalis ecclesiae pastor existat. Ac neque etiam conuenit Christi prouidentiae, vt suae ecclesiae pastorem incerta sede vagari sinat. Quod equidem affirmabunt, qui Romanam sedem illi negant propriam esse. At cum priuatus quilibet Episcopus certam obtineat sedem, quid non ecclesiae pontifex vniuersalis, certam sedem tenebit, eamque splendidissimam ac firmissimam? At neque obstat quo minus Romanam ecclesiam caeteris Christus prius habeat (quod stomacharis) si in vitium aliquod inciderit, qui eam sedem occupasset, cum sedem non vitiant scelera, tantum personam inquinant, sicuti etiam quamquam personam aliquoties non approbat deus, non ideo iurisdictionem illi subtrahit, aut sedem ipsam
K i^{v} repellit. // Quemadmodum enim ecclesiam inter tot fluctuum vndas,

1) Perpenderit.

et aduersitatum procellas, saluam semper fecit et vehementer auxit, ita et dignum fuit, vt certam in ecclesia sedem seruaret quae suae ecclesiae pastori, quippe qui ecclesiae moderator existeret digna esset et propria, quo minus incerta sede vagusexistat [1]) Nec etiam predictis aduetsatur [2]) quod diuus Graegorius, vniuersalem se ecclesiae pastorem appellari prohibuisset. Nam modestiae causa, id tantum fecisse legitur, quo minus fastigij nomen sibi arrogare videretur, ac eiusmodi nomine, caeteris quippiam Episcopis detrahere, non quin sciret Romanum Pontificem vniuersalem pastorem esse. Quod ex illius verbis ibidem ad Mauritium Imperatorem dinoscitur, vbi sic inquit. Cura enim totius ecclesiae, et principatuscommittitur [3]) (scilicet Petro) et tamen vniuersalis Apostolus non vocatur. Neque praeterea est quod quidam objciunt, quod non a Christo sed ab Ecclesia Papae auctoritas nascatur (sicuti volunt) per electionem. Nam non aliud per electionem, quam quod huic non enim alteri cuiuis ea contingat auctoritas efficitur. Atque ex hijs quidem sequitur Primum ecclesiam sibi vicarium instituere non posse, tantum vero Christus cuius ille vicarius existat, eumipsum instituit vicarium, ac non alium quoque, nisi quem siue ecclesia, siue qui ecclesiae vicem gerant Cardinales, in Romanum delegerint Episcopum. Siquidem tantum illi Apostolatus auctoritas confertur a Christo. Sequitur praeterea ex praedictis quod sine diuinis auspicijs, papa Petri sedem, alio transferre non posset. Nam quemadmodum dominus olim elegit syon, vt templum alibi facere non liceret, ac neque summo sacerdoti (etenim referente Iosepho peccauit Eliachim simile templum faciens illi hierosolimorum in // Epoleos Egipti [4])) ita perinde *K ij r* Romanam prae caeteris sedibus sedem, delegit Christus, in qua sua potissimum potestas regnaret, vt neque a papa alio transferri liceret. Cui etiam addimus, ac neque ecclesiam sine peculiari spiritus sancti ductu, aut reuelatione, id praestare posse, quo petri sedes alio statuatur, nisi quis ecclesiam putet dei iussis posse obuenire. Verumtamen si tam aperta subesset ratio, vtputa si Roma poenitus periret, aut certe a CHRISTI fide prorsum abhorreret, tum vero cunctari oraculum opusnon fuerit, maxime ab vniuersali ecclesia, quae errorem poenitus nesciat, ac diuino sane spiritu temperatur. At neque postremo hic disputamus, num errare possit Papa, ac haereticus esse. Verum vnum tantum addam, fieri non posse, vt hactenus erret papa, vt vel ecclesiae, siue vniuersali ac legittimo concilio esse posset auctor erroris. Nam haec (sicut antea monstrauimus)

---

1) Vagus existat. 2) Aduersatur.
3) Principatus committitur.
4) Bedoeld is de tempel van Onias in het gebied van Heliopolis.

errorem poenitus nesciunt. Rursum ac ne hic quidem errare credendus est, quando vel ecclesiae vel etiam suo accersito concilio, in Christi nomine, non suam ipsius, sed Christi causam agat. Nam (vt supra paucis monstratum est) cum hijs sese adesse pollicetur Christus, qui duo vel tres in nomine ipsius congregati essent, nephas sit, vt ijsnon credatur adesse, qui eodem Christi nomine congregati, fidei negocium, hoc est, Christi pertractent. Nam haec Christi promissio, quanquam ad omnes suo modo pertineat, praecipue tamen ac peculiari quodam modo (sicuti iterum prius visum est) in Apostolos dicebatur, ac in eos vero, qui Apostolos imitati, in Christi nomine conuenirent, nempe quo Christi fidem vel seruent, vel illustrent.

Caeterum nonnullas etiam de purgatorio, suspectas adfert propositiones et falsas, vtpote. //

K ij v Vnus ipse timor in morituris, qui imperfecta charitate nascitur, sufficiens est ad poenam praestandam purgatorij [1]). Item quod defunctorum animae, in purgatorio perpetuo peccent, quod huiusmodi poenas horreant aut timeant [2]).

HArum vero ex supra dictis satis deprehenditur falsitas propositionum. Nam quis quaeso vel hoc pacto peccabit, si mortem timeat, aut metuat infamiam? At christus ipse non peccatum admisit, quando iuxta euangelium coepisset toedere [3]) pauere et moestus esse? Error hic, hinc exordium sumit, quod putat timere neminem, aut dolere de immissa a deo poena, nisi diuinae obsistat voluntati, nesciens distinguere inter ipsius hominis voluntatem vt rationis decretis imbuta sit, ac ipsius voluntatis naturam. Nam potest natura ipsa voluntatis, ac etiam sensualitas (quam vocamus) hominis poenam et timere, proinde et abhorrere poenam, quam tamen voluntas ipsa decretis formata rationis amplexatur, et lubens subit, sicuti in Christo videmus qui vehementer poenas abhorruit passionis, cum

---

1) Zeer vrije aanhaling van de 14de en 15de van Luther's 95 Stellingen: *Amore et stvdio elvcidandae veritatis haec svbscripta themata dispvtabuntur Vvittenbergae. Praesidente R. P. Martino Luthero*, in de Wittenbergsche *Opera*, T. I, fol. LIr; bij Schmidt, Vol. I, p. 286. Zij luiden: 14. Imperfecta sanitas seu caritas morituri necessario secum fert magnum timorem, tantoque maiorem, quanto minor fuerit ipsa. 15. Hic timor et horror satis est se solo, ut alia taceam, facere poenam purgatorii, cum sit proximus desperationis horrori.

2) Vrije aanhaling van Luther's *Resolutiones disputationum de virtute indulgentiarum, Conclus. XVIII.*, in de Wittenbergsche *Opera*, T. I, fol. CXVr; bij Schmidt, Vol. II, p. 188: In animabus purgatorii est culpa, scilicet timor poenarum, et defectus amoris, cum iustus secundum Esa. 8 nihil debeat timere, nisi solum Deum, ergo peccant sine intermissione, quamdiu horrent poenas et quaerunt requiem.

3) Waarschijnlijk moet hier „taedere" gelezen worden.

tamen diceret. Pater fiat voluntas tua, ac etiam in quouis iudice, qui in aliquem aliquoties poenam animaduertit mortis, cum tamen nonnunquam de ipsius hominis morte affligitur. Vides igitur vel maxime (quando purgatorij poena, tantum peccatum sequatur. Caeterum ac huic vero quem hoc pacto in purgatorium demittit, quod imperfecta charitate timeat falso inculcat peccatum) hominem hunc eoipso quod in purgatorium (videlicet ob huiusmodi timorem, aut horrorem) relegat quenquam, hoc ipso purgatorium plane illi absumere, quanquam etiam et hac ratione purgatorium extinguat, quod nullam velit animabus superesse exoluendam poenam dimissa culpa, quasi tantum ad noxam // expiandam, et non magis etiam ad poe- [*K iij r*]
nam reddendam in purgatorio detineantur defunctorum animae. Atque haec pauca in praesentia sufficiant.

Sequitur ad Lectorem Epistola

[K iij v]

AD LECTOREM.

HAbes hic optime lector, quorundam errorum Lutherij rationes. Illorum namque potissimum, quos a Louaniensibus ac Coloniensibus theologica excepimusfacultate damnatos. Quae vbi recte sint et catholice videbuntur, ijs inhaereas. Atque si asperius quid hic offendes, et fortassis liberius, quaeso boni aequique consulas, quod pio fidei zelo gestum est. At si quid eiusmodi sit, quod intemperantius in Lutherium iactari videatur, hominis tantum illius improbitati imputetur. Qui quam oblitus Christianae modestiae fuerit, omnibusque promiscue et sanctis, et eruditis infestus, facile cuique qui eius libros legerit, deprehensum erit. Si vero aliud quid hic deprehendas, quod non plene satisfaciat vt magishaec quis intelligere velit, modeste (precor) instet. Quod si dederit, plane non deesse nobis calamum sentiet. Sin, conuitijs quid putet agendum cedo arena Verum id demum agam, quod sciat ille quam minime deceant conuitia inter CHRISTIANOS. Vale LOVANII quarto kalendas Iunias.

ERRATA QVAE LEGENDO occurrerunt. [*K iiij*^{r}]

B pagina .i. linea .xiij. cum legis quietiam, lege quinetiam
B pagina .i. linea .xx. cum legis detrahens, lege detraheres
B pag .ij. linea .xxi. cum legis deprehendas, lege deprehendes
B pagina tertia linea .i. cum legis, vero et illud, lege ne vero
B pa . iij. li. vltima, cum legis pepulianorum, lege peputianorum.
C pag . v. linea, cum legis nonnihil detrahes, lege detraheres.
D pag . iiij. lin . xxvi. cum legis primum tum, lege primum tamen.

Sacramentorvm brevis elvcidatio. Simulque nonnulla peruersa Martini Luther dogmata excludens, Per Evstachivm de Zichenis.

INLEIDING.

De opkomende Hervorming is voor Eustachius van Zichem eene onaangename verrassing, eigenlijk een raadsel geweest. Nooit te voren kon men als in zijne dagen bogen op zulk eene talrijke schaar van schrijvers, die de uitmuntendste leerboeken hadden vervaardigd voor de kennis van de eischen van het Christelijke leven en van de Katholieke waarheid. Nooit werden de voorschriften der tucht of de waarheid van het geloof zoo duidelijk in het licht gesteld als thans. Men zou gezegd hebben, dat aan de kerk in dit opzicht niets ontbrak, dat zij nooit gelukkiger tijd had beleefd. Toch worden juist nu velen afvallig [1]). Men ziet zelfs hun aantal dagelijks aangroeien [2]). Ofschoon het naar Van Zichem's oordeel spoedig weder anders worden zal, dreigt de meerderheid op het oogenblik hunne zijde te kiezen [3]). Inzonderheid wordt de pauselijke stoel door de meesten losgelaten; hij is een voorwerp van verachting geworden [4]). In zijn vorig werk heeft de schrijver de vuilste en ergste dwalingen niet aangeroerd, in de verwachting dat die wegens hare ongerijmdheid van zelf op niets zouden uitloopen. Maar

1) Eustachius de Zichenis, *Sacramentorvm brevis elvcidatio*, quat. a, fol. ij^{r}; hierachter, blz. 297. Geen andere editie van het werk is bekend dan die, waarop deze herdruk berust. Een exemplaar werd mij op de meest welwillende wijze ter leen verstrekt uit de universiteits-bibliotheek te Gent. Het boekje is gedrukt met Romeinsche letter. Formaat: in-4°. Aantal bladen: 62, ongenummerd. Signatuur: a iij—p iij. (het laatste vel heeft een insteekblad). Aantal regels per bladzijde: 28, buiten den hoofdregel. Hoogte: 19,2 c.M. Breedte: 13,4 c.M.

2) Dezelfde, Ibidem, a, fol. ij^{v}; hierachter, blz. 297 vlg.

3) Dezelfde, Ibidem, a, fol. iiij^{r}; hierachter, blz. 300.

4) Dezelfde, Ibidem, d, fol. iij^{v}; hierachter, blz. 314.

het tegendeel is het geval [1]). Daarom heeft hij zich opnieuw aan den arbeid gezet.

De hoofdaanval is weder tegen Luther gericht. Van Zichem geeft te verstaan dat deze schuldig is aan halsmisdaad [2]). Maar naast hem zijn andere tegenstanders opgekomen, die minstens even krachtig verdienen bestreden te worden. Deze lieden gaan verder dan Luther [3]). Zij steunen enkel op eigen oordeel [4]). Terwijl zij aan geen universiteit in tel zijn, laten zij al wat aan de universiteiten geleerd wordt, al wat de bekwaamste wijsgeeren en scholastieke theologen hebben voortgebracht, links liggen en trachten de geheele Christenheid terug te voeren tot den tijd, toen haar godsdienst nog in den staat der kindsheid verkeerde [5]). Zij verwerpen alle gezag in den staat en in de kerk [6]), gispen niet alleen gebreken maar veroordeelen alle kerkelijke waardigheidsbekleeders, zeggen, dat alle aartsbisschoppen en bisschoppen zondaars zijn [7]), meenen, dat zij zonder iemands leiding den Bijbel wel kunnen verstaan en uitleggen [8]), ruien het volk op om aan wellust bot te vieren [9]) en hebben geen ander doel dan de wereld met misdaden te vervullen, de wetten af te schaffen en de vrijheid om te zondigen in te voeren [10]). Op wie heeft hij het oog? Kennelijk op de opkomende Doopersche beweging [11]). Daarom houdt hij, bij de behandeling van het doopsacrament, een uitvoerig betoog voor de noodzakelijkheid van den kinderdoop [12]). De zaak is te merkwaardiger daar dit geschrift dagteekent uit het j. 1523. Andere betrouwbare berichten omtrent een zóó vroegtijdig optreden der bedoelde be-

---

1) Dezelfde, Ibidem, a, fol. ij^{v}; hierachter, blz. 298.

2) Dezelfde, Ibidem, e, fol. i^{v}; hierachter, blz. 317 (capitalis). Zie voor de beteekenis van dit woord het gebruik ervan quat. l, fol. i^{v}; hierachter, blz. 347. Vgl. verder e, fol. ij^{v}; i, fol. iiij^{v}, hierachter, blz. 318, 341.

3) Dezelfde, Ibidem, a, fol. ij^{v}, iij^{r}; vergel. b, fol. i^{r}; hierachter, blz. 298, 301 vlg.

4) Dezelfde, Ibidem, b, fol. i^{r}; hierachter, blz. 302.

5) Dezelfde, Ibidem, a, fol. iiij^{v}; b, fol. i^{r}; hierachter, blz. 301.

6) Dezelfde, Ibidem, c, fol. iij^{v}—d, fol. iiij^{v}; hierachter, blz. 309—316.

7) Dezelfde, Ibidem, a, fol. iiij^{r}; b, fol. i^{v}; hierachter, blz. 300, 302.

8) Dezelfde, Ibidem, b, fol. ij^{r}; hierachter, blz. 303.

9) Dezelfde, Ibidem, a, fol. iiij^{r}; hierachter, blz. 300.

10) Dezelfde, Ibidem, d, fol. iiij^{r}; hierachter, blz. 315.

11) Dezelfde, Ibidem, a, fol. iij^{v}; hierachter, blz. 309: »Sed aliud hominum genus succurrit, qui nescio quam sibi suo baptismo libertatem promittentes" etc.

12) Dezelfde, Ibidem, c, fol. i^{v}—ij^{v}; hierachter, blz. 306—308.

weging in deze gewesten bestaan, voorzoover mij bekend is, niet.

Het Christenvolk is volgens Van Zichem van nature niet vrij, maar onderworpen aan slavernij (Christianus populus suapte natura seruus est, non liber, vtpote ab exordio seruituti obnoxius) [1]). De hoogmoed echter is de bron der ketterij [2]). Tegenover de dwaalleer stelt Van Zichem het gezag der kerk. Op haar zijn de aanvallen der ketters van alle kanten gericht in deze dagen [3]). Maar Gods geest heeft door alle eeuwen aan de heiligen de waarheid geopenbaard [4]). Christus zal zijne kerk altijd door blijven leiden, haar niet laten berooven van hare instellingen en kostelijken schat van leeringen [5]). Wat beteekent uw geloof, zoo wordt aan Luther gevraagd, als gij niet aan de kerk gelooft? [6]) Onderstel, dat de kerkleer ten opzichte van het Avondmaal eens niet waar mocht bevonden worden, zou men dan niet mogen vragen: waarom heeft Christus de kerk niet voor deze dwaling behoed? [7]) Men komt op tegen de onthouding van den kelk. Maar waarom gehoorzamen wij hierin niet liever aan de kerk, welke zoovele geleerden, vromen en heiligen telt, wier leven ook door wonderen verheerlijkt is, voor wie Christus niet zou toelaten dat de vrucht van zijn lijden verloren ging? [8]) Bij de verdediging van de leer, dat de mis een offer is, komt de schrijver weder tot een hartstochtelijk beroep op 't geloof der kerk, de heiligen, de orakels, de wonderen, o. a. op het bekende Gregorius-wonder [9]). Waarom zou Christus aan de kerk tot herstel van allerlei schade geen ander offer hebben verschaft dan een dat de mensch in zijne armoede en zwakheid voortbrengen kon? [10]) Door goddelijk licht is de kerk, is de H. Thomas van Aquino bestraald geworden [11]). De verbreiders der ketterij hadden dan ook moeten wijken voor de heilige mannen, die vroeger over het geloof ge-

---

1) Dezelfde, Ibidem, m, fol. iv; hierachter, blz. 351.
2) Dezelfde, Ibidem, b, fol. iv; h, fol. iiijr; hierachter, blz. 302, 335.
3) Dezelfde, Ibidem, a, fol. iiijr, hierachter, blz. 300.
4) Dezelfde, Ibidem, b, fol. iv; hierachter, blz. 302.
5) Dezelfde, Ibidem, b, fol. ir; hierachter, blz. 301.
6) Dezelfde, Ibidem, c, fol. iijr; hierachter, blz. 309.
7) Dezelfde, Ibidem, i, fol. ir; hierachter, blz. 336.
8) Dezelfde, Ibidem, h, fol. ijv; hierachter, blz. 333.
9) Dezelfde, Ibidem, h, fol. iiijv; i, fol. ir; hierachter, blz. 335 vlg.
10) Dezelfde, Ibidem, i, fol. ijr; hierachter, blz. 338.
11) Dezelfde, Ibidem, h, fol. ir; hierachter, blz. 331.

schreven hebben [1]). Het gezag der kerk, welke de hier bestreden dwalingen bijna alle heeft veroordeeld, had voldoende moeten zijn om Christenen er van terug te brengen [2]).

Veelbelovend is des schrijvers toezegging aan het begin, dat hij, daar de meeste afvalligen het gezag der kerk bijna geheel loochenen, zich beroepen zal op argumenten der Schrift en der rede [3]). In werkelijkheid bekleedt hier echter het Schriftgezag doorloopend een veel geringere plaats dan men met het oog op deze toezegging had mogen verwachten. De kerkelijke overlevering wordt met de Schrift geheel op ééne lijn gesteld [4]). Dat het sacrament van het vormsel niet in de Schrift voorkomt, zegt niets. De Schrift diende voor allen, maar zij was niet bestemd om te bevatten, wat slechts aan weinigen medegedeeld moest worden. Als men den vorm van dit sacrament aan allen geopenbaard had, zou dit maar aanleiding gegeven hebben tot bespotting, zooals thans bij de Lutheranen; de overlevering moest hier dus liever geschieden door de handen dan door het schrift (per manus potius quam scriptura tradenda) [5]). In tegenstelling met Latomus (boven, blz. 33) spreekt Van Zichem uit, dat het gezag der Schrift enkel berust op dat der kerk. De kerk moet voor ons beslissen wat de ware Schrift is; men moet dus eerder aan de kerk dan aan de Schrift gelooven [6]).

Ook in dit opzicht verschilt Van Zichem van Latomus, dat hij den paus de hoogste macht, niet alleen op geestelijk, maar ook op wereldlijk gebied [7]) en volstrekte onfeilbaarheid toekent [8]). Eene wereldlijke heerschappij wordt toegekend door menschen, maar het pausdom is van goddelijken oorsprong [9]). Zoowel de eenheid als de vastheid der kerk vereischen het pausdom [10]). De paus heeft macht, niet alleen om de overgeleverde wetten te handhaven, maar ook

---

1) Dezelfde, Ibidem, a, fol. ij^{v}; hierachter, blz. 298.
2) Dezelfde, Ibidem, a, fol. iij^{v}; hierachter, blz. 299.
3) Dezelfde, Ibidem, a, fol. iij^{v}; hierachter, blz. 299.
4) Dezelfde, Ibidem, p, fol. v^{v}, vj^{r}; hierachter, blz. 371 vlg.
5) Dezelfde, Ibidem, n, fol. iiij^{r} en v; hierachter, blz. 360.
6) Dezelfde, Ibidem, n, fol. iiij^{v}; hierachter, blz. 360.
7) Dezelfde, Ibidem, d, fol. iij^{v}; hierachter, blz. 314.
8) Dezelfde, Ibidem, m, fol. iij^{r}—iiij^{r}; hierachter, blz. 353 vlg.
9) Dezelfde, Ibidem, m, fol. iij^{r}; hierachter, blz. 353.
10) Dezelfde, Ibidem, l, fol. iij^{r}; hierachter, blz. 348.

om, naar gelang der behoeften, nieuwe te maken; zelfs mag hij dwingen om in te gaan [1]).

Bij de behandeling van de sacramenten tracht de schrijver vooral te betoogen, dat zij de genade werkelijk mededeelen [2]). Op zijn kortst uitgedrukt is een sacrament een zichtbaar symbool, door hetwelk de werking der onzichtbare genade wordt afgebeeld en tevens medegedeeld [3]). Bij de meer uitvoerige algemeene beschrijving der sacramenten nadert Van Zichem in de bewoordingen soms tot de lijn der Hervormingsgezinden. De mensch, aldus verklaart hij, heeft in tweeërlei opzicht jegens God verplichtingen, 1°. wegens alle natuurlijke gaven, 2°. wegens de zonde [4]). Hij kan echter aan die verplichtingen niet beantwoorden zonder de hulp van Gods genade [5]). Voorzoover het eerste punt betreft, zou hij het vermogen hiertoe wel bezeten hebben, als hij in den staat der rechtheid gebleven was. Thans zonk hij dieper en dieper, totdat Christus kwam om de medicijn te brengen, waardoor de mensch, tot zijnen oorspronkelijken aard teruggevoerd, met de heilsgaven gesterkt, aan God den verschuldigden eerbied bewijzen kan [6]). De gelijkenis van den barmhartigen Samaritaan maakt alles aanschouwelijk. De Samaritaan is Christus. De olie en de wijn vertegenwoordigen de medicijn van de genade des sacraments. De herberg is de kerk. De waard zijn de dienaren der kerk. De aanbieding der genade is individueel. Vorm en wijze zijn door Christus bepaald, die hierin, gebruik makende van een eigenschap der menschelijke natuur, het juiste middel heeft aangewend om ons van de zichtbare dingen te trekken tot de onzichtbare. De teekenen (signa), welke daartoe dienen, noemen wij sacramenten. Elk sacrament deelt eene bijzondere genadegave mede [7]). Hierbij worden geloof, hoop en liefde geoefend [8]). Wie het sacrament aanneemt met geloof, ontvangt de genade [9]). Woorden vergezellen het sacra-

---

1) Dezelfde, Ibidem, d, fol. iv—ijv; hierachter, blz. 312.
2) Zie o. a. k, fol. iv, ijv; hierachter, blz. 342, 343.
3) Dezelfde, Ibidem, e, fol. iijr; k, fol. iv; hierachter, blz. 318, 342.
4) Dezelfde, Ibidem, b, fol. ijr; hierachter, blz. 303.
5) Dezelfde, Ibidem, b, fol. ijv; hierachter, blz. 303.
6) Dezelfde, Ibidem, b, fol. ijv; hierachter, blz. 304.
7) Dezelfde, Ibidem, b, fol. iijr; hierachter, blz. 304.
8) Dezelfde, Ibidem, b, fol. iijv; hierachter, blz. 305.
9) Dezelfde, Ibidem, b, fol. iiijr; hierachter, blz. 305.

ment om het afbeelden van de onzichtbare genadegave te voltooien. God is er de eerste oorsprong van; aan Christus alleen hebben wij alle verdienste van het genadewerk dank te weten; den priester komt de bediening toe; als hij het sacrament uitwendig toedient, en de mensch het waardiglijk ontvangt, werkt God in hem om de wille van Christus' lijden genade [1]).

De onthouding van den kelk aan de leeken wordt uitvoerig verdedigd [2]). Luther's verzet hiertegen is gemakkelijk te begrijpen, als men beseft dat hij, vluchtende uit de kerk, zijn heil zoekt bij de Bohemers, in wier nabijheid hij woont en wier dwalingen hij overneemt [3]). Hij zet een grooten mond op, waar hij de theologen aanvalt, die de mis somtijds een „opus operatum" noemen. Maar ook hier weder heeft de dwaling de onkunde tot moeder, daar hij niet begrijpt, wat deze uitdrukking beteekent [4]). Luther wil evenmin, dat men dit sacrament een goed werk zal heeten, ofschoon het stellig een goed werk is, nl. van Christus [5]).

Men beweert, dat Christus noch de Schrift van de priesterwijding gewaagt. Maar deze priesterwijding ligt in de instelling der sacramenten opgesloten [6]). Voor het algemeene priesterschap der gelooVigen beroept men zich op 1 Petr. II: gij zijt een koninklijk priesterdom. Doch als men het Fransche volk een koninkrijk noemt, omdat het door een koning geregeerd wordt, volgt hieruit nog niet, dat iedere Franschman koning is [7]). Behalve hen, die de sacramenten bedienen, moeten er bisschoppen zijn die de zoodanigen aanwijzen. Ook de bisschoppen moeten hun ambt van iemand ontvangen. Dit is de reden van bestaan van den paus [8]).

Over het sacrament des huwelijks wordt door dezen monnikauteur op waardige wijze geschreven, zonder dat hij rept van de meerdere voortreffelijkheid van den ongehuwden staat [9]).

---

1) Dezelfde, Ibidem, b, fol. iiij^{r}; hierachter, blz. 305.
2) Dezelfde, Ibidem, h, fol. ij^{v}—iiij^{v}; hierachter, blz. 333—336.
3) Dezelfde, Ibidem, h, fol. ij^{r}; hierachter, blz. 333.
4) Dezelfde, Ibidem, i, fol. iij^{v}; hierachter, blz. 340.
5) Dezelfde, Ibidem, i, fol. iiij^{r}; hierachter, blz. 340.
6) Dezelfde, Ibidem, k, fol. iiij^{v}; hierachter, blz. 345.
7) Dezelfde, Ibidem, l, fol. i^{r}; hierachter, blz. 346.
8) Dezelfde, Ibidem, l, fol. i^{r} en ^{v}; hierachter, blz. 346.
9) Dezelfde, Ibidem, o, fol. iij^{r}—p, fol. iiij^{v}; hierachter, blz. 363—370.

SACRAMEN-

TORVM BREVIS ELVCIDATIO.

Simulque nonnulla peruersa MARTINI Luther dogmata excludens, quibus et sa cramenta temerare ausus est, tum ecclesiasticam ierarchiam prorsum abolere. Pro inde et hac tempestate quam impie, cum in Romanam sedem, tum in caeteros ecclesiasticos ordines a nonnullis debacchatur, palam faciens, Per venerabilem Sacrae The ologiae professorem, Fratrem EVSTACHIVM de Zichenis, ordinis Predica torum edita. (.⁝.) ∴ (⁝.) ∴ (.⁝.)

ILLVSTRISSIMO [a ij r]
PRINCIPI, AC REVERENDISSIMO CAR
dinali. T. sancti GRISOGONI, Archiepis
copo Valentino, Episcopo Leodiensi, domi
no ERHARDO de Marka, Frater
EVSTACHIVS de Zichenis, sacrae Theologiae Profes
sor, ordinis Predicatorum S. D. P

QVAM PLVRIMI INter Christianos leguntur autores, R, D, quos nemo non fatetur, siue ad fidelium vitam instituendam, siue ad vaeritatem catholicam dinoscendam, commodissimas edere lucubrationes, adeo vt iam fere nihil desit ecclesiae, quo, siue disciplinae praecepta, siue vel fidei vaeritatem, siue quicquid ad Christianae vitae integritatem pertinet, facile dinoscat, vt vel hoc nomine nullo vnquam soeculo exstiterit vel foelicior, et tamen si huius temporis rationem consyderare volumus, magnam Christianorum reperimus partem, neque preceptis gaudere euangelicis, neque pijs oblectari studijs, neque dignis operibus suam exprimere professionem, sed modis omnibus cum CHRISTO pug-//nare, desciscere a virtute, dediscere Christianam fidem, Cuius [a ij v] vaeritatem vsque non tuentur, vt nonnulli etiam reperiantur, qui libentius audiant abiectissimam comediam, quam si aut de fide, aut virtute, preceptum aliquod salutare submittatur, vt et in hoc nostrum soeculum vaere competere posset illud Apostoli PAVLI vaticinium Erunt qui sanam doctrinam non sustinebunt, Tum a vaeritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur. Alioqui qui fieri posset, vt tot vbique essent, sicuti id temporis cernimus, qui quamlibet leui et inani sermone, nullo subinde argumento, tam facile manum darent heresibus, ac ijs erroribus accederent, quibus etiam vel sensus communis mox reclamat? Quos nescio quis vel Sathan adeo praestigiarit, vt et illi plus praebeant auctoritatis, qui suis in scriptis, vel minima pagellae parte, ter aut nu-

gatur, aut secum ipse pugnat, aut vnum, aut alterum ex priscis renouat errorem, vel heresim, quam caeteris omnibus, et eruditis, et sanctis, qui dei spiritu afflati, hactenus de fide praeceperunt, Quare vaero superioribus annis, duobus proxime elapsis, dum nonnullos etiam ex amicis hoc malo teneri cernerem, ac precipitari a fide, visum est (quod in me erat) nonnullos hac temeritate subnatos errores aperire, eorumque reddere rationes, tum hoc tantum agens, vt eos errores negligerem quos ob eorum obscoenitatem, et longe maxime a communi fidelium opinione distantiam, suapte sponte elapsuros sperassem. Verum res expectationi minime respondit, nam vsque non vltro elapsi sunt, vt et quamplurimi vltra quam prius se late conspersere, ita vt non deessent qui illos plus quam Luther ipse, et augerent, et locupletarent. Nam cum Luther ipse assereret,
a iij r non vnius syllabae papam habere statuendi po-//testatem in hominem Christianum, sine illius suffragio, nonnulli hic [1]) predicare ceperunt, vel publicis concionibus, vel non obediendum superioribus, vel nulla noxa eorum precepta negligi licere. Quare vaero tam et si persuasum habeam, vel ipsi Luthero nihil meo studio profectum iri, tamen vt etiam et nunc amicis vtcumque respondeam, qui tam subinde idipsum efflagitarunt, simul vaero et hijs qui istic non admodum tenaciter memoratis erroribus adherent, vel inscitia aliqua prolapsi sunt vtcumque prodessem, iam preterea et horum errorum rationes reddere operam dedimus, ita vt tamen prius et de vnoquoque sacramento simul tractaremus, hac de causa precipue, quod quisque (cum prefati errores, vel maxime in ecclesiae sacramenta impingunt, quorum alij alia lacerant, alij alia sacramenta extinguunt penitus.) sacramentorum percepta ratione, dignitate, necessitate, siue vel vtilitate, et sacramenta religiosius veneretur, et eiusmodi errores facilius deprehendat. Quo rursum ausus sum tuam interpellare celsitudinem, atque id libelli illi consecrare, quod quidem vel experientia ipsa didicissem, (vt caeteras illius dotes sileam, quas nulli non admirantur et suspiciunt) vt quatenus vniuersos suos conatus huc potissimum transmittit, quo ecclesiae suae decorem, et iura seruet, ita nil illi gratius exhiberi, quam quo ecclesiae fides simul cum ipsis sacramentis illustratur. Tum etiam, vt et opusculum illud quod pridem omnium ex meis lucubrationibus primum, eiusdem celsitudinis tuae auspicijs in vulgus prodijt, eisdem illius auspicijs completum exeat ac absolutum. Et quamquam erroribus ijs prorsum extinguendis, vna ecclesiae fides maxime par est, cuius

1) Men zou geneigd zijn hier te denken aan de volksbewegingen in Duitschland, die voorafgingen aan den Boerenkrijg. Maar het woordje »hic" wijst aan, dat de schrijver het oog heeft op verschijnselen in de Nederlanden.

siquidem auctoritas, ferme vniuersos eiusmodi errores dampnauit, verum cum iam quamplu//res hoc tumultu ab ecclesia discesserunt, *a iij* quineque CHRISTI spiritum perpetuo ecclesiam moderantem in ecclesia agnoscunt ita vt fere nihil auctoritatis tribuant ecclesiae, ea maxime argumenta submittenda duximus, quibus vel scriptura, vel ipsa ratione, quisque auocari posset, vt qui ecclesiae obstinati non cedunt, saltem vel scripturae, vel rationi prebeant dexteras. Atque quae et breuiter absoluere curauimus, cum ne quenuis temere onerem prolixi tate, tum quod scirem id tem- poris ea libentius perle gi, quae breuitate per- stricta citius trans scurruntur.

R. D. T
incolumem et
florentem seruet CHRI
STVS optimus maximusque. Vale.
Louanij pridie kalendas Mayas Anno 1523.

PRAEFATIO.

[*a iiij r*] A CVM SIT ECCLESIAE AVCTORItas, quam CHRISTVS optimus maximus diuino spiritu instructam, sic tutam esse voluit, aduersus omnium hostium insidias, vt illius vndique praesidijs septa, nulla vel vi, vel arte, trahi possit in errorem, nimirum magna est horum temporum malicia, quando nihil fere vbique statutum sit, siue vel ecclesiae, siue patrum commitijs, quod non multorum furijs assidue laceretur, vt quatenus iam olim post tyrannorum saeuitiam, argutijs hereticorum longo euo quassata est, ac ingenti ariete veluti concussa, ita et id temporis ferme nusquam desunt, qui vndique excito tumultu, tum tranquillitatem, tum fidem ecclesiae, miris tragoedijs peruertere conantur, adeo vbique grassantes, vt nullus vspiam sit in ecclesia, siue status, siue religio, siue quoduis ad publicum vitae genus pertinens, quod horum morsibus non sit obnoxium At quorum studium est, vt dum vitijs detrahunt, simulque cum hoc et dampnent, et lacerent omnes, qui quoduis exerceant publicum munus in ecclesia proceres, vt sic demum (opinor) mobile et imperitum vulgus concitatum, et hoc maioribus obstrepescat, et simul illi hac manu freti, quouis libidine ferantur, vt post populi plausum, explosam religionem, corruptos mores, eorum hominum procacitas et libido inulta perseueret. Qui cum et id sibi persuasum habeant, semper plurimis placuisse pessima, tantum conuitijs grassantur ad deprauandum. Nec mirum sane, si eorum hominum praestigijs demum populus Christianus haud fidem dabit, qui cum non nisi malis artibus instructi sunt, peioribus studijs, hoc est sycophantijs, conuitijs quoque, et probris, dum scripturarum sibi vendicant censuram, ipsi sibi fidem abrogant. Egregie namque de re Christiana actum fuerit, si claris-
[*a iiij r*] simis quibusque ac adeo sanctissimis negle//ctis authoribus in eos transferas, vel fidei, vel scripturae auctoritatem, qui omni spreta philosophia, spreta doctissimorum soeculorum eruditione, denique et quicquid interim spiritu sancto partum est, at nulla in achademia spectati, quarum studia non agnoscunt, eorum omnium quos hacte-

nus habeat ecclesia, et eruditos, et sanctos, deberi sibi censorium existimant, hoc tantum freti, quod tot sanctorum labores, tam sancta, receptaque studia, fortiter contempsere, verum hoc tantum agentes, vt dum per phas nephas, censorium hoc plene possederint, antiquatis ecclesiae decretis, antiquatis consilijs, ac quicquid multis soeculis laudatissimi quique, ac sanctissimi authores edidere, semel vniuersos Christianos ad suae religionis primam puericiam transmittant, interim varium quoddam (nescio quod) errorum simulachrum deliniaturi. Sed quid tum postea? Iam vaero denuo ARRIO caput proferre licebit, quandoquidem aduersantium tela confracta sunt, hostes quoque arma ponunt. Sed et SABELLIO respirandi locus nonnullus promittitur, quando perinde proiectis armis, etiam et sui hostes manum dabunt. Proinde et MANICHEO iam plane victoria patet, cum nulla arma erunt quibus valeat expugnari, nisi certe priora illa Christianae puericiae rudimenta. Tum vaero et caeteris omnibus heresiarchis cum sua cohorte, cum hoc prodire liberum fuerit, si proiectis sanctorum commentarijs existat nemo, qui tam multiplices errores vel depraehendat vel superet ratione. Postremo vero iam iterum et Vvicleuistis, simul vaero et Hussitis, Albigensibus et id genus hereticorum portentis, in tuto fuerint omnia, equidem quando (quibus hactenus pressi sunt, ac plane conuulsi) THOMAE namque ac BONAVENTVRAE, ac id genus vt aiunt illi Neotericorum // doctorum commentaria, vna cum et patrum decretis, ac *b ir* ecclesiae consilijs, horum hominum studio absumpta erunt. Heu malum hoc quis feret Christianus? quando absumptis sanctorum laboribus, ac preclaris quoque illorum voluminibus reiectis, non nisi operam et impensas luserint sancti, quando tam opimo thezauro, tam varia, tamquam multiplici eruditionis supellectili despoliata ecclesia, non nisi ad priora rudimenta vniuersa spectabunt? Denique quando salutaribus illis spiritus sancti, archanis instinctibus prorsum abolitis, ieiuna et frigida fuerint omnia in ecclesia, ita vt quicquid eruditionis, quicquid bonorum morum, quicquid praeclari instituti, sanctorum labores peperere, id semel euacuatum, et exstinctum pereat. Haec sunt tua Lutherane studia, dum sacras aras euertis, dum missae mysterium contaminas, immo extinguis, dum sacramenta subsannas, dum annullas alia, alia laceras, dum nullam fere ecclesiae, nullam consilijs tribuis auctoritatem, adeo pugnans cum CHRISTO, quanto omnibus in confesso sit, CHRISTVM ecclesiam ipsam perpetuo moderari. Qui certe ardentius suam ecclesiam deamat, quam vt suis eam iustitutis [1]), ac pulcherrimis doctrinarum diuitijs, sinat euestiri. Quin qui Apostolico testimonio ecclesiam et

1) Institutis.

nutrit, et fouet ipse, ita et sic haud dubium illibatam seruabit, quo minus latratibus ijs quippiam noxe ferat. Auget huius mali causam, quod et multos vbique haec aetas contineat, qui freti suo ipsorum iuditio, omnes prorsum achademias, simul et earum quoque studia omnia transilientes, dum recentiorum soeculorum eruditionem, simul cum diuina illa, abstrusiore quoque Theologia, quam illi Scholasticam [1]) vocant, nescio quam ob causam contempnunt, anteriora tantum soecula, siue veterum tantum eruditionem admirentur. Quasi
b i^{v} vaero nihil interim sanctorum labori//bus partum sit, aut dei spiritus, per tot soecula nihil vaeritatis sanctis afflarit. Quo fit autem, vt cum caetera omnia nata posterius aspernantur, vt in eorum soeculorum errores, quorum eruditionem elati negligunt, aut non bonis auibus didicerunt, interim prolapsi, qui omnium sibi aristarchi videntur, et censores doctorum, et quidem sanctorum, sese magistros prebeant erroris. Quamquam diuus martyr CYPRIANVS et aliam eius mali causam adiungat, puta eorum hominum arrogantiam, et supercilium, qui maioribus obtemperare haud didicerunt, dum ait libro epistolarum quarto, Epistola penultima. Vnde enim et hereses et scismata oborta sunt, et oriuntur, nisi dum episcopus qui vnus est, et ecclesiae preest, superba quorundam presumptione contempnitur, et homo dignatione dei honoratus, ab indignis hominibus iudicatur? Quod idem et BERNARDVS quoque confirmat, Omelia super Cantica .lxvi. dum ait. Iam vaero qui ecclesiam non agnoscunt, non est mirum si ordinibus ecclesiae detrahunt, si instituta non recipiunt, si sacramenta contempnunt, si mandatis non obediunt, Peccatores inquiunt sunt Archiepiscopi, Episcopi, et Presbyteri, ac per hoc nec dandis, neque accipiendis, idonei sacramentis. Quibus et diuus HIERONYMVS addit et eorum temeritatem et presumptionem, qui et nullo duce siue preceptore sacros libros aggrediuntur, dum ait Epistola ad PAVLINVM in hunc modum, Haec a me perstricta sunt breuiter, neque enim epistolaris angustia euagari longius paciebatur, vt intelligeres te in scripturis sacris, sine duce preuio, ac monstrante semitam, non posse ingredi. Taceo de grammaticis, rhetoricis, philosophis, geometris, dyalecticis, mu-
b ij^{r} sicis, // astronomis, astrologis, medicis, quorum scientia mortalibus vel vtilissima est, et in tres partes scinditur, in doctrinam, rationem, et vsum, ad minores artes veniam, et quae non tam logo,

---

1) In scherpe bewoordingen spreekt Van Zichem zijn gevoelen uit over een der vraagpunten, die het onderwerp hebben uitgemaakt van de polemiek tusschen Iacobus Latomus en Erasmus. Hij bestrijdt hier echter niet zoozeer laatstgenoemde als wel eene kategorie van lieden, die verder gaan dan hij. Het zijn dezelfden, die bedoeld worden in het voorafgaande op blz. 298 en in het vervolg op blz. 309.

quam manu administrantur. Agricolae, cementarij, fabri, metallorum, lignorumque cesores, lanarij quoque, et fullones, et caeteri, qui variam suppellectilem et vilia opuscula fabricant, absque doctore esse non possunt, quod cupiunt, sola scripturarum ars est, quam sibi omnes passim vendicant. Et subdit, Hanc vniuersi presumunt, lacerant, docent antequam discant. Haec HIERONYMVS. Porro quae cum et caeteras disciplinarum artes sibi in obsequium trahat, quas et diuus AVGVSTINVS primo de doctrina Christiana libro, in iustum vsum Christianis sumendas admonet, quod ad illustrandam vaeritatem, non vulgare obsequium prestent sacris literis, nimirum si et nonnunquam offendat eos, nec ad sui adyta penetrare sinit, qui neglectis huiusmodi humanis disciplinis, quod hac ipsa dignum est studium, haud perhibent. Vaerum vt ad institutum reuertatur oratio, ac vt de sacramentis quoque singulis premittamus, cum primis submittendum duximus.

Duplici deo homo daebito obnoxius est, cum natiuo, tum quod peccatum ipsum comitatur. Porro natiuum illud daebitum parit, quicquid deo acceptum ferimus, quod genus sunt opes, vires, dignitas, prosperitas, fama, auctoritas, amici, forma, facundia, et quicquid est tale, quod mortalibus largitur dei benignitas. Quae vero vt deo ferimus accepta omnia, (nam quid horum non plane a deo accepimus?) ita haud profundenda temere, sed in lucrum domini solerter reponenda, nequando ad sacuerum illud dei iudicium acti, cum nullo fenore acceptam // domino sortem reddimus, simul cum seruo illo ignauo, *b ij v*
qui domini talentum humi defoderat, ab illius nos oculis submotos, abijci iubeat, in externas tenebras. Peccatum autem poena comitatur cui quoque soluendae vt non antea par esse queas, quam abstersa culpa cum deo redeas in gratiam, ita et priori hoc daebito longe fueris viribus inferior, nimirum donec perinde nouae adsit gratiae suffragium. Nam et si integra homo animi valetudine, huic non penitus impar erat, verum vbi in scoelus sese dedit praecipitem, sublatis ijs, quibus vndique septus erat gratiae presidijs, a natiuo decore demigrans, viribus admodum destitutus est, ita vt cuius animum iam iusticia possiderat, diuinae splendor lucis illustrarat, totidemque virtutum decoris decorasset dei benignitas, iam coecitas ignorantiae nebula obscuret, adulteret caro, frangat infirmitas. Quo vaero fit, vt et in delectu rerum saepenumero animus et cecutiat et hallucinetur. Porro et si quod est dignum eligat, diuersum tamen exequatur, ac demum si quando quod rectum est exequitur, mox vel tedio, vel tentatione victus deserat. At vaero cum per multa iam soecula ijs homo malis pressus iaceret, neque humanis alioqui potuisset eripi praesidijs, ita vt ne quidquam illi reliquum esset, nisi quatenus coelesti patria perpetuo exulans, sempiternas poenas daret com-

misso, alto dei consilio gestum est, quod aduersus haec mala, quae primi parentis scoelus inuexerat, incarnato dei filio, pharmacum deus adderet medicinae salutaris, quatenus pulsis scoeleribus, et in natiuam homo speciem reflorescceret, ac quo demum ad coelestem patriam aspiret, salutaribus donis rursum ditatus, (quod deo daebitum erat) obsequium, sartis viribus, praestaret. Ac ita factum est, vt iuxta euangelicam parabolam Samaritanus ille euangelicus, hoc
b iij r est CHRI-//STVS, misertus hominis, quem diuinis dotibus prorsum despoliatum, tartarei latrones veluti exanimatum ferme reliquere, eius sanandis vulneribus, et oleum, et vinum infunderet, et iumento collocans, denique sacramentalis gratiae praesentanea medicina sedulo curandum, in stabulum, hoc est in ecclesiam reduceret, eius nempe curam stabulario, hoc est ecclesiae ministris, condicto autoramento, studiose committens. Vaerum salutaris haec gratia, quamquam omnibus eque exposita est, ac obuia, ad hanc tamen nemini aspirare licet, nisi cui priuatim exhibeatur. Cuius namque, et formam, et modum, a CHRISTO hunc accepimus. Nam cum homini quidem sit et familiare et natiuum, a corporeis ferri rebus, ad contemplationem rerum inuisibilium, caeterum gratia ipsa, quam optamus, per se quoque abdita est et abstrusa sensu, atque cuius siquidem beneficium longe maxime mortalibus nunquam non spectandum erat, rursum et agnoscendum, hinc mira CHRISTI benignitate iterum actum est, vt qui hominem seruare venerat, eidem etiam et exhiberet, quibus sensibilibus signis, et suae salutis rationem agnosceret, et quibus fontibus sciret esse petendam. Atque haec ipsa signa sacramenta dicimus, equidem in hoc a CHRISTO deo consecrata, vt quae et gratiam adumbrarent, et peculiaribus prescriptis et formulis suscepta, singula singulas gratiarum homini dotes importarent. Sic enim natiuam sibi et germanam, quam in caeteris omnibus legem seruat rerum parens dei prouidentia, hic plane tuetur, dum quod homini proprium est, homini prospicere curat, nempe vt rerum sensibilium contemplata ymagine, faciem cernat inuisibilis gratiae, sicuti iuxta Apostoli sententiam, inuisibilia dei, rerum
b iij v visibilium simulachro contemplamur. Ac rur-//sum, dum eodem hoc quo lapsus est homo itinere, (namque rebus pellicentibus corporeis) eodem, hoc est eisdem rebus corporeis ducibus, ad deum reducatur. Sic enim ratio reparandi scoeleris, rationi congruit delicti. Quemadmodum et CHRISTVM id seruasse credimus, qui ideo mortem delegit crucis, vt ligno superaret eum, qui ligno hominem deuicerat Quanquam preterea et humilitas hic in causa erat, siquidem vt rebus ijs corporeis submissus homo, humilem prestaret animum, qui aduersus dei prescriptum sese superciliosus extulisset, agnosceretque, suo huc se scoelere demigratum. Adde ijs vt et

fidem, proinde et spem, ac demum charitatem, eijsdem rebus nutriret homo. Fidem inquam, dum archana haec dona, fide intuetur, Spem autem, cum firma fiducia eadem expectamus. Porro charitatem dum diuinae hic dignationis contemplamur immensitatem. Cum tamen et aliam quoque hic causam addimus, puta quatenus homini hijsce rerum generibus et assueto, quin et in has penitus acto, id quoque pro sua deus benignitate et indulsit, et prospexit, vt quia ea, quae ad corporalis vitae necessitatem pertinent, hijsce in rebus aucupatur, etiam hic haberet, quibus (vt habet humanum ingenium) item et animi salutem inueniat. Itaque quemadmodum olim homine integro adhuc, ac nondum contaminato flagitijs, id lege decreuit deus vt quisquis illius prescriptum seruans (ne quod in medio erat paradisi lignum vetitum contingeret) premia susciperet immortalitatis (Etenim iuxta GREGORII sententiam non aliam ob causam interminatus est homini deus potissimum ne de ligno ederet scientiae boni et mali, nisi vt per obedientiae meritum, in melius homo bene conditus cresceret) ita nimirum perinde statuit, vt quisquis rebus ijs in humanam salu-//tem consecratis, et corporeis et sensi- [*b iiij r*]
bilibus, fide pioque animo sese submitteret, inuisibilis gratiae sit dona salutaria suscepturus. Atqui quibus preterea rebus, et verba quoque sociantur. Quae vaero et in hoc ipsum congruit admisceri, vel maxime quod simul rebus ijs sociata, absolutum deliniant simulachrum significandi, Atque quod ad rationem sacramenti pertinere dicimus Igitur plane agnoscis, quantum hic deo optimo maximo daebeamus omnes, qui quoties quisque tedium habet vitae prioris, aduersus omnem animi morbum, salutarem gratiae medicinam propositam teneamus. Cuius vaero vt deus ip se primarius author est, ita et vni CHRISTO gratiae omne meritum daebemus, caeterum ecclesiae ministro illius ministerium, vt hic dum foris sacramentum adhibet, et rursum idem homo digne susci pit simul et deus (videlicet interuenien te CHRISTI supplicio) gratiam quoque causat in homine. Porro vaero, cum varia sunt mor borum genera, quibus humanus animus detinetur, igitur non vnum tantum, sed plura de us homini sacramenta dedit in salutem, quod de singulis vbi de sin gulis disseretur manifestum erit, et primum.

DE BAPTISMO. //

[*b iiij v*] DVOBVS HOMO CApitur peccatorum generibus, cum originis, tum actionis. Ac illud vt preit, ita hoc ipsum sequitur rationis iudicium, Nam quanquam varijs homo perturbationibus obnoxius est, tamen flagitium omne actionis, rationis iudicium exspectat, citra cuius decretum non admittitur. Caeterum peccatum originis, vnius carnis commertio contrahitur, Cui siquidem et prima daebetur ratio medicinae Est autem peccati omnium prima medicina baptismus, sicuti omnium primum peccatum est originis. Igitur baptismus originis peccati medicina est, vt quem admodum hoc ipsum carnali propagatione irrepit, ita et spirituali regeneratione sarciatur. Porro baptismus regeneratio quaedam est, Seruatore teste, qui ait, capite apud IOANNEM .iij. Nisi quis renatus fuerit ex aqua et spiritu sancto (de baptismo loquitur) non potest introire in regnum dei. Nam quemadmodum caro ipsa, carnales homines generat, et carni obnoxios, ita baptismus spirituales homines gignit, et CHRISTO obnoxios. Quo vaero fit, vt et spiritualis vitae fons est, atque qui in hoc vnum exercetur, vt a carnali contagio exutus homo, et CHRISTVM induat, et CHRISTVM viuat. Etenim Apostolus tradidit, ad Galatas tertio capite. Quicunque in CHRISTO baptizati estis, CHRISTVM induistis. Igitur et baptismus sacramentum est. Nam gratiam et refert et im-// *c i r* portat. Etenim citra gratiam, CHRISTO inseritur nemo Gratiam vaero referunt, et forma, et materia baptismi. Sed haec quae sint prius agnoscendum. Porro formam euangelium indicat apud MARCVM extremo capite, vbi Seruator ait Euntes baptizantes eos, in nomine patris, et filij, et spiritus sancti. Atque quae ob id vel maxime adhiberi congruit, quod vni trinitati nostrae salutis summam, primum omnium acceptam ferimus Caeterum quo et fidei periculum desit, ne alieno titulo baptisma suscipientes, ei cui primum daebemus nostram salutem, haud tribuamus. Quanquam tamen olim et in nomine IHESV preberetur. Id quod non abs re, auspicijs spiritus sancti gestum credimus. Namque quo nomen hoc foelicissimum, et longe maxime orbi innotesceret, et rudibus adhuc mentibus fidelium altius insculperetur. Tum vt omnis nostrae salutis et fontem, primariumque autorem, titulo reddimus trinitatis, hoc est patris, et filij, et spiritus sancti, ita preterea et eum qui baptismum exhibet ministrum, perinde referimus, vel palam vt iuxta latinos, hoc articulo ego, cum dicimus, ego te baptizo, vel dum tacite designatur, cum iuxta graecos dicitur, baptizetur seruus CHRISTI. Proinde et aliud quiddam hic locum habet, puta quo sacramentum ipsum priuatim cuipiam exhibeatur Id quod hoc arti-

culo scilicet te prestatur, cum dicimus, ego te baptizo. Cum etiam et ipsius baptizantis intentio (quam dicimus) adesse debet. Quam vaero si submoueas. vt alio mentem conferens, non ex animi sententia baptismum admouerit aliquis, sicuti dum aut lusu rem agit, aut simulat (porro hominis est proprium ex animi sententia agere) non plus acceperis, quam si non ab homine sacramentum suscepisses. Vbi tamen liberalius quoddam // addunt Theologi, vt si *c i*^{v}
interim dum sacramentum quis administrat, sibi absens, in eum casum inciderit, vt ne quidem tum meminerit gerundi instituti, et tamen plene conferet, si id quod modo agat, quandoque animo rite gerendum, antea statuisset, verum modo huic animo, nihil contrapugnans interea destinarit. Materiam vaero baptismi, iam aquam accepimus, cum ait Seruator loco superiore. Nisi quis renatus fuerit ex aqua et spiritu sancto .etc. Porro vtrumque et forma, et materia (quod habet ratio sacramenti) inuisibilis gratiae effectum adumbrat. Scilicet aqua hoc nomine potissimum, quod quisquis prioris vitae poenam habens, digne pergit, hoc sacro lauacro repurgatur a noxijs, quemadmodum et aqua corpus mundum reddit a sordibus, rursum et quatenus aqua tinctus homo, demum ablutus emergit, ita sacro hoc fonte, ablutis scoeleribus, in nouum hominem baptizatus exurgit, atque hactenus exurgit, vt qui iam vni carni vitam debebat, CHRISTI membrum, CHRISTO insertus, vni iam CHRISTO vitam agat, nouam denique spiritualem vitam auspicatus. Ac idem forma exprimit verborum, nempe interiorem animi ablutionem. Nam cum ais, Ego te baptizo in nomine patris, et filij, et spiritus sancti, tum quid certius, vel ad amussim intus fieri animo designatur, quam animum ipsum ablui a peccatis. Verum aqua ipsa baptismi materia vuulgaris sit oportet, namque quae vbique obuia, facile patet omnibus, sicuti et baptismus omnibus expositus est, vt nec ea quae vel arte adulterata est, nec qua natura quoque corpora mixta imbuit, tantum vaero simplex, pura, atque quae elementalis dicitur, hic locum habeat. Porro et tantum semel baptismo iniciandum, // cum (vt meminimus) baptismus generatio quaedam est, atque non *c ij*^{r}
nisi vna generatione, vnius vita contingit. Tum hoc vaero, quod baptismo CHRISTO commorimur singuli, ac veluti Apostolo teste sepelimur cum CHRISTO, eius siquidem mortem semel adumbrantes, qui et semel tantum pro homine mortem oppetijt. Quamquam preterea et id in causa est, quod aduersus originis morbum precipue administretur, quem cum iterat nemo, ita et baptismum illius quoque vnam medicinam, nec iterat quoque. Nam vt teste Apostolo vnius hominis commisso, in hunc morbum semel precipitamur omnes, ac deinde in mortem, ita vnius iusticia CHRISTI, singulis mortalibus, vniuscuiusque singulo baptismo, abunde consulitur, vt

nisi vel CHRISTI iniuria, resumi queat. Caeterum vt iam baptismo iniciatus, nouam vitae rationem auspicatur, qua paulatim, ceu quibusdam auctarijs graduum adolescit, quemadmodum diuus PETRVS recenter baptizatos, ceu nouiter natos infantes compellat, Primae suae . cap . ij. inquiens Quasi modo geniti infantes, rationabiles, sine dolo, lac concupiscite, visum est sanctis, vt quatenus puerilis aetas, veluti rudis adhuc foetus ipsis matribus ac nutricibns, fingenda, formandaque tradi solet, ita et opaereprecium esse, vt singulis baptizandis, nonnullos ex fidelium coetu adiungerent, qui eorum de fonte susceptores, mox iniciatos CRISTO, ceu pedagogus aliquis, primum Christiana fide, deinde et melioribus virtutibus expolirent, vt (teste DYONISIO capite .vi. Ecclesiasticae Ierarchiae) sub hijs baptizatus omnis ageret, veluti sub diuino quodam pedagogo. Verum gliscente demum fidelium numero, ac longe lateque despersa religione, res eo spectare cepit, vt instituendi hoc officium, in ipsos
c ij v tandem parentes consuetudo reijceret. // Et quamquam sacramentum hoc, CHRISTVS ita omnibus accommodari voluit, vt idem id et omnibus esset commune, vt nullum genus, nullam aetatem, nullum quoque sexum excludat, quemadmodum et suae passionis supplicium ex equo omnibus impendit, quod hoc sacro symbalo statuit singulis exhiberi, vt teste Apostolo ad Romanos cap. sexto, Quicunque baptizati sumus, in mortem ipsius baptizati sumus. Et quibus item addit, Ita et vos existimate mortuos vos esse peccato, viuentes autem deo in CHRISTO IESV. non tamen vna cunctis ratione plane suscipitur, Infantilis autem aetas, et quae iudicio caret, tantum aliena fide accipit, sicuti nonnunquam legimus euangelio, alienam fidem alijs fuisse saluti. Quemadmodum de paralitico legimus, apud MATH. capite nono, Quod cum vidisset IESVS fidem illorum, scilicet qui illum ad CHRISTVM adduxere, dixit paralitico Confide fili, remittuntur tibi peccata tua. Verum iam grandioribus, et quibus iam per aetatem iudicium contingit, priuata fide pergendum, cuius vaero affectum nisi adhibeant, tam et si sacramentum ipsum suscipiunt, dum alioqui et si non fide, animo tamen pergunt adipisci, quod administrat ecclesia, tamen eius siquidem salutarem effectum haud assequuntur. Etenim teste Apostolo Iusticia dei est ex fide IESV CHRISTI. Et tamen ne quaelibet adhibenda fides, nempe integra tantum adhibenda, non frigida, neque iterum Lutherana, quae vbique mutila, sine operibus salutem sibi promittit. Predicat hoc hominum genus sola fide pergendum, et ita quidem, vt si credas deum hic vaeracem promissorem, plane nihil erit, cur non iam digne perfeceris omnia. Sed de hijs tam et si alias satis meminissemus, vaerumtamen vt hic etiam aliquid addamus, Nam tute quisquis es
c iij r vel Luthe//ranus, vt hic credas deum veracem, et tamen alioqui

praecepta eius non seruas, immo contra proximum conuitijs, et contumelijs incessis, num hac fide tutus eris? Proinde dum hic credis, et tamen non credis ecclesiae, ab ecclesiae fide dissidens, quorsum haec fides tua mutila? An ne multi olim erant eius generis homines, qui heresiarchae dum essent, tamen interim deum credebant vaeracem promissorem? Et vniuersos hos seruas contorta hac fide? Rursum quos multos habeat Christianus orbis, qui fidem dum tenent, tamen moribus non exprimunt tute seruabis? Proinde quod si quis peccatum aliquod animo teneat et tamen pergat credere deum vaeracem, dum sacramentum suscipit (sicuti non statim a fide excidit, quisquis prolabitur in flagitium) num hic continuo credere daebet se certo accepisse gratiam? Huius erroris causam prebet, quod de fide dum tractas, fidei rationem haud percipis, adeo cecutiens ad vaeram fidei rationem, vt ne cernas quoque, fidem sine charitate informem, et quidem fidem esse, et penes multos sceleratissimos residere, quos tamen seruare nequit. Atque quibus palam liquet, vaerissimam esse (quidquid reclamas) diui IACOBI sententiam, qui fidem sine operibus mortuam sonat. Et preterea et AVGVSTINI, qui et ipse, id IACOBI verbum in os iacet [1]) ijs, qui perinde vna fide, olim se seruari existimabant sine operibus. Sic enim inquit AVGVSTINVS .xxi. de ciuitate dei. capite .xxvi. Respondeat ijs breuiter IACOBVS, si quis dicat se fidem habere, opera autem non habet, numquid poterit fides seruare eum? Et infra, Quisquis igitur habet in corde CHRISTVM, vt nec ei terrena, siue temporalia, nec ea quae licita sunt, atque concessa preponat, fundamentum habet CHRISTVM, si autem pre// ponat, et si videatur habere fidem CHRISTI, non est tamen in eo *c iij v* fundamentum CHRISTVS. Tum si in quem incidisti, qui interim dum fide credit, terrenum aliquod CHRISTO prefert, num gratiam addis? Sed aliud hominum genus succurrit [2]), qui nescio quam sibi suo baptismo libertatem promittentes, palam intonant, vel publicis concionibus, vt ne quis homo, hominem stringere posset quibusuis humanis legibus, vt quibus neglectis peccatum admittat. Id quod et Lutheranis figmentis iam dudum sibi persuadere. Huius erroris crassa quaedam, et stolida ignorantia mater est, quod scrutari nesciunt, quibus humanae leges fontibus, et pregnantur, et robur acceptent. Non aduertentes quatenus hoc sibi robur vendicant humanae leges quo fonte obtemperandum est maioribus. Quod ipsa lege naturae nasci perspicimus. Etenim sic res omnes deus optimus maximus prospexit, vt inferiora quaeque ductum sequantur super-

1) Bedoeld is: jacit.
2) Zie blz. 298 en 302 en de aanteekeningen aldaar.

norum, ita vt nec quippiam sinat ab hoc ordine exorbitari, sicuti vbique apud naturam obuium est, inferiora quaeque corpora eorum ductum sequi, quae sibi in orbe locum vendicant altiorem. Quod idem et inter coelites seruari sancti tradunt, vt contractiora numina, gubernentur altioribus. Caeterum vt neque vel tartarei spiritus ab hoc ordine penitus sint alieni, inter quos autem qui natura prestant, prestant et imperio. Igitur hic exorbitabit homo? igitur solus homo non obtemperabit maioribus? Quare vacro et si per se humanae leges nullam inuehant noxam, ac intra humanas limites sitae, nullo stringant flagitio desertorem. Verum cum fieri non potest, dum eiusmodi leges non seruas, quin simul et ipsius naturae quoque
[*c iiij r*] violes // presciptum, ita vt et dei obsistas instituto, qui eum rebus ordinem statuit. (Etenim PAVLVS tradidit, ad Romanos capite terciodecimo. Qui potestati resistit, dei ordinationi resistit) hinc a scoelere neutiquam immunis erit, quisquis maioribus non obtemperat. Nam quid mirum, si (quae tam late patet, rebus omnibus dei benignitas) cum caeteris ornamentis, quibus res ipsas decorat, etiam et id demum addat, vt cum propagandi potestate celebrantur, etiam et illustrentur potestate gubernandi caetera? At hinc quid non inique sese subduxerit? tum quis non obtemperabit tandem vel maioribus, etiam discolis? Quamquam et ex virtutis collatione haec eadem percipimus. Etenim philosophiae vulgaris preceptio est, vt vniuscuiusque subiecti virtus. vna obedientia metiatur, vt istuc potissimum virtuti detur illi, qui alteri submissus est, puta illius legibus obtemperare. Quo protinus sequitur, vt quisquis contra eius cui subditus es legibus non obtemperas, et deflectis a virtute, et recti normam deserens proripis in flagitium. Postremo potestas ipsa ferendarum legum teste Apostolo, a solo deo manat, Ait enim, Omnis potestas a deo est. At ne vacue quidem, vt robur non teneat obligandi. Nam quorsum inanis, et vacua potestas, quae neruis careat, et quae nulla sua vi arceat ad sui obseruantiam? Quare vaero nisi penitus hanc potestatem euacuas, rursum diuino obsistens instituto, iterum plane obtemperandum erit. Sed iam haec ipsa superest etiam et scripturae testimonijs edocere. Porro diuus PETRVS primae suae Epistolae, capite secundo, palam admonet maioribus obtemperandum,
[*c iiij v*] dum ait, Subiecti estote omni humanae creaturae. // Rursum et PAVLVS ad Hebraeos capite extremo, Obedite praepositis vestris et subiacete eis. Tum ad TITVM capite tertio, Admone illos principibus et potestatibus subditos esse. Et plerisque alijs in locis, vt est illud ad Romanos capite .xiij. Si male agis regem time, non sine causa gladium portat. Cui et AVGVSTINVS accedens, non frustra (ait) sunt instituta potestas regis, et cognitoris ius, vngula carnificis, arma militis, disciplina dominantis, sacueritas etiam boni patris.

Habent omnia ista modos suos, causas suas, rationes, vtilitates, et haec cum timentur, et mali coercentur, et boni quieti inter malos viuunt. Verum haec si de prophanis potestatibus, non de ecclesia sumis, tum Seruatorem audi, apud MATHEVM capite .xviij. ita admonentem, Si peccauerit in te frater tuus, corripe eum .etc. Si te audierit, lucratus eris fratrem tuum, Si autem te non audierit, adhibe adhuc vnum vel duos testes. Et subdit Si non audierit eos, dic ecclesiae, Si autem ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus et publicanus. Porro hoc in loco nonne insinuat obtemperandum ecclesiae Seruator? Alioqui si minime obtemperari vellet ecclesiae, quorsum attinet delictum fratris ecclesiae deferri? Rursum si ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus et publicanus? Immo vaero adeo obtemperandum ecclesiae, vt (nisi obtemperes) etiam et protinus e fidelium te societate vel anathemate pellendum insinuet. Siquidem qua PAVLVS ipse potestate vsus est, dum apud Corinthios hominem fornicarium sathanae iuberet tradi in interitum carnis. Ac non minus PETRVS, Actuum .v. cap. dum ANANIAM et SAPHYRAM simili mulctauit poena, quod e sua ipsorum pecunia, paululum in priuatum suum commodum seruassent, quod statutum erat in commune conferri Sed dum et // id agis, vt (quo liberius *d i r* insanias) eques omnia in ecclesia, vt nullus demum alteri sit quauis functione potestatis in ecclesia superior ad haec iterum tibi hunc euangelij locum obijcimus. Nam hic cum CHRISTVS fratris peccatum ecclesiae auctoritate arceri velit, ac de obstinato fratre palam pronunciari, id quod potestatem quoque exigit, porro potestas gradum facit, et limen quoddam edit inter fideles, quis nisi vehementer desipiens, preditum hominem hac potestate, caeteris in quos exercetur equabit? Rursum dum et CHRISTVS, PETRVM suarum ouium pastorem instituisset, num equabat omnia in ecclesia? An ne PETRVM prefecerit potius suis ouibus, dum diceret tam sedulo, Pasce agnos, pasce oues meas? Quare dum plane vides, delegatum PETRO pastorale officium, quid stolidius, quam PETRVM nolle et CHRISTI ouibus prefectum? Quod si prefectum, hunc quis equabit ouibus vnquam? Caeterum vt ad id quod in manu erat reuertamur, quidnon et audiendus a grege pastor, atque eius iustis legibus protinus obtemperandum? Nam quae ouicula, sui pastoris vocem vnquam neglexerit non inique. Quod si inique negligit, quid nulla noxa predicas non obtemperandum? Atqui quibus tandem liquet, nedum naturalis legis prescripto obtemperandum? vaerum et diuinae. Et cum ais (quo omnium maxime hunc errorem affirmandum putes) nullam condendarum legum traditam a CHRISTO potestatem, primum neque loco illo apud MATHEVM capite .xvi. cum ait Seruator, Quodcunque ligaueris .etc. namque quod (vt

temere ais) tantum de peccatis soluendis, ac ligandis, illic sermo habeatur. Tum neque loco illo apud LVCAM capite .x. Qui vos
*d i*ᵛ audit, me audit, et qui vos // spernit me spernit, quod ibi iuxta te, tantum de euangelica predicatione scriptura loquatur, nihil illi subsidij importatur. Nam cum Seruatorem ais iam mox memorato loco priore de peccatis tantum vel soluendis, vel ligandis agere, plane (vt cernis) falsum est. Nam priusquam de soluendis peccatis aut ligandis, commemorat CHRISTVS, PETRO pollicetur claues coelorum, cum ait, Tibi dabo claues .etc. Tum vaero addit vt et peccata simul vel remittere vel ligare licebit eadem ipsa clauium potestate. Sed quid clauium vocabulo pollicetur nisi eam potestatem, qua pastor gregis CHRISTI, CHRISTI vices ageret in terris? Tum potestas haec pastoris in gregem, immo CHRISTI in gregem suum ipsius, atque omnium maxime iustis legibus exercenda, quid non et iustas leges ferat? Quis enim ingenio tam arido, tam stolido vnquam, vt quem credat potestatem accepisse in alios, quos nulla queat lege ligare? Quod si nullas leges submissis ouibus, PETRI liceat auctoritate prescribere, quarum ductu (quod vnus earum scopus est) perferantur ad superos, vel a superorum congressu arceantur indigne, quorsum attinet vacua haec potestas pastoralis, quae elumbis et supina gregem non arceat neque ducat lege? Quae vero non modo acceptis legibus, ac perpetuo prescriptis gerenda sunt, nam mutatis rebus, mutatis hominum statibus, ac pro varietate soeculorum, nouis assidue emergentibus casibus, nouas nonnunquam comminisci leges operaeprecium est, quod non omnibus eque accommodari queant omnia, immo alia alijs vtilia sunt ad salutem, sicuti fere vbique videmus, vt alias aliae sibi gentes leges vendicant. Ac rursum quando eiusmodi item potestas etiam huc spectat, vt acceptas leges, et iam praescriptas seruari faciat, ac ad seruandum impel //
*d ij*ʳ lat, quid absurdius, quam vt nihil in hoc appositum queat praescribere, cui praescripto nulla noxa non adhereas? Quo in loco illud AVGVSTINI magnopere pensandum, qui etiam et poenarum metu, et animaduersione Christianum quemlibet arcendum insinuat, cum ait Epistola .CC.iiij. ad DONATVM presbyterum. Attendis enim et sepe repetis, sicut audis quod in euangelio scriptum est, recessisse a domino .lxx. discipulos, et arbitrio suo atque impie discessionis fuisse permissos, caeterisque duodecim, qui remanserant fuisse responsum, Numquid et vos vultis abire? et non attendis, quia tunc primum ecclesia nouo germine pullulabat, Nundum in ea fuerat completa illa prophecia, Et adorabunt eum omnes reges terrae et gentes seruient illi. Quod vtique quanto magis impletur, tanto maiore vtitur ecclesia potestate, vt non solum inuitet, sed etiam cogat ad bonum. Quibus addit, Hoc tunc dominus significare volebat, qui

quamuis haberet magnam potestatem, prius tamen elegit commendari humilitatem. Hoc enim illa communi similitudine satis euidenter ostenditur, vbi misit ad inuitatos, et venire noluerunt. Et ait seruo, Exi in plateas et vicos ciuitatis, et pauperes, et debiles, et caecos, et claudos, introduc huc. Et ait seruus domino, Factum est vt imperasti, et adhuc locus est. Et ait, Exi in vias, et saepes, et compel pelle intrare, vt impleatur domus mea. Vide nunc quemadmodum de hijs qui prius venerant, dictum est, introduc eos, non dictum compelle, ita significata sunt ecclesiae primordia, adhuc recentis. Et rursus subdit. Proinde quia oportebat etiam iam viribus ac magnitudine roborata, etiam compellere homines ad conuiuium salutis eternae, postea quam dictum est, factum est vt imperasti, et adhuc locus est, Exi inquit in vicos, et saepes, et compelle intrare. Quapropter si ambulaueritis quieti extra hoc conuiuium sanctae vnitatis ecclesiae, tamquam in vijs vos inueni//remus. Nunc vero *d ij v*
quia per multa mala, et saeua, quae in nostros committitis, tanquam spinis et asperitate pleni estis? vos tanquam in sepibus inuenimus, et introire compellimus. Qui compellitur, quo non vult cogitur. Hactenus AVGVSTINVS. Atque hanc potestatem, penes Romanum episcopum potissimum residere, idem AVGVSTINVS testatur, cum item ait Epistola .C.lxij. Erat autem transmarinis vicina regionibus, et forma celeberrima, et nobilis, vnde non mediocris vtique auctoritatis habebat episcopum, qui posset non curare conspirantem multitudinem inimicorum, cum se videret, et romanae ecclesiae in qua semper viguit apostolicae cathedrae principatus, et caeteris terris, vnde euangelium ad ipsam Affricam venit per communicatorias literas esse coniunctum, vbi paratus esset causam suam dicere, si aduersarij eius, ab eo illas ecclesias alienare conarentur. At neque vaero vel casu aliquo, sed diuino concilio gestum credimus, vt ea potestas summa, in romanam sedem locaretur. Sicuti preterea propter eximia romanorum merita, etiam et prophani principatus summam, in romanos transtulerit deus. Porro quibus (vt habet romanorum historia) vnum omnium erat commune gentis studium, iustas leges edere, probis patriam vestire moribus, ac optimis quoque disciplinis subiectos quosque expoliri. Ad haec blanda in omnes, synceraque beneuolentia, vt etiam accepta iniuria parcere quam persequi mallent, Quo demum factum est, vt rebus vbique, domi, miliciae, mari, atque terra clare gestis, vniuersum quoque orbem in sui admirationem traxere. Igitur, et imperij dignitatem, quid non pre caeteris gentibus tenerent? tum quid non publicum demereantur dominatum, qui tantopere communibus patriae commodis inseruiere? De charitate enim // omnium sententia est, *d iij r*
quod virtutum omnium arcem tenet, tum quod in deum hominem

transmutat, tum quod sua omnia in commune confert commodum. Quare eadem ipsa, etiam et virtutum omnium possidet premia. Sed age, quae vel virtus, quod vel humanum studium, ad charitatem accedit propius, quam vnus ipse amor in patriam, quandoquidem vt et ipsa charitas, ita et sese, suaque omnia, in commune reponat et ille? Dum preterea et hoc quoque commendetur, quod vnus ipse amor in patriam, etiam et totius dilectionis proximi ymaginem gerit. Nam vt chari sint parentes, chari liberi, chari propinqui et familiares, et tamen vniuersa haec, vna ipsa patria complexa est. At istuc ipsum, quis non diuini protinus animi dixerit? Nam cum diuini animi sit proprium, et peculiare, rebus, salutique mortalium consulere, quid non vel hinc ad diuinam naturam proxime accedant romani, quorum vnum studium erat, communibus patriae commodis, videlicet libertati, saluti, amplitudini, fortunisque omnibus inseruire. Igitur quid non et publici dominij illustrentur splendore? Neque vaero obstat quod Ethnici essent, quando etiam et Ethnicis predicante Apostolo, ad Romanos capite .xiij. operae suae pretium metiri licet, siue vectigal (vt inquit ille) siue tributum. Igitur cum qui officium praestat, iure metit et officij dati mercedem. (quod siquidem rebus ipsis humanis, natura mater tam sancte prescribit) quid non etiam et dominium ferant qui eius tam sedulo prestiterunt officium. Quamquam vaero diuus AVGVSTINVS aliam hic addit causam, vtpote vt ob hoc quoque romanos deus orbem expugnare permisit, vt vniuersum orbem legum vnitate pacaret. Quod vaero non abs re et CHRISTVM prospexisse credimus, quatenus vt et
d iij v pacis, et vnita//tis ipse auctor et amator, bina haec dominia, sacerdotale namque et regale, in se ipso quidem sociasset, ita etiam (quo minus inter sese dissideant) in vna haec ipsa sede coniugaret, equidem vt eorum inter sese concordia, et legum, et magistratuum vnitati deseruiret, fieretque vt dum alterum alteri sociatum est, alij vicissim aliud obsecundaret, vt quem ab exordio inseuit rebus ordinem deus (siquidem vt id quod spirituale est, idipsum quod est temporale suo numine administraret) etiam nec hic quoque rebus ipsis auferret Sed quorsum haec? nisi vt tandem agnoscamus romanam sedem non quidem contempnendam, vt a plerisque id temporis temere et traducitur, et contempnitur, vaerum fidelibus omnibus ne dicam vel vniuerso orbi, cum alijs quamplurimis, tum istoc potissimum nomine magnopere suspiciendam. Porro ne longius aberret oratio, Cum iam (quo minus obedire cogaris) locum illum euangelij Qui vos audit me audit, et qui vos spernit me spernit, ad obedientiam nolis pertinere maiorum in ecclesia, male te habet, quod legis Deuteronomij capite .xvij. Qui autem superbierit, nolens obedire sacerdotis imperio, qui eo tempore ministrat domino deo tuo, et decreto

iudicis, morietur homo ille. Nisi fortassis idipsum adeo tibi antiquatum sit, vt nihil eius deus reliquum fecerit nouae legis episcopis, siue sacerdotibus prepositis ecclesiarum. Preterea et id quoque, quod ad SAMVELEM olim deus loquutus est, Primi Regum .viij. Non enim te abiecerunt, sed me, ne regnem super eos. Nam si deum abiecerunt, qui veteris legis custodem, ac sacerdotem, siue vel eius imperium (quod scriptura illic meminit tum egisse populum israhelem) abiecere, quid non et CHRISTVM abijciunt, qui cum CHRISTO iam nomina dederunt, et illius sacerdotes, ac suae legis prepositos, siue custodes abij//ciunt? Vaerum vt tibi vel donemus [*d iiij v*] eum locum (sicuti gestis) ad euangelij praedicationem tantum pertinere. Tum et euangelium nonne alioqui obedientiam predicat fidelibus? nam cum et turbas et discipulos admoneert [1]) CHRISTVS apud MATHEVM capite .xxiiij. inquiens, Super cathedram Mosi sederunt scribae et pharisei, omnia quaecunque dixerint vobis, seruate, et facite, secundum opera eorum nolite facere. Nonne obedientie admonebat quemadmodum ipse semper esset obediens patri? nisi fortassis tantum obtemperandum putas scribis et phariseis veteris illius synagogae magistratibus? ecclesiae autem prefectis non item. Ad haec diuus PAVLVS vbique per orbem euangelij preco, nonne potestatibus et magistratibus obtemperandum predicat? Ac rursum, nonne suas traditiones seruandas? dum ait secundae ad Thess. secundo ca. State et tenete traditiones quas didicistis, siue per sermonem, siue per epistolam. Porro hic nonne obtemperandum? Preterea num et vnius cuiusque fidelis (quod clamas) accersendum suffragium? Tum CRISTVS ipse cum (vt iterum repetamus) PETRVM suis ouibus praeficeret pastorem, num earum ouium suffragium expectari voluit, vt sua ipsarum oues arbitratu obtemperant pastori? Nam quis vel sanus id sentit vnquam? Neque vaero hoc agimus, vt quaelibet humana praescripta, flagitio obnoxium faciant desertorem, tantum de iustis hominum legibus haec sumenda sunt. Iusta autem sunt hominum prescripta, quae vna sapientia tulerit. Quae cum publicis commodis seruiunt, nec vires superant vtentium, nihil turpitudinis admiscent. Sic enim legem imitantur eternam, quae bonarum legum fons est, et parens, et quam sequi necessum est. Ac ita eorum hominum studium quid sit, facile agnoscas, nempe quo orbem sceleribus impleant (quibus arceantur scelera) leges abrogare, scelerum libertatem inculcare, peccandi libidinem incendere, // et quo diuina humanaque perturbent omnia, nunc po- [*d iiij r*] testatem nullam permittere superioribus, nunc (dum maiorum praescripta negligi praedicant haud inique) inobedientiae faces ministrare,

1) Lees: admoneret.

interim dum haec publice, priuatim, plebi inserunt, neque vel legis rationem, neque quis vaerus humanae potestatis vsus sit agnoscentes. Postremo iam in eos stomachatur Lutheranus, qui nota aliqua, siue quod characterem vocamus, Christianum animum baptismi sacramento depingunt, scilicet quo ceu symbalo quodam et CHRISTO inscrimur, et inauguramur regno coelesti, plane oblitus sui fundamenti PAVLI, qui secundae ad Corinth. cap. primo, signari nos asserit spiritu sancto. Et perinde AVGVSTINI sui, qui idem confirmans, secundo contra PERMENIANVM ita inquit, Si miliciae characterem in suo corpore non militans pauidus exhorruerit, et ad clementiam imperatoris confugerit, ac praece fusa, et venia impetrata, militare iam coeperit, numquid homine liberato, atque correcto, character ille reperitur, an non potius agnitus approbatur? An forte minus habent sacramenta Christiana, an corporalis haec nota? Cui forte et diui DYONISII addendum fuerit testimonium, dicentis secundo capite Ecclesiasticae Ierarchiae vt quodam signo, sui deus tradat participationem, nisi sancti huius martyris, et diuinae Arriopagitae (quod suis erroribus nonnusquam aduersatur) homo ille auctoritatem et contempneret, atque sacra commentaria dampnaret Cui tamen non minus tribuendum puto, quam diuo HIERONYMO, CRISOSTOMO, siue vel CYPRIANO, ne dicam vel vni Luthero. Porro cum id palam videmus, vt qui terrenam aliquam miliciam profitentur, suae miliciae nota vestiri, quid mirum si et qui CHRISTO
eir nomen dedere, eius // signentur miliciae nota. Immo quid non hac prerogatiua preferimus potius Christianos? Sed iam quam impie piorum hominum et vota traducit, audiamus. De quibus ait execrando libro cui de Captiuitate babylonica ecclesiae, titulum indidit, quod non parum Christianae vitae repugnant. Deinde et presumptiones esse humanas, officere baptismo, officere Christianae libertati, tum sine salutis discrimine nuncupari non posse, et id genus ineptiarum. Videlicet quo agnoscis, aut nullo alio hunc hominem studio teneri, nisi vt data opera quam multis noceat, aut certe quam minimum voti cognitionem attingere. Quam sane quisquis vaero iudicio percipit, nimirum cum his votum reponet, quae cum primis laudatissima sunt, caeterum et inter optima quoque virtutum genera reponenda. Sicuti et scriptura ijs votum annumerat virtutibus, quae potissimum ad dei cultum pertinent, vt legis YSAYAE capite .xiij. Colent eum in hostijs et muneribus, et vota vouebunt domino. Vt etiam alibi ad votum scriptura hortetur, vt est illud Vouete et reddite domino deo vestro. Non igitur traducendum est, quod nulla sui parte non sit optimum. Nam voti materiam si inspicias, sane ea vna virtus est, suapte natura omnem actum inanem excludens. Si sponsionem qua prestatur, iam haec omnium maxime

diuinae seruituti quemuis foeliciter et consecrat et obfirmat. Etenim id vnum voto agitur quo se diuinae seruituti arctius vouens ipse religet, dum interim qui sancta vota insimulas, ac preclaram hanc virtutem pijs adimis, (quod in te est) ipsam virtutis segetem deuastas, Porro deuastat virtutum segetem qui tam insignem virtutis supellectilem, e medijs virtutibus deturbat. Et tamen quae hactenus spectata est, vt nullo non soeculo vbique gentium existerent vel sancti, qui hoc virtutum genus // magna cum admiratione amplec- *e i v*
terentur. An vaero diuus BENEDICTVS, BASILIVS, BERNARDVS, diuus DOMINICVS, FRANCISCVS, et mille id genus sancti fabulam egere, dum singuli singulis sui ordinis professoribus, tam sancta vota prescripsere? Quin magis si pie sentis, cum primis speciosum ducis, sed et salutare, quod diuini spiritus afflatus tam sedulo suis organis inspirat, vt ne semel quidem capitalis sis, quisquis sic admones fideles, vt ad sancta vota, ad sanctam virtutis professionem, nolis aduolare quemquam, nempe quae re ipsa expressa, tam ingentem sanctorum turbam, nunquam non orbi peperere. Quis enim non protinus immane flagitium ducet, e medijs Christianorum animis speciosam exterminare virtutem, auocare a vitae perfectione, quos CHRISTVS hortatur vt pergant, remorari adolescentium animos, ac sollicitam reddere iuuentam, ne se deo consecret vel puerilibus in annis, ac quo mundi huius sese irreciat illecebris, calcar exhibere, scilicet quo tam sis iniquus CHRISTO, quam CHRISTVS amplexanda perfectionis concilia, olim omnibus preposuisset, et perpetuo preposita esse velit. Sed fortassis in causam trahis, quod periculum fuerit, ne vel male vota tutatus preceps fias in flagitium Nam si id te remoratur, eodem studio nihil vnquam ardui tentandum erit, quando nihil tanta sit vndique incolumitate vestitum, quod non vel per occasionem noxium esse potest. Quo preterea et vniuersas leges, tum et caetera quoque mandata, semel tota euacuaueris, ita vt etiam et quidquid vspiam est vel vtile, vel commodum, demum fuerit abdicandum. Nam quid tam foelix esse potest, cui non sit discriminis alea sociata? De preceptis autem ait Apostolus, quod per occasionem non // nunquam officiunt, capite ad *e ij r*
Romanos septimo, Occasione accepta peccatum per mandatum, operatum est in me omnem concupiscentiam. Et infra, Peccatum vt appareat peccatum, per bonum operatum est mihi mortem. Quod si ob periculum omne cessandum erit, tum quis seret vnquam agricultor, quando periculum sit, ne sata seges enascatur? Ait enim scriptura, Qui obseruat ventum nunquam seminat. Itaque quanquam omnis vaere Christianus, ab his rebus alienus esse daebet, quae vltro periculum admisceant, aut suapte quoque natura inquinant, quod genus sunt turpis confabulatio foeminarum, meretricum con-

tubernia, ac cacterae noxiarum rerum illecebrae, longe tamen secus predicamus, de ijs rerum generibus, quae et si per occasionem plerumque non nihil noxe inuehant, tamen per se quidem honesta sunt, neque quauis cum turpitudine coniuncta. Alioqui iam omnem prorsum vitae rationem abdicare oportebit, cum nihil vsquam sit in rebus humanis, siue conditionis, siue status, tam integrum, tam absolutum, quod non per occasionem, humanae imbecillitati officere queat. Atque neque vaero libertatis quippiam hinc tibi decedit euangelicae, quandoquidem nulla libertas vberior, quam seruitus CHRISTI. An id libertatem adimit euangelicam (quod ais) quod animum obfirmat in bonum? Non enim seruitus est, dum peccare non licet, dum nuncupato voto, deo homo sacratior, alienior est a peccando. Nam si id sit tollere libertatem fulcire animum virtute, nequando liberius peccet aliquis, plane nec superi ipsi liberi erunt, dum obfirmatis animis in bonum, peccare nequeunt. //

e ij r Quare vera est AVGVSTINI sententia, in Epistola ad ARMENTARIVM, et PAVLINAM. Foelix necessitas, quae ad meliora compellit. Dum interim tua libertas, quam nusquam non gestis vel orbi commendare, et quam vnam euangelicam vocas, cum tamen omni barbarica sit seruitute deploratior, vtque ad ima tartari demergens miserum, libertatem adfert peccandi, vt impia, et scoelesta, vel ipsis principatibus publicis, procul sit a Christianis finibus arcenda.

DE POENITENTIE SACRAMENTO

SVPEREST vt de poenitentiae sacramento secundo loco disseramus, cuius quidem non admodum vrgeret necessitas, nisi denuo a baptismo in scoelus homo prolaberetur. Atqui cui vna poenitentia mede diri [1]) valet, quemadmodum et corpori hominis pharmacum. Quo tum quidem opus habet, dum inmorbum aliquem inciderit, quod alioqui et incolume, et integrum, nullam desiderat medicinam. Est autem commune cum
e iij r caeteris sacramentum // poenitentia, cum (quo ratio omnis sacramenti absoluitur) sensibilium rerum symbalo, inuisibilis gratiae effectum et effigiat, et immittit. Est vaero inuisibilis gratiae effectus, interior poena commissi, ea quippe quam gratia instruit, tum

1) Voor »mede diri" leze men: »mederi".

et commissorum omnium condonatio, siquidem quae simul hoc sacramento confertur. At primum hoc inter penetralia pectoris clausa contritio (quae dicitur) actibus refertur poenitentis, dum pectus tundit foris, dum fluunt lachrymae, et dum peccatum homo agnoscens, pre se fert dolorem illius. Caeterum noxae condonationem quid certius exprimit, quam verba ipsa sacerdotis, cum ait Ego te absoluo a peccatis tuis? Sic enim preterea et hic mimime nouerca erit prouida mater dei prouidentia, proinde nec obscura dei benignitas, dum (quae nusquam humanae imbecillitati non consulit, ac primum baptismo mortalibus abunde consuluisset) venturi prescia, quatenus saepenumero mortalium populus, nouis admissis scoeleribus susceptum semel baptisma sibi deleret, ac extingueret, nouis nascentibus morbis, nouam prospicit medicinam nempe quo nusquam deessent, quibus remedijs salutem homo speraret. Atqui quibus palam liquet, quam flagrantissima hominem charitate deus optimus maximus nunquam non amplexatus est, cui non satis esset ab omni prorsus peccati genere semel ablui hominem baptismo, vaerum hoc obsoleto, obsoleto hoc nomine CHRISTI dei supplicio, denuo nouam homini rationem conciliandae salutis impendit, ita vt iam denuo peccato obnoxius homo, rursum noua quadam vitae ratione CHRISTO insitaretur, scilicet sacramento poenitentiae, ac quidquid salutis sub natum a baptismo scoelus detraxerit, vnum poenitentiae sacramentum resarciret Neque alio consilio tradidit homini CHRISTVS // claues ligandi atque soluendi, dum diceret apud MATHEVM capite *e iij v* .xvi. PETRO, Tibi dabo claues .etc. Et alibi, Quorum remiseritis peccata .etc. quam (quo quidem iam a baptismo relapsus homo) nouum iter petendae salutis agnosceret. Et certe noua ratio salutis, et quidem amplissima, vt quoties fidelium aliquis commissi poenam habens, earum sese clauium iudicio submitteret, toties commissorum omnium semel accipiat condonationem. Vaerum ea tantum poenitentia vaera est, cui ex peccati displicentia profecte, iam confessio, ac deinde satisfactio, extremam manum admouerint. Nam omnis poenitentiae fons est, et parens, interior animi peccati poena. Nam quis recte suo medebitur peccato, nisi dum quod animo placuit, eodem et displiceat. Rursum et quod ex animi sententia admiserit, eadem et conuellat, nisi certe quis dicat conuelli e mente scoelus, siue expiari, cui animus interim adhaeret. Adhaeret autem commisso animus, quod admissum nulla sui poena animum tenet. Nam vnumquodque scoelus vt nisi arrideat animo non admittitur, ita dum non displicet haeret. Dum fortassis interim quis suppeditari posset, quem vt neque poeniteat vitae prioris, ita nec probat commissum. Quem vaero si sanari velis dum nullam habet sui commissi poenam animus, non secus astruis, quam si nulla medicina a pec-

cato animum sanari predicas, quandoquidem omnis commissi omnium prima medicina est, ac citra quam nulla alia efficax aut presentanea adhibetur, interior animi dolor peccati. Etenim cuius quoque foetura est, quidquid vaere poenitentiae ratio prescribit. Atque haec ipsa puta animi poena peccati interior, perpetua esse daebet, ita vt quoties idipsum in mentem venerit, toties detestari
[*e iiij r*] sit necesse, aut certe // non probari. Nam idipsum ipsius poenitentiae vocabulum sonat, quando idem sonet poenitere, quod et poenam tenere. Porro poenam vaere tenet peccati, qui assidue depraecatur, quod inique sese commisisse dolet, vt et recte admoneat CRISOSTOMVS, Omelia ,xli. Poenitentem nunquam oportet obliuioni peccatum tradere, sed deum quidem rogare, ne eius meminerit, ipsum vaero nunquam ipsius obliuisci. Et infra. Si nos eius meminerimus, deus obliuiscetur, a nobis ipsis vltionem sumamus, nosipsos accusemus, ita placabimus iudicem. Et proinde CASSIANVS Collatione .xx. Dum agimus poenitentiam et adhuc vitiorum actuum recordatione mordemur, necessarium est vt ignem conscientiae nostrae obortus ex confessione culpae lachrymarum dolor extinguat. Quare et si quando animo adblandiatur flagitium aliquod, vt ceu foetura quaedam, aut digna animi soboles, rursum animum captet, ac titillat quoque voluptate sui, quo denuo probetur, adeo vt id iam in concilium vocarit animus, tum hoc statuendum erit, quo execretur, non autem vt nouae voluptatis sensu placeat. Deinde ad hunc ipsum animi dolorem iam et confessio addi daebet. Id quod hoc liquet argumento, nam id habet scoelus omne, et germanum, et peculiare, vt quemadmodum ipsa virtus et laude, et premio recte celebratur, ita hoc suapte natura animaduerti dignum est, et traduci. Indigne enim de virtute sentit, quam quisque nec laude, nec praemio dignam sentit, ita et perperam sentit de peccato, quod haud censet iudicio dampnandum. Nam cum nihil dei sapientia vbique a suo fert ordine exorbitari, quod non mox reponat eodem, neque quicquam rerum frustrari sinit natiuo sui generis modo. hinc scoelus omne et iudicio animaduerti statuit, siue iudicio
[*e iiij v*] dampnari. // Dum tamen interim hoc immensae benignitatis officium, dei clementia daeberi sibi voluit, vt quo minus acerrimo dei iudicio dampnetur perpetuo, temporario in hoc mundo iudicio animaduerti sustineat, immo statuat, videlicet ipsius hominis, vt vaera sit Apostoli sententia, primae ad Corinthios .xi. Si nos ipsos iudicaremus, non vtique iudicaremur a domino. Ac proinde AVGVSTINI Omelia .l. vbi inter alia, In hac ergo poenitentia, maiorem saeueritatem quisque daebet in se exercere, vt a se ipso iudicatus, a domino non iudicetur. Vaerum, ita sinit deus animaduerti peccatum ab homine, vt non modo ipsius iudicio qui scoelus dedisset, animaduerti susti-

neat, quando in suis quisque scoeleribus saepenumero et hallucinatur, et cecutit (atque quo minus hoc nomine sua cuique salus tuta fuerit) sed et alieno et quidem (quod infra manifestum erit) sacerdotis, namque quo eadem ipsa humana salus alieni iudicij adiutata suffragio, homini demum foret, cum testatior, tum tutior. Nam alioqui quorsum hic claues ligandi atque soluendi, nisi nequando sui ipsius iudicio derelictus homo, qui tamen sibi iudex commode esse nequit, causari posset, quippiam hic suae saluti remedij deesse. Nec sane mirum si et hominis quoque iudicio, peccatum omne obnoxium deus esse voluit, quod dei tantum animaduersioni olim submissum esset, quando iam hominem deus assumens, factus est ipse deus homo. Nam cum peccati iudex deus homo factus est, quid ni et omnis peccati iudicium, ad ipsius hominis tribunal aduocetur, vt quod olim tantum deus animaduerteret scoelus, iam vaero vt deus homo factus est, iudicet et homo? Legis in euangelio, CHRISTVM obmurmurantem sibi scribarum et phariseorum populum, nouo edito miraculo, docere sese potestatem tenere remittendi peccata, cum diceret paralitico, apud MA//THEVM nono capite. *fir* Vt autem sciatis quod filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata Tunc ait paralitico, Surge et tolle lectum tuum et vade in domum tuam. Et surrexit, et abijt in domum suam. Quod si filius hominis (vt cernis) remittit peccata (equidem quod cum iudicio geritur) quid non et iudicabit peccata? Tum si filius hominis, quid ne et homo demum peccata iudicabit? nisi fortassis filius hominis homo tibi non est, Neque est quod ijs obijcias, quod et deus est hic qui peccata remittit paralitico, vt id deo, non homini tribuamus, quandoquidem agnoscis idem hic doceri a CHRISTO de filio hominis, atque adeo de homine, vt peccata remittat, scilicet vt qui dei potestate ederet miraculum dei etiam auctoritate remittat peccata. Igitur quid ni et homo alius id possit dei auctoritate? vt quae non semel homini tradita est, vt cernas locis supra memoratis, videlicet apud MATH . capi . xvi. Quodcunque li . etc. Et apud IOAN . cap . xx. Quorum remiseritis .etc. Porro nec hoc quidem alienum est, puta si CHRISTVS qui se, suaque omnia, in humanae salutis commodum tot modis tradidisset, etiam legatam sibi a patre potestatem remittendi peccata, simul homini delegasset, namque quo et humanam salutem copiosius locupletaret, et humanas mentes remissi scoeleris contestatione, sibi redderet alacriores. Quo vaero et congrue diuinitatem imitatus est, vt quae simul cum homine hominem pregnat ad vitam, quando pariter et hominem ipse per hominem, soluto scoelere reparari statuit ad immortalitatem. Igitur vt vides delegatam homini a CHRISTO potestatem remittendi peccata intantum et cognoscendi, et iudicandi peccata, admittes

homini traditam a CHRISTO potestatem, quam vaero (nisi inanem reddas et vacuam) mox et scoelera esse confitenda homini affir-//
fi^{v} mabis, quod neque iudicari, neque cognosci queant peccata, nisi quatenus eadem aperiat confessio. Quod autem et iudicandi et cognoscendi commissa, homini istic praeterea admittes potestatem, exprioribus liquet, et alias docuimus, quippe quod sine iudicio, et adeo sine cognitione non remittantur. Quod si haec tibi minima sint quibus credas confitenda peccata, Iam non aliud praeferebat CRISTVS, cum apud LVCAM capite .xvij. leprosos decem ad sacerdotes committeret, dicens, Ite ostendite vos sacerdotibus. Nam quorsum spectabat ad sacerdotes committere, qui cum irent mundati sunt, si non aliud hic quiddam insinuasset CHRISVS, gerendum in posterum, puta (quo commissi veniam concilies) animi morbum aperiendum sacerdoti? nisi certe secus tibi haec vmbra designet, aperire morbum, siue ostendere sacerdoti veteris legis, quam in noua lege aperire commissa sacerdoti, siue confiteri, aut certe fabulas hic egisse CRISTVM putas, ac lusum edidisse diuinum illum spiritum, cum olim in lege tam sedulo mundandae leprae ymagine, futuram commissorum confessionem adumbraret. Sed de quibus alias satis. Ex quibus etiam mox sequitur, tam et si citra confessionem, nonnunquam commissa condonat deus, et tamen (vbi a baptismo in mortale flagitium prolapsus es) vel animo ne desit confessio oportet. Nam quisquis citra confessionem fidelis, neque vel re expressam, neque vel animo accersitam, sui peccati medicinam quaerit, non qua oportuit via grassatur ad salutem, immo prepostere salutem quaerit, neglecto eo quo sacramento, salutem CHRISTVS importari statuit. Itaque nimirum si nec interim peccati veniam accipit, quandoquidem non desciscit a commisso, sed auget commissum. Cuius quidem magno tibi exemplo angelus ille Sathanae esse po-
fij^{r} test, qui tam et si iuxta ANCELMI // sententiam, fortassis ad salutem primum mente accinctus erat, vaerum tamen quia non recta qua oportuit, videlicet suffragijs mediatoris dei et hominis, scilicet in scoelus sese praecipitat, quo et dampnatus est. Sicuti preterea nec quisquis extra ecclesiam agens, et tamen cui baptismus patet, denique et monstratus est citra baptismum haud salutem assequitur, immo dum interea diuersum conatur, neglecto baptismo, peccatum congeminat quoque Sed haec eorum hominum ingenia non penetrant, qui confessionem nullo a deo precepto manari volunt, non quidem aduertentes quatenus vulgari illo precepto, quo cuique quaerenda sua salus proposita est, eodem et petendae salutis via prescripta, vt quemadmodum in dei legem committit qui salutem negligit, ita et qui non ea quam CHRISTVS statuit via ad salutem temere grassatur, perinde in dei legem peccat. Iitaque confessio et

si alioqui haud prescripta esset, tamen cum via sit conciliandae salutis, quid ni vel hoc nomine cuique precipitur? Porro confessionem iter esse ad salutem, ambigit nemo, nam cum commissorum remissio bona sit salutis pars, quid secus CHRISTVS cum claues ligandi atque soluendi homini dedit, quo remissionem tui commissi suscipias, quam viam commonstrat salutis, ac primum vt confessione commissa detegas, ac deinde discussa iudicio condonentur? Iam vaero quid ijs respondendum sit agnoscis, qui vacuam eam confessionem putant, neque prestari oportere, quae remissa noxa adimpletur, haud assequentes, quod eadem haec confessio priorem peccati remissionem prestiterit, non quidem re ipsa expressa, sed vt animo destinata erat. Cuius rei simulachrum id quidem exstat, quod vna CHRISTI passio olim in lege commissorum remissionem operabatur, // non quidem, vt re ipsa perpessa, sed quatenus des- *f ij v*
tinata a deo fuisset, ac quam tamen re ipsa prestari oportuit. Postremo quod ad satisfactionem (quam dicimus) pertinet. Aliud quidam vnumquodque flagitium desiderat, nempe quo et turpitudo reparetur illius Quare vaero cum vna poena culpam restituat, neque proinde (vt attigimus) solers illa rerum parens dei prouidentia, quippiam rerum vel miserum, vel infirmum in suo iacere ordine permittit, sicuti et nihil non germano quoque et natiuo suo vestit decore, hinc eadem ipsa rerum parens, vt noxam omnem dampnandam statuit, ita singulis flagitijs, singulas praeterea poenas connexuit, quo reparentur. Itaque quo minime perpetuo a suo ordine exulet sordidum, et deforme, flagitium omne equis penis expiandum. Quo circa et aliud agnoscis CHRISTI miserentis beneficium, qui praeterea et hoc humanam salutem locupletauit, vt quo minus peccatum ipsum perpetuo affligeretur a deo, per hominem primum dampnatum, breuis eui spatio affligeretur in terris, ita vt quod perpetuas alioqui poenas daturum erat, temporarijs homo poenis re dimeret. Quemadmodum vaero diuus AMBROSIVS ad quandam corruptam ait. Peccator autem si sibi ipsi non pepercerit, a deo illi parcitur, et si futuras poenas gehenne perpetuas, in hoc paruo vitae spacio compensauerit, seipsum ab incendio liberabit. Vaerum (quo latius haec explanemus) vt flagitium ipsum in deum commissum est, cuius vnius gloriam tuo commisso obscuraris, ita nisi dei arbitrio danda poena erit. Nam et si per se quoque vindicta, molem equat patrati flagitij, tamen vt quem conciari est studium, quo cum redeas in gratiam, iam eius noxa reparanda est arbitratu, qui malum accepit, scilicet quo et iram ponat, et morem gerat sarciandae gratiae, Quare vaero rursum sacerdotem consulas // opor- *f iij r*
tet, quod vnus ille accepta a deo clauium potestate (vt suo loco monstrabitur) dei partes agat. Et habes terciam poenitentiae por-

tiunculam, nempe satisfactionem (quae dicitur) arbitrio dandam sacerdotis. Cui namque si te ipsum traducens, poenas dederis temporarias, nedum (dei quidem indulgentia) noxam expiaueris, vaerum et poenas redempseris eternas, quae cum temporarijs poenis iam commutatae, tantum te manent temporariae. Vt et diuus CYPRIANVS quemlibet vel modicis flagitijs obnoxium recte admoneat sermone quinto de lapsis. Hoc ipsum inquit (de ijs loquitur, quos archanum aliquod commissum, vel vna cogitatione perpetratum tenet) apud sacerdotes dei dolenter et simpliciter confiteantur, exhomologesin conscientiae faciant, animi sui pondus exponant, salutarem medelam paruis licet ac modicis vulneribus exquirant. Haec ille. Nec mirum sane, si sacerdoti, cui in veteri lege concessum erat pronunciare de eo, qui lepra aliqua correptus fuisset, eidem et in noua lege, de hoc (quod lepra ipsa effigiabat, ac quo minus vacue effigiarit) peccato, animaduertere collatum sit. Neque vaero iam operaeprecium est, denuo vel eorum errorem traducere, qui simul cum noxa, et penam omnem predicant expiatam. Verum quamquam de hoc alias satis, tamen cum plane interim videmus, nonnunquam instaurari amiciciam cum eo, cui tamen quod rebus detraxeris illius, iusta lex resarciri iubet, non mirum videri daebet, si et incolumi, et integra gratia, quam tibi peperit dei benignitas, vltrix illa acerrima dei iusticia, nonnunquam exigat, vt quod deo omnium auctori detraxeris, vel laudis, vel gloriae, perinde rasarcias. Vaerum vt altius quid repetamus. Duplex in vnoquoque scoelere malum deprehendimus, cum culpam, tum poenam Quae vero vt
f iij v per se quidem temporaria est, ita et per occasionem // fit perpetua, hoc namque, quod quicquid commissis poenarum dederis, nullo euo citra gratiam culpam expiabit, atque cui donec abstersa fuerit, semper poena comes erit. At vbi cum deo redieris in gratiam, iam quae prius per occasionem perpetua erat, ad natiuam suam naturam regressa tantum exstat temporaria. Porro vaero eiusmodi poenae debitae commissis, quid intercedit demum quo minus obstringaris? Neque vaero est cur expiatam dixeris. Primum neque per te met expiata est, cum fieri posset vt iam redieris in gratiam, minima data flagitiorum poenitentia, quae autem vt abolendae paenitus penae impar est, ita haud totam absumere valet. Sed neque vel poenitentijs CHRISTI protinus est absorpta. Nam et si redieris in gratiam cum deo, scilicet CHRISTI supplicio intercedente, non tamen protinus sequitur, vt hoc omnem mox daebitam commissis poenam redempseris. Id quod oculis expositum cernimus, nedum in hijs qui in hoc mortali corpore versantur, vaerum et inter superos beatas animas absterso penitus omni contagio, noxae genitalis poenam dare, scilicet corporis incinerationem. De quo et alias. Quare vero

vt eiusmodi poena saepenumero haud expiata est remissa noxa, profecto danda erit, Nisi quoque denuo oscitantem feceris dei iusticiam, vt quo vel maxime celebretur daebitam poenam negligat peccatis exigere. Sic enim magnopere sibi consentient, et eadem ipsa dei iusticia, similiter et dei benignitas quando (quae nusquam in opere nostrae redemptionis sociatae non erant. sicuti et in quouis diuino opere inseperabili commertio sociatae sunt) etiam et in hoc opere nostrae iustificationis sese amplexantur, videlicet dum pro sua benignitate reuertentem deus peccatorem benigne suscipit, et pro sua iusticia commerita poena noxam restituit. Et cum aduersus praedicta instas Et primum de confessione, non doceri ex scrip// tura, confessionem omnium peccatorum, haud scripturam aduertis. [*f iiij r*] Nam praedicat euangelium vt identidem iam accepisti, traditam homini potestatem remittendi peccata. Quo protinus admittes (nisi certe in deum inpingas diuinam secans integritatem) et hominem remittere peccata omnia hac ipsa potestate. Nam vt vna eademque sit, et CRISTI et homini collata a CRISTO remittendi peccata potestas sicuti (vt alias visum est) vna est, eademque potestas, et superioris, et quam illius auctoritate fretus prestat magistratus inferior, ita et vna eademque est, et CRISTI, et hominis, siquidem quae CRISTI auctoritate praestatur, condonatio commissi, sicuti perinde eadem et vna est remissio et regis, et eius quae illius nomine exercetur, Tum vaero cum vt vides, vna eademque sit commissi remissio, et CHRISTI, et hominis CHRIISTI vice noxam condonantis, profecto dum hominem velis non omnia, tantum manifesta peccata remittere, et CHRISTVM affirmabis non remittere simul commissa omnia. Et iam diuinam integritatem secas. Porro vaero vbi dexteras dabis, vt iam admittas hominem remittere omnia adeo (vt commemorauimus) et potestatem iudicandi et cognoscendi omnia, homini tribues. Quam vaero vt vacuam CRISTVS haud esse velit, ita et postremo liquet vt et omnium etiam peccatorum confessionem quandoque velit praestari. Hoc namque documento, quod sicuti ex prioribus agnoscis, vna confessio archana flagicia, citra quam nec iudicari nec cognosci valent, detegit. Et habes diuinae voluntatis prescriptum. Porro vbi iam et clauium reseruationem insimulas, tam faues noxijs, quam cornudas peccatori. An ne diui GREGORII sententia libidinem peccandi incendit veniae facilitas? Igitur quidmirum, si (quo libidinem peccandi nonnichil compescat ecclesia, peccati medicinam non tollat quidem) sed (quo efficatius sanet) nonnunquam instruat venia grauiore? //

Quando preterea diuinum hic morem imitatur ecclesia, quo iden [*f iiij v*] tidem in scoelera relabenti, non equa deus sese facilitate perpetuo inclinat. Equidem qui iuxta euangelij narrationem, seruum illum

nequam, cui omne daebitum condonasset, et tamen ob remissi scoeleris ingratitudinem, in carcerem detrusit perpetuo discruciandum, Ad haec cum nihil non sibi pulchrum ducit effutire in populum Christianum, iam et episcopos, et primates ecclesiae vniuersos hortatur, quatenus vnumquemlibet fidelium, cuilibet sinant a confessionibus esse, siue vel mas ille fuerit, siue vel foemina, plebeus, aut procer, prophanus, siue sacerdos, quod putet CHRISTVM potestatem remittendi peccata, siue quam clauium dicimus penes quemlibet fidelem reposuisse. Id quod sibi nititur persuadere apud MATH cap. xviij. Quaecunque alligaueritis etc. Sed locum hunc si exacte discutias, quid hic habes quaeso, quod potestatem hanc ad quemlibet torqueas fidelem? Nam et si primo sermonis vestibulo ad vnumquemque fidelem sermo erat, tamen cum de potestate ligandi, vel soluendi loqueretur CHRISTVS, tandem ad vnam ecclesiam spectabat sermo. Quod liquidum erit, modo euangelij verba pensamus. Nam ita legis loco superiore Si peccauerit in te frater tuus, vade et corripe eum inter te et ipsum solum. Tum si non audierit, adhibe tecum duos vel tres testes, quod si non audierit eos, dic ecclesiae, Si autem ecclesiam non audierit, sit tibi sicut Ethnicus et publicanus. Quo in loco palam Seruator admonet, primum, te priuato fratris delictum corripiendum. Deinde si non audierit, adhibitis testibus. Postremo et si eos non audierit, idem tandem ab ecclesia corripiendum monet, ita vt si ecclesiam non audierit, tibi veluti Ethnicus et publicanus habeatur. Tum ne quis
g i r ecclesiae auctoritatem contempneret (nam fieri potuisset, vt // iuxta HIERONYMUM eo obstinaciae quis proripiens diceret. Dilutum et imbecille est regnum ecclesiae, siue ecclesiae potestas, non moror, non obtempero) hinc eius temeritatis ansam abripiens Seruator, ecclesiae auctoritatatem hoc attollit sermone dicens Amen amen dico vobis Quaecumque alligaueritis super terram, erunt ligata et in coelo, Et quaecunque solueritis .etc. vt palam sit, hic ad vnam ecclesiam loqui Seruatorem, Igitur vel ecclesiam hic, ecclesiae primates intelligis, et quidem quod longe maxime consentaneum est, sicuti et de ijs interpraetatur CRISOSTOMVS, certe nihil habes, quod ad quemlibet fidelem pertineat, tantum quod ad ecclesiae primates pertineat, vaerum ecclesiam hic pro multitudine sumis fidelium, (nam non alias hic ecclesia sumi posset, nec alias hic sumitur a sanctis nisi vel pro ecclesiae proceribus, siue primatibus, vel pro ipsa fidelium multitudine) ita vt ipsi multitudini haec sit potestas collata, iam ad vnam multitudinem plane haec pertinebant, et rursum huic errori nihil quaesitum est. Nisi certe adeo quis desipiat, vt quod multitudini prebeatur id omne priuato cuilibet perinde preberi putat. cum non continuo sequitur, potestas haec apud multitudinem repo-

sita est, ergo penes priuatum quemlibet reposita est. Neque sequitur ecclesiae claues multitudini collatae sunt, igitur priuato cuilibet perinde collatae sunt, cum multa de multitudine praedicamus, quae neque de priuato quolibet dicimus. Quamquam tamen non admittimus quippiam potestatis (si tamen hic quid collatum est) collatum multitudini, quod in se non in Apostolis, et primariae in PETRO susceperit. Quare si catholice credis, tantum hijs credes CHRISTVM prebuisse potestatem remittendi peccata, quibuscum vnis haec loquebatur, ac quibus in hoc ipsum spiritum sanctum dedit, namque // Apostolis, dum ait apud IOAN. cap. xx. Accipite spiritum *g i*ᵛ sanctum, Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis. Atque quem ideo cum hac ipsa potestate addi congruebat, quod id muneris citra illius adminicula minus idonee exercetur. Nam si ex equo potestatem hanc remittendi peccata omnibus dedit Seruator, quid non et eque spiritum sanctum in hoc ipsum dedit singulis, tantum Apostolis dedit spiritum sanctum, nisi quod vnis Apostolis hanc dedit potestatem? Postremo cum iam de satisfactione non tam temere, quam impie effutit, vtpote nihil pensari deo operibus dignis virtutum, sane vt neque alibi, ita neque et hic bonorum operum rationem penetrat. Nam (vt rursum commemoremus de quo tamen alias tractauimus) Bina in hijsce operibus colligimus commoda, cum poenam quod cum labore exarceantur, tum et ipsum opus virtutis. Porro poenam culpam ipsam resarcire, communi omnium sensu tenetur. Caeterum virtutis opere, cuius quidem prora in deum confertur, deum (quod in nobis fuerit) et colimus et sanctificamus. Quod vaero et CRISTVS nos precari docuit, et assidue praecamur, vulgari prece dominica, cum dicimus, Sanctificetur nomen tuum. Iam vaero cum dignis deo virtutibus deum et colimus, et sanctificamus, quid ne perinde si quid illius cultui nocentes detraxerimus (quo minus nomen eius sanctum, et inclytum, per nos sanctificatum est) eisdem etiam resartiamus? An ne quod daebitae seruituti detraxeris, contra digno pensandum seruitio? Nisi fortas sis dum ad vnam fidem vbique hortaris, interim putas virtutum opera ad dei seruicium haudquaquam pertinere.

DE EVCHARISTIAE SACRAMENTO VENERABILI // *g ij*

HVIC SACAMENTO omnium dignissimo non vnum dumtaxat vocabulum. Nam Sacrificium dicitur, tum Communio, tum Eucharistia. Sacrificium autem, dum eius nobis commendat memoriam, qui purissimus agnus semet

ipsum totius mundi expiaturus scoelera, in ara crucis obtulit deo patri. Porro communio, dum et ea charitas qua seipsum CHRISTVS impendit suis, simul et nos quoque copulet, qui de vno pane, et vno calice participamus. Eucharistia denique, dum earum rerum vmbris, quibus humana vita potissimum sustentari solet, etiam et alimenta prebet vitae coelestis. At quid non eucharistia, quod bona gratia sonat, quod omnium gratiarum genere refertum, quidquid homo foelicitatis exspectat, id omne semel mortalibus importat? O stupendam diuini numinis largitatem, O miram CHRISTI dignationem, qui post totidem homini collata beneficia, tam se multipliciter humanis vsibus dedicauit, vt post acerbissimam mortem, tanti sanguinis profusionem, tot corporis scissuras, lacessitus iniurijs, pressus contumelijs, obrutus blasphemijs, tot agitatus cruciatuum vndis, tot iactatus erumpnarum procellis, etiam salutarem animi cibum, perpetuo sese dignatur mortalibus, equidem quo nihil vn-
g ij v quam mortalium imbecillitati accessit foelicius. // Namque quo et humanae mentis foelicissime pascuntur, rapiuntur ad coelestia, commutantur in deum. Iam quid amplius mortalibus magnopere expetendum, dum quisque hoc salutis suae pignore suscepto, securum sibi concessum promittat cum superis? Atqui quo non fucatis, non futilibus illis, sed vaeris, sed salutaribus, et nunquam perituris opibus animus ditatur, foelicissimis spiritus sancti dotibus, virtutum omnium densissimis copijs, aceruo immenso praemiorum, ita vt (dum nihil praesentius, nihil efficacius omnem animi pellat languorem) aduersus teterrimi hostis insidias, sic animum tuetur, sic instruit coelestibus armis, vt nedum hostibus formidabiles, sed et supernis ciuibus digni, et spectabiles habeamur. Denique ac quo piorum animi, veluti coelestium imbrium rore tincti, mirum quanta nonnunquam gestiunt alacritate? Vt et archanam illam mentis sileam voluptatem, qua et candida pectora suorum, secretius hic illapsus CHRISTVS afficit, qua sponsus sponsam amplectitur, ac blandissima quadam, et amica familiaritate consolatur. Quin eterna, coelesti quoque vita, quid beatius? Siquidem quae hoc nobis sacramento prestatur. Ait enim Seruator, ad hoc sacramentum inuitans omnes, IOANNIS capite .vi. Qui manducat ex hoc pane, viuet in eternum. Et rursum. Panis quem ego dabo, caro mea est, pro mundi vita. Vaerum sacramentum hoc sacratissimum, vt in humanae salutis commodum consecratum est, ita et peculiari quadam ratione suscipiendum. Etenim non omnibus prosunt sacramenta, tantum ijs, quibus digne suscipiuntur. Porro suscipitur autem haec sacra Synaxis non indigne, dum aut spirituali, aut sacramentali (quae dicitur) manducatione digne properas. Videlicet quo non vno dumtaxat liberum est accingaris iti-
g iij r nere, quin quoties pia mente religiosus accedas, siue vel // spiri-

tuali, siue vel sacramentali manducatione fretus, toties sese totum, CHRISTVS animo immittit tuo, vt quicquid alioqui sacramentali sui vsu daturus erat, idem quoque et istic importat, interim dum tantum pergis spiritualiter. Igitur habes et aliud hic sacramentum, hoc est CHRISTI corpus, et sanguinem sub speciebus panis et vini Equidem quod magnopaere efflagitabat humanae imbecillitatis necessitas, quo ceu coelesti pabulo humanus animus nutriatur, vt quemadmodum cibus ille corporeus, et crassus, corpus alit mortale, ita et panis hic coelestis animum vegetaret immortalem, ac veluti salutari pabulo nutriret, et sicut in baptismo foris gesta corporis lotio intus animi adumbrat ablutionem, ita et ymago haec panis et vini spiritalem animi cibum, quo mens ipsa vegetatur designet. Nam (vt ex prioribus perspicis) in hoc enim huiusmodi rerum ymagines a deo accepimus, quo nobis spiritualis gratiae dona abdita et abstrusa innotescant. Itaque duo nobis hoc sacro symbalo designantur Alterum CHRISTVS est, nempe earum rerum obtectus ymagine agens in ecclesia, videlicet donec expleto mundi termino, vultum eius palam contemplemur. Porro vaero alterum, vt quemadmodum multis granis panis vnus efficitur, et vinum multis gignitur acinis, ita et hoc sacro symbalo, et amore adglutinamur ad proximum, et CHRISTO velut membra insiti, in vnum CRISTI corpus conflamur, vt vaera sit sententia Apostoli. Multi vnum corpus sumus, qui de vno pane, et de vno calice participamus. Vaerum nonnullo tamen hoc sacramentum interuallo distat a caeteris. Namque quod rebus hijs sociata verba, ad ipsas res suam deflectunt designationem. Caeterum in caeteris sacramentis non autem, in quibus ipsa verba, opus tantum animo situm referunt. // Nam in bap- *g iij"*
tismo verba, nihil quidem in aqua prestari designant, tantum enim animi designant ablutionem. Et perinde in confirmatione nihil rebus importatur, tantum animo, contra hic rebus, nempe (quae dicitur) transsubstantiatio. Quo vaero fit, vt in caeteris sacramentorum generibus res ipsae integrae perseuerant, vt in baptismo aqua, in confirmatione oleum, dum interim in hoc sacramento, vertatur panis in corpus CHRISTI, et vinum in sanguinem. Et quidem quod nemo in dubium vocare daebet, quin dei virtute facile prestetur. Nam quid mirum, qui mulierem olim instatuam MOSI virgam in colubrum, denique et cum nihil rerum esset, tamen mire condidit omnia verbo virtutis suae, si panem vertat in corpus suum, et vinum in sanguinem transmutet? Quamquam ne hic quidem desunt, qui aduersus vniuersalis ecclesiae iudicium, et fidem, iam pridem secus affirmare tentent, puta vt integra substantia panis et vini, simul subsit et corpus, et sanguis CHRISTI. Atque quorum omnium maxime denuo Luther ipse patronus est, qui vsque errorem hunc

mordicus tenet, vt nullam habeat rationem eorum, quibus tot in orbe testibus, subinde ipse sibi repugnat. Etenim identidem testatur, tenendum fore quicquid ecclesiae iudicio decretum sit, et tamen mox repugnans sibi, nihil penitus fidei ecclesiae facit reliquum, immo contempnit, et quod omnium est perniciosissimum, veluti adulteram repudiat, temere clamans ecclesiam nullam esse, quae secus decernat, nisi vnam Aristotelicam, siue vel Thomisticam. Quasi concilium Constantiense, tanta patrum turba, tam insignis procerum ac eruditissimorum hominum exercitus, tot vaeri ac syn-
[*g iiij r*] ceri Christiani, siue vt semel dicam, vniuersa per orbem ec-//clesia, cuius fides vbique illi reclamat, sic malis prestigijs adulterata sit, vt pro vaeritate Christiana, vnum ARISTOTELEM amplexetur, siue (vt ait ille) opiniones Thomistarum Porro quo errore caeteros omnes, quos antea vixisse legimus sanctos, perinde aspergit imprudens. Sed age quaeso, Diuus AMBROSIVS dum sic ait, libro de Sacramentis, Licet figura panis et vini videatur, et tamen nihil aliud quam caro CHRISTI et sanguis post consecrationem credenda sunt, num perinde THOMAM, siue vel ARISTOTELEM sequutus est. Proinde et DAMASCENVS, qui ita ait libro quarto, capite quinto, Sicut panis et vinum transeunt per nutrimentum in carnem et sanguinem animalis, ita panis propositionis in altari, et vinum cum aqua transeunt in corpus CHRISTI, quod prius non erat, quem sequutus est? Num perinde ARISTOTELEM, siue THOMAM? Tum et AVGVTTINVS cum ait, sermone ,xxviij. super LVCAM, Cum de sacramentis tractarem dixi vobis, quod ante verba CHRISTI, quod offertur panis dicitur, vbi CRISTI verba deprompta fuerint, iam non panis dicitur, sed corpus appellatur, quem imitatus est? THOMAM itidem, an ARISTOTELEM putas? Quin si posito hoc supercilio, tenebras has discusseris, plane agnosces (ne quid de caeteris sanctis commemorem) vt non hij THOMAM, vaerum illos THOMAS sequutus est, ac id quoque iam multis retroactis soeculis, quemadmodum nunquam non, stupendum hoc, diuini afflatus organum, noua addita luce, veterum commentaria omnia, siue veterum sententias, et commemorat, atque illustrat Tantum vaero abest,
[*g iiij v*] vt vnum ARISTOTELEM admiretur. // Cuius siquidem commentaria, cum et malis auibus degustaris, nimirum si hoc insano stomacho incessis, et ipse tu, et tui huius tumultus consortes. Iam ne persuasum tibi sit tandem nullam hic rationem submitti posse eam damus, nempe quae vna omnibus satis esse daebet. Nam predicat sedulo fides CHRISTI, totum CHRISTVM sub simulachro claudi panis et vini, (etenim quod nundum expleta consecratione, quouis pacto credimus) At neque alio spectat earum rerum consecratio, nisi vt iam CHRISTVS sub hijsce formis agere incipiat, ac

esse sub sacramento. Sed qui suberit, nisi vel huc sese admoueat, aut si minime admoueat e coelis (nisi fortassis nouum hic CHRISTVM nasci, aut creari velis) ex alijs, aliud quiddam vertatur in ipsum? Nam ignem, vel aliud quoque genus rerum, si alicubi vel in ede adesse velis, nec istic nouiter vel creari, vel nasci, nihil sane est, quo aderit, nisi vel illo alicunde adferatur, vel lignum vel stuppam, aut si quid est tale in ignem commutes. Sicuti et preterea homo, nusquam recenter esse queat, vbi siquidem iam non recenter nascitur, nec item creatur, nisi vel illo admotus nouiter, aut quid illic consistens vertas in hominem. Et quis secus sentire posset? Quare vaero cum CHRISTVS nouiter subesse incipiat hijsce formis panis et vini, neque iam renascitur quidem, neque vel creatur, eorum alterum admitti daebet, aut quod huc e coelo demigret, aut non alio CHRISTVM istic pacto subesse, nisi rebus hijs, hoc est, panis et vini substantia, in sese transmutatis. Sed sane non migrat e coelo CHRISTVS, qui non deserit patris dexteram, igitur nihil erit, quo ijsce sub rebus claudi posset, nisi transmutata in se panis et vini substantia. Atque haec ipsa cum per diem clare visa sunt, vt neque cui vel pectus sapit, re-//pugnet, igitur quid insi- *h i r*
mulas THOMAM? quid dampnas ecclesiam, quae hac ipsa luce freta, et sane diuina (quod res est, et sanus quisque sentit) credendum omnibus statuisset? An hoc est (sicuti criminaris ecclesiam) noua cudere miracula, illustrare vaeritatem? Quin non hoc magis insimulas, quod diuina luce perspectum decreuit ecclesia, simul cum ipsa ecclesiae fide dampnare? Clamas vim fieri verbis CHRISTI, quod scriptura attestatur, CHRISTVM accepisse panem, ac benedixisse, atque vt tua tibi verba referamus, et Actuum liber Apostolorum, et subinde PAVLVS, sacramentum hoc panem appellat. Quod si scripturam legis, quae panem compellat, eandem aduerte, tum crede et CHRISTO, qui corpus suum vocat dicens, Accipite et comedite, hoc est corpus meum. Nam donec consecratum non est, panem dicimus, quod tamen absoluta consecratione, catholice credimus esse corpus CHRISTI. Nec alio pacto panem esse crede, nisi quemadmodum virga MOSI versa in colubrum, virga erat, nempe quae mutata substantia, nomen tamen non perinde vertit, vt habet illic scriptura. Proinde et methaphoram hic agnosce, vt hoc nomine panis vocetur, quod panis similitudinem gerit, vt quemadmodum panis corpus, ita hoc animum vegetat hominis. Rursum instas, fieri posse, vt quemadmodum CHRISTVS sese ianuis clausis recepisset ad Apostolos, Ac proinde clauso exijsset vtero matris, Caeterum occluso tumulo se reuocasset ad vitam, vt tum vaerum CHRISTI corpus simul sub illis quoque corporibus vaere definitum esset, ita et CHRISTVS perinde sese submittat sub panis et vini substan-

tiam. Iterum vides hominis ineptias, Nam ne id quidem in causa
h i v dicimus, quod CRI//STVS nequeat memoratis sub corporibus, vel suo miraculo contineri, aut sese recipere, sicuti tum continebatur ac se recipiebat, sed ideo hanc (quam vocamus) transsubstantiationem asserit ecclesia, quod cum CRISTVS non migret e coelis, at neque hic renascitur quoque nulla alia sane patet via qua sub hijs sese speciebus accipiat, quam vnam ipsam istarum rerum transsubstantiationem. Namque cuius exemplum sit virgo mater, cuius clausum vterum, et si CHRISTVS nascens emigrarit, non tamen nisi commutato virginis sanguine, in hoc quod assumpsit corpus, homo illuxit Vaerum ipse tu, cum vim verbis CHRISTI facis, videlicet torquens ipsum articulum hoc, huc atque illuc iactans, quod ita meminisset CHRISTVS, Hoc est corpus meum, plane velis nolis (modo tua non dedignaris lectione) vnus THOMAS abunde satisfecerit. Neque alias hominis ineptias, hoc in loco refert traducere. Iam de praeparatione quaedam. Porro quemadmodum dignum hoc sacramento animum prepares, hoc facile coniectare licebit, si quid sit digne CHRISTVM manducare agnoscis. At digne CHRISTVM manducare est in CHRISTO manere, AVGVSTINO teste, qui ita ait libro xxi. de Ciuitate dei, capite .xxv. Ipse CHRISTVS dicens Qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem, in me manet et ego in illo, ostendit quid sit non sacramentotenus, sed re vaera corpus CHRISTI manducare, et sanguinem eius bibere, hoc est enim in CHRISTO manere, vt in illo maneat et CRISTVS. Sic enim hoc tanquam diceret, qui non in me manet, et in quo ego non maneo, non se dicat aut existimet manducare corpus meum. Addit item AVGVSTINVS, Non itaque manent in CHRISTO qui
h ij r non sunt membra eius, non autem sunt // membra eius, qui se faciunt membra meretricis et rursum qui caetera opera carnis exercent, quorum commemorat Apostolus capite ad Galathas quinto, ad eum modum. Manifesta sunt opera carnis quae sunt fornicatio, immundicia, impudicicia, luxuria, ydolorum seruitus, veneficia, inimiciciae, contentiones, emulationes, irae, rixae, dissentiones, sectae, inuidiae, homicidia, ebrietates, commessationes, quae praedico vobis, sicut predixi, quoniam qui talia agunt, regnum dei non consequentur. Tantum abest vt eiusmodi opera exercentes, CRISTO insiti, maneant in CRISTO. Itaque non protinus hoc sacramento idoneus es, dum deum hic (vt iterum repetam) credis vaeracem promissorem (tam et si nulla hic promissio legatur) quando saepenumero rursum iuxta AVGVSTINI sententiam, ibidem, plerique neque haeretici, neque scismatici, tamen interea quod a fide minime recesserunt, per vitae iniquitatem (sic ait ille) ipsam viam iusticiae, quod in eis CRISTVS est deserunt, siue vel fornicando, siue quippiam,

quare dicit Apostolus, quod regnum dei non consequentur agendo. Atque hos quis dignos estimabit qui pergant ad mensam domini? Vaerum tum te digne praeparatum pensabis potius, dum ita CHRISTI corpus sumpseris et sanguinem vt a vitijs prorsum alienus, quae a CHRISTO diuellunt, in CHRISTO maneas. Et rursum quando eodem praedicante AVGVSTINO sermone primo de aduentu domini, dum vitam suscipis CRISTVM, desciscens a flagitijs, ac digna addita penitentia, vitam in melius commutas. Ac ex quibus plane videmus quod omnium maxime a vitijs alienus esse debet eucharistiam digne suscepturus, ita vt si vicium aliquod vel opere perpetrasset, vel animo concepisset, digna abluat penitentia necessum est. Iam iam Luter ecclesiae profuga, bohemorum praeterea ingenium imitatur, ita vt quorum habet affinem patriam etiam sapiat et // errores. Iam vaero mirum illi quam aegrum est, ecclesiae *h ij r* plebem haud vtraque sub forma Eucharistiam suscipere, ita denique, vt nihil hic non tentat conuicij, quo romanam sedem, quae idem statuisset (vt ait) et dampnet, et laceret. Etenim quam post varia probra, ac calumnias, tum huius facit impietatis, vt impie, ac veluti tyrannidem exercens in Christianos, alteram communionis speciem plebi subtraxerit. Quamquam non id modo romanae, vaerum et vniuersalis ecclesiae iudicio ita statutum legimus Sed obsecro quae hic tyrannis exercetur? Nam quod vnam religionem sanxisse vel res ipsa clamat, tibi tyrannis censendum est? Tibi tyrannis est pia fidelium religio? Igitur quid te male habet? At neque vaero dispendium causari posses fidelium, quod nullum hic extat, cum quidquid gratiarum, siue salutis, immittit sanguis CHRISTI sub specie vini, id idem semel adfert sumptus sub forma panis. Sed neque vel necessitas in causa est, quando etiam et iuxta te, nullam hoc sacramentum necessitatem Christianis (quo sacramentaliter suscipiatur) praescribat. Igitur cum nulla hic vrgeat necessitas, at neque dampni quippiam fidelibus datur salutis, quid non accedimus ecclesiae? quid non obtemperamus? Nempe quae dei spiritu instructa, tot habeat eruditos, tot pios, tot sanctos, ac quorum vita quoque et miraculis celebrata est, quos equidem suo sanguinis fructu non sineret fraudari CHRISTVS, nisi et alio itinere additus esset, vtpote vel sacramentali manducatione speciei panis, qua et totus CHRISTVS sumitur, simul sacro suo cum sanguine, vel manducatione spirituali. Quod quidem ipsa fide prestari praedicat AVGVSTINVS. Nam sic ait tractatu super IOAN . xxv. Vt quid paras dentes, et ventrem, // crede, et manducasti. Et iterum eodem, tractatu .xxvi. *h iij r* Daturus dominus spiritum sanctum, dixit se panem, qui de celo descendit, hortans vt credamus in eum, Credere enim in eum (fide inquam cuius idem illic meminit, quae iuxta Apostolum per dilec-

tionem operatur) hoc est manducare panem viuum. Proinde cucharistiae sacramentum, quando vt ne peccatum augeat quispiam, non iniuria adimitur hijs, qui non vt par est, preparatis digne animis, idipsum pergunt suscipere, veluti illi quorum flagitia vulgo contestata sunt, neque flagitijs dignam poenam habent, quid tandem obuiam ire queat, quo minus id recte prestet ecclesia, quo neque sacramentum quis dehonestet, aut hoc certe indignis modis prophanato, vel scoeleris quippiam designent accedentes? cum omnibus in confesso sit, si secus res geritur, vt et sub vini specie sumatur ab omnibus, hac ratione futurum, vt in tanto fidelium numero, et fedis, et indignis hominum fecibus, nonnunquam sanguis CRISTI contaminetur. At id quid non prospiciat ecclesia? quid ne cauebit tandem? Vaerum et exemplum CHRISTI non nihil hic spectare agnoscimus. Porro qui cum de suo corpore et sanguine loqueretur dicens, apud IOAN. cap, vi. Nisi manducaueritis carnem filij hominis, et biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis. Et rursum, Qui manducat meam carnem, et bibit meum sanguinem, habet vitam eternam, ita rem egit. Nam horrebat sermo, et plane deterrebat vt obmurmurantes ex discipulis multi dicerent, Durus est hic sermo, et quis posset eum audire. Tum CRISTVS, Leni, benignaque (quos is sermo offendisset) interpretatione consuluit, namque
h iij v quod haec ipsa spiritualiter sumenda essent, ac // ita quoque gerenda, dum mox submittit, Verba quae ego loquor, spiritus et vita sunt Tum spiritus est qui viuificat, caro autem non prodest quicquam. Porro vbi iam in eundem casum inciderit ecclesia, vt species haec vini, nunquam non offendiculo sit in tanta hominum turba, quid mirum si CHRISTVM et ipsa imitata, perinde consulat fidelibus, puta vt vel spiritualiter sumant CHRISTI sanguinem, vel certe simul et sacramentaliter sub forma panis? quando vaero non semel hic et vitam et salutem, agnoscis polliceri, quisquis panem eum, qui CRISTVS est, vel spiritualiter manducat. Nam ait idem Seruator eodem, Ego sum panis viuus, qui de coelo descendit, Si quis manducauerit ex hoc pane, viuet in eternum. Item hic est panis de coelo descendens, vt si quis ex ipso manducauerit, non moriatur Preterea qui manducat hunc panem, viuet ineternum Tum si huic salus pollicetur tam subinde, qui panem hunc CHRISTVM manducat spiritualiter, quid non et ei, qui sub specie panis simul et sacramentaliter manducat CRISTVM? equidem quando vterque eque totum CHRISTVM manducat, ac ille spiritualiter, iste et spiritualiter (modo digne pergit et) sacramentaliter. Ac rursum si eque vtrique salus expectetur, quid anxij quaerimus et speciem vini? Nisi fortassis secum hic pugnare scripturam putas, quod Seruator etiam addat, Nisi biberitis eius sanguinem, non habebitis

vitam in vobis. Sed vtrumque plane vaerum est, vt et panis iste CHRISTVS, salutem adferat manducanti, et nihilominus CHRISTI sanguinem quisque sumat oportet. Quae non alio sibi pacto consentiunt, nec quidem accipimus, nisi quod quisquis panem .hunc manducat CRISTVM, siquidem qui a suo neutiquam diuellitur sanguine, cum hic // totum CRISTVM sumit, simul manducat carnem filij [*h iiij r*] hominis, et bibit eius sanguinem. Nam vt carnis sumptio esus, ita sanguis, potio dicitur. Quamquam tamen hic euangelium non de sacramentali huius sacrameti vsu loquatur. Neque vaero cui alienum censeri daebet si ecclesia quae ducem habeat dei spiritum, hunc sacramenti vsum statuisset, cum olim eodem spiritu duce (quod longe erat arduissimum) et formam vertit baptismi? vt quod trinitatis erat titulo exhibendum, in nomine IESV praeberetur, ac rursum sabbati sanctificationem, quam suo die seruandam lex praecepit, vertit in dominicum. Igitur quid hic neruos non habeat ecclesia, vt seruandum statuat, quod et iam longa erat consuetudine multis in ecclesijs receptum, et fortassis ab omnibus susceptum esset, vel ipsis Bohemis, nisi quorundam tui adsimilium supercilium, qui morem gerere pietati nescierunt, obstitisset, ac rursum tantopere vrgebat, cum CRISTI sanguinis veneratio, tum ipsius populi abolendum discrimen? Sic enim postremo et periculum defuerit erroris, ne populus dum sub vini specie totum CRISTVM suscipit, et rursum totum sumit CRISTVM sub forma panis, nutare posset a fide, quo minus vel hac vel illa totum Christum credat forma definiri. Est enim crassa plebs ad labem facilis, ac hoc istic non nihil fuerit praecipitantior, quod vtraque sub forma contineri Christum, minus illi foret consentaneum. Neque obstat quo tibi nonnihil promittis, quod notam vniuersitatis, vt pote omnes, sanguinis sanctioni Christus sociasset, quando res illi dumtaxat cum Apostolis hic esset. Vaerum vt donemus ad omnes pertinere, tamen cum hic ne quidem praeciperet Christus, vt vtraque sub specie plebs ipsa susciperet, quod et ipse affirmas, caeterum et alijs nominibus (vt vidimus) populo prospicitur, iterum nihil est quo calumnieris ecclesiam, vt vnam speciem detrahens, et quidem ne ea offendat fideles, quod- uis tyrannidis admittat. // Et ita neque perinde CHRISTI exem- [*h iiij v*] plum vrgeri daebet, qui vtraque sub specie prebuit. Nam hoc exemplum si adamussim hic referendum est, iam tantum inijtiandis sacerdotio fuerit administrandum hoc sacramentum, quod ijs tantum administrasset CHRISTVS, quos mox sacerdotio inijciat, et huic sacramento consecrat ministros, non autem alijs laicis, siue prophanis, vt id quidem ageret, quod olim in lege futurum presignatum erat, vt quemadmodum veteribus illis sacerdotibus datum erat peculiari modo de eo quod offerrent sacrificio in cibum sumere, ita perinde,

et iam nouis sacerdotibus CRISTI, quod sacrificium offerunt, peculiariter sumendum esset in cibum, plebi non ita. Quamquam et ideo sacerdotibus vtraque sub specie sumendum est, quod idem et sacrificium est, CHRITI sacrificium oblatum in cruce representans. Quod vero absolute non exprimit, nisi quemadmodum CHRISTVS corpus suum et sanguinem ipse simul obtulit in cruce, ita et CHRISTI sacerdotes eadem simul sumentes, simul offerant. Sed quo omnium maxime huius sacramenti fructum aboleat, iam negat esse sacrificium. Sic enim postremo ineptiatur insanijs. Vaerum cui cum primis obstat ecclesiae fides, quando nullus vnquam exstiterit, siue sanctus, siue quisquis ille fuerit vaere fidelis, qui id haud fide tenuisset, vt non recte offeratur in ecclesia pro peccatis viuorum et mortuorum. At ijs quoque si indignum putas vt subscribas, neque te tanta fidelium moueat consensio, at neque tam insuperabilis auctoritas sanctorum, vel demum piorum experimento crede. Nam quae ex vniuerso orbe Christiano, vel minima regio proferri
i ii r queat, quae huiusmodi sacrificij beneficio, non senserit // defunctorum animas leuari? Rursum quis sanctus vel episcopus vel sacerdos, si quem regio aliqua pregnasset, et quidem quorum ingens numerus proferri queat, non plane idipsum eucharistiae daebere voluit? Quod vaero si nec id ad credendendum satis existimas, vt obstrepescere omnibus, quam omnium fidelium consensu probatam fidem malis amplecti, sine te auocent quaeso, in hoc ipso missae misterio totidem aut suscepta oracula, aut conspecta miracula, Siquidem quae si historijs credimus, in sanctorum vitis nusquam non obuia cernimus. Fortassis lusum sanctos tum edidisse putas, vel diuum GREGORIVM, cum sibi apparente CHRISTO, hoc sacramentum offerret [1]), aut certe prestigiatam ecclesiam, quae tam sedulo idem offerat sacrificium pro defunctis. Tum quis Sathan ecclesiam prestigiarit? Igitur vbi CHRISTVS vt suam ecclesiam incantari sinat, errare, ac precipitari? Quod si adest ecclesiae CHRISTVS, igitur quid vacue adest ecclesiae, vt ne huius erroris, vel semel quidem admonuisset? Mirum quod solo Luthero haec ipsa manifestare voluit. Num solos Lutheranos delegit deus, quibus vaeram sacramentorum

---

1) In zeer ouden vorm vindt men het verhaal van dit wonder in: *S. Gregorii Vita Auctore anonymo sed synchrono*, in de *Acta Sanctorum* a Bollando etc., Antv. 1668, Mart. T. II, p. 130, col. 2—p. 137, col. 1. Herhaald en met berichten van andere mirakelen vermeerderd bij Paschasius Radbertus, *Liber de corpore et sanguine domini*, c. 9—12, bij Martene, *Veteres scriptores*, Par. 1733, T. IX, p. 415—419. De latere legende, welke den levenden Heer voor de oogen van Gregorius uit het altaar doet verrijzen, is dikwijls in kunstwerken aanschouwelijk gemaakt, in een schilderstuk van Lukas Cranach den Oudere, eene gravure van Dürer, enz.

fidem monstraret, caeterosque vniuersos fideles errare sinat? Quod si minime, igitur quid non credimus ecclesiae? quid ne sanctis? quid non tam immenso orbi Christiano? At postremo quid non omnium maxime CHRISTO, qui non Luthero ac suis coniuratis, sed ecclesiae suae pollicitus est adesse vsque ad consummationem soeculi? Porro quo plenius haec disseramus Nam eucharistia cum iam in tuas transierit opes, quippe CHRISTI tibi beneficio collata, quid vetabit quo minus deo offerimus? quando nihil sit in rebus humanis dignum // siue quod a deo accepimus. quod deo non iubea- *i i*ᵛ
mur offerre? Vaerum ita offerimus, vt quatenus CRISTI supplicij est symbalum. Sic enim CHRISTVS nostrae salutis causam egit, vt quicquid conciliasset meriti, vel quod substantialis dicitur, quicquid dedit poenarum, id omne hominibus impendit, et mortalium vsibus dedicauit, ita vt quemadmodum horum nihil illi opus erat, ita hinc nihil sibi reliquum fecerit, nisi fortassis quippiam meriti accidentalis sibi vendicarit. Quare cum Eucharistia ipsa, supplicij CHRISTI est symbalum, hinc in memoriam CHRISTI passionis, quae (vt dixi) iam in opes transijt mortalium, congrue offerimus. Sed haec Lutherana lux non penetrat, quatenus hactenus ipsum eucharistiae sacramentum ecclesia offerat, quatenus supplicij CHRISTI signum est, sicuti olim in lege sacrificia adolebant patres, symbala namque passionis CHRISTI olim adfuturae. Preterea quando synagoga ipsa, tam varijs olim sacrificijs instructa erat, atque quorum tam subinde commemorat scriptura, nunc eius quod pro peccato offerebant, nunc quam hostiam pacificam compellant, ac postremo quod vocant holocaustum, at interim ecclesia hic ieiuna erit vt illa tam copiose sacrificijs instructa sit, haec vaero inops, et tenuis, iusto sacrificio destituta? Quin quid non hoc nomine foelicior sit ecclesia CHRISTI sponsa, tam vaero, quam illa vmbram haec autem vaeritatem teneat? Quae vaero cum minime vmbram deserit, nec deserere posset, porro veteris legis sacrificia, quae olim sub AARON veteris legis sacerdote litabantur, vnum hoc sacrificium nouae legis adumbrant, quod sub CHRISTO offertur, scilicet eucharistiam, protinus sequitur vt eucharistia et sacrificium sit. Atque de quo AVGVSTINVS in hunc modum ait, // xvij. de Ci- *i ij*ʳ
uitate dei, capite .v. vbi post multa de veteris legis sacrificijs ait. Quod autem addit manducare panem, sacrificij genus eleganter expressit, de quo dicit sacerdos ipse CHRISTVS Panis quem ego dedero, caro mea est pro mundi vita. Et rursum ibidem, Quia enim dixerat, dedisse se domui AARON, cibos de victimis veteris testamenti, vbi ait, Dedi domui patris tui omnia quae sunt filiorum israhel in escam, hoc quippe fuerant sacrificia iudeorum, ideo hic dixit manducare panem, quod est in nouo testamento sacrificium

Christianorum. Vnde quidem iterum parum magnifice sentis de CHRISTO, quem cum sciret hac inopia teneri ecclesiam, quo irrepentia scoelera redimat, et tamen nec consuluisse velis ecclesiae. An ne et hic CHRISTVM illiberalem facis? An ne praeterea inuidum? qui tam parce prospexerit ecclesiae, vt nihil illi appararit sacrificij quo noxas diluat, nisi vnam humanae imbecillitatis inopiam? An hae sunt opes ecclesiae CRISTI sponsae? Quid non potius qui se hominibus tradidit in mortem, in sodalem, in cibum, traditurus demum et in premium, se etiam tradidit et in sacrificium? Quare cum iam se sacrificium plane dedit hominibus, sicuti et scriptura liquido testatur. Nam diuus PAVLVS sic ait ad Ephesios capite .v, CRISTVS dilexit nos, et tradidit se metipsum pro nobis oblationem, et hostiam, in odorem suauitatis. Et rursum alibi ad Haebreos capite .x. Sanctificati sumus per oblationem corporis IESV CHRISTI. Et vates ille insignis ESAY. Oblatus est quia ipse voluit, atque neque hominem iam deamare desijt, vt id illi beneficij detraheret, plane nihil erit, quo minus recte pro fidelibus offeratur. Immo tantum abest, vt se sacrificium nolit, vt etiam suapte sponte pro nobis appareat apud patrem, qui iuxta Apostolum introi-
i ij r uit in ipsum coelum vt appareat vultui dei pro nobis. // Preterea sacerdotalis muneris est, offerre sacrificium deo, iterum attestante Apostolo, ad Haebreos capite quinto, Ad sacerdotem pertinet (inquit) offerre sacrificium pro peccatis. Cui item et Leuitici capite quarto colludit scriptura inquiens. Si peccauerit autem quis de populo terrae, offerat capram immaculatam, et adolebit eam sacerdos super altare in odorem suauitatis. Quare vaero nisi sacerdotium ipsum penitus ociosum feceris et inane in ecclesia, profecto et sacrificium illidabis [1]). Nam inane est sacerdotium, cui nullum est sacrificium quod offerat. Porro cum iuxta AVGVSTINI sententiam .xvij. de Ciuitate dei, capite .xvij. et certe palam est, nusquam sub sacerdotio AARON, tantum sub CRISTI sacerdotio offertur in ecclesia, ne quidem vetera illa veteris sacerdotij sacrificia recte suppeditabis. Etenim haec ipsa simul cum suo sacerdotio, non modo antiquata, vaerum iam noxia versa sunt in toxicum. Caeterum et iam nouo sacerdotio, nouum et sacrificium addas oportet. Nam quid spectat nouum sacerdotium, nisi perinde nouum illi sacrificium submiseris? Igitur non capram, non vitulum, non vaccam, ac et quicquam iam obsoletorum veterum, sed nouum sacrificium submittendum, ac id quoque adeo precellentius, quanto nouum hoc sacerdotium CHRISTI, vetus illud Iudaicum longe maxime precellit. Sed quod sacrificium

1) Lees: »illi dabis". De bedoeling is: »gij zult toegeven, dat bij de priesterlijke waardigheid het brengen van offeranden behoort".

vel dignius, vel precellentius deo offerri posset, quam caro et sanguis CHRISTI? Itaque cum iuxta Apostolum sacerdotium ipsum translatum est, et simul cum sacerdotio lex, ita et sacrificia ipsa commutata erunt, tum vaero cum pulsis veteribus, nouum CHRISTVS sacrificium accedit, Vt vaera sit AVGVSTINI sententia, in quarto de Trinitate, vbi in eum // modum de hoc loquitur sacri- *i iij r*
ficio. Quid (inquit) tam conuenienter ab hominibus sumeretur, quod pro ipsis offertur, quam humana caro, et quid tam aptum fuit huic immolationi, quam caro mortalis, et quid tam mundum pro mundandis vitijs, quam sine contagione carnalis concupiscentiae, caro nata in vtero, et ex vtero virginali, et quid tam grate offerri potest et suscipi quam corpus caro sacrificij nostri, corpus effectum sacerdotis? Proinde et alibi decimo de ciuitate dei, capite .xix. vbi inquit. Vaerus ille mediator inquantum formam serui accipiens, mediator factus est dei et hominum homo CHRISTVS IESVS, cum in forma dei sacrificium cum patre sumat, cum quo et vnus est deus, tamen in forma serui, sacrificium maluit esse, quam sumere, ne vel hac occasione quisquam existimaret cuilibet sumendum esse creaturae, et per hoc sacerdos est ipse offerens, ipse et oblatio, Cuius rei sacramentum quotidie esse voluit ecclesiae sacrificium, cum ipsius corporis ipse sit caput, et ipsius capitis ipsa sit corpus, tanquam ipsa per ipsum, et ipse per ipsam, suetus offerri. Huius vaeri sacrificij multiplicia, variaque signa erant sacrificia prisca sanctorum, cum hoc vnum per multa signaretur, tanquam verbis multis res vna diceretur, vt sine fastidio multum commendaretur, huic summo veroque sacrificio, cuncta sacrificia falsa cesserunt. Haec ille. Nunc quod obijcis CHRISTVM sese non obtulisse pro homine in coena, cum hoc sacramentum instituisset, et ideo neutiquam offerendum, hoc tibi respondemus, Quatenus Seruator cum corpus suum tradidit dicens, Hoc est corpus meum, item addiderit, quod pro vobis tradetur. Qua voce non aliud sane preferebat, quam quod mox prestabat opere, Nam progressus a coena, // passionis *i iij v*
suae supplicium auspicatur, dum mox pauore et metu distinetur, dum sanguinem sudat tam copiose, dum fuste, ferro, loris stringitur, dum vulnerant spinae, dum lacerant flagella donec demum affixus cruci consummatam pro nobis hostiam offerret deo patri. Preterea et illud stoliditatis specimen prefert, quod post haec adiungit, eucharistiam testamentum esse, itaque et accipienda tantum, non autem adolenda, vt sacrificium. Nam (vt ait ille) e regione certant testamentum accipere, et donare oblationem. Sed iterum hic dyalecticen consulas oportet quo discas namque, nulla e regione certare, quae quauis in re non eodem spectant. Preterea si nihil deo offerendum putas, quod accepimus a deo, iam nihil profecto

demum deo offerendum erit. Etenim quid deo offerri a nobis posset, quod a deo non accipimus? Iam mirum quanto stomacho iterum incessit Theologos, qui sacramentum eucharistiae, vel missam, opus operatum aliquoties compellent. Et hic quoque error iterum ignorantiam parentem habet, quod quidem opus operatum quid hic preferat non accipit. Nam sic instat. Missa siue eucharistiae sacramentum testamentum est, testamentum autem accipiens, nullum opus bonum prestat testatori, tantum vaero accipit. Nam quis (inquit) dicet filium bonum opus prestare patri hoc, quod eius suscipit legatum? non sentiens quod ideo Theologi eucharistiam, bonum opus operatum dicant, non quod ab homine ipso fiat qui accipit, siue ab eo qui id ipsum in vsum sumit, sed quod hominibus suscipitur a deo paratum, siue operatum. Quare vt quam minime hoc pacto patri quippiam addit filius, quod testamentum accipit a patre, tamen cum testamentum bonum quidem opus est patris, siue a
i iiij r pa-//tre profectum, ita cum id accipit filius, idem bonum patris opus accipit, vt et bonum opus dici posset, siquidem a patre ipsi filio paratum. Ac perinde de Eucharistiae sacramento dicimus, quod cum CHRISTI dei opus sit, siue a CRISTO profectum, bonum quoque, et commodum humanae saluti, quisquis idem suscipit, bonm [1]) opus suscipit a CHRISTO. Igitur absurdum tibi censetur, vt id bonum opus dicamus, proinde et opus operatum, et quidem a CHRISTO, non ab homine vt tu male accipis? Quo item fieri dicimus, vt saepenumero homo huic sacramento non penitus obstaculum exhibens, nonnihil (quod alioqui suo merito haud erat accepturus) spiritalis gratiae, hic preterea suscipiat, videlicet ex vi ipsa sacramenti, siue (quemadmodum dicimus) ex istoc opere operato. Quibus denique Lutherani ingenij agnoscis insaniam, tum et quam impie inuehitur in sacramentum corporis et sanguinis CHRISTI. Sed qua fronte hic pergit, eadem et caetera damnat omnia, quotquot vspiam doctorum volumina irata minerua gustarit, adeo debacchans in omnes, lacerans, mordens, vt cum nemine vereatur manus conserere, sacer sit, siue prophanus, primates sint siue plebei, vt etiam et cum summo orbis Antistite congredi non cunctetur. Ausit et obtrectare diuis, sacras templorum aras prophanare, ac vulgi manibus polluendum tradere CHRISTI corporis et sanguinis sacramentum, ac quo magis hominis furiae innotescant, cum quippiam horum scoelerum admiserit, sic gestit, sic sibi blanditur, quasi vel Babiloniam ceperit, vel Aphricam deuicerit, ita vt etiam et in hos neruos ea erumpat impietas, vt neque vel ipsi CHRISTO quid-
i iiij v uis // indulgeat, omnium vestium decorem, ornatum, cultum,

1) Bonum.

sui corporis et sanguinis sacro symbalo, demum sacrilegus ab ripiens. Sed quid sibi placet? Num haec demum deus in ulta abire sinet? An non potius suorum sacramen torum iniuriam vlciscetur? Certe non aliud (ni fallor) huic homini demum exspectan dum est, nisi quod olim et Hussitis, et Vviccleuistis, Albigensibus quo que, et id genus haereticorum portentis, ac quorum ille ingenium imitatus est, obtigisse legimus. At si humana desunt suffragia, certe diuina non deerunt ecclesiae, quam haud deseret CHRISTVS

DE SACRAMEN TO ORDINIS. //

PORRO ET HIC PEStis ingruit Lutherana, fatalis qui- *k i r*
dem, et certe nescio si vspiam sit vel nocentior vel insanior. Cuius hucvsque iam serpit contagium, vt quod olim habeat ecclesia pulcherrimum, ac necessarium, sacramentum ordinis, simul cum omni ordine cleri penitus euertat. Porro huic sacramento, quam nihil reliquum facit audiamus. Addit suis erroribus Luther, mirum quanto sermonis supercilio. Ecclesia (inquit) dei sacramentum ordinis ignorat. Haec memorato libro, tractatu de ordine, circa principium. Vaerum haec assertio a communi fidelium opinione, ac fide aliena, tum Christianis auribus indigna, quid non Vulcano dedicetur potius, quam longo commento refellatur? Quemadmodum iam olim cum Vviccleuistis Albigensibus, ac alijs illius primarijs assertoribus damnata est, Nisi vaero interim editis miraculis (vt habet ratio fidei) a suo autore confirmetur. Sed quod nullum haec admittit blasphemia, At deo blasphemus est, quisquis data opera dei obscurat sapientiam. Porro qui ecclesiam CHRISTI confusam facis in terris sine ordine, quid nisi dei sapientiam obtenebras? Quasi qui nihil vspiam rerum sine ordine miserum iacere sinit, ac sic quoque sapienter condidit omnia, vt nullum sit siue nature genus, nullum vspiam in orbe regnum, nulla domus, nulla denique hominum tranquilla societas, quae non vel ordi//ne *k i v*
seruetur, et celebretur, vnam tantum ecclesiam in terris sine ordine confusam edidisset. Nam ciuitas illa coelestis, ad cuius formam ecclesiam ipsam exsculptam credimus, teste diuo Apostolo, et euangelista IOANNE, Apocalipsis capite xxi, vbi ait, Vidi sanctam

ciuitatem Hierusalem, nouam descendentem de coelo .etc. nonne ordine pulchre nitet? immo quo pulchrius? Atque quod idem et in infimis hijs rebus cernimus, nihil non suo ordine splendescere, ac alia infimum, alia medium, alia supremum locum tenere. Dicas fortassis sacra mentum nego, non ordinem absumo ab ecclesia. Sed age, ita fit, vt qui sacramentum auferas, simul cum hoc absumis et ordinem. Nam ordinis sacramentum, cum potestatem adfert sacri ministerij in ecclesia (vt infra disseretur) porro potestas omnis (vt supra attigimus) limen quoddam edit, et gradum facit inter fideles, tum et hic ordinem, vt sacramentum dirimis, intantum et ordinem absumas necessum est. Igitur ne prorsus (dum ecclesiae decora deuastas) aut impius, aut absurdus videare, pro sacramento ritum quendam comminisceris, dum ais loco superiore, Ordinem esse ritum vocandi in ministerium ecclesiae, siue sacramentorum. Tum si id tibi sacramentum est, quod ecclesiae, ac quod sancti pariter hucusque sacramentum esse duxerunt, plane etiam hic sacramentum agnosces. Nam duobus (vt subinde agnoscis) sacramenti rationem absoluunt sancti, altero inuisibilis gratiae sensibili symbalo, deinde altero, quo ceu diuino quodam organo, quam adumbrat, gratiam importat. Quod vaero gratiam ordo importat, hoc accipe documento, nam (vt meminimus) ita agit cum homine deus, vt neminem vnquam
k ij r congruis destituat presidijs, quem quo-//uis administrationis officio dignatur, alioqui si destituat, protinus diuinum concilium vacuum erit et inane, quod instituti sui scopum, non additis presidijs haud assequitur. Id quod vt impossibile quidem sit, ita et asserere impium. Vnde vt ordinis sacramentum, in hoc vnum adhibetur, vt potestatem accipias ministerij sacramentorum, quod sine gratia haud digne prestari valet, ita idem et importare gratiam, necessum est. Porro hoc officij, quod citra gratiae presidia haud digne prestatur, nullus non sentit. At eucharistiam quis digne administrabit, ne dicam consecrabit, sine gratia? Etenim quam conuenit summa animi puritate tractari. Tum et poenitentiam, quis digne citra gratiam administrabit? Quod neque CHRISTVS ipse, digne posse fieri censuit sine gratia, equidem quod tunc plane preferebat, quando eius administrationis officium delegans, tam accurate spiritum sanctum in pectora prefunderet Apostolorum, dicens, Accipite spiritum sanctum, quorum remiseritis peccata, remittuntur eis. Atqui qui binam hanc functionis potestatem miro concilio in vno eodemque ministerio copulauit. Quod vaero ideo prospiciendum erat ne (dum repurgatum a noxijs animum desyderat) Eucharistiam haud prius administres, quam per gentem peccatorem absoluas a peccatis. Vnde et nulla hic preterea promissione opus est, cum vt cernis diuinam hic prouidentiam sponsionis loco accipimus. Namque cuius inuio-

labile prescriptum, gratiam istic pollicetur. Et ita quoque fit, vt eiusdem diuinae prouidentiae lege, et sensibili, et corporeo symbalo hoc prestetur gratiae beneficium. Id quod ad dei benignitatem, simul et sapientiam magnopaere pertinere predicamus. // Namque *k ij v*
vt qui sic sese vbique profundit in creaturas deus, vt non tantum pulchre vnumquodque in suo genere effigiat, vaerum (vt alias visum est) et simul gignendi quoque impregnet foecunditate, ita vaero et in hoc nostrae salutis opere, quod dignum erat, suae benignitatis, et sapientiae seruaret decorem, vt qui simul cum homine, hominem parit ad vitam, eiusdem hominis ministerio, addito sacramento, hominem regeneret ad gratiam, ac qui semel homini nomen dedit patris dum gigneret, etiam et nomen patris daret, cum regeneraret, Sicuti nonnunquam compellamus eos, qui nobis sacramenta admi nistrassent patres. Neque vaero est cur deum asseras promissionibus tantum agere cum mortalibus. vt promissionem hic aliquam desideremus a deo. Nam tum quorsum assiduus dei in humanis mentibus afflatus? Quorsum interna vnctio spiritus, et caeterae quoque innumerae rationes diuini commercij, si tantum promissionibus deus agat cum homine? Vaerum quod olim aliquoties sic rem deus egisset cum mortalibus. Nam crassa erant illa primitiua soecula, rudes mortales, tum inuolucris, et vmbris agebantur omnia prelusu. Iam vaero auctis soeculis, religione, fide, cultu, etiam et diuini numinis splendor, latius infulsit. Quanquam etiam et scriptura doceatur, sacramento hoc ordinis gratiam inseri. Etenim Apostolus ait, primae ad Thimotheum quarto, Noli negligere gratiam, quae est in te per impositionem manuum presbyterij. Item ad eundem, Admoneo te, vt resuscites gratiam quae est in te per impositionem manuum mearum. Nam hic cum cernis importari gratiam, impositionem manuum presbyterij, palam agnoscis et gratiam inseri ordinis sacramento, Nisi fortassis ordinem sacer//dotij, ad sacramentum ordinis *k iij r*
nolis pertinere. Atqui his manifeste cernis, sacramentum hoc a deo tantum institutum esse, sicuti in caeteris rebus agnoscimus, quatenus nemo sibi instrumentum (quod dicimus) admouet operis, siue instituit ad opus, nisi potissimum primarius rei opifex, At gratiae auctor vel primarius, quis nisi deus? Igitur quid simul cum deo ad gratiam agitabit, nisi quod in idipsum a deo accersitur? Itaque cum sacramentum istuc ordinis gratiam importat, in quod item accersitur a deo, plane et a deo institutum agnoscimus, siquidem gratiae primario auctore. Sed et potestas ministrandi eius a solo deo confertur. Nam cum omnis huiusmodi potestatis arx, ac primaria virtus, apud deum residet, caeteri omnes, ministri CHRISTI sint, iuxta Apostolum, ac dispensatores ministeriorum dei, protinus sequitur, huiusmodi ministerij potestatem a solo deo manare. Quod

iterum in rebus humanis cernimus, vt qui quouis in genere arcem tenet, vel milicie, vel artis, caeteros omnes sese inferiores, in suum scopum dirigit, atque sua potestate instituit. Iam mirum quid in mentem venit Luthero, qui iam fideles omnes equat in verbo et sacramento, vt quatenus supra, vnumquemque alteri velit a confessionibus esse, ita et nunc omnibus equam tradat potestatem ministrandi sacramenta, tam et si fortassis eius potestatis vsum non omnibus eque tribuat. Id quod iterum sibi euangelio persuaderi putat, cum tamen sit ab euangelio alienissimum. Sed obsecro, quid quaeso legis euangelio contineri, quod fideles omnes equat in verbo et sacramento? Non enim locus ille quem citas, apud MATHEVM capite .xviij. supra memoratus (quod putas) tibi quid suffragari valet.
k iij r Quaecunque alligaueritis .etc. Nam // vt ex prioribus percipis, si quid illic potestatis collatum est, vni ecclesiae collatum est, hoc est, vel ipsis ecclesiae magistratibus, vel fidelium multitudini, cum non alio pacto, ecclesia hic sumi posset. Porro (vt iterum idem submittamus) si pro ipsis ecclesiae magistratibus ecclesiam hic sumis, perspicuum est nullam hic esse traditam potestatem, cuilibet priuato fideli, in qua et omnes equari quaeant. Nam quod magistratibus confertur, non sane cuilibet priuato confertur. Quod si pro multitudine hic sumis ecclesiam, iam iterum hic nihil est, quod ad priuatum quemlibet pertinens, priuatim cuilibet vendicari posset. Non enim omne quod multitudini confertur, mox priuatim cuilibet confertur. Veluti non sequitur (sicuti supra accepimus) haec potestas apud multitudinem reposita est, ergo penes quemlibet priuatum reposita est. Tum neque sequitur, ecclesiae claues multitudini collatae sunt, igitur cuilibet priuato fideli perinde collatae sunt. Quanquam neque iterum admittimus aliquam potestatem collatam multitudini fidelium, quam in se, non autem in Apostolis, ac in PETRO primariae susceperit. Id quod mox infra docebimus. Ac quibus liquidum fit, errorem hunc, ex ignorantia humanarum disciplinarum, vel ipsius dyalectices inijtium sumpsisse. Quod huiusmodi erroris autores, eorum discrimen non perceperunt, quibus coniunctim, siue collectim, et quibus priuatim quid tribuimus. Potest enim multitudo aliqua, quod nequidem quilibet priuatus perinde posset. Proinde et preberi potest quippiam multitudini, quod non singulis priuatim itidem prebeatur. Sed neque locus ille apud LVCAM capite vice-
k iiij r simo secundo (Etenim preter haec nulla loca habes) // quippiam obseruit huic errori. Nam vt locus ille ad eucharistiae sacramentum tantum pertinet, ita nihil hic habes commune singulis fidelibus, nisi vnam ipsam eucharistiam. Nam vt tibi verba eius reddamus, Cum sic legis, Coenantibus autem eis, accepit IHESVS panem et benedixit, ac fregit, deditque discipulis suis, et ait, Accipite et

manducate, Hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur. Et accipiens calicem gratias egit, et dixit, Bibite ex hoc omnes, hic est calix nouum testamentum in meo sanguine, qui pro vobis et pro multis effundetur, in remissionem peccatorum, hoc facite in meam commemorationem, quid istic habes commune omnibus, nisi vnum ipsum sacramentum? quod sumendum tradidit omnibus commune in sui memoriam, non autem ministerium consecrandi, siue ministrandi. Nempe quod nec conditio fert omnium, vt de mulierculis est cernere, siquidem quibus diuus PAVLVS adeo non admittit hoc ministerium, vt nec vel publicam vocem illis admiserit in coetu Christiano, et certe reclamat ipsius rei natura, vt omnes quibus testamentum hoc (quod ais) accipiendum est, simul omnes sibi administrent. Quare vaero cum non omnibus admittitur eucharistiae consecratio neque administratio, quod itidem prohibet, cum CHRISTI reuerentia, tum ipsa religio sacramenti. Caeterum tamen non essent defuturi, quibus cum ea potestas collata foret, qui sactilegas manus fortassis admouerent nonnunquam, tum ijs quid frustra CHRISTVS dederit potestatem, qua vel nunquam vterentur, vel certe in sui iniuriam vterentur, ac quibus dum dedisset, eius mox potestatis fuerit adimendus vsus? //

Igitur non plane omnibus, tantum paucioribus eam CHRISTVS *k iiij v*
prebuit potestatem, quippe ipsis Apostolis, quibuscum illi tum res erat. Nam narrat euangelium, apud MATHEVM capite ,xxvi, rursum apud MARCVM capite .xij. quod coenabat cum duodecim discipulis. Id quod tota illic euangelij series pre se fert, cum his paucis tantum tum egisse CHRISTVM. Et quidem cum vides ecclesiam magno consensu haec ita tueri, vt non omnibus fidelibus promiscue data sit simul cum eucharistia eius ministerij, ac consecrandi potestas, tantum autem paucioribus, ita vt et nisi vno ordinis sacramento preterea importatur, sacerdotij autem, sicuti hactenus per omnia soecula, ac aetates ecclesiae importata est, nisi ita quoque credas, non modo subinde cum fide pugnas ecclesiae, vaerum et CHRISTVM sibi parum constare affirmabis denique, quod dum vnus ipse ecclesiam suo spiritu moderatur, et hactenus moderatus est, secum ipse pugnans, secus inspiret quam statuisset, ac aliter instituisset, quam sciret esse credendum. Vnde et id te male habet, quod velis nunquam vel CHRISTVM, vel scripturam, meminisse quidem ordinis. Nam cum ipsa sacramenta deus homini dedit, et simul cum ipsis sacramentis potestatem ministrandi sacramenta (Nam quid spectant sacramenta, nisi et potestatem ea administrandi suppedites?) Porro quae nisi (quod item ecclesia susceptum vsu tenet) vno ordine importatur, protinus sequitur tam CHRISTVM meminisse ordinis, quam ipsum sacramentorum ministerium, simul

cum ipsis sacramentis, ecclesiae prospexit. Sed neque est quod predictis obijcias, verbum illud PETRI, qui primae suae Epistolae, cap, secundo, de fidelibus loquens ait. Vos estis genus electum,
li[r] regale sacerdotium, gens sancta // etc. Ex quo nonnullam arripis ansam huius erroris tui. Nam et si fidelium populus, quandoque regale dicatur sacerdotium, sicuti reuera exstat, immo vaero et regnum dicitur, in quo et CRISTVS regnat, tamen non continuo sequitur, si quis dicat populum Galliae, Germaniae, Hungariae, Angliae, ac Gothorum regnum dici aliquod, qui regio principatu gubernatur, ideo vnumquemque vel Gallum, vel Anglum etc. esse et regem. Sed fefellit hunc hominem huius loci sensus, neque penetrat quod quemadmodum fidelium populus regnum CHRISTI dicitur, quod a rege CHRISTO gubernatur, siue in quo ipse CHRISTVS regnat, non autem vt fidelium quilibet rex sit, ita et idem sacerdotium sit, quem CHRISTVS sacerdos procurat, dum tamen non eorum quilibet sacerdos est. Quanquam diuus AVGVSTINVS in ipso CHRISTO fideles omnes sacerdotium praedicat, quatenus CHRISTI membra, CHRISTO qui sacerdos est inserimur. Porro vaero quoniam sic habet ratio ecclesiae vt ne desint, qui sacramenta ministrent, nisi semel omnem extinguas sacramentorum frugem, ita nec deesse possunt, qui eam prouinciam caeteris decernant. Nam quis quaeso quam procurabit prouinciam, si non sit qui tradat. Atque qui hac praeeminentiae prerogatiua precellunt. Nam eos sibi aequat nemo, a quibus quicquid habet potestatis, accepit. Quo sane fonte, iam ordo nascitur in ecclesia Episcoporum, quippe qui eius ministerij prouinciam decernunt. Quemadmodum et scriptura designat inijciari presbyteros ab Episcopo, vtpote ad TITVM primo capite, vbi ait Apostolus. Huius rei gratia reliqui te Cretae, vt ea quae desunt corrigas, et constituas per ciuitates pres-
li[v] byteros, sicut et ego disposui tibi. Etenim cum TI-//TVS Episcopus erat, plane habes presbyteros ab episcopis inijciari. Cum iterum in Apostolorum actibus legimus, capite secundo, in eum modum, quod dum constituissent illis PAVLVS, simul et BARNABAS presbyteros, commendauerunt illos domino .etc. Et rursum vt et episcopi ipsi, hoc suum munus acceptum ferunt, ita perinde ratio papatus exigitur, siue vnus omnium pontifex in ecclesia summus, a quo vno, primum in episcopos, deinde in caeteros quoque sacramentorum ministerium auspicetur. Vaerum hic sane nonnihil accipimus discriminis. Nam et si sacerdotibus aequa omnibus sit conditio potestatis in ecclesia, tamen cum alijs tum hoc calculo distat ab episcopo sacerdos, quatenus (vt dixi) episcopalis muneris officio, sacerdotes inijciantur. Quod vaero vt peculiarem potestatem, siue vel ordinis rationem in episcopo desyderat, ita et gradum quendam

inter episcopum et sacerdotem constituit, sicut supra de ordine disertum est. Atque quo sane percipimus, quam sint a vaero iuditio alieni, sicuti plerosque habet id temporis malicia, qui nullo interuallo distare volunt episcopum et sacerdotem, haud sane et id perspicientes, quatenus iuxta sanctos idem id, quod olim AARON, filij eius, et leuitae, erant in synagoga, nunc episcopi, presbyteri, et dyaconi exstant in ecclesia. Porro AARON, nonne caeteris omnibus in synagoga sacerdotibus, eminentius presidebat? scilicet vt cui vni quotannis introire permissum erat in sancta sanctorum, adeo prefectus omnibus, vt quisquis eius haud paruisset imperio, mox capitalis esset, Itaque quid ne et in ecclesia episcopum preferimus? An ne haec in figuram illis contigere? Quod si haec in figuram illis iuxta Apostolum // accidisse credimus, cur non et *l ij r* veritatem addamus figurae? vt quemadmodum AARON sacerdotes in lege, ita episcopus in ecclesia sacerdotes precedat. Preterea PAVLVS ipse et BARNABAS, quorum iam nomenclaturam fecimus, quos instituissent presbyteros in plebe, nullo existimas gradu preijsse plebem? Immo quid vel cogitare stolidius, Neque secus accipiendum est, si quid ab autoribus natum, diuersum sonet, nisi quatenus rationem tantum sacerdotij, in episcopo sacerdotes equent. Porro vaero papatus vtrumque vel hac eminentia precedit, quod ab hoc ceu vno fonte, primum in episcopos, deinde in caeteros omnes, omnis eiusmodi potestas proficiscitur. Dum tamen haec ipsa de ea (quae dicitur iurisdictionis) potestate, secus interpretamur. Nam haec vt iudicio exercetur, porro et iudicium subiectos exigat, ac rursum cum non omnibus quibus potestas ordinis collata est, eque omnes submissi sint, hanc ipsam potestatem iurisdictionis, non omnes equant, vt etiam existant, quibus vt nulli sunt subditi, nullam penitus exercent huiusmodi potestatem. Et quia primus omnium pontifex, ac adeo maximus, omnibus sane absolute presidet, qui CRISTO nomina vbiuis gentium dedere, ita quoque et potestatem hanc exercet in omnes dum interim et caeteri ecclesiae pastores, tantum singuli in singulos sibi subiectos, hoc potestatis munere potiantur. Caeteri vero ordines hijs inferiores, tantum gradus sunt ad sacerdotium, cui vniuscuiusque officium speciatim obsequitur, sicuti et in homine, caeterae animi partes inferiores, vni obsequuntur rationi Ex quibus sane colligimus, vt variam potestatem in ecclesia cernimus, neque omnes eandem exercere, ita vnus tantum asserendus, qui et omnium summum agat in ecclesia pontificem, ac a quo caeteri omnes suam potestatem acceptent // Sic enim *l ij v* congruum erat concinnari corporis CHRISTI membra, vt non vnum omnia haberent actum in corpore, sed et alia alijs essent eminentiora, vt quamquam vno essent instructa spiritu, non tamen ijsdem

officijs exercerentur, sed singula singulis praeessent in corpore muneribus, et sicuti in corpore humano, suae actionis vigorem membra sumunt a capite, ita et in corpore esset CHRISTI, quo sicut a capite, caetera membra, suae potestatis sumerent auctoritatem. Neque vaero aliam causam CHRISTVS tum preferre videbatur, neque sane praeferebat, dum hoc nomine etulisset PETRVM, pertinacissimum Christianae fidei professorem, vt quem suae nuncuparet fore ecclesiae fundamentum, eijdem item et claues sponderet coelestes, nisi quod preter caeteros hacipsa illum prerogatiua ornare statuisset, vt quemadmodum ille hac ipsa fide, dignum foret fundamentum ecclesiae, ita primaria hac clauium potestate, caeteris omnibus in ecclesia presideret, a quo vaero vno, et in caeteros proficisceretur. Quemadmodum enim et vnus erat in veteri lege sacerdos summus, qui caeteris omnibus auctoritate presidebat in synagoga, vt de AARON et ELEAZARVM liquidum est. Porro quod ipsum et diui CYPRIANI sententia confirmat, qui ait, in Epistola de vnitate ecclesiae in hunc modum. Loquitur dominus ad PETRVM, ego dico tibi, tu es PETRVS, et super hanc petram edificabo ecclesiam meam, super vnum, edificat ecclesiam, et quamuis Apostolis omnibus post resurrectionem suam parem potestatem tribuat, et dicat, Sicut me misit pater, et ego mitto vos, Accipite spiritum sanctum, tamen vt vnitatem manifestaret ecclesiae, vnitatis eiusdem originem,
l iij r ab vno in-//cipientem, sua auctoritate disposuit. Hoc vtique erant caeteri Apostoli, quod PETRVS, pari consortio prediti, et honoris et potestatis, sed exordium ab vnitate proficiscitur, vt ecclesia CHRISTI, vna esse monstretur. Cui vaero et id CRISOSTOMI consentit, Omelia vltima, super IOANNEM tractantis illud, Sequere me, vbi ait. Inquit ei, sequere me, Quibus verbis iterum curam, et familiarem in eum, scilicet PETRVM affectum ostendit. Quod si quis percunctaretur, quomodo IACOBVS Hierosolymis sedem accepit, responderem hunc totius orbis magistrum preposuisse. Proinde et illud CYRILLI, qui in libro Thesaurorum sic ait. CHRISTVS accepit a patre sceptrum ecclesiae gentium, dux ex Israhel, egrediens supra omnem principatum, et potestatem, super omne quodcunque est, vt ei cuncta curuentur, sic et PETRO eiusque successoribus, plenissime commisit, et nulli alij quam PETRO quod suum est plenum, sed ipsi soli dedit, ita vt et iuxta HIERONYMVM, capite .xiiij, libro primo contra IOVINIANVM, Inter duodecim vnus eligitur, vt capite constituto, scismatis tollatur occasio. Id quod tum plane fieri dicimus quando ab vna potestate, ceu fonte, omnis in ecclesia potestas huius successione ordinis promanat. Atqui neque secus astruunt sancti, qui magno consensu, totius ecclesiae et curam, et principatum commissum PETRO predicant. Sicuti GREGORIVS

in registro, libro quarto, Epistola .xxxij. Ne et illud demum omittamus, quod et idem id efflagitet ecclesiae, cum vnitas, tum soliditas. Nam haud solide, iuxta philosophiae preceptionem, hij subsistunt principatus, quos principum multitudo, in diuersa studia et rapit, secatque. Cum etiam // idipsum et hoc documento agnoscimus, *l iij v* nempe vt quatenus ecclesia, omnium in orbe principatuum longe sit principatus saluberrimus, ita dignum erat, vt (quod est optimum) magistratus genere administretur, Nisi certe quis dicat, vt vel hoc ornamentum ecclesiae suae CHRISTVS inuidit, aut minus habeat ecclesiam, multis in orbe magistratibus prophanis, quos plane agnoscimus hoc beneficij munere celebrari. Vaerum optimum id est magistratus genus, quo rerum summa penes vnum residet Cuius id argumentum est, Nam cuiuslibet principatus scopus est, pax, et tranquillitas illius. Quo namque cuiuslibet multitudinis bonum, ipsa philosophia reponit, Atque quod magistratus quisque, precipue spectare daebet, quemadmodum vel nauclerus, id potissimum spectat, vt (quo foeliciter ad portum properet) nauem a ventorum turbine, et ingruentibus vndis, ac tempestatibus tueatur. Sed quid ad vnitatem conducit efficatius pacis et concordiae, quam vnus ipse, vnius principatus vnus princeps? Sicuti enim et apud naturam perspicimus, nihil esse efficatius, quo incendas vel stuppam, vel lignum, nisi vnus ipse calor incensus. Dum huius item et hoc documentosit, nam cum natura ipsa mater, et sagax, et prouida, vbique (quoad posset) id plane procurat quod est optimum, ita quo ad naturam ipsam propius accesseris, hoc munus prestabis absolutius. Iam vaero quod naturae regnum non prorsum proficiscitur ab vno? An non vnus in mundo princeps deus? Rursum et alibi apud naturam, nonne vnum sibi principem vendicant apeculae? Proinde et in homine ipso, nonne vnum ipsum pectus membra mouet omnia? Nonne perinde et animi partes omnes, vna ratio tem//perat? Igitur quod *l iiij r* apud naturam cernimus tam sagaciter prospectum, vt omne illius regnum auspicetur ab vno, quid non idem et CHRISTO tribuamus, vt suo regno in terris vnum prospexerit moderatorem pontificem? Sed quo contra mirum quam hic Luther cum sua gente laborat, intantum non susstinens vnnm hunc principem in ecclesia, siue pontificem, vt pene nihil inter Christianos ducat vel pestilentius, vel scoeleratius, quam vnum papatum, adeo vt dentibus, vnguibusque hac sede lacerata, horrendisque commaculata blasphemijs, post varia probra, conuitia, scommata, in caeteros omnes qui huic fauent, iam et hoc incessit obprobrio, vt et robustam compellet venenationem NEMROTH robusti venatoris. Quod patet memorato libro in capite. Sed proch deum atque hominum fidem, quod hic ex te nephas audio. Vaerumtamen vtcumque verbis ijs veniam daremus (nam

Apostolos quos piscatores facit CHRISTVS, quid admodum refertsi et venatores diceremus?) nisi profecto alio bilis haec ferretur tam succensa, puta vt quo et liberius insolescant Christiani, tibique insaniendi potestas latius pateat (quod in te fuerit) ipsum papatum euertas, ita vt cum nullus demum sit qui tuis his tumultibus obsistat, discissa ecclesia, pro sua quisque libidine insaniat. Quae vaero nec satis illi essent, nisi dum papatum insimulat, simul et cum hoc laceret et clerum. At neque ob aliud (opinor) nisi quod Hussitarum mores imitatus olfecerit, non nihil arridere plebeculae, si quid huic ordini iniecerit indecorum. Sed interim non aliud tibi promitte, dum nulli quicquam concedens, contempnis omnes, quin et simul omnes, te cum tua fabula, sint demum explosuri
l iiij r nempe qui dissidia suscitas, // haereses renouas priscorum soeculorum, et quod horum omnium est scoeleratissimum, CHRISTI ecclesiam abraso capite confundis in terris, vt cum Christiano titulo gaudes, Christianam tamen modestiam, conuitijs, probris, flagitio misces. Vaerum ad haec id vnum respondemus, vt si quos interim offendas inter Christianos, qui dum CHRISTVM profitentur, et tamen quorum vita CHRISTO repugnat, neque CHRISTVM exprimant moribus, qui cum humiles esse daebent, satrapas agunt in ecclesia, aut quos paupertatis admonet CRISTVS, diuitias accumulant, qui coelibatui se deuouissent, palam sequantur corporis voluptates, horum non tute sed vnus CRISTVS iudex erit, quos pro hijs omnibus demum adducet in iudicium, expostulaturus cum illis tanto acerbius, quanto haec mala impotentius perpetrarunt. Quin id magis pensandum, quod diuus CYPRIANVS admonet, libro quarto Epistola secunda. Quantus arrogantiae tumor est, quanta humilitatis et lenitatis obliuio, arrogantiae suae quanta iactatio, vt quis aut audeat, aut facere posse se credat, quod nec Apostolis concessit dominus, vt zyzania a frumento putet se posse decernere, aut quasi ipsi paleam ferre, et aream purgare concessum sit, paleas a tritico conetur separare, cumque Apostolus dicat, In domo autem magna, non solum vasa aurea sunt, et argentea, sed lignea et fictilia. Aurea et argentea vasa, videatur eligere, lignea, et fictilia contempnere, abijcere, cum non nisi die domini, vasa lignea, diuini ardoris incendio concrementur, et fictilia, ab eo cui data est ferrea virga frangantur? Haec CYPRIANVS. Et cum asserit alibi donasse se papatum esse, non diuini sed humani iuris, iterum parum pius est, qui dum
m i r pa//patum humanis nasci suffragijs clamat, qui nisi diuinus magistratus est, humanis diuina confundit. Vaerum diuini iuris esse papatum, si vel alias nondum acceperis, hoc disce. Nam quemadmodum non semel predicante euangelio, ecclesia ipsa regnum coelorum vocetur, puta apud MATHEVM, capite xxv. vbi Seruator

ait de ecclesia loquens Simile est regnum coelorum decem virginibus. Item apud eundem, capite tercio decimo, vbi et regnum CHRISTI dei appellatur ecclesia, cum dicitur, Mittet filius hominis angelos suos, et colliget de regno suo .etc. Et rursum apud eundem, capite .xxij. vbi idem Seruator ait de ecclesia, Simile est regnum coelorum homini regi (porro de quibus infra) ita perinde papatus, ipsius ecclesiae magistratus, iuxta ad regnum coelorum siue dei pertinebit, quo namque et diuinus, siue coelestis protinus censendus est, adeo quantum ad ecclesiam pertinens, regnum ecclesiae, hoc est CHRISTI dei siue coelorum moderatur. Iam vaero coelestem hunc principatum, siue coelestis huius magistratus potestatem, quis vnquam suffragijs humanis parari dixerit? nisi vaero et quis putet, temere principatum hunc PETRO, a CRISTO traditum (de quo apud MATHEVM, iterum capite .xvi. Tibi dabo .etc.) si non diuinitus, sed humanis suffragijs delegatur. Sed neque proinde humanis suffeagijs parari potest, vtpote cuius scopus omnem humanam sortem transcendit. Porro extra omnem aleam humanae potestatis est (quod papalis potestatis est scopus) nempe coelos reserare, coelos claudere, tum commissa condonare, tum ligare, et si quae sunt talia. Quare nimirum et rursum huiusmodi potestas, neutiquam humanis suffragijs nasci valet. Preterea quod iterum probatur // Nam si papatus humanis suffragijs nasci posset, vel id fuerit ex *mi^v* natiua ratione ecclesiae, vel dei aliquo collato beneficio, Verum quod non ecclesiae natiua ratione, siue vel suapte natura populus Christianus hunc sibi edit principatum, siue eius delegare posset potestatem, hoc argumento edocetur. Nam Christianus populus suapte natura seruus est, non liber, vtpote ab exordio seruituti obnoxius, id quod Seruator ipse insinuat, apud IOAN . ca . xv. cum ait, Non vos me elegistis, sed ego elegi vos. Et alibi apud eundem capite .vi. Nemo potest venire ad me, nisi pater meus traxerit eum. Iam vero qui ab ipso suo exordio seruituti obnoxius est, ac datus in seruitutem principi, sicuti ait idem Seruator eodem in loco. Omne quod dat mihi pater, ad me veniet, et eum qui venit ad me non eijciam foras, quis vnquam adeo crassae mentis fuerit, vt illum putet principem hunc sibi statuere, aut statuere eum, qui illius partes agat (cuiusmodi hic papam dicimus) ac id quoque suapte natura? Sed neque preterea vel aliquo diuinitus collato beneficio, idem populus sibi vendicat, Nam si vspiam id illi collatum esset, hoc loco collatum erit, quem iterum apud MATHEVM capite .xviij. legis, vbi CRISTVS ait, Quaecunque alligaueritis .etc. Vaerum hoc in loco nullam potestatem traditam popoulo fidelium, ac neque vel eam quam clauium dicimus, vt quam in se, non in Apostolis ac in PETRO primariae susceperit, hijs documentis monstratur. Primum,

nam vniuersa haec cum Apostolis (vt habet habet hic locus) agebantur, quibus vnis haec potestas tam conferenda erat (si quae tamen hic preberetur) quam ijs, eorumque successoribus futuris ecclesiae prefectis, tantum erat exercenda in populum. Preterea vt quam maxime potestas haec prebeatur ecclesiae, siue multitudini,
m ij r vaerum ecclesiae cuilibet particulari colla-//ta erit, nam de ea hic sermo est, puta de ecclesia cuiuslibet fratris peccantis. Igitur cum eandem etiam potestatem, non minus ecclesiae vniuersali vendicamus, scilicet iam binas exstruis in ecclesia potestates equales, quod est absurdissimum. Deinde cum et PETRVS ex aequo hanc possideat potestatem, vt cui et euangelio traditam legimus, puta apud MATH. cap. xvi. cum diceret Seruator, Tibi dabo claues .etc. aut si mauis, istic promissam postea datam plane (quod rursum omnium maxime ecclesiae ratio abhorret) proinde trinas facis equales potestates in ecclesia. Ita ne fontem mox aperis dissidijs? Nam fieri nonnunquam posset, vt quod statuisset ecclesia fratris, idem id rescindat papa, qui PETRO successor est, siue vel ecclesia vniuersalis, tum cui parendum erit, quando ex equo singulis aequam admittis potestatem? Quo vaero non vno nomine tua res omnis dubia fuerit, immo nonnunquam ad actus ad contraria, cum vel vni, vel alteri obtemperas, aut huic, aut illi nocens eris. At haec sane cauenda erant. Sequeretur postremo et ex hijs, quod nulla ecclesia particularis, vniuersali ecclesiae demum fuerit inferior Quod vt liquet falsum esse, ita asserit nemo, Nam nihil alteri censetur potestate inferius, quocum equam obtinet potestatem, porro obtinebit autem equalem potestatem ecclesia particularis cum ecclesia vniuersali, modo eam quam submisimus potestatem illi tribuas. Vnde plane liquet, non alias ecclesiae claues, siue potestatem ligandi et soluendi, ad fidelium populum pertinere, nisi quatenus vnis apostolis, tum eorum successoribus sit a Christo pro populo collata, ita vt non a populo apostoli, sed contra populus ecclesiae per apostolos, hac ipsa potestate suscepta potiretur. Quemadmodum neque preterea apostoli a plebe inijciati sunt, neque a plebe apostolicam auctoritatem sumpsere, verum a Christo inijciati, quamplures episcopos siue presbyteros vbique per orbem constituere, quorum item officio, ac
m ij v functione populus ipse // gauderet. Quod quidem et in PAVLO manifestum est, qui ad Galathas scribens capite .i. sese neque ab hominibus, neque per hominem, sed per IESVM CHRISTVM et deum patrem, in Apostolum fuisse ascitum predicat. Qui proinde varios ordinauit pontifices, inter quos et TITVS, et THIMOTHEVS erant, vt habet scriptura. Atque quos tantum manuum suarum impositione inijciauit, nullis in hoc ipsum (quo id muneris exercerent) populi suffragijs accersitis. Nimirum itaque, si CHRISTVS, qui sui

spiritus auspicijs ecclesiam ipse procurat, ijsdem etiam, non populi suffragijs, ministerij sui munera in ecclesia decerni voluit, vt quatenus (sicuti commemorauimus) nemo venit ad CRISTVM, nisi quem pater traxerit ad CHRISTVM, ita nemini decernatur ministerium CHRISTI, siue dispensatio ministeriorum dei, nisi qui eius potestatem a CHRISTO, non a populo susceperit. Atque haec cum palam sit ita CHRISTVM gessisse, puta vt et ecclesiae suae pastorem prospexerit PETRVM, proinde et ministeriorum eius, et sacramentorum sibi ministros statuerit apostolos, quos tandem sacerdos ipse, et sacerdotio inijciatos committit in orbem, sacerdotali namque munere functuros, atque qui varios vbique per orbem et sacerdotes, et episcopos, ipsis ecclesijs perinde prefecere, equidem qui eodem hoc fungerentur officio in Christianam plebem, quemadmodum et functi sunt, idque nullis populi suffragijs, postremo eadem haec perpetua ecclesiae consuetudine, magno sanctorum consensu tutata esse, et custodita sedulo, vt perspicuum sit, et diuini spiritus calculum hic non defuisse, mirum plane est, vt eo visaniae quis se proripiat, vt huiusmodi potestatem, vnis plebis suffragijs delegari clamet, ac non magis aduertat, hoc di/stare ecclesiam, a prophano *m iij r* quolibet principatu, quod quemadmodum ecclesia coeleste quoddam regnum est, non modo terrenum, sicuti (vt visum est) et vaere regnum coelorum vocatur, ita et principatum coelitus obtineat, dum interim prophanus quilibet principatus, humanis tantum suffragijs innitatur. Tam et si etiam hoc nomine humana suffragia spectare ad papatum alias diximus, vt papalis ipsa potestas in vno quam in altero, sedem plus inueniat. Atque ex quibus iterum colligimus vt quatenus ecclesia regnum quoddam est coeleste, non terrenum modo, caeterum ac ita quoque diuinis septa presidijs, quo minus pellici queat in errorem, ita et papatus, et ipse coelestis principatus, porro et pari lucis robore instructus, nihil prescribere queat, quo demum ecclesiam labefaciat, at neque prius extingui, quam simul et antiquatur ecclesia, hoc est regnum CHRISTI in terris, transcendat ad superos. Porro de cuius fide HIERONYMVS testatur, ita ad ALECIVM, contra litteras minatorias RVFINI, ita scribens. Attamen scito romanam fidem, Apostolica voce laudatam, istiusmodi prestigias non recipere, vt etiam si angelus aliter annunciat, quam semel predicatum est, PAVLI auctoritate munitam, non posse mutari. Et rursum ibidem. Crederem dicenti, nisi me de te dubitare iste liber non pamphili faceret, et tamen miror, quomodo probauit Italia, quod romana sedes contempsit, episcopi susceperint, quod sedes apostolica dampnauit. Item et BERNARDVS in Epistola .ij. ad INNOCENTIVM contra quaedam Capitula haeresum PETRI Abaillardi. Oportet (inquit) ad vestrum referri apostolatum pericula

quaeque et scandala emergentia in regno dei, ea presertim quae
m iij r de fi-//de contingunt, dignum namque arbitror, ibi potissimum resarciri dampna fidei, vbi non posset fides senrite [1]) defectum. Haec enim huius est prerogatiua sedis. Cui enim alteri aliquando dictum est, Ego pro te rogaui PETRE, vt non deficiat fides tua Neque vaero hoc agimus, vt nullo pacto labi valet papa. Est enim ad labem procliue omne humanum ingenium, cuius conditionis infirmitatem non perpetuo exuit papa, vaerum quem tum non posse errare affirmamus, dum vniuersalis ecclesiae negocium agit, scilicet istud, quod vel ad necessariam fidem pertinet, vel ad Christianae vitae integritatem. Sic enim altioribus quam humanis auspicijs, scilicet spiritu sancto rem agit, id quod hoc accipimus argumento, Nam vt ecclesia ipsa spiritu sancto ducitur, ita et ecclesiae administratio spiritu sancto moderetur oportet, ea namque quae ad necessariam fidem, ac ad integritatem Christianae vitae pertinet. Nam ecclesia, qui spiritu sancto ducitur, si haec ipsa administratio ecclesiae, de qua tota dependeat, haud spiritu sancto agatur? Quare vaero cum eandem hanc functionem papa exercet, plane eam spiritu sancto temperari est necesse. Atque quibus iam colligimus, quid sentiendum, si quando vel papam, vel etiam concilium, lapsos fortassis deprehendimus, nempe errorem eum vel non ad necessariam fidem pertinere, siue magnopaere spectare ad Christianae vitae integritatem, vel si pertinuisset, non ita dei spiritum functionem hanc deseruisse, quin demum accedens, quod vaera fides erat, inspirasset. Vt et illud addam, quod quemadmodum ecclesia nunquam non sui pastoris vocem CHRISTI non [2]) audit, teste Seruatore, Oues meae vocem meam audient, ita nec id agnoscit, quin reijcit demum,
[m iiij r] quod dum perpetuo diuini spiritus auspicia abhorret, cum // CHRISTI spiritu nunquam consentit. Ac ita quoque neque preterea scoelus aliquod papatum, siue huiusmodi potestatem absumere valet. Nam si flagitio papatus aliquo rescinderetur, tum quando non sui, sed ecclesiae gratia papatus editus sit, plane nonnunquam fieret, vt ipsa ecclesia dampna sceleris ferat, siue quilibet Christianus, vtpote cuius commodis haec potestas inseruit, darentque poenas perpetrati flagitij, qui scoelus non agnoscunt, Tum cum nonnunquam vt est humana imbecillitas ad labem procliuis, is qui papatum gerit, nullo quandoque teste prolabi posset in flagitium, cui si potestatem hanc ademptam dixeris, equidem nil certi aut firmi quisquam tandem hinc susceperit in ecclesia. Itaque quamuis ad integritatem persone pertineat, vt prorsum a vitijs papa alienus sit, tamen neutiquam id

1) Lees: sentire.
2) Het tweede »non" is overtollig.

exigit potestas ministrandi. Cuius quidem exemplum in caeteris sacramentorum ministerijs cernimus, vt quantumuis minister aliquis, scoelere opertus sit, tamen nihil sane erit, quo minus salutarem sacramenti effectum suscipias, modo digne praeparatus accedis. Quemadmodum item et apud naturam, nullum in parente scoelus, eius quouis pacto causam dare potest quo minus ydoneae praeparata animi materia, ipsam animam deus non protinus inserat. Iam mirum quid in mentem venerit ijs, qui iam nouam in orbe ecclesiam exstruere moliuntur, deinde et nouum quendam papatum edere pridem conati sunt, puta cuius sedem qui teneat, mortalium omnium ingenia transiliens, ceu nouus aliquis deus, nusquam agens, peccare non posset. De ecclesia autem aiunt illi, et quidem cuius assertionis autorem ferunt Lutherum esse, modo liber sit illius, quo se putat respondere AMBROSIO Catharino Senensi, vbi caeteris omnibus neglectis, quibus Lutheranam stulticiam et insaniam ad solem ille perspicuam facit, has vnas effutit ineptias. // Nam sic (inquit) [*m iiij r*] circa illud Seruatoris verbum, MATHEI capite .xvi. Tu es PETRVS, et super hanc petram edificabo ecclesiam meam .etc. Igitur (ait ille) sicuti petra ista sine peccato est, et spiritualis, et sola fide perceptibilis, ita necesse est ecclesiam ipsam sine peccato esse spiritualem, et inuisibilem, ac sola fide perceptibilem. Oportet enim fundamentum cum edificio esse eiusdem rationis Haec ille. Porro quibus nugis tale addit argumentum. CHRISTVS pollicitus est, neque aduersus petram, neque perinde aduersus ecclesiam, preualituras portas inferi, siquidem et cui nostrum addimus calculum. Iam (inquit) aduersus quemlibet in ecclesia fidelem, siue etiam aduersus ipsam ecclesiam, quae oculis ac coelo patet, portae inferi nonnunquam preualent. Quod mirum quam suo more vrget de ecclesia romana, ita vt nullam non calumpniam iam rursum in hanc ipsam congerat. Igitur (inquit ibidem) Petra haec, et ecclesia ipsa inuisibilis est, licet fortassis et manibus contractari posset, et illius dentibus lacerari. Quibus vaero vt bis stultus appareat, etiam et illud adiungit stoliditatis, ad nullam quidem personam pertinere, quod istic de petra CHRISTVS meminisset. Sed obsecro ecclesia ipsa quam inuisibilem fingis, vbi gentium agit? quas incolit terras? tum quo alitur cibo? quo cultu tegitur? Fortassis laruam dicis, aut vmbram, aut ydeam aliquam, in regione PLATONIS nusquam agentem, Vides quantis Christianum orbem nugis deludit hic homo? nec tamen sicuti iactat resipiscet, nisi scripturam obiecerit aliquis. Et quidem scripturam obijcimus, Nam Apostolus ipse PAVLVS, identidem loquens de ecclesia, primum ad Corinthios capite .xiiij. cum ait, Qui prophetat ecclesiam dei edificat, num de inuisibili aliquo loquitur? // Rursum quando sese meminit persequutum eccle- *n i r*

siam dei, primae ad Corinthios, capite .xv. Nonne personas commemorat, quae cernantur? An putas leruas persequutum, aut fortassis lemures? Proinde cum admonet primae ad Thessalo. capite secundo Imitatores facti estis ecclesiarum dei. Num inuisibiles sunt ecclesias imitati? Tum ecclesia per vniuersam Iudeam, et Galileam, et Samariam, cuius quidem meminit scriptura, quod pacem habebat, ac edificabatur in domino. Nonne hominibus constabat, qui videri poterant? Item ibidem, Actuum capite .xij. HERODES cum affligeret quosdam de ecclesia, num vmbras affligebat? Proinde et in eisdem, Cum constituissent illis, PAVLVS simul et BARNABAS, per singulas ecclesias presbyteros et commendauerunt illos domino, in quem crediderunt. Homines intelligis, an chymeras? An putas ecclesias illas, quas PAVLVS instituit, et extruxit, et erudiuit epistolis tam sedulo, ne homines fuere Christiani, qui videri potuissent? Caeterum et heae omnes ecclesiae, nonne et in petra quam commemoras fundatae? Cui si reclamas, iam certe blasphemas et PAVLVM, quod alio quam CHRISTVS, et non in hac petra fundarit ecclesias. At vaero si cum CHRISTO ais fundasse iam sane cum visibiles sint oportet, a PAVLO exstructae ecclesiae, ac rursum iuxta te edificium simul cum suo fundamento eiusdem generis sit est necesse, Iam etiam et petram esse visibilem oportet, et iterum tecum pugnas, cum petram hanc inuisibilem predicas, ac ad nullam personam pertinere. Vaerum si PAVLI ecclesias contemnis, nec ijs acquiescis, iam demum et euangelium objcimus. Atque illud Seruatoris, quod apud MATHEVM capite .xviij. iterum legis, vbi Seruator ipse de
*n i*ᵛ fratris // correptione precipiens, in calce subiecit, Si te non audierit, dic ecclesiae, Quod si ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus et publicanus. Age quaeso, et Seruator, an inuisibilem hic insinuat ecclesiam? Quod si inuisibilem ais, et tamen auscultari valet, quum hanc ipsam audiendam Seruator admoneat. Et rursum si audiri valeat quid vetabit, quo minus poterit et videri? Neque opinor adeo hijs obstrepescis, quin vel saltem per cancellos licebit inspicere. Adhuc inuisibilem ais? Tum qua est gradiendum via, vt fratris delictum deferas ecclesiae, quando vbi agat plane nescias? Dicas fortassis diuersam esse hanc ecclesiam, atque quam super memoratam petram edificat CRISTVS, et iam binas extruis ecclesias, alteram in solo petrae CHRISTI fundatam, deinde alteram fortassis de aere pendentem, vt nusquam gentium agat, quae fratrem corripiat peccantem. Sed non minus te male habet, quod neminem putas insitum ecclesiae, posse aliquando precipitem fieri in scoelus. Nam cum diuus PAVLVS tam subinde hortatur ecclesias, vt CRISTI fidem, cui iam aures inclinassent tueantur, rursum et ne sese sinant circumueniri a Sathana, nec abduci a pseudo apostolis,

veritus ne forte quemadmodum vt ait secundae ad Corinthios capite .xi. Sicut serpens seduxit EVAM astutia sua (ecclesiae Corinthiorum loquitur) ita corrumpantur sensus vestri, et excidant a simplicitate quae est in CHRISTO IHESV. liquet per claram diem, nonnunquam insertos ecclesiae fideles, iuxta Apostolum posse in flagitium precipitari. Alioqui et CHRISTVS, quid perseuerantiam inculcaret tam sedulo, ac rursum precandum, ne videlicet inducemur in tem-// ptationem, modo labem pati scoeleris, fidelium nemo possit in ecclesia? *n ij r* Quare et iterum cum Euangelio certas, Nam cum Seruator ait, apud MATHEVM capite .xiij. Mittet filius hominis angelos suos, et colliget de regno suo omnia scandala, et eos qui faciunt iniquitatem, atque quae de ecclesia sumenda sunt, sicuti hic AVGVSTINVS ait, Nunquid de regno vbi nulla sunt scandala? de regno ergo isto, quod est ecclesia colligentur, palam habes, et malos simul cum bonis ecclesiam complecti. Et rursus apud eundem, cum ait idem Seruator, Simile est regnum coelorum, sagenae missae in mare. vbi et subdit, Exibunt angeli, et separabunt malos de medio iustorum, iterum de ecclesia loquens, eandem testatur, et bonos et malos continere. Quod quidem HIERONYMVS simul et ORIGENES ita interpretantur. Nam ORIGENES ibidem inquit, Sagena ecclesiae comparatur, et submittit, Nunc autem bonos et malos promiscue quasi permixtos pisces, fidei sagena continet, sed littus indicat, hoc est soeculi finis, sagena ecclesiae quid trahat. Quod idem (vt dixi) et testatur HIERONYMVS. Atque cui affine est et illud. quod apud eundem capite .xxij. ait Seruator, Simile factum est regnum coelorum homini regi. qui fecit nuptias filio suo. Quo in loco additur, Et egressi serui eius in vias, congregauerunt omnes quotquot inuenerunt, siue bonos, siue malos. Porro et haec de ecclesia sumenda sunt, adeo vt hic inquit diuus GREGORIVS In ecclesia nec mali esse sine bonis, nec boni sine malis possunt. Boni autem non sunt, qui tollerare malos recusant. //

Tum et illud huc spectat, cuius et supra meminimus, quod iterum *n ij v* apud eundem . cap . xv. legimus, Simile est regnum celorum decem virginibus. Et infra, Quinque autem ex eis erant fatuae, et quinque prudentes. Quae perinde iuxta GREGORII sententiam de ecclesia accipiuntur. Ait enim. Regnum coelorum presentis temporis ecclesia dicitur. Sed quid moror? Tandem et IOANNES Baptista hijs grauis testis accedit. Ait enim de CHRISTO, Purgabit aream suam, et congregabit triticum in horreum suum paleas autem extinguet igne inextinguibili Siquidem quae teste AVGVSTINO de fide ad PETRVM, capite .xliij. denuo de ecclesia sumimus? Nam sic ait, Nullatenus dubites, aream dei catholicam esse ecclesiam. Additque, vsque ad finem soeculi frumento mixtas paleas continere. Non igi-

tur ad eum modum Seruatoris verbum sumendum Et portae inferi .etc. vt ne quisquam insertus ecclesiae, excidat in scoelus vnquam, cum per omnes aetates ecclesiae, iam multi vbique de ecclesia prolapsi sint. Sed quemadmodum vt olim, etiam quantauis admota persecutione insequentium tyrannorum (sicuti et AVGVSTINO praedicante, ecclesia decies quassata est) tamen firma semper et stabilis permaneret, vt pro vno iam necato, mox septem enascerentur Christiani, quippe qui euangelium simul cum fide susceperunt, proinde et CHRISTI quoque sacramenta (obuijs quod aiunt vlnis) amplexati sunt, ita nunquam futurum esset, quatenus sic aduersus ecclesiam portae inferi praeualerent, vt penitus obsoleta, nunquam non illucesseret. Quin si locum hunc recte contemplemur, ad ipsam ecclesiae fidem, haec Seruatoris verba potissimum pertinebunt. Sicuti et pro vna PETRI fide, ne deficeret orabat CHRISTVS, vt idem ipse ait, Ego pro te rogaui PETRE, ne deficiat fides tua. Id
n iij r quod hoc perci-//pimus documento, Nam cum CHRISTVS ait, apud MAT. cap. xvi. Tu es PETRVS, et super hanc petram edificabo ecclesiam meam, et portae inferi non preualebunt aduersus eam, quid petra, nisi fidei tenacitatem in PETRO preferebat? Sed age, Quum iam iuxta te, edificium eiusdem generis cum fundamento sit oportet, porro fundamenti ratio, PETRI fides est, structura ecclesia, igitur quid secus ecclesiae extruendum edificium, nisi ecclesiam ipsam, CHRISTI fide extruendam, aut si mauis CHRISTI fidem, hominum mentibus per orbem inserendam adumbrat? Quo sane non secus agnoscis praetulisse CRISTVM, cum diceret, et portae inferi non preualebunt aduersus eam, hoc est ecclesiam, nisi quod iam euulganda CHRISTI fides, et inserenda mortalibus, nullo soeculo esset orbi defectura, non autem ne quisquam in scoelus prolabi posset, cum sciret fore, quamplurimos per omnia ecclesiae soecula, qui cum ecclesiae incerti essent, tamen in scoelera ruituros. Ac neque praeterea mox sequitur, et hic et ille, sicuti et iste, ac perinde quisque de ecclesia posset et descissere a fide, et dediscere Christianos mores, quod item admittimus, nisi quatenus quis adeo predestinatus est, vt

quem neque mors, neque vita, praedicante Apostolo separare potest a charitate dei, ergo et vni uersi, ergo tota ecclesia, ergo vniuersa CHRISTI fides absorberi pos set, ac ex orbe conuelli. Quare vaero cum haec asseris, nec eminus quidem vide ris salutasse vel dyalecticem. //

DE SACRA- MENTO CONFIRMATIONIS.

n iij v

FOELICISSIMVM ADditur et Confirmationis sacramentum. Cuius siquidem hoc ratio sita est, quod quemadmodum baptismus vitam ipsam spiritualem, ita et confirmatio auctarium quoddam, siue spiritualis vitae complementum, menti inuehit. Nam quemadmodum gratia naturam non absumit, sed imitatur, ita et spiritualis animi vita, naturalis vitae formam tenet, vt quatenus iustis haec auctarijs compleri desyderat, ita pariter et illa, spiritali adiutamento firmari, nempe quo CHRISTI iam miliciae consecratus, et foeliciter cum Christiani nominis hoste dimices, et tuae professionis titulum firmiter tutatus, nunquam non CHRISTI nomen constanter profitearis, ita vt quantumuis vel malignantis Sathanae, vel mali tyranni machinis, arx tuae fidei pulsetur, neutiquam tamen hoc fultus praesidio, Christiana cedas arena. Quod siquidem gratiae presidium, istoc (vt dixi) sacramento importatur. Sed quod hoc pacto rationem absoluit sacramenti, quatenus idipsum sensibili signo prestatur. Porro sensibile symbalum est, et oleum, et balsamum, namque huius sacramenti materia, videlicet quorum exter//na vnctio, vnctionem mentis designat interiorem, [*n iiij r*] sicuti vaero et oleum mentis nitorem, tum balsamum bonae opinionis splendorem designat, vt intus niteat puritate animus et foris odorem spiret bonae opinionis, et quatenus item balsamum omnem prorsum putorem arcet a corpore, ita sacramentum hoc, dum spiritualibus armis, instructam mentem, inuictam reddit, ne quem metus exanimet Christianae professionis, animum seruat. Quare vaero non abs re haec verborum forma, ijs rebus adiungitur, Consigno te signo crucis .etc. quod hoc sacramenti genus foelicissimum aduersus animi infirmitatem scoelere partam primi parentis, precipuo administratur. Cui vaero et si baptismo quidem occurratur, sed tamen non penitus sanatur baptismo, ac adeo non sanatur, vt nonnunquam vel noxio quodam rubore aspersa mens, eo facile deflexerit, vt nisi salutaribus armis instructa, periculum sit, ne quandoque a confitenda CHRISTI fide resiliat. Et ideo sacramentum hoc confirmationis, vt noxium hunc pudorem propellit ab animo, quem frons potissimum arguit, ita et CHRISTI miliciae signum depingit in fronte, hoc est crucis, cum dicitur Consigno te signo crucis. Caeterum cum et id Germanum habeat animus, vt, et minae pariter deterreant ab instituto, tum vt et plagis auertatur non nunquam, quo contra dum hic nouae gratiae virtute animatur, apte et ijs quoque adijcitur, Confirmo te crismate salutis .etc. Neque vaero

obstat, quod haec ipsa scriptura explicata non legimus. Nam quemadmodum scriptura omnibus promiscue exposita est, neque cuique sui aditum prohibeat, vaerum ad sui studium inuitat omnes, ethnicus sit, siue Christianus, ita non hoc plane complecti debuit, quod
[*n iiij* v] non omnibus, sed admodum paucis prodendum erat. // Erat autem paucis prodenda, quae et paucorum vsui destinata erat, et omnibus exposita, multis et vana, et ludicris foret, (quemadmodum et id temporis nonnullis vel Lutheranis et ludicris, et vana est) forma huius sacramenti, immo certe et vanum, et ludicrum ipsum sacramentum. Quare haec forma cum per manus potius, quam scriptura tradenda erat, nimirum si non scriptura aliqua, sed Apostolorum familiare exemplum ea verborum forma, ecclesiam vti docuit. Sicuti AVGVSTINVS ait, libro secundo de Baptismo, contra Donatistas Illa quae per vniuersam custodiuntur ecclesiam, ab ipsis Apostolis tradita et commemorata traduntur, quamuis in eorum dictis vel consilijs non reperiatur. Nam quid rei interest, scriptura, an per ora traditur Apostolorum? quandoquidem eadem haec, eodem sunt instructa spiritu? Tum accedis vbique scripturae ob ecclesiae auctoritatem, quae quidem quid tibi vaera scriptura sit decernit, ita vt ecclesiae quam scripturae prius fidem habeas oportet, quae vnius ecclesiae auctoritate nititur. Igitur quid ne perinde fidem habeas, si (quod per manus ecclesia acceperit, vel ab ipsis Apostolis) credendum statuat? An male sibi constat putas auctoritas ecclesiae, vt hic credenda sit, non illic, aut nunc vaera, nunc falsa decernat? Vaerum habet hoc sacramentum peculiare quoddam, quo a caeteris sacramentis quae CRISTO vsui fuere, nonnihil distat. Nam quibus sacramentis CHRISTVS vsus est, vtputa Eucharistia, et Baptismo, nullam suae materiae exquirunt consecrationem, vtpote quibus hoc satis sanctitatis conciliatum est, quod CHRISTO in vsum suscepta fuissent. Namque quod de baptismo ipse CRISOSTO-
o i r MVS insinuat, dum ait. Nunquam aquae baptismi pur-//gare credentium peccata possent, nisi tactu dominici corporis sanctificatae fuissent. Atque idem de sacra Eucharistia praedicamus, cuius quoque materiam, suo contactu et oratione, priusquam vteretur CHRITVS sacrauit. Vt apud LVCAM capite .xxij. legimus Accipiens panem benedixit, Similiter et calicem. Vaerum confirmationis istuc sacramentum, vt Christo haud vsui fuisse credimus, sicuti neque congruum erat vnctionibus vti sensibilibus eum, qui esset ipse vnctus a patre pre consortibus suis, puta ne vel hoc pacto vnctioni patris quippiam derogaret, ita suae materiae priusquam in vsum sumatur, exigit consecrationem. Quod vaero et omnibus ministrandum est, quotquot baptismo inijciati, sese CHRISTI miliciae asscripsere, Tam et si proinde prima aetate, vel ipsis pueris non prestetur. Quibus

ad septennium vsque, non temere eius protelatur susceptio, quo accedente aetate maturiore, hoc sese sacramento quisque inijciatum facile commemoret, scilicet ne vel temere credens hoc se inijciatum, quo inijciatus non est, sacramentum istuc salutare negligat, aut dum hoc inijciatus est, tamen dum nihil illius refricat memoriam, quod iterandum non erat repetit. Quod tamen tum resumendum fuerit, dum non baptizato suscipitur. Nam gratiae plenitudo, quam confirmationis sacramentum fidelibus inserit. ac quo (vt attigimus) mens ipsa animatur, ad CHRISTI miliciae certamen, baptismum premittit, quod quidem non prius dignum CRISTO militem prestabis, quam baptismi sacramento, CRISTI miliciae signo, hoc est caractere Christiano insignitus, nomen CRISTO dederis. Sed iam quatenus gratiam prebet accipe, Quod etenim ipsa scriptura insinuat, Actuum capite .viij. vbi in eum modum legimus, Cum audissent Apostoli, qui erant Hierosolymis, quia recepisset Samaria verbum dei, miserunt ad eos PETRVM et IO-//ANNEN, Qui cum *o i°* venissent, orauerunt pro eis, vt acciperent spiritum sanctum, nondum enim in quemquam illorum venerat, sed baptizati tantum erant in nomine IESV. Quibus addit scriptura. Tunc imponebant manus super illos, et accipiebant spiritum sanctum. Porro cum palam sit, spiritum sanctum citra gratiam haud teneri, igitur sacramentum hoc, tam gratiam inserit, quam spiritum sanctum importat hac manuum impositione, Tam et si idipsum, et Aurelianensi concilio perinde affirmetur, vbi id prescripsere patres, vt quo mundi spiritum sanctum hic suscipiamus, et confessi peccata, et ieiuni ad confirmationem accingamur, quemadmodum legis de Consecra . dist . v . cap. vt ieiuni. Quibus sane perspicuum est, in ea sententia fuisse patres, vt hoc sacramentum digne preparatis, spiritum sanctum immittat, ac adeo spiritus sancti gratiam, Cum etiam et diuus CYPRIANVS huic sententiae subscribat, qui in libro de vnctione crismatis ait. Non haec medendis corporibus est vnctio instituta, quia sanctlficatis elementis, iam non propria natura prebet effectum, sed virtus diuina potentius operatur, sed adest vaeritas signo, et spiritus sacramento, vt et ipsis rerum efficientijs, gratiae dignitas pateat, et interiori homini, quanta ex hijs deturauctoritas, deiformi conuersatione, et coelestibus moribus innotescat. Quod item postremo et ratione edocetur superiore. Namque quod gratiae istuc presidium, quo homo animetur, ad spirituale certamen, admodum humana desyderat imbecillitas, quam neque Christus destituit. Iam iterum ais, nusquam legitur institutum hoc sacramentum Age dum. Accipis scopum esse illius, vt quo adhibito per ecclesiae ministerium, spiritum sanctum accipias a deo, siue spiritus sancti gratiam. Tum quod in hoc deus ascissit, vt quo adhibito gratiam mentibus

o ij r inserat fide//lium, quid stolidius dici posset, quam idem in hoc ipsum deus non instituat, vt gratiam accipias? Nam quis artifex, vel organum sibi adoptat aliquod, ad artis suae opus, quod non idem ad istuc instituat opus? sicuti supra de ordinis sacramento dissertum est. Quare vero vt necessario admittis, id agi sacramento confirmationis, quo Spiritum sanctum accipias ac a deo gratiam Spiritus sancti profecto admittes, et in hoc ipsum institutum esse a deo, quoniam fieri non potest, vt quod ad gratiam praestandam deus ascisscit, non idem ad prestandam gratiam preterea instituat. Atque quibus insuper addendum, quod cum multis nominibus, tamen hoc interest baptismo, sacramentum istuc confirmationis, quod promiscue ab omnibus baptismus administratur. porro confirmationis sacramentum, tantum ab episcopis, non omnibus exhibetur, sicuti praeterea et eucharistia, et poenitentiae sacramentum, tantum sacerdotem sibi vendicant ministrum. Quod quidem ex memorato scripturae loco colligimus. Namque non aliam ob causam, missos Samariam PETRVM et IOANNEM, primarios quidem inter Apostolos, nisi quatenus huius sacramenti donum absolutissimum, absolutiorem in ecclesia desyderat potestatem, Quo etiam liquet et illius consecrationem tantum ab episcopo fieri oportere, Nam cuius administratio non admittitur sacerdotibus, multo minus illius consecratio sacerdotibus admittitur. Vaerum cum et hic proinde promissionem gestis immittere. Satis ex prioribus agnoscis, quid sentiendum, nihil promissionem ad sacramenti rationem pertinere, rationem diuinae bonitatis hic promissionis loco haberi. Nec praeterea mirum, si vel apostoli ipsi, olim haud crismate vtebantur. Nam quibus tanta erat miraculorum et vis, et efficacia, namque collata in fidei solidationem, efficatiori symbalo, quam crismate vti conueniebat, hoc est diuinitus edito miraculo, rudibus hominum mentibus, et ferme vbique repugnantibus mundi cultoribus, cruci affixum Christum
o ij v insinuare, // vaerum fide iam solidata, vt virtus ea miraculorum consenuisset, nimirum sacramentum hoc, ad natiuam suam rationem vocatum est. Sicuti perinde baptismus, qui olim et in nomine IESV conferebatur, eius nominis multiplicata fide, ad natiuam formam redijt, sicuti iam exhibetur, in nomine patris, et filij, et spiritus sancti. Quanquam etiam modo diuo DIONISIO fidem habeamus, libro Ecclesiasticae Ierarchiae iiij . ca. nonnunquam et apostoli crismate vsi sunt, tum potissimum vbi nullis supernis signis fidem illustrare erat opaereprecium. Postremo sacramentum istuc, tam et si absolutam sui non praescribat necessitatem, et tamen vt assidue cum hoste dimicandum est, quocum neque quouis vel loco vel tempore non congrediendum, vt nonnunquam dubium sit, ne de te hostis triumphet, minime salutis tuae amator censendus es, quia neglecto hoc

praesidio, ac quibus armis superare vales, dubio salutis Marte, manus cum hoste conserere presumis. Et cum aduersus haec contaris, quod si manuum haec impositio sacramentum dicitur, cur non et caeterae impositiones manuum, sacramenta dicamus? Sed vereor ne magis ineptum videatur hijs ineptijs respondere, Verum libet ineptire, dum cum inepto agimus. Quid quaeris? Quare vaero caeteras manuum impositiones sacramentum non vocamus, hoc in causa est, quod id tantum penes ecclesiam, rationem obtinet sacramenti, quod sensibile symbalum, gratiam importat. Quod si quam aliam manuum impositionem proferre vales, cui haec vaere tribuamus, profecto dignam aestimamus, quae sacramenti vocabulo compelletur. Sed quae nulla vsquam exstat.

DE CONIVGII SACRAMENTO. //

BENE ETIAM ET MAtrimonium sacramentum predicamus, *o iij r* et si fortassis non omnibus punctis absolutum. Etenim vt rem sacram repraesentat, ita nec sua gratia vacuum est. Sed quo plenius haec agnoscamus, altius quid repetendum Vt enim omnis humani studij et prora, et puppis, eo maxime conferenda sunt, quo se cum deo homo foeliciter consociet (nam id totius humanae foelicitatis summa est, salutari concordia cum deo copulari) ita eius societatis et vnionis coniunctio, ipsi homini familiari quadam nota, perpetuo ob oculos versari daebet, siquidem vt assidue contemplata, humanum animum ad sui studium inuitet. Sed quo iterum humanae imbecillitati opus est, fulciri adminiculo rei corporeae, quod (vt ante commemorauimus) pressus corporeis tenebris, homo spiritualium rerum adytum, non penetrat, Vaerum vnionem ipsam dei et hominis, quid certius deliniat, quam vnio ipsa viri et vxoris? Itaque et coniugium ipsum caeteris sacramentis addi congruebat. Nam si societatis hominis cum deo queris ymaginem, certe nulla absolutior, quam viri et vxoris, coniugij vinculo copulata societas. Vaerum coniungitur deo, tum animus, tum et ipsa hominum natura. Animi autem societas, amore conflatur, Naturae vero est, dei simul et hominis, in vnius domicilio suppositi conglutinatio. Quibus vero et terciam adiungimus, scilicet eam quae est CHRISTI et ecclesiae. Itaque et coniugium gemina simul societate absoluitur, et animorum, et corporum. Ac illa vt priorem illam hominis cum deo societatem representat, nempe animi, ita // et *o iij v* haec, quae est naturae, siue CHRISTI et ecclesiae deliniat societatem, Quo vaero rursum dei sapientia homini foeliciter consuluit,

dum et id caeteris suis beneficijs accumulat, quo omnium maxime familiari symbalo, foelicitatis suae fontem, perpetuo homo contempletur ob oculos. Vaerum quia semper deo humanus animus sociandus est, ita ab inijcio coniugium institutum est, porro non in officium modo humanae propagationis, sed et in sacramentum humanae societatis cum deo. Id quod in paradiso gestum credimus, sicuti AVGVSTINVS testatur in libro de nuptijs et concupiscentia, ad VALERIVM comitem, Quod deus matrimonium instituit in paradiso, ac id vaero non tam in officium propaginis, quam in sacramentum vnionis cum deo. Quod idem et euangelium ipsum prefert, apud MATHEVM capite xix. Scilicet ab inijcio matrimonium institutum, cum ait Seruator, Non legistis qui fecit hominem ab inijcio masculum et foeminam creauit eos? Quos vaero cum ita creauit deus ab inijcio, vt quos duos effinxit, demum vnum forent in carne vna, liquet tum coniugij rationem a deo effictam, ac institutum coniugium, Vt et vaerum sit quod perinde istic euangelium prefert, virum et vxorem a deo sociatos, cum idem Seruator ait, Quos deus coniunxit, homo non separat. Id quod iterum ab inijcio gestum tenemus, tum autem quando de viro iam factam mulierem, ad virum deus adduxerit, Quod scriptura asserit, Genesis cap, secundo. Quanquam quod iam ab inijcio instituisset deus, eidem iam factus homo, nouum addidit calculum, ac nouo quidem modo consecrarit. Porro vaero quo et completam sacramenti rationem contineat, nec
[*o iiij r*] sua gratia vacuum est. Nam cui nouum deus vel // album addit calculum, equidem quod iterum euangelio legimus, dum nouo edito miraculo, suae presentiae decore coniugium illustrasset, quid mirum si et hoc munere suo ornarit, quod digne obeunti nonnullam etiam gratiae portionem inserat? Etenim hoc distant interuallo amor dei, et hominis, nam ipsius hominis omnis ratio amoris a bono nascitur, contra dei amor, quod amat, vnumquodque salutaribus donis, et bonum et foecundum facit. Nam non ideo amat hominem deus optimus maximus, quod boni existimus, et foelices, vaerum ideo et boni et foelices sumus, quod suo nos ipse amore preueniens, et foelices, et bonos reddat. Igitur quid ne et istuc ipsum et hic credamus gessisse CHRISTVM, vt vetus illud dei institutum, et quidem olim dei benedictione foecundum dum nouum illi addit sui fauoris calculum, etiam noua gratia ac virtute locupletasset? Quamquam vaero et idem id ratione demonstretur superiore, ac identidem percensito argumento, inuicta namque diuinae prouidentiae lege, quae nihil sane (vt iter vmatque iterum visum est) necessarijs presidijs destituit, sicuti et nihil vnquam quouis instruit officio, cuius non simul tradat et exequendi potestatem. Nam si peritus architectus, ea potissimum ac primum omnium curat, quae perfi-

ciendo operi, et conducunt, et necessaria sunt, atque ea simul cum ipsis fundamentis exordiatur, cur non idem de deo optimo maximo sentimus, vt dum ex delectis suis coniugio instruit quemquam, siue coniugio copulat, non simul prospiciat et id, sine quo neutiquam recte peragitur, hoc est gratiam? Tum cum videmus, in hijs quae ad naturam pertinent, neminem a deo destitui necessarijs suppetijs, quid in his quae ad gratiam pertinent, quis a deo destituetur. // Etenim apud naturam deprehendimus, nihil non necessarijs suppe- [*o iiij*^{v}]
tijs instructum esse. Cuius sane in ipso homine exemplum est cernere, puta ita ipsius corporis solidamenta compaginata inuicem, atque vel neruis constricta, vt non vel minimo nutu, mens ipsa corpus temperare, et flectere non posset. Ac rursum in caeteris generibus animantium, quibus nihil non adiumenti largita est dei prouidentia, quo et sese tuerentur a noxijs, et salutaria sibi vnumquodque facile inueniret, sicuti proinde et singulis illorum generibus, ad propulsandos externos impetus, arma dedit, aut (testante Lactantio) vt naturalibus telis repugnent fortioribus, aut quae sunt imbecilla, subtrahant sese periculis pernicitate fugiendi, aut quae simul et viribus, et pernicitate indigent, astute se protegant, aut latibulis saepiant, Quibusdam in ore arma sunt dentes, aut in pedibus adunci vngues, nullique munimentum ad sui tutelam deest. Igitur vnum coniugium suis suppetijs frustrabitur? Quod vaero si nihil vsquam cernis necessarijs suffragijs vacuum esse, quid ni et gratiam suppeditabis coniugio? siquidem quo et integrum et immune seruetur a noxijs concupiscentijs, et quod eius sit institutum prestet? et quidem quod citra gratiam (vt dixi) prestari nequit. Nam cum in coniugio coniunx, alterius alter corporis potestatem suscipit, certe gratia opus est ne ea abutentes potestate, coniuges quippiam inter sese turpitudinis admittant, ac sic vtantur hac ipsa potestate accepta, ne in alienam tantum vaero in suam quisque coniugem rapiatur, ita vt et quod ipsius coniugij est institutum, scilicet fidei, prolis et sacramenti iustam habeant rationem. Tam et si hac etiam ratione gratiam desyderat, quod ceu pharmacum adhibetur noxiae concupiscentiae, cuius quidem libidinem, non mox extinguit actus // ille coniugij, quin auget potius, citra gratiam. *p i*^{r}
Quibus iam liquet quid ijs respondendum sit, qui repugnant coniugium sacramentum esse, Namque hoc vnum quod perperam tenent sacramenti rationem, quibus non idem sacramentum est, quod fidelibus, puta istuc, quod cum gratiam imagine suir eferat, etiam et inserat gratiam. Qui iam et hoc ecclesiam insimulant quod inter propinquos, siue affines, non sinat coire coniugium, Atqui quo nullam rationem habent, siue pacis, siue tranquillitatis populi Christiani. At vaero cum eiusmodi humanae necessitudines, impendio et

pacem et concordiam conciliant Christianae plebis, et quae omnium maxime, potissimum ab ijs, qui publicis legibus presunt, spectari debent. nimirum si ecclesia (quo et pacem, amiciciamque, copiosius multiplicet inter fideles) eiusmodi necessitudinis causa, nonnullas leges prescribat ijs, qui sese coniugio copularent, ac tam humanis legibus subiecti sunt, quam ad communem hominum societatem pertinere noscuntur. Quod si CHRISTVS tantopere tuendam pacem commendat fidelibus, sicuti euangelium subinde testatur, an hoc inique agat ecclesia, quae (quo maxime CHRISTO similis existat) eandem pacem, prescripta necessitudinis lege, (ac quo fere nihil ad pacem sit conducibilius) statuit locupletare? sicuti et AVGVSTINVS testis est .xv. de Ciuitate dei, capite .xvi. statuisse. Nam habita est (inquit) certissima ratio charitatis, vt homines quibus esset vtilis, atque honestissima concordia, diuersarum necessitudinum vinculis necterentur, nec vnus in vno haberet multas, sed singulae spargerentur in singulos, ac sic ad socialem vitam diligentius plurimae plurimos obtinerent, pater quippe et socer, duarum sunt necessitu-
p i v dinum no//mina, dum ergo quis haberet alium patrem, alium soce-
rum, numerosius se charitas porrigit. Haec ille. Atque haec ipsa et oculis exposita sunt omnibus. Nam quis non hic cernit amplissime multiplicari charitatem, siue vel concordiam animorum, quando vaero huic alius pater, alius gener, illa vero socrus, ista nurus est, Isti ille vitricus, haec vaero fratria, glos ista, preuignus alter, altera preuigna, hic compater, haec commater, ista autem leuir existat? Verum cum nulla humana lex vsque sit integra, ac absoluta, vt non per occasionem aliquoties preceps fiat, quando vnam legem tantum multis salutarem dicimus, non omnibus, sicuti et ipsae naturae communis sensus, quem iusta humana lex sequitur, in nonnullis quandoque viciari potest, hinc ne medela desit subnato malo, dispensandi (quae dicitur) potestas, integra seruatur penes ecclesiam, Id quod hoc hominum genus subsannat, non minus absurdum, quam a communi omnium sensu alienum. Iam vaero si in dubium vocas, num quouis pacto secari valet coniugium, huic satis esse debet, quod vt coniugium nonnunquam animis tantum conflatum est, nec corporum nectit vnionem, ita hoc ipsum diuelli posset, quemadmodum in his liquet, qui rato coniugio (quod dicitur) probate sese religioni consecrant cuiquam. Porro vaero id quod corporea societate consummatum exstat, minime. Quae siquidem hoc monstrantur argumento. Nam tam et si sacramentorum rationem humana non variat auctoritas, vaerum tamen quia contractus quosdam deprehendimus in coniugio humanos, ac humanis legibus obnoxios, atque citra quos nullum coit coniugium, fieri potest, vt et nonnunquam eiusmodi humani contractus preoccupari possunt,

quo mi//nus sint ipsius coniugij capaces, quae alioqui nullis legibus *p ij r*
impedite, vaere coniugij sacramentum efficerent, caeterum et donec copula non accesserit societatis corporeae rescindi, quod item vbi accesserit, haud liceat. Nam si scripturam aduertimus, vbique haec corpoream vnionem, causam prefert inseparabilitatis coniugum. Non enim ex alio concludit Apostolus, adhaerendum vxori perpetuo, capite ad Haebreos quinto, quam ex ea quae est vnio corporea, siue quae ex ea nascitur potius. Nam cum ait ibidem, Viri diligite vxores vestras. Quibus idem addit. Nemo carnem suam odio habuit, sed nutrit, et fouet eam, sicut CHRISTVS dilexit ecclesiam, quod membra corporis eius sumus. Tum propter hoc relinquet homo patrem et matrem, et adhaerebit vxori suae. nonne hic palam cernis, de ea, quae est vnio corporea loqui Apostolum, quare vxori perpetuo sit adhaerendum. An ne ideo quod caro viri sit, quam nemo vnquam suam deserit, aut contempnit? Itaque cum mulier sit caro viri, et rursum carnem suam nemo deserit, non modo corpoream vnionem sentis, sed et eam perpetuam agnoscis, ita vt et perpetua consuetudine sit vxori adhaerendum. Quamquam nimirum et alia hic causa preferatur, quare adhaerendum perpetuo sit vxori, ea namque quod coniugium ipsum sacramentum est coniunctionis CHRISTI et ecclesiae, quacum viri et vxoris hic consuetudinem componit Apostolus, videlicet CHRISTI et ecclesiae perpetuam coniunctionem, istic imitandam perinde insinuans. Nam quid secus velit, cum ait Viri diligite vxores vestras, sicut CRISTVS dilexit ecclesiam, nisi quod vir vxorem inseparabili nexu diligat, // quem- *p ij v*
admodum CHRISTVS ecclesiam perpetua diligit amoris societate? Dum etiam et primus ille parens hanc ipsam corpoream vnionem, in causam traxit, perpetui nexus coniugum Genesis capite .ij. dicens Hoc nunc os ex ossibus meis et caro de carne mea, propter hoc relinquet homo patrem et matrem, et adhaerebit vxori suae. Nam dum audis, Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea, propter hoc .etc. nonne perinde corpoream vnionem intelligis, quare adhaerendum sit perpetuo vxori? Adde ijs quod et aliud quoddam habet coniugium, humanis legibus obnoxium, vtpote offitium humanae propagationis. Quae vaero vt humanae rei publicae maxime saluberrima est, ita maxime humanis legibus et spectanda est, et moderanda. Porro propagatio ipsa humana, cum et educationem exquirat, caeterum educatio in ipso hominum genere, consociationem viri et vxoris, (Etenim educatio haud foeliciter contigerit, modo a partu mox a sese coniuges auolare possunt sicuti in nonnullis animantibus cernimus) ita quoque et legibus erat prescribenda et humanis nedum diuinis, mariti et vxoris perpetua societas, adeo quantum et legibus prouehenda est, ipsa humana iusta propagatio,

vt etiam quemadmodum diuinae legis prescripta, humanas leges nunquam non reddant et locupletiores, et firmiores, sicuti diuini etiam numinis illustratio lumen complet naturale, ita et diuinum hic preceptum rationem addat sacramenti? Dicas fortassis, et si non humana auctoritate, tamen suapte natura coniugium nonnunquam diuelli, namque adulterio coniugum, dum quisquam carnem diuidens, sese commiscet alteri non suo, ita vt tum coniunx esse desinat. Ac hoc fortassis argumento, quod idem suapte natura soluitur, qua causa natum est, Nascitur autem // coniugij insolubilitas consociatione carnis potissimum, et ita eamdem velis adulterio scilicet, siue eiusmodi corporum diuisione secari Vaerum vt quam maxime sese diuidit a coniuge adulter siue adultera, tamen quo minus hoc ipso coniugium solutum est, praeter ipsius in coniugio connexus rationem, quandoquidem vulgari causa rescindi nequit, quod auctore deo peculiariter agglutinatum est, diuinum item obstat preceptum. Porro de quo Apostolus primae ad Corinthios .vij. De hijs autem qui matrimonio iuncti sunt, precipio, non ego sed dominus, vxorem omnino a viro non discedere. Quod quidem Seruator praescripserat apud MATHEVM capite .xix. vt extra fornicationis causam, haud liceat viro vxorem ablegare. Tum Apostolus, Quod si res eo spectat vt discedendum erit, (quod tum (vt illic habes) vel maxime contingit, vbi vxor ob adulterium ablegatur a marito) iuxta diuinum preceptum manere innuptam iubet, aut reconciliari viro suo, cum ait. Quod si discesserit manere innuptam, aut reconciliari viro suo. Iam vaero si coniugium hic solutum sit, vt desinat esse vxor adultera, quorsum hic spectat vt reconcilietur viro suo, modo secato coniugio illi iam illa non sit vxor? Et rursum vir si desijt illi esse maritus, igitur cur vxoris virum adhuc velit Apostolus, cum denuo audis viro suo? Iam instas nullam matrimonio gratiam inseri rite preparatis, quod idem nusquam scriptura legatur. Vaerum argumentum hoc vbique tibi germanum, quam quidem inane sit, et inerme, hoc iterum sume. Nam non legitur, vel vnum, vel alterum sanctorum gratiam accepisse, igitur gratiam nemo acceperit sanctorum? Nam quid ineptius dici posset, haud gratiam accepisse quemquam, quod eius non meminerit scriptura? quasi vaero nihil agat deus cum homine, nisi quod scriptura legimus expli-//catum, Non ideo itaque coniugium digne suscipientes gratiam sibi conciliant, quia ita scriptura promissum est, aut non accipiunt quia non ita promissum est scriptura, siue quod scriptura non legatur. Sed (vt iterum repetamus) quod nihil deus quouis instruit officio, cuius et commode exequendi non simul tribuat potestatem Id quod hoc in loco gratiam exigit, Quamquam et aliam eius causam supra submisimus. Ad haec nusquam preterea legitur ais, coniugium in

p iij r

p iij v

hoc institutum a deo, vt rei quippiam significaret quamquam vniuersa quae geruntur, allegoria sunt, ac figura rerum inuisibilium, vt etiam et hoc ipso nomen non mereatur sacramenti Iterum lappsus es offendiculo priore, equidem quod facile quisque sibi cauerit, qui vel primis labris gustasset dyalecticen. Namque cui nihil virium obtinet argumentum ab auctoritate, dum conficitur negatiue. Non enim perinde sequitur, non legitur institutum, igitur institutum non est. Quin hoc argumento accedendum potius, Nam (quemadmodum supra memoratum est) vt id hominis exigit necessitas, puta quatenus (quo omnis illius salus sita est) dei iuxta et hominis homo agnosceret societatem, siquidem quod et sensibili symbalo prestari, humanum flagitat ingenium, porro et quo ipsum coniugium longe maxime appositum erat, ita ad dei benignitatem nonnihil pertinebat, vt qui nullo non hominem beneficio perpetuo prosequutus est, in hoc ipsum coniugium ipse peculiariter consecraret, vt quod et vulgare haberet homo, et vbique obuium, eius (quae maxime spectanda est) sanctae dei et hominis societatis, etiam haberet et sacramentum. Sicuti et diuus PAVLVS, capite ad Ephesios quinto, idipsum magnum sacramentum predicans, vt res est, magnum sacramentum omnibus commendat,. Quamquam vaero et // CHRISTVS, quid secus dum coniugium sua consecrat *p iiij"* praesentia ac miraculo illustrat, nisi quemadmodum PAVLVS, idem id magnum sacramentum perinde fidelibus insinuat? Iam dum laboras eundem PAVLVM eludere, quod sonat sacramentum esse in CHRISTO et ecclesia, non autem in se sacramentum vocet, immo non sacramentum, sed misterium legi ais apud Graecos, neutrum quicquam suffragatur. Nam cum ait ille, Sacramentum hoc magnum est in CHRITO et ecclesia, plane de coniugio sermonem facit viri et vxoris, etenim nihil aliud articulus ille hoc demonstrat, neque de alio sermo erat quod sacramentum magnum sit in CHRISTO et ecclesia, non enim CHRISTVS et ecclesia sacramentum sunt in CHRITO et ecclesia. Vnde cum de coniugio tantum loquatur Apostolus, quod sacramentum magnum sit in CRISTO et ecclesia, non de alio quopiam, quid absurdius, quam quod idem non et sacramentum velit Apostolus, nempe quod sacramentum magnum vocat. Porro idem mox sequitur, si vel (quod gestis) misterium legas, Nam esto, coniugium dicatur misterium magnum in CHRISTO et ecclesia. Sed cur misterium magnum in CHRIRTO et ecclesia, quod in se ipso misterium non est, nisi quod magnum misterium in CHRISTO et ecclesia repraesentat? At dum repraesentat, nonne misterij symbalum proinde dixeris, ac adeo sacramentum? Sed haec effutiens male te habet eorum discrimen, quibus et suapte natura quippiam tribuimus, ac quae sunt talia per analogiam,

quibus idem tribuimus, quod ijs quae sunt talia suapte natura, vt vnam eandemque sanitatem animanti tribuimus, cum ratio illi sanitatis inhaeret, medicinae autem, dum eandem efficit. Caeterum vrinam sanam dicimus, dum sanitatem ipsam designat. Nec alias si sapis, *p iiij v* modo misterium hic legi arrideat, con//iugium ipsum misterium appellabis, nisi quatenus magnum misterium in CHRISTO et ecclesia repraesentat, Quod vero ad sacramenti rationem pertinere affirmamus. Postremo cum instas ab exordio coniugium exstitisse, ac inter infideles, nec esse cur magis fidelium quam ethnicorum coniugium sacramentum dicitur, plane secus sentire daebes. Etenim non eadem ijs ratio est coniugij, nam quod inter fideles geritur, cum vna tantum vxore geritur, tum et insolubilem coniugum societatem adiungit, quare vero et completam rationem symbali siue sacramenti absoluit, namque eam, qua absolute adumbrat CHRISTI et ecclesiae vnius perpetuam coniunctionem, dum interim coniugium ethnicorum, nonnunquam et humanis contractibus geritur, solubile, et plures admittat vxores. Quo vero fit, vt cum ne quidem completum symbalum sit, inseparabilis coniunctionis vnius ecclesiae cum CHRISTO, siue vel perpetuae vnionis humanae naturae cum deo, ita nimirum si neque sacramentum dicamus. Quod tamen non abs re cum AVGVSTINO, et HVGONE de sancto Victore sacramentum esse non repugnamus, modo hoc pacto ethnicis suscipitur, quo fidelibus. Sicuti perinde inter ethnicos, quisquis sacramentum aliquod suscipit, siue vel eucharistiae, siue vel crismate inungatur, id quod sacramentum est accipit. Neque vero baptismus obstat, quo minus apud ethnicos quippiam (quod vaere sacramentum est) sacramentum erit, alioqui eucharistia sacramentum non fuerit apud infideles, sed quo minus effectum illius suscipiant efficit baptismus, siue vel gratiam, siue quicquid hoc sit, quod sacramento importatur, quae nemo accipit, nisi cui baptismus ianuam aperiat.

DE EXTREMAE VNCTIONIS SACRAMENTO //

[*p v r*] PRETEREA CVM Aliud homo desyderat, mox ad immortalitatem transmittendus, alia dum in hac vita agens adhuc, nec mortalitatis statum egreditur, ita postremo et aliud homini sacramentum dei prospexit bonitas, puta cuius suffragijs humana mens, omnem exuta humanae conditionis imbecillitatem, expedite celeriterque iam properet ad superos. At quid amplius in hac vita anxij expectamus, quando immortalitati iam proximus homo, securus mortem exspectat? Vaerum deus vt suae

sapientiae morem seruet, iam iterum donum hoc gratiae sensibili symbalo et ministrari, et adumbrari statuit, namque et materia et forma huius sacramenti, Porro cui oleum oliuae materiam sancti tradunt, vt quatenus oleum hoc, corporis confert morbo pellendo (de quo ESAYAE primo, Vulnus et liuor et plaga tumens non est curata medicamine, neque fota oleo) ita hoc sacramentum condonatis flagitijs (si quae mentem occupassent) vt noxarum absumptis reliquijs, mentis consulit inopiae (nam ita flagicia mentem comparant, vt viribus destitutam, infirmam, et debilem, ac ad coelestia minus aspirantem reddunt) extremo morbo, extremam adhibet medicinam. Formam vero, preculas quasdam astruunt, quibus sanitatem precamur corpori, quae vaero vt et menti nonnunquam sanitatem inuehunt, vt quam et precibus obtinemus, ita et designant quoque. Quod autem sacramentum hoc cum caeteris sacramentis gratiam immittit animo, hoc documento est, quod iuxta IACOBI sententiam commissa delet, quae condo//nantur nemini, nisi cum deo redeat in gratiam. [*p v v*] Ait enim, diuus IACOBVS suae Epistolae, capite .v. Infirmatur aliquis ex vobis, inducat presbyteros ecclesiae, et orent super eum, vngentes eum oleo in nomine domini, et oratio fidei saluabit infirmum, et alleuabit eum dominus. Quibus adiungit, Et si in peccatis est, dimittentur illi. Neque tamen hunc eius primarium scopum dicimus, cum non nisi per occasionem, puta (si quod mentem teneat) peccatum absumat, cum aduersus peccatum, alijs sacramentis consulitur humanae menti. Vaerum primarium huius sacramenti effectum, eum potissimum predicamus, quo ea (quae ex peccatis relicta est) inopia mentis aufertur, vt integra valetudine suscepta animus, quam illi peccata eripuissent expeditius ac celerius superum concessum assequatur. Quod vaero cum citra gratiae adminicula non contingit, iam denuo hoc sacramento importari gratiam animo in confesso est. Atque quibus liquido percipimus et a deo profectum, siue institutum esse, quod nihil (vt supra monstrauimus) ad gratiam praestandam, nisi a deo instituatur, Neque obstat quo minus extremam hanc vnctionem sacramentum dicamus, quod eius scriptura non meminisset, quando idipsum traditione Apostolorum per manus susceptum est ab ecclesia. Sicuti Damascenus ait, plura ab Apostolis per manus, ecclesiae tradita sine scripto, puta libro . iiij . ca . xiij. Ait enim, plura sancti Apostoli tradiderunt sine scripto, sicuti PAVLVS gentium apostolus ait, Ergo fratres state et tenete traditiones nostras, quas edocti estis, siue per sermonem, siue per epistolam nostram. Et ad Corinthios Laudo vos fratres, quia per omnia mei meministis, et sicut tradidi vobis traditiones, tenetis. Haec ille. Atque quibus haud minus auctoritatis tribuimus, quam ijs quae vel scripto Euangelistae prodiderunt, D, CYPRIANO teste, qui in ser-

mone de ablutione pedum ait, Ipse summus sacerdos sui est sacramenti institutor, et auctor, in caeteris homines spiritum sanctum habuere doctorem. Et sicuti par est spiritui sancto et Christo //
[*p vi r*] diuinitas, ita et in suis institutis equa est auctoritas et potestas, nec minus ratum est, quod dictante spiritu Apostoli tradiderunt, quam quod ipse tradidit, et in sui memoriam fieri instituit, Nam non impar sit auctoritas oportet, quae ab vno eodemque diuinitatis fonte procedit. Haec ille. Itaque cum eodem spiritu agnoscis promanare, quod per manus ab Apostolis accepimus, ac quod documento scripturae traditum tenemus, vt et aequa vtrique sit auctoritas, quid non eque fide accedimus? quid vacue scripturam exquirimus, vt istuc statuamus sacramentum? quando Apostolorum sane traditionem, et quidem dei spiritu instructam, scripturae loco accipimus. Quanquam tamen, diuus IACOBVS (quod accepisti) eius profecto meminerit. Et cum ais (quo sacramentum hoc ecclesiae deroges) Iacobi non esse, certe nihil consecutus es. Nam et si locus hic etiam Iacobi non esset, tamen quando cum caeteris scripturae locis, eque ecclesiae auctoritate munitus est, vtpote cui ecclesia hactenus suum calculum addidit, non minus illi fidei praebendum, quam quod omnibus vaere scriptura sit. Nam cum scriptura omnem suam auctoritatem acceptam fert ecclesiae, id enim nullus non praedicat, porro huic loco ecclesia perpetuo subscribit, vt nullo non seculo hic sacramentum agnoscat, igitur quid non eque, cum caeteris scripture locis huic fidem damus? Tum quid non et simul cum ecclesia hic sacramentum agnoscimus? Verum sacramentum hoc extremo tantum in morbo exhibendum, vbi specimen mortis apparet, sicuti sacramentum confirmationis tunc exhibetur, dum iudicium contigerit. Cum vnumquodque id habeat cum altero commune, quod vtrumque suam materiam consecrari desyderat, idque ab episcopo. Quod autem ad promissionem pertinet, habes quid tenendum. FINIS.

C a pag. 8 linea 5 vbi legis eorum omnium, lege eorum tamen omnium. d pa. 8 linea 21 vbi legis et diuinae, lege diuini. f pa. 4 linea 20 habes conciari, lege conciliari. pa. 5 linea 3 habes partiunculam, lege portiunculam l pa. 4 li, 12 habes eijdem, lege eidem. l. pa. 8 li, 20 habes decernere lege discernere. m pa. 4 linea 27 habes visaniae, lege vesaniae. //

¶ SIMON Cocus, et GERARDVS Nicolaus, Ciues celeberrimi oppidi Antuerpiensis, commorantes in vico vulgariter nuncupato die steenhouders veste, sub intersignio dicto de vier heems kinderen, excudebant. Anno humanae salutis M.CCCCC.XXIII. vigesima nona die Mensis Iulij. [*p vi*^{r}]

¶ Si deus nobiscum, quis contra nos?

F. Iacobi Hochstrati Dialogvs de veneratione et inuocatione sanctorum.

INLEIDING.

Jakob van Hoogstraten kwam te laat èn te vroeg. Dikwijls is hij bij zijn leven het voorwerp van bespotting en hoon geweest. Aan duizenden heeft zijn naam angst en schrik ingeboezemd wegens de hardvochtigheid, waarmede hij zijn inquisiteurs-ambt uitoefende. Doch tevens hebben duizenden zich vroolijk over hem gemaakt wegens zijne bekrompenheid, zijn slecht Latijn. Ofschoon hij niet geheel blind was voor de bestaande zedelijke misstanden en toegaf dat in dit opzicht zekere hervormingen noodig waren, gold hij voor de meeste tijdgenooten als de vleeschgeworden behoudzucht. De scholastieke theologie vond in hem een harer laatste vertegenwoordigers. Aan bekwaamheden ontbrak het hem niet, vooral niet aan eene zekere behendigheid in het debat. Doch de gebreken dezer theologie openbaarden zich in zijne geschriften in zoo hooge mate, dat bij de snelveranderende omstandigheden en opvattingen hetgeen eene halve eeuw vroeger nog als dragelijk wetenschappelijk werk zou zijn aangemerkt thans aan eene karikatuur deed denken. In dit opzicht kwam hij te laat. Te vroeg daarentegen in zooverre de toekomst, van Roomsch standpunt beschouwd, hem gelijk heeft gegeven. Met trots hebben dan ook zijne ordes-genooten van hem geschreven: „wat hij heeft veroordeeld, hebben alle pausen na dien veroordeeld, en het zal eeuwig veroordeeld blijven door den Index van het concilie van Trente" [1]).

De eisch van beknoptheid, aan deze inleiding gesteld, verbiedt mij van 's mans leven en werkzaamheid meer dan de hoofdtrekken mede te deelen. In verscheidene algemeene werken is het een en

1) Quetif et Echard, *Scriptores ordinis praedicatorum*, Lut. Par. 1721, T. II, col. 67.

ander omtrent hem opgenomen [1]). Meuser [2]), Dr. H. Cremans [3]) en Dr. N. Paulus [4]) hebben monographiën aan hem gewijd. Dat de laatste hem onder de Duitsche Dominikaners rangschikt kan slechts hierop berusten, dat hij gedurende een deel van zijn leven te Keulen zijn hoofdverblijf heeft gehad. Immers hij was geboortig uit het dorp Hoogstraten in Brabant. Zijne tijdgenooten noemen hem soms een Hollander [5]). De Hoogduitsche taal verstond hij niet eens, alleen het Nederduitsch [6]). Hij werd student te Leuven, behoorde daar tot het college van den Valk van de litterarische faculteit [7])

---

1) Gesner, *Bibliotheca*, Tig. 1583, p. 376; Avbertus Miraeus, *Elogia belgica*, Antv. 1609, p. 60 seq. (hier de erkentenis: non satis fortasse politiori litteraturâ tinctus, illius aeui sciolis calvmniandi dedit occasionem); F. Sweertivs, *Athenae belgicae*, Antv. 1628, p. 363 (primos inter calamum strinxit contra Martinum Lutherum, stilo parum rudiori); L. Ellies du-Pin, *Histoire de l'église et des auteurs ecclesiastiques du seizième siècle*, Paris 1713, in-8°, p. 36—39; Foppens, *Bibliotheca belgica*, T. I, p. 517 seq.; J. Hartzheim, *Bibliotheca coloniensis*, Col. 1747, in-fol., p. 144 seq.; D. Gerdes, *Origines ecclesiarum in Belgio reformatarum*, Gron. 1749, p. 31. Vergelijk: de Brieven van Erasmus, in zijne *Opera omnia*, Lvgd. Bat. 1703, col. 384 seq., 484 seq., 489 seq., 511, 577 en elders (zie den *Index*); *Collectanea* van *Gerardus Geldenhauer Noviomagus* uitg. door Dr. J. Prinsen, Amst. 1901 (in de Werken van het *Historisch Genootschap*), blz. 139; *Rvardi Tappart apotheosis*, in Dl. I dezer *Bibliotheca*, blz. 584; *Analecta Lutherana*, herausg. von Dr. Th. Kolde, Gotha 1883, p. 18, 440; Dr. H. Heidenheimer, *Petrus Ravennas in Mainz und sein Kampf mit den Kölner Dunkelmännern, in de Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte u. Kunst*, Trier 1897, Jhrg. XVI, S. 223—256. Over Van Hoogstraten op de prent: »Luther als Hercules Germanicus", zie Th. Burckhardt-Biedermann, in *Basler Zeitschrift für Geschichte u. Alterthumskunde*, IV, 1904, S. 38 ff.

2) Meuser, *Zur Geschichte der Kölnischen Theologen des sechszehnten Jahrhunderts, Erster Artikel*; *Jacob Hoogstrat*, in de *Katholische Zeitschrift für Wissenschaft und Kunst*, von Dieringer, Köln 1844, Bd. I, S. 286—295.

3) H. Cremans, *De Iacobi Hochstrati vita et scriptis*, Bonnae 1869, in-8°.

4) Dr. N. Paulus, *Die deutschen Dominikaner im Kampfe gegen Luther* (1518—1563), (in de *Erläuterungen zu Janssens Geschichte des deutschen Volkes*, herausg. v. L. Pastor, Bd. IV, Heft 1 u. 2), Freib. i. B. 1903, S. 87—106.

5) *Manipvlus florum collectus ex libris R. P. F. Iacobi de Hochstraten* (zie beneden), quat. a, fol. iiij^{v}; b, fol. i^{r}, ij^{r}; vergel. *Hochstratvs ovans. Dialogvs festivissimvs* (zie beneden), quat. c, fol. iiij^{v}; bij Böcking, *Vlrichi Hvtteni Opervm svpplementvm*, Lips. 1864, T. I, p. 477.

6) *Acta Iudiciorum inter F. Iacobum Hochstraten et Iohannem Reuchlin* [Aan het einde:] Hagenoae M.D.xviii, quat. B, fol. ij^{r}; D, fol. iij^{r}.

7) *Documents relatifs à Louvain*. publ. par E. Reusens, in de *Analectes pour l'histoire ecclésiastique*, Louv. 1889, T. XXI (2e Série, T. V), p. 105.

en werd in het j. 1485 als primus tot magister artium bevorderd [1]). Vervolgens trad hij in de orde der Predikheeren, ontving de priesterwijding en vertrok naar het klooster dezer orde te Keulen. Hij zette hier zijne theologische studiën voort aan de universiteit, in welker matrikel hij den 10den September 1496 werd ingeschreven. In het j. 1500 werd hij prior van het klooster te Antwerpen. Vier jaren later werd hij te Keulen bevorderd tot doctor in de godgeleerdheid, waarna hij spoedig een professoraat van den hoogsten rang verkreeg aan de theologische school der Dominikaners aldaar, mitsgaders een leerstoel aan de universiteit. Omstreeks het j. 1508 moet hij prior van zijn klooster en tegelijkertijd inquisiteur geworden zijn. Zijne ambten te Keulen kan hij sedert slechts bij tusschenpoozen hebben vervuld, daar hij het grootste deel van zijnen tijd moet hebben verdeeld tusschen zijne werkzaamheden als inquisiteur en zijn arbeid voor de drukpers. Van 1514—1517 heeft hij in het belang van zijn proces tegen Reuchlin te Rome vertoefd [2]). De bekeerde Israëliet Pfefferkorn trachtte een bevelschrift van keizer Maximiliaan I te verkrijgen, volgens 'twelk alle Joodsche boeken zouden moeten worden verbrand. Reuchlin, door den Keizer om zijn gevoelen gevraagd, diende een schriftelijk advies in van afwijzende strekking. Een polemisch geschrift van Pfefferkorn, onder den titel: „Handspiegel", door hem met Van Hoogstraten's hulp bewerkt, werd door Reuchlin met den „Oogspiegel" beantwoord [3]). Plotseling trad nu Van Hoogstraten tegen den laatste op als inquisiteur: hij daagde hem voor zijn rechtersstoel op de beschuldiging van verbreiding van Joodsche dwalingen. Het proces werd in verschillende instantiën gevoerd en had een zeer langdurig verloop. Reuchlin had de meeste humanisten aan zijne zijde. Erasmus onthield zich; deze liet anderen de kastanjes uit het vuur halen. Eene geestelijke rechtbank, op last van den Paus te Spiers bijeengeroepen, sprak Reuchlin vrij en veroordeelde Van Hoogstraten in de kosten. Te Rome trachtte hij cassatie van het vonnis te bewerken. De behan-

---

1) Valerius Andreas, *Fasti academici*, Lov. 1650, p. 244; Foppens, l. l.

2) *Acta Iudiciorum inter F. Iacobum Hochstraten et Iohannem Reuchlin*, [Aan het einde:] Hagenoae M.D.xviij. — Volledige beschrijving hierachter, blz. 389, aant. 3.

3) Herdrukt bij H. van der Hardt, *Historia literaria reformationis*, Francof. 1717, in fol., T. II, p. 16—53.

deling werd opgedragen aan eene uitgebreide commissie, welker meerderheid in Juli 1516 ten opzichte van den „Oogspiegel" gunstige verklaringen aflegde. De eindstemming en de openbaarmaking van de uitspraak werden echter uitgesteld; op bevel van den Paus werd de zaak voor onbepaalden tijd geschorst. Na een jaar keerde Van Hoogstraten onverrichterzake naar Keulen terug. Thans werd hij door Frans van Sickingen in het nauw gebracht, die hem wist te dwingen de onbetaald gebleven proceskosten te voldoen. Zelfs gelukte het aan Van Sickingen de Dominikaner-orde te bewegen Van Hoogstraten te ontslaan als prior en als inquisiteur (Mei 1520). Waarschijnlijk door de wending, die de zaak van Luther nam, keerde echter te Rome de stemming. Bij uitspraak van 23 Juni 1520 verklaarde Leo X het vonnis van Spiers voor ongeldig, verbood den „Oogspiegel", en gelastte, dat Van Hoogstraten in zijne ambten werd hersteld.

Luther en zijne medestanders zijn overtuigd geweest, dat vooral Van Hoogstraten [1]), in den herfst van het j. 1519 te Leuven verblijf houdende [2]), de theologische faculteit aldaar heeft bewogen om hem te veroordeelen (1519), hetwelk het voorspel was van de excommunicatie des Hervormers door den Paus (1520). Dat Van Hoogstraten groot aandeel had in het totstandkomen der veroordeelende uitspraak van de Keulsche faculteit, behoeft geen betoog. Na het twistgesprek te Leipzig heeft Dr. Eck Van Hoogstraten aangespoord bij de theologische faculteit te Parijs te bewerken, dat zij Luther's beweringen zou brandmerken als ketterseh [3]). De uitspraak van Parijs liet geruimen tijd op zich wachten; zij werd eerst vastgesteld, toen Luther zich te Worms bevond; maar ook zij viel in het nadeel van den Hervormer uit [4]). Nadat door het

1) *Acta Academiae Lovaniensis contra Lutherum*, in *Tomvs secvndvs omnivm operum Lutheri*, VVitebergae 1546, fol. 35r en v; in de *Opera latina varii argumenti* cur. Dr. H. Schmidt, Francof. 1867, Vol. IV, p. 312, 313.

2) *Erasmus Rot. Ioanni Episcopo Roffensi*, Lovanio, 17 Oct. 1519, in de *Epistolae*, in Erasmus' *Opera*, T. III, col. 511.

3) *Epistola Iohannis Eckii ad F. Iacobum Hochstraten*, in het eerste deel der Wittenbergsche editie van Luther's *Opera*, T. I, fol. ccexxxvv; bij Schmidt, Vol. III, p. 478.

4) *Determinatio theologicae facultatis parisiensis, super doctrina Lutherana*, in de Wittenbergsche *Opera*, T. II, fol. 194v—201v; bij Schmidt, Vol. VI, p. 34—57. Deze *Determinatio* is nog in het j. 1521 verschenen met een *Appendix* van Van Hoogstraten. Zie Dr. N. Paulus, *Die deutschen Dominikaner gegen Luther*, S. 103.

dekreet van Karel V van 8 Mei 1521 de aanhangers van Luther des doods schuldig waren verklaard, zette Van Hoogstraten met verdubbelden ijver den strijd voort. Een tweesnijdend zwaard had hij in de hand; tegenover degenen, die hij met zijne polemische geschriften niet overtuigen kon, had hij de inquisitie ter beschikking. De eerste martelaren der Hervorming in de Nederlanden werden voornamelijk door hem naar den brandstapel gevoerd, totdat de dood hem den 27 Jan. 1527 wegrukte.

Aan het voorafgaande mogen nu nog drie dingen worden vastgeknoopt. Ten eerste heb ik iets naders mede te deelen omtrent de bespotting en den hoon, waaraan Van Hoogstraten heeft blootgestaan. Hetzij deze bejegening verdiend was of niet, zij maakt ons duidelijk, wat de tijdgenooten in hem hebben gezien. In de tweede plaats dient nog iets te worden verhaald van zijne werkzaamheid als inquisiteur. In de derde plaats volge het een en ander over zijne geschriften.

I. Van Hoogstraten door de tijdgenooten bespot en gehoond.

Toen in den zomer van het j. 1519 de rijksdag te Frankfort voor de keizerlijke waardigheid zijne keuze had laten vallen op Karel V, verscheen aan het adres van dezen een open brief van graaf Herman van Neuenahr uit naam van de beoefenaars der wetenschap in Duitschland om hem geluk te wenschen en tevens hem op te wekken tot begunstiging der herboren klassieke studiën. Daarentegen moest hij zijne macht keeren tegen zeker verwoed slag van sophisten of een bepaald soort van theologen, de bedelmonniken, die niets dan den ondergang der fraaie letteren beoogden. Slechts één werd met name aangewezen: Jakob van Hoogstraten, die als een pest van Duitschland werd afgeschilderd [1]).

---

1) *Invictissimo atqve christianissimo Carolo Ro. regi designato Hermannus de Nuenar Comes, nomine studiosorum Germaniae*, in het bundeltje: *Vivat rex Carolvs. Det tibi dominus auxilium de sancto* Τῷ θεῷ δόξα. Τῷ Καρόλῳ εὐδαιμονία. Τῇ Γερμανίᾳ εἰρήνη. Cum gratia et Priuilegio. [Aan het einde, onder quat. F, fol. iijr:] Francofordij An. M.D.xix. pridie Calendas Iulij. De bedoelde plaats op quat. D, fol. ijv: Vnica, crede mihi, pestis est in Germania Iacobvs Hostratvs, quam si

In de „Epistolae obscurorum virorum" is Van Hoogstraten het mikpunt van ontelbare spotternijen [1]). Verscheidene van de vermakelijke gedichten die men daarin aantreft zijn op hem gemunt. Het luidt hier bijv.:

Qui est bonus catholicus,
debet sentire cum Parrhisiensibus,
Quia illud gymnasium
est mater omnium universitatum.
Deinde Colonia sancta,
que est in fide christiana tanta,
Quod nullus debet contradicere,
vel merito penam luere,
Sicut Reuchlin doctor,
qui est speculi ocularis auctor,
Quem magister noster Tungarus
probavit quod est hereticus,
Necnon magister de Alta platea,
qui fecit comburere eius dictamina [2]).

En elders:

Sunt Maguntie in publica Corona,
In qua nuper dormivi in propria persona,
Duo indiscreti bufones
In magistros nostros irreverentiales nebulones,
Qui audent reprehendere magistros in Theologia,
Quamvis ipsi non sunt promoti in Philosophia;
Nec sciunt in scholis formaliter disputare
Et ex una conclusione multa corollaria formare.
. . . . . .

restinxeris ἐσταὶ πάντα καλῶς, homo praeter ingentem suam audaciam insigniter impudens, atque temerarius. Nolo equidem mihi tantum ut fidem adhibeas. Omnes interroga (si libet) per Germaniam doctos uiros. Omnes laesit, omnibus aeque infestus est. Quid multa? studiosorum publicus ex professo est hostis, καὶ μεν τῆς φιλανθρωπίας. — De bewering van sommigen dat deze uitlating wel gefingeerd zal zijn, berust op onbekendheid met het oorspronkelijke geschrift of op verwarring met een ander in hetzelfde bundeltje: *Oratio ad reverendissimos et illvstrissimos principes electores, edita per generosum Comitem Hermannum Nuenarium in ipsis comitijs regis Romanorum, pro Inuictissimo et Christianissimo Carolo Ro. rege electo*, quat. B, fol. ir—C, fol. iiijv. Uit dezen titel leidt men dan (ten onrechte) af, dat, als zij echt ware, Karel V te Frankfort tegenwoordig had moeten zijn.

1) *Epistolae obscvrorvm virorvm*, Lips. 1858, p. 14, 27, 29, 33, 34, 54, 56, 63, 149, 180, 187, 205, 218, 231, 245—247, 268, 287, 324, 330.

2) *Epistolae obscvrorvm virorvm*, in de aangehaalde editie, p. 27 seq.

Sed magister noster de Hochstrat debet eos citare,
Tunc non amplius audebunt illuminatos vexare.

In een der brieven beklaagt zich de schrijver:

„nuper unus dixit quod non credit, quod tunica domini in Treveris esset tunica domini, sed una antiqua et pediculosa vestis: et non credit etiam quod crinis beate virginis est adhuc in mundo. Et unus alter dixit quod possibile est, quod tres reges in Colonia sunt tres rustici ex Vestphalia .... Tunc ego dixi 'Ad ignem, ad ignem cum isto heretico'. Et ipse derisit me; ego vero dixi 'Tu ribalde, tu deberes talia dicere, quod magister noster Hochstratus in Colonia audiret, qui est inquisitor heretice pravitatis'" [1]).

In een brief, dien Van Hoogstraten zelf aan Ortuinus Gratius heet geschreven te hebben, leest men het bericht, dat hij op straat eenige grafschriften gevonden heeft. Er kwam o. a. in voor:

Hic iacet Hochstratus, viventem ferre patique
Quem potuere mali, non potuere boni:
Ipse quoque excedens vita indignatus ab illa,
Mestus ob hoc, quod non plus nocuisset, erat.

Hij heeft deze verzen niet begrepen en verzoekt:

quod vos velitis eam interpretare an velit me vel alium. Si vult me (quod ego non credo, quia ego adhuc non sum mortuus) tunc volo inquisitionem facere, et quando ego habeo eum, tunc volo sibi unum balneum preparare, quod non debet ridere: ego bene possum [2]).

In April van het j. 1519 heeft Van Hoogstraten in de opdracht van een zijner werken Leo X gewezen op het gevaar dat naderde van de zijde van Luther. De schrijver verlangde niet alleen dat Reuchlin zou worden veroordeeld, maar hij wekte den Paus op ook tegen Luther op te treden [3]). Deze heeft dit opgevat als eene

---

1) Ibidem, p. 32 seq., 62 seq.

2) Ibidem, p. 150 seq.

3) Bij de beste auteurs, zooals Gieseler (*Lehrbuch der Kirchengeschichte*, Bonn 1840, Bd. III, Abth. 1, S. 37) en Schmidt (*M. Lutheri opera latina varii argumenti*, Francof. 1865, Vol. II, p. 294) is de dwaling ingeslopen, als zou Van Hoogstraten dit hebben geschreven in de opdracht zijner *Apologia contra dialogum Georgio Benigno ascriptum in causa Ioannis Reuchlin*, M. CCCCC. XVIII. Coloniae. Dit is echter niet het geval. De bedoelde plaats is te vinden in de (evenals bedoelde *Apologia* hieronder nader te bespreken) *Destructio Cabale ab Ioanne*

bedreiging; en niet zonder reden. Want ten vorigen jare had Van Hoogstraten in eene andere opdracht den Paus en keizer Maximiliaan I met het oog op Reuchlin toegeroepen: hoe lang nog zult gij het zwaard terughouden van bloedstorting (quousque tandem gladium a sanguine prohibebitis) [1]? Luther heeft toen in een klein vlugschrift den alom gevreesden inquisiteur met den bittersten hoon overladen, hem verweten, dat hij niets van de theologie begreep. „Ga dan", zoo drukt hij zich uit, „ongelukkige, met bloed bevlekte moordenaar, die naar niets anders dorst dan naar broederbloed! Nooit heb ik stommer ezel gezien. Ik maak mij sterk te kunnen aantoonen, dat in vierhonderd jaren geen verderfelijker ketter heeft bestaan dan Jakob van Hoogstraten" [2]. De ergernis van den laatste

---

Reuchlin in lucem editae. [Aan het einde, quat. qq, fol. vi^{r}:] Impressum .... Colonie. Anno M. CCCCC. xix. in Aprili, in het eerste, met het teeken ¶| gemerkte quatern, fol. ij^{r} en ^{v}: Tu itaque beatissime pater cui in primis omnium animarum fidelium cura delegata est. qui ecclesiae sponsus ac defensor existis. cuius sponsa super fide tanquam super adequato constructa est fundamento (Christo aiente. Tu es petrus et super hanc petram edificabo ecclesiam meam) exurge tandem leonino animo. fidei christiane turbatores exturbaturus Tempus profecto beatissime pater expostulat quod vulpecule vineam domini carptim demolientes. capiantur. nisi tua sanctitas extremo exitio fidem exponi malit. Et quidem nonnullorum fert opinio doctissimorum hominum. nunquam adeo infrunite ac penitus petulanter Capnionis adstipulatores. in apostolicam sedem. in romanam ecclesiam cornua sumere ausos. si in causa nostra iusticia fuisset administrata. Nonne et Capnionis manifestus fautor [d. w. z. Luther]. toti mundo exposuit conclusionem a se defendendam. in qua affirmat frigidissima (vt ipse ait) pontificum decreta (quibus primatum ipsi tribuunt Romane ecclesie) esse contra textus diuine scripture. et decretum sacratissimi Niceni concilij? Que quidem si vera esset conclusio. non satis appareret qua nam via ijdem pontifices ab heresi possent excusari. At tali ac tam peruersa conclusione. quid iniurium magis christi vicarijs impingi potest? Euigila itaque beatissime pater. et sponse tue. ac Romane sedis rationem habe.

1) Van Hoogstraten, *Apologia contra dialogum Georgio Benigno ascriptum*, in de opdracht, *Ad sanctissimum dominum nostrum Leonem papam decimum ac divum Maxaemilianum Imperatorem*, quat. a, fol. ij^{v}. Deze opdracht is grootendeels herdrukt in *Vlrichi Hvtteni opervm svpplementvm*, coll. E. Böcking, Lips. 1864, in 8^{0}, T. I. De bedoelde plaats wordt aangetroffen op p. 422.

2) *Contra Hochstratenum Martinus Lutherus*, in *Tomvs primvs omnivm opervm Martini Lutheri*, VVitebergae 1.5.45, fol. cxcvi^{r}; in de *Opera latina varii argumenti* cur. Dr. H. Schmidt, Vol. II, p. 297; in *D. Martin Luthers Werke*, Kritische Gesammtausgabe, Weimar 1884, Bd. II, S. 387: Ito ergo, infelix et cruente parricida, qui nil nisi fraternum sanguinem sitis, et inquire scarabeos in suo fimo, donec discas, quid sit peccatum, error, haeresis et omnia, quae ad horum scientiam pertinent. Neque enim ignorantiorem asinum ego vidi, praesertim qui

was veroorzaakt geworden door de dertiende van de stellingen, welke Luther op zich genomen had te Leipzig tegen Dr. Eck te verdedigen. Zij betrof, zooals wij weten, het pausdom en was met eene uitvoerige toelichting te voren openbaar gemaakt. Weldra had nu het twistgesprek zelf plaats. Na afloop richtte Eck den 24sten Juli 1519 een open brief aan zijn ordes-genoot Van Hoogstraten, meldende, dat hij er in geslaagd was het aanzien der Wittenberger theologen bij de menigte zeer te doen verminderen en hunne reputatie bij de geleerden geheel te vernietigen. In het voorbijgaan diende hij een slag toe aan de Humanisten (de „Grammatisten" of „Grammaticelli"), zeggende, dat zij het waren, die zulke dwalingen in de kerk invoerden. Het was jammer, verklaarde hij, dat de Paus tegen hun beider gemeenschappelijke vijanden niet krachtiger optrad [1]). Spoedig werd deze brief opnieuw uitgegeven, maar nu door de tegenstanders; hij was voorzien van spottende aanteekeningen en verscheen als aanhangsel bij eene quasi-wetenschappelijke verhandeling met den titel: „De beste wijze om alle soorten van ketters naar de gebruiken van het Roomsche hof te onderzoeken en te veroordeelen" [2]). Een der eerste regels voor den

---

tot annos in Dialectica se glorietur versatum. Quid mirum, si optimos articulos optimorum virorum pro haereticis damnas, qui necdum nosti, quid sit contra Scripturas ac per hoc, nec quid sit damnandum, aut quid haereticum. Gaudeo plane me damnatum abs te tam tenebricoso cerebro. Et obsecro te, ne unquam dicas me Christianum et catholicum hominem, ne ceteri credant te mentitum .... Haec tibi, sanguinarie, veritatis inimice. Et si te furor tuus incesserit, ut quid contra me tentes, vide, ut cum iudicio et mora agas (praemonens dico), Deus scit, quid sim facturus, si vixero. Mea quidem fiducia est, ostendere omnibus palam, non fuisse haereticum in quadringentis annis pestilentiorem Iacobo Hostraten.

1) *Epistola Iohannis Eccii ad F. Iacob. Hochstraten*, in de Wittenbergsche uitgave van Luther's *Opera*, T. I, fol. cccxxxv; bij Dr. Schmidt, *Opera latina*, T. III, p. 476—479.

2) *Ars et mo||dvs inqvirendi || et damnandi quoscunque haereticos se-||cundum consuetudinem Roma||nae curiae, omnibus fidelibus || praesertim haereticae prauitatis inquisitoribus scitu di||gnissimus, a solenni quodam Magistro Nostro || Fratre ordinis praedicatorum compositus. || — Epistola pridem || missa a famoso viro magistro Ioanne || Eckio Theologiae, et Iuris do||ctore ad R. Patrem fratrem || Iacobum Hoochstraet || magistrum nostrum et haereticae prauitatis inqui||sitorem cum quotationibus in mar-||gine etc. || Cum gratia et priuilegio.* — Elke aanwijzing van plaats of drukker ontbreekt. [Aan het einde de mystificatie: Impressum in inclita Parisiorum Lutecia. Anno M. D. XIX. Tertio Kalendas Ianuarias.] Formaat in-4°. Letter: Romeinsch. Aantal bladen: 8. Aantal regels per

inquisiteur is: „geloof vastelijk, dat de paus onmogelijk dwalen kan. Als iemand hieraan mocht twijfelen of naar den grond van dit geloof vragen, zou hij metterdaad reeds ophouden inquisiteur te wezen, maar zelf aan de inquisitie onderworpen moeten worden als zijnde stellig een ketter" [1]). De tegenwerping wordt gemaakt: „maar Petrus dan, heeft deze blijkens het Evangelie niet dikwijls gedwaald"? Het antwoord is:

Hoc est vna frasca et brocardicum argumentum. Nam tunc temporis nondum acceperat Spiritum sanctum, licet fuisset in gratia dei Quia potest aliquis esse in gratia dei, non habendo Spiritum sanctum (vt alias habet videri per Magistros Nostros [d. w. z. de theologen].

Maar heeft Paulus Petrus dan niet bestraft? Ja, doch het gold slechts eene vergefelijke zonde. Bovendien, de heiligen der oude kerk waren zeer ijverig; kleine zonden laakten zij alsof ze heel groot waren. Want dat wij nu de ketters dooden en verbranden, zou men toen als moord beschouwd hebben, terwijl er in onzen tijd, mits het met de rechte bedoeling geschiedt, niet alleen geen zonde, maar zelfs groote verdienste aan verbonden is [2]).

Als de tegenstander van het Humanisme en de Hervorming beide, vijand zoowel van Erasmus als van Luther, wordt Van Hoogstraten gehekeld in het „Conciliabulum theologistarum" [3]), de verdichte beschrijving eener vergadering, waarbij tegenwoordig zijn: Eduard Lee, de bestrijder van Erasmus, Dr. Eck, Arnoldus van Tongeren en Petrus Meyer, bekend door het proces tegen Reuchlin, benevens eenige anderen. Van Hoogstraten is voorzitter en stelt het vraagstuk aan de orde, wat men doen moet tegen de geestesstroomingen van den tijd:

quid vobis videtur de illis novis Poetis, et de illis novitatibus, quae

---

blz.: 41. Signatuur: Aij—Bi. Hoogte: 18,7 c.M. Breedte: 13,3 c.M. Een exemplaar werd mij geleend uit de universiteits-bibliotheek te Utrecht. Eene andere editie, zonder den brief van Eck, is herdrukt door Böcking, in *Vlrichi Hvtteni Opervm svpplementvm*, T. I, p. 489—499. Weder eene andere editie is gebruikt door Schelhorn. Zie zijne: *Amoenitates literariae*, Francof. 1728, T. IX, p. 771, 777.

1) *Ars et modvs inqvirendi*, quat. A, fol. ijr.

2) *Ars et modvs inqvirendi*, A, fol. ijv.

3) *Conciliabulum theologistarum Adversus Germaniae Et bonarum literarum studiosos, Coloniae celebratum, 16. Kalend. Maij, postquam Ioann. Hohenstratus Deiectus est ab officio Prioratus, et ab officio Inquisitoris.* Afgedrukt achter eene uitgave der *Epistolae obscurorum virorum*, Francof. a. M., 1643, in 12°, p. 372—392.

iam per artem impressoriam, imo Diabolicam, imprimuntur? Si dimittimus eos sic, omnis populus vadet post eos, ... et despicient sacram Theologiam Doctoris sancti, et aliorum Magistrorum nostrorum praedecessorum: et venient illi docticuli, et tollent regnum nostrum, et non poterimus amplius villicare, decipere antiquas vetulas, corrumpere Principes, per nostras malas suasiones, quando nobis confitentur: et per consequens, quando praedicamus ad populum contra illos nebulones, et eis detraxerimus, rustici non credent: et per consequens, non dabunt nobis caseos, et ova, et schinkones, quando vadimus villatim" [1]).

Arnoldus van Tongeren weet geen andere uitkomst dan het mirakel. Hij verklaart zeer bekwaam te wezen in de tooverkunst en is bereid te verschijnen in de gedaante van den H. Thomas van Aquino, als twee anderen de rol op zich willen nemen van Scotus en van meester Balduinus Anthonius. Ieder zal een boek met verguld op sneê in de hand moeten hebben.

Ego vero super hoc volo ponere unam columbam supra caput meum, quae est Spiritus sanctus: et volumus de nocte venire ad lectum fratris Petri, lectoris, etiam Praedicatoris. Tunc ego primus accedam, et insufflabo sibi in unam aurem, Ego sum Thomas: qui omnia, quae unquam scripsi, omnia ex Spiritu sancto scripsi, et nunquam erravi in Scriptis meis, et quicunque secuti fuerint meam doctrinam, nunquam aberrabunt ab Ecclesia Romana. Deinde vos facite similiter. Quo facto, repente volumus volare per fenestram cum magna coruscatione et illuminatione cubiculi. De mane ergo quando surrexit, tunc statim praedicabit illam visionem ad populum.

Van Hoogstraten verwerpt echter dit middel en vraagt of de spreker er niets anders op weet:

Nos sumus aliquotiens sapientes facti in ordine nostro, cum istis falsis miraculis. Si autem aliquid aliud scitis: sive per phas, sive per nephas, dicatis audacter; ego volo vos absolvere. Si aliquis mihi confiteretur, quod occidisset Reuchlin, et nemo sciret, ego vellem eum absolvere omnibus modis. sic et ibi [2]).

Dit geschrift werd vervaardigd omstreeks Mei van het j. 1520, toen Van Hoogstraten door het kapittel zijner orde ontzet was uit het prioraat van het klooster te Keulen en tevens uit zijn inquisiteurs-ambt. Niet lang daarna moet de „Hochstratus ovans" [3])

---

1) *Conciliabulum theologistarum*, p. 374.
2) *Conciliabulum theologistarum*, p. 382 seq.
3) *Hochstra||tvs ovans. Dialogvs || festivissimvs. || Interlocvtores. || Hochstratus,*

verschenen zijn, in den vorm eener parodie de aankondiging bevattende van zijn aanstaanden feestelijken intocht te Keulen, nadat hij, ten gevolge der uitspraak van den Paus van 23 Juni 1520, in zijne ambten was hersteld. Erasmus is met dit boekje bekend geweest voordat het uitkwam, maar heeft, althans volgens zijn beweren, getracht de openbaarmaking tegen te houden. Heeft hij misschien zelf aandeel in de samenstelling gehad? Dat het uit den Keulschen kring zijner vrienden en bewonderaars is voortgekomen, mag als zeker worden beschouwd [1]). De tijd der vervaardiging kan men hieruit opmaken, dat Aleander juist met de excommunicatiebul van Luther in Duitschland was aangekomen [2]); ook Dr. Eck was pas uit Rome teruggekeerd en had in Meissen zijn zegepraal uitgebazuind [3]). Volgens dit geschrift heeft Van Hoogstraten geen ander ideaal dan zijn naam algemeen bekend te doen worden door groote wreedheden en talrijke terechtstellingen [4]). Hij is zich er van bewust, hoe hij door machtige vorsten wordt gevreesd [5]). Hij begeert de instelling eener boekencensuur en zou er niet voor terugdeinzen de ontwikkeling der fraaie letteren geheel te fnuiken [6]). Tot een meineed wordt hij in staat geacht [7]). Als zijn stelregel geldt: het recht is aan die zijde, waar het meeste voordeel valt te behalen [8]). Hij is de tegenstander der partij van Christus [9]). In eigen

---

qui et Erostratus dicitur. || Frater Lupoldus, huic in itinere comes. || Eduardus Leus, ex homine commutatus || nuper in Canem. || Lege, et cum ouantibus laetaberis. — Zonder aanwijzing van drukker, plaats of jaar. Formaat: in-4°. Letter: Romeinsch. Aantal bladen: 20. Aantal regels per blz.: 29. Geen pagineering. Signatuur: a ij—e iij. Een zeer fraaie druk met breede randen. Een exemplaar werd mij ter leen verstrekt uit de universiteits-bibliotheek te Gent. Het werk beleefde spoedig vier edities en werd ook nog in de 19de eeuw tweemaal herdrukt, het laatst in *Vlrichi Hvtteni opervm svpplementvm*, coll. E. Böcking, Lips. 1864, T. I, p. 463—488. Aldaar wordt op p. 462 eene beschrijving gegeven van de vroegere drukken.

1) Vergelijk Böcking, l. l., p. 462 en P. Kalkoff, *Die Vermittlungspolitik des Erasmus und sein Anteil an den Flugschriften der ersten Reformationszeit*, in Friedensburg's *Archiv für Reformationsgeschichte*, Berl. 1903, Jahrg. I, S. 58—69.

2) *Hochstratvs ovans*, quat. e, fol. ijr; bij Böcking, p. 483.

3) *Hochstratvs ovans*, quat. e, fol. ijv; bij Böcking, p. 484.

4) *Hochstratvs ovans*, quat. c, fol. iijv; bij Böcking, p. 476.

5) *Hochstratvs ovans*, d, fol. ijr; bij Böcking, p. 478.

6) *Hochstratvs ovans*, e, fol. ijr; bij Böcking, p. 483.

7) *Hochstratvs ovans*, d, fol. ijr; bij Böcking, p. 478.

8) *Hochstratvs ovans*, d, fol. iijv; bij Böcking, p. 480.

9) *Hochstratvs ovans*, d, fol. iijv; bij Böcking, p. 480.

oog is hij de vorst der debaters, ja, een orakel [1]). De vorm van het stuk is een doorloopend gesprek tusschen Van Hoogstraten, zekeren Lupoldus en Edward Lee, den bestrijder van Erasmus. (De Engelschman treedt op in de gedaante van een hond, waarin hij gemetamorphoseerd is). De geheele gang van het proces tegen Reuchlin wordt behandeld. Vooral de snoevende taal van Van Hoogstraten moet dienen om bij den lezer den indruk te wekken, dat deze met voorbedachten rade eene reeks van sluwe schelmstukken heeft uitgevoerd [2]). Men kan dit geschrift kenschetsen als eene sarkastische uitlegging van het bundeltje processtukken, in het j. 1518 in druk verschenen [3]). De uitgave van dit bundeltje moet het werk van Reuchlin's vrienden zijn geweest, zooals blijkt uit meer dan ééne uitdrukking [4]) in de korte toelichtingen, waardoor

1) *Hochstratvs ovans*, c, fol. iij^{r} en ^{v}; bij Böcking, p. 475.

2) Lee vraagt, hoe Van Hoogstraten kon aanraden de boeken der Joden te verbranden, daar hij ze niet kon lezen? Hij antwoordt: Ridiculum, quasi hominum iustitia non maxima causa sit, cur optima quaeque reprobentur: sic receptum est, et a maioribus nostrae sectae didicimus, quod omnium maxime sit ab inquisitoribus haereticae improbandum id, quod omnium minime intelligunt. Quid enim aliud illum Reverendum patrem Vratislauiae, quod est oppidum Slesiae, ut Eucliden mathematicis lineis uarie dissectum, solenni pompa in medio templo combureret, quid aliud inquam illum induxit, quam quod captum eius tot impediti circuli exuperarent? Sententia tutissima est, quod dubitas, an sit bonum, e medio ut tollas, ne ignorata eius malitia, noceat imprudenti. *Hochstratvs ovans*, c, fol. iij^{v}, iiij^{r}; bij Böcking, p. 476.

3) *Acta Iudiciorum inter // F. Iacobum Hochstraten Inquisito||rem Coloniensium et Iohan||nem Reuchlin. LL. Doc. // ex Registro publico, // autentico et sigil||lato. // Ad Lectorem // Vtilis hic liber erit studentibus in iure canonico et ciuili in quo // uidebunt practicam in materia inquisitionis, citationis, // recusationis, appellationis, libelli accusatorii, libelli defensio||nalis. Contumaciarum, sententiae, executionis, inhibitionis. mandati de supersedendo, et notae Turpiliani.* [Aan het einde, op quat. I, fol. vi^{v}:] Hagenoae . . . . Anno M. D. xviii. Mense Februario. — Formaat: in-4°. Letter: Romeinsch. Aantal bladen: 46. Aantal regels per blz.: 36. Geen pagineering. Signatuur: A ij—I iiij. Hoogte: 20,4 c.M. Breedte: 15,4 c.M. — Een exemplaar is mij geleend uit de K. Hof- und Staats-bibliothek te München. — Het werk is herdrukt bij H. van der Hardt, *Historia literaria reformationis*, T. II, p. 94—130.

4) *Acta Iudiciorum*, quat. B, fol. iiij^{r}, regel 7 van boven en regel 12 van onderen; fol. iiij^{v}, regel 13 van boven; quat. C, fol. iiij^{r} onderaan (de reden waarom V. Hoogstraten op twee plaatsen gedagvaard wordt); fol. iiij^{v} (beschrijving der plechtige zitting te Mainz en V. H.'s wegblijven); C, fol. vij^{r}, regel 15 van boven; reg. 3 van onderen; fol. vij^{v}, reg. 14 van boven; C, fol. viii^{r}; inzonderheid reg. 12, het »coactus est"; C, fol. viii^{v}, midden; D, fol. i^{v} (de halsstarrigheid der Keulsche Dominikaners); E, fol. iiij^{v}; I, fol. vi^{v}.

de verschillende oorkonden aan elkander worden geschakeld. Het heeft altijd dienst gedaan als de voornaamste bron voor de kennis der geschiedenis van dit vermaarde rechtsgeding tot het j. 1518, daar de stukken zelf alle in hun geheel er in zijn afgedrukt.

Het hartstochtelijkste van de schotschriften, die geheel of gedeeltelijk tegen Van Hoogstraten gericht zijn, is wellicht de „Litanie der Duitschers" [1]). Waarschijnlijk is deze vervaardigd in de lente van het j. 1521, en wel tusschen den 6den Maart, toen Karel V Luther naar Worms ontbood, en den 15den April, toen hij er aankwam [2]). Men zal niet ver van de waarheid wezen als men aanneemt, dat dit pamflet te Worms zelf of in de omstreken werd opgesteld in dat merkwaardige tijdsgewricht toen de spanning der gemoederen daar haar hoogtepunt ging bereiken. De Litanie of het lange gebed der groote boetedagen, waarin geheele reeksen van heiligen worden aangeroepen, destijds evenals thans nog in de getijde-boeken voorkomende, wordt hier op den voet gevolgd. Maar in plaats van: „miserere nobis" luidt het: „miserere Germanorum"; en het „ora pro nobis" werd veranderd in: „ora pro Germanis". Op verschillende manieren werden andere gebeden gewijzigd. Men bidt derhalve:

Pater de coelis deus	Miserere Germanorum
Fili redemptor mundi deus	Miserere Germanorum
Spiritus sancte deus	Miserere Germanorum
Sancta trinitas unus deus	Miserere Germanorum
Sancta Maria	ora pro Germanis
Sancta Dei genitrix	ora pro Germanis
Sancta Virgo uirginum	ora pro Germanis
Sancte Michael	ora pro Germanis
Sancte Gabriel	ora pro Germanis
. . . . .	

1) AITANEIA // *Germanorvm.* — Dit is de geheele titel. Elke aanwijzing van drukker, plaats of jaar ontbreekt. Formaat: in-4°. Letter: Romeinsch. Aantal bladen: 6. Aantal regels per blz.: 32. Geen pagineering. Signatuur: a ij—B. Hoogte: 18,9 c.M. Breedte: 13,2 c.M. — Een exemplaar werd door mij aangetroffen in hetzelfde bundeltje der Utrechtsche universiteits-bibliotheek, waarin ook de *Ars et modvs inqvirendi* voorkomt.

2) Op quat. B, fol. ij^{v} leest men de bede: »Vt Martinum Lutherum Christianae fidei columnam indejicibilem breui VVormatiam uenturum ab omni ueneno et offis Venetianis custodire et conseruare digneris."

Omnes sancti pontifices et confessores (quorum utrorumque perpauci fuerunt) orate pro Germanis.

Omnes sancti doctores (per hoc quod dicit sancti, excipiuntur Magistri Nostri Theologistae) orate pro Germanis.

Van levende personen genieten behalve de Keizer, de Paus en Luther alleen Van Hoogstraten en Prierias de eer der vermelding. De H. Dominicus nl. wordt als volgt aangeroepen:

Sancte dominice ora pro omnibus monachis tuis precipue pro Ihoestrato hereticae prauitatis inquisitore et syluestro prierati summi pontificis adulatore subtilissimo.

Nog één vlugschrift moge worden genoemd: de „Bloemlezing uit de werken van Van Hoogstraten" [1]). Voornamelijk wordt hij hier bespot wegens zijn slecht Latijn, met aanhaling van plaatsen uit zijne „Apologia contra dialogum Georgio Benigno ascriptum" en zijne „Destructio Cabalae". De schrijver heeft echter nog een veel uitvoeriger bloemlezing gereed van aanhalingen uit Van Hoogstraten's geschriften, waarin deze in strijd komt met „de waarheid des evangelies en de heilige uitleggers der Schrift" [2]). Gelijk elders komt dus ook hier de bestrijding niet enkel van den humanistischen kant.

Natuurlijk is er in de karikatuur van Van Hoogstraten, die ons in deze vlugschriften geteekend wordt, veel overdrijving. Met stelligheid kan men er twee dingen uit afleiden, ten eerste dat hij in de oogen der tijdgenooten een man van gewicht moet geweest zijn en ten tweede, dat hij er in geslaagd is zich doodelijk gehaat te maken.

---

1) *Manipv||lus florum collectus ex libris R. P. F. || Iacobi de Hochstraten haeretici-||ae prauitatis magistri, per || quendam uirum studio||sum, et scriptorum || ipsius diligen||tissimum le||ctorem. || In primis moneo omnes, qui hisce flo-||sculis se oblectare uoluerint, ut ad manum || habeant libros R. P. F. Iacobi de Hoch-||straten, ipsosque cum adnotationibus confe-||rant. Sic enim rem totam clarius atque pla-||nius intelligent, et suum denique iudicium || interponent. || Cum Priuilegio.* — Elke aanwijzing van drukker, plaats of jaartal ontbreekt. Alleen staat aan het slot onder quat. g, fol. iiij^{v}: Impressum est hoc celeberrimum opusculum apud Ichthyophagos in oppido Struthiorum, per Guarrum Nedymophagum, duo decimo miliari post Pascha. — Letter: Romeinsch. Formaat: klein in 4^{0}. Aantal bladen: 24. Aantal regels per blz.: afwisselend van 22—24. Geen paginneering. Signatuur: a ij—g iiij. Een exemplaar werd mij geleend uit de universiteits-bibliotheek te Gent.

2) *Manipvlus florum*, quat. a, fol. iij^{r}.

II. Van Hoogstraten als inquisiteur.

In zijne hoedanigheid van prior van het Dominikanerklooster te Keulen was V. H. tevens belast met het ambt van pauselijk inquisiteur in de aartsbisdommen Keulen, Mainz en Trier [1]). Destijds was de pauselijke inquisitie hier te lande nog niet toegelaten. De bisschoppelijke inquisitie daarentegen was een eeuwenoud en algemeen instituut. De bisschop was bevoegd iemand hetzij voor eene reeks van jaren hetzij in bepaalde gevallen een geloofsonderzoek op te dragen. Als commissaris van den bisschop van Utrecht, tegelijk met Jakob Ruysch, deken van de hofkapel te 's-Gravenhage, trad Van Hoogstraten in het j. 1512 te 's-Gravenhage op tegen Herman van Rijswijk, een der eerste slachtoffers van zijne werkzaamheid als inquisiteur. De genoemde Herman van Rijswijk, waarschijnlijk een geneesheer, had reeds vroeger wegens ketterij terechtgestaan. Zijne zaak was toen behandeld door den inquisiteur Ioannes Ommaten. De lijst der dwalingen, die men bij hem ontdekte, is bekend [2]). Ten onrechte hebben sommigen hem voor een voorlooper

---

1) Dr. Nikolaus Paulus, *Die deutschen Dominikaner im Kampfe gegen Luther* (1518—1563), (in de *Erläuterungen zu Janssens Geschichte des deutschen Volkes*, herausg. von L. Pastor, Bd. IV, Heft 1 u. 2), Freib. i. B., 1903, S. 93.

2) *Catalogvs haereticorvm omnium penè, qui ad haec usque tempora passim literarum monumentis proditi sunt. illorum nomina errores, et tempora quibus uixerunt ostendens: quem F. Bernardus Lutzenburgus artium et sacrarum litterarum professor, ordinis Praedicatorij quinque libris conscripsit.* Editio quinta. Col. M. D. xxxvii., in-8°, quat. K, fol. 6: Primus quod mundus fuit ab aeterno, et non incoepit per creationem fabricatam à stulto Moyse, ut dicit biblia indistincta. Secundus, deus nunquam creauit angelos siue bonos siue malos, quia hoc nullibi legitur in nostra scriptura, nec est infernus, ut nostri aestimant. Item post hanc uitam nulla erit uita particularis, ut mortuo Socrate, moritur anima eius, sicut cum corpore incepit. Item doctissimus Aristotilis et eius commentator Auerrois, fuerunt ueritati propinquissimi. Item christus fuit stultus et simplex phantasticus, et seductor simplicium hominum Et ego dico quod ille Christus damnauit uniuersum mundum et neminem saluauit. Quot enim homines interfecti sunt propter ipsum et suum euangelium fatuum. Item quod omnia quae Christus gessit humano generi et rationi rectae sunt contraria. Item Christum filium dei omnipotentissimi aperte nego. Et Mosen legem à deo uisibiliter et facialiter suscepisse recuso. Item fides nostra fabulosa est, ut probat nostra fatua scriptura et ficta biblia, et euangelium delyrum. Item euangelium nostrum falsum est, quia qui potest creare mundum sine incarnatione, et eum potuit saluare sine incarnatione.

der Hervorming gehouden. Het mag eenige verwondering wekken, dat zelfs een zoo grondig geschiedvorscher als Moll niet begrepen heeft, welk geesteskind hij is geweest [1]). In de bedoelde dwalingen, blijkbaar door zijne tegenstanders op schrift gebracht, heerscht eenige onduidelijkheid en gebrek aan samenhang; vermoedelijk schuilt er ook vrij wat overdrijving onder. Maar zeker kan er uit worden opgemaakt, dat hij een vurig aanhanger moet zijn geweest van Aristoteles, of beter gezegd van het Averroïsme, de middeleeuwsche Arabische wijsbegeerte welke destijds zeer ijverig werd beoefend aan Italiaansche hoogescholen, inzonderheid aan die te Padua [2]). Evenals andere Nederlanders kan Van Rijswijk deze hoogeschool bezocht hebben. Hij werd veroordeeld tot levenslange gevangenisstraf, maar wist te ontvluchten. Nadat hij verscheidene boeken had opgesteld, werd hij opnieuw gevat en kwam nu te recht te staan voor Van Hoogstraten, die hem voor een „wedervallen ketter" verklaarde en hem overleverde aan den wereldlijken rechter, het hof van Holland. Het Hof veroordeelde hem tot den vuurdood met verbeurdverklaring van zijne goederen. Het vonnis werd nog denzelfden dag, den 13den December 1512, voltrokken; ook zijne boeken werden verbrand [3]). Naar het mij voorkomt, heeft eene plaats in den „Hochstratvs ovans" op Herman van Rijswijk betrekking. Mag men den schrijver daarvan gelooven, dan heeft hij weenend en jammerend herroepen en hebben zeer voorname personen getracht te zijnen behoeve tusschen beide te komen [4]). In ieder geval is het merkwaardig, dat de Keulsche auteur vele jaren later nog op het gebeurde zinspeelt. Het doet zien, dat de

---

1) W. Moll, *Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming*, Arnh. 1867, Dl. II, St. 3, blz. 104—108, 375, 376 (de aangehaalde bladzijde van Bernardus Lutzenburgus is hier herdrukt).

2) E. Renan, *Averroès et l'averroïsme*, Par. 1861, in-8°, p. 333—353.

3) Het vonnis is afgedrukt bij Dr. H. Roodhuyzen, *Het leven van Guilhelmus Gnapheus*, Amst. 1858, blz. 82 vlg. — Mocht nog eens een exemplaar van die boeken voor den dag worden gebracht! Voor de geschiedenis van godsdienst en wijsbegeerte in deze gewesten ware er wellicht iets uit te leeren.

4) *Hochstratvs ovans*, quat. c, fol. iij^{v}; bij Böcking, p. 475: Testis est medicus Hollandus charus principibus, quem combussi in Haga Comitis. Frustra proceres eius prouinciae intercesserant, frustra flens et eiulans recantauit. Ineuitabilem enim sententiam tuli et nouo inquisitori sic erat paranda auctoritas.

Haagsche medicus in de oogen zijner tijdgenooten een belangrijk man is geweest [1]).

De geldelijke belooning, voor Van Hoogstraten aan zijn inquisiteurs-ambt verbonden, is bekend. Hij is nl. ook werkzaam geweest onder Frans van der Hulst, die eerst door den Keizer en daarna tevens door den Paus was aangesteld in Brabant, Vlaanderen, Henegouwen, Artois, Holland en Zeeland. In de instructie, aan Van der Hulst in het j. 1522 verstrekt, werd bepaald, dat doctoren in de godgeleerdheid, wier hulp hij zal inroepen, zullen genieten: op hunne standplaats 16 stuivers (Parijsche munt) per dag; buiten hunne standplaats binnenslands (d. w. z. in dit geval: binnen Brabant) dertig stuivers en buitenslands twee kroonen [2]). Spoedig werd Van der Hulst afgezet. Na verloop van tijd verstrekte hij eene volledige opgave van al de bedragen, die hem uit de kas van den algemeenen ontvanger der financiën waren uitbetaald. Op deze eindrekening komt onder de namen der medewerkers ook die van Van Hoogstraten voor. Deze is gedurende 26 dagen werkzaam geweest in Holland in de maanden Juni en Juli van het j. 1521 en heeft hiervoor overeenkomstig bedoelde instructie 48 stuivers per dag ontvangen [3]). Let men op het honorarium, destijds aan andere betrekkingen verbonden, dan mag dit bedrag aanzienlijk genoemd

1) In de Voorrede voor Van Hoogstraten's *Destructio Cabale*, 1519 (zie beneden) leest men: »meermalen gebeurt het tegenwoordig, dat iemand, die behagen schept in de fraaie letteren, door den schoonen stijl van een boek op een dwaalspoor wordt geleid. Cuius rei intra paucos annos adsimile conspeximus lamentabile exemplum. Quando nimis infelix quidam (posteaquam multas et has enormissimas abiurauerat hereses) incidens in Porphirij philosophi libros. in christum grecanica blasphemantes eloquentia. editosque sub apparenti rationum colore. in prophetas ac euangelistas. eo loci. per lenocinalem horum librorum deductus est fucum. quod in abiuratam turpiter reincideret heresim. dignam ob id ignis adustionem assecutus Qui vsque adeo per dictos Porphirij fucatos libros dementatus fuit. vt Iesum ac superbenedictam matrem eius articulo mortis instante. nunquam implorauerit. adeo nimirum ob hanc dictam lectionem a fide alienus factus quod dumtaxat citra omnem fidei pietatem christiane. solum gentilium cuiusdam dei virtutem in subsidium inuocaret." Cremans (*De Iacobi Hochstrati vita*, p. 67) heeft als waarschijnlijk aangenomen, dat dit op Herman van Rijswijk slaat. Er kan echter evengoed een ander mede bedoeld zijn. Schrijvende in het jaar 1519 kan V. Hoogstraten met »intra paucos annos" bezwaarlijk denken aan iets dat gebeurde in het j. 1512.

2) Het stuk bij Dr. Paul Fredericq, a. w., Dl. IV, blz. 126.

3) Kwijtbrief van 26 Sept. 1527, bij Dr. Paul Fredericq, a. w., Dl. V, blz. 263.

worden. Het is bijv. meer dan het drievoud der belooning van de ondercommissarissen van de aflaat-verbreiding, van Tetzel en consorten. Waarschijnlijk moest de hooge bezoldiging tot tegenwicht strekken tegen het weerzinwekkende van het ambt.

In het j. 1522 maakte zelfs Erasmus, destijds te Bazel vertoevende, zich bang voor Van Hoogstraten. Toen de laatste in den zomer van het j. 1519, in den strijd met Reuchlin door velen als de onderliggende partij beschouwd, een nieuwen aanval op zijn tegenstander had gedaan met de „Destructio Cabalae", had Erasmus hem in een zuurzoeten brief tot matiging aangespoord. Ofschoon de inkleeding vleiend was, kwamen er opmerkingen in voor, waaraan Van Hoogtraten zich zeer kon ergeren [1]). In den herfst van genoemd jaar maakten zij te Leuven persoonlijk met elkaar kennis. Deze kennismaking kon onmogelijk tot vriendschap leiden. Na de verschijning van het beruchte plakkaat van Karel V (8 Mei 1521) vreesde Erasmus, dat men dit ook op hem zou kunnen toepassen. Toen nu de Keizer Joost Laurensz, den voorzitter van den grooten raad van Mechelen, een vriend van Erasmus, aan den hoofd-inquisiteur Van der Hulst ter zijde stelde, richtte Erasmus tot bedoelden vriend een verzoekschrift om bescherming, hem opwekkende om de kettermeesters Nikolaas van Egmond en Jakob van Hoogstraten in toom te houden, daar hun streven was de studie der talen en der fraaie letteren te fnuiken en zij het vooral op de verbreiders dezer studie gemunt hadden [2]).

Een belangrijk aandeel had Van Hoogstraten in het verhoor en de veroordeeling van Hendrik Vos en Johannes van den Esschen, de twee Augustijners uit Antwerpen, die den 1 Juli 1523 te Brussel

---

1) *Erasmus Rot. Iacobo Hoochstrato*, 11 Aug. 1519, in de *Opera*, T. III, col. 484 *f*, 485*a*, 486*c*: De moribus tuis variabant sententiae: erant qui praedicarent ipsum te moribus esse satis commodis, sed quorundam instinctibus inflammari: rursus bona pars asseverabat, tibi nullos esse magis in consilio, quam ambitionem et avaritiam, quod et plurimi fieri velles, ob plusquam tyrannicam ingenii ferocitatem, et ob inexplebilem habendi famem, *Judaeorum* facultatibus inhiares.... Utinam eam operam, eos sumptus, eos annos praedicando Christi Euangelio impendisses: aut plane me fallit animi praesagium, aut major esset *Iacobus Hoochstratus*, quam nunc est, et nomen esset apud optimos quosque gratiosius, aut certe minus invidiosum.

2) *Erasmus Iodoco, Senatus Mechliniensis Praesidi*, Bas. 14 Jul. 1522, in de *Opera*, T. III, col. 719.

levend werden verbrand. Als geloofsrechters in dit geding worden naast hem genoemd: Nikolaas van Egmond, Godschalk Rosemond, Latomus en Ruard Tappart [1]). Naar aanleiding van deze gebeurtenis vaardigde Luther zijn bekenden open brief uit aan de Christenen in Holland en Brabant [2]). Hij liet er eenige vragen aan voorafgaan, die „durch den Hochstrasz vnd ettliche andere ketzermeyster" aan de beide geloofsgetuigen waren gedaan en de antwoorden, die zij er op hadden gegeven:

Frag.

Was sie glewben?

Antwort.

Die zwölff stück des Christlichen glawbens, die Biblischen bücher und Evangelischen schrifften, auch eyn heylige Christliche kirchen, aber nicht die kirchen, die sie, die frager, glewben.

Die ander frag.

Ob sie auch glewben die gesetz der Concilij vnd alten vetter?

Antwort.

So viel der selben satzung gottlicher schrifft gemess und nicht widderwertig sind, glewben sie.

Die dritte frag.

Ob sie auch glewben, das die todlich oder verthumlich sunden, die des Bapsts unnd der vetter gesetz ubertretten?

Antwort.

Sie glewben, das gottliche gepott und verpott, unnd nicht menschliche gesetz, selig machen und verthümen.

Na de veroordeeling heeft Van Hoogstraten getracht hen te vertroosten door te zeggen, dat hij macht had hen vrijtelaten als zij herriepen, waarop een der twee verklaarde: „dit zijn de woorden van Pilatus en „ „gij zoudt geen macht over mij hebben, als zij u niet van boven gegeven ware" " [3]). Bij de terechtstelling werden de martelaars vergezeld door vier biechtvaders; één van deze was Van Hoogstraten. Onder het gaan naar den brandstapel spoorden

1) *Historia de duobus augustinensibus ob Euangelij doctrinam exustis Bruxellae, anno Domini M. D. xxiii.*, herdrukt bij Dr. Paul Fredericq, *Corpus documentorum inquisitionis haereticae pravitatis neerlandicae*, 's-Gravenh. 1900, Dl. IV, blz. 208, 210.

2) *Ein Brief an die Christen im Niederland*, in *D. Martin Luthers Werke*, Weimar, 1891, Bd. 12, S. 77 ff.

3) *Die artickel warumb die zwen Christliche Augustiner münch zu Brussel verprandt sind*, herdrukt bij Dr. Paul Fredericq, a. w., Dl. IV, blz. 202 vlg.; achter Luther's brief, in de Weimarer Ausg., Bd. 12, S. 79 f.

zij hen herhaaldelijk aan te herroepen. Zelfs begonnen zij, toen de twee mannen het vuur genaderd waren, te weenen. Maar de slachtoffers riepen hun toe: „Weent over het onrecht, dat gij de goddelijke gerechtigheid aldus vervolgt!" [1]) Een post in de zooeven genoemde afrekening van Van der Hulst vermeldt, dat Van Hoogstraten voor deze zaak gedurende 8 dagen te Vilvoorde en te Brussel heeft gevaceerd en dat hij hiervoor heeft genoten 8 × 30 stuivers [2]).

Straks vindt men Van Hoogstraten weder werkzaam in de Noordelijke Nederlanden. Het blijkt uit een bundel stukken, afgedrukt door Dodt van Flensburg. Deze stukken dagteekenen uit den tijd toen Hendrik van Beyeren was verkozen tot bisschop van Utrecht (na 1524). De zaken, waarop zij betrekking hebben, hadden vroeger plaats gehad. Bij eene gemengde commissie, waarin eenige leden door de landvoogdes Margaretha, andere door den bisschop benoemd waren, diende het hof van Holland een rapport in over inbreuken van de geestelijke rechtsspraak op de wereldlijke. Hiertegenover stelden de bisschop en zijn aartsdiaken een ander rapport met klachten over inbreuken van de wereldlijke rechtsspraak op de geestelijke. Ieder rapport werd door de tegenpartij weder in eene memorie beantwoord [3]). De geschillen betroffen dikwijls de kettervervolging. Herhaaldelijk werkten de wereldlijke overheden de mannen, die in de Utrechtsche diocese krachtens bisschoppelijke machtiging de inquisitie uitoefenden, onder wie Van Hoogstraten, tegen door hun bijv. te beletten de aangeklaagden buiten hun „vaderland" te vervoeren of door ze als gevangenen onder de hoede van den wereldlijken rechter te houden, soms zelfs al waren zij door het optreden der vertegenwoordigers van het kerkelijk gezag in de gevangenis terechtgekomen. Dit laatste geschiedde met Gerardus Peelt, een priester uit Hoorn, dien Van Hoogstraten te vergeefs beproefde in zijne macht te krijgen. Een andere priester, Symon geheeten, was op last van het Hof door den schout

---

1) *Der actus vnd hendlung der degradation vnd verprennung der Christlichen dreien ritter vnd merterer Augustiner ordens geschehen zu Brussel. Anno M. D. xxiii.*, herdrukt bij Dr. Paul Fredericq, a. w., Dl. IV, blz. 200.

2) Kwijtbrief van 26 Sept. 1527, bij Dr. Paul Fredericq, Dl. V, blz. 263.

3) *Archief voor kerkelijke en wereldsche geschiedenissen inzonderheid van Utrecht*, uitg. door I. I. Dodt van Flensburg, Utr. 1843, Dl. III, blz. 14—39.

van Amsterdam gevangen gezet. Maar diezelfde schout weigerde hem aan den ambtenaar van het bisschoppelijk gerecht over te leveren. In beide gevallen bood echter het hof van Holland den inquisiteur alle hulp en medewerking aan, als hij het geloofsonderzoek in het „vaderland" der beschuldigden wilde instellen [1]).

Bezwaren van dezen aard deden zich niet voor in de zaak van Willem Dirksz, den bekenden kuiper te Utrecht. Nadat hij door de stedelijke overheid eerst in eigen woning onder bewaking was gesteld en vervolgens weder losgelaten [2]), werd hij door dezelfde overheid (1525) gevangen gezet „op joncker Peters camer", in de Katherijnepoort, met de bepaling, dat de kettermeesters, die op zijne arrestatie hadden aangedrongen, hem daar moesten „examineeren". Op de beschuldiging toch, tegen hem voor den stedelijken raad ingebracht, dat hij „mit Luyters werken ofte leringen omgaen ende hem behelpen soude," had hij geantwoord, dat hij niets had beweerd of hij wilde het bewijzen met het heilig evangelie en St. Paulus. Aan de kettermeesters nu de taak om over zijne schuld te beslissen. Bleek hij onschuldig, dan zou hij als zoodanig behandeld; zoo niet, dan moest hij gestraft worden [3]). Het onderzoek werd voornamelijk geleid door Van Hoogstraten, maar deze trad niet alleen op. Ten minste twee inquisiteurs, bijgestaan door andere „geleerden", verhoorden den aangeklaagde ten overstaan van vijf leden van het stadsbestuur. Een secretaris was aanwezig om alle „articulen ende punten" op te schrijven. Men herhaalde dit zelfs meermalen en ging daarmede soms zoolang voort, dat men behoefte had op kosten der stad het een en ander te nuttigen [4]). Van den 7den tot den 13den Juli verhoorde Van Hoog-

---

1) *Archief* van Dodt van Flensburg, Dl. III, blz. 29 vlg.

2) *Aanteekeningen uit de besluiten des raads*, in het *Archief* van Dodt van Flensburg, Dl. VII, blz. 114, kol. 2, (1524).

3) Dezelfde *Aanteekeningen*, in genoemd *Archief*, Dl. VII, blz. 120, kol. 2; bij Dr. Paul Fredericq, a. w., Dl. V, blz. 63. Hij heet hier: »Willem Dircss., roeye cuper genoemt."

4) *De Stads-kameraars-rekeningen* in het *Archief* van Dodt van Flensburg, Dl. III, blz. 211, op het j. 1525: »Item, soe hebben die vive menichwerf op S. Katryne poort geweest byden kuper, mitten kettermeesters ende andere geleerden, den enen dach byden anderen, ende mit hem gehadt ende mede genomen enen scriver, die alle die articulen ende punten scriven most, dieselve verdient 5 L., ende an cost mitten scriver, 17 L.

straten in het klooster der Predikheeren te Utrecht eene reeks van getuigen in dit geding. Het geschiedde in tegenwoordigheid van drie priesters, allen behoorende tot hetzelfde klooster, Theodoricus van Schoonhoven, prior, Franciscus de Beecka, lector en broeder Judocus. Vóór het verhoor liet Van Hoogstraten de getuigen ééns allen gezamenlijk en ééns ieder afzonderlijk met de hand op het evangelieboek zweren, dat zij de volle waarheid zouden zeggen. Bij hun heengaan na het verhoor werd hun stilzwijgen opgelegd. Het Latijnsche protokol van dit verhoor is bewaard gebleven; de verklaringen werden afgelegd in de Nederlandsche taal en in dezelfde taal in het stuk opgenomen. Op Vrijdag den 7den Juli verschenen er vier personen, 2 mannen en 2 vrouwen. Van de verklaringen van den eersten getuige wordt alleen opgeteekend, dat de beschuldigde een kwade faam heeft „van Luthers ketterij", dat hij ontslagen is als stadskuiper en uit zijn gild gezet; van die der tweede, de huisvrouw van den eerste, dat zij dagelijks heeft hooren zeggen, dat de beklaagde „een vuyl Luters boof" is. De derde heeft hem hooren beweren, dat de Paus geen macht heeft om te binden en te ontbinden; de vierde verzekert, dat de beklaagde zich niet bekommert om den kerkelijken ban. Des Zaterdags, den 8sten, gaat men voort met drie nieuwe getuigen; zij beschuldigen hem, dat hij de vele heiligen-dagen afkeurt, de aanroeping der heiligen en de biecht verwerpt. Op Dinsdag den 11den en Donderdag den 13den Juni volgen te zamen nog zes getuigen verklarende, dat hij het celibaat, het bidden van het Ave Maria en de beelden heeft afgekeurd en van het sacrament heeft gezegd, dat het niets anders was dan brood. Op de vraag: „waer heb dy ter schoolen geleghen"? had hij geantwoord: „waar hebben 't de visschers geleerd (doelende op de Apostelen)? Onze God geeft mij even goed zijne genade als hun" [1]). Uit dit laatste zou men moeten opmaken, dat Willem Dirksz heeft medegedaan aan dezelfde beweging, die reeds twee jaren vroeger door Eustachius van Zichem werd bestreden [2]).

---

1) *Getuigenissen tegen Dirc die roode Cuper, in cas van haeresie,* in het *Archief* van Dodt van Flensburg, Utr. 1846, Dl. V, blz. 300—304. In dit opschrift werd de naam onnauwkeurig weergegeven. In het stuk zelf wordt steeds gesproken van: »Willem die Cuper", »Wilhelmus Cupifex in die Viesteech", »Willem die Cuper, die men heyt den roeden cuper".

2) Zie hierboven, blz. 290.

Wat zijn lot geweest is? Sedert eenige tientallen van jaren heeft men op het gezag van Van Asch van Wijck [1]) en Prof. De Hoop Scheffer [2]) aangenomen, dat hij den 10den Juli 1525 levend is verbrand. Sedert is men hem den eersten martelaar der Hervorming in de Noordelijke Nederlanden gaan noemen, in de plaats van Joannes Pistorius, die steeds als zoodanig had gegolden. Uit het voorafgaande blijkt, dat hij op genoemden datum zijn einde nog niet kan gevonden hebben. Naar alle waarschijnlijkheid is hij dezelfde als „Dirk de kuiper", omtrent wiens lot geen onzekerheid bestaat. In de stukken worden hunne namen verward. Ter nadere bepaling wordt echter telkens gesproken van „den rooden kuiper" [3]). Omstreeks 1 Sept. 1525 werd nu door den stedelijken raad van Utrecht besloten, dat men „Dirck die Cuyper levren sel voer den kettermeyster in den Doem een sonnendaghe naestkomende, omme te ontfangen sententie, soe die by de kettermeysteren ende geleerden geformeert is" [4]). Terwijl hij in den Dom voor den preekstoel moest zitten werd hem eene lijst voorgelezen van de dwalingen, die men bij hem had ontdekt, waarna hem onder oplegging van zekere boetedoening genade werd geschonken; „deze nabeschreven punten zyn Dirck den Roeyen Cuyper voergelezen, voer den predicstoel op een ardoeys in den Doem sittende, wair op hem penitentie geset ende voert gratie gedaen is geweest" [5]). In dit boetsermoen komen verscheidene stukken voor die bijna woordelijk overeenstemmen met de verklaringen der getuigen tegen „Willem die Cuper, die men heyt den roeden cuper," afgelegd en in het desbetreffende protokol opgeteekend.

Van Hoogstraten hield zich nog den 5den Sept. te Utrecht op.

---

1) Jhr. Mr. A. M. C. van Asch van Wijck, *Plegtige intrede van keizer Karel den vijfden*, in Utrecht in 1540, Utr. 1838, in-8°, blz. 81. De schrijver is afgegaan op de aanteekeningen van zekeren Jonker Herbert van Amstel tot Mynden, wiens onnauwkeurigheid ten opzichte van andere punten aan De Hoop Scheffer niet ontgaan is. Zie zijne: *Geschiedenis der Hervorming in Nederland tot 1531*, blz. 325, 330 vlg.

2) De Hoop Scheffer, a. w., blz. 327—331.

3) Zie blz. 398, aant. 3 en 4; blz. 399, aant. 1 en de plaatsen in de volgende aanteekeningen genoemd.

4) In het *Archief* van Dodt van Flensburg, Utr. 1848, Dl. VII, blz. 122; bij Dr. Paul Fredericq, a. w., Dl. IV, blz. 395.

5) Bij Dr. Paul Fredericq, a. w., Dl. IV, blz. 396 vlg.

Hij schreef er toen het: „Tot den lezer" voor zijn werkje „Over het Vagevuur" (zie hierachter).

III. Van Hoogstraten als schrijver.

Talrijk zijn Van Hoogstraten's geschriften. Het eerste, dat hij uitgaf, was een klein vlugschrift ten betooge, dat de geloovigen hunne verplichte jaarlijksche biecht in plaats van bij hunnen parochiegeestelijke mogen afleggen bij zoodanige priesters van bedelorden, die aan den bisschop zijn gepresenteerd [1]). Het meerendeel der pastoors wordt hier op niet zeer vleiende wijze afgeschilderd [2]).

Een langdurige twist met Petrus Tomasi van Ravenna werd de aanleiding tot het schrijven van een drietal brochures over een geheel ander onderwerp. Bedoelde Italiaansche rechtsgeleerde, naar Keulen gekomen om onderwijs aan de universiteit te geven, verkondigde zekere meeningen, die in deze omgeving groot opzien baarden. O. a. beweerde hij, dat de wereldlijke overheden in Duitschland, die de lijken van gerichte misdadigers aan de galg lieten hangen, tegen het natuurrecht en tegen het goddelijk recht handelden, en derhalve eene doodzonde begingen. Petrus Ravennas voerde hier dus een pleidooi voor humanitaire beginselen, die echter in botsing kwamen met hetgeen in Duitschland altijd gebruikelijk was geweest. De theologische faculteit

---

1) *Defensorium fratrum mendicantium contra curatos illos qui privilegia fratrum iniuste impugnant, signaturis doctorum utriusque Iuris de alma universitate studii Coloniensis egregie permunitum. Per eximium sacrarum litterarum professorem magistrum Iacobum de Hoechstraeten ordinis Dominici compilatum.* Sine loco et anno. 4°, 12 bladen. Aldus de titel bij Dr. N. Paulus, a. a. O., S. 88.

2) *Defensorium Per Iacobum de Hoechstraeten*, quat. B, fol. 2ᵛ: »Addamus quod, proh dolor, plurimi pastores primi et ultimi sunt in tabernis potationibus vacantes, frequenter in suis ebrietatibus et comessationibus de factis subditorum valde incaute loquuntur, et quod facile contemnuntur et a subditis eis parum confiditur. Alii preterea cum aliqua etiam notabili parte vel familia sue parochie valde partialiter et inamicabiliter vivunt et aliquando subditos parum amant. Unde subditi talibus suas conscientias aperire valde abhorrent. Nec mirum, quia nec ipsi suis adversariis aut sibi parum benevolis vellent libenter pandere suas conscientias." Aldus aangehaald bij Dr. N. Paulus, a. a. O., S. 89.

achtte verzet geboden. Toen andere maatregelen geen doel troffen, viel Van Hoogstraten zijn Italiaanschen ambgenoot in geschrifte aan (1507) met eene „Rechtvaardiging der Duitsche vorsten" [1]). Op verweerschriften van zijnen tegenstander volgde (in 1508) „Schoolsche verdediging der Duitsche vorsten" [2]). Hierin wordt, behalve eene nieuwe behandeling van het hoofdonderwerp, eene wonderlijke weerlegging aangetroffen van eene even wonderlijke bewering van Petrus Ravennas, dat Italiaansche studenten „non possunt vivere sine meretricibus". Dit gedeelte doet zien, hoe, zelfs bij aanwezigheid van zekeren wil ten goede, de scholastieke be-

---

1) *Iustificatorium principum alamanie || ab eximio Sacre theologie professore et artium Magistro || fratre Iacobo hoechstraten Ordinis praedicatorum Compilatum || dissoluens rationes clarissimi vtriusque Juris Doctoris || et Equitis Magistri Petri Rauennatis quibus || principum judicia carpsit. || — Epigramma ad librum fratris Iacobi Gaudensis sacre theologie lectoris or-||dinis predicatorum. || Perge metu posito codex subiture duellum: || Facque ferens redeas parta trophea manu. || Si quid inest menti quod obest seclude: titellum || Supplantatoris qui tibi mandat habet. || Nonne petram rigido silici cessisse videmus || Alte quo platee surgere sepe solent? || Nulla giganteo sit vis de nomine: saxo || Cum goliam constet oppetiisse truci.* || Aanwijzing van drukker, plaats of jaar ontbreekt. Formaat: in-4°. Letter: Gothiek. Aantal bladen: 16. Aantal regels per blz.: 50. Hoogte: 19,8 c.M. Breedte: 13,7 c.M. Geen pagineering. Signatuur: a ij—d iij. Een exemplaar is mij geleend uit de Koninklijke bibliotheek te 's-Gravenhage. Dezelfde bibliotheek bezit een tweede exemplaar, waarin echter quatern. *b* ontbreekt. Dit is met een 16de eeuwsche hand aangevuld.

2) *Defensio scholastica principum || almanie. in eo quod sceleratos deti||nent insepultos in ligno. compilata ab eximio sacre theologie professo-||re et artium magistro fratre Iacobo hochstraten ordinis predicatorum || contra nouissimum opus clarissimi vtriusque iuris doctoris. et equitis || aurati Magistri petri rauennatis || — Item due alie hic per eundem ventilate questiones. || — Prima an pro simplici furto licitum sit hominem occidere. || — Secunda an de iure concedendum sit quod scholares itali non possint viuere sine meretricibus. || Epigramma fratris Iacobi gaudensis || sacre theologie lectoris ad librum. || Gaudens siste gradum. codex repetendo duellum || Nam te victorum premia palma manet || Raue ne solita capereris voce. licebat || Conspiceres prmum lumina torua lupe || Membra torosa iuuant pugilem non arma rebellem || Lemniacis fuerint quamlibet acta focis. || Ipse meneciades dirum mentitus achillem. || Pertulit Hectorea spicula missa manu. || — Distichon eiusdem ad eundem || Quae soleat bassa. limo fedata palustri || Fixius admittit alta platea pedem* || [Onder quat. F, fol. iij^{v}:] Impressum per me Iohannem Landen ciuem felicis ciuitatis Coloniensis .... Anno .... M. CCCCC. viij. octaua die May. — Formaat: in-4°. Letter: Gothiek. Geen pagineering. Signatuur: A ij—F. Aantal bladen: 24. Aantal regels per blz.: 45, 46 of 47. Hoogte: 18,7 c.M. Breedte: 12,3 c.M. Op de keerzijde van F, fol. iv een gravure, voorstellende het kind Jezus tusschen Maria en Anna.

handeling van zulk een eenvoudig vraagstuk noodwendig tot moreele slapte voeren moet [1]). Toen de Italiaansche jurist, die zich intusschen eene aanstelling te Mainz had verschaft, met heftige polemische geschriften antwoordde, bewerkten de Keulsche theologen, dat hij van de zijde van den aartsbisschop van Mainz bedreigd

---

1) *Defensio scholastica*, quat. E, fol. ir en v: Petrus Ravennas verdedigt zijne bewering op de volgende gronden: 1°. Zij stemt overeen met het spraakgebruik, want de vriend zegt tot den vriend: zonder u kan ik niet leven. 2°. In het wetboek van Justinianus staat: als iets moeilijk te doen valt, wordt er gezegd, dat men het niet kan doen. 3°. Zulk eene spreekwijze komt ook in de H. Schrift voor. Want in Jerem. 13. luidt het: Zal een Moorman zijne huid veranderen of een luipaard zijne vlekken? Enz. Hiertegenover Van Hoogstraten: »Talis assertio concluderet praeceptum dei mandare impossibilia et ex consequenti sequeretur quod hoc dicens velit quod fornicatio non sit peccatum". Ravennas: ik heb gesproken »a communiter accedentibus". V. H.: »Sed contra responsionem quaeritur. quid velit fundare per locum a communiter accedentibus Si enim pretendat quod ad esse scolarem communi consequentia sequatur viuere cum meretricibus. quasi valeat illacio. iste est scolaris ergo communiter viuit cum meretricibus. Certe secundum talia accidentia aput logicos sumitur locus sophisticus. vt iste est comptus ergo est adulter. est noctiuagus ergo fur. Si vero vult per illum locum quod scolares non possunt viuere sine meretricibus. sicut habet sua assertio. hoc credo a modo iuris valde alienum. quia nec hoc aliquem iuristam preter eum audiui comprobantem Si vero velit loqui de scolaribus non indistincte sed de hijs qui sunt assueti viuere cum meretricibus. quod illi communiter habeant eas secum. tunc inconuenienter excipit almanos. ponens differentiam inter almanos et italos. cum aput vtrosque. qui sunt assueti viuere cum meretricibus. eque difficulter viuunt sine eis. Neque rationabiliter poterit poni differentia inter eos quantum est ad propositum." Na deze inleiding komt V. H. tot zijn onderwerp. »Respondeo. Iactatis iam in vtramque partem rationibus pono duas conclusiones dicte assertioni et eius defensioni contrarias Et primam quidem vt ab omnibus communi iudicio accepta fuit sua assertio. — Prima est. Non est de iure verum. quod locator scire debuisset. quod scolares non possent viuere sine meretricibus.... quia secundum iura de quolibet praesumendum est bonum. nisi probetur contrarium vt satis patet in glo. c. vnico de scru. Et probatur. ff. de manu. testa. l. seruos et glo. ibidem Ex hijs patet quod non debet indistincte praesumere de scolaribus. quod non possunt viuere sine meretricibus. quia quilibet praesumitur bonus. nisi probetur malus et per consequens neque scitur malus Si dicatur praesumptio ista non indiget probatione. quia est satis notoria. hoc verum esse posset de communitate scolarium. propter corruptionem nature. tamen eque notorium est quod in eadem communitate scolarium. multi valde caste viuunt. Et preterea illa corruptio est bene in communitate qualibet scilicet fabrorum. mercatorum. pelliparіorum etc. ymmo et sacerdotum. Nec tamen dicendum est quod locator debuisset scire quod tales non possunt viuere sine meretricibus. Preterea locator non locat domum communitati scolarium quia illam sua domus capere nequiret. sed particularibus personis," etc. etc.

werd met een onderzoek en derhalve met aanwending van het gevreesde wapen der kerkelijke tucht, waarop hij het stilzwijgen bewaarde [1]). Juist was Van Hoogstraten voor de derde maal gereed hem aan te vallen. Een nieuw vlugschrift had hij vervaardigd, voor welks inhoud hij bewijzen van instemming vroeg van een groot aantal mannen, die eene belangrijke plaats innamen op het gebied van theologie en rechten. De particuliere enquête — er is niets nieuws onder de zon! Het gelukte hem bij velen. Met eene reeks van ruim dertig onderteekende verklaringen van meer of min volledige instemming werd zijn stuk in het j. 1511 openbaar gemaakt [2]). Men treft hier de namen aan van een aantal Keulsche en Leuvensche professoren, van Adriaan van Utrecht (deken van Leuven, kanselier der universiteit aldaar, praeceptor van prins Karel van Spanje), van Joannes Lampier (biechtvader van denzelfden vorst), van Nikolaas van Egmond enz. Voor de „doctoren van het hof van Utrecht", Jacob ridder van Kalker (professor der H. Schrift), Gerardus van Suggerode (utriusque iuris interpres, officiaal van de bisschoppelijke rechtspraak), Martinus Grundick (professor in de rechten) is eene afzonderlijke afdeeling ingeruimd [3]).

Niet onverdienstelijk is Van Hoogstratens verhandeling, waarin hij

---

1) Dr. N. Paulus, a. a. O., S. 91.

2) *Ad Reuerendis-||simum dominum Bernardinum || presbyterum Cardinalem Dyaconum || tituli sancte Crucis Editio tertia ab eximio sacre Theologie et bo||narum artium professore Magistro Iacobo de Hoechstraten. ordinis predi;| catorum. Iam heretice prauitatis Inquisitore. In defensionem principum || Almanie compilata. contra clarissimum vtriusque iuris doctorem dominum Pe-||trum Rauennatem. Plurimorum clarissimorum virorum in diuino pariter et || humano iure doctissimorum testimonijs et signaturis approbata. || — Epigramma ad librum Iacobi Gaudensis Magdalij || Ne vereare liber quod sis brevitate coactus || Et te lectoris colligat vna manus || Bibliopola premat licet ampla volumina passim || Non minus ipse tamen vtilitatis habes || Rebus inest virtus quod maxima sepe minutis || Clamat. eryctreis vnio lectus aquis || Quam bona lectori sint que complecteris. ipse || Sat quibus est fantur charta notata manus. || Uade foras igitur ter victor habendus in hostem || Nec te causeris amplius esse breuem || Bis poteras solus si deuicisse gigantem || Quid non tam valido milite cinctus ages? || Ortwini Gratij distichon || Clarior in cunctis liber hic. quo degener hostis || Uincitur. et nullo surgere Marte potest ||* — Aan het einde, onder quat. C, fol. iiijr: Impressum Colonie anno. M. CCCCC. xi. — Formaat: in-4° (quat. A en B hebben insteekbladen). Letter: Gothiek. Geen pagineering. Signatuur: A ij—C iij. Aantal bladen: 16. Aantal regels per blz.: 43. Hoogte: 18.7 c.M. Breedte: 12,5 c.M.

3) Deze verklaringen op quat. C, fol. ir—ivr.

tracht aan te toonen „hoe zwaar degenen zondigen, die hulp zoeken bij de beoefenaars van duivelsche kunsten [1]). Dit kleine geschrift geeft hem aanspraak op eene bescheiden plaats in de rij der mannen, die hebben bijgedragen om de menschheid te verlossen van de jammerlijke onheilen, aan hekserij en tooverij verbonden [2]). Gelijk al zijne tijdgenooten heeft de schrijver geloofd in het werkelijk bestaan van den Duivel. Dat hij aan de noodzakelijkheid om heksen te straffen heeft getwijfeld, blijkt geenszins. Hij gaat zelfs zoo ver, dat hij personen, die het geoorloofd noemen de ééne betoovering met de andere te verdrijven en dit, ofschoon met straf bedreigd, hardnekkig volhouden, levend wil laten verbranden [3]). De duivelbanning van de kerk (exorcismus) moet blijven bestaan, maar deze ook alleen [4]). Nadrukkelijk wordt gehandhaafd, dat de demonen de dingen, welke hun worden toegeschreven, kúnnen doen; dit, zegt hij, wordt bevestigd door vele Schriftuurplaatsen en voorbeelden uit

---

1) *Ad Reuerendissimum dominum dominum || Philippum sancte ecclesie Colo-|| niensis archiepiscopum. Tractatus magi-||stralis declarans quam grauiter peccent querentes auxilium a maleficis. com||pilatus ab eximio sacre theologie pro-||fessore et artium magistro necnon heretice prauitatis inquisitore magistro Ia-||cobo hoechstrassen ordinis Predi-||catorum conuentus Coloniensis || — Epigramma fratris Jacobi || Gaudensis ad Librum || Si qua valitudo fato grassante sinistro || Corpora curari nescia tristis agat || Herba licet pariat nihil anticyrea salutis || Nilque machaonijs potio mixta viris || Juppiter e rapido post vota precesque. dolori || Nec succursuram miserit axe manum || Nulla fides vnquam tamen est adhibenda magijs || Vt spectatores docte libelle doces || Finis ||* [Bij deze zonderlinge poëzie wordt tegelijkertijd de verklaring van enkele moeilijke woorden gegeven. Boven het woord »anticyrea" staat gedrukt: »id est purgatiua"; boven »machaonijs": »id est medicis"; boven »magijs": »id est incantationibus"]. Aan het einde, onder quat. B, fol. iiij^{r} staat: Consummatum est presens opusculum apud fratres Predicatores per Regentem Studij qui supra in Sancta ciuitate Coloniensi sub anno salutis Millesimo Quingentesimo decimo .... Impressum Colonie per Martinum de Werdena. [Op de keerzijde van dit blad eene houtsnede, voorstellende den professor met zijne leerlingen]. Formaat: in-4^{0}. Letter: Gothiek. Geen pagineering. Aantal bladen: 8. Aantal regels per blz.: 47. Hoogte: 19,8 c.M. Breedte: 12,8 c.M. Een exemplaar werd mij geleend uit het Buchgewerbe-Museum te Leipzig. Een tweede exemplaar bevindt zich in de Kön. Hof- und Staatsbibliothek te Munchen.

2) Een klein fragment van het boekje is afgedrukt door J. Hansen, *Quellen und Untersuchungen zur Geschichte des Hexenwahns und der Hexenverfolgung im Mittelalter*, Bonn, 1901, in 8^{0}, S. 307.

3) *Quam grauiter peccent*, quat. A, fol. 4^{r}.

4) *Quam grauiter peccent*, quat. B, fol. 2^{v}.

de Oude en Nieuwe Wet [1]). Overigens is zijn ernstig streven de vrees voor den Duivel te verminderen of weg te nemen. Het voorbeeld wordt aangehaald van Philippus, koning van Frankrijk, die een wassen beeld van zich zelf ontvangen had, waarvan men beweerde, dat het gedoopt en bezworen was met zijnen naam en dat hij sterven zou als het beeld teloorging. Maar de Koning zeide: „wij zullen zien of de demon machtiger is om mij te verderven dan God om mij te behouden"; en hij wierp het beeld in het vuur. — Dat men in eenige omstandigheid hulp van den Duivel zou kunnen ontvangen, wordt ontkend. Aan bezweringen en andere tooverkunsten wordt alle vermogen ontzegd, inzonderheid het vermogen om kranken en stervenden te redden [2]). Ook de genezende kracht van tooverkruiden wordt geloochend [3]). Zelfs uit nieuwsgierigheid moet men geen toovermiddelen aanwenden; priesters mogen de kunsten, waarvan zij in de biecht der heksen vernomen hebben, niet bij manier van proefneming herhalen [4]). Meermalen doet de godsdienstige toon van dit geschrift weldadig aan [5]). Men zoeke, aldus wordt geleerd, zijne hulp bij God alleen [6]). Den mensch is het juist opgelegd tegen de booze geesten te strijden [7]). Wat moet men doen in den uitersten nood? Bidden; als dit niet helpt, berusten [8]). De beproevingen, die God ons toezendt, mogen wij niet trachten te verijdelen [9]). Men stelle zijn geestelijk heil boven alles. „Nulla utilitas tanta esse potest pro qua faciendum est quod vergat in dei iniuriam" [10]). Als iemand er niet in gelooft, mag hij dan toovermiddelen aanwenden? Ook dan niet; want het strijdt met het gebod van God en van de kerk [11]).

Kort nadat Van Hoogstraten na de opschorting van het proces tegen Reuchlin uit Rome te Keulen was teruggekeerd, verscheen

---

1) *Quam grauiter peccent*, quat. B, fol. 2v.
2) *Quam grauiter peccent*, A, fol. 2v, 3v.
3) *Quam grauiter peccent*, A, fol. 3r.
4) *Quam grauiter peccent*, B, fol. 2v.
5) *Quam grauiter peccent*, A, fol. iv, 3r, 4v.
6) *Quam grauiter peccent*, A, fol. 3v; B, fol. ir en v.
7) *Quam grauiter peccent*, B, fol. 2r.
8) *Quam grauiter peccent*, A, fol. 4r.
9) *Quam grauiter peccent*, B, fol. ir.
10) Ibidem, A, fol. 4v; B, fol. 4r.
11) Ibidem, B, fol. ir en v.

hier eene „Samenspraak", waarin de auteur van den „Oogspiegel" krachtig verdedigd werd. Het aan beide partijen opgelegde stilzwijgen werd dus van de zijde van Reuchlin's vrienden verbroken. De verdedigers was de Italiaan George Benignus, aartsbisschop van Nazareth, een der leden van de commissie te Rome, aan welke de behandeling der zaak in hoogste instantie was toevertrouwd. De beweringen van Reuchlin, dat de Talmud even goed aan Christus getuigenis gaf als de Bijbel en dat Christus den zijnen het onderzoeken der Talmudische geschriften zou hebben aanbevolen, werden door hem in bescherming genomen. Maar bovendien gaf hij te verstaan, dat de Godheid van Christus in het Nieuwe Testament niet dan onduidelijk stond uitgedrukt, zoodat ten opzichte van dit punt de Joodsche toelichting van het Oude Verbond aan de studie van het Nieuwe moest te hulp komen. Van Hoogstraten achtte zich gerechtigd en verplicht tegenover deze „Samenspraak" eene „Apologie" [1]) uit te geven, met eene opdracht aan paus Leo X en keizer Maximiliaan (Feb. 1518). In deze opdracht [2]) slaat hij een stouten toon aan. Hij herinnert de beide beheerschers der Christelijke wereld aan hun plicht om „het geloof" te verdedigen; laten zij dit in den steek, dan kunnen zij niet naar behooren regeeren. „Gedenkt," aldus durft hij schrijven, „dat gij niet tot vorsten over de gansche aarde zijt aangesteld om uwentwil, maar om 's Heeren wil; in Zijne hand te vallen is allervreeselijkst; niemand zal Zijn oordeel ontvlieden, hetzij paus of keizer" [3]). Deze opdracht

---

1) *Ad sanctissimum || dominum nostrum Leonem papam || decimum. Ac diuum Maxemilianum Imperatorem || semper augustum. Apologia Reuerendi || patris Iacobi hochstraten. Artium et sacre theolo-||giae professoris eximij. Hereticae prauitatis per Colo||niensem Moguntinensem Treuerensem prouincias Inquisito||ris vigilantissimi. Contra dialogum Georgio Beni-||gno Archiepiscopo Nazareno. in causa Ioannis || Reuchlin ascriptum. pluribusque erroribus scatentem || et hic de verbo ad verbum fideliter impressum. In || qua quidem Apologia Inquisitor ipse. multis occa||sionibus iam demum coactus. tum catholicam veritatem || tum Theologorum honorem. per solidas scripturas || verissime tuetur. || Opus nouum. ||* Anno. M. CCCCC. XVIII. Coloniae foeliciter editum. — Letter: Gothiek (behalve het middenstuk van den titel). Formaat: in-4°. Geen pagineering. Signatuur: a ij— Ll iij (voor Liber I) en A i—C iiij (voor Liber II). Aantal bladen: 74. Aantal regels per blz.: in de opdracht 43; verder 42. Een exemplaar is mij ter leen verstrekt uit de universiteits-bibliotheek te Gent.

2) Zij is herdrukt bij Böcking, *Vlrichi Hvtteni opervm svpplementvm*, T. I, p. 419—427.

3) *Apologia*, quat. A, fol. iv.

bevat ook de bloeddorstige woorden, waarop ik boven (blz. 384) wees. Hij hield staande, dat hij zich nooit een vijand van de Talmudische geschriften had betoond, maar alleen was opgekomen tegen de ketterschc argumenten, waarmede Reuchlin ze verdedigd had. Even beslist zou hij zich verzetten tegen ieder die het bestond de werken van Augustinus in denzelfden ketterschen trant te verdedigen [1]). Verder richtte hij zich voornamelijk tegen de ketterij, dat de godheid van Christus in het Nieuwe Testament op onvoldoende wijze uitgedrukt zou staan. Ten aanzien van dit punt kon hij zich verzekerd houden van de instemming van ontelbaar velen, behoorende tot de meest uiteenloopende geestesrichtingen. Toch speelde hij hoog spel. Want juist in dezen tijd kwam duidelijker dan ooit aan het licht, dat zoowel Leo X als Maximiliaan I op de hand van zijnen tegenstander waren. Beiden hadden een beoefenaar der Hebreeuwsche en Talmudische studiën, Petrus Galatinus, een Franciskaner te Rome, bewogen een geschrift op te stellen ter verdediging van Reuchlin. Hij deed dit in eene buitengewoon uitvoerige „Samenspraak", die in het j. 1516 gereed moet geweest zijn en in het j. 1518 werd openbaar gemaakt [2]). Naar den vorm wordt zekere onpartijdigheid betracht [3]). Drie sprekers treden op: Reuchlin, Van Hoogstraten en de schrijver, die als scheidsrechter zal fungeeren. Maar de strekking wordt in de opdracht aan den Keizer aan den dag gebracht, daar de auteur plompweg verklapt, wie hem aan het werk hebben gezet en met welk doel [4]). — De heropening van den strijd bood Van Hoogstraten de gelegenheid Reuchlin aan te vallen wegens zijne verbreiding van de dwalingen der „Kabbalistiek". In zijn „De arte Cabalistica" [5]) had de laatste zich inderdaad

---

1) *Apologia*, in de Opdracht, quat. A, fol. iiij^{r}.

2) Het boek is met twee werken van Reuchlin herdrukt onder den titel: *Petri Galatini Opus de Arcanis Catholicae Veritatis: Hoc est, In omnia difficiliora loca Veteris Testamenti, ex Talmud, alijsque Hebraicis libris, contra obstinatam Iudaeorum perfidiam, absolutissimus Commentarius. Ad haec, Ioannis Reuchlini Phorcensis, LL. Doctoris, de Arte Cabalistica, libri tres. Item, libri tres de Verbo mirifico*, Basileae, Anno M. D. LXI, in fol., pag. 1—431.

3) Zie de *Praefatio*, quat. α, fol. 4^{v}, 5^{r}.

4) *Ad inuictissimum Maximilianum Caesarem, Petri Galatini Epistola*, quat. α, fol. 3^{v}.

5) *Ioannis Revchlin Phorcensis, Legum Doctoris, De arte Cabalistica, libri tres, Leoni X. dicati*, herdrukt achter *Petri Galatini Opus de Arcanis Catholicae Veritatis*, Bas. M. D. LXI, p. 432—551; nogmaals herdrukt in: *Artis cabalisticae:*

zeer bloot gegeven. Tegenwoordig wordt, voor zoover mij bekend is, de kabbalistiek door niemand meer verdedigd. Over Reuchlin's beoefening van deze geheime wetenschap wordt meestal heengegleden. Maar het dient te worden erkend, dat hij in het bedoelde werk niets dan eene reeks van jammerlijke dwaasheden [1]) heeft verkondigd, en dat Van Hoogstraten wèl heeft gehandeld met hiertegen op te komen. Vooral wie bedenkt, hoe talrijk en machtig Reuchlin's vrienden en bewonderaars waren, moet inzien, dat in de tamelijk wijd verbreide sympathie voor die quasi-wetenschap een ernstig gevaar verscholen is geweest voor de Christelijke beschaving. De „Cabala" heette eene goddelijke openbaring, die naast het Oude Testament stond en mondeling zou zijn voortgeplant [2]). De leer der kennis telde tien trappen. Op den hoogsten hiervan werd de menschelijke ziel God [3]) en kon zij de bedoelde openbaring ontvangen. Dit voorrecht viel echter slechts aan een uiterst kleine schaar van uitgelezenen ten deel [4]). De ziel, op den hoogsten trap staande, was verheven boven de rede; bij het ontvangen der openbaring had de rede dan ook niets te onderzoeken; de verstrekte geheime mededeeling aan te nemen was de eenige eisch [5]). De eerste „Cabala" of openbaring was aan de engelen en vervolgens door den engel Raziël aan Adam medegedeeld. Zij kondigde de komst aan van den tweeden, den hemelschen Adam tot herstel van de gevallen menschheid [6]). Het ééne verzinsel wordt nu vastgeschakeld aan het andere. Als Eva Abel ter wereld brengt, meent zij, dat het de Behouder is, de man der vier letters i. h. u. h. [7]). Dit gaat zoo voort: telkens meenen de geloovigen onder het Oude Verbond, dat de Verlosser komt, of dat zij 't zelven zijn; Adam denkt dit

---

hoc est, reconditae theologiae et philosophiae, scriptorvm: Tomus I., Ex D. Ioannis Pistorii Bibliotheca, Basileae [1587], in fol., p. 609—730.

1) Deze uitdrukking is eer te zwak dan te sterk. Dit neemt niet weg, dat zeer enkele malen ook iets verstandigs gezegd wordt. Opmerkelijk is o. a., dat Reuchlin toont te weten, dat de aarde bolvormig is (in de uitgave Bas. 1587, p. 618). Hij schijnt ook te verstaan te geven, dat duivels en booze geesten niet werkelijk bestaan (aldaar, p. 625).

2) Reuchlin, *De arte cabalistica*, in de uitgave Bas. 1587, p. 619, 620.

3) Reuchlin, *De arte cabalistica*, in de uitgave Bas. 1587, p. 616.

4) Reuchlin, Ibidem, p. 619.

5) Reuchlin, Ibidem, p. 620, 621.

6) Reuchlin, Ibidem, p. 623, 624.

7) Reuchlin, Ibidem, p. 624.

van Enos, Noach van Sem, Abraham van Izaäk; Abel en Izaäk denken 't van zich zelf [1]). Kortom, een berg van onzin is hier opgestapeld, waarvan het voorafgaande slechts een klein deel uitmaakt. Met het oog op de plaats, die de Schrift in het Reformatietijdperk zou gaan innemen, kan het niet anders dan heilzaam gewerkt hebben, dat Van Hoogstraten voor den dag trad met zijne „Destructio Cabalae" om dien ganschen berg omver te werpen [2]). Men zou moeilijk kunnen beweren dat hij dit op de bekwaamste wijze heeft gedaan. Maar wellicht is voor vele tijdgenooten bociend of overtuigend geweest, wat ons wijdloopig, dor of weinig ter zake dienende toeschijnt. De eigenlijke bestrijding begint eerst in de tweede afdeeling. Reuchlin heeft beweerd, dat aan den eersten mensch vóór den val niets betreffende de bovennatuurlijke dingen geopenbaard was. Van Hoogstraten betoogt, dat Adam inderdaad zulke openbaringen moet hebben ontvangen [3]). De eerste openbaring was volgens Reuchlin de aankondiging van den Verlosser. Maar Van Hoogstraten is er zeker van, dat Adam, vóórdat hij bij zijn ontwaken kon zeggen: „dit is vleesch van mijn vleesch," enz. eene openbaring van de onontbindbaarheid des huwelijks moet gehad hebben [4]). In het voorbijgaan wordt nu, met een bedekten aanval op Erasmus, aan de verdediging der kerkleer omtrent die onontbindbaarheid een heel betoog gewijd [5]). Een volgend hoofdstuk toont aan, welke redenen de kerk heeft om echtscheiding te ver-

---

1) Reuchlin, Ibidem, p. 624—626.

2) *Destructio Ca-||bale. seu Cabalistice perfidie ab || Ioanne Reuchlin Capnione iampridem in lucem || editae. Sanctissimo domino nostro Leoni papae decimo per Reuerendum patrem Iacobum Hochstraten. ar-||tium et sacrae Theologiae Professorem eximium. et here||ticae prauitatis. per Coloniensem. Maguntinensem. Treuerensem || prouincias Inquisitorem aequissimum. vigilantissimum-||que. ad totius ecclesiae honorem reuerenter dedicata. || Opus nouum. ||* Anno a natali christiano. M. CCCCC. XIX. Editio prima. [Aan het einde, onder quat. qq, fol. vi^{r}:] Impressum.... Colonie in edibus Quentelianis. Anno a natali christiano. M. CCCCC. XIX. in Aprili. — Letter: Gothiek (behalve een gedeelte van den titel). Formaat: in-4^{0}. Geen pagineering. Signatuur: ¶ ij—qq iiij. Aantal bladen: 86. Aantal regels per blz.: 41. Hoogte: 20,2 c.M. Breedte: 14 c.M. Een exemplaar is mij ter leen verstrekt uit de Kon. Hof- und Staatsbibliotheek te Munchen.

3) *Destructio Cabalae*, Lib. II, cap. I, §. 1, quatern *cc*, fol. i^{r}.

4) *Destructio Cabalae*, Lib. II, cap. III, §. 1, quatern *cc*, fol. iij^{r}—iiij^{r}.

5) *Destructio Cabalae*, Lib. II, cap. V, quat. *dd*, fol. i^{r}—iij^{r}; cap. VII—XII, quat. *dd*, fol. v^{r}—*ff*, fol. ij^{v}.

bieden ofschoon zij terecht „lupanaria" toelaat [1]). Na dit fraais keert hij dan weder tot de „Cabala" terug [2]). Doch wellicht heeft de schrijver de meeste waarde gehecht aan de eerste afdeeling, waarin een aantal formeele punten der geloofsleer uitvoerig worden besproken. De hoofdzaak is deze, dat goddelijk gezag toekomt aan de leer der kerk en aan hare uitlegging van de Schrift, waardoor natuurlijk het gezag der „Cabala" vervalt. De regel des geloofs is de Schrift [3]). De Schrift is genoegzaam ter zaligheid [4]). Zij heeft gezag wegens hare goddelijke inspiratie [5]). Hoe weten wij, dat eenige Schrift op goddelijke openbaring berust? Het getuigenis van particulieren zou hier niet helpen; men moet opklimmen tot eene hoogere bron: de „goedkeuring der kerk (ecclesiae approbatio") [6]). De kerk bestaat uit de geloovigen [7]). Zij (of degene die haar opperbestuur voert) [8]) is in geloofszaken onfeilbaar [9]) en verleent gezag aan de Schrift [10]). Hierbij erkent Van Hoogstraten, dat een uitnemend theoloog als Gerson de zaak omkeert [11]). In welk opzicht werkt de kerk mede met de geloovigen, opdat zij de ware leer zullen belijden? Zij leert ons bevatten en gelooven, wat indruischt tegen de rede, zooals bijv. de Triniteit [12]). God openbaarde de waarheid onmiddellijk aan profeten en apostelen; door de laatsten werd zij aan de kerk bekend [13]). De kerk moet ons niet alleen voorhouden, wat wij behooren te gelooven, maar ook in welken bepaalden zin. De vereischte neiging van den wil moet aanwezig zijn om het geloof tot stand te brengen [14]). De daad van het geloof

---

1) *Destructio Cabalae*, Lib. II, cap. VI, quat. *dd*, fol. iij^{v}—iiij^{v}.
2) *Destructio Cabalae*, L. II, cap. XIII, quat. *ff*, fol. ij^{v}.
3) *Destructio Cabalae*, L. I, cap. II, §. 2, quat. ¶, fol. iij^{v}.
4) *Destructio Cabalae*, L. I, cap. II, §. 3, quat. ¶, fol. iiij^{r}.
5) *Destructio Cabalae*, L. I, cap. II, §. 4, quat. ¶, fol. iiij^{r}.
6) *Destructio Cabalae*, L. I, cap. II, §. 5, quat. ¶, fol. iiij^{r} en ^{v}.
7) *Destructio Cabalae*, L. I, cap. III, §. 5, quat. ¶, fol. v^{v}.
8) *Destructio Cabalae*, L. I, cap. IV, §. 2, quat. ¶, fol. vi^{r}.
9) Ibidem, L. I, cap. III, §. 1, quat. ¶, fol. iiij^{v}.
10) Ibidem, L. I, cap. IV, quat. ¶, fol. v^{v}—vi^{v}.
11) Ibidem, L. I, cap. IV, §. 3 en 5.
12) Ibidem, L. I, cap. VI, quat. *aa*, fol. i^{r} en ^{v}.
13) Ibidem, L. I, cap. VI, §. 2, quat. *aa*, fol. i^{v}.
14) Ibidem, L. I, cap. VI, §. 3, quat. *aa*, fol. ij^{r}: Supernaturali assentire credibili in viribus nostri intellectus non est. nisi accesserit intellectum mouens pia voluntas, captiuans intellectum in obsequium fidei.

toch is een zekere vrijwillige toestemming. Bij een wonder gelooft de een al, de ander niet, omdat zij al of niet willen [1]). [De lezer overwege, welk een gevaarlijk beginsel dit is bij een inquisiteur!] De beweging van den wil moet van Godswege geschieden. Niet de kerk, maar God alleen stort het geloof in [2]). Als de kerk in dezen zulk eene groote beteekenis heeft, waarom komt zij dan eerst voor in het tiende der Twaalf Artikelen des geloofs? Het gezag der kerk dekt ook de andere artikelen [3]). Zij is door God gemachtigd om getuigenis aangaande haar eigen waarheid te geven. In alle andere geloofsartikelen ligt het geloof in de kerk opgesloten als die van Godswege de waarheid bekend maakt. Wie van de kerk afvalt, mist dan ook het geloof [4]). Wie van de kerk afvalt, valt van God af, die deze geloofsartikelen heeft geopenbaard [5]). Wij nemen alles voor waar aan, wat de kerk leert, daar God heeft geopenbaard, dat zij in geloofszaken niet dwalen kan. Wij gelooven, dat dit of dat artikel door God geopenbaard is, op het getuigenis der kerk [6]). Het tiende geloofsartikel, dat betreffende de kerk, is onafhankelijk van de andere; deze hangen van dat ééne af. Hetzelfde geldt van de Schrift: „autorisantur ab ecclesia scripturae tamquam a proxima regula" [7]). En de groote godgeleerden? Behooren hunne geschriften ook tot het geloof? Neen [8]). Kan men ze dan missen? Evenmin. De gronden der natuurlijke rede (naturales rationes) bewijzen, dat het geloof niet met de rede strijdt. De ketters kunnen wij met de Schrift, die zij verwerpen, niet verslaan, maar wèl met deze gronden der natuurlijke rede of liever met hun eigen wapenen [9]). Vele katholieke waarheden zijn in de Schrift niet vervat. Ook wie deze loochent, vervalt in ketterij [10]).

---

1) Ibidem, L. I, cap. VI, §. 3, quat. *aa*, fol. iv, ijr.

2) Ibidem, L. I, cap. VI, §. 3, quat. *aa*, fol. ijr. Als in de denkbeelden van V. Hoogstraten geen volkomen overeenstemming valt op te merken, schrijve men dit ten deele toe aan de algemeene verwarring in geloofszaken, welke destijds heerschte. Vgl. boven, blz. 2.

3) Ibidem, L. I, cap. V, §. 7, quat. *aa*, fol. ir.

4) Ibidem, L. I, cap. VII, §. 1, quat. *aa*, fol. ijv.

5) Ibidem, L. I, cap. VII, §. 3, quat. *aa*, fol. iijr.

6) Ibidem, L. I, cap. VII, §. 4, quat. *aa*, fol. iijr en v.

7) Ibidem, L. I, cap. X, §. 1, quat. *aa*, fol. viv.

8) Ibidem, L. I, cap. X, §. 5, quat. *bb*, fol. ir.

9) Ibidem, L. I, cap. X, §. 6, quat. *bb*, fol. iv.

10) Ibidem, L. I, cap. XI, §. 3, quat. *bb*, fol. ijr.

Waarom staat er dan in de Schrift, dat men er niets aan mag toevoegen? Dit slaat op particulieren, niet op de kerk; alleen zulke toevoegingen worden verboden, die met de Schrift strijden [1]). De kerk kan geen nieuwe waarheden vaststellen, maar wel verklaren, dat iets altijd katholieke waarheid geweest is [2]). De trappen der katholieke waarheden zijn: 1°. wat in de Schrift staat; 2°. de apostolische traditie; 3°. wat met noodwendigheid uit de Schrift wordt afgeleid; 4°. wat voortvloeit ten deele uit hetgeen het geloof leest in de Schrift ten deele uit hetgeen door de natuurlijke rede bekend is ([veritates] illatae consequentia evidenti ex una de scripturis credita, altera naturaliter nota); 5°. wat den stempel draagt der katholieke waarheid, wat nl. wordt afgeleid ten deele uit hetgeen men voor waar aanneemt ten deele uit hetgeen men redelijkerwijze niet loochenen kan (quae catholicam sapiunt veritatem quae ex una [veritate] credita et una quam rationabiliter negare non licet deducuntur). Even zoovele trappen zijn er in de ketterij [3]). Voor de ketters, die in handen van dezen inquisiteur vallen, is er geen ontkomen aan!

Op een geheel ander gebied verplaatst ons Van Hoogstraten's „Parel der zedenleer" [4]). Prof. Fr. Paulsen heeft dit werk zeer geprezen. „Als men," verklaarde hij, „den inhoud tegenwoordig in de Duitsche taal las, zou men dien in vele opzichten boven verwachting modern vinden, veel moderner dan de ontboezemingen der humanistische beoefenaars van redekunst en poëzie. Geen wonder: Aristoteles de moraal-philosoof, staat ons toch ook veel

---

1) Ibidem, L. I, cap. XI, § 5, quat. *bb*, fol. ij^{v}.

2) Ibidem, L. I, cap. XII, §. 1, quat. *bb*, fol. ij^{v}, iij^{r}.

3) Ibidem, L. I, cap. XII, §. 6, quat. *bb*, fol. iiij^{r} en ^{v}.

4) *Margarita mo||ralis philosophie || in Duodecim redacta libros. || omnia eiusdem principia, maximeque secreta ac co-||gnitu summopere necessaria, luculenter complectens || Per Reuerendum Inquisitorem, F, Iacobvm, || De Hoechstraten, Artium ac sacre The||ologiae doctorem, ad studiosorum omnium vtilitatem, laboriose conquisita*, [Aan het einde, onder quat. oo, fol. v^{v}:] Impressum Coloniae, per Petrum Quentel. Anno a natali christiano. M. CCCCC. xxi. — Formaat: in-4°. Letter: Gothiek (behalve een deel van den titel). Geen pagineering. Signatuur: A i—oo iiij, met dien verstande, dat titel, voorrede en inhoudsopgave een ongemerkt blad vormen. Aantal bladen: 201. Aantal regels per blz.: 41. Hoogte: 18,2 c.M. Breedte: 13 c.M. — Een exemplaar is mij ter leen verstrekt uit de Kön. Hof- und Staatsbibliothek te Munchen.

nader dan Cicero, de moraal-redenaar" [1]). Zonder bewijs van het tegendeel moet ik aannemen, dat de Berlijnsche hoogleeraar, voordat hij dit oordeel nederschreef, het boek werkelijk gelezen heeft. Mij is het onmogelijk geweest het te lezen wegens den volkomen ongenietbaren stijl, daar de scholastiek zich hier voordoet in haren meest barbaarschen vorm. Paulsen, „plus royaliste que le roi", neemt zelfs dien vorm in bescherming [2]). Doch verscheidene Roomsche schrijvers hebben het barbaarsche van Van Hoogstraten's stijl erkend [3]). Wat meer is, de schrijver zelf verontschuldigt zich er over in de voorrede, te verstaan gevende, dat hij nu eenmaal niets beters kan voortbrengen [4]).

Dezelfde barbaarschheid in den vorm valt op te merken in eene kleine verhandeling over de bejegening, die men moet aandoen aan gehuwde priesters, hier kortweg als openbare hoereerders aangeduid [5]). Eene brandende vraag van den dag wordt aangeroerd, van

---

1) Dr. F. Paulsen, *Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen u. Universitäten*, Leipz. 1896, S. 48.

2) Dr. Paulsen, a. a. O.

3) F. Sweertius, *Athenae belgicae*, p. 363; Quetif et Echard, *Scriptores ordinis Praedicatorum*, T. II, p. 70, col. 1; Foppens, *Bibliotheca belgica*, T. I, p. 517.

4) *Margarita moralis philosophiae*, achter den titel, *F. Iacobus de Hoechstraten.... lectori*: »Noli obsecro inuidorum sequi cateruam. qui.... non me solum. verum et optimos viros... persequi non verentur. dictiones quoque et syllabas puerorum more arroganter notantes. quae apud priscos oratores et poetas non inueniuntur.... Quis enim sane mentis homo. non pluris faciat materiam quam verba. Nos stylo vtimur scholastico atque familiari. et in scholis. veluti in circulis consueto. quem si praeterire velimus. non ab omnibus intelligeremur Tu igitur modestia potius vtere.... animoque accipias grato. quod nostris tibi vigilijs humiliter dedicamus.

5) *Absolvta || Determinatio Reuerendi. || P. Iacobi Hochstrassen Arti||um et sacrae theologiae Professoris eximij, Haereticae pra||uitatis per Coloniensem. Moguntinensem. Treuerensem. prouinci||as Inquisitoris, de presbyteris publica fornicatione nota-||tis, quonam pacto ualeant ad Missarum officia prouocari, promoueri, admitti seu adiuuari absque sa||lutis detrimento omnibus ferme Chri-|| sticolis hac potissimum tem-||pestate scitu di-||gnissima. || — F. Ioannes Host, de Romberch Kyrspen. — || Fex Veneris blande si pectora presbyterorum || Polluit, aut spurca colluuione scatent. || Indignos reputes sacroque libamine Christi || Sanguinis ut rosei proluat ora liquor. || Corporis atque animae iustum pro crimine sumit || Iudicium, Iude Schariotis ad instar erit || Grauius et Iuda grauiusque et gente hebraea || Peccat, rugosa sumere mente deum. || Pelle sacerdotes aris uesana libido || Palam quos turpat pellicis atque domum. || Metuat obscenus mensam foedare superni || Regis, et ineptis fornicibusque studens. || Ne simnul*

welker beantwoording het lot van duizenden afhangt. De schrijver is er zich van bewust dat hij de taal spreekt van den zedelijken ernst. Hij deinst er niet voor terug aan te bevelen, dat men al die priesters broodeloos zal maken. Wel heeft hij eenigszins getoond te beseffen, hoe pijnlijk de bespreking van dit onderwerp voor ontelbaar velen moest zijn; want hij hield het vier jaren in portefeuille. Toen bezorgde zijn ordes-genoot en bewonderaar Joannes Host van Romberch het ter perse [1]) en plaatste deze op den titel het vers, dat in verschrikkelijke bewoordingen den lezer voorbereidt op den inhoud. De bedoeling van Van Hoogstraten is kennelijk, nu de kerk de in concubinaat levende geestelijken niet krachtig bestrijdt, de leeken tegen hen op te roepen. Dezen moeten buiten de uiterste noodzakelijkheid geen sacramenten van hen aannemen en hun geen onderhoud verschaffen. De verdedigers van het tegenovergesteld gevoelen beroepen zich op den kardinaal van Tortosa (Adriaan VI), die zich anders heeft uitgelaten (in zijn „Quodlibeto", ij. ar. ij) [2]). Deze wilde, dat men zulk een geestelijke niet zou aanstellen, maar als hij er eenmaal was (pastoor der parochie, of kapelaan), zoodat men niet buiten hem kon, dan behoorde men hem het verplichte onderhoud te schenken en zondigde men niet door de sacramenten van hem te ontvangen [3]). Tegenover den éénen kardinaal stelt Van Hoogstraten den anderen, nl. den (beruchten) kardinaal De Turre Cremata, die aan zijne zijde staat [4]). De geloovigen behoeven er dus geen gewetenszaak van te maken met zijne opvatting mede te gaan. Men zal hun niet kunnen verwijten, dat zij scheuring teweegbrengen noch dat zij zich een oordeel over hunne meerderen aanmatigen [5]).

---

exemplis uelut ipse ad tartara turbam // Detrahit, in poenam sceleris ipse ruas. // Pocula, sedque bibat castis saciabitur escis // Cui Venus in neruis non erit ulla suis. // [Aan het einde, onder D, fol. iiij^{v}:] COLONIAE Ex aedibus Conradi Caesarij Anno. M. D. XXIII. — Formaat: in-4°. Letter: Romeinsch. Geen pagineering. Signatuur: A ij—D iij. Aantal bladen: 16. Aantal regels per blz.: 35. — Een exemplaar werd mij ter leen verstrekt uit de universiteits-bibliotheek te Gent.

1) *F. Ioannes Host de Romberch Georgio Hackeney*, achter den titel der *Absolvta Determinatio*, quat. A, fol. i^{v}.

2) *Absolvta Determinatio*, quat. B, fol. iij^{r}.

3) *Absolvta Determinatio*, quat. B, fol. iij^{v}, iiij^{r}.

4) *Absolvta Determinatio*, C, fol. ij^{r}.

5) *Absolvta Determinatio*, D, fol. iij^{r}.

De werken, door Van Hoogstraten aan de onmiddellijke bestrijding der opkomende Hervorming gewijd, zijn zes in getal: „Gesprekken met Augustinus", „Over de vereering der heiligen", „Over het vagevuur", „Kort begrip van geloof en werken" [1]), „Samenspraak over de Christelijke vrijheid" [2]) en „Disputen tegen de Lutheranen". Daar niet minder dan drie dezer geschriften hierachter worden herdrukt, wordt de lezer voldoende in staat gesteld van den aard dezer bestrijding kennis te nemen. Het is dus overbodig over elk dezer werken breedvoerig uit te weiden.

Van de „Gesprekken met Augustinus" [3]) is het eerste deel opge-

---

1) *Epitome de || fide et operibvs, adversvs || chimaericam illam atque monstrosam Martini Lutheri || libertatem, quam ipse falso ac perdite Chri-||stianam appellat. Per uenerandum Hae-||reticae prauitatis inquisitorem. || Ordo contentorvm. || In quinque primis articulis, confutantur technae Luthera-||nae quibus bonorum operum necessitatem tollere molitur. || In sexto articulo et tribus subsequentibus, enodantur et concor||dantur, difficiles quaedam sententiae apostolicae. || In decimo articulo et tribus similiter quae sequuntur, ostenditur || liberum arbitrium, non esse rem de solo titulo. || In quartodecimo, atque caeteris articulis, aperiuntur ac con-||futantur, uanissima quaedam fundamenta Luthera-||nae libertatis.* || [Aan het einde, onder quat. e, fol. 5v:] Coloniae in officina Petri Quentel Anno. M. D. XXV. Mense Maio. — Formaat: in-4°. Letter: Romeinsch. Geen pagineering. Signatuur: a 2—e 4. Aantal bladen: 22. Aantal regels per blz.: 36 à 37. Hoogte: 20,2 c.M. Breedte: 14,6 c.M. De schrijver noemt zich aan het hoofd der opdracht, op de achterzijde van den titel. — Een exemplaar is mij geleend uit de universiteits-bibliotheek te Gent.

2) *Adver-||svs pestifervm Martini Lv-||theri Tractatum, qui de Christiana libertate inscri-||bitur, fructuosus Dialogus Authore fratre Iacobo || Hoochstrato sacrae Theologiae professore, ac || per Coloniensem, Moguntinensem atque Tre-||uerensem Prouincias hereticae pra-||uitatis inquisitore. || Scopvs totivs operis || Charitas non potest esse sine bonis operibus, || Ita nec opera bona sine charitate. | Sicut sine operibus bonis fides mortua est, || Ita et quantumlibet laudabilia opera sine fide mortua sunt. || Opera bona nullatenus hominem iustificant. || Opera bona suum authorem beatificant. || Sola fides neminem iustificat. || Sola fides suo merito homines beatificat. || Has ueritates quisquis penetrauerit in tota mate-||ria de Fide et Operibus resolutus erit.* [Aan het einde, onder quat. G, fol. 10r:] Coloniae apud Praedicatores. Ad Lectorem .... Michael Hillenius Hoochstratus excudebat. Anno. M. D. XXVI. — Formaat: in-8°. Letter: Italiaansch. Geen pagineering. Signatuur: A 2—G 6. Aantal bladen: 58. Aantal regels per blz.: 26 à 27. Hoogte: 15,7 c.M. Breedte: 9,6 c.M. Een exemplaar is mij geleend uit de universiteits-bibliotheek te Gent.

3) *Ad sanctissimum || dominum nostrum pontificem modernum. || cuius nomen pontificale nondum || innotuit, Reuerendi patris, artium et sacrae theolo-||giae*

dragen aan den toen pas gekozen Adriaan VI, het tweede aan Karel V. Adriaan VI heet de vorst aller Duitsche theologen. De schrijver beschouwt het als zijn grootste geluk, dat hij van zijne jeugd af met de melk van Adriaan's onderwijzing werd gevoed en later zijnen gemeenzamen omgang mocht genieten. Hij hoopt, dat de nieuwe paus vooral de ketters zal bestrijden. Nooit was een zijner voorgangers hiertoe zóó wel toegerust. Wegens zijne bekwaamheid in het kanonieke en in het kerkrecht zal hij geen woordvoerder, geen vreemde hulp behoeven. God zal hem de overwinning schenken. „Zie," zoo wordt hem toegeroepen, „op het gelaat van Christus! Hij vraagt van u liefde voor uwe schapen. Zie op zoovele zielen in Duitschland, die verloren gaan! Maak, dat niet allen de prooi van het verderf worden, die het verderf begon aan te tasten" [1]). In de opdracht aan Karel V verhaalt hij van een visioen, dat hem in een slapeloozen nacht zou ten deel zijn gevallen, maar dat kennelijk aan de schrijflessenaar bedacht is. De Theologie zou hem verschenen zijn in gezelschap van Augustinus; beiden zouden hem hebben aangespoord om tegen de ketters in geschrifte op te treden, waarbij Augustinus als gids zou dienen. Het boek draagt de sporen van de hevige onrust, die het optreden van Luther in sommige kringen veroorzaakte. Het tweede deel was vroeger gereed dan het eerste en verscheen vooraf [2]). Behalve de Uitlegging van de tegen Dr. Eck verdedigde stellingen worden ook

---

professoris, atque hereticae prauitatis per Colo||niensem. Moguntinensem. et Treuerensem. prouincias Inqui-||sitoris F. Iacobi Hochstratani, cum diuo Augustino || Colloquia, contra enormes atque peruersos Martini || Lutheri errores. Anno M. D. XXII. || Pars Prima cui Com||pendium quoddam generale praemittitur. || Pars autem Secunda, quae hanc primam diuisim sub || sequitur, dedicata est serenissimo nostro Impe||ratori Caroli. etc. [Aan het einde van Pars I, onder quat. *i*, fol. v^{v}:] Impressum Coloniae in officina honesti ciuis Petri Quentell. Anno virginei partus, Millesimo Quingentesimo Uicesimosecundo. In Ianuario. — Formaat: in-4^{0}. Letter: Gothiek, behalve een gedeelte van den titel. Geen pagineering. Signatuur van Pars I: ij—*i* iiij; van Pars II: A ij—K iiij. Aantal bladen: van Pars I: 65 (vermoedelijk het laatste, onbedrukt, weggesneden); van P. II: 54. — Een exemplaar is mij ter leen verstrekt uit de universiteits-bibliotheek te Gent. Pars I afzonderlijk wordt aangetroffen in den bundel der Kön. Hof- u. Staatsbibliothek te Munchen, die ook de *Destructio Cabalae* bevat.

1) Opdracht van P. I der *Cum Augustino colloquia*, eerste quatern, fol. ij^{v}.

2) Aan het einde van P. II onder quat. K, fol. vi^{r} staat: Coloniae in officina Quenteliana. Anno virginei partus. M. D. XXJ. mense Augusto.

andere van Luther's geschriften zonder bepaalde volgorde bestreden. In Januari 1522, terwijl het eerste Deel gedrukt werd, kreeg Van Hoogstraten Luther's „Nadere bevestiging van de artikelen, die in de banbul veroordeeld zijn" [1]) in handen. Hij achtte het noodig terstond eene korte wederlegging openbaar te maken, daar er dingen in voorkwamen, die de waarschijnlijkheid voor zich hadden en de eenvoudigen konden misleiden. Fluks werd zij gedrukt op een paar bladen met afzonderlijke signatuur, die vóór al de andere werden geplaatst [2]). Dit was niet genoeg. In het vooraf gepubliceerde tweede Deel heeft hij tegenover de „Lutheriaansche blindheid" aangetoond, dat de kerk van Christus niet enkel bestaat uit rechtvaardigen en uitverkorenen, maar ook „ex peccatoribus fidelibus". Een beminnaar der waarheid heeft hem nu Eph. V : 25—27 voorgehouden: „Christus heeft [de kerk of] de gemeente liefgehad en zich zelven voor haar overgegeven, om, na haar gereinigd te hebben door het waterbad, haar te heiligen door het woord, om zelf [de kerk of] de gemeente voor zich te stellen heerlijk (vt exhiberet ipse sibi gloriosam ecclesiam), zonder vlek of rimpel, maar opdat zij heilig zij en onbesmet." In het voorwerk werd nu tusschen de opdracht en de inhoudsopgave nog een „Tot den lezer" ingeschoven, met een betoog, dat men vooral moet letten op het woordje „heerlijk (gloriosam)"; er is hier dus volgens hem geen sprake van de tegenwoordige strijdende, maar van de triomfeerende kerk in de toekomst, als al de verdoemden zullen zijn uitgeworpen in de buitenste duisternis [3]).

In de „Samenspraak over de vereering en de aanroeping der heiligen" richt Van Hoogstraten zich tegen Joannes Lonicerus. Deze leerling en vriend van Luther, later professor te Marburg, is een beroemd beoefenaar der klassieke talen geweest, van wien eene lange reeks werken bestaan [4]), eene uitgave der Grieksche

1) *Assertio omnium articulorum M. Lutheri per bullam Leonis X. novissimam damnatorum*, in de Wittenbergsche uitgave zijner *Opera*, T. II, fol. 99—120; in de *Opera latina varii argumenti*, cur. Dr. Schmidt, Vol. V, p. 156—237; in de uitg. Weimar 1897, Bd. 7, S. 94—151.

2) *Cum Augustino colloquia*, P. I, quat. *aa* fol. ir—*bb*, fol. iiijv: *Compendium praefati Inquisitoris contra assertiones Martini Lutheri.*

3) Ibidem, P. I, eerste quatern, fol. ijv, iijr.

4) *Bibliotheca coll. a Conrado Gesnero*, rec. per Iosiam Simlerum, Tigvri 1583, p. 467 seq.; *Allgemeine deutsche Biographie*, Leipz. 1884, Bd. XIX, S. 158—163.

vertaling van het Oude Testament, waarin voor het eerst de Boeken der Makkabeën in het oorspronkelijke voorkwamen [1]), uitgaven van Grieksche schrijvers, vertalingen in het Latijn en zelfstandige geschriften [2]). Reeds in het j. 1520, toen hij nog student te Wittenberg en zeer jong was, had Luther hem opgedragen een aanval van den Franciskanermonnik Augustinus Alveld te Leipzig in zijne plaats te beantwoorden [3]). De Franciskaners hebben wrok tegen hem opgevat. Deze orde was destijds in Saksen zóó machtig, dat een zijner leden er in slaagde aan Lonicerus het verblijf te Wittenberg onmogelijk te maken. Om aan de gevaren, die hem van die zijde dreigden, te ontkomen, nam hij de wijk naar Esslingen, wachtende op een beteren tijd om alsdan naar Wittenberg terug te keeren. Weldra ging de pastoor der plaats, Balthasar Sattler, op den kansel luide verkondigen dat de kerk niet gedwaald had in de leer der maagdelijkheid van Maria en in de aanroeping der heiligen. Lonicerus begreep, dat dit op hem gemunt was, daar een rondreizend geestelijke van hem verteld had, dat hij die maagdelijkheid loochende. Hij sprak nu den pastoor aan om opheldering, vragende: wie tegenwoordig de maagdelijkheid van Maria loochenden? en waar de aanroeping der heiligen in den Bijbel geleerd werd? Sattler nam hieruit slechts aanleiding om Lonicerus bij den stedelijken raad aan te klagen en op den kansel nog harder tegen hem uit te varen, niet minder dan tien argumenten bijbrengende om de aanroeping der heiligen te verdedigen. De aangevallene antwoordde nu schriftelijk met eene „Onderrichting omtrent Gods

---

1) Zij verscheen vereenigd met eene uitgave van het N. T., die reeds in 1524 het licht had gezien, onder den titel: *Divinae scripturae, ueteris noueque omnia*, Argentorati apud Vuolphium Cephal. An. M. D. XXVI., in kl. 8°, 3 Voll.

2) Bijv. *Demosthenis oratio de classibvs, sive* ΠΕΡΙ ΣΥΜΠΟΣΙΩΝ, *Latina facta per Ioannem Lonicerum. Philosophiae encomivm per eundem. Adiecimus et eandem Demosthenis orationem Graecè*, Bas. 1537, in-8°; *Pindari poetae vetvstissimi, lyricorvm facile principis, Olympia, Pythia, Nemea, Isthmia, per Ioan. Lonicerum latinitate donata: adhibitis enarrationibus, è Graecis Scholijs et doctissimis auctoribus desumptis*, Tig. 1560, in-8°. Enz. enz.

3) *Contra Romanistam fratrem Augustinum Alueldensem. Franciscanum Lipsicum Canonis Biblici publicum lictorem et tortorem eiusdem. F. Ioannes Lonicerus. Augustinianus.* VVittenbergae, Apvd collegivm novvm. Anno. M. D. XX. — In-4°. 22 bladen. — Aldus de titel in *D. Martin Luthers Werke*, Weim. 1888, Bd. 6, S. 279 f. Verg. J. Köstlin, *Martin Luther*, fortges. von G. Kawerau, Berl. 1902, Bd. I, S. 299.

goeden wil jegens iederen Christen, alsmede omtrent de vereering en de aanroeping der heiligen", een werkje dat zoowel in het Latijn [1]) als in het Duitsch verscheen in den zomer van het jaar 1523 [2]). Deze verhandeling heeft eene echt reformatorische strekking. Zij biedt eene frissche en aangename lectuur. Sattler knoopte eene briefwisseling aan met Van Hoogstraten [3]). Blijkbaar heeft hij den grooten ketterbestrijder te hulp geroepen om aan Lonicerus een wederpartij te bezorgen, die beter tegen dezen was opgewassen dan hij zelf. Van Hoogstraten liet niet te vergeefs een beroep doen op zijne polemische talenten. Hij gaf zijne „Samenspraak over de vereering en de aanroeping der heiligen" ten beste. Waarom sommige exemplaren zijnen naam op den titel [4]) dragen en andere slechts een pseudonymus, I. Philalethes [5]), als auteur vermelden,

1) *Cateche-||sis || De bona Dei uoluntate, || erga quemuis Chri-||stianum. || Deque sanctorvm || cultu et inuocatione. || Ioh. Loniceri. ὁ καυχώμενος ἐν τῷ κυρίῳ καυχάσθω.* — Zonder aanwijzing van drukker, plaats of jaar. De opdracht aan Ioannes Machtolfius, achter den titel, is gedagteekend: Esselingae. vij. Calen. Iunias, An. Christi. xxiij. De titel is gevat in eene fraaie houtgravure. Formaat: in-4°. Letter: Romeinsch. Geen pagineering. Signatuur: *a* ij—*i* iij. Aantal bladen: 36. Aantal regels per blz.: 27. Hoogte: 21 c.M. Breedte: 15,4 c.M. — Een exemplaar is mij geleend uit de Kön. Hof- und Staatsbibliothek te Munchen. — De hierboven in den tekst medegedeelde bijzonderheden zijn ontleend aan de voorrede.

2) *Bericht bŭch||lin. Wie das ein ye gklich || Christen mensch gewissz || sey der gnaden, huld vnd || guten willen Gottes || gegen ym. || Dazu von der Eer vnd || Anrŭffung der abgestor || benen Heyligen. || Io. Loniceri. || Wer sich berŭmpt, der berŭm || sich des Herren.* || Zonder aanwijzing van drukker, plaats of jaar. Dezelfde opdracht met gelijke dagteekening. De titel is gevat in eene fraaie houtgravure, eene andere dan die van den titel der Latijnsche uitgave. Formaat: in-4°. Letter: Gothiek. Geen pagineering. Signatuur: *a* ij—*i* ij. Aantal bladen: 36. Aantal regels per blz.: 32. Hoogte: 20 c.M. Breedte: 14,7 c.M. — Een exemplaar is mij geleend uit de Kon. bibliotheek te 's-Gravenhage.

3) Van Hoogstraten, *De inuocatione sanctorum*, f, fol. iij^{r}, iiij^{r}; h, fol. ij^{r}; hierachter, blz. 476, 478, 489.

4) Uit de Kön. Hof- und Staatsbibliothek te Munchen werd mij een exemplaar ter leen verstrekt, hetwelk in alles volkomen gelijk is aan het exemplaar der Kon. bibliotheek te 's-Gravenhage, waarop de herdruk hierachter berust, behalve dat op den titel staat: *Authore || F. Iacobo Hochstrato || sacrae theo||logiae professore || et per tres prouincias hae-||reticae prauitatis inquisitore || uigilatissimo.*, in plaats van: *Authore || I. Philale-||the, uigilantissimo || haereticae prauitatis || inquisitore.* — De naam van Van Hoogstraten komt ook in den tekst voor, quat. i, fol. iv; hierachter, blz. 495.

5) Zie den herdruk hierachter. Het origineel is gedrukt in 4°. formaat. Letter: Romeinsch. Geen pagineering. Signatuur: *a* ij—*i* iij. Aantal bladen: 38, waarvan

is niet duidelijk. Stellig heeft Van Hoogstraten deze zaak beschouwd als eene welkome gelegenheid om een onderwerp te bespreken, dat naar zijne meening dringend behoefde tegenover de voorstanders der Hervorming in het juiste licht te worden gesteld. Aan de eigenlijke wederlegging toch van Lonicerus liet hij eene afdeeling voorafgaan ter beantwoording van de bezwaren, die niet door dezen of genen in 't bijzonder, maar in 't algemeen van kettersche zijde tegen de aanroeping der heiligen plegen te worden ingebracht [1]). Wat verder volgt, kan weder in drieën worden onderscheiden: de rechtstreeksche wederlegging van Lonicerus [2]), wederwoord op Lonicerus' bestrijding der tien argumenten van Sattler [3]), ten slotte bescheid op een drietal vragen, waarin de triomfeerende polemikus omtrent de heiligen in den hemel de meest krasse verzekeringen doet [4]). Het werk is opgedragen aan den Keulschen aartsbisschop Herman van Wied. In het licht van latere tijden beschouwd schijnt dit bijna ironie, daar deze aartsbisschop met het Protestantisme is meegegaan, Bucer en Melanchthon bij zich ontbood en in 1543 de Hervorming in zijn gebied heeft ingevoerd, totdat hij, in 1547, werd afgezet. Maar in het j. 1524 was van zijne neiging naar dien kant nog niets te bespeuren. Hij wordt zelfs geprezen, omdat hij eene tweede processie heeft ingevoerd ter eere van de heiligen, wier gebeente Keulen bewaart, ja, in persoon er aan heeft deelgenomen tot groote stichting der geloovigen [5]).

Van Hoogstraten erkent, dat de overgroote meerderheid in Duitschland de Hervorming voorstaat en zich te weer stelt voor de Christelijke vrijheid [6]). De lieden ijveren zonder verstand. De inhaligheid der priesters ten opzichte van begrafenissen [7]) en offer-

1, het laatste, onbedrukt. Hoogte: 20,7 c.M.; breedte: 15,7 c.M. (van het onafgesneden exemplaar te Munchen). Aantal regels per blz.: bij afwisseling 36 en 35 (buiten den hoofdregel). Aan het einde van het eerste quatern, onder fol. viv staat de naam des drukkers: »Coloniae in officina honesti ciuis Petri Quentell". Het doet denken, dat dit afzonderlijk gedrukt en, misschien met anderen titel, ook verbreid is.

1) *De inuocatione sanctorum*, quat. a, fol. iijr—viv; hierachter, blz. 435—441.
2) Ibidem, quat. b, fol. ir—f, fol. iijr; hierachter, blz. 442—475.
3) Ibidem, f, fol. iijr—i, fol. ijr; hierachter, blz. 475—496.
4) Ibidem, i, fol. ijv—iijv; hierachter, blz. 496—498.
5) Ibidem, in de opdracht, a, fol. iijr; hierachter, blz. 435.
6) Ibidem, a, fol. iv; hierachter, blz. 432.
7) Ibidem, a, fol. iv; hierachter, blz. 432 vlg.

gaven op het altaar mag ons niet doen zeggen, dat er geen vagevuur is of dat er in de mis geen offer wordt gebracht. De erkenning van misbruiken leide niet tot ketterij. Alle hervorming wordt onmogelijk, als men den grondslag des geloofs verlaat. De slechtste zeden zelfs sluiten het geloof niet uit [1]). Hoe diep het bederf zij doorgedrongen onder de geestelijken, simonie, echtbreuk enz.: als zij maar niet beweren, dat deze dingen geen zonde zijn, behoeft men niet te wanhopen. Het kwaad moge groot wezen, vóór alles moet het geloof vernieuwd en hersteld worden [2]). Maar de afval der Lutheranen is de samenvloeiing van alle vuile ketterijen [3]). Voor deze „Lutheraansche pest" is de schrijver rijk in scheldwoorden [4]). De Lutheranen onttrekken aan de heiligen hunne eer, verdelgen de beelden, laten nonnen met monniken huwen, loochenen het vagevuur, vertrouwen op de Christelijke vrijheid en willen niemand gehoorzamen [5]).

Over het algemeen zijn Van Hoogstraten's aanhalingen uit het geschrift van Lonicerus getrouw, soms woordelijk. Eén trek slechts doet hem geen eer aan. Dikwijls brengt Lonicerus Schriftwoorden bij met duidelijke vermelding van het hoofdstuk, waaraan ze ontleend zijn. Doorloopend bestrijdt Van Hoogstraten het beroep op die Schriftwoorden, maar hij onthoudt den lezer ook de geringste aanduiding van de plaats, waar ze in den Bijbel te vinden zijn [6]), klaarblijkelijk uit vrees, dat deze den Bijbel zelf zou kunnen openslaan en aan de bedoelde woorden eene al te groote waarde toekennen. Waar echter Van Hoogstraten zijn eigen betoog met een Schriftwoord tracht te staven, weet hij de plaats wonderwel aan te geven [7]).

De vorm van het werk is kunsteloos. Eene „Samenspraak" verdiende deze onsamenhangende beantwoording van fragmenten uit het werk zijns tegenstanders eigenlijk niet te heeten. Daarbij komt,

---

1) *De inuocatione sanctorum*, a, fol. ij^{r}; hierachter, blz. 433.

2) Ibidem, a, fol. ij^{v}; hierachter, blz. 433 vlg.

3) Ibidem, a, fol. i^{v}; hierachter, blz. 432.

4) Ibidem, b, fol. iij^{r}; iiij^{v}; c, fol. ij^{r} en ^{v}; d, fol. iiij^{r}; e, fol. iv; f, fol. i^{r}, iiij^{r}; h, fol. i^{r}, ij^{v}, iiij^{v}; hierachter, blz. 446, 448 vlg., 452, 463, 465, 472, 477, 486 vlg., 489, 493.

5) Ibidem, a, fol. ij^{v}; hierachter, blz. 434.

6) Ibidem, b, fol. i^{r}, ij^{r}; iiij^{r}; iiij^{v}; c, fol. iij^{v}; iiij^{v}; d, fol. ij^{r}; iij^{r}; hierachter, blz. 442, 444, 447 vlg., 449, 455, 456, 459, 461.

7) Ibidem, c, fol. iij^{r}; d, fol. iiij^{r}; hierachter, blz. 453 vlg., 462.

dat hij telkens in herhalingen valt. De toon is wel bitter, maar niet geestig of boeiend. Evenmin als de overige polemische geschriften van Roomsche zijde, tot dusverre in dit Deel behandeld, kan dit vlugschrift van Van Hoogstraten in litterarisch opzicht wedijveren met de voortbrengselen van de andere zijde, in Deel I afgedrukt. Er komt ééne zeer schoone bladzijde in voor over het gebed, waarop wordt aangetoond, dat dit niet dient om Gods wil te veranderen, maar om onzen wil in overeenstemming te brengen met dien des Hemelschen Vaders [1]). Wonderlijke mengeling, zulk eene inquisiteursziel! Doch de teedere woorden, hier aan zijne pen ontvloeid, vormen eene uitzondering. Over 't algemeen ontbreekt godsdienstige verheffing.

Daarentegen neemt in het stuk van Lonicerus de vrome gedachte dikwijls eene hooge vlucht. Men voelt bij de lezing duidelijk de verheven godsdienstige waarde van het vertrouwen op Gods Vaderliefde en van de verzekerdheid Zijner genade in Christus. Verscheidene zijner argumenten moeten in de oogen der tijdgenooten zeer sterk zijn geweest. Hij betoogt, dat Christus de eenige Middelaar is [2]), de eenige ware voorspreker [3]). Hierbij beroept hij zich op Bijbelplaatsen, zooals 1 Tim. II : 5 : „Er is één middelaar van God en menschen, de mensch Christus Jezus" [4]); Rom. V : 1, 2 : „vrede met God, door onzen Heer Jezus Christus, door wien wij ook den toegang verkregen hebben"; Rom. VIII : 32 : „Die Zijn eigen Zoon niet gespaard, maar hem voor ons allen overgegeven heeft, hoe zal hij ook met hem niet alles aan ons schenken?"; 1 Joh. II : 1 : „Wij hebben een voorspreker bij den Vader, Jezus Christus" [5]); en andere teksten. Hij vraagt, met welke Schriftuurplaatsen de aanroeping der heiligen verdedigd kan worden? [6]) Zijne toevlucht te nemen tot de heiligen is volgens Lonicerus een teeken van twijfel aan den goeden wil en de barmhartigheid Gods te onswaart [7]). De geloovigen, allen uitmakende één lichaam, behooren

---

1) *De inuocatione sanctorum*, c, fol. ij^{v}, iij^{r}; hierachter, blz. 452 vlg.

2) Lonicerus, *Catechesis*, quat. e, fol. i^{r} en ^{v}. Duitsche uitgave, *Bericht buchlin*, quat. e, fol. ij^{r}.

3) Ibidem, e, fol. i^{v}; Duitsche uitgave, *Bericht buchlin*, e, fol. ij^{v}.

4) Ibidem, e, fol. iij^{r}; Duitsche uitgave, *Bericht buchlin*, e, fol. iiij^{v}.

5) Ibidem, e, fol. i^{v}—iij^{r}; Duitsche uitgave, *Bericht buchlin*, e, fol. ij^{v}—iiij^{r}.

6) Ibidem, g, fol. ij^{r}; h, fol. iiij^{v}; Duitsche uitgave, g, fol. iij^{r}; i, fol. i^{v}.

7) Ibidem, e, fol. ij^{v}; Duitsche uitgave, e, fol. iij^{r} en ^{v}.

voor elkander te bidden; want niet door eigen kracht worden zij behouden, maar door den eenigen Middelaar [1]). Christus, bij God zijnde, kent onze harten, eer wij hem bidden. De hulp van anderen hebben wij dus niet noodig [2]). En het is zeer weinig godsdienstig de heiligen aan te roepen voor de vervulling van allerlei tijdelijke nooden [3]). „Komt tot mij", zegt Christus, niet: „tot St. Jakob". St. Jakob is geen God en kan u niet helpen [4]). De kerk bezwaart de gewetens, niet alleen met de biecht, het vasten, de aflaten, maar ook met de aanbidding der heiligen. Er zijn evenveel vreemde goden als heiligen in den kalender [5]). Lonicerus zou willen, dat de overheden de afgodsbeelden omverwierpen en de bedevaarten verboden [6]), want er gebeuren maar allerlei ongerechtigheden bij [7]). Dat Maria met den Rozenkrans geëerd wordt, verklaart hij voor een bedrog der barvoeters en predik-monniken [8]). De afgoderij der heiligenvereering is in strijd met het Eerste gebod: Gij zult geen andere goden voor mijn aangezicht hebben. Voor iedere ziekte bestaat een heilige; iedere stad heeft een beschermheilige. De vereering van Maria gaat zoover, dat de grootste schurk, „verhurter bub, münch oder pfaff," als hij op Zaterdag vast, meent niet veroordeeld te kunnen worden [9]). Het dient te worden erkend, dat de bestrijder van de aanroeping der heiligen ook zijne kwetsbare punten heeft, waarvan Van Hoogstraten niet verzuimde partij te trekken. Zoo verzwakt Lonicerus zijn betoog zeer door breed uit te weiden over de eer, die men zijns inziens wèl aan Maria en aan de heiligen betoonen mag en verklaart hij zich zelfs niet volstrekt tegen aanroeping, maar hij wil blijven binnen de grenzen der Schrift [10]). Hij verzekert, dat heiligen geen wonderen kunnen doen. Als ze bij hunne graven geschieden, moet dit worden toegeschreven aan de werking des Duivels. Plotseling slaat hij echter een geheel

---

1) Lonicerus, *Catechesis*, e, fol. iij^{v}; Duitsche uitgave, e, fol. iiij^{v}.
2) Ibidem, g, fol. iiij^{r}; Duitsche uitgave, h, fol. i^{v}.
3) Ibidem, f, fol. ij^{v}, iij^{r}; Duitsche uitgave, f, fol. iij^{v}—iiij^{v}.
4) Ibidem, f, fol. ij^{r}; Duitsche uitgave, f, fol. iij^{r}.
5) Ibidem, g, fol. iiij^{r} en ^{v}; Duitsche uitgave, h, fol. i^{v}.
6) Ibidem, f, fol. ij^{v}; Duitsche uitgave, f, fol. iij^{v}, iiij^{r}.
7) Ibidem, f, fol. i^{v}, ij^{r}; Duitsche uitgave, f, fol. ij^{v}.
8) Ibidem, f, fol. i^{r}; Duitsche uitgave, f, fol. ij^{v}.
9) Ibidem, f, fol. i^{v}; Duitsche uitgave, f, fol. ij^{v}.
10) Ibidem, e, fol. iiij^{v}, f, fol. i^{r}; Duitsche uitgave, f, fol. i^{r}—ij^{r}.

anderen toon aan en verklaart: als daar wonderen gebeuren, is dit niet het werk van heiligen, maar van God, die toonen wil hoe zeer hij de lieve heiligen bemint [1]).

De bewijsvoering van Van Hoogstraten hiertegenover is dikwijls handig. Voor Roomschgezinden zullen verscheidene bladzijden overtuigend zijn geweest. Slechts nu en dan is zijne bestrijding principiëel. Hij geeft toe, dat in de Schrift weinig blijkt van de macht der heiligen. Dat zij ons door hunne tusschenkomst kunnen helpen, is niet zoo duidelijk in den Bijbel uitgedrukt. Dit is echter geen reden om zich over hem en de zijnen vroolijk te maken. De volledige waarheid hieromtrent behoefde bij de opkomst der kerk niet op schrift gebracht te worden. Na een beroep op 1 Kor. VIII : 10, 11 gaat hij aantoonen, dat het voor de wordende kerk, uit heidenen vergaderd, de grootste waanzinnigheid zou geweest zijn te spreken van de hulp, de vereering, de aanroeping der heiligen. Men zou de deur geopend hebben voor afgodendienst [2]); de heidenen zouden het Christendom niet geteld hebben en gezegd: de Christenen verwerpen niet alleen den dienst der oude goden, maar leeren ook, dat men nieuwe halfgoden, verachtelijke menschen, die den schandelijksten dood gestorven zijn, moet vereeren. En de bekeerde heidenen zouden als de hond tot zijn uitbraaksel zijn teruggekeerd [3]). Uit Luk. I blijkt, dat het „Ave Maria" Bijbelsch is. Wat is er tegen het tien- of vijftigmaal te herhalen? [4]) Een principiëel argument ontleent Van Hoogstraten aan de wonderen der heiligen. De prediking der Apostelen werd bevestigd door mirakelen (Mark. XVI : 16, 17, 20) [5]). Waar nu redegronden den hardnekkigen ketter niet kunnen overtuigen van de voorspraak der heiligen, mogen hunne wonderen het doen. Deze zijn bij de heiligen dikwijls grooter dan bij Christus. Loochent gij deze, dan moet gij ook die der Apostelen loochenen. Natuurlijk zendt God geen teekenen om de onwaarheid te bevestigen. Hij geeft geen schorpioen aan hem, die een ei vraagt. Daar de H. Geest deze won-

---

1) Lonicerus, *Catechesis*, f, fol. ij^{r}; Duitsche uitgave, f, fol. iij^{r} en ^{v}.

2) Van Hoogstraten, *De inuocatione sanctorum*, quat. d, fol. i^{r}; hierachter, blz. 457.

3) Ibidem, quat. d, fol. i^{v}; hierachter, blz. 458.

4) Ibidem, e, fol. iij^{r}; hierachter, blz. 468.

5) Ibidem, e, fol. i^{r}; hierachter, blz. 465.

deren wilde verrichten, nadat de kerk eene poos had bestaan, was het ook niet noodig in de Schrift van de macht der heiligen te gewagen [1]). Men zegt, dat ook de Duivel mirakelen doet. Laat 't waar wezen, dat de booze geesten begoochelingen kunnen teweegbrengen, kunnen zij dooden opwekken? Men wijst op de toovenares, die Saul deed opkomen. Maar voor hoe lang? Misschien enkele dagen. Vergelijk daar eens mede de velen, die bij de graven der heiligen tot een lang leven zijn teruggeroepen! [2]) Lonicerus zegt: men moet niet redeneeren: „God werkt wonderen bij de grafteekenen der heiligen, daarom moet men hen aanroepen"; maar: „wij zien, hoe lief God hen heeft; zoo zal Hij ook ons liefhebben". Van Hoogstraten stelt hier de volgende redeneering tegenover: angstige geloovigen roepen om hulp bij die grafteekenen; er geboeren gezondmakingen; als God nu niet wilde, dat de heiligen werden aangeroepen, dan zou hij door die wonderen de menschen misleiden [3]).

Al staat het, zegt hij, niet duidelijk in de Schrift, dat de heiligen voor ons kunnen bidden, ware het gezag der algemeene kerk niet voldoende om dit aan te nemen? Heeft zij dit niet vele eeuwen lang erkend, op enkelen na, Eunomius, Basilides, Vigilantius, wier onbeschaamde ketterij reeds lang is uitgedoofd? Maar gij, oproerlingen en scheurmakers, haalt haar te voorschijn uit de schuilhoeken der ketters als uit den donkeren Tartarus [4]). Sattler heeft met een beroep op Joh. XVI beweerd, dat de kerk in de aanroeping der heiligen niet gedwaald heeft, daar de H. Geest haar in alle waarheid onderwezen had. Lonicerus wilde onderscheid gemaakt hebben tusschen de ware, onzichtbare kerk en de Roomsche, die hij de „synagoge des Satans" noemde. Nadat Van Hoogstraten hem op dit laatste punt beantwoord heeft, gaat hij voort: Ontelbare heiligen hebben God gesmeekt om behouden te worden voor dwaling. Niemand hunner heeft de aanroeping der heiligen verworpen. Zou Christus zijne kerk opzettelijk in die dwaling hebben gelaten, als 't een dwaling was? Of zou Hij eerst thans de waarheid op dit punt hebben geopenbaard en dit aan de Luthe-

---

1) *De inuocatione sanctorum*, e, fol. iv; hierachter, blz. 464.
2) Ibidem, e, fol. iiijv, f, fol. ir; hierachter, blz. 471.
3) Ibidem, f, fol. ijr; hierachter, blz. 473 vlg.
4) Ibidem, e, fol. ir; hierachter, blz. 464.

ranen? Zouden niet de heiligen, maar de dronken Lutheranen de hemelsche dingen juist inzien, zij, die al wat heilig is, met voeten treden, wat kuisch is bezoedelen, priesters van Venus en Priapus? [1]) Of vormen misschien de Luthersche ketters de kerk? [2]) Dat de kerk geleerd zou hebben de heiligen als goden te aanbidden (adorare), wordt als een leugen verworpen [3]).

Andere argumenten van Van Hoogstraten zijn weinig meer dan handigheden, maar zullen hun doel bij velen niet gemist hebben. Een algemeene tegenwerping van kettersche zijde houdt in: God is machtig zelf ons alles te geven. Men behoeft dus geen heiligen aan te roepen. Hij antwoordt: God laat zijne schepselen deel hebben aan zijn werk. De Schrift doet zien, dat dit ook geldt van de zaligheid. Langs verschillende wegen kan men zalig worden: door de sacramenten der kerk, door het volbrengen van Gods geboden, door de bewaking der engelen of door het vroom gebed der heiligen [4]). Lonicerus wil, dat de geloovigen op aarde, d. z. de levende heiligen, voor elkander zullen bidden. Maar indien op het gebed van heiligen, die nog op aarde verkeeren en die als wij dagelijks struikelen in vele dingen, genade wordt geschonken, hoeveel te meer op het gebed van hen die dagelijks bij God zijn [5]). Dat Christus de eenige middelaar is, wordt toegegeven. De heiligen kunnen de genade wel verwerven, niet schenken. Doch zij kunnen haar door gebed ook verwerven voor anderen. Wat verhindert ons nu hen middelaars te noemen van den tweeden rang? [6]) Christus is de eenige voorspreker. Dit neemt niet weg, dat onder hem andere voorsprekers kunnen bestaan, door wier gebeden groote weldaden ons deel worden [7]), individueele pleitbezorgers, ter zaligheid nuttig, ofschoon niet noodzakelijk, en daarom in de evangelische geschiedenis niet vermeld [8]). De tegenwerping, dat men geen hulp in tijdelijke zaken van de heiligen moet vragen en dat men

---

1) *De inuocatione sanctorum*, f, fol. iiij^{r}; vergel. g, fol. ij^{r}; hierachter, blz. 477 vlg.

2) Ibidem, h, fol. ij^{v}; hierachter, blz. 489.

3) Ibidem, h, fol. ij^{v}; hierachter, blz. 489.

4) Ibidem, a, fol. iij^{r}—iiij^{v}; hierachter, blz. 435—437.

5) Ibidem, a, fol. iiij^{v}, v^{r}; c, fol. iij^{v}; d, fol. iij^{r}; f, fol. ij^{v}; hierachter, blz. 437 vlg., 454, 461, 475.

6) Ibidem, b, fol. i^{v}; hierachter, blz. 443.

7) Ibidem, b, fol. ij^{v}; hierachter, blz. 445.

8) Ibidem, d, fol. i^{v}, ij^{r}; hierachter, blz. 458.

voor iederen heilige een afzonderlijk ambt verzonnen heeft, wordt in dezer voege beantwoord: de heiligen worden niet aangeroepen, alsof zij zelven ons hulp kunnen schenken, voor dood en pest behoeden, maar zij smeeken dit voor ons af van God. De ondervinding leert, dat de weldaden, die zij voor ons verwerven, verschillend zijn. Dit is niet bevreemdend, daar de deugden, waardoor zij hebben uitgeblonken, ook verschillend waren. In 't algemeen moeten wij dit aannemen, ofschoon wij omtrent de bijzonderheden niets met zekerheid kunnen bepalen [1]). Laat het waar zijn, dat Christus de eenige middelaar is, buiten wien niemand toegang tot God heeft. Maar waarom kunnen de heiligen niet als middelaars toegang hebben tot Christus en door Christus tot God? Voor Hervormingsgezinde lezers verlaat Van Hoogstraten nu het terrein der ernstige argumentatie; hij keert nl. den last der bewijsvoering om en eischt het bewijs, dat wij door de heiligen geen toegang tot God hebben [2]). Op soortgelijke wijze redeneert hij elders. Waar Lonicerus zegt: „God kent onze harten, eer wij Hem bidden; de hulp van anderen behoeven wij dus niet," antwoordt hij: „op dat standpunt zouden wij kunnen verklaren: God kent ons hart; daarom is 't niet noodig, dat Christus onze voorspraak zij" [3]). Hij vraagt: waar is uw bewijs, dat het aanroepen van engelen en heiligen in de Schrift verboden wordt? Die Lutheranen! Zij berispen de kerk om dingen, die de Schrift niet afkeurt! [4]) Niemand aan onze zijde — aldus zijne opmerking — beweert, dat men zonder de hulp van Maria of de heiligen de zaligheid niet verwerven kan [5]). Wat de Schrift betreft: een „argumentum e silentio" is negatief en beteekent weinig. Waar staat in de Schrift het gebod der Zondagsviering? [6]) Waar het Homoousion? [7]) Na aldus te hebben aangetoond, dat de aanroeping der heiligen volkomen in harmonie is met het ware Christendom zonder dat hij de geringste concessie heeft behoeven te doen aan de tegenpartij, zet Van Hoogstraten zich ten slotte

---

1) *De inuocatione sanctorum*, g, fol. ij^{r}; hierachter, blz. 481.
2) Ibidem, b, fol. iiij^{v}; hierachter, blz. 448 vlg.
3) Ibidem, h, fol. i^{v}; hierachter, blz. 488.
4) Ibidem, i, fol. i^{r}; hierachter, blz. 493 vlg.
5) Ibidem, d, fol. iiij^{r}; hierachter, blz. 462 vlg.
6) Ibidem, e, fol. i^{r}; hierachter, blz. 464.
7) Ibidem, i, fol. i^{r}; hierachter, blz. 494.

met een gevoel van overwinning en veiligheid tot de beantwoording van drie vragen. Zijn geest neemt hierbij eene vrije vlucht. 1°. Weten de hemelbewoners van onze gebeden? Met een beroep op Gratianus, Thomas van Aquino en Dionysius volgt een bevestigend antwoord. 2°. Weten zij, wat God omtrent het gevraagde besloten heeft? 3°. Worden hunne gebeden altijd verhoord? Antwoord op vraag 2 (met beroep op Gratianus): de heiligen weten vooruit, welke gebeden verhoord zullen worden. Zij bidden dus tot God om datgene, waarvan zij weten, dat het in overeenstemming is met Zijnen wil. Wat toch niet geschonken zou worden, daar bidden zij niet om. Hierin ligt het antwoord op de derde vraag opgesloten [1]).

1) *De inuocatione sanctorum*, i, fol. ij^{v}, iij^{r}; hierachter, blz. 496—498.

DIALO-

GVS DE VENERATIONE
et inuocatione sanctorum, contra perfidiam Lutheranam, ad reuerendissimum in Christo patrem, illustrissimumque principem et dominum D. Hermannum de Weda Archiepiscopum Coloniensem Principem, Electorem, etcet. Authore I. Philalethe, uigilantissimo haereticae prauitatis inquisitore.

Anno. M.D. XXIIII.

ECCLESIASTICAE REFORMATIONIS RECTUS ORDO.

Roma . x. PAulus doctor gentium, Israelitas perstringens, suos secundum carnem cognatos, Mosaicae legis emulatores, Voluntas (inquit) cordis mei et obsecratio apud deum sit illis in salutem. Testimonium enim perhibeo illis, quod aemulationem quidem id est, zelum dei habent, sed non secundum scienciam. Ignorantes enim iustitiam dei, et suam uolentes constituere, iusticiae dei non sunt subiecti. Haec sane apostolica uerba, Reuerendissime in Christo pater et domine, princeps quoque illustrissime, si propius spectentur, curiosiusque rimemur, non minus ferme hoc nostro aeuo in quamplurimos germaniae proceres, uirosque insignes, conueniet proferre, quam olim ea apostolus, ipsis congrue iudaeis obijciebat. Pari enim studio omnes Christianam optant tueri libertatem, dolentes pariter (quod equidem uere dolendum est) uenustissimam illam genuinamque, olim sanctae ecclesiae faciem, usqueadeo modo esse conspurcatam, atque iccirco prosequendi laudibus, quod zelum dei ostendentes, eam pristino suo decori restituere conantur. Sed quid Corinthijs idem improperat apostolus? Laudo (inquit) uos, in hoc non laudo, ita profecto bona pars germanorum laudanda est,
Philip . iij. pro bono suo zelo, uerum eadem quoque uituperanda, quia eorum plurimi zelum quidem dei habent, sed non secundum scienciam. Nam dum ecclesiae reformationi inhiant, a ueritate fidei deficiunt, apostolici testimonij immemores, quo clare asserit, iustitiam dei non modo in fide, uerumetiam ex fide esse, Deficientes itaque a fide, iustitiam dei ignorent necesse est. Porro iustitiam dei ignorantes suamque quaerentes statuere iustitiam, testante apostolo, iustitiae dei non sunt subiecti, Ac proinde nimirum seruituti diabolicae (necesse est) maneant addicti, Prorsus igitur execrandi sunt qui omnium fere haeresum, in unam quasi sentinam congestam colluuiem (Lutheranam dico perfidiam) sectantes, dei ecclesiam (cuius fides praecipuum fundamentum est) rdformare simulant, quasi ecclesiasticae reformationi ipsi efficaciter cooperari nequeant, nisi prius haereticae prauitati colla submittant. Vt autem quo tendimus, capiatur facilius, exemplis rem agamus. Si circa exequias, defunctorumque sepulturas, ferme insatiabilis sit parrochorum aliorumque sacerdotum cupiditas, numquid ad horum obsistendum abusibus, perfidis

ad haerendum erit hominibus? qui docent nullum esse purgatorium, et proinde pro defunctis non esse orandum. Quid enim est hoc aliud dicere, quam tollatur abusus et // inducatur peruersa haeresis. *a ij r* Rursus si sacerdotes circa altaris oblationes, ac etiam circa stipendia celebrantium, nimis propense sint cupidi, nunquid iccirco ad eam uesaniam deueniendum est, ut desperatissimo cuique credamus, asserenti in officio missae, nullum esse sacrificium? nullam praeterea oblationem, sed nudum dumtaxat sacramentum? nihil proficiens defunctis? sed et inter uiuos, solis eucharistiam sumentibus, aliquid afferre salutis? Si praeterea uiri ecclesiastici nimis auide ex sanctorum reliquijs, eorumque uenerationibus, pecuniarum emolumenta aucupantur, nunquid ergo ad horum obuiandum cupiditati, adhaerendum censebimus docentibus, sanctos non esse inuocandos? neque eos ad interpellandum pro nobis esse idoneos patronos? Nunquid ad huic medendum uitio, par erit gloriosissimam dei genitricem pristino spoliare honore, et non aliter eam atque mulieres alias uenerari, spurco ore et sacrilega lingua dicentes, Beata uirgo mulier est sicut aliae mulieres, de qua utique scriptum est, Benedicta tu inter mulieres, de qua in sacro euangelio legimus, Ecce enim ex hoc beatam me dicent omnes generationes? Ex infinitis pene similibus, illustrissime princeps, paucula quaedam in medium attulimus, ex quibus sine magno negotio quilibet agnoscere queat, quam peruerso ordine Lutherani ad reformandam ecclesiam conspirant. Nam certissimam mortem inferunt, dum morbum conantur auertere. Quod profecto clare intelligens sacra Caesarea maiestas, diuino acta consilio, plurimum iudicauit interesse discriminis, inter reformationem ecclesiae quam illi cupiunt et fidei nuper collapsae restaurationem, quam sua serenissima maiestas, praecipua solicitudine intendit, non ignorans profecto, quam sit impossibile, sine syncera fide ad sanctos mores peruenire, probe quoque callens, quam ridiculum sit fidem (quae totius ecclesiae totiusque spiritualis aedificij unum atque originale est fundamentum) destruere et sanctos in ecclesia mores uelle plantare. Etenim qui sic agunt, his apprime similes sunt, qui domum ruinosam cupiunt stabilire, et simul eidem nituntur fundamentum auferre. Quo sane absurdius nihil dici potest. Et quidem ea quae uolumus, facile intelliget, quisquis dignatur aduertere, magnitudinem criminum, etiam in pessimis moribus non prorsus ueram fidem excludere, neminem etiam constituere haereticum, quamdiu male sese agere fatetur, et id quod inique agit // minime *a ij v* sibi licere agnoscit. Quamquam autem in clero grandis sit per symoniam, per adulteria, per alia quoque crimina morum corruptio, non tamen ecclesiastici ita suos defendunt erratus, ut quae committunt scelera, licere sibi existiment, ac in hoc rectam fidem retinent, quae

Caesaria maiestar.

Crimina non tollunt fidem

profecto non minus principium est spiritualis uitae in anima, quam sit cor principium naturalis uitae in corpore. Quo circa quamtumlibet spiritualis uita per corruptionem morum langueat in homine, desperandum tamen non est, si talem (de qua diximus) rectam fidem habuerit. Quando enim credit minime sibi licere, quae facit, suadere poterit ei quod rectum est, vnde ad uitae integritatem reducibilis est. Quod reuera sine fide impossibile est, id quod manifesto exemplo intueri licebit. Lutherani sanctis pristinum honorem subtrahunt, sacras imagines exterminant, uirgines deo dedicatas, monachis matrimonialiter iungunt, purgatorium negantes, pro defunctis orare rennuunt, denique christianae libertati fidentes, nulli superioritati parere curant. Ab his quaeso et similibus sceleribus, quomodo abstinebunt quam diu haec sibi licere pertinaciter asseuerant? Profecto nunquam, Nam ut de eius uita desperatur, qui morbum non sentit, sic insanabilis est, qui culpam non recognoscit. Operaepraecium igitur nimirum est, tales errores per rectam fidem antea corrigi, quatenus imprimis crimina deserantur, et eis tandem extirpatis, boni mores resartiantur Ex quibus perspicuum relinquitur, quam sancte decreuerit sacra imperialis maiestas, imprimis instaurandam esse rectam fidem, qua instaurata, liberior, securior, efficatiorque in ecclesia ad morum correctionem foret accessus. Quod profecto nisi fieret, nullatenus prosperum, humani conatus, sunt habituri successum Nimirum haud aliter, quam si quis (ut in prouerbio est) ante equos posuerit currum. Quamquam igi intur ecclesia [1]), id quod inficiari non possumus, per uniuersum plurima perperam agantur, scandala quoque contingant grauissima haec tamen obsecro ita emendentur, ut imprimis ante omnia recta fides inconcussa custodiatur. Nunc vero graciosissime domine ac princeps illustrissime, post longam ecclesiasticae reformationis redditam rationem, iustum est ut ad te tui Iacobi, tui deuotissimi seruuli Hoestrati redeat oratio, Venit etenim in manus nostras cuiusdam Lutheranae uesa-
a iij r niae alumni libellus [2]), sanctorum pijs cul-//toribus nimis iniquus, in sanctos quoque et dei ecclesiam apprime blasphemus, tam periculosis denique respersus erroribus ut pro debito officij nostri, talem libellum sine iusta reprehensione in sanctos grassatum esse nepharium iudicauerim. Arrepto igitur calamo, missis contumeliosis et quibus undique scatet libellus ille maledictionibus resecatis, deinde plerumque uerbis superfluis ad rem nihil facientibus, ea dumtaxat

---

1) Lees: igitur in ecclesia.

2) Nl. de *Catechesis De bona Dei uoluntate, erga quemuis Christianum. Deque sanctorvm cultu et inuocatione. Ioh. Loniceri.* ὁ καυχώμενος ἐν τῷ κυρίῳ καυχάσθω. S.l.e.a. Zie hierboven.

in propria forma, bona fide in medium attuli, quae doctrinali responsione digna uidebantur. Porro quo lector clarius inter nos posset ferre iudicium singulis praefati libelli, aduersus sanctorum uenerationem obiectionibus, singulas responsiones ex ordine apposui. Quod quidem dum coepissem, mox tu unus occurristi ornatissime Archipraesul aptissime sane, cui potissimum hunc uigiliarum nostrarum dedicarem laborem cum sis ipse sanctorum cultor studiosissimus, nempe cui hoc anno satis non fuit, in sancta Colouiensi ciuitate, sub tuis utique foelicissimis auspicijs, generali splendidissimaque processione, sanctos illic corporaliter quiescentes esse honoratos, quin et tu ipse pro religiosa tua pietate etiam in eadem deo et hominibus praedilecta ciuitate alteram similemque adderes processionem, cui pro tua pientissima deuotione non sine magna Christi fidelium aedificatione interfuisti, hunc igitur nostrum laborem sibi dedicatum beniuolo uultu suscipere, nostrumque conuentum (ut semper fecit) benigno fauore prosequi dignetur, tua reuerendissima eademque graciosissima dominatio, quam deus optimus maximus per Nestoreos annos conseruare dignetur incolumem Tu uero candide lector, hasce nostras (precor) lucubratiunculas, pro honore sanctorum, pia intentione et scholastico stylo conscriptas, boni consule. Vale.

Antiquorum haereticorum dissoluuntur argumenta

VT autem in processu congruentiori ordine procedatur, operaeprecium uidetur antiquorum haereticorum generales (quas contra uenerationem inuocationemque sanctorum effinxerunt) inducere rationes, earumque dissolutiones singulis annectere. Proinde ut conuenienter id fiat haeretici loquantur.

¶ Deus iuramento firmauit sese facturum satis petitionibus nostris HERETICI.
quando inquit, Amen amen dico uobis, quicquid petieritis patrem //
in nomine meo dabit uobis. Porro deus ad omnia danda per se est *a iij v*
sufficientissimus, Frustraneum igitur et superuacaneum est ad optinendum quod petimus inuocare eius sanctos.

¶ Quemadmodum deus optimus maximus, a principio omnipo- THEOLO
tentiae suae diuitias uolens ostendere ex nihilo cuncta produxit, ita sane et rebus initio iam productis etiam bonitatis suae thesauros accumulando manifestauit quando satis ei non fuerit, ut quod ex nihilo plasma creauerat, per suijpsius esse consortionem maiesti [1]) suae coexisteret, nisi etiam ita suae maiestati ceu indissolubili necessitudinis uinculo sociaretur, ut haberet operationem unam cum deo communem, in qua sane si creatura non accurreret non ipse sequeretur affectus. Atque incredibile est ad quantum dignitatis

1) Lees : maiestati.

culmen hac in re, benignissimus ille opifex, facturam suam euexerit, quando (Dionysio teste) nobilissimum quid est dei esse cooperatorem. Et sicut haec, quae commemorauimus, deo cuncta suauiter disponente, quotidie fiunt, ita et ab aeterno, per diuinam prouidentiam praeordinata existunt (apostolo testante) quia quaecunque a
Roma . xiij. deo sunt, ordinata sunt. Ex hac ergo diuinae praeordinationis radice, non abs re, hanc conclusionem colligimus. Quamtumlibet deus sufficientissimus sit, ut per se cuncta consummet, nequaquam tamen imaginandum est, causas creatas diuinae operationi, uel superflue, uel incassum cooperatrices aduenire, nisi pariter (quod absit) dicere uelimus deum optimum, eundemque sapientissimum frustra ita praedisposuisse, atque ea ratione superuacaneam frustraneamque esse dei ordinationem, quod profecto de diuina sapientia blasphemum est uel mente concipere, tantum abest hoc quempiam docere. Cum itaque hoc quod praefati sumus in naturalibus ita se habere, nemo, qui uel uno sensu polleat, inficiari possit, superest ostendere, eademque lege id ipsum in operatione supernaturali humanae salutis, a scripturis sacris non abhorrere. Nam licet nonnullis rationalibus creaturis, citra cuiusuis creaturae amminiculum (id quod de angelis, primis quoque parentibus perspicuum est) contulerit deus gratiam, qua iustificarentur, alijs tamen non sine angelico, uel humano, uel ecclesiastico iuterueniente [1]) ministerio, gratiam hanc
Hebrae . I. conferri constat, sicut scriptum est, Nonne omnes administratorij
I. Corint . iiij. spiritus sunt, in ministerium missi, propter eos qui haereditatem
a iiij r capiunt salutis. Et iterum. Sic nos existimet homo, // ut ministros Christi, et dispensatores mysteriorum dei Praeterea gratiam qua saluentur, ad pias sanctorum suorum interpellationes quibusdam conferri, ex eo uel maxime liquet, quod nisi id fieret, inuanum
Ezechie . xxij. utique dominus dixisset. Quaesiui de eis uirum, qui interponeret sepem, et staret oppositus contra me, Frustra quoque propheta regius cecinisset, dixit dominus ut disperderet eos, si non Moses
Psal . cv. electus eius stetisset in confractione in conspectu eius, ut auerteret iram suam, ne disperderet eos. Sed quid clarius in huius rei argumentum dici potest, quam quo nos apostolus Iacobus hortatur.
Iacobi . v. Orate inquiens pro inuicem ut saluemini, et quod apud Iob domi-
Iob . xlij. nus dicit. Iob seruus meus orabit pro uobis faciem eius suscipiam, ut uobis non imputetur stultitia etc. Item suscepit dominus faciem Iob, et dominus conuersus est ad poenitentiam Iob, cum ille oraret
Gene . xx. pro amicis. Et quod ad Abimelech dixit dominus. Nunc ergo redde uxorem uiro suo, et orabit pro te, quia propheta est et uiues. Quibus tam praeclaris testimonijs palam etiam alludit apostolus quando

1) Lees: interueniente.

dicit. Scio enim quia hoc proueniet in salutem propter orationem uestram. Et alibi, Non cessamus pro uobis orantes et postulantes ut impleamini cognitione veritatis eius, in omni sapientia et intellectu spirituali, Demum alio in loco. De caetero inquit fratres pro nobis orate ut sermo dei currat etcet. Et Romanis scribens, Voluntas inquit cordis mei et obsecratio ad deum sit illis in salutem His iactis fundamentis, ad huius rei nodum dissecandum, accedamus. In hominis iustificatione solum dominum deum, ad impartiendum spiritum, infundendamque gratiam, potentem, idoneum, promptum, atque etiam per se sufficientissimum esse affirmamus, sed dum hanc in deo omnipotentiam recognoscimus, sanctos frustra uel superflue conari, quando pro peccatorum salute, dei implorant auxilium, minime confitemur, nisi ad id dementiae uentum sit, ut deum sapientissimum (a quo ceu foecundissimo fonte emanat, quicquid usquam boni est, cui item tam senes quam iuuenes, omnem ingenij cultum acceptum ferunt) caeco iudicio blateremus, superuacue praeordinasse ut qui solus elargiendis bonis gratiae sufficiat, ad aliorum tamen hoc facere constituerit precatus. Procul a sano et christiano sensu absit, ut in hanc tam nefandam prorumpamus blas-//phemiam, *a iiij v* ut eam detestemur aut sinistris sermonibus carpamus ordinationem, quam aeternus amor in honorem sanctorum adque communem omnium nostrum salutem eatenus ante disposuit, quam mundus fieret, quatenus diuerso quidem calle, uarijsque uijs ac medijs, ad unum tamen beatitudinis finem, omnibus qui saluandi essent, pateret accessus, dum ij uel solis ecclesiae sacramentis, uel solicita dei mandatorum obseruatione, aditum inuenirent ad regnum, alias uero uel angelorum custodia, uel pia sanctorum deprecatio promoueret ad patriam, nimirum ut ibi nulla esset damnationis querimonia, ubi tot et tanta essent parata salutis antidota. Proinde si deus ordinauerit impium, cuiuspiam sancti interuentione iustificare, profecto non ante sequetur iustificatio, quam sanctus ille orauerit, quemadmodum paulo abhinc etiam in naturalibus simile quid commemorauimus, vnde frustra non orat sanctus, cuius secundum diuinae prouidentiae ordinem tam necessaria pro impetranda iustificatione est interpellatio. Ex his itaque pronum fuerit refellere, et euertere ne dicam contemnere argumentum primum, quod nostrae ueritati haeretici objciunt.

Soluitur argumentum haereticorum.

Varii mores gratiam assequendi

¶ Sancti coelum incolentes neque gratiam, neque salutem conferre possunt. Scriptum enim est, Gratiam et gloriam dabit dominus, quare implorandi non sunt.

HERETICI. Arg. ij.

¶ Ne sancti quidem terram incolentes, possunt nobis donare iustificationis gratiam, sed hanc dumtaxat impetrant, suis hoc improbis agentes precibus, ut eam deus sua, qua cuncta foelicissime

THEOLO

moderatur, actione peccatoribus infundat, ut paulo ab hinc ex scripturis demonstratum est. Sed si hoc ijs sanctis donatum est, qui communibus nobis erumnis, subiecti sunt, adhuc a domino peregri-
Iacobi . iij. nantes necesse habent quotidie gemebundi dicere, quia in multis offendimus omnes, etsi dixerimus, quia peccatum non habemus, nos-
I. Iohan . I. ipsos seducimus, et ueritas in nobis non est, qua fronte parem facultatem sanctis in Christo suauiter dormientibus, et quibus saluator ipse transiens ministrat ad mensam suam recumbentibus audent negare [1]). Tametsi enim sancti foeliciter cum deo triumphantes sua ipsorum actione gratiam non conferant, credi tamen non debet, ut qui sunt in dei charitate firmati, nempe eius domes-
[a v r] tici ac eidem nunquam non praesentissimi//minus grati sint deo, uel accepti, ad obtinendam suis precibus gratiam peccatoribus, quam sancti qui a domino adhuc peregrinantur, de quibus saluator dixit, qui minor est in regno coelorum, maior est Iohanne Bap-
Matth . ix tista. Sunt ergo sancti in Christo dormientes implorandi, non quo ipsi nobis gratiam largiantur, sed ut eam a deo omnis gratiae, salutisque authore, precibus nobis impetrent. Ex quibus nimirum cuilibet patere potest, quam friuole (ut nunquam sui dissimiles sunt) haeretici inferant Sancti Christo conregnantes, non sunt ad gratiam nobis conferendam accommodi, quare nec a nobis implorandi. Caeterum utilissimum fuerit etiam et aliud quod afferunt portentum submouere, qui ceu grunnientes contra ea quae nunc diximus, elato quidem supercilio et annisu uanissimo in hunc modum ratiocinantur.

HERETICI. ¶ Sancti coelum incolentes, nihil aliud plenaria petere possunt
Argument. iij. uoluntate, nisi quod uident deum uelle conferre. Amicorum quippe idem est (ut est in prouerbio) uelle et nolle, Consequens ergo erit orationes eorum fore superfluas.

THEOLO ¶ Indignum plane ducerem his nugis respondere, si non instituti
Retorsio argumenti in suos authores. mei ratio alio me uocaret. Tali namque sophismate concludi aeque possit, homines frustra pro seipsis orare. Aut enim decreuit deus non conferre gratiam, et sic uane pro ea obtinenda oraueŕit homo, quando uoluntatem eius oratione uel flectere uel mutare non poterit
Maiah . iij. Ipse enim sum, inquit deus, et non mutor. Si autem gratiam largiri statuerit deus, tunc profecto ad eam consequendam, oratione non egemus. Superflue ergo multis hanc lachrymis et diutinis uotis quaerimus, quae nobis etiam ociosis oportuno tempore, non deerit.
Lucae . xviij. Item superflue ascendit Publicanus in templum ut oraret. Sed non frustra neque superflue oramus deum, cuius immutabili decreto fit, ut plerumque gratiam non tribuat, sine nostris precibus, ut infra

1) Bij moderne interpunctie zou hier een vraagteeken geplaatst worden.

ostendemus, diffusius. Neque hic difficile fuerit, et suo telo aduersarios confodere. Sic enim hallucinantes arbitrantur. Sancti coelum incolentes nihil aliud plenaria petere possunt uoluntate, nisi quod uident deum uelle conferre, quare superuacanee eos dicunt orare. Nos uero e regione eadem in hostem spicula torquentes dicimus, sancti terram incolentes (quos in hoc articulo Lutheranorum caecitas plurimi facit) et si diuinum non aeque intueantur beneplacitum atque san//cti Christo conregnantes, in suis tamen ad deum quotidianis deprecationibus ita se diuinae conformant uoluntati, ut nihil petere uel exorare praesumant, nisi quod diuino beneplacito fuerit quam maxime consentaneum dicentes quotidiefiat, domine uoluntas tua sicut in caelo et in terra, vnde si deus dare rennuit quod petitur, frustra orant, sin autem quod petitur, ante impartiri decreuerit quam orarent, profecto illis non orantibus nihilominus largiturus est. Quodcunque itaque horum dixeritis, in eodem luto haesitabitis. Nam secundum hunc modum necessum erit dicerem [1]), frustra orare sanctos, et qui in terris sunt pariter et qui in coells [2]). Hic suis se percussos iaculis considerent qui in veritatem neruis omnibus contendebant. Nonne modo quasi sorex, uestro proditi estis iudicio? At vero nunc conijcio quid ad haec dicturus sit Lutheranus, Is ergo loquatur.

Retorsio argumenti in suos authores

[a v v]

¶ Sancti terram incolentes non frustra orant, si uoti compotes non fiant, neque reoptata [3]) potiantur, siquidem orantes proficiunt merito, etsi euentu suae interpellationis id est re optata frustrantur. Sancti vero coelo regnantes, extra statum merendi sunt repositi, vnde nequaquam est hinc et inde simile.

LVTHERA. Argumen. iiij.

¶ Belle quidem dicis Lutherane, sed meras nugas defendis, uec [4]) in aliquo tuebitur haereticos, dissimilitudo quam inducis. Neque enim in quaestionem uocabatur, quid pro se, sed quid pro alijs possint sancti impetrare iam ex fundamento friuolo, demonstrare conati sunt haeretici, orationes sanctorum cum Christo regnantium, ad id obtinendum, quod pro alij spetitur [5]), prorsus esse frustraneas. Nos vero e regione suo eos (quem ueritati tetenderant) laqueo implicantes, ex sua ipsorum ratione, per uiam similitudinis firma et irrefragabili consequentia ostendimus, etiam orationes sanctorum terram incolentium, ad id obtinendum quod petitur prorsus esse superfluas, quod quia conspicis multifarie refragari scripturis superius adductis, fatearis nece [6]) est, enerue atque prostratum iacere haereticorum argumentum.

THEOLO

---

1) Lees: dicere.
2) Coelis.
3) Lees: re optata.
4) Nec.
5) Lees: alijs petitur.
6) Lees: necesse.

HERETICI. Argument. v. ¶ Sancti in coelo demn [1]) clare intuentes, uoluntati eius omnibus in rebus iugiter acquiescunt, proinde nec petere aliquid possunt, nisi quod uiderint deum collaturum. Quo fit ut eorum ad impetrandum, oratio frustra fiat etcet.

THEOLO [a vj r] ¶ Si hac uia elabi postuletis Christum non iniuria uobis obijciemus, qui quo propius ac clarius quam quilibet sanctorum, diuinam contemplatur uo//luntatem, eo magis diuino eius beneplacito semper concors est atque consentit uoluntati. Si igitur pro alijs non orant qui diuinae conscij sunt uoluntatis eique acquiescunt, frustra profecto statutus est Christus, pro peccatoribus in coelis interpellator. His igitur expeditis ad tollendum aliud haereticorum monstrum properemus.

HERETICI. Argument. vi. ¶ Sanctorum merita affatim in coelis sunt remunerata, quocirca nemo mortalium precari debet, se eorum meritis in terris iustificari.

THEOLO Retorsio argumenti in suos authores. ¶ Iam rursus ex eadem pharetra aduersus uos sagittam profe rimus. Sancti in terris degentes, neque sibi meruerunt, neque in statu sunt, quo alijs iustificantem gratiam mereri possunt, cum hoc soli sit Christo proprium, sunt tamen in statu alijs gratiam impetrandi, quemadmodum supra multimoda scripturarum authoritate monstrauimus. Quamuis autem eorum merita, tanto cum foenore in patria reponenda sunt, ut tametsi pro alijs exaudiantur in uia, nihil tamen propter hoc eorum praemio detrahetur in patria. Quid ergo erit quod prohibeat sanctos in patria, quo minus praeter suae iustae remunerationis abundantiam, etiam in terris uiuentibus impetrent iustificantem gratiam, citra praemij sui qualemcunque diminutionem. ad hoc profecto plurimum facit quod meritum iustitiae innititur, cuius quidem ordo exigit, ut meritum praemio reddatur, ij. Thimo. iiij. testante apostolo qui ait. Reposita est mihi corona iustitiae, quam reddet mihi dominus in illa die iustus iudex. Et subnectit. Scio cui credidi et certus sum, quia potens est depositum meum seruare in illum diem. Item ad Hebraeos scribens. Non iniustus inquit est deus ut obliuiscatur operis uestri, et dilectionis quam ostendistis, ac si diceret nam iniustus uideri poterat, si uestri obliuisceretur. E regione vero. Oratio et impetratio non iustitiae, sed donantis liberalitati et diuinae miserationi inhaerent. Vnde scriptum est Danielis. Neque enim in nostris iustificationibus prosternimus preces ante faciem tuam sed in miserationibus tuis multis. Vnde et sanctorum orationes impetrandi efficaciam non modo habent ex praecedentibus eorum meritis, uerum etiam et ex diuina acceptatione, qua eorum orationes deo placent. Cum ergo haec quae attulimus, in sanctis terram incolentibus rescindere ac conuellere haeretici non possint,

1) Lees: deum.

uiderint ipsi, quibus uel rationibus aut strophis adacti, negent eadem haec sanctis coelestis patriae ciuibus competere. Dicatur itaque recte, cum apud utrosque, similis inueniatur causa effectum quoque uel euentum eundem debere inueniri.

¶ Merita sanctorum in eis satis remunerata sunt iuxta illud [*a vj v*] apostoli. Non sunt condignae passiones huius temporis etcet. ergo HERETICI. sancti recta uoluntate neque uelle, neque orare debent, opera sua Argumen. vij. meritoria alijs prodesse. Roma . viij.

¶ Merita sanctorum satis superque per supremam sunt beatitudi- THEOLO nem recompensata, quapropter etiam pro se non orant, meruerunt tamen alijs prodesse ut possint, non quidem quasi hoc eorum meritis, mercedis uice rependatur, id quod satis conuincit obiectio, alijs nempe mereri, soli Christo est proprium. Sed quia per sua merita ad summam eisque debitam peruenerunt beatitudinem, ad quam sane mira reciprocatio secuta est, ut sicut ipsi in dilectionem dei feruent, ita uicissim intimo amore deus eos prosequatur, huius autem nimirum amoris seu diuinae amicitiae erga sanctos fructus est, ea diuinae pietatis beniuolentia, qua praeter supereffluentem ac longe supra merita praemiationem, dignos adhuc habet sanctos, ut si non stricto alicuius debiti commertio, certe iure quodam amicitiae pro alijs ausint supplicare, quamuis suae eorum preces, neque bonum aliquod eis afferant, neque maiorem dei amicitiam sibi concilient. Nam et imperator cum fidelem et stennuum [1]) militem affatim remunerauerit, ac pro rebus a se fortiter gestis ad sublime, summumque honoris fastigium prouexerit, eo interpellante pro alijs, merita illa, quibus ad hanc imperatoris sui peruenit amicitiam, etiam secundum hunc modum, nequaquam sine uberi fructu esse sinit, quamuis ille precando, maiorem sibi imperatoris amicitiam non conciliet, sed prosit dumtaxat alijs non quidem quasi id sibi debeatur, sed ex sola imperatoris liberali et gratuita id impetret benignitate, Istis itaque praelibatis libet modo cum nostro Lonicero certamen inire, Ipse igitur loquatur.

¶ Coloniae in officina honesti ciuis
Petri Quentell. //

---

1) Lees: strenuum.

b i r

¶ Iohannes Lonicerus. Caput .I.

LONICErus. VBi est pax, unitas, amicitia, non est opus mediatore, ubi uero lis, dissidium, inimicitiae inter duas partes, illic opus est litis compositore. Is ergo mediat qui ex lite pacem etcet. efficit, et omnino qui partem laesam per se placat. Porro humanum genus etcet. naturaliter est peccato obnoxium etcet. Opus igitur fuit aliquo mediatore, qui medium sese opponeret, homini deum conciliaret. Homo sibi deum placare non poterat, cum ad aliud nihil nisi ad malum deflectere pronus esset. Deus vero solus bonus etcet. citra ullum meritum nostrum, promisit nobis reconciliatorem, utque certissimi essemus cum iuramento, testatus est Abrahamo, in semine eius futuram cunctis gentibus benedictionem [1]).

¶ Theologus.

THEOLOgus. ¶ Quae enarrasti certiora sunt christifidelibus, quam ut haesitationis quicquam admittant. Certa namque fide explora tum habemus tametsi deus absoluta sua potestate, citra mediatorem remittere humani generis noxam potuisset, et eo ipso nullo interneniente mediatore, potuisset etiam et illam quae ex peccato erat, inter deum et hominem tollere inimicitiam, diuina tamen iustitia, et poenalem, et condignam exigebat satisfactionem: condignam dico qua deo aliquid non minus acceptum exhibetur, quam ei exosa fuerat offensa. Haec sane satisfactio, quia mediatorem exigebat, non modo hominem, uerumetiam omni puro homine, longe ac in immensum praestantiorem, iccirco in semine Abrahae, id est in assumpta humanitate, ea satisfactio peracta est. Quemadmodum legimus, quoniam eius liuore sanati sumus et dominus posuit in eo iniquitatem omnium nostrum. Proinde Christus nimirum ea ratione qua homo est, perfectus dei et hominum mediator praedicandus est

Condigna satisfactio deum hominem mediatorem exigebat

Esaiae . liiij.

LONICE. paulo post ¶ Deus non est mendax, non uult promissionem iuramento confirmatam irritam fieri, uult autem ut ipso fidamus solo etcet. Quod si alios fingamus mediatores, ex his qui mortem oppetierunt. Deus

---

1) Tamelijk nauwkeurige, ofschoon niet volstrekt letterlijke aanhaling van Lonicerus' *Catechesis De bona Dei uoluntate, erga quemuis Christianum. Deque sanctorvm cultu et inuocatione*, quat. *e*, fol. ir en v.

non est uerax iuramentum, et promissa sunt irrita, quando non plene benedixit in semine suo omnes gentes? [1])

¶ Si alios statueremus nobis mediatores, qui non Christi uirtute sed propria autoritate quempiam deo reconciliarent, ex perditionis massa progenitum. Profecto deus uerax non esset, promissaque sua irrita forent, quum non satis in unico semine Christo, sed in semi-//nibus omnes gentes benedixisset. Demum gratiam iustificantem eo nomine reconciliantem, non iniuria uocandam supponimus, quod per eam praecipue deo reconciliatur, ac in gratiam redit ipsius. Quid ita? Profecto quia in ea non minus deo optimo, maximoque complacet, quam ei peccati displicebat impietas. Huius autem gratiae donum Christus (qui caput est ecclesiae) non tantum meruit omnibus, uerumetiam et confert suis electis quapropter ipse apud apostolum unus dicitur mediator. Sancti vero et si hanc gratiam obtinere possint, largiri tamen nequeunt, quod id Christo proprium sit, possunt tamen eam nobis apud diuinam libertatem [2]) suis precibus impetrare. Atque ut ad assentiendum huic ueritati animum inducas, nullamque elabendi rimam reperias ex utriusque testamenti scripturis eam propensius a principio probauimus. Hac igitur praemissa ueritate (euangelicae nugator) sic tecum agimus. Paulo ante sic dixisti. Is ergo mediat, qui ex lite pacem efficit, et omnino qui partem laesam per se placat. Id si recte asseueratum putes, dicas quaeso. Quid ergo apud te prohibebit sanctos, qui peccatoribus pacem, et placationem apud deum impetrant et exorant, nonnullos secundarios sub Christo primo summoque mediatore, appellari mediatores, quandoquidem ex Christi meritis, hanc reuera gratiam assequuti sunt, ut deprecantes exaudiri digni sint ut exauditi nostrae reconciliationis cooperatores iure censeantur. Num ob haec aliqua ex parte, Christi minorationem fieri causaberis? Profecto meo quidem animo nequaquam, nisi forte ad eam insaniam redactus sis, ut gratiae Christi plenitudinem ideo minui autumes, quia de plenitudine eius accepimus omnes. Porro, quum ea quae supposuimus, item ea quae nunc collegimus, urgentibus te scripturis, inficias ire nequis, in sanctis uel terram incolentibus, cur recusas eadem etiam fateri et admittere, in sanctis Christo conregnantibus? Profecto nulla ratio est, qua obstrepere posses. Caeterum ne nobis forte apostoli illud obiectes. Vnus est mediator dei et hominum Christus

THEOLO

*b i*ᵛ

Cur gratia iustificans dicatur gratia reconcilians

In parte pro hemiali.

Sancti sub Christo secundarij sunt mediatores.

Iohan. I,

I. Thimo. ij.

---

1) Lonicerus, *Catechesis*, quat. *e*, fol. iv. De aanhaling is, evenals de vorige, niet volstrekt letterlijk, maar toch in voldoende mate nauwkeurig. Hierbij dient in het oog gehouden te worden, dat men zich destijds op volstrekt letterlijke aanhalingen niet toelegde.

2) Blijkens de *Errata*, aan den oorspronkelijken druk toegevoegd, moet hier »liberalitatem" gelezen worden.

Iesus, et ob id plures ponere mediatores. Paulinae doctrinae prorsus aduersari, profusiorem tecum inire disputationem in animo est.
I.Corin . iij. Apostolus, fundamentum (inquit) aliud nemo potest ponere praeter id quod positum est, quod est Christus Iesus, an huic refragatur
Ephe . ij. id, cuius ipse testis est atque affirmat Epheseos superaedificatos super fundamentum apostolorum et prophetarum ipso summo angu-
b ij^{r} lari lapide Christo Iesu? An non ex uerborum serie di//scrimen
In ecclesia dei duplex est fundamentum. cernis designari, inter fundamentum et angularem eius lapidem Christum Iesum? Certo igitur argumento colligimus, nobisque persuademus, praeter Christum aliud quoddam apostolorum esse et prophetarum fundamentum. Forte dices, quid nam sit illud? Respondemus fidem eo quod haec et in prophetis et apostolis totius
I.Corin . xij. uitae spiritualis sit firmamentum. Porro hanc fidem eandem fuisse in apostolis et prophetis satis constat, quum apostolus dicat, quoniam habent eundem spiritum fidei, si autem eundem spiritum fidei, eandem etiam fidem habebunt, neque enim spiritussanctus autor est dissidij, sed unitatis. Iam huius fundamenti lapis angularis est Christus Iesus. Cur ita? profecto quia in Christo utrorumque fides connectitur, nempe quem apostoli nunciarunt uenisse, eundem uenturum praedixere prophetae. Accipimus ergo ex scripturis, praeter Christum aliud quoddam fundamentum, quod quidem secundarium appellare non uidetur absurdum super Christo primario fundamento, utpote angulari lapide firmatum. Cui alludit et illud
Apoca . xxi. quod in Apocalipsi uidit Iohannes in muro Hierusalem duodecim fundamenta, in quibus duodecim apostolorum nomina erant descripta. Rursus scriptum legimus. Vnus est iudex uiuorum et mortuorum, unus est deus, unus est pater omnium. Obsecro an his
Matth . xix. pugnare putabis quae scripta sunt. Nam legimus apostolos super
Psalm . lxxxi. duodecim sedes iudicaturos .xij. tribus Israel. Sicut et illud. Ego dixi dij estis. Et illud. Abraham est pater omnium credentium. Postremo ut redeamus vnde digressi sumus, multa id genus apparentis repugnantiae in scripturis exempla, diligens lector facile inueniet. Quid ergo impedit sub Christo mediatore supremo atque praestantissimo, quosdam inferiores et secundarios (quemadmodum antea non semel testati sumus) statuere mediatores, imprimis quum
Ezech . xxii. dominus quaesierit uirum qui se opponeret contra deum pro terra, id quod etiam secundum te saltem munus est mediatoris.

Lonicerus paulo post [1]). Caput II.

LONICE. Constituit deus cum iuramento filium suum sacerdotem inaeternum. Sacerdotis munus est orare, et interpellare pro populo. Ipse Christus uerus est sacerdos, solus etiam interpellator,

1) Lonicerus, *Catechesis*, *e*, fol. i^{v}.

praeter eum [1]) nemo, quod nullus iuxta ordinem Melchisedech [2]) sacerdos esse potest [3]), praeter Christum saluatorem nostrum.

¶ Et si unus Christus, tantae sit tum dignitatis, tum authoritatis interpellator, ut intercedens non possit aliquam pati repulsam // Nempe cui exauditio pro sua debeatur reuerentia, cuius sane rei sibijpsi testis est, quando ad patrem dicit. Ego sciebam quoniam semper me audis. Esto unicus ille Christus (id quod infra uerum non est) tanti uigoris, tantaeque uirtutis sit interpellator, ut non modo donum gratiae nobis impetret, uerumetiam et idem ipse gratiae donum inpartiatur ac conferat impetratum, quippe sub actiua eius potestate penitus constitutum, hic omnia facile cum donamus, tum etiam ipsi docemus. Nihil tamen est, quo minus possint esse (neque enim repugnat ijs quae diximus) sub Christo aliqui interpellatores nostri, qui grandia nobis suis precibus obtineant (quamquam ea ipsa praestare nequeant) beneficia. Deinde quid sibi uult quod tu postulas, si solus Christus sit sacerdos secundum ordinem Melchisedech, etiam solus erit interpellator? Numquid solius sacerdotis munus dices orare pro populo, et non potius ad uniuersos Christi milites apostolus Iacobus dicat. Orate pro inuicem ut saluemini multum enim ualet deprecatio iusti assidua? Quid Salamon? quem de tribu non fuisse sacerdotali, sine controuersia est, an is tum sacerdotis munere fungebatur, quando in dedicatione templi ad deum pro populo prolixiorem habuit orationem? Quid ergo monstri est quod tam sophistica argutia infers, praeter Christum neminem esse interpellatorem, quod sacerdotis munus sit orare, et interpellare pro populo. Rursus illius sacerdotij, quod est secundum ordinem Melchisedech, sine contradictione apud Christum residet plenitudo. Porro ad hoc sacerdotium pertinet, nimirum illius benedictionis munus, quo ex uino Christi conficitur sanguis, de qua id apostolus, Calix (inquit) benedictionis, cui benedicimus, nonne communicatio sanguinis Christi est etcet. Rursus Christus ex hoc mundo discessurus, ut sponsae suae ecclesiae, pignus relinqueret charitatis perpetuae, quandam sui sacerdotalis muneris participationem discipulis communicauit. Etenim cum diceret, hoc quotienscunque feceritis in mei memoriam facietis, tunc sane eos sui sacerdotij ministros instituit, et uicarios, Nempe qui eandem (ut oblationem interim praetermittamus) saltem consecrationem cum Christo essent confecturi. Quorsum (inquis) haec tendunt? Certe non alio, quam ut nulla spes fugae tibi relinquatur. Quid ais? Nonne huius consecrationis munus apostolis a Christo relictum apud

THEOLO *b ij v*

Iohan . xi. Christus est interpellator impetrans et largiens, Sancti uero solum impetrantes.

Iacobi . v.

iij. Regum. viij

Psal . cxix.

I. Corin . x.

Lucae . xxij.

I. Corin . xi.

1) Bij Lonicerus: praeterea.
2) Bij Lonicerus: Malchizedek.
3) Lonicerus: queat.

Gene . xiiij. scripturam ad sacerdotium pertinet, secundum ordinem quidem illius
b iij r Melchisedech, Qui huius sacramenti typum expresse//rit? Haec cum
Hebrae . vij. ita se habeant, eaque inficias ire nequeas. Profecto ipsa te com-
Sub Christo alij sunt ueri sacerdotes. pellit necessitas, ut dones uel inuitus, sub Christo summo sacerdote, etiam et alios secundum ordinem Melchisedech ueros esse sacerdotes, quandoquidem eandem cum Christo consecrationem conficiant. Quid ergo adeo oblitus es pudoris? ut praeter Christum, secundum ordinem Melchisedech blateres sacerdotem esse neminem, ut ijs qui sunt in numerum beatorum relati, interpellationis munus adimas?

LONICE. ¶ Quamquam [1]) et nos uere scriptura cum Christo et reges, et
continuo ad praecedentia. sacerdotes constituat, qui et possimus alter pro altero orare. Caeterum de his [2]) qui in Christo dormierunt, non de huius uitae [3]) peregrinis [4]) hic agimus.

THEOLO ¶ Egregia sane fabula. Tu tamen uelim eum scripturae locum nobis indicares, qui nos cum Christo uere sacerdotes instituerit. At habeo et subolet (ut mea fert opinio) quid Lutheranorum more dicturus sis, nempe diuum Perrum [5]) id insinuasse. Scribit namque,
I.Petri . ij. Vos genus electum, regale sacerdotium, gens sancta. Praeclara uero (ita me deus amet) et Martinianis technis et nenijs non iniuria, annumeranda probatio, nempe cui familiare satis est id quod in scripturis uniuersitati tribuitur ad quamuis eius partem temere contorquere. Atque ut id magis perspicuum euadat, exemplum subijciamus. Neminem citra peccatum posse uitam agere, sacrae literae iterum atque iterum perhibent ac docent, talibus ex scripturis mox quemlibet iusti hominis actum (quippe qui ad iusti pertinet uitam) etiam optime factum peccatum esse. Martinus astruere non ueretur
Confutatur error Martini. Quis uero ita est stupidus, qui non uideat, quia hoc sit alienum a
ij . Para . xix. sacris literis, et non tam refellendum, quam contemnendum. Audi quid sanctus Iosaphat testetur. Sic facientes (inquit) non peccabitis.
ij.Petri . I. Idem refertur apud Petrum, Haec enim (inquit) facientes, non peccabitis aliquando Denique et ipsa aeterna sapientia eandem
Eccle . xxiiij. depromit sententiam. Qui operantur (inquit) in me, non peccabunt.
I.Iohan ij. Eiusdem generis et illud Iohannis. Omnis qui natus est ex deo, peccatum non facit, quoniam semen eius manet in eo, et non potest peccare, quia ex deo natus est. Quae uerba dius [6]) Aurelius Augustinus discutiens dicit. Et quidem non potest peccare, quia charitas secundum quam natus ex deo est, non agit perperam, nec cogitat malum. Atque haec non alia de causa prolixiori perfecimus ser-//

---

1) Lonicerus, *Catechesis*, *e*, fol. iv.
2) Lonicerus: ijs.
3) Lonicerus: terrae.
4) Lees: peregrinis.
5) Petrum.
6) Diuus.

mone, quam ut magis innotesceret. Martinum toto (ut aiunt) coelo *b iij v*
errare, et non semel in eadem parte peccare, in idem quoque uitium saepe impingere. Vt enim ex scripturis perperam intellectis, intulit quemuis iusti hominis actum esse peccatum, ita suo more, ob apostolica uerba quae modo recitata sunt talem eiusdem momenti conficit ratiocinationem uos estis genus electum, nemo ergo uestrum electus non est. Item uos estis gens sancta, quis ergo uestrum sanctus non est? Praeterea cum sitis regale sacerdotium, necesse est omnes uos iuxta esse reges et sacerdotes Porro si ea argumentandi uia placet, etiam et mulieres sacerdotes instituamus, Mulieres non sunt sacerdotes
ut perinde sacra faciant atque uiri, quod omnium sententia absurdum esse constat, et ne auditum quidem. His accedit, apostolum et prophetam inter sese pugnare, si mulieribus sacerdotij ius concesserimus. Legimus namque, Labia sacerdotis custodiunt scienciam, et legem domini requirunt de ore illius. Apostolus vero ait, Malach. ij. I.Corin. xiiij.
Mulieres in ecclesia taceant, non enim permitto eas loqui etcet. docere autem mulierem non permitto, sed esse sub silentio. Quid habes quod ad haec respondeas? Adeo ne apostolum prophetae contrarium arbitraris, ut quod hic iubeat, ille uetet? Hic populum ad sacerdotes mittit, ut ab eo legem domini requirant, ille sacerdotes tacere cogat? Verum si haec minus placent, necesse est ut sacerdotalis honoris gradum, mulieribus auferas, nisi forte eas dei Priapi sacris praeesse uolueris, ibique eas sacerdotum munia obire, de quo quidem sacerdotio scriptum legimus. Rex Asa matrem suam amouit iii.Reg. xv.
ne esset princeps in sacris Priapi, et in luco eius quem consecrauerat. Et iterum. Sed et Maatham matrem Asa regis, ex angusto deposuit imperio, eo quod fecisset in luco simulachrum Priapi, quod ii.Para. xv. Inuectio.
omne contriuit, et in frusta comminuens, combussit in Torrente Cedron Porro qualis est ecclesia, tale nimirum in ea plerumque solet esse sacerdotium. Vos autem Lutherani sacra prophanaque miscentes, quicquid usquam sacri est uiolatis et tamquam sancte castimoniae publici hostes, etiam uirgines deo dicatas tam religiosis quam laicis passim uiris coniungitis, et sub virtutis matrimonijque imagine impuritatibus, aut potius (quod magis molestum est) lustris omnibus obijcitis praeficitisque quatenus deo Priapo, uenerique dignus institueretur honor. Quare mea sentencia, qui alios (ut estis impudentissimi) Papistas dicitis, non immerito Priapisticum nomen
et uos agnoscere debetis, nempe // apostolicam, aut (ut uestra fert [*b iiij r*]
opinio) Papisticam ecclesiam (ruptis omnibus pudoris et modestiae Priapistica synagoga.
uinculis) subsannantes, uos Priapisticam institutis synagogam. At obijcies forsitan Lutherum nunquam fuisse illius sentenciae, nec docuisse, mulieres uirosque ex aequo esse sacerdotes, sic enim scri- Lib. de libert. christiana.
bit. Sacerdotes quoque sumus inaeternum etcet. quod per sacer-

dotium digni sumus apparere, pro alio orare, et nos inuicem quae dei sunt docere, haec sacerdotis officia sunt, Haec sunt Lutheri verba, perspicuum autem est, mulieres ad docendum minime esse appositas, quare apud Lutherum nec sacerdotes esse possunt, uerum sacerdotalis dignitas ad omnes uiros ita sese extendit, ut omnes iuxta sint sacerdotes. O egregium Lutheri patrocinium. Profecto nihil neque dignius neque aptius potest dici quod faciat pro Luthero quapropter merito foelicem se iactet, qui talem sui ementiti sacerdotij nactus sit tutorem, adeo suis moribus doctrinisque conuenientem. Vt igitur veritatem in his pandamus, Petrus apostolus suum verbum ex ueteri lege desumpsit, in qua dominus sic dixit. Et uos eritis mihi in regnum sacerdotale et gens sancta. Modo satis compertum est, tria illa officia (quae Luthero teste peculiariter sacerdotum sunt) etiam in ueteri lege pertinuisse ad omnes pios et iustos uiros, nec tamen lex alequatenus [1]) omnibus sacerdotij honorem tribuit. Nam si apostolo credimus, Ex Iuda ortus est dominus noster, in qua tribu nihil de sacerdotibus Moses locutus est. Friuolum ergo et ridiculum est, asserere omnes uiros uere esse sacerdotes, ob ea praesertim officia, quae non sacerdotibus tantum, uerumetiam et ijs qui sacerdotes non sunt, citra discrimen communia sunt. Postremo tota lex semper sacerdotes segregauit a reliquo populo. Inter duodecim namque tribus una leuitica sacerdotio fungebatur. Qua ergo fronte quispiam ex verbo Petri apostoli (quod ex lege ueteri assumptum est) colligere conabitur, omnes uiros sine discrimine esse sacerdotes [2])

Non omnes uiri sunt sacerdotes Exodi .xix.

Hebrae . vii.

Cap. III. LONICE. continuo post praedicta.

PAulus [3]) ad Roma. Iustificati (inquit) per fidem, pacem habemus ad deum, per dominum nostrum Iesum Christum, per quem accessum habemus per fidem in gratiam istam, in qua stamus et gloriamur in spe gloriae filiorum dei, Audimus per Christum nobis accessum esse ad deum, non per sanctos.

THEOLO

[*b iiij v*] ¶ Haud dubitamus Christum unicum esse illum mediatorem, citra quem nulli prorsus hominum ullo pacto ad deum pateat accessus. An quaeso hac de causa, nullus // orandi pro nobis locus sanctis relictus est, ut per eos tamquam mediatores iter et accessum habeamus ad Christum, per Christum vero ad deum? quandoquidem et ipsi deum pro nobis deprecantes, sub Christi nomine id agunt, qui se exaudiri digni fuerint, ex Christi nimirum meritis hanc gratiam assecuti sunt. Porro si pro solita tua impudentia, haec inficias ire tibi animus non desit, aperire habebis ac osten-

---

1) Lees: aliquatenus.
2) Bij moderne interpunctie zou hier een vraagteeken geplaatst worden.
3) Lonicerus, *Catechesis*, *e*, fol. iv, ijr. De aanhaling is letterlijk.

dere, ubi nam scriptum sit per sanctos non esse nobis accessum ad deum, quod adeo in totum damnas.

¶ Qui [1]) proprio filio suo non pepercit etcet. quomodo etiam cum illo non omnia nobis donauit etcet. Si Christus nobis donatus est, ergo et nobis omnia quae Christi sunt, donata sunt. Christus est dominus omnium creaturarum, mortis, inferni, et diaboli, sic et nos per fidem sumus domini omnium cum Christo. LONICE. continuo ad praecedentia.

¶ Scriptum est, nonne haec oportuit Christum pati, et ita intra re in gloriam suam. Christus itaque donec per resurrectionem, mortem triumpharet, nundum [2]) ut homo, mortis dominus praedicandus erat, quando haec ei adhuc dominatura erat, eiusque imperio adhuc subiacere oportuerat, id quod manifeste exprimere uidetur apostolus, dicens. Mors illi ultra non dominabitur. Quanam ergo ratione, nos miseri, mortis domini dicemur, cuius tam durum euadere aut declinare nequimus imperium? Quomodo domini inferni quem adeo expauescimus? Quomodo domini diaboli, cum quo iuge certamen habentes, saepe succumbimus? Sunt igitur cum Christo nobis eatenus donata haec omnia, quatenus cum Christo donata est nobis charitas, per quam ad nostram salutem, uti possumus hisce incommodis seu aduersis, sicut scriptum est. Diligentibus deum, omnia cooperantur in bonum. Quapropter et charitas mortem amplectitur, eo quod haec uia aut ostium potius sit ad uitam beatam. Quum ergo haec ita sese habeant, blasphemia profecto est non mediocris, et res Lutheranis deliramentis iure asscribenda, dicere, nos tot calamitatibus obnoxios, horum pariter cum Christo esse dominos. Enimuero Christus ubi a mortuis resurrexit, de his omnibus triumphauit, et ita in gloriam suam se recepit. Quare non iniuria omnium horum dominus censendus est, id quod simul ac resurrexisset, ipse testatus est quando dicebat. Data est mihi omnis potestas in coelo et in terra. Nos uero qui caducam ac mortalem aetatem hic transigimus, ancipiti periculo ab aduer//sarijs mille dolis, mille nocendi artibus in nos armatis oppugnamur, atque cum eis continuum nobis bellum est, nempe qui mentes nostras telis igniferis, letalique tinctis ueneno, moliantur configere. Quocirca in hac uita domini eorum dici non meremur, cum hominis uitam, non triumphum, sed militiam dixit. Beatus Iob miles ipse inuictissimus, nedum exercitatissimus. Iccirco blasphemiae obnoxius ex [3]), qui mortales Christo conferre ueritus non sis. Non enim tale in hac uita nos manet dominium, sed in alia, quando tamquam cohaeredes Christi, in aeterna recipiemur tabernacula. THEOLO Lucae . xxiiij. Roma . vi. Roma . viij. Matth . xxviij *cir* Iob . vij.

1) Lonicerus, *Catechesis, e,* fol. ij^{r}.
2) Lees: nondum. 3) Lees: es.

LONICE. continuo post praedicta. ¶ Id [1]) quod clare docet apostolus Paulus. Omnia (inquit) uestra sunt, siue Paulus, siue Apollo, siue mundus, siue uita, siue mors, etcet. Proinde ex eo Pauli sic infero. Petrus, Paulus, Augustinus, Bernardus et omnes dei sancti sunt nostri, ergo nos ipsis maiores erimus qui per fidem Christo adhaeremus.

THEOLO ¶ Hoc in loco plane deliras, et uigilans (ut aiunt) somnias Sermo enim in praesentiarum nobis est de his dei sanctis, qui aeternam beatitudinis palmam iam acceperunt, quod et tu fassus es cum diceres Caeterum de his qui in Christo dormierunt, non de huius uitae peregrinis hic loquimur. Hoc autem loco apostolum citas de his loquentem qui hanc mortalem uitam agunt. Proinde non male tibi quadrat, mendacem memorem esse oportere, quod alijs subinde petulanter obiectas. Rursus si nos coelicolis praeferas, et nos futuros eis maiores (cuius sentenciae te esse non poenitet) responde quod te rogo, et dilemma, quod proponam enoda. Aut enim eam supereminentiam et potestatis praerogatiuam nos in terris assequemur, aut in coelis. Si in terris, maiores ergo sumus militanter [2]), quam erimus beati in coelo triumphantes, quod perabsurdum esse iuxta saluatoris nostri uocem satis constat. Sic enim nos instituit. Qui minor est in regno coelorum, maior est illo, Iohannem intellige Baptistam. Si uero alterum dederis, dic obsecro, quomodo tunc diuina iustitia reddet unicuique iuxta opera sua, si nos fide torpentes oscitantesque, beatis praeficiamur in coelo, qui Christo fide admodum adamantina semper adhaeserunt. Fortassis et nos gloriosae dei matri anteponis, nec non apostolis ecclesiae fundamentis, quum tamen (apostolo teste) ipsi primicias spiritus acceperint in terris, quos etiam sessuros super sedes duodecim tribus Israel iudicaturos legimus? Proinde haeretica et // blasphema est illatio, quam ex apostolo hic colligis.

Matth. xi. Matth. xvij. Roma. viij. Matth. xix. *ci*[v]

LONICE. continuo ad praecedentia. ¶ Nos [3]) non sumus eorum, sed ipsi sunt nostri. Quid est nostri, nisi sub potestate nostra, sub nostro dominatu? Vult enim nos dominari Cephae Apollini, morti, uitae, inferis, Christus est dominus noster, caeteri sub Christo sancti non item, alioqui non esset idem [4]) deus et dominus omnium.

THEOLO Job. xxxviij. ¶ Quousque inuolues sentencias sermonibus imperitis, scripturarum deprauator? Quando harum neniarum te capiet sacietas? Caeterum ut rem paucis aperiamus, linguamque tibi occludamus, nec non tuis nugis satisfaciamus, quibus multos in fraudem et pericula illicis, deliramenta tua ad summam colligere in animo est, Primum

1) Lonicerus, *Catechesis, e*, fol. ij[r] en [v].

2) Blijkens de *Errata* aan het slot van den oorspronkelijken druk moet hier »militantes" gelezen worden.

3) Lonicerus, *Catechesis, e*, fol. ij[v].

4) Lonicerus: unus.

ut ex animi sentencia delirares, nosque cum Christo pariter omnium esse dominos ostenderes, illud citasti apostoli. Omnia uestra sunt, siue Paulus, siue Apollo, Deinde ex eisdem uerbis Petrum et Paulum esse nostros collegisti, His iactis fundamentis, extemplo inferendum duxisti apostolorum nos esse dominos. Quod vero has nugas super uno apostoli verbo fundaueris, quo inquit, Omnia uestra sunt etcet. satis constat ex ijs quae iam diximus. Reliquum ergo est discutere apostoli uerba, quo pacto ipse ea intellexerit, an tuo subscribat iuditio. Neque enim id difficile est uidere, siquidem apostolus declarans seipsum continuo subiecit Sic nos existimet homo, ut ministros Christi et dispensatores mysteriorum dei, Et iterum, Quid est Apollo? quid uero Paulus? et respondens, ministri inquit eius, cui credidistis, Et alio loco. Ministri Christi sunt et ego. An non conspicis modo apostolum, dum Corinthijs scriberet, Omnia uestra sunt, siue Apollo, siue Paulus etcet. de ecclesiastico ministerio mentionem fecisset? quum peculiariter exprimat seipsum, aliosque apostolos non nostros, sed dei esse ministros. An vero apostolus uoluit Corinthios (id quod tibi mirum in modum probatur) apostolorum statuere dominos? qui de se ad eosdem scribit. Ego sub nullius redigar potestate, quinetiam et eidem comminatur dicens, Quid uultis, in uirga ueniam ad uos, an in charitate et spiritu mansuetudinis. Rursus apostoli sunt pastores nostri, iudices et aduocati nostri, medici, praepositi, doctores, pedagogi nostri, an ea de causa sunt absolute nostri? ut hoc obtento mox inferas, ergo nos sumus eorum domini? Num ouis suo dominatur pastori, num subditi, iudici, aduocatis, et patronis clientuli, medicis aegroti, praepositis subiecti, pedagogis doctoribusque discipuli dominantur? Quis ita insanit // ut ea sentiat? Praeterea fac ita esse, sicut certe res est, ut in spiritualibus dispensandis, ecclesiae apostoli sint ministri, non tamen christifideles eo nomine, mox apostolorum domini censendi sunt. Caeterum haec si more tuo negaueris, dic age, quid iuris, quid potestatis, quid denique imperij in apostolos habuere christifideles, quos tu somnias eis dominari? Equidem non uideo, neque tu aliud (ut arbitror) nominare poteris, quam potestatem, pro loco et tempore, ab eis dei mysteria exigendi, nempe quorum dispensatio in salutem fidelium est apostolis diuinitus commissa, Horum sane dispensandorum apostolus se fatetur debitorem, Necessitas (inquit) mihi incumbit, uae mihi si non euangelizauero. Necessitas autem haec, non ab hominibus, sed a deo praecipue nata est atque imposita. Sit ergo penes christifideles ius exigendi mysteria ab apostolis, cedatque in nostram salutem eorum ministerium, an iccirco ipsi summi dei ministri, mox erunt nostri serui, nos vero eorum domini? quippe quibus eregione obtemperare obligamur, ut dei ministris non

I.Corin . iij.
I.Corin . iiij.
I.Cor . iij.
ij.Corin . xi.
I.Corin . vi.
I.Corin . iiij.
c ij r
I.Corin . ix.

nostris. Quamuis enim ad nostram salutem eorum terminetur ten-
Hebrae . xiii. datque ministerium, non tamen ideo nostri sed dei praecipientis, in hoc serui dicendi sunt et ministri, nempe, de quibus nobis praescriptum est, Obedite praepositis uestris. Quaenam ergo est illa potestas nostra dominatiua in apostolos, quam tu ad coelum usque attollis? quam adeo nugis ornas. ne dicam oneras, ut montes parturire credas. Iam quia tibi nihil non ex scripturis ostendi, integrum est. tuum profecto fuerit, quamprimum aperire ac docere,
Hebrae . I. ubi uel Christus uel Paulus uoluerit nos dominari Cephae et Apollo, quod si id efficere nequiueris, desine tandem sanctis incessere, nec defrauda eos debito honore. Postremo de angelis dicit apostolus, Nonne omnes sunt administratorij spiritus in ministerium missi, propter eos qui haereditatem accipiunt salutis? Neque tamen iccirco angeli in caelo triumphantes, nostri fiunt serui, quasi nos eorum constituamur domini. Quae enim potestas nobis in eos est aut permittitur? Habes modo quorsum spectant et quorsum te redigunt tuae uanissimae ineptiae, et quibus te immergunt absurditatibus, imo in manifestas te praecipitant contradictiones, et quo magis hoc patere possit, tale tibi proponimus dilemma. Nos per fidem inquis sumus domini omnium cum Christo, deinde addis, Christus est dominus noster, caeteri sub Christo sancti non item. Huius vero negationis causam continuo adiungens, alioquin inquis non esset idem deus et dominus omnium Tua igitur sententia, si quispiam ex
c ij v Lutheranorum grege // uanissimo, absoluto sermone, nos miseros statuat cum Christo omnium dominos, sanctorum scilicet mundi mortes etcet. eo euentu nullo modo diuina leditur maiestas, non uiolatur eius dominium. Verum si quis restricto sermone dixerit sanctos Christo conregnantes, dominos hominum in terra degentium, mox commissum est crimen laesae maiestatis diuinae, mox unitas dei tollitur, mox non est unus deus, et dominus omnium. Non possum equidem non mirari, quae te intemperies teneat, ut haec tibi persuadeas. Profecto nec delirus senex, nec garrula, nec temulenta anus talia somniaret, tantum abest, ut quispiam fidem adhiberet

¶ Lonicerus continuo ad praecedenti. a Cap. IIII.

LONICE. NOs [1]) potius exaudiet quam illos, etiam si pro nobis orarent, quod fugere ad sanctos certissimum sit argumentum desperabundi de bona dei uoluntate, beneficentia et misericordia.

THEOLO ¶ Hic ad noua perinde atque pigmei et nani faciunt, confugis arma, quibus par esse etiam si te rumperes minime uales. Euolue scripturas, fige mentis oculos in eis, et nihil inuenies quod desi-
Roma . vij. deres. Nonne sic scriptum est? Spiritus adiuuat infirmitatem nostram,

1) Lonicerus, *Catechesis*, *e*, fol. ij^{v}. De aanhaling is letterlijk.

nam quid oremus sic ut oportet nescimus, sed ipse spiritus postulat (hoc est postulare nos facit) pro nobis, gemitibus inenarrabilibus inspirando, uotum desideriumque postulandi, ut oportet quale publicano usu uenisse, euangelica refert historia Quare actus ipse orandi meritorius est, nempe qui a uirtute religionis, spiritusancto motore, ac pene eius instinctu, ac impulsu proficiscitur. Atque haec quae diximus non alio tendunt, quam ut non ignoremus, ipsum dominum deum in conferendis suis beneficijs, ita concinne et non citra ordinem, etiam respicere ad dispositionem, animumque eius pro quo funditur oratio, nedum ad ipsius interpellantis instantiam. Dicit namque ipse dominus omnipotens. Ad quem aspiciam, nisi ad pauperculum corde, et trementem sermones meos. Huc accedit et illud Chrisostomi. Habent (inquit) uim pro nobis, et quidem maximam, orationes supplicationesque sanctorum, sed tunc profecto, quum nos quoque ad idipsum per gratiam poscimus. Porro ut candidus lector recte intelligat, considerandum est, non paruo discrimine distare, deum precari, et hominem orare, Homo enim ob id oratur, ut annuat permittatque id, ad quod ante paratus non erat, ut mutet quae // antea non erat, animum, hoc est ut ipsum ad nouum beneuolentiae affectum inflectamus prouocemusque. Deus uero nonperinde ab hominibus est orandus quasi ipse nostris orationibus ab instituto, et ab eo quod decretum est, possit reuocari, aut in nouum beneuolentiae erga nos affectum, possit imitari [1]), quasi iam quippiam recenter uellet quod ab aeterno et semper non uoluerit, quasi denique ad praeces nostras quid sit praestiturus, quod non ab aeterno praestare constituisset. Quemadmodum enim deus est omnino immutabilis, ita etiam consilium eius, mutationi non subijcitur. Attamen ob id orandus est deus, ut eo tum praeueniente, tum ad orandum excitante, nos ipsos orantes, ad meliorem mentem excitemus, et excitati, iam digni aut idonei efficiamur exaudiri. Quapropter damus operam et studemus deum pro uirili nostra inuocare, non quod ipsum deum, qui immutabilis est sed quod nos ipsos immutemus, uel a malo in bonum (quod publicanum fecisse in confesso est) uel a bono in melius, id quod in sanctis fieri perspicimus. Non ergo est quod mireris, deum nos potius exaudire ex sua pia inspiratione, preculas nostras offerentes, quam sanctos ipsos pro nobis, sine nobis precantes. Iam uero ut ipsam rem fusissime, summaque diligentia explicemus, narra obsecro, uter horum plus de dei misericordia desperet, is ne qui ad sanctos in domino dormientes, an is qui ad sanctos et omni uirtute homines praeditos, adhuc in hac uita constitutos confugit? quorum alterum

Esaiae . lxvi.

Super Mat. homilia .v. Quam differenter peum oramus et hominem.

c iij r

Lucae . xviij.

1) Misschien moet hier »incitari" gelezen worden.

mirum in modum laudas. Deus (inquis) hominem potius exaudit pro se precantem, desipuit ne ergo Paulus, et non potius id deo
Roma . xv. placitum esse putabat, ut membra sibi mutuo subuenirent. Romanos
Hester . iiij implorans, quatenus eorum orationibus a Iudaeorum insidijs liberaretur. Desipuit ne et Hester, quae petijt orationes omnium Iudaeorum qui erant in Susis. Insuper ipse saluator noster, non sine magno sanctae eruditionis mysterio, suam de publicano adeo
Lucae . xviij. concinne depinxit parabolam. Publicanus (inquit) a longe stans ad caelum oculos erigere nolebat, sed pectus suum percussit. Quantumuis ergo Christus mediator noster uelit homines ad ipsum cum fiducia accedere, an ideo publicanum uituperabimus, quod propius non accesserit? cum nec Christus Petrum reprehenderit sibi dicen-
Lucae, v, tem, Exi a me domine quia homo peccator sum, Absit. Vterque enim cum humilitatem suam, tum reuerentiam in deum ostendit.
c iij v Scriptum autem est, // quod humilium semper deo placuit depre-
Iudiht . ix. catio. Si ergo peccator perpendat immensam diuinae maiestatis
Iob . xv. puritatem, in cuius conspectum nec coeli sunt mundi, in quem
I.Petri . I. angeli perspicere desiderant, Item eregione ipse suorum peccatorum animaduertat sordes, et eam ob rem a longe stans, oculos ad diuinam maiestatem attollere formidans, sancto aliquo dei amico mediatore, cupiat in gratiam recipi, quis hanc orationis formam non magnifaciat? quis eum orandi modum auersabitur? Quis non imitetur? Neque vero nos dubitamus, si quis e peccatoribus ad sanctos aut ad probos homines, qui hanc terram incolunt recurreret, quinmagnopere probares Quando autem ad sanctos, qui iam cum Christo triumphant, confugitur, id totum ipsum superstitiosum ac sacrile-
Confugere ad sanctos non est argumentum desperabundi. gum esse contendis. Caeterum quando blateras (ut es ubique tui similis) confugere ad sanctos certissimum esse desperabundi argumentum, id profecto ridiculum est, eadem enim opera, habere refugium ad huius uitae sanctos certum esset desperabundi de diuina miseratione indicium, quod sane (quemadmodum ostendimus) haereticum esset. Neque denique illi quouis modo diuinam miserationem desperant, qui maiorem firma fide deo asscribunt munificentiam quam ei tui sectatores tribuunt. Si namque nemine sanctorum interpellante, deus Petro gratiam largiatur, iustificantem, ut tua est sentencia, tunc unus Petrus (ut hoc interim tibi concedamus) diuinae munificentiae et sentit et expertus est largitatem sin autem ad Pauli interpellationem (quod nos dicimus) Petro contulerit gratiam, quis iam dubitat praeter Petrum, etiam Paulum diuinae miserationis et fructum et beneficium gustasse ac sensisse? Proinde quis non uidet quam futile nulliusque penitus momenti argumentum sit, quod tuo iuditio certissimum esse prohibetur. Quod autem plus solito immoratus sim, tua im-

portunitas in causa fuit, quae nos coegit. Sed perge porro ut coepisti.

¶ Christus [1]) est qui mortuus est, imo qui et suscitatus est etcet. sancti qui escunt in pace, suscitati non sunt, Christus enim non est constitutus interpellator antequam a mortuis resurgeret, sed post resurrectionem et ascensionem. LONICE. continuo ad praecedentia.

¶ Quo facilius coeligenas debito possis honore defraudare, nimis miras concitas tragoedias, execrabilesque haereticorum omnium introducis ac renouas colluuies, Christus namque antequam pateretur, sic de suis discipulis ad patrem locutus est. Ego pro // eis rogo, non pro mundo, sed pro his quos dedisti mihi etcet. non pro eis autem rogo tantum, sed et pro eis qui crediturí sunt per verbum eorum in me, ut omnes unum sint etcet. Pro quibus Christus hic rogauit? Nonne pro tota interpellauit ecclesia? quae utique ex his quorum iam christiana fides animos imbuerat, et ijs qui olim, hoc est futuro tempore christifideles milites erunt, fuerat constituenda. Rursus apostolus ostensurus vnde Christus suum acceperit sacerdotium sic dicit. Christus non semeipsum clarificauit ut pontifex fieret etcet. sed qui locutus est ad eum. Filius meus es tu etcet. Huic confine est et illud quod alio loco refertur, Tu es sacerdos inaeternum etcet. Ad haec idem apostolus continuo praecipuum sui sacerdotij subnectens dicit, Qui in diebus carnis suae, preces supplicationesque ad eum, qui possit illum saluum facere a morte, cum clamore et lachrymis offerens exauditus est pro sua reuerentia Vides ne obsecro modo, euangelicae veritatis calumniator, Christum in cruce uitam suam innocentissimam cum precibus supplicationibusque deo patri offerentem, interpellatoris functum munere? Quid ergo ita insanis, ut manifestam haeresim asseras, ut Christum non nisi a resurrectione et ascensione constitutum esse interpellatorem, apertissime mentiaris. Sane commentum hoc non placet, nec urget nos, ut coelicolis interpellationis prouintia [2]) (quod tu efficere manibus pedibusque laboras) adimamus. THEOLO Johan. xvii. [*c iiij r*] Heb. v. Psalm. cxix. Heb. v. Lutberani apertissimum mendacium.

¶ Quid [3]) si sancti hoc pacto non constituantur intercessores non suscitati. LONICE. continuo ad praedicta.

¶ Ex fundamento (quod supra modum haeresim sapit) niteris concludere id in quo uehementer sudasti, et quod tibi imprimis in uotis esse constat. huc enim festinas, sanctos in Christo dormientes, ne unquam post hanc uitam posse fungi officio intercessionis, si post resurrectionem suam Christus constitutus fuerit interpellator. Neque enim ante nouissimum diem resuscitabuntur, ut sic suscitati THEOLO

1) Lonicerus, *Catechesis, e*, fol. ij^{v}.
2) Lees: prouintiam. 3) Lonicerus, *Catechesis, e*, fol. ij^{v}.

Nec in die nouissimo, neque post eum erit intercessio.

intercessores constituantur idonei. Porro ut paucis perstringamus, neque in ipsa die nouissima, neque post eam, locum habitura est intercessio, sed expectanda dumtaxat ultima sentencia, supremumque iudicium quo unusquisque secundum ea quae gessit in corpore mortali, dignum promissumque recipiat stipendium. Nunquam igitur mortui post hanc uitam munus subeunt interpellandi.

Cap. V. LONICE. continuo ad praeeedentia [*c iiij v*]

NOn enim [1]) in manufactis sanctis Iesus introijt in exemplaria uerorum, sed in ipsum coelum, ut appareat, nunc uultui dei pro nobis. Et quid in uniuersum [2]) aliud docet euangelicissima illa epistula nisi Christum esse pontificem nostrum // fratrem et interpellatorem, qui nos redemerit, qui coelum introierit ut nos cum fiducia accedamus ipsum etcet. de sanctorum autem inuocatione, sicut et nulla canonica scriptura ne iota in sese continet. Quare facimus quod deus non praecipit, quae praecipit omittimus.

THEOLO ¶ Omnia quae Christo attribuis, illa ei merito esse tribuenda, dubitauit nemo unquam, quocirca in hac parte tibi assentior, et in tuam sententiam pedibus (ut aiunt) eo. Caeterum quando ad hoc inuigilas, ut sanctorum inuocationes a scripturis sacris excludas, et ea ratione te nobis molestum esse putas, ac si urgeres uehementer, Profecto inepte uanus es, et non iniuria cani assimulandus, qui importune latrat, sed nullatenus mordet. Quis enim adeo est rudis, quin aduertat canonicam illam scripturam, huic rei praecipuam operam impendere, profusiusque immorari, ut sciamus ac discamus quonam pacto in supernorum ciuium coaptemur collegio, et supernae patriae asscripti, angelorum socij simus? Non autem ut eorum statum plene agnoscamus, perpauca nimirum in particulari de sanctorum potestate ex scripturis nobis innotescunt. Quamobrem si tam exuberans sit beatorum autoritas, ut et nobis suo interuentu possint patrocinari, non mirum si ueritas haec, non ita liquido, non adeo manifeste in scripturis expressa inueniatur. Caeterum si haec quae dicimus tuorum more gloriabundus irriseris, profecto tibi olim respondit sapiens. Gaudium inquiens hipocritae ad instar puncti. Perleue enim fuerit tibi linguam occludere, ne quod obstrepas habeas, ubi ostenderimus ipsam ueritatem quam oppugnas, etiam si firmissima fuerit, ab exordio nascentis ecclesiae dum sacrae conderentur literae, nullatenus scripturis fuisse mandandam Quod ut planius, solidiusque fiat rem ipsam sic aggredimur. Ex Corinthijs, tum christianae fidei primitus inijciatis, nonnulli ab apostolo instituti eruditique eorum omnium ueram tenebant scientiam, quae circa

De statu beatorum perpauca ex scripturis nobis innotescunt.

Iob. xx.

Veritas de inuocatione sanctorum non erat in scripturis exprimenda.

---

1) Lonicerus, *Catechesis*, *e*, fol. ij^{v}, iij^{r}.

2) Bij Lonicerus luidt het: »Et quid in uniuersum ἐς πόδας ἐκ κεφαλῆς aliud docet" etc.

idolorum culturam gerebantur. Per hanc quoque iam certiores facti,
nullo pacto illicitum fore arbitrantes idolaticum, hoc est carnes I.Corin. viij
idolis immolatas manducare, nullumque infidelitatis periculum, inde
eis imminere, modo in idoli honorem ac uenerationem id non fiat.
Hos sane apostolus ea fiducia fretos, uehementer obiurgat atque
auersatur, quod in idolo, hoc est in loco publico ad // hoc in idoli *dir*
uenerationc dedicato saepe palam carnes manducabant, nec alicuius
rei respectu eos increpare uoluit quam ne confratres infirmi, a
studijs idolatriae nouiter conuersi, fideique firmitate necdum satis
suffulti, aliorum quos sapientes iudicabant, externique operis exemplo
prouocati, pristinum morem nuper pene obliteratum repeterent, car-
nesque in idoli ueneratione manducarent. Quocirca apostolus con-
queritur eos perire infirmos, pro quibus mortuus est Christus.
Proinde apostolus ad Romanos. similem pertractans materiam, sine I.Corin. x.
offensione (inquit) estote Iudaeis et Gentibus et ecclesiae dei, quae Roma. viij.
certe tunc ex neophitis recenter extitit collecta. Deinde, Tu fidem
(id est rectam cognitionem) inquit, quam haber [1]) apud temetipsum, Ibidem.
apud deum habe. Perinde ualet ac si diceret, si uis ea uti, non
coram infirmis inde scandalisandis, sed in occultis coram deo utere.
quamobrem praemisit, quae aedificationes sunt inquiens, inuicem
custodiamus, nec aliorsum apostoli uerba spectant quam infirmorum
perditionem, ac errata non aliunde manare, nisi ab ijs quo ueram
de idolorum cultu habebant scienciam, quique alijs exemplo esse
deberent, ipsos alijs harum rerum non perinde expertis, ad male Scopus.
agendum authores esse. Et hoc quidem nostrae considerationis sco-
pum statuimus. Hinc quoque attenta meditatione adiungimus con-
siderandum, quam difficile fuerit Gentiles ad uerum religionis cultum
adducere, ut abiectis idolis, opinionibusque falsorum deorum aboli-
tis, uiuum deum cognoscerent, quippe quibus Christum praedicare
crucifixum, stultitiam ac extremae dementiae esse uidebatur. Vt I.Corin. I.
igitur ad institutum properemus, nihil mirum cuique sensato uideri
debet, si euangelicae doctrinae scriptores quantumlibet nostrae asti-
pularentur veritati, parum de sanctis tum uenerandis tum inuocandis
prodiderint. sed Paulinum seruarint consilium quo dicitur. Tu aut Roma. viij.
fidem quam habes apud teipsum, apud deum habe, quandoquidem
de ea re sermonem effundere, ferme fuisset extremae dementiae. Si
namque sanctorum praeconia, suffragia, uenerationes, inuocationes,
et id genus quam plurima, quae sanctis ac beatis tribuimus, homi-
nibus adhuc mysteriorum dei rudibus persuadere uoluissent, nonne
magnam ad idolorum cultum, fenestram aperuissent? Nonne et ipsi
Gentiles ex quibus fundanda tum erat ecclesia, maxime Christi

1) Lees: habes.

fidem aspernati fuissent? Nonne et blasphemassent in christianam
*d i*ᵛ doctrinam ac religio//nem, eo quod non modo ueterum deorum tollerent culturam, uerumetiam nouos quosdam semideos colendos esse, abiectissimosque homines turpissima morte extinctos coli docerent? Quin et complures ex his qui paucis ante diebus Christo nomen dedissent, non secus ac canes ad idolatriae uomitum redissent. Quapropter familiari spiritus sancti consilio ueritatem hanc, quam sane firmissimam esse infra ostensuri sumus, in sacris litteris silentio ferme praetermissam esse, et credimus, et astruere audacter non ueremur quam tamen post Christi fide iam solidata, deus optimus maximus, per incrementa temporum sine omni offensione manifestaturus erat, quemadmodum etiam legalia praecepta non statim initio, sed paulatim sublata esse constat. Aperuimus igitur tibi, si tamen rationis capax sis, quid causae fuerit, quod ueritas haec in primena ecclesia palam manifestanda ac scribenda non erat, nunc tu perge.

Consilio spiritus sancti, inuocatio sanctorum est in scripturis praetermissa.

LONICE. ¶ Ioannem [1]) audiamus. Si quis (inquit) peccauerit, aduocatum habemus apud patrem, Iesum Christum iustum, et ipse est propitiatio pro peccatis nostris, sed et pro totius mundi. Mirum est, si in tot scripturae locis, solus Christus praeponitur mediator et aduocatus et non sanctorum aliquis, Scilicetadeo obliti sunt euangelistae earum rerum quae nobis necessariae erant.

paulo post praecedentia.

THEOLO ¶ Quod antea interpellatoris esse munus dixisti, nunc ad aduocatum refers, Verum ut paucis perstringamus, pone Christum esse nostrum (quod et nos maximopere probamus) generalem aduocatum, eundemque sufficientissimum et ad uniuscuiusque hominis salutem omnino necessarium, quum sit unus plenus gratia, de cuius plenitudine omnes capere debemus, nihil tamen prohibet, nihil huic obstat ueritati, quin possint esse complures alij particulares, et (ut ita dicam) speciales aduocati, infra Christum praecipuum aduocatum, ad salutem humanam quidem utiles, non autem necessarij, itaque ea ratione praetermisit eos euangelica historia. Breuiter ut tuam admirationem tollamus, Responde quod te rogo, Diuus Iohannes, cum omnibus apostolis, alijsque sacrarum literarum scriptoribus superstes esset, si tum Petrum et Paulum. nec non et alios apostolos tunc in Christo dormientes quum suum ederet euangelium, beatorum numero annumerasset, ac homines adhuc in terra degentes, eorum opem ac patrocinium postulare docuisset, Nonne ipsius
*d ij*ʳ euangelium, per quod ex // idolatris colligenda erat ecclesia in discrimen uenisset? Nonne gentiles ad idolatriam et ad errores quibus pridem resignauerant animum adiecissent. Quin et arrogantiae asscripsissent quasi ipse ad eum honorem aspiraret, quem suis

Cur euangelistae sanctorum inuocationem praeterierunt.

1) Lonicerus, *Catechesis, e*, fol. iijᵛ.

socijs iam defunctis haberi doceret, ut ipse uita functus simili in terris gloria clareret. Tu autem ut coepisti perge.

¶ Producam [1]) nunc Paulum . 1 . Thimo . ij . etcet. Obsecro (inquit) omnium primum fieri obsecrationes etcet. hoc enim bonum et acceptum est coram saluatore nostro deo etcet. qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus, unus (inquit) est mediator. Si unus, ergo non plures, Paulus uerax est, mentiuntur uero uniuersae pupae totaque Romana lerna, dum canunt in Salue regina [2]), uita salus spes nostra etcet. LONICE. continuo ad praecedentia.

¶ Tametsi sicut unus est saluator noster, ita et unus mediator, non tamen scriptura ueretur et alios dicere saluatores. Scriptum enim legimus, Suscitauit eis saluatorem Othomelem uidelicet, Et dedisti eis saluatores, qui saluarunt eos. Quanam igitur ratione ita absurdum tibi uidetur, sub uno mediatore et alios secundarios statui mediatores? Verum sat superque de uno mediatore tibi dictum est atque dicetur, qui rationibus deficientibus, in iniuriam (quae est Lutheranorum impudentia) ac contumeliam prorumpis. Et licet hae sint grauissima, adijcis tamen grauiora, inferendo enim contumeliam omnibus, etiam benedictissimam dei matrem, dentibus tuae caninae malignitatis, rodere non times. Nisi enim illa beata uirgo dei mater, nobis mundi saluatorem enixa esset, quomodo mediatorem, quomodo interpellatorem, et ut semel dicam, quomodo saluatorem apud deum haberemus? Si absque hoc essemus, quae spes salutis? Num maternitas haec usqueadeo uilis, ac nullius praecij est, ut lex ipsa naturae, quae parentes honore affici dictat, nihil loci apud eam inuenerit? Minime, Sic enim scribitur. Et erat subditus illis. Quanquam ideo uirgo deipara non absoluta dicatur hominum apud deum mediatrix, quum et ipsa, inter solos, et (ut ita dicam) puros homines, qui nil aliud quam homines sunt, annumeretur, nihil tamen obstat, quo minus ipsa caeterorum hominum apud filium mediatrix, et aduocatrix dicatur [3]). Quare nec citra rationem ipsa dicitur // uita *d ij* nostra, cum ipsa nobis omnium uiuificatorem protulerit, nec etiam temere decantatur spes nostra [4]), affulget enim nobis non uulgaris spes, per eius preces nos salutem posse consequi. Quod autem scribis nos canere de ea, quod ipsa sit salus nostra, de tua illa uanissima ac mendacissima depromptum est officina. Nam et ipse cantus hoc indicat, qui non salutem [5]), sed dulcedinem exprimit, dictionem enim trissyllabam exigit. THEOLO Iudith . iij. Neomiae . ix. Defenditur laus gloriosae, uirginis. Lucae . ij.

1) Lonicerus, *Catechesis*, *e*, fol. iijr en v.
2) Nl. in het bekende kerklied ter verheerlijking van Maria.
3) Dicatur. 4) Namelijk in het *Salve regina*.
5) Dat Maria in het *Salve regina* niet »salus nostra" heet, wordt nog nader besproken; zie beneden.

¶ Lonicerus continuo ad praecedentia. Cap. VI.

LONICE. continuo ad praecedentia

SEd ais uiui oramus mutuo, alter pro altero preces ad deum fundimus, id quod hoc loco Paulus quoque poscit, Item sancti dum adhuc in corpore essent, magna bona sunt ecclesiae consecuti [1]), et mortui pro ecclesia nihil facient? Antecedens uerius est quam quod quid haesitationis admittat. Consequens uero amplecti non possum, dum scriptura nequeat probari.

THEOLO Hieronymus

¶ Diuum Hieronymum audiamus, qui et te et patrem tuum uigilantium nimis graphice suis depingit coloribus, Dicis (inquit) in libello tuo, quod dum uiuimus mutuo orare pro nobis possumus, postquam mortui fuerimus, nullius sit pro altero exaudienda oratio praesertim quum martyres ultionem sui sanguinis obsecrantes, impetrare non potuerunt. Si apostoli et martyres adhuc in corpore constituti, possunt orare pro caeteris, quando adhuc pro se debent esse soliciti, quanto magis post uictorias coronas atque triumphos? etcet. postquam cum Christo esse coeperunt, minus ualebunt? Paulus apostolus etcet. postquam resolutus, cum Christo esse coeperit, tunc ora clausurus est, et pro his qui in toto orbe ad suum euangelium crediderunt, mutire non poterit, meliorque erit uigilantius canis uiuus quam ille leo mortuus. Et paulo post Basilidis antiqui haeretici et imperitae scientiae incredibilia portenta prosequeris, et proponis, quod totius orbis authoritate damnatur. Et iterum. Rides de reliquijs martyrum et cum authore huius haereseos Eunomio, ecclesiae Christi calumniam struis etcet. scribit aduersus haeresim tuam etcet. Tertullianus uir eruditissimus insigne uolumen, quod Scorpiacum uocat etc. Hactenus Hieronymus. Vides ne nunc eos quos habes antesignanos antiquissimos fuisse haereticos, perditissimosque homines, ac doctrinam tuam non modo nostris temporibus, uerumetiam olim totius orbis autoritate damnatam? At capio (pul-
d iij r chre // enim ingenium tuum calleo) quid dicturus es. Sic enim Hieronymum incuses. Hieronymus id quod dicit scripturarum authoritate non tuetur, non citat huius scientiae fide dignos authores. Quid ergo? An tibi parum esse uidetur id renouare, ac instillare auribus hominum quod olim ab omnibus damnatum ac irritum factum esse constat? Quid renouas doctrinam, et eam plus quam pestiferam? quid eam reducis in hominum memoriam? uerum expecta paulisper, faciam ne hic fugae locus tibi remaneat.

LONICE. continuo ad praecedentia.

¶ Sed [2]) uideamus Paulum. Primum petit quod oremus pro omnibus membris nostris, sicut et Christus orare iussit. Pater noster non pater meus etc. Deinde sequitur, unum deum uelle omnes

1) Lonicerus: assecuti.
2) Lonicerus, *Catechesis, e*, fol. iij v.

homines saluos fieri, unum mediatorem dei et hominum. Deus uult omnes homines saluos fieri, non tamen suis uiribus et suo conatu. Itaque [1]) orandum est pro omnibus. Haec autem omnia ad uiuentes, non ad uita defunctos spectant. Est uero unus mediator, omnes enim membra de uiuo Christi sumus corpore, omnia tam bona quam mala cuiuscumque membri toti quoque corpori communia sunt, Singula membra pro omnibus orant unius corporis sui et omnium christianorum [2]).

¶ Et si hoc in loco apostolum ad eos sermonem habere constet, qui nondum e uita emigrarunt et non ad coelicolas, qui iam lucem inaccessibilem contemplantes, apostolicae instructionis nunc indigent minime, tu tamen uelim ostendas si potes, cur officia quae in ecclesia militante, charitatis sunt et dilectionis, releganda ueniant ab ecclesia beatorum triumphante, cuius illa quaedam extat figura. An non electi ac sancti dei, supernae patriae ciues, coelestis curiae uehementer cupiant accessum fieri, numerumque indies augeri quum ad hoc manibus pedibusque in uita constituti contenderent? Verum de hoc capite finali excussior sermo habebitur Porro quam nullius momenti, quam ridicula sit ea consequentia, quam subinde praetendis, quando dicis. Est unus mediator unius corporis sui et omnium christianorum Christus, ergo sancti in coelo non orant, uel ex hoc perspicere posses, nisi omnino sensu menteque careas, quod eadem opera, contra te quoque sic dici posset. Est unus mediator omnium christianorum Christus, ergo sancti mortalem uitam agentes, non habent orare pro corpore ecclesiae christianae. Quod reuera plane haereticum est. Caeterum de unico mediatore frequens fe// stum agis, semel igitur huius rei modo capax sis, noticiam accipe. Solus Christus deus et homo est, solus igitur Christus secundum communionem naturae eorum, inter quos mediat, mediator est. Rursus solus Christus nostrae redemptionis ab aeternae perditionis reatu, condignum precium persoluit, quo sane exoluto, deus placatus est, et mundus deo reconciliatus, sicut scriptum est, Deus reconciliauit sibi mundum per Christum. Erat enim deus in Christo sibi mundum reconcilians, id est in Christi humanitate, quae diuinitati coniuncta est. Proinde solus etiam Christus et redimendo et reconciliando, mediator dei et hominum est. Et quamuis ij tres mediationis modi purae creaturae non sint communicabiles, nihil tamen officiet,

THEOLO

I.Timo . ij

Retorsio argumenti in authorem.

d iij v

Triplici modo Christus mediator est.

ij.Corin . v.

1) Lonicerus: Ideoque.

2) De laatste volzinnen zijn verschikt. Zij luiden bij Lonicerus: pro omnibus. omnes enim membra de uiuo Christi sumus corpore: omnia tam bona quam mala cuiuscunque membri, toti quoque corpori communia sunt. Singula membra pro omnibus orant. Haec autem omnia ad uiuentes, non ad uita defunctos spectant. Est uero unus mediator unius corporis sui, et omnium christianorum.

si sub summo nostro mediatore et aduocato quidam alij in precando et interpellendo, uelut secundarij, ponantur mediatores, quem-
Deutero . v. admodum et Moses stetit medius inter deum et Israel, Et sicut
Hebrae . v. scriptum est. Omnis pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur in his quae sunt ad deum, ut offerat sacrificia
I.Iohan . ij. pro peccatis Neque in his derogatur dignitati supremi illius interpellatoris, quem aduocatum habemus in coelis, sed suae bonitatis liberalitas declaratur, ex eius quippe meritis omnes sanctorum preces suam acceperunt efficaciam.

LONICE. paulo post praedicta. ¶ Etiam si [1]) uiuentes oramus pro alijs, non ideo mediatores sumus. Christus enim est ille unus, quem deus placide intuetur etcet. qui nisi interpellator noster foret, preces nostrae nullae essent, iccirco [2]) ipse est unus et primus mediator.

THEOLO Retorsio argumenti in authorem. ¶ Vniuersa haec obuijs (ut aiunt) ulnis amplectimur, quae uerificari etiam citra omnem ambiguitatem et controuersiam affirmamus, in coelo pariter et in terra, Nam nisi Christus interpellator noster foret, profecto uacua esset omnis sanctorum in coelestibus postulatio. Sed sicut absurda prorsus et minime consentanea illatio est, Sancti in terris ideo non sunt mediatores, quia Christus unus est et primus mediator, ergo sancti in terris non orant pro peccatori-
Hebrae . v. bus. Ita reuera ridicula est illatio, parem de sanctis coelestis illius aulae incolis astruere sententiam, Christus namque, licet unus sit et primus omnium mediator, dignus nimirum qui pro sua apud patrem reuerentia nullam patiatur repulsam, non est tamen cur his tam frigidis rationibus mediatoris nomen ab hominibus omnino tollere nitaris. Et si enim mediatoris nomen scripturae sacrae //
[*d iiij r*] contextus non exprimat, res tamen ipsa nominis, et quod per nomen inuenitur, omni ex parte scripturae consona est, id quod
Deutero v. Psalm . cv. Ezech . xxij. Moses aperta insinuatione testatur dicens, Sequester et medius fui inter dominum et uos. Et Psalmus inquit. Si non Moses stetisset in confractione in conspectu eius. Denique propheta ait. Quaesiui uirum, qui poneret sepem inter me et inter terram.

LONICE. continuo ad praecedentia. ¶ Quod si [3]) salus, uita, et spes, uel ex beata uirgine Maria, uel ullo sanctorum penderet [4]) nobis, essent multi mediatores, sed cum illi nos non redemerunt [5]), mediatores esse non possunt.

THEOLO ¶ Si nostra salus ea necessitate ex diua penderet uirgine, ut eam donare Christus non sine uirgine, uel ipsa tribuere possit salutem sine Christo, tunc reuera ad salutem nostram uirgo mater

1) Lonicerus, *Catechesis*, *e*, fol. iiijr.
2) Lonicerus: ideo.
3) Lonicerus, *Catechesis*, *e*, fol. iiijr.
4) Bij Lonicerus staat de komma achter »penderet", niet achter »nobis".
5) Lonicerus: redemerint.

sufficeret, et mediatores essent plures, Hoc autem quia nemo uel per somnium cogitat, prodat se Lutherana nequitia necesse est quae tam inutiliter in dubium uocat, rem unam omnium oculis quam maxime conspicuam.

¶ Clarum [1]) est ergo uentres istos mentiri et sacrificulos, quotiens cantillant, uita, salus, et spes nostra, Item regina coeli quia quem meruisti portare [2]) etcet. LONICE continuo ad praedicta.

¶ Haereticorum more, eos mendacij insimulas, quorum nunquam possis expugnare sententiam, omnium ipse hominum mendacissimus. Veteri quidem haereticorum consuetudine, ut quem bonis rationibus superare nequeas, conuicijs et probris adoriaris, uel (quod extremum est) tergiuersationibus rem omnem conficias. Sed dicito quaeso mihi, quaenam sit ea ecclesia quae in cantico Salue regina (ut ais) cantillauerit, salus, spes nostra. Mihi sane nulla occurrit. Porro arbitraris ne inexpiabilem culpam, si interdum pro christifidelium affectu, uirgo deipara ex salutationis consuetudine pronuncietur salus nostra? ut quae naufraganti iam mundo salutis ediderit autorem? Neque enim alia ratione salus dicitur Maria, nisi quod saluatorem protulerit mundo, uel etiam quod assidue sollicita sit pro miserorum filiorum Euae salute, quam quidem sententiam etiam si te ruperis, nunquam poteris opprimere. Sed ut plenius stomacho tuo satisfaciam, et non quaeraris frigidum esse interpretamentum. En scripturam tibi profero, cuius testimonio, discas, uentres istos et sacrificulos (ut uocas) non mentiri, quotiens // cantillant (si tamen faciunt) uita salus etcet. Scriptum enim legimus Et ascendent saluatores in montem Syon, Pharao quoque Rex Aegypti uertit nomen Ioseph, et uocauit saluatorem mundi. Et in lib. Iudicum legitur, quia suscitauit eis dominus saluatorem. Scriptura non dedignatur homines saluatoris nomine, Et tu tam suauis homo, uetas saluatricem ac salutem nuncupari quae non unum aut alterum commodum, sed totius nobis salutis plenitudinem attulit. THEOLO Mentitur Lutheranus de ecclesia. *d iiij v* Abdie. Gene xli. Iudiht. iij.

Lonicerus [3]) continuo ad praecedentia. Cap. VII.

CHristus uero imperauit fidelibus suis, ut et ipsi orent pro se inuicem, nempe qui et ipsi sunt filij dei [4]), et confratres Christi. Sancti uero qui uita defuncti sunt, quum uultui dei non appareant ut Christus, non intercedunt, maxime dum ne ullus quidem scripturae locus doceat etcet. quid ergo inuocamus? LONICE, continuo ad praecedentia.

¶ Viri sancti quantumlibet etiam uitae sanctimonia pollentes, THEOLO

1) Lonicerus, *Catechesis, e*, fol. iiij^{r}.

2) Behalve op het *Salve regina* heeft Lonicerus het oog op een ander lied, het *Regina coeli.*

3) Lonicerus, *Catechesis, e*, fol. iiij^{r} en ^{v}.

4) Lonicerus: et ipsi per fidem sint filij dei.

Retorsio argumenti in authorem.

dum in hoc corpore adhuc a domino peregrinantur, uultui dei non apparent ut Christus. Etenim Christi praesentatio in humana (quam coelo intulit) natura, interpretabilis quaedam est pro nobis continuataque interpellatio, nempe ut deus pater, eorum nequeat non misereri, quorum naturam tam eminenter uiderit exaltatam in filio, Hac lege et ad hunc certe modum, neque sancti uiuentes, neque coelum incolentes, uultui diuino apparent. Non reclamaturum autem te puto, quod superius affirmasti, quoniam uiuentes orare possimus pro inuicem. Quae nam igitur rogo consecutio, quaeue illatio, sancti uita defuncti non apparent deo ut Christus, ergo non orant pro uiuis. Et uiuentes intercedunt pro se inuicem, qui tamen uultui dei nullo modo apparent, nedum ut Christus. Sed hoc conueniebat candori christiano, sic semel spoliare sanctos, ut quod habebant honoris et potestatis in exilio, careant in patria. Verum quia iam forte odorari coepisti, omnem simulationis umbram detectam iri, et ratiunculam hanc parum foeliciter proposito tuo fuisse accommodatam, utpote quam totus pene orbis iam, uelut ineptissimam persuasionem, derideat, uideo te iam sarcinas componere, et ad consuetum totius perfidiae omniumque haereticorum asylum, quasi proprium recurrere ad sedem, ut dicas sanctorum inuocationem, in nullo scripturae sacrae loco esse expressam, ignorans illotissime grammatista, locum ab authoritate apud dialecticos, unum esse omnium infirmissimum, si // eo negatiue ratiocinando uti cupias. Si namque nihil asseuerandum est, aut obseruandum, nisi quod scriptura sacra iusserit obseruandum, ubi quaeso aut quando dominicam diem (ut de mille exemplis unum sufficiat,) uniuersalis celebrabit ecclesia, quippe quae nusquam in sacro eloquio legitur, sabbati loco debere celebrari. Nunquid ergo ecclesiam (non dico Romanam quam uilipendis) sed uniuersalem seu catholicam aberrasse blaterabis? Nunc ad rem ipsam respondeamus. Etenim quamuis non clare doceatur in sacra scriptura ut sancti orare possint pro nobis (quod ne expediebat quidem) (ut alio in loco diffusius tractauimus) Nonne tamen iccirco ad faciendam fidem, quia sancti coelici orant pro nobis, satisfuerat authoritas vniuersalis ecclesiae per totum orbem diffusae, utpote quae et nunc et multis retroactis saeculis in hac ueritatis sentencia constitit atque permansit, praeter unum aut alterum, Eunomium uidelicet, Basilidem, et Vigilantium quorum uesaniam impudentissimamque haeresim iam olim extinctam, seditiosus ipse atque schismaticus ex haereticorum latebris, perinde atque tartareo lacu, in lucem protrahis. Sed dices forsitan, (quid enim est quod non ausis dicere?) uniuersam in hoc aberrasse Papisticam ecclesiam, quae uenerationem sanctorum sine scripturarum confinxit legitimo testimonio. Proinde ne uideamur detrectasse certamen ex

e i r

Celebratio diei dominicae non habetur in scripturis.

Supra cap. iij.

sacris litteris, paucis rem ipsam adoriamur, Christus in coelum mox ascensurus, signa suis relinquens declaransque discipulis, quibus ueritas promulganda per eos, gentibus astruenda esset, atque probanda, sic inquit, In nomine meo daemonia ejcient, linguis loquentur nouis, serpentes tollent, et si mortiferum quid biberint, non eos nocebit etcet. Et subsecutus euangelista, Illi vero (inquit) profecti, praedicauerunt ubique domino cooperante, et sermonem confirmante sequentibus signis. Vigilanti enim insinuatione usus est euangelista, ut et ijsse apostolos, et subsecuta diceret esse signa, Nempe ut admoneret, quod si quando in veritatis assertione ambigua titubatione haereret animus ad illa diuinitus promissa signa, tamquam caelestia oracula refugeremus. Vnde quantumlibet obstinatus sis, atque proteruus, negare tamen haudquaquam potes, quin miraculorum per apostolos patratorum signa sufficientia ac satis efficacia fuerunt, ad durissima infidelium corda emollienda, qui captiuantes intellectum suum in obsequium fidei, omnes tam uarios, tamque re//motos a sensuum apprehensione complecterentur fidei articulos Cum ergo non suppetant forte rationes, quibus pertinaci ac in suo sensu abundanti haeretico queamus persuadere, sanctorum nobis intercessiones posse patrocinari et opitulari, praesentissima tamen argumenta esse non dubito tam crebra, immo innumera coelitus emissa signa interdum quoque signis a Christo promissis praestantiora, quae ex probatissimis historijs ad sanctorum inuocationem diuinitus legimus esse patrata. Haec si Lutherane dicas ad sanctorum patrocinia asseuerandа, inconuenientia esse testimonia, neges necesse est, et apostolorum miracula ad fidei assertionem suffecisse, quod quia uir euangelicus non dices, nescio cur alterum dicas, alterum neges. Nolo mihi dicas Lutherane, per sanctorum inuocationem, iniuriam fieri deo, cuius rei gratia merito sit execranda. Nunquid enim par est credere deum optimum maximumque per suas supernaturales, quasque solus operatur uirtutes, fidem facere falsitati, ut quae uelint esse euidentissima et irrefragabilia asseuerandae veritatis indicia, nunc uelit esse patrocinia, seu etiam lenocinia pestiferae falsitatis? Absit ut deus optimus suis beneficijs et prodigijs astipuletur et suffragetur prauis precibus, sacrilegasque foueat supplicationes. Absit denique, ut ouum petenti, porrigat scorpionem. Reliquum igitur est pie lector ex praemissis colligere atque concludere, spiritum sanctum (uti pridem diximus) signis et prodigijs, quantum ad sanctorum inuocationem attinet, non statim initio nascentis ecclesiae, sed praefinito ac statuto tempore, suam uoluisse illustrare ecclesiam, quamobrem operaeprecium non erat (quod tamen miris praestigijs euangelij impugnator contendit) eiusmodi inuocationis articulum expresse in sacris describi codicibus. Neque

Ostenditur inuocatio sanctorum ex scripturis.

Marci . xvi.

ei⁹

Ecclesia praefinito tempore non ab initio debuit super inuocatione sanctorum instrui.

enim expediebat sic fieri, uti alias irrefragabili argumento, in faciem tibi commonstrauimus. Tuas autem nunc prosequere nenias.

LONICE continuo ad praecedentia.

¶ Nec ideo [1]) damno inuocantes, uerum non inuocantes praeter solum deum et Christum eius, melius agere affirmo, quod hoc praeceptum est, illud uero non praeceptum, quae duo inter sese distant, perinde atque aurum, argentum, lignum foenum, stipula.

THEOLO Lutheranus sibijpsi contrarius

¶ Supra non sine magna uerborum maiestate asseuerasti, quia confugere ad sanctos certissimum sit desperabundi de munificentia et misericordia dei argumentum. Hic uero non damno (inquis) //

e ij r

inuocantes, Concorda hic quaeso canticum cum cythara, et misce, scilicet ignem cum aqua. Atqui oportuerat imprimis (ut est in prouerbio) medacem bene memorem esse, ne dum pugnantia proferret suo sibi laqueo gulam interstingueret, quod profectosi non in alio, certe hoc in loco manifestum est cernere, nisi forte tam delirus sis ac tui impotens, ut desperabundum de misericordia dei animum, a culpa penitus absoluas. Porro quod existimas melius agere eum, qui quae praecepti sunt, quam qui quae non praecepti (id est quae consilij sunt) egerit, facile donarem, modo uacuum esset ab errore. Nam continentia coniugalis sub praecepto est, dicente domino, non adulterium facies. Virginitatem vero praeceptum nullum mandat, cum dicat apostolus, De uirginibus praeceptum domini non habeo, Consilium autem do. In confesso tamen est, uirginitatem antecellere et praestare continentiae coniugali, Id quod Paulus testatur dicens. Qui uirginem suam matrimonio iungit, bene facit, qui autem non iungit, melius facit. Melius ergo facit qui quae consilij sunt, fecerit, quam qui praece ti [2]) sunt, egerit. Quaerat autem inter haec forsan diligens lector utrum duorum expediat magis, deum inuocare an sanctos eius? Interrogatio haec similis est illi qua quaeritur, melius ne sit ac utilius homini deum patrem inuocare, an filium eius incarnatum. Et iterum deum diligere, an proximum? Vtrumque enim horum actus est charitatis et utrimque formaliter simul et principaliter (quod fortassis Terentianus Theologus non intelliget) diligitur deus Vt enim inquit diuus Augustinus, qui sancte ac spiritualiter diligit proximum, quid in eo diligit nisi deum? Ita quoque et nos dicamus inuocare deum, et sanctorum implorare subsidia actus sunt illius uirtutis quam religionem nuncupamus, et in utroque praecipue inuocatur deus. Nam quotiens sanctos inuocamus, quid aliud precamur, quam ut ipsi a deo bonorum omnium largitore bona nobis impetrent, Vnde non tam ipsi sancti quam deus ipse inuocatur in sanctis. Et quemadmodum inter diligere deum et

Consilia praeponderant praeceptis.

I.Corin. vij.

Ibidem.

Super Iohannem tracta. lxv.

1) Lonicerus, *Catechesis*, *e*, fol. iiij*v*.
2) Praecepti.

proximum, ita et inter inuocare deum et sanctos, inter inuocare deum patrem, et filium eius incarnatum, id credi debet magis profuturum homini, quo se senserit magis deditum ac deuotum fieri deo, uel in quo percipit maiorem spiritum deuotionis. Sed nunc properemus ad alia. //

Lonicerus [1]) continuo post praedicta. Cap. VIII. *e ij v*

QVae potest esse maior laus Mariae dei matris, quam quae tum a propheta tribuitur illi. Ecce uirgo concipiet etc. et tum ab angelo, Aue gratia plena, dominus tecum, benedicta tu inter mulieres etcet. Neque uero diua uirgo meruit unquam quod esset mater seruatoris, sed deus praeelegit eam etcet. Veneramur beatam uirginem, dum eius gratulamur [2]) praeelectioni etcet. Laudamus eam uere, et deum in ipsa, si deum obsecrauerimus, ut nobis ipse donet quod possimus amplecti etcet. doctrinam quam immaculata uirgo [3]) in suo cantico praecinuit etcet. Haec est uera laus et ueneratio LONICE.

¶ Quemadmodum uirgo deipara, nusquam suis hoc commeruit operibus, ut esset plena gratia (nam sic gratia secundum apostolum non esset gratia, sed debita) Ita sane nec hoc tanquam mercedem debitam suis obtinuit meritis seu operibus, ut mater fieret Christi seruatoris. Tantae siquidem sublimitatis dignatio humana omnia uincit merita. Sed et dignissima illi Christi seruatoris anima, operibus suis assecuta non est, ut in hypostaticam unionem coiret cum verbo dei, Nempe, quod hoc ipsum totius etiam creaturae transcenderet meritum. Sicut ergo anima Christi, non ideo minus promeruit, id est digna fuit, habituali dignificatione, ut hypostaticae uniretur dei verbo, quod hanc non ex se, uel ullis suis meritis, sed ex diuina haberet infusione, Ita quoque beatissima uirgo et mater dei Maria, sine omni haesitatione credenda est promeruisse, id est digna fuisse, ut et mater esset seruatoris, et a nobis in summo semper haberetur hononore [4]). Eo quidem loquendi genere, quo priami species dicta est digna imperio, et quo inquit propheta, Elegit nobis haereditatem sibi speciem Iacob: quem dilexit Neque enim sine causa dixit uirgo sanctissima, quia respexit dominus humilitatem ancillae suae, qui fecit mihi magna. Respexit inquam decorem quem ipse dederat, neque tamen quia ipse dederat, idcirco uirgo non minus digna fuit. Attamen quantumlibet gloriosae uirgini sis iniquus, habendae tamen sunt tibi uel semel a nobis gratiae, qui

THEOLO Roma . xi.

Maria digna fuit concipere redemptorem mundi.

Psal . xlvi. Lucae . I.

Ibidem. Gratiae dicuntur Lutherano.

---

1) Lonicerus, *Catechesis, f*, fol. ir.

2) Lonicerus: congratulamur.

3) Lonicerus: amplecti et uiuere, quam nobis beata et immaculata uirgo, sanam doctrinam, in suo etc.

4) Honore.

ex euangelico eulogio beatam uirginem ut gratia plenam praedicas esse laudandam, Dissidens in hoc et dissentiens a seditiosissimis illis et impijssimis tuis congerronibus qui beatum Stephanum (scriptu-
Actuum . vi. rae testimonio adacti) confitentur gratia plenum, beatam uero dei
e iij r genitricem (interpretatione nescio // qua freti) esse gratia plenam prorsus auersantur. Rursus dum inquit eodem nos actu diuam laudare uirginem, et deum in ea, huic profecto ueritati lubentes subscribimus, quod nonnihil etiam utilitatis allatura sit his intelligendis, quae in sequentibus adhuc restant discutienda. Si namque (ut ais) diua uirgo honoratur, quando deum oramus, ut uirginis sectemur doctrinam, reuera etiam uicissim deus honoratur, eiusque munificentia recognoscitur, quoties matrem eius imploramus, ut suis apud filium praecibus, gratiam nobis impetret et salutem. Nunc tua prosequere.

LONICE continuo post praedicta. Rosaria beatae virginis mendacia sunt.

¶ Quod autem [1]) eam ueneramur rosarijs (ut uocant) decemque granis mendacia sunt, et nugae praedicatorum et Franciscanorum, qui sunt Antichristi cum caeteris superstitiosulorum ordinibus ueri discipuli, quos deus spiritu oris sui destruat, Amen.

THEOLO Defenditur rosarium gloriosae uirginis.

¶ Nihil hic affers quod doctrina aut christiano dignum sit homine Si autem maledictis rationem exigere statuisti, arena mihi prius cedendum credam, quam arma sumenda, nam in arte maledicendi Lutherani omnes, non pauca trophea retulerunt, ante multos iam annos, utpote ab optimo magistro omnium maledicorum principe diabolo optime instructi. Sed si haec nugae sunt et mendacia praedicatorum et Franciscanorum, Nunquid et mendax fuit Elizabeth,
Lucae . I. huius carminis et salutationis praecentrix? quae impleta spiritu sancto (ut ueritas habet euangelica) exclamauit uoce magna, Benedicta tu inter mulieres et benedictus fructus uentris tui. Nunquid hallucinatus fuit archangelus ille primae ueritatis nuncius, qui et
Ibidem. ipse ut futuram domini matrem, digno salutaret eulogio, sic ait, Aue gratia plena dominus tecum, benedicta tu in mulieribus. Habes igitur hic Lutherane salutationem angelicam, non ex praedicatorum et Franciscanorum nugis aut mendacijs confectam, sed ex ueridicis paranymphi et beatae illius, grandeuae mulieris sermonibus confectam, quorum quidem uerborum sermonumque ueritas sicut tunc, ita quoque et nunc indubitata est atque firmissima. Quid ergo culpae est his, aut quid mendacij commitmittunt [2]), qui hanc salutationem decies aut quinquagesies, quodam quasi ordine replicant, aut qui docent et persuadent sic esse eam in honorem uirginis replicandam [3]).

---

1) Lonicerus, *Catechesis, f,* fol. ir. 2) Committunt.
3) Bij moderne interpunctie zou hier een vraagteeken staan.

LONICE. aulo post cedentia.

¶ Orare [1]) debemus, non sanctos, sed deum et Christum eius, ut ipse // fidem et uirtutem largitur [2]) aeque atque suis sanctis donauit etcet. qua de re praeclarus est locus ad Hebraeos, quorum intuentes exitum conuersationis imitamini fidem, non opera, sed fides spectanda est qua uirtutes operati sunt. *e iij v* Orandus est deus, non sancti

¶ Vbique ferme eadem febre laboras, arbitrans dum sanctorum poscimus auxilia, diuinam opem secludamus, in quo plurimum a ueritate deliras. Quid enim sanctos inuocando aliud postulamus, quam ut ipsi pro nobis deum interpellantes? honoris uicissitudinem deo reddant, quem honorando bona nobis obtineant quae suis ipse [3]) uiribus nobis praestare nequeunt? At uero, quid sibi uult, quod dicis, deum orare debemus ut nobis fidem et uirtutem largiatur, aeque atque sanctis eius donauit? Nunquid christianae humilitatis esse arbitraberis, uelle se aequari gloriosae uirgini, aut parem esse quibuslibet sanctis? Absit, Proinde misericordiam dei petentes, mensuram gratiae, diuinae, potius dispositioni relinquere debemus, sicut scriptum est, Vnicuique sicut deus diuisit mensuram fidei. Et alibi. Haec autem omnia operatur unus atque idem spiritus, diuidens singulis prout uult, Vnicuique enim data est gratia secundum mensuram donationis Christi. THEOLO Roma . xij. I.Corin . xij. Ephe . iiij.

¶ At hoc [4]) horrendum est impendio, quod sancti nedum inuocentur hodie, sed uel pro dijs, imo et idolis [5]) coluntur [6]), contra primum praeceptum. Et ut ex innumeris paucos recenseam, Sanctus Sebastianus pesti epidimiae etcet. alius alij praeficitur morbo etcet. Alius ponit fiduciam, spem, salutem in uirginem Mariam, ut tametsi homicida uel immundissimus scortator fuerit, modo sabbatum ieiunet, autumet se propter id opusculi non quaquam [7]) damnatum iri etcet. Quid quaerimus salutem in sanctis dei creaturis, et gloriae dei derogamus, creaturae tribuentes, quod soli creatori exhidendum [8]) erat? LONICE. continuo ad praecedentia. Horrendum Lutherani mendacium.

¶ Hoc tam patulum tamque ineptum mendacium, non alia responsione dignum arbitramur, quam quae ab Hieronymo objcitur Vigilantio haeretico. Quis enim (inquit ille) o insanum caput, aliquando martyres adorauit, quis homines putauit deum? Nam si sanctis sanitatum et miraculorum uirtutes assignaremus, tamquam his qui sua ipsorum facultate et potestate possent miracula facere, ea tandem summa esset impietas per quam diuinae gloriae non parum decederet derogareturque. Si uero tantis tamque frequenti- THEOLO Hieronymus

1) Lonicerus: *f*, fol. ir en v.
2) Lonicerus: largiatur.
3) Lees: ipsi.
4) Lonicerus, *Catechesis*, *f*, fol. iv.
5) Lonicerus: eidolis.
6) Lonicerus: colantur.
7) In plaats van »non quaquam" schreef Lonicerus: haudquaquam.
8) Lees: exhibendum.

e iiij r bus signorum indicijs et experimentis, nostro eti//am commodo persuasi et illecti, eius benignitatis credamus et confiteamur creatorem erga electos suos, ut ad eorum inuocationem gratiam conferat spiritualem, aut aduersam corporis ualitudinem curet, in hoc profecto nullatenus maiestati suae praeiudicium facimus, sed potius munificentiam eius commendamus. Vnde tibi indigne calumnianti sanctum Sebastianum pesti epidimiae, alium vero sanctum alij praefici morbo,
Matthaei .xx. non iniuria forte respondeat dominus. An non licet mihi quod uolo facere? an oculus tuus nequam est, quia ego bonus sum Caeterum quod de gloriosae uirginis stultis cultoribus causaris, difficile non
Hieronymus fuerit diui Hieronymi verbis diluere. Is namque Vigilantio (dicerem uerius Dormitantio) sanctorum uigilias accusanti respondens. Error (inquit) et culpa iuuenum, uilissimarumque mulierum, qui per noctem saepe deprehenditur, non est religioni imputandus, quia et in uigilijs Paschae tale quid fieri plerumque deprehenditur, et tamen paucorum culpa non praeiudicat religioni. Et subiungens, apostolorum (inquit) fidem Iudae proditio non destruxit.

LONICE continuo ad praecedentia. ¶ An ne hoc [1]) diabolicae rei est indicium, quum usqueadeo et adolescentulae et iuuenes irritantur, ut non possint omittere quin cum impetu et furore ad beatam uirginem (uulgo in das Grymmendall [2]) etcet.) Quis author huius impetus uel furoris praeterquam cacadaemon?

THEOLO Friuola Lutherana comparatio. ¶ Bella sane et Lutherano digna comparatio. in qua leuissimorum hominum in quibus nihil modestiae minimumque pietatis et religionis refulget opera, his conferuntur et aequantur in quibus sola ad deum eiusque sanctos deuotio conspicitur. Facessat igitur ineptissimus nugator atque his nenijs eorum aures demulceat, qui bonis rationibus clausas habent, nobis certe verba non dabit quantumlibet uideatur astutus, Et quis quaeso candide lector, huius tam absurde tamque inconuenientis collationis author et inspirator credendus est, quam cacadaemon aliquis Lutheranorum animum a consilijs?

LONICE. paulo post praecedentia. ¶ Ad me (inquit) uenite, non ad sanctum Iacobum uel alio, Iacobus non est deus, nec iuuare uos potest, Sinite sanctos meos quiescere etc.

THEOLO Retorsio argumenti in authorem. ¶ Tametsi sanctus Iacobus dono gratiae aut sanitatum sua ipsius uirtute nobis praestare nequeat, iccirco tamen consequens non est, ut suis nos orationibus iuuare non possit. Nam si nemo iuuare //
e iiij v nos potest nisi deus. Frustra uidetur apostolus Paulus postulasse

1) Lonicerus, *Catechesis, f*, fol. iv, ijr.

2) Lonicerus: Grimmental, Item gen Fellbach, vnd zu vnser frauen im Zinsbach, aliasque innumeras, currant?

Romanorum se precibus adiuuari. Ille namque Romanos interpellans, Obsecro (inquit) uos fratres per dominum nostrum Iesum Christum ut adiuuetis me in orationibus uestris pro me ad deum, ut liberer ab infidelibus in Iudaea. Stipuletur et interroget Lutheranus apostolum qua temeritate, aut qua etiam fide ad eorum confugiat praesidium, qui de suis se miserijs expedire uix sufficiunt, et non potius uadat ad Christum, qui dat omnibus affluenter. Voluit ergo iuuari, uoluit et liberari, non per Romanorum uires, sed per eorum orationes. Si ergo quippiam auxilij huic simile a coelitibus postulemus, quod apostolus petijt ex uiuis peccatoribus, An iccirco ex sancto Iacobo uel alio quolibet deum facimus? Roma . xiij.

Lonicerus [1]) paulo post praecedentia. Cap. IX. LONICE.

SEd quid de miraculis sentiendum est, quae apud sanctorum fiunt sepulchra et reliquias, Nulla a sanctis miracula fieri equidem opinor, aut si qua fiunt, a spiritu calumniante originem ducere etcet. Non fiunt apud sepulchra sanctorumnisi a malo spiritu miracula.

¶ De perfida Pharisaeorum secta esse probaris, qui quum Christi miracula inficiari non possent, in Beelsebub principe daemoniorum, ea fieri calumniabantur. Rursus Heliseus uiuens mortuum puerum suscitauit. De mortuo autem sic legimus, Proiecerunt cadauer in sepulchrum Helisei, quod cum tetigisset ossa Helesei reuixit homo, et stetit super pedes suos. An haec a spiritu calumniatore et non potius a deo in Helisei honorem, in eius sanctitatis testimonium, originem duxisse credimus. Sed sit sane, daemones posse homines ludificari, et eis quasdam tenebras cudere, et praestigijs, nescio quibus, hominem circumuenire, num igitur et mortuos suscitare possunt? num ad uidendum, ambulandumve organa prorsus perempta restaurandi potestatem habent? At dices forsan perinde, atque condiscipulus tuus eiusdem farine, nobis quondam obiecit, Daemones aliquando mortuos suscitasse, Phitonissa enim precibus Saulis regis ducta, Samuelem suscitauit. Quaeso te, quot annis seu mensibus, seu ad minimum diebus (ut alijs circa historiam missis difficultatibus, sermonem in pauca conferamus) Samuel a Phitonissa reuocatus in uita perstitit super terram, quemadmodst [2]) quam plurimos ad sanctorum monumenta in // uitam longam reuocatos ex probatissimis constat historijs? Quapropter Hieronymum audiamus, tibi tuoque patrono Vigilantio haeretico sic respondentem. Sentio infoelicissime mortalium, quid dolcas, quid timeas, Spiritus iste immundus, qui te haec cogit scribere, saepe hoc uilissimo tortus est puluere, imo hodie torquetur, ut qui in te plagas dissimulat, in caeteris confitetur, nisi forte in morem gentilium impiorum Porphirij et Eunomij THEOLO Miracula non fiunt a daemone. iiij.Regum . xiij *fir* Hieronymus

1) Lonicerus, *Catechesis*, *f*, fol. ij[r]. 2) Quemadmodum.

has praestigias daemonum esse effingas, non uere clamare daemones, sed sua simulare tormenta. Iam et diuum Chrysostomum audiamus
Homil. lxvi. Sanctorum (inquit) ossa, habent potestatem multo maiorem, daemones enim sistunt et torquent, et uinctos ab illis, soluunt semissis uinculis. Quid hoc foro magis uenerandum, quum uideatur nemo nemo [1]) daemonis instet lateribus, uoces sentiuntur et lacerationes etcet. et cinis, ossa et fauilla inuisibiles illas potestates dilaniant etcet. Multi reges, plerumque huius spectaculi gratia peregrinati sunt. Hactenus ille.

LONICE paulo post praecedentia. ¶ Etiam si [2]) miracula apud martyrum et sanctorum dei sepulchra fiant, non fiunt quia sancti hoc impetrant, Caeterum quia uehementem in sanctos suos amorem testatur deus.

THEOLO Retorsio argumenti in authorem. ¶ Quemadmodum ij qui in euripo [3]) sunt, huc illucque iactantur, itidem et tu nunquam tibi constas, sed tanquam caecus et ebrius in multis plerumque locis tecum ijsdem semper de rebus dissides. Nam quod modo tantopere oppugnaueras, id nunc nobis penitus confirmas. Cum enim prae caeteris deus sanctos suos amat, cur in eos suum amorem miraculorum signis manifestat, nisi ob eorum merita quae deo sua gratia illis auxiliante, operati sunt. Haec sane merita quodam modo interpellant deum, sicut et orare dicuntur.
Eccle. xxix. ueluti scriptum est. Conclude eleemosynam in sinu pauperis, et ipsa orabit pro te, quomodo et sanguis Christi pro nobis dicitur ueniam petere, Hac (ni fallor) ratione, sancti ueteris testamenti orantes, saepe merita patrum suorum recensebant, quatenus illorum suffragantibus meritis, ipsi facilius exaudirentur in suis deprecationibus. Exempla sunt, Exodi .xxxij. Danielis .iij. alijs quoque plerisque locis, quinimo et dominus ostendere uolens, quantum eum ad beneficia conferenda moueant merita patrum: tam patrum quam meritorum
fiv suorum frequenter memor est, // ut Genesis .xxvi. Exodi .iij. III. Regum capite xi. alijsque locis conspicere licet. Porro quemadmodum bona merita interpellant, ita etiam et eodem loquendi genere impetrare dicuntur. Nam quid aliud est impetratio, quam interpellationi respondens boni assecutio. Nec est quod in praesentiarum mireris interpellare merita, eo enim interpellare dicuntur, qui deum ad talium prodigiorum prouocant manifestationem, quemadmodum et ediuerso crimina clamare dicuntur, quando deum ad uindictam
Gene. iiij. incitant, sicut scriptum est. Vox sanguinis fratris tui Abel clamat
Dist. xlv. quarti ad me. Consonat his magister sentenciarum. Intercedunt inquiens ad deum pro nobis sancti merito, dum illorum merita suffragantur

1) Bij moderne interpunctie zou achter het eerste »nemo" een komma staan.
2) Lonicerus, *Catechesis*, *f*, fol. ijr.
3) Zeestraat met sterk afwisselende eb en vloed.

nobis, et affectu dum uota nostra cupiunt impleri. Oramus ergo ut intercedant id est ut eorum merita nobis suffragentur etcet. Quocirca sancti etiam non supplicantes, modo quodam interpretabili per sua merita interpellant, et impetrant, quando nos ob eorum merita a domino iuuamur. Neque id solum satis est recensuisse, uerumetiam quando deum oramus, ut eorum merita nobis suffragentur, tunc eo ipso nimirum et eos oramus, ut et ipsi pro nobis impetrent et intercedant. Neque haec mira cuiquam uideri debent, quum ab hoc loquendi modo non multum abhorret id quod ijs qui ius ciuile profitentur, non minus eleganter quam frequenter in ore est, diem interpellare pro homine, Vt igitur ad id vnde digressi sumus reuertamur, sicut sancti etiam non supplicantes, meritis suis interpellant, ita per eadem merita diuini erga se amoris in signis et uirtutibus testationem impetrant. Vides ne modo Lutherane quo malignitatis tuae studium deductum sit, cum id quod reprobare totis uiribus contendis, approbasse tua ipsius te verba conuincant. Cernis ne tuo te gladio (ut aiunt) facile iugulatum?

Sancti duplici modo intercedunt.

¶ Nec sic [1]) argumentandum est, Deus operatur miracula apud sanctorum suorum sepulchra, ergo inuocandi sunt, sed erit sequela ergo [2]) deus quam unice sanctos suos diligat, ostendit. Imo deus hac uia ad sese nos inuitat. Indicat enim quam benignum se suis exhibeat et ijs qui in [3]) carne quondam, ut nos hodie circumcirca onerati erant.

LONICE continuo ad praecedentia. Non propter miracula sancti sunt inuocandi.

¶ Alteram quam tu probas sequelam nequaquam abnuimus, imo non grauatim donamus. Primam autem nimis temere refellere pergis, quam sic aduersum te firmare ac componere in animo est. Com-//pertum habemus calamitosos ac oppressos, nec non et anxios pios homines, ea ratione plerumque inuocare sanctos, ut ipsi sua intercessione apud altissimum, diuinam impetrent opem atque misericordiam. At diuina maiestas ad eam qualem iam explanauimus inuocationem, crebro miracula sanitatum siue subuentionum, circa monumenta aut reliquias sanctorum operatur. Vtraque propositio testatior ac notior est, cum ex historijs, tum experimentis multis quam ut alteram earum aliqua arte aut fuga labefactare queas. Ex his ergo fit et conflatur quam intendimus conclusio, Sanctos (inquam) inuocandos eo nomine, ut diuinam mortalibus opem impetrent. Si enim sancti non sunt inuocandi (in qua sententia tu es) ergo perperam ab hominibus inuocantur, sane ad hoc insuper consequens est, deum optimum suorum miraculorum uirtutibus, pios

THEOLO Ostenditur bonum esse inuocare sanctos. *f ij r*

Finalis conclusio.

1) Lonicerus, *Catechesis*, *f*, fol. ij r en v.
2) Bij Lonicerus is de interpunctie duidelijker: »Sed haec erit sequela: ergo" etc.
3) Het woordje »in" ontbreekt bij Lonicerus.

homines sacrilego errore detinere irretitos, quod reuera cogitare nephas esse constat, tantum abest, ut hoc quispiam sentiat ac dicat.

LONICE. continuo ad praecedentia.

¶ Hinc [1]) ad exilium breuibus Giaris [2]), arctius ablegandam esse falsam de deo opinionem [3]), scilicet quod forsan nos acceptare nolit, aut quod iram suam quam mansuetudinem potius effundere uelit.

¶ Non ableganda, nec in breues giaros perducenda ea est opinio, sed pro syncera veritate amplectenda ac exosculanda, qua dicimus, iram dei in temporalibus miserijs ac poenis, nonnunquam aduersus homines usqueadeo esse firmatam, ut nullae beatorum preces, eam possint auertere, etsi nunquam salutis uiam alicui praecludat. Nam Hieremiae dominum dixisse cognouimus. Tu ergo noli orare pro populo hoc, ne assumas pro eis laudem et orationem, non obsistas mihi, quia non exaudiam te etcet. Et alibi. Non exaudiam in tempore clamoris eorum ad me. Et alio in loco. Noli orare pro populo isto in bonum, cum ieiunauerint non exaudiam preces eorum, et si obtulerint holocausta et uictimas, non suscipiam ea, quoniam gladio et fame et peste ego consumam eos. Et iterum Si steterint Moses et Samuel coram me, non est anima mea ad populum istum. Eregione vero principio etiam ostendimus, deum uicissim in multis rebus sua sentencia, ordinationeque statuisse, neque boni quippiam conferre, nec malis hominum leuare, nisi ob certa merita, precesque sanctorum. Quare nihil agis, sed meras nugas oggannis? //

THEOLO Deus interdum est implacabilis. Hieremiae.vij. Ibidem . xi. Ibidem . xiiij. Ibidem . xv.

f ij v

¶ Sanctis [4]) dum adhuc in corpore per fidem peregrinarentur, adeo se deus etcet. misericordem praestitit, ut id quoque post mortem illorum testetur in hisce miraculis, quae uera aliquando reperiuntur [5]) etcet. Ne igitur timeamus accedere illum. futurum est enim, quod nobis aeque atque illis misericors etcet. sit, modo ne auersemur eum quem nunquam auersati sunt sancti sui. Qui ut nobis suppetias ferant, remque temporalem iuuent, dum inuocantur, tanta est impietas, ut humanus animus haud facile posset illam assequi. Vtinam christiani principes hic uigilarent, istaque idola destruerent, quibus adeo homines a uero abducuntur

LONICE. continuo ad praecedentia. Sanctos nobis suppetias ferre dum inuocantur summa est impietas.

¶ Perplacet testimonium de miraculis sanctorum, et tecum in ea re sentimus, uerum quod ij qui sanctos inuocant deum auersen-

THEOLO Retorsio argumenti in authorem.

---

1) Lonicerus, *Catechesis*, *f*, fol. ij^{v}.

2) Lonicerus: Gyaris.

3) In de Duitsche vertaling, *Bericht bŭchlin, Wie das ein ye gklich Christen mensch gewissz sey der gnaden, Dazu von der Eer vnd Anrŭffung der abgestorbenen Heyligen*, Quat. f, Bl. iij^{v}, luidt dit: Darumb ist sollich falsche meynung von gott weitt zuuerwerfen.

4) Lonicerus, *Catechesis*, *f*, fol. ij^{v}.

5) Bij Lonicerus volgt hier een voorbeeld: Quale fortassis est haud teruntij estimandum de oleo ex diuae Catharinae sepulchro in monte Syna ubertim promanante.

tur, non placet. An quid stultius fingi possit, quam talia somniare? Tu tamen uelim expedias hominum mordacissime, an etiam deus contemnatur quando sanctos aut prouectae uirtutis homines, adhuc in hac terra peregrinantes (quod tu scriptura approbante mirifice laudas) imploramus? Dices utique nequaquam. Quare igitur nequaquam? Certe quia eorum auxilium implorantes, deum non repellimus, quin potius ipsum in nostra inuocatione praecipuum habemus, animumque ad eum primo intendimus. Non enim sic sanctos imploramus, quasi ipsi nobis suis uiribus suppetias ferant, hoc enim esset repellere deum, sed ut suppetias nobis suis precibus apud deum obtineant. Cum autem hic nullam impietatem esse, ipse facile concedas, quae nam ergo (ut tuis verbis utamur) ea est impietas, quam tantopere (ut tua est sentencia) humanus animus execratur, a qua natura humana abhorret, si sancti qui iam cum Christo cupito potiuntur brauio, eo modo sicut diximus inuocentur? Et ut impedimento simus, ne idem nobis subinde obiectes, uideamus quid de hac re in actis apostolorum reperiatur. Nonne ibi discimus, Petri apostoli adhuc uiuentis mirum in modum ab hominibus praesidium imploratum fuisse? Itidem et de Iacobo caeterisque apostolis factum non dubitamus, Nempe per manus apostolorum fiebant signa et prodigia magna in populo, haec autem cum Actuum. ij .v.
ita sint, quare nunc magis Petrus et Iacobus coelestis gloriae iam participes, a christianis principibus tanquam idola quaedam sunt conterendi (utpote quibus homines a uero abducuntur) quam cum adhuc mortalem uitam agerent, atque ab hominibus non mediocriter implorabantur? Quod si discriminis rationem // afferre ne quiueris, *f iij r*
mitte nugas istas, ac desine tandem mendacijs et ijs quidem impudentissimis sanctos blasphemando uellicare.

Lonicerus in solutionibus argumentorum. Cap. X. LONICE.

SIc scilicet probas etcet. sanctorum inuocationem Chorebe [1]) insignis. Principio ais ecclesiam non errasse in sanctorum inuocatione cum spiritus sanctus docuerit illam omnem ueritatem etcet. Si ex te quaeram, quid sit ecclesia, nonne respondebis

---

1) Lonicerus richt zich tot Balthasar Sattler, den pastoor van Esslingen, die hem in zijne preeken had aangevallen. *Catechesis, f,* fol. iij^{v}: Nunc res postulat, ut argumenta Baltassaris Sattlers, Parochi Esselingensis, in medium proferam et diluam, quibus publice coram Ecclesia dei sancta, probare uisus est, Sanctos inuocandos: ut tandem scripturae calumnia, qua ipsam polluit, et adulterat, agnoscatur. Primum uero argumenta eius ordine percensebo, deinde diluam. Hij somt dan tien argumenten van Sattler op, waarvan er acht hoofdzakelijk bestaan uit een bijbeltekst. Hij laat verder van ieder argument eene wederlegging volgen. Het boven in den tekst aangehaalde is het begin van de *Primi argvmenti dilvtio, f,* fol. iiij^{v}; *g,* fol. i^{r}.

mihi, Papa cum suis. Sic hanc ob causam duplicem pono, alteram catholicam, quae caput Christum habet unicum, aliudque nescit, ipsa uero corpus est quoddam Christi preciosum, siue sit in oriente uel occidente, austro uel aquilone, quae euangelio et verbo dei regitur, uiuit et conseruatur haec non uidetur oculis carnis, non est personata, non insidet mulabus excellenter phaleratis, non est certo loco colligata, uerum ubicumque baptisma, et uerum dei uerbum est, promulgatur et uiuitur, istic est ecclesia. Porro haec dum uerbo dei uero dirigitur, errare non potest, dum uero uerbo dei destituitur, non potest non errare. Alteram Romanam siue papisticam, quae caput habet papam [1]) etcet. effoeminatum illud Antichristi corpus, quae dum se iudicem uerbi dei constituit, illud pro suo tantum quaestu exterminans, nunquam non errat etcet. ita ut non mereatur dici ecclesia, sed rectissime synagoga sathanae, Babylon quoque meretrix illa magna etcet.

THEOLO ¶ Audi quid mihi scripserit uenerandus theologus [2]), quem tu tamquam Chorebum aspernaris, veritatis (inquit) deprauator ille Ioannes Lonicerus, quo responsioni suae uiam pararet, responsionem somniat, quam quaesitus nunquam dedissem, ut quod ecclesiae nomine, nihil aliud quam papa et sui intelligantur. Quid uero sit ecclesia, et quid sentiendum sit de ea quam tu inuisibilem ponis, dudum magistro tuo Luthero, qui in hoc errore arcem tenet, eo libello qui scriptus est ad inuictissimum Caesarem Carolum respondimus, ubi in praefatione non oscitanter super hoc articulo disseruimus, accuratius tamen et effusius hanc rem alias, quando cum Lutheranis fucis nobis res esset, explanauimus. Caeterum ut conuicia, contumelias, iniurias, opprobria silentio praetereamus, hoc unum dicere ac respondere uisum est. Ex ecclesia quam catholicam, ac uerbo dei et euangelio conseruatam praedicas ne unus quidem sanctorum auersatus fuit inuocationem sanctorum. // Verum tres dumtaxat inter tot haereticos (Hieronymo teste) Basilides Eunomius atque Vigilantius, ob id ab uniuerso orbe damnati, sanctorum inuocationem execrati sunt, quorum sane caecitatem, Lutherana rabies imitatur. An vero hi tres haeretici de quibus mentionem fecimus cum uniuerso Lutheranorum coetu, catholicam ecclesiam prae se ferant, et non potius sicut antea diximus priapisticam syna-

f iij v

Nullus unquam sanctorum auersatus est inuocationem sanctorum.

1) Lonicerus gaat voort: membra uero Cardinales, Episcopos, Monachos et Sacrificulos, effoeminatum illud Antichristi corpus. Quae dum se iudicem uerbi dei constituit, illud pro suo tantum quaestu exterminans, nunquam non errat. Verbo dei non regitur, nec spiritu sancto, sed scrinio pectoris sacratissimi, statutis et Papae adinuentionibus, per spiritum calumniantem subministratis, ita ut non mereatur dici Ecclesia.

2) Van Hoogstraten heeft een brief van Balthasar Sattler ontvangen.

gogam exprimant, aliorum esto iudicium. Tu autem de ecclesia prosequere.

¶ Non refert [1]) quod multi sancti uixerint et hodie uiuant in ista synagoga, potest deus suos in medio fornacis ardentis conseruare. Gloriaris Balthasar mateologe te uelle cum Augustino Hieronymo et reliquis errare patribus sanctis. Hic tibi obijcio christianum apophtegma et scite dictum praeclari et summi Eslingensium consulis. Si (inquit) maiores natu et progenitores nostri iter incessere lubricum et salebrosum, quid ni recta (dummodo manfestetur) incedamus? Sed tu prosequere. Ergo sancti patres lubricum am bulauerunt, et non recta uia? Imo non in omnibus, sed aliquibus, uerum non pertinaces perstitere in suis obseruatiunculis. Si quispiam per scripturas [2]) eos redarguisset, recta aspernati non fuissent. Pius error fuit, quem fides eorum erga deum et proximum extinxit Tu impie erras etcet. cum Augustino, et Hieronymo te errare iactitas etcet. Augustinus non uult quod eum imitemur, si errasse conuincitur. Quid igitur tu sophista uis errare cum sanctis patribus? LONICE paulo post praecedentia.

¶ Sanctos adhuc in corpore constitutos, magna ecclesiae bona adeptos esse, uerius notiusque supra esse dixisti, quam ut haesitationis quicquam admittat. Ex ipsis ergo tuis verbis sic contra uisum est argumentari. Pro certo scimus ingentem ac innumerabilem sanctorum numerum fuisse, qui et pro se, et pro uniuersa dei ecclesia, precibus haud somnolenter diuinam clementiam pulsarunt, quatenus praeseruarentur a perniciosis prauisque erroribus. At ne unus quidem horum inuentus est, qui sanctorum inuocationem aspernatus fuerit. Iam cum iuxta saluatoris uocem, Nemo accendit lucernam, et ponit eam sub modio, sed super candelabrum, ut luceat omnibus qui in domo sunt, quid credis? num Christus tanto tempore sponsam suam praedilectam ecclesiam, tam putido errore inquinatam, tot haeresum labyrinthis implicitam reliquisset, si sancti inuocandi non essent? An eam luscam malebat? // doctrinamque suam quae nunc in omnes mortales propagata est, omni caligine, omnibus tenebris opertam legi malebat, quam his errorum nebulis uindicare? Vide candide lector, quam insigniter hallucinantur boni illi Lutherani, Christus hanc veritatem tot annorum millibus occultam et obstrusam esse uoluit, et nunc solos Lutheranos ad unguem certiores fecit ac docuit. Caeterum doctores sancti omnes loquuti sunt ut homines, scripserunt ut homines, nempe qui tantum homines erant, Hi autem ebrij Lutherani, supernis penetralibus digni habiti sunt, his solum mysteriorum religionem polli- THEOLO Matthaei . v. *f iiij r* In Lutheranos inuectio.

1) Lonicerus, *Catechesis*, *g*, fol. ir en v.
2) Lonicerus : scripturam.

citus est deus, hi nulla ex parte titubant, quicquid scribunt, quicquid dicunt, id spiritu sancto authore et scribunt et dicunt, Soli in carne coelestia intueri et cognoscere possunt. Quicquid proferunt Sibyllae oraculum est. Et ut semel dicam Christus sanctis suis omnibus usque hodie veritatem hanc occultauit, et solis Lutheranis omnia sacra calcantibus, omnis castimoniae conspurcatoribus. Insuper et Veneris et dei Priapi in synagoga priapistica sacrificulis et cultoribus, eam reserandam seruauit. Praeterea ut te euangelicum nugatorem accuratius attingamus, pius inquis error fuit, quem fides erga deum extinxit etcet. Dicas quaeso, si potes, quid magis impium, quid magis a pietate alienum esse potest quam aliorum deorum cultura, cum sit blasphemia dominici nominis, quandoquidem pietas circa diuini nominis cultum et reuerentiam praecipue consistat. quid ergo eos sanctos dicis, quos modo impietatis insimulasti? quid errorem pium affirmas, ex quo tot impietatis subnascuntur uitia? quomodo illum errorem excusabit fides, qui inter caeteroserrores plurimum fidei repugnat? At uero si tam execrabilis error, qui uel tua sentencia blasphemiam, et perfidiam sapit, crimina adeo manifesta excusare potest dic tu quaeso te, quando illud apostoli locum habebit, quod de doctioribus dicit hominibus. Si quis ignorauerit ignorabitur [1]). Quod uero scribis uenerandum doctorem Balthasar [2]) dixisse se malle errare cum sanctis patribus, solens tuo more facis, Quis enim adeo est stupidus, qui errare concupiscat, quum natura id nobis inditum sit, ut scire desideremus. Vide hic pie lector malignitatis studium, quomodo omnia inuertit. Non enim uir ille uenerabilis uoluit errare id quod huius sycophantae resonat impostura, Nempe qui nobis scribens, nollem (inquit) cum angelis errare. // Verummaluit a perfidis iudicari errans, quam ab ipsa veritate recedere, et cum Lutheranis (qui a sanctis dissentiunt patribus) sapere. Atque eo locutionis genere et ego libens errare uolo una cum illo.

Retorsio argumenti in authorem.

I.Corin . xiiij.

Excusatur pastor Eslingen.

f iiij v

¶ Deinde [3]) ut ausus es inuocationem sanctorum ex spiritu sancto ortam pro concione declamare Christi uerba adulteratus, textum citas Iohannis, Spiritus sanctus docebit uos omnem ueritatem. Non loquitur [4]) ex semetipso etcet. Non loquitur nec docet spiritus sanctus quod est contra uerbum Christi et scripturam quin confer et locum qui est Iohan . xiij. Alium paracletum spiritum sanctum mittam uobis qui ad memoriam reuocabit aut suggeret omnia quae-

LONICE continuo ad praecedentia.

---

1) Bij moderne interpunctie zou gelezen moeten worden: hominibus: »Si quis ignorauerit ignorabitur"?

2) Balthasar Sattler.

3) Lonicerus, *Catechesis*, *g*, fol. iv.

4) Lonicerus: loquetur.

cunque dixi, Viden spiritum sanctum docturum quae Christus ante docuit etcet.

¶ Euangelicum textum hic satis corrumpis, atque id pro consuetudine facis. Sic enim habet textus. Paracletus autem spiritus sanctus quem praemittet in nomine meo, ille uos docebit omnia, nam et suggeret uobis omnia, quaecunque dixero uobis. Duas ergo hic textus complectitur promissiones, nam unam quae dicit, spiritus sanctus ille docebit uos omnia, alteram non ita absolutam, sed magis restrictam, quae dicit, et suggeret uobis omnia quaecunque dixero uobis. Tertiam autem uenerandus inducit theologus, qui dicit, spiritus sanctus docebit uos omnem ueritatem. Et haec sane eadem est cum prima. Tu uero verba Christi adulteratus, astu et dolo, primam praetermittis, et secundam quae illi continuo coniungitur exprimis, ut aliquod uelamen tuis mendacijs praetendere possis. Sed spissiori opus esset tegumento, pellucet enim atque tam aperta res palliari haud facile potest. Quo circa hic immodice deliras. Si enim iuxta secundam (quam tu affers) promissionem, spiritus sanctus promittatur omnia quaecunque Christus dixit suggesturus apostolis Numquid huic (id quod tibi uisum est) repugnabit sponsio tertia per uenerandum theologum inducta, qua promittitur spiritus sanctus apostolos omnem docturus ueritatem ad salutem scilicet fidelium necessariam? Minime, quin potius si oculos aperias clare conspicies tertiam prorsus confirmare secundam. Cur itaque calumniator euangelice ita impudenter debaccharis, ut quae maxime consentanea sunt, ea inter se pugnare dicas. Quin tu confer et locum qui sequitur uerba per te citata. Iam non multa loquar uobiscum. et alias. Adhuc multa habeo uobis dicere, sed non potestis portare modo, quibus sa-//ne si adiungamus ea quae Christus dixit apostolis, post haec verba inueniemus admodum pauca esse talia Christi verba, quae apud euangelistas leguntur descripta. Proinde his omnibus attentis, profecto tu (quantumlibet quod scriptum non legitur, ex consuetudine reijcias) tamen etiam si uelis, inficiari non poteris, spiritum sanctum multa fuisse apostolos docturum, quae Christus ante non docuit, Christum quoque in carne praesentem, multas reliquisse veritates, quas per spiritum erat reseraturus, Nempe qui de eodem spiritu cum dixerat docebit uos omnem ueritatem, continuo subiungit, Non enim loquetur a semetipso etcet. ille me clarificabit, quia de meo accipiet et annunciabit uobis. Rursus ut institutum nostrum pingui minerua declaremus et nihil amplius desideres operae precium duximus aliquod subijcere exemplum, ut enim apostolicorum actuum sacra prodit historia super circumcisione aliorumque legalium abrogatione aliquamdiu nutauit ueritas inter fideles. Et cur hoc nisi quia Christus eam non expresserat?

THEOLO

Iohan. xiiij.

Astus et dolus Lutherani circa scripturam.

Delirat Lutheranus.

Iohan. xiiij. *g i r*

Iohan. xvi.

Ibidem.

Spiritus sanctus multa docuit quae Christus non expresserat.

Et ergo in Christi ecclesia, longe secus hic atque ille de ea re sentiebat usque ad annum ab ascensione domini ferme quartumdecimum. Nam tunc primo inito concilio, per spiritum sanctum certiores facti sunt apostoli, et quid faciendum esset didicerunt, cum in suo decreto conuersis scriberent ex gentibus, uisum est spiritui
Actu . xv. sancto et nobis, nihil ultra imponere uobis oneris (scilicet in legalibus) quam ut abstineatis uos ab immolatis simulachrorum et sanguine suffocato et fornicatione. Hanc autem ueritatem post ascensionem domini aliquando ignorauit Petrus. Nam praedicta pendente
Actu . x. altercatione, cecidit super Petrum mentis excessus et uidit lintheum magnum submitti de coelo in terram, in quo erant omnia quadrupedia etcet. et uolatilia coeli, et facta est uox ad eum, Surge Petre, occide et manduca. Petrus autem respondit, Absit domine, quia nunquam manducaui omne commune et immundum. Vides ne modo Petrum tunc ignorasse, In euangelica lege non esse turandum delectum ciborum, sed postea eam ueritatem didicisse. Postremo, ut ad nostrum institutum oratio redeat. Si (ut tua est sentencia)
Iohan . xvi. sancti non sint inuocandi, Si spiritus sanctus (Christo promittente) docturus erat apostolos omnem ueritatem (ad salutem scilicet necessariam) non apparet, quomodo aut fieri aut credi possit, quod in articulo inuocationis sanctorum, ecclesiam (non dico Romanam, sed
*g i*ᵛ uniuersalem) non illumi-//nauerit, sed tetris errorum tenebris implicitam per tot annorum secula reliquerit, Hoc etenim pacto, infallibilis promissor suae sponsioni minus satisfecisset, quod utique blasphemum est, non modo dicere, sed et cogitare. Et hanc uenerabilis doctor, quem tu miser nugator aspernaris pro concione contra te declamauit sentenciam, quam utique non modo sanam, uerum et sanctam aestimamus.

LONICE continuo ad praedicta. ¶ Esto uero [1]), quod ex spiritu sancto orta sit inuocatio sanctorum, edissere quo scriptum est bibliorum loco. Sed locum monstrare non potes, ne unum quidem, ni ad caput tuum detortum.

THEOLO ¶ Vt placet homo sibi, nam ita confidenter loquitur, quasi nemo extra eum unquam attigisset scripturas. Nihil tamen agit, etiam quando maxime turget, quod uel hoc in loco uidere licet. Nam ridicule ad ostendendum locum scripturae nos prouocat, quasi post canonicas scripturas initio aeditas, nihil noui per spiritum sanctum, utpote ociosum ecclesiae gubernatorem, sit exortum, quod antea expressum non fuerit in sacris litteris, quas admodum modicas et perbreues cunctis esse patet. Verum his satis superque in praecedentibus satisfactum arbitramur

---

1) Lonicerus, *Catechesis*, *g*, fol. ijr.

¶ Lonicerus continuo ad praecedentia [1]). Cap. XI.

POstremo fateris et recte sanctos non inuocandos, ut nobis quid praestent auxilij, sed ut intercedant pro nobis. Nonne synagoga Satanae papistica hactenus sanctos colit, ut custodiant a pestilentia etcet. Negare non potes quum tui doctores alios sanctos alijs munijs, et suppetias nobis ferendi, modis a deo nobis [2]) donatos fingant. LONICE.

¶ Ingenue fatemur sanctos ea conditione non esse inuocandos seu colendos, quasi ipsis liberum esset hominibus, sanitatis beneficia conferre, a mala morte tueri, pestem a corpore depellere, cuius erroris tu mendaciter incusas sanctam ecclesiam, sed ea de causa eorum subsidium imploramus, ut ipsi a deo omnipotente nobis salutem obtineant. Neque id doctores nostri (id quod tu mentiris) fingunt, sed diuinae pietatis crebro experimento eruditi, pie sancteque credendum sentiunt, deum nonnullos [3]) sanctorum numero ea prae caeteris honorare praerogatiua, ut ad eorum implorationem deus certa conferat beneficia, Neque absurdum cuipiam uideri debet, si sanctis quibus in hac uia, alia et alia meritorum, id est, patientiae, uirginitatis, // fidelitatis, iusticiae, aliarumque uirtutum clara fuit excellentia, etiam et illis alia et alia respondeat miraculorum praerogatiua. Proinde nihil mirum, si deus ad certorum suorum sanctorum implorationem, certa largiatur hominibus beneficia At vero cum hoc diuino semper atque occulto subiaceat iudicio, nihil certum de hoc in particulari definiendum est THEOLO Mendaciter contra ecclesiam Lutheranus latrat. *g ij r*

¶ Sin [4]) Adagionem mendacem, memorem esse oportere, ecclesiam non errasse in sanctorum inuocatione, protulisti publice. Praeterea dicis sanctos non inuocandos, ut nobis aliquid conferant opitulationis [5]) uel gratiae In hunc modum inuocati sunt, ut praestent tanquam possint, ergo te ipso iudice, et tuis ex uerbis, ecclesia non dico catholica, sed quam tu ecclesiam censes scilicet Papistica, id quod tu rennuisti [6]), errore fuit implicita. En quam digne et pro decoro tuum defendis sentimentum, insuper teipsum mendacem constituendo nugatorem. LONICE

¶ O impudentem mentiendi artificem. Nam etiam repetit men- THEOLO

---

1) Lonicerus, *Catechesis*, *g*, fol. ijr.

2) Dit tweede »nobis" ontbreekt bij Lonicerus.

3) Blijkens de *Errata* aan het slot der oorspronkelijke uitgave is het woordje: »ex" weggevallen.

4) Lonicerus, *Catechesis*, *g*, fol. ijr. Het eerste woord is hier echter: »Scin"; d. w. z.: »weet gij niet"?

5) Lonicerus: »opitulaminis".

6) Bij Lonicerus ontbreekt: »tu" en in plaats van het barbaarsche »rennuisti" staat »renuisti".

Refellit mendacium Lutherani contra ecclesiam.

datium impudentissimum in sanctam ecclesiam, quasi satis in eam debacchatum non esset. Non enim ignoramus et ipse exploratissimum habes in letanijs et in alijs quoque preculis seu collectis, quas ad sanctos dirigit ecclesia, nos sanctos sic inuocare, ut orent pro nobis, ut nobis eorum intercessione aliquid donetur, quando uero deum aut Christum eius inuocamus, dicimus, miserere nobis, Omnipotentiam quoque Christi eius, plerumque orantes profitemur. Tui ergo fuerit officij, scelestissime sycophanta, ostendere, ubi nam ecclesia sanctos inuocet aut inuocandos doceat, ut gratiam aliquam siue salutem nobis praestent, tanquam eam ipsi praestare possint. Non aduertis hominum miserrime, quam inepte hic gloriaris, et quantis nugis te illigas, quam denique stulte te totum nobis deridendum propinas. Si sanctis in manu esset, hominibus salutem praestare, nonne frustra deum pro nostra salute orarent, cum ipsi eam suis uiribus praestare possent? Frustra enim (id iterum atque iterum diuus Augustinus repetit) pro eo obtinendo, quis orat, quod iam in sua potestate habet. Quare si eiusmodi potestatem sanctis tribueret ecclesia, profecto derisibilis esset inuocatio ecclesiae, quae sanctos interpellaret, ut ipsi deum pro nostra salute orarent, quam tamen ipsi sic in potestate sua haberent, ut nobis eam ipsi conferre libere possent. //

Epistula cv ad Sixtum.

g ij v

LONICE continuo ad praecedentia.

¶ Sed [1]) uideamus porro uerba tua, Sancti inquis inuocandi sunt ut pro nobis orent, non nos uel iuuent uel salutem conferant. Ignoras profecto tua ipsius verba Chorebe, nec rem ipsam [2]) intelligis, da obsecro, nonne cum sancti (ut tua est sentencia) pro nobis interpellant, auxiliantur nobis, et eorum medio salus dimittitur?

THEOLO

¶ Eandem cantilenam semper canis, atque tua ipsius uerba non satis intelligis, una namque est et communis omnium Christifidelium ueritas, ipsum solum deum nobis auxiliari et salutem praestare, eamque in nobis efficere, citra cooperationem actiuam sanctorum in Christo dormientium. Altera uero est (quam defensandam suscepimus) veritas sanctos in hoc nobis auxiliari, eorumque medio salutem nobis demitti, quia suis meritis seu precibus impetrant, ut deus optimus immensa sua potestate nobis salutem conferat, ad quam tamen sancti nihil actiue operantur. Ex his duabus ueritatibus, quemadmodum aranea ex floribus uenenum, ita tu quoque sophistarum more, apparentis contra dictionis (ubi nulla est) uenenum colligis, quod uiro bono fraudulenter in faciem proijcias. Equidem pro certo scio, facile te haec quae commemorauimus probaturum, si malignitas ac pertinacia tua id non prohiberet, quando ueritatibus his etiam consentaneum est, quod in apostolorum actis

Lutheranus morem induit araneae.

1) Lonicerus, *Catechesis, g*, fol. ij^{r}. 2) Lonicerus: »ipse".

dicit Petrus, Viri Israhelitae, quid miramini aut nos quid intuemini, quamsi nostra uirtute fecerimus hunc ambulare, deus Abraham etcet. glorificauit filium suum Iesum etcet. Actuum . iij.

¶ Si asseris [1]) sanctos non iuuare nos, ergo nec Christus nos iuuat, qui indies interpellat pro nobis, quod idem utrimque sit officium caeteris paribus. Sequitur ergo ex tuo argumento ecclesiam errasse, sanctos inuocandos et non inuocandos, Postremo Christi intercessionem non prodesse. Quid ita insanis? Sic probas inuocationem tuam? Labantur hoc more omnes ueritatis impugnatores, atque tu sycophanta Balthasar, et a domino rursus tangantur et accingantur itineri recto. LONICE. continuo ad praecedentia.

¶ Easdem semper iteras ineptias ac nihil noui affers. Attamen nescius esse non debes eius quod ab initio ostendimus, Christum non modo esse interpellatorem, uerumetiam pariter cum deo patre gratiae et salutis actiuum collatorem, quod a sanctis alienissimum est. Proinde blasphema est Christi ad sanctos comparatio, quam hic ponis. Haec ut po//tius capias (modo ueritatis capax sis) accipe rude exemplum. Petrus multum armis ac pugnis ualens, amici mei Ioannis inductus precibus, hostem pulsat, meque manibus eius eripit ac defensum dimittit, quod tamen nisi ob Ioannis gratiam et preces non fecisset, Dic quaeso, nunquid hic perinde pro me pugnat Ioannes atque Petrus? nunquid eodem modo opem ferunt, quum alter uerbis ac precibus, alter opera ac ui iuuet? Nequaquam. Quemadmodum igitur hic se res habet, ita etiam sancti suffragijs ac precibus nobis adminiculantur, Christus uero praeter intercessionem, etiam reali actione opitulatur, Nempe qui ait. Quodcumque petieritis patrem in nomine meo hoc faciam etcet. si quid petieritis in nomine meo hoc faciam. Neque etiam insanit (ut tu garris) doctor ille egregius, sed cum Paulo sobrietatis uerba loquitur pariter et ueritatis, tu vero sycophantam agens plane insanis, si quis unquam insanire uisus est, siquidem ignoras quid sit contradictio, et tamen alios hoc uitio laborare, ut sibi ipsis censeantur contra dicere, totis neruis adniteris. Haec namque inter sese pugnare existimas, si dixerimus, sanctos inuocandos tanquam nostrae salutis impetratores, ac eos non inuocandos tanquam salutis nostrae actores. Quare nihil minus probare, nihil minus ex illius eximij doctoris argumento inferre potes, quam id quod tu inferre niteris ecclesiam errasse, aut Christi intercessionem non prodesse. THEOLO Blasphema est Lutherani comparario. *g iij r* Exemplum clarissimum. Iohan . xiiij. Pastor Eslingensis. Actuum . xvi.

¶ Quod adducis [2]) Iob .v. ad aliquem sanctorum conuertere facis LONICE

1) Lonicerus, *Catechesis*, *g*, fol. ij^{v}.

2) Lonicerus, *Catechesis*, *g*, fol. ij^{v}: *Dilutio .II. Argumenti*, d. w. z. wederlegging van het tweede argument, waarmede Balthasar Sattler de aanroeping der heiligen verdedigd heeft.

continuo ad praedicta.

pro tuo more citra iudicium etcet. Corripuit praecedenti capite Elephas Themanites Iobum uirum sanctum etcet. deinde post multa adjcit etcet. ad aliquem sanctorum conuertere etcet.

THEOLO

Non omnia uerba libri Iob sunt autentica.

Ad Orosinum cap. ix.

Iob. primo.

Iob. quinto.

¶ Vt diuus testatur Augustinus Amici Iob omnes diuina sentencia reprobati sunt, sancto autem Iob singulare quodammodo testimonium diuinitus perhibetur, quod non peccauerit labijs ante dominum. Et ergo in hoc libro ubi multae personae locutae sunt, non solum quid dicatur, sed a quo etiam dicatur considerandum est. Proinde super uerbo Elephae, allato operose nunc digladiari superfluum duximus.

Lonicerus post aliqua interposita [1]). Cap. XII

LONICE.

g iij v

QVod autem causaris in hunc modum, Abraham orauit uiuus, ergo et mortuus, alioquin esset minoris perfectionis et eam ob rem sancti sunt inuocandi, Nego enthimema//tis tui consequens. Audi rationem. Quicquid non est uel exemplo uel praecepto in scriptura fundatum, non est tutum asserere. Sanctos defunctos inuocandos scriptura non exprimit. At solum deum et Christum eius nobis proponit. Non curo ratiunculam tuam, atque Machabeorum apochrefam [2]).

THEOLO

Sancti orant pro nobis.

I. Corin. xiij.

Roma. viij.

I. Corin. xiij.

¶ Hoc in loco ita gannis, ut nec pes nec caput usquam appareat. Nam sic scriptum est. Nunc, hoc est in hac uita, manent fides, spes etcet. sed tamen euacuabuntur in patria. Nam quod uidet quis, quid sperat? De charitate uero scribitur, quod nunquam excidet, siquidem in hac uita manens, in patria augebitur. Haec sane in uia sanctos ad salutis proximorum feruens desiderium inclinabat, sola fide tenentes, proximum ob deum amore esse prosequendum. Cum ergo contemplentur, quam placeat, quam grata sit

Iohan. iij.

Roma, v.

dilectio deo proximi, qui (apostolo teste) quum inimici essemus, usqueadeo dilexit nos, ut filium suum unigenitum daret pro nobis, Quid dicis? Num sancti illius amoris quo erga proximum in hac uita constituti flagrabant, in patria penitus immemores censendi sunt, quando plus nos diligunt in caelo quam in terra diligebant?

Roma. viij.

Praeterea cum sancti uideant in coelis Christum, iugiter pro nobis interpellantem secundum suam humanitatem, nonne et ipsi eius exemplo inuitati, redemptorem suum imitabuntur? An iccirco minus erunt foelices, aut statui foelicitatis eorum aliquo modo officiat, si pro confratribus suis orauerint? quum tamen ipse Christus, qui foelicissimam uitam agit, continue pro nobis patrem interpellet. Praeterea saluator noster ex speciali causa occasionem sumens de statu ac gloria beatorum, generalem doctrinam ac notitiam tradere

---

1) Lonicerus, *Catechesis, g*, fol. iij^{r} en ^{v}, *Dilutio .III. Argumenti.*

2) Lonicerus: »apocrypham".

uoluit quando non modo dixerit, Erunt sicut angeli in coelis, uerum ait. Aequales angelis sunt et filij dei sunt. De angelis autem testimonium perhibens, inquit, Dico uobis, quoniam gaudium erit super uno peccatore poenitentiam agente. Et iterum. Dico autem uobis, quod ita gaudium erit in coelo super uno peccatore. Nonne uides quantum erga nos amorem coelestis illa ac beata societas prae se ferat? quantam nostram sitiant salutem? quam bene ex animo nobis uelint? Porro, si gaudeant quod peccator iam resipiscat, et delictorum sarcina abiecta, ad Christi leue iugum sese conuerterit, procul dubio eam conuersionem, antequam facta erat // uehementer uidere gestiebant, quod si hoc dederis, ipsa te compellit necessitas fateri, quod orauerint ad peccatoris conuersionem. Quid enim aliud est oratio quae mente fit, quam desiderium deo oblatum ut ipse largiatur donum cupitum? Quid nunc habes quod ad haec respondeas? Ostendimus enim ex scripturis sanctos in coelo, eandem charitatem retinuisse, quam dum uiuerent in terra, habuerunt. Dicis autem (et recte quidem) sanctos homines qui e uita nondum emigrarunt, ex diuina ordinatione orare pro peccatoribus. Tuum ergo fuerit, e scripturis aperire, sanctos, qui mortem obierunt, ac coelestis praemij iam participes, dei maiestatem contemplantur ad orandum non esse idoneos, quod reuera nunquam efficies. Nam ab omni impedimento cum intercipiente, tum retardante, iam liberati, quocumque tendunt (id quod ad orationis ualorem maxime attinet) toto spiritu perseueranter feruntur, quod profecto longe eis deerat in hac uita, quando corpus quod corrumpitur grauabat animam. Si uero coelites sancti tuo iudicio ad orandum non sint idonei, Iterum restabit ostendere, deum eos nolle exaudire si orauerint. Et quidem id si dederis, quo igitur modo in coelis uerificabitur illud prophetae, Nimis honorati sunt amici tui deus, si sanctos quos audiuit orantes in terris, exaudire rennuat interpellantes in coelis Et quia hoc absurdum est, reliquum tibi ostendere erit, quod non deceat eorum beatam uitam, ut saluatorem suum emulentur, aut eorum charitas nobis in aliquod interpellationis obsequium prodeat Et cum horum nihil (etiam si te rumperes) probare possis, mitte tandem nugas, atque ad te redi. Cogita quid dicas, noli tam audacter damnare, quod reprobare nequis. Ratiunculam non curas, cuius certe nodum neque perspicere neque dissoluere uales. At uero licet haec candide lector quae iam audisti, sint grauissima et a fidei pietate nimis aliena, audies tamen grauiora, Machabeorum libros hic bellus homo contemnit. Vide quaeso, quam placet homo sibi. Sed quis hunc constituit scripturarum censorem? An huic in manu est reijcere libros, quos mater nostra suscepit ecclesia? At scio quam rem agit, Nam idipsum et Lutherus non semel facit, nempe ut dorsum

Marci . xij.
Lucae . xx.
Lucae . xv.
Matthaei . xi.
g iiij r
Libri Machabeorum sunt autentici.

*g iiij*ᵛ suum a scripturarum oneribus diuertat // Diuus autem Hieronymus in .ij. prologo librorum Machabeorum dicit hos libros inter diuinorum luminum annotari historias, licet in canone Hebraeorum non
Ca. xxx. habeantur. Item diuus Augustinus libro xviij. de ciuitate dei, libro
Ca. xxiij. quoque .ij. contra epistulam Gaudentij affirmat hos libros ab ecclesia
Ca. primo. acceptatos, utitur quoque eiusdem scripturae testimonijs in libro de cura pro mortuis agenda, et sermone ,xliij. ad fratres in eremo. Proinde iam spectare licet, quam inique in solutione quinti argumenti uenerando theologo insultaueris.

LONICE. ¶ Cur non cum fiducia accedimus illum qui nos hortatur et
continuo ad praecedentia. inuitat, ut sese conueniamus etcet. non rennuit petitionem tuam, qui dixit, Petite et dabitur uobis. Et iterum. Quicquid petieritis [1]) in nomine meo dabit uobis.

THEOLO ¶ Idem repetis, et alijs atque alijs uerbis inscitiam tuam magis prodis. Ecclesia namque sic sanctos implorat, ut deum et Christum eius nobis facilem reddant, insuper ecclesia preculas (quas collectas uocas) ad sanctos dirigens, semper Christum tanquam totius salutis caput, et autotem [2]) cognoscit, quod et apostolus nos docet facere
Hebrae. xiij. quando dicit. Per ipsum semper offeramus hostiam laudis id est fructum labiorum confitentium nomini eius. Et tu miser tibi persuades, nos deum excludere, ut nec Christum eius conueniamus, quando sanctos accedimus.

LONICE. ¶ Non est [3]) quod causemur, Sancti sunt iam salui, euaserunt
continuo ad praedicta. huius pericula mundi, sunt iam sine peccato immaculati, nos in medio mari adhuc fluctuamus omnigenis polluti uitijs, ideo pias eorum preces lubentius audiet etcet. sanctos euasisse mundi malignitates nemini non compertum est, eos omnino saluos, non est certum, cum nondum sint suscitati, necdum receperit quisque secundum opus fidele mercedem.

THEOLO ¶ Si de sanctis qui adhuc in purgatorio forte detinentur sermo tibi est, facile tuae sententiae accedimus. Si uero sanctos omnino a culpa alienos, et iam purgatos, dicis non omni ex parte saluos et beatos, eo potissimum nomine, quod ob corporis absentiam, nondum secundum fidele opus (ut tuis uerbis utamur) receperunt mercedem, eadem ratione dixeris, damnatos in inferno, non omnino perditos, cum et ipsi in suo corpore, infidelis operis nondum acce-
*h i*ʳ perunt mercedem. // Sin autem Lutheranorum more, aliam moliaris excitare haeresim ut mentiaris animas beatorum ante generalem resurrectionem, non intueri faciem dei, addas ergo his etiam, nec angelos diuinam maiestatem intueri, et quo magis hanc haeresim

1) Lonicerus: »petieritis patrem". 2) Autorem.
3) Lonicerus, *Catechesis*, *g*, fol. iijᵛ, iiijr.

confirmes, uide quod scriptum legimus. In quem angeli desiderant prospicere. Desiderium uero rei nondum habitae est. Sed ut te hac insania liberemus, recolere debes, a morte angelis non inferiores, sed aequales (teste ipso saluatore) nos futuros. De angelis autem sic ipsa ueritas loquitur. Dico autem uobis quoniam angeli eorum in coelis semper uident faciem patris mei, qui in coelis est. Quomodo igitur angelis in coelis uultum dei uidentibus, diua uirgo, quomodo sancti totius ecclesiae, principes apostoli, primicias spiritus habentes, usque ad finem mundi beata illa ac iucunda uisione priuabuntur? Praeterea nimis desipuit apostolus, qui tanto desiderio flagrabat ut diceret, Cupio dissolui et esse cum Christo, si beatam dei uisionem ad finem usque mundi putauerit differendam. Amplius ad Corinthios scribit. Audemus autem et bonam uoluntatem habemus peregrinari a corpore, et praesentes esse ad dominum. Et ideo contendimus, siue absentes siue praesentes, placere illi. Quomodo autem auderet apostolus, quomodo uoluntatem nostram bonam esse affirmaret, qua desideramus praesentes esse domino, nisi tale desiderium, diuinae ordinationi consentaneum esse cognosceret. Et quomodo quaeso apud Iohannem diceret Christus. Qui uerbum meum audit etcet. in iudicium non uenit, sed transiet a morte in uitam? His accedit quod alias dicit. Non enim tantum dicit. Vbi ego sum, illic et minister meus erit, sed etiam dicit. Vbi ego sum, illic et uos sitis. Pater quos dedisti mihi, uolo ut ubi sum ego, et illi sint mecum, ut uideant claritatem meam quam dedisti mihi, qua dilexisti me ante mundi constitutionem Si ergo sancti uideant claritatem Christi, utique sunt beati in uita aeterna. Haec etenim Christo testante est uita aeterna, ut cognoscant te solum deum uerum, et quem misisti Iesum Christum etcet. et nunc clarifica me etcet. claritate quam habui priusquam mundus fieret apud te. Huius generis est, quod de diuite epulone scribitur qui mox defunctus, in inferno sepultus est, Huic etiam alludit illud quod dominus cruci affixus dixisse latroni legitur, Amen dico // tibi, hodie mecum eris in paradiso. De Lazaro quoque scribitur, quod fuerit receptus in sinu Abrahae. Atque plurima e scripturis loca commemorare possem, si suppeteret otium. Quare si coelestis gloriae nemo particeps erit ante extremum iudicij diem, sed omnibus subtrahitur. quid igitur frugis et quid gloriae tandem attulit Lazaro, alijsque sanctis patriarchis et prophetis iucunda ac optata illa Christi resurrectio, atque ad tartara descensus? Rursus quid sanctis patriarchis (si non eos secum introduxisset) Christi in coelum profuisset ascensio, de qua inquit apostolus, Ascendens Christus in altum, captiuam duxit captiuitatem. Tota igitur uia erras nugator euangelice, monstraque producis.

Sancti ante generalem resurrexionem uident deum. I.Petri . I.
Matth . xviij.
Roma viij.
Philip . I.
ij.Corin . v.
Iohan . v.
Iohan xij.
Iohan . xiiij.
Iohan . xvij.
Ibidem.
Lucae . xvi.
h i v
Lucae . xiij.
Lucae . xvi.
Ephe . iiij.

¶ Lonicerus paulo post praecedentia [1]). Cap. XIII.

LONICE. CHristus cum patre suo, antequam oremus intuetur corda nostra, non habet opus alijs qui preces nostras ad eum deferant, perinde ut est in humano principum et summatium aulico regimine et administratione, sinamus sanctos sua quiete perfrui etcet.

¶ Non cernis prae insania quo te furor exagitat miser. Quis
THEOLO enim adeo inscitiam suam unquam prodidit in sacris scripturis, atque tu hoc in loco facis. Non enim nos fugit, quod deus intuitus
Tobiae . xij. fuerat cor ipsius Tobiae, ad quem tamen angelum dixisse constat.
Quomodo angeli offerunt deo orationes. Quando orabas cum lachrymis etcet. ego obtuli orationem tuam domino. Dicuntur autem angeli uota nostra offerre deo, non quia
Retorsio argumenti in authorem. eum doceant, sed quia eius uoluntatem super eis consulunt. Ad omnia quidem scienda, diuus inquit Augustinus sufficit deo sua perfectio, habet tamen nuncios, id est, angelos, non qui ei quae nescit annuncient etcet. sed bonum eorum est de operibus suis, eius consulere uoluntatem, cum caeteris eius sententijs uide eum in libro de orando deum, et libro de gratia noui testamenti, ubi materiam diligenter expendit, uerum ut ad institutum reuertamur, nonne considerabis te proprio nunc mucrone conficiendum? Deus pater antequam oramus intuetur corda nostra, non alijs opus habet, qui ad eum preces deferant, quid ergo opus est, aut quid prodest Christum apud deum patrem interpellatorem habere? Sinamus ergo (ut tuis verbis utar) Christum sua quiete perfrui, Deus pater nos, etiam Christo non interpellante, audiet, quemadmodum olim Abraham,
h ij r Isaac, aliosque ueteris testamenti patres Christo nondum in-//terpellatore existente exaudiuit.

LONICE ¶ Qui enim [2]) orent cum suscitati non sunt [3]), atque Christus,
continuo ad praedicta. quod si maxime intercedant, inuocationis praeceptum uolo exhibeas.
THEOLO ¶ Hoc item dicis, quasi cineres nondum recollecti, sint beatis
Retorsio argumenti in authorem. animabus ad orandum necessarij. Nec aduertis hominum miserrime, orationem et gratiarum actionem non corporis, sed spirituales, hoc est animi esse operationes. Quocirca si ob solam corporis nondum suscitati absentiam animae beatae et intellectu et uoluntate orare non possint, eadem nimirum ratione deo gratias agere non possunt,
Lucae . xvi. imo nec intellectu deum uidere, nec uoluntate eo frui. Instar ergo trunci iacent omnino mortuae, et omni operatione destitutae. Praeterea dic nobis de anima Epulonis quid sentis, An et ipsa ob absentiam nondum suscitati carporis praepediebatur, quo minus precaretur et diceret, Pater Abraham miserere mei. Et iterum. Rogo te pater

---

1) Lonicerus, *Catechesis*, *g*, fol. iiij^{r}.
2) Ibidem, *g*, fol. iiij^{r}.
3) Lonicerus: »sint".

mitte Lazarum etcet. Et hoc est quod postea quam haec scripseram, accepi [1]), tibi a uenerando doctore obiectum esse in his uerbis. Ecce si mortuus damnatus potuit orare Abraham pro aliis qui erant super terram, ut gratiam poenitentiae consequerentur, multo magis id facere possunt mortui saluati. Rursum, Nonne etiam in Apocalypsi animae defunctorum deum exorabant, pro effusi sanguinis ultione. Postremo ut te proprio telo iugulemus, nos legimus superiusque ostendimus, id quod neque tu inficias ire potes, nonnullos in suis necessitatibus, sanctorum uiuorum recte implorasse subsidia. Et quomodo mutuo alter pro altero orare debet, praeceptum habemus, praeceptum ergo inuocandi uiuos uolo exhibeas, et cum illud afferre nequiueris, eo quod sola nobis diuinae maiestatis praecipiatur sufficiatque inuocatio, quid ergo inuocationis mortuorum praeceptum requiris? Quis iam non uidet, quam aniliter hic homo desipiat, et quantas nugas commemoret?

Apoca . vi.

Retorsio argumenti in authorem.

¶ Nec mirum [2]) est ecclesiam errare papisticam (quamuis pijs non offecerit ille error) quae tot saeculis (horrendum dictu) torsit miseras conscientias, coacta confessione, satisfactione, statis, // ieiunijs, ceremonijs non christianis etcet. blasphematur deus hodie, et nomen eius in cultura et adoratione sanctorum suorum Tot sunt hodie alieni dij, quot Romana synagoga sanctos habet in suo Cathalogo.

LONICE. continuo ad praecedentia *h ij* v

¶ Minus obscurum est tuum mendacium, quam quod refelli mereatur, aut responsione dignum sit. Quis enim o insanum caput (ut diui Hieronymi uerbis utar) sanctos tanquam deos adorauit? quis homines deos esse putauit? Sub haec ex imploratione sanctorum, modo idolatriae, modo blasphemiae ecclesiam Romanam suggillas, atque suspectam facis, quasi ipsa sit quaedam specialis ecclesia, quae sola sanctos inuocet, quos uniuersalis ecclesia non inuocet, queso te quotus quisque christianorum hominum, unquam docuerit sanctos non inuocandos extra Basilidem, Eunomium, et Vigilantium antiquos haereticos, omnium olim calculis uictos et damnatos, et praeter perditorum Lutheranorum colluuiem? atque quum praeter hos, ne unum quidem nominare poteris, et ecclesiam dei ex haereticis, impiisque hominibus non posse constitui, reliquum fuerit, ex tribus duntaxat antiquis et ijs damnatis pariter et ex Lutheranis haereticis confici ecclesiam. Porro a morte Vigilantij qui alijs duobus superstes fuit, et in cuius erroribus confutandis, abijciendisque uehementer sudauit, et summo nixu diuus obstitit Hieronymus usque ad Lutheranam pestem, quae hac tempestate dominicum gregem

THEOLO

Soli tres haeretici quondam damnarunt sanctorum uenerationem.

Lutherani in maximum cadunt inconueniens.

1) Waarschijnlijk door een brief van Balthasar Sattler zelven.

2) Lonicerus, *Catechesis*, *g*, fol. iiij^{r} en v.

ubique terrarum inficit, ferme mille centum quinquaginta anni abierunt, quibus a minimo usque ad maximum christianus populus admirando quodam deuotionis affectu, sanctorum uenerationi imploratione deditus fuit. Haec quum ita sint, consequens profecto est aut nullam inter homines, tot seculis ecclesiam Christi fuisse super terram, aut certe si quam fuisse contendere uoles, eam totam haeresum errorumque turbis ac blasphemijs inuolutam ac infectam, necessum esse dicas. Cernis ne sycophanta miser, etiam sanctam et catholicam, id est uniuersalem te foedare ac conspurcare ecclesiam, quando in articulo inuocationis sanctorum Romanam ecclesiam blasphemiae insimulas.

¶ Lonicerus post uaria blasphemiarum exempla. Ca. XIIII. //

h iij r LONICE ET tu quoque [1]) Balthasar Satler Eslingensis etcet. nonne adhuc distinguis cum tuo monacho isto. Sancti non sunt (ne uirgo quidem deipara) inuocandi, ut nobis quid praestent adminiculi, ut nos iuuent cum non possint, sed orent etcet. Sed quod adhuc sanctos inuocandos esse clamas, ut pro nobis orent, uideris mihi exorbitare id quod etcet. ex tuisipsius uerbis clarum est, cum et orare pro nobis etiam sit auxilium. Si enim sancti orant, certe oratione sua nos iuuant etcet.

THEOLO ¶ Pertaedet hic meras et pudendas nugas refellere, quibus tamen antea, itetum [2]) atque iterum satisfecimus, non enim noui quid affers, sed cuculi more, eandem cantilenam recantas. Quare suggillatione tua praetermissa ad alia redeamus.

LONICE. in solutione quarti argumenti. ¶ Non soli [3]) Isaaco, sed toti mundo adusque saeculi consummationem deus bene uult propter Abrahamum, quam ob causam? ut compleat iuramentum quod praestitit Abrahae, et quod obaudierit uoci suae. Quaeso te quae est sequela? propter Abrahamum deus benefecit Isaaco et semini eius, igitur inuocandus est Abrahamus, nempe mortuus tum erat, adeo truncus es, ut nihil intelligas, et doctorem agis ecclesiae dei, illum inuocari necessum est, qui nos iuuare potest, et qui datus est nobis quondam promissus auxiliator. Non enim Abrahamus promissus et datus est nobis adiutor, sed quid dicit scriptura? In semine tuo benedicentur etcet. quemadmodum Paulus, In semine tuo inquit qui est Christus etcet. Christus dei filius est, propter quem deus Abrahae iuramentum praestitit, hac ratione seminis, filij Abrahae sumus, In hoc semine omnes benedicimur, hoc semen datum est nobis in certissimum auxilium, dein in medium redemptionem etcet. non Abraham. Ergo illud semen inuocari modo, non Abraham prorsus debet etcet. Quis enim

1) Lonicerus, *Catechesis*, *h*, fol. i^{r}. 2) Iterum.
3) Ibidem, *h*, fol. i^{v}—ij^{v}.

unquam dialecticorum ita intulit, Deus Isaaco propter Abraham benefecit, ergo Abraham est inuocandus, imo Abrahami semini bene uoluit propter iuramentum suum, non propter ipsum tantum, Abraham nihil esset, nisi deus optimus, maximus illum respexisset, non tam ipsum, quam iuramentum suum, Non est dubium quin et hodie propter sanctos suos prophetas, apostolos, martyres, deus // bene uult [1]) christianis omnibus, non propter eos tantum, sed quod crediderunt uerbo eius, uixerunt in Christi mandato, imo quod filium et ueritatem confessi sunt, quanquam plus deus uerbum suum respicit et promissionem, quam ullam creaturam, certum est quod suos diligat etcet. itaque et propter sanctos suos qui eum in hac uita confessi sunt non parum beneficentiae exhibet mortalibus donec compleatur numerus eorum, sed nondum sequitur, deus benefecit ecclesiae primum propter Christum deinde propter membra Christi, ergo membra sunt inuocanda. *h iij°*

¶ Quomodo solus Christus, quomodo etiam et Abrahamus sit inuocandus, satis paulo superius expressimus. Deinde licet Abrahamus nihil esset (quod et nos dicimus) nisi deus gratuito eum intuitu respexisset, gratiamque iustificantem contulisset, nempe qui alias et perditionis filius, et perdendorum filiorum pater mansisset. Ad haec licet etiam ipse non ex operibus, sed per solam fidem charitate formatam sit iustificatus, tamen per fidem iam iustificatus, deo auxiliante, bona opera fecit, quorum certe contemplatione, deus posteris eius benefecit, quam ob causam et dominus Isaaco dixit. Ego tecum sum, benedicam tibi, multiplicabo semen tuum propter seruum meum Abraham. Fecit etiam deus eius posteritati bene, ut sponsionem suam adimpleret, et uerbis facta responderent quando dixit. Tibi et semini tuo dabo uniuersas tegiones [2]) has, complens iuramentum quod spopondi Abraham etcet. et benedicentur in semine tuo omnes gentes, eo quod obedierit Abraham uoci meae. Haec non satis est recensuisse, sed omnino etiam oportet non somnolenter (quod tibi curae non est) considerare deum iuramentum promissionis Abrahae, ob eius bona merita spopondisse. Scriptum est enim, Per memetipsum iuraui dicit dominus, quia fecisti rem hanc et non pepercisti unigenito filio tuo benedicam tibi etcet. et benedicentur in semine tuo omnes gentes terrae, quia obedisti uoci meae. Haec tui Lutherani diligenter aduertant, qui omnia soli deo asscribentes, nihil bonis operibus tribuunt. THEOLO Gene. xxvi. Ibidem. Deus propter bona opera Abrahae iurauit Gene. xxij.

¶ De mammona [3]) iniquitatis etcet. Quis ergo sensus est? opera nostra sunt fidei fructus. Fides autem in causa est sola, quod do- LONICE. in solutione sexti argumenti.

1) Lonicerus: »uelit". 2) Regiones.
3) Lonicerus, *Catechesis*, *h*, fol. iiijr.

minus nos agnoscat, Christus ille solus est dominus omnium, qui nos recipit. Sed quia quod minimo christiano impartitur, et Christo
h iiij r fit, suo ipsius testimo-//nio nihil aliud uult, quam quod in aeterna rabernacula [1]) nos recipiat ipse qui fidem inspicit, quae charitatem operata est, qui sunt ueri et uiui sancti, quos Christus sibi uendicat ac ea quae ipsis contingunt non secus acceptat atque sibi fierent, ideoque recipiunt isti amici, id est, sunt in causa quod Christus deficientes recipiat.

THEOLO. ¶ Calumniam quam hactenus latentem semper animo spirabas, nunc omnibus palam cernendam profers, atque in lucem prodis. Nunc demum uirus illud euomis, quod huc usque non satis cognitum fuit. Etenim inscitiam tuam hactenus in causa esse crediderам quod doctorem illum eximium contradictionis incusaris, ubi nulla contradictio, nihil repugnans erat, sed mera, sicut supra ostendimus (ut dialecticorum uerbo utar) aequiuocatio, quam contradictio secum minime patitur. Nunc uero luce clarius conspicio agnitam ueritatem prae malitia (ut est fere haereticorum ingenium) te oppugnasse. Quemadmodum namque hic dicis Christum solum esse dominum
Aperitur Lutherani maligna calumnia. omnium, qui nos in aeterna recipit tabernacula, ita et doctor ille non uulgaris eruditionis homo asseruit Christum esse solum omnium dominum, qui in nobis gratiam operatur sanitatum. Similiter ut dicis pauperes Christi nos in aeterna tabernacula recipere, id est eos esse in causa, quod Christus recipiat, ita et doctor ille uoluit sanctos in causa esse quod Christus nobis sanitatum uirtutem operetur. Ad haec, sicut Christi pauperes, nihil operationis adhibent, quo in aeterna recipiamur tabernacula praeter orationem, ita profecto et ille uoluit sanctos imploratos, nihil adhibere operationis, quo sanitatis aut sanctificationis gratiam consequamur, extra solam orationem, Denique sicut eleemosyna conclusa in sinu pauperis etiam non supplicantis orat et impetrat apud deum, quemadmodum scribitur. Conclude eleemosynam in sinu pauperis et ipsa orabit
Eccle. xxix. pro te, id est deum prouocabit ad tui remunerationem, ita dicimus et sanctorum merita etiam non supplicantium, eo modo quo declarauimus, cum orare tum impetrare nobis bona apud deum, quod et tu modo de operibus Abrahae affirmasti, O igitur egregium sophistam, nonne captiose tuae quaestiones conclusionesque in praesentia tibi obsunt? Nonne te calumniae mendacijque arguunt? qui ad hoc
Pastor Esling. dolose inuigilasti, ut uirum egregium in quo cum literis probitas
h iiij v morum ac uitae sanctimonia // exaequo certat, et sine controuersia te meliorem, de contradictione utpote a seipso dissidentem notares.

---

1) Tabernacula.

Lonicerus in solutione septimi argumenti [1]). Cap. XV.

ESto quod sancti contemplentur diuinum uultum, sic respondeo Angeli non sunt inuocandi, ergo nec sancti, quandoquidem inuocatio solum deum concernit, ex quo omnis salus nostra dependet et iuuamen, spirituumque administratoriorum erga nos cura. Postremo si uelis sanctos iuxtaque angelos inuocandos ostende scripturam, scripturam a te posco etcet. quam dum producere non potes, claret quae sit tua insania. LONICE.

¶ Non modo donamus, uerumetiam docemus, solum deum, tanquam omnis nostrae salutis tum animae, tum corporis authorem. Porro quum fideles discipuli Petrum apostolum inuocarent, quatenus a Christo obtineret suscitationem Tabitae uiduae defunctae, nonne illa ipsa inuocatione diuinam recognoscebant uirtutem? Nihil itaque mirum si circa sanctorum angelorum inuocationem, simile quiddam contingat. Etenim angeli hominibus opitulantur, dicente propheta. Non est qui adiuuet me, nisi Michael princeps uester. Praeterea apud eundem prophetam princeps (id est angelus) Persarum restitit angelo Gabrieli, spatio uiginti dierum Atque ob hanc causam angeli, etsi propria locutione sint dei ministri, in scripturis tamen dicuntur nostri, et nobis contra aduersas tenebrarum potestates in custodes a deo dati. Nam iuxta saluatoris uocem, Angeli eorum in coelis semper uident faciem patris mei, qui in coelis est, ubi glossa, magna dignitas animarum, ut una quaeque habeat ab ortu natiuitatis in custodiam sui, angelum delegatum. Vnde et in apostolorum actis dicebant, Angelus eius est, uidelicet Petri apostoli. Cur ergo angelos tanquam dei ministros, nostros uero infra deum patronos inuocare nefas fuerit, ut nobis apud deum bona obtineant, quibus diuino iussu nostri custodia demandata est, ut sic deus in ipsis, ut in suis ministris honoretur? Tu uero Germaniae pestis et bonorum hominum corruptela, aperto Marte in dei sanctos debacchans atque saeuiens scripturas requirisiquae [2]) huic rei suffragentur, quae doceant sanctos // inuocandos, quibus liquido huius rei innotescat ueritas [3]), *i i r* bene est et tuo more facis, at nos contra abs te scripturas postulamus, quibus sanctorum inuocationem hominibus interdictam esse tueri possis, quas cum afferre, nisi adeo per te adulteratas penitus ac corruptas nequeas, illud saluatoris clypei loco assumendum statui. Qui non est contra uos pro uobis est, imprimis [4]) quum ueritas THEOLO. Act. ix. Danie. x. Ibidem. Matth. xviij. Actuum. xij.

1) Lonicerus, *Catechesis*, *h*, fol. iiij^{v} (vrije aanhaling).

2) Lees: requiris quae.

3) Bij moderne interpunctie zou men moeten lezen: veritas. Bene, etc.

4) Bij moderne interpunctie zou men moeten lezen: statui: »Qui non est contra uos pro uobis est," imprimis etc.

nostra tot scripturis sit consentanea, signis quoque quamplurimis atque prodigijs per spiritum sanctum comprobata. Et quidem miranda est Lutheranorum temeritas, qui in eo reprobant ecclesiam, sanctosque doctores, quod sacra non improbat scriptura

LONICE. ¶ Ais, si [1]) caput Christus intercedat et membra, in tertio argumento diuulsum est, Primum caput nostrum excitatum, et sic intercedit, membra si excitata, adhuc Christi inuocationem et intercessionem scriptura tota nobis commendat, sanctorum nullo quod equidem sciam loco.

THEOLO ¶ Fuga quam super Christi resurrectionem struere conaris, quam sit a fide aliena, et quam sapiat haeresim, dein quam sit ridicula ex ijs satis liquet quae antea diximus, praecipue quum omne id quod merito et pie credi debeat, in sacris litteris manifeste expressum uis habere, quasi non ex his quae legimus, aliqua etiam quae non legimus, intelligamus. Quocirca tuae partes fuerint, ostendere ubi in sacris litteris nomen habeatur, Homousion, quo pater et filius consubstantiales describuntur, Vbi patrem ingenitum, ubi Christum in corpore, anima, et deitate, sub utraque specie sacramenti contineri, ubi diem dominicam, prima hebdomadarum die, et non ultima (ut in ueteri lege) celebrandam legeris, Et ut semel dicam ostende tu quaeso, quo in loco sacrae scripturae proditum sit, euangelium illud esse Matthaei apostoli, quod communi omnium sentencia eius esse perhibetur. Itidem de caeteris euangelistis requiro, Et quum istud ex canonica scriptura non habeatur, sed ex sola ecclesiae traditione firmiter creditur. Neque praeterea aliquid praemissorum in sacris litteris expressum ostendere possis. Resipisce obsecro, et anatematiza totius Lutheranae caecitatis praecipuum fundamentum, atque tibi persuade ecclesiae attestationem, approbationemque ualidam esse, etiam in his quae in sacris litteris non exprimuntur. Alioqui
*iii*ᵛ perleue fuerit, eodem tuo ar-//gumento quempiam probare euangelia non esse descripta instinctu spiritus sancti, neque eo ipso authore, sed ab his qui homines erant, et praeterea nihil. Nullius itaque praetij, nulliusque authoritatis ea essent quae in illis conscripta continentur.

LONICE ¶ Hic quoque [2]) quum non haberes quo te uerteres, recurris ad Apocalypsim quae ad pugnam ualere nequit. Tu argumentaris, sancti sunt fratres nostri, ergo sunt inuocandi etcet. nunquam non

---

1) Lonicerus, *Catechesis, h*, fol. iiijᵛ, *Dilutio .VIII. Argumenti*: »Quod ais, si caput intercedit, ergo et membra, non est quod multis diuellam. cum in tertio argumento et caeteris diuulsum sit Primum caput nostrum Christus excitatum est, et sic intercedit. Membra si excitata essent, adhuc" etc.

2) Lonicerus, *Catechesis, i*, fol. iʳ, *Dilutio .IX. Argumenti.* De behandelde tekst is : Openb. VI : 11.

infers, quod ex textu quem adducis colligi nulla ratione potest adeo ne mica quidem salis in te trunco dilitescit.

¶ Audi quid uenerandus doctor Iacobo scripserit postridie quam Hoochstratus [1]) calamum huic articulo admouisset. Non inquit sicut futilis ille Lonicerus calumniatur, intuli. Sancti sunt [2]) fratres nostri, ergo sunt inuocandi, sed sic inter concionandum argumentabar. Sancti in coelis apud patrem uiuentes, probantur in Apocalypsi fratres nostri, ergo nos ut fratres suos diligunt. Si nos diligunt, ergo actus dilectionis exhibent, quorum, interpellare pro fratribus, non est utique postremus etcet. Hinc satis perspicuum est apostatam illum, infideliter meum recitasse argumentum sed oportuit solutioni suae uiam parare. Vides ne modo nugator euangelice malignitatis tuae praestigias iam interceptas, quum ille non sanctos inuocandos, sed eos pro nobis orare non poenitendo concluserit argumento. At haec non parum roboris praefati doctoris conclusioni affert id quod in eodem libro scribit Ioannes. Data sunt inquiens angelo incensa multa, ut daret de orationibus sanctorum omnium, super aureum altare, quod est ante thronum dei. Si omnium sanctorum obtulit orationes (neque inducere animum possum, ut credam eum exclusisse sanctos in Christo dormientes) Obtulit ergo angelus et horum orationes. Hi autem (cum omnibus bonis pleni sint nulliusque indigeant) pro se non orant, orant itaque pro nobis confratribus suis. Et ne hoc nimium absurdum tibi uideatur, tali confirmamus argumento. Apud Paulum legimus. Pro inuicem sollicita sunt membra et si quid patitur unum membrum, compatiuntur omnia membra, siue gloriatur unum membrum, congaudent omnia. Vos autem estis corpus Christi scilicet mysticum. Hoc autem corpus constituitur ex membris intus inter se charitate ordinatis. Ordo autem ille consurgit ex ea mem//brorum unione, quae est ad caput ipsius corporis, quod est Christus. Porro sancti coelum incolentes Christo capiti maxime sunt uniti. Sunt etiam iuxta scripturam, iuxta corpus Christi, praecipuo confratres nostri. Fraternae autem charitatis est se mutuo oneribus leuare quantum ipsa iustitia permittit. Quo circa reliquum esse uidetur eos pro nostra salute apud deum suis orationibus laborare, quod satis ex Apocalypsi nos ostendisse reor apud quemuis, modo rationis expers non sit. Postremo quod hac de causa dicis Aapocalypsim Ioannis nihil ad pugnam ualere, nihil mirum

THEOLO

Corin. xij.

i ij r

Apoca. vi.

---

1) Zoowel met Iacobus als met Hoochstratus moet de schrijver zich zelven bedoelen. Hij spreekt hier weder van een brief van den pastoor van Esslingen.

2) Bij moderne interpunctie zou de brief van Balthasar Sattler aldus worden aangehaald: »Non", inquit — sicut futilis ille Lonicerus calumniatur — »intuli: ‚Sancti sunt'," etc.

Psalm . lxxx. facis. Nam ita est fere haereticorum ingenium, ut iuxta prophetae uocem ab oneribus dorsum diuertant. Nam perinde argumentaris ac si diceres, Aduersarij gladius eo non ualet ad pugnam, quod Lib . I . ca . xiiij. ictum eius neque ferre, neque declinare ualeam. Caeterum Hieronymus cuius doctrinam nemo non miratur, in prologo Apocalypsis, eam asscribit Iohanni apostolo et euangelistae. Et conrta Iouinianum ad probandum eundem euangelistam etiam fuisse prophetam, sic de eo scribit. Vidit enim in Pathmos insula etcet. relegatus, Apocalypsim infinita futurorum mysteria continentem Praeterea diuus Augustinus li . i . de sancta uirginitate cap . xxvij. et lib. de peccatorum meritis et remissione, ca . vij. Item contra epistolam Gaudentij, li. ij . cap . xix. non solum asserit Apocalypsim esse Iohannis apostoli, uerumetiam ex eo libro confutat haereticos. Postremo diuinus ille Dionysius eidem apostolo contemporaneus in sua ecclesiastica Hier-
Cap . iij. archa, de pontifice missam celebrante tractans, siue arcanam illam inquit ac mysticam omnino uisionem dilecti discipuli etcet. exponit, super quo Stapulensis. Aperte inquit testatur beatus pater, sanctam Apocalypsim esse Ioannis euangelistae, nec res in primitiua ecclesia erat controuersa. Quid ergo adeo insanis euangelice nugator ut dicere non uerearis Apocalypsim Iohannis euangelistae ad pugnam non ualere, quando ex eo libro omnes ferme ecclesiae doctores disputauere, an nihil apud leuem grammatistam ualabit ecclesiae authoritas, quae in sacratissimo missae officio huic libro Iohannis apostoli titulum dat. Caeterum quam indeuiabilis sit militans sit [1]) ecclesia a christiana ueritate, nuper in quodam opusculo, auxiliante deo optimo, maximo, clare ostendimus. //

i ij v

ACTOR [2]). Cap. XVI.

QVia autem auxilante deo, cuncta quae responsione digna, noster Lonicerus aduexit, euacuauimus. Nunc reliquum est ut inquiramus, an coeligenae cognoscant orationes nostras ad se fusas, deinde an sancti pro nobis precantes praesciant, quid circa rem petitam diuina maiestas facere disposuerit. Postremo an semper eorum orationes exaudiantur. Ad haec ergo suo ordine respondemus, Tametsi sanctis in coelis naturali cognitione orationes seu inuocationes nostrae non innotescant, tamen incredibile non est, animas sanctorum
Dist . xlv. (ut magister dicit) quae in abscondito faciei dei, ueri luminis illu-
quarti. stratione lactantur, in illius contemplatione, ea quae foris aguntur

1) Het tweede »sit" is overtollig.
2) Dit »Actor." schijnt hier misplaatst.

intelligere, quantum illis ad gaudium, uel nobis ad auxilium pertinet. Sicut enim angelis, ita et sanctis qui domino assistunt, petitiones nostrae innotescunt in uerbo dei, quod contemplantur. Nec mirum, beatus nanque est, qui habet quicquid uult, et nihil inordinate uult. Ad rectitudinem autem uoluntatis (quae utique sanctis non deest) pertinet, ut ea cognoscant quae ad se pertinent, Porro ad gloriam eorum utique pertinet si inuocentur, praestentque petentibus auxilium ad salutem, Hoc enim pacto cooperatores dei sunt in his quae ad aeternam ducunt salutem. Quod sane non in modicam eorum cedit gloriam. Nam ut diuinus ille inquit Dionysius. Praestantius igitur et diuinius est (ut sacra testantur eloquia) dei esse cooperatorem. Innotescunt igitur coelitibus orationes ad eos fusae, quod tamen non de quibuslibet futilibus, sed de pijs orationibus intelligendum arbitror. Quum haec igitur ita se habeant, etiam ad id quod secundo propositum est magister respondens, cur non credamus (inquit) animas sanctorum, dei faciem contemplantium, in eius ueritate intelligere preces hominum, et quae implendae sint uel non. Quo sane uerbo (si attente consideremus) causam tacite subsignat, Cur in ueteri testamento sancti ut pro uiuentibus // intercederent non inuocabantur? neque enim eis innotescebant preces inuocantium, in tenebris quippe sedebant, diuinam maiestatem nondum contemplantes, iuxta id quod scriptum est, Abraham nesciuit nos, Israel ignorauit nos, At uero quum scriptum sit. Nunc ergo audi orationes mortuorum Israel, et filiorum suorum, quanquam eis ob causam iam dictam non innotescerent preces suorum, uerisimile tamen est, patres in lymbo sedentes pro filiorum salute orasse, nisi forte quispiam scripturam hanc contorquere contenderit, ad orationes, quas ipsi adhuc uiuentes pro salute filiorum, successorumque fuderant, Vt ergo reuertamur ad id unde digressi sumus, opinio ac sententia magistri est, beatos ante intelligere dum orant, an orationes eorum implendae sint. Et reuera id necessarium est, quando uoluntate completa (quam consequentem dicimus) aliquid petituri sunt. Adeo enim (inquit magister) supernae uoluntati addicti sunt, ut nihil praeter eius uoluntatem uelle queant. Neque tamen ob hoc frustra orare censendi sunt, sicut haeretici autumant, Nam quemadmodum deus praedisposuit inuocantem saluari, ita et eius salutem, certis mediis prouenturam decreuit, sine quibus reuera is qui inuocat salutem non assequatur. Quare sancti uidentes deum ad suas preces, salutem uelle conferre inuocantibus, ne amicis desint, omni posthabita mora, feruentissime orationi insistunt. Quemadmodum etiam in aulis principum feri [1]) solet, nam si ibi quispiam, cui uel necessitudo uel

S. Tho. distin. quarti.

Coelestis Hierarchiae. ca . iij

Distinctione. xlv . quarti.

i iij r

Esaiae . lxiij.

Baruch . iij.

1) Lees: fieri.

familiaritas cum rege intercedit pro salute amici aut beneuolentis orauerit, qui tamen ante sciat quam orauerit, se exauditum iri eius interpellatio superuacanea non erit, imo eo celerius feruentiusque instabit, quo magis cupiat indigenti aut amico prodesse. Si uero sancto reuelatum fuerit, inuocantem non esse exaudiendum, non interpellabit, quia a uoluntate diuina, neque uult, neque potest discordare. Porro si quispiam curiosius inquirere uelit, ut sancto cui inuocatio ad se facta, iam deo reuelante innotuit, praedictorum (id
i iij r quod impossibile // non est) neutrum reueletur hoc casu, Sanctus quidem (si Scoto credamus) orat, expectans ut orationem suam sequatur determinata reuelatio exauditionis, uel saltem effectus exauditionis, quantum ad ipsum petentem. Et quidem in hac parte (quantum conijcere licet) non orant sancti secundum uoluntatem completam, id est consequentem, sed quasi diuinam consulentes uoluntatem, orant secuudum uoluntatem antecedentem, secundum quam etiam deus uult omnes homines saluos fieri. Porro talis uoluntas non semper adimpletur, etiam si diuina sit. Proinde tales nimirum sanctorum
Vbi supra. orationes non semper exaudiuntur. Vnde etiam hoc modo (ut magister sentit) etiam et angeli dicuntur uota nostra et orationes offerre deo, non quod ipsum doceant, sed quod uoluntatem eius super his consulant. Ex his quae iam dicta sunt facile colliget prudens lector quid respondendum sit ad id, quod ultimo de sanctorum exauditione proponebatur. Vnde laus et gloria Christo Iesu et benedictissimae matri eius, qui uiuit et regnat deus in secula benedictus, Amen.

ERRATA.

B. primo. facie secunda, linea nona, lege, liberalitatem. Folio ij. facie . ij . linea . vi lege, haec omnia. Item linea . xiiii . lege, idem apostolus. Folio quarto, facie secunda, linea quarta, lege, qui si.
C. folio primo, fa . pri . linea . xi . a fine. lege, sumus militantes. Facie . ij . li . viij . a fine, lege, eisdem comminatur. Folio . ij . fa . ij . li . ij . lege, mundi mortis. Fo . iij . fa . i . lin . i . lege, possit immutari. Fo . iiij . fa . ij . linea ultima, lege, quod in idolio.
D. fo . i . fa . i . lin . xij . lege, habes apud te ipsum. Item linea . xiiii . lege, quae aedificationis sunt. Linea . xvii . lege, ab his qui ueram.
E. fo . ij . fa . ij . linea . vij . a fine, lege, uirgo minus digna. Fo . iiij. fa. prima . lina . vij . a fine. lege, Lutheranorum omnium.
G. fo . pri . fa . pri . linea. xiij . lege . circumcisionis, Fa. ij . linea . iiij, a fine, lege, ex sanctorum numero. Fo . ij . fa . ij . linea . ix . lege cooperationem actiuam. Fo . iiij . fa. ij . linea . xvi . lege, collectas uocant. //

F. Iacobi Hoochstrati
De Purgatorio.

INLEIDING.

Het onderwerp der hierachter herdrukte verhandeling mag stellig belangwekkend genoemd worden. Sedert vele eeuwen bekleedt het vagevuur in de gedachtenwereld van millioenen Christenen eene gewichtige plaats. Wie wil niet gaarne door een overtuigd Roomsch theoloog worden ingelicht, hoe het toch eigenlijk gelegen is met dit louteringsoord der afgestorvenen? Op weinig punten zijn Roomsch-Katholieken en Protestanten zoo volstrekt uiteengegaan als op dit: datgene, waaraan de eersten slechts met schroom en huivering denken, wordt door de laatsten als niet bestaande verworpen. Het is stellig de moeite waard te vernemen, wat de onvermoeide tegenstander der Hervorming Van Hoogstraten in de periode van den brandendsten strijd ter verdediging van het bestaan des vagevuurs in het midden heeft gebracht [1]). Ofschoon de schrijver in de voorrede den lezer zijne verontschuldiging biedt over den alledaagschen, schoolschen stijl [2]), dient erkend, dat hij hier gelukkiger is geweest dan elders. Dit geschriftje, opgesteld in de snipperuren tusschen de veelvuldige drukten van het inquisiteurswerk, laat zich beter lezen dan eenig ander van zijne hand. Maar overigens bereidt de inhoud eene teleurstelling aan wie iets degelijks mocht verwachten, iets dat althans de moeite van ernstige overweging waard is geweest, andere gronden, dan zoodanige, waarvan

1) Het oorspronkelijke is gedrukt met Romeinsche letter in quarto-formaat. De titel is gevat in eene houtsnede. Pagineering ontbreekt. Signatuur: a 2—c 3. Aantal bladen: 12. Aantal regels per blz.: 42. Hoogte: 19,1 c.M. Breedte: 12,8 c.M. Een exemplaar is mij geleend uit de Koninklijke bibliotheek te 's-Gravenhage. Een tweede exemplaar behoort aan de universiteits-bibliotheek te Gent.

2) *De purgatorio, Ad lectorem*, achter den titel. In den herdruk hierachter, blz. 511.

terstond in het oog moest springen dat het schijn-gronden waren. Het is moeilijk aan te nemen, dat in het j. 1525 van de Hervormingsgezinden nog iemand, die tamelijk goed bekend was met den Bijbel, door dit stuk tot nadenken kan zijn gebracht. Van Hoogstraten moge zich ten doel gesteld hebben „schapen", die nog niet geheel verloren waren, maar in gevaar verkeerden, aan de kaken des Duivels te ontrukken [1]), veel zielen heeft hij er zeker niet door gered. De Christelijke theologie doet zich hier niet voor van hare beste zijde. Nergens neemt de gedachtengang eene hoogere vlucht. Groote beginselen worden niet op den voorgrond gesteld, alleen een stuk uit de kerkelijke praktijk in bescherming genomen. Een strijd in het open veld wordt niet aangegaan; slechts een bolwerk, waarbinnen men zich heeft opgesloten, met de beschikbare middelen in staat van tegenweer gebracht.

De verwerping van het vagevuur was vooral in Holland eene inheemsche ketterij. Niet door de geschriften van Luther was dit gevoelen hier het eerst verbreid geworden. Reeds vóór dertig jaren was men er herhaaldelijk met de strenge wapens der kerkelijke tucht tegen opgetreden. Het kwaad mocht uitgeroeid schijnen, plotseling zag men het weder krachtig te voorschijn komen. Te Utrecht heeft Van Hoogstraten dit vlugschrift vervaardigd [2]). Had wellicht de jongste ondervinding in het proces tegen Willem Dirks hem doen besluiten de hand aan het werk te slaan en eene poging te wagen tot stuiting van het euvel? Ook Willem Dirks toch loochende het bestaan van het vagevuur [3]).

Van Hoogstraten is niet de eerste geweest, die tegen deze loochening in geschrifte opkwam. Dr. Iohannes Eck was hem voorgegaan [4]). Met geen enkel woord maakt onze auteur van het werk van dezen, nog wel zijn ordes-genoot en persoonlijken vriend,

1) *De purgatorio, Ad lectorem*; hierachter, blz. 511.

2) Ibidem, hierachter, blz. 511.

3) Het stuk bij Dr. Paul Fredericq, *Corpus documentorum*, Dl. IV, blz. 397.

4) Dr. Iohannes Eck, *De pvrgatorio contra Ludderum libri IIII*, herdrukt in de *Secvnda pars opervm Iohan. Eckii contra Lvddervm 1531.* [Aan het einde, onder fol. CIIIr:] Expensis Georgij Krapff et Iacobi Focker, Ingolstadiensium. Het bedoelde werk beslaat fol. XLIv—LXXXIIv. Er gaat een brief aan vooraf, gericht tot Theodoricus Hezius en gedagteekend te Rome, Maart 1523. Daarentegen staat aan het einde, onder fol. LXXXIIv: Pollingae Monasterio Canonicorum regularium die XXVI. Septemb. M. D. XXI. Dit laatste is stellig de datum, waarop Eck zijn werk heeft voltooid.

gewag. Waarom heeft hij er een tweede geschrift naast gesteld? Heeft hij gemeend, dat het werk van Eck hier te lande onbekend gebleven was? Doch op de pennevruchten van dezen vermaarden Lutherbestrijder werd hier te lande wel degelijk acht geslagen. Een paar jaren later verscheen een vrij dik boekje van zijne hand in Nederlandsche vertaling [1]). Drie redenen kunnen Van Hoogstraten bewogen hebben na Eck een zelfstandigen arbeid te leveren. Ten eerste had deze zich dubbelzinnig uitgelaten. Het bestaan van het vagevuur verdedigende had hij vermeden uitdrukkelijk te verklaren, dat hij er een werkelijk brandend vuur onder verstond zooals dat van de hel. Dat de hel brandt, zegt hij duidelijk genoeg, maar omtrent het vagevuur kiest hij bewoordingen, waaruit men zoowel het een als het ander kan opmaken. Op verscheidene bladzijden heeft het den schijn, dat hij, meegaande met den tijdgeest, dit „vuur" slechts zinnebeeldig opgevat wil hebben. Het is dan voor de dooden, wat het „vuur der beproevingen" voor de levenden op aarde is [2]). Het beduidt een toestand tusschen het stervensuur en den dag der algemeene opstanding vóór het laatste oordeel. Wie van de wereld scheiden met vergefelijke zonden of met doodzonden, waarvan zij wel berouw gehad maar waarvoor zij nog geen boete gedaan hebben, worden in de gelegenheid gesteld alsnog de voldoening te volbrengen, waartoe zij anders hier op aarde verplicht zouden zijn geweest. Voor Van Hoogstraten was dit gewis niet positief genoeg. Elke twijfel, of gedacht moest worden aan zulk een toestand dan wel aan een echt blakerend en schroeiend vuur was bij hem buitengesloten. In de tweede plaats had Dr. Eck zich uitsluitend tot eene bestrijding van Luther bepaald. Van Hoogstraten heeft het onderwerp vrijer en meer in het algemeen willen behandelen. In de derde plaats was Eck's verhandeling ras verouderd, wegens de wijziging van Luther's denkbeelden. In de „Stellingen" en in de „Uitlegging" daarvan had deze zekere nieuwe opvattingen verkondigd omtrent den toestand der afgestorvenen zonder echter

---

1) *Hier beghint een corte || declaracie ende antwoert || met bewisinghe der heyliger || schriftueren teghen zommighe || articulen der Lutheranen. Ghe-||maect bi den groten gheleerden doctoer || inder godheyt Ioannes Eckius. || Ouergheset wt den latijne || in duytsche | ende* ghe-||prent int iaer ons || Heren M. CCCCC. ende xxvij. || .... [Aan het einde, onder quat. M, fol. iv^{v}: *Gheprent tot Delft.... Anno M. D. ende xxvij*].

2) Ioannes Eckius, *De pvrgatorio*, fol. XLII^{v}, XLIV^{v}.

het bestaan van het vagevuur te loochenen [1]). In het twistgesprek te Leipzig had hij (8 Juli 1519) verklaard, dat dit bestaan uit de Schrift niet bewezen kon worden, ofschoon hij er zelf toen nog aan vasthield [2]). Anderhalf jaar later deed hij nog een schrede verder door te verzekeren: „iemand is geen ketter, wanneer hij niet in het vagevuur gelooft, evenmin als hij een Christen is, wanneer hij er wel in gelooft" [3]). Tegen deze dingen is Eck te velde getrokken [4]). Maar Luther's besliste loochening van het vagevuur volgde eerst naderhand. Op den Wartburg schreef hij in 1521 zijn „De abroganda missa privata". Hij verklaarde hierin, dat het veiliger was het geheele vagevuur te verwerpen dan de verhalen aan te nemen van Gregorius I omtrent afgestorvenen, die om gebeden te hunnen behoeve gevraagd zouden hebben [5]). En in den aanvang van 1525 schreef hij naar aanleiding der bullen van Clemens VII ter aankondiging van het jubeljaar: „Das Fegfeur ist ein lauter erdichtet Ding, Treudelmarkt und Geldkram, davon in der heiligen Schrift nicht ein Wort stehet, darauf doch das ganze Papstthum mit seinen Opfermessen, Vigilien und ander Abgötterei gestiftet

---

1) Luther, *Resolutiones Disputationum de indulgentiarum virtute*, concl. XV, in de Wittenbergsche uitgave zijner *Opera*, T. I, fol. CXII^{r}; in zijne *Opera latina varii argumenti*, cur. Dr. H. Schmidt, Vol. II, p. 177; in de Weimarer Ausg., Bd. I, S. 555: »Mihi certissimum est, purgatorium esse".

2) *Disputatio Lipsiae habita*, in de Wittenbergsche uitgave van Luther's *Opera*, T. I, fol. CCLXVIII^{v}; bij Schmidt, Vol. III, p. 129 seq.; bij O. Seitz, *Der authentische Text der Leipziger Disputation*, Berl. 1903, in-8°, S. 145: »Ego, qui credo fortiter, imo ausim dicere, scio purgatorium esse .... Dixi, in sacris literis nihil haberi de purgatorio".

3) *Assertio omnium articulorum Martini Lutheri per Bullam Leonis X damnatorum*, artic. 37, in de Wittenbergsche uitgave der *Opera*, T. II, fol. 119^{r}; bij Dr. Schmidt, Vol. V, p. 235; in de Weimarer Ausg., Bd. VII, S. 149: Suo quisque periculo hic credat vel non credat, non est haereticus, si purgatorium non credit, nec ideo Christianus, si credit.

4) Dr. Eck, *De pvrgatorio*, fol. XLII^{r} en ^{v}. Een tweede geschrift van Eck, *Confvtatio fvriosi libelli Lvdderi de purgatorio* verscheen eerst in het j. 1531; het wordt aangetroffen in denzelfden bundel: *Secvnda pars opervm Iohan. Eckii contra Lvddervm* [Aan het einde, onder fol. CIII^{r}:] Expensis Bibliopolarum Ingolstadiensium, M. D. XXXI, fol. LXXXIII—XCVI. Deze verhandeling diende ter wederlegging van Luther's: *Widerruf vom Fegfeuer*, 1530, in de Erlanger Ausg., Bd. XXXI, S. 184—213.

5) Luther, *De abroganda missa privata*, in de Wittenbergsche uitgave der *Opera*, T. I, fol. 274^{v}; in de Weimarer Ausg., Bd. 8, S. 452.

und gegründet ist" [1]). Het is deze volstrekte verwerping van het vagevuur, waartegen Van Hoogstraten is opgekomen. Uit het „Tot den lezer" kan worden afgeleid, dat hij hierbij nog meer gedacht heeft aan hetgeen omging in zekere Hollandsche kringen [2]) dan aan hetgeen in Luther's geschriften te lezen stond.

In Van Hoogstraten's geschrift valt eene zekere onvastheid op te merken. De wijze, waarop hij met zich zelf in tegenspraak komt, levert eene merkwaardige toelichting tot de verwarring, welke destijds op menig punt der kerkleer heerschte. In de eerste afdeeling heet het, dat in het vagevuur boete wordt gedaan voor kleine, vergefelijke zonden [3]), niet voor groote of doodzonden [4]). De laatste kunnen in het hiernamaals in het geheel niet worden geboet, alleen de vergefelijke zonden (venialia) [5]). Hij stelt bijv. het geval van twee personen die op hetzelfde oogenblik sterven. De één is schuldig aan een aantal vergefelijke zonden. De ander heeft vóór zijn verscheiden van al zijne vergefelijke zonden kwijtschelding ontvangen. Als nu, zoo vraagt hij, de een niet rasscher ten hemel vaart dan de ander en beiden even snel de hemelsche gewesten binnengaan, waar blijft dan de goddelijke rechtvaardigheid? Of is het niet waar, dat God loon naar werken schenkt? [6]) Volgens de tweede afdeeling worden echter wel degelijk ook hoofd- of doodzonden in het vagevuur geboet [7]). Van deze doodzonden is zelfs herhaaldelijk sprake [8]). De bedoeling is, dat het vagevuur hier de plaats inneemt van het derde deel van het kerkelijke boetesacrament, of de „voldoening", volgende op „berouw" en „belijdenis". In dit verband wordt weder het geval gesteld van twee mannen, die gelijktijdig sterven. De één is een groot misdadiger, aan alle kanten in doodzonden verstrikt; de ander slechts schuldig aan ééne hoofdzonde. Beiden hebben vóór den dood de sacramenteele abso-

1) Luther, *Clemens VII. zwei Bullen*, Erlanger Ausg., Bd. XXIX, S. 307.

2) *De purgatorio, Ad lectorem*; hierachter, blz. 510.

3) Ibidem, P. I, c. 2, quat. *a*, fol. 2^{v}; c. 4, quat. *a*, fol. 3^{r}; c. 5, quat. *a*, fol. 3^{v}; c. 6, quat. *a*, fol. 4^{r}; c. 8, quat. *a*, fol. 4^{v}; c. 10, quat. *b*, fol. 1^{v}; hierachter, blz. 514, 516, 517, 518, 520, 522.

4) Ibidem, P. I, c. 3, quat. *a*, fol. 2^{v}; hierachter, blz. 515.

5) Ibidem, P. I, c. 13, quat. *b*, fol. 2^{v}; hierachter, blz. 524.

6) Ibidem, P. I, c. 13, quat. *b*, fol. 2^{v}; hierachter, blz. 524.

7) Ibidem, P. II, c. 1, quat. *b*, fol. 3^{r}; hierachter, blz. 525.

8) Ibidem, P. II, c. 3, quat. *b*, fol. 4^{r}; c. 6, quat. *c*, fol. 2^{r}; c. 7, quat. *c*, fol. 2^{v}; hierachter, blz. 527, 532, 533.

lutie ontvangen. Als er nu geen vagevuur was, zouden zij op het zelfde oogenblik ten hemel gaan. Maar hoe staat het dan met het woord van den profeet: Gij zult ieder geven naar zijne werken? [1]) Men ziet, de tegenspraak is niet volkomen. Maar dat den éénen keer de noodzakelijkheid van het vagevuur wordt betoogd voor de vergefelijke en den anderen keer voor de hoofdzonden, valt niet weg te redeneeren. Aan de leeken zullen de tamelijk subtiele onderscheidingen der theologen zijn ontgaan. Het is trouwens de vraag, of zij door Van Hoogstraten zelf in den loop der rede steeds zijn in acht genomen.

Soortgelijke onvastheid heerscht ten opzichte van een ander punt. De bewijsvoering voor het bestaan van het vagevuur wordt voornamelijk vastgeknoopt aan de uitlegging der kerkvaders van 1 Kor. III : 11—15: „een anderen grondslag kan niemand leggen dan die gelegd is, welke is Jezus Christus. Zoo nu iemand op dezen grondslag bouwt goud, zilver, kostbare steenen, hout, hooi, stroo, eens iegelijks werk zal openbaar worden. Want de dag zal het doen kennen, dewijl hij door vuur zich openbaart; en hoedanig eens iegelijks werk is, zal het vuur beproeven. Indien iemands werk, dat hij er op gebouwd heeft, blijft, zal hij loon ontvangen; indien iemands werk verbrandt, zal hij schade lijden, maar hij zelf zal behouden worden, doch zóó als door het vuur heen". De tegenstanders beweren, dat volgens dezen tekst allen door het vuur heen moeten, zoowel zij, die op het fundament goud en zilver, als zij, die er hooi en stoppelen op gebouwd hebben [2]). Hierop wordt nu door den schrijver met een beroep op Alcuinus betoogd, dat de eersten, d. z. de heiligen, op de gemakkelijkste wijze door het vagevuur heenvliegen en dat zij er even ongedeerd uit te voorschijn komen als de drie godvruchtige jongelingen uit den vurigen oven te Babel. Aldus in het vierde hoofdstuk der eerste afdeeling [3]). Deze opvatting zou echter vrome ooren kunnen kwetsen. Daarom draagt Van Hoogstraten in het vijfde hoofdstuk nog eene andere voor, even aannemelijk volgens hem als de vorige. Men onderscheide tweeërlei vuur. Het ééne is inwendig, een innerlijk oordeel Gods (iudicium dei internum), dat ieder mensch in zich omdraagt, en waar alle werken, ook de goede, doorheen moeten gaan. Het tweede is licha-

1) *De purgatorio*, P. II, c. 6, quat. *c*, fol. 2r; hierachter, blz. 532.
2) Ibidem, P. I, c. 3, quat. *a*, fol. 2v, 3r; hierachter, blz. 514 vlg.
3) Ibidem, P. I, c. 4, quat. *a*, fol. 3r; hierachter, blz. 516.

melijk, de voelbare toepassing van het andere (prioris ignis merum instrumentum). Door dit vuur moeten de booze werken heen, opdat de zielen, die aan kleine zonden schuldig staan, gelouterd worden [1]).

Voor de tijdgenooten was eene in het oog vallende zwakke zijde van Van Hoogstraten's verhandeling deze, dat hij zich niet beroept op de Schrift, maar op de kerkvaders, inzonderheid op Augustinus [2]) en Gregorius [3]), verder op Origenes [4]), Ambrosius [5]), Beda [6]), Alcuinus [7]) en 't Decretum van Gratianus [8]). Dat hij hierbij het geschrift „De vera et falsa poenitentia" als van Augustinus en de vermeende werken van Dionysius Areopagita als echt aanhaalde, terwijl de onechtheid reeds was aangetoond [9]) (zoodat bijv. Dr. Eck die werken van Dionysius in zijn boek over het Vagevuur maar heeft laten rusten), strekte slechts te meer om de gebrekkigheid zijner argumenten te doen uitkomen.

De kerk bidt voor de dooden, niet voor de goddeloozen, maar voor de rechtvaardigen, die nog met meer of minder talrijke vergefelijke zonden zijn bezwaard. Dit gebruik is niet, zooals de Lutheranen onbeschaamd beweren, nieuw [10]), maar het berust op de traditie [11]). Reeds Dionysius Areopagita, de tijdgenoot der apostelen, kende het als een oud gebruik [12]). Met een beroep op Chrysostomus wordt betoogd, dat het door den mond der apostelen werd geopenbaard [13]). De moeder van Augustinus verlangde bij haren dood slechts dat men voor haar bidden zou [14]). Van Hoogstraten keert nu den last der bewijsvoering om door te vragen, voor wie dit gebed voor de dooden dienen moet, als geen vagevuur bestaat?

---

1) *De purgatorio*, P. I, c. 5, quat. *a*, fol. 3v; hierachter, blz. 516 vlg.

2) Ibidem, P. I, c. 1, 2, 3, 7, quat. *a*, fol. 2r en v; *a*, fol. 3r; *a*, fol. 4r en v; hierachter, blz. 512, 514, 515, 518, 519.

3) Ibidem, P. I, c. 2, 6, quat. *a*, fol. 2v, 4r; hierachter, blz. 514, 518.

4) Ibidem, P. I, c. 6, quat. *a*, fol. 4r; hierachter, blz. 518.

5) Ibidem, P. I, c. 6, quat. *a*, fol. 3v; hierachter, blz. 517.

6) Ibidem, P. I, c. 1, quat. *a*, fol. 2r; hierachter, blz. 513.

7) Ibidem, P. I, c. 4, quat. *a*, fol. 3r; hierachter, blz. 516.

8) Ibidem, P. I, c. 1, quat. *a*, fol. 2r; hierachter, blz. 512.

9) Ibidem, P. I, c. 1, 9, 11, quat. *a*, fol. 2r; *b*, fol. 1r, 2r; P. II, c. 8, quat. *c*, fol. 3r; hierachter, blz. 512, 520, 522, 535.

10) Ibidem, P. I, c. 12, quat. *b*, fol. 2r; hierachter, blz. 523.

11) Ibidem, P. I, c. 10, quat. *b*, fol. 1v; hierachter, blz. 521.

12) Ibidem, P. I, c. 9, quat. *b*, fol. 1r; hierachter, blz. 520.

13) Ibidem, P. I, c. 12, quat. *b*, fol. 2r; hierachter, blz. 523.

14) Ibidem, P. I, c. 12, quat. *b*, fol. 2v; hierachter, blz 523 vlg.

„Waartoe zou de kerk voor degenen, die in Christus vromelijk ontslapen zijn, bidden, als al hunne zonden op het oogenblik, waarin de ziel van het lichaam scheidt, reeds waren uitgewischt?" [1]) Misleidend is, dat hij telkens plaatsen van Augustinus en anderen, waar gehandeld wordt over het bidden voor de afgestorvenen en de vergeving der zonden na den dood, in zijn betoog inlascht als ware daar sprake van dezelfde zaak als het vagevuur [2]). Het heeft dus den schijn alsof Augustinus veel dichter staat bij het hem ten onrechte toegeschreven werk „De vera et falsa poenitentia" dan inderdaad het geval is.

Handig wederlegt Van Hoogstraten het beroep op Pred. XII : 3 „Waar de boom valt, daar zal hij wezen" [3]). Volgens de tegenstanders bewijst dit, dat de afgestorvenen onmiddelijk gaan naar de plaats die voor hen bestemd is zonder overgangstoestand in het vagevuur. Met een beroep op de „Glossa ordinaria" op deze Schriftuurplaats en met verwijzing naar Nicolaus à Lyra betoogt hij echter: Dit beteekent niet, dat de rechtvaardige de plaats, waar hij blijven zal, terstond bereikt. De hemelsche belooning zal hem door eenig uitstel geenszins ontgaan. De bewering, dat hij haar terstond deelachtig zou moeten worden, berust weder op eene toevoeging aan de Schrift, zooals de Lutheranen zich er meer veroorloven. Let maar op de inlassching van het woordje „alleen (solam)" in het „gerechtvaardigd worden door het geloof (per fidem iustificari)". Dit is de moeder van vele ketterijen [4]).

Maar waarom verkrijgt de verdoemde terstond zijne straf en de rechtvaardige niet terstond zijn loon? Dit wordt opgehelderd met een beroep op Aristoteles. Er is geen reden om den booze zijne straf te onthouden. Maar de rechtvaardige kan met eene vergefelijke schuld bezwaard zijn of de straf nog moeten voldoen voor eene doodzonde. Dit moet eerst geboet worden, voordat hij de poorten der hemelsche gelukzaligheid ziet opengaan [5]).

---

1) *De purgatorio*, P. I, c. 12, quat. *b*, fol. 2r; hierachter, blz. 523.

2) Ibidem, P. I, c. 1, 7, 9, 12, quat. *a*, fol. 2r en v, 4r; *b*, fol. 1r, 2v; hierachter, blz. 512 vlg., 519, 520, 523 vlg.

3) Luther, *Resolutiones Disputationum de indulgentiarum virtute*, concl. XVIII, in de Wittenbergsche uitgave der *Opera*, T. I, fol. CXVv; bij Dr. Schmidt, Vol. II, p. 190; in de Weimarer Ausgabe, Bd. I, S. 563. Vergel. Iohannes Eckius, *De purgatorio*, fol. LXXIII.

4) *De purgatorio*, P. II, c. 7, quat. *c*, fol. 2v; hierachter, blz. 532 vlg.

5) Ibidem.

F. IACOBI

HOOCHSTRATI ORDINIS PRAEDICATORII

Theologiæ profeſſoris, per Colonien̄ Treueren̄ & Maguntinen̄ prouincias hæreticę prauitatis inquiſitoris De Purgatorio.

Anno M.D.XXV.
Menſe Septemb.

Antuerpiæ apud Michaelem Hoochſtratum, in Rapa.

a 1 v

¶ Epigramma F. Dominici Cunctantij Nouimagi. ordinis Praedicatorum.

Qui cupis vltrices scelerum cognoscere poenas,
Et purgatrices mente notare faces,
Quis deus exiguo concretas tempore pestes
Eximet, et tandem diluet omne scelus:
Non opus est veterum modulos euoluere vatum,
Anguicomas olim qui cecinere deas,
Qui Phlegetonthaeos numeris mendacibus amnes
Flumina nigra canunt, Elysiumque solum,
Corpora spiritibus defecta fugacibus ipsa,
Et manes Stygijs vt cruciantur aquis:
Nil nisi bullatas ventoso carmine nugas
Culta licet vario musa lepore refert:
Huc ades, et doctum decies scrutare libellum,
Hic aciem figens terque quaterque tuam.
Largos ac sapidos sacris e fontibus haustus
Porrigit hinc famulis docta Minerua suis.
Hic tuba grandiloqui crepitat sanctissima Pauli,
Atque Euangelicae plectra canora lirae,
Qua ruit insani iactantia stulta Lutheri,
Armaque tam vafri perniciosa viri:
Arma, piatrices quibus hic extinguere poenas
Nititur, et tenebris commaculare suis.
Hinc liquet vt misero defuncti corpore manes
Mundantur tremulo purificante rogo,
Quasque dabunt moesti post tristia funera poenas,
Quum dederit gelido spiritus ossa solo.

AD LECTOREM.

QVum inter caeteros errores adeo pestiferos, pernitiosam haeresim eorum qui inficiantur a morte extare purgatorium animarum, ante annos plus triginta iterum atque iterum in Hollandia ecclesiastica seueritate atque censura extinctam ac plane sepultam, denuo succrescere resuscitarique videremus, nec non ad eam erigendam

ex prophana Lutheranorum officina coniuratissimos Christianae fidei hostes indies emergere, non fuit requies animae meae, donec inter occupationes plurimas, quibus in officio inquisitionis distrahor, pauculas horas suffuratus, et ipse vires qualescunque possem huic pesti opponerem, vt si non perditas prorsus, periclitantes saltem oues ex diaboli faucibus eriperemus. Accipe itaque candide Lector opus istud exiguum, familiari ac scholastico stilo exaratum, In quo sane non omnia quae huc spectant congessimus, sed dumtaxat quae satis esse arbitrabamur ad faciendam purgatorij fidem, quam hactenus ab Apostolorum tempore de illo vniuersalis et tenuit et celebrauit ecclesia. Vale Lector, ac nostram industriam pro Christiana fide, benigno fauore prosequere. Ex Traiecto inferiori. Anno. M.D.XXV. 5. die Septemb. //

a 2r

DE EXPIATIONE VENIALIVM
peccatorum post mortem.
PARS PRIOR. Cap. I.

INter diem iudicij et exitum animae a corpore, tempus quoddam esse medium, quo purgantur animae a corpore exutae, diuus Augustinus multis in locis ostendit. Libro
August. de vera et falsa poenitentia cap. xviij. sic scribit [1]): Prius purgandus est igne purgationis, qui in aliud seculum distulit fructum conuersionis. hic autem ignis, et si aeternus non sit, miro tamen modo est grauis: excellit enim omnem poenam quam vnquam passus est homo in hac vita. Nunquam in carne tanta inuenta est
Lutheranorum obiectio. poena, licet mirabilia passi sint martyres tormenta. ¶ Sed obijcient (vt opinor) suo more Lutherani, cauillantes hunc librum non esse diui Augustini, forsan ex .xvij. cap. eiusdem libri, ansam accipientes, vbi author. libri Augustinum citat [2]), dicens: licet de eius salute Augustinus potuit dubitare, credo quidem illi qui dixit: Quacumque hora peccator ingemuerit etc. At ratio ista prorsus
Confutatur obiectio friget. Quis enim ea tempestate in iniuriam Augustini talia scripsisset, aut proprio nimis confisus ingenio superba praesumptione sese Augustino praetulisset, aut illum reprehendisset? Praeterea epistola quam ad Secundinum monachum scripsit, eodem loquendi genere sic de seipso ait: Senti de Augustino quicquid libet, sola me in oculis dei conscientia non accuset. Quae verba Gratianus adeo Augustini esse credidit, vt non dubitauerit ea asscribere Augustino . xj . q . iij . Senti [3]). Rursus quantum ad rem attinet, idem Gra-

---

1) Woordelijke aanhaling van het tractaat: *De vera et falsa poenitentia*, waarvan sedert eeuwen algemeen erkend wordt, dat het niet van Augustinus is. Het stuk is steeds herdrukt in de werken van Augustinus. De bedoelde plaats wordt aangetroffen in *Augustini Opera*, per theologos Louanienses, Par. 1651, in-fol., T. IV, *Append.*, p. 516, col. 2; in de Benedictijner uitgave derzelfde *Opera*, Antw. 1701, in-fol., T. VI, col. 721 (par. 34).

2) Op dezen zelfden grond stellen later de Leuvensche uitgevers de onechtheid vast. Zie hunne in de vorige aanteekening genoemde editie, T. IV, *Append.*, p. 511, col. 1.

3) In het *Corpus iuris canonici*, c. 51. C. XI. qu. 3. In de uitgave van Friedberg, P. I, col. 657.

tianus, praefatum .xvij. caput, sub nomine Augustini inseruit Decreto, et est nouissimum inter capita distinctionum de poenitentia [1]). Et nisi me fallat memoria, venerabilis Beda verba eiusdem libri in Collectaneis suis super epistolas Pauli citat, tanquam verba diui Augustini. Quare talis euasio nulla est, aut si quid est, diuerticulum et tergiuersatio est Lutheranorum, qua dorsum ab oneribus, quae ferre non valent, diuertant. Nam hoc pacto, omnia quae impijs ipsorum haeresibus aduersantur, conantur eludere. Iam vt ad rem redeamus, idem Augustinus . xxj . de Ciuitate . dei . ca . xiij . sic narrat [2]): Temporarias poenas alij in hac vita tantum, alij post mortem, alij nunc et tunc, veruntamen ante iudicium illud seuerissimum nouissimumque patiuntur. In quam sententiam et istud facit, quod libro de cura pro mortuis agenda dicit [3]): Quod vero, inquiens, quisque apud memoriam martyrum sepelitur, hoc tantum mihi videtur prodesse defuncto, vt commendans etiam eum martyrum patrocinio, affectus pro illo supplicationis augeatur. In idem vergit, quod in Enchiridion, cap . cx . habet, cum dicit [4]): Neque negandum est defunctorum animas pietate suorum viuentium releuari, cum pro illis sacrificium mediatoris [5]), vel ele emosynae // in ecclesia fiunt, *a 2 v*
sed eis haec prosunt, qui cum viuerent vt haec sibi postea prodesse possent, meruerunt. De loco vero animarum post hanc vitam purgandarum, eodem libro ca . x . et q . ij . ad Dulcitium hoc pacto ait [6]): Tempus quod inter hominis mortem et vltimam resurrectionem interpositum est, animas abditis receptaculis continet, sicut vnaquaeque digna est, vel requie, vel aerumna, pro eo quod sortita est in carne quum viueret. ¶ Cap. II.

---

1) In het *Corpus iuris canonici*, c. 6. D. 7. de poenit.; bij Friedberg, P. I, col. 1246.

2) Woordelijke aanhaling van Augustinus, *De civitate Dei*, L. XXI, c. XIII, in de *Opera*, per theol. Lovanienses, Par. 1651, T. V, p. 1450, col. 2; in de Benedictijner uitgave, T. VII, col. 479.

3) Woordelijke aanhaling van Augustinus, *De cura pro mortuis agenda*, c. 18, in de *Opera*, per theolog. Lovanienses, T. IV, p. 294, col. 2; in de Benedictijner uitg., T. VI, col. 388.

4) Aanhaling van Augustinus, *Enchiridion ad Laurentium*, c. CX, in de *Opera*, per theol. Lovanienses, T. III, p. 83, col. 2; in de Benedictijner uitg., T. VI, col. 174.

5) Bij Augustinus volgt hier het woord: »effertur", d. w. z. »geroemd wordt"; aldus: cum pro illis sacrificium mediatoris effertur, vel eleemosynae in ecclesia fiunt. Door het wegvallen van dit woord is de zin zeer gewijzigd. Het heeft nu den schijn, alsof Augustinus sprak van de zielmis of van het mis-offer voor de zielsrust der dooden. (Bij de Benedictijners de lezing: »offertur").

6) Augustinus, *Enchiridion ad Laurentium*, c. CIX, in de *Opera*, per theol. Lov., T. III, p. 83, col. 2; in de Benedictijner uitg., T. VI, col. 174. Augustinus haalt zelf deze plaats aan: *De VIII Dulcitii quaestionibus*, in de *Opera*, T. IV, p. 284, col. 1; in de Benedictijner uitgave, T. VI, col. 95, par. 4.

AT dicet nobis Lutheranus: Multa dicit Augustinus, sed ea quae dicit, nec sacris scripturis confirmat, nec ex sacris literis deprompta sunt, verum e suo fingit capite. Is quaeso nimis praeceps non sit ad calumniandum, sed audiat eundem . xxj . libro de Ciuitate dei . cap . xxiiij . loquentem [1]): Pro defunctis, inquit, quibusdam, vel ipsius ecclesiae, vel quorundem piorum exauditur oratio: sed pro his, quorum in Christo regeneratorum, nec vsque adeo vita in corpore male gesta est vt tali misericordia iudicentur digni non esse, neque vsque adeo bene, vt talem misericordiam reperiantur necessariam non habere. Sic [2]) etiam facta resurrectione mortuorum non deerunt, quibus post poenas quas patiuntur spiritus mortuorum, impartiatur misericordia vt in ignem non mittantur aeternum. Neque enim de quibusdam veraciter diceretur, quod non
Mat . 12. eis remittatur neque in hoc seculo neque in futuro, nisi essent quibus etsi non in isto tamen remitteretur in futuro. Nonne Augustinus hoc loco scripturam sacram profert in medium, probatque id quod quaerimus, ex verbis Christi, Mat . xii . Qui autem dixerit verbum contra spiritum sanctum, non remittetur ei neque in hoc seculo neque in futuro? Meo quidem animo verbum istud aptum vel apte positum hoc loco esse non posset, nisi quaedam post hanc vitam remitterentur peccata. Consonat et Augustino astipulator huius
Grego. rei apprime vehemens, beatus Gregorius . 4 . dialogorum libro. Is eadem Christi verba trutinans, quasi imitando confirmandoque Augustinum, in hunc modum scribit [3]): Ex quibus nimirum sententijs constat, quia qualis hinc quisque egreditur, talis in iudicio praesentatur. Sed tamen de quibusdam leuibus culpis esse ante iudicium purgatorius ignis credendus est: pro eo quod veritas dicit, si quis in spiritum sanctum blasphemiam dixerit, neque in hoc seculo remittetur neque in futuro. In qua sententia datur intelligi, quasdam culpas in hoc seculo, quasdam vero in futuro posse laxari. Quod enim de vno negatur, consequens intellectus patet, quia de quibusdam conceditur. ¶ Cap. III.

SEcundo ad idem facit quod Augustinus ex alia scriptura sermone . iiij . in commemorationem animarum habet, vbi idem euidentissime probat ex verbo Apostoli . I . Corin . 3 . Saluus erit, sic tamen quasi per ignem, verba eius sunt ista [4]). Multi sunt qui

---

1) Woordelijke aanhaling van Augustinus, *De civitate dei*, L. XXI, c. XXIV, in de *Opera*, per theol. Lov., T. V, col. 1464; in de Benedictijner uitg., T. VII, col. 485.

2) Bij Augustinus in de bedoelde uitgaven: sicut.

3) Gregorius magnus, *Dialogi*, L. IV, c. 39, in de *Opera omnia*, a I. B. Gallicciolli, Venet. 1769, T. VI, p. 324.

4) Woordelijke aanhaling van Augustinus, *De animabus fidelium defunctorum*,

lectionem istam male intelligentes, falsa decipiuntur securitate, dum credant, quod si supra fundamentum Christum, capitalia crimina aedificent, peccata ipsa per ignem transitorium purgari [1]), et ipsi postea ad vitam perpetuam peruenire . etc . Illo enim transitorio igne, de quo dixit Apostolus, Ipse enim saluus erit, sic tamen quasi per ignem, non capitalia, sed minuta peccata purgantur [2]). Et // subdit quantum ad minuta [3]): Quicquid de istis peccatis a nobis redemptum non fuerit, illo igne purgandum est, de quo dixit Apostolus, quia in igne reuelabitur, et cuius opus arserit, detrimentum patietur. ¶ Sed huic probationi fortassis reclamabunt obijcientque oculatissimi illi Lutherani in hunc modum: Manifestum est quoniam ignis de quo loquutus est eo loco Apostolus Paulus talis debet intelligi, vt ambo per eum transeant, is scilicet qui aedificat super hoc fundamentum aurum, argentum, lapides preciosos, et alter qui aedificat ligna, foenum, stipulam. Neque sane huius rei obscura est declaratio. Adiunxit enim quum ista dixisset Apostolus: Vniuscuiusque opus quale sit, ignis probabit. Non ergo dumtaxat vnius eorum, sed vtriusque opus ignis probabit. Cum igitur opera sancta. quae auro comparantur, nullus vtique post hanc vitam ignis sit purgaturus, consequens profecto videtur, nullum ex hoc textu Apostoli conuinci posse ignem afflictiuum, qui minuta peccata saluandorum post mortem sit expiaturus. Pro hac etiam sententia facere videtur omnino quod idem dicit Augustinus Enchirid . ca . 68. [4]) Ignis de quo loquutus est eo loco Apostolus Paulus, talis debet intelligi vt ambo per eum transeant, id est, qui aedificant super hoc fundamentum aurum, argentum, lapides preciosos, et qui aedificat ligna, foenum, stipulam. Haec ille. In quam etiam sententiam qui volent legant eundem . 21 . de Ciuitate dei . cap . 26.

a 3 r Vrgens obiectio

Sermo IV., in de *Opera*, per theol. Lov., T. X, p. 421, col. 2. Het stuk is evenwel niet echt. Bij de Benedictijners staat het onder de *Sermones suppositicii*, in T. V, col. 129—132. De bedoelde plaats aldaar col. 129, § 1.

1) Augustinus: »possint purgari".

2) Augustinus laat eenige regels verder volgen: quamuis Apostolus capitalia plura commemorauerit, nos tamen ne desperationem facere videamur, breuiter dicimus quae sunt illa: Sacrilegium, homicidium, adulterium, falsum testimonium, furtum, rapina, superbia, inuidia, auaritia: et si longo tempore teneatur iracundia, et ebrietas si assidua sit, in eorum numero computatur. Quicumque enim aliqua de istis peccatis in se dominari cognouerit, nisi digne se emendauerit, et si habuerit spatium, longo tempore poenitentiam egerit; et largas eleemosynas erogauerit, et a peccatis ipsis abstinuerit, illo transitorio igne, de quo ait Apostolus, purgari non poterit, sed aeterna illum flamma sine vllo remedio cruciabit.

3) Augustinus, Ibidem, p. 422, col. 1.

4) Woordelijke aanhaling van Augustinus, *Enchiridion ad Laurentium*, c. 68, in de *Opera*, per theol. Lov., T. III, p. 77, col. 1; in de Benedictijner uitgave, T. VI, col. 163.

¶ Cap. IIII.

Alcuinus. AD huius apparentis difficultatis enodationem, viam monstrasse videtur, doctor ille percelebris Alcuinus, li. 3. de Trinita. ca. xxj. quum ad magnum illum Carolum imperatorem scribens sic dicit [1]), Non est dubitandum hoc Apostolum dixisse de igne purgatorio, quem ignem aliter impij sentient, aliter sancti, aliter iusti. Impij siquidem de illius ignis cruciatu ad perpetuas ignium flammas detrudentur, sancti vero qui sine omni peccatorum macula in corporibus suis resurgent, qui supra fundamentum quod est Christus aurum, argentum, lapides preciosos aedificauerunt, tanta facilitate illum peruolant ignem, quanta integritate fidei et dilectionis Christi, in hac vita custodierunt praecepta, eritque illis ille ignis diei iudicij, sicut tribus pueris caminus Babylonicae fornacis fuerat, qui absque omni flammarum laesione in domini laudes omnium pulchritudinem creaturarum conuocabant. Sunt ergo quidam iusti minutis quibusdam peccatis obnoxij qui aedificauerunt supra fundamentum quod est Christus, foenum, ligna, stipulam, quae illius ignis ardore purgantur, a quibus mundati, aeternae felicitatis digni efficiantur gloria, illoque transitorio igne et toto extremi diei iudicio completo, diuidentur duae congregationes, sanctorum et impiorum: vna Christi, altera diaboli: vna bonorum, altera malorum: vtraque angelorum et hominum. Hucvsque ille, ¶ Ex his sane verbis ostenditur, eundem esse purgatorij ignem, quem et sancti immaculati sine dolore, et iusti peccatis minutis obnoxij, non sine afflictione pertransire habebunt. Est itaque vere post mortem nos manens ignis minutorum peccatorum purgatorius atque expiatiuus. Proinde euanuisse ac reuulsum esse videtur, quo nobis obsistere videbatur argumentum. //

Infertur solutio obiectionis.

a 3 v ¶ Cap. V.

AT quia huius praeclari doctoris verba (vt apparet) eo vergere videntur, vt praetendant sanctos nihil inquinatum, quod mundari posset, ex hoc mundo secum deferentes, non sine temporis intermedij interuallo, coelestem aulam ingredituros, sed mediante igne, atque tali igne medio, quem impij sentient, euolaturos in coelum. Proinde quia eiusmodi opinio (quantum conijcere ac diuinare licet) non mediocriter pijs auribus esset odiosa, idcirco alia perinde probabilia afferemus, quibus mota ambiguitas facile tolletur, a quibus nec abhorrent verba praefati doctoris, si modo bene et acute perspiciantur. Moyses namque Deuter. iiij. ob rigorem diuini iudicij punitiui, ait ad populum: Dominus deus tuus,

---

1) Woordelijke aanhaling van Alcuinus, *De fide s. Trinitatis*, Lib. III, c. 21, in zijne *Opera*, cur. Frobenii, Ratisbonae, 1777, in fol., T. I, p. 735 seq.

ignis consumens est, deus aemulator. Et Apostolus ad Hebr. xij. Etenim deus noster, ignis consumens est. (peccata intellige) In quem etiam modum scriptum est: Ipse quasi ignis conflans, et purgabit filios Leui. (et sicut alibi scribitur) purgationem peccatorum faciens. Est igitur iudicium dei internum, idemque iustissimum, ignis ille principalis ac praecipuus, per quem omnia opera, etiam bona (quamuis differenter) transire habent. Est praeterea alius ignis corporeus secundarius et afflictiuus, prioris ignis merum instrumentum, nempe qui alioqui nequaquam agere posset in spiritum. Per hunc ignem duntaxat opera mala transire debent, vt purgentur animae, minutis obnoxiae peccatis. Atque duo illi ignes, tanquam ordine quodam se consequentes, pene in vnum rediguntur malorum operum purgamentum. Optima ergo quaeque opera, prior ille ignis diuini iudicij et probabit et approbabit. Quocirca de illo non inconuenienter illud Apostoli accipitur: Vniuscuiusque opus quale sit, ignis probabit. De operibus itaque optime factis, quae a diuino iudicio ad alium ignem non remittuntur purganda, accipi potest et illud quod continuo subiungit Apostolus: Si cuius opus manserit, videlicet apud diuinum iudicium, vtpote ad ignem purgatorij non consequenter remittendum, mercedem accipiet, paratam nempe et absque vlla mora. Alia vero opera probat quidem, verum non approbat ignis ille diuini iudicij, quam ob causam, et ea adiudicat igni alij ac longe diuerso. De reliquo igitur igne, quem prioris ignis diximus instrumentum, recte intelligitur id quod Apostolus deinceps annectit, dicens: Si cuius vero opus arserit, detrimentum patietur, quod sane de dilatione mercedis, et ignis afflictione molestiaque intelligitur. Addit itaque Apostolus, Ipse autem saluus erit, sic tamen quasi per ignem. Difficultas itaque quae dudum perplexa videbatur, iam claram enodationem accepit.

Malach, 3
Hebrae. 1.

¶ Cap. VI.

IN hanc sane sententiam super eadem Apostoli verba beatus Ambrosius hunc in modum scribit [1]), vt salus haec non sine pena sit, quia non // dixit, saluus erit per ignem, vt merito suo ab igne non combustus saluus fiat exanimatus per ignem. Sed cum dicit, sic tamen quasi per ignem, ostendit saluum illum quidem futurum. sed poenas ignis passurum, vt per ignem purgatus fiat saluus, et non sicut perfidi aeterno igne in perpetuum torquea-

Ambrosi. *a 4 r*

1) Beroep op de *Commentaria in Epistolam ad Corinthios primam*, ten onrechte aan Ambrosius toegeschreven. Het werk is gedrukt in zijne *Opera*, Par. 1603, in fol. Vol. I (de bedoelde plaats col. 351); in de Benedictijner uitgave, Par. 1690, in fol., T. II, onder de *Tractatus supposititii*, in de Appendix (col. 122).

Grego. tur. Denique beatus Gregorius idem nobis loco iam ante citato luculentissime declarat [1]). Si cuius, inquit, opus arserit, ipse detrimentum patietur, ipse autem saluus erit, sic tamen quasi per ignem. Quamuis hoc de igne tribulationis nobis in hac vita adhibito, possit intelligi: tamen si quis hoc de igne futurae purgationis accipiat, pensandum sollicite est, quia illum per ignem dixit posse saluari, non qui super fundamentum hoc, ferrum, aes, vel plumbum aedificat, id est, peccata maiora, etc. sed ligna, foenum, stipulam, id est, peccata minuta, leuissima, quae ignis facile consumat. Hoc tamen sciendum est, quia illic saltem de minimis nihil quisque purgationis obtinebit, nisi bonis hoc actibus in hac adhuc vita posi-
Origenes tus, vt illic obtineat promereatur. Quid Origenem commemorem, qui Homilia . 25 . super Numeros ferme eodem modo idem dicit. Ait enim [2]): Requiritur diligenter quum abierimus illinc, quid vnusquisque nostrum deferat, et secundum ea quae detulerit, secundum quod labor eius, pro contemplatione exuuiarum probatur, etiam mansionis ei meritum praeparabitur. Probantur enim omnia haec, quae per ignem per ignem, quae per aquam per aquam, vniuscuiusque quale opus ignis probabit. Et quid manifestius eo, quod idem ait Homilia . 6 . super Exodum, Qui superaedificauerit super fundamentum hoc etc. ligna, foenum, stipulam etc. Ideirco qui saluus fit, per ignem saluus fit, vt si quid forte de specie plumbi habuerit admixtum, id ignis decoquat et resoluat, vt efficiantur omnes aurum bonum etc. Si quis multa opera bona, et parum aliquid iniquitatis attulerit, illud parum tanquam plumbum igne re soluitur, ac purgatur, et totum remanet aurum purum. Et si quis plus illuc plumbi detulerit, plus exuritur, vt amplius decoquatur, vt etsi purum aliquid sit auri, purgatum tandem resideat. Quod si aliquis illuc totus plumbeus venerit, fiet de illo hoc quod scriptum est: Demergetur in profundum, tanquam plumbum in aqua validissima. In quam sententiam qui volet etiam Hieronymum perlegat lib . 18 . in Esaiam prophetam.

¶ Cap. VII.

PRaeterea idem tuetur alijs scripturis, libro de cura pro mortuis agenda Augustinus cap . I . Ait enim [3]): In Machabeorum libris legimus oblatum pro mortuis sacrificium. Sed etsi

1) Gregorius magnus, *Dialogi*, L. IV, c. 39, in de aangehaalde editie, T. VI, p. 325.

2) Zoo goed als woordelijke aanhaling van (de Latijnsche vertaling van) Origenes, *In Numeros*, hom. 25, par. 5, in *Origenis opera*, coll. C. Delarue, Par. 1733, in fol., T. II, p. 368, col. 2; in *Origenis opera*, Wirceb. 1783, T. VI, p. 523.

3) Augustinus, *De cura pro mortuis gerenda*, c. I, in de *Opera*, per theol. Lov., T. IV, p. 288, col. 2; in de Benedictijner uitg., T. VI, col. 377.

nusquam in scripturis [1]) omnino legeretur, non parua hac consuetudine claret authoritas [2]), vbi in precibus sacerdotis (quae domino deo ad eius altare funduntur) locum suum habet, etiam commendatio mortuorum. ¶ Hic iterum tergiuersandi locus patet acquissimis scilicet scripturarum censoribus Lutheranis. // Nam dicent (vt opinor) Machabeorum libros non esse auctenticos ad faciendam fidem huius rei. Quod si dixerint, profecto perspicuum faciunt se Iudaizare, et ab ecclesiae vnione recedere. Quandoquidem teste Hieronymo, prologo . 2 . super eosdem libros: Machabeorum libri licet non habeantur in canone Hebraeorum, tamen ab ecclesia inter diuinorum voluminum annotantur historias. Et Augustinus lib . 18. de Ciuitate dei . cap . 36 . In quibus, inquit, sunt et Machabeorum libri, quos non Iudaei, sed ecclesia pro canonicis habet. Quid dici potest apertius? Ad fratres quoque in heremo, sermone . 44 . scribens, argumentum ex hoc libro sumit. Ait enim [3]): Defunctis cum omni diligentia misereri et subuenire studeamus, attendentes, et quid Iudas Machabeus fecerit: dixit enim, quod sancta pro defunctis esset cogitatio [4]), vt a peccatis soluantur etc. Ora ergo pro defunctis, vt dum fuerint in aeterna vita, pro te orare non negligant. Expectant enim nos, vt iuuentur per nos. Tempus enim operandi iam profugit ab eis. Quum itaque ea quae modo commemorauimus scripserit Augustinus ante annos plus mille, pronunciaueritque huius rei ex consuetudine clarere authoritatem, credendum est eam consuetudinem non recenter natam seculo Augustini, aut paulo antequam nasceretur ille, sed multo tempore ante illius fuisse aetatem, imo ex Apostolica traditione eam exortam ac teste beato Dionysio promanasse. Quae quidem consuetudo in haec vsque tempora, summa cum diligentia inuiolabiliter semper fuit obseruata. Dicere ergo contrarium, quid aliud quaeso est, quam contendere Christum sponsam suam ecclesiam, supra firmam petram aedificatam, tot annorum centenarijs deseruisse, ac tam innumerabilem sanctorum patrum tur-

Euasio Luthe. *a 4 v*

---

1) Augustinus: »in Scripturis veteribus".

2) Augustinus: »non parua tamen est vniuersae Ecclesiae quae in hac consuetudine claret, auctoritas".

3) Woordelijke aanhaling uit de *Sermones ad fratres in eremo commorantes.* Dat deze ten onrechte op naam van Augustinus gesteld zijn, was in Van Hoogstraten's dagen reeds lang erkend, o. a. door Ioannes Malburnus (of Ioannes Bruxellensis). De bedoelde plaats komt voor in de *Appendix* achter T. X der *Opera* van Augustinus, per theol. Lov., p. 840, col. 1. (Zie over de onechtheid, de inleiding der uitgevers, aldaar, p. 806). De aanhaling is letterlijk. In de Benedictijner uitgave, T. VI, *Append.*, col. 835.

4) In 't oorspronkelijke bij Augustinus: »quod sancta esset cogitatio pro defunctis exorare". Aanhaling van 2 Makk. XII: 46.

bam, tot retro actis seculis erronea fiducia decepisse, qua sentierint defunctis ecclesiae preculas fuisse necessarias et vtiles?

¶ Cap. VIII.

Hebrae. 9. AFferemus adhuc de nostra penuria ac tenuitate e scripturis, et ijs claris, aliam purgatorij probationem. Apostolus ait: Statutum est hominibus semel mori, post hoc autem iudicium. Vides quoniam iudicium hominibus post mortem Apostolus Mat. 12. pronunciauerit esse futurum. De iudicio vero saluator noster ait, quoniam reddituri sumus de omni verbo ocioso rationem in die iudicij, quae sane dies et post mortem erit, sicut et iudicium (vt diximus) mortem sequetur, alioqui iudicium diem non haberet, quod sane est contra verbum Christi modo commemoratum. Reddenda est itaque ratio de verbo otioso, alijsque minutis leuioribusque peccatis post mortem. At non dicit Saluator rationem reddendam in ipso iudicij die, eorum quae benefecimus, aut quae aeterni coelestisque premij amore recte operati sumus, vt patet: sed eorum, quae noxia atque poenalia sunt, nempe pro quibus reprehensibiles atque culpabiles sumus, poenamque subire debemus, hoc est, pro leuibus peccatis, pro quibus non aeternam, sed temporariam luemus poenam, non quidem pro omnibus, sed pro his tantum, quae in *b 1r* hac // vita expiata non sunt. De his etenim duntaxat rationem reddemus. Ex his satis clarescit, ecclesiae preces in Christo dormientibus posse prodesse, vt a peccatis soluantur. ¶ Cap. IX.

ACcedit et huic sententiae nostrae astipulator fortissimus, beatus Dionysius Apostolorum contemporaneus ecclesiasticae hierarchiae cap. 7. vbi de oratione Pontificis disserens, sic dicit [1]): Precatur oratio illa diuinam clementiam, vt cuncta dimittat per infirmitatem humanam admissa peccata defuncto, eumque in luce statuat et regione viuorum. Et paucis interpositis sibijpsi sic obijcit Dionysius. At fortasse inquies ista quidem recte a nobis dici, verum ambigere cuius rei gratia praesul diuinam precatur clementiam defuncto, peccatorum veniam postulans, et aequalem sanctis ac lucidissimam sortem etc. Et paulo post hanc obicem reuellens, Quaenam, inquit, de huiusmodi prece quam super defuncto peragit praesul, ex diuinis ducibus nostris traditio peruenit ad nos, operaeprecium est vt dicamus. Venerandus antistes, vt scriptura ait, interpres est iuditiorum diuinorum: angelus enim domini omnipotentis dei est. Didicit igitur de scripturis diuinitus traditis, vt ijs qui pie vixerunt, lucidissima diuinaque vita pro merito ab aequissimis lancibus redditur, non recordante diuina bonitate per summam clementiam maculas quae illis ex humana infirmitate adhaeserunt

Dionysius obijcit sibiipsi.

Respondet Diony.

Exequiae ab Apostolis Malach. 2.

1) Dionysius Areopagita, *Opera*, stud. B. Corderii, Venet. 1755, in fol., p. 267.

etc. Ista quidem nouit pontifex promissa a sanctis eloquijs, petit autem ea fieri donarique eis qui pie vixerunt praemia sacra. ¶ Cap. X.

SEd insultabunt nobis amici nostri Lutherani, cauillantes hoc in loco Dionysium non dicere quod ob preces antistitis orantis diuina bonitas maculas peccatorum non recordatur (id quod vos ex Dionysio colligere vultis) quin potius affirmare illum, manifestum esse ex scripturis, quod ijs qui pie vixerunt, ab aequissimo iudice vita beata donabitur. Causam quoque huius donationis et remunerationis illum subiungere, quando inquit, non recordante diuina bonitate peccatorum maculas quae illis adhaeserunt. Quod si hoc verum est, et contra Papam et illius fautores hoc iam obtinuerimus, sicut reuera obtinemus, quid igitur nos euangelici viri male sani haesitamus, pie in Christo dormientibus, peccata omnia absque pontificis aut cuiusquam intercessione, misericorditer dimitti, quum ea dimittenda adeo manifeste sacra promittant eloquia? Quid sancti pontifices id precibus obtinere satagunt, quod deus ipse quo nemo fidelior, sacris suis eloquijs promisit sese electis suis donaturum? Quid orant, quod deum certissime daturum non ignorant? Dicamus igitur dominum post mortem iniquitatum nostrarum non reminisci, atque sic omnino ceu merum figmentum tollitur purgatorium. ¶ His itaque argumentis respondemus beatum Dionysium quum quaestionem moueret cuius rei gratia praesul diuinam precaretur clementiam defuncto, peccatorum veniam postulans etc. pro certo habuisse ac tanquam rem manifestam suppo-//suisse, pontificem pro peccatorum remissione orare. Nam quantum ad hanc quaestionem attinet, manifeste affirmat Dionysius illic, traditionem Apostolorum de modo orandi pro defunctis ad se deuenisse. Qua in re etiam aduertere debent Lutheranorum greges, non omnia esse sacris literis prodita, quae agere aut credere nos oporteat: sed nonnulla ab ipsis Apostolis quasi per manus deinceps tradita ad ecclesiam peruenisse. Iam vt reuertamur vnde aberrauit oratio, idem sanctissimus pater paulo ante motam quaestionem dixit, praesulis orationem diuinam precari clementiam, vt defuncto cuncta peccata dimittantur. An igitur ille in tam paucis verbis vsque adeo deliraret et caecutiret, sibiipsique contradiceret, vt qui priusdixerit praesulem orare, vt pie defuncto peccata dimittantur, nunc quasi sui immemor, verba sua exponendo asserere velit pontifices orare pro remissione peccatorum, quae iam eis remissa sunt, et quorum deus non est memor amplius? An Lutheranorum more nunc negaret quod modo ante dixisset? Minime. Sensus igitur verborum sancti patris est iste quod praesul orans sit certus ex diuina promissione in sacris literis expressa, pie morientes, aequissima lance, pro cuiusque meritis, domi-

Obiectio Luthe.

Confutatio obiectionis.

b 1

num remuneraturum vita aeterna, non recordante, id est, non imputante domino peccatorum maculas, quas dum viuerent, contraxerunt. Neque ignorat sanctus praesul promissam mercedem defuncto non reddendam, quam diu delictorum illius deus aliquomodo ad poenam imputans recordatur. Proinde sanctum patrem sentire credendum non est, pie viuentibus obliuionem peccatorum et aeternae retributionis mercedem sic esse repromissam, vt nulla interueniente satisfactionis expiatione, ilico eam recepturi sint quam primum de praelio huius vitae exierint. Sed intellexit sanctus pontifex quod promissionis natura (id quod in hac re notatu dignissimum est) id flagitat, vt respiciat futurum tempus rei exhibendae, quod quidem tempus aliquando minus, aliquando maius protenditur. Neque vero ignorauit sanctus pater, ex fragilitate humana, et diuersa dispositione iustorum, hunc plura, illum pauciora, hunc leuiora, illum grauiora venialia peccata committere. Et inter hos, alios esse vigilantiores, alios vero negligentiores ad diluenda peccata venialia. Sunt et qui morte praeuenti, peccata sua extinguere non possunt. Secundum has itaque differentias nouit sanctus pater, mercedem omnibus iustis esse repromissam, veruntamen alijs otius, alijs tardius esse reddendam. Vt ergo deus tempus poenae secundum dei iustitiam debitae, per suam ineffabilem misericordiam temperet et abbreuiet, precator accedit et instat pontifex, ac orationis suae feruore, diuinam clementiam pulsat, veniamque pro illius iniquitate postulat. Quare ceu fumus euanescit Lutheranorum ampullosa obiectio.

¶ Cap. XI. //

b 2 r ET haec quidem sunt, quae sanctus pater verbis sequentibus inculcat, eaque declarans inquit [1]): Ista quidem nouit pontifex promissa a sanctis eloquijs, petit autem ea fieri, donari quoque eis qui pie vixerunt praemia sacra, simul quoque etc. aliorum dona quasi proprias expetens gratias, neque ignorans veras repromissiones futuras, praesentibus etiam aperte demonstrat, quod quae ab eo sacro iure postulantur, omnino illi consequentur, qui in vita diuina consummati sunt. Neque enim vnquam peteret pontifex etc. quae deo sciret non esse gratissima, et quae largiturum se ille nequaquam promisisset. Quocirca pro prophanis vita functis, non ista precatur. Haec ille. Causam vero quare pro iniustis vita functis pontifex non ista precatur, si lector desiderat, est ista, quia deus talibus talia non promisit. Cernit nunc aequus lector ex sancto patre nihil pugnare sanctos pontifices vtiliter postulare defunctis veniam peccatorum eisdem repromissam, et vt id eis confestim

1) Dionysius Areopagita, *De ecclesiastica hierarchia*, c. VII, in de aangehaalde uitgave, p. 268 *d*, 269 *a*.

donetur, quod tamen deus eisdem se daturum sacris suis promisit eloquijs. Neque istud cuiquam alienum aut rationi minus consentaneum videri debet, quum non frustra, sed magno cum emolumento animarum orent pontifices, vt deus cuestigio id exhibeat, quod cuestigio largiri decreuerit. Aut enim deus ad eorum preces id confestim dare destinauit, et sic profecto non inuanum orant. Aut si non ad eorum preces, sed ex alia ratione confestim id donare proposuerit, iam deprecatio eorum iuxta propheticam vocem in sinum eorum conuertetur. Ergo non frustra orant, sicut nec frustra orant, qui pro his quos damnatos ignorant, deum precantur. De his cumulatius tractauimus anno superiore, cum tractatum de veneratione et inuocatione sanctorum aederemus. Satis est impraesentiarum haec obiter annotasse. ¶ Cap. XII.

PErspicit ex his quisquis non omnino caecus est, iustos a morte secum deferre peccata, pro quorum expiatione orat ac intercedit ecclesia. Quid enim pro iustis pie in Christo dormientibus oraret ecclesia, si vniuersa eorum, anima e corpore egrediente, essent extincta peccata? Et quia ecclesia pro iniustis vita functis neutiquam orare intendit, consequeretur profecto, deum pro nemine defunctorum esse orandum, Inclarescit praeterea omnibus christianis, orare pro defunctis non esse nouum Romanae ecclesiae inuentum, vt Lutherani quam impudentissime nobis objciunt, sed per ora Apostolorum nobis patefactum, ac deinceps per manum traditum conseruatumque. Audiamus igitur quam dissentiat ab illis calumniatoribus Beatus Chrysostomus. Non temere, inquit, ab Apostolis haec sancita fuerunt, vt in tremendis mysterijs defunctorum agatur commemoratio, sciunt enim illis inde multum contingere lucrum, vtilitatem multam. Cum enim totus constiterit populus extensis manibus, sacerdotalis plenitudo, et tremendum proponitur sacrificium, quomodo deum non exorabimus pro his deprecantes. Sed hoc quidem de his qui cum fide migrauerunt. Hic luculentissime // videre licet, mortuorum exequias a sanctis Apostolis fuisse institutas. Citat et huius rei testem Reuerendissimus dominus Roffensis [1]) non contemnen dum, Athanasium scilicet, qui ait, Quod si non aliquo beneficio participarent animae, non vtique in cura et exequijs fieret commemoratio. Habes hic et in ecclesijs Graecanicis pro mortuis exequias factas. Denique vt semel finiam, Augustinus lib. 9. Confessionum inter materna praeconia in laudem matris eius hoc pacto refert: Illa imminente die resolutionis suae non cogitauit suum corpus sumptuose contegi, aut condiri aromatibus, aut monumentum electum concupiuit, aut curauit sepulchrum patrum, non ista

Chrysost. Exequiae ab Apostolis institutae.

b 2 v

1) Bisschop Fisher.

mandauit nobis, sed tantummodo memoriam sui ad altare tuum fieri desiderauit. Et iterum matris verba praedicat, quae ad illum imminente mortis hora sancta illa mater effata est: ait enim, Ponite hoc corpus vbicunque, nihil vos eius cura conturbet: tantum illud vos rogo, vt ad domini altare memineritis mei, vbi fueritis.

Philip. 2 His sane alludit illud Apostoli, vt in nomine Iesu omne genu flectatur, coelestium, terrestrium et infernorum, si tamen de voluntaria aut vltronea reuerentiali quoque genuflectione accipiatur. Damnati namque in inferno nullam Christo exhibent reuerentiam, sed superbia eorum qui deum oderunt, ascendit semper. At in purgatorio, maxima ac incredibilis ad diuinam maiestatem reuerentia est, eius misericordiam nunquam non inuocantium. ¶ Cap. XIII.

SEd contra praedicta Lutherani insultantes dicunt, post mortem nulla remitti peccata, quod sane indubitato de mortalibus [1]) verum esse nemo dubitabit opinor. De venialibus vero, idem eo nomine affirmant: quia dicunt haec omnia per mortem ciusque poenam remitti. His primum opponimus auctoritatem omnium doctorum et patrum, qui huius rei contrarium non e somnijs quibusdam, sed ex solidis scripturis et ostenderunt et docuerunt: sicuti patet in praecedentibus. Tergiuersatio autem ista nullisvidetur scripturis fulciri, quin potius mors ipsa in poenam originalis culpae

Genesis. 2. non actualis, inflicta describitur, vbi dominus ait: Quacunque hora

Casus comederitis, moriemini, id est, in necessitatem moriendi labemini. Porro fingamus nunc duos naturali morte simul vita discedere, alium multis peccatis venialibus implicitum, alium ante mortem a peccatis venialibus omnino purgatum ac exoneratum, si altero alter non euolabit otius in coelum, sed aeque cito regna coelestia adibit vterque, quomodo quaeso vnicuique horum iuxta opera sua reddet

Euasio. deus? ¶ Dicet fortasse quispiam ex ijs qui Luthero plus aequo fauent, istud non esse per se (ut sunt insignes dialectici) sed plane fortuitum et aduenticium, quod mors alteri non cedat in remissionem peccatorum, eo quod peccatis non sit inquinatus, quae

Confutatur euasio. possent dimitti. At friuolum est istud commentum. Statutum est, inquit Apostolus Heb. 9. hominibus mori, post hoc autem iudicium. Sequitur ergo ipsam mortem iudicium: De iudicio autem venialium peccatorum saluator sic dicit, Mat. 12. Dico autem vobis quoniam omne verbum otiosum quod locuti fuerint homines, red-

b 3r dent de eo ra-//tionem in die iudicij. Quonam ergo modo de peccatis illis reddituri sunt rationem quae per mortem antecedentem remissa sunt? Eadem nimirum ratione ac opera posses dicere, hominem etiam de capitalibus peccatis, tam quo ad culpam, quam ad

---

1) Scilicet: peccatis.

poenam, in hac vita olim prorsus condonatis, in die iudicij redditurum rationem. Quod si verum est, dicas quoque beatum Petrum Apostolum in die iudicij reddidisse aut redditurum rationem post mortem de negatione Christi, quam tam vbertim lachrymis abluit in hac vita. Rursum si mors ipsa cedat in remissionem et poenam venialium peccatorum, frustra ergo deplorant sancti venialia et minuta peccata sua, quorum culpa per mortem extinguitur et poena persoluitur. Frustra quoque Christus iussit orare Apostolis suis, qui etiam tum sine controuersia iusti et sancti erant, Dimitte nobis debita nostra. Vt quid enim iussi essent petere sibi dimitti debita, si per mortem erant eis dimittenda.

ALTERA PARS. ¶ Cap. I.

CVm de purgatione minutorum ac venialium peccatorum post hanc vitam hactenus disseruerimus, reliquum fuerit ostendere crimina iustorum, pro quibus in hac vita satisfactum non est, etiam post mortem, satisfactione quadam poenali expiari. Hoc autem peruium fiet, si ostenderimus, non solum opus esse, offensam peccati per gratiam et misericordiam dei remitti, sed etiam praeter hoc oportere diuinae iustitiae per poenam debitam et commeritam satisfieri. Quod quo fiat manifestius, prius dicemus, quid intersit inter meritum et satisfactionem, quaeue valoris vtriusque sit differentia, tale sumentes initium: Christus saluator noster et redemptor, mox vt conceptus est, et deinceps, humano generi vitam meruit aeternam, sibi vero corporis sui gloriam. Nec tamen pro peccatis humani generis ante satisfecisse censebatur, quam acerbissimam suam passionem in satisfactionem deo patri effectu ipso offerret, factus hoc pacto propiciatio pro peccatis nostris. Quae propitiatio quid aliud est, quam diuinae irae placatio, vt a iustis punitionibus misericorditer deus manum suam contineat aut retrahat, quarum sustinendarum homo ex peccatis suis debitor erat. Christus ergo id quod nemo alius sanctorum potuit, nobis et gratiam in praesenti, et gloriam promeruit in futuro, vtpote in quo tanta gratiae plenitudo erat, vt ex eo in omnes alios emanaret, sicut scriptum est: Vidimus eum plenum gratiae et veritatis. Et Joh. i.
iterum: De plenitudine eius accepimus omnes. Et praeter hoc, pro peccatis humani generis abunde satisfecit, nempe qui in persolutionem poenae, deo patri tale quippiam exhibuit, quod vel aeque, vel magis, deus pater dilexit, quam offensam et peccata generis humani odio habuit. Proinde maius quiddam deo patri exhibuit, quam recompensatio iusta ex parte generis humani exigebat. Quod vt faceret, magnitudo suae charitatis effecit, ex qua vitam suam immensae dignitatis, nempe quae simul dei et hominis erat, sub ama//ris- *b 3 v*
sima afflictione deo patri obtulit. Vnde passio Christi non modo

sufficiens, verum et exuberans satisfactio fuit pro peccatis generis
I. Iohan. 2. humani, sicut testatur Ioannes, dicens: Ipse est propiciatio pro peccatis nostris, non pro nostris autem tantum, sed etiam pro totius mundi. ¶ Cap. II.

EST ergo aliud apud deum promereri, aliud deo satisfacere. Meritum enim condigni, opus est internum siue externum, quo quis constituitur dignus aeterna retributione, iuxta diuinae iustitiae ordinationem, in scripturis nobis expressam. In quam sen-
Hebrae. 6. tentiam facit, quod Apostolus ait: Non enim iniustus est deus, vt obliuiscatur operis et dilectionis, quam ostendistis in nomine ipsius, qui ministrastis sanctis et ministratis, cum similibus scripturis, quas in Epitomate nostro cap. 2. copiosius induximus. At satisfactio est voluntaria persolutio poenae, adaequans solutionem ipsi debito, quem-
Apoca. 18 admodum scriptura dicit: Quantum glorificauit se, et in delitijs fuit, tantum date illi tormentum. Porro meritum innititur operis bonitati. Valor autem bonitatis ex gratia sumitur, seu mensuratur, et ex charitatis impulsu, ac motione spiritussancti, et ex dignitate materiae circa quam bonum opus versatur. Haec etenim ipsius actus sunt principia. Quapropter non iniuria ex eis, valor meriti mensuratur. Satisfactio vero, praesupposita iam bonitate operis, eius poenalitati innititur, per quam agenti bonum aliquod adimitur, quod tanquam sponte domino oblatum in diuinum cedat honorem. Quod quidem intelligimus non de bono, quod honestum, seu bonum virtutis appellamus (huius enim ablatio potius offendere deum nata est quam placare) sed de alio genere boni, quia aufert sibijpsi satisfaciens quippiam boni vtilis vel delectabilis, quod veluti deo oblatum (quamuis illi nihil vtilitatis afferre valeamus) cedit tamen in eius honorem. Tanta est enim diuinae liberalitatis immensitas, vt ea quae deo neque afferunt neque afferre possunt vtilitatem (modo beneuolo corde offerantur) ita accipiat ac remuneret acsi magno ei emolumento essent. Quod sane saluator apud Matt. satis exprimit dicens: Quamdiu fecistis vni de his minimis, mihi fecistis.
Mat. 25. ¶ Ex his iam adductis et recitatis, ilico consequitur, in omnibus bonis operibus afflictiuis, quaeque molestia afficiunt hominem, vigore suae bonitatis esse quandam virtutem vitae aeternae meritoriam, praeter quam etiam ratione poenalitatis in illis quaedam estvirtus satisfactiua, non parum a priore distincta. Neque enim eisdem ex principijs nascuntur hae virtutes adeo inter se diuersae, nec certe ad eosdem fines seu fructus terminantur. Fructus enim meriti, est bonum perpetuum, id est, praemium aeternum: Fructus satisfactionis, est bonum temporale, id est, ablatio poenae temporariae, qua anima pia temporaliter retardatur ab aeterna corona. Denique tanto praedictae virtutes inter se discrimine distant, vt ne opus quidem

possit esse ea ex parte satisfactorium, a qua est meritorium. Est etenim meritorium a bonitate sua, per quam sane non // punitur *b 4 r* homo, sed in seipso potius plurimum perficitur. Rursus virtus ista satisfactiua proprium non transcendit suppositum, soli enim operanti fructus eius redditur. Vnde soli Christo ceu capiti proprium est praemium mereri alijs. Vis autem satisfactoria ex poenalitate seu difficultate operis consurgit, vt modo diximus. Et haec quidem virtus, tum propter charitatis vnionem in qua communicamus vnusquisque cum proximo suo, tum propter naturam iustitiae, quae est ad alterum esse, cuius etiam effectus est ipsa satisfactio. Haec igitur inquam virtus proficere potest alijs. Sicut enim in debitis pecuniarijs nihil inconuenit alterum pro altero satisfacere, quamuis non ad hoc teneatur, ideo inquam vis satisfactiua bene transcendit propriam personam operantis, quippe qui potest fructum propriae afflictionis voluntarie assumptae libere communicare alijs, secum in charitate dei communicantibus, et proprio opere deo satisfacere pro illis, quamuis ad id faciendum non adeo teneatur, sicut alibi haec latius prosequuti sumus. ¶ Cap. III.

RElIquum nunc est ostendere peccato dimisso, adhuc satisfactionem deberi et restare pro mortali peccato. ¶ Praemittimus igitur ceu huius materiae exordium, in peccato aliud esse, malum culpae, aliud vero malum poenae. Quo fit, vt intersit plurimum inter culpam peccati, et poenam peccato debitam. Quod et satis luculenter nobis insinuat prophetica scriptura, vbi dicitur: Esai . 53. Dominus in Christo posuit iniquitatem omnium nostrum, non quidem culpam, nempe qui iniquitatem non fecit, sed posuit in eo nostrarum iniquitatum poenam. Ipse enim vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter scelera nostra. Vnde ibidem Hieronymus. Quod enim, inquit, pro nostris sceleribus sustinere debuimus, ille pro nobis suscepit. Proinde aliud est culpam deleri, aliud a culpis exui, aliud a poenis quas pro his meremur eripi. Huic sententiae non parum astipulatur textus . 2 . Reg . ca . 12 . Vxorem eius accepisti tibivxorem, et interfecisti eum gladio filiorum Ammon, quam ob rem non recedet gladius de domo tua vsque in sempiternum. Dixitque Dauid ad Nathan: Peccaui domino. Et dixit Nathan ad Dauid: Dominus quoque transtulit peccatum tuum, non morieris. Verumtamen quoniam blasphemare fecisti etc. filius qui natus est tibi morietur. Super quibus glossa: Dauid post confessionem audire meruit, deus transtulit peccatum tuum: et tamen multis cruciatibus afflictus reatum culpae quam perpetrauit exoluit. Praeterea . 2 . Reg . 24 . et . I . Parali . iubente Dauid populum numerari, idem exitus fuit. Posteaquam enim dixerat Dauid: Peccaui nimis, vt hoc facerem, obsecro aufer iniquitatem serui tui, quia insipienter

egi. cum alijs quae illic scribuntur, vbi post peccati remissionem adhuc poenas dedit. Et . 3 . Reg . c . 21 . Dicit dominus: Nonne vidisti humiliatum Achab coram me? Quia igitur humiliatus est mei causa non inducam malum in diebus eius, sed in diebus filij sui inferam malum domui eius. Vide illic lector historiam nostro instituto bene
*b 4*ᵛ quadrantem. // ¶ Ex his itaque perspicuum est, quam foedus sit
Error Lutheri. error Lutheri, quum ait: Tertiodecimo [1]) foedus est error, quod quisquam de peccatis putet se esse satisfacturum quae ex inaestimabili clementia semper gratis dimittit atque condonat, nihil a nobis inuicem requirens, quam vt in posterum bene viuamus. ¶ Porro quantum haec discretio poenae a culpa, quantumue distet culpae deletio a persolutione reatus poenae, hinc satis conuincitur, quod patres veteris testamenti, viri vtique sanctissimi, multo tempore ab omni immundicia culpae extiterint mundati, qui nihilominus in poenam praeuaricationis in requiem non introierunt coelestem, donec Christus deleret cyrographum poenale, quod erat contrarium nobis omnibus, tolleretque illud de medio, affigens cruci, factus in hoc propitiatio pro peccatis totius mundi. Quare post peccati remissionem super est nobis in vim satisfactionis poenae persolutio. Cuius
Coloss . 2.
Nume . xx. sane rei non modicum est argumentum, quod Moses et Aaron deo hauddubie acceptissimi et dilectissimi, in poenam culpae ad aquas contradictionis commissae, atque iamdudum remissae, in satisfactionem debitam exclusi sint ab ingressu terrae promissionis. Quocirca
Error Lutheri execrabilis. etiam patet, quam execrabilia sint verba Lutheri, quum dicit: Falsum iudico, quod deus requirat poenas a peccatore, nisi requisita satisfactione. Contra verum est quod spiritum contribulatum et contritum deus non despiciet, et quod remittit, totum remittit, nisi adhuc forte pro suo arbitrio inferat. Haec ille. De his copiosius libro colloquiorum [2]) nostrorum, quem ad inuictissimum Carolum imperatorem scripsimus. ¶ Cap. IIII.

RVrsus in Leuitico multa praecipiebantur opera afflictiua, in expiationem delictorum facienda. Quid autem iuberet deus affligere animas talibus operibus poenalibus, nisi ut deo satisfieret. Culpa enim capitalis deleri non potest per opera quaecunque, sed sola dei gratia et misericordia, alioqui impius seipsum posset iustificare, quod est impossibile. Erant ergo opera illa in satisfactionem pro peccatis iam dimissis a deo iniuncta. Praeterea quantam virtutem in redimendis extinguendisque hominum peccatis, sacrae literae tribuant eleemosynae, nemo opinor est qui ignorat. Ait enim

---

1) Luther, *De indulgentiis concio*, in de Wittenbergsche uitgave zijner *Opera*, T. I, fol. LIXʳ; in de *Opera latina varii argumenti*, cur. Dr. Schmidt, Vol. I, p. 329.
2) Nl. in de: *Cum Augustino Colloquia*, Pars II. Zie hierboven, blz. 416 vlg.

Augustinus. Eleemosynae tantum tribuit scriptura diuina, vt earum tantummodo fructum se imputaturum pronunciet dominus dextris, et earum tantummodo sterilitatem sinistris, quando his dicturus est: Venite benedicti patris mei, percipite regnum. Illis autem: Ite in ignem aeternum. At quia haec deductio vim merendi concernit in erogandis eleemosynis, ideo ad aliam eius veniamus virtutem satisfactoriam, de qua nobis impraesentiarum sermo est. Dicit autem scriptura: Eleemosynis peccata tua redime Eleemosyna purgat peccata. Et alibi: Eleemosyna resistit peccatis. Nam vt Augustinus dicit, lib. de perfectione iustitiae: Dominus eleemosynis omnem beneuolentiam et beneficentiam dandi et ignoscendi significat. Nec mirum. Scriptum est: Date, et dabitur vobis: dimittite, et dimittetur vobis. Atqui culpa peccati non remittitur, nisi quando charitas infunditur, nempe de // qua scriptum est, quod operit multitudinem peccatorum. Iam eleemosyna non prodest, si non adsit charitas in donante. Nam Apostolus ait: Si distribuero in cibos pauperum omnes facultates meas, charitatem autem non habeam, nihil mihi prodest. Consequens ergo est ex his, quod oporteat culpam esse dimissam, antequam eleemosynae eas largienti prosint, aut aliquid operentur ad expiationem peccati. Quare nec virtus quam scriptura tribuit eleemosynis in peccati expiationem circa deletionem culpae versatur. Quum itaque extincto peccato, nihil eiusdem peccati remaneat, nisi reatus poenae commeritae et ei debitae, restat vt virtus ac efficacia eleemosynarum circa poenas debitas exoluendas praecipue operetur. Qua in re nimirum ratio satisfactionis locum habet ac residet. Quod autem post remissionem culpae necessaria sit etiam et satisfactio, id est, persolutio poenae debitae, multis in locis diuus Augustinus ostendit. Vnde super Iohannem. tractatu. cxxiiij hoc modo narrat: Productior est poena quam culpa, ac per hoc ad demonstrationem debitae miseriae, vel ad emendationem labilis vitae, vel ad exercitationem necessariae patientiae, temporaliter detinet hominem poena, quem iam ad sempiternam seu aeternam non detinet culpa. Idem in Enchirid. ca. 7. In melius, inquit, est vita mutanda, et per eleemosynas de peccatis praeteritis est propiciandus deus, non ad hoc emendus quodammodo, vt ea semper liceat impune committere. Nemini enim dedit laxamentum peccandi, quamuis miserando deleat iam facta peccata, si non satisfactio congrua negligatur. Nec contra haec militant, aut faciunt quicquam, quae ex verbo prophetae obiecit nobis illotissimus ille Lutherus. Prophetae verba sunt ista: Quacunque hora ingemuerit homo, omnium iniquitatum eius non recordabor. Quare nulla (vt videtur) post remissionem peccati satisfactio restat. Sed lutulentus Lutherus verba prophetae non satis luculenter intelligit. Accipienda enim sunt non

Mat. 15.
Danielis. 4
Tob. 12.
Ecclesi. 3.
Lu. 6.
c 1r
Corint. 13.

ad omnem etiam poenam etiam temporiam excludendam, sed duntaxat ad eam iniquitatum recordationem aut memoriam, quae est per imputationem ad poenam aeternam, vt in peccatis regis Dauid satis modo ostendimus. ¶ Cap. V.

CAeterum haec de peccatis post baptismum commissis omnia sunt intelligenda. Nam ex quo in baptismo consepelimur morti Christi ideo in viuifico salutaris vndae lauachro, omnia remittuntur et extinguntur tum culpae, tum etiam omnium peccatorum debitae poenae, non quidem originaliter per baptismum ipsum, sed per meritum Christi, quod ad vtrunque effectum nobis in sacro baptismate impenditur et communicatur. Vnde Apostolus . Ro . 6 . An ignoratis fratres, quia quicunque baptizati sumus in Christo Iesu, in morte eius baptizati sumus, consepulti enim sumus cum illo per baptismum etc. Quocirca pro commissis criminibus, in baptismo nulla poenalis iniungitur satisfactio: imo si baptizati mox e viuis decederent, ad coelum protinus euolarent. Deus itaque sic misericordiam suam per iustitiam suam temperauit, et sic nostris peccatis
c 1 v parcere voluit, vt tamen suae // iusticiae satisfieret, et quo manifestius misericordia superexaltaret iuditio, etiam et satisfactorem
Libro de poenitentia nobis tradidit. Horum nobis Augustinus exprimens causam: Qui baptizatur, inquit, mortem crucis et sepulturam repraesentat in immersione sua, In signo enim crucis quisque in aqua submergitur, et submersus sepultus ostenditur. Non enim qui lapsi sunt per iteratum baptismum consequi veniam poterunt. Sicut enim Christus semel crucifixus est, sic baptismus reiterandus non est. Vna enim morte sua omnes redemit, vt amplius mori non oporteat. Quod videns ecclesia, intellexit non iterandum baptismum. Conclusum ergo tenemus, baptismum peccata delere, tam ad poenam quam ad culpam, quia pro vtraque mors Christi satisfecit abunde, et satisfactum esse promeruit. Proinde qui putant remissa culpa, omnem reatum poenae esse deletum nullam possunt ponere differentiam inter efficatiam sacramenti, baptismi, et poenitenciae. Praeterea error iste valde periculosus est, quum occasionem det peccatoribus ad deum tardius conuertendi. Facit enim paris conditionis, quo ad poenarum impunitatem, eos qui conuertuntur in fine vitae suae, et eos qui in iuuentute. Iam si dimissa culpa, dimittitur et poena, quare sacra scriptura toties nos hortatur ad poenitentiam, si dimissa culpa, non manemus alicuius poenae debitores? Rursus saluator
Matth . 6. dicit. Non potest arbor mala, facere fructus bonos, Et a fructibus
Math . 12. eorum cognoscetis eos etc. Eacite [1]) arborem bonam, et fructum eius bonum etc. per fructum intelligit opera nostra. Quando ergo

1) Facite.

praecipitur nobis in Euangelio: Facite fructus dignos poenitenciae dicitur vtique nobis: Facite opera digna poenitenciae. Et quomodo opera dici possunt digna poenitenciae, si desit charitas? sine qua iuxta Apostolum, opera homini nihil prosunt. At charitas est quae extinguit culpam mortalis peccati. Quare quum dicit scriptura, Facite fructus dignos poenitenciae, nos ammonet, vt post relaxationem culpae, opera bona poenalia sponte assumamus in satisfactionem poenae nondum dimissae. Nec hoc loco nobis obijciant inflati Lutherani apud scripturas noui testamenti nulla huius dogmatis inueniri exempla, quin potius contra legimus Christum dixisse mulieri adulterae: vade et amplius noli peccare, nulla de satisfactione habita ratione. Meminerint quaeso potius omnes qui in noua lege leguntur iusti per baptismum fuisse iustificatos, Talibus autem quia non manent (vt diximus) alicuius poenae obnoxij nulla debuit iniungi satisfactio. Porro pauci describuntur post baptismum lapsi et per poenitenciam denuo iustificati, Proinde nullatenus mirandum est si non multi legantur post iustificationem poenas persoluisse poenitentiales, Nec tamen nos putent perfidi homines omni exemplo esse vacuos. Considerent obsecro illum fornicarium chorinthium de quo. I. Chorinth. 5. Hic namque Apostolo narrante post poenitenciam subijt et satisfactionem. 2. Chorinth. 2. Lucae. 3. 1.Corin. 13.

¶ Cap. VI. //

NVnc operaeprecium fuerit videre, qualia sunt, per quae diuinae iusticiae pro peccatis nostris in hac vita satisfacere possimus. Augustinus libro de perfectione iusticiae haec nobis ad perpendiculum paucis tradit hoc modo: Dominus in Euangelio etc. non est in expositione iusticiae ipsius exequutus, nisi ista tria, ieiunium, eleemosinas, orationes. Ieiunio scilicet vniuersam corporis ca stigationem significans. Elcemosinis omnem beneuolentiam vel beneficentiam, vel dandi et ignoscendi, et oratione insinuans omnes regulas sancti desyderij. Et de poenitenciae medicina cap. 2. In hac ergo poenitencia, maiorem in se quisque seueritatem debet exercere, vt a seipso iudicatus, non iudicetur a domino, vt ipse Apostolus ait. Si nos ipsos iudicaremus non vtique a domino iudicaremur, Haec ille. Idem lib. eodem cap. 5. sic scribit. Non sufficit mores in melius commutare, nisi etiam de his quae facta sunt, satisfiat deo per poenitenciae dolorem, per humilitatis gemitum, per contriti cordis sacrificium cooperantibus eleemosinis. Beati enim misericordes, quoniam ipsorum miserebitur deus, Hactenus Augustinus. Porro autem quia post hanc vitam, ieiuniorum, eleemosinarum, orationum, et aliarum molestiarum corporalium poenas nobis infligere, aut seueritatem inferre nequimus, si eiusmodi poenas iuxta diuinam iusticiam peccatis nostris debitas, sub mensura iusticiae in *c 2 r* Matth. 5.

hac vita assumere neglexerimus, liberabimur quidem ab eis, propter status mutationem, ob quam talium poenarum anima non manet amplius capax. Sed quid tum postea? Nunquid propterea abbreuiata erit manus domini, vt debita nostra maneant impunita, et non potius igne purgationis condignam luemus poenam? Absit certe. Nec mihi haec ita esse, quisquam negauerit, nisi etiam contendat damnatos in inferno non affligi igne perpetuo. Caeterum aduertere hic debent nouelli haeretici, putantes omnes angelos et homines damnatos, per misericordiam dei, tandem a perpetuo inferni ignis carcere liberandos, non solum dominum dixisse. Ibunt hi in ignem aeternum, sed adiecisse, ibunt hi in supplicium aeternum. Vnde Augustinus lib. de fide et operibus. Erit ergo aeterna combustio sicut ignis. Porro vt intentionem nostram paucis absoluamus, Si pro mortalibus culpis deus nullam exigit satisfactionem, sed vt Lutherus e suo cerebro fingit, cui remittit, totum remittit, multum absurdi consequitur. Ponamus enim duos homines, alterum sceleratissimum, ac omni ex parte mortalibus peccatis obnoxium: alterum vero vno peccato capitali implicitum, qui ambo per sacramentalem absolutionem deo reconcilientur et iustificentur, reconciliatique ambo simul ex hac vita discedant. Nonne consequens erit, vtrunque simul euolare in coelum? Quia iuxta Lutheri imaginationem, nullius satisfactionis debito praepediuntur ab introitu regni coelestis. Quomodo ergo de istis verificabitur illud Prophetae, Vnicuique reddes iuxta opera sua. Et illud Apostoli, Deus reddit vnicuique secundum opera eius, quum in tanta criminum distantia, aequa lenitas et clementia in poenis, aequa remuneratio sit in praemijs. //

Haeresis nouellorum Origenistarum

Casus

Roma . 2.

c 2 v

¶ Cap. VII.

Eccl . 11.

SEd dicent forsan Lutherani, Scriptum est: Si ceciderit lignum ad austrum, aut ad aquilonem, in quocunque loco ceciderit, ibi erit. Consequens ergo erit, vnamquamque animam, modo iusta fuerit, a corpore egredientem, mox recipere sedem in qua perpetuo cam manere oporteat. Quo obtento atque concesso, nullus relinquitur locus purgatorio. Huic argumento satis respondet Glossa in expositione praedictorum verborum dicens: Quasi dicat, locum quem hic tibi praeparaueris, in futuro habebis. Lyranus [1]) vero hoc pacto exponit: Ad austrum vel ad aquilonem, idest, ad partem electorum vel reproborum ibi erit, idest, immutabiliter manebit. Neutra siquidem expositio hanc intellexit scripturam hoc modo, quasi illa iustis a corporis egressu praemium acceleratum et sine

1) Nicolaus à Lyra, *Postilla super biblia*, [Aan het einde onder de laatste blz. :] Ex industria impensisque Anthonij koburger incole Nurnbergensis.... Anno M⁰.CCCC⁰LXXXj, in fol., Vol. II, op *Ecclesiastes*, c. xi.

aliqua mora promittat, remuneratioque differri non possit: sed duntaxat tum instis [1]) tum impijs parem stipendiorum suorum sempiternitatem praenunciat. Sed quaeret hic aliquis, Si impijs a corpore exutis mox absque vlla mora infliguntur aeterna supplicia, cur etiam vicissim iustis a corpore egredientibus non continuo redditur corona debita et promerita? Non enim rationi consentaneum est, deum magis accelerare punitionem, quam remunerationem. Ad hanc quaestionem haud difficile est respondere. Clarum namque est apud Aristotelem . 5 . Ethi . quod carentia mali, habeat rationem boni: ita et retardatio boni debiti, habet rationem mali. Iam nulla ratio constat ob quam impius illud boni assequatur, vt aliquamdiu a morte supplicio careat, aut ad tempus supportetur ab illo, sicut contra ratio est, propter quam iustus illud incidat mali, vt certo tempore retardetur a corona gloriae sibi debita. Fieri enim potest (vt ex praemissis liquet) illum qui moritur adhuc reum esse, vel venialis culpae, vel poenae mortalis criminis adhuc debitae. Cuius nimirum debiti reatum expiari ante oportet quam ingrediatur coelestem curiam, in quam non intrabit (vt scriptura ait) aliquid coinquina- Apoc . 21
tum. Vt igitur ad institutum reuertamur, dicimus quod nullo modo scriptura exprimit, nec certe scripturae sensus est, animam vniuersaliter seu generatim a corpore iusti hominis egredientem, moxvel continuo recepturam locum retributionis, in quo permanebit perpetuo: sed additamentum quoddam est, ex impiorum Lutheranorum schola profectum, qui pro solita consuetudine scripturis ea addunt, quae tamen scripturis plurimum repugnant, non animaduertentes scripturam clamantem: Si quis apposuerit ad haec, apponet deus Apoc . 21
super illum plagas scriptas in libro isto. Qui error imo mos illorum quo magis dilucidior fiat, vnum ex multis exemplum afferam. In multis locis plerunque dicit scriptura, per fidem iustificari impium. His verbis propria temeritate, vt hominibus vana spe illudant etiam alijs reclamantibus scripturis, mox annectunt dictionem, solam, dicentes per solam fidem iustificari impium. Quae quidem additio multarum haeresum // est parens, pestilentissimi quoque erroris *c 3 r*
illorum, seminarium.

¶ Cap. VIII.

VErum sicut ij, qui purgatorium auersantur, posthabita satisfactione diuinae iustitiae debita, nimia cum praesumptione indoctum vulgus animant, et confidere faciunt, iustis a corpore exutis, citissime et sine vllo temporis interuallo aut mora reddendam fore mercedem, ita nonnulli ex Lutheranis contra sentiunt, ac in alteram partem nimij, somniantes iustos post vniuersa-

1) Iustis.

lem carnis resurrectionem coelestis regni primum fore compotes. Qua insania quo illos facilius liberemus, repetemus quaedam quae me scripsisse recolo in libro de veneratione ac inuocatione sanctorum, vbi hanc rem vberius expendimus. Dicemus autem nunc pauca.
Luc. 20. Satis constat, nos a morte angelis non inferiores, sed aequales, teste ipso saluatore, futuros: qui ait: Aequales enim angelis sunt. De
Mat. 18. angelis autem veritas sic dicit: Dico autem vobis quoniam angeli eorum in coelis semper vident faciem patris mei qui in coelis est.
Ro. 8 Quomodo igitur angelis in coelis vultum dei intuentibus, diua virgo et sancti totius ecclesiae, principes Apostoli, primitias spiritus habentes, ad finem vsque mundi beata illa ac iucunda visione priuabuntur? Praeterea nimis desipuit Apostolus, Philipp. I. qui desiderio anhelabat vt cuperet dissolui et esse cum Christo, si non ignorauerit beatam dei visionem differendam vsque ad finem seculi.
2.Corin. 5 Et Corinthijs scribit: Audemus autem et bonam voluntatem habemus peregrinari a corpore, et praesentes esse ad dominum. Et ideo contendimus, siue absentes, siue praesentes, placere illi. Quomodo auderet Apostolus, quomodo voluntatem nostram bonam esse affirmaret, qua cupimus praesentes esse domino, nisi tale desiderium, diuinae ordinationi consentaneum esse cognosceret? Vt enim superius testatus est Dionysius, nunquam peteret pontifex, quae deo sciret non esse gratissima. Apud Iohannem quoque dicit Christus: Qui verbum meum audit etc. transiet a morte in vitam. Adde his, quod
Joh. 5. alio ioco [1]) dicit: Non autem tantum dicit, vbi ego sum, illic et
Joh. 12. minister meus erit, sed etiam dicit, vbi ego sum, illic et vos sitis. Pater quos dedisti mihi, volo vt vbi sum ego, et illi sint mecum, vt videant claritatem meam quam dedisti mihi, qua dilexisti me, ante mundi constitutionem. Si igitur sancti uideant claritatem Christi, beati vtique sunt cum Christo in vita aeterna. Haec etenim Christo testante est vita aeterna, vt cognoscant te solum deum verum, et quem misisti Iesum Christum etc. et nunc clarifica me
Luc. 16. etc. claritate quam habui prius quam mundus fieret apud te. Huic
Luc. 23 etiam alludit illud quod dominus in cruce pendens latroni dixisse
Luc. 16 legitur, Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso. Item. Lazarus simul vt defunctus est, receptus est in sinu Abrahae. Atque
c 3 v multa e scriptu-//ris loca recensere possem, quare sufficienter huius rei fidem cuiuis sensato facerent, si liceret per otium. Quae si coelestis gloriae nemo particeps erit, ante extremum iudicij diem, sed omnibus subtrahitur, quid igitur frugis, et quid gloriae tandem attulit Lazaro, alijsque sanctis Patriarchis et Prophetis iucunda ac optata illa Christi resurrectio, atque ad tartara descensus? Rur-

1) Zie de *Erratula* van het oorspronkelijke aan het slot.

sus quid sanctis patriarchis (si non eos secum introduxisset in coelum) Christi in coelum profuisset ascensio, de qua Apostolus ait, Ascendens Christus in altum, captiuam duxit captiuitatem? Traiecti Ephe. 4.
apud predicatores Vicesima quarta augusti. Anno. M.D.XXV.

Quia persaepe in hoc libro Dionysium citauimus, libet in calce huius libelli Lectorem commonefacere, ne moueatur quorundam imperitorum cauillationibus, qui calumniantur libros Dionysij a nobis citatos non esse Dionysij Areopagitae, sed alterius cuiusdam Dionisij. Horum enim impudentem calumniam ac errorem magnus ille Ioannes Franciscus Picus comes Mirandulanus vir hac tempestate in omni scientiarum genere eruditissimus aedito intra biennium iusto volumine non mediocriter confutauit [1]). Qua de re qui volent etiam legant praefationem Ambrosij Camaldulensis et Iacobi Fabri Stapulensis in Dionysium epistolam.

1) Schijnt te slaan op Ioannes Franciscus Picus Mirandula, *Defensio de uno et ente*, in zijne *Opera omnia*, Bas. [1573], T. II, p. 127.

[c 4 r] ¶ Index primae Partis.

Purgatorium Augustinus multipliciter in genere asserit. Cap . 1.
Purgatorium probat Augustinus ex verbis Christi Matth . 12. Cap . 2.
Purgatorium ostendit Augustinus ex Apostolo, mouetur quoque non mediocris obiectio in contrarium. Cap . 3.
Praefata obiectio tollitur per Alcuimum Karoli magni praeceptorem Cap . 4
Interimitur ac expenditur obiectio praemissa ex scripturis. Cap . 5.
Probatur purgatorium ex alijs doctoribus. Cap . 6.
Purgatorium ostendit Augustinus ex lib. Machabeorum. Cap . 7
Purgatorium demonstratur ex alijs sacris scripturis. Cap . 8.
Purgatorij fidem ex traditione Apostolorum ad nos deuenisse Dionysius ostendit. Cap . 9.
Obiectio fortis pro Lutheranis inducitur et infringitur. Cap . 10.
Confirmatur data solutio ex Dyonisio. Cap . 11.
Confirmatur purgatorium esse, ex alijs doctoribus ecclesiasticis. Ca . 12
Adducitur confutaturque vana quaedam cauillatio Lutheranorum Ca . 13.

¶ Index secundae Partis.

Inuestigatur natura et ratio satisfactionis per collationem eius ad meritum. Cap . 1.
Comparantur denuo ad inuicem meritum et satisfactio. Cap . 2.
Peccato mortali dimisso, adhuc debetur et remanet satisfactio. Ca . 3
Idem probatur ex alijs scripturis. Cap . 4.
Peccata mortalia, praecedentia baptismum, apud deum non requirunt satisfactionem. Cap . 5.
Quae et qualia debeant esse opera satisfactoria. Cap . 6.
Soluitur obiectio quam Lutherani afferunt e scripturis. Cap . 7.
Tollitur error et cauillatio quorundam Lutheranorum qua affirmant praemiationem remunerationemque iustorum ad finem vsque mundi differendam. Cap . 8.

Erratula

Capite .2. secundae partis linea .23. legendum est ablatio non oblatio. Cap . 4. linea .27. et .28. vbi habetur omnem etiam poenam etiam temporiam legendum est omnem poenam etiam temporariam. Item Cap . 8. linea .31. loco pro ioco.

Iacobi Hoochstrati
Disputationes contra Lutheranos.

INLEIDING.

Dat ook de „Broeders des gemeenen levens" [1]) martelaren aan de Hervorming hebben geleverd, was tot dusverre onbekend. Uit de „Disputationes", die hierachter volgen [2]), blijkt, dat een tweetal uit het fraterhuis te Amersfoort wegens hunne Hervormingsgezinde gevoelens omstreeks het jaar 1526 aan den wereldlijken rechter zijn overgegeven [3]). Het mag dus zoo goed als zeker geacht worden, dat zij zijn ter dood gebracht, daar zij geweigerd hebben te herroepen [4]). Waar zij werden terechtgesteld? Misschien niet te Amersfoort. De beoefenaars der plaatselijke geschiedenis aldaar hebben althans van het feit geen melding gemaakt [5]). Wij vernemen, dat de één Theodricus heette [6]). De ander schijnt een tijd lang te Wittenberg te hebben vertoefd, want Luther wordt zijn

---

1) G. H. M. Delprat, *De broederschap van G. Groote*, Arnh. 1856, in-8°; G. Bonet-Maury, *Gérard de Groote, un précurseur de la réforme*, Par. 1878, in-8°; M. Schöngen, *Die Schule von Zwolle von ihren Anfängen bis zur Einführung der Reformation*, Freib. 1897, Bd. I.

2) Het oorspronkelijke is gedrukt met Romeinsche letter. Formaat: in-4°. Geen pagineering. Signatuur: A 2—K 4. Aantal bladen: 42. Aantal regels per blz.: 36 à 38, buiten den hoofdregel. Hoogte: 19,3 c.M. Breedte: 13,8 c.M. Een exemplaar werd mij geleend uit de Stadtbibliothek te Keulen.

3) *Iacobi Hoogstrati Disputationes contra Lutheranos*, quat. K, fol. 6^{v}, *Ad lectorem*, hierachter, blz. 620.

4) Ibidem.

5) *Rerum Amersfortiarum scriptores duo*, ed. A. Matthaeus, Lugd. Bat., 1693, in-4°; A. van Bemmel, *Beschryving der stadt Amersfoort*, Utr. 1760, in-8°, 2 dln.; W. F. N. van Rootselaar, *Amersfoort, 777—1580*, Amersf. 1878, in-8°, 2 dln.

6) *Iacobi Hoochstrati Disputationes contra Lutheranos*, Lib. II, c. 12, quat. G, fol. 3^{v}, hierachter, blz. 593.

leermeester genoemd [1]). Omtrent hunne denkbeelden worden wij met voldoende duidelijkheid ingelicht. Kennelijk heeft Theodricus gedurende zijn proces ter zijner verdediging een stuk opgesteld, waarvan ons de inhoud door de wederlegging van Van Hoogstraten ten deele wordt blootgelegd [2]). Van een soortgelijk geschrift van den anderen martelaar schrijft deze citaat na citaat af [3]). Opmerkelijk is, dat wij in de opvattingen der bestreden Hervormingsgezinden weder een sterk Nederlandsch element ontmoeten. Zonder twijfel zijn hunne denkbeelden verwant aan die, welke Willem Gnapheus voordroeg in den „Troost ende spiegel der siecken", in het eerste Deel dezer „Bibliotheca" herdrukt. Evenals daar staat de leer van de goddelijke Vaderliefde en van het kindschap Gods hier in het middelpunt. Staande voor de rechters heeft Theodricus volhard in de verdediging van de volgende stelling: „wij behooren eenvoudig te gelooven, dat wij kinderen Gods zijn en dat wij hierom behouden moeten worden, hoe het ook gelegen zij met de werken". In onmiddellijk verband met de vermelding dezer bijzonderheid gewaagt Van Hoogstraten van een echt Nederlandsch boek, de „Summa der godliker scrifturen" [4]), waarin ongeveer hetzelfde voorkomt [5]). Het baatte den aangeklaagde niet, dat hij voor het gerecht verklaarde bij het spreken over „de rechtvaardiging door het geloof" slechts bedoeld te hebben: „het geloof, dat door de liefde werkt". Hiertegenover werd in het vonnis, dat door Van Hoogstraten was opgesteld en waaruit een stuk wordt medegedeeld, beproefd met aanhalingen uit een preek van Theodricus het bewijs te leveren, dat deze over het geloof slechts gehandeld had in zuiver Lutheraanschen zin [6]). Met het oog op het voorafgaande mag worden aangenomen, dat de specifiek Lutheraansche stempel den be-

---

1) *Disputationes*, Lib. III, Disputat. IV, V, quat. K, fol. 3r, 4v; quat. K, fol. 5v; hierachter, blz. 614, 616, 617.

2) Ibidem, L. II, Disput. I, c. 1, 12, quat. E, fol. 2r; G, fol. 3v, 4r; c. 13, quat. G, fol. 4v; c. 14, quat. H, fol. 2v; c. 15, quat. H, fol. 3r en v; L. II, Disput. II, c. 1, quat. H, fol. 4v; Disput. III, c. 1, quat. I, fol. 1v; verder quat. I, fol. 3r en v; hierachter, blz. 576 vlg., 593, 594, 598, 599 vlg.; 602, 604.

3) Ibidem, Lib. III, quat. I, fol. 3v—quat. K, fol. 5v; hierachter, blz. 607, 617 vlg.

4) Zie hierboven, blz. 27, aant. 1.

5) Ibidem, L. II, Disput. III, c. 1, quat. I, fol. 1v, 2v, 3r; hierachter, blz. 604—606.

6) *Ex sententia condemnationis contra aduersarium*, quat. I, fol. 3r en v; hierachter, blz. 606 vlg.

schuldigde min of meer werd opgedrongen om aan de rechters de beslissing gemakkelijk te maken, daar de plakkaten van Karel V bepaaldelijk tegen de Lutheraansche ketterij gericht waren. Dat Van Hoogstraten deze stukken voor de rechters heeft opgesteld, blijkt uit zekere uitlating, waarin hij zich rechtstreeks tot hen wendt [1]). Ze vormen met de slechts fragmentarisch bekende verweerschriften der bedoelde martelaren zeldzame en uiterst merkwaardige tegenhangers van de geschriften, die in de processen tegen Willem Tyndall, den Engelschen bijbelvertaler [2]) en tegen Angelus Merula [3]) tusschen inquisiteur en beschuldigde gewisseld werden.

Behalve de twee „Broeders des gemeenen levens" bestrijdt Van Hoogstraten een derden tegenstander. De verhandeling tegen dezen plaatst hij vooraan. Wie het is, worden wij niet gewaar. Slechts wordt ook hij als een aanhanger van Luther aangeduid. Verder bemerkt men, dat hij een geschrift heeft vervaardigd [4]), hetwelk Van Hoogstraten zich ten taak heeft gesteld te wederleggen. Hij geldt hierbij als de vertegenwoordiger van een groep Lutheranen [5]). Dit is de oorzaak, waarom in de eerste afdeeling van de tegenpartij nu eens in het enkel- [6]) en dan in het meervoud [7]) gesproken wordt. Een theoloog schijnt deze tegenstander niet te wezen [8]), doch volgens het vermoeden van Van Hoogstraten hebben Luthersche theologen hem van raad gediend [9]).

---

1) *Disputationes*, L. III, Disput. I, quat. K, fol. 1r; hierachter, blz. 609: »oculis vestris subijciamus". Vergel. het *Ad lectorem* aan het slot, quat. K, fol. 6v, hierachter, blz. 620: »judices fidei".

2) Zie hierboven, blz. 22.

3) *De verantwoording van Angelus Merula*, uitg. door Dr. I. M. J. Hoog, Leid. 1897.

4) *Disputationes*, L. I, Disput. V, c. 1, quat. C, fol. 2r; hierachter, blz. 562: in libello tuo; dezelfde uitdrukking: L. I, Disput. VIII, c. 1, quat. D, fol. 3v; hierachter, blz. 572; vergelijk de verschillende aanhalingen hieruit, ingeleid met »Adversarius", bijv. L. I, Disput. V, c. 1, quat. C, fol. 1r; hierachter, blz. 561.

5) Ibidem, in de opdracht, quat. A, fol. 2r; en in het *Ad lectorem*, aan het slot, quat. K, fol. 6v; hierachter, blz. 547, 620.

6) Ibidem, L. I, Disput. IV, quat. B, fol. 4v; Disput. VII, c. 1, quat. D, fol. 2v; hierachter, blz. 559, 570.

7) Ibidem, L. I, Disput. IV, c. 2, quat. B, fol. 4v; hierachter, blz. 559.

8) Ibidem, L. I, Disput. V, c. 1, quat. C, fol. 2r; aldaar, c. 4, quat. C, fol. 3v; hierachter, blz. 562, 565.

9) Ibidem, L. I, Disput. I, quat. A, fol. 4r; Disput. V, c. 1, quat. C, fol. 2r; hierachter, blz. 551, 562.

Alles tezamengenomen ontvangt men hier dus eigenlijk vier afzonderlijke geschriften, in een bundel vereenigd, ten deele wegens het gemeenschappelijke van den oorsprong, ten deele wegens het overeenkomstige van den inhoud:

1°. Weerlegging van N. N., vertegenwoordiger van „zekere Lutheranen" [1]);

2°. weerlegging van Theodricus, „Broeder des gemeenen levens" [2]);

3°. een gedeelte van het over hem gevelde vonnis [3]);

4°. weerlegging van den tweeden „Broeder des gemeenen levens" [4]).

Duidelijker dan ergens elders leert Van Hoogstraten in deze bladzijden dat de voornaamste daad van geloof eene vrijwillige toestemming is. Het is niet eene zaak van het verstand alleen, maar de vrome wil moet er bijkomen om het verstand te bewegen, het verstand gevangen te geven in de gehoorzaamheid des geloofs (intellectum mouens pia uoluntas, captiuans intellectum in obsequium fidei) [5]).

Dat hij hier onverbloemd de leer verkondigt van de zaligheid uit de werken, springt zóó sterk in het oog, dat er nauwelijks op gewezen behoeft te worden. Bladzijde na bladzijde zou men kunnen aanhalen ten bewijze, dat de drieste verzekeringen op den titel in den meest letterlijken zin zijn bedoeld, zoowel „dat de mensch door goede werken de eeuwige zaligheid verdient" [6]), als „dat het koninkrijk der hemelen verschuldigd is voor de goede werken" [7]), en „dat de goede werken de stervelingen den hemel waardig maken" [8]). Wel groote verandering moet zijn ingetreden in de theologische kringen, als men bedenkt, dat dit grove Pelagianisme verbreid wordt door een professor van de Dominikanerorde, een quasi-aanhanger van Thomas van Aquino. Dit treffen wij nu aan in een geschrift, dat zich als wetenschappelijk voordoet. Wat er dan wel op de kansels moet verkondigd zijn? Bij de lezing beseft men, welke reden de Reformatoren gehad hebben voor hun optreden, wat er te bestrijden viel en waarom zij weldra in wijde

---

1) Hierachter, blz. 548—576.
2) Hierachter, blz. 576—606.
3) Hierachter, blz. 606 vlg.
4) Hierachter, blz. 607—619.
5) *Disputationes*, L. II, Disput. I, c. 5, quat. F, fol. 2r; hierachter, blz. 583.
6) Ibidem, L. I, Disput. II, quat. B, fol. 1r en v; hierachter, blz. 552—554.
7) Ibidem, L. I, Disput. III, c. 1—3, quat. B, fol. 2r—3v; hierachter, blz. 554—558.
8) Ibidem, L. I, Disput. IV, c. 1, quat. B, fol. 4v; hierachter, blz. 558 seq.

kringen werden toegejuicht. Trouwens, ook aan de zijde der Roomschgezinden moeten spoedig velen hebben gevoeld, dat het dringend noodig was andere dingen te verkondigen. Leerrijk is in dit opzicht de vergelijking van het werk van Van Hoogstraten met de „Confutatio pontificia", het stuk dat door eene commissie van Roomsche theologen in opdracht van den Keizer werd opgesteld ter wederlegging van de Augsburgsche geloofsbelijdenis [1]). Eene oppervlakkigheid als die van Van Hoogstraten wordt daarin niet aangetroffen. De weelderig uitgegroeide en geheel verwilderde boom van het Pelagianisme is er reeds belangrijk in besnoeid. De ordes-genooten van Van Hoogstraten, die eeuwen later triomfantelijk neerschreven, dat het concilie van Trente alles heeft veroordeeld wat hij heeft veroordeeld (zie hierboven, blz. 377), hebben waarschijnlijk zijne „Disputationes contra Lutheranos" niet gekend. Het boekje zou niet verdienen uit de diepten der vergetelheid te voorschijn te worden gebracht, indien het niet zooveel historische waarde bezat als een onwraakbaar phonogram van de leeringen van een invloedrijk Roomsch theoloog ten tijde van het opkomen der Hervorming.

---

1) In het *Corpus reformatorum*, Vol. XXVII, ed. Bindseil, Brunsv. 1859, p. 81—244; in de *Prolegomena* van C. A. Hase, vóór zijne uitgave der *Libri symbolici ecclesiae evangelicae*, Lips. 1837, ed. 2a, p. LXIII—XCIV; bij Kolde, *Die Augsburgische Confession*, Gotha 1896, S. 141—169.

AD REVEREN-

DISSIMVM IN CHRISTO PATREM ac illuſtriſſimum Principem Erardum de Marcka, S. Romanæ Eccleſiæ Tituli Sancti Chryſogoni Cardinalem Preſbyterum Archiepiſcopum Valentinum, Leodiēſem Epiſcopum, Bulloniæ Ducem: Comitem Loſſenſem, &c̄. Fratris Jacobi Hoechſtrati theologiæ profeſſoris, per Colonienſem, Moguntinenſem, ac Treuerenſem Prouincias, hæreticæ prauitatis Inquiſitoris Catholicæ aliquot diſputationes.

Contra Lutheranos.

SEQVVNTVR VERITATES OCTO, quæ primo libro continentur, totidem approbatæ diſputationibus.

1. Fides ſpiritus ſancti donū, ſine bonis poteſt eſſe operibus.
2. Per opera bona, homo uitam meretur æternam.
3. Regnum cœlorum, eſt bonis operibus debitum.
4. Opera bona, faciunt mortales cœlo dignos
5. Impium commentum eſt afferere. Si bona opera nos cō ſtituunt cœlo dignos, Chriſtus fruſtra mortuus eſt.
6. Homo per opera pœnalia bona, Deo pro ſuis peccatis ſatisfacit.
7. Opera bona, plurimum conferunt ad beatitudinem.
8. Scriptoribus Euangelicis phas non erat, ſanctorum docere inuocationem, eam tamen eſſe ſalutiferam ex ſacro conuincitur Euangelio.

¶ Scopus totius operis.
Opera bona non iuſtificant, ſed hominem beatificant.

¶ Sequitur index libri ſecūdi & tertij.
Anno M. D. XXVI. menſe Iunio. //

SEQVVNTVR ETIAM ET OCTO Lutheranorum blasphemiae cum suis disputationibus, quae secundo & tertio libellis continentur.

.1. Sola fides iustificat impium.
2. Fides sine charitate non est fides, sed opinio.
3. Credendum est, quod sumus filij dei, & ob hoc saluandi, quicquid sit de operibus
4. Per solam fidem & fiduciam in Christum, anima scelerata, spirituale cum Christo habet matrimonium.
5. Ad puniendum hominem quantumlibet peccatorem si credit & confidit, diuina iustitia mutire non audet.
6. Credere & confidere, Christum pro nobis passum esse deo est acceptius nobisque salubrius, quam pro dei honore millesies martyrium subire.
7. Deus non considerat quae & qualia sunt Christiani hominis opera, bona ne sint an mala.
8. Opera nostra quamuis sancta uideantur, omnia sunt immunda.

PAcit reuerendissime in Christo pater & domine gratiosissime, tuae excellentiae undique laudata uirtus ut pij atque de Republica Christiana benemeriti omnes tibi congratulentur applaudantque. spe amplissima concepta, quod tuo potissimum zelo quo fidei Christianae nequissimos aemulos & uere non euangelicos uiros, hactenus sub tua ditione: non dicam agere quippiam aut docere, sed neque ulla casella delitescere passus sis, apud augustissimum orbis principem (caesarem dico) apud quem & consilio & autoritate plurimum polles, tandem ages ut neque in ullo Romani Imperij angulo queant diuersari. Laus ingens & boni pastoris praeconium immensum, qui super faemur gladium gestans & lectulum ambiens Salomonis, cunctos à grege tibi commisso: nocturnos hactenus timores depulisti. Neque sustinuisti ut ad demoliendam uineam tuae custodiae delegatam, uulpeculae intrare potuissent, quibus & si facies sint diuersae, caudas tamen omnes

noscuntur habere colligatas. Quo fit, ut si bonorum laborum, scriptura teste, gloriosus sit fruc-//tus, tanto tu gloriosiore compendio *A 2r*
magnificeris, quanto in re tam in primis deo placita, Ecclesiae sanctae utili, ac fidei communique saluti necessaria, operas diligentissimas adnauare non detrectaueris. Hoc cardineae uirtutis est et auitae probitatis specimen. Iure optimo te non modo Caesar à Secretis. uerum et pontifex maximus rubro galero nuper donans: inter coetus sui primarios proceres à Consilijs delegit, in firmamentum. Ecclesiae, te calumnam immobilem constituens. Quocirca ego, dum nuper contra nonnullos Lutheranae factionis impios ministros, ex officio à summae Apostolicae sedis culmine, mihi (licet immerito) delegato, causam quampiam agerem, et subinde contra male euangelicos ac perfidos nonnullos, non tam occasio quàm necessitas occurreret, tu Reuerendissime pater et princeps graciosissime, ob praeclaras quas dixi, tibi collatas à deo dotes in mentem uenisti, cuius excellentiae ac nostrae Academiae perpetuo ornamento, lucubratiunculam meam dedicarem, probe sciens, quod si iudicio candidissimo tuo, hanc meam opellam probari contigerit, impauidam se omnium oculis procul dubio se possit ingerere. Neque calumniam arbitratus sum passuram ullam, nisi contrariae farinae homini in manus inciderit. Cuius tamen, quemadmodum et laudis blandimenta flocci facio, ita neque runcos formido, paratus iuxta apostolum semota contentione de ea quae in me est fide et spe omni poscenti reddere rationem. Simulque me tuae Reuerendissime dominationi ac illustri gratiae humili subiectione commendans quam summus deus maximus in multa prosperitate longaeuam suae ecclesiae conseruet. Ex Agrippina Colonia Calend. Maij, Anno salutis Christianae. M.D.XXVI. //

A 2ᵛ ¶ Aduersarius.

¶ Vt ignis sine calore, ita et fides sine bonis operibus esse non potest

¶ Theologus.

¶ Fidem spiritus sancti donum sine bonis operibus esse posse, Cap. 15. nobis ex euangelio diuus declarat Augustinus libro de fide et operibus. Illud deinde inquit quomodo uerum erit quod eos quos ad sinistram est posturus dicens. Ite in ignem aeternum. Nec increpat quia in eum non crediderunt, sed quia bona opera non fecerunt. Et iterum. Illos in illum ignem aeternum ituros dicit, quorum non fidem, sed bona opera defuisse declarauit. An non conspicis ex sacro probatum esse euangelio multis eorum qui à sinistris ponentur, exprobrandum fore à summo iudice, non quod à fide defecerint, sed quia à bonis operibus uacui inuenientur. Potest ergo fides sine bonis esse operibus, nam ut nobis testis est Augustinus de trinit. ca, xviij. Donum charitatis solum est quod diuidit inter filios regni et filios perditionis aeternae. Et iterum. Ipsam fidem non facit utilem, nisi charitas. Sine charitate quidem fides potest esse, sed non prodesse, sed opera quae non fiunt ex charitate, bona non sunt, potest itaque fides esse sine bonis operibus.

¶ Aduersarius forsan dicturus est.

¶ Non loquimur in praesentiarum de quauis fide, sed de uiua fide, haec autem sine bonis operibus esse non potest.

¶ Theologus.

¶ Hac uia nullatenus elabi poteris. De fide recta locutus es, et quidem rectissime cum dixisti. Fides docet hominem in sola Christi satisfactione confidere et seruantem diuina mandata deum habere propicium. Praeuaricantem autem habere deum iratum uinculisque diaboli esse astrictum. Nonne fides docens ista eadem est cum illa quam etiam recte dixisti, Orare deum pro remissione peccatorum, Et humili prece eorum remissionem impetrare? Et nisi omnino forte de industria in aequiuocatione nominis fidei ludere uelis, est certe eadem fides, quae primum docet fidelem, deinde orat, et tertio impetrat remissionem peccatorum, per diuinae dilectionis infusionem. An putas fidem praecedentem eodem momento quo humili precatione

infusionem diuinae dilectionis impetrat extingui, ut sic fides modo quodam uipereo impetrando charitatem, interimat seipsam? Minime. Nihil enim is qui nunc charitatis donum assecutus est, iam credit quod non ante credebat dum oraret. Ma-//net itaque fides quae *A 3r* orabat. Sed quid dicemus? Num igitur fides charitate aduenientè erit ociosa, nullumue in operando commertium habebit cum charitate quam orando obtinuit? An aliam fidem superuenire credemus, quae iuxta apostolicam sententiam sit fides quae per charitatem, id est per dei dilectionem operatur? An tandem duplicem habeamus fidem, alteram quae charitatem orando impetrat, alteram uero quae per charitatem obtentam operatur? quasi prior fides dicatur fides orans et impetrans, posterior uiua et operans dicenda sit. Praeterea fieri potest, ut quis per fidem et dilectionem uirtuosè operatus, incidat iam in peccatum mortale, qui tantum charitate amissa, non amittit fidem. Sic enim fides adhaeret indelebili baptismo, ut ullo pacto, nisi per solam haeresim perdi non possit, quod profectò magnae gratiae indicium est, ut charitate perdita, adhuc maneat fides in homine. Quare fidem retinet peccator, quae docet (ut ipse rectè dixisti) hominem in sola Christi satisfactione oportere confidere, peccatoremque sperare in misericordia domini, quod nimirum esse non potest sine fide. Dicamus ergo eandem in substantia esse fidem docentem, orantem, et impetrantem, et consequenter uiuentem, id est opera bona operantem, eandemque fidem, homine per peccatum à charitate excidente, fieri mortuam, et iterum gratia dei affulgente eandem fieri docentem, orantem, et impetrantem et tunc demum fieri uiuam et operantem. Concludimus quoque fidem rectam et synceram posse sine bonis operibus esse in peccatore.

¶ Aduersarij obiectio.

¶ At forte tu recalcitrando dices, an eadem fides aliquando sit uiua aliquando mortua nihil ad nos quia loquimur de fide nedum uiua, sed ut uiua est.

¶ Theologus.

¶ Si sic euadere cupias, facile respondeo. Quod nec mea refert, quomodo tu de fide loquaris? Sin autem uis ut tibi loquenti de fide, quis fidem habeat, oportet te de fide loqui non aliter quam Paulus apostolus, fidem ad charitatem bifarie comparans, locutus 1.Cor. 13. est. Audi ergo nunc Paulum comparantem fidem ad charitatem. Si habuero (inquit) omnem fidem charitatem autem non habeam, nihil sum. Hoc loco conspicis quoniam non se Paulus astringit, ad solam fidem uiuam, Non enim fides uiua est, nisi per charitatem, id est, dei dilectionem quae sanè esse non potest sine bonis operibus, nam ut idem apostolus ait. Plenitudo, id est impletio legis est cha// ritas. Hoc ergo iacto fundamento sic argumentor. Si apostolus in *A 3v*

scriptura modo commemorata, sese solum astringeret ad fidem uiuam, tunc in priore parte includeret charitatem cum dicit. Si habuero omnem fidem, et in posteriore parte excluderet charitatem, cum dicit, charitatem autem non habeam, quod absurdissimum esse patet. Fieret enim sermo eius non tantum inutilis, sed et ridiculus, significans hominem simul et aliquid esse cum inquit. si habuero omnem fidem et simul nihil esse, cum addit Charitatem autem non habeam, nihil sum. Rursum, secundum talem interpretationem „ Apostolus aequo fere colore, dicere potuisset. Si habuero omnem charitatem, fidem autem (uiuam uidelicet) non habuero, nihil sum, nempe qui fidem uiuam non habet apud apostolum, utique nihil est, quia charitate uacuus est. Hoc autem illatum consequens falsum esse et contra mentem apostoli hinc patet. Nam apostolus ibidem uult charitatem praeferre fidei, semper de fide loquens absolute. Loquutus autem capite priori et concludens inquit. Aemulamini charismata
1.Cor. 12 meliora et adhuc excellentiorem uiam uobis demonstro, intellige
1.Cor. 13 charitatis. Et deinde capite sequenti scripsit. Si habuero omnem fidem, ita ut montes transferam, charitatem autem non habuero, nihil sum. Et concludens istud capitulum, sic ait. Nunc autem manent fides, spes, charitas, tria haec, maior autem horum charitas. Iam manifestum est fidem uiuam duo includere, scilicet fidem et charitatem. Deinde constat charitatem solam, non esse aliquid melius quam fidem cum charitate, Non ergo apostolus praedictam suam fidei ad charitatem comparationem astrinxit ad fidem uiuam, id est, charitate formatam.

¶ Iam et aliam apostolicam comparationem fidei ad charitatem, operaeprecium est pertractare, ubi enim prius dixerat. Si habuero omnem fidem etc. charitatem autem non habuero, nihil sum. Postea ad Galat. 5. sic habet. Nos enim spiritu, ex fide spem iustitiae expectamus, Nam in Christo Iesu neque circumcisio aliquid ualet neque praeputium, sed fides quae per charitatem operatur. Haec certe disserens apostolus, eandem fidem uniformiter et citra fidei equiuocationem sumptam. charitati hinc et inde confert, sub nota contradictionis, primo quidem illam inualidam et inefficacem ad aeternam uitam merendam absente charitate asserens, qua praesente iam esse ualidam, ad aeternam salutem secundo loco significans. Quemadmodum si quis dicat. Omnis homo elinguis et scientiae expers ad docendum inutilis est, homo autem disertus et doctus ad
[*A 4*^{r}] docendum apprime est aptus. // Patet hic alium et alium esse hominem pro quo utraque oratio uerificatur, nulla tamen utrobique in nomine hominis latet equiuocatio. Pari modo nec in uerbis utrinque ex apostolo assumptis, est nominis fidei nullatenus equiuocatio. Quinimò uerum est, et reuera apostoli mens est, eandem

eiusdem hominis fidem, nihil ualere absente charitate, quae tamen plurimum ualet ea praesente. Praeterea quando dixit apostolus. Si habuero omnem fidem, charitatem autem non habuero, nihil sum, certum est illum hoc dixisse de omni fide recta uniuersaliter et absolute. Quare omnis fides recta et uera sine charitate esse potest. Si ergo qua fides sit, quae non potest esse in homine sine charitate, male dixit apostolus. Si habuero omnem fidem, charitatem autem non habeam. At quia non dubitamus id recte pronunciasse apostolum profecto sequitur posse omnem fidem rectam esse sine charitate. Ex quo deinceps consequitur infallibili apud te argumento fidem posse sine bonis esse operibus. Et iste est uerus ac germanus sensus apostolici textus. Cum ergo dicit aduersarius noster, Fides uiua non potest esse sine bonis operibus, si aliquid ueritatis habeat sermo ille, hoc non est ratione fidei, quam extollere cupit ille super opera, sed ratione charitatis quae est plenitudo seu impletio legis secundum apostolum, unde potius dicendum est, charitas non potest esse sine operibus quam astruendum sit, fides non potest esse sine operibus, Nam ut deduximus ex uerbis epostoli, omnis fides recta potest in homine esse, sine charitate et bonis operibus. Et quo clarius perfidorum Lutheranorum qui huic forsitan aliquando à consilijs fuere, obtundamus argutias, accipiat quaeso consyderetque apostolum argumentantem. Omnia subiecisti sub pedibus eius, in eo autem quod omnia subiecit sub pedibus eius, nihil dimisit non subiectum ei. Haec ille. Ita conformiter ex apostolo sic argumentor. Inquit apostolus. Si habuero omnem fidem, ita ut montes transferam, charitatem autem non habeam, nihil sum. In eo quod dicit. Omnem fidem, nullam fidem excipit, nullam fidem excludit, Quam enim fidem in hac comparatione exciperet, quando non eam fidem excipit, quae montes transferre ualet. Consequens ergo est, omnem fidem synceram atque rectam, posse stare in homine peccatore uacuo charitate.

¶ Aduersarius.

¶ Sed hic inuenient Sophistae Lutherani aduersarij ueritatis, tergiuersandi locum dicentes, Primo, Si illa esset mens apostoli dabilis esset homo, habens omnem fidem, qui tamen non haberet fidem formatam, quam ipsi nominant fidem uiuam. //

¶ Theologus. [*A 4*ᵛ]

¶ Dicimus hoc nullum esse inconueniens, immò donamus illam obiectionem, utpote uerissimam et apostolicae doctrinae fundamentum praecipuum, alioquin apostolus frustra et ridicule loqueretur. Sed dicent hoc inuoluere contradictionem, quia si quis hominum habeat omnem fidem etiam fidem uiuam habeat necesse est, quum fides uiua sit utique fides, unde uidentur mutuo pugnare, quem-

piam habere omnem fidem rectam et tamen non habere fidem uiuam siue formatam. Praeterea secundo. Omnis fides recta potest esse sine charitate, et sine bonis operibus. Quum itaque fides uiua siue formata, sit recta fides, ipsa potest esse sine charitate et bonis operibus. Consequens est falsum. Repugnat enim fidem esse uiuam, et non habere opera, quum fidem esse uiuam nihil aliud sit, quam eam operari opera uitae aeternae. Ad has sophisticas redargutiones facilis est responsio. Nam prior ratiocinandi forma peccat implicite penes fallaciam figurae dictionis sub quid subsumendo quale uel adaliquid. Posterior vero discursus parum discrepat à priori et peccat secundum fallaciam comparationis et accidentis. Prior quidem solutio patula fiet, si de eo, qui ex statu gratiae in peccatum mortale iam lapsus est, sic argumentamur, Omnem fidem quam habuisti, adhuc habes, sed fidem uiuam habuisti, igitur fidem uiuam adhuc habes. Similis nanque haec forma est illi, qua sophistae argumentari solent, Omnem carnem quam emisti comedis „ carnem autem crudam emisti, ergo crudam comedis. Vtrinque enim propositio maior praeteritum tempus implicat et praesens, loquitur quoque de sola substantia. Minor uero propositio utrobique qualitatem subsumit, subiectae aduenticiam, de qua nihil dicebatur in maiore, et tamen secundum eam qualitatem ex praeterito in praesens facta est uariatio, et ex hoc nimirum sequitur deceptio. Vnde si maior non implicaret, duplum tempus neque minor subsumeret qualitatem in qua facta est uariatio, nulla ex praemissis ueris, sequitur falsa illatio, ut patet intuenti. Rursum posterior discursus quando hanc conclusionem infert tanquam falsam, fides uiua potest esse sine charitate, accipit eam in sensu composito, in quo sane falsa est, ut ipsa probatio illic adiuncta satis conuincit, uerumtamen eadem ipsa conclusio, uera est in sensu diuiso, sicut et ista uera est, carnes crudae possunt esse coctae, falsa tamen est ipsa in sensu composito. Proinde posterior discursus apud dialecticos peritos peccat penes fallaciam compositionis. //

B 1r SECVNDA DISPVTATIO.

Capitulum primum.

¶ Aduersarius

Si nos per proprium opus meremur coelum, deberet tunc nobis deus coelum, et mors Christi non fuisset necessaria et frustra deus homo factus esset.

¶ Theologus.

¶ Pro quodam non modico, sed execrabili habes inconuenienti quando dicimus fideles suis proprijs operibus uitam mereri aeternam, ut igitur tuum errorem perspicias clarius, nostram uero, immo uerius catholicam ueritatem, totus conspiciat mundus citabimus

scripturas pro nostra ueritate contra tuam sententiam sub nomine meriti loquentes. Ait enim apostolus. Beneuolentiae et hospitalitatis nolite obliuisci talibus enim hostijs promeretur deus, In idem uergit quod saluator nomine mercedis significat. Voca (inquit) operarios, et da eis mercedem. Et iterum, Qui dederit potum calicem aquae frigidae, non perdet mercedem. Et iterum, Qui recipit prophetam in nomine meo, mercedem prophetae recipiet. Rursus de his qui orant uel eleemosynam faciunt propter humanam laudem inquit saluator, quoniam apud deum non accipiunt mercedem, sed deus his reddit eam, qui in abscondito haec faciunt. Item apostolus. Si cuius opus manserit mercedem accipiet. Si uolens hoc facio mercedem accipio. Bonum autem facientes non deficiamus, tempore enim suo metemus. Et Iohan . 5 . Qui metit, mercedem accipit. Et alias. Videte ne quae operati estis perdatis, sed mercedem plenam recipiatis. Et Prouerb . xi . Seminanti iustitiam, merces fidelis. Rursus ne cauillando quis dicat. Opera ex fide et charitate profecta non esse nostra opera sicut aduersarij Lutherani contendunt. Audiamus apostolum dicentem, Vnusquisque propriam mercedem accipiet secundum laborem suum, dei enim adiutores sumus. Profecto consyderare debent, quia in opere bono, non deus, sed homo ipse laborat. In eandem sententiam uergit quod apostolus alio loco habet. Omnes nos oportet manifestari ante tribunal Christi, ut referat unusquisque propria corporis, prout gessit siue bonum siue malum, unde uana est iam inducta aduersariorum cauillatio. Praeterea institutum nostrum, ex alijs scripturis, sub alijs nominibus ostendamus, inquit enim apostolus. Ex animo operamini // scientes, *B 1 v* quod à domino recipietis retributionem haereditatis. Et iterum. Voluntatem dei facientes, reportetis repromissionem. Et saluator noster, qui facit (inquit) uoluntatem patris, intrabit in regnum. Et iterum. qui facit uoluntatem dei, manet in aeternum. Et Petrus apostolus. Satagite ut per bona opera certam uestram uocationem faciatis, haec enim facientes non peccabitis aliquando, sic enim abundanter monstrabitur introitus uobis in regnum coelorum. Et iterum saluator. Esuriui et dedisti mihi manducare &c. et ibunt ij in regnum coelorum. Qui fecerit et docuerit, hic magnus uocabitur in regno coelorum. Et apostolus Paulus Scientes quod unusquisque quod facit bonum hoc recipiet. Et iterum quod in praesenti est momentaneum tribulationis nostrae, super modum in subilmitate aeternae gloriae, pondus in nobis operatur. Item, Opus iusti ad uitam aeternam. Idem quoque sub nominibus iustitiae, iniustitiae et coronae iam ostendamus. Saluator inquit ad operarios, ite et uos in uineam meam, et quod iustum fuerit dabo uobis. Et apostolus in eandem sententiam scribit. Bonum certamen certaui &c. et con-

Hebrae . 13.
Matth . 20.
Marci . 9
Matth . 10.
Marci . 6.
1.Corn . 2.
1.Coirin . 23.
1.Corin . 3.
2.Corin . 5
Ad Colo . 3
Colos . 3
Heb . 10
2.Pet . 1.
2.Cor . 4.
Matth . 20.
2.Timo . 4
1.Cor . 9.
2.Timo . 2

cludendo inquit reposita est mihi corona id est praemium iustitiae. Et alio loco. Omnes quidem currunt, sed unus accipit brauium. Sic currite ut comprehendatis. Et illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam. Item, Non coronabitur nisi qui legitime certauerit. Huc spectat quod ad Hebr . 6 . ait. Non est iniustus deus, ut obliuiscatur operis uestri et dilectionis, ac si diceret, Iniustus esset deus, si contra sua promissa faceret. Et iterum,
2.Tim . 1. Scio cui credidi et certus sum quia potens est depositum meum seruare in illum diem. Quid uero plus ad iustitiam pertinere potest, quam fideliter reddere depositum, suae fidei et custodiae commissum. Ecce quantam syluam autoritatum testiumque ex scripturis habemus, ubi tu ad tuendum tam insignem errorem, ne unam quidem scripturam citaueris, Ex his ergo omnibus epilogantes eiuscemodi collegimus ratiocinationem, Illud merentur homines, quod operibus bonis, tam à Christo quam ab apostolis eius, pro mercede promittitur, et denique pro praemio ipsis retribuitur. At coelestis gloria (ut ex scripturis ostendimus) in remunerationem datur bene operantibus, Merentur ergo homines per bona opera uitam aeternam, Quid nunc tibi uidetur? Numquid ergo haec docentes, tot innixi scripturis, dicendi sumus falsi prophetae? Nunc uero perquiramus quid aduersarius nostrae sententiae obiecerit.

¶ Aduersarius,

Disputatio. III ¶ Si nos per proprium opus mereremur coelum, tunc deus nobis coelum deberet. ¶ Theologus. //

B 2ʳ ¶ Omnis ferme difficultas et ambiguitas tua, ex hac tibi prouenit radice, Si nostris operibus bonis mereremur regnum coelorum, apud deum, necesse esset meritis nostris apud deum respondere coronam coelestis gloriae nobis ex debito reddendam, quo admisso, sequi mox arbitraris deum esse nobis coelestis patriae debitorem, Quod sane consequens, ut absurdissimum uehementer abhorres. Quare nobis incumbit multis ostendere scripturis, regnum coeleste debitum esse filijs dei sancte operantibus Ad quod sane demonstrandum, rationem iustitiae, rationem debiti, rationem iuramenti, promissionis pignoris, et depositi quae uehementer clarissime ad rem pertinent, pro medijs nostrae probationis, ex scripturis afferemus, In deo namque est iustitia, huius autem est unicuique quod suum est
Iustitia. reddere, ut ipsa iustitiae definitio sonat, Porrò unicuique debitum est quod suum est, sicut igitur iustitia, ita et ratio debiti est apud deum, Quod ut amplius ostendamus, apostolum inducamus, qui ait,
Roma . jj. Reliquiae secundum electionem gratiae saluae factae sunt, Si secundum gratiam, iam non ex operibus (suppleatur saluae factae sunt) alioquin gratia non esset gratia, quasi dicat, repugnat saluum fieri
Debitum. hominem simul ex operibus et ex gratia, Quomodo autem istud

accipiendum sit, Idem apostolus alio loco quasi seipsum exponens, sic scribit, Ei qui operatur, debetur merces secundum debitum, non secundum gratiam. Demonstratum autem iam est prius, multis rationibus et scripturis, operibus bonis, promissam esse mercedem aeternam, Consequens ergo erit, operibus bonis respondere mercedem aeternam, secundum promissionis debitum, In confesso est enim, quemuis promissorem sua ipsius promissione, sese debitorem facere suae promissionis adimplendae, Vnde diuus Augustinus de verbis apostoli, ser . 16 , Illo ergo modo inquit possumus exigere dominum deum nostrum, ut dicamus, redde quod promisisti, quia fecimus quod iussisti, Et hoc tu fecisti, qui laborantes adiuuisti, Istud est, quod in quibusdam decantatur ecclesijs, si corde rogamus mundo, certe debes ex promisso. At deo non satis fuit sese promisisse suis filijs bene operantibus uitam aeternam, nisi et illam promissionem iureiurando firmaret, Vnde apostolus ad Heb . 6 , Homines inquit per maiorem suum iurant, et omnis controuersiae eorum finis, est iuramentum, in quo abundantius uolens deus ostendere haeredibus pollicitationis immobilitatem consilij sui, interposuit iusiurandum, ut per duas res immobiles id est deum et iuramentum eius, quibus impossibile est mentiri deum, fortissimum solatium habeamus, Promissio autem aeternae haereditatis maxime iuramento firmata (quod nemo negat) rationem quandam debiti aeternae haereditatis inducit, Amplius inquit apostolus, dedit pignus spiritus, et alibi, Deus est qui dedit nobis pignus si quaeris ad quid dederit pignus, respondet ipse apostolus, Signati estis spiritu promissionis sancto, qui est pignus haereditatis nostrae, in redemptionem acquisitionis, in laudem gloriae ipsius // Cernis hic spiritum sanctum simul esse et promissorem, & pignus aeternae haereditatis. Quis autem inficiabitur promissionem inducere debitum promissi reddendi, et pignus dari loco rei bebitae, cuius nihilominus solutio adhuc expectatur. Denique apostolus ait. Scio cui credidi, et certus sum quia potens est depositum meum seruare usque in illum diem, per depositum intelligens mercedem uitae aeternae. At nemo dubitabit opinor, depositori seu creditori debitum esse ut aliquando id quod deposuerit, sibi à depositario restituatur

Roma . 4.

Augustinus

Iuramentum.

2.Cor . 1.

Pignus.

2.Cor . 5.

Ephe . 1.

B 2 v

2.Thim . 1.

Depositum.

Capitulum secundum.

¶ Multis iam uijs et rationibus ex sacra scriptura collectis monstrauimus inter deum et hominem ex parte dei aeternae uitae interuenire debiti rationem, sed unde proficiscatur istud debitum, superest ut studiosius inquiramus. Id quo facilius fiat, quaedam praemittemus, ante omnia supponentes, creatori nostro primum quidem, et generale debitum esse, ut in toto uniuerso, et singulis partibus eius, adimpleatur sanctissime atque sapientissime suae boni-

tatis ordinatio atque uoluntas. Ex quo nimirum generali debito, aliud consurgit debitum, paulo contractius, quod creaturae debetur, nempe ut id cuique sit debitum, quod à diuina sapientia, ad ipsum est ordinatum. Quo fit ut manus, pedes et alia id genus instrumenta corporea, debeantur, et ut semel dicam, pari modo in caeteris rebus naturalibus, id debitum dicatur alicui, quod in mente summi artificis, ad ipsum est ordinatum. Spiritualem ergo illum ordinem contemplemur oportet, secundum quem rationalis creatura, ad aeternam foelicitatem est deputata. Exprimit profecto huius
Roma . 8. ordinis originem apostolus, dum inquit. Scimus quoniam diligentibus deum, omnia cooperantur in bonum his qui secundum propositum uocati sunt sancti, &c. Nam quos praesciuit et praedestinauit conformes fieri imagini filij sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus. Quos autem praedestinauit, hos et uocauit, et quos uocauit, hos et iustificauit, quos autem iustificauit, hos et magnificauit. Quid dicemus ad haec, si deus pro nobis, quis contra nos, qui etiam proprio filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum quomodo etiam cum illo non omnia etiam nobis donauit.

Capitulum tertium.

¶ Sed queret prosequendo institutum nostrum, diligens lector, quaenam praeter haec praemissa dona, deus suis exhibuit electis,
B 3^{r} Respon-//demus, Non solum filium suum pro nobis tradidit deus,
Ephe . 1. sed etiam dedit nobis spiritum sanctum in pignus haereditatis testante apostolo. Signati estis spiritu promissionis sancto, qui est pignus haereditatis nostrae. At spiritus sanctus iuxta scripturam
2.Petri . 1. mentem inhabitat per gratiam et charitatem. Porrò de his donis meminit B. Petrus. Maxima inquiens et preciosa nobis promissa donauit, ut per haec efficiamini diuinae consortes naturae, gratia quippe in dignificationem personae data est, qua consortes diuinae naturae facti, adoptamur in filios dei, quibus ipso adoptionis iure debetur haereditas aeterna iuxta illud apostoli. Si filij et haeredes.
Galat . 4 Et alibi. Quod si filius et haeres. ¶ Inhabitat autem spiritus sanctus mentem nostram praecipue per charitatem, per quam deum super omnia amamus, talis uero amor ociosus esse non potest. Proinde spiritus sanctus perinde mentes humanas, per charitatem inhabitat atque motor quidam, quo agente excitatur, moueturque anima in deum. Porrò motus animae sic excitatae fructum, ualorem, atque uim suam accipit, secundum uirtutem spiritus sancti mouentis nos in uitam aeternam, iuxta illud Iohan . 4 . Flumina de uentre eius fluuent aquae uiuae, Hoc autem dixit de spiritu quem accepturi erant credentes in eum, quemadmodum et illud, fiet in eo fons aquae sailentis in uitam aeternam. Haec igitur sunt principia illa nobilissima atque dignissima quae operantur in filijs dei merita

bona. Voluit autem diuina dignatio ut opera ab his nobilissimis principijs prouenientia, mercedis praemijque loco, aeternam recipiant beatitudinem. Habemus iam, quomodo bene operantibus, ex ipsa diuina motione uita aeterna in premium deputatur, immo et hanc ipsam ordinationem iuramento à deo esse firmatam. An non credis id dignum, iustum, et debitum deo esse, ut in creatu ra sua id adimpleatur, quod ex sapientissima sua prodijt uoluntate, quodque in primis suam manifestat bonitatem. Postremo fatemur ingenue, nos apud deum non mereri uitam aeternam, nisi ex praesuppositione et praedestinatione diuinae ordinationis. ¶ Habemus ergo non modo meritum, sed etiam debitum regni coelestis apud deum, et id quidem non aliunde quam ex diuina ordinatione. Cum igitur id solum unicuique debetur quod iuste est ordinatum ad ipsum, ideo nihil mirum, si opus nostrum non habeat rationem meriti apud deum, nisi ex praesuppositione diuinae ordinationis. //

¶ Restat nunc ut enodemus, quis huius ordinationis debitor sit, *B 3*
ut impleatur, hoc est, quis faciat ut pro bonis operibus nostris, coelestis patriae ciuibus adiungamur, Quamuis etenim simus nosipsi debitores, ut patiamur in nobis omnem dei ordinationem adimpleri, non tamen sic sumus debitores, ut propositam ordinationem, per nosipsos efficienter impleamus, alioquin debitores essemus, ut nosipsos beatos faceremus, quod ridiculum est uel excogitare Vt enim scriptura testatur, gratiam et gloriam dabit dominus. Pertinebit itaque eiuscemodi ordinationis implendae negocium ad suum autorem, tamquam ad debitorem (necesse est) hic autem solus deus est. ¶ Vt autem facilius capiatur quod intendimus, non oscitanter, sed uigilanter consyderandum est, quod nobis diuus praescribit Augustinus Aliter inquit dicimus homini, debes mihi quae dedi tibi, et aliter dicimus, debes mihi quia promisisti mihi Quando dicis. debes mihi quia dedi tibi, à te processit beneficium. Sed mutuatum, non donatum, Quando autem dicis, debes mihi, quia promisisti, tu nihil dedisti et tamen exigis. Bonitas enim eius, qui promisit, dabit, ne in malitiam fides conuertatur, qui enim fallit malus est. ¶ Etsi ergo iuxta praemissa, per opera bona, habeamus meritum, cui respondeat debitum regni caelestis uerum tamen non absolute concedendum est, deum coelestis regni nobis esse commodo debitorem, quo ratio iustitiae, debitique, inter homines plerumque usurpatur, ubi debitor ob debitum ordinatur ad alterum, nempe creditorem cui ille obligatur, Vbi denique debitoris conditio, creditoris conditione est inferior, Atqui deus dumtaxat debitor est sibijpsi, proprie suae ordinationis adimplendae. ita ut ipse quodammodo sit, et creditor et debitor seu promissor sibijpsi, Proinde licet deus per suam iustitiam (cuius utique est reddere debitum) det homini manus et

pedes, aeternam quoque felicitatem pro meritis suis, non tamen nobis istarum rerum eo modo constituitur debitor, sicut homo homini fit debitor, quia homo per debitum suum, ad aliud ordinatur, non autem deus, Quandoquidem cuncta ad ipsum ordinantur, uniuersa enim propter semetipsum operatus est dominus. Quamobrem non mediocriter sed uehementer falleris de merito, de debitore, non aliter loqueris, quam de eis in rebus ac negotijs hominum loqui solemus, in quibus sane iustitia non est hominis ad seipsum sicut nec aequalitas, sed ad alium ubi aliter est debitor seu promissor aliter vero ipsius debiti creditor seu astipulator. Et ut semel dicam, vbi proximum suum homo beneficio aliquo sibi deuincit, obnoxiumque facit, ut sibi ex hac ratione quippiam reddatur quia contulit quippiam muneris seu beneficij in proximum, quod sane beneficium nec ab illo accepit, neque etiam idipsum, per quod operatur, ab
[*B 4r*] illo habet, sed ex aequo et debitor et creditor in hac parte // se habent, Qua in re consistit nimirum illa aequalitas, in qua ipsa iustitia proprie dicta locum habet, Haec omnia longe differentius sunt in meritis et debitis regni coelestis apud deum, Non enim solum omnia bona opera, sed et uires, et omnia illa quibus opera bona producimus, nobis à deo sunt, Nihil enim boni in nobis est, quod à deo donante non accepimus, Vnde recte dixit Augustinus, 16 . ser . de verbis apostoli. Deo autem numquid dicimus, redde mihi, quia dedi tibi, Quid dedimus deo, quando totum quod sumus, et quod habemus boni, ab illo habemus. Nihil ergo ei dedimus, Non est quemadmodum uoce ista exigimus debitorem deum, maxime dicente nobis apostolo. Quis prior dedit illi, et retribuetur ei. Proinde et de gratia et libero arbitrio ca . 7 . conuenientissime idem inquit Augustinus. Si ergo dona dei sunt bona merita tua, non deus coronat merita tua tanquam merita tua, sed tanquam dona sua prout haec in epitomate nostro, ca . x . clare sunt deducta. ¶ Insuper iam dictis adiungendum est, quoniam in infinitum deus supereminentior est cunctis creaturis. Ex hac igitur duplici radice ea inter deum et hominem, procedit inaequalitas, propter quam impeditur ratio iustitiae propriae dictae, propter quam etiam, deus non constituitur nobis debitor aeternae mercedis, vnde licet merces aeterna sit nobis debita à deo uel potius apud deum, nequaquam ipse stricto commertio nobis illius mercedis debitor dicendus est.

Disputatio. IIII. ¶ Aduersarius Per supradicta verba, uolo ijs dicere, qui nos, docent salutem nostram seu beatitudinem, in nostris operibus ponere, ea intentione, ut digni fiant caelo qui tamquam blasphematores dei false parcunt ueritati. ¶ Theologus. Hoc loco plus quam satis crudam et nimis indignam in veros theologos conflas inuectiuam, qui secundum scripturas non dubitant, sanctis operibus, homines

dignos fieri aeterna gloria, neque aduertis unumquemque illo dignum esse, quod sibi secundum iustitiam debetur. Ostendimus autem ex scripturis, bonis operibus deberi uitam aeternam, haec enim secundum scripturas est merces eorum Bona ergo opera faciunt hominem dignum uita aeterna. Neque enim sine ea ait saluator, Voca operarios et redde eis mercedem suam. Dignus est enim ope- Lucae . 10.
rarius mercede sua, Venite benedicti patris mei percipite regnum quod uobis paratum est ab origine mundi, Et Paulus apostolus. quos iustificauit hos et magnificabit. Spiritus testimonium perhibet Romo . 8.
spiritui nostro quod sumus filij dei, cohaeredes autem Christi. Numquid filius faciens uoluntatem patris sui, ab hereditate paterna pelli potest? An non dignus est, qui substantiam patris possideat? Nunc autem sumus filij dei, ut filij dei nominemur et .... [1]). Nonne etiam amicus sponsi dignus est interesse nuptiis sponsi? Et miles qui I.Johan . 9
legitime certauerit, nonne dignus est ut coronetur, quando coronam iustitiae (ut apostolus ait) reddet ei iustus iudex? // Rursus ut *B 4*
arctius te stringamus, audiamus quid Colossensibus primo cap. scribit apostolus. Fecit (inquit) nos dignos in partem sortis sanctorum in lumine. Item . 2 . Thess . 1 . Oramus pro uobis semper ut dignetur uos, id est dignos faciat uocatione sua deus. Et iterum eodem cap. Ita ut et nos ipsi in uobis, gloriemur in ecclesiis dei pro patientia Colos . 1.
uestra et fide, in omnibus persecutionibus uestris, quas sustinetis in exemplum iusti iudicij ut digni habeamini in regno dei pro quo I.Thes . 2.
et patimini. Et alio loco, Vt ambuletis digne deo per omnia placentes in omni opere bono fructificantes. Item ut ambuletis digne deo, qui uos uocauit in suum regnum et gloriam. Ecce quomodo tota scriptura nostrae sententiae astipulatur.

Capitulum secundum.

¶ Verum aduersarij ueritatis insulsissimi Lutherani, per aposto- Roma . 8.
lum contra nos uero simile est triumphare conabuntur, dicentem. Non sunt condignae passiones huius temporis ad futuram gloriam quae reuelabitur in nobis. Ne autem glorientur accincti ut distincti 2.Cor . 4.
obijcimus eis, illud eiusdem apostoli dicentis, quod in praesenti est momentaneum, tribulationis nostrae supra modum in sublimitate aeternae gloriae pondus in nobis operatur. Ecce quod non sunt ita indignae passiones nostrae, ad futuram gloriam, quin et si momentanea sit tribulatio nostra in praesenti, ipsa tamen supra modum magnum pondus gloriae operatur in nobis, in futuro. Vt itaque scripturae ab omni parte robur teneant et concordiam, ante omnia breuissime declarandum est, unde humana merita ex condigno uitam aeternam mereantur Vt enim proxima disputatione ostendi-

1) Een onleesbaar woord, ten gevolge van een scheurtje in 't papier.

mus, Passio Christi super benedicta nobis copulatur atque applicatur gratia dei, fide, et charitate, quae nimirum, teste Petro apostolo,
2.Pet. 1. sunt tanta dei dona ut nos faciant consortes diuinae naturae et filios dei. Proinde per haec dona, assumit nos deus ad nouam quandam uitam super humanam seu spiritualem, immo ad quandam spiritualem societatem, ut idonei efficiamur et potentes, deo cooperari in bonis spiritualibus operationibus, id est, in diuinis adimplendis mandatis, quorum adimpletioni diuinitus promissa est in premium, uita aeterna. Verum praeter haec dona, praedicta et similia, necesse est, ut deus praeueniendo, hominem excitet ad operandum opera sancta, ... testat.... [1]) Augustinus libro de duabis animabus,
C 1r ubi sic ait, Restat ut // totum deo detur qui bonam hominis uoluntatem praeuenit, et praeparat ad iuuandam, et adiuuat praeparatam. Nolentem praeuenit ut uelit, uolentem sequitur ne frustra uelit id est ut opus bonum perficiat finemque assequatur ¶ Hic est scopus quem principaliter intendimus hic portus est quem longe lateque quaesiuimus, nempe diuina nos motione excitatos, atque adiutos effici dei cooperatores in operibus sanctis, ac uitae aeternae meritorijs, quae eis tam multipliciter promissa est, In his sane operibus ingenue fatemur, deum ita multipliciter necnon efficaciter operari, ut potius sua dona dici mereantur, quam nostra merita. Quod uerum esse testis est Augustinus . 13. de trini. cap . x . ubi scribit in hunc modum Ea quae dicuntur merita nostra, dona sunt eius, ut enim fides per dilectionem operetur, charitas dei diffusa est in cordibus nostris, per spiritum sanctum, qui datus est nobis. Tunc est autem datus, quando est Iesus resurrectione glorificatus. Tunc enim eum se missurum esse promisit et misit, quia tunc sicut de illo scriptum est et praedictum, ascendit in altum captiuam duxit captiuitatem, dedit dona hominibus. Haec dona sunt merita nostra quibus ad summum bonum immortalitatis et beatitudinis peruenimus. Hactenus ille. Hac ratione inquit apostolus. Non sunt condignae passiones huius temporis, ad futuram gloriam quae reuelabitur in nobis. Verumtamen quantumuis parum sit operis, quod in opere meritorio ultra diuinam actionem homo addit suis uiribus nihil quoque ibi sit actiuitatis ex parte liberi arbitrii quod non sit à deo, nihilominus tamen, homo diuino adiutorio (ut diximus) adiutus uere cooperatur creatori suo in actione meritoria. ¶ Porrò teste diuo Dionysio Cap . 3 . de diuinis nominibus. Praestantius omnibus et diuinius est (ut sacra testantur eloquia) deo cooperatorem fieri. Quare licet nostrum cooperari, ad diuinam actionem collatum, nullius pene momenti sit, praestantius tamen est omni eo quod homo

1) Twee onleesbare woorden.

possit et ualeat facere, in quouis opere naturali uel artificiali. ¶ Rursus quemadmodum Aristoteles lib. 1. de partibus animalium. Amabile est magis paruum aliquid cognoscere, de rebus nobilioribus, quam multa cognoscere de rebus ignobilioribus. Ita sane illud modicum quod in actione nostra, de nostro diuinitus adiuti apponimus, merebitur coronari uita aeterna, quae ei pro premio promissa est. Qui haec .... [1]) diuinam ordinationem, promissionemque admirentur dicantque non licet domino dicere. Sic honorificabitur quem rex uoluerit // honorari, Néque licebit deo ostendere in homine, quod *C1v* operatus est in angelis, quos propter unum actum meritorium ad gaudia perpetua recepit in coelum.

¶ Sed instabit aliquis per uerbum Augustini ex lib. de duabus animabus, modo citatum, ubi ille uidetur concludere totum deo esse tribuendum, quicquid est in bono opere. Ad hanc obiectionem perleue fuerit respondere, Nemo enim catholicus ignorat, quin combustio qua nouus generatur ignis, sit à deo ut agente primo, Nec tamen propterea minus dicitur esse ab igne comburente. Quare? In promptu causa est? Distinctum enim id non est quod est à causa secunda et quod ex causa prima nascitur. Siquidem suos effectus diuina prouidentia producit per operationes causarum secundarum, Ita pari modo, distinctum non est ex libero arbitrio quod est causa secunda, ab eo quod est ex diuina prouidentia, quae est causa prima. Hoc tamen interest, quod ignis ad praesentiam combustibilis, necessitate naturae, contra quam agere non potest, debeat deo cooperari, uoluntas autem libere deo cooperatur. Et inde tribuitur ei meritum uel demeritum, laus uel uituperium, Quapropter nihil est in bono opere alienandum à deo, sed ut argumentum assumpsit totum deo tribuendum est, Sed tunc non ualet consequutio, ergo in opere meritorio nihil habet actionis seu actiuitatis, liberi arbitrii uoluntas, Idem enim opus est ab utroque, nam quod procedit à libero arbitrio etiam procedit à deo, immo deus ipsum efficit mediante humana uoluntate. Quando enim praeueniendo agit ac praeparat deus uoluntatem nostram, non agit aut excitat eam ut nihil agat, sed ut agat, Et quidem hoc signanter uigilanterque attendendum est, De his uberius diximus in Epithomate nostro ad Episcopum Constantinensem. Cap. III.

¶ Disputatio quinta. Caput primum.

¶ Adersarius.

¶ Quia si ipsi recte dicerent, sine necessitate Christus sua passione nos à morte aeterna liberasset. Homines ipsi per sua opera facere potuissent, quod tamen nunquam fieri potest, Sunt tamen

1) Een onleesbaar woord.

qui talia dicunt sine pudore, neque in hac re pertimescant iram dei, seducuntque omnes homines carentes eis, et faciunt eos ueros idolatras et operarios sanctos. Vterque ergo id est magister et discipulus, si in illa opinione perseuerauerint pergunt ad diabolum cum suis operibus &c. quia credunt in suis et non in Christi operibus, per quae sola solum redempti sumus. //

C 2r ¶ Theologus.

¶ Hoc loco te putas theologos ualde urgere, et ad grande quoddam nephas trahere, et quidem id agis argumento quodam, quod inextricabile inuincibileque arbitraris, quum tamen theologis illud ridiculo sit, cachinnos quoque excitet. Sic enim uis argumentari, Docent theologi hominem gratia dei adiutum, elicere aut facere opera digna uita aeterna, Id quod nos concedimus et in alia disputatione commonstrauimus Ex hoc sic colligit, ergo theologi dicunt aut dicere habent, mortem Christi non fuisse pro redemptione generis humani necessariam. Quod quidem consequens, et rectissime quidem pro nephandissimo habes inconuenienti. At non te latere debuisset, theologos quibus te molestum esse reris, haud minus quam tu illud consequens execrari, docent enim theologi et indubitato tenent et credunt, id quod tu nec intelligere nec considerare potuisti, quod opera bona uirtutem suam capiunt ex passione Christi, ex qua habent et accipiunt, ut sint uitae aeternae meritoria. Si in hac sententia conueniunt theologi omnes, qua nam ergo fronte dicerent ipsi, ad nostram à morte aeterna liberationem, non fuisse Christi passionem necessariam, quum adeo manifeste uno ore pronuncient, uim meritoriam operum, ex passione Christi suam trahere originem, Vides modo, et quod quidem iudicio tuo considerandum relinquo, qualem theologorum taxatorem te exhibueris: Et id quidem futili ridiculoque usqueadeo argumento, ut responsione uix sit dignum. Atque hoc in loco satis admirari non possum, Lutheranorum caecitatem, qui tibi nodum hunc tanquam nobis indissolubilem instillauerunt, quem ipsi uel inuiti nobiscum coguntur soluere. Crebro enim in libello tuo quasi praecipuus quidam scopus iteratur atque repetitur, ea demum opera deo placere, quae ex fide et dei dilectione procedunt prodeuntque, quam ob causam necessarium esse hominem operantem per has uirtutes, deo placere. Ad hoc enim scripturam et rectissime quidem citasti, respexit dominus prius ad Abel, deinde ad munera eius. Quemadmodum ergo ille steriles atque exiccatissimae stipulae contra nos inferunt, Si per opera nostra ex fide et charitate procedentia, digni efficiamur uita aeterna, frustra Christus et citra necessitatem mortuus est, ut ianuam coeli nobis aperiret, ita uicissim contra eos sic colligimus, Si propter fidem et charitatem (hoc enim in libello

tuo asseris) tam homo operans quam opera eius placcant deo, profecto homo ijsdem praestantissimis uirtutibus, siue donis praeditus // iam est deo reconciliatus. Frustra ergo Christus mortuus est, ut *C 2ᵛ* nos deo reconciliaret, quippe qui per fidem et charitatem reconciliati sumus. Hoc autem consequens plane est haereticum, plurimisque aduersatur scripturis. Scriptum est enim, Nam gloriamur in deo per Jesum Christum per quem reconciliationem accepimus. Et iterum, Cum inimici essemus reconciliati sumus deo per mortem filij eius, Item . 2 . Corin . 5 . Deus erat in Christo mundum reconcilians. Omnia autem ex deo qui nos sibi reconciliauit per Christum. Et ad Ephe . 2 . Faciens pacem ut conciliet ambos in uno corpore deo per crucem etc. Ad idem facit quod scribit apostolus ad Coloss . 1 . Placuit per eum reconciliari omnia pacificans per sanguinem crucis.

Capitulum secundum.

¶ Sed forsan Lutherana stramina, stipula fabali rudiora, haec quae diximus non capiunt, accipiant ergo in facilioribus magisque usitatis uocibus intellectum, per uiam similitudinis Paulus à deo responsum accepit, sufficit tibi gratia mea. Si gratia sufficit ad salutem, quare aut quid Christus mortuus est? Et econuerso si 2.Cor . 12. passio Christi sufficiens fuit causa salutis, quare sacro baptismatis abluimur lauacro. Superuacaneus enim uidetur esse baptismus si Christus traditus est propter delicta nostra abluenda, si resurrexit propter iustificationem nostram. Aperi quaeso nunc oculos et uide, in quo conueniamus et dissentiamus. Telum quod in nos torsisti non me magis laedet quam te, et ubi me iugulaturum te arbitraris, teipsum eodem gladio primum enecas. Nam nodus abs te propositus, ut utrique nostrum est communis, ita utrique aduersatur. Exigit ergo eandem dissolutionem à me et à te quam paucis nunc afferre decreuimus, Vt enim prius diximus, Baptismus reserat nobis omnibus introitum regni coelestis, hoc autem aliter non fit, nisi uirtute passionis Christi, quae per baptismum applicatur nobis, sicut scriptura ait, Quicunque in Christo baptizati sumus in morte eius baptizati sumus. Et iterum, Quicunque enim in Christo baptizati estis Christum induistis, Quare nec superfluit baptismus, nec superflue baptizamur, dicente saluatore, Nisi quis renatus fuerit &c. ex aqua et spiritu sancto, Pari modo et hoc quod dicitur, sufficit tibi gratia mea, uerum est, sicut et illud quod per fidem et charitatem reconciliamur deo. Quanquam ergo baptismus saluet sicut fides, charitas, et gratia nos deo recon-//ciliant, non tamen Christus *C 3ʳ* frustra mortuus est quia ex morte Christi baptismus suam uim accepit quam ante Christi incarnationem non habuit. Ad gratiam autem fidem et charitatem citra Christi passionem peruenire non

potuissemus. Haec solutio uera est et tibi et nobis communis, nec aliam poteris dare. Ita etiam eadem solutione tibi respondemus, nullius momenti esse consequentiam tuam quam contra nos facis dum ais. Si homines per bona opera digni fiant uita aeterna sine necessitate Christus nos sua passione liberasset à morte, Necessarium enim erat Christum pati, ut ipse nobis sua morte fidem charitatemque mereretur, quibus mediantibus nos bona opera et meritoria operaremur, quae operando uita aeterna digni efficeremur. Non ergo bona opera uitae aeternae meritoria excludunt, uerum Christi passionem prorsus includunt.

Capitulum tertium.

¶ Sed queret nimirum hic aliquis, quo nam merito electi ueteris testamenti ad fidem Christi et dei charitatem peruenerunt, quando eorum tempore Christus nondum natus neque passus fuerit. Salua semper saniori sententia, ad haec sic respondendum uidetur, Sola diuinitas principalis causa est effectiua influxus iustificationis humanae per fidem et charitatem, Humanitas autem Christi non aliter influit iustificationem quam ut organum diuinitatis ei coniunctum, Cum ergo tempore priscorum patrum nondum erat humanitas dietati coniuncta, non accurrebat humanitas ipsa, neque passio eius tanquam organum ad influendum eis fidem et charitatem, Vnde non similiter per omnia Christus meruit priscis patribus fidem et charitatem, sicut electis suam passionem sequentibus. Verum aduertere oportet id quod sequenti capitulo dicemus quoniam passio Christi sponte ex charitate et paterna obedientia assumpta, tantum bonum fuit in natura humana inuentum ut propter ipsam placatus fuerit deus super omni humani generis offensa. Porrò haec passio etiam tempore prisco miro et ineffabili modo quodam erat in praesentia dei, Nec mirum, deus enim uocat ea quae non sunt tanquam ea quae sunt, Nam ut Psalm . 104 diuus inquit Augustinus. Apud deum iam factum est quod eius dispositione futurum est, quia de illo alibi dicitur qui fecit quae futura sunt, Et in sermone . 77, de uerbis apostoli Elegit (inquit) nos ante mundi constitutionem, In mundo isto facti sumus, nec mundus erat quando electi sumus,
C 3r Ineffabilia mirabilia // fratres mei, quis haec explicare suffecerit, quis autem quod explicet cogitare. Eliguntur qui non sunt, nec errat qui eligit, nec uane, eligit tamen et habet electos, creat eligendos. Habet autem apud seipsum, non in natura sua, sed in praesentia sua. Hactenus ille. Et penes hunc modum uocat deus ea quae non sunt tanquam ea quae sunt secundum Augustinum. Tanta igitur ab initio temporum deo patri in nondum peracta passione filij sui, sed quam deus, qui errare non potest, habuit semper in praesentia sua fuit complacentia, ut amore eius quamuis non per eam efficienter,

uerumtamen propter eam finaliter et in aliqualem eius remunerationem, deus suis electis ab initio sufficientia praesidia contulerit iustificationis. Proinde secundum hunc modum omnia beneficia iustificationis humano generi exhibita, si non semper per meritum Christi efficienter, saltem ob Christi passionem, et propter eius meritum generi humano finaliter exhibita sunt

Capitulum quartum.

¶ Porrò dignam et iustam reprehensionem seuissimae tuae in theologos exasperationis et contumeliae, missam facientes, quid hac in re ueritas theologica habeat, deinceps aperiamus. Ante omnia necessarium est, diuinam impleri ordinationem, nisi forte uelimus blasphemijs afficere deum, ut dicamus eum, uel minus sapientem, uel non omnipotentem. At dei ordinatio sic se habebat ut in redemptione generis humani iustitia diuina et misericordia se mutuo complecterentur, Quomodo autem se complecterentur facile fuerit ostendere. Satis constat uniuersum genus humanum ex peccatis saucium in massam quandam perditionis aeternae fuisse redactum, ex qua sane massa, neminem eripi diuina sinebat iustitia, nisi deo quippiam compensaretur, uel aeque uel magis acceptum, quam odiosum ei fuerit totius generis humani uniuersum peccatum. Tale autem nihil reperiebatur, deo sic acceptum, nisi ipsa mors Christi dei et hominis. Haec etenim charitate qua dilexit nos et patris obedientia sponte et uoluntarie assumpta, tantum bonum fuit in natura humana inuentum, ut propter ipsam placatus fuerit deus, super omni humani generis offensa: ecce iustitiam. Hunc autem redemptorem, qui mortem suam daret in precium nostrae redemptionis dedit nobis deus dicitur: ecce misericordiam quae priorem complectitur iustitiam. Quare si diuina ordinatio frustrari aut falli aut irrita fieri non potest, quomodo Christus sine necessitate mortuus est? Nunquid frustra // mortuus est, qui obedientiam pater- [C 4 r]
nam explendo nomen sibi meruit, quinimo et adeptus est, quod super omne nomen est, ut in nomine Jesu flectatur omne genu &c. et praeter quod non est datum aliud nomen sub coelo, in quo oporteat nos saluos fieri.

¶ Praeterea nec nobis Christus superflue aut frustra mortuus est, uerum apprime necessario quia languores nostros ipse portauit, et eius liuore sanati sumus, uulneratus est propter scelera nostra, Esa . 45
et dominus in eo posuit iniquitates omnium nostrum, Est ergo passio Christi secundum propheticam uocem, uelut vniuersalis contra omnium peccatorum uulnera quaedam medicina diuinitus ordinata. Porrò quemadmodum medicina corporalis, quantumuis efficax sit et uniuersalis, nunquam curabit male habentem, nisi eidem fuerit adhibita et applicata, ita non sufficit Christum esse mortuum in

nostram salutem aut illum medicinam pro nobis confecisse, per quam omnia sanari possint peccatorum uulnera, nisi et eadem medicina id est mors Christi nobis fuerit applicata per fidem, Istud nobis expressit saluator Iohan . 3 . Sicut Moyses exaltauit serpentem in deserto, ut omnes eum aspicientes sanarentur à serpentum morsibus, ita exaltari oportet filium hominis, ut omnis qui credit in eum non pereat ita ut hic operetur fides, quod apud Moysen fecit ocularis aspectus in serpentem, Applicatur itaque nobis mors Christi in baptismo qui ex passione Christi (sicut sepe diximus) suam accepit uirtutem sicut scriptum
Roma . 3 est, An ignoratis fratres quia quicumque in Christo baptizati sumus,
Ephe . 3. in morte eius baptizati sumus, consepulti enim sumus cum illo per
I.Iohan . 4.
I.Iohan . 3. baptismum in mortem, Applicatur quoque nobis per fidem, Scriptum enim est. Quem posuit deus propitiatorem per fidem in sanguine suo, Nec mirum quia per fidem Christus habitat (ut apostolus ait) in cordibus nostris. Habitat etiam Christus in nobis per charitatem, Nam scriptura ait, Qui manet in charitate in deo manet et deus in eo, et qui non diligit manet in morte id est non applicatur ei medicina passionis ad uitam, Quocirca fides qua nobis efficaciter passio Christi ad salutem applicatur, est fides quae per charitatem operatur, ut sic mors Christi nobis applicetur non solum secundum intellectum per fidem, uerum etiam secundum affectum
Disputatio. VI. Cap . I. per charitatem. ¶ Aduersarius, ¶ Opera nostra quae fiunt extra fidem et quae super nos ponimus nihil sunt quam peccata. sicut Paulus Rom . 14 , Quia abducunt nos à deo. Quamobrem necesse est ut fideles non confidant super operibus cogitando de peccatis suis sese deo operibus uelle satisfacere, Alioquin non crederent satisfactionem Christi, nec confiderent deo, quia statuerent opera sua pro satisfactione ubi satisfactio Christi quam pro nobis fecit, stare debet in corde fidelis hominis //

[C 4 r] ¶ Theologus.

¶ Opera quae ex fide non fiunt, recte dicis esse peccata, quibus et fidendum non est, quare mea sententia, nimis desipiunt, qui sibi persuadent se posse talibus operibus satisfacere. Praeterea si de operibus loquaris alioquin bonis, sed ab hominibus mortali peccato impeditis patrata sunt, nemo molestus erit, Quis enim dubitat eiusce modi opera esse mortua, Defuit namque eis, dum fierent, principium uitae spiritualis quod est charitas, Vnde nec per reparationem charitatis opera sic patrata ad uitam resuscitari possunt, sed mortua manent, Neque tamen homini superuacanea sunt huiusmodi opera. Si namque non fiant tunc crebra sequitur praeceptorum dei praeuaricatio, ex qua nimirum deus prius iratus, ad maiorem prouocatur iracundiam, ac per hoc elongat à se peccator iustificationis gratiam. ¶ Porrò necesse est peccatum tam ueniale quam mortale ante esse

dimissum quoad culpam quam quis pro peccato commisso, gratam deo exhibere possit satisfactionem. Peccata uero nobis, ni fuerimus charitate praediti, quo ad poenam uel culpam, non remittuntur? ¶ Quod si loquaris de operibus satisfactorijs poenalibus quae amore iustitiae ex fide et dilectione dei oriuntur, nihil profecto periculi est, hominem in his confidere, et sese ijs satisfacturum sperare, pro culpis in deum commissis, nec per talem doctrinam animas orco demisimus aut diabolo: id quod nimis acriter nobis impingis. Sed potius uiam perstrinximus compendiosam ad coronam gloriae capiendam, immo phas est hominem ut his operibus gloriari, modo in domino glorietur. Quid enim habes (inquit apostolus) quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis id est quid gloriaris quasi à teipso habeas, ut in . q . 1 . Hilarij exponit diuus Augustinus. Tu uero, si ijs praedictis obstrepere uolueris, tertiam partem poenitentiae tollas, immo et purgatorium prorsus neges, necesse est, praeterea sacras literas pro nihilo habeas, quae manifestam purgatorij faciunt fidem, ut in libello nostro de Purgatorio plenius ostendimus.

Caput secundum,

¶ Nunc ut rem paucis absoluamus, restat ut tuis argumentis satisfaciamus, Quando enim asserimus talia opera ad satisfaciendum esse necessaria, non excludimus satisfactionem et meritum Christi, immo ista prorsus ante omnia includimus et exigimus, quia sine // *D 1r* Christi satisfactione, nostra satisfactio nulla esset, quum haec ab illa promanet et satisfaciendi uim et efficaciam accipiat. Postulat enim ipsius satisfactionis natura in primis expurgationem ipsius culpae, quia status mortalis culpae, deum habet iratum atque offensum, et ergo impedimento est quo minus possit homo facere poenitentiam deo gratam. Iam ex peccato commisso etiam dimisso, homo obligatur deo ab subeundam poenam deo placentem, quam facere minime potest, si adhuc fuerit mortali peccato implicitus. Talis autem status à peccatore auferri nequit sine infusione diuini amoris seu charitatis per quam nobis passio Christi copulatur in uim satisfactionis. Modum autem illius capulationis expressimus superius.

Capitulum tertium.

¶ Sed hic iterum olfacio quandam nouam calumniandi ansam, quam accipient perfidi Lutherani ex illa dictiuncula satis [1]), quae in satisfactionis uerbo continetur. Nam haec dictio satis, sufficientiam quandam seu copiam sonare uidetur, ultra quam, nihil opus est quippiam superaddi. Qua de re si Christus (id quod uerissi-

1) Bij moderne interpunctie zou het woord s a t i s hier en in de volgenden regel tusschen aanhalingsteekens geplaatst worden.

mum est) morte sua abunde pro nobis satisfecit, quid opus est ut post passionem Christi, nos per opera poenalia satisfaciamus. Si enim Christus exoluit debitam pro nobis poenam, profecto non manemus alicuius poenae debitores, ubi ille scelera nostra portauit. Similibus enim friuolis rationibus, uerisimile est illos oculatos Lutheranos, persaepe falli, Quocirca si sic argumentandum putant, et nobis hoc pacto argumentari uicissim licebit opinor. Meritum enim condigni mercedem respicit, et obiecti loco, debitam habet mercedem. Si ergo Christus nobis meruit regnum coeleste, utique ex meriro [1]) ipsius regnum coelorum debitum est nobis. Non autem fit debitum, nisi sit satis commeritum, Christus igitur non minus satis, nobis meruit regnum coelorum, quam pro debitis nostris ipsa satisfecit. Si autem Christus satis nobis coelum meruit, superuacanea ergo sunt opera nostra, neque opus est nostris meritis proprijs, ut associemur coeli ciuibus, Quod quam multifarie pugnet cum sacris literis, statim à nobis commemoratis non opus est iterum repetere. Sed si id uerum est (sicut non est) cum cuticulam ociosi non curamus, cur genio non indulgemus? cur non Epicurum uiuimus? Quin tantummodo credamus Christum pro nobis satisfecisse,
*D 1*ᵛ nobis regnum coelorum promeruisse, opera poenalia // nobis non esse necessaria, sed statim à morte ad coelos nos euolaturos, modo apud deum ueniam precemur, credamusque omnia peccata nobis esse dimissa, quid opus est pro uita aeterna nos sollicitos esse, superuacue Christus dixit, Vigilate et orate &c. Credo abhorrent nunc pie aures tantam audire lasciuiendi licentiam, sed de his satis.

Capitulum quartum. ¶ Reuertamur nunc ad argumentum unde digressi sumus, quod etiam inuenimus motum, ad idem institutum, à Beato Thoma 3. parte. q. 49. ar. 3. Vbi secundo loco argumentatur in hunc modum. Illis qui liberati sunt à reatu poenae, non est aliqua poena iniungenda: sed peccatoribus iniungitur poena satisfactoria: non ergo per passionem Christi sunt homines liberati à reatu poenae. Ecce argumentum. Nos autem ex opposito consequentis seruata prima propositione sic ratiocinamur. Illis qui sunt liberati à reatu poenae, non est poenitentia iniungenda. Christus autem nos liberauit à reatu poenae, quare nec nobis peccatoribus est iniungenda poenitentia, quia opus non habemus, ut per opera paenalia satisfaciamus. Istud est argumentum nunc super dictiuncula satis à nobis uentilatum. Cum autem apud peritos dialecticos, de natura syllogismorum in forma non peccantium, sit habere tres syllogismos conuersiuos, qui sint eiusdem uirtutis, licet non eiusdem euidentiae ut in quarta potestate syllogismorum docet Aristoteles ideo ad tres eiusmodi qui fieri pos-

1) Merito.

sent syllogismos, eadem semper est solutio. Vna ergo diui Thomae nostri satis erit solutio, qui loco ante citato ad secundum argumentum sic respondet. Ad hoc inquit ut consequamur effectum passionis Christi, oportet nos ei configurari, Configuramur autem ei in baptismo sacramentaliter secundum illud Rom . 6 . Consepulti sumus ei per baptismum in mortem, unde baptizatis nulla poena satisfactoria imponitur, quia sunt omnino liberati per satisfactionem Christi. Quia autem Christus semel tantum pro peccatis nostris mortuus est, ut dicitur . 1 . Petr . 3 . non potest, homo secundario configurari morti Christi per sacrum baptismi. Vnde oportet quod illi qui post baptismum peccant, configurentur Christo patienti, per aliquid poenalitatis et passionis, quam in seipsis sustineant, quae tamen multo minor sufficit, quam esset condigna peccato, cooperante satisfactione Christi. Hanc solutionem . 3 . S . D . 19 . q . 1 . ar . 3 . in corpore declarans, uult quod homo peccator debitorque paenae, fit particeps passionis Christi Vno quidem modo sacramentaliter per sacramentum passionis Christi quod est baptismus, in quo consepelimur Christo, Altero vero modo fit ista participatio per realem conformitatem peccatoris ad Christum patientem, quod fit per paenitentiam. Et quia // conformitas haec fit per actionem nostram, *D 2 r*
contingit eam non esse perfectam, secundum proportionem ad reatum culpae, et tunc remanet adhuc aliqua obligatio ad aliquam paenam uel hic uel in purgatorio exoluendam, Nec tamen oportet quod conformitas ad passionem Christi, sit secundum experientiam tantae paenae, ad quantam aliquis obligatur ex culpa, quia passio capitis in membra redundat, et tanto plus quanto est ei aliquis per charitatem magis coniunctus, Vnde ex ui passionis Christi, diminuitur quantitas debitae paenae. Et secundum hoc dicitur has paenas auferre in quantum eas diminuit Hactenus ille. An autem coniunctio ad deum quae est per charitatem, paenas illas interdum prorsus auferat, non est praesentis negocij anxius discutere, sed ut mea fert opinio, ex quo charitas displicentiam habet male gestorum, nihil mirum est aliquem tanta charitate deo esse coniunctum, ut non modo charitas excelsam mereatur gloriam in coelo secundum uirtutem meritoriam, uerum etiam eidem tam ubertim applicari passionem Christi, secundum uirtutem satisfactiuam, ut nullum sustineat dolorem. Sed haec curiosius inquirere non est necesse, satisfuerit interea obiectionem aduersariorum quam mouere possent, dissolutam esse.

¶ Disputatio septima.
Capitulum primum.

¶ Aduersarius.

¶ Ex his patet quod fides nos beatos facit, nihil ad hoc conferentibus proprijs operibus nostris.

¶ Theologus.

¶ Si de beatitudine coelesti hic tibi sermo est, et de operibus quae ex fide et dilectione dei proficiscuntur, certe multum aberras, nam tibi superius diffuse ex scripturis monstratum est, opera illa regnum coelorum mereri ex condigno. Si uero loquaris in praesensentiarum, de salute huius uiae, quam gratiam iustificationis, seu statum gratiae nuncupamus, hanc certe non facit fides sola, neque enim sola fides talem salutem meretur, neque sola opera quae ex fide procedunt, neque denique fides cum oratione hanc salutem merentur. Et quidem horum omnium unica ratio est, quam reddit
Roma . ij. apostolus quia gratia non esset gratia, sed potius esset debita, Ex
D 2° sola ergo // diuina misericordia, nullis praecedentibus humanis meritorijs actibus, homini talis salus confertur ad iustificationem sui, Sicut namque non semel diximus, fides et oratio, in quibus tu ferme summam totius rei collocas, solum impetrant, non debitum exigunt, liberalitati innituntur non strictae iustitiae, quo fit quod multa impetramus quae non meruimus, primum namque liberalitatis est reliquum uero ad iustitiam pertinet. Cur autem fide et oratione gratiam impetramus, rationem accipe, quia per humilem orationem quae fidei innititur, homo se adaptat, ut congrua et propria fiat materia, in quam diuina misericordia, et liberalitas, diffundat suae gratiae influxum: hoc enim est quod ait dominus apud Esaiam. Ad quem aspiciam, nisi ad pauperculum et contritum corde, et trementem sermones meos, et Dauid, Cor contritum et humiliatum deus non despicies. Et Iudith . 9 . Cui semper placuit humilium deprecatio oratio enim humiliantis se coelos penetrat. Propria ergo dispositio ut orans exaudiatur est humilitas, ut postea dicetur

¶ Aduersarius.

¶ Fidei primus fructus est dilectio dei, illa non potest ociari, oportet eam uoluntatem dei, etiam eius laudem et honorem operari.

¶ Theologus.

¶ Dilectio dei non dicitur fructus fidei quasi ex fide prodeat ut fructus ex materiali arbore producitur, Non enim à fide, sed à spiritu sancto, tam fides quam dilectio diffunditur in cordibus nostris, Neque praeterea fides dilectionem meretur, sed fides iam antecedens in adulto impetrat eam humili prece, nullis praecedentibus meritis.

¶ Aduersarius.

¶ Christus ait apostolis, Lucae , 17 , Sic et uos cum feceritis omnia quae praecepta sunt uobis, dicite, serui inutiles sumus, quare tunc uellemus beatitudinem nostris operibus asscribere. Verum Chris-

tus nobis sua morte coelum aperuit, propterea eidem gratias age.

¶ Theologus.

¶ Si de operibus quae iustificationem antecedunt loqui tibi est animus, non refragamur, Talia enim opera mortua sunt, proinde stultus esset, qui suam beatitudinem talibus operibus asscriberet. Si autem intendas loqui de operibus hominis iam iustificati ex dilectione dei proficiscentibus, falsissimum est quod affirmas falsissimamque probationem // adiungis, quando inquis, nullius hominis *D 3r* opera merentur coelum ut ex superioribus sane liquet, Christus namque dicit, Quia in pauca fuisti fidelis supra multa te constituam, intra in gaudium domini tui, Et in alio loco, Thesaurizate uobis thesauros in coelo, Quid clarius dici potest? Porrò quando adducis uerbum Christi Lucae . 17 , ex corruptissimo intellectu id agitur, Quamuis etenim opera nostra deo sint inutilia, quia commodum ei afferunt nullum, et ergo recte dixit saluator, quod deo manemus inutiles serui, qui bonorum nostrorum non eget. Sunt tamen opera bona nobis ualde utilia, quia regnum coelorum suis afferunt operarijs Verum ut huic materiae finem imponamus, nimis iniquum te exhibuisti bonis et sanctis operibus, et opera bona deprimendo non parum diuinam munificentiam atque liberabilitatem laesisse uideris. Scire namque debueras scriptum esse, Quodcumque feceritis, ex animo operamini sicut domino deo et non hominibus scientes quod à domino accipietis retributionem haereditatis, Et ad Heb . x . Nolite amittere confidentiam quae magnam habet remunerationem. Patientia enim est uobis necessaria ut uoluntatem dei facientes reportetis repromissionem, Item cap . xi . Deus requirentibus se remunerator est, Et iterum, Quod oculus non uidit, nec auris audiuit, neque in cor hominis descendit, et caeteris consimilibus. Ecce quantum scripturae tribuunt deo, liberalitatis, munificentiae atque remunerationis. Tu autem dicis (et quidem rectissime) deo placere bona opera, et tamen non uis eis aliquid reddi à deo pro praemio, Quid enim habebunt pro praemio? Nunquid bona temporalia bonis operibus pro praemio assignabis? certe non, Bona namque temporalia citius adueniunt pessime operantibus quam recte et sancte agentibus. Nec certe pro tali praemio sancti operantur. Neque etiam admittis quod opera bona mereantur regnum coelorum aut quod digna sint uita aeterna, neque denique admittis ea esse satisfactoria pro peccatis. Quid ergo deus tam munificus tamque liberalis retribuet bonis operibus, in quibus secundum te tantam complacentiam habet dominus? Certum est (ut ad hominem argumentemur) deum largiri regnum coelorum bene operantibus, aut ergo dat dignis, uel indignis, si indignis insipiens distributor uidebitur, si dignis, utique dabit per bona merita dignificatis, quam

sane sententiam quamuis hoc loco inferre non intendimus, eam tamen superius ex scripturis multipliciter probauimus.

Disputatio octaua. Capitulum primum. //

D 3ᵛ ¶ Adersarius.

¶ Iam aduerte quod dominus peccata non remittat propter opera nostra neque propter aliquem alium, sed solum propter gratiam suam, honorem et misericordiam, non uult etiam gloriam suam alteri dare, scriptum est Esa . 41 . Gloriam meam alteri non dabo.

¶ Theologus.

¶ Non dat deus nobis suam iustificationis gratiam, propter opera nostra, sed neque dat propter fidem nostram, neque propter orationem nostram quibus tu cuncta asscribis, alioquin ut diximus prius, Gratia non esset gratia, sed debita. Dat ergo non propter merita nostra gratiam, sed propter suam misericordiam, Quando addis, deus peccata nostra non dimittit propter aliquem alium, neque uult deus gloriam suam alteri dare, scilicet sanctis quorum inuocationem in tuo libello non mediocriter suggillas et auersaris, quamuis inquam haec, in opere nostro nuper desuper aedito, abunde diluimus, nihil tamen prohibet, sed magis inuitat, allicitque utilitas prioribus dictis nostris, quippiam sub breui resolutione superaddere. Vnde (ut quam breuissime ad tuam probationem dicamus) non sic dat deus gloriam suam alteri, ut sanctus aliquis qui inuocatur, habeatur tanquam autor et collator gratuiti et supernaturalis beneficij, id quod soli deo proprium est. Sed quod sancti defuncti, et alij sancti adhuc mortalem uitam agentes deum orent et orando à deo nobis gratiam iustificationis impetrent, non minuit gloriam dei, sed eam potius auget et dilatat, Nam eo ipso quod sancti orant deum ut ipse nobis beneficia praestet, dant deo gloriam suae omnipotentiae, sibi uero impotentiam, recognoscunt etenim petendo, deum, tanquam conferre potentem, sese uero id quod poscitur conferre non posse. Vt enim est propositio apud diuum Augustinum ualde familiaris, Nemo id ab alio orat, quod in sua potestate iam habet Si ergo sancti possent propria potestate beneficium gratiae aut corporalis sanitatis conferre, non id peterent nobis à deo donari, neque certe eos ad hoc inuocaremus, ut à deo nobis gratiam sanitatis impetrarent, uerum oraremus, ut ipsi nobis gratiam illam conferrent. Vnde et mos ecclesiae obtinuit ut omnis orationis nostrae series hac clausula terminetur, per Christum dominum nostrum &c. Non ergo sanctos (ut pro nobis orent) inuocando, deos facimus (id quod impij ac maledicti Lutherani nequiter mentiuntur) sed deo suam maiestatem et potentiam non solum illesam ac imminutam relinquimus, uerum inuocando
[*D 4ʳ*] san//ctos manifeste protestamur, non à sanctis, sed à solo deo id nobis posse donari quod petimus, Proinde neque sanctos inuocando

aliquid diuinum eis tribuimus, sed potestatem deprecandi (quod sane creaturae uires non excedit) sicut nec apostolus Romanos inuocando ut pro se orarent, aliquid diuinum eis tribuebat, quando sic scribit. Obsecro ergo uos fratres per dominum nostrum Jesum Christum, et per charitatem sancti spiritus, ut adiuuetis me in orationibus uestris pro me ad deum ut liberer ab infidelibus qui sunt in Iudaea, et obsequij oblatio accepta fiat in Hierusalem sanctis. Vnde stupenda potius quam miranda est Lutheranorum obcaecata malignitas, quando inficiari non possunt licitum esse inuocare sanctos uiuentes, ut pro nobis orent, id tamen dura ceruice, omnes subtrahunt sanctis cum deo triumphantibus. Dei itaque honorem et gloriam sanctorum inuocatio non minuit, sed auget. tantum abest ut per hanc eius gloriam in alios transferamus aut diuidamus, quem tanto ampliori laude dignum ducimus pro quanto non solum in se, sed etiam in seruis suis deprecabilem atque honorabilem ostendimus, sicut scriptum est. Et in seruis suis dominus deprecabitur Roma . 15

Capitulum secundum.

¶ Rursus postquam opusculum de inuocatione sanctorum aedideram motum fuit dubium. An aliqua subsit necessitas, qua teneremur sanctos pro nostra obtinenda iustificatione inuocare, ubi sufficiat solum deum inuocare. Et primo apparuit aliquam subesse necessitatem, quia secundum Thomam quem nos secuti sumus. Si deus praedisposuit hominem ad preces alicuius sancti iustificare, eo non orante, non sequitur iustificatio, proinde aeque tenebitur peccator, sanctum talem inuocare, sicut pro sua iustificatione debet laborare. Contrarium tamen huius apparet quia ad hanc sancti inuocationem per nullum astringimur praeceptum, nec mirum, quia semper suffecit inuocare pro iustificatione solum dominum deum, huic enim proprium est dare gratiam et gloriam. Ad argumentum autem quod erat in contrarium concedimus atque donamus, si sanctus non oret, non sequetur iustificatio, Sed neganda uenit consequutio quae praetenditur, quod ergo teneamur inuocare sanctos aliqua necessitate praecepti. Ratio est quia omnino sicut praedestinatio dei nobis occulta est, ita nobis occultum est ob cuius sancti orationem deus uelit hominem iustificare Neque tamen periculum est, ne propter hanc nostram ignorantiam, // postponatur ipsa nostra iustificatio, Deus enim suae prouidentiae praedestinationem frustrari aut eius ordinem impediri non sinit, sed suo instinctu peccatorem mouebit, ut sanctum illum inuocet, ad cuius preces deus decreuit hominem iustificare. Solutio haec nostra fictitia non est, sed clarissime de mente apostoli ad Ro . 8 . inquientis. Similiter autem et spiritus adiuuat infirmitatem nostram, nam quid oremus ut oportet, nescimus, sed ipse spiritus postulat pro nobis (id est, nos postulare facit) [*D 4 v*]

gemitibus inenarrabilibus, ut Augustinus semper exponit et Ambrosius.

Capitulum tertium.

¶ Postremo ueritatem illam communem, quae de inuocatione est sanctorum, quae demptis tribus, Basilide, Eunomio et Heluidio, antiquis haereticis, semper habita fuit pro catholica ueritate. Hanc (inquam) infallibilem ueritatem usqueadeo uehementer auersatur et execratur aduersarius, ut non erubescat eos quos sanctos inuocant, haereticos appellare et idolatras. Et quidem (sit quaeso uenia uerbo) id agit friuolis et in re tam ardua, nimis leuibus argumentis, quae in tractatu desuper acdito dudum clarissime diluimus, Inter cuncta autem argumenta ipsius unum est festiuius, et apud eum maioris ponderis, quia scilicet in scripturis sanctis nunquam sanctos defunctos legimus inuocandos esse, Hoc autem in tractatu de inuocatione sanctorum capite quinto diluimus sic scribentes, Nihil mirum cuique sensato uideri debet, euangelicae doctrinae scriptores, quantumlibet nostrae astipularentur ueritati, parum de sanctis, tum uenerandis, tum inuocandis prodiderint, sed Paulinum seruarint consilium quo dicitur, Tu autem fidem quam habes apud teipsum, apud deum habe, quandoquidem de ea re sermonem effundere extremae ferme fuisset dementiae, Si namque sanctorum praeconia, suffragia, uenerationes, et inuocationes, et id genus quamplurima, quae sanctis ac beatis tribuimus, hominibus adhuc mysteriorum dei rudibus persuadere uoluissent sacri scriptores, nonne magnam ad idolorum cultum fenestram aperuissent? Nonne et ipsi gentiles ex quibus fundanda tum erat ecclesia, maxime Christi fidem aspernati fuissent? Nonne et blasphemassent in christianam doctrinam, ac religionem, eo quod non modo ueterum deorum tollerent culturam, uerum etiam nouos quosdam semideos colendos esse, abiectissimosque homines turpissima morte extinctos coli do//
E1r cerent? Quin et complures ex his, qui paucis ante diebus Christo nomen dedissent, non secus ac canes ad idolatriae uomitum redissent. Quapropter familiari spiritus sancti consilio, ueritatem hanc (quam sane firmissimam esse, infra ostensuri sumus) in sacris literis silentio ferme praetermissam et credimus et astruere audaciter non ueremur, quam tamen postea Christi iam solidata ecclesia, deus Optimus Maximus per incrementa temporum, sine omni offensione manifestaturus erat, quemadmodum etiam legalia praecepta non statim initio, sed paulatim sublata esse constat. Aperuimus igitur tibi, si tamen rationis capax sis, quid causae fuerit, quod ueritas haec in primaeua ecclesia palam manifestanda ac scribenda non erat. Et infra, Responde quod te rogo, Diuus Iohannes cum omnibus apostolis, alijsque sacrarum literarum scriptoribus superesset, si tum Petrum et Paulum, necnon et alios apostolos, tunc in Christo

obdormientes, cum suum aederet euangelium beatorum numero annumerasset, ac homines adhuc in terra degentes eorum opem ac patrocinium postulare docuisset, nonne ipsius euangelium per quod ex idolatris colligenda erat ecclesia in discrimen uenisset? Nonne gentiles ad idolatriam et ad errores quibus pridem renunciauerant animum adiecisset? Et infra cap. 7.

Capitulum decimum.

¶ Proinde ne uideamur detrectasse certamen ex sacris literis paucis rem ipsam adoriamur inuocationem sanctorum fundantes, Christus in coelum, mox ostensurus signa suis relinquens, declaransque discipulis, quibus ueritas prouulganda per eos, gentibus astruenda esset atque probanda, sic inquit, In nomine meo daemonia eijcient linguis loquentur nouis, serpentes tollent, et si mortiferum quid biberint non eos nocebit. Et subsecutus Euangelista, Illi uero inquit, profecti praedicauerunt ubique domino cooperante, et sermonem confirmante sequentibus signis. Vigilante enim insinuatione usus est euangelista, ut et isse apostolos, et subsecuta diceret esse signa. Nempe ut admoneret quod sequendo in ueritatis assertione, ambigua titubatione haeret animus, ad diuinitus promissa signa, tanquam coelestia oracula refugeremus. Vnde quantumlibet obstinatus sis, atque proteruus negare tamen non potes quin miraculo per apostolos patratorum signa, sufficientia ac satis efficacia fuerunt, ad durissima infidelium corda emollienda, qui captiuantes intellectum suum in // obsequium fidei, omnes tam uarios tamque *E1v* remotos à sensuum apprehensione complecterentur fidei articulos. Cum ergo non suppetant forte rationes, quibus pertinaci ac in suo sensu abundanti queamus persuadere, sanctorum nobis intercessiones posse patrocinari et opitulari: praesentissima tamen argumenta esse non dubito tam crebra, immo innumera coelitus emissa signa, interdum quoque signis à Christo promissis, praestantiora, quae ex probatissimis historijs ad sanctorum inuocationem diuinitus legimus esse patrata. Haec si dicas ad sanctorum patrocinia asserenda, inconuenientia esse testimonia, neges necesse est, et apostolorum miracula ad fidei assertionem suffecisse, quod quia uir euangelicus non dices: nescio cur alterum dicas alterum neges. Nolo mihi dicas per sanctorum inuocationem iniuriam fieri deo: cuius rei gratia merito sit execranda. Numquid enim par est credere deum optimum maximumque per suas supernaturales: quasque solus operatur uirtutes, fidem facere falsitati, ut quae uoluit esse euidentissima et irrefragabilia asseuerandae ueritatis indicia: nunc uelit esse patrocinia, seu etiam lenocinia pestiferae falsitatis? Absit ut deus optimus suis beneficijs et prodigijs astipuletur et suffragetur prauis precibus, sacrilegasque foueat supplicationes. Reliquum igitur est pie lector

ex praemissis colligere atque concludere, spiritum sanctum (uti pridem diximus) signis et prodigijs quantum ad sanctorum inuocationem attinet: non statim initio nascentis ecclesiae: sed praefinito ac statuto tempore, suam uoluisse ecclesiam, quamobrem operae-precium non erat (quod tamen miris praestigijs euangelij impugnatores contendunt) eiusmodi inuocationis articulum expresse in sacris describi codicibus. Neque enim expediebat sic fieri, uti alias irrefragabili argumento in faciem tibi commonstrauimus. Vides ergo quanta ratione subuersum sit tuum fundamentum quo in uniuersam uersaris ecclesiam, quando ex fidelibus qui pie sanctos inuocant ea ratione haereticos idolatrasque facis, quod sanctorum inuocatio in sacris literis commendata non inuenitur. Ostendimus namque ex apostolo noui testamenti scriptoribus ueritatem hanc non licuisse docere neque profecto idipsum in ueteri lege expediuisset, quoniam Israheliticus populus ad idolatriam usqueadeo fuit propensus, ut ne ducibus suis Moysi et Aaron, tanquam dijs diuinos impenderent honores, eorum sepulchra toti genti diuina dispositione fuerunt occultata.

Rursus ex sacro euangelio fundauimus sanctorum coelicolarum // *E 2r* inuocationem diuinis signis atque prodigijs usqueadeo confirmatam et approbatam, ut nemo refragari possit, nisi usqueadeo insaniat, ut uniuersaliter omnes miraculorum historias à sanctis patribus quae his interfuerunt et affuerunt conscriptas tanquam falsas et nullius fidei reijciat. Qui autem his ampliora desiderauerit, legat diuum Augustinum lib . xxij . cap . viij . de ciuitate dei, inueniet procul dubio illic quod sanctorum miraculis ipse cum alijs sanctis interfuerit quae non minus, immo multo magis et millesies credenda sunt amplius quam si uel à Tito Liuio uel à Salustio uel id genus alijs Ethnicis scriptoribus, quibus nunc male totus inclinatus est mundus, conscripta esset. His ergo primo libro finem imponimus in quo ad dei gloriam, octo generales catholicas ueritates contra Lutheranam perfidiam solidare ab initio promisimus.

SEQVITVR

NVNC LIBER SECVNDVS IN QVO clare ostendetur ordo humanae quae apud deum est iustificationis.

¶ Aduersarius.

NVlla opera iustificant quempiam, sed sola fides.

¶ Theologus.

¶ Non aduertunt miseri, hanc assertionem ad uerba Iacobi secundo capite binam habere ex diametro contra-

dictionem: unam quidem ex parte operum. alteram uero ex parte fidei quod quo magis perspicuum fiat, utriusque partis assertionem ob oculos ponemus.

Assertio Lutherana.

Nulla opera iustificant quempiam, sed sola fides.

Assertio Apostoli.

Vide quod ex operibus iustificatur homo, et non ex fide tantum //

¶ Lutheranae perfidiae, De fide et operibus origo prima Cap. .I. *E 2ᵛ*

¶ Verum quia priorem contradictionem satis discussimus, dum Paulinam sententiam (qua dicit) Abraham, si ex operibus iustificatus est, habet quidem gloriam, sed non apud deum, cum sententia Iacobi concordaremus, qua inquit, Abraham pater noster, nonne ex operibus iustificatus est satis satis inquam de hoc diximus septimo capite Epithomatis nostri de fide et operibus, Alteram uero quae de fide est, in praesentiarum discutere libet contradictionem, neque enim modica repugnantia est, sola fides hominem iustificat (quod haeretici asserunt) et homo non iustificatur ex fide tantum, quod apostolus Iacobus asserit. Pro exordio igitur dicendorum inuestigare tentabimus. Vnde Lutherana uesania suam in hoc articulo traxerit originem. Hanc docens Augustinus li . 83 . quaestionum, quaestio . 76 , sic inquit, In hoc se gentibus in Christo credentibus, Iudaei praeferri cupiebant, quod dicebant se meritis bonorum operum, quae in lege sunt, ad euangelicam ueritatem peruenisse, huic adiungamus quod lex plerumque opera bona externa praeceperit. Vnde etiam apostolus eam factorum legem uocitat. Per huius legis obseruantiam putabant se meruisse Iudaei, ut eis lex fidei traderetur. Contra hanc conuersorum Iudaeorum perfidiam apostolus suam dirigit intentionem in epistola ad Roma. Super quo sane articulo Roma . 3
Augustinus lib . 1 . responsione , 2 . ad Simplicianum sic scribit. Haec est autem intentio epistolae, ut de operum meritis nemo glorietur, de quibus Israhelitae audebant gloriari, quod datae sibi legi seruijssent, et ex hoc euangelicam gratiam, tanquam debitam meritis suis percepissent. Vnde nolebant eandem gratiam dari gentibus, tanquam indignis, nisi Iudaica sacramenta susciperent &c. Non enim intelligebant, quod eo ipso quo gratia est euangelica, operibus non debetur, Alioquin gratia iam non est gratia. Et multis locis hoc saepe testatur fides &c. ut scilicet non se quisque ideo arbitretur recepisse gratiam, quia bene operatus est, sed bene operari non posse nisi per fidem recipiat gratiam. Hactenus ille. Et quia iam dicta inflatio cordibus Israhelitarum insederat, uoluerunt ipsi conuersis ex gentibus imponere onera legis ut Actuum . 15 . uidere

Prima haeresis in ecclesia.

licet. Et haec fuit prima haeresis in ecclesia christiana. Apostolus autem haeresim hanc extinguere uolens, uigilantissime declarauit, opera legis ad iustificandum impium, prorsus esse inualida et inania
E 3 r ubique // opera legis deprimens, inquantum ex sola lege factorum, et non ex lege fidei procederent: fidem uero semper magnificans: quando fidem et opera ad inuicem comparat in ordine ad impij iustificationem. Et quo clarius fiat quod dicimus plures ad hoc apostolicas inducemus sententias Ex operibus (inquit) legis non iustificatur omnis caro &c. Iustitia autem dei, per fidem Iesu Christi in omnes et super omnes qui credunt in eum. Vbi est gloriatio tua o Iudaee? exclusa est. Per quam legem? factorum? Non, sed per legem fidei. Arbitramur enim iustificari hominem per fidem sine operibus legis &c. Vnus enim deus, qui iustificat circumcisionem ex fide et praeputium per fidem. Deinde ad Gal . 2 . Scientes quod non iustificatur homo ex operibus legis: nisi per fidem Iesu Christi. Et nos in Christo Iesu credimus, ut iustificemur ex fide, non ex operibus legis, propter quod ex operibus legis non iustificatur omnis caro. Quoniam autem in lege, nemo iustificatur apud deum, manifestum est, quia iustus ex fide sua uiuit. Lex autem non est ex fide. Et iterum lex paedagogus noster erat in Christo, ut ex fide iustificemur. Euacuati estis à Christo qui in lege iustificamini. Omnes filij dei estis per fidem, quae est in Christo Iesu. Ex his et similibus scripturis, claret quanto serio Apostolus contra primam (quam diximus) haeresim disputauerit. Vbique fidem Christi extollens: opera autem legis deprimens, tanquam ad iustificationem prorsus inualida.

Gala . 2.
Gala . 3
Rom . 3
Gala . 3.
Gala . 5.
Gala . 3.

¶ Secunda haeresis in ecclesia. Ca. II.

Secunda haeresis in ecclesia.

¶ Ex hac autem fidei exaltatione et operum depressione, quam circa iustificationem impij docuit Apostolus, per occasionem acceptam, exorta fuit secunda haeresis in primitiua ecclesia, ut multi pseudo Apostoli, ex doctrina Pauli inferentes, docerent solam fidem sufficere, operibus autem bonis, nihil opus esse ad salutem. Vnde beatus Petrus in fine suarum epistolarum, horum errorem notans, inquit. In quibus (subintellige Pauli epistolis) sunt quaedam difficilia intellectu, quae indocti et instabiles deprauant, sicut et caeteras scripturas ad suam perditionem. Vt autem diuus exponit Augustinus: duae erant sententiae Apostoli, falsa interpretatione per eos deprauate: una quidem lex intrauit ut abundaret delictum: Vbi autem abundauit delictum abundauit et gratia, quam nos pertractauimus nostro in Epitomate. Altera uero: Arbitramur hominem iustificari per fidem, sine operibus. Ex hac sententia traxerunt haeretici, habita fide Christi, nihil opus esse bonis operibus. // Contra
E 3 v hunc errorem scripsit Iohan . 1 . epistola, cap . 3 . Filioli nemo uos

seducat qui facit iustitiam iustus est, quasi dicat. Qui non facit opera iustitiae iustus non est. Et iterum. Qui seruat mandata eius in illo manet et ipse in eo. Quomodo uero seruabit mandata dei, qui non facit opera bona? Contra eundem errorem Jacobus apostolus plurimum ex intentione certauit, dum capi . i . diceret, Estote autem factores uerbi et non auditores tantum, fallentes uosmetipsos, quia si quis auditor est uerbi non factor &c. et cap . 20 . ex intentione in destructionem istius laborat erroris. Hanc ergo haeresim olim Apostolorum cautione et uigilantia ab ecclesia eliminatam, seductor ille Martinus, cum suis complicibus nouiter resuscitauit, ex modo loquendi apostoli occasionem accipiens. Apostolus enim fidem et opera bona legis ad inuicem comparans, iustificationem qua ex impio fit iustus, ab operibus prorsus sustulit et alienauit, eamque fidei tanquam suo principio asscribit, et ad hoc totam intentionem suam dirigit. Proinde si alicubi dixisset apostolus (quod tamen nunquam dixit) solam fidem iustificare (id quod Lutherani mendaciter ex apostolo colligunt) non hoc aliter intellexisset apostolus, quam ad excludendum opera bona à causalitate iustificationis, qua ex impio constituitur iustus, nequaquam autem excludere uoluisset charitatem. Similiter et diuus Ambrosius ad Roma . 4 . quando dicit solam fidem iustificare ad intentionem et modum loquendi apostoli non charitatem, sed sola opera à iustificatione impij excludere in- I.Cor . 13.
tendit. Porrò apostolus in tam multis scripturis iam recitatis, licet iustificationem asscribat fidei tanquam eius principio, nulla charitatis habita expressa mentione, charitatem tamen nequaquam excluſit, sed in alijs locis, eam summe necessariam ad iustificationem asserit, quando fidei et spei charitatem praefert, ubi etiam inquit, Si habuero omnem fidem ita ut monter transferam, charitatem autem non habuero, nihil sum. Et ad Gala . 5 Neque circumcisio aliquid ualet neque praeputium, sed fides quae per charitatem operatur, quasi dicat. Fides quae per charitatem non operatur, nihil ualet. Et rursus. Quomodo apostolus necessitatem charitatis clarius exprimere potuit, quam dum diceret. Super omnia autem charitatem habete. Proinde si Lutherani inter necessaria iustificationis principia, etiam charitatem exprimerent, non esset nobis cum eis in Coloss . 3.
hoc articulo, aliqua colluctatio, tunc enim non possent excludere, seu attenuare opera bona, quia charitas sine operibus non est // [E 4 r]
quia plenitudo, id est impletio legis est charitas, et ut inquit Gregorius, operatur enim magna si est, si autem operari rennuit charitas non est. In hoc siquidem, quod nulla bona opera iustificent impium, eis consentimus, uerum in hoc quamplurimos decipiunt, quando ex eo quod opera bona hominem non iustificant (nempe quae hominem iustum praesupponunt) consequenter conclusisse uo-

lunt et se obtinuisse confingunt, opera non esse ad salutem necessaria, quod utique haereticum est. Aut enim opera ex charitate perpetrantur et hominem ad uitam aeternam perducunt, aut ante charitatem fiunt, et tunc impedimentum et obicem iustificationis tollunt, ut saepe ostendimus.

¶ Charitas est iustitia qua iustificatur impius.
Caput .III.

¶ Vt autem reuertamur unde digressi sumus, Charitas et si sine fide esse nequeat, quia sine fide impossibile est placere deo, non tamen ipsa fides, sed charitas est iustitia illa, per quam homo formaliter iustificatur, nam charitate obtenta, homo iam iustus est. Quomodo enim charitate formatus, non iustus esse posset, quando secundum Apostolum. Charitatem tantus consequatur cathalogus
I.Cor . 13 uirtutum. Apostolos enim, Charitas (inquit) patiens est, benigna est, non aemulatur, non agit perperam &c. Rursus ad idem nobis astipulatur Augustinus in lib. de natura et gratia, cap . 38 . In Abel (inquiens) iusto charitas dei est, qua uere iustus est, quisquis iustus est. Et apertius cap. ult. Charitas ergo inchoata inquit, inchoata iustitia est, charitas prouecta prouecta iustitia est, charitas magna, magna iustitia est. Rursus quid plus ad iustitiam pertinet quam
Roma . 13. adimplere legem? at illud facit Charitas de qua scriptum est. Plenitudo legis est dilectio qui diligit proximum, legem impleuit. Omnis lex in uno sermone impletur, diliges proximum sicut teipsum.
Gala . 5. Cum ergo charitas et deo et proximo reddat quod suum est. Iustitia autem definitur quod est constans et perpetua uoluntas unicuique ius suum tribuens. Est ergo charitas ipsa iustitia per quam apud
I.Cor . 13 deum homo iustus est Econtra uero apostolus sine charitate asserit fidem nihil esse. Non ergo fides iustitia est, quamuis iustitia sine
[*E 4 v*] fide esse // nequeat. Sed hic proculdubio nobis obijcient Lutherani:
Obiectio Lutheri Clare conspicimus in scripturis plerumque iustificationem hominis, ascribi ipsi fidei, nulla habita ratione charitatis. Inquit enim scriptura: Nos in Christo Iesu credimus, ut iustificemur ex fide et non
Gal . 2 ex operibus legis. Ex fide enim iustificat gentes. Gratia dei salui
Gal . 3 facti estis per fidem. Iustitia dei est per fidem. Habemus accessum
Ephe . 2. per fidem in gratiam istam. Iustificati igitur gratis per fidem pacem
Rom . 5. habeamus: Corde creditur ad iustitiam. Credidit Abraham deo et
Rom . 10 reputatum est ei ad iustitiam. Accedentem ad deum oportet credere.
Rom . 10 Quem deus posuit propitiatorem per fidem. Nos enim per fidem
Heb . 2 spem iustitiae expectamus. Omnes filij dei estis per fidem. Similiter
Rom . 3 et in euangelio uidemus salutem aeternam esse tributam fidei. Si
Gal . 5 ergo ex scripturis sit petendum iudicium, profecto tenendum erit
Gal . 4 fidem, non autem charitatem esse iustificati hominis iustitiam.

¶ Verum non erit difficile nodum istum dissoluere. Istud nanque est quod infelices Lutheranos ubique decipit. Non enim considerant inanes stipulae, omnes scripturas canonicas, à sancto spiritu esse inspiratas, qui nimirum spiritus, quod in uno loco non exprimit in alio suppleuit. Quamobrem una scriptura est per aliam, et complenda et explananda. Vnde cum saluator noster super benedictus diceret: quicunque crediderit et baptizatus fuerit saluus erit, quamuis illic charitatis non meminerit: ea tamen alijs euangelicis quam pluribus locis, et apostolicis epistolis, suppletur. Et hoc quidem ita euidens est, ut nostra declaratione non egeat. ¶ Denique in tot scripturis nunc et superius capite primo inductis nunquam dicit Apostolus, fidem esse ipsam iustitiam, neque dicit neque certe dicere intendit, solam fidem sufficere ad iustitiam, id quod ubique mentiuntur Lutherani. ¶ Verum dicit fidem apprime esse necessariam ad iustificationem. Et ut paucis absoluamus ubicumque scripturae fidem comparant ad iustitiam, semper sub nota diuersitatis inter fidem et iustitiam id faciunt, ut patet inspicienti scripturas, modo et superius inductas. Vnde et cum scriptum sit, quotquot crediderunt in eum non dixit eos, filios dei esse, sed dedit eis potestatem filios dei fieri. Nec mirum: Possunt enim credentes, suam miseriam per fidem cognoscentes: et ex hac consideratione humilitati, misericordiam dei inuocare, ac per hoc cum // publicano iustificationem *F1r* impetrare: non solum ut filij dei esse possint, uerum etiam ut sint. Neque enim aliud ex citatis scripturis elici poterit, quam fidem esse primum et initium siue fundamentum iustificationis, et uiam quandam esse ad iustitiam qua impetratur iustitia seu charitas, per quam possimus mandata dei ac diuinam legem adimplere. Inquit enim in symbolo Athanasius: Ante omnia opus est ut quis teneat catholicam fidem. Et Augustinus lib. de praedestinatione sanctorum, cap. 7. Ex fide autem ideo dicit Apostolus iustificari hominem, non ex operibus, quia ipsa prima datur, ex qua caetera impetrentur. Et epistola. 105. quae est ad Sixtum, sic inquit: Nullus liberatur aut iustificatur, nisi gratia dei per Iesum christum, non solum remissione peccatorum, sed prius inspiratione ipsius fidei, et timoris domini, impertito salubriter orationis affectu &c. Et rursus in eadem epistola. Restat ergo ut ipsam fidem, unde omnis iustitia sumit initium &c. non humano tribuamus arbitrio, nec ullis meritis, haec ille: Est ergo fides non ipsa iustitia: sed initium iustitiae. Est praeterea fides, fundamentum iustitiae. Quia ut Augustinus de praedestinatione sanctorum, ubi supra obijcit Pelagianis. Dicitur à uobis: Fides est à nobis, caetera à domino ad iustitiam pertinentia, quasi ad aedificandum non pertineat fides, quasi ad aedificandum inquit non pertineat fundamentum. Idem aliquando deduxi ex Apostolo

Solutio obiectionis.

ad Ephe . 2 . Est etiam fides uia quaedam ad iustitiam, sicut scriptum est, habemus accessum per fidem in gratiam istam Accedentem ad deum oportet credere &c. Ergo fides uia quaedam est. Ad quem terminum? nimirum ad iustitiam: nempe corde creditur ad iustitiam. Est etiam fides impetratrix iustitiae siue charitatis, per quam legem adimplere possimus. Vnde Augustinus li. de gratia et libero arbitrio ca . 14 . Fides inquit non petita conceditur, ut ei petenti alia concedantur. Quomodo enim inuocabunt in quem &c. Ergo spiritus gratiae facit ut habeamus fidem ut per fidem impetremus ut possimus facere quae iubemur. Hoc autem est charitas ut alias diximus. Quam sane sententiam nobis confirmat. Diuus Augustinus lib. de spiritu et litera . ca . 32 . Vnde inquit (id est à quo autore) est dilectio id est charitas per quam fides opera: nisi unde fides ipsam impetrauit: Non enim esset nisi diffunderetur in cordibus nostris, non qua nos diligit, sed qua ipse nos suos dilectores facit. Ecce fidem ipsam, iustitiae esse impetratricem.

Roma . 5
Heb . 2.
Roma . 10

¶ Quomodo ad fidem peruenitur. Ca .IIII.

F 1ᵛ ¶ Si ut crebro probat Augustinus per fidem ad charitatem perueniamus, profecto expediens erit dilucidare, quo nam modo fides charitatem attingat. Hoc autem peruium fiet, si unde donum fidei assequimur declaremus. Ad huius autem capescendam intelligentiam, aduertere oportet, ad cuiusque supernaturalis credibilis assensum, praeexigi eius apprehensionem seu conceptionem. Quamuis etenim multa concipimus quibus tamen non assentimus, ut dum propositionem aliquam dubitamus, aut eam improbamus. Nullus tamen id credere potest, quod neque concipit neque tanquam credibile apprehendit. Proinde in actu fidei primum est apprehensio credibilis: reliquum uero est assensus seu inhaesio ad credibile apprehensum, in quo nimirum completur et perficitur actus fidei. Primum igitur scrutandum est quomodo ad apprehensionem supernaturalis credibilis pertingamus. Neque enim homo id poterit ex proprijs uiribus. Quomodo enim inter tam multarum extrema contradictionum, humana ratio assurgere poterit, ut concipiat et tanquam credibile (id est tanquam fide dignum) apprehendat, quod tam naturae quam rationi stupori est cuius praeterea oppositum, rationi consentaneum est, nisi altiori quadam, et ea diuina ratione, id nobis proponatur. Et hoc est quod Diuus Augustinus lib. de praedestinatione sanctorum cap . 2 . probans inquit: Quis enim non uideat prius esse cogitare, quam credere: Nullus quippe credit aliquid, nisi prius cogitauerit esse credendum &c. id est, esse fide dignum. Necesse est tamen, omnia quae creduntur, praeueniente cogitatione credantur, quamquam et ipsum credere, nihil est aliud quam cum assensione cogitare, non enim omnis qui cogitat credit, cum ideo non cogitent

plaerique, ne credant, sed cogitat omnis qui credit et credendo cogitat, et cogitando credit &c. Si non sumus idonei cogitare aliquid quasi ex nobismetipsis, sed omnis sufficientia nostra ex deo est, profecto non sumus idonei cogitare aliquid quasi ex nobismetipsis quod sine cogitatione non possumus, sed sufficientia nostra qua credere incipiamus ex deo est. Haec ille: Vt igitur cogitemus aliquid esse credendum (id est fide dignum) necesse est credibilia supernaturalia nobis proponi. Quomodo nanque in cor hominis sibi relictum, et non altiori lumine sublimatum, cadere potest deum esse trinum in personis, quem ratio naturalis demonstrat esse unum. Necesse ergo est talia credibilia supernaturalia deo reuelante sanctis, tam prophetis quam apostolis ecclesiae fundamentis, tanquam credibilia et uera diuinitus proponi, cum sano eorum et recto intellectu per quorum medium ad ecclesiam peruenere. // Ecclesia *F 2r* autem singulis suis fidelibus, quibus neque deus, neque prophetae loquuti sunt, ueritates ipsas credibiles sub recto intellectu proponit. Et quidem haec pauca de credibilium apprehensione sufficiant.

¶ Quo nam modo ad assentiendum credibilius mouemur.

Caput .V.

¶ Reliquum nunc est ostendere, quomodo ad supernaturalium credibilium perueniamus assensum, hic etenim est principalis actus fidei, neque est in solis uiribus intellectus, nisi accesserit intellectum mouens pia uoluntas, captiuans intellectum in obsequium fidei [1]), ita ut credere non modo sit opus intellectus, sed etiam sit actus uoluntatis. Istud nobis declarat Augustinus li. de praedestinatione sanctorum cap. 6. sic inquiens: Multi audiunt uerbum ueritatis, sed alij credunt, alij contradicunt. Volunt autem isti credere, nolunt autem illi, huius diuersitatis causam subiungit, dicens: Sed cum alijs praeparetur uoluntas, alijs non praeparetur uoluntas, discernendum est utique, quid ueniat de misericordia eius, quid de iudicio. Quasi diceret ex misericordia dei aliquibus praeparatur uoluntas: alijs autem ex occulto dei, sed iustissimo iudicio non praeparatur.

Quomodo uoluntas praeparatur a deo ad credendum

¶ Sed quomodo uoluntas à domino praeparatur ad credendum respondendo inquit Augustinus quaestione secunda ad Simplicianum: Voluntas ipsa nisi aliquid occurrerit quod delectet aut inuitet animum, moueri nullo modo potest Hoc autem ut occurrat, non est in hominis potestate. Et iterum: Quis potest credere, nisi aliqua uocatione: quis habet in potestate: tali uiso attingi mentem suam: quo uoluntas eius moueatur ad fidem. Quis autem amplectitur aliquid, quod eum non delectet, aut quis habet potestatem, ut uel occurrat quod eum delectare possit, uel delectet cum occurrerit.

1) Vergelijk de *Inleidingen*, hierboven, blz. 411 vlg. en 542.

Haec ille: Colligimus ergo uoluntatem praeparari à domino, quando deus facit, uel ab extra uel ad intra, aliquid occurrere, quo uoluntas moueatur ad credendum id, quod sibi diuinitus proponitur. Et hoc est quod ait Augustinus secunda quaestione ad Simplicianum: statim post principium. Nullo modo autem Cornelius credidisset nisi secretis per uisa mentis, aut spiritus, aut manifestioribus per sensus corporis admonitionibus uocaretur. Habemus ergo quomodo per externam ostentationem, deus aliquando praeparat uoluntatem ad credendum. Verum externa ostensio non semper efficax aut sufficiens motrix est, quod uel ex hoc patescit signo, dum uidentium ac idem miraculum admirantium, puta Lazari resuscita-
F 2ᵛ tionem, unus credit, et alter non credit. // Vnde Augustinus lib. de bono perseuerantiae cap. 16. Fides sine uoluntate non potest esse. Efficacem autem motionem uoluntatis ad credendum, idem docet Augustinus de praedestinatione sanctorum, cap. 8. sic inquiens. Cum igitur euangelium quidam credunt, quidam non credunt, sed qui credunt praedicante forinsecus sonante, intus à patre audiunt, qui autem non credunt, foris audiunt, intus autem non audiunt neque discunt. Hoc est illis datur ut credant, illis non datur, quia nemo (inquit) uenit ad me, nisi pater &c. traxerit illum. Ergo trahi à patre ad Christum, et audire et discere à patre, ut ueniant ad Christum, nihil aliud est quam donum accipere à patre, quo credant in Christum. Neque audientes euangelium à non audientibus, sed credentes à non credentibus discernebat, qui dicebat. Nemo uenit ad me, nisi datum fuerit ei à patre. Hactenus ille. Vnde cum homo assentiendo his quae sunt fidei, eleuatur super naturam, oportet hoc ei inesse ex supernaturali principio interius mouente, quod est deus. Et ideo fides quantum ad assensum qui est principalis actus fidei, est à deo interius mouente per gratiam. Eleuatur autem homo, inquantum actus fidei, hoc est consentire primae ueritati secundum scripturas et sensum ecclesiae, eleuat hominem supra suam naturam, Nam actus iste ex nulla cognitione naturali ex nullo naturali appetitu, natus est sequi, sed ex appetitu beatitudinis aeternae et ex adhaesione ad deum supernaturaliter illuminantem conseruantemque suam ecclesiam trahit suam originem, Haec omnia praemissa una resolutione idem nobis aperiens Augustinus de spiritu et litera ca. 34. Attendat (inquit) et uideat non ideo istam uoluntatem (credendi intellige) diuino munere tribuendam, quia ex libero arbitrio est, quod nobis naturaliter concreatum est. Verum etiam quod uisorum suasionibus agit deus, ut uelimus et credamus, siue extrinsecus per euangelicas exhortationes (ubi etiam mandata legis aliquid agunt, siquidem ad hoc admonent hominem infirmitatis suae, ut ad gratiam iustificantem confugiat) siue

intrinsecus ubi nemo habet in potestate quid ei ueniat in mentem. Sed consentire uel dissentire propriae uoluntatis est. His ergo modis, quando deus agit cum anima rationali, ut ei credat (neque enim credere potest quotlibet arbitrio, si nulla sit suasio uel uocatio cui credat) profecto et ipsum uelle credere, deus operatur in homine, et in omnibus misericordia eius praeuenit nos, consentire autem uocationi dei, uel ab ea dissentire (sicut dixi) propriae uoluntatis est. //

¶ Stat fidem esse donum dei, et tamen esse propriae uoluntatis. *F 3 r*

Caput .VI.

¶ Sed hic dubitatur: Si consentire diuinae uocationi sit proprie uoluntatis, ut hic repetit. Diuus Augustinus poterit ergo dicere homo consentiens, aliquid à meipso habeo, quod à deo non accepi, nempe ipsum consentire. Rursum de praedestinatione sanctorum ca . 5 . idem sentit de ipso credere, cum inquit: Quisquis autem audet dicere, habeo ex meipso fidem, non ergo accepi: contradicit huic apertissime ueritati: quid habes quod non accepisti: non quia credere uel, non credere non est in arbitrio uoluntatis humanae. Haec ille: Hic similiter instari posset: si credere sit in libero arbitrio uoluntatis: posset ergo homo credens dicere, aliquid ex me habeo, scilicet ipsum credere quod non accepi. ¶ Ad primum respondens, continuo Augustinus ubi supra de spiritu et litera, accipere inquit et habere, anima non posset dona de quibus haec audit, nisi consentiendo, ac per hoc, quid habeat et quid accipiat dei est. Quasi dicat, quamuis consentire diuinae uocationi, necessarium sit, ut habeantur dei dona, nihilo tamen minus et dona dei, manent dona dei, accipiunturque et habentur à deo, proinde non obstante, quod ad habendum ea, consensus requiratur humanus, eque tamen stat scriptura quae dicit: quid habes quod non à deo accepisti. ¶ Quando autem assumit argumentum: ergo saltem illud consentire à se habet homo, et à deo non accipit, si ipsum sit in propriae uoluntatis arbitrio. ¶ Haec obiectio soluitur per uerba Augustini quibus ipse continuo soluit secundam obiectionem mox ab hinc motam (quae de credere erat) dicens: Sed in electis praeparatur uoluntas à domino. Ideo ad ipsam quoque fidem quae in uoluntate est pertinet: quid habes quod non accepisti? Haec ille. Quemadmodum ergo etsi credere sit in arbitro humanae uoluntatis, quia tamen exigit praeparationem quandam, quae nullatenus est ex libero arbitrio humano, uerum prorsus extra potestatem eius, nempe ad quam praeparationem non accurrit liberum arbitrium, sicut accurrit ad actum credendi, sed ex solo deo talis est praeparatio, ideo et de ipso credere. Verum est dicere: quid habes quod non accepisti? Ita sane et de consentire similiter dici posset, quamuis

Obiectio . 1

Obiectio . 2

Ad primam obiectionem

Soluitur secunda obiectio

ipsum, sit proprie humanae uoluntatis ex ea parte qua uoluntas humana, ad ipsum efficienter concurrit, quia tamen ad consentiendum praepa-//ratur uoluntas à domino, et quidem tali praeparatione, quae est extra humanam uoluntatem constituta, ideo et de ipso consentire diuinae uocationi ad credendum, uerum manebit apostolicum uerbum, quid habes quod non accepisti? ¶ Difficultatem praedictam alio loco in suo simili Augustinus resoluit sic inquiens. Cum dicitur, si credideris, saluus eris: Vnum horum exigitur, alterum offertur. Quod exigitur in hominis, quod offertur in dei est uoluntate, ex quo sequitur quod credere in hominis est potestate, ac per hoc inferendum est credere non esse donum dei. Alioquin prorsus frustra exigeretur à nobis. Ad hoc respondet diuus Augustinus de praedestinatione sanctorum cap. xi. Sic autem dicitur: si credideris, saluus eris: quemadmodum dicitur: si spiritu facta carnis mortificaueritis, uiuetis, Nam ex his duobus unum exigitur, alterum offertur, &c. Num igitur placet, ut facta carnis mortificare, non dei donum esse dicamus, quin exigi audiuimus à nobis, premio uitae si hoc fecerimus oblato? Absit &c. Sicut ergo quamuis donum dei sit, facta carnis mortificare, exigitur tamen à nobis, proposito premio salutis, ita donum dei est et fides, quamuis ipsa cum dicitur, si credideris, saluus eris, proposito premio salutis, exigatur à nobis. Ideo enim haec et nobis praecipiuntur, et dona dei esse monstrantur, ut intelligatur, quod et nos ea faciamus, et deus facit, ut illa faciamus sicut per prophetam Ezechielem apertissime dicit. Quid enim apertius quam ubi dicit, Ego faciam ut uos faciatis, locum ipsum scripturae, Fratres charissimi attendite et uidebitis illa deum facturum se ut faciant quae iubet ut fiant. Haec ille diuini ingenij doctor quem in domino glorior mihi à deo datum esse ducem in sana doctrina. Vult ergo fidem seu ipsum credere, esse in nostra potestate, et tamen nilominus donum dei esse, sicut spiritu facta carnis mortificare, est quidem dei donum, quia uoluntas id non possit, nisi spiritu adiuta et excitata, ita similiter est et de ipso credere, Sicut Actuum. 16. dominus aperuit cor Lidiae, ut intenderet his quae à Paulo dicebantur. ¶ Sed non immerito hic querit scrupulosus lector, cur non omnibus audientibus euangelium, praeparatur uoluntas à deo, ut euangelio credant. Hanc quaestionem mouet continuo diuus Augustinus post uerba citata ex libro de spiritu et litera. Iam si ad illam (inquit) profunditatem scrutandam, quisquam nos coartet. Cur illi ita suadeatur ut persuadeatur. Illi // autem non ita, duo sola concurrunt interim quae respondere mih placeant. O altitudo diuitiarum, et nunquid iniquitas est apud deum? Cui responsio ista displicet, quaerat doctiores, sed caueat ne inueniat praesumptores. Solutionem hanc postea explanat

F 3v Obiectiones denuo soluuntur per August.

[*F 4r*]

libro de praede stinatione sanctorum, ubi eandem difficultatem mouens, sic inquit. Cur autem non omnibus datur fidei donum, fidelem mouere non debet qui credit ex uno omnes in condemnationem, sine dubitatione iustissima, ita ut nulla esset iusta reprehensio, etiam si inde nullus liberaretur. Vnde constat magnam esse gratiam, quod plurimi liberantur, et quid sibi deberetur in eis, qui non liberantur cognoscant, ut qui gloriantur, non in suis meritis, quae paria uident esse damnatis, sed in domino gloriantur. Cur autem potius istum quam illum liberet, inscrutabilia sunt iuditia eius. Haec ille. Vide eundem ibidem cap . 8 . ad idem est libro de praedestinatione et gratia capite tertio. Quis (inquit) in tantam uesaniam prophanae uocis erumpat, ut iniustitiae deum arguat, quod uni indebitam donauerit gratiam, alteri debitam reddiderit poenam, uide eum ad idem cap . 14 . ad idem est lib. de bono perseuerantiae cap . 8 . deinde in libro de correptione et gratia capite septimo, et signanter uideatur capite decimo, his addamus quod deus illum indurare dicitur quem emolire non uult, sic etiam repellere eum quem uocare noluerit, quid enim est indurabo cor nisi non molliam? ut inquit Augustinus huic si addamus quod libro de praedestinatione et gratia capite sexto inquit. Cumque hoc fuerit in mente hominis sana pietate fundatum, quod nulla sit iniquitas apud deum ita intelligat, cuius uult miseretur, et quem uult indurat, quasi diceret. Cui uult miseretur, et cui non uult non miseretur. Itemque hoc ipsum rursus intelligat, quasi diceretur, cui uult donat, et à quo uult debitum poscit, quod qui dicere perseuerat iniustum ab apostolo audiat, O homo quis es tu qui respondeas deo.

¶ Interdum fides sine charitate infunditur.

Cap. VII.

¶ Hic iterum quaeritur an fides quibus infunditur, semper cum charitate infundatur. Ad hoc respondet Augustinus quaestione secunda ad Simplicianum. Incipit autem (inquit) homo percipere gratiam, ex quo incipit deo credere, uel interna uel externa ammonitione motus ad fidem sed interest quibus temporum uel celebratione sacramentorum, gratia // plenior et euidentius infundatur. Non [F 4 r] enim cathecumini non credunt aut Cornelius non credebat, cum eleemosynis et orationibus se dignum praebuit, cui angelus mitteretur. Sed nullo modo ista operaretur, nisi ante credidisset, et paucis interpositis, Sed in quibusdam inquit, Tanta est gratia fidei quanta non sufficit ad obtinendum regnum coelorum, sicut in cathecuminis, sicut in ipso Cornelio, antequam sacrorum participatione incorporaretur ecclesiae in quibusdam uero tanta est, ut iam corpori Christi, et sancto dei templo deputentur, et paulo post ait, Fiunt ergo inchoationes quaedam fidei conceptionibus similes, non

tamen solum concipi, sed etiam nasci opus est, ut ad uitam perueniatur aeternam. Haec ille. Non ergo semper deus fidem inspirans, etiam charitatem infundit. Vnde libro de praedestinatione sanctorum cap. 7. sic inquit. Solet enim dici ideo credere meruit, quia uir bonus erat et antequam crederet quod de Cornelio dici potest, cuius acceptae sunt eleemosynae et exauditae orationes, antequam credidisset in Christum, neque tamen sine aliqua fide donabat et orabat, nam quomodo inuocabat in quem non crediderat? Sed si posset sine fide Christi esse saluus, non ad eum aedificandum mitteretur architectus Petrus. Haec ille. Videtur ergo habuisse fidem aliqualem, id est informem, nondum iustificantem. Neque enim mirum uideri debet, si tempore reuelatae gratiae, id est Christo iam exhibito mediatore, maior, id est explicita requireretur fides, ad hominis iustificationem, propter quam nimirum ad Cornelium
Obiectio. missus fuit Petrus apostolus. Nec obstat eius orationes fuisse exauditas apud deum. Sicut enim deus peccatoribus immittit spiritum orationis, ita nimirum etiam peccatores humiliter precantes, exaudit dominus. Verum non oportet si quis exaudiatur, donum seu gratiam petitam, mox ei exhiberi, sed hoc fit secundum ordinem temporis à deo praefinitum. Vnde uidetur de mente diui Augustini fidem posse infundi sine charitate, quamuis enim Abrahae simul cum fide infundebatur charitas, alioquin fides eum iustum non fecisset, multis tamen infunditur fides sine charitate, utputa dispositis ad fidem suscipiendam, non autem ad charitatem, ut cum baptizatur cathe-
Obiectio cuminus qui adhuc est in proposito alicuius mortalis criminis, Sed
Deute. 32. objiciet forsitan aliquis, quemcumque deus sanat totaliter sanat, dei quippe perfecta sunt opera. At per fidem homo sanatur ab infidelitate, sanatur igitur per fidem ab omnibus peccatis, quod sane sine
Solutio. charitate esse nequit. Facilis ad hanc obiectionem est solutio, neque
G 1 r enim ille qui fidem sine charitate accipit sim-//pliciter ab infidelitate curatur. Remanet nanque culpa praecedentis infidelitatis. Sanatur ergo secundum quid, nempe ut cesset à peccato infidelitatis. Nihil enim mirum est, si homo desistat ab actu unius peccati, deo hoc faciente, qui ab actu alterius non desistit peccati propria uanitate hoc suggerente. Datur ergo interdum donum fidei sine dono charitatis, quemadmodum aliquibus sine charitate datur donum prophetiae, aut gratia miraculorum.

¶ Fides charitatem neque efficit, neque meretur. Ca. VIII.

¶ Posteaquam ostensum est, quomodo fidelis ad suam peruenerit fidem, nunc ordine instituto discutiendum est quo pacto nos fides ad charitatem uel iustitiam perducat. Neque enim dilectio dei dicitur fructus fidei, quasi ex fide prodeat tanquam ex causa sui efficiente: non enim à fide, sed à spiritu sancto charitas in cordibus

nostris diffunditur. Neque praeterea fides eam meretur, sed fides eam antecedens, nullispraecedentibus meritis, in adulto eam impetrat humili praece. Vnde quando dicit Apostolus: Iustitia dei per fidem Iesu Christi in omnes, hoc sic accipiendum est, quia in ipsa iustificatione, qua diuinitus iusticia in nobis infunditur. primus motus mentis in deum est per fidem, accedentem enim ad deum oportet credere. Vnde et ipsa prima pars iustitiae fides nobis à deo est ad Ephe . 2 . gratia saluati estis per fidem. Proinde quando dicit apostolus: credenti autem in eum qui iustificat impium, deputatur haec eius fides ad iustitiam. Romanos . 4 . Id non sic accipiendum, ut homo per fidem mereatur iusticiam, sed quia ipsum credere, est primus actus iustitiae quem deus in homine operatur. Iustitia nanque mentem perficit secundum intellectum et affectum: quando autem homo credit in deum iustificatorem secundum intellectum, cum humili inuocatione eius, tunc est proxima et propria dispositione qualificatus, ad gratiam obtinendam iustificationis in affectu. Humilibus enim deus dat gratiam suam ut libr . 1 . disputatione septima clare explanauimus. Et secundum hunc modum Apostolus uult per fidem et ex fide esse iustitiam. Non autem ut fides dilectionem dei causet aut eam mereatur, sed duntaxat eam ex diuina impetrat misericordia. Non ergo charitas est fructus fidei quasi ex fide tanquam ex effectiua radice pullulans, neque etiam quasi homo per fidem mereatur aut dignus fiat, iustitiam siue charitatem accipere. Sed quia secundum ordinem diuinae operationis, deus primo infundit fidem quae est recta cognitio omnium bonorum qui à deo ex-//pectanda sunt. Habita autem quam iam diximus recta cogni- *G 1ᵛ*
tione, nunquid mox anima hominis per eam iustificata est? Certe non, nisi forte secundum quid, inquantum deo obediens est secundum intellectum quando captiuatur in obsequium fidei. Donec ergo homo instructus per fidem propriam considerat miseriam, et humili praecatu etiam alteram partem mentis suae (quae affectiua est) obtineat, suam diuinitus accipere iusticiam, qua deo obediat secundum sanctum affectum, per charitatem, non erit in homine plena ad deum obedientia, ac per hoc neque perfecta iustitia. Perspicuum igitur fit ex omnibus praehabitis, quemadmodum in construenda domo pars prior, tempore antecedens est fundamentum, cui caeterae partes superadduntur, nobiliores ita in iustificatione hominis. Pars prior iustitiae est fides: cui altera pars iustitiae nobilior superadditur charitas. Et quemadmodum fundamentum in domo non efficit alteras partes, ita in iustificatione impij, pars iustitiae prior fides: non efficit iustitiam seu charitatem, sed utramque à deo ordine quodam fit autore. Rursum neque fides charitatem meretur, sed duntaxat ut supra declarauimus eam impetrat humili oratione.

Et hoc uult Augustinus de praedestinatione sanctorum, ca. septimo, dicens: Ex fide dicit Apostolus iustificari hominem, quia ipsa prima datur, ex qua impetrantur caetera.

¶ Cur fides charitatem non meretur. Ca. IX.

¶ Sed iam pius lector quaeret, quid obsistit, quo minus fides gratiam iustificationis, id est, charitatem meretur. Ad quod secundum mentem Apostoli respondebimus. Si fides gratiam mereretur, gratia iustitiae non esset gratia, sed potius esset, merces debita, fideique reddita: quod nimirum naturae gratiae refragatur. Rursus si contra hoc instetur, nihil repugnat aliquid cadere sub merito, tanquam rem meritam, et tamen nihilominus esse rem mere gratuitam. Per charitatem enim, uitam aeternam meremur, cum tamen uita aeterna gratia sit, dicente Apostolo, stipendium peccati mors: gratia autem dei uita aeterna. Roma . 6 . Huius instantiae expensam solutionem attulimus, ex Diuo Augustino in epithomate nostro, capite decimo. Vbi dictum fuit, merita nostra bona, non aliud esse, nisi Dei munera, pro tanto nobis gratis donata, quia charitas, quae est ipsorum proximum principium effectiuum, nobis gratis donatur.
G 2r Vt sic per unum do-//num dei, mereamur et alterum nempe per donum charitatis, donum uitae aeternae. Proinde facta comparatione uitae aeternae ad charitatem, uita aeterna est merces charitati debita: Facta autem collatione ad hominem, tam charitas quam uita aeterna, non sunt ei debita sed gratuita dona. Hanc solutionem nobis ex scripturis declarauit Augustinus libro primo in responsione secunda ad Simplicianum sic inquiens: Prima igitur est gratia secunda bona opera, sicut alio loco dicit Apostolus: Ei autem qui operatur, merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum, sicut illa immortalitas per opera bona, si tamen uel ipsa ex debito poscitur, sicut idem ait: Bonum certamen certaui: Forte enim quia dixit reddet, iam sit ex debito, cum uero ascendit in altum captiuauit captiuitatem, non reddidit sed dedit dona hominibus. Vnde enim ipsam Apostolus tanquam debitum reddi sibi praesumeret, nisi prius indebitam gratiam percepisset, quasi iustificatus bonum certamen certaret? Fuit enim blasphemus et caetera, sed misericordiam consequutus est et caetera, credens utique in eum qui iustificat, non pium, sed impium, ut iustificando pium faciat.

Obiectio pulchra. ¶ Sed forsitan rursus. reuertendo ad principale institutum, quis instabit. Sicut charitas est donum dei, quo quis meretur donum uitae aeternae (ita fides est donum dei) quo peruenitur ad charitatem seu iustitiam. Cur ergo non fatemur donum fidei mereri

Solutio. charitatem, sicut charitas meretur uitam aeternam. ¶ Ad hanc instantiam facilis est responsio. Homo enim iam fide donatus, ante impetrationem seu assequutionem charitatis, adhuc impius est et

iniustus, deo rebellis secundum affectum, ac per hoc in displicentia dei. Proinde nihil apud Deum mereri potest, quod ei debeatur. Secus quando adepta charirate, constitutus est in gratia, tanquam Dei amicus, et dei filius. Tunc enim per opera bona, quae sunt dei munera, potest uitam mereri aeternam, nullatenus autem iustitiam siue charitatem, ueruntamen quando charitas habetur, tunc poterit mereri iustitiae augmentum, non autem ipsam iustitiam quam praesupponit iam gratis esse donatam. Hanc solutionem nobis insinuat diuus Augustinus // epistola centesimasexta. Ibi ait: Iustificati *G 2r* igitur ex fide pacem habeamus ad deum &c. Iustificati autem gratis per gratiam ipsius, ne fides ipsa superba sit, nec dicatsibi, si ex fide quomodo gratis? quod enim fides meretur: cur non potius redditur quam donatur? Non dicat ista homo fidelis quia cum dixerit, ut mercar iustificationem habeo fidem. Respondetur ei, quid enim habes quod non accepisti. Cum ergo fides impetrat iustificationem sicut unicuique deus partitus est, etiam ipsam mensuram fidei, non gratiam dei aliquid meriti praecedit humani, sed ipsa gratia meretur augeri, ut aucta mereatur perfici, comitante non ducente pedissequa, non preuia uoluntate.

¶ Quàmfacile sit ad statum iustificationis peruenire.

Caput .X.

¶ Superest nuncid quod intendimus, et crebro mente reuoluimus colligere. Habita inquam fide non difficile fore iustificationis gratiam impetrare, et quo illud clarius persuadeatur, lectorem exoratum uelim ne ante rem plene perspectam, sui iudicij sententiam ferat. Augustinus nanque de praedestinatione sanctorum ca. 7. sic inquit, ex fide autem dicit iustificari hominem, non ex operibus, quia ipsa prima datur ex quibus impetrentur caetera quae propria opera nuncupantur, in quibus iuste uiuitur. Item de gratia et libero arbitrio ca. 14. Fides inquit non petita conceditur, ut ei petenti alia concedantur: quomodo inuocabunt inquit in quem non crediderunt? Ergo spiritus gratiae facit, ut habeamus fidem, ut per fidem impetremus orando, ut possimus facere quae iubemur. Ideo ipse Apostolus assidue legi praeponit fidem, quando quod lex iubet facere non ualemus, nisi per fidem rogando impetremus ut facere ualeamus. Idem eodem lib. ca. 15. Quare iubet quod ipse daturus est? Quare dat si homo facturus est? nisi quia dat quod iubet et adiuuat ut faciat cui iubet. Deinde capire. 16. non iuberet deus quod sciret non posse ab homine fieri. Quis hoc nesciat? Sed ideo iubet aliqua quae non possumus ut nouerimus quae ab eo petere debeamus. Ipsa est enim fides quae orando impetrat quod lex imperat. Ex quibus sane concluditur, quod deus homini fragili nihil iubet ad quod implendum deus homini assistere paratus non est. Si igitur

his adiungamus illud uulgatum Aristotelis, hoc possumus quod per amicos possumus, facile intelligemus quomodo deus nobis mandat, et
G 3r possibilia et impossibilia. Impossibilia quidem per // naturam sibi relictam. Possibilia uero per gratiam dei adiuuantem et ad assistendum nobis pie inuocantibus semper paratam. Ad hoc ualet quod diuus Augustinus dicit de spiritu et litera cap. 29. Opus enim (inquit) quod qui fecerit uiuet in eo, non fit nisi iustificato. Iustificatio autem ex fide impetratur, de qua scriptum est, ne dixeris in corde tuo quis ascendet in coelum, hoc est Christum deducere, Aut quis descendet in abyssum hoc est Christum à mortuis reducere. Sed quid dicit? Prope te est uerbum in ore tuo, et in corde tuo, hoc est (inquit) uerbum fidei, quod praedicamus, quia si confitearis in ore tuo, quia dominus est Iesus et credideris in corde tuo, quia deus suscitauit illum à mortuis, saluus eris. Et infra, Fide igitur Iesu Christi impetramus salutem, et quantum nobis inchoatur in re, et quantum perficienda expectatur in spe. Omnis enim qui inuocauerit nomen domini, saluus erit, quam magna multitudo (ait Psalmista) dulcedinis tuae domine quam abscondisti timentibus te. Ex lege timemus deum, ex fide speramus in deum, sed timentibus poenam absconditur gratia, sub quo timore anima laborans, quando concupiscentiam malam non uicerit, nec timor ille quasi custos seuerus abcesserit, per fidem confugiat ad misericordiam dei, ut det quod iubet atque inspirata gratiae suauitate, per spiritum sanctum faciat plus delectare quod praecepit, quam delectat quod impedit.

¶ Credentibus facilis est accessus ad statum gratiae. Cap. XI

¶ Quid aliud hic diuus Augustinus post apostolum docet quam credentibus facilem esse accessum ad obtinendam salutem tam in hac uita quam in altera quasi praetenderit apostolus, non est à nobis ita longe sita facultas attingendi salutem ut pro ea obtinenda impossibiles seu insuperabiles subire cogamur difficultates. Inquit enim apostolus. Prope est uerbum in ore tuo, et in corde tuo quod est uerbum fidei quod praedicamus, quia si confiteraris in ore tuo, dominum Iesum, et si credideris quod deus eum suscitauerit à mortuis, saluus eris, corde enim creditur ad iustitiam, sed ore confessio fit ad salutem, Dicit enim scriptura, omnis qui credit in illum non confundetur. Veruntamen ne putetur, solam fidem sufficere, quando etiam oporteat ex fide diuinam misericordiam inuocare, continuo subdit apostolus, non enim est distinctio Iudaei et Graeci, nam idem est dominus omnium, diues in omnes, qui inuocant eum, Omnis enim qui inuocauerit nomen domini, saluus erit. Haec ille. Salus ergo datur atque promittitur, non quibuslibet credentibus, sed credentibus qui inuocant nomen domini, quia autem inuocatio //
G 3v fieri nequit nisi ex fide, ideo subiungit apostolus, Quomodo inuo-

cabunt in quem non crediderunt. Rursus inuocatio ipsa, ut exaudiatur, comitem desyderat humilitatem quae proxima dispositio digna est, ut inuocatio exaudiatur, Ordo ergo humanae iustificationis in primis requirit fidem, deinde instantem ac perseuerantem orationis cum humilitate inuocationem. Hunc ordinem saluator noster superbenedictus expressit in parabola de publicano, cum diceret. Duo homines ascenderunt in templum ut orarent, unus pharisaeus et alter publicanus &c. Publicanus à longe stans, nolebat nec oculos ad coelum leuare, sed percutiebat pectus suum dicens. Deus propitius esto mihi peccatori. Amen dico uobis, descendit hic iustificatus in domum suam ab illo, omnis enim &c. qui se humiliat exaltabitur. Hactenus ex euangelio. Publicanus ergo ascendit in templum, adhuc iniustus, ut oraret, quapropter manifestum est eum ascendentem habuisse fidem rectam. Vt quid enim ascenderet in templum ad orandum deum, nisi credidisset ad solum deum pertinere, humiliter supplicantibus peccata dimittere, eosque iustificare, Habuit ergo fidem, qui nondum iustus erat, et bona opera nondum habuit. Stans tamen à longe humili fusa oratione, impetrauit remissionem peccatorum, et oratione facta descendit in domum suam iustificatus. Ex qua demum sane iustificatione, opera bona sequuta sunt. Ad idem per omnia concordat parabola saluatoris de filio prodigo. Excitat ergo ut oret in peccatore praeexistentem fidem spiritus sanctus, qui (ut inquit apostolus) postulat, id est postulare facit pro nobis, gemitibus inenarrabilibus. Et hoc modo orando humiliter gratiam et charitatem fides impetrat, quam impetratam mox optima sequuntur opera.

Lucae . 16.

Roma . 8

Conclusio materiae. Cap. XII.

¶ Epilogantes igitur talem ex praemissis summarium conficimus discursum. Charitas secundum Beatum Augustinum est ipsa iustitia qua iustificatur impius Fides Christi sine charitate quidem esse potest, sed ad uitam aeternam prodesse non potest, ut ostendimus superius. Erronea est igitur positio fratris Theodrici qua dicit solam fidem iustificare hominem. Pro cuius clariori intellectu non abs re fuerit consyderare, quod sicut uisus et tactus duo sunt sensus, inter quos necessario uisus praesupponit ac includit tactum, sine quo nimirum uita animalis constare nequit, non autem è regione, tactus praeexigit uisum, ita sane fides et charitas duae sunt uirtutes è quibus charitas necessario praesupponit fidem, non autem fides cha//ritatem, quando ergo dicitur, sola charitas iustificat impium, id est ex impio facit iustum, non debet (neque enim certe potest) sic intelligi, quasi excludatur fides quia charitas eam praesupponit. Vnde loquutio quae charitatem ponit etiam fidem ponit, sed id non conuertitur, ut apostolus . 1 . Corint . 13 declarat, et nos

[*G 4 r*]

primo libro probauimus. Proinde quando dicitur sola fides iustificat, excluditur ac seiungitur charitas. Ad cuius nimirum exclusionis improbationem, non parum momenti habet quod in scripturis etiam in quibus ad iustificandum hominem maxime extollitur fides, nunquam fidei apponitur illa dictio sola, neque aliquid ei equipollens, quin potius apud Iacobum apostolum, inuenimus talem appositionem improbatam, quando ait. Iustificatur homo non ex fide tantum.

Jacobi . 20. Obiectio ex Ambrosio

¶ Sed obijcit aduersarius. Ambrosius in lib. commentariorum ad Roma . 4 . Solam fidem quater aut quinquies iustificare posuit. Ad quod facilis, et rationabilis est responsio. Loquitur enim illic Ambrosius conformiter ad textum apostolicum quem exponit. His comparat fidem, et ad opera, et ad legem in ordine ad impij iustificationem, causalitatem iustificationis fidei asscribens, et à bonis operibus prorsus eam tollens. Vnde per dictionem sola, non intendit excludere charitatem à iustificatione impij, sed opera. Nec tamen sic intendit excludere opera, quasi illa non sint necessaria, ut homo iustus sit, et iustus maneat, sed uult ea dumtaxat excludere, tanquam non necessaria, ut homo iustificetur, id est ex impio iustus fiat, alioquin iustitia non esset donum gratuitum, sed merces debita, tum etiam quia opera bona praesupponunt hominem iam esse iustum. Proinde opera non sunt causa iustificationis uel iustitiae, sed potius effectus sunt iustitiae, Veruntamen quamuis opera ad hunc intellectum nequaquam iustificent, faciunt tamen aliquod altius, quia hominem beatificant, in quantum apud deum hominem aeterna beatitudine dignum constituunt. Patet igitur ex praemissis quod impia est propositio dicentium, sola fides iustificat hominem.

¶ Soluitur prima ratio aduersarij.

Cap. XIII.

¶ Sed praedictae conclusioni obsistit aduersarius per illud Augustini lib . 3 . cap . 5 . contra duas epistolas Pelagianorum, ubi sic
[*G 4 c*] inquit. Nostra // fides, hoc est catholica fides, iustos ab iniustis, non operum, sed fidei lege discernit, quia iustus ex fide uiuit. Respondeo non sine grandi mysterio apostolus fidem per res sperandas diffiniuit dicens. Est autem fides substantia rerum sperandarum argumentum non apparentium. Est igitur fides rerum sperandarum recta cognitio. Porrò spes ex natura sua bonum aliquod, pro suo obiecto spectat arduum, nondum tamen habitum, possibile tamen haberi. Proinde ubi non adest possibilitatis imaginatio, illic nulla affulget spes, sed regnat desperatio. Possibilitas autem obtinendi, menti incidere nequit, nisi et uirtus aliqua seu facultas cointelligatur, per quam bonum speratum, possibile speranti credatur, his si addatur illud Aristotelicum. Hoc possumus quod per amicos possumus, mox perspicuum fit, si uirtutem iam dictam seu

Hebs . 2.

facultatem, neque in nobis, neque in amicis inueniamus, mox sperare desistimus et tanquam de re impossibili desperamus. Proinde de natura spei est duplex habere obiectum circa quod uersetur. Vnum quidem est bonum illud arduum, quod nobis speramus. Reliquum uero est uirtus ipsa seu facultas, uel in nobis, uel in amicis nostris consistens, cuius auxilio bonum speratum credimus assequi posse. Porrò bonum speratum, quo ad nostrum institutum est ipsa beatitudo in intima coniunctione ad deum consistens. Rursus quia deus in infinitum est supra quamlibet creaturam eleuatus, ideo ad talem coniunctionem assequendam, opus est infinita (id est diuina) uirtute quam spes (ut dixi) pro altero suo respicit obiecto. Porrò in quo uera beatitudo consistat, et cuius uirtute seu adiutorio ad ipsam perueniamus horum utrumque docet ipsa fides. Vnde non immerito fides per res sperandas ab apostolo extitit diffinita, Hoc autem quod iam dicimus Augustinus in praefatione psalmi . 31 . nobis dilucidauit. Vbi enumeratis plurimis bonorum operum generibus, sic adiungit. Quid si de his omnibus bonis operibus, aut illud speras, quod sperandum est, sed non ab illo, à quo sperandum est, aut hoc speras quod sperandum non est, etiam ab illo à quo uita aeterna speranda est, Pro bonis operibus sperasti terrenam quandam felicitatem, impius es, non est ista merces fidei, cara res est fides, uili illam adduxisti Impius ergo es, et nulla sunt ista opera tua &c. Quid si quod sperandum est, speras, id est uitam aeternam, sed non à domino deo per Iesum Christum, per quem solum datur uita aeterna, sed putas te ad uitam aeternam // posse *H 1 r* peruenire, per militiam coeli, per solem et lunam &c. impius es, sed crede in deum qui iustificat impium, ut possint opera tua esse bona. Nam nec bona illa appellauerim, quamdiu de radice bona non procedunt. Quid est hoc? Aut uitam temporalem ab aeterno deo speras, aut uitam aeternam à daemonibus speras, in quamlibet partem impius es, corrige fidem, dirige fidem, et si habeas pedes bonos, ambula iam securus. Habemus ergo quod pro beatitudine sperandum est, habemus à quo adiutore speranda est, nempe à domino deo per Iesum Christum filium eius. Verum ne praesumptuose speremus, ne spes nostra uertatur in praesumptionem pessimam. Non satis est cognoscere deum nobis esse autorem largitoremque beatitudinis, uerum ultro non ignorare necesse est ordinem diuini adiutorij quo uita aeterna digni constituimur quem diuina sapientia praedisposuit ac diuina sapientia nobis expressit in scripturis. In quo sane carnalis ille iudaicus populus plurimum aberrabat, plaerique enim solis terrenis inhiabant promissis, de quibus ad Gal . 3 . Inquit Augustinus. Non ita ex fide uiuit, quisquis praesentia quae uidentur uel cupit uel timet, quia fides dei ad inuisibilia pertinet

Fides inuisibilia respicit.

quae post dabuntur &c. Et paulopost: Qui autem in operibus legis iustificatur non apud deum iustificatur, quia temporalem inde spectat et uisibilem mercedem. Item contra duas epistolas Pelagianorum li. 3. ca. 4. Sub gratia uero inquit positi, quos uiuificat spiritus, ex fide ista faciunt, in spe bonorum, non carnalium, sed spiritualium &c. Praecipue credentes in mediatorem per quem sibi non dubitant et spiritum gratiae, sibi ministrari &c. Et hij pertinent ad nouum testamentum &c. Huius generis fuere omnes antiqui iusti, et ipse Moyses, minister testamenti ueteris, haeres autem noui, quia ex fide qua nos uiuimus, una eademque uixerunt, incarnationem passionem et resurrectionem Christi credentes futuram, quam nos credimus factam. Haec ille. Caeteri uero qui iusti uidebantur, de adiutorio diuinae gratiae, quod est charitas, quae est plenitudo legis, nihil sapiebant, et in sola litera legis fidebant, non ex dei gratia, legem implebant, de quibus Augustinus li. de gratia et libero arbitrio ca. 12. sic inquit: Quotquot adiuncto solo adiutorio legis, sine adiutorio gratiae, confidentes in sua uirtute, suo spiritu aguntur, non sunt filij dei. Tales sunt, de quibus ait Apostolus: Ignorantes dei iustitiam, et suam instituere uolentes iustitiae dei non sunt subiecti. Et paulopost, de Iudaeis hoc dicit Apostolus: qui de se praesumentes, *H 1ᵛ* gratiam repellebant, et propterea in Christum non // credebant, qui ut gratia nobis donetur, unicus mediator est. ¶ Docet ergo fides recta sola aeterna bona pro beatitudine sperare, docet fides à solo deo creatore bona aeterna pro mercede boni operis sperare, docet etiam fides solius diuinae gratiae adiutorio bona opera nos posse perficere, sicut scriptum est: deus est qui operatur in nobis et uelle et perficere pro bona uoluntate. Est ergo fides recta regula quaedam et directrix operum nostrorum, per quae ad beatitudinem perueniamus. Amplius ex alio primo exordium sumentes ad institutum descendamus. Communi animorum conceptione de natura et officio legis est, regulare humanas operationes. Fides autem ex altitudine luminis sui inquantum deriuatio quaedam diuinae cognitionis altissima est, id habet, quod non solum speculatiua sit circa ea quae in diuinitate sunt bona incommutabilia, quibus fruendum est, uerumetiam et practica sit id est regulatiua operum, per quae ad res diuinas (quibus fruendum est) faeliciter perueniamus. Perinde nihil inconuenire uidetur legem fidei, de qua loquitur Apostolus, et post eum Augustinus nihil aliud esse quam ipsammet fidem, in ea parte qua practica est, hoc modo Augustinus libro de spiritu et litera, ca. 10. de lege fidei locutus uidetur, cum ait: Non enim ex ea (id est, lege factorum) iustificatus est, sed ex lege fidei qua credidit nullo modo posse suae infirmitati, ad implenda ea quae lex factorum iubet, nisi diuina gratia subueniri &c. Ideo dicit, ubi est gloriatio

Lex fidei unde dicitur

Philip. 2

Fides et speculatiua est et practica.

tua? exclusa est, per quam legem? factorum? non, sed per legem fidei. Quia per legem fidei quisque cognoscit si quid bene uiuat dei gratiam se habere et ut perficiatur in dilectione iustitiae non aliunde se consequuturum. Haec ille.

¶ Charitas lex fidei nuncupatur.

¶ His iam dictis, et illud addamus. Ex quo omnis lex regula quaedam est et mensura, ideo lex non solum est in regulante seu mensurante, uerum etiam nomen et ratio legis, participatione quadam deriuatur in omnia quae inclinantur ad aliquid, ex aliqua lege. Ita ut quaelibet inclinatio ex aliqua lege proueniens, lex dici possit, non quidem essentialiter, sed quadam // participatione. Hoc *H 2ʳ* modo grauitas lapidis, lex quaedam dici potest, inquantum deriuata est â lege aeterna, secundum quam lapis mouetur deorsum, ut illic requiescat, quemadmodum inclinatio sensualitatis in bruto, lex quaedam dicitur, deriuata à summo legislatore, in conseruationem naturae, siue in specie per partem generatiuam siue per partem nutritiuam in indiuiduo. Ita (inquam ut ad institutum perueniamus) etiam et charitas lex fidei, dici posset, inquantum tamen inclinatio quaedam est et pondus quoddam ad opera tam interna quàm externa, sic peragenda, secundum quod à recta fide (quae participatio quaedam altissima est diuini luminis) dictata sunt. Vnde Augustinus de spiritu et litera, capite uicesimonono: anima etcaetera, per fidem confugiat ad misericordiam dei, ut det quod iubet atque inspirata gratiae suauitate, per spiritum sanctum faciat plus delectare quod praecipit, quàm delectat quod impedit. Ita multa multitudo dulcedinis eius (et continuo subditur ad propositum) Hoc est lex fidei charitas eius conscripta in cordibus, atque diffusa perficitur sperantibus in eum, ut anima sanata, non timore pene, sed amore iustitiae ut operetur bonum. Haec ille. Proinde, nisi me probabilis illa, quam ex nimia concinnitate concepi, fallat coniectura, Apostolus ad Romanos octauo, de charitate intelligendus est, cum ait: Lex enim spiritus uitae in CHRISTO IESV liberauit me, à lege peccati et mortis. Nam quod impossibile erat legi etcaetera. Deus filium suum mittens et caetera, de peccato damnauit peccatum in carne, ut iustificatio legis impleretur in nobis qui non secundum carnem ambulamus, sed secundum spiritum. Id enim per quod lex impletur in nobis est charitas, plenitudo enim legis seu adimpletio est charitas et secundum hoc charitas nominatur lex spiritus uitae, sicut alio loco dicitur lex fidei, de hac lege accipiendus uidetur propheta Hieremiae . 31 . Hoc inquit est testamentum nouum, quod disposui domui Israel dando leges meas, in mentibus eorum et in

Charitas dicitur lex spiritus uitae.

corde eorum superscribam eas, haec est lex noua, et est gratia spiritus sancti quae datur per fidem Christi, Est praeterea spiritus sancti gratia quae datur Christi fidelibus. Vnde Augustinus de spiritu et litera. Lex (inquit) factorum scripta fuit in tabulis lapideis,
H 2ᵛ ita lex // fidei scripta est in cordibus fidelium. Et iterum, quae sunt leges ab ipso scriptae in cordibus, nisi ipsa praesentia spiritus sancti? Charitas ergo seu gratia spiritus sancti est ipsa lex noua et secundum hoc lex noua dicitur iustificare. Ea autem quae in libris scribuntur, uel praeci piuntur euangelicis, sunt dispositiua ad gratiam spiritus sancti obtinendam, de quibus oportet fideles instrui, et uerbis et scriptis tam in credendis secundum intellectum de diuinitate atque humanitate Christi, et de fructu suae incarnationis quam etiam secundum affectum, quo ad ea quae pertinent ad contemptum mundi, per quem nimirum homo capax redditur gratiae spiritus sancti. Deinde scribuntur ea quae pertinent ad usum gratiae spiritus sancti iam obtentae, qui est in operibus uirtutum, ad quae scriptura, noui testamenti multipliciter hortatur, sed haec omnia siue ad gratiam praedi spositiua siue ad usum obtentae gratiae pertinentia in euangelio descripta, nequaquam iustificant. Vnde Apostolus . 2 . ad Cor . 3 . Litera occidit, spiritus autem uiuificat. Vnde apud diuum Augustinum li. de spiritu et litera per literam intelligitur quaelibet scriptura extra hominem existens, etiam moralium praeceptorum qualia in euangelio continentur. Vnde etiam litera euangelij occideret, nisi esset interius gratia fidei sanans. Haec autem non improbabiliter dici posset ipsa charitas. An autem gratia spiritus sancti, seu gratia gratum faciens eadem sit cum charitate qua spiritus sanctus mentem inhabitat, uel ab inuicem distinguantur, non est instituti nostri impraesentiarum curiosius disputare, satis enim nobis erit si non ab inuicem separentur.

¶ Dissoluitur probatio prior aduersarii. Ca. XIIII.

¶ Post longam igitur digressionem redeamus ad solutionem primae rationis aduersarij quae capi . 14 . mota est. Si nanque iuxta praedicta, legem fidei charitatem interpretemur facilis est responsio, charitas nanque est, quae apud Augustinum inter filios regni et perditionis discernit. Veruntamen ut nulla tergiuersatione nostram possis calumniare solutionem, ad oculum tibi tuam caecitatem ostendere mihi est animus, id quoque tibi quadrare Esopi: Parturiunt montes, sed nascitur exiguus mus. Donemus (inquam) tibi legem fidei illic accipi pro ipsa fide, sicut tu uis et mox perspicuum fiet quod dicimus. Comparat enim illic diuus Augustinus hominem in omni genere bonorum morum optime institutum, qui uitam lauda-
H 3ʳ bilem ducat sine homicidio, sine furto // sine falso testimonio, sine appetitu rei ullius alienae, et caetera. Etiam uenditis omnibus

suis erogatisque in pauperes nihil suum proprium possideat, hunc (inquam) fide carentem, ad fidelem comparat, communem uitam boni Christiani agentem. Nunc audiamus quid de primo concludit Augustinus cum suis inquit uelut laudabilibus moribus, si non in deum fidem rectam id est catholicam teneat, de hac uita damnandus abscedit, de fideli uero sic concludit. Alius autem habens quidem opera bona, ex fide recta (ausculta quod sequitur) quae per dilectionem operatur, non tamen ita ut ille bene moratus &c. incontinentiam suam sustentat honestate nuptiarum, uerum etiam uoluptatis causa, cum uxore concumbit &c. ulciscendi cupiditate fertur iratus, quamuis, ut possit dicere, Dimitte nobis debita nostra, rogatus ignoscat &c. Nempe qui moribus inferior propter rectam fidem quae illi est in deum, ex qua uiuit &c. de hac uita liberandus, in consortium cum Christo regnaturorum recipiendus emigrat. Haec ille. An non conspicis quo te tua solida perduxerit pertinacia? Nonne conspicis diuum. Augustinum non comparasse Ethnicum, laudabilibus moribus mirifice adornatum, ad fidelem solam fidem habentem. Fides enim nimirum non discernit iustum ab iniusto quia utrique communis est ut crebro superius ostensum est. Verum comparat Ethnicum laudabilis uitae ad fidelem qui laudabilibus moribus illo inferior est, habet tamen opera bona ex fide recta quae per dilectionem, id est charitatem operatur. Vides quod hic includatur charitas. Ridiculosissime igitur tuam insaniam qua dixisti solam fidem iustificare ex uerbis Augustini plenis buccis uoluisti fundare, Sed mentita est iniquitas sibi, textum enim Augustini per capillos traxisti ad sensum instituto tuo prorsus repugnantem, ut patet intuenti.

Dissoluitur secunda probatio aduersarij. Cap. XV

¶ Soluta ergo prima ratione aduersarij mouenda uenit et alia probatio quam non meliori usus fortuna ex libro de spiritu et litera ca. 13. colligit aduersarius ubi Augustinus sic inquit, ex his consyderatis colligimus, non iustificari hominem, praeceptis bonae uitae, nisi per fidem Iesu, hoc est, non lege operum, sed fidei &c. Verum longe fortius atque apparentius, si oculos aperuisset aduersarius, nos urgere potuisset per illud apostoli ad Gala. 2. dicentis, non iustificatur homo ex operibus legis nisi per fidem Iesu Christi, Quod sane uerbum, audio à Lutheranis quibusdam, iam animaduersum cum magna gloriatione quasi pro mi-//raculo celebrari, In hoc *H 3v* enim apostolico sermone, dictio illa nisi apponitur fidei. At haec dictio, nisi, solitudinem consueuit importare, sicut dictio sola. quando enim dicebant, non est alius, qui pugnet pro nobis nisi tu deus noster, solum deum pro eis pugnare significabant. Ne ergo ante tempus inepte glorientur importune quoque cornua erigere pergant,

Dialectici et grammatici uocantur ad consilium.

dialecticos simul et grammaticos in consilio adhibendos non iniuria censemus. Apud hos nanque inuenimus dictionem, nisi, interdum exceptionem facere, ut idem designet quod dictio, praeter, siue praeterquam, quae semper exceptiue ponitur. Verum ut talis locutio congrua fiat, et non inepta, necesse est dictionem, praeter, adiungi alicui contento sub illo communi, uniuersaliter sumpto, à quo uel sub quo fit exceptio, non autem posset congrue adiungi, alicui extraneo seu alieno illi communi sub quo fit exceptio. Quare si quispiam dicat, omnis equus praeter Socratem currit, inepta esset locutio, quum Socrates equus non sit. Quocirca si dictio nisi, inueniatur in scripturis addita alicui extraneo, hoc certe euentu non accipitur exceptiue, neque tunc idem ualet quod, praeter, sed conditionaliter capitur idemque significat quod si non, quemadmodum in regula iuris (quae B. Gregorij est) dicitur. Peccatum non dimittitur, nisi restituatur ablatum, hoc nanque in loco, dictio illa, nisi, adiungitur restitutioni ablati, quae longe est aliena à remissione (quae praemittitur) peccati. Vnde sensus est non dimittitur peccatum, si non restituatur ablatum, sicut superioris scripturae sensus est, Non est alius qui pugnet pro nobis, si non tu deus noster, pugnes pro nobis. Secundum hunc modum condicionalem accipitur dictio, nisi, quotienscunque ita in capite ponitur orationis, ut nihil uniuersale antecedat, à quo nata sit fieri exceptio: sicut act. 15 scriptum legimus, nisi circumdamini secundum morem Moysi, non potestis salui fieri et in psalmo, Nisi dominus aedificauerit domum, inuanum laborant &c. ¶ His praelibatis ad institutum descendamus, donantes dictionem, nisi, quando exceptiue ponitur, idemque ualet quod dictio praeter, importare solitudinem et exclusionem aliorum, non quidem absolutam, sed sub eo dumtaxat communi, sub quo fit exceptio, artatam. Si enim Petro et equo quopiam, dumtaxat currentibus, quispiam diceret, nullum hominem praeter Petrum currere, non illic designaretur, solum Petrum currere, sed significaretur inter homines solum Petrum currere, quo circa iam clarum est, si dixisset apostolus, non iustificatur homo ex operibus legis, nisi // per circumcisionem, uel dixisset, nisi per beneficium eleemosynarum, profectò ex quo horum utrumque inter legis opera continetur, mox firma fuisset consecutio, ergo sola circumcisio iustificat. Cum uero in uerbo apostoli super quo nobis est colluctatio dictio nisi, coniungatur fidei Christi, quae aliena est ab operibus legis, de quibus continuo praecesserat mentio, non potest congrue illic accipi dictio, nisi, in uim exceptionis, sed condicionaliter eo modo quo explanauimus. Sicut autem condicionaliter accepta non est nata importare solitudinem, sed potius alicuius praeiacentis necessarij praerequisitionem, quemadmodum in regula praefata, quando

Descenditur ad solutionem difficultatis.

[*H 4 r*]

dicitur non dimittitur peccatum, nisi restituatur ablatum, non designatur sola restitutione ablati, peccatum dimitti. Fieri quippe potest, ut quis inuitus restituat ablatum, in quo casu profecto non dimittitur, sed augetur peccatum. Sed sana et uera est intelligentia, quod remissio peccati praeexigat restitutionem ablati, non autem ponit remissionem peccati, quemadmodum nec ista locutio, non habetur domus, nisi habeatur fundamentum, non ponit fundamentum, Nam ad conuertentiam dicitur ad istam, si habeatur domus, habetur fundamentum, quae utique condicionalis est et ob id nihil ponens. Atque hoc modo dicit apostolus, non iustificari hominem ex operibus legis, nisi per fidem, non intendens hominem sola fide iustificari (neque enim talis locutio condicionata ponit iustificationem) sed signat fidem praeexigi, ad iustificationem, quod profecto uerissimum est. Hoc enim pacto Beda super hoc uerbo Pauli inducit Augustinum dicentem. Ex fide dicit nos iustificari, quia prima est, ex qua impetrantur caetera. Exponit verbum apostoli.

¶ Mouetur quaedam difficultas instituto impertinens. Cap. XVI.

¶ His non abs re candide lector prolixius immorati sumus fusiusque haec explicauimus. Complures enim hac tempestate praefatae distinctionis forsan ignari, homines ad difficiles impellunt exitus et iugo matrimonij submittunt inuitos, quos tamen plerumque expediret relinquere liberos atque solutos. Sunt nanque quibus persuasum est (ut bona uenia et citra arrogantiam loquar) qui quoque pro regula habent dictionem, nisi, negationi appositam, mox efficere positionem. Et huic baculo arundineo innitentes, si adolescens quispiam dixer it puellae. Ego non // accipiam aliam mulierem, nisi te, [*H 4 v*] et contra puella adolescenti, Ego alteri non nubam nisi tibi, ilicò pro matrimonio propensius fauorizantes, Vsqueadeo sentiunt illic esse sponsalia, ut si forte commisceantur, mox iudicent inter eos consummatum esse matrimonium quod reuera longe infra uerum uidetur. Secus foret si diceretur, non ducam mulierem, nisi te Bertam. Ex quo enim Berta comprehenditur sub mulere, à qua fit exceptio, mox locutio intelligitur exceptiua, et promittit se ducturum Bertam, hoc autem longe abest in priori locutione, quia Berta non comprehenditur inter mulieres alias à se, Vnde non potest illa locutio accipi pro exceptiua. Proinde non plus ibi sunt sponsalia, quam si dicat Bertae, non ducam aliam à te, quare etiam ut apparet non tenetur eam ducere, etiam post commixtionem, si uelit de caetero continenter uiuere, non enim pro singulorum imaginationibus, sed ut textus iuris habet, uterque contrahentium tenetur uerba prolata in eo sensu retinere, quem solet recte intelligentibus generare. Porro apud recte intelligentes, eiusmodi locutiones sunt omnino conditionales, prorsus nihil ponentes, Verbi gratia, Si De sponsal. et matri. cap. Ex literis

princeps iustus, pacis publicique commodi studiosus, sub iureiurando promittat se non initurum bellum, nisi iusta ex causa, hoc casu nullo pacto à quopiam debet intelligi astrictus manum conserere in causa iusta. Sed astruit se non conflicturum si non praecedat causa iusta. Atque hoc modo apostolus de perfido et obstinatissimo Iudaeo diceret, non iustificabitur ex operibus legis, nisi per fidem Iesu Christi, nihilque aliud insinuaret, quam quod non iustificabitur ex operibus legis, si non antecedat fides Christi. Quo circa sicut haec locutio nullam ponit iustificationem, ita nec illa asserit ullum bellum, Non ergo haec regula ueritatem habere uidetur qua dicitur dictio nisi, apposita negationi, positionem efficit, quod nimirum intelligendum reor, nisi aliqua apponatur aut coniungatur affirmatio, ut si quis promittat se ducturum mulierem in genere addatque continuo, non ducam mulierem in uxorem, nisi te Bertam, iam enim implicite pollicetur se ducturum Bertam in uxorem, quemadmodum etiam si dicat, non ducam aliam mulierem in uxorem, sed te.

¶ Disputatio secunda. Cap. .I.

¶ Aduersarius.

¶ Fides sine charitate, non est fides, neque uirtus, sed solum opinio quaedam. //

I1r ¶ Theologus.

¶ Apostolus . 1 . Corinth . 13 . dicens: Si habuero omnem fidem, ita ut montes transferam, charitatem autem non habeam, nihil sum, manifeste supponit omnem fidem posse stare in homine, charitate uacuo, ut superius ab initio ostendimus. Quare si Apostolus, fidem quae sine charitate est, adhuc fidem dicit et nominat, erroneum plane est, fidem ob charitatis absentiam, non esse fidem, immo manet (si apostolo credimus) absente charitate adhuc in homine uera fides, nisi forte aduersarius usqueadeo proteruiat, ut fidem quae montes transfert, fidem esse neget Nos uero interea ostendemus in homine charitatis experte, posse stare ueram fidem. Nam necesse est peccatori, charitate destituto, quam potest maxime orare deum, ut eius misereatur, qui tam crebro dixit, petite et accipietis, qui docet peccatores orare pro obtinenda sui iustificatione in parabola de publicano, et filio prodigo. At fieri non potest illa inuocatio sine uera fide. Quomodo enim inuocabunt, inquit Apostolus, in quem non crediderunt? Quomodo autem citra rectam et ueram fidem, credent in deum? Erat ergo in publicano peccatore non iustificato, sed pro iustificatione orante, nondum charitate obtenta, uera fides, id quod ab initio ostendimus. Imo in quouis impio adulto conuertendo, fides debet antecedere infusionem charitatis. Aut enim per baptismum charitatem assequitur et sic credere

Fides tempore charitatem antecedit.

oportet baptismum esse necessarium atque sufficientem ad salutem. Aut si cum filio prodigo, per uiam contritionis conuertitur impius, necesse est, ut per fidem sese cognoscat, deum patrem offendisse, ac pro peccatorum remissione humiliter exoret. Praeterea si per medium sacramentalis absolutionis, iustificatur impius, necesse est ut credat uerbo christi dicentis: Accipite spiritum sanctum, quorum remiseritis peccata, remittuntur eis. In omni ergo adulto, fides antecedere debet iustificationem. Adde quod in quolibet adulto iustificando, fides est per quam, et ex qua peccata sua cognoscit et deinceps peccata sua paenitendo recognoscere proponit, et reconciliationem ex diuina miseratione sperat, tandemque uitam aeternam auidus expectat. Est ergo dubio procul in iustificando homine ea fides quam Apostolus definit esse substantiam rerum sperandarum, argumentum id est certam cognitionem, non apparentium. Quum ita infallibiliter à definitione ad ipsum definitum efficacissimum sumatur argumentum, pro uero relinquitur in homine charitate uacuo, ueram esse fidem.

¶ Fides mortua est uera fides et donum dei. Ca. II.

¶ At huic sententiae ogganniet forsan aduersarius in hunc modum, Iacobus apostolus affirmat fidem sine operibus esse mortuam, ubi autem non sunt opera, ibi non est charitas, et econuerso, nam plenitudo legis id est adimpletio legis, quae est utique per opera, est ipsa charitas. Fides ergo sine charitate, est mortua. Sicut igitur homo mortuus, non dicitur homo, ita nec fides mortua dicetur fides. ¶ Sed hunc nodum non difficile est dissoluere. Apostolus nanque ea ratione, fidem sine operibus mortuam esse pronunciat, quia est sine principio uitae spiritualis, qua uitam meremur aeternam, quod sane principium est ipsa charitas. Vnde eiusmodi genere uiuendi aut uitae, fides sine operibus nimirum dicitur mortua. Atqui nihil inconuenit, eandem fidem dici uiuam, quoad substantiam, et ueram fidei rationem. Facit nanque fides hominem esse fidelem, constituitque eum intra gremium ecclesiae, potest quoque complura dona spiritualia, et postremo aeternam uitam impetrare. Et ne quis arbitretur hunc nostrum exponendi modum, nimisquam extraneum, et à sacris literis alienum, audiat quaeso Apostolum in eundum modum loquentem, uidua inquit, quae in delicijs est, uiuens, mortua est. Nec mireris: uiuit enim uita naturali, sed uita gratiae carens, spiritualiter mortua est. Et dominus in euangelio, simili loquendi modo utitur dicens Sine mortuos sepelire mortuos suos. Dicitur itaque fides in peccatore mortua, quia propter carentiam charitatis, quae est uita spiritualis animae, non potest producere opera uiua id est aeternae uitae meritoria. Postremo uideant bene aduersarij, quomodo fidem sine charitate dicant non esse uirtutem,

Obiectio *I 1ª*

Solutio.

Mortua fides est uera fides.

1.Timoth. 5.

quum uirtutis infusae definitio colligitur à doctoribus ex dictis Augustini Virtus est bona qualitas mentis, qua nemo male utitur, et quam deus in nobis sine nobis operatur. Excludant ergo ab hac definitione generaliter fidem etiam informem, si possint. Quod autem fides antecedens per quam iustificatur impius non sit opinio non operosum est probare, quando haec est cum formidine, illa uero cum certitudine et maxima adhaesione, neque enim fides iusticiam impetrans, potest esse uacillans.

¶ Disputatio tertia. ¶ Aduersarius.

¶ Credendum est simpliciter, quod sumus filij dei, et ob hoc saluandi, quicquid sit de operibus. ¶ Theologus

¶ Nemo certus est se esse in statu salutis aut filium dei. Ca. I.

¶ Priori parte asseris hominem indistincte certum esse, se esse iustum, et in statu gratiae, quod haereticum nemo esse dubitabit opinor qui haereticus non est. Certi enim sumus per fidem, necessario requiri aliquas dispositiones, ut homo sit in statu salutis,
12r sicut scriptum est Esaiae . 66 . // Ad quem aspiciam, nisi ad pauperculum et contritum corde, et trementem sermones meos. Sed an homo talem dispositionem consequutus sit, nemo pro certo scire potest, communem uitam agens, nisi per reuelationem specialem, aut illuminationem. Nunquam ergo excidet animo, illud Prophetae: Delicta quis intelligit, ab occultis meis munda me domine. Et illud Apostoli . 1 . Cor . 14 . Et si nihil mihi conscius sum, non tamen in hoc iustificatus sum. Et illud Iob . 9 . Si simplex fuero, hoc ipsum ignorabit anima mea. Quam ob causam Apostolus quoque tam largam securitatem et certitudinem improbans, sic ait: Cum timore et tremore operamini uestram ipsorum salutem. Quamuis ergo homo in generali per fidem suam certus esse debet, hominem, qui uere credit in deum per fidem uidelicet quae per charitatem operatur, esse in statu salutis, de nullo tamen particulari homine, homo potest esse certus per fidem, quod sit in statu salutis. Cur ita? ratio est, quia fides infusa et infallibilis, non se extendit ad particularia, mutabilitati adhuc subiecta, sed ad uniuersalia duntaxat. Scimus enim consecratione super debitam materiam rite facta, Christum esse in sacramento, non autem quod sub hac uel illa determinata hostia, Christus contineatur. Item sub poena damnationis aeternae, tenemur hunc articulum credere, quo confitemur remissionem peccatorum. Nemo tamen in particulari, certitudine fidei, de se uel de alio certus est, sibi uel alijs esse peccata dimissa, nisi cui hoc fuerit certa illuminatione reuelatum: unde praesumptuosum, immo haereticum est, fidem infallibilem et infusam ad talia particularia per certitudinem extendere. Quis enim scire potest, an amore, an odio dignus sit?

¶ Haereticum est nos esse certos de futura beatitudine.

Caput secundum.

¶ In posteriore uero parte nullo habito respectu operum affirmas indistincte hominem esse certum de sua beatitudine, quod certe praesumptuosissimam haeresim reputamus. Quamuis enim dicat Apostolus, uniuersalem sententiam, quum ait: Proprio filio suo non pepercit deus, sed pro omnibus nobis tradidit illum. Ro . 8 . et Propheta Esaias, cap . 53 . Dominus posuit in eo iniquitatem omnium nostrum, non tamen omnes fiunt beati, neque assequuntur uitam aeternam, aut remissionem peccatorum, pro quibus Christus mortuus est. // Posset enim quis damnari, pro quo mortuus est Chris- *I 2v*
tus. Alioqui frustra dixisset apostolus: Noli cibo tuo illum perdere, Roman . 14.
pro quo Christus mortuus est. Quare nec ex diuina promissione, nec ex fide promissionis diuinae aliquis de sua beatitudine certus est, quod sic facile persuaderi posset. Nam tales promissiones non sunt tanquam absolute intelligendae, sed habent conditiones operum annexas, et in scripturis expressas. Scriptum est enim: Qui non tollit crucem suam, et sequitur me, non est me dignus. Et Iohan . 14 . Si diligitis me, mandata mea seruate. Qui non diligit me, sermones meos non seruat. Et ca . 15 . Si praecepta mea seruaueritis manebitis in dilectione mea. Et Matthae . 7 . post longum sermonem, Qui habet mandata mea, et seruat ea, ille est qui diligit me. Et qui fecerit uoluntatem patris mei, hic intrabit in regnum coelorum. De operibus sic addit: Omnis qui audit uerba mea haec, et non facit similis erit uiro stulto &c. similem sententiam dixit apud Lu . 7 . ca . Et ad Ro . 8 . Cohaeredes autem christi, si tamen compatimur, ut glorificemur Et ad Hebrae. Didicit Christus ex his, quae passus est, obedientiam, et consummatus, factus est omnibus sibi obtemperantibus (id est mandata sua seruantibus) causa salutis. Ad haec conditiones operum non minus, sed perinde cadunt sub fide uera, ut ad aeternam salutem necessariae, atque ipsa beatitudo promissa, sub fide cadit adimplentibus eas conditiones, ut ergo homo de beatitudine sibi promissa obtinenda, certus sit, opus est ipsum esse certum, has conditiones operum à se esse impletas, aut saltem extrema perseuerantia esse adimplendas, alioqui nullam de sua beatitudine habebit certitudinem. Haud itaque minus incertus de sua ipsius beatitudine manet homo, quam de ultima sua perseuerantia in bonis operibus. Proinde haereticum est dicere hominem non esse incertum de sua beatitudine, quia quamuis ex parte dei promittentis defectus esse non possit, quia uerax est, et potens promissa donare, incertus tamen est homo, an in finem usque sit perseueraturus in bonis operibus, quantumuis etiam uere credat in deum, et in ipsum confidat. Scriptum quippe est: Qui existimat se stare uideat ne

cadat . 1 . Corinth . 10 . Manet ergo homo ex parte suijpsius incertus, de foelicitate sua futura, quàmuis non lateat deum promittentem hominis cuiusuis futura foelicitas. ¶ Vt igitur tandem librum hunc concludamus, haeretica est positio quam aduersarius pertinaciter in iudicio sub his verbis defendit. Credendum est simpliciter, //
I 3r quod sumus filij dei, et ob hoc saluandi, quicquid sit de operibus. Sed diabolicus quidem libellus, cui titulus est, summa diuinarum scripturarum, teutonice descriptus, capitulo suo quarto, huic nostrae conclusioni sub uerbis sequentibus obsistit. Sicut extra merita nostra deus nos filios suos fecit, et haeredes suos in baptismo, sic etiam uult nobis dare extra merita nostra, quod nobis promisit. Quare nemo debet diffidere, quia sicut per opera uestra bona non meruistis quod deus fecerit uos haeredes suos sic propter peccata uestra non eritis diffidentes, quia solum est ex gratia dei, quod saluamur, et non per merita nostra. Nam antequam aliquid boni feceramus, immo dum adhuc essemus inimici dei, tunc deus nos filios suos fecit et haeredes. Haec ibi. Maledictae sane et extremae dementiae miserorum falsissima haec est consolatio, quae idem fert iudicium de operibus quae ante iustificationem, quando nulla sunt opera bona, quod de operibus quae ex gratia dei et adiuuante deo fiunt, quibus meremur regnum coelorum, quibus regnum coelorum in mercedem et promittitur et redditur, ut dudum in nostro Epitomate [1]) et in hoc opere libro primo disputatione secunda cum sequentibus multis scripturis demonstrauimus. Caeterum quomodo deus nos dilexerit, et simul inimicos nos habuerit, uideat qui uelit Augustinum lib. tertiodecimo, de Ttrinitate qui materiam hanc mouet cap . 2 . et resoluit cap . 16.

¶ Finem ergo huic libro impositurus, attendite quaeso uos Lutherani pertinacissimi bonorum operum inimici, quid ad patresuestros antiquos haereticos et pseudoapostolos dixerit, et quid uobis dicturus esset diuus Augustinus in praefatione psalmi . 31 . Intendite ergo uos inquit, alioqui male intelligendo proijcitis uos in illam uoraginem impune peccandi et ego liber sum, sicut apostolus ab omnibus male intelligentibus, liber fuit, Libenter enim male intellexerunt, ne bona opera sequerentur.

¶ Ex sententia condemnationis contra aduersarium additio.

¶ Nec releuat eum si modo confingat de sola fide, quae per charitatem operatur se esse locutum, hoc enim sermo eius non permittit. Postquam enim declamauit ad populum dicens, Debemus

---

1) Nl. in het *Epitome de fide et operibus*; zie hierboven, blz. 416.

scire, quod homo solum per fidem saluus fit et iustus, statim eodem sermone sic adiunxit, Nunc // autem posset aliquis interrogare ac *I 3 v* dicere. Quid est illa fides, per quam solum salui efficimur. Et continuo fidem describens de qua loquitur, sic respondit. Haec est uera cognitio et notitia quae peruenit per uerbum dei de Christo Iesu, quod ipse sit saluator et redemptor noster. Ecce quod explanando ad populum quid per fidem intelligeret de sola cognitione et notitia Christi mentionem fecit, quae utique bene sine charitate est in peccatoribus, Nec mentionem fecit de charitate et operibus eius. Et tandem materiam suam coram populo sic conclusit, Hic est nunc clare ostensum, quod solum nostra fides et notitia de Christo Iesu nos saluos facit et iustos et non nostra merita uel opera. Ecce quod nec hic mentionem fecit de charitate et operibus charitatis, sed potius opera exclusit. Non igitur confingere potest de fide per charitatem operante se d untaxat fuisse loquutum.

¶ Finis libri secundi.

¶ INCIPIT LIBER TERTIVS.

¶ Aduersarius.

Sicut sponsus amore plenus debitum lapsus et inique acta suae dilectissimae sponsae in se recipit, ac pro eis satisfecit, et ei tradidit amanter omnes suas diuitias et haereditates, Ita dominus noster Iesus Christus omnia nostra peccata in se recepit, et omnes suas diuitias et haereditatem nobis iterum tradidit, si ei crediderimus et idipsum de eo confidamus.

¶ Theologus.

¶ Comparationem hanc ridendam magis quam refellendam desumpserunt peruersi nequitiae filij, ex uerbis Martini Lutheri libro suo de libertate Christiana ubi sequentia habet verba. Fidei gratia incomparabilis est, haecque animam copulat Christo, sicut sponsam cum sponso, quo sacramento (ut apostolus docuit) Christus et anima fiunt una caro, quod si una caro sunt, uerum inter eos matrimonium, immo omnium longe perfectissimum consummatur &c. sequitur et omnia eorum communia fieri. Christus est plenus gratia, uita et salute, anima plena est peccatis, morte, damnatione. Intercedat tamen fides, et fit ut Christi sint peccata, mors et infernus, animae uero gratia, uita, salus &c. Qui enim corpus suum et seipsum illi (scilicet sponsae) donat, quomodo non omnia sua donat, et qui corpus sponsae accipit, quomodo non omnia quae sponsae sunt, // accipit? Hic iam dulcissimum prodit spectaculum. Haec ille. Age *[I 4 r]* itaque uideamus quid hoc dulcissimum spectaculum mundissimi

sponsi cum impurissima sponsa, matrimonialis coniunctio praetendat. Videamus inquam quid intus monstri alat. Interim tamen Christus uideat, dum nos suum negotium strennue agimus, ne si nos contingat (quod absit) cum obstinatis hominibus infeliciter pugnare, cogaturque Christus, uelit nolit (nimirum matrimonij iure) purulentam ac scabiosam sponsam thalamo suo castus sponsus admittere. uideat (inquam) ne contagiosi corporis scabie maculetur. Verumque ergo dissoluentes et impobantes, quod alio in loco ex diuo Augustino collectum libro de spiritu et litera, cap . 31 . narrauimus, erroris importunitate denuo repetentes, dicimus (neque enim pudet ut quibus armis semel feliciter fusus est hostis, frustra surgere nitentem deprimamus) De hac (Augustinus inquit) fide nunc loquimur, quam adhibemus cum aliquid credimus, non quam damus dum aliquid pollicemur. Nam et ipsa dicitur fides. Sed aliter dicitur, non mihi habuit fidem, aliter autem non mihi seruauit fidem, nam illud est, non credidit quod dixi, illud non fecit quod dixit. Haec ille. Est igitur quaedam fides, cuius peculiaris actus est, credere promittentem facturum satis promissioni suae, et ex hoc confidenter expectare rem promissam, à qua solet in ciuilibus creditor quis dici, &c. Alia uero est fides cuius proprium officium est rem à se promissam perficere, et ab hac in ciuilibus dicitur quis fidelis uel fide dignus, ut apud apostolum. Hic autem quaeritur inter dispensatores, ut fidelis quis inueniatur, Et alibi, Esto fidelis usque ad mortem &c. Porrò in carnali matrimonio quando eius bona recensentur, fides, proles et sacramentum, non accipitur fides in priori significatione qua coniunx coniugem castum ac sibi fidem seruare credat, quia stante utrimque hac fide frequenter clam mutuo se defraudant. Sed accipitur fides in significatione posteriore, secundum quam persoluuntur promissa, talem enim decet fidem esse in matrimonio, ut neuter coniugum alieni thori coniugio misceatur. His ergo praelibatis, instituti nostri rationem exequamur, dicentes, fidem illam per quam anima Christo uelut sponso copulatur, non esse illam fidem, qua anima credit Christo promissori, tanquam fidem sibi promissam semper seruaturo, sed est ea fides, cuius officium est seruare promissa, quae christiani hominis anima in baptismatis susceptione deuouit Christo. // Sicut enim in ueteri lege qui circumcisionem accipiebat, uniuersam legem Mosaicam se seruaturum promittebat: sic et in baptismatis susceptione (quod circumcisioni successit) totius euangelicae legis debitores, ipsi nos constituimus ad modum loquendi apostoli qui Galatis contestatur dicens. Testificor rursus omni circumcidenti se, quoniam debitor est uniuersae legis faciendae, lex autem euangelica docet et praecipit non solum ut Christo credamus, et in eo confidamus, sed etiam praecipit, ut quae ille iusserit,

Duplex fides.

I.Cor . 4

[*I 4 v*]

Galat . 5.

opere impleamus. Fides autem sic promissa, sine charitate nullatenus seruari potest, quia sine charitate nemo ualet euangelica praecepta adimplere. Charitas enim secundum apostolum est plenitudo, id est, adimpletio legis. Et seruator inquit quoniam in duobus praeceptis charitatis uniuersa lex pendet et prophetae. Proinde charitas, non sola fides est, quae animam sponsi sui Christi, connubio iungit. Sicut dominus per Hieremiam. Recordatus sum inquit, tui miserans adolescentiam tuam et charitatem desponsationis tuae. Et infra per eundem. In charitate perpetua dilexi te, ideo attraxi te miserans. Quam sententiam Canticorum liber confirmat, qui cum sit uelut quoddam spiritualis desponsationis epithalamium, praecipue charitatis mentionem facit. Item dominus in euangelio. Si quis (inquit) diligit me, sermonem meum seruabit, et pater meus diliget eum, et ad eum ueniemus et mansionem apud eum faciemus. Quod uero apud Osee legitur: Desponsabo te mihi in fide, nihil nostrae obsistit ueritati. Ibidem enim praecedit. Et sponsabo te mihi, in iustitia, et iudicio, et misericordia, et miserationibus, ubi manifeste innuitur ad spiritualem desponsationem non sufficere solam fidem, sed requiri etiam necessario opera charitatis, cuiusmodi sunt, iustum iudicium, misericordia, et miseratio. Quod uero pluribus communiter asscribitur, non potest absque errore uni singulatim attribui. Sicut hic faciunt infelices Lutherani, quod enim fidei per charitatem formate attribuit scriptura, soli ac nudae fidei asscribentes, nempe qui de hac fide, quam nos in obseruatione mandatorum dei consistere docuimus, nihil dicunt, nihil intelligunt miseri, sed hac postposita ad eam dumtaxat fidem primo se conferunt, qua deo creditur tanquam beatificatori ac seruatori nostro, deinde ad eam fiduciam qua ex eius bonitate beatitudinem credendo assequi confidunt. Hos sane duos internos animi sui actus, fidei uidelicet ac confidentiae sufficere docent // ad aeternam uitam consequendendam [1]) nequissimi seductores floccifacientes, interim ac ubique supprimentes eam fidem, quae in custodiendis dei mandatis consistit. Hiere. 2. Hiere. 31. *K 1r*

¶ Sed nunc ad utriusque partis intentionem, nostram uidelicet et Lutheranorum desponsationis Christi cum anima arram ostendimus, restat ergo, ut dulcissimum spectaculum illud in quo Lutherus cum suis gloriatur propius oculis uestris subijciamus, ac (sicut promisimus) quid intus monstri alat indicemus. Nullas conditiones in quibus fundetur spitituale [2]) matrimonium animae cum Christo addit iste audaculus assertor, quam ut tantum credamus Christo omnia bona promittenti, de coque confidamus, tanquam omnia bona largituro, de mutuo uero amore, quo anima super omnia Christum

1) Lees: consequendam. 2) Spirituale.

diligat, qui est charitas, de caeteris diuinis praeceptis, quorum obseruationi promittitur, et debetur uita aeterna, ne uerbum quidem facit. Quid igitur aliud faciunt, istiusmodi indignissimi spectacula [1]) iactores, quam quod in spirituali matrimonio animae ad Christum, animam similemfaciunt et conferunt prostitutae et adulterae, quae marito suo scienti et conniuenti illudit, quotidieque fornicationes et adulteria alia super alia committens ex castissimo uiro lenonem, atque suae turpitudinis ignauum patronum facit. Quasi uero Christus citra delectum, assumat sponsam etiam nephandissimam, usqueadeo de munditia sponsae suae sit negligens, ut nec eam mundam efficere curet aut cupiat, nec sui amatricem reddere, sed duos dumtaxat actus internos de ea requirat, credendi uidelicet et confidendi, de iustitia uero, caeterisque iustitiae uirtutibus non curet, sed his duobus actibus habitis, aliorum uitiorum consortium haud abhorreat. Quasi posset esse quaedam participatio iustitiae cum iniquitate Christi ad Belial. ¶ Praeterea quid his uerbis aliud sibi uolunt, quam quod anima (modo istos duos actus commemoratos habeat) sponso Christo credat in eoque confidat, licet uoluntati sponsi sui in nullis alijs obtemperet, forniceturque, ac sponso suo nulla in re fidem teneat, sed tantummodo castitati et mundiciae sponsi sibi castam et ueram fidem seruanti, firmiter credat: confidatque propterea constanter sese tanquam dignam assequuturam haereditatem omnem, omnes sui sponsi diuitias, sicque porro digna erit procacissima meretricula omnibus bonis sponsi sui, ob duos actus commemoratos, quorum etsi unus sit laude dignus, ita quod sit laudabile firmiter et certo credere Christum nobis seruare fidem
K 1v promissam et addictam, alter uero extremae sit praesumptio//nis, istis (inquam) duobus actibus stantibus, ilico anima uel peccatis omnino immersa perseueransque in illis (ut stultissimi impostores illi fingunt) tota haereditate Christi certissime perfruetur. Ecce scenam deteximus et dulcissimum, id est, foedissimum spectaculum ob oculos posuimus. Nunc qui dignabuntur curiosius singula rimentur, ac dulcissimum Lutheranorum spectaculum mecum rideant et detestentur. Sed longius his nenijs confutandis immoratus sum quam par erat, forte tamen non inutile uisum fuit noui matrimonij paranymphis hac similitudine, pudicas deo dicatas mentes excecare et obfirmare, ne sacrilegi matrimonij scelere deterrerentur, si uiderent Christum pariter foetidissime conscientiae habitaculum non abhorrere

¶ Secunda disputatio.

¶ Aduersarius.

¶ Dominus noster Iesus Christus omnia nostra peccata, quae

1) Misschien moet spectaculi of spectaculorum gelezen worden.

fecimus, facimus aut adhuc facturi sumus, adeo plene in se recepit atque pro eis per passionem suam amaram, et mortem suam innocentem ac lugubrem, tam perfecte, superabundanter ac multipliciter satisfecit, quod nec ipsa diuina iustitia possit, aut audeat loqui, aut mutire, aduersus eos qui in Christum confidunt, et idipsum firmiter credunt quantumlibet etiam magni sint peccatores.

¶ Theologus.

¶ Humani intellectus natura sic habet ut si quod desideramus assequi posse cernimus, statim nos assequuturos credamus. Ex qua credulitate, quae in parte est cognitiua, sequitur in parte appetitiua quaedam fiducia. Haec autem fiducia in adipiscendis spiritualibus praesumptuosa est, quando extenditur in bonum spirituale ut possibile acquiri per diuinam omnipotentiam et misericordiam, quod tamen non est possibile per diuinam ordinationem, ut cum quis delicti sui ueniam sperat absque dei dilectione, absque poenitentia. aut regnum coelorum assequi putat sine meritis et sanctis operibus praesumptuosus est, licet enim possibile sit, per diuinam omnipotentiam &c. Veniam impetrare delicti, et regnum coelorum assequi, hoc tamen impossibile est secundum diuinam ordinationem absque paenitentia et operibus bonis. Ista autem positio asserit deum nihil requirere ex nobis, nisi duos actus internos actum. dico credendi et actum confidendi, quos actu s [1]) cum ho-//mo habuerit, iustitia *K 2 r* diuina nihil inuenit in tali homine, quod puniat quantumlibet peccator sit. Talis ergo homo quantumcunque perdite uiuat, bonis omnibus insidietur ac sanctos persequatur usqueadeo est ab omni poena immunis, ut ad hunc puniendum, diuina iustitia ne mutire quidem audeat. Sed ut efficacius non minus abominandam quam temerariam assertionem confutemus, et ne ullus tergiuersandi locus aduersario relinquatur, suam ipsius aduersarij rationem in autorem retorquentes sic argumentamur. Christus in superabundantem satisfactionem nostram, mortem sustinens, omnia peccata nostra praeterita praesentia, et futura supra se recepit, ergo etiam sublatis actibus credendi et confitendi, quos iste ponit, in nephandissimo peccatore nihil paena uel punitione dignum, neque etiam alicuius pene reatum reperiet. Siue ergo credam siue non credam, siue confidam siue non confidam, Christus pro me satisfecit et paenas à me debitas, ipse exoluit, nullam ergo paenam iustitia diuina à me poterit exigere. Non enim iuste expetitur debitum, quod dudum est persolutum. Verbi gratia: Si Petrus solueret pro me Iohanni centum, non potest Iohannes illos centum, siue [2]) iniquitate à me petere. Ita sane diuina

1) Lees: quos actus cum.
2) Lees: sine.

iustitia, non potest sine iniquitate paenam exigere quam Christus abundanter pro me persoluit: alioquin diuina iustitia, quasi bis puniret in idipsum, quod de ea nefas est dicere uel cogitare. Item deus (inquit Apostolus) proprio filio suo non pepercit sed pro nobis
Roma . 8 omnibus tradidit illum. Et apud Prohetam: Posuit deus in eo ini-
Esa . 53 quitatem omnium nostrum, languores nostros ipse portauit, liuore eius sanati sumus. Ergo etiam in nobis neque credentibus, neque confidentibus, utpote pene infidelibus, iustitia diuina nihil inueniet neque ullius pene reatum seu debitum inueniet, quia Christus (ut iste inquit) pro nobis abunde satisfaciendo, nos ab omni reatu, seu debito satisfaciendi liberauit, in praeterito praesenti et futuro. Faciamus ergo omnia quae libidini, quae malignitati occurrerint. Et neque purgatorium neque infernum timeamus: Etiam si neque in deum credamus neque confidamus, iustitia diuina non audebit contra nos mutire. Vides hic Christiane lector, stultissimae posi-
Euasio. tionis fundamentum esse subuersum. ¶ Sed dices aliena satisfactio non releuat debitorem, nisi in solutionem debitor consentiat,
*K 2*ᵛ eam quoque acceptet, sicut in humanis etiam // debitis, idipsum contingit, uerbi gratia: in exemplo prius dato, nisi ego rati habeam, solutionem pro me factam, non erit pro me satisfactum. Qui autem satisfactioni Christi non credit, nec in ea confidit, etiam hanc Christi satisfactionem non acceptat. Proinde neque ipse à poena
Euasionis confutatio liberatur, sed eius debitor remanet. Respondeo, siue ego approbem siue non approbem: iustitia tamen dei satisfactionem Christi realiter acceptauit, sicut in exemplo dato: Iohannes pecuniam numeratam recepit, et ergo solutione Petri recepta, nullam aliam solutionem absque manifesta iniquitate à me quaerere potest. Ita quia pater coelestis in superabundantem satisfactionem tradidit pro nobis filium suum in mortem, et iustitia diuina traditionem illam acceptauit, (nisi quis dicere audeat iustitiam diuinam à paterna sapientia discrepasse) Idcirco nihil est, quod iustitia diuina à nobis uelut debitum poenale queat exigere, quandoquidem Christus per passionem suam amaram omne pro nobis debitum exoluit. Sed quia haec uelut impia et blasphema, piae aures audire dedignantur: ideo dicendum est, quod Christus pro omnibus satisfecit sufficienter, non tamen efficaciter pro omnibus, sed pro his tantum, quibus passio Christi applicatur. Passio autem Christi non applicatur nobis per solam fidem et fidutiam spei ut nugatur iste, sed per fidem, spem et charitatem. Siquidem Christus (ut est apud Petrum) passus est pro nobis non solum ut ei credamus et confidamus, sed nobis reliquit exemplum, ut sequamur uestigia eius, et ut si compatiamur, etiam conregnemus. unde et dominus in euangelio: Qui non baiulat (inquit) crucem suam et sequitur me, non est me dignus.

¶ Disputatio tertia.

¶ Aduersarius.

¶ Istud itaque firmiter credere et confidere quod dominus meus Iesus Christus pro omnibus nostris peccatis passionem pertulerit et crucem subierit deo est acceptius, et mihi salubrius quam si ego ipse millesiet [1]) à Turcis propter dei honorem passionem perferrem, crucemque subirem aut martyr efficerer.

¶ Theologus.

¶ Non poteras certe, propius ad Lutheranae malignitatis scopum attingere quam dum excellentissimae charitatis opus longe infra sub fide et spe deprimis, omnia simul bona opera damnes at [2]) confodias. Nullus enim potest // uerum subire martyrium et uere martyr *K 3r* dici, nisi ultra id quod in Christum credit atque confidit, etiam Christum uocis attestatione confiteatur, quod sane maius est, quia istud est ad salutem, ubi prima duo pertinent ad iustitiam, dicente apostolo: Corde creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem. Ita ultra praedicta tria uidelicet fidem et spem et oris confessionem, quae inuenitur etiam in hominibus modicae charitatis. Verum consummatumque martyrium quod propter christum ad dei honorem sustinetur, actum addit maximae charitatis iuxta sententiam saluatoris: maiorem charitatem nemo habet ut animam suam ponat quis pro amicis. ¶ Iam uideamus, utrum sit acceptius deo, et nobis salubrius, an habere duos actus tantum, fidei uidelicet et spei, qui possunt esse in hominibus modicae charitatis, immo in peccato mortali existentibus. Nonne gratius est deo hominique salubrius si cum duobus illis actibus addatur opus aliquod excellentissimae constantiae atque charitatis. Profecto si beatissimo Paulo credamus multo gratius est deo, et homini salubrius, habere charitatem excellentissimam, quam fidem et spem absque ulla charitate. Apostolus enim cum non solum excellentem sed simplicem charitatem, omni fidei et spei praefert, cum inquit. Si habuero omnem fidem &c. charitatem autem non habuero, nihil sum. Et iterum: Nunc autem manent fides, spes, charitas: maior autem horum est charitas.

¶ Disputatio quarta.

¶ Aduersarius.

¶ Atque ideo loquitur Christus: Qui in me credit non iudicatur, hoc est, Deus non considerat, quae aut qualia christiani hominis sunt opera, bona aut mala, sed sola eius fides ei reputatur ad iustitiam et sanctitatem, quia fides non attendit ad hominem, aut eius

---

1) Lees: millesies. 2) Lees: ac.

opera, sed ad solum Christum, et eius opera ac merita, per quae sola credit se saluari, si etiam totius mundi peccata fecisset.

¶ Theologus.

¶ Ergo ne nouus Euangelij spoliator (dicerem scoliator) aliquid e tuo capite, Christi addis euangelio quo illud falsissima expositione ad tuam ipsius perniciem adulteres atque corrumpas? Quid deinceps nobis irasceris, sicubi forte non nostram, sed alicuius approbati, ac sancti uiri expositionem obiecerimus, quando tamen non alterius expositionem sed proprium somnium contra euangelij sensum, non es ueritus adducere. Qui in me credit, non iudicatur, hoc est inquis. Deus non considerat, quae aut qualia Christiani
K 3v hominis sint opera, bona aut mala, nimirum // qui circa cardines coeli ambulat, nec nostra considerat. Opinor quod hanc expositionem sub scamno latitantem extraxeris, magistri tui Lutheri imitatus exemplum, qui id genus multa hactenus mundo incognita, ex uno pedum puluere, ac de ipsis gradibus protracta, luci atque dici reddidit. Quis enim hunc locum ita exposuit? Quando enim Christus dicit: Qui credit in me, non iudicatur, intelligi uoluit, non de quacunque fide (ut tu somnias) sed de fide per charitatem operante, id est, dei mandata adimplente, talis enim non iudicatur, id est, non habet causam, propter quam condemnetur. Et hanc expositionem nos non confingimus, sed eam Christus pluribus in locis manifeste insinuauit, quando seruantibus mandata, promittit uitam aeternam: non seruantibus ignem aeternum. Proinde quod dicis deum non curare opera nostra, quae aut qualia sint, manifeste repugnat sacro Euangelio, ubi homines pro bonis operibus ponuntur ad dextram in gloriam: pro malis uero ad sinistram, in supplicium aeternum. Est quoque contra apostolum Paulum, qui Ephesiis scribens: postquam fidem commendasset subiungit, dei enim factura sumus creati in Christo, in operibus bonis, quae praeparauit deus ut ambulemus in eis. Sed et Petrus apostolus, nonne frustra credendus est admonuisse, ut per bona opera certam faciamus electionem nostram et uocationem. Tantum abest, ut ea deus non curet, quibus tormenta parauit aut gloriam. Hinc ergo palam fit, quam apte consonet euangelio sub scamno quaesita expositio, et quam conuenienter dicatur: deus non considerat opera, sed sola eius fides, ei reputatur ad iustitiam. Quomodo enim uerum est, quod Psalmus ait: Oculi domini super iustos, et aures eius in preces eorum. Vultus autem domini super facientes mala, ut perdat de terra memoriam eorum: si deus non considerat opera. An non considerat opera, cui omnes capilli capitis nostri numerati sunt, et de omni uerbo ocioso quod locuti fuerint homines, rationem est exacturus in die iudicij. Sed falsissimam interpretationem plane sapientis sen-

tentia reprobat, ubi ait: Respicit dominus uiam hominis, et omnes gressus illius considerat. Quod autem dicis, quod per sola merita Christi, et non per merita hominis saluamur, quia superius ab initio satis ostendimus, ad alia transeamus. //

¶ Aduersarius. [K 4 r]

¶ Itaque homo Christianus, etsi omnia peccata mundi commisisset, tamen credit et confidit firmiter, quod pater coelestis illi propicius erit, et beatum faciet propter Christum, et ob id etiam beatus efficitur, quia ea est gloria euangelij, quod peccatores saluos faciet, atque in euangelio sola infidelitas pro peccato reputatur, sicut Christus a it [1]). Qui non credit iam iudicatus est et condemnatus.

¶ Theologus.

¶ Fauorabilis sane assertio, et impiorum auribus longe gratissima. Sed partem eius priorem uidelicet, quod propter solum credere, atque confidere, coelestis pater beatos nos efficiat, iam satis nos confutauimus superius. Quod autem dicis eam esse euangelij gloriam quod peccatores saluos faciet libenter admittimus, uenit enim filius hominis quaerere et saluum facere quod perierat, et apud apostolum Paulum. Fidelis sermo, quod Iesus Christus uenit in hunc mundum peccatores saluos facere quorum primus ego sum, &c. Sed quod hoc fiat in adultis et rationis usu pollentibus, absque bonis operibus proprijs, praesertim si de salute patriae loquamur, ut haereticum et impium prorsus negamus, quia per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum dei, et nisi compatimur, non conregnabimus. Item oportet omnes nos sisti ante tribunal dei, ut referat unusquisque propria corporis prout gessit. Sed contra finalem uidelicet, quod sola infidelitas pro peccato reputatur, sic (ut superius ostensum est) institimus, quia omnis fides stat in homine, charitate destituto, et peccati mortali obnoxio, ubi autem omnis fides, profecto ibi nulla est infidelitas, mendacium est igitur dum inquis quod in euangelio sola infidelitas pro peccato reputatur.

¶ Aduersarius.

¶ Si iudicari deberem ò mi pater coelestis secundum exigentiam meorum operum aut meritorum, possem tunc sperare aut desperare, sed quia per meam fidem et confidentiam in Christum Iesum saluus ero, ideo nihil obest an mea opera bona sint an mala, si solum sciam firmiter credere et de tua bonitate confidere.

¶ Theologus.

¶ Tu ne igitur nouam iudicandi normam deo praescribis, ut qui secundum scripturas semper hactenus secundum opera uniuscuiusque

1) Lees: Christus ait.

[K 4 v] propria iudica // uerit, iam deserto hoc iudicandi ordine, secundum solum credere atque confidere, iudicare cogatur. Ergo ne scilicet ob tuam spem uel desperationem uniuersum iustitiae suae ordinem immutabit deus? Pudeat te, si uel unam christiani sanguinis guttam habes in corpore tuo tam sceleratae uocis. Quoties legis in Apocalyp. Iohannis? Iudicatos homines secundum opera. Vis ut pauca ex his referam? Iudicati sunt mortui ex his quae scripta erant in libris secundum opera ipsorum. Et iudicatum est de singulis secundum opera ipsorum. Denique. Ecce uenio cito, et merces mea mecum est reddere unicuique secundum opera sua. Sed quid insanissimam opinionem unius libri testimoniis refello, quam infinitae fere scripturae damnant atque confodiunt.

¶ ¶ Aduersarius. Disputatio quinta.

¶ Omnia nostra opera propria, quamuis bona aut sancta uideantur, omnia sunt immunda, quae per prophetam Esaiam comparantur immundo et foetido panno, quo utuntur leprosi et morbillis oppleti, quo sanguinem à uulneribus extergunt.

¶ Theologus

¶ Quia positionis huius ansam ex Lutheri uerbis arripuisti, uidendum nobis est an haec expositio eius falsae doctrinae consentiat. Quod ut luce clarius fiat. eius uerba referamus. Sic autem inquit Esa . 64 . Facti sumus immundi omnes, et quasi pannus menstruatae, uniuersae iustitiae nostrae. Haec uel sola autoritas obstruit omnium contradictorum os, et gulam, cum sit apertissima, esse nos omnes immundos, et non modo iniustitias, sed iusticias quoque nostras apud deum. Et iterum. Scio quid hic solent opponere, scilicet prophetam loqui de iustitia nostra, quae ex lege est quam apostolus quoque damnat. In hanc sententiam etiam diuus Hieronymus cedere uidetur. Sed uerba prophetae sunt manifesta, loquitur enim in persona totius fidelis populi qui non iustitia legis, sed gratia iusti erant. Et rursus sic concludit. Non dicit propheta iustitiae nostrae et nos, sed omnes et uniuersae iustitiae, neminem excipit, et nullam iustitiam mundam asserit. Hactenus Lutherus. Inuenimus ex apostolo Paulo inprimis esse quandam iustitiam humanam, id est, solis humanis uiribus partam, à qua apud gentiles etiam multi iusti sunt uocati, ut Fabricij, Socrates, Seneca, et multi
[K 5 r] alij, qui ob singularem animi // constantiam, et uirtutis robus, iustitiae nomenclaturam meruerunt, et talis erat passim iustitia Iudaeorum, qui solo adminiculo scriptae legis, suis uiribus, non adiutorio gratiae et fidei mediatoris Christi, arbitrabantur se implendae legi sufficere, de qua iustitia illud apostoli Pauli intelligendum est dicentis, Quoniam habent quidem gloriam, scilicet apud homines, sed non apud deum. Alia vero est iustitia coelitus homini

infusa, et haec est iustitia, qua iustificamur apud deum: de qua illud Esa. 64. accipi potest. Occurristi lactanti et facienti iustitiam. Vtramque tamen satis manifeste indicat apostolus ad Ro. x. Ignorantes (inquit) dei iustitiam, et suam uolentes constituere, iustitiae dei non sunt subiecti. Iustitiam dei exponit Augustinus innumeris locis, non qua deus in se iustus est, sed quam nobis infundit, ut apud eum iusti simus. Item ad Philip. 3. Si quis alius uidetur confidere in carne, ego magis, &c. secundum iustitiam quae in lege est, conuersatus sine querela, sed quae mihi fuerunt lucra, haec arbitratus sum propter Christum detrimenta, Verumtamen existimo omnia detrimenta esse, et arbitror ut stercora, ut Christum lucrifaciam, et ut inueniar in illo non habens meam iustitiam, quae ex lege est, sed eam quae ex fide est Iesu Christi. Vides hic candide lector quod secundum iustitiam legalem, quae in solis externis consistit operibus, siue [1]) querela (id est iuste fuit conuersatus) sed hanc ut stercora uilipendit, ut inueniretur in Christo, non habens suam iustitiam, quae ex lege est id est quae est per solum adiutorium legis ex uiribus humanis, sed eam quae ex deo est per infusionem gratiae. Vides denique apostolum de se scribere, ut inueniar in eo, non habens meam iustitiam, de alijs uero quod ignorantes dei iustitiam, suam constituere uoluerint? Quas ergo apostolus sub diuersis nominibus meamet [2]) suam dixit, has propheta sub uno nomine complectens nostras iustitias appellauit. Et quos apostolus comparat stercoribus, propheta panno menstruato comparauit: Non ergo dixit propheta uniuersas iustitias absolute, sed uigilanter uniuersas nostras iustitias id est humanis uiribus acquisitas esse immundas, quas apostolus stercoribus assimilauit. Nonne satius fuisset Martino cum beato Hieronymo ueram prophetae intelligentiam, ex textu apostolico accipere quam textum prophetae mutilando mendaciter corrumpere, et corrumpendo concludere uniuersas iustitias, etiam eorum qui iustitia diuinae gratiae iusti erant, esse immundas? An iustitiam dei per quam nos formaliter iustos facit immundam dicemus? Absit: Alioquin fidem quam deus nobis infundit, etiam immundam dicemus, de qua tamen dicitur in actibus apostolorum, quod purificat corda, et // de qua per prophetam dici- [K 5ᵛ]
tur. Effundam super uos aquam mundam, et mundabimini ab omnibus inquinamentis uestris. Ad hanc iustitiam pertinet illud saluatoris. Omnis qui bibit ex aqua hac, quam ego dabo, fiet in eo fons aquae salientis in uitam aeternam, in quam (testante apostolo Iohanne) nihil coinquinatum introire potest, Denique ad hanc iustitiam referendum est, quod Iacobus dicit. Religio munda haec est

1) Lees: sine. 2) Meam et.

apud deum, uisitare pupillos &c. Et ni hilominus mendacissimus Sicophanta praeceptor tuus Martinus audet dicere sine exceptione, uniuersas iustitias esse immundas, et nullam ab immundicia iustitiam excipi. Dignus profecto est Lutherus, cui talia ac tam crudelia praecinenti: tam diligenter succinatis.

¶ Disputatio ultima.

¶ Aduersarius.

¶ Atque ob id maledicti sunt omnes à deo et sanctis suis, qui per propria opera sua et merita existimant et uolunt saluari, et coelum ob ea promereri ac emere, quia isti saluatorem suum Iesum abnegant, et suijpsorum saluatores esse uolunt. Ipsi despiciunt et abijciunt dominum nostrum Iesum Christum cum omnibus passionibus et meritis, atque ipsum habent pro mendace et deceptore. Quia si opera nostra nos saluare possent aut ad salutem cooperari, frustra Christus crucifixus est et mortuus, et tota sacra scriptura falsa est et mendax, et Christus suis uerbis et operibus nos decepit. Quae posset maior esse blasphemia contra deum, quam maledicta ista aut aestimatio aut opinio istorum sanctorum operariorum.

¶ Theologus.

¶ Atrocior à seculo uix est audita obiurgatio aut crudelior in Christum et sponsam eius ecclesiam ex falsissimis principijs per aduersarium illata, Verum lib. 1. à disputatione. 2. usque ad octauam et deinceps in libris sequentibus adeo clare et diffuse omnia diluimus, ut superuacaneum ducam hoc loco, quippiam superaddere. At quum aduersarius impiam blasphemiam esse putat, si dicamus, opera nostra nobis cooperari ad salutem, uideat ipse quomodo apostolum à blasphemia excuset, qui ad Philip. 2. Fideles hortatur dicens cum metu et tremore uestram salutem operamini. Augustinus vero sic citat cum timore et tremore uestram ipsorum salutem operamini. Postremo quando scriptura de fide loquitur, ut distincta est contra spem et charitatem, tribuit ei actum credendi. At Lutherani, quando conuicti per sacras literas, uident fidem ipsam et actum eius credendi esse posse sine bonis operibus, solamque fidem non iustificare, mox ex allusione uocabulorum turpi fuga ad fiduciam seu actum fidendi // confugiunt, qui sane actus, non est actus fidei, sed spei, pertinensque non ad cognitiuam, sed appetitiuam potentiam, oritur autem ex actu fidei, qui est credere. Quando enim homo aestimans se bonum desyderatum posse adipisci credit se adepturum, et ex tali fide seu credulitate praecedente in cognitiua potentia motus sequens in appetitiua, fiducia nominatur. Denominatur enim motus apetitiuus à cognitione praecedente, sicut effectus à causa magis nota. Magis enim cognoscit uis apprehensiua proprium suum actum quam actum appetetiue potentiae. ¶ Proinde euasio

Confutatur communis euasio Lutheranorum.

[K 6 r]

Summaria conclusiolibri.

ista nullatenus est ad propositum, Non enim fiducia est actus fidei, sed actus spei. Fidei enim actus est ipsum credere, de quo scriptum. Quomodo inuocabunt in quem non crediderunt? Haec fides docet opera bona ad salutem aeternam esse necessaria, In quo nimirum fides homines desides atque infirmos terrere ac grauare uidetur, in hoc tamen plurimum miseros consolatur peccatores, quando docet facilia esse opera bona et legem adimplere obtenta charitate, charitatem quoque facile posse obtineri per fidem, humili ad deum fusa oratione. Et haec est compendiosa illa uia, infirmitatem humanam maxime consolans, quam in hoc opere uenati sumus, ubi Lutherani contraria uia incedunt, miseros uanissimis ac mendacissimis promissionibus seducentes. Opera enim deprimentes, fidem uero solam magnificantes, consolantur eos, et ad latam uiam quae ad mortem ducit, suis mendacijs pertrahunt, ubi Christus artam uiam quae in obseruatione mandatorum dei per bona opera consistit docuit amplectendam, qui regnat deus gloriosus in secula seculorum benedictus. Amen.

Quomodo legendum sit in erratis.

¶ B . 2 . linea . 7 . a fine, lege iuramentum. ¶ B . 3 . facie . 2 . lin . 19 . leg eo modo. ¶ Ibidem, li . 8 . a fine, quando de merito. ¶ Ibidem continue, leg. bis alter pro aliter ¶ B . 4 . li . 2 . a fine, leg. sine causa. ¶ C . facie . 2 . li . 5 . a fine, leg. credentes. ¶ C . 2 . li . 7 . leg . colligis. ¶ C . 4 . li . 14 . leg. in his. ¶ D . 1 . li . 8 . a fine, leg. ipse satisfecit. ¶ Ibidem, leg prius a nobis. D ulti . fac . 1 . li . 12, quae demptis ¶ E . 1 . li . 6 . leg. quando in ueritatis &c. ¶ Ibidem circa finem, le. miraculorum ¶ E . 2 . li . 2 . le. essem. ¶ E ultima facie . 2 . dele ¶ ante dictionem uerum. ¶ F . 1 . circa finem fides operatur.

AD LECTOREM.

HAbes hic Christiane lector, nostras disputatiunculas familiari atque scholastico stylo, sub trium libellorum ordine conscriptas, Horum primus catholicas aliquot ueritates defendit aduersus Lutheranos quosdam. Reliqui uero duo libelli aduersus duos sacerdotes, de societate fratrum sancti Hieronymi in Amersphordia [1]) sunt conscripti, Fratres dico Lutherana perfidia corruptissimos et quidem usqueadeo proteruos, ut prae nimia pertinacia sententiam extremae condemnationis ferre atque per iudices fidei, brachio seculari adiudicari maluerint, quàm suae perfidiae errores reuocare. Vale pie lector, et nostram diligentiam boni consule.

---

1) Hiermede zijn »Broeders des gemeenen levens" bedoeld. Zie Moll, *Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming*, Utr. 1869, Dl. II, St. 2, blz. 168, 170; vergel. Delprat, *Broederschap van Geert Groote*, blz. 110.

LIJST DER AANGEHAALDE BIJBELPLAATSEN.

OUDE TESTAMENT.

(*De cursieve cijfers wijzen de bladzijden aan*).

Genesis I:28, *116*; II:17, *524*; II:21 v.v., *364*, *367*; III:3 v.v., *255*; IV:10, *472*; VI:9, *255*; XIV:18, *446*; XX:7, *436*; XXII:18, *491*; XXVI *472*; 3, *491*; XLI:45, *463*.

Exodus III *472*; XVIII:13 v.v., *133*; XIX:6, *448*; XXXII:11 v.v., *472*.

Leviticus IV:1 v.v., *338*.

Numeri XX:10, *528*.

Deuteronomium IV:24, *516*; V:5, *462*; XVII:12, *314*; XXX:1 v.v., *249*; XXXII *588*.

1 Samuël VIII:7, *315*; XV:17, *168*; XXVIII:7 v.v., *476*.

2 Samuël XII *527*; 13, *255*; XXIV *527*.

1 Koningen VIII:14 v.v., *445*; XI *472*; XII:22 v.v., *120*; XV:13, *447*; XXI:29, *528*.

2 Koningen XIII:21, *471*.

2 Kronieken XV:16, *447*; XIX:10, *446*.

Esther IV:16, *454*.

Job I:1 v.v., *484*; V *484*; VII *449*; IX *604*; XV *454*; XX:5, *456*; XXVI:14, *167*; XXXVIII *450*; XLII:8, *436*.

Psalm II:7, *455*; VI:7, *271*; XLVII:5, *467*; LXXXI:7, *496*; LXXXII; 6, *444*; CVI:23, *462*; 23, *436*; CX:4 (foutief CXIX), *445*.

Spreuken XI:18, *553*.

Prediker XI:4, *317*.

Jezaja II:3, *160*; XIV *316*; XLII:8, *572*; XLIX *124*; LIII:6, *442*; 6, *527*; 6, *605*; 6 v.v., *612*; LXIII:16, *497*; LXVI:2, *453*, *570*, *604*; 2, *249*.

Jeremia II:2, *609*; VII:16, *474*; XI:11, *474*; XIV:11 v.v., *474*; XV:1, *474*; XXXI:3, *609*; LXIV:6, *616*.

Ezechiël XVIII:21 v.v., *249*; XXII:30, *462*; 30, *436*, *444*; XXXIII:14 v.v., *249*.

Daniël III *472*; IV *529*; IX:18, *440*; X:13, *493*.

Amos VI:1 v.v., *194*.

Maleachi II:7, *447*; 7, *520*; III:2 v.v., *517*; 6, *438*.

NIEUWE TESTAMENT.

Matth. III:11, *238*; 12, *357*; V:7, *531*; VI:24, *168*; VII *605*; 24, *195*; VIII: 13, *250*; IX:2, *308*; 5, *243*; 6, *321*; 12, *238*; 18 v.v., *250*; X:42, *553*; XI:11, *450*; (foutief IX) XI:11, *438*; 29, *129*; 29, *485*; XII:31 v.v., *514*; 33, *530*; 36, *520*, *524*; XIII:41, *351*; 41, *357*; XV:6, *130*; 22 v.v., *250*; 24, *124*; XVI:16 v.v., *123*; 18 v.v., *96*, *115*, *121*, *125*, *133*, *192*, *195*, *252*, *259*, *261*, *276*, *277*, *311*, *319*, *321*, *348*, *351*, *352*, *355*, *358*; 19, *241*; XVII *450*; XVIII:10, *487*; 10, *493*; 10, *534*; 15, *166*; 15 v.v., *269*, *271*; 15, *311*; 15 v.v., *326*; 17, *356*; 18, *241*; 18, *326*, *344*, *351*; 20, *182*; XIX: 4 v.v., *364*; 9, *368*; 28, *444*; 28, *450*; XX: 7, *553*; 8, *553*; 15, *470*; 25 v.v., *139*; XXI: 43, *159*; XXII:1 v.v., *351*; 10 v.v., *357*; XXIII (foutief XXIV):3, *315*; 37, 38, *159*; XXV:1 v.v., *350*; (foutief XV):1 v.v., *357*; 34, *529*; 45, *526*; XXVI:26, *331*; 26 v.v., *345*; 34, *166*; XXVIII:18, *449*; (foutief XVIII):19, *177*; 20, *169*; 20, *182*; 20, *240*.

Markus VI:7 v.v., *553*; IX:37, *553*; X:41 v.v., *140*; XII (foutief XIV) *345*; 25, *485*; XVI *465*; 15 v.v., *306*; 16, *177*; 16 v.v., *425*.

Lukas I:28, *425*; 28, *468*; 42, *468*; 48, *467*; II:51, *459*; III:8, *531*; V:8, *454*; 32, *246*; VI:38, *529*; 43, *530*; VII: 47, *245*; X:7, *559*; 16, *270*; 16, *312*; XIV: 16 v.v., *313*; XV:7, *485*; 18, *251*; XVI *534*; 22, *487*; 24, *488*; XVII:3, *249*; 10, *570*; 14, *322*; XVIII:10 v.v., *438*; 10 v.v., *453*, *454*; 13 v.v., *251*; XX:36, *485*; 36, *543*; XXII:1 v.v., *344*; 19, *445*; 19 v.v., *360*; 24 v.v., *140*; 32, *125*; XXIII (foutief XIII):42, *487*; 43, *534*; XXIV:26, *449*.

Johannes I:16, *443*; 16, *525*; 33, *238*; 43, *166*; III:5, *177*; 5, *306*; 16, *484*; IV (foutief V):36, *553*; V *534*; 24, *487*; VI:44, *351*; 51 v.v., *238*; 51, *328*, *344*; 53, *334*; 56, *332*; X:11, *168*; 11 v.v., *125*; 16, *124*; XI:42, *445*; XII: 26, *534*; 47, *487*; XIII:13, *128*, *141*; XIV:3, *487*; 13, *483*; 26, *479*; 30, *479*; XV:16, *351*; XVI: 12, *479*; 13, *426*; 13, *480*; 19 v.v., *487*; XVII:3, *487*; 9, *555*; 24, *487*; XIX:27, *167*; XX:22, *327*; 23, *321*; XXI:15 v.v., *96*, *125*; 18, *166*.

Handelingen II:43, *475*; III *247*; 12, *483*; V:1 v.v., *311*; VI:8 v.v., *468*; VIII:14 v.v., *361*; IX:4, *169*; 36 v.v., *493*; X:1 v.v., *124*, *480*; 9 v.v., *460*; XII:1, *356*; 2, *165*; XIII (foutief XII):15, *493*; XIV: 23, *346*; 23, *356*; XV *160*; 11, *239*; 13 v.v., *143*; 28, *480*; XVI *483*; 14, *586*; XX: 35, *77*.

Romeinen II *554*, *570*; 6, *532*; III *566*; 3 v.v., *256*; 22, *308*; 23, *239*; 28, *250*; IV *889*; 3, *580*, *582*; 4, *555*; 9, *255*; V *484*; 1, *423*; 12 v.v., *265*; VI *239*; 3, 11, *308*; 3, *530*; 9, *449*; 23, *590*; VII:8 v.v., *317*; VIII *543*, *450*, *457*, *484*, *487*; 18, *441*; 18, *559*; 24, *484*; 26, *573*; 26, *452*; 28, *449*; 28, *556*; 30, *559*; 32, *423*; 32, *605*; 32, *612*; X:1, 2, *432*; 4, *580*, *582*; XI:6, *467*; XII:3, *469*; 4 v.v., *122*; 4 v.v., *185*; XIII:1 v.v., *436*; 2, *310*; 4, *310*; 7, *314*; 8, *172*; 10, *580*; XIV:15, *605*; XV *454*; 1 v.v., *454*; 2, *134*; (foutief XIV): 30, *471*, *573*.

1 Korinthe I:23, *457*; III (foutief 2 Corinthe):6, *195*; (foutief II):14, *553*; 4 v.v., *451*; 8, *553*; 11, *444*; 21, *122*; IV, *436*; 15, *168*; 21, *451*; V:5, *311*; VI:11, *239*; 12, *451*; VII:6 v.v., *466*; 10, *368*; VIII:1 v.v., *457*; 10 v.v., *425*; IX:14, *131*; 16, *451*; 24, *553*; X *457*; 16, *445*; XI:2, *371*; 3, *168*; 16, *152*; 23 v.v., *445*; 31, *320*; XII:4 v.v., *444*; 11, *469*; 26, *495*; 31, *550*; XIII:2, *250*; 2, *549*, *550*; 3, *529*, *531*, *579*, *593*, *602*; 4, *580*; 13, *484*; 29, *166*; XIV *604*; 4 v.v., *355*; 34, *166*; 34, *447*; 38, *418*; XV *356*.

2 Korinthe I *316*; 20, *121*; 22, *555*; II:10, *194*; IV *553*; 18, *559*; V:5, *555*; 8, *534*; 9, *461*; 9, *487*; 10, *553*; 20, *194*; XI *125*; 3, *357*; 23, *451*; XII *563*; XIII: 10, *122*.

Galaten I *167*; 1, *352*; 18 v.v., *146*; II *578*, *580*; 7, *124*; 11, *145*; 16, *599*; III *578*, *580*; 7, *250*; 27, *306*; IV:1 v.v., *556*; V *578*, *580*; 6, *250*; 6, *579*; VI:9, *553*.

Efeze I:14, *555*, *556*; 22, *184*; II: 1 v.v., *580*; 5, *589*; 20, *194*, *444*; III *566*;

IV: 7, *469*; 8, *487*; 8, *535*; V *237*, *369*; 23, *168*; 25, *338*; 31, *367*; VI *239*.

Filippenzen I: 21, *142*; 23, *487*; II: 10, *524*; 12, *618*; 13, *596*; III *432*.

Kolossenzen I *559*; II: 14, *528*; III *579*; 24, *553*.

1 Thessalonicenzen II: 12, *559*; 14, *356*.

2 Thessalonicenzen I: 11, *252*; II *315*; 15, *371*.

1 Timotheus I: 5, *245*; II: 1, *459*; 5, *423*; 5, *443*; 5, *461*; 12, *166*; IV: 14, *343*; V *603*.

2 Timotheus I: 12, *554*; 12, *555*; II: 5, *553*; IV: 3 v.v., *297*; 7, *553*; 8, *440*.

Titus I: 5, *346*; II *237*; III: 1, *310*; 7, *239*; 10, *156*.

Hebreën I: 3, *194*; 3, *517*; 14, *436*; 14, *452*; II *580*, *582*; V *367*; 1, *462*; 1 v.v., *338*; 5, 6, *455*; VI: 10, *526*; 10, *554*; 16, *555*; VII: 1 v.v., *446*; 14, *448*; IX: 27, *520*, *524*; X *571*; 10, *338*; 36, *553*; XI *571*; XII: 29, *517*; XIII: 2 v.v., *553*; 15, *486*; 17, *116*; 17, *310*; 17, *452*; 20, *168*.

Jakobus I: 5, *182*; II: 17, *309*; III *438*; IV: 6, *245*; V: 14, *371*; 16, *436*, *445*.

1 Petrus I: 12, *454*; 12, *487*; II: 2, *308*; 9, *294*; 9, *346*; 9, *446*; 13, *100*; 13, *310*; IV: 8, *137*; 8, *245*; V: 2, *166*.

2 Petrus I *560*; 4, *556*; 10, *446*; 10, *553*.

1 Johannes I: 8, *264*; 8, *438*; 9, *273*; II: 1, *423*; 1, *458*; 2, *125*; 2, *526*; III *566*; 4, *239*; 7, *579*; 9, *265*; 9, *446*; IV *566*; 27, *182*.

2 Johannes 10, 11, *156*.

Openbaringen VI *489*, *495*; XVIII: 7, *526*; XXI: 10 v.v., *341*; 14, *194*; 14, *444*; 27, *533*; XXII: 18, *533*.

APOCRYFE BOEKEN.

Tobia XII *488*, *529*.

Judith IX *570*.

Jezus Sirach (Vulg. Eccl.) III *529*; XI *532*; XIX *472*, *492*; XXIV *446*.

Baruch III *497*.

ALPHABETISCH REGISTER.

Achter het hoofdwoord staat een punt. De herhaling van dit hoofdwoord wordt vervangen door een liggende streep (—). Het sterretje (*) boven aan een cijfer beteekent dat het woord in eene aanteekening voorkomt.

A.

Aanbidding. (adoratio) der heiligen, door den een erkend, door den ander afgewezen. 223*. 427. 489.

Aantal. klein, dergenen die in alles het geloof der Roomsche kerk volgen. 17. de meerderheid vóór de Hervorming. 421. 432. Vgl. 35. 113. 209. 220. 228. 229. 230. 248. 289. 297. 417. 511.

Abélardus. 353.

Absolutie. onzekerheid omtrent de —. 214. 254.

Acacius. 155.

Acta iudiciorum inter Hochstraten et Reuchlin. 389.

Accursius (Accorso). 51. 54.

Achilles. 248.

Adriaan Florisz. (VI.) 20.— Kardinaal-aartsbisschop van Tortosa. 24. 415. — leerde als prof. te Leuven, dat de Paus in de leer kon dwalen. 87. 88. — 207. 208. — van Utrecht (deken van Leuven, kanselier der universiteit aldaar, preceptor van prins Karel v. Spanje). 404. —. 417.

Aesculapius. 217.

Aflaten. 13. 203. 213. 229. 257. 259. 395. 424.

Afval van de kerk niet gemotiveerd. 422. 432 v.v. wie van de kerk afvalt, valt van God af. 412.

Albertus. 75. — Magnus. 202.

Albigenzen. 212. 235. 301. 341.

Albrecht van Mainz. 15.

Alcuinus. 506. 507. 516.

Aleander. 388.

Alexander. 14. 43.

Alveld, Augustinus. 92. — Franciskaner monnik te Leipzig. 419.

Ambrosius. 37. 65. 68. 70. 125. 136. 145. 146. 185. 189. 190. 193. 233. 234. 245. 279. 280. 323. 330. 355. 507. 517. 535. 574. 594.

Amerika ontdekt. 212.

Amersfoort. fraterhuis te —. 539.

Anastasius. 133. 142.

Ancelmus. 322.

Anicetus. 147. 148.

Anticyrae. 252.

Antwerpen. 379.

Apelles. 53.

Aphricanum. Concilium —. 132. 137.
Apollonia. 217.
Arabisch. voor medici aanbevolen. 19. — voor theologen. 30.
Aristoteles. als orakel bewonderd. 12. — 14. wijsbegeerte van —. 17. 18. 31. — oefent invloed op de Scholastieken. 37. — 57. 61. 74. 75. 76. 78. 83. 141. 173. 178. 211. 256. 257. 330. 393. 413. 508. 533. 561. 568. 592. 594.
Armen van Lyon. 212.
Arrianen. 57. 59. 65. 139. 149. 178. 301.
Ars et modus inquirendi. 385.
Athanasius. 65. 132. 139. 149. 153. 523.
Augsburgsche geloofsbelijdenis. 543.
Augustijners. 10. — klooster te Antwerpen. 22. — 201.
Augustinus. 14. 17. 30. 35. 36. 37. 48. 55. 57. 62. 63. 64. 65. 66. 68. 70. 71. 72. 73. 75. 78. 81*. 96. 97. 103. 109. — over de cathedra Petri. 115. — 117. 125. — epistola ad Generosum. 130. 131. — epistolae ad Innocentium. 132. — 135. 136. — epistola ad Vicentium. 137.—144. 146. 150. 151. 153. 161. 167. 169. 172. 173. 175. 178. 182. 183. 184. 189. 190. 191. 192. 193. 195. 211. 233. 234. 250. 251. 262. 263. 264. 266. 272. 277. 279. 303. 309. 310. 312. 313. 314. 316. 318. 320. 330. 332. 333. 337. 338. 339. 346. 357. 360. 364. 366. 370. 408. 416. 417. Aurelius —. 446. 450. 477. 482. 485. 486. 488. 496. 507. 508. 512. 529. 548.
Ave Maria. Bijbelsch. 425. 468.
Averroës. 12. 73.
Averroïsme. 393.
Avondmaal. 291. 327. v.v. 336.

B.

Babel's spraakverwarring. 16. — onische ballingschap der kerk. 230. 316.
Baechem. Nikolaas v. Egmond v. d. Karmelieters. 208. Zie verder: Egmond.
Balduinus, Anthonius. 387.
Baldus. 12. 43. 51. 54.
Ban, kerkelijke. 399. — tegen Luther. 25. 89. 209. 380. 388. 418.
Barbaarsche stijl. 414. Vgl. 29. 209. 229. 423. 501. 620.
Barbara. 216.
Bartholus. 12. 43. 51. 54.
Barvoeters. 424.
Basilides. 426. 460. 464. 476. 489. 574.
Basilius. 11. 17. 317.
Beda. 167. 507. 513. 601.
Bedevaarten. 216. 424.
Beecka, Franciscus de —. 399.
Beelden. 222 v. 399. — door de Lutheranen verdelgd. 422. — 424. 434.
Beelsebub. 471.
Begarden. 212. 235.
Begrafenissen. 421. 432.
Behouder. de — of de man der vier letters i. h. u. h., in de „Cabala". 409.
Beiersche vorsten. 15.
Benedictus. 149. 180. 181. 317.
Benignus, George. aartsbisschop v. Nazareth. 407.
Bernardus. 101. — van Clairvaux. 104. 116. 125. 133. 142. 164. 279. 302. 317. 353. 450.
Bessarion. 14.
Beyeren. Hendrik v. —, bisschop van Utrecht. 397.
Bezweringen en tooverkruiden bezitten geen kracht. 406.
Bibliotheca Ambrosiana te Milaan. 110.

Bibliotheek. koninklijke — te Brussel. 200.
Bidden. in den nood beter dan het zoeken van hulp bij heksen. 406. — dient niet om Gods wil te veranderen, maar om onzen wil in overeenstemming te brengen met dien des Hemelschen Vaders. 423. 452 v.v.
Biecht. 325. 326. Latomus over de —. 26. 101. 114. Taak des priesters in het — sacrament. 214. 241. Onzekerheid omtrent de absolutie. 214. 254. Verplichting tot de —. 224. Vorsten in den — stoel. 387. — verworpen. 399. — bij bedelmonniken. 401. — der heksen. 406.
Bisschoppen. ofschoon ook geordend krachtens goddelijk recht en in rang aan den paus gelijk, hebben niet dezelfde bestuurstaak als hij. 106. 128 v.v. 133. 143. 157. 161. 162. 184. Vgl. 294. 346.
Bisschopsbenoemingen. misbruiken bij —. 102. 108. 162. 163.
Boekdrukkunst. 14. 387.
Boeken. de verkoop van Luther's — verboden. 206. — onderzoek door de theol. faculteit te Leuven. 206. — verbranding. 209. 382. 393.
Boerenkrijg. 220. 298*.
Boetedoeningen. kunnen verwisseld worden. 213. 262. — bij de inquisitie. 400.
Boëtius. 84.
Bohemers. 294. 335.
Bonaventura. 37. 43. 74. 83. 211. 232. 256. 267. 279. 301.
Bonifacius VIII. beweerde, dat de keizer het zwaard heeft v. d. paus. 90. —. 98.
Briard, Joannes. 20. 208.
Bricot. 12.
„Broeders des gemeenen Levens". hebben martelaren voor de Hervorming geleverd. 539 v.v.
Bucer. 421.
Budeus. 54.
Busleiden, Hiëronymus. stichtte te Leuven een „Collegium trilingue". 10.
Bijbel. middenpunt der theol. studie bij Erasmus. 11. en bij Mosellanus. 17. — is niet zonder leiding te verstaan. 290. 303. — bij Hendrik Vos en Jan van den Esschen. 396. — en vagevuur. 502. 506. 507. Zie Schrift.

C.

Calcedonense, concilium. 132. 138. 139. 276. 278. 279.
Cambridge. door Erasmus geprezen. 12.
Capua. concilie van —. 190.
Carinus, Thomas. 28. 29*. 44. 84*.
Carthago. concilie van —. 190.
Cassianus. 320.
Cassiodorus. 147*. 149*. 156*.
Catharinus Senens., Ambr. 355.
Celestinus. 88*.
Ceremonie. de zinnelijk waarneembare cultus. 222.
Chaldeeuwsche taal. 31.
Christus. aan — alle verdienste van het genadewerk te danken. 294. 304 v.v. De partij van —. 388. Godheid van — in het Nieuwe Testament onduidelijk uitgedrukt. 407 v.v. genade in — 423. — de eenige Middelaar. 423.
Christophorus. 216.
Chrysostomus. 11. 36. 55. 68. 77. 123. 125. 136. 139. 142. 144. 145. 155. 156. 161. 270. 271. 273. 276. 278. 316. 320. 326. 348. 360. 453. 472. 507. 523.
Cicero. 34. 50. 52. 60. 80. 141. 221. 414.
Cirillus. 152. 279. 348.

Clemens. V. 17. 30. 48*. 98. — VII. 504.
Clenardus, Nicolaus. leerling van Latomus. 44*.
Coelibaat. 221. 399. Leeken ten strijde geroepen tegen de gehuwde geestelijken. 415. Verschil tusschen paus Adriaan VI en den kardinaal De Turre Cremata. 415.
Collegium Maximum. der Jezuïeten te Leuven. 200.
Colvenerius, George. 215.
Conciliabulum theologistarum. 386.
Conciliën. onfeilbaarheid der —, door Latomus geloochend. 102. 183. algemeene — kunnen niet zonder advies van den paus worden bijeengeroepen. 104. 132. particuliere niet, voorzoover zij over 't geloof handelen. ald. —, voorzoover zij overeenstemmen met de Schrift, door Hendrik Vos en Joh. van den Esschen aangenomen. 396.
Constantinus. 149. 158.
Constantius. 155.
Constanz. concilie van —. 103. 108. 109.
Coppin, Nikolaas. 208.
Cornelius, paus. 135. 150. 151.
Cranach, Lukas. 336*.
Cremans, Dr. H. 378.
Cremata, De Turre. kardinaal. 415. — Zie op Coelibaat.
Crucius, Levinus. pastoor uit W. Vlaanderen, die de vorsten aanspoorde in een gedicht tegen „den Turk en Luther" het zwaard te heffen. 23.
Curtius, Petrus. 219.
Cyprianus. 34. 61. 73. 119. 125. 129. 134. Luther gebruikt plaatsen uit — verkeerd. 135. —. 136. 137. 138. 139. 141. 146. 150. 151. 162. 170. 171. 183. 187. 193. 279. 302. 316. 324. 348. 350. 361. 371.

D.

Damascenus, Johannes. 72. 83. 330. 371.
Damasus. 151. 152. 189. 190. 279.
De Croy, kardinaal Willem. 20. 28. — aartsbisschop van Toledo. 29. —. 43.
Demosthenes. 50.
De Partibus, Jacobus. 31.
De Roccaberti. 110.
Dialektiek. 12. 17. 34. 37. 80. — een wetenschap, die Luther niet kent en daarom veracht. 212. 240. 253. — 382. 389. Dialektische behandeling van een moreel vraagstuk. 403.
Dionysius Areopagita. 68. 72. 77. 82. 127. 130. 178. 308. 316. 362. 429. 436. 496. 497. 519. 520. 521. 534. 560. — 's geschriften worden door Latomus en V. Hoogstraten voor echt gehouden. 130. 507. 535.
Doctoren. de tegenstanders van het pausdom kennen aan eenvoudige lieden evenveel verstand van Schriftuitlegging toe als aan —. 114.
Dominicus. 116. 317. 391.
Dominikaners. 20. — hadden grooten invloed te Keulen. 89. 106. 209. —. 201. 203. afkeer van de — in Holland. 219. — trots op Van Hoogstraten. 377. Duitsche —. 378. 380. —. 542.
Donatisten. 81*. 136. 182. 183. 191. 279. 312. 360.
Doodenopwekkingen. 426. 471.
Doodstraf voor ketters. 13. 18. 23. 38. 93. 96. 215. 271. 381. 383. 384. 386. 393. 397. Vgl. 405.
Doop. Kinder —. 290. 306 tot 308.
Doopersche beweging. reeds in 1523. 290. 298. 300. 301. 302. 303. 309. 315. Vgl. 399.

Dorpius, Martinus. 20. — houdt briefwisseling met Luther. 24. — is vriend van Erasmus. 29. schreef — de „Acta" van Leuven tegen de dwalingen van Luther? 89. —. 208.
Driëdo, Joannes van Turnhout. 2. 20. — was wellicht niet rechtzinnig op het stuk van het primaat v. d. paus. 89. 90. 107. —. 208.
Dürer, A. 336*.
Duitsche. beoefenaars der wetenschap. 381. — studenten. 403*. de vorst aller — theologen. 417.
Duitschers. 390.
Duivel. en duivelbanning. 405. Vgl. 424.
Duur. van den studie-tijd voor theologen. 31.
Dwang. Volgens Erasmus wordt van — meer verwacht dan van onderricht. 12. Dwingen om in te gaan. 293. 312.
Dyle. 202.

E.

Ebionieten. 212. 235.
Ebrardus. 14.
Eck, Dr. Johannes. 89. 90. 91. 106. 258. 380. 385. 386. 388. 417. — schreef over 't vagevuur. 502. 503. 507.
Eénheid. der kerk uitgedrukt in het pausdom. 105. 123. 125. 128. 129 v.v. 292. 348.
Egmond, Nikolaas v. 395. — geloofsrechter. 396. — 404.
Engelen. in de kabbalistiek. 409. zaligheid door de bewaking der —. 427. 437.
Enquête, particuliere (of het verzamelen van verklaringen van instemming). 404.
Epicureërs. 73. 568.
Epistolae obscurorum virorum. 382.
Epiphanius. 155. 156.
Erasmus. kende 't Nederlandsch onvoldoende. 5. — tegen Latomus. 9. — na 1517 te Leuven. 10. — schreef: „Aanwijzing of beknopte methode om te komen tot de ware theologie" (1518) en oefende daarmee grooten invloed op de Prot. theologie uit. 10. — leert anders dan de kerkleer. 11. — stelt geloof boven werken. 12. —. 19. zijn de „Acta Academiae Lovan." van —' hand? 24. 24*. —. 29. —. 205. 206. —' „Enchiridion militis christiani" 216. 220. — beveelt Bijbel-studie aan. 216. —' oordeel over de vereering der heiligen. 217. — over de uiterlijke deelneming aan de sacramenten. 217. over goede werken, ceremoniën, monnikwezen. 218. — Volgens Van Zichem geen haar beter dan Luther. 219. —. 379. 386. 388. 395. 410.
Esculapius. 54.
Esschen, Jan van den. 22. 395.
Esslingen. 419. 475*. 478. 483. 492. 495*.
Evagrius. 126. 190.
Evangelie. geschreven op de tafelen der harten. 35.
Eugenius III. 104. 116. 133. 142. 279.
Eulogius, bisschop van Alexandrië. 142.
Eunomius. 426. 460. 464. 471. 476. 489. 574.
Eusebius. 130. 147*. 155. 160. 164.
Eustachius van Zichem. 2. 4. 20. 199. — = v/d. Rivieren. = de Rivis, een der eerste bestrijders der Hervorming in de Nederlanden. 200. —. 208. 289.

— beschouwt Luther aan een halsmisdaad schuldig. 290. — spreekt reeds (1523) over de doopersche beweging. 290. 309. — zegt, dat het gezag der Schrift op dat der kerk berust. 292. 360. — acht den paus de hoogste macht zoowel op kerkelijk als op wereldlijk gebied. 292. 314. — leert dat de Sacramenten de genade werkelijk meêdeelen. 293. — wil den kelk aan de leeken onthouden. 294. 333 tot 336. —. 399.
Evangeliën. in de handen van vrouwtjes en monniken. 213. 232.
Exorcismus. 405.

F.

Faam, kwade. bij de inquisitie. 399.
Fabricius. 616.
Faculteit. samenstelling der theologische — te Leuven in 1519. 201. 208.
Fisher, bisschop (Roffensis). 523*.
Flavianus. 190.
Flensburg, Dodt v. —. 397.
Franciscus, St. 116. begraven worden in de pij van —. 218. — 317.
Franciskaners. 201. 419. — zijn volgens Lonicerus Antichristi. 468.
Frankfort. rijdsdag te — (1519). 381.
Frans I. 15.
Frederik de Wijze. 15. 91.
Frobenius, Johannes. 204.

G.

Galatinus, Petrus. Franciskaner te Rome. 408.
Galenus. 51.
Galg. strijd over het laten hangen van de lijken der misdadigers aan de —. 400.
Gaudentius. 496.
Gebed. der kerk voor de dooden. 507. 520. 521. 523. Plaatsen, waar van dit — sprake is, aangehaald ter verdediging van het vagevuur. 508. 512. 519. 520. 523.
Geest. Werking van den H. — in de kerk. 212. 240. Gods — heeft door alle eeuwen aan de heiligen de waarheid geopenbaard. 291. 302. de H. — werkt wonderen voor de heiligen. 425. 464.
Geesten, booze. 406. 426. 471.
Gehoorzaamheid uit liefde of uit vrees. Verschil hierover tusschen Luther en Van Zichem. 210.
Geloften. 101. 114. 221. 317. Jezus heeft kuischheid, armoede en gehoorzaamheid aanbevolen. 223. of men ze houden kan. 224.
Geloof. twaalf artikelen des —s. 396. 412.
Geloof. rechtvaardiging door het —. 12. 27. 540. De inlassching van het woordje „solam" in het „per fidem iustificari". 508. 533. Latomus over „geloof en werken". 26. Van Hoogstraten's „Kort begrip van geloof en werken". 416. Van Zichem over zeker „geloofje". 215. 247. Vgl. 241. Wat beteekent uw —, als gij niet aan de kerk gelooft? 291. 309. 336. Oefening van —, hoop en liefde in het sacrament. 293. 305. De neiging van den wil moet aanwezig zijn om het — tot stand te brengen. De daad van het — is eene vrijwillige toestemming. 411 v.v. Intellectum movens pia voluntas, captivans intellectum in obsequium fidei. 542. God alleen stort het — in. 412. Zie Liefde, Werken.
Genade. wordt door de sleutelmacht toebedeeld. 214. 243. Wet

en —. 221. — des sacraments. 293. 304. 342 v.v. — bij de inquisitie. 400.
George, hertog van Saksen. 14. 15.
„Gesprekken met Augustinus". van Van Hoogstraten. 416.
Gerdes, D. 200.
Getuigen. bij de inquisitie. 397.
Gerson, Johannes. 70. 83. 411.
Gesner, Conradus. 199.
Geweten. de kerk bezwaart het —. 212. 424.
Gezag en vrij onderzoek. 25. 38. 81. 94. 103. 182. 210. 230. 232. 236. 290. 309. 412. 413. 542.
Gnapheus, Willem. 540.
Godsdienstige toon. 406. 423.
Godsvereering. uitwendige — door Van Zichem verdedigd. 221.
Grafschrift op Van Hoogstraten. 383.
Gratianus. dekreet van —. 30. 48*. 97. 99. 137. (uitgaaf Friedberg*). 170*. —. 429. 507. 512.
Gratius, Ortuinus. 383.
Graven der heiligen. 424. 426. 471.
Gregorius Magnus. 68. 98. 99. 104. 125. 138. 139. 142. 144. 145. 153. 161. 166. 168. 180. 181. 272. 279. 281. 305. 325. 348. 357. 504. 507. 514. 518. 579. 600. — wonder. 291. 336.
Gregorius van Nazianze. 17. 70.
Gregorius IX. decretalen van —. 88*. 98*. 130*. 170*.
Grieken. hebben handschriften vervalscht? 18.
Grieksch. de studie van het —. 14. 15. 19. — voor theologen. 9. 11. 17. 30. 31. 48. 52.
Grundick, Martinus. prof. in de rechten. 404.
Grymmendall. 470.

H.

Haeghen, Dr. F. van der. 200.
Hasselius, Johannes Leonardus. Leuvensche godgeleerde. 90.
Hebreeuwsch. de studie van het —. 14. — voor theologen. 9. 11. 17. 30. 31. 48. 52. — voor medici aanbevolen. 19.
Heemstede, Johannes van. 219.
Hegisippus. 280.
Heidelberg. 15.
Heiligen. hebben meer werken verricht dan waartoe zij gehouden waren. 213. 264. — wier leven door wonderen verheerlijkt is. 291. 333. litanie der —. 390. veelheid der — dagen afgekeurd. 399. vereering der —. 217. 221. 223. deze vereering verworpen. 399. wordt de aanroeping der — in den Bijbel geleerd? 419. 423. bezwaren, in 't algemeen van kettersche zijde tegen de aanroeping der — ingebracht. 421. 435 tot 441. tien argumenten van B. Sattler voor deze aanroeping. 419. 421. 475 tot 496. bestrijding dezer aanroeping door Lonicerus. 423 v.v. aanroeping der — voor tijdelijke nooden. 217. 424. 427. 481. aantal der — in den kalender. 424. 428. 481. dat de — ons door hunne voorspraak kunnen helpen is niet duidelijk in den Bijbel uitgedrukt; dit nagelaten om bekeerde heidenen te behoeden voor nieuwen afgodendienst. 425. 457 v.v. — voorspraak bewezen door wonderen. 425. 464. doodenopwekkingen door de — voor langer duur dan door de booze geesten. 426. 471. God misleidt de geloovigen niet door gezondmakingen. 426. 473. Gezag

der kerk afdoende. 426. 464. geen enkele heilige heeft de aanroeping der — verworpen. 426. 477 v.v. indien de geloovigen op aarde voor elkander bidden kunnen, dan ook de geloovigen in den hemel voor die op aarde. 427. 437. 454. 461. 475. — kunnen de zaligheid niet schenken, maar verwerven voor anderen. 427. 443. als middelaars van den tweeden rang, voorsprekers onder den eenigen voorspreker Christus. 427. 428. 443. 445. 458. aanroeping der — in de Schrift niet verboden. 428. 493 v.v. niemand beweert, dat men zonder de — niet zalig worden kan. 428. 462 v.v. wat de hemelbewoners weten van onze gebeden. 429. 497 v.v.

Heksen. 405.

Hekserij en duivelsche kunsten door Van Hoogstraten bestreden. 405 v.v.

Hel, de. 503. 102.

Helvidius. 574.

Hendrik VIII. 110.

Hensen, Dr. A. H. L. 110.

Hercules. 217.

Herroepen. 397. 539. 620.

Hervormers. reden voor hun optreden. 542.

Hervorming. eene onaangename verrassing met het oog op den bloei der kerk. 289. 297. Wenschelijkheid van — erkend. 421. 431 v.v. 543. ook afgescheiden van Luther. 101. 117. Alle — onmogelijk als men den grondslag des geloofs verlaat. 422. — en heiligenvereering. 421.

Hiërarchische rangorde. 105. 125. 127. 129. 294. 346.

Hiëro. 217.

Hiëronymus. 11. 14. — kende Hebreeuwsch. 17 v.v. —. 37. 50. 55. 59. 61. 63. 64. 68. 70. 72. 73. 77. 81. 81*. 84. 96. 98. 118. 122. 123. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 134. 136. 144. 146. 148. 151. 152. 154. 155. 156. 157. 158. 161. 162. 163. 164. 166. 167. 168. 175. 178. 179. 184. 189. 244. 272. 277. 279. 302. 303. 316. 326. 348. 353. 357. 460. 469. 470. 471. 476. 477. 486. 489. 496. 518. 519. 527. 616. 617. 620.

Hilarius. 55. 57. 134. 183. 188. 189.

Hispanus, Petrus. 14.

Hochstratus ovans. 387.

Hof van Holland. 393. 397.

Holcot. 12. 82.

Homerus. door Latomus geoordeeld. 34. 60. 61.

Homoousion. niet schriftmatig. 428. — 494.

„Hoofdsom" of „Klaar bewijs". 12.

Hoogduitsche en Nederduitsche taal. 378.

Hoogstraten, Jacobus van. 2. 4. 22. 89. 130*. 377 v.v. te Keulen 379. prior v. h. klooster der predikheeren te Antwerpen. 379. Dr. en Prof. aan de theol. school der Dominic. te Keulen. 379. — werd inquisiteur (1508), 379. — te Rome (1514—1517). 379. strijd met Reuchlin. 379. 382. 383. 386. 387. 388 v.v. 391. 406 v.v. — een pest in Duitschland. 381. — inquisiteur in de aartsbisdommen Keulen, Mainz en Trier. 392. — in de N. Nederlanden. 397. — 495.

Hoogstraten, Michaël Hillenius van. 84.

Hugo de St. Victor. 370.

Hulst, Frans v. d. 394. 395. 396.

Humanisme. reeds ver doorgedrongen. 209. 219. — 4. — niet gewild te Leuven. 10. — 29. 38. 43. — eene der voornaamste oorzaken

der bestaande onheilen. 220. — 379. 381. (Grammatisme). 385. 386. 388. 389. 391. 394. 413. 418.
Humanitaire. beginselen bij de rechtspleging. 401.
Hus, Johannes. 180. 181.
Hussieten. 212. 235. 236. 301. 341. 350.
Huwelijk. 294. 363. Luther's —. 101. 116. Onontbindbaarheid van het —. 410. — van nonnen en monniken. 422. 434.
Hymnen en sequentiën. 13.
Hypocrates. 51.

I.

Ignatius. 130.
Innocentius III. 100. 132. 151. 155. 190. 353.
Inquisiteurs. 21. 203. 377. 379. 380. 383. 384. 387. 391. 392. 394. 395. 396. 423. de geldelijke belooning aan het inquisiteurs-ambt verbonden. 394. vrees van Erasmus voor de —. 395.
Inquisitie. 13. 18. 21. 22. 38. 215. 220. 271. 381. 382. 385. 388. de pauselijke — in de Nederlanden in 1512 nog niet toegelaten. 392. de bisschoppelijke —. 392. 397. keizerlijke en pauselijke —. 394 v.v. — verhoor ten overstaan van leden van het stadsbestuur. 398. verhoor van getuigen in een Dominikaner-klooster in tegenwoordigheid van orde-broeders en priesters. 399. drukte van het werk. 501. 511. processtukken, in den vorm van polemische verhandelingen, gewisseld tusschen inquisiteur en beschuldigde. 22. 541.
Ireneus. 164. 186.
Isidorus. 99. 126.
Italiaansche studenten. 402.

J.

Jacobus. brief van — verkreeg langzamerhand gezag. 77.
Jamblicus. 73.
Jeruzalem's kerk. moest volgens Luther eerder de moederkerk heeten dan de kerk van Rome. 99. 159. — vergel. 146. 258.
Johannes de Turre Cremata. 110.
Johannes. bisschop van Constantinopel. 138. 139. — 154. 155. 156. 164.
Jonghe, B. de. 202.
Joost Laurensz. 395.
Joris, St. 216.
Josephus, Flavius. 281.
Josquinus. (Josquin des Prés). 53.
Jovinianus. 279. 348. 496.
Judocus. 399.
Julianus. 191.
Julius, Caesar. 141. — paus. 132. 139. 147. 149. 152. 161.
Justinianus. 51.
Juvencus. 34. 61.

K.

Kaas en eieren. 387.
Kabbalistiek. 408.
Kalker. Jacob ridder van —. 404.
Kamerijk. bisschop van —. 22.
Kanon. de — is ook voor de kerk onveranderlijk. 77.
Karel, bisschop van Doornik. 20.
Karel V. 15. 19. 21. 90. 381. 390. 395. 417. 476. 528. —'s plakkaten. 541.
Karlstadt (Andreas Bodenstein). 91. 114.
Karmelieten. 20.
Karthuizers te Leuven. 219.
Katharen. 212.
Katholieke leer. 212. 235. 237. sommigen te Leuven hielden, wat Luther verkondigde, voor de

—. 209. 230.— waarheden. 412 v.v.
Keizer en paus. 90. 99. 107. 391. 392. 395. — beiden verplicht om het geloof te verdedigen. 407. Vgl. 220. Leo X en Maximiliaan I op de hand van Reuchlin. 408.
Kelk. avondmaals—. 291. 294. 333 tot 336.
Kerk, de. bestaat uit de geloovigen. 99. 411. niet enkel uit rechtvaardigen en uitverkorenen, maar ook „ex peccatoribus fidelibus". 418. — is onfeilbaar in geloofszaken. 411 v.v. — leert bevatten en gelooven, wat indruischt tegen de rede. 411. — de bewaarster der Openbaring. 33. 66. 411. Vereenzelviging van de priesters met de —. 13. de — zonder vlek of rimpel is niet de strijdende, maar de triomfeerende. 418. de Luthersche ketters vormen de — niet. 427. 489. de Roomsche — niet de moederkerk van alle kerken. 99. — is de „synagoge des Satans". 426. — bidt voor de rechtvaardige dooden alleen. 507. — heilige Christelijke (niet de Roomsche). 396. gezag der —. 211. 212. 232. 261. 291. 299. 300. 331. 336. 338. 411. 426. 464. — gedekt door het gezag der Schrift. 33. 77. Het gezag der Schrift gedekt door het gezag der —. 411 v.v. Het gezag der — dekt de Twaalf artikelen des Geloofs. 412. Zie Leer.
Kerkvaders. 18. 34. 36. — zijn feilbaar. 37. —. 67. 71. 291. 298. 396. 412. 506. 507.
Ketterij. hoogmoed is bron der —. 291. 300. 302. 335. —. 412. Lutheraansche —. 541.
Keulen. theol. faculteit te —. 24. — vonnist Luther als ketter. 88. 89. —. 207. 379. 387. 388. theologen te —. 403. processies ter eer van het gebeente der heiligen te —. 421.
Kindschap Gods. 35. 65. bij Gulielmus Gnapheus en den martelaar Theodricus. 540. 604.
Konstantinopel. keizer van —. 100.
Kruis. eerbewijs aan het —. 222.

L.

Lactantius. 34. 61. 365.
Lampier, Johannes. biechtvader van Karel v. Spanje. 404.
Lateraansch concilie. 257. 258.
Latomus, Jacobus. 2. 4. — over de 3 talen. 9 v.v. — bestreed in Mosellanus Erasmus. 13. — 19. — levensloop. 20. — 21. — inquisiteur? 22. 396. — tegen Luther. 25. 26. — tegen Oecolampadius. 26. — de jongere gaf de werken van zijn oom (1550) uit. 27. — werken zijn zeldzaam. 27. — 29. — zegt dat de Kerk aan de schrift geen gezag schenkt maar wel de schrift aan de kerk. 33. — schrijft over het primaat v. d. paus te Rome tegen Luther. 87. 100. — denkt over 't pausdom niet rechtzinnig. 90. — 91. — richtte zich niet tegen de Duitsche geschriften van Luther. 93. — spreekt krenkend over Luther's huwelijk. 101. — 102. 130*. 199. 208. 292.
Launoy, J. 109.
Lee, Eduard. 386. 389.
Leer. de Christelijke — volgens Erasmus geheel uit de Schrift te putten. 11. — der kerk. 212. 235. 237. 261. 291. 336. 411.
Leipzig. 9. 15. twistgesprek te —. 102. 380. 385. 504.
Leo. I. 108. 125. 132. 151. 153. 209. 276. 380. 383. — X. 15. 407. 408.

Leuven. 9. — door Erasmus geroemd. 12. — door Mosellanus ten voorbeeld gesteld. 15. 19. — 21. — vonnist Luther als ketter. 24. 25. 88. — 87. — 118. 209. — volgens Erasmus een boos nest van Dominikaners. 219. — 378.
Leuvensche. theologen op sommige punten niet orthodox. 2. 27. 33. 35. 87. 89. 102. 107. 108. 109. Vgl. 293.
Liefde. in het werk der rechtvaardiging door Luther uit het oog verloren. 214. 245. het geloof, dat door de — werkt. 540. 606. — is de hoogste deugd; uit — de kloosterregels betrachten is in vrijheid handelen. 225.
Litanie der Duitschers. 390.
Livius, Titus. 576.
Lodewijk, paltsgraaf. 15.
Loci theologici. het aanleggen hiervan door Erasmus aanbevolen. 11.
Loisy, abbé. 107.
Lombardus, Petrus. 57. 72. 83.
Lonicerus, Johannes. prof. te Marburg. 418. — gaf uit een Gr. vert. v. 't O. T.; studeerde onder Luther te Wittenberg. 419. —. 420. 421. 422. 423. 424. 426. 427. 428. 441. 442. 452. 460. 463. 467. 471. 490. 493.
Lucianus. 34. 60.
Luciferiani. 151.
Luik. 206.
Lugdunense concilium. 258.
Lupanaria. door de kerk toegelaten. 411.
Lupoldus. 389.
Luther. 1. 2. 9. — tegenover Latomus. 24. 25. 26. — 87. — noemt den paus duivel of Antichrist in zijn „Aan den Duitschen Adel". 92. — achtte ketters den dood schuldig. 93. — door velen bewonderd; zijne goede trouw echter door Latomus in twijfel getrokken. 101. 156. 164. 179. — in de werken des vleesches openbaar. 116. 117. — 131. 137. 143. 144. 145. 147. 149. 150. 151. 152. 153. 155. 157. 160. — voor 't eerst openlijk als ketter gebrandmerkt. 208. —. 344. 355. 380. — te Worms. 380. 390. — 383. —'s geschriften bestreden. 418. — verwierp langzamerhand het geloof in het vagevuur. 504 v.v. —. 607.
Lutheranen. 292. 308. 309. 329. 333. 336. 337. 340. 416. 417. — (dronken). 427. — 476. 477. — Lutheraansche pest. 341.
Lutheraansche stempel. aan een martelaar opgedrongen omdat de plakkaten tegen de Lutheraansche ketterij gericht waren. 541. 606 v.v.
Lyra, Nicolaus à. 508. 532. 532*.

M.

Manicheërs. 189. 212. 235. 262. 301.
Manipulus florum ex libris Jacobi de Hochstraten. 391.
Marcellus. 279.
Marcianus. 139.
Marcio. 186.
Marck, Erardus v. d. prins-bisschop van Leuven. 206. 297. 545.
Marcus, paus. 132.
Margaretha. landvoogdes. 397.
„Margarita moralis". van V. Hoogstraten. 413.
Maria-dienst. 221. 223. 399. 424. 428. 462 v.v.
Maria's maagdelijkheid. 419. 467.
Martelaren der Hervorming. 21. 22. 395. 397. 539. 593. 606. 620. de eerste — door Van Hoogstraten naar den

brandstapel gevoerd. 381. Willem Dirks te Utrecht was niet de eerste. 400. Herman van Rijswijk behoort er niet toe. 393. verweerschriften van —. 540. 576 v.v. 593. 594. 598. 599 v.v. 602. 604. 607. 617 v.v. fragment van een vonnis. 540. 606 v.v.
Marullus, humanist (± 1497). 60.
Maximiliaan I, keizer. 15. 379. 384. 407. 408.
Maximus. 149. 279.
Mauritius. 281.
Mechelen. 395.
Medici. 14.
Meissen. 388.
Melanchthon, Philippus. 9. 421.
Melchiades. 160.
Menschenwetten. 12. 224. 396. Vgl. Recht.
Merula, Angelus. 541.
Meuser. 378.
Meyer, Petrus. 386.
Milevitanum concilium. 132. 151. 190.
Mirandula, Johannes Franciscus Picus van. 61. 74. 535.
Mis. in 't Grieksch en Chaldeeuwsch gecelebreerd. 16. het dagelijksche lezen van de —. 217. De — een offer. 291. 335. 338. 422.
Misbruiken. erkenning van — leide niet tot ketterij. 422. 433.
Mitridates. 61.
Momus. 215. 241.
Moll, W. 393.
Monnikwezen. 13. 27. De verkeerde ijver, twistzucht en andere ondeugden der monniken. 218. Monniken worden afvallig. 220. — 221. — in verval. 223. Heilige mannen hebben de kloosterregels voorgeschreven. 224. Mirakelen hebben het — bevestigd. 224. De stand der monniken is de hoogste vrijheid. 225. Erasmus acht afvallige monniken beter dan de trouwe. 224.
Mosellanus, Petrus. prof. in 't Grieksch te Leipzig en vereerder van Erasmus. 9. — 13 v.v. — schrijft zeer hatelijk over zijne tegenstanders. 15. — zegt dat de tekst van 't N. T. moet worden verbeterd. 30. — 66.

N.

Nachtwaken. in het klooster. 218.
Narcissus. 147. 164.
Nationale rechten. moeten volgens Latomus geëerbiedigd worden. 109. 131.
Nederlandsche elementen. in de leer der Hervormingsgezinden. 540.
Neptunus. 217.
Neuenahr, graaf Herman van. 381.
Nicea. concilie te —. 91. 132. 149. 152. 157. 160. 162. 163. 164. 166. 171.
Nicolaas van Cusa. 14.
Nicolaas van Egmond. 20. 22. — tastte Erasmus aan op den kansel. 29.
Nicolaas II. 98.
Nikolaas V. 14.
Novatianus. 150.

O.

Occam, Willem van. 75. 74.
Oecolampadius, Joannes. 26. 110. 116. 117. 219. 224.
Oeconomica christiana. 26. — misschien geschreven door een weggeloopen monnik. 27.
Offergaven. op het altaar. 422. 433.
Oliesel, laatste. 370 tot 372.

Ommaten, Johannes. inquisiteur. 392.
Onderwijs. Zie Scholen.
Onfeilbaarheid, v. d. paus. 2. 87. 90. 96. 109. 292. 353 v.v. 386. 411.
Oogspiegel van Reuchlin. 379. 407.
Openbaring. 411 v.v. — en rede in de „Cabala". 409. — en aan Adam vóór den zondenval. 410.
Opus operatum. 294. 340.
Ordebroeders. in de theologische faculteit te Leuven. 201.
Origenes. 11. — leerde nog op hoogen leeftijd Hebreeuwsch. 17. — niet orthodox. 36. — vermoedde dat Gr. handschriften corrupt waren. 55. —. 64. 68. 70. 72. 81. 139. 145. 155. — ketter. 156. —. 357. 507. 518.
Oudheid-kunde, Bijbelsche. 11.
Overlevering. kerkelijke. 212. 240. 291. 302. —. met de Schrift op één lijn gesteld. 292. 371 v.

P.

Padua. 393.
Panormitanus. 97.
Parisiensis, Guilelmus. 74. (75).
Parijs. de faculteit te — veroordeelde Luther. 380.
Paschalis II. 98.
Pastoors. levenswijze der —. 401. gehuwde —. 414 v.v. inhaligheid der —. 421. 432.
Paulinus. 34. 61.
Paulsen, Fr. prees van Hoogstraten's „Parel der zedenleer". 413. 414.
Paulus. 16. moet Duns Scotus boven — gesteld worden? 16. —. 18. 57. 66. 67. 68. 71. 73. 74. 76. 77. 97. 122. 125. 126. 130. 131.
Paulus, Dr. N. 378.
Paus. Luther's loochening van het goddelijk recht der suprematie van den —. 95. deze loochening wordt te Leuven niet veroordeeld. 89. o. a. niet door Driëdo van Turnhout ald. Deze kent den — slechts de oppermacht toe in geestelijke zaken, maar stelt overigens den keizer boven hem. 90. Het primaat van den — berust volgens Latomus op het goddelijk recht. 104. 116. 144. d. i. op de Schrift. 102. 128. het heeft volgens denzelfde nauwkeurig bepaalde grenzen. 103. Latomus zwijgt over de wereldlijke macht van den —. 107. De macht van den — is eene „potestas iurisdictionis" in geestelijke zaken. 108. 129. 133. 185. Zij is niet dezelfde over 't geheele gebied der kerk. 109. 131. Luther's veranderende inzichten omtrent den —. 92. Gregorius I's weigering om den titel van papa universalis te voeren. 99. 104. 138. Luther's ontkenning van het goddelijk recht van den — door Van Hoogstraten gebezigd om 't pauselijk hof tegen hem en Reuchlin in 't harnas te jagen. 383. 396. 399. Zie Onfeilbaarheid.
Pausdom. wat men te Leuven hieromtrent al en niet wilde. 87. wat er valt met het — 101. 114.
Peelt, Gerardus. priester te Hoorn. 397.
Pelagius II. 99.
Pelagianisme. 2. 57. 59. 65. 132. 137. 139. 151. 189. 191. 542. 543. 581. 594. 596.
Pepuzianen (Montanisten). 212.
„Petra". het ware geloof. 99.
Petrus. 77. — was volgens Luther wel de eerste in rang, maar niet

in macht. 94. 97. 98. — gaf, gelijk ook Christus een voorbeeld van onderwerping aan 't gezag v. d. keizer. 100. — ontving de sleutels. 104. tu es —. 115. 121. 122. 125. 126. 129. 132. 145.
Pfefferkorn. bekeerde Jood, wilde alle Joodsche boeken laten verbranden. 379.
Philippus v. Frankrijk. 406.
Philosophie. 32. 54. — door Luther geminacht. 212. 248. 253. Vgl. 290. 301. 382. 393.
Pistorius, Johannes. 400.
Platina. 149. 151. 158.
Plato. bewonderd als orakel. 12. 14. — 34. 50. 57. 59. 60. 71. — nici. 73. —. 78. 79. 80. 84. 113. 141. 228.
Plotinus. 73.
Plynius. 62. 67.
Policarpus. 59. — van Smyrna. 147. —. 148.
Policianus. 54.
Policrates. bisschop van Ephese. 148.
Pontanus. 60.
Porphirius. 73. 471.
Praepositus, Jacobus. 22.
Predikers, rondreizende. 203. 387. — met relieken. 204.
Predikheeren. orde der — 379. — te Utrecht. 399. Zie Dominikaners.
Predik-monniken. 424.
Preek. als bewijsmateriaal tegen een martelaar. 540. 606.
Preekjes. 12.
Preekstoel. zitten voor den —. 400.
Preekstof. voor de broedertjes. 38. 80.
Priapus. 427. 447. 478.
Prierias, Silvester. 87. 89. 92. 108. 205. 243. 244. 246. 254. 257. 258. 262. 391.
Priesters. bezitten de sleutelmacht evengoed als de paus. 105. 125 v.v. — komt toe de sacramenten te bedienen. 294. 305. — willen trouwen. 220.
Priesterschap. algemeen — der geloovigen. 294. 346. Vgl. 99.
Priesterwijding. 94. 105. 294. 341 tot 358.
Protagoras. 79.
Protheus. 246.
Prudentius. 34. 61.
Psalmzingen. 218. 291.
Pytagorici. 73.

Q.

Quintilianus. 61. 63.
Quetif en Echard. 199.
Quentell, Petrus. 441.
„Quam graviter peccent querentes auxilium a maleficis" door V. Hoogstraten. 405.

R.

Ravenna, Petrus Tomasi van. 401. — te Keulen. 401. 402. — te Mainz. 403.
Recht. Niet alle wetten, door menschen uitgevaardigd, moet men menschelijk — noemen. 102. 150.
Rechter, wereldlijke. 220. 393. 395. 397. 539. 620.
Rechters. geloofs —. Stukken voor hen opgesteld. 541.
Rechtspraak. strijd tusschen wereldlijke en kerkelijke. 99. 100. 107. 108. — 397. Vgl. 401.
Rede. en genade. 35. 65. — en kerkleer. 411. — en geloof strijden niet tegen elkaar. 412. De ketters moeten worden wederlegd met gronden der natuurlijke — omdat zij de Schrift verwerpen. 412. waar — gronden niet helpen, wonderen. 425. 464.
Relieken. 218. 223.

Religie. uitwendige en inwendige — wat zij is. 221.
Remigius. 55.
Reuchlin. 207. 379. 382. 383. 386. 387. 389. 406. 407. — verdedigt de Talmudische geschriften. 408.
Rhetorica. de studie van — voor theologen. 11. 34. 38. 80. Vgl. 413.
Robert. bisschop van Kamerijk. 20.
Rochus. beschermheilige tegen de pest. 216.
Roger v. d. Weyden. 31. 52.
Romberch, Johannes Host van. 415.
Rome. misbruiken aldaar door Latomus erkend. 101. 108.
Roovere, Paulus de. 22.
Rosemondt, Godschalck. van Eindhoven. 20. 22. 208. 396.
Rozenkrans. 424.
Rufinus. 72. 353.
Ruysch, Jakob. 392.
Rijswijk, Herman van. 392. 393.

S.

Sabellius. 301.
Sabinus. 135.
Sacramenten. 212. 215. 217. 233. 240. 290. 336. wat een sacrament is. 293. 303 v.v. 318. 342 v.v. eerbewijs aan het —. 222. 223*. Het vormsel niet in de Schrift. 292. 360. altaarssacrament niets dan brood. 399. — van gehuwde geestelijken. 415. zaligheid door de —. 427. 437.
Salustius. 576.
Sattler, Balthasar. kwam op voor de leer der maagdelijkheid van Maria en de aanroeping der heiligen. 419. —. 420. 421. 426. 475*. 478. 483. 490.
Scheffer, de Hoop. 400.
Scholen. 9. 10. 14. 17. 19. 30. 31. 34. 36. 38. 43. 49. 67. 68. 84. 201. 208. 213. 378. 379. 417. — door Willem Dirks niet bezocht. 399. Vgl. 290. 298. 301.
Schoonhoven, Theodoricus van. prior v. h. klooster der Predikheeren te Utrecht. 399.
Scholastieken. staan boven de oudere godgeleerden. 30. — geprezen. 37. — gelaakt om hun slechten stijl. 43. — moeten gelezen worden. 72. — volgen Augustinus na. 75. —. 220. 230. 233. 236. 245. 256. 302. 377.
Schrift. de — bij de godgeleerden van dezen tijd. 17. 213. — volgens Luther te Rome uitgelegd door juristen. 96. — door Luther verdraaid. 213. 508. verspreiding der —. 213. 232. de stelregel: van hetgeen de — niet zegt, moet men aannemen, dat zij het verwerpt, valt te wraken. 102. 128. 428. de — en de kerk. 33. 77. 292. 360. 411. 412. de — en de traditie. 33. 77. 102. 130. 291. 301. 302. 411. 412. 425. onfeilbaarheid der —. 102. 183 v.v. men moet zich onderwerpen aan de — uitlegging der kerk. 211. 232. — uitlegging door leeken. 114. — tegen „Cabala" in 't Reformatietijdperk. 410. — is regel des geloofs. 411. genoegzaamheid en inspiratie der —. 411. toevoeging tot de — wel aan particulieren, niet aan de kerk verboden. 413. Zie verder Toetssteenen.
Schriftuurplaatsen. van tegenstanders door Van Hoogstraten niet nauwkeurig aangeduid. 422. 442. 444. 447 v.v. 449. 455. 456. 459. 461. — tegen de heiligenvereering. 423.
Scotisten. door Erasmus gelaakt. 12. — waren de Leuvensche theologen volgens Luther. 202.

Scotus, Duns. 70*. 73. 74. 75. 387. 498.
Sebastianus, Sanctus. 469. 470.
Seneca. 167. 616.
Sibylla. 478.
Sickingen, Frans v. 380.
Sigismund, keizer. 181.
Sisyphus. 241.
Sleutelmacht. 104 v.v. 122. 125 v.v. 326.
Socrates. 52. 600. 616.
Sonnius, Franciscus. 22.
Spalatinus, George. 91.
Spiers. 379.
Spirinck, Joannes. 31. 53.
Spotschriften. tegen Van Hoogstraten. 381 v.v.
Sprenger, Jacobus. schrijver v. d. „Heksenhamer". 203.
Standonck's college voor arme studenten. 19.
Stapulensis, Faber. 496. 535.
Steger, L. A. M. N. 110.
Stephanus, paus. 138. 139. 150. 151.
Stilzwijgen. in het klooster. 218. — opgelegd aan getuigen na hun verhoor door den inquisiteur. 399.
Studenten. en „meretrices". 403.
Suggerode, Gerardus v. 404.
„Summa der godliker scrifturen". 26. 540.
Sylvester, paus. 91. 151. 158.
Symon. priester — door den schout van Amsterdam gevangen gezet wegens ketterij. 397.
Sweertius, F. 199.

T.

Talmud. geeft ook, volgens Reuchlin, van Christus getuigenis. 407.
Tappert, Rieuwerd. 20. 22. aan — de werken van Latomus opgedragen. 27. „Apotheose" van — 90. 208. 396.
Tartarus. 214. 426.
Tertullianus. 186. 460.
Teekenen (signa). zijn de sacramenten. 293. 304.
Terug. naar den tijd toen de Christelijke godsdienst in den staat der kindsheid verkeerde. 290. 301.
Tetzel, Johannes. 203. 395.
Theodricus. broeder des gem. levens, martelaar der Herv. 539 v.v. — leerling van Luther, verklaart dat alleen 't geloof rechtvaardigt. 593.
Theologische studie. inrichting van de — naar Erasmus. 10. naar Latomus. 36. tweeërlei studiegang volgens den laatste. 36. 67. 68. 70.
Theophilus. 125.
Theophilus Alexandrinus. 155. 156.
Theophilus van Caesarea. 147. 164.
Tienden. 13.
Thomas v. Aquino. 37. 43. 55. 70*. 73. 74. 75. 81*. 202. 211. 232. 233. 256. 267. 279. 291. 301. 330. 331. 332. 387. 429. 542. 568. 569. 573.
Thomisten. de Keulsche theologen waren —. 202.
Timotheus. 126.
Toetssteenen. bij Latomus drie: de Schrift, het Christelijke dogma en de rechte rede. 37. 70. Bij Van Zichem twee: de Schrift en de rede. 292. 299. Vergel. de vijf trappen der katholieke waarheid bij Van Hoogstraten. 413.
Tongeren. Arnoldus van — 386. 387.
Tooverkunst. 337. 405 v.v.
Toorenenbergen, J. J. van. 27.

Transsubstantiatio. 329. 332.
Trente. concilie van —. 1. 90. 204. 377. 543.
Trappen. tien — in de leer der kennis bij de „Cabala". 409.
Trier. tunica domini te — 383.
Triniteit. 411.
„Troost ende spiegel der siecken". 540.
Tucht, kerkelijke. 224. 404. Zie Ban, Boetedoeningen, Doodstraf.
Turken. 95. 131. 613.
Tyndall, Willem. in 1527 naar de Nederlanden gevlucht en te Vilvoorde bij Brussel gevangen gezet. 22. —. 541.

U.

Universiteit. lieden die aan geen — in tel zijn en al wat aan —en geleerd wordt, links laten liggen. 290. 301.

V.

Vaderland. vervoer van beklaagden buiten hun —. 397.
Vagevuur. 283. geen loochening van het — wegens de inhaligheid der priesters. 422. 433. — vooral in Holland verworpen. 502. verhandeling van Dr. I. Eck over het —. 502. verschillende opvattingen. 503. Luther over het —. 504. — voor vergefelijke. 505. 514. 516. 520. 524. èn voor doodzonden. 505. 525. 527. 532. 533. Moeten de heiligen door het — heen? 506. 514. 516. twee personen, die op hetzelfde oogenblik sterven. 505. 524. 532.
Valerius Andreas. 10*.
Valk. college v. d. —. 378.
Vasten. 13. 101. 114. 218. 223. 224. — op Zaterdag. 424.
Venus. 427. 478.
Verlosser. de — in de Kabbalistiek. 410.
Verstand. en gehoorzaamheid. 542. 583.
Vianen, Willem van. 208.
Victor. de eerste pontifex Romanus. 147. 148. 150. 164.
Vienense. concilium. 258.
Vigilantius. 426. 464. 469. 470. 471. 476. 489.
Vincent van Haarlem. 20. 208. 219.
Virgilius. 61. 141.
Visioen. aan de schrijftafel bedacht. 417.
Vormsel. 292. 359 tot 363.
Vos, Hendrik. 22. 395.
Vroomheid des harten voor den godgeleerde onmisbaar. 11. 34. De uitwendige — of „pietas" verdedigd door Van Zichem. 223.
Vrouwen. als getuigen bij de inquisitie. 399.
Vrijheid. Wat Erasmus en Luther er onder verstaan. 224. Sommigen willen slechts de — om te zondigen. 290. 315. Het Christenvolk volgens Van Zichem van nature niet vrij, maar onderworpen aan slavernij. 291. 351. Van Hoogstraten's „Samenspraak over de Christelijke vrijheid". 416. velen in Duitschland ijveren voor de Christelijke — 421. 422. 432. Zie verder Dwang en Gezag.
Vulcanus. 249.

W.

Waldenzen. 212. 235.
Wartburg. 504.
Werken. goede. 221. 223. 294. 340. zaligheid door het volbrengen van Gods geboden. 427. 437. door — verdient de mensch de zaligheid. 542. 545. 552 tot 554. het

koninkrijk der hemelen is verschuldigd voor goede —. 542. 545. 554 tot 558. — maken de stervelingen den hemel waardig. 540. 545. 558 v.v.
Wied, Herman van. aartsbisschop van Keulen. 421. 431.
Willem Dirksz. kuiper te Utrecht. door Van Hoogstraten „geëxamineerd" (1525). 398. — 399. Is dezelfde als Dirck die Cuyper. 400. — is niet den marteldood gestorven. 400. — geloofde niet in 't bestaan van het vagevuur. 502.
Wittenberg. drong op taalstudie aan. 9. — 15. — er theologen. 385. —. 539.
Wonderen. 13. 106. 144. 224. 291. 335 v.v. 387. 424. — bijgebracht ter verdediging van de aanroeping der heiligen. 425. 464. 465. 471. 473. Bijbelsche — en — der heiligen. 425. 464.
Woorden. bij het sacrament. 293. 305.
Worms. godsdienstgesprek te —. 24.
Wyclef, Johannes. 181. — ieten. 212. 236. 301. 341.
Wijk, Van Asch van. 400.

Y.

Ysocrates. 50.

Z.

Zedenleer. volgens Erasmus uit den Bijbel te putten. 11.
Zenophon. 141.
Zielen. redden der — de drijfveer tot schrijven. 114. 229. 298. 417. 502. 511.
Zondagsviering. het gebod der — staat niet in de H. Schrift. 428.
Zondenval. 293. 304.
Zweren. op het evangelieboek. 399.
Zwingli. 38.

Voorloopige lijst van inteekenaren

OP DE

BIBLIOTHECA REFORMATORIA NEERLANDICA.

Amsterdam.

Bibliotheek der Doopsgezinde gemeente.
Bibliotheek der Universiteit van Amsterdam.
Ds. C. P. v. Eeghen.
Koninklijke Akademie van Wetenschappen.
Firma B. v. d. Land.
C. L. van Langenhuysen.
A. B. Soep.

Assen.

D. Iwema.

Berlin.

A. Asher & Co.
Martin Breslauer.
Königl. Bibliothek.
Hugo Rother's Buchhandlung.

Bonn.

Königl. Universitätsbibliothek.

Bruxelles.

Bibliothèque Royale.

Chicago.

The Newberry Library.

Dresden.

Kön. öffentl. Bibliothek.

Driebergen.

Bibliotheek Aarts-Bisschoppelijk Seminarie Rijsenburg.

Enkhuizen.

H. Bakels.

Göttingen.

Königl. Universitätsbibliothek.

's-Gravenhage.

W. Koorevaar.

's-Graveland.

Jhr. J. W. Six.

Groningen.

De Universiteits-Bibliotheek.
P. Noordhoff.

Haarlem.

Henri Coebergh.
De Stadsbibliotheek.

Halle a/S.

Rudolf Haupt.
Lippert'sche Buchhandlung.

Hamburg.

Stadtbibliothek.

Heidelberg.

Grossh. Universitäts-Bibliothek.

Huissen.

Bibliotheek Klooster E.E.P.P. Dominicanen.

Kopenhagen.

Königl. Bibliothek.

Leiden.

Bibliotheek v/d Ned.-Herv. Kerkel. Inrichting v. H. Onderwijs.
Prof. Dr. H. Y. Groenewegen.
A. Klaver.
G. Los.
Waalsche Bibliotheek.

Leipzig.

K. W. Hiersemann.
A. Twietmeyer.
Alfred Lorentz.

London.

British Museum.

Meppel.

F. Wolffers.

Middelburg.

Provinciale Bibliotheek.

München.

Königl. Hof- und Staatsbibliothek.

Münster.

Kön. Universitäts-Bibliothek.

New York.

New York Public Library.
G. E. Stechert.

Oldenkirchen.

P. Bockmuhl.

Princeton, N. Y.

Theological Seminary.

Snelrewaard b/Oudewater.

D. Boer.

Stockholm.

Königliche Bibliothek.

Strassburg.

Kaiserl. Universitäts-Bibliothek.

Stuttgart.

Königl. Landesbibliothek.

Tübingen.

Königl. Universitäts-Bibliothek.

Utrecht.

Firma Wed. J. R. v. Rossum.
H. H. Londt.

Watergraafsmeer.

Prof. Dr. H. H. Kuyper.

Wien.

K.K. Hofbibliothek.

Woudrichem.

Dr. J. W. F. Gobius du Sart.

Date Due

Library Bureau Cat. No. 1137

112271

BR
395
B582
v.3

112271

AUTHOR

TITLE Bibliotheca reformatoria neer-landica.

DATE LOANED	BORROWER'S NAME	DATE RETURNED
		✓
APR 16 '57	LETTERING	
	Fricker	JAN 6 '58
MAR 6 '58		